T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK TEREKEME TÜRKLERİNİN MONOGRAFİSİ

BÜŞRA KARTAL GEDİK

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

MART 2022

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK TEREKEME TÜRKLERİNİN MONOGRAFİSİ

Büşra KARTAL GEDİK

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MART 2022

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Büşra KARTAL GEDİK

11/03/2022

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNİN MONOGRAFİSİ

(Doktora Tezi)

Büşra KARTAL GEDİK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Mart, 2022

ÖZET

Çalışmanın konusu; Doğu Anadolu Bölgesinin en uç noktasında yer alan, birçok medeniyete beşiklik yapmış, yüzyıllar boyu göç yolları üzerinde yer almış bir coğrafya olan Ağrı İlinde yaşayan Karapapak-Terekemelerin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, dini yaşamlarının Anadolu'ya göç etmeye başladıkları, yıllarından bugüne değişimi ve gelişimini incelemektir.Karapapak-Terekemelerin en yoğun yaşadığı yer, başta Kars olmak üzere Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesidir. Kars, Iğdır ve Ardahan,Erzurum, Erzincan, Sivas, Amasya, Van, Ağrı'da nüfusun çok önemli bir kısmı Karapapak'tır. Ayrıca bu şehirlerden İstanbul, Ankara, İzmir, Adapazarı, Bursa gibi şehirlere göç eden çok sayıda Karapapak-Terekeme vardır.Türkiye'nin birçok bölgesine yayılmış bir biçimde kültürlerini yaşatmaya çalışan Karapapak-Terekeme Türklerinin birbirinden uzak coğrafyalarda, benliklerini koruyarak yaşamaları günümüz modern dünyasında oldukça önemli bir hale gelmiştir. İşte bizim çalışmamızın amacı da Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekemelerin kültürlerini bir bütün halinde ele alarak geçmişte ve günümüzde var olan değerleri, sosyo-kültürel yapıyı, dini-siyasi değerleri açıklamaktır. Ayrıca Karapapak-Terekemelerin Anadolu'ya iskânı, iskân sırasında yaşanılanlar, Batılı devletler, Rusya ve Osmanlı devletinin göç esnasındaki tutumu da çalışmamızın konusu dâhilindedir. Bu çalışma; Ağrı ili Merkez, Tutak, Eleşkirt ve Taşlıçay'da dağınık halde yaşayan yaklaşık 10.000 kadar Karapapak-Terekeme Türkü'nün inançları; geçmişten bu yana getirdikleri değer ve kıymetleri; adet, gelenek ve görenekleri; ekonomisini; yemeklerini, halk edebiyatı ürünlerini ve daha birçok manevi kültür değerini gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir.

Bilim Kodu : 31003

Anahtar Kelimeler : Karapapak-Terekeme, Ağrı, monografi

Sayfa Adedi : 1468

Danışman : Prof. Dr. İsa ÖZKAN

MONOGRAPHY İN OF KARAPAPAK-TEREKEME TURK LIVING IN AĞRI

(M. Sc. Thesis)

Büşra KARTAL GEDİK

GAZİ UNIVERSITY

SOCİAL SCIENCE İN INSTITUTE

March, 2022

ABSTRACT

The topic of study; the social, cultural, economic, political and religious lives of the Karapapak-Terekeme Turks living and Ağrı, a geography region located the farthest point of the Eastern Anatolia, which has been the cradle of many civilizations and has been on the migration routes for centuries, have changed since the years when they started to migrate to Anotolia and its development and change is being examined. The place where Karapapak-Terkeme Turks live the most is the Eastern Anatolia region of the Turkey, especially Kars. A very important part of the population in Kars, Iğdır, Ardahan, Erzurum, Erzincan, Sivas, Amasya, Van and Ağrı. In addition, there are many Karapapak-Terkeme Turks who migrated from these cities to cities such as İstanbul, Ankara, İzmir, Adapazarı and Bursa. İt is very important in todays modern world that the Karapapak-Terekeme Turks, who ar trying to keep their culture alive in many regions of Turkey, live in distant geographies to preserve their identities. Here our study's goal is to explain the present values, socio-cultural structure, religious-political values and the difference of life between the past and the present in Ağrı, by looking at the cultures of Karapapak-Terekeme Turks as a whole. İn addition, the settlement of Karapapak-Terekeme's in Anatolia, the experiences during the setlement, the attitudes of Western states and Russia's and Ottoman's state during the migration are also within the scope of our study. This work shows the importance of showing and examining the beliefs of approximately 10.000 Karapapak-Terekeme Turks living scattered in Ağrı Province, Tutak, Eleşkirt and Taşlıçay; the values they have brought from their past; their customs and traditions; economy; traditional dishes, folk literature products and many other spiritual cultural values.

Scence Code :31003

Key Words : Karapapak-Terekeme, Ağrı, monography

Page Number :1468

Supervisor : Prof. Dr. İsa ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Bu çalışma boyunca benden hiçbir konuda desteğini esirgemeyen, değerli fikirleri ile hem çalışmama yön veren hem de daima yeni ufuklar kazanmamı sağlayan çok kıymetli hocam, Prof. Dr. İsa ÖZKAN'a, teşvikleri ile benden lisans hayatımdan bu güne desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen hocam Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA'ya, ihtiyaç duyduğum her safhada bilgi, tecrübe ve samimiyetleri ile yanımda olan Prof. Dr. İbrahim DİLEK ve Prof. Dr. Fatma AHSEN TURAN'a, Ağrı'da bizlere evlerini, gönüllerini açan Karapapak-Terekeme Türklerine ve çalışmamın her safhasında bana hem sabrı hem güveni ile destek veren kıymetli eşim Kubilay GEDİK'e, bu zorlu süreçte bana umut olan ve tezimle beraber büyüyen sevgili kızım İlbilge GEDİK' e ve bin bir emek beni bugünlere getiren aileme teşekkür etmeyi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

TEŞEKKÜR ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **xxviii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖY, KASABA, KENT HAYATI

1.1.Fiziki, Tarihi Çevre ve Beşeri Durum 3

1.1.1.Fiziki Çevre 3

1.1.1.1. Coğrafi konum 3

1.1.1.2. İklim özellikleri 3

1.1.1.3. Bitki örtüsü 4

1.1.1.4.Dağlar 4

1.1.1.5.Ovalar ve yaylalar 5

1.1.1.6. Geçitler 5

1.1.1.7. Akarsular 6

1.1.1.8.Göller 6

1.1.1.9.Su kaynakları 7

1.1.2. Tarihi Çevre 7

1.1.3. Beşeri Durum 8

1.1.3.1. Nüfus ve yerleşme 8

1.1.3.2. Nüfus hareketleri 9

Sayfa

1.1.3.3. Eğitim 11
1.1.3.4. Sağlık 12
1.1.3.5. Ulaşım 13
1.1.3.6. Turizm ve taşınmaz kültür varlıkları 14
1.1.4. Sosyal ve Ekonomik Yapı 18
1.2.Yerleşim Yerleri ve Türleri 19
1.2.1.Sürekli Yerleşim Yerleri (Köy, Kasaba, Kent) 19
1.2.1.1.Bekçilik 26
1.2.1.2.Koruculuk 29
1.2.2.Geçici Yerleşim Yerleri (Yaylak-Kışlak) 33
1.3.Aydınlanma ve Isınma 34
1.3.1. Işık Elde Etme; Işık Araç ve Gereçleri 34
1.3.1.1.Doğal aydınlatma 35
1.3.1.2.Yapay aydınlatma 35
1.3.1.3.Işık araç ve gereçleri 36
1.3.1.3.1.Ev içi mimaride aydınlatma 36
1.3.1.3.2.Sokak aydınlatmaları 37
1.3.1.3.3.Cami aydınlatmaları 38
1.3.2. Isı Elde Etme; Isı Araç ve Gereçleri 38
1.4.Taşıtlar-Taşıma Teknikleri 41
1.4.1.Kara Taşımacılığı 41
1.4.2.Hava Taşımacılığı 42
1.5.Ekonomi Türleri 42
1.5.1.Hayvancılık 43
1.5.1.1. Bakımı, Beslenmesi, Korunması 45
1.5.1.2.Çobanlık 52

Sayfa

1.5.1.3.Hayvancılıkla ilgili araç-gereçler 53
1.5.2.Tarım-Rençperlik 54
1.5.2.1.Ekme, biçme, ürün alma 54
1.5.2.2.Tarım araç-gereçleri 59
1.5.3.Arıcılık 60
1.5.3.1.Bakımı, beslenmesi, korunması 63
1.5.3.2.Arıcılıkta kullanılan araç-gereçler 66
1.5.4.Kümes Hayvancılığı ve Kaz Yetiştiriciliği 67
1.5.5.Avcılık 71

İKİNCİ BÖLÜM

KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİ

2.1.Karapapak-Terekeme Türklerinin Kökeni ve Yaşadıkları Coğrafyalar 73
2.1.1.Karapapak-Terekeme Türklerinin Kökeni 73
2.2.2.Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Coğrafyalar 76
2.2.2.1.Azerbaycan 77
2.2.2.2.Kazakistan 77
2.2.2.3.Gürcistan 78
2.2.2.4.Ermenistan 78
2.2.2.5.İran 78
2.2.2.6.Rusya 79
2.2.2.7.Türkiye 79
2.2.2.8.Ukrayna 80
2.2.2.9.Özbekistan 80
2.2.2.10.Kırgızistan 80
2.2.2.11.Afganistan 80
2.2.Karapapak-Terekeme Adı Üzerine 80

Sayfa

2.3.Karapapak-Terekeme Türklerinin Tarihi 87
2.4.Karapapak-Terekemelerin Anadoluya Göçü 89
2.4.1.Göç Sırasında Yaşanılan Zorluklar 89
2.4.2.Göç Karşısında Rusya'nın Tutumu 116
2.4.3.Göç Karşısında Osmanlı Devletinin Tutumu 117
2.4.4.Göç Karşısında Batılı Devletlerin Tutumu 126
2.5.Karapapak-Terekeme Türklerinin Anadolu'ya İskânı 127
2.5.1.İskân Yerleri 127
2.5.2.İskân Sonrası Yaşanılan Sıkıntılar 128
2.5.3.Karapapak-Terekemelerin Ağrı'ya İskânı ve Bugünkü Durumları 128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNE AİT GELENEK VE GÖRENEKLER, ÖRF VE ADETLER

3.1.Beslenme-Mutfak-Kiler 147
3.1.1.Besin Türleri 148
3.1.1.1.Hayvansal besinler 148
3.1.1.2.Bitkisel besinler 154
3.1.2.Besin Elde Etme, Hazırlama, Koruma 155
3.1.3.Mutfak Düzeni, Araçları, Adları ve İşlevleri 156
3.1.3.1.Mutfak düzeni 156
3.1.3.2.Mutfak araç gereçleri 156
3.1.4.Kiler, Depo, Mahzen 158
3.1.5.Yemek Çeşitleri 159
3.1.5.1.Çorbalar 159
3.1.5.2.Ekmek ve hamur işleri 163
3.1.5.3. Ana yemekler 171

Sayfa

3.1.5.4. Pilavlar....179
3.1.5.5.Tatlılar....181
3.1.5.6.Reçeller ve pekmezler....186
3.1.5.7.Turşular....187
3.1.5.8.İçeçekler....187
3.1.5.9.Kış için yapılan hazırlıklar....188
3.1.6.Sofra Düzeni....192
3.1.7.Yemek Öğünleri ve Zamanı....194
3.2.Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri; Zaman ve Mesafe Kavramları....195
3.2.1.Mutfakta Ölçü Birimleri....196
3.2.2.Tarım Ürünlerinin Ölçümünde Kullanılan Ölçü Birimleri....196
3.2.3.Ağırlık Ölçü Birimi....197
3.2.4.Arazi Ölçü Birimleri....197
3.2.5.Mesafe (Uzunluk) Ölçü Birimleri....198
3.2.6. Zaman Birimleri....198
3.3.Halk Sanatları ve Zanaatları....198
3.3.1.İşleme, Örme, Dokuma, Basma İşleri....200
3.3.1.1. Çorap örücülüğü....200
3.3.1.2.Sepet örücülüğü....201
3.3.1.3.Kıl örücülüğü....201
3.3.1.4.Oya Yapımı....202
3.3.1.5.Kanaviçe yapımı....202
3.3.1.6.Çuval dokuma....202
3.3.1.7.Heybe dokuma....202
3.3.1.8.Halı ve kilim dokumacılığı....203
3.3.1.9.El örgüleri....204

Sayfa

3.3.1.10.Yün işlemeciliği 204
3.3.1.11. Hasır örücülüğü 205
3.3.2.Ağaç, Taş, Maden, Toprak, Cam, Deri İşleri 206
3.3.2.1.Kaşıkçılık 206
3.3.2.2. Taş ustalığı 206
3.3.2.3. Sobacılık 206
3.3.2.4. Ağaç işçiliği 207
3.3.2.5. Yayıkçılık 207
3.3.2.6. Demircilik 207
3.3.2.7. El değirmeni yapımı 208
3.3.2.8. Tandırcılık 208
3.4.Giyim-Kuşam-Süs 209
3.4.1.Giyim-Kuşam 209
3.4.1.1.Erkek giyimi 211
3.4.1.2.Kadın giyimi 214
3.4.1.3.Çocuk giyimi 217
3.4.1.4.Törensel giyim 217
3.4.2.Süslenme 219
3.4.2.1.Takılar 219
3.4.2.2.Başlıklar 219
3.4.2.3.Makyaj 221
3.5.Halk Bilgisi 221
3.5.1.Halk Hekimliği-Halk Baytarlığı 221
3.5.1.1.İnsan hastalıkları 224
3.5.1.1.1.Beyin ve omurilik ile ilgili hastalıklar 224
3.5.1.1.2.Cilt hastalıkları 224

Sayfa

3.5.1.1.3.Göz hastalıkları....236
3.5.1.1.4.İç hastalıklar....238
3.5.1.1.4.1.Bağırsak ile ilgili hastalıklar....238
3.5.1.1.4.2.Böbrek ile ilgili hastalıklar....240
3.5.1.1.4.3.Kalp damar hastalıkları....241
3.5.1.1.4.4. Mide hastalıkları....242
3.5.1.1.5.Ortopedik hastalıklar....243
3.5.1.1.6.Psikolojik hastalıklar....251
3.5.1.1.7.Solunum yolu hastalıkları....253
3.5.1.1.8.Çeşitli ağrılar....257
3.5.1.1.9.Kadın hastalıkları....261
3.5.1.1.10.Diğerleri....262
3.5.1.2.Hayvan hastalıkları....271
3.5.1.3.Bitki Hastalıkları....281
3.5.1.4.Bitkilerin insan sağlığı için önemi....283
3.5.2.Halk Meteorolojisi-Halk Takvimi....287
3.5.2.1.Halk takvimi....287
3.5.2.2.Halk meteorolojisi....296
3.5.3.Halk Hukuku....308
3.5.3.1.İmece/yardımlaşma....309
3.5.3.2. Kız kaçırma....310
3.5.3.3.Alışveriş, ticaret ve ortaklıklar....310
3.5.3.4.Miras paylaşımı....311
3.5.3.5.Kişiler arası anlaşmazlıkların çözümü....311
3.5.3.6.Çiftçi mallarını koruma....312
3.5.3.7.Borç alıp verme....312

Sayfa

3.5.3.8. Kefillik....313
3.5.3.9. İcar....314
3.5.3.11. Ödünç alma....314
3.5.3.11. Evlilik hukuku....314
3.5.3.12. Boşanma hukuku....315
3.5.3.13. Sonradan kazanılan akrabalıklar....315
3.5.3.14. Suç işleme....316
3.5.3.15. Arazi paylaşımı....316
3.5.3.16. Pay etme....317
3.5.3.17. Kul hakkı/hayvan hakları....317
3.6. Geçiş Törenleri....319
3.6.1. Doğum....319
3.6.1.1. Doğum öncesi yapılan uygulamalar....320
3.6.1.1.1. Kısırlığı giderme....320
3.6.1.1.2. Gebelikten kurtulma....325
3.6.1.1.3. Gebelik....327
3.6.1.1.4. Cinsiyet tahmini....331
3.6.1.1.5. Aşerme....333
3.6.1.2.Doğum sırasında yapılan uygulamalar....335
3.6.1.3.Doğum sonrasında yapılan uygulamalar....338
3.6.1.3.1.Göbek kesme/çocuğun eşi....338
3.6.1.3.2.Yıkama....342
3.6.1.3.3.Tuzlama....343
3.6.1.3.4.Lohusalık....344
3.6.1.3.5.Al karısı/al basması....349
3.6.1.3.6.Kırk basması/kırk karışması....358

Sayfa

3.6.1.3.7.Kırklama 361
3.6.1.3.8.Çocuk müjdesi götürme 363
3.6.1.3.9.Kundak ve beşik hazırlama 363
3.6.1.3.10.Ad koyma 365
3.6.1.3.11.Nazar 367
3.6.1.3.12.Sünnet 368
3.6.1.3.13.Kırk gezmesi 370
3.6.2.Çocuk 371
3.6.2.1.İlk Giydirme 375
3.6.2.2.İlk diş/ilk tırnak/ilk saç 376
3.6.2.3.Sütten kesme 379
3.6.2.4.Huy kesme 380
3.6.2.5.Hastalıklı çocuk 381
3.6.2.6.Yürüyemeyen Çocuk 384
3.6.2.7.Konuşamayan çocuk 385
3.6.3.Evlenme 386
3.6.3.1.Evlilik öncesi yapılan uygulamalar 388
3.6.3.1.1.Evlilik biçimleri 388
3.6.3.1.2.Evlilik yaşı 391
3.6.3.1.3.Kısmet açma 393
3.6.3.1.4.Kız beğenme/eş seçimi 394
3.6.3.1.5.Kız isteme 396
3.6.3.1.6.Söz/nişan 401
3.6.3.2.Düğün 407
3.6.3.2.1.Düğünün tarihinin belirlenmesi ve duyurulması 436
3.6.3.2.2.Yüzük/bohça götürme 438

Sayfa

3.6.3.2.3.Danışık gitme....438
3.6.3.2.4.Çeyiz hazırlığı ve çeyiz serme....439
3.6.3.2.5.Dünürbaşı/toy babası/sağdıç/soldıç/yenge....443
3.6.3.2.6.İmam nikâhı....447
3.6.3.2.7.Kına gecesi....448
3.6.3.2.8.Gelin alma....453
3.6.3.2.9.Gelin indirme....457
3.6.3.2.10.Gerdek/duvak düğünü....462
3.6.3.3.Düğün sonrası yapılan uygulamalar....463
3.6.3.3.1.Çeyiz dağıtımı....463
3.6.3.3.2.Gelinlik etme....463
3.6.3.3.3.Kavum gitmek....465
3.6.3.3.4.Ters kavum gitmek....466
3.6.4.Ölüm....467
3.6.4.1.Ölüm öncesi uygulamalar....469
3.6.4.1.1.Ölümü düşündüren ön belirtiler....469
3.6.4.1.2.Kaçınmalar....473
3.6.4.2.Ölüm sırasında yapılan uygulamalar....474
3.6.4.2.1.Ölüm anında yapılan işlemler....474
3.6.4.2.2.Ölümün duyurulması....478
3.6.4.3.Ölümün ardından yapılan işlemler....479
3.6.4.3.1.Defin hazırlığı ve defin işlemi....479
3.6.4.3.2.Yıkama ve kefenleme....482
3.6.4.3.3.Tabuta koyma....484
3.6.4.3.4.Mezar kazma....484
3.6.4.3.5.Cenaze namazı....486

Sayfa

3.6.4.3.6.İskat 486
3.6.4.3.7.Cenaze evi ve taziye evi 488
3.6.4.3.8.Belirli günler ve ölü yemeği 488
3.6.4.3.9.Ölünün eşyaları 491
3.6.4.3.10.Yas tutma 491
3.6.4.3.11.Mezar ziyaretleri 495
3.6.4.3.12.Mezar taşları 498
3.7.Bayramlar-Törenler-Kutlamalar-Karşılamalar-Uğurlamalar 499
3.7.1.Dinsel Nitelikli Bayramlar 500
3.7.1.1.Kurban ve ramazan bayramı 500
3.7.1.1.1.Arife günü 501
3.7.1.1.2.Bayram sabahı 503
3.7.1.1.3.Ziyaretler 507
3.7.1.1.4.İkramlar 507
3.7.1.2.Bereket törenleri 508
3.7.1.2.1.Adak kurbanı 508
3.7.1.2.2.Yağmur duası 509
3.7.1.3.Mevsimlik törenler 514
3.7.1.3.1.Hıdrellez 514
3.7.1.3.2.Nevruz 524
3.7.2.Yerel Nitelikli Bayramlar 531
3.7.2.1.Buğday günü 531
3.7.2.2.Koç katımı 534
3.7.2.3.Saya Günü 536
3.7.3.Karşılama ve Uğurlamalar 539
3.7.3.1.Asker uğurlama ve karşılama törenleri 539

Sayfa

3.7.3.2.Hacı uğurlama ve karşılama törenleri 543
3.8.Kalıp Sözler ve Sesler 544
3.8.1.Yeminler 545
3.8.2.Selamlaşma Sözleri 547
3.8.3.Günlük Hayatta Kullanılan Çeşitli Kalıp Sözler 548
3.9.Dinsel-Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler 552
3.9.1.Tabiat Olayları ile İlgili İnançlar 557
3.9.2.Canlı Varlıklar ile İlgili İnançlar 559
3.9.3.Cansız Varlıklar ile İlgili İnançlar 565
3.9.4.Hayvanlar İle İlgili İnançlar 569
3.9.5.Belirli Günler ve Zamanlar ile İlgili İnançlar 575
3.9.6.Ziyaretler, Yatırlar, Türbeler, Mezarlar 579
3.9.7.Fal, Rüya Yorumu, Büyü, Gelecekten Haber Verme 583
3.9.8.Olağanüstü Varlıklar ile İlgili İnançlar 587
3.9.9.Gök Cisimleri-Evren ve Öteki Dünya ile İlgili İnançlar 589
3.9.10.Nazarla İlgili İnanışlar 591
3.9.11.Bereket ile İlgili İnanışlar 594
3.9.12.Uğur ve Uğursuzluk ile İlgili İnanışlar 597
3.10.Halk Oyunları (Dansları) ve Çalgıları 602
3.11.Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar 611
3.11.1.Temsili Nitelikteki Oyunlar 612
3.11.2.Beceri ve Yeteneği Geliştirmeyi Amaçlayan Oyunlar 613
3.11.3.Oyuncak Türleri ve Nitelikleri 624
3.12.Halk Eğlenceleri, Sporlar 628
3.12.1. Yetişkin Oyunları 628
3.12.2.Spor Oyunları 639

Sayfa

3.13.Halk Mimarisi 641
3.13.1.Toplu Mekânların Mimari Yapısı 641
3.13.1.1.Cami, yatır ve türbeler 641
3.13.1.2.Kahvehaneler 643
3.13.1.3.Köy odaları 644
3.13.1.4.Taziye evleri 646
3.13.2.Bireysel Mekânların Mimari Yapısı 646
3.13.2.1.Ev içi mimari yapı 646
3.13.2.2.Bağ, bahçe, tarla mimari yapısı 651
3.14.Adlar 651
3.14.1.İnsan adları 651
3.14.1.1.Asıl adlar 651
3.14.1.2.Soyadları 658
3.14.1.3.Lakaplar-takma adlar 659
3.14.1.4.Sülale ve akrabalık isimleri 669
3.14.2.Yer, Su, Dağ, Köy, Meydan, Cadde, Sokak, Ev Adları 673
3.15.Ailede İlişkiler 674
3.15.1.Günlük Hayat 674
3.15.2.Komşuluk İlişkileri 676
3.15.3.Kadın Erkek İlişkileri 679
3.15.4.Misafir, Misafir Ağırlama, Misafir Uğurlama 682
3.15.5.Çocuk Eğitimi 688
3.15.6.Aile Hayatı 690
3.15.7.İş Bölümü 691
3.15.8.Karar Alma 691
3.15.9.Aile Toplantıları 692

Sayfa

3.15.10.Ailede Haberleşme ve Mektup Geleneği 692

3.16.Ağrı Yöresi Karapapak-Terekeme Türkleri Yerel Ağız Özellikleri 693

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNDEN DERLENMİŞ SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

4.1.Efsaneler 697

4.2.Menkıbeler 709

4.3.Masallar 732

4.4. Halk Hikâyeleri 821

4.5.Halk Şiiri 897

4.7.Fıkralar 1024

4.8.Atasözü-Deyimler 1064

4.8.1. Atasözleri 1065

4.8.2. Deyimler 1080

4.9. Tekerlemeler 1084

4.10. Bilmeceler 1101

4.11. Alkışlar-Kargışlar 1119

4.12.Ağıtlar 1156

4.13.Ninniler 1165

4.14.Maniler 1178

SONUÇ 1227

SÖZLÜK 1239

KAYNAKLAR 1267

KAYNAK KİŞİ DİZİNİ 1297

EKLER 1313

EK-1. Ağrı'da Bir Karapapak-Terekeme Köyü; Yazılı (Mengeser) 1314

Sayfa

EK-2. Ağrı'nın Tutak İlçesinde Bulunan Karapapak-Terekeme Köyü; İsaabat 1315

EK-3. Ağrı Merkez İlçesine Bağlı Yolluyazı (Dambat) Köyünde Bir Köprü 1316

EK-4. Yazılı Köyüne ait Bir Çeşme ve Su Arkı 1317

EK-5. Ağrı'da Bir Karapapak-Terekeme Köyünün Girişinde Asılı Bayrak 1318

EK-6. Karapapak-Terkeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü I 1319

EK-7. Karapapak-Terkeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü II 1320

EK-8. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü III 1321

EK-9. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Sokak İçi Görüntüleri I 1322

EK-10. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Sokak İçi Görüntüleri II 1323

EK-11. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Gilasor Köyü 1324

EK-12.Karapapak-Terekeme Türklerinin Etrafında Kurulduğu Murat Çayı Üzerinde Bir Köprü 1325

EK-13. Köy İçlerinde Yer Alan Pınarlardan Biri 1326

EK-14. Tutak'ta Karapapak-Terekeme Türklerinin Köylerinin Kurulu Olduğu Yol Üzeri 1327

EK-15. I. Dünya Şavaşı Sonrasında Bölgeden Göçen Ermenilerden Kalma Bir Ev 1328

EK-16. Yörede Yer Alan Taş Evlerden Biri 1329

EK-17. Köylerde Yer Alan Betonarme Evler 1330

Ek-18. Yörede Sıklıkla Karşılaşılan Üzeri Sıvanmış Taş Evler 1331

EK-19. Köylerden Kentlere Yaşanan Yoğun Göç Hareketi Sonrası Evlerin Durumu 1332

EK-20. Adı Herkesçe Bilinen Köy Evlerinden Biri 1333

EK-21. Köylerde Çatılara Yapılan Kuş Yuvası Örneği 1334

EK-22. Köy Evlerinin Taşlarına İşlenen Geyik, Ceylan, Kurt Gibi Hayvan Figürü Örnekleri 1335

EK-23. Taş Duvarlara İşlenen Türk Bayrağı Motifi 1336

EK-24. Evlerin Bahçe Duvarları ve Kapıları 1337

Sayfa

EK-25. Evlerin Birçoğunda Rastlanılan Oval Pencereler 1338

EK-26. Ermenilere ait Bir Yapının Pencereleri 1339

EK-27. Ermeniler Döneminde Yapılmış Bir Kapı Üzerine Asılan At Nalı 1340

Ek-28. Yöredeki Evlerin Pencerelerine Bir Başka Örnek 1341

EK-29. Yörede Havalandırma ve Aydınlanma İçin Yapılan Tavan Pencereleri 1342

EK-30. Yörede Sıklıkla Kullanılan Derin Pencereler ve Toprak Süt Boruları 1343

EK-31. Evlerin Duvar Kalınlıklarını Gösteren Derin Pencereler 1344

EK-32. Evlerde Kiler Olarak Kullanılan Alan ve Tavan Yapısı Örneği 1345

EK-33. Evlerin Önünde, Bahçe İçinde Bulunan Bir Çeşme 1346

EK-34. Ev Önü Çeşmelerinden Emme Basma Tarzında Olanlara Bir Örnek 1347

EK-35. Günümüzde daha Yaygın Kullanılan Sondaj Sonucu Kurulan Çeşme 1348

EK-36. Evlerin Önünden Akan Suların Bahçedeki Ürünlerin Sulanmasında Kullanılmasına Örnek 1349

EK-37. Bir Evin Misafirler için Ayrılmış Odası 1350

EK-38. Köylerde Misafir Odası 1351

EK-39. Misafir Odasında Ev Sahiplerinin Oturduğu Yer Minderleri 1352

EK-40. Odalarda Misafirlerin Oturması için Ayrılan Taş Divan 1353

EK-41. Oturma Odası Dekorasyonunda Kullanılan Unsurlar 1354

EK-42. Evlerin Duvarlarını Süsleyen İşleme Bir Tablo 1355

EK-43. Evlerde Dekoratif Amaçla Kullanılan Gaz Lambası 1356

Ek-44. Evlerin Duvarlarını Süsleyen Çeyizlik Aynalar 1357

Ek-45. Duvarlarda Yer Alan Bir Başka Dekoratif Obje Olan Tespih 1358

EK-46. Ev Duvarlarında Yer Alan İğnelik Örneği 1359

EK-47. Sadece Dekorasyon Amaçlı Duvarlarda Asılı Kalan Teş ve Örgü Çorap 1360

EK-48. Evlerde Her Bir Köşeyi Süsleyen Danteller 1361

EK-49. Pencerelerde Kullanılan İşleme Perde Örneği 1362

Sayfa

EK-50. Ahşap Kaplama Pencereler ve Pencere Önünü Süsleyen Çiçekler 1363

EK-51. Ahşap Kapılar ve Kapı Üzeri Süsleri 1364

EK-52. Ev Tavanlarında Kullanılan Tahta Mertekler 1365

EK-53. Evlerde Misafirler İçin Hazırda Bekletilen Yataklar İçin Yapılmış Yüklük 1366

EK-54. Mutfaklarda Kullanılan Terek ve Örtü Dolaplar 1367

EK-55. Mutfak Dolaplarını Süsleyen İşleme Örtüler 1368

EK-56. Mutfakta Kullanılan Sac Sobalar 1369

EK-57. Mutfaklarda Yemek Pişirme ve Isınma Amacıyla Kullanılan Döküm Sobalar 1370

EK-58. Soba Külünü Süpürmek İçin Kullanılan Kaz veya Hindi Tüyünden Yapılan Telekler 1371

EK-59. Geçmişte Aydınlanmada Kullanılan Lüks Lambası 1372

EK-60. Evlerde Bulunan Bakır Kaplar 1373

EK-61. Evlerde Çeşitli Büyüklükte Nesnelerin Ayrıştırılmasında Kullanılan Elekler 1374

EK-62. Yörede Kullanılan Eski Tip Büyükbaş Hayvan Barınağı 1375

EK-63. Barınaklarda Hayvanların Havalandırıldığı Dış Bölme 1376

EK-64. Hayvanların Yeminin Koyulduğu Tahta Petniler 1377

EK-65. Yörede Kullanılan Yeni Tip Hayvan Barınakları 1378

EK-66. Kış Şartlarından Korunmak İçin Üstü Kumla Örtülen Hayvan Barınakları 1379

EK-67. Yeni Tip Hayvan Barınaklarının Dış Duvar Görüntüsü ve Çeşitli Tarım Aletleri 1380

EK-68. Eski Tip Örme Hayvan Barınakları 1381

EK-69. Hayvan Yemlerinin Kış İçin Hazırlanıp Örtüldüğü Yığınlar 1382

EK-70. Hayvan Gübrelerinin Yakacak Olarak Muhâfaza Edildiği Örtmeler 1383

EK-71. Kümes Hayvanlarının Barınakları 1384

EK-72. Kaz Sürüsü 1385

EK-73. Hindi Sürüsü 1386

Sayfa

EK-74. Büyükbaş Hayvan Sürüsü 1387
EK-75. Yörede Yapılan Arıcılık Faaliyetleri 1388
EK-76. Kışlık Yiyeceklerin Muhâfaza Edildiği Depolar 1389
EK-77. Buğday ve Un Elemede Kullanılan Araçlar 1390
EK-78. Süt Makinesi 1391
EK-79. Yeni Tip Yayık 1392
EK-80. Çiftçilikte Kullanılan Bazı Araç Gereçler 1393
EK-81. Yazılı Köyü İlkokulu 1394
EK-82. Tezeren Köyü İlk ve Ortaokulu 1395
EK-83. Mengeser Köyünde Hizmet Veren Sağlık Ocağı 1396
EK-84. İsaabat Köyü Sağlık Ocağı 1397
EK-85. Taştan Yapılmış Cami Örneği 1398
EK-86. Köylerin Birçoğunda Rastlanılan Yeni Tip Camiiler ve Şadırvan 1399
EK-87. Cami İçi Mimarisi 1400
EK-88. Dambat Köyü Taziye Evi 1401
EK-89. İsaabat Köyü Taziye Evi 1402
EK-90. Köyde Düğün, Kına, Nişan Törenlerinde Kullanılan Sosyal Tesis Örneği 1403
EK-91. Taziye Evleri Mutfak Bölümü 1404
EK-92. Taziye Evi İç Dizaynı 1405
EK-93. Taziye Evi Duvarlarını Süsleyen Bayrağımız ve Kuran-ı Kerim 1406
EK-94. Tezeren Köyü Kahvehanesi 1407
EK-95. Yazılı Köyü Kahvehanesi 1408
EK-96. Yaz Günlerinde Kullanılan Dış Mekân Kahvehaneleri 1409
EK-97. Köylerde Toplantıların Yapıldığı, Misafirlerin Ağırlandığı Evlerden Biri 1410
EK-98. Köy Konaklarının Dizaynı 1411
EK-99. Köy Konakları İç Mimari Yapısı 1412

Sayfa

EK-100. Konaklarda Yer Alan Sedir ve Yer Minderleri 1413

EK-101. Köy Konaklarında Yatılı Misafirlerin Kalması İçin Hazırlanan Oda 1414

EK-102. Köy Konakları Mutfağına Bir Örnek 1415

EK-103. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü Yemeklerden "Ḫengel" 1416

EK-104. Yöreye Has Otlardan Yapılan İçli Kete 1417

EK-105. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü "Mafiş" 1418

EK-106. Yöreden Toplanan Çeşitli Otlar ile Yapılan Börek 1419

EK-107. Sıcak Tandır Emmeği ile Tandır Başında Hazırlanan "Döğme" Aşı 1420

EK-108. Karapapak-Terekeme Türklerine özgü "Omaç" Helvası 1421

EK-109. Yöreye Has "İçli Kete" 1422

EK-110. Kış Günlerinin Vazgeçilmesi "Erişteli İsti" veya "Kesme Aşı" 1423

EK-111. Bulgurlu "Kaz Çevirme" 1424

EK-112. "Evelikli İsti" 1425

EK-113. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü Bir Yemek; "Ḫaşıl" 1426

EK-114. "Deveci Aşı" 1427

EK.115. Yoğurtlu "Ḫengel" 1428

EK.116. Soğanlı Sade "Ḫengel" 1429

EK-117. "Çeçil Peyniri" 1430

EK-118. "Şor Peyniri" ve "Tereyağı" 1431

EK-119. Yörede Tandırlarda Yapılan Lavaş Ekmek 1432

EK-120. Yörede Yemeklerde Kullanılan Çeşitli Otlar 1433

EK-121. Yöresel Yemeklerde ve Geleneksel Tedavide Sıklıkla Kullanılan "Yarpuz" Otu 1434

EK-122. Yazdan Toplanıp Kış İçin Kurutulan Çeşitli Otlar 1435

EK-123. Yörede Yemeklerde Kullanılan "Sarı Çiçek" Kurusu 1436

EK-124. Nazardan Koruduğuna İnanılan "Üzerik" Otundan Yapılan Bir Duvar Süsü 1437

Sayfa

EK-125. Karapapak-Terekeme Türklerinin Evlerinde Bulunan Kuyu Tandırlar 1438

EK-126. Kuyu Tandırlarda Ekmek Pişirmek İçin Kullanılan Araç-Gereçler 1439

EK-127. Ağrı'nın Tutak İlçesi Kılıçgediği Köyünde Yaşayan Âşık "Celal Cengiz" 1440

EK-128. Ağrı'nın Merkez İlçesine Bağlı Küpkıran Köyünde Yaşayan Âşık " İsmail Yılmaz" 1441

EK-129. Ağrı'nın Geçitveren Köyünde Yaşayan Âşık "Hasan Altay" 1442

EK-130. Hikâyeci Kaynak Kişimiz Servet Seyhan 1443

EK-131. Geçmişten Bugüne Güncellenerek Hazırlanan Soy Kütüğü Tablosu Örneği ... 1444

EK-132. Karapapak-Terekeme Türklerinin Taktığı, Siyah Kuzu Yününden Yapılmış Bir "Papak" 1445

EK-133. Savaş Döneminde Askerlerin Başlarına Taktığı Tiftik Şapka 1446

EK-134. Kış Şartlarından Korunmak İçin Askerilerin Taktığı Tiftik Eldivenler 1447

EK-135. Yörede Kadınların Giydiği Diz Boyu Uzanan Örme Çoraplar 1448

EK-136. Karapapak-Terekeme Türklerine Ait Yöresel Bir "Aba" 1449

EK-137. Yörede Geçmişte Giyilen Bir Yelek 1450

EK-138. Savaş Döneminde Rütbeli Askerlerin Kullandığı Çanta 1451

EK-139. Askerlerin Kullandığı Kemer Üzerine Takılan Cep Çantası 1452

EK-140. Yörede Atların Üzerine Takılan Bir Süs Aleti 1453

EK-141. Kamçı 1454

EK-142. Askeri Dürbün 1455

EK-143. Geçmiş Döneme Ait Bir Kopuz 1456

EK-144. Savaş Döneminde Kullanılan Ateşli Bir Tüfek 1457

EK-145. Geçmişte Kadınların Düğünlerde Bellerine Taktığı Gümüş Bir Kemer 1458

EK-146. Savaş Döneminden Kalma Rus Yapımı Bir Çatal-Kaşık 1459

EK-147. Ermenilerin Yöre Halkını Buralara Doldurup Katlettiği Söylenilen Bir Kuyu 1460

EK-148. Savaş Döneminde Ermenilerin İnsanları Doldurup Yaktığı Söylenilen Bir Diğer Kuyu 1461

Sayfa

EK-149. Yöre Halkına İşkence Edilen ve Sonra Halk Tarafından Kapatılan Bir Kuyu 1462

EK-150. Köylerde Savaş Döneminden Sonra Yıkılan Kiliselerin Kalıntıları 1463

EK-151. Yörede Eski Dönemlerden Kalma Mezar Taşları 1464

EK-152. Ermenilerden Kalma Mezarlıklar 1465

EK-153. Ermenilerin İnsanları Katledip Gömdükleri Söylenilen Tepe 1466

EK-154. Karapapak-Terekeme Türklerinin Başta Gelen İsimlerinden Hacı İsa'nın Mezarı 1467

ÖZGEÇMİŞ 1468

KISALTMALAR

A.AMD	**:** Sadaret Amedî Kalemi Evrakı
A.MKT	**:** Sadaret Mektubî Kalemi
ADNKS	**:** Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ATASE Arşivi	**:** Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Bak.	**:** Bakanlığı
BOA	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	**:** Cilt
DH. MKT	**:** Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DTCFD	**:** Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
HAGEM	**:**Halk Kültürü Arşivi Kümeleme Kılavuzu
HYO	**:** Hemşirelik Yüksek Okulu
İ.HR	**:** İrâde Hâriciye
İ.MSM	**:** İrâde Mesâil-i Mühimme
KB	**:** Kültür Bakanlığı
ORH	**:** Osmanlı-Rus Harbi Kataloğu
s.	**:** Sayfa
S.	**:** Sayı
SERKA	**:** Serhat Kalkınma Ajansı
TFAD	**:** Türk Folklorunu Araştırma Dergisi
TKAE	**:** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TÜİK	**:** Türkiye İstatistik Kurumu
Y.PRK. ASK	**:** Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK. BŞK	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı
Yay.	**:** Yayınları
ZB	**:** Zabtiye Nezareti

GİRİŞ

Kafkaslarda binlerce yıldır varlığını sürdüren kadim Türk boylarından biri olan Karapapak-Terekeme Türklerinin tarihi Asya Hun İmparatorluğu'na kadar dayanmaktadır. Birçok Türk boyu hakkında bilgilere kolayca ulaşılabilirken, Karapapak-Terekemeler hakkında yurt dışı kaynaklarınki kayıtlara erişmenin güçlüğü, bu hususta yapılan çalışmaların azlığı veya araştırmacıların yalnızca kendilerini ilgilendirecek kadar bilgi toplaması gibi sebepler ile Türklüğün bu cevval boyu etraflıca araştırılmamıştır. Hatta bu boyun adının kökeni bile birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Günümüzde Türkiye ve Kafkasya başta olmak üzere İran, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve daha birçok ülkede yaşayan sayıları yaklaşık altı yüz bini bulan Karapapak-Terekeme Türkleri hakkında ayrıntılı ve bilimsel bir araştırma henüz yapılmamıştır. Araştırmayı zorlaştıran ana sebeplerden biri bu Türk boyunun dinamik bir yaşam sürmeleridir.

Savaşlar, yeni yurtlar bulma isteği, siyasal ve sosyal baskılar gibi sebepler ile yurt tuttukları yerlerden sürekli ayrılmak zorunda kalan Karapapak-Terekeme Türklerinin son durağı ise halkın "Kaçakaç" dönemi olarak adlandırdığı I. Dünya savaşı sonrasında Kafkaslarda siyasal ve sosyal alanda yaşanan kargaşa sonucu, Anadolu toprakları olmuştur. Karapapak-Terekeme Türkleri Doğu Anadolu sınırından başlayarak Osmanlı devletinin kendine iskân izni verdiği illere yerleşmişleridir. İşte bu iskân yerlerinden biri olan Ağrı'ya da binlerce Karapapak Terekeme Türkü yerleşmiştir. Bizim çalışma evrenimizi de Ağrı ili teşkil etmektedir. Ağrı Merkez, Tutak, Taşlıçay ilçelerinde yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri tarihi, sosyal, beşeri, kültürel açıdan incelemeye tabi tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız dörtbölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü araştırma sahamızı oluşturan Karapapak-Terekeme Türklerinin de yaşadığı Ağrı ilinin fiziki, tarihi ve beşeri durumu, burada yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin sosyal ve ekonomik yapısı, yerleşim türleri, ısınma ve aydınlanma araçları, ulaşım ağı, geçim kaynakları gibi konular aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ikinci bölümü ise Karapapak-Terekeme Türklerinin kökeni, yaşadıkları coğrafyalar, Karapapak-Terekeme adı üzerine öne sürülen görüşler, Karapapak-

Terekeme Türklerinin Anadolu'ya göçü ve iskânı gibi mevzular hem yazılı hem de sözlü kaynaklar ışığında işlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin beslenme kültüründen ölçme, tartma, hesaplama birimleri ile zaman ve mesafe kavramlarına; halk sanatları ve zanaatlarından, giyim kuşam kültürüne; halk hekimliği ve halk baytarlığından halk meteorolojisi ve halk takvimine; halk hukuku kurallarından doğum, evlenme, ölüm gibi insan hayatını etkileyen geçiş dönemlerine; Karapapak-Terekeme Türklerinin kutladığı atalar kültüne dayalı bereket ve mevsimlik törenleri ile kutlama ve bayramlarından karşılama ve uğurlamalara; dinsel-büyüsel içerikli inançlardan halk eğlencelerine; halk mimarisinden aile ilişkilerine, kullanılan adlardan kalıp söz ve seslere kadar birçok konuda bilgi aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın son bölümüm Karapapak-Terekeme Türkleri arasından derlenen efsane, menkıbe, masal, halk hikâyesi, halk şiiri, halk türküleri, fıkra, atasözü ve deyimler, tekerleme, bilmece, alkış-kargış, ağıt, ninni ve mani gibi birçok tür incelemeye tabi tutulmuştur.

Ayrıca dördüncü bölümün sonunda Ağrı Karapapak-Terekeme Türklerininyerel ağzı, çalışma boyunca karşılaşılan kelimelerin yer aldığı sözlük, fotoğraf listesi ve kaynak kişi dizinine yer verilmiştir.

Çalışma boyunca kaynak kişilerden aktarılan ifadelerde herhangi bir tasarrufta bulunulmamış, metinler olduğu gibi aktarılmış sadece yanlış anlaşılmaya meyil verecek veya argo ifade eden kelimelerde anlamı ve bağlamı değiştirmeyecek bazı değişimler yapılmıştır.

Son olarak belirtmek isterim ki bu çalışmayı yapmamızın asıl amacı ülkemizin bütün bölgelerinde yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerininvatan tutmak uğruna neler yaşadıklarının, Türkiye için gösterdikleri vefanın unutulmadığını onlara bir kez daha hatırlatmak, şehitlerimizin kanı ile sulanan bu vatanımızın her karışının sadece bir etnik kökenden kimselerin değiltopyekûn kendini bu vatanın bir ferdi hisseden, büyük önder Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devletine, gönül bağıyla bağlı Türk milletine mensup bütün vatandaşlara ait olduğunu dilim döndüğünce ifade etmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖY, KASABA, KENT HAYATI

1.1.Fiziki, Tarihi Çevre ve Beşeri Durum

1.1.1.Fiziki Çevre

1.1.1.1.Coğrafi konum

Ağrı ili Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunmaktadır. Doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili bulunan Ağrı'nın topraklarının %46'sı dağlık alanlardan oluşmaktadır. Geriye kalan toprakların %29'u ova, %18'i plato ve %7'si de yayladır. Ağrı'nın kışları soğuk ve sert, yazları ise kurak ve sıcak geçmektedir (SERKA).

Araştırma sahamızı teşkil eden Ağrı; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içinde yer almaktadır. Coğrafi konumu yaklaşık38˚ 59'-40˚ 02' kuzey paralelleri ile 42˚ 15'-44˚ 36' doğu meridyenleri arasında yer alan ilin yüzölçümü 12.000 km²'yi bulmakta ve yüzölçümü açısından Türkiye'nin 26. büyük ili olmaktadır. Ağrı deniz seviyesinden 1640 metre yüksekliktedir.

Ağrı toprakları doğuda Küçük Ağrı Dağı, batıda Saç Dağı Geçidi, kuzeyde Aras Güneyi Dağları, güneyde ise Süphan Dağı ile çevrilidir. İlin büyük bir kesimini dağlardan oluşmakta ve ortama yükselti yer yer 2000 metreyi aşmaktadır.

1.1.1.2.İklim özellikleri

Ağrı ilinin iklimi genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşır. Bunun sonucu olarak Ağrı'da mevsimler arasında hatta aylar arsında çok büyük sıcaklık farkları ortaya çıkmaktadır. Ağrı'da soğuk kış şartları ekonomik faaliyetleri etkilemekle birlikte kış turizm aktiviteleri yapılabilmektedir. Ağrı'da kar yağışlı günlerin oldukça yüksek bir seviyededir. Ağrı'da kar yağışı Kasım'da başlamakta ve Nisan'a kadar devam etmektedir.

Ağrı’da karasal iklim yaşanmaktadır. Kışlar çok sert geçmekte hatta sıcaklığın -40’a düştüğü günler bulunmaktadır. Yazları sıcak ve kuraktır. İlkbahar ve sonbahar kısa sürmektedir.Ağrı il Turizm ve Kültür müdürlüğü verilerine göre senenin 115-125 günü karla kaplıdır. Yıllık ortalama yağış miktarı 528,5 mm.dir. Ağrı’nın yıllık ortalama sıcaklığı 6,1C, en soğuk ayın ortalaması 21 derecedir. Ağrı da özellikle soğuk dönemlerde sis çökmektedir ve sisli gün sayısı yılda 30 gündür (Alparslan, 1995).

1.1.1.3.Bitki örtüsü

İlin volkanik bir arazi üzerinde yer alması ve yağışların az, ısının çok düşük olması sebebiyle Ağrı ili kullanılabilir arazisinin büyük bir bölümü ekim için uygun değildir.İlin bitki örtüsü bozkırlardır. Bozkırlar özellikle, Merkez ve Eleşkirt ilçesinde daha yoğun olarak görülür. Geçmişte Ağrı Dağının yamaçları ormanlarla kaplı iken hem insan eliyle hem de doğal afetler nedeniyle meydana gelen tahribatlar neticesinde ormanlık araziler yok olmuştur. Ayrıca iklim koşullarına bağlı olarak ilde birçok farklı ot türü yetişmektedir. Araştırma sahasının bitki örtüsü özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelememiş yapılan çalışmalar ise sadece bitkileri tanımak, özelliklerini öğrenmekten öteye gidememiştir.

Ağrı’nın yıl içerisinde çok az yağış alması bitki örtüsününgelişmesine engel olmuştur. Ağrıçevresinde ağaçlık alan neredeyse hiç yoktur. Bu durumun en önemli sebebi ormanların yüzyıllardır hayvanlara yiyecek bulma, yakacak temin etmek yahut yapı malzemesi olarak kullanmak maksadıyla malzeme arayışı için insanlarve hayvanlar tarafından bilinçsizce zarar görmüş olmasıdır.

1.1.1.4.Dağlar

Adını Avrupa'nın ve Türkiye'nin en büyük dağından alan Ağrı, Türkiye'nin en yüksek bölgesinde yer almaktadır. İlin topraklarının yarısı dağlık arazi ile kaplıdır. İlde Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağı olmak üzere yükseklikleri 3000 metreyi aşan birçok dağ bulunmaktadır.

Türkiye’nin en büyük dağı olan Ağrı Dağı’nın yüksekliği 5137 metredir. Dağ doruğun başlayarak karla kaplıdır. Dağ, volkanik bir patlama sonucu meydana gelmiştir.

Dağınzirvesine ilk kez,Prof. Frederic Parat başkanlığındaki heyet çıkmıştır. Hz. Nuh'un gemisinin burada olduğu söylentisi nedeniyle Ağrı Dağı bölgede önem kazanmakta ve dikkatleri üzerine çekmektedir (Karabulut ve Köksal, 2018: 212-213).

İlde Ağrı Dağı'ndan başka Tendürek Dağı, Süphan Dağı ve Hama Dağı, Aşağı Dağ, Karadağ, Aladağ, Mirgemir Dağı, Çemçi Dağları, Mergezer Dağları, Tahir Dağları ile Mızrak Dağları bulunmaktadır.

1.1.1.5.Ovalar ve yaylalar

Ağrı'nın volkanik bir arazi üzerinde kurulmasından dolayı ovalar genellikle bir çökme sonucunda oluşan düzlüklerden meydana gelmiştir.İlin en büyük akarsuyu olan Murat Nehrinin iki yanındaTutak ve Patnos ovaları yer almaktadır.

Ağrı Ovası bir havza niteliğini taşımaktadır. Murat, Şeryan ve Cumaçay nehirleri Ağrı Murat nehrinde birleşmektedir. Yüksekliği ortalama 1600 metre olan Ağrı Ovası tabandan itibaren yükselen vadilerden oluşmaktadır. İlin en alçak kesimi olan Ağrı Ovası ile Ağrı Dağı arasındaki yükselti farkı 3500 metreyi bulmaktadır.

Patnos ve Tutak ovaları dışında yörede Eleşkirt ve Doğubayazıt ovaları bulunmaktadır. İlin en büyük ovası olan Eleşkirt ovası, toprağı verimli olduğu için Ağrı'nın nüfusunun en kalabalık olduğu yerlerdendir. Doğubayazıt ovası ise toprak verimliliğinin düşük olması ve yıl boyunca az yağış almasından dolayı nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür.

İlde geniş otaklarla kaplı düzlükler olan yaylalar, özellikle hayvancılık açısından oldukça önemlidir. İldeki en önemli yaylalar Aladağ ve Sinek yaylalarıdır. İlde bunların dışında; Kılıç, Davul, Kraktin, Pani Yaylası ve Katavin yaylaları bulunmaktadır (https://agri.ktb.gov.tr/TR-122240/yayla-turizmi.html)

1.1.1.6.Geçitler

"Tahir geçidi: Eleşkirt ile Horasan arasındadır.

İpek Geçidi: Doğubayazıt ile Diyadin arasındadır.

Ahtalar Geçidi: Kağızman-Kars ile Ağrı arasındadır.

Çat geçidi: Ağrı ile Erzurum arasındadır.

Çilli geçidi: Iğdır ile Doğubayazıt arasındadır.

Kılıç Gediği geçidi: Eleşkirt Ovasının batısındadır.

Ağrı Geçidi: Ağrı-Van arasında, Aladağ'ın güneyindedir" (www.forumlordim.org).

1.1.1.7.Akarsular

Ağrı ilinde irili ufaklı birçok akarsu vardır. Ağrı ili akarsu ağını, Fırat ırmağının kollarından biri olan Murat Nehri ve yan kolları oluşturur. Murat Nehrinin başlıca yan kolları; Abdi Suyu, Şeryan Çayı, Eleşkirt Deresi, kuzeyde Kopuz Deresi, Kılıçgölü Deresi ile ovaya doğru Memitan ve Karasu Dereleri, Ahmetbey Deresi, Hacısefer Deresi, Mamik Çayı, Cumaçay Deresi, Altınçayır ve Körçay dereleridir (Kaya, 2018).

Bu dereler kar ve yağmur sularıyla beslenirler. Eleşkirt ilçesindeki derelerin çoğu ovayı kat ederek, sularını, güneyde ovayı batı-doğu yönünde kat eden Şeryan (Güzeldere) çayına boşaltırlar. Şeryan Çayı Ağrı ovasının batı bölümünü Çukurçayır köyü yakınlarında terk ederek, doğuda Ağrı kenti çevresindeki Hacısefer, Mamik çayı, Cumaçay, Altınçayır ve Körçay derelerinin oluşturduğu Murat çayı ile birleşir ve Murat Nehri adını alır (Kaya, 2018: 45).İlde bulanan diğer akarsular ise; Eleşkirt çayı, Murat Suyu, Sarısu ve Balık çayıdır.

1.1.1.8.Göller

İlde Türkiye'nin en yüksekte yer alan doğal gölü olan "Balık Gölü" bulunmaktadır. Gölün suları tatlıdır. Ülkemizde birçok göl coğrafi konumlarına göre turizme açılmakta iken Balık Gölü'nün coğrafi olarak tanıtımı bile yapılamamıştır (Kaya, 2018).

Balık Gölü turizm potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Göl çevresinin tırmanış, balık avcılığı, tekne turları, kayak ve buz pateni gibi aktiviteler için yüksek bir turistik potansiyeli vardır. Bu önemini yaz aylarındaki yayla iklimi, temiz havası, suyu ve

bulunduğu doğal ortam ve manzarasından almaktadır. Bunların dışında ilde yaz aylarında bataklığa dönüşen Göl Yüzü, Saz Gölü, Şeyh ve Danikel gölleri bulmaktadır (Kaya, 2018).

1.1.1.9.Su kaynakları

Yeraltı suyunun, genel olarak doğal yoldan yüzeye çıktığı sahalara kaynak denilmektedir. Bilindiği gibi yeraltında serbest ve basınç altında bulunan akiferlerdeki sular, çeşitli nedenlerle yeryüzüne çıkarak akmaktadır. Kaynaklara halk dilinde memba, pınar, çeşme gibi isimler verilmektedir (Atalay,1986:209).

Ağrı su kaynakları açısından oldukça zengindir. Kaynaklar genellikle dağlık alanların yamaçlarında bulunmaktadır. Çeşme, pınar veya gözeler birleşerek dereleri oluşturmaktadır.

Ağrı'da bazı bölgelerde maden sularına da rastlanmaktadır. Maden suları soğuk veya sıcak olabilmekte sıcak olanları tedavi amacıyla kullanılırken soğuk olanlar genellikle içilmektedir.

Yörede kaplıcalarda bulunmaktadır. Ağrı'ya bağlı Diyadin ilçe sınırlarında yer alan Diyadin kaplıcalarına,romatizmal hastalıkların tedavisinde başvurulur. Ayrıca bu kaynaklardan nöroloji, kadın hastalıkları, kemik ve kireçlenme gibi hastalıklarının tedavisinde yararlanılmaktadır.

1.1.2.Tarihi Çevre

Birçok medeniyete sahne olan Ağrı, Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında geçiş oluşturmuş ama burada köklü bir uygarlık oluşturamamışlardır. Bölgede ilk olarak Hititler daha sonra Hurriler egemenlik kurmakla beraber ilin en köklü uygarlığı Urartular oluşturmuştur (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

M.Ö.700'lü yıllarında Kimmerler, Ağrı'da hâkimiyet kurmuşlardır. Daha sonra Medler Ağrı ve çevresini topraklarına katmışlardır. Medler'in yıkılması ile birlikte Persler bu bölgede yaşamışlardır. Pers kralı Büyük İskender'in ölümü üzerine ise Ermeniler bölgeyi ele geçirmişlerdir (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

Doğu Anadolu'ya ve dolayısıyla Ağrı'ya gelip yerleşen ilk Türkler Sakalardır. Daha sonraları Arşaklılar ve Artaksıyaslı Krallığı, Ağrı ve çevresini ele geçirmiştir. Bölge, Hz. Osman zamanında İslâm orduları tarafından fethedilmiş 872 yılına değin Abbasilerin kontrolünde kalmakla beraber daha sonra bölge Bizans'ın kontrolüne geçmiştir (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

1071 Malazgirt Savaşı sonra buraya Türk boyları gelmeye başlamıştır. Bölge kısa bir süre içerinde Sökmenli Devleti'nin sınırları içine girmiştir. Daha sonra Ani Atabekleri, Cengizliler, İlhanlılar ve Celayirliler bölgede hüküm sürmüşlerdir.1393'de Moğol imparatoru Timur, Ağrı bölgesini hâkimiyetine almıştır (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

1405-1468 tarihleri arasında Ağrı, Karakoyunlular ele geçirmiş, Karakoyunlular yıkılmasıyla Akkoyunlular'ın egemenliğine geçmiştir. Çaldıran Savaşı sonrası Ağrı Osmanlı topraklarına katılmıştır (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

Osmanlı döneminde Şorbulak olarak anılan ilin adı, Ermeniler zamanında Karakilise olarak değiştirilmiştir. Kazım Karabekir Paşa zamanında Karakilise ismi değiştirilerek Karaköse diye adlandırılmıştır. Nuh Tufanı ile ilgisinden dolayı Tevrat'ta adı geçen Ararat Dağı ve ülkesinin, Ağrı ve çevresinin olduğu sanılması dolayısıyla Ağrı'ya batılılar tarafından Ararat da denilmektedir. 1834 yılında bucak, 1869 yılında ilçe olan Ağrı, 1927 yılında il merkezi olmuştur. 5137m. Yüksekliğiyle Türkiye'nin en büyük dağı olan Ağrı Dağı'ndan dolayı da Ağrı adını almıştır (www.agri.gov.tr/ilin-tarihi).

1.1.3.Beşeri Durum

1.1.3.1.Nüfus ve yerleşme

Ağrı İli toplamda 542. 255 nüfusa sahip olup, nüfus bakımından da Türkiye'deki 81 il içinde 39. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016).

Ağrı İli, idari olarak Merkez ile birlikte Eleşkirt, Hamur, Tutak, Patnos, Doğubayazıt, Diyadin ve Taşlıçay ilçelerinden oluşmaktadır. Bu ilçelere bağlı 4 belde bulunmaktadır. İldeki 562 köy yerleşmesinin 105'i Merkez, 92'si Patnos, 85'i Doğubayazıt, 80'i Tutak, 62'siDiyadin, 55'i Eleşkirt, 46'sı Hamur ve 37'si Taşlıçay ilçesinde yer almaktadır (Kaya, 2018: 28)

Nüfus, dünyada üzerinde en çok düşünülen mevzulardandır. Ülke bazında, nüfusun artması o toplumun devamlılığını sağladığından sevindirici bir unsur olarak görülse de dünya genelinde nüfus artışı kaynakların tüketimini artırdığı için endişe verebilmektedir (Arslan ve Topçu, 2015: 88). Nüfusun artması veya azalmasında doğum, ölüm ve göçler etkili olmaktadır (Murat, 2006: 88).

Ağrı ili kademeli olarak göç olgusunun yaşandığı ve göç veren yerleşmelerden birisidir. İl merkezi ilçelerden yoğun göç almaktadır. Bunun yanında başta büyükşehirler olmak üzere diğer şehirlere göç yaşanmaktadır. Bu göçlerin en önemli sebebi istihdam koşullarının yetersizliği ve işsizliktir (Kaya vd., 2010: 18-19). Kademeli göç olgusu ilde çarpık kentleşme, kaçak yapılaşma, gecekondulaşma, kente kırsal kesimden gelen insanların adaptasyon problemi ve kentlileşme gibi sorunları beraberinde getirerek ilinyaşanılabilirlik açısından geri sıralarda yer almasına neden olmaktadır (Kaya, 2011: 219-242).

Buradaki göçün nedenleri arasında; son yıllarda yaşanan terör olayları, kan davaları ile bazı sosyal ve ekonomik etkenler de yer almaktadır. Özellikle terör olaylarının olduğu son yıllarda il birçok noktada geri kalmıştır. Bölgeye yeterli yatırımların yapılamayışı, istihdamınsağlanamaması da göçe ivme kazandırmaktadır. Bu bölgeye tersine göçün gerçekleşmesi terörün sonlandırması, bölgeye yatırım yapılması ve genç nüfusun istihdam edilmesi gerekmektedir.

1.1.3.2.Nüfus hareketleri

Bir bölgedeki ekonomik, sosyo-kültürel, politik, iç ve dış istikrarsızlıklar gibi nedenlere bağlı olarak nüfusun üzerinde yaşadığı topraklardan ayrılmasına göç denilmektedir (Karabulutve Yalıçınkaya; 2018: 31).

Göçün temel gerekçesi ekonomiktir. Sanayileşme ile birlikte kentsel bölgelerde yaşam standartları artmasıyla beraber ve kırsal bölgelerden kentlere doğru nüfus göç başlamaktadır. 1950'lerden beri Türkiye'de daha az gelişmiş olan Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden batıya doğru bir göç süreci yaşanmaktadır. Bu bölgelerde yaşanan göçün diğer sebepleri de sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği, terör, iklim şartlarının zorluğu olarak sıralanabilir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren terör faaliyetlerinin

artması, bölgedeki köy sorunları ve göçü hızlandırmıştır. Ağrı'nın da geri kalma sebeplerinden başlıcası 1980 sonrası dönemde hız kazanan göç süreci olmakla beraber bölgenin kendi yapısından kaynaklanan eksiklikler sermaye, talep yetersizliği, coğrafi zorluklar gibi etkenler de bölgedeki göç hareketine ivme kazandırmıştır.Bu yüzden bölgenin devlet teşviklerine ve yönlendirmesine, diğer bölgelerden daha çok ihtiyaç vardır denilebilir (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 34). Bu problemlerin çözümü için;

-Ağrı'nın komşu ülkelere yönelik ticaretin geliştirilmesi doğrultusunda, il ve bölgenin üretim ve ulaşım altyapısıtamamlanmalıdır.

-İlin yöneticilerinin tecrübeli ve yöreyi bilen insanlardan oluşmasına ihtimam gösterilmelidir. Bölgenin gelecekte arzulanan seviyeye çıkarılabilmesi için eğitimli insanların organize edileceği oluşumlara ve işini iyi yapabilen kamu görevlilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bizce 24-25 yaşındaki bir yöneticinin ilk atama yeri Doğu Anadolu Bölgesi'nin herhangi bir ilçesi olmamalıdır.

-İle ve bölgeye "Tarih-Kültür-Ekonomi Arşivi, Kütüphanesi ve Araştırma Merkezi" kurulmalıdır.

-Türkiye'nin en soğuk bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi ve Ağrı ili kış turizminin geliştirilmesi için yatırımlar yapılmalıdır. Bu şekilde bölgede olumsuz bir neden olarak algılanan iklim koşulları, göçü önlemede pozitif katkı yapan bir unsura dönüştürülmelidir.

-Bölgenin bir diğer potansiyeli de tarım ve hayvancılık ile ilgili olarak "organik tarım" konusu bilimsel ve idari birimlerce hazır hale getirilmelidir.

-Hayvancılığın gelişimi için ise kaliteli ürün kullanımı ve pazarlama konuların devlet desteği verilmelidir.

-Bölge üretimini hem yurt dışına hem de yurt içine ulaştıracak hava, kara ve demir yolu bağlantıları yapılandırılmalıdır.

-Bölgede ticaret ile uğraşanlara kolaylık sağlayacak ve yardımcı olacak iyi işleyen her ilde danışmanlık birimleri oluşturulmalıdır (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 33-42).

Karabulut ve Yalçınkaya'ya göre; günümüz itibarıyla göçün en önemli sebeplerinden biri de psikolojiktir. Diğer insanların "Siz hâlâ orda mı yaşıyor veya çalışıyorsunuz?" gibi sözleri burada yaşayanların zihninde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle, il ve bölge insanlarını doğru bilgilendirmeler ile yörede tutmak gerekmektedir. Yöre insanının zihni berraktır. Vatan-millet bağlılığı çok kutsaldır. Bunun zedelenmemesine yönelik ortamlar oluşturmak gerekmektedir (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 41).

Bunun için de bölge hakkındaki algıyı değiştirmek gerekmediğini dile getiren Karabulut' göre bölgede; batıda bile bulunmayan duble yollar, havalimanları, doğal gaz, organ nakli bile yapan sağlık merkezleri bulunmaktadır. Bu imkânların doğru yöntemler ile duyurulması durumunda il ve bölge göç alabilen bir konuma kavuşturulabilir. Bu şekilde, yaşanan göçün, göçün tersine çevrilmesi çabalarıyla bölgesel kalkınmaya katkı yapan bir unsur haline dönüştürülmesi mümkündür (2018, 41).

1.1.3.3.Eğitim

Ağrı genelinde okuma yazma bilenlerin oranı % 68'dir. Türkiye genelinde okuryazarlık oranı kadınlarda %80,6, erkeklerde ise %93,9 olmasına rağmen Ağrı'da bu oran erkeklerde %82,7 iken kadınlarda %52,3'tür. 2000 yılı itibarıyla ilde 25 yaş üzeri erkeklerin %45,6'sı, kadınların ise % 21,1'i ilkokul mezunudur. 2000 yılında ortaokul mezunu olan erkeklerin oranı, kadınlardan dört kat, lise mezunu olan erkekler kadınlardan beş kat (E:%12,8'i, K:%2,6'sı) daha fazladır. Cinsler arası eğitim düzeyindeki farklılık yükseköğretim mezunları için de geçerlidir(DİE, 2000: 31-33).

Ağrı'da I. Dünya savaşından önce ilde sadece birer ilkokul, ortaokul ve iki yıllık lise bulunmaktaydı. Ayrıca kız öğrencilerin eğitim gördüğü ilkokul ve ortaokul ile birlikte büyük köylerde de birer ilkokul bulunmaktaydı.Savaştan sonra 1920 yılına gelinceye kadar Ağrı'da okul yokken 1920 yılında il merkezine ilkokul ve ortaokul açılmıştır. Fakat Rusların ve Ermenilerin bu bölgede yaptığı tahribat sonucu eğitim yok denecek kadar azalmıştır. Osmanlı devletinin son döneminde devlet eğitim faaliyetlerine önem vermiş olsa daokul sayısının yetersizliği ve uygulanan eğitim ve öğretim programında yaşanan sıkıntıların sonucunda eğitim istenen seviyeye gelememiştir (Yalçınkaya, 2018: 397-416).

Ağrı'da okuryazar nüfus durumu incelendiğinde erkek ve kadın nüfusu okuma oranında büyük bir fark olduğu görülecektir. Bu durumun en önemli sebepleri yörede istihdamındaha çok emeğe dayalı olması, kız çocuklarının erken yaşta evlenemeye zorlanmalarıdır.Coğrafi yapısı ve sınırlı ekonomik imkânları sebebiyleAğrı, çok hızlı bir şekilde göç veren illerdendir. İlden göç edenler eğitimlerini henüz tamamlamamış olan kişilerden oluşurken Ağrıya göç edenler zorunlu devlet memuriyetine bağlı olarak gelen kişilerden oluşmaktadır. Göç eden memurlar ile gelip görev süresince burada kalmaktadır. İldeki yaşam koşullarının yeterince iyi olmaması, iklim şartları ve geri kalmışlık gibi sebepler ile görev sürelerinin tamamlanmasını dahi beklemeden imkânı olan kimseler tayin ve atamalarla ilden ayrılmaktadır. Bu durum eğitim sisteminde ciddi problemlere sebep olmaktadır.Eğitimin kalitesinin yükselmesini engelleyen en önemli sebeplerden biri de; velilerin eğitimin önemi hakkında yaşadığı bilgi eksikliğidir Veli, öğretmen, okul ilişkisi istenilen seviyeye gelmediği için eğitim faaliyetlerinde gerekli başarı sağlanamamaktadır. Bölgede devam eden terör olayları da eğitimde gelişimin önünü kesen bir etkendir. Güvenlik kaygısı ile öğretmenler Ağrı'ya gelme noktasında sorun yaşamakta ve bu durum ilde bulunan öğretmenlerin ilden gitmesine sebebiyet vermektedir (Yalçınkaya, 2018: 397-416).

Sonuç olarak Ağrı'da eğitimdekigeri kalmışlığa son vermek ve eğitim düzeyini Türkiye ortalamasına ulaştırmak için; öğretmen ve öğrencilerinciddi eğitim programlarına tabi tutulması, ekonomikşartların iyileştirilmesi, ilde eğitim alanında yapılan yatırımların artırılması ve her şeyden önce veli-öğretmen-öğrenci birlikteliği sağlanmalıdır(Yalçınkaya, 2018: 397-416).

1.1.3.4.Sağlık

Sağlıklı bireylere sahip olmak ülkelerin en büyük hedeflerinden biridir. Dolayısıyla sağlık hizmetleri ile ülkelerin, gelişmişlik düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunmaktadır. Geçmişten günümüze Türkiye'de sağlık alanında yapılan harcamalarda artış olduğu muhakkaktır. Söz konusu artışlar hem devlet hem de özel sektörde görülmektedir. Dolayısıyla son yıllarda doktor, ebe ve hemşire sayısında ciddi artışlar gerçekleşmiş olsa da Ağrı'da binlerce kişiye bir hekim düşmektedir. Bu sebeple sağlık hizmetleri konusunda Ağrı birçok ilin gerisindedir. Doğurganlık oranının yüksek olduğu Ağrı'da özellikle ebe sayısının çok düşük olması ciddi problemlere sebep olmaktadır.Hastane sayılarına

bakılacak olursa Ağrı'da hastane sayısı iki binli yılları başında yılında yedi iken, bundan on yıl sonra bile sayının ancak sekiz olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde yeni hastaneler kurulmayıp, mevcut hastaneler modernize edilmiştir (Çınar, 2018: 43-70).

Bir toplumun sağlık göstergelerinden olan ölüm oranları değerlendirildiğinde Ağrı'da özellikle yaşlıların hastalıklardan vefat ettiği görülmektedir. Bu yüzden yaşlı kimselere yönelik sağlık politikaların gözden geçirilmesi ölüm sayısını düşürmede faydalı olacaktır.Bir toplumun gelişmişlik düzeyini belirleyen bir diğer faktör de bebek ölüm hızıdır. Ağrı gelir düşüklüğü,sağlık hizmetlerine ulaşmada yaşanan problemler ve bebeğin yetersiz beslenmesi gibi sebepler ile bebek ölüm hızı diğer illere göre daha yüksektir.İlde sağlık hizmetlerini iyileştirilmesine yönelik politikalar üretilmelidir. Doktorların güvenlik endişeleri, malzeme eksikleri, steril bir ortama sahip olmama, sağlık personeli yetersizliği gibi öncelikli problemler çözüldüğünde ilde daha iyi bir sağlık düzenine ulaşılabilir (Çınar, 2018: 43-70).

1.1.3.5.Ulaşım

Ağrı Tarihi boyunca doğu ile batı arasında bir köprü olmuştur. Asya'dan Avrupa ya, Anadolu ya ve Orta Doğu ya yapılan göçler, akınlar Ağrı ve çevresi üzerindeki yollardan yapılmıştır.Hindistan, Çin, Afganistan, Orta Asya ve İran'ın ipekli kumaşları ipekli kumaşları, baharatları yüzyıllarca Doğubayazıt üzerinden Avrupa ya taşınmıştır. Günümüzde bu yol kullanılarak günümüzde petrol, sanayi ürünleri, gıda ürünleri taşınmaktadır.İlde havayolu ulaşımı 8 Ocak 1997 de hizmete açılan Ağrı Ahmed-i Hani Havalimanından yapılmaktadır. Türk Hava Yolları her gün İstanbul'dan 2 sefer(Atatürk Havalimanı ve Sabiha Gökçen Havalimanlarına), Anadolu Jet her gün Ankara'dan Ağrı'ya karşılıklı seferler düzenlemektedir. Ayrıca haftada 3 kez karşılıklı olarak Ağrı -İzmir seferleri yapılmaktadır.Karayoluyla çevre ile ve ilçelerden Ağrı'ya ve Ağrı'dan çevre il ve ilçelere hemen her gün her gün karşılıklı otobüs seferleri düzenlenmektedir.Ağrı, E-80 karayoluyla Erzurum ve İran'a, bu yoldan kuzey ve güneye yönüne ayrılan yollarla da çevre illere bağlanır. Karayolu ilde son derece gelişmiş bir düzeydedir. Bu yüzden transit taşımacılık ilde gelişmiştir (Ağrı Valiliği, Çevre ve Şehircilik İklim Değişikliği İl Müdürlüğü veri tabanından alınan bilgilerden oluşmaktadır).

1.1.3.6.Turizm ve taşınmaz kültür varlıkları

Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ağrı; zengin tarihi, doğal ve kültürel mirası, kış sporlarına uygunluğu ve şehre adını veren Ağrı Dağı ile önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.

"Turizm ile bir bölgenin kalkınması arasında göz ardı edilemeyecek bir bağ vardır. Turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı kültürel ve doğal mirasa sahip bölgelerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin gelişmesi ve alt yapı çalışmalarının hızlandırılması bölgesel kalkınmanın da önünü açar. Kültürel mirasın ve doğal güzelliklerin tanıtımı sonucunda turistik faaliyetlerin arttığı bölgelerde, yerel ürünlerin tanıtımı yapılabilmekte ve elde edilen turizm gelirlerinden yerel halkın da yerel işletmeler ve çeşitli iş olanakları aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak pay alması sağlanabilmektedir" (TÜSİAD, 2012: 33). Turizm bugün bireylerin, kuruluşların, beldelerin ve hatta ülkelerin geçim kaynağı olarak büyük bir endüstri haline gelmiştir (Akat, 2008: 10).

Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ağrı birçok kavim için Orta Asya'dan Anadolu'ya geçişte bir kapı görevi gördüğü için kültürel bağlamda gelişmiş bir yapıya sahiptir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2013: 66). Ayrıca ilde, İpek yolu üzerinde bulunması ve kervan yollarının burada birleşmesinden dolayı oldukça gelişmiş bir medeniyet oluşmuştur (Çalışkan, 2014: 11). İlde, höyükler, kale kalıntıları, oyulmuş mağaralar, mahzenler, yer altı tünelleri, kervan yolları, taş ve kayalara işlenmiş kitabeler bulunmaktadır (T.C. Ağrı Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011: 15).

Ağrı da av turizmi, sportif olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, mağara turizmi gibi faaliyetler yürütülmektedir. İlde yer alan "Doğubayazıt Sazlıkları, Balık Gölü, Patnos Sarısu Ovası sulak alanları, Meteor Çukuru, Nuh'un Gemisi'nin Kalıntıları" koruma altına alınmış mekânlarıdır (Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 63).

İlde kış turizm potansiyelini değerlendirebilmek ve kayak sporu için ilk olarak Ağrı Bubi Dağı Kayak Tesisleri ve Güneykaya Kayak Merkezi hizmete açılmıştır (Emil, 2004). Ayrıca şehir merkezinde havalimanına ortalama 5-6 km. uzaklıkta var olan Küpkıran Kayak Tesisi de hizmet vermektedir.

Turizm açısından ilde önem arz eden turizm potansiyelinden biri de Diyadin Kaplıcalarıdır. Ağrı Diyadin ilçesinde yer alan kaplıcalar bölge halkının çeşitli hastalıkların tedavisi için tercih ettiği mekânlardandır.

İshak Paşa Sarayı, bölgenin önemli tarihi yapılarındandır. Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük yapılar topluluğudur (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 22). İlde bulunan İshak Paşa Sarayı, Ahmed-i Hani Türbesi, Urartu Kalesi ve Saray Mezarlık Mescidi gibi yerler hakkında çeşitli projeler geliştirilmektedir. Sarayın has bahçesinin düzenlenmesi ve saraydan çıkarılan kıymetli taşların sergilenmesi yürütülen projeler arasındadır. Bu gibi faaliyetler ildeki turizm potansiyelini artırmaya yöneliktir (Yıldırım, 2014: 183).Sarayın bulunduğu alanda seyir mekânları ile ziyaretçilerin yeme, içme gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaları için kafeteryalar bulunmaktadır.

Doğubayazıt'ın güney doğusunda yer alan kayalık alanda inşa edilmiş Eski Beyazıt Kalesi'nin (Urartu Kalesi) kimler tarafından, hangi tarihte yapıldığı hakkında kesinlik bulunmamakla birlikte kale tarihsel süreçte önemli bir mekân olmuştur (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 18). Kale, tarih boyunca Kafkaslardan gelen akınlar için bir üs görevi yapmaktaydı. Kalenin duvarlarında yer alan işlemeler ve kayaya oyulan Urartu mezarları, kalenin Urartu döneminde inşa edildiğini göstermektedir (Çetin, 2009: 23).

Beyazıt Kalesi'nin güneyinde yer alan I. Selim tarafından yaptırılan, Beyazıt Eski Cami (Cami-i Gevher Nigar) ilin önemli tarihi yapıları arasındadır.İlde Mirza Bin Abdi Paşa tarafından 1684 yılında inşa ettirilen Toprakkale Camii bulunmaktadır(Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 33).

Murat Irmağı'nın çevresindeki kayalık coğrafyaya konuşlanan Diyadin Kalesi'nin de hangi dönemde, kimler tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte kale Urartu döneminde yapıldığına dair ipuçları taşımaktadır. Diyadin ilçesinde yer alan Tokluca Kalesi, Avnik Kalesi; Eleşkirt'te bulunan Toprakkale; Tutakta yer alan Kan Kalesi, Çıpılı Köyü Kalesi; Katavin Dağı'na kurulmuş Zincir Kale; Balık Gölü çevresinde bulunan Kızıl Ziyaret Kalesi; Doğubayazıt'ta Esenbel Kalesi; Patnos'ta bulunan Kalekuli Kalesi ilde geçmiş dönemde inşa edilen diğer kalelerdir(Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,

2011: 21). Bu yapıların bazıları çeşitli dönemlerde restore edilmişken günümüzde harabe bir görünümdedirler.

İlde kiliseler de yer almaktadır. Tutak'ın Dayapınarı köyü çevresinde kayalara oyularak inşa edilmiş Karagöz Kilisesi veHamur ilçesininbeklemez köyünde yer alan kiliseler bunlardan birkaçıdır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 34). Taşlıçay'ın çevresinde yer alan Taş teker köyünde yer alan kilise milattan önce, Arşaklı Türkleri tarafından yapılmıştır. Daha sonra Ermeniler bu kiliseyi manastıra çevirmişlerdir. Bu manastırın taşları Ağrı Merkez Camii yapılırken kullanılmıştır (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011: 32). İsaabat köyünde yer alan kilise ise yıkık bir görünümdedir.

Diyadin'de sınırları içerisinde yer alan Günbuldu köyünde Meya Mağaraları ve tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Kayalara oyularak yapılmış barınma yerleri, tapınak, ibadethane, oda ve mağaralar oldukça ilgi çekicidir. Barınak ve ibadethanelerde değişik inançların izleri görülmektedir. Oldukça tahrip edilen kentten günümüze mihrap, haçlı taşlar ve mezarlıklar kalmıştır. Buradan çıkarılan iki koç heykeli şu an il merkezindedir (www.kulturportali.gov.tr).

Köksal ve Karabulut'a göre doğal, tarihi ve kültürel değerleri bulunan Ağrı ilinde turizm faaliyetleri; doğa, spor, kültür, inanç, sağlık ve tarih turizmi şeklinde sıralanabilir. Birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapan Ağrı ilinde çok sayıda tarihi ve kültürel değer bulunmaktadır (Köksal ve Karabulut, 2018).

İlde yer alan Ağrı Dağı, jeolojik konumu ve efsanevi yönü ile oldukça önemlidir. Nuh Tufanından sonra Nuh'un gemisinin bu dağa oturduğuna inanılmaktadır. Bu dağa halk arasında Cudi Dağı denilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 17.09.1989 tarih ve 3657 sayılı kararı ile bu alan koruma altına almıştır. Bu alan çok sayıda yerli ve yabancı turistin uğrak mekânıolmaktadır(Ağrı Doğa Turizm Master Planı, 2013: 40).

Bölgede en çok dikkat çeken aktivitelerden biri de dağcılıktır. Uzun yıllardır birçok gezgin ve araştırmacının dikkatini çeken ve dağın en tepe noktasına ulaşma gayesi ile

tırmanışların yapıldığı Ağrı dağını (Doğanay, 2003: 173) Marco Polo Ağrı Dağı'nı 'Hiçbir zaman çıkılmayacak dağ' olarak nitelendirmiştir.

Ağrı, bitki ve hayvan zenginliği fazla olan bir ildir. Bu yüzden bölge doğa turizmi açısından oldukça uygun bir konumda yer almaktadır. Doğubayazıt Sazlığı, Balık Gölü ve Murat Çayı birçok kuş türü ve yaban hayvanının yaşadığı yerlerdir (Adızel vd., 2011: 628). Boz ayı, kurt, yaban domuzu ve tilki sazlıkta sıkça görülen canlılardır (Adızel vd., 2011: 630). Yörede bıldırcın, kız kuşu, su çulluğu, çamurcun, kılkuyruk, elmabaş, kınalı keklik, çil keklik, angut, gri balıkçıl, toy, uzun bacak, bağırtlak, tepeli taygar, doğan, kaya kartalı, şahin, karga, saksağan gibi türler yaşamaktadır (Yıldırım, 2014: 162-163).

Taşlıçay'da yer alan "Balık Gölü", Türkiye'nin en yüksekte bulunan lav set gölüdür. Kışları göl buz tutmaktadır. Gölün üzerinde bir de tarihi ada bulunmaktadır. Ayrıca göl çevresi kuş çeşitliliği açısından oldukça zengin bir bölge olduğundan özellikle kuş gözlemcileri için uğrak mekânlardan biridir. (Yıldırım, 2014: 169).

İlde dağlık ve sulak arazilerin fazla olması yabanhayvanlarını bölgeye çekmekte dolayısıyla ili av sporları için uygun bir mekân hâline getirmektedir. İlde balık, bıldırcın, keklik, toy, angut, turna, yaban kazı ve ördeği, karabatak, tilki, kurt, domuz, vaşak, ayı, yaban keçisi, yaban koyunları ve sansar avcılığı yapılmaktadır (Yıldırım, 2014: 172).

Hamur ve Tutak ilçeleri arasında bulunan Murat Nehri'nin kollarından biri olan "Hamur Deresi", Hamur ve Ağrı merkez arasında bulunan "Yoğunhisar Mesire Alan"ı; Murat Nehri, Mandalık Çayı ve Tatlısu Çayı çevresindeki mesire alanları; Diyadin ilçesinde yer alan Murat Kanyonu, Diyadin'de Murat vadisi üzerinde bulunantraverten köprüleri ilin görülmeye değer diğer doğal güzellikleri arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2014: 165).

Bütün bu bilgiler ışığında söylenebilir ki her şeyden önce ilin kültürel mirasın korunmasının konusunda yerel halkta farkındalık oluşturulmalıdır. Halk bilinçlendiği taktirde çevrenin, ekolojik ortamın temizliği sağlanmış olacaktır. İlde ekolojinin korunduğu müddetçe turistlik faaliyetler hedeflene noktaya gelecektir. Böylece bölgeden yaşanan göçler azalacak, istihdam ve ekonomik canlılık sağlanacak,kültürel mirasın korunacak ve biyolojik çeşitliliğinin sürdürülebilecektir (Erdoğan ve Belen, 2017).Bu

problemler çözülerek bölgenin sahip olduğu tarihi ve kültürel miras öğeleri ile doğal güzellikleri kamuoyuna duyurulmalıdır.

1.1.4.Sosyal ve Ekonomik Yapı

Sosyoekonomik açıdan Türkiye'nin en geri kalmış illerinden biri olan Ağrı'nın ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Son yıllarda eğitim ve turizm faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen, ilin ekonomisitemelde ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayandığından ve ilde uygulanan yetersiz ekonomik politikalardan dolayı işsizlik oranı giderek artmaktadır (Kaya, 2011: 219-242).

Ağrı ilinin iklim koşulları ilin gelişememesinde etkilidir. Bu durumun diğer sosyoekonomik faktörler eklenince durum daha da zorlaşmaktadır. İlde sınır ticaretinin yapılması ve üniversite kurulması ekonomik durumu çok az iyileştirebilmiştir.Kişi başına düşen milli gelir Ağrı ili en son sıralarda yer almaktadır. Ağrı Şırnak'tan sonra ülkenin en düşük gelir düzeyine sahip ilidir (Kaya, 2018: 2).

Ağrı'nın da içinde yer aldığı Serhat Kalkınma illerinde (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır) erkeklerin işgücüne katılma oranları yaklaşık% 73 iken, bu oran kadınlarda % 39 civarındadır (TUİK, 2015). İlin temel geçim kaynağının hayvancılık ve tarıma dayanması nedeniyle, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan kadınların çoğutarımsal işlerde çalışmaktadır.

Ağrı'da bireyler çoğunlukla tarım ve hayvancılık alanında iş bulabilmektedir. İlde devlet ve özel şirketler tarafından yapılan yatırımlar ilin kalkınması için yeteli etkiyi gösterememektedir. Fakat Şeker fabrikası ile Et Balık kuruluşları ilin gelişmesinde oldukça büyük bir role sahiptir. Ayrıca Diyadin'de yer alan termal tesislerde de bir miktar istihdam sağlanmaktadır (Fakirullahoğlu, 2018: 229).

İlde nüfusun büyük bir kısmının tarım ve hayvancılık ile ilgilenmesi şehrin istenilen düzeyde sanayileşmesine engel olmaktadır. Fakat il merkezinde, sokak aralarında, dükkânlarda ticari faaliyetler sürdürülmektedir. İlde pazar ve panayırların kurulmuyor olması da ticari faaliyetleri de olumsuz etkilemektedir.Köylerde hayvansal ürünlerin ticaretiyapanlar ve bakkallar,küçük ticari oluşumlardır (Fakirullahoğlu, 2018: 230).

Ağrı bölgesinde sanayi ve ticaret sektöründe etkili olan birtakım kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar; "Ağrı ve Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası, Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 15 meslek odası ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler" den oluşmaktadır. Ağrı ili bünyesinde yaklaşık"8403 şirket" bulunmaktadır. Bu şirketlerin "6462" tanesi özel teşebbüslere ait şahıs şirketi, kalan kısmı ise "1941" sermaye tabanlı şirketlerden oluşmaktadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2012 verileri).

Bütün bu bilgiler ışığında söylenebilir ki Ağrı, ekonomisi tarım ve hayvancılık dayanan, maddi imkânsızlıklardan dolayı hızlı bir şekilde göç veren, kaynaklarının henüz keşfedilmediği yahut duyurulamadığı, sosyo kültürel problemlerinin çözülmesini bekleyen illerimizden biridir.

1.2.Yerleşim Yerleri ve Türleri

1.2.1.Sürekli Yerleşim Yerleri (Köy, Kasaba, Kent)

Tarihsel süreçte "balık" kelimesi, "şehir kale, saray" anlamlarında kullanılmıştır (Kara, 2010: 11). İslâmiyet'ten önce, Uygur lehçesi Soğdca'da "kand" kelimesinden türetilen "kent" şehir anlamında kullanılmaktaydı. Şehir kelimesi dilimize Farsçadaki "şehr" sözcüğünden gelmiştir (Genim, 2014: 57).

Ağrı'da Karapapak-Terekeme Türkleri şehir hayatından çok köylerde yaşamayı tercih etmektedir. Şehir hayatı onlar için imkânların kısıtlı olduğu mekânlardır. Uzun yıllardır köylerde yaşamını devam ettiren halk şehir yaşamını sıkıcı bulmakta, kendi tabirleri ile dört duvar arasına sıkışmak istememektedirler. Şehir hayatında eğitim, sağlık, ulaşım, ticaret imkânları daha iyi olsa da topraklarına bağlılık onları buralarda tutmayı başarmıştır. Kimileri için ise şehirler daha çok zenginlerin veya memurların oturduğu yerlerdir. Devlet kadroları yahut özel sektörde çalışan bu kişiler de köyden ayrılmış olsalar da hafta sonları ve tatillerde tekrar köylerine dönmektedirler. Şehir dışına çalışmak için gidenler ise yazlık olarak kullanacakları bir evi mutlaka inşa etmektedirler. Kimileri ise emekliliklerinden sonra gelip köylerine tekrar yerleşmekte yahut bunu planlamaktadırlar.

Köy ahalisi yemeden içmeye, giymeden gezmeye her türlü ihtiyacını kendi imkânları dâhilinde karışılmaktadır. Yakacağının, odununu, kömürünü kendi korularından; meyve sebzesini kendi bahçesinden, bütün et ve süt ürünlerini sahip olduğu hayvanlarından; barınaklarını yine kendi ağacından, tahtasından, toprağından, kerpicinden karşılamaktadır. Bu sebeple şehre gidip bir apartman hayatı yaşamak özellikle orta yaş ve üzeri olan nesil için zor ve dışarıya bağımlılık gibi gelmekte özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Genç nesil ise köylerde yaşamayı istememekte şehrin her türlü imkânından faydalanmak istemektedir. Bu yüzden kimi aileler arasında ikilik çıkmakta ve şehre göçler yaşanmaktadır.

Köylerde insanlar geçimlerini hayvancılık ve çiftçilik yaparak sağlamaktadır. Fakat Karapapak-Terekeme Türklerinin köylerdeki çocuk nüfusu azlığı hayvancılık ve çiftçilik faaliyetlerini bitme noktasına getirmiştir. Şöyleki;

“Bizde hayvancılıḫ, çiftçiliḫ bitti. Kürtler daha kırsal kesimde yaşadığı için adamlar diyor ki kendi işimizi kendi çocuḫlarımız yapsın. Çoḫnüfüsları var. Burda ver mesela iki kadından yirmibir tane erkeh çocugu on tane de gız çocugu var. Bir seçime gidildiginde de elli, atmış tane oyu var tabi. Biz de geçimden dolayı çoḫ olmasın da rızıḫlarını darlaştırmayalım diyoruz. Bir de hepsi oḫusun, bir yerlere gelsin istiyoruz. Üç veya en çoḫ dört çocuḫ olur.” (KK:1)

Geçmişe oranla köylerde ve kentlerdeki çocuk sayısının azalması hızla devam etmektedir. Aileler genellikle nitelikli bir nesil yetiştirme gayesi ile daha az çocuğa sahip olma yoluna gitse de yörede azınlık durumuna düşmekten şikâyet etmektedirler. Ayrıca geçim sıkıntısı çekilmesi ve yörede yaşanan güvenlik zafiyetleri de daha az olmayı zorunlu kılmaktadır;

“Benim babamın zamanıñda en az yedi sekiz çocuḫ var idi. Şimdi en gabadayısıñın üş tane çocuġu var. Tam bir aile planlaması söz konusu. Bütün çocuḫların okuması bir yerlere gelmesi için çabalanıyor. Keşke bu kadar az çocuḫ olmasa ama.” (KK:2)

Köylerde kadın nüfusundan çok erkek, genç nüfusundan çok yaşlı bulunmaktadır. Genç nüfus, eğitim öğretimini tamamlama ve daha iyi şartlarda çalışma gibi nedenlerle Ağrı Merkez’e yahut bir başka bir şehre göçü zorunlu bir tercih olarak görmektedir;

“Bizim köyde bayan nüfüsü değil erkek nüfusu daha fazla. Yaşlı nüfusu da pek az. Yüzde segseni kırḫ ile atmış yaş arası. Genç nüfus hiç yoḫ nerdeyse. Her evde ya bir tane var ya da hiç yoḫ. Köyüñ nüfusu üç yüz yirmi dört. Atmış yaş üzeri toplasañ elli tane etmez. Çocuḫ nüfusu neredeyse hiç yoḫ. Son beş yılda altı çocuh dünyaya geldi.” (KK:6)

Köylerde aile başına düşen çocuk sayısı önceleri beşten fazla iken şimdilerde iki bazen de üç olarak tespit edilmiştir;

“Eskiden her adamıñ altı, yedi tane çocuġu vardı. Şimdi bir tane, iki tane, taş çatlasa üç tane. Herkesiñ ortalama iki çocuġu var.” (KK:6)

Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadığı köylerde Kürtler ve Türkler barış içerisinde yaşamaktadırlar. Karapapaklar’ın yoğun olarak yaşadığı yerlerde yaşayan Kürtler birlikte uzun yıllar yaşamanın gereği olarak zaman içerisinde dil ve kültür bağlamında etkileşimler olmuştur. Hatta bir kaynak kişi bazı Kürt çocukların kendilerini “Karapapağız” diyerek tanıttığını söylemekte ve ardından şunları ifade etmektedir;

“Köyümüzde erkeḫ nüfusu daha fazladır bayanlara göre. Köyde herkesiñ üçer, dörder çocuġu var. Köyümüzde beş altı hane Kürt’tür. Onnarıñ da küçüḫ çocuḫları Kürtçe bilmez.” (KK:21)

Karapapak-Terekeme Türklerininyaşadığı hemen hemen bütün köylerde ilkokul bulunmaktadır. Bazı köylerde ise ortaokul da vardır. Ortaokulun bulunmadığı köylerden ortaokulun bulunduğu köylere taşımalı olarak eğitim sağlanmaktadır;

“Köyde ilhoḫul var. Orta oḫul merkezi köy oldugu için buraya yahın bir yerde. Biz yayan giderdiḫ ama çocuḫlar şimdi servisler ile gider, gelir.” (KK:1)

“Çocuḫlarıñ bu köye oḫula gelmesi de civar köylerdeḫ toplu taşıma ile oluyor. Kalender, Sarıdoğañ, Çarkaya, Ballıbostañ, Otlubayır, Ḫıdır gibi çevre köylerden çocuhlar köyümüz ohula gelirler.” (KK:6)

Bazı köylerde ortaokulların bulunmamasının asıl sebebi köylerde yeteri kadar öğrenim çağında çocuğun bulunmamasıdır. Bu durumun sebeplerini kaynak kişi şöyle açıklamaktadır;

“Köyde ilköğretim oḫulu var. Ama orta oḫul, lise yoḫ. Çocuḫ yoḫ ki oḫul olsun. Eskiden burda Garapapaḫlarıñ seggiz on tane çocuḫları variydi. Şimdi üç olunca sevinirih̬. Garapapaḫlar burda çocuḫları azaldanda köyün Garapapaḫnüfüsü azaldı. Başgaları girdi ḫanelerimize.” (KK:5)

Köyler sağlık alanında yeterli imkânlarasahip değildir. Bunda asıl etken köy nüfuslarının azalması ile birlikte,köylere açılan sağlık kuruluşlarının kapatılmak zorunda kalmasıdır. Fakat nüfusu fazla olan bazı köylerde hâlen sağlık ocakları da bulunmaktadır;

“Köyümüzde sağlıḫ ocaġı var. Aktiftir. Donanımlı bir sağlıḫ ocaġıdır. Burada hem ortaoḫul hem de ilkoḫul var. 1983’ten bu yana okulumuz hep vardı. Çıkañ öğrencileriñ başarısı da yüzde dohsan idi. Buradan çıkan çocuḫlarımız doḫtur oldu, mühendis oldu, örġetmen oldu, profesör oldu.” (KK:21)

Ağrı’da Karapapak-Terekeme Türklerininyaşadığı köyler aşağıdaki tabloda bir bütün halinde sunulmaktadır. Köylerin kimisi tamamen Karapapak-Terekeme Türklerinden oluşmaktaysa kimisi karma özellik göstermektedir. Kimi köylerde Kürt kökenli vatandaşlar birkaç hane ile sınırlı kalırken kimilerinde ise yarı yarıya karışmışlardır. Burada yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri ile Kürt kökenli vatandaşlar günümüzde hiçbir ikilik yaşamadan barış ve sükûnet içerisinde yaşamaya gayret göstermektedirler. Aşağıdaki tablolarda Merkez, Eleşkirt, Tutak ve Taşlıçay ilçelerinde varlıklarını sürdürdükleri tespit edilen Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadıkları köyler gösterilmiştir;

Ağrı-Merkez Karapapak Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köyler

Ağılbaşı	Aşağı Küpkıran	Aşkale	Baloluk	Çukurçayır	Yığıntepe	Yolluyazı
Yolugüzel	Çakıroba	Hıdır	Kazlı	Otlubayır	Öznaşı	Sarıdoğan
Yazılı	Su Çatağı	Ballıbostan	Eskiharman	Tezeren	Tellisırt	Merkez
Gerger	Hacısefer	Yoncalı	Gültepe	Ataköy	Geçitalan	

Tutak Karapapak Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köyler

İsaabat	Hokan	Darıkan	Komik	Sincan	Yayıklı	Suvar
Kılıçgediği	Bayındır	Şeyh Sinan	Daldalık	Tutuklu	Geçimli	Merkez
Ekincek	Akyele	Musik	Esmer	Teme	Çobanova	

Taşlıçay Karapapak Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köyler

Geçitveren	Yukarı Toklu	Aşağı Toklu	Çöğürlü
Kumlubucak	İkiyamaç	Bayramyazı	Merkez

Eleşkirt Karapapak Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köyler

Güvence	Uzunyazı	Molla Süleyman
Süzgeçli	Yücekapı	Arifbey
Dolutaş	Çiftepınar	Merkez

Göç edip gelen aileler içinnereye yerleşileceği mevzu oldukça önemli bir hâl almıştır. Arazinin seçimi ailenin büyükleri tarafından verilen ortak karar neticesinde olmuştur. Köylerin kurulması için genellikle aile büyükleri tarafından geniş ve düzlük araziler seçilmiştir. Yaşam alanları seçilirken dikkat edilen hususları kaynak kişilerimiz şöyle ifade etmiştir.

“Dedelerimiz köyü alırken düzlüḫ arazi almışlar. Çünkü eskiden dürbün yoḫ. hayvancılıḫ yapılıyor. Her yeri bir baḫmada görelim diye. Köyün guzey tarafı gayalıḫtır. Maġralar var. Güney taraf şehirle paraleldir. Köyü yüz dönümlüḫ arazi üzerine gurulu. Köyüñ dogu tarafından Murat nehri aḫar. Karapapaḫ köyleri hep Murat nehri üzerine guruludur zaten. Hayvancılıḫ için bir de içme suyu, şebeke suyuñu nerden getirsinner? Dedemgil hatta babamgil hep Murat nehrinin suyuñu içerlermiş o gadar temiz o gadar berraḫmış ki. Şimdi o gadar kirlendi ki suyuñu içmeḫ bir yana nehirden tutulan balığı bile yiyemiyoruz.” (KK:1)

“Köyümüz düz bir ova üzerine gurulmuş. Büyühlerimiz de araziniñ düz oluşundan, çiftçiġe uygun oldugunu düşündügüñden buraya yerleşmişler. Bir de eskiden burda otlaḫ çoḫuydi. Köylü otlaġyer için gezer hayvanlarıñdan dolayı zaten. Hayvan nerde rahat

barınırsa orayı seçer. Eskiden burası çoh agaçlıḫ bir araziymiş ama şimdi küçüh kısa otlar var sadece. Burda yine de yabani hayvannar yaşır. Özelliḫle gışın aç ḳalanda inerler köye kurd olsun, tilki olsun, çakal olsun, hınzır olsun.” (KK:6)

Düzlük bir arazi seçmenin yanında genellikle hayvanlarının ve tarlalarının su ihtiyacını temin etmek ve içecek temiz suya ulaşmanın daha rahat sağlanması içinKarapapak-Terekeme Türkleri köylerini bölgenin en büyük nehri olan Murat nehri etrafında inşa etmiştir;

“Köyümüz Murat nehri çevresine gurulmuş. Zaten bütün Ġarapapaḫ köyleri hep nehir kenarına yerleşmiş. Suyun oldugu yerde bereket vardır. Hem hayvannar ve bitkilerimiz içn su gereḫlidir.” (KK:5)

Bölgede kurulan köylerde, ağaçlık arazi hem iklimin elverişli olmaması hem de ormanlık arazinin zaman içerisinde insanlar ve hayvanlar tarafından tahrip edilmesinden dolayı yok denecek kadar azdır. Yöre halkı bu durumun sebebini söyle açıklamaktadır;

“Evelden az bir agaçlıḫ bölge varmış ama ev yapmaya, ısınmaya hep aġaçlar kesilmiş, bitmiş şimdi kendi evlerimizin bahçelerine dikilenden başga aġaç yoḫ civarda.” (KK:1)

“Köyümüz ovalıḫ bir arazi. Düzlüḫ üzerine kurulmuş. Eskiden burası ormanlıḫ bir alanmış. Hayvannar çoḫ oldugundan çoğusu kesmiş, ev yapmış. Bir de buranıñ kurak bir iklimi var kestigin zaman bir daha filiz vermiyor.” (KK:21)

Köylere verilen isimler geçmişte bölgede Ermeniler ikâmet ettiği için, genellikle Ermenice olmasına rağmen 1990’lı yılların başında Eski Türkçe olanlara dokunulmamak kaydıyla Ermeni kökenli bütün köylerin ismi değiştirilmiştir. Halk yeni isimlere adapte olmakla beraber eski isimlerini de kullanmakta bu nedenle zaman zaman anlam karmaşası yaşanmaktadır. Hatta altmış yaş ve üzeri olan köy ahalisi köylerin yeni isimlerini bilememektedir. Köy ahalisi hem köylerinin isimleri hem de tarihi hakkında gerekli malumata sahiptir. Köy isimleri hakkında sorduğumuz sorulara verilen cevaplara birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır;

“Köyümüzüñ eski ismi Amattır. 1983’te ismi Tezeren oldu. Amat eski Ermeni ismiymiş. Keşiş köyü vardı onu da Akbulġur olarak değiştirdiler. Genelde Ermeni isimli köyleriñ ismini değiştirdiler.Tezeren denildiğinde Ağrı’da bir gözbebeğiydi. Tezeren’in eski ismi ‘Amat’ bir Ermeni köyüymüş burası. Kiliseleri ve mezarlıḫları var. Zaman zaman köyümüze gelip mezarlıḫları ziyaret ediyorlar. Hatta bazıları da define bulmak için geliyor buralara. Dedemler geldiḫlerinde buradan Ermeniler gitmiş zaten.” (KK:21)

“Köyümüzün eski ismi ‘Dambat’ dır. Dambat Ermeni’den galma ismi köyün. Köyleriñ ismi hep Ermeni oldugu için değişti sonna. Şimdi köyün ismi Yolluyazı oldu.” (KK:1)

“Bizim köyümüz Gilasor. Gırmızı tofraġ, gırmızı gül annamına gelir. O gırmızı topraḫlardan küpler yapmışlar. O tofraġ tandır tofraġıdır. O küplerden de yapmışlar hep mezarlarıñ üstüne goymuşlar. Bizim evde tandırlar var mesela hâlâ o tofraġdan yapılar. Her tofraġdan tandır olmur. İçinde demir minerali yüḫseġ olacah. Gırmızı tofraga rengini veren demir. Isıya dayanıḫlı olmaḫ zorunda tandır tofraġı.” (KK:32)

Yörede kullanılan köyden daha küçük veya büyük olmasına göre ayrılan fakat yine de köye bağlı bulunan “mezire”, “kom” gibi adlar ile bilinen yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Köy ahalisi bu terimlerin açıklamasını şu şekilde yapmaktadır;

“Kom köyden ayrılan iki veya üç haneliḫ yerlerdir. Mezire köyden ayrılmış iki hane sonra olmuş yirmi, yirmi beş hane ayrıldıḫları köyde göç vermiş galmış on hane. İşte ona mezire diyerler. Köyden büyüḫ, köyden ayrılan ama köye bağlı yerleşim yerleridir. Eleşkirt’i geçince bir iki köy var birbirine yaḫındır. Askeriye operasyona çıḫıyor. Paşa o köylere gidiyor aġaya soruyor. Diyor; aġa çohluḫla mı çalışarsın çohluḫla mı yersin. O da diyer; komutanım çohluḫla çalışıf azlıḫla yiyecem. Komutan da o köyün aġasına kızıyor diyor; öyle şey mi olar aga çohluḫla çalışacaḫ çohluḫla yiyecehsin ki hayattan zevk alasan. O küyün ismiñi köyüñ aġasının da ismi olan Büyük Eşşeh Ellez koyuyor. Diğer köyde Ellez aġanın kardeşiñinmiş orayı da Küçüh Eşşeh Ellez koyuyor.” (KK:21)

1.2.1.1.Bekçilik

Devletlerin en temel amacı, insanların güvenlik ve huzurun sağlamaktadır (Yağar, 2002: 1137). Toplumda düzenin sağlanması için önemli olan güvenlik, geçmişten bugüne insanların en temel ihtiyaçlarından olmuştur (Aydın, 2006: 1).

Bekçi kelimesi "bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimse" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Şimşek bekçi kavramını, geceleri kentin dirlik ve düzeni sağlayan kimse olarak tanımlamaktadır (Şimşek, 1993: 125).

Bekçi kelimesine ilk kez XII. yüzyılda yazılan, Zemahşeri'nin Mükaddimetü'l Edeb adlı eserinde "bekçilik kıldı onun üzerine" şeklinde bir ifade ile görülmektedir (Yüce, 1993: 79).

Orta Asya Türk devletlerinde "daruga" yani gece bekçileri görev yapmakta idi (Bayram, 2003: 570). Gözcü anlamı taşıyan "Pâsbân" kelimesi halk ağzında bozularak "pazvant" olarak bekçi kelimesi yerine kullanılmıştır (Tarih Vakfı, 1993: 356), (Uzunçarşılı, 1995: 398). "Nigehbân" ve "didebân" kelimeleri de yine bekçi kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır(Elçin, 1987: 127).

Şehirlerde güvenliğin sağlanması, köylerde güvenli bir yaşamı gerekli kılmaktadır. Yakın zamana değin köy denilince akla ilk gelen kişiler köy bekçileriydi. Asıl görevi köy içerisinde güvenliği sağlamak olan bekçiler köyün hemen her işine koşmuş ve köyde dayanışma kültürünü desteklemişlerdir.

Kırsal kesimlerde halkın güvenliğinden sorumlu olan, buralarda güvenliğin sağlanmasını sağlayan bekçiler bulunmak idi (Tongur, 2016: 94). Bekçiler gerektiğinde toplumda düzeni bozan ve aykırı davranışlarda bulunan kimseleri uyarmak, cezalandırılması için ilgili birime teslim etmek hatta yerleşim yerinden çıkarmak gibi görevleri bulunmaktaydı (Ergenç, 2013: 81). Bekçilerin bir diğer görevi de teknolojinin bu denli gelişmediği dönemlerde hava karadıktan sonra ellerinde meşale ya da fenerler ile birlikte sokaklarınasayişi sağlamak idi (Kuban, 1993: 475-476). Aydınlanma araçlarının geliştiği dönemlerde ise tahta direklerdeki fenerlere gaz doldurup yakma sorumluluğunu taşımışlardır (Aysu, 1993: 359). Ayrıca saat kullanımının yaygın olmadığı dönemde,

insanların zamanı bilme isteğini karşılamak için ellerindeki sopaları bir yerlere vurarak, insanlara saatin kaç olduğunu bildirmişlerdir (Göktaş, 1993: 379).

Günümüze doğru yaklaşıldığında köylü ile sıkı ilişkiler içinde olan bekçiler köylünün her işine koşmuşlardır. Bu işler bazen köylünün odunlarını kırmak bazen de okula giden çocuklara eşlik etmek gibi görevler olmuştur. Yaptıkları işler karşılığında aylık ücret almışlardır. Bekçiler seçim dönemlerinde imam ve muhtarların hazırladığı seçim kütüklerinin uygun bir yere asılması ve seçime kadar asılı kalacağı süre içinde korunmasını sağlamışlardır (Güneş, 1996: 78).Köylerde geçmişte okuma oranın düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda haberlerin iletilmesi noktasında bekçilere düşen görevin önemi açığa çıkmaktadır.

O halde bekçilerin görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

-Bireylerin can ve mal güvenliğini sağlamak,

-Geceleri köyün güvenliğini sağlamak,

-Herhangi bir suç işlendiğinde suçlunun yakalanması için görevlilere yardım etmek,

-Köyde alına kararları halka duyurmak,

-Köylü talep ettiği taktirde onların kişisel işlerine yardımcı olmak,

-Ramazan'da davul çalarak halkı sahura kaldırmak,

-Toplumda ahlak ve huzurun devamını sağlamak

-Yangın başladığı zaman halkı uyarmak ve yangınların söndürülmesine yardımcı olmaktır.

Bekçilerin görevlerinden biri de köylünün tarlasını, bahçesini ve hayvanlarını korumaktı. Kaynak kişi durumu şöyle özetlemektedir;

“Bekçiler de tarlaları gorurdu, hayvannarı tarlaya bıraḫmazdı başġaların hayvannarı tarlaya zarar vermesin diye. Belirli bir yer belirlerdi derdi;

-Bugün hayvanı buraya çıharacaḫsın.

O gün orda otlatılırdı hayvan. Onnarı takip ederlerdi. Ekilen ürüne zarar verilmesin diye uġraşırlardı. Normal kıyafetleriyle görev yaparlardı sivil vatandaş gibi. Yani ilk önce bekçilik sistemi vardı sonra goruyuculuḫ geldi.” (KK:6)

Görüldüğü üzere bekçiler bir sivil polis gibi halkın mal ve can güvenliğini sağlayan kolluk kuvvetleri olarak köylerde görev yapmakta idi. Ayrıca bekçiler halkın gözünde, muhtarın yanında çalışan elemanlar gibi görüldüğü için köylü tarafından çokça hürmet gösterilen insanlardı. Merkezden uzak köylerde devletin belki de kendini tam olarak hissettiremediği mecralarda devletin eli kolu olarak görülmekteydiler;

“Evvelden köyümüzde muhtar bekçisi vardı. Çoh önemliydi. Çoh gıymet verilerdi. Muhtarıñ gendine has bekçisiydi o. Görevi bir misafir gelende muhtarıñ evine götürerdi, fazla oldu mu köye dağıdardı misafirleri, devletten yana yapılan duyuruları yapardı, söylerdi millete. Herkes sayġı duyardı ona. Sonna sonna goruyucular çıhtı. Dohsan dört yılında havaalanı kuruldu. O zaman goruyuculuḫ çıhtı. Köyde şimdi yirmi, yirmi beş tane goruyucu var ama eskisi gibi köyde durmuyorlar. Jandarmaya bağlılar. Goruyucu şimdi havaalanından sorumlu. Geje köyün emniyetini alar. Bu son çıhardıhları ganınla gerektiginde dış görevlere de gidiyorlar il dışına. Mesela altı yıl bu BOTAŞ boru hattının güvenligini sagladıḫ.” (KK:1)

Kaynak kişinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bekçiler, zamanla daha kurumsal bir yapıya bürünerek farklı şekillerde, farklı isimler almış olsa da aynı mecrada titizlikle devlete hizmet etmeye devam etmişlerdir.Halk bekçilik kurumunun devletin ağzı dili olduğunu şu şekilde ifade etmektedir;

“Önceden köyümüzde muhtarlarıñ bekçisi olardı. Her şeye o giderdi. Mesela muhtar derdi; anons et. Çıḫardı bir eviñ üstünden bağırardı. Atıyorum yarın çocuḫlarıñ aşısı var diye seslerdi. Diyelim değirman ḫargı eşileceḫ. İmece usülü eşiliyordu. Diyordu

işte köylü yarın gideceḫ değirmenin harġını eşeceh. Öyle bağırıyordu. En sonunda onnarı kadroya aldılar.” (KK:22)

Bekçilik kurumu kurumsallaşıp yerini köy korucularına bıraktığı zaman halk bekçilerin eksikliğini hissetmiş olacak ki mal ve mülklerinin korunması için kendi imkânları ile bekçiler tutmaya başlamışlardır;

“Ondan sonrada kendi aramızda dört kişi tutuyorduḫ arazimize sahip olsun diye. Başka köyün hayvannarı yemesin diye. Başıboş hayvan girmesin diye. Mesela diyelim kaç haneydi o zaman; üç yüz hane. Diyoduḫ ki ev başı sana üç teneke buġda vereceyiz, bizim araziyi goru. Onnarı da genelde fakirlerden tutardıḫ ki idaresiñi yapsın diye. Ne yapardı? Hayvan çayıra girmesin, çoban otarmasın, göz gulaḫ olurdu işte. Goruyuculuḫ 1993’de başladı. 1993’te terör baş kaldırınca her köyde bir goruyucu oldu. O da işte askeriyeye yardım oldun diye vardı. Asker gaçaġı çoḫuydu. Hırsızlıḫ falan çoh oluyordu. Onnar için her köyde bir tane vardı.” (KK:21)

Devletin ve toplumun gelişim ve dönüşüm sürecine paralel şekilde ilerleyen bekçiler, 1914 yılında çıkarılan kanunla çarşı ve mahalle bekçiliği ismini almış ve kurumsallaşmıştır. Bu noktadan sonra değişen zamanla birlikte mahalle yapılarının da farklılaşması bekçileri hızla geleneksel görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bekçiler, zamanla polis teşkilatına yardım eden kimseler olarak görülmeye başlamıştır (Aksungur, 2008).

1.2.1.2.Koruculuk

Güvenlik korucuları idari bakımdan kaymakamların mesleki bakımdan ise Jandarma Bölük Komutanının emir ve komutası altındadırlar.

Köy Kanunu'nun 74. maddesine göre "köy muhtarı ve ihtiyar meclisi mahsul zamanlarında çapulcular ve eşkıya türemiş ise yağmadan köy halkını korumak için köylünün eli silah tutanlarından lüzumu kadarını 'gönüllü korucu ayırarak bunların isimlerini bir kâğıda yazıp kaymakama götürür. Kaymakamın müsaadesi olursa bu gönüllü korucular asıl korucularla beraber yağmacılara ve eşkıyaya karşı köy ve köylüyü korurlar (https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf).

Koruculuk sistemi, ülkemizin en ücra köşelerinde bile huzur ve güven ortamının sağlanması için kolluk kuvvetlerine yardımcı olan, bölge halkından kimselerin oluşturduğu sistemdir. Bu kimselerin bölgeyi jeolojik olarak çok iyi tanımaları kolluk kuvvetlerine olası tehlikeleri önceden iletmeleri bu bölgelerin güvenliği açısından önem arz etmektedir.

Merkeze uzak köylerde jandarma karakollar bulunmaması bölgelerde bir güvenlik zafiyeti meydana getirmektedir. Türkiye genelinde toplam elli iki bin korucu hem suç olayların önlenmesi hem de faillerin yakalanması için kolluk kuvvetlerine yardım etmektedir. Korucuların buralardaki varlığı suç ve suç unsurları için bir caydırıcılık görevi görmektedir.

Güvenlik korucuları askeri disiplin içerisinde farklı alanlarda eğitimler alarak sahaya çıkmaya hazırlanmaktadır. Yalnızca terör ile mücadelede değil bulundukları bölgede asayişin sağlanması için aktif görev yapmaktadırlar. İçlerinde bazı timler zorlu arazilerde, dağlarda yaz kış demeden jandarma timleri ile görev almaktadır. “Karma tim” denilen bu tim teröre göz açtırmamak için elinden geleni yapmaktadır. Bu timin elemanları özel olarak seçilmekte ve özel bir eğitime tabi tutulmaktadır. Korucuların araziye olan hâkimiyeti bulundukları bölgedeki terör olayların azalması ve hatta belli oranda önlenmesinde oldukça etkilidir. Çok zor ve engin bir coğrafyada yer alan Ağrı ili bulundukları mevkiinin her karışının bilinmesinin önemini artırdığından korucular bu noktada hayati önem taşımaktadır. Pusuya karşı koyma, araziye uygun gizlenme, hedefi bulma ve yok etme gibi birçok eğitimden geçmektedirler. Daha önceden araziyi tanıyan insanlardan oluşması nerde mağara var nerede çatak var nerde batak var ise bildikleri için kolluk kuvvetlerine oldukça yardımcı olmakta ve onlara yol göstermektedirler. Operasyona çıkmadan önce yapılan bu bilgilendirmeler ile araziye çıkmadan önce daha pratik bilgiler elde edilmektedir.

On yılı aşkındır koruculuk mesleğini icra eden bir Karapapak Türkü koruculuk sisteminin önemini ve gerektirdiklerini şu şekilde dile getirmiştir;

“Garagola gidersin köy devriyelerine çıḫarsın, adli iş olur gorucu baḫar, hastane olar gorucu, yol gontrolu onur gorucu, bomba emniyeti olur hepsi şu anda goruculardа askerle beraber. Ama imkânnarımız kısıtlı. Yaş sınırı goydular. Yaşı küçüḫ olanı alıyorlar. Ankara’da dayın olsa iş sahibi olarsın. Dayın yoḫsa ister vara attıgını vur gözünden

almazlar. Devlet bizim Garapapaḫ köylerinden başvurannarı çoh iyi gözle bahar. Bu köyden kim başvurarsa heresini alar. Garagol da bize güvener. Devlette güvener. Taşlıçay da yüz yirmi seggiz tane goruyucu var. Dörtte gız var. Yüz otuz iki. Bayan gorucular otobüslerde, araçlarda bayannarı arıyorlar. Bize gelince de yüz otuz seggiz gorucudan sadece otuz ikisi bizim köyden. Diger gruplardan da alar devlet ama adet yerini bulsun diye. Devlet ayrımcalıḫ yaptı demesinner diye. Ama şükür çoh iyi mesleḫ. Para vermese bile biz devletiñ yanındayız. En azından insana deġer verilir." (KK:14)

Bir başka Karapapak-Terekeme Türkü köy korucusu da, bu işin önceleri ne kadar zor olarak yürütüldüğünü ve koruculuk mesleğinin temelinde gönüllüğün esas olduğunu bizlere şöyle açıklamıştır;

"Koruyucular eskiden köyüñ asayişine bahardı. Sadece köyden sorumluydu. İşte hayvan hırsızlıġı oluyor, terör oluyor, tarlalar zarar görüyor. Şu anda o statüden çıḫtıġı için şimdi artıḫ köyle alaḫası yoh. Şimdi asker gibi görev yapıyorlar. Paralı asker gibi. Teröre karşı savaşılıyor şimdi. Şimdi boş galdıġımız zamannarda köyde devriye atıyoruz gejeleri. Önceden devlette bir sosyal haggımız bir sigortamız yoḫtu. Gönüllülüġe dayanan bir işdi. Maaşı yoḫtu. Eskiden gorucular bekçi statüsünde tutulardı. Köy bekçisinin yanı sıra goruyucular da onarla dolaştıġı için köylü kendi arasında bir ücret vererdi. Atıyorum bir lira bir ücret belirlerlerdi. Bunu köylü kendi arasında toplar o adama vererdi." (KK:6)

Korucuların sabah sekizden akşam saat altıya kadar mesaileri devam etmektedir. Nöbet değişimi yapıldıktan ve nöbetini devrettikten sonra korucunun görevi hem kendi hanesinin hem de köyün güvenliğini sağlamaktır. Teröre karşı savunma, hırsızlık, yol güvenliği sağlamak başlıca görevleri arasındadır. Özellikle 1990'lı yıllarda terör olayların ayyuka çıkması ile halk göç etmek istemiş, devlet ise yerlerinde kalmaları şartı ile kendilerine koruculuk görevi vererek silahlandırmıştır. Bundan önce insanlar teröre destek olması için çocuklarının kendilerine verilmesi, erzak ve mühimmat sağlanması yahut karakol baskınlarında insan gücünün sağlanması için zorlanmakta halkın huzuru kaçırılmıştır. Bu ve bunun gibi sebepler ile halk, yaşamak için zorunlu olduğu göçten koruculuk sayesinde kurtulmuştur.

Şu anda birtakım problemler yaşayan korucuların devletten bir takım istekleri bulunmaktadır. Aldıkları maaşı yeterli bulmayan korucular ellerindeki imkânlar ile

çocuklarını okutamamak, ailesini yeterince iyi şartlar sunamamak gibi durumlardan şikâyet etmektedir. Sağlık sektöründe Yeşil karta sahip olmaları birçok sağlık problemlerinin çözülememesine sebep olmaktadır. Ayrıca kimi korucular halk arasında itibar görmek bir yana rahatsız edici bakışlara ve tehditlere maruz kaldıklarını ifade etmektedirler. Bütün bu problemlere rağmen kimi korucular ve halk koruculara verilen imkânlardan dolayı duydukları memnuniyeti şöyle ifade etmektedir;

"Eskiden koruyucuların etkisi, yetkisi yoḫuydi. Gördüḫ çatışmaya girdiḫ, girdiḫ başka bir de nöbet tutmaydı. Şimdi polis yetkisine kadar vermişler koruyucuya. Noktada polis kontrolu yapabiliyor. İstihbarat da çalışıyor. Sosyal hakları daha iyi. Kadın koruyucular bile var." (KK:21)

Ayrıca önceleri kendi imkânları ile karakollara ulaşan korucuların şimdi servisler aracılığıyla görev yerlerine ulaşılmasını sevindirici bulunmaktadır;

"1993'te terör iyice artınca başladıḫ heremiz koruyucu olduḫ. Önceden devlet bize koruyucu olun diye yalvarıyordu. Şimdi biz devlete yalvarıyoruz çocuġumuzu koruyucu yapın diye. Sosyal haklar geldi ya. Benim hizmet yaptıgım yıllarda Aġrı'da dört yüz seksen koruyucu vardı. Şimdi daha da fazla. Köydeki bazı koruyucular göreve gidiyor bazıları köy nöbeti tutuyor. Çoḫ rahat. Millet bir iş yaparken goruyuculuġu da yanında yapıyor. Ama civar köyler hep bizden gördüler bu işi. Şimdikiler gayfede şurda burda tutuyor. Bizim zamanımızda biz eve gelemiyorduḫ. Araç yoḫudi biz kırḫ kilometre yürüyereḫ yol gidiyorduḫ. Bir hayırsever vatandaş olursa diyordu; seni traḫtörle falan yere gadar götüreyim." (KK:21)

Ağrı genelinde iki bine yakın köy korucusu bulunmaktadır. Önceleri daha fazla olan Karapapak-Terekeme Türkü korucu sayısı, zamanla azalma eğilimi göstermiştir. Kendisi de köy korucusu olan bir kaynak kişi durumu ve sebeplerini şöyle açıklamaktadır;

"Aġrı genelinde toplam bin yedi yüz goruyucu var. Bunardan yüz tanesi ancak Garapapaḫ. Çözüm sürecinden önce burda ortalıḫ bayaġı bir garıştı. Özelliḫle Garapapaḫ köyleri bir zarar görmesin diye bizleri silahlandırdı devlet muhtarlıḫvasıtasıyla. Çevre köylerden arḫadaşlarla gönüllü olarak biz goruyucu olduh. Sonna bizi gadroya aldılar.

Artıḫsınav ile alıyorlar. Şimdilerde şartlar iyi deġil diye kimse yanaşmıyor goruculuġa.” (KK:6)

1.2.2.Geçici Yerleşim Yerleri (Yaylak-Kışlak)

Yaylak, düşük rakımlı yerlerde yaz sıcaklarından bunalan insanların gittikleri, nispeten daha serin olan yüksek rakımlı bölgelerdir. Ayrıca yaylaklar, sadece insanların rahatlamasıiçin değil, aynı zamanda hayvanlarının daha iyi otlanmaları için de önemli mekânlardır. Yaylaklarda otlanan hayvanların et, süt, yoğurt, tereyağı, çökelek ve lor gibi ürünleri daha kıymetli olmaktadır.

Kışlak ise çevresine göre yüksek rakımlı yerlerde kış soğuklarından etkilenen insanların gittikleri, daha sıcak vealçak rakımlı bölgelerdir. Kışlaklar, genelde deniz, göl ve akarsu kıyılarıdır. Yine kışlaklar hayvanların kış aylarında daha iyi barınmaları için de önemlidir.

Göçer evlilik, yarı göçer evli ve tam göçer evli (Ögel 1991: 23-44) olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Bu yer değiştirme hareketi yılın belli başlı zamanlarında yapılmaktadır. Yayla veya yaylak sözcüğü kışlak sözcüğünün karşıtı olup yazın ikamet edilen yer anlamına gelir (Ögel 1991: 23-24).

Göç zamanı doğaya şartlarına göre belirlenmektedir. Kimine göre Nevruz, kimine göre Mart ayı, kimine göre Hıdrellez günü göçün başlaması gereken tarihtir. Göç takviminin doğru ayarlanması son derece önem arz etmektedir. Tarih belirlendikten sonra herkes göç için hazırlıklarına başlamaktadır.

Yaylacılık, Mart ayı geçtikten sonra başlamaktadır. Halk sürüleri ile birlikte zirveye doğru hareket etmektedir. En geçAğustos ayında yaylanın zirvesine ulaşılmaktadır. Mart’tan Ağustos ayına kadar geçen sürede kademe kademe yukarı çıkmaktadırlar. Her kademe de yerleşilen yerin ismi “yurt”tur. Yine yayladan inerken de bu aşamalar takip edilerek inilmektedir. Yaylaya çıkmadan ve çıkarken yapılan her iş genç, yaşlı, kadın erkek, çoluk çocuk herkesin yardımı ile yapılmaktadır (Yalman [Yalgın] 1993: 190).

Konargöçer yaşam tarzı Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yaygın olan bir uygulama değildir. Hayvanların coğrafya gereği zaten hâlihazırda geniş

otlaklara sahip olması, hayvan sayısının çokluğu, yaylaya çıkacak insan gücü bulunamaması, yörenin iklimi gereği neredeyse yılın altı ayının kar örtüsü altında kalması sebebiyle ahırların hem daha güvenli hem de daha az maliyetli olması gibi sebepler ile yaylak-kışlak hayatı devam ettirilememektedir. Ayrıca yörenin bitkiler örtüsü bakımından zengin bir yapıya sahip olması, yüksek dağlık alanlardan oluşması ve meraların bolluğu yöre halkının hayvanlarını bulundukları yerlerde beslemesine imkân sağlamaktadır. Geçmişte meralar yüzünden çıkan kavgalar, su kaynaklarının azalması, otlakların verimliliğinin düşmesi gibi sebepler ile yaylacılık geleneği yaşatılmış fakat günümüzde bu gelenek tamamen yok olmuştur.

1.3.Aydınlanma ve Isınma

1.3.1.Işık Elde Etme; Işık Araç ve Gereçleri

İnsanoğlunun aydınlanma serüveni ilkçağlara kadar dayanmaktadır. Ateşin bulunmasından elektriğin icadına kadar geçen sürede insanlar birçok aydınlanma ve ısınma yolunu kullanmışlardır. Önceleri geceleri doğada savunmasız olarak yaşayan insan ateşin bulunmasından sonra mağaralara sığınmış ve bu sayede daha konforlu bir hayatı elde etmiştir. Bu süreçte insanoğlu çıra, mum, gaz yağı, meşale, fener, kandil gibi aydınlanma araçlarını keşfetmişlerdir.

Yerleşik hayata geçiş ile birlikte insanlar evlerine güneş, ay ve yıldızların ışığının girmesini sağlayan ve yapıların büyüklüklerine göre sayısı ve boyutu değişen pencereler yaparak doğal bir aydınlanma sağlamışlarıdır.İlk olarak reçineli ağaç yapraklarının kullanıldığı meşaleler, daha sonra hayvanların iç yağından yapılan mumlar kullanılmıştır. Romalılar aydınlanmak için içlerine fitil sarkıtılmış yağ dolu kaplar kullanmışlardır. Kandiller ilk olarak sade bir görünüme sahipken daha sonra tunç, altın ve gümüş ile süslenen kandiller yapılmıştır. Bu kandiller çeşitli kutlamalarda ve mezar içi aydınlatmalarında kullanılmıştır(Oktaç, 1992)

On sekizinci yüzyıldan sonra meşale, kandil, çıra, fener ve evlerdeki küçük gaz lambalarından sonra sokaklar da aydınlatılmaya başlamış ve noktadan sonra aydınlatma teknolojisi çok hızlı bir gelişme göstermiştir (Etcheberry, 1997). İnsanlar çıra, mum,

gazyağı, yağ kandillerden sonra elektrik enerjisiyle çalışan aydınlatma araçlarını keşfetmiştir (Payzanoğlu,1998).

1.3.1.1.Doğal aydınlatma

Doğal aydınlatma güneş, ay ve yıldızların mekânları aydınlatmasıdır. Evlere açılan pencereler vasıtasıyla bu ışık kaynaklarının evlere girmesi sağlanmaktadır.

Ağrı'da pencereler konumlarına göre tepe pencereleri, orta pencereler ve alt pencereler olarak sınıflandırılabilir. Tepe pencereleri evlerde ışık alması zor olan kısımların ışık ve hava almasını sağlamaktadır. Orta pencereler yapılaraışık ve hava girmesini sağlayan asıl pencerelerdir. Alt pencereler ise kiler, depo, mahzen gibi evin en alt katında yer alan bölümlerde saklanan malzemelerin bozulmadan muhafaza edilmesine imkân sağlayan aydınlanma araçlarıdır.Ağrı'da kapalı mekânlara yapılan pencerelerin sayısıve boyutu yapının büyüklüğüne göre değişmektedir.

Köyde yaşamak şehir hayatına göre birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Köy ahalisinin her şeye kendi imkânları ile ulaşma gibi bir zorunluluğu bulunmaktadır. Bu yüzden bütün aile büyük bir işbirliği içinde gün içerisindeki işleri tamamlamaya çalışmaktadır. Gündüz çalışma, gece ise dinlenme vaktidir. Gece karanlık bastığı zaman işler ertesi güne kalmaktadır. Bu yüzden insanlar gün ışığından daha fazla faydalanmak için sabahın erken vakitlerinden gün doğana kadar işlerini bitirmeye gayret etmektedir. Kaynak kişilerden biri durumu söyle özetlemektedir;

"Işıḫtan, güneşten daha fazla yararlanmaḫ için güne erken başlar, erken biterdi. Gün doğunca daha çok iş yapmaḫ için galḫardık. Gün batınca zaten biz de bitmiş olurduḫ yorgunluḫtan."(KK:6)"

1.3.1.2.Yapay aydınlatma

İnsanlar doğal aydınlatmanın yetersiz geldiği, ya da daha fazla ışık istedikleri durumlarda başka yöntemlere başvurmuşlardır. İnsanın ateşi buluşuyla bu süreç başlamış soğuğa, gelebilecek her türlü tehlikelere karşı en önemli savunma aracı olan ateş, ışığının yetersiz kaldığı durumlarda evlerin aydınlatılmasında kullanılmıştır. Geçmişte yapay

aydınlatma öğeleri olarak meşale, kandil, çıra, fener, gaz lambaları kullanılırken günümüzde daha çok elektrikli aydınlatma araçları kullanılmaktadır.

1.3.1.3.Işık araç ve gereçleri

1.3.1.3.1.Ev içi mimaride aydınlatma

Yörede doğal aydınlatma araçları pencerelerdir. Evlere ışığın girmesi için, odalara sık ve büyük pencereler yapılmaktadır. Orta pencereler ile aydınlatmanın yeterince sağlanamadığı durumlarda tepelere pencere yapılmaktadır. Bodruma yapılan alt pencerelerin önlerine demir parmaklıklar takılmaktadır.

Elektriğin köylere gelmediği zamanlarda hava karardıktan sonra hayatı kolaylaştırmak için çeşitli aydınlatma araç ve gereçleri kullanılmıştır. İdare lambalarının, daha sonra kandillerin ve sonraları gaz lambalarının kullanıldığı odalarda misafirler ağırlanmış, günlük işler yapılmıştır. Daha sonra kullanılmaya başlayan gaz lambaları, gaz haznesi ve üstü dar alta doğru genişleyen uzun camdan oluşmaktadır. Üzerindeki cam kap sayesinde ışık daha fazla alana yayılmaktadır.

Evlerde odalar arasında geçişlerde, bahçedeki tuvalete gidilirken seyyar olarak taşınabilen gaz lambaları kullanılmaktaydı. Köylere elektrik gelmeden önce kullanılan en önemli aydınlanma araçlarından biri de halkın deyimi ile ‘lüküs’lerdi;

“Elektrik köyümüze seksenli yılların başında geldi. Ondan önce gazlı lambalar bir de lüküsler ile aydınnanırdıh. Lüküsler de gazla çalışıyordu. Ama tüp gaz da tahılıyordu. Onun bezden örme özel naylonnarı var ‘Tor’ deriz. Balıh agı gibin tokunuyor, onu tahıyorsun gafasına. İlk tahtıgın zaman alkolle, ispirto veya kolonyayla ıslatırdıh. Islattıhtan sonna onu açıyorsun. O yanıyor böyle kül haline geliyor. Bez bitene gadar yanıyor. Simsiyah olar zar gibi olar. Elini degdirdigin anda gider.” (KK:6)

Bir başka kaynak işi ise bu aydınlanma araçlarının ne kadar zorluklar ile temin edildiğini ve hangi durumlarda kullanıldığını şöyle açıklar;

“Evelden lüküslerimiz vardı. Lüküsden önce de gaz lambaları vardı. Lüküs her zaman yanmazdı. Adı üstünde lüküs. Misafirler geldigi zaman yanardı. Sonradan her odaya bir tane aldılar ama ilk önceleri her odada ışıh yanmazdı. Sade misafire yanardı.”(KK:25)

Konuyu özetleyecek olursak elektriğin köylere gelme serüveni şu şekilde olmuştur;

“Babamgil zamanında ‘Bezir çırası’ varmış. Biz yapardıh. Bir yerini delerdih is çıhsın diye. duvara monte eder, onun ışıgında idare ederdih. Sonna ‘Lüküs’ çıhtı. Sonna ‘Gaz Ocagı’ çıhtı. Ondan sonna ceryan çıhtı. Öyle öyle ışıgımız oldu.” (KK:41)

1.3.1.3.2.Sokak aydınlatmaları

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin evleri sık ve birbirine bitişik bir pozisyonda konuşlandırılmıştır. Bu durum yolların ve sokaktan aydınlatılmasında herhangi bir problem yaşanmasına engel olmaktadır. Fakat geniş sokaklarınaydınlatılması için önceleri hava kararmaya başlayınca köyde görevlendirilen bir kişi sokak başlarındalambalarını yakmaktaydı.

Gaz lambasının kullanımından önce ise sokak başlarında yanan meşalelerle sokakların aydınlatıldığı söylenmektedir. Kaynak kişi sokakları aydınlatmak için kullanılan gereçleri şöyle açıklar;

“Dışarıları ışıtmaḫ için aġaç parçalarıñın başıña tezeḫ sarar yahardıḫ evvel. Sonra el fenerleri çıḫtı. Sonra elehtiriḫ geldi. Direḫler yapıldı zaten sonna her şey golaylaştı.” (KK:6)

Görüldüğü üzere köylü yine kendi imkânları ile hayvanların gübresinden elde ettiği tezek denilen yakıtın kullanılması sonucu hem ısınma hem aydınlanma ihtiyacını karşılamıştır.

Günümüze geldiğimizde ise elektrikli çağdaş aydınlatma araçları ile tüm yollar ve sokaklar ışıklandırılmaktadır. Geçmişte sokak lambalarının olmadığı dönemlerde sokaklarda yeterli aydınlanma sağlanmadığı için gün batımı ile birlikte halk açısından güvenlik sıkıntıları yaşandığı için genellikle sokağa çıkılmadığı dile getirilmektedir.

1.3.1.3.3.Cami aydınlatmaları

Ağrı'da camiler genel Selçuklu ve Osmanlı cami planlarına paralel olarak avlulu, şadırvanlı olarak inşa edilmiştir. Camiler kubbelerinden ve bahçeye açılan pencerelerden ışık alırlar.

Aydınlatma hususunda yetersiz kalındığı durumlarda renkli cam ve desenlerle süslenen üst pencereler kullanılmaktadır. Caminin pencerelerinin iç tarafa bakan yüzlerinde süslemeler mevcutken dışa bakan yüzleri sade bir şekilde yapılmaktadır.

Elektrik gelmeden önce renk renk kandillerin, fener ve gaz lambalarının aydınlattığı camilerde günümüzdebirbiriyle uyumsuz,tamamen tek düze aydınlatma araçları kullanılmaktadır. Her çeşit avize, flüoresan lambaların gelişi güzel şekilde tavanlara asılmaktadır.

1.3.2.Isı Elde Etme; Isı Araç ve Gereçleri

Türk inanç sistemi içerisinde kültler oldukça fazladır. Ateş ve onunla bağlantılı ocak etrafında oluşturulan kültler, Türkler arasında İslâmiyet öncesinde olduğu gibi İslâmiyet'ten sonraki dönemlerde de etkisini devam ettirmiştir. Söz konusu kültlerden olan ocak kültü de birçok medeniyete beşiklik etmiş dolayısıyla farklı inanç ve kültürlerin etkisinde kalmış Doğu Anadolu'nun dışarıya açılan kapısı mahiyetinde önemli bir merkez olan Ağrı'da da canlı bir şekilde devam etmektedir. Bölgede ateşten hem ısınma hem aydınlanma amacı ile faydalanıldığı gibi ateşe ve ocağa ayrı bir önem verilmektedir.

Temizlik, saflık, ışık ve yaşamın sembolü olan ateş, toplumlarda geçmişten bu güne kıymet verilen bir değerdir. Evrendeki dört ana unsurundan biri olan ateş toplumda var oluşun simgesi olarak görülmektedir. Türk inanç sisteminde ateşi insanlara Tanrı vermiştir (Esin 2000: 49). Gökten geldiğine inanılan ateşiBay Ülgen'in kızları bulmuş ve insanlara vermiştir (Ögel 1989: 55). Bütün Türk topluluklarında ateşin bir ruhu olduğu düşünülmekte ve bu ruha "ot ezi"denilmektedir. Altaylar bu iyenin ateşin içinde oturduğuna inanmaktadır (Kalafat 1995: 62). Ayrıca ateş yuvanın varlığı ve devamlılığının sembolü olarak görülmektedir (Çoruhlu 2006: 52).

Türk kültüründe de “ateş” ve ateşin yandığı yer olan “ocak”, kutsaliyet atfedilmiştir. Toplumda son derece önemli kabul edilen “ateş” ve "ocak" etrafında bir takım kurallar oluşmuştur. Bunlardan bazıları ateşe “saçı” sunmak, ateşe su dökmemek, ateşten elde edilen külün her yere dökülmemesi, ateşe sivri bir şeyin atılmaması, ateşe çöp atılmaması gibi yasaklar ve davranış kalıplarını içermektedir. Bütün bu davranış kalıplarının altında korku ve saygı yatmaktadır.

İnsanoğlu var olduğundan bu güne değin kış ve soğuk havanın etkisi ile ısınma gereği duymuş ve kendi imkânları ile inşa etmiş oldukları barınaklarda yaktıkları ateşler ile ısınma ihtiyacını gidermiştir. Zamanla ateşin dumanının evden tahliye edilmesi içinmetal veya taştan yapılan bacalar yapılmış ve günümüz ocakları kullanmaya başlamışlardır.

Batı ile yoğunlaşan ilişkiler sonucu 1800’lü yılların başında Anadolu’ya getirilen soba kısa süre içerisinde köylerde bile bu ısınma aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Zamanla dökme soba, saç soba, tuğlalı soba gibi isimler alan sobalar silindir, kare, dikdörtgen gibi şekillerde evlere girmiştir.

1970’li yıllardan itibaren odun ve kömür sobalarını yakmayızahmetli bulan insanlar gaz sobaları kullanmaya başlasa da yörenin iklim koşulları göz önüne alındığında evleri tek başına ısıtmaya yetmemesi ve maliyetli olması sebebiyle çok fazla tercih etmemiştir.

İnsanlar yaşam koşullarının değişmesi ve vakitlerinin daralması ile birlikte daha kolay bir ısınma yöntemi bulma arayışına girmişlerdir. Zamanla arkasına konan tüp ile yanan ve elektrikli sobalar kullanılmaya başlanılmıştır. Fakat hem maliyetli olması hem de yeteri kadar ısı verimi alınmaması sebebi ile yine köylerde tercih edilmemiştir.

Bunlardan öte köylerde en çok tercih edilen sobalardan biri Anadoluya Balkan göçmenleri ile birlikte gelen hem ısınma hem de yemek pişirme amacı ile kullanılan ‘kuzine’ler olmuştur.

Sobanın yakıtı ise köylünün elinde bulunan imkânlar dâhilinde sağlanmakta ve sıcaklık derecesinden beklentiye göre yakıt değişiklik göstermektedir;

“Köyümüzde herkes sobayla ısınar. Eskiden sobalarda hayvan gübresi yaḫarlardı. Şimdi de yaḫıyorlar. Hayvanı olan gübresini her yerde gullanıyor. Sobada ısınırken, ocaḫta

yemeḫ pişirirken, tandır da ehmeḫ yaparken. Aġacı olan odun yaḫıyor. Bahçemizden, bağımızda keser yaḫarız. Havalar çoḫ soġumadan önce odun veya tezeḫ yaḫılır. Hava soġuyunca sobada artıḫ kömür yahılır."(KK:6)

Isı verme derecesine kullanılan yakacakları göre tezek, odun ve kömür olarak sıralayabiliriz. Fakat kimi zaman sobalarda kullanılan yakıtları kişilerin maddi imkânları ve yakıtı temin edebilme durumlarına göre zorunlu bir seçim olarak karşımıza çıkmaktadır;

"Isınma sobalarımızlan olur. Evelden tezeḫ yahardıḫ ama şimdi odunlan kömüre döndüḫ. Zaten o zaman yaḫıt bulmaḫ ne golay? Kömür yoḫ, hayvan da herkesde yoḫ. Hayvanı olmayañın da tezeġi bile yoh. Adam tezeḫ bulamazdı ki yaḫsın, ayaḫgabı bulamazdı ki giysin. O zamanlar çoh sıḫıntı çehti bizimnen buraya gelen guruplar." (KK:25)

Bir başka kaynak kişi köyde odunu olmayan kişilerin yakıt ihtiyacını karşılamak için durumu iyi olan ailelerin ağaçlıklara girip ihtiyacı kadarını temin ettiği ve hayvan beslemeyen kişilerin yakıt olarak kullanmak üzere tezek ihtiyacını karşılamak için, belli günler hayvan sahibi kişilerin hayvan barınaklarına girip toplamalarına müsaade edildiğini ifade etmiştir. Yine devlet tarafından aile başına temin edilen kömürler köylünün ısınma ihtiyacını karşılamaktadır.

Bir evde sadece bir soba olduğunu görmek neredeyse imkânsızdır. Ahali hem ısınmak için oturma odalarına hem yemek pişirmek için mutfaklarına hem de banyo yapmak için banyolarına soba kurmaktadır. Ayrıca evin dışına genellikle evin ön kısmına da soba kurulduğuna rastlamıştır. Bu soba da süt kaynatmak, çökelek ve lor yapımı gibi kışlık ihtiyaçların hazırlanması için kurulmakta ısıtma ve ısınma gayesi gütmemektedir.

"Soba hem evde hem de dışarıda vardır. Dışarıdaki soba yemeh pişirmeḫ, su ısıtmaḫ için gullanılır. Evin içindeki soba oturduġumuz oda olar bir de mutfaḫta gurular. Dışarıda gışın yemeh yapmaḫ zor oldugu için evde, mutfaḫta ki sobada yemeḫ yapılar, su ısınar banyo için. Durumu olan, hayvan sahlayañ banyolara da soba gurarlar."(KK:6)

Mutfakta kurulan sobaların daha çok "kuzine" tarzında ve üzerine en az iki veya üç tencere sığacak büyüklükte olduğu söylenebilir. Bu ebatta kurulan sobalar ile ocak olarak

kullanılan sobada yakıt tasarrufu sağlanmasının amaçlanmasıdır. Bu sobaların yanması ile hem bulunduğu ortam ısınmakta hem de ailenin yemeği pişmektedir. Oturma odalarına kurulan sobalar daha çok oval yahut silindirik bir şekilde üzerinde bir çaydanlık veya güğüm sığacak büyüklüktedir. Banyo sobalarına gelince salonlardaki sobalara benzer şekilde olmakla beraber kazanlı olup sıcak su ihtiyacının karşılanması amaçlanan sobalar da bulunmaktadır. Bu tip sobalar genellikle kalabalık ve maddi durumu daha iyi olan ailelerin evlerinde bulunmaktadır.

Ayrıca Anadolu ocaklarından pek de bir farkı bulunmayan şömineler de hem ısınma hem de zamanla dekoratif amaçla birçok evde yerini almıştır.

1.4.Taşıtlar-Taşıma Teknikleri

1.4.1.Kara Taşımacılığı

Köylerden şehre taşıma işlemi kara yolu ile yapılır. Küçük köy minibüsleri, motorlar ve otomobiller bunun için kullanılır;

“Köyümüzde taşımacılıḫ kara yoluyla yapılar. Yollarımız hep asfalt. Köyümüze asfalt iki bin iki yılında yapıldı. Şehirle köy arasında ki taşıma işini köy minibüsleri yapar. Kendimiz ayrıyetten gitmeḫ istedigimizde motoru olan motorla, arabası olan arabayla şehre gider. Araçlar bu gadar yaygın degilken traḫtör çoh gullanılardı. Traḫtör öncesinde de hayvannar ile giderlerdi.” (KK:6)

Minibüsler ile günün belli saatlerinde köyün nüfusu ile bağlantılı bir şekilde ve ihtiyaç durumu göz önünde bulundurularak sabah, öğle, akşam saatlerinde bir veya birkaç kez şehir merkezinde bulunan ilçe otogarından seferler düzenlemektedir. Şehir içinde ise hemen her ihtiyaç duyulduğunda merkezi mahallelere ulaşım sağlanmaktadır.

Köy ahalisi zaten mecburi durumlar dışında şehre gitmediğini zaten uzun kış şartlarından dolayı gitmek isteseler dahi özellikle önceleri bu imkânı elde edemediklerini şöyle dile getirmiştir;

“Köyden şehre her zaman gitmiyoruz. Ya hayvan satmaya ya mal satmaya ya eviñ ihtiyaçlarıñı almaya oḫulu olan çocuḫlar eġitimleri için giderler. Ama son zamannarda

imkânnar arttıḫça keyfi binif gidenner oluyor tabi. Eskiden öyle degildi. Gışın bu daġ köylerinde galannar çarşı yüzü görmezdi taa gar gahana gadar. Adamlar mesela Ekim, Kasım aylarında gış ihtiyaçlarıñı garşılardı. Mesela patates olsun, pirinç olsun ne bileyim guru gıdası bütün yaġı, duzu ne ihtiyacı varsa o zamandan alardı. Gışın köy yolları pek nadir açılardı. Ayda bir, iki ayda bir kepçeler boş olursa geler açardı. Ulaşım bu gader golay degildi. Ama şimdi öyle degil. Öyle bir sıḫıntı yoh. Bu gün gar yaġdı mı yarın kepçe açıyor. Kimseye sıkıntı olmuyor." (KK:7)

Ulaşım sadece köyden şehre karşılıklı olarak gerçekleşen seferler ile sınırlı değildir. Eğitim-öğretimin devamı için servis araçları ile sabah ve akşam saatlerinde çocuklar okullarına gitmektedirler;

"Çocuḫlarıñ bu köye oḫula gelmesi de civar köylerden toplu taşıma ile oluyor. Kalender, Sarıdoğan, Çarkaya, Ballıbostan, Otlubayır, Hıdır gibi çevre köylerden çocuhlar köyümüz oḫula gelirler." (KK:6)

Yıl boyunca elde edilen tarımsal malzemelerin il merkezine taşınması ise köy halkının kendine ait traktörleriyle yahut ürünlerini pazarladıkları firmalar tarafından kamyonlar aracılığı ile yapılmaktadır.

1.4.2.Hava Taşımacılığı

İlde havayolu ulaşımı;8 Ocak 1997 de hizmete açılan Ağrı Ahmed-i Hani Havalimanından yapılmaktadır.

Türk Hava Yolları her gün İstanbul Havalimanı ve Sabiha Gökçen Havalimanlarına İstanbul'dan 2 sefer, Anadolu Jet her gün Ankara'dan Ağrı'ya karşılıklı seferler düzenlemektedir. Ayrıca Pegasus Havayollarına ait uçaklar haftada 3 kez karşılıklı olarak Ağrı -İzmir seferleri yapılmaktadır.

1.5.Ekonomi Türleri

Ağrı'da köylerde başlıca ekonomik yapıyı büyükbaş hayvancılık ve tarım oluşturmaktadır. Köylerde hemen herkesin en azından kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile beslediği birkaç hayvanı bulunmaktadır. Bahar aylarında başlayan hayvan

otlatma/gütme Kasım ayının sonuna kadar devam etmektedir. Köyde büyükbaş hayvan besleyen insanlar, bu hayvanlardan süt, yoğurt, çökelek ve tereyağı ticareti yapmaktadır. Bu ticaret yeri ve zamanına göre önemli bir gelir ve geçim kaynağı olmaktadır.

Geçmiş yıllarda büyükbaş hayvancılığın yanı sıra küçükbaş hayvancılık da yapılmıştır. Ancak zamanla küçükbaş hayvan sayısı düşmüş ve günümüzde koyun, kuzu, oğlak, keçi, gibi hayvanların ticareti tamamen bitmiştir.

Köyün geçim kaynaklarından bir diğeri kümes hayvancılığı ve Karapapak-Terekeme Türklerininkültüründe önemli bir rol oynayan kaz besiciliğidir. Köyde bulunan kümes hayvanı türleri tavuk, horoz ve kazdır. Günümüzde köyde her hane az da olsa kümes hayvanı beslenmektedir. Kazlar ticarî amaçlı değil tamamen doğal beslenme amaçlı yetiştirilmektedir. Geçmişte ise tavuk ve kazın yanı sıra ördek ve hindi beslenmiş olup zamanla dışarıya göç verildiği için kümes hayvancılığında da azalma olmuştur. Ayrıca hemen her Karapapak-Terekeme Türk'ünün yaşadığı her köyde arıcılık yapan en az bir hane bulunmaktadır.

1.5.1.Hayvancılık

Coğrafi konum ve iklim olanak sağladığı için Türkiye'de hayvancılık sektörü oldukça gelişmiş bir noktada yer almaktadır. Hayvancılık, genellikle kırsal yerleşim alanlarında yapılmaktadır. Köylerde yaşayan halk için temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Hayvancılık sektörü kırsalda yaşayan halkın şehir merkezlerine ve başka şehirlere göçünü de engellemekte ve ülke sorunlarının çözülmesine katkı sağlamaktadır (Güven vd., 2017: 10). Ayrıca hayvanlar yoluyla elde edilen et ve süt ürünleri insan sağlığı açısından önemlidir. Et ve süt ürünlerine; nüfusun artması, hayvancılık yapan insan sayısının azalması, beslenme kültüründe yer alan hayvansal ürünlerin yoğunluğu, insanların alım gücünün artması gibi etkenler ile rağbet artmaktadır(Gül ve Uzun, 2014: 14).

Köylerde temel geçim kaynağı hayvancılık ve çiftçiliktir. Kimi aileler sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla hayvan beslerken kimisi de ticari amaçla yetiştirmektedir. Dört hanelik İsaabat köyünde bile yaklaşıkbeş yüz hayvan beslenmektedir;

“Geçimimizi hayvancılıḫ ve ziraatla saġlarız. Hayvanlarımıza yazın çobanımız var, gışın başga çobanımız var. Tabi biz de ilgilenir, baḫarız. Köyde dört yüz tane hayvanımız var. Nüfusumuz az köyde ama hayvanımız çoḫ. Bu ev guruldu gurulalı yazın dört beş tane, gışın bir iki tane çalışanımız olur.” (KK:25)

“Köyümüzde hayvancılıḫ ve çiftçiliḫ yapılır. Evde çocuġu olan köyde hayvan besliyor. Geri galanı da bizim köyüñ yüzde yetmişi memur kesimi. Hayvanı genelde kendi ihtiyacımızı karşılamaḫ için besleriz. Sütüymüş, yoġurduymuş, yaġıymış, peyniriymiş bunnar için. Ondan dolayı yani ticari amaçlı beslemiyoruz.” (KK:6)

Yörede geçmişte at yetiştiriciliği de önemli bir geçim kaynağı iken günümüzde bu kaynak tamamen yok olmuştur. Bazı evlerde sadece ihtiyacı karşılamak maksadı ile beslenen atlar bulunmaktadır. Geçmişte yılkıcılık yapan aileler hayvanlarını bahar aylarında dönemin tren hattının ulaştığı bütün şehirlere götürmekte, hayvanların satışını yaptıktan sonra yeni yavrular ile köylerine geri dönmekteydiler;

“Bizim dedelerimiz büyük yılḫıcılıḫ yaparlarmış. Hem at yetiştirip satarlarmış Osmanlı Devleti’ne hem de kendileriñe ait büyük sürüleri varmış hem küçükbaş hayvan hem büyükbaş hayvan. Büyüklerimiz anlatırdı buradan dedelerimiz Amerikan kovboyları gibi at üstünde böyle güze doġru alıp hayvanları iç kesimlere kar tutmayan hayvañın otlayacaġı yerlere yani Erzincan, Maraş ve hatta daha aşaġı Urfa taraflarına veya Hatay taraflarına gidip bahara aġzı ordan tekrar yavaş yavaş buraya geldiklerini söylüyorlar. Tabi herhalde orada götürüp satıyorlar, yeni yavru hayvan geri getiriyorlar diye biliyoruz. Burdan gidip beş altı ay sonra geri geliyorlardı. Herhalde tren yolunun ulaştığı yerlere kadar götürüyorlarmış o zaman nereye kadar geliyorsa Erzurum mu Erzincan mı veya Sivas’a mı geliyordu bilmiyoruz tam olaraḫ orda götürüp bir şekilde batı illerinde satıp yolda dönüşte yeni hayvanları alıp getirip burada tekrar besleyip tekrar aynı döngüde devam ediyormuş.” (KK:2)

Yörede küçükbaş hayvan besiciliği hayvanları otlatacak meraların azalması ve besi için gerekli ekipmanların maliyetlerin yükselmesi sebebi ile nerdeyse bitme noktasına gelmiştir;

“Küçüḫbaş eskiden besleniyordu ama son zamanlarda olmuyor. Neden? Mesela adamın gırḫ dönüm arsası var. Yirmi dönümünü ekiyordu. Yirmi dönümünü hayvana saḫlıyordu. Hayvañı otluyodu yazın orda. Köyüñ yüzde seḫseni öyle yapardı. Kısım kısım mesela hasat yapıyorduḫ. Bir yıl bir tarafta öteki yıl ora yatıyodu, diger tarafta hasat yapıyoduḫ. O yıl kimse orayı ekmiyordu. Hayvannar orda barınıyodu. Şimdi artıḫ herkes mecbur tarlayı ekiyor. Otlaḫ azaldığından dolayı küçükbaş hayvannarın beslenmesi zorlaştı. Otlaḫ azaldığı için, Küçükbaş hayvanın da besisi içerde zor olduġu için, maliyeti yüksek olduġundan dolayı içerde besi yapamadıḫ. Büyükbaş da içerde de besi yapılır.” (KK:6)

“Köyümüzde evelden küçüḫbaş havyan çoḫtu. Şimdi büyüḫbaşa yöneldiler. Küçüḫbaş para etmeyince millet büyüḫbaşa döndü. Şimdi küçüḫbaş para ediyor, büyüḫbaş para etmiyor. Köyümüzde 1500 civarı büyüḫbaş 2000 civarı küçüḫbaş hayvan var. Eskiden sekiz, dokuz bin küçüḫbaş çıkıyordu.” (KK:21)

1.5.1.1.Bakımı, Beslenmesi, Korunması

Yöre halkı çiftçilik ile elde ettiği yem bitkileriyle Kurban bayramı için satılacak büyükbaş hayvan beslemektedir. Fakat kış mevsiminin ağır ve zorlu geçmesi besi hayvancılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Yörede barınak olarak seçilecek bölgenin tarıma elverişsiz bir alan olmasına önem gösterilmektedir. Ahırların kurulacağı arazinin hafif eğimli olmasına dikkat edilmektedir. Eğer mümkün ise, barınağın güney yönünde yapılması istenmektedir.Yörede barınak seçiminde dikkat edilen hususları şöyle sıralamak mümkündür;

-Suyu kaynaklarına yakın bir yere inşa edilmelidir.

-Barınakların ana yoldan belirli bir mesafe uzak olmasına önem verilmektedir.

-Barınakların yapılacağı arazi evleri koku yönünden rahatsız etmemesi için biraz uzak bir noktaya yapılmaktadır.

-Barınaklar hayvanları cereyanından koruyacak şekilde yapılır.

-Barınaklardavirüs ve bakterilerin üremememesi için havalandırma pencereleri açılmaktadır. İşte bu nedenle yöredeki hemen hemen bütün barınakların tepesinde küçük bir çatı penceresi bulunur.

-Barınakların zeminine hayvanlara kuru ve rahat bir zemin oluşturmak amacıyla saman, kum, talaş, kurutulmuş gübre gibi maddeler serilmektedir.

Hayvanların yaşam kalitesini artırmak hem hayvanların yaşam süresini artırmakta hem de hayvanların herhangi bir hastalığa yakalanmasına engellemektedir. Bu sebeple köy halkı bir takım kaidelere dikkat etmek durumunda olduğunu dile getirmiştir. Şöyle ki;

-Hayvanlar aç ve susuz bırakılmamalıdır.

-Hayvanlar rahat ettirilmelidir.

-Hayvanlar hastalıklardan uzak tutulmaya çalışılmalıdır.

-Hayvanlar stresten uzak tutulmalıdır.

-Bahardahayvanlara kuru ot yedirilmelidir.

-Yemek artıkları hayvanlarda zarar verme riskine karşı hayvanlara yedirilmemelidir.

-Çöplük veya ana yol kenarlarında hayvanlar otlatılmamalıdır.

-Köylerde hayvanların en değerli besin kaynaklarından biri yörede “mısır turşu” olarak bilinen yazdan kışa hazırlanan yeşil otlardan oluşan yemlerdir. Bunların dışında yöre halkı tarlalarına yonca, korunga gibi otları ekmekte ve hayvanlarının yıl boyu tüketeceği besinlerini kendi imkânları ile temin etmektedirler;

“Hayvannarımıza ot, saman, yonca, gorunga yediriyoruz. Sılaj yapıyoruz. Mesela mısırı tanesiyle birlikte patosa vururyoruz. Onun üstünü gapatıysun. Taze, yeşil galıyor. Zaten yeşilden piçiyosun. Üstünü basıyosun hava almayacah bir şekilde. Onu gışın besi

yemi olarah hayvannara veriyosun. Aynı ilk gün ki gibi galıyor. Buna ‘Mısır turşusu’ diyoruz.” (KK:6)."

Yörede mısır turşusu olarak bilinen besinin hayvanların beslenmesi ve hayvanlardan elde edilen verimi artırması bakımından ne denli önemli olduğunu kaynak kişi şöyle dile getirmiştir;

“Mısır turşusuñdan yiyen hayvañın süt verimi daha yüksek oluyor. Hem sütdeki yaġ oranı da artıyor. Eskiden şekerpancarı ekerdiḫ hem hayvannarımız hem kendimiz için. Şimdi şekerpancarı bitti. Sulama olmadığı için o da bitti. Hayvan şekerpancarının küspesiñi yiyordu. Hayvan yoncayla gorunga yerse sütü çoḫ iyi olar. Yulaf da hayvan besisiñde önde gelen yem çeşitleridir.” (KK:6)

Dünya üzerinde yıllardır devam eden iklim değişikliklerine bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin hayvan yemlerine ve dolayısıyla et, süt verimine yaptığı olumsuz etkiyi kaynak kişi şu şekilde dile getirmiştir;

“Biz genelde köylü olarak besi yapmasaḫ agırlıḫlı otla, yonca yedirmeye çalışarız. Onda vitamin daha çoḫtur her çiçeḫ içinde olduġu için. Yoncamızı kendimiz ekiyoruz. Olmayanlar da komşudan temin ediyor para karşılığında. Genelde aġırlıḫ olaraḫ hayvana çalışıyoruz. Hayvanın boġazı daha aġır oluyor. Kendimize on çuval un alsaḫ bir yıl yetiyor. Ama hayvan öyle değil ne olduġu belli olmuyor. Eskiden otu tam yetişkin biçiyorduḫ. Yedinci ay dedi mi ot tam yaġlanıyordu öyle biçiyorduḫ. Şimdi mevsim değişti. Tarla yetişti diye hemen otu biçiyoruz. Vitamini de o kadar olmuyor. Haziran’ıñ yirmi beşiñde başlıyoruz bura biçmeye. Eskiden Temmuz’uñ yirmi beşinde biçiyorduḫ. Eskiden Eylül başıñda bile biçildiği olardı. Şimdi Haziran dedi mi tamam. İklimler o kadar değişti. İşte hayvanın otunu temin ederiz. Arpasını kırdırarız su değirmanlarında. Besisi olan da fenni yem alıyor. Küspe alıyor daha kilolu gelmesi için. Devlet bize oraları tarla diye vermiş. Biz oraları çayır etmişih. Merra felan değil yani. Adam her yıl kaldırmıyor otu. Dikmiş çim gibi. Gitmiş sulamış. Her sene biçiyor.” (KK:21)

Yörede hayvan besini olarak kullanılan bir diğer ürün de pancar küspesidir. Hem besleyici olması hem de hayvanın süt kalitesini ve de süt miktarını artırması gibi sebepler ile küspe hayvanları için önemli bir besin kaynağıdır;

“Pancar eheriz. Küspesiñi hayvana vereriz. Eḫmeseḫ de parasıynan dışardan alırız. Tarlalardaki ekinnerimizi saman yaparıḫ. Balya yaparıh. Üstüne çadır atarıḫ yanmaması için. Onnarı gışın yediriyoruz. Yazın da zaten gendileri otlaġa çıḫıyir.” (KK:17)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere yörede hayvanların kışın tüketeceği yemlerin saklanması ve muhâfazasıadına bir takım yöntemler geliştirilmiştir. Yemin yetersiz kaldığı noktalarda ise halk yine kendi hayvanlarını satarak elde ettiği gelir ile hayvanlarının besin ihtiyacını karşılamaktadır;

“Hayvannarın gaba yemiñi altıncı aydan sonna dokuzuncu aya gader samanı, sapı hep ayırarıḫ. Balya yapar, yıgarıḫ. Yem az oldu mu iki tene hayvanını satarsın. Satın alarsın yem.” (KK:3)

Günümüzde karşılaşılan bazı sorunlar sebebiyle hayvancılık yörede oldukça zor bir zanaat haline gelmiştir. Geçimini hayvancılık ile sağlayan köy ahalisi günümüzde karşılaştıkları bazı problemleri şöyle dile getirmiştir;

“Maliyetler arttı. Yem fiyatları arttı. Gübre fiyatları arttı. Artan maliyetten sonna millet kendi yemini yapma çalışıyor. Eskiden burda çoh fazla mısır ekilmezdi. Şimdi millet mecbur ekiyor beslediġi hayvannar için. Bir torba yen şu anda olmuş yüz otuz bin lira.” (KK:6)

Yükselen maliyetleri karşılamak ve daha fazla kazanç elde etmek için hayvanların bakımı ve beslenmesine çok fazla ihtimam gösterilmektedir. Yörede özellikle yeni yavruların bakımına özen gösterilmektedir. Yeni doğan yavru bakımında dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar bulunmaktadır. Bunlardan kaydedebildiklerimiz aşağıda sıralanmıştır;

-Doğum gerçekleştiğinde yavrunun nefes alıp almadığı kontrol edilir. Ağız ve burnundaki kalıntı temizlenerek dili yavaşça çekilir.

-Doğumdan sonra hayvanın yavrusunu yalaması için üzerine tuz serpilir.

-Doğum yapan ineğe enerji toplaması için bir miktar şeker, pekmez, bal verilir.

-Güçsüz olarak dünyaya gelen yavrunun ihtiyacı olan vitaminleri içeren yörede "añız" olarak bilinen kolostrum sütü buzağıya içirilir.

Bütün bu önlemler alınsa dahi hem yetişkin hem de yavru dönem dönem bir takım hastalıklara maruz kalmaktadır. Halk kimi zaman imkân dâhilinde veterinerlere başvururken kimi zaman kendi imkânları ile bir takım çözümler bulmaya çalışmaktadır.

Köyde hayvanların sağlığı ile ilgilenen yılın belli dönemlerinde gelip bütün hayvanların bakımı yapan birkaç veteriner bulunmaktadır. Şartlar veterinerlere ulaşmaya müsait olmasa dahi kendi tabirleri ile zaten hayvanların içine doğan köy ahalisi hayvanların bütün sıkıntılarını gözlemleyip gerektiğinde büyüklerinden gördüğü tecrübeye dayalı tedavi yöntemlerini uygulamaktadır;

"Her köye baḫan bir veya iki veteriner olar. Köy müdürlüḫleriñden her muhite bir veya iki veteriner atardı. Mesela Küpkıran, Yoncalı, Mengeser köylerine dört tane veteriner görevlendiriyordu. Dört tane veteriner yılda üç defa hayvannarıñ aşısıñı yapıyor. İlk hayvan otlaġa çıḫtıġı zaman aşı yaparlar. Ondan sonna hayvannar otlaḫtan ahıra girdiġi zaman aşı yaparlar. Ahırda hamilelik döneminde bir aşı yaparlar. Hayvannar otlaġa Nisan ayında çıkar. Kasım ayında hayvannar tekrar ahıra girer. Veteriner köye gelemedigi zaman köylü kendi başıñın çaresine bahar. Zaten köylü veterinerden daha bilgili olmuş nerdeyse göre göre. Zaten hayvañın içine doġarız biz. Onarıñ her haliñi annarız. Evde eger ilaç varsa onu verir. İlaca ulaşabiliyorsa alır, verir. Eger ulaşamazsa da büyüḫlerinden gördüḫlerini yapar mecbur." (KK:6)

"Hayvanlarıñ bakımını, ilaçlamasını veterinerler para karşılığında yapıyor. Mesela şap aşısı. Bazen de yaptırmıyoruz. Kendimiz aramızda alıyoruz. Kendimiz yapıyoruz. Veteriner geliyor hayvana uzahtan onu inciterek vuruyor. Ama biz hayvanımızı incitmeden yapıyoruz yapacağımızı. Hayvana kıymıyoruz. Hayvan otomatiḫ iğneyle vuranda yabancıyı hissediyor, ürküyor. Ama biz kendimiz vuranda birimiz tutuyoruz, birimizde iğnesini yapıyoruz. Hem daha ucuza geliyor. Daha ekonomih. Bazen küpesini işte devletyapıyor. Anlamadığımız hastalıḫlarda veteriner arkadaşları çağırıyoruz. Geliyorlar ekip olarah. Mesela bu köyün hayvanına geliyorlar on kişi aḫşama gadar aşısıñı yapıyor, küpesiñi tahıyor, gidiyorlar. Senede iki sefer gelir zaten devlet aşısı. Diğer aşılarıñı hep kendimiz temin ediyoruz. Veterinerler yoḫken, köyümüze ulaşamazken çoḫ hayvanımız

telef oluyordu. Mesela sarılıḫ hastalıgı vardı. Hayvan sıcaḫ vuranda ister istemez bir hastalıḫ gapıyordu. Yenemiyorduh, bilmiyorduh. Bildigimiz ilaçlar da o gadar etkili olmuyordu. Şimdi daha saġlıḫlı. Adam koçu katmadan önce çiçeḫ aşısını yapıyor. Diğer aşılarıñı yapıyor daha saġlıḫlı oluyor hayvan." (KK:21)

Yörede yaptığımız derlemeler esnasında kaynak kişilerden kaydettiğimiz bu hastalıklar ve tedavi yöntemleriyle ilgili detaylı bilgi *"Halk Hekimliği"* bölümünün *"3.5.1.2.Hayvan Hastalıkları"* alt başlığında detaylıca incelenmiştir.

Küçükbaş hayvancılık yörede neredeyse hiç yapılmamaktadır. Hem maliyetin fazla olması hem yüksek verim alınamaması hem de bakımının oldukça zor olması Ağrı'da büyükbaş hayvancılığa yönelişin sebeplerinden sadece birkaçıdır.Halk arasında büyükbaş hayvan barınağına "dam", küçükbaş hayvan barınağına ise "kom" denmektedir. Barınak yapılacak yerin geniş bir alanda olmasına dikkat edilir. Çünkü bu alana sadece barınak değil "öy damı" dedikleri kiler ve tandırlarını da inşa ederler. Bütün bu yapıların bir arada yapılmasının sebebini kaynak kişi şöyle dile getirmiştir;

"Büyüḫbaş hayvan barınaġına dam deriz. Küçüḫbaş hayvan barınaġına kom deriz. Kom, öy damı, tandırlıḫ hepsi yan yana olar. Peynir tutulunca peyniri, turşuyu, unu, patates-soganı, kuruları hep öy damına bıraḫırlardı. Hepsi yan yana olar. Mesela ahırdan sütü saġıyor, çıḫıyor süd ne işlemden geçeçeḫse öy damıñda yapıyor. Gaymaḫsa gaymaḫ, gayanaycaḫsa onu yapıyor. Ne işlem yapılacaḫsa makine de orda yapıyor. Peyniri orda yapıyor, loru orda yapıyor, yoġurdu orda yapıyor. Hem böyle yakın oluyor birbirine işler golay oluyor hem de arazilerimiz çoh büyüḫ güvenli oluyor evimize yaḫın olunca hepsi bir arada olunca." (KK:6)

Batıda daha modern ve kombine ahırlar yapılırken Ağrı'da çoğu kişi ahırını kendi imkânları ile maliyeti en ucuza gelecek şekilde tasarlamaktadır;

"Ahırlarımız batıñın ahırlarıñdan farġlıdır. Batı da fenni ahırlar olar. Birçok şey makineyle el deġmeden yapılır. Biz de gendi imkânlarımızla kol güjüyle yaparız. Mesla batıda hayvannarın altının alınması makineler ile yapılırken biz 'Çağlı', 'Çalgı' denilen süpürge gibi bir aletle yaparız. Ya da 'Gelberi' ile yaparız. Demirden yapılan bir çek pas

gibi bir şey bu da. Şekli dikdörtgen bir küreḫ gibidir. Bir demir bir başġa demire dik vaziyette gaynadılır. Altına da lastig çekilir.” (KK:6)

Ahırlarda yan camlar bulunmamaktadır. Barınağa ışık kapı ve tepe camından girmektedir. Hemen hemen bütün ahırlarda dikkat çeken bir husus tepe havalandırmasıdır. Bunun sebebi ise hem ahırların ısı dengesinin korunması hem de hayvanların havalandırma işleminin daha sağlıklı bir şekilde olmasını sağlamaktır;

“Ahırların havalandırması en tepede olar. Çatıñın tam ortasıñda olar. Hem ordan güneş girsin diye hem de havalansın diye tepeye yaparız. Bazı ahırlarıñ duvarlarıña cam yaparız. Ahırda cam olmadıġı zaman o ahırıñ ısı dengesi saġlanmaz. Ahırıñ içeriye güneş alması gerekiyor.” (KK:6)

Yörede yaşanan çetin kış şartlarından dolayı hayvan barınaklarının büyüklüğü hayvanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için oldukça önem taşımaktadır;

“Burası soġuk bir yer. O yüzden ahırlarımızıñ ebatıñı hayvannarın ebatına göre yaparız. Diyelim benim dört tane hayvanım var ama ahırım otuz hayvanlıḫ. O ahırı ortadan bir yerden bölüyorum bir şeyle kesiyorum. Pirkete ile örüyorum. Dört hayvannıḫ gısa bir yer galıyor. O şekil onarıñ ısıtabileceġi bir bölge ayarlıyosun. Gaç metregarede ısınabilir bu hayvan? Genelde bizim burada hayvannarımıza ‘Kars Malı’, ‘Kafgas Malı’ derler. Melez montofon türüdür. Bu hayvannar eksi kırḫ dereceye gadar dayanabilir.” (KK:6)

Hayvanlar neredeyse altı ay süren uzun kış döneminde ahırlarda kaldığı için barınaklar konusunda çok daha fazla hususta dikkatli olmak gerekmektedir. Tabi kimi zaman hayvanlar su içmek, ayak temizliğinin yapılması ve hareketsiz kalan bacaklarının açılması için kısa süre de olsa dışarıya çıkarılmaktadır;

“Hayvannar gış boyu hiç dışarı çıḫmaz. Nisan, Mayıs dedi mi -bazen daha geç eriyor garlar erimeye başladı mı- çıḫar hayvannar. Gışın sadece hava almaları için çok kısa süre çıḫarır, avluda bir dolaştırırız. Eskiden su yoḫtu bizde evin içinde. Tulumbayla da millet ugraşmaḫ istemez. Bizim burda çay aḫardı. Genelde mesela gışın açardıḫ ahırı sulamaḫiçin. Hayvannarı çaya götürürdüḫ. Hem orda suyuñu içerdi hayvan. Hem orda garın üstüñde gezerdi. Ayaḫları temizlenerdi. Bu şekilde ayaḫ temizlenince hastalıḫ da

oluşmazdı ayaḫta her zaman. Zaten hayvanı garın üstüñde gezdirmezsen o hayvañın bacaḫları tutular.” (KK:6)

“Havalar sıcaḫ olanda veya hayvannar çamura girif iyice kirlenende Murat nehrinde yüzdürürüz. Hayvan hem serinner hemde ayaḫları temizlener, ayaḫları mantar olmaz. gışında su soyuh olduġundan nehirde deġil ama garın üstünde yürüdüreреḫ temizletiriḫ.” (KK:32)

İklim koşullarının sert olduğu yörede hayvanların daha iyi bakılması ve beslenmesi, hayvan ömürlerini uzatmak, koşulları sağlıklı bir hale getirip hayvan hastalıklarını ve ölümlerini önlemek gibi amaçlara yönelik planlar dâhilinde barınaklar inşa edilmektedir. Bunu yaparken halk kendi imkânları dâhilinde ve tamamen kendi tecrübelerine dayanarak bir yol çizmektedir.

1.5.1.2.Çobanlık

Çoban, ağılda ve otlakta kendisine emanet edilen hayvanların bütün sorumluluğunu taşıyan kişidir. Halk da belli ücret karşılığında bir çoban tutarak hayvanlarına bakılmasını sağlar.

Köylerde hayvanlara “Nahır”, hayvan bakanlara ise “Nahırçı” denilmektedir. Çobanların görevleri hayvanın Nisan ayından Kasım ayına kadar geçen altı aylık sürede her türlü bakımını yapmak ve bütün köyün hayvanlarını otlatmaktır. Bunların karşılığında hem hayvanlarına baktığı kimselerden belli bir miktar para almakta hem de köylü tarafından yiyecek, içecek, barınacak yer ihtiyaçları temin edilmektedir;

“Köyde hayvannarımıza baḫmaḫ için çoban tutular. Köyde ortalama üç yüz tane hayvan var. Çoban bütün köyün hayvannarına baḫar. Yılda elli milyon para alar. Bir yıl deġil aslında Nisan’dan Kasım’a. Altı ayda elli milyar alar. Çobanıñ ihtiyaçlarıñı da köylü giderir. Kalacaḫ yeri, yemesi, içmesi her şeyiñi köylü garşılar. Köy evi var köyüñ girişiñde saglıḫ ocagıñın yanıñda çoban orda galar. Çoban hayvannarı aḫşam eve dağıtanda her evden bir ehmeḫ, yemeḫ, meyve bir şey alar. Çobana ‘Nahırçı’ deriz. Hayvannara da ‘Nahır’ deriz. Ahşam oldu mu hayvannarı getirir içeri salar. Ondan sonna başlardı, köyde hayvanı olannarın heresinden bir ehmeḫ alardı. Çoban hayvansal ürünneriñi zaten gendisi

temin eder o hayvannardan. Yaġıñı, peyniriñi, südüñü, yoġurduñu hep köylü garşılar.” (KK:6)

Çobanların ve hayvanların güvenliğini sağlamak amacıyla yanlarında bir veya birkaç tane çoban köpeği bulundurmaları gerekmektedir;

“Çobanıñ çalışması sabah altı da başlar, ahşam altı da biter. Sabah erden hayvannarı toplar daġa götürer. Gezidirer. Sulaḫ arazilere götürer. Mallarıñ güvenligiñi saġlar. Mutlaga yanında çoban köpeġi olar tehlikelere garşı hayvannarı goruması için.” (KK:6)

Yörede çoban seçiminde bir takım hususlara dikkat edilmektedir. Çobanlar özellikle yörede yoksul ve geçimini zorlukla sağlayan ailelerden seçilmektedir;

“Köyümüzde sekiz tane çoban var. Annaşıyoruz diyoruz; sana şu kadar para her şey sana ait. Eskiden biz kendi çobanlarımıza ilkbaharın beş, on torba un alıyorduḫ. “Çarıḫ parası” derdiḫ lastiḫ alması için belirli bi para vererdiḫ. Onunna idare ederdi. Şimdi hepsi içinde veriyoruz. Diyoruz; sana elli milyar. Her şey saña aittir. Belki bizim alıdığımızı beġenmiyorsun. Kendi keyfiñe göre kullan. Çobanıñ kalacaġı yeri de temin ederiz. Çobanlara hayvan başına göre para veririz. Kırk beş, elli milyara kadar çıkar. Çoban Mayıs’ın yirmisiñde bazen Nisan’ıñ on beşiñde başlar onuncu ayda, on binci ayda bitiriyor. Çobanları yoḫsul olannardan seçeriz. Onu güdeceğiñe kanaat getirende veriyoruz hayvanımızı.” (KK:21)

1.5.1.3.Hayvancılıkla ilgili araç-gereçler

Hayvanlar köy ahalisinin başlıca geçim kaynağı olduğu için hayvanların bakımı ve beslenmesinde birçok noktaya dikkat edilmekte bunun içinde çeşitli araç gereçler kullanılmaktadır. Hayvancılık ile ilgili kullanılan araç ve gereçleri şu şekilde özetlemek mümkündür;

-Kürek, tırmık gibi el aletleri ahırın tabanında biriken pisliğin kaldırmak için kullanılmaktadır.

-Yemlik, barınağın bir duvarında boydan boya uzanmış tahta veya metalden yapılmış yemlerin konulduğu kaplardır.

-Suluk, barınağın köşesinde ve bahçesinde bulunan su kabıdır.

-Tuz taşı, genelli hayvanın daha iyi geviş getirmesi ve iyot ihtiyacının karşılanması için kullanılır.

-Süt sağım kapları, plastik, tahta yahut metal, hacimleri beş ila on litre olan kovalardır.

-Tarak, hayvanların sakinleştirilmesini sağlayan bir tür kaşağıdır.

-Kırkım tarağı, küçükbaş hayvancılık yapanların kullandığı yılın belli zamanlarında hayvanın tüylerinin kısaltılmasına yarayan bir üründür.

-Biberon, annesi ölmüş yavrular için kullanılan mama kaplarıdır.

-Enjektör, hastalanan hayvanlara ilaçların verilmesi için kullanılır.

-Küpe, hayvana ait bilgilerin elektronik ortama kaydedilip ardından bilgilerin yer aldığı kartların hayvana takıldığı araçtır.

-Tırnak makası ile hayvanların toynaklarının yılda birkaç kez bakımı yapılmaktadır.

1.5.2.Tarım-Rençperlik

1.5.2.1.Ekme, biçme, ürün alma

Halkın hayvancılıktan sonra geçimim sağladığı yegâne kaynak çiftçiliktir. Köylü arazilerinin birçoğunu devlet hibesi ile elde etmiş, bazı zengin Karapapak-Terekeme Türkleri ise Ağrı'ya göç ettiklerinde yerli halktansatın almıştır;

"Bizim köyüñ ekili dikili arazisi on bin dönüm. Ama ilḫ önce devlette çıḫmaz bu. Adam gitmiş, ekmiş sonradan kendi arazisi gibi göstermiş. O şekkil sahiplenmiş. Buġda, arpa, gorunca, yonca ekeriḫ. Onnarı da kes yaparıḫ. Biz ekmiriḫ ama pancar da ekerler. Çoḫ zahmetli pancar. Adamı olmayan egemez. Tarlamız çoḫ olduġundan ekebildigimiz gadarını ekeriḫ. Ekemedigimizi icara veririz." (KK:17)

Köyde herkesin en az kendi geçimini sağlayacak kadar arazisi bulunmaktadır. Ürün ekimi Kasım ayında başlamaktadır. Tarım arazilerine özellikle buğday ve fiğ ekilmektedir;

“Köyde herkesiñ az ya da çoḫ gendini doyuracaḫ gadar arazisi vardır. Eker, biçer, yer fazlaysa satarlar. Kasım ayıñda ürünümüzü ekmeye başlarız. Genelde buġda ekeriz. Gasım ayıña biz ‘Küz’ ayı deriz. Bu ayda ekilmesi gereken şeyler var. Bir çeşit arpa var bu mevsimde ekiliyor. Bir çeşit arpa var yaz mevsimiñde ekiliyor. İlkbahar’a da ‘Yaz’ deriz. Birinin çıḫması için çoḫ önce dikilmesi, gar altında galması lazım. Birinin de sıcaġa ihtiyacı var ekilende. Fiġ ekeriz. Onu da bir yazlıḫ bir güzlüḫ ekerih. Güzlüḫ ekimin dökümü biraz daha fazla olar yazlıḫ olandan. Ektigimiz fiġi genelde boya yapımı ve ilaç üretimi için alarlar hayvannar için ilaç. Çünkü fiġin içiñde birçoḫ protein var. Çiftçiñin para gazanabileceġi bir bitki.” (KK:6)

Ağrı’da köyde yaşayan insanların tamamı tarımla uğraşmaktadır. Genellikle buğday, arpa ve fiğ ekilmektedir. Daha önceleri nohut ve fasulye ekimi yapılmak ile birlikte zamanla toprağın elverişsiz hale gelmesiyle çitçi zarara uğramış ve bu nedenle nohut ve fasulye ekimini bırakmıştır;

“Bu mevsimde hazırlarız tarlayı. Ekeriz tohumu. Şimdi biz attıḫtan sonna hafif bir filizleme yapıyor. Sonna üstüñe gar düşüyor. Garıñ altıñda filizler sıcaḫ oluyor. Yazıñ Nisan ayıñda gar eridi mi hemen kısa sürede boy atar. Biz de başlarız sürmeġe. Ürüñün hasada hazır hale gelmesi yahlaşıḫ beş ay falan sürüyor. Hasadın nasıl olacağı, ne zaman yapılacaı gışın nasıl geçtiğine bağlı. Gar erken galḫarsa daha erken de hasat olabilir. Şimdi bayağı bir iklim degişiḫliği oldu. Eskiden burda hasat taa Agustos’un soñu Eylül’üñ başlarıña galardı. Şimdi Temmuz dedi mi çiftçiñin işi bitiyor. Erken hasat oluyor.” (KK:6)

Ürün tarlaya ekildikten sonra aylarca hiçbir işlem yapılmadan beklenmektedir. Ne zaman ki yerden kar kalkar işte o zaman çiftçinin iş zamanı gelmiştir. Ürünlerin kontrolü, yabani otların temizliği, haşerelerin öldürülmesi, tarlanın sulanması gibi işlemlere o zaman başlanır. Köylerde tarlalara su temini oldukça zor olmaktadır. Yöreye yapılan baraj köylünün ürünlerinin suyunu kesmiş durumdadır. Bölgeye yer altı sularının tahliyesi ancak bu probleme bir nebze çözüm olacaktır;

“Ekilen ürünner hiçbir işlem yapmayız hasada gadar. Sadece gar galḫıp tofrag ısındığı zaman yani fiġ boy süremeye başladığı zaman gider baḫarız. Eger çoḫ fazla yabani ot varsa gider bir ilaçlama yaparsın. Az ise hiç ilaca bulaşmaz gendi imkânnnarınla yolarsın. Artı eger ürüñün zayıf gelmişse gübreleme yaparsın. Baḫım sadece budur. Ektigimiz ürünner için ayrıca bir sulama yapmayız. Gış boyu gar suyuñu alar tofrag zaten gendine. Fazla suya ihtiyaç duyumuyor burda yer altı suyu çoh olduġundan. Ama tabi biz buġdayı sulmayınca örnegin dekara alıyoruz yüz kilo. Suladığın zaman alarsın dekara yüz elli, iki yüz kilo. Öyle bir farkı var. Sulama olmadığı için biraz az oluyor tabi. Aslında su var ama bizim kanal sularımızı kesdiler baraj yapıldığı için. Şimdi barajıñ yer altı sulaması bütün gelmiş. Ama tarlası ordan suyuñ geçmesi planlañan yerden adam suyuñ geçmesiñe izin vermiyor. Bahaneler sunuyollar. Tarlañın deġeri birse beş istiyor senden. Onu da mütait gabul etmiyor. Bekletiyorlar o yüzden. Ama iki bin yirmi bir yılıñda biteceġiñi söylüyorlar. Bu şekilde çiftçi de daha çoh gazanacaḫ, emeġiñin garşılıgını alacaḫ. Sondajıñ maliyeti fazla olduġu için kimse açmıyor guyu.” (KK:6)

Halk kış aylarında ilk olarak daha geç yetiştiği için buğday ekmekte, Nisan ayına gelince de daha erken yetişen arpayı toprakla buluşturmaktadır,

“Tarlayı Ekim dedi mi buġdayı eḫmege başlarıḫ. İlkbaharın Nisan, Mayıs’ta bazen hava güzel oluyor Mart’ta da arpaları ekiyoruz. Arpa buġdadan önce yetişiyor. Arpa yetişende arpayı biçeriz. Sonra buġdayı biçeriz. Haziran, Temmuz’da başlıyoruz biçmeye işte. Satıyoruz, hayvana veriyoruz, un yapıyoruz. Herkes kendiñe göre bir şeyler yapıyor. Eskiden su deġirmanlarında yaparlardı. Ama şimdi hazır daha rahat oldu fabrikada öğünür geler. Unu ayrı, kepeġi ayrı geliyor. Kepeġini hayvannarımıza veriyoruz.” (KK:21)

Ürünlerin biçilmesi ise havaların sıcaklığına bağlı olarak erken veya geç yetişen ürünlerin durumuna göre belirlenmektedir;

“Kasım’da egmeye başlarız. Üstüne gar geler. Gışıñ bugda, yazıñ arpa egeriḫ. Yaz açıldı mı da biçeriḫ. Sonra da arpa egeriḫ. Bir gaç aya da onu piçiriḫ. Arpayı Nisan’da egeriḫ. Buġdayı Kasım’da. Gar altıñda galarlar. İkisiñi de patosa veririḫ. Patostan mahsüllerimizi alarıḫ. Arpayı gırdırarıḫ, satarıḫ ya da tohumluḫ ayırarıḫ. Buġda da aynı şekide. İsterseḫ un yaparıḫ. İsterseḫ satarıḫ. İsterseḫ tohumluḫ ayıraraḫ. Aşağı köyde deġirman var. Bizim bu köyde deġirman vardı. Üç teneydi. Onun unu da eḫmegi de çoḫ

güzel olardı. Kepeġi içiñde galardı. Şimdi ayrı veriyorlar. Goruncayı da kes yaparıḫ hayvannar için. Kes samañın yeşil hâlidir. Hayvannarı asıl besleyen bu gorunca ile yoncadır. Balya yapıf hayvannarımıza da yediririḫ. Gorunca çoh besleyicidir. Bunu yeyen hayvañın südü çoḫ olar. Bir sene girsen dört beş sene piçirsen bunu. Dört beş yıl sadece gübresin veririḫ. Susuzluġa dayanır. Sulamazsan da olar ama sulasan daha güzel olar. Biçerdöver, traḫtör, dirgen, kerenti(tırpan) gullanırıḫ." (KK:17)

Önceleri hasadı yapılan arpa, buğday gibi ürünler su değirmenlerinde öğütülmekte idi. Zamanında yöre halkı değirmenlere o kadar rağbet göstermiş, ürünlerini öğütmek için aylar öncesinden değirmenden sıra almak zorunda kalmıştır. Şimdilerde hemen bütün köylerde iki üç tane harabe su değirmeni bulunmaktadır. Modern hayatın etkisi ile artık fabrikalarda bu işin daha kısa sürede ve daha az maliyet ile yapılmasından dolayı su değirmenleri tercih edilmez hale gelmiştir. Bir değirmenin nasıl işlediğini, buğdayın tarladan öy damlarına gelene kadar ne gibi işlemlerden geçtiğini kaynak kişi şu şekilde ifade etmiştir;

"Eskiden su değirmeni benim mülkiyetimdeydi. Oradaki taşlar sade taş değildi. Madeni taşlarıñ karışımıydı. İçinde krom var, çelih var, elmas var. O taşlar özel yapılıyordu. Her biri beş, altı milyardı. Biri altta biri üstte döndüḫçe onnnarıñ kanlarlı var küçüḫten büyüge doğru. Küçüḫleriñ arasını açtıgın zaman arıḫ yaparsın. O düz oldugu zaman sürtüyordu. Yaḫıyordu unu. O arıhları açtıgın zaman daha tez, daha çoh üġüdüyordu. Her hafta taşı indirer dişlerdiḫ ki daha iyi üġütsün. Onun çekiçi var onna tişliyerdiḫ. Su değirmeni saatte on teneke buġda üġüdüyorsa tişlenmese altı, yedi tenege üġüdüdü. Arpaya gelince arpa zaten kırıh oldugu için daha kolay ügüdülürdü. Buġdanın üç kat fazlası üġüdülürdü. Taş arpada daha süratlı dönüyordu. Şimdi değirmen iptal oldu. Yıḫtılar. Çoh su gelmedi. Su gelmeyince de değirman iş görmedi. Çevre köyler de fabrikaya gidince uğraşmaḫ istemedim ben de. Yani kurtarmıyordu. Eskiden yirmi iki, yirmi üç köy bize bağlıydı, hep buruya geliyordu. Sıra alıyordular. Yedinci ayda bugdasıñı getiriyordu mesela değirmana istif ediyordu. Gelene göre adam defter tutuyordu. Sırayla üġüterdi. Bir iki saat önce gelerdi, hazırlığını yapardı o bitince boş galmasın diye. Onuncu ay oldu mu Cumhuriyet dedi mi biz her şeyi bitirerdiḫ. Kar yağıyordu. Bazen de erken yağıyordu. Buzu kıraraḫ suyu getiriyorduḫ. Tabi adamıñ kışlığı galıyordu." (KK:21)

Tarım arazileri oldukça düz olan köylerde hasat zamanı Haziran-Temmuz aylarıdır. Hasat yapmak eskiden bir aydan fazla zaman alırken tarımda makineleşmeyle birlikte hasat artık en fazla bir hafta sürmektedir. Ekim güz, gübreleme, ilaçlama gibi işlemler de bahar aylarında yapılmaktadır.

Köyde bahçe ekimi ise ilkbahar aylarında başlayıp sonbahar ile birliktebitmektedir. Köyde ikamet eden herkesin kendine ait bahçesi bulunmakta ve hatta köyde ikamet etmeyip şehir merkezlerinde yaşayan insanlar bile bahar aylarında gelip bahçelerini ekmektedirler. Bahçelerde yetişen meyve ve sebzeler; elma, armut, ceviz, vişne; fasulye, patlıcan, salatalık, domates, lahana, kabak ve yeşillikledir.

Bölgede tarıma uygun arazinin büyük çoğunluğu Murat çayı etrafındadır. Ağırlıklı olarak tahıl ürünleri, bahçe bitkileri, yem bitkileri ve şeker pancarı üretimi yapılmaktadır. Ama ilde en fazla buğday tarımı yapılmaktadır. Aileler genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ekim yapmaktadır. Yörede buğdayın ekilme zamanı çok önemlidir. Ekim sonu ve Kasım başı ekim için en uygun zamandır.Geç veya erken ekimde tarla verim azalmaktadır. Yörede ekilenlerden daha iyi verim alabilmek için azotlu gübreler ve köylünün kendi imkânları ile elde ettiği hayvansal gübreler kullanılmaktadır. Verimi artırmak için yapılacak diğer hususlar ise yağış miktarı az ise değil ise sulama yapmak ve yabancı otlar ile mücadeleyi yerinde ve zamanında yapmaktır.

Günümüzde birçok problem ile karşılaşan çiftçilerin birçoğu köylerindeki arazileri bırakıp daha iyi bir yaşama sahip olabilmek için göç etme yolunu seçmektedir. Tarım ve çiftçilikte yaşanan bu sıkıntılar şöyle sıralanabilir;

-Arazilerin parça parçave dağınık olması

-Çiftçilerin herhangi bir eğitimden geçmemesi,

-Mazot ve gübre fiyatlarındaki artış,

-Özel bankaların yüksek faizli kredileri,

-Su kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmaması,

-Toprak ve iklim şartlarına uygun ürünlerin ekilmemesi…

Eğer çiftçilerin problem giderilmez ve bu sıkıntılar devlet eli ile çözülmez ise kısa bir zaman sonra toprağına sahip çıkmak ve ata mesleğini devam ettirmek için köylerinde kalan hiçbir kimse kalmayacak ve şehre göçler ivme kazanacaktır.

1.5.2.2.Tarım araç-gereçleri

Yöre halkı yetmişli yıllara kadar beden gücüyle tarlalarda çalışıp ürün elde ederken sonraki yıllarda tarımda makineleşme ile birlikte insan gücünün yerini makineler almaya başlamıştır.

Toprağın tekniğe uygun işlenmesi bitkilerin verimini artırmaktadır. Çiftçilikte tohum ekilecek tarlaları sulamak, hazırlamak, yabancı otlar ile mücadele etmekgibi amaçlar için çeşitlitarım aletleri kullanılmıştır. Bu aletleri şöyle sıralayabiliriz;

-Balya makinesi, hayvansal yemlerin ve buğday saplarının paketlenmesini sağlayan makinedir.

-Bel, toprağın havalandırılmasında kullanılır.

-Biçerdöver, hasat ve harman işlemini aynı zamanda yapan bir tarım makinesidir.

-Çapa, bitki köklerinin havalandırılmasını sağlamaktadır.

-Dip kazan, toprakta oluşan sert tabakanın kırılmasını sağlayan bir alettir.

-Kürek, toprağı bir yere yığmak için kullanılır.

-Merdane, toprak sürüldükten sonra toprağın bastırılması için kullanılır.

-Mibzer, tohumların ekiminde kullanılan bir makinedir.

-Pulluk, toprak işlemede en yaygın kullanılan aletlerdendir.

-Römork, traktör arkasına takılarak tarımsal ürünlerin taşınmasında kullanılan bir makinedir.

-Tırmık, toprak yüzeyindeki yabancı maddelerin temizlenmesinde kullanılır.

-Traktör, tarımla uğraşanların en önemli aracıdır.

1.5.3.Arıcılık

İnsanlığın var oluş süreci kadar eski olan arıcılık her çağda insanların dikkatini çekmiştir. Arılardan elde edilen ürünlerin insan sağlığı üzerine olumlu etkilerinin keşfedilmesi bu ilgiyi artıran bir etmen olmuştur. Ülkemizde ve Ağrı yöresinde yaygın olarak yetiştirilen diğer arı ırkı anavatanı Orta Kafkasya olan Kafkas arısıdır;

“Kafkas arısı besliyeriḫ. Kafgas arısı anaç bir ardır. Balı daha çoḫ verer. Taşlıçay’a arıcılar geldi ne yaptıysa yaptı bizim arılar söndü. Gündeperi köyünüñ hepsi Garapapaḫ onnar balcılıḫla geçinirler.” (KK:17)

Her kovanda mutlaka bir ana arı bulunmaktadır. Ana arı kolonide düzen ve sürekliliği sağlamaktadır. Ana arı yumurtlama yeteneğine sahip olmasına rağmen yavru bakımında etkili değildir. Hatta ana arının beslenme, bakım ve temizliğini işçi arılar yerine getirmektedir.

Yörede hemen hemen bütün köylerde arıcılık yapan birkaç kişi bulunmaktadır. Birçok kişi tarafından üretim ticari amaçlı değil sadece kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılsada bu işin ticaretini yapanlar elbette bulunmaktadır.

“Biz şu anda seksen kovanla arıcılık faaliyetlerimizi yürütüyoruz. Tarım olsun arıcılık olsun bunlar mevsime olarak yapılamadığı için biz ‘Köçer arıcı’ değiliz. Yani kışları Akdeniz olsun, Ege olsun o taraflara gitmiyoruz. Bizim için önemli olan bal sezonu açıldıktan sonra kış aylarında ‘Sonbahar bakımı’dır. Arıları sıklaştırma, kışa genç arıları hazırlama, yeni nesil yavrularla kışa girmeye çalışıyoruz. Bütün bu hazırlıklara ‘Kışlatma’ diyoruz. Bizim burada kış beş altı ay gibi uzun bir zaman olduğu için genç yavruyla kışa girmek şarttır. Eğer arılar kışı atlatırsa ilkbaharda yine güçlü bir bakım ve beslemeyle sezona hazırlıyoruz. İlkbaharın zaten kovanların kontrolünü yapıyoruz. Zaten kışın gerekli

miktarda balını bırakıyoruz kovan içerisine. Kek veya şekeri balla beraber bırakıyoruz. İlkbaharın ilaçlarıdır, vitaminidir bu tarz şeylerle destekliyoruz. Ta ki güçlenene kadar. Zaten belli bir süre geçtikten sonra bunarın hiç birine ihtiyaç kalmıyor. Arılar doğanın verdiği imkânlarla yetiniyor." (KK:24)

"Arıcılığ yapılır köyümüzde. Kendim de yapıyorum. Arıcılığ da dürüstlüğ çoğ önemlidir. Arı hiçbir yannışı kabul etmez. Mesela bazıları arığın içine üstü başı kirli girer. Arı bu işi kesinlikle gabul etmez bir. İkincisi arı çoğ hassastır. Öyle bir hile gattın mı arı seni bitirer. Kendini de bitirer, seni de bitirer. Adam bal satıyor mesela menfaati için şekeri yediriyor, yediriyor. Gidiyor onu da yüz liraya satıyor. Arı işinde dürüst olmağ lazım." (KK:21)

Yörede arı besleyenlerin en çok üzerinde durduğu nokta dürüstlük ilkesidir. Yörede arıya öyle önem verilmektedir ki üzerine söylenen bir takım kalıp sözler dahi oluşmuştur;

-Goyunu olmayañ ne biler yazı?

Arısı olmayañ ne biler güzü?

Yani yazın goyun şirindi, güzün arı şirindi."(KK:22)

Arı maldan şirindi.

Garı baldan şirindi."(KK:21)

İl iklimi gereği arıcılık faaliyetlerinde bir takım dezavantajları içerisinde barındırır.Kış şartlarının çetin olması, kışın uzun sürmesi ve köylerin bazılarının yol kenarlarına çok yakın olması arıcılıkta bazı problemleri beraberinde getirmektedir;

"Bizim burada arıcılıkta dezavantajımız; kış uzadığı zaman ekonomik ömrünü tamamlıyor arı. Kovandaki ömrünü tamamlıyor. Bir arının ortalama ömrü yaz sezonunda elli, elli beş gündür. Ama içerde, kış sezonunda beş ayı falan buluyor. Kovan içerisinde 'Kışlatma' da çalışmadığı için, efor sarf etmediği için daha uzun yaşıyor tabi. Geçen yıl yedi ay gibi uzun bir kışımız oldu. Arı ekonomik ömrünü tamamladı artık. Kış uzadığı için bir kısım arılarımız öldü. Arının ilkbahara sağlıklı çıkabilmesi için kışın kısa olması

gerekir. Diğer arıcı arkadaşlar kışın Iğdır'a götürüyor. Kovanlarıyla arıyı taşıyorlar. Orda arı Şubat'ta yumurtlamaya başlıyor sıcaktan. Biz de burada Nisan'ı buluyor." (KK:24)

"Köyümüzde evelden arıcılıḫ da yapardıḫ. Şimdi yol yapıldı, çevre yolu arabalarıñ dumanından, havaalanı var uçagıñ gazıñdan arılar burda durmaz oldu. Arılar suyuñ kenarıña, kırsal alanlara taşındı. Yol köye çoḫ yaḫın olduġu için arabalar çarpıp çoḫ öldüler." (KK:1)

"Bal da Türkiye ortalaması sekiz buçuk kilogramdır. Biz iki sene on dört buçuk, bu yıl da on sekiz kilo civarı bal aldık kovan başına. Bu sene balın çok olmasının sebebi güneşli mevsimin uzun olmasıdır. Süre uzun. Yağmur yağmadı. Nektar yıkanmadı. Tarım için verimsizdi ama arıcılık için verimliydi bu yıl. Yağmurlu zamanlarda, havanın kapalı olduğu günlerde arı dışarı çıkamadığı için kendi yaptığı baldan tüketir. Bu da olmayınca bal miktarı arttı. Bir kaybınız oluyor. Dışarıdan destekleyemiyorsunuz. Şekerdir, şerbettir veremiyorsunuz." (KK:24)

Yörede arılardan en çok bal, bal sütü, polen ve propolis gibi ürünler elde edilir. Fakat bu ürünler içinde propolis insan sağlığı açısından taşıdığı önem ile hepsinden ayrıtutulmaktadır;

"Propolis'i yaraya sürersin. Yaraya düşse mikrobu öldürer, mikrop gapmaz. Bunu arıdan topluyoruz. Öyle her zaman gelmiyor. Dirhem dirhem topluyoruz. Diyelim kış geliyor bizi penceremiz açıḫ. Biz nasıl cam kestirif taḫıyorsaḫ bunnar aynı arıda buna onu onarır. Kapatır, çıtaları birbirine yapıştırır, hiçbir şey onnara zarar veremez. Propolis kadın hastalıḫlarına birebirdir. Mikrobu öldürür. Taş gibi olar. Ateşe tutarız yumuşar. Parça parça keseriz. Yutarız suyla. Biz bunu çıtalardan toplarız. Bazen de almaya kıymıyoruz. Çoh emeḫ harcıyor. Kilosu otuz beş milyar. Yaraya sürende iyileşir. Kapanmayan yaraları kapatar. Hakiki bal aldıgıñ zaman bir beyaz tabaġa balı dökersin. Üstüne de soguḫ su. Çalkadıġın şekilde gerçeḫ balsa arı balı yapıyor ya peteḫ peteḫ o şekli hemen hemen gösterir. Ötekisi zaten hemen garışır, şerbet olar." (KK:21)

1.5.3.1.Bakımı, beslenmesi, korunması

Arıcılık, yoğun bir emek ve zaman isteyen bir iş olmasına karşın günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ile daha kolay yapılabilmektedir.

Arıcılıkta etkin bir başarı, koloniye zarar vermeden gerekli uygulamaların yapılmasına bağlıdır. Yörede arıcılık ile uğraşanlar bu kuralları şöyle özetlemektedir;

-Arıların uçuşlarına güneşli günlerde izin verilmelidir.

-Arıların içinde çalışırken temiz ve açık renkli giysiler giyinmeli, maske ve eldiven kullanılmalıdır.

-Arıların içinde iken sakin hareket edilmeli, ani hareketlerden kaçınılmalıdır.

-Kovanlar yerleştirilirken rüzgâr, yükselti ve güneş faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır;

“Kovannarı güneş alan yere koyarız. Tepe de yorgun olur. Rüzgar tutmayacaḫ bir yer olacaḫ. Arı yoḫuşa gelince zorlanır. Bir araba yoḫuşta nasıl mazot yaḫıyor. Düz olur, çayır olur arıñın yeri. Su kenarı olacaḫ. Bir de rüzgar tutmayacaḫ. Arıcılarıñ korktuġu bir sezon vardır yedinci ayda ‘Samyeli’ diyoruz hatta halk dilinde ‘Kıble yeli’ diyeriz. Kıbleden gelen rüzgar sıcaḫ geliyor, ateşli geliyor. Sıcaḫ olanda bu sefer arı sıcaḫta uçamıyor. Sabah mesela güneşi gördü kanatlandı, uçuşa geçer öyleye gadar ne getirdiyse. Öyle de bir saat yattıḫtan sonna bir buçuḫ gibi uçuşa geçer dört, beşe gadar. Rüzgâr olmasa devem ediyor. Rüzgâr olunca arıyı zor ediyor. Arının gelmesi zor oluyor. Diyelim bir gram bal alıyorsa onun yarısını yiyor yolda. Bir de burda işçi arılar var onnar harcıyor. Hepsi gitmiyor arının. Mesela erkeḫ arı bal yapmıyor, su taşıyor işçi arıya. Dişi arı bal yapıyor. Ana var. Anaya hizmet ediyorlar. Bir kovanda beş bin arı varsa hepsinin hizmeti anayadır.” (KK:21)

“İlkbaharın kovanları çıkardığınız zaman doğan güneşin ilk olarak kovana vurmasını istediğimiz için uygun bir yere koyarız. Kovanın kapısını güneş yönüne çevirириz. Genelde Güney tarafına yönlendirir, bırakırız kovanlarımızı.” (KK:24)

“Arının bulunduğu yerde hâkim rüzgâr olmamasına gayret gösteririz. Arının bulunduğu yer çereyan yapmayacak. Uçuşlarını engellemesin veya zorlaştırmasın diye cereyan yapmaması lazım.” (KK:24)

-Eğer hastalık var ise o kovan diğerlerinden ayrılmalı ve o kovan için kullanılan araç gereçler dezenfekte edilmelidir.

-Oğul verme, yeni bir koloni meydana getirmek için bir grup arının ana arı ile birlikte kovanı terk etmesidir. Kovanın yeterince havalandırılmaması, yer darlığı gibi sebepler oğula neden olan etkenlerdendir.Oğula engel olmak için kovanlar sık sık kontrol edilmelidir;

“Ana günnüh iki bin, üç bin yumurta atıyor neslin devamı için. Yemese atamıyor. Ana arı bir sefer çiftleşiyor ilkbaharın, sonbahar’a kadar yumurta atıyor. Arılar hep birbirine hizmetkârdır. Çalışmayan ana arıñın hemen başını kopartarlar. Biz getirdiḫ, sen yumurtlamadın. Onu öldürerler. Yeniden bir ana arı alırız. Yahut da varsa bir meme yumurtada onu yetiştirip içine koyarız. Mesela ana arı yumurtlamış çıtaya. Yumurtalarıñ içinde her zaman üç, dört tane erkeḫ ana arı çıhar. Onun çıḫmaması için biz onu kesiyoruz. Çıḫtıgı zaman mevcutu azaltıyor. Oġul vereceḫ bu sefer. Şu eve sığmadıḫ. Kalabalıḫ olunca ne yapacayıh? Kendimizi dışarı atacayıḫ nefes alamayınca. Bu sefer analar grubu bölüp çıḫartıyor dışarıya. Ya kaçıp gidiyor yahut bir aġaca konuyor alıyoruz bir kovana. Ama memeyi kestigimiz zaman o ana tek kalıyor. Oġul verdiğini görünce arı geri kovana girsin diye ses yaparız yahut duman yaparız. Erkeḫ arılar gider bir yer belirler, getiriyor anayı. Sonra gider yer belirlerler aġaç olur, kayalıḫ olur. Kalıcı yerlerine giderler yaḫalayamazsan. Sen ilk konduğu yerden aldın aldın almazsan yirmi dört saat sonra göremezsin onnarı. Onu çıplaḫ elle de alabilirsin. Sevinçli olduġu için soḫmuyorlar. O anda onarıñ düġün, bayramıdır. Bir çocuḫ dünyaya gelir de sevinirsin ya onarda da aynı o his vardır o anda.” (KK:21)

-Bal mevsimi sonrası arılara sonbahar bakımı yapılmalıdır.Beslemeleri ihmal edilmemeli ve arılarda hastalık olup olmadığı kontrol edilmelidir.

-Arıların bal verimliliğini yükseltmek ve kalitesini artırmak için kovanların, bol çiçekli bir yere konuşlandırılması da önem arz etmektedir;

“Benim şu anda yirmi dört kovanım var. Eş, dost, akraba için veriyorum. Sadece kendi balıñdan çıtasına koyuyoruz. Karakovan diyoruz mumunu da kendi yapıyor. O zaman hayvan on kilo bal yapacağına iki kilo yapıyor hep o muma harcıyor. Diyelim biz boş çıtayı koyduḫ, hayvan küme halinde hep birbirine baglanaraḫ öre öre o çerçeveyi dolduruyor. Odan sonna gözeleri bıraḫıyor, sonna artıḫ bal taşıyor. Diyelim bir kovan on kilo bal getirdi, on kiloñun beşini zaten harcıyor yolda. Bir de gelip burda çalıştıġı zaman harcıyor. Acıkıyor hayvan, yorgun düşüyor. Zaten bir arı kırḫ gün çalışıyor. Kırḫ gün sonna ölüyor. Kışın altı ay yaşıyor. Şimdi çalışmıyor. Kümelendi, uyku halindedir. İçindeki balla idare edeceḫ, polenle idare edeceḫ baharın kar kalḫana gadar. Ondan sonna gideceḫ tekrar polen getireceḫ. Sonna hava iyi gidince güneşli olunca çiçeh bol olunca bal iyi geliyor.” (KK:21)

“Arı çiçeh yerse balı daha güzel olar. Kekiḫ en güzelidir. Geven de güzel olar. Arı ancak beş kilometre gidebilir. Ondan sonrasını gidemez, yorulur.” (KK:21)

-Arıların yakalandığı belli başlı hastalıklar yörede “yavru çürüklüğü” olarak bilinen “varrova” hastalığıdır. Yavru çürüklüğü arılar arasında hızla yayılan bulaşıcı bir hastalıktır.Arı yavruları “C” harfi şeklinde kıvrılmış olarak ölmektedirler. Kovan içerisinden kokuşmuş et kokusu gelmektedir. Bu hastalığın bulaşmasını önlemek için arıların tükettiği besinlere dikkat edilmeli ve kovan sıklıkla kontrol edilmelidir;

“Arılar bazen‘Varova’ hastalıġına yaḫalanır bazen. O da bit düşmesidir. Bir hastalıḫ ki arının kanatlarıñı yiyer. Kanatlarıñı yiyende hayvan bitgin düşer, uçamaz, o zaman da öler. Önnemini almadı mı bulaşıcı oluyor. İklimden bazen de ‘Yavru çürümesi’ olar. Rahimden gelen, yumurtalıḫtan gelen bir hastalıḫ oluyor. O tez atlatılıyor. Cıncar dedigimiz ısırgan otunu bir dal koyarız. Arı ona sürtünerek kaşıntısıñı giderir. Podra şekerle de tedavi ediyoruz, kurutsun diye içini. Bizim köyde iki genç çiftçi yardım alaraḫ yaptı. Bazı köylüler da kaçan arılardan yaḫalamış. Biz de onnara yardımcı oluyoruz. Yani kendi balını da alsa şükür ediyor. Bir arıya iyi baharsan bir arıdan doksan kilo bal alırsın. Arı güçlü olur, ogul verdirmezsen bal verimin çoḫ iyi olar. Mevcutu bırakmayacaḫsın dışarı çıḫa. Her gün kontrol edersin iki sefer bir sabah bir ahşam. Teḫ teḫ bahacaḫsın çıtalara yumurta var mı, arıza varmı, bal yapabiliyor mu hep baḫacaḫsın. Arı sayısı çogaldıḫça çıta ekliyoruz. Arı hep alttan yapar, çıtaları üste çekeriz. Anne arı üç, dört yıl yaşayabilir. Çiftleşti mi büyüyor. Diğer arılardan çoḫ farklı. Uzun olar o.” (KK:21)

Bir başka kaynak kişi bu hastalığın evrelerini ve hastalığa karşı uyguladıkları tedavi yöntemlerini şöyle ifade etmiştir;

"Yavru çürüklüğü var birde. Tabi bizim burda görülen yavru çürüklüğü, yalancı yavru çürüklüğü. Yavru çürüklüğü Amerikan, Avrupa yavru çürüklüğü olarak adlandırılıyor. Ülkemizde nadir görülen bir hastalık. Bunlar enfeksiyon. Bağırsak enfeksiyonu. Yavru arılarda oluyor. Tabi arı nüfusunu öldürdüğü için kovanın sönmesine sebep oluyor. Bulaşıcı bir hastalık. Çözümü yok gibi. Çözüm olarak arıyı kovanla beraber imha ediyorsunuz. Gömüyorsunuz veya yakıyorsunuz. Hastalığın tespiti gözle yapılabiliyor. Kovandan yumurta kokusu geliyor zaten böyle bir durumda. Bizim burada genelde yalancı yavru çürüklüğü olur soğuktan dolayı. Tam beslenemeyen yavrularda görülen bir hastalık." (KK:24)

Arılar için öldürücü olan bir diğer hastalık "kireç" hastalığıdır. Kireç rahatsızlığına yakalanan arılar petekler içerisinde kuruyarak kireç beyazı gibi bir renge bürünmektedir. Halk bu hastalıklar için ilaçların dışında kendi imkânları ile bir takım iyileştirme ve koruma faaliyetleri de göstermektedir;

"Arıların hastalık durumlarında fenni ilaçların dışında biz de bazı ilaçlar kullanırız zaman zaman. Mesela biz kekik yağı kullanırız." (KK:24)

1.5.3.2.Arıcılıkta kullanılan araç-gereçler

-Kovan, arıların yaşadığı metal yahut tahta kutulardır.

-Petek, balmumundan yapılmış, altıgenlerden plakalardır.

-Arıcı maskesi, arı sokmasından korunmak için kullanılan yüz kısmı telle kaplı bir baş giyisidir.

-Körük, arıları sakinleştirmek için içersinde tezek yakılıp pompalamaya yarayan bir alettir.

-El demiri, kovanın açılmasında, bal çerçevelerin çıkartılmasında kullanılan bir alettir.

-Sır bıçağı, petekli balın ile sıvı balın ayrılmasında kullanılan bir araçtır.

-Bal süzme makinesi, petekli balın süzülmesinde kullanılan bir alettir.

-Bal dinlendirme tankı, süzülen balın paketlenmesinden önce bir miktar bekletildiği kutularıdır.

-Arı yemlikleri, kovandaki arıların beslenmesi için kullanılan yemek kaplarıdır.

-Şerbetlik, ilkbahar ve sonbahar aylarında arının belli bir süre güçlü kalması için içerisine bal ve su konulan püskürtmeli metal bir gereçtir.

Yukarıda sayılan bu malzemelerin dışında arıcılık uygulamalarında kullanılan arıcı mahmuzu, mum eritme ibriği, polen temizleme makinesi gibi malzemeler de kullanılmaktadır.

1.5.4.Kümes Hayvancılığı ve Kaz Yetiştiriciliği

Ağrı'da tavuk kümesleri hâlen varlığını korusa da herhangi bir firmaya tavuk ve yumurta üretimi yapmamaktadır. Yöre halkı bu kümeslerde kendi olanakları ile tavuk, hindi, kaz gibi hayvanları beslemektedir.

Kaz yetiştiriciliği Türkiye'de çok fazla bilinmemektedir.Türkiye'de yapılan yetiştiricilik ise genelde aile tipi yetiştiriciliktir. Kesime 1-1,5 ay kaldığında fazladan yem verilerek kazların kesim ağırlığı artırılmaya çalışılır. Havaların soğuması ve ardından ilk karın yağmasıyla birlikte damızlık kazların kesimi yapılır. Kazlar genellikle yaklaşık6-8 ay bakılıp ondan sonra kesilir. Kazlar daha çok ailenin kendi ihtiyacını karşılamak için yetiştirilse de son yıllarda ticareti de yapılmaya başlanmıştır (Aşkın ve İlaslan, 1976; İlaslan ve Aşkın, 1977; Kırmızıbayrak, 2002; Tilki ve İnal, 2002).

Kaz eti yüksek besin değerinin yanında düşük yağ ve kolesterol içeriği ile sağlıklı bir et türüdür. Kaz ciğeri sevilerek tüketilmektedir. Bunun dışında kaz yağı özellikle Ağrı ve çevresinde köy halkının kışlık yemeklik yağ ihtiyacını karşılamaktadır.

Ağrı Karapapak-Terekeme Türklerininyaşadığı köylerde kaz yetiştiriciliği oldukça önemli bir yere sahiptir. Kaz yörede çoğunlukla ticari amaçlı olarak değil halkın geleneksel mutfaklarında yaptığı yemeklerinde kullanılmak için etlerinden ve yumurtalarından faydalanmak için yetiştirmektedirler. Yörede kaz yetiştiren kaynak kişiler kazın bakımı ve beslenmesi konusunda şunları ifade etmiştir;

"Burda iki cins gaz var. Biri 'Kafgas Gazı', biri boynu uzun olan 'Mastıro Gazı' var. Bu mastıro gazları günnüḫ iki defa yumurta yapıyor. Gaz yumurtası satarlar. Çünkü proteini çoh yüḫseḫ. Bir gısmını kuluçkuya yatırırlar, kaz sayısı yılda ikiye, üçe katlar." (KK:6)

"Diyelim on, on iki tane yumurtladı. Yumurtalar bittiği zaman hemen kuluçkaya yatar. Tüyünü döker daha kalḫmaz yerinden. Yumurtalar bir ayda çıḫar. Çıḫan cicivleri alır, kartona koyarız. Altıña yün koyarız göbekleri yara olduġundan toplansın diye. Sütle, ehmeġiñ ufaġıyla besleriz. Bir, iki ay öyle besleriz. Ondan sonra yeşilliḫ çıhanda orda yayılar. Tabi yine ara sıra veririz yemeġiñi sabah, ahşam. Kanat, kuyruḫ sürdüḫten sonna daha yeşilliḫ yiyor. Sonna arpasıñı, buġdasıñı önüñe döküyoruz, besiye çeḫiliyor. Yemeġi önüñe döküyoruz gezmesin, yaġ tutsun diye. Hava iyice soġuyana gadar besleriz. Soġuyu yiyen kazıñ eti daha iyi olar. Kuruması da daha iyi olar. Bu güneşli havaya aldanıp astığımızda sıcak o eti yumuşatıyor, bazen et bozulabiliyor. Burda biz yerli kaz besleriz. Avusturya kazı besleyen arkadaşlarıñ kazı daha büyüḫ. Ama onarın eti bizim kazlarıñ etiñi tutmuyor. Bir yumurtladı mı elli, atmış tane yumurtlar. Onnar da kuluçkaya yatamıyor yumurta çoḫ oldugundan makinede çıhıyor." (KK:21)

Kazların yumurta verimi ırklarına göreon ila elli yumurta arasında değişmektedir. Kazlar, on yaşına kadar yumurta üretebilmektedirler. Kaz verimliliği yüksek bir hayvandır. Bu yüzden hayvan sayısı kısa bir sürede birkaç kat artmaktadır. Yörede Çin, Kafkas ve Mastıro denilen üç tip kaz yetiştirilir;

"Bu köyde Çin ırgı gaz var. Bir de Kafgas ırgı gaz var. Gaz çoḫ önemli bu köyde. Suya yaḫın olan saḫlıyor. Suya uzaḫ olan besleyemez. Gaz suda yaşiyir." (KK:17)

Kazlar için su önemlidir. Yeterince su tüketmeyen kazların eti lezzetlenmemektedir. Ayrıca kaz etinin lezzetlenmesi için en önemli kıstas kazın kar suyu içmiş olmasıdır. Bu nedenle kazların kesime için hazır olması için yılın son ayları beklenir;

“Kaz buz suyu içerse, gar içerse çoḫ lezzetli olar. Yazın gaz eti yenmez.” (KK:17)

“Hava iyice soġuyup kar yaġanda kar suyuñu da içti mi artıḫ gaz kesilmeye hazırdır. Biz on birinci ayın sonuñda falan keseriz.” (KK:21)

Kaz etinin saklanması için soğuk bir ortama ihtiyaç vardır. Yörenin uzun ve sert kış şartlarına sahip olması sebebi ile zaten saklanmasında her hangi bir problem yaşanmazken günümüzdemevsimsel değişimlerden dolayı halk etleri derin dondurucularda muhâfaza etmektedir;

“Kaz yetiştiriz. Satmayız, gendimiz için yetiştiririz. Gar yaġması lazım etiñin lezzetli olması için. Evelden ceryan olmadığı için etin bozulmaması için tuzlayıp gurudardıḫ. Şimdi herkesiñ evinde iki tane dolap var. Bir buzdolabı bir de derin dondurucu. Keser, bıraḫırız.” (KK:41)

Yöre halkı kazın hemen her yerini yemeklerde veya eşya yapımında kullanmaktadır. Kazın ciğeri, bağırsağı, yüreği, yağı, kanadı, başı hatta ayakları bile tüketilmektedir. Ayrıca kazın tüyleri de oldukça yumuşak olması hasebi ile yastık ve yorgan yapımında kullanılmaktadır. Yörede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında, bütün genç kızların çeyizinde kaz tüyünden bir yastığı mutlaka bulmaktadır;

“Eskiden tüy de çoḫ para ediyordu. Yastıḫ yapar, satardıḫ, çoḫ para ederdi. Yumurtasından faydalanırız. Eti çoḫ lezizdir. Pastırma olanda daha lezizdir. Diyelim soyuḫ düştü, kazı kestiḫ onu temizler, tuzlarız. Bir hafta bol tuzda kalır. İçiñe, dışıña, kol altıña, her tarafıña sürериḫ kaya tuzunu. Legenlerde bir hafta kalır. O, tuzu tam emer. Sonna onu çıḫartır suyla yıḫarız üç dört defa. Kilere bir tane aġacı uzatırıḫ oraya iple baġlar dizeriḫ. Orda suyu süzüldüḫten sonna balkonda çiviler var, oruya asarız. Üstü kölge, karşıdan güneş vuruyor, soyuḫ vuruyor. Orda kuruyor. Bu ‘Pastırma ayı’ dediḫleri ayda asarıh. Kilerde muhfaza ediyoruz. İhtiyacımız olduġunda hemen getirip pişiriyoruz. Kazın her şeyini yiyeriz. Hiçbir şeyi atılmıyor. Kazıñ ciġeri, yüreġi, bagırsaġı bile yenir. Taze taze

kavururuz onnarı. Yağı zaten nefes darlıgına birebir. Onun için besiye koyarız. Her kazdan iki yüz, üç yüz gram yağ çıhar. Kazın kanadından teleḫ yaparız. Evde soba külüñü süpürmeḫ için kullanırız. Her yere girer pratiḫ. Kazıñ ayaḫlarıñı bile yiyeriḫ. Ateşe turarıḫ onun ayağıñın kabuġu çıḫar. Başıyla beraber pişriririḫ. Kelle paça gibi çoḫ leziz olar. Kazıñ yağıñı aḫlarıḫ. Kahvaltı da kullanırıh. Bembeyaz boncuḫ gibi yağı çıhar. Kazı çoḫ olan köyden dışarıya satar. Biz gelip giden misafirlere kesiyoruz. Bahara gadar yemeḫlerde kullanıyoruz. Kaz etini o gadar çoh sever ki Terekeme milleti gaz pişende gapıyı gapatır ki kogusu gitmesin." (KK:21)

Kazlardan elde edilen en önemli ürünlerden birisi tüydür. Yörede kazlar kesilip yolunduktan sonra tüyleri yıkanır, kurutulup, temizlenirler ve kullanıma hazır hale getirilir. Kaz tüyü yastık ve yorgan yapımında kullanılır. Ömrünün daha uzun olması nedeniyle daha ekonomiktir.

Bunca getirisine rağmen tabi kaz beslemenin de bir takım zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklardan en bilineni kazların çok fazla besin tüketmesidir;

"Kazın çoḫ yiyer. Herkes gücüne göre üç tane, dört tane damızlıḫalar. Genelde iki dişi bir erkeḫ alırız. Onnara baḫarız. Şubat'ta, Mart'ta onnar yumurtaya başlar. On tane yumurtlayan olur, on iki tane, sekiz tane. İyi bakımlı kaz olarsaon beş tane yumurtlar. Vitamin dediğin nedir? Ehmeġi, arpası, suyu iyi olar. Günlüḫ bir tane yumurtlar. Bazen içinden birkaç tanesi boş çıkar. Bazen kuluçkaya yatanda yumurta dışarıda galır ona soyuḫ vurur, içiñde ölür. Kaz üç, dört gün yatanda yumurtayı galdırır baḫarsın eğer kan inmişse doludur. Güneşte kendini belli eder. Dolu olan yumurtayı kazıñ altıña veririz. Boş olanı kırar, yeriz." (KK:21)

Yörede kaz beslemenin birçok sebebi bulunmaktadır. Ağrı ve yöresinde halk yetiştirdiği kazlar ile kış aylarında ailenin et ihtiyacını karşılamaktadır. Özellikle kazlarda kış mevsiminde oluşan yağlanma nedeniyle kaz eti bu dönemde daha lezzetlenmektedir. Hemen her ailede on adet kaz bulunmaktadır. Yazları çayırlarda otlanan kazlar, kışları buğday ve yemek artıkları ile beslenmektedir. Kazlar genellikle toplu olarak yada misafirlere ikram edilmek üzere tek tek kesilmektedir. Özellikle Taşlıçay ve Tutak'ta yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri kaz kültürünü beraberlerinde getirmişlerdir.

Kazlar çok zekidirler hayvanlardır ve iyi bir hafızaya sahiptirler. Kazlar yabancı seslere karşı tepki gösterirler. Ağrı'da da kaz yuvaları hemen evin önündedir ve kazlar bir bekçi köpeği gibi görev almaktadırlar.Ayrıca kazlar çok iyi otlandığı için yabancı otlarla mücadelede kullanılmaktadırlar.Hastalıklara karşı dirençli olmaları ve basit barınaklarda dahi yaşayabilmeleri de kaz yetiştiriciliğin diğer getirilerinden bazılarıdır.

1.5.5.Avcılık

Köyde geçimini avcılıkla geçirecek kadar av hayvanı ve alanı yoktur. Sadece yılda birkaç kereye mahsus olmak üzere tavşan, keklik gibi ekonomik değeri olmayan hayvanlar zevk olarak avlanmaktadır. Geçim kaynağı olacak kadar değildir. Yörede nadiren de olsa özellikle köy korucuları tarafından beraber vakit geçirme ihtiyacını karşılamak için sürek avları yapılmaktadır.

Köy ahalisi uzun kış gecelerinde dağlarda aç kalan kurt, tilki, ayı, domuz gibi bazı yaban hayvanlarının köylere dadanması durumunda kendi mal ve can güvenliklerini sağlamak için"bek avı" denilen hayvanların tuzağa düşürülmesi yahut korkutulması amacıyla av yapmaktadırlar.

Coğrafi olarak su kaynakları oldukça fazla olan yörede Murat çayı ve kollarında kimi zaman "serpme" yönetimi ile ağ atarak kimi zaman da "tırıvırı" denilen av aleti ile her yaşta insan balık avlamaktadır. Avlanan balıklar seyyar araçlar ile şehir merkezinde satılmakta ve halk tarafından da oldukça rağbet görmektedir;

"Avcılıḫ vardır köyde. Tavşan, keḫliḫ avlarıḫ genelde. Yabani hayvan olaraḫ domuz vurarız. Balıḫ da avlarıḫ Murat nehrinde. Onnar için 'serpme torumuz' var. Bir de 'tırı vırı' diyeriz onu gullanaraḫ. Suya atarıḫ. Aḫar aḫar balıḫ içine dolar balıḫ." (KK:17)

Son zamanlarda yaygınlaşan av yasakları sebebi ile köylerde nadiren yapılan avcılık faaliyetleri durmuştur;

"Eskiden avcılıḫ yapılıyordu. Av yasaġı çıḫtıḫtan sonna millet pek yañaşmadı. Eskiden geyik avına çıḫardı hep köylü. Şimdi yasaḫ." (KK:21)

İKİNCİ BÖLÜM

KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİ

2.1.Karapapak-Terekeme Türklerinin Kökeni ve Yaşadıkları Coğrafyalar

2.1.1.Karapapak-Terekeme Türklerinin Kökeni

Karapapakların kökeni konusunda araştırmacılar çeşitli görüşlere yer vermektedirler. Ruslar, Karapapaklar kökenini Kazaklara dayandırılmaktadır. "Tiflisskiye Vedomosti"adlı gazetenin altmış beşinci sayısında; Karapapakların 1078'de, Kazakların yaşadıkları coğrafyalara yerleşen ve zamanla başka eyaletler ile Ermenistan'a göçen bir topluluk olduğu yazılmaktadır. Rus etnograf ve tarihçi İvan Şopen de bu görüşü desteklemektedir (Valehoğlu, 2005: 8-9).

Kırzıoğlu, Kazakları Hazarlarla ilişkilendiren araştırıcılar arasındadır. Ona göre; Gence-Tiflis arasındaki Akıstafa-Çayı boyunca "Kazaklı" olarak bilinen Türkler, 626 yılından önce Kür boyuna yerleşen Hazarlardır. Günümüzde Revan, Tiflis, Kazakh, Gence Cavanşir, Cebrail, Kuba Gökçay Lengeran ve Ağdaş gibi yerlerde yaşayan Terekemeler bulunmaktadır (Kırzıoğlu, 1998:361). Burada yaşayanlar Türkmençay antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye ve İran'a göç eden Karapapaklardır (Türkoğlu, 2001: 470).

Bazı araştırmacılar Kıpçakların Karabörklü aşireti ile Karapapakların aynı soydan geldiğini savunmaktadır (Gayıbov, 2008: 224). Kızıoğlu, "Karabörk" olarak bilinen bu topluluğun, Azeri lehçesi ile konuşan Karapapaklar olabileceklerini ifade etmektedir(Kırzıoğlu, 1955).

Bu fikirlerin dışında Karapapak-Terekeme Türklerinin, Sakalarla, Hazarlarla, Peçenekler, Gürcüler ve Karakalpaklarla akrabalıkları olduğu iddia edilir (Yılmaz, 2007: 12-35).

Togan, Karapapakların "Arap, Rus ve Moğol kaynaklarında "Kara Börklü/Çorniye Klobuki" ve "Siyah külehan" adlarıyla geçen bu Türk boyunun bugün bir kısmı Türkistan'da Amu-Derya deltasında Karakalpak adıyla yaşadıklarını ve oradan intişar eden

bir Kıpçak kabilesi" olduğunu ifade etmektedir (Togan, 1933:102). Mirza Bala, Karapapaklarla, Karakalpakların akraba olduğunu ve "bu Türk uruğunun Karabörklülerle birlikte değerlendirilebileceğini" savunmuştur(Bala, 1967:330). Antropolojik, dil ve kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulmadan bir Kıpçak boyu olan Karakalpaklar ile Karapapak-Terekeme Türklerinin aynı boy olduğu savunulmuştur (Türkoğlu, 2002:470). Bu husus, ne Türk kavimlerinin göç tarihleriyle ilgili kaynaklarda yer almakta ne de bugünkü gerçeklerle örtüşmektedir. Ayrıca sosyal değişme, coğrafyanın tesiri ve diğer Türk boylarıyla etkileşme gibi hususlar da Karakalpaklarlarla Karapapak-Terekemelerin bu yakınlığını açıklamaya yetmemektedir. Karakalpakların çekik gözlü ve çıkık elmacık kemikli olmalarına mukabil Karapapak-Terekemeler fiziki antropolojik bakımdan "europid"dir ve onları diğer Oğuz/Türkmen gruplardan ayırmak mümkün değildir. Bu özellikler coğrafyanın etkisine bağlansa bile Türkistan'daki Karakalpakların yazı dili ile Azerbaycan, Türkiye ve İran'da yaşayan Karapapak-Terekemelerin ağız özellikleri arasında pek paralellik bulunmamaktadır (Özkan, 2014: 2-3).

Karapapak teriminin zaman zaman Karakalpak tabiriyle bir arada kullanıldığını ve hatta karıştırıldığını ifade eden Yılmaz, Türkistan'da yaşayan Karakalpaklar ile Türkiye ve Kafkasya'da yaşayan Karapapaklar arasında benzerlikler bulunmasına rağmen Türkistan'da yaşayan Karakalpakların Kıpçak kökenli, Karapapaklar'ın ise Oğuz kökenli olduğunu belirtmektedir (Yılmaz, 2007).

M.S. IV. yüzyıllarda Kavimler Göçü ile Asya'dan Avrupa'ya kitlesel göç hareketleri başlamış, Hunlar batıya doğru kaymıştır. Kavimler Göçü sonrasında Avrupa'nın, sosyal ve siyasi haritası belirlenmiş, Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmüş,birçok Avrupa kavmi bugünkü coğrafyalarına yerleşmişlerdir. Göç sırasında ise Karapapaklar yerlerinde kalarak, yurt tuttukları Kür boylarını ve Derbent geçidini savunmuşlardır (Yeniaras,1994).

Karapapakların kökeni hakkında yapılan yorumlarda buluşulan ortak nokta, Karapapakların Oğuz-Kıpçak karışımı bir Türk boyu ve Hazarların torunları olduğu görüşüdür (Yılmaz, 2015: 168). Asya Hun Devleti'nden beri varlığı devam eden Karapapaklardaha sonra Selçuklular, Harezmşahlar ve Altınorda devletlerinin hâkimiyetinegirmişlerdir(Karaoğlu, 2018: 5). Hun imparatorluğununparalanması ile doğuda kalan bazı Türkler Çin hâkimiyetini girmişken bir kısım Türkler Hazar denizi

çevresine yerleşmişlerdir (Adıgüzel, 2018: 52). Kafkasları aşıp Kür ırmağı civarına Borçalı ve Kazaklı olarak anılan iki boy yerleşmiştir. Papakçı'ya göre Karapapaklar bu iki boydan devam etmiştir (Papakçı, 2002: 19).Karapapak-Terekeme Türklerinin ataları olarak kabul edilen iki boyun kökeni kuzey Kafkas kökenli Barsil/Barsilik/Barselt kavmidir. Hatta Kırzıoğlu Barsil kavminin, Borçalı'lar ile aynı kavim olduğunu ifade etmektedir (Kırzıoğlu, 1972).

Togan, Deşt-i Kıpçak'tan, Anadoluya onbin hanelik "Terakime ahfadı" yani "Kıpçak Terakimesi" yerleştiğini ifade etmektedir (Seyhan, 1995: 10).Kıpçaklardan, Kafkasya'ya Daryal güzergâhında gelenler "Kazak, Borçalı, Sıgrak ve Zagatala"ya ve Derbent güzergâhından gelenler Azerbaycan'ın orta bölgelerini yurt tutmuşlardır(Kafkasyalı, 2012: 272). Bu coğrafyaya gelip yerleşen boylardan Kazak çayı etrafına gelenler "Kazaklılar", Borçalı çayı etrafına yerleşenler "Borçalılar" olarak adlandırılmıştır (Kırzıoğlu, 1972: 6).

Kırzıoğlu, Karakalpaklarla Karapapaklar'ın da akraba olduklarını savunmaktadır. Bu iki grubun "Kuman/Kıpçak ve Bulgar Hazar Türklerinin" boyu olduğunu ifade etmektedir (Kırzıoğlu, 1976: 467). Adıgüzel ise, Karakalpaklarınbaşlarına taktıkları papaklar sebebiyle bu adla anıldıklarını fakat Müslüman bile olmayan bu grubun Karapapaklar ile bir ilişkisi olmadığını söylemektedir (Adıgüzel, 2018: 14).

Resulzade, Moğol istilasına kadar Kuzey Kafkasyadaki kavimlerin birçoğunun Kıpçak olduğu fakat daha sonra Oğuzların bu bölgeye yerleştiğini ifade etmektedir (Resulzade, 1993). Kürkçüoğlu, işte tam da bu dönemde aralarındaki kültürel benzerliklerin de etkisiyle kaynaşmanın yaşandığını belirtmektedir (Kürkçüoğlu, 1998). Ahincanov bu kaynaşmanın en çok dil alanında görüldüğünü Kaşgarlı Mahmud'un "Oğuzların ve Kıpçakların yalnız bir öz dilleri vardır." (Ahincanov, 2009) sözü ile desteklemektedir. Ercilasun'da, "Ağızlarında tespit ettiğimiz hem Kıpçak hem Oğuz özellikleri yanında, tarihi kayıtlarda bizi bu sonuca vardırmaktadır" diyerek bu görüşü desteklemektedir (Ercilasun, 1986).

Karapapakların kökeni hakkında halk bilimciler arasında kesin bir sonuca varılmamıştır. Bu konuda öyle karmaşık bilgiler bulunmaktadır ki Karapapakların Fars kökenli olduklarını savunanlar bile bulunmaktadır (Novruzova, 2005: 24). Bütünbu

görüşlerin ortak noktası Karapapak-Terekeme Türklerinin Oğuz-Kıpçak kökenli bir Türk boyu olduklarıdır. Bunun dışında Karapapakların Sakalar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Oğuzlar, Gürcüler ile de akrabalıkları da olduğunu savunan araştırıcılar bulunmaktadır (Yılmaz, 2007: 12-35).

2.2.2.Karapapak-Terekeme TürklerininYaşadığı Coğrafyalar

Dil ile ortak bilinç arasında kuvvetli bir ağ bulunmaktadır. Devlet ile siyasi yapılar, kültür, dil, sanat arasında çok yönlü bir ilişki söz konusudur. Kültürü, sanatı ve edebiyatı olmayan milletlerin bağımsızlığının ve bekasının olmayacağını, siyasi tarih bize pek çok örnekle göstermiştir. Köklü ve eski bir dil olan Türkçe, tarihi süreç içinde parlak devirler yaşamış olmakla beraber, bazı Türk yurtlarında siyasi yapının bozulmasının yanı sıra milli kültür ve sanat bilincinin zayıflamasıyla iletişim dili olarak kudretinin sarsıldığı dönemlerde geçirmiştir. Devlet ve millet hayatında savaş, işgal, göç, kıtlık ve olağanüstü tabiat hadiseleri gibi derin izler bırakan olaylar sebebiyle bir çöküş ve dağılma vuku bulmuşsa, milli şuura ve genetik verasete sahip milletler, sanat ve siyaset önderleri ile bu duruma karşı koyup yeni milli yapılar oluşturabilmişlerdir (Özkan, 2007: 21). Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar çeşitli bölgelere göç eden Karapapak-Terekeme Türkleri de gittikleri coğrafyalara kendilerine ait sosyal, dinî ve kültürel değerlerini taşımış ve gibi yine yerleştikleri coğrafyada yaşayanların kültürel değerlerinden de etilenmişler ve bu suretle kendi milli değerlerini oluşturmuşlardır. Karapapak-Terekeme Türklerinin bu yoğun göç hareketleri sonucunda yaşadıkları yerler çeşitlenmiştir.

Karapapakların en çok Sovyet Rusya lideri Stalin 31 Temmuz 1944 tarihli ve 6279 sayılı emirle Gürcistan'ın Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleri'ni sürgün ettiği dönemde zarar görmüşlerdir. Kafkasyalı, "Adigün, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Boydanovka"dan 14 Kasım 1944 tarihinde binlerce Karapapak Türkü'nün kamyon ve trenlerine bindirerek Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürüldüğünü ve bu göç esnasında on beş bin civarı Karapapak-Terekeme Türkü'nün açlık ve soğuktan dolayı hayatını kaybettiğini ifade etmektedir (Kafkasyalı, 2012: 269).

Kafkasya tarih boyunca sürekli elde edilmek istenen bir yer olmuştur. Bu nedenle bu coğrafyada birçoksavaş ve mücadele meydana gelmiştir. İki yüz yılı aşkın süredir Ruslar burada yaşayan Türklere karşı sindirme politikası uygulamıştır. Zaman zaman bu

gruplar ile siyasi ve sosyal çatışmalar içerine girmiş ve hatta ciddi kayıplar yaşatmıştır. Bu coğrafyada yaşayan ve çaresiz kalan Türkler göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç olayından en çok etkilenenlerden biri de Karapapak-Terekeme Türkleri olmuştur. Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadığı coğrafyalar şunlardır;

2.2.2.1.Azerbaycan

Azerbaycan'da yaşayan Karapapaklar Aras nehri havzasında bulunan Kazak ve Ağstafa'da yerleşmişlerdir. Burada yaşayan Karapapak sayısı 1926 Sovyet nüfus sayımında 6.316 kişi kaydedilmiş fakat Karapapaklar Azeri Türklerinden ayrı tutulmadığı için tam olarak sayıları belirlenememiştir (Türkoğlu, 2007).

Azerbaycan topraklarında yaşayan Karapapaklar; Kazaklar, Kızıl Kazaklar, Yığarçı Kazaklar, Kazaklı, Kazakbegli, Şeyhlü, Kazak-Rehimle ve Salahlu oymaklarından meydanagelmektedir (Yılmaz, 2007).

"Karapapak Türklerinin Azerbaycan'a gelmeleri zaman içerisinde gerçekleşmiştir. 1919-20 yılları arasında Azerbaycan Milli Hükümeti tarafından Azerbaycan'ın Kazak, Gence, Cebrail, Cavanşir, Kuba, Gökçay, Lengeran ve Ağdaş bölgelerinde bir Karapapak kolu olarak kabul edilen Kasak diğer bir ifadeyle Kazaklara ait çok sayıda boy ve oymak tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın farklı yerlerinde Karapapak nüfusu olsa da kümelendikleri asıl yer Kazak ilçesindedir. SSCB hükümetinde Stalin devrinde Karapapaklar Özbekistan'ın Fergana bölgesine sürgün edilmişler. Sürgünden kurtulanlar Kura nehri boylarına, Bakü ve Gence çevresine yerleşmişlerdir. Azerbaycan'da 80.000 Karapapak yaşadığı tahmin edilmektedir" (Yılmaz, 2007: 44).

Rusya ve İran arasında 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşması ile ise Aras'ın kuzeyi Ruslar'a, güneyi ise İran'a bırakılmıştır. 1918 yılında kurulan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti" 1920 yılında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra da sürekli toprak kaybetmiştir.

2.2.2.2.Kazakistan

Karapakların Kazakistan'a yerleşmeleri Stalin döneminde olmuştur. XX. yüzyılda, Ahıska Türkleriyle beraber sürülen Karapapakların birçoğu sürgün yolunda açlıktan ve

soğuktan hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanlar ise Kazakistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Günümüzde Kentav, Türkistan, Çimkent ve Almatı knet merkezlerinde ve köylerde altmış beş bin kadar Karapapak Türkü yaşamaktadır (Kafkasyalı, 2012: 286).

2.2.2.3.Gürcistan

Ahıska, Kars, Revan ve Gence yörelerindeki Türkler, Gürcistan'ı "Sağ Gürcistan" veya "Terekeme Gürcistanı" ve "Sol Gürcistan" veya "Asıl Gürcistan" olarak ikiye ayırmaktadır. Merkezi Tiflis olan doğu kesim "Sağ Gürcistan", merkezi Kutayıs olan batı kesim de "Sol Gürcistan" olarak adlandırmaktadırlar. (Kırzıoğlu, 1972).

Gürcistan'da Borçalı da yoğun olarak Karapapaklar yaşamaktadır. Zaten Türklermilattan öncekidönemlerden bu yana bu coğrafyayı yurt tutmuşlardır. Oğuz Türklerinin bölgeye gelmesi ile buradaki Türk nüfusu artmış,bin sekizyüzlü yılların sonunda Borçalı'da Karapapak Türkü nüfusu doksan bine ulaşmıştır (Valehoğlu, 2005). Günümüzde Gürcistan'da yaşayan üç yüz bin kadar Türk nüfusunun çoğunluğu Karapapak-Terekeme Türkü'dür (Ağacan, 2007: 90)

"Karapapaklar (Terekeme), Gürcistan'ın Ahıska bölgesi başta olmak üzere Tiflis, Borçalı, Balnişi, Legedehi, Kepsi, Karayazı ve Başgeçit kazalarında yaşarlar. Yıllarca Karapapak (Terekeme) Türklerininana vatanı olan Gürcistan'da günümüzde yaklaşık50.000 Karapapak (Terekeme) yaşamaktadır" (Yılmaz, 2007: 47).

2.2.2.4.Ermenistan

Ermenistan'da Karapapaklar,Ağbaba, Loru (Dağ Borçalı), Gernibasar, Zengibasar da yoğun olarak yaşamaktadırlar. Hatta Ağbaba'nın Amasya bölgesinde yirmiden fazla yerleşim yerinde Karapapaklar ikâmet etmektedir(Valehoğlu, 2005).

2.2.2.5.İran

Karapapakların yoğun bir şekilde yaşadıkları coğrafyalardan biri de İran'dır. İran'a Karapapakların göçü 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir. Anlaşma sonrası Revan'ın Rusya'ya bırakılması, Karapapak göçünü tetikleyen bir etmen olmuştur (Toksoy, 2007).

Anlaşmanın ardından bu coğrafyada yaşayan Karapapaklar,İran'ın iç bölgelerinedoğru göç etmiştir. Azerbaycan valisi Abbas Mirza birçok KarapapağıSulduz'a yerleştirmesi karşılığında Karapapakların bir kısmı Abbas Mirza'nın emrinde askeri bir kuvvet oluşturmuşlardır (Caferoğlu ve Yücel, 1976).

1908-1912 yıllarında Türklerin hâkimi olduğu Sulduz bölgesi, I. Dünya savaşında Rusların eline geçse de 1919'da Rusların bölgeden çekilmesi ile bölgetekrar İran hâkimiyetine girmiştir. Bu bölgede yaklaşık elli bin kadar Karapapak nüfusu bulunmaktadır (Kaya, 2009: 470).

İran'da Karapapakların Sulduz, Maku-Ovacık ve Erak bölgelerinde yaşamaktadır. Sulduz ilçesine "Karapapak Eli", orda yaşayanlara ise Borçalılar denilmektedir. Sulduz'da iki yüz bine, Maku Ovacık kırk bin ve Erak'da yirmi bin kadar Karapapak yaşamaktadır (Valehoğlu, 2005: 80-82).

2.2.2.6.Rusya

Karapapaklar; Rusya Federasyonu'nda,Dağıstan'ın Derbent bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadır. Ancak Stalin döneminde Türk isminin kullanılması yasak olduğundan Dağıstan'da bulunan Türklere de Azeri adı verilmiş ve burada yaşayan Karapapak Türkleri Azeri olarak nüfusa kaydolmuştur (Novruzova, 2005).Karapapaklar, Dağıstan ve Derbent'te ondan fazla köyde ikâmet etmektedirler (Özsoy, 1997) .

2.2.2.7.Türkiye

Türkiyeen fazla Karapapak Türkü'nün yaşadığı yerdir. Karapapaklar, Tiflis'in 1801'de Rusya'nın eline geçmesiyle Anadolu'ya göçe başlamışlardır. Gürcistan'da yaşayan Karapapaklar Türkiye'ye göç etmişlerdir (Kalaycı, 2008: 156-157). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Sivas, Ağrı, Amasya, Erzurum, Muş, Tokat ve Yozgat gibi illere yerleşmişlerdir. Ardahan'ın Çıldır ilçesinin tamamında Karapapaklar yaşamaktadır. Karapapakların yoğun olarak yaşadığı bir diğer ilçe de Arpaçay'dır. Muş Merkez, Bulanık ve Malazgirt ilçeleri, Ağrı Merkez, Eleşkirt, Tutak, Taşlıçay ilçeleri ile Erzurum Merkez ve Horasan ilçeleri Karapapak nüfusunun yoğun olduğu yerlerdendir. Günümüzde sosyo-

ekonomik sebeplerden dolayı batı illerine yoğun bir şekilde göç eden Karapapaklar, Türkiye'nin neredeyse her iline yerleşmiştir.

2.2.2.8.Ukrayna

Ukrayna'da 1944 yılındaAhıska'dan sürgün edilenüç, dört bin Karapapak Türkü yaşamaktadır.Burada yoğunlukla Onetsk, Kiev, Donetsk, Harkov (İzzetov, 1994; Özsoy, 1997: 54), Mykoloyiv, Kherson'da (Avşar, 1995: 72) yaşamaktadırlar.

2.2.2.9.Özbekistan

15 Kasım 1944'de, Ahıska'da iki yüz köy ve kasaba birkaç saat içinde boşaltılmış, burada yaşayan binlerce insan Sibirya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir. Sürgün edilen Karapapaklar; Fergana, Taşkent, Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant (Bayraktar, 1999: 8; Ellezoğlu-Çakırgözoğlu, 2006; Seferov, 2008: 393-400) Akkurgan, Çimkent, Degabad, Leninabad, Kumuskan, Bostanlık'a (Avşar, 1995: 50) yerleşmiştir.

2.2.2.10.Kırgızistan

Bişkek, Oş, Nariman, Furkat ve Kalinin, Pilimkoz ve Aravan (Cihan, 2008), Batkensk, Çu, Talas, Celâl-Abad (Avşar, 1995: 72), Alamudin, Rayunu, Canijer, Savhozuna'da Karapapak Türkleri yaşamaktadır(http//:www.ahiska.org.tr/yazi.php?goster:8-).

2.2.2.11.Afganistan

Kemaloğlu; Karapapaklar'ın Afganistan'da Calalabad, Host ve Gardez bölgelerinde yaşadıklarını söylenemktedir (2012).

2.2.Karapapak-Terekeme Adı Üzerine

Karapapak Türkleri, Terekeme Türkleri olarak da anılmaktadır. Karapapak adı, Şah İsmail'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu Elvend İbn Yusuf'u yenmesiyle birlikte Şiiliği resmi ideoloji olarak kabul ettiği dönemde ortaya çıkmıştır. Şah İsmail'in

babası Şeyh Haydar'ın on iki imama ithafen müritlerine giydirdiği kızıl kavuğa karşı çıkarak Dağıstan'da yerleşik "Karabörklü" adıyla anılan Kıpçak/Kuman, Komuk boyu gibi Sünniliklerini belirtmek üzere "karapapak" giymesini istemiştir (Kırzıoğlu, 1972).

Papak kelimesi, Azeri Türkçesinde kuzu veya koyun derisinden yapılan şapkadır. Rusçada ise kalpak/papak, şapka demektir (Yılmaz, 2007).Karapapak adına ilk defa 1599 yılında Buhara Hanlığı belgelerinde rastlanmaktadır (Kemaloğlu, 2012: 9-10). Bu terimin anlamı, başa takılan siyah renkli başlıktır.

Kara sözcüğünün birçok anlamı bulunmaktadır. Kara kelimesinin bir anlamı "güçlü" dür. Karahan kelimeside güçlü han anlamına gelmektedir (Batur, 2015). Orhon Yazıtlarında, kara sözcüğü "halk" anlamında kullanılmıştır. Kalafat ise bu sözcüğün, Karapapaklarda "büyük" anlamına geldiğini savunmaktadır (Kalafat, 2011).

Rus kaynaklarında ilk kez on birinci yüzyılda geçen Karapapak terimi, ırksal bir özellikten ziyade bu toplumun giyiniş tarzı ile ilişkilendirilmiştir (Taşağıl, 2006: 426). Bazı araştırıcılar Karapapakların, Terekemelerin alt kolu olduğunu iddia etmekte ve giyim-kuşamlarından dolayı bu adı aldıklarını savunmaktadırlar (Tozlu, 2005: 87).

Tiftik veya kuzu derisinden yapılan bu başlıklar (Çetinkaya, 2004: 51) toplumda kadar çok kıymet görmüştür ki kişilerin sosyal statülerine göre başlarına giydikleri şapkanın ham maddesi değişkenlik göstermiştir. Asilzâdeler astragandan, halk koyun postundan yapılan papaklar giymişlerdir. Ayrıca kölelerin bu şapkaları giymeleri yasaklanmıştır (Adji, 2019: 150). Bütün bu bilgilerden sonra halk ise Karapapak isminin kökeni hakkında şunları bildiğini ifade etmektedir;

"Terekeme'de Türḫ'ün bir boyudur. Bizimkiler guzu derisinden siyah galpaḫ örtüḫlerinden dolayı Karapapaḫ demişler. Hatta gısımları da gırmızı kalpaḫ örtmüş. Onnara da gızılbaş demişler. Aslında gızılbaş diye bir millet yoḫtur. Efendim bir gısım Terekeme de da kefeni başına örter. Onlara da bezbaş derler. Onarda başlarına bir bez sarmışlar yani meñ burada aniden ölersem aya meni mezara öylece indirmesinler meñim başımdaki bezlen meñi kefinlesinler diye. Ama Karapapaḫ da Terekeme de hepsi aynı bir boydur. Burada bir de Caferiler var. Onlar ile bir baġımız yoḫtur. Onlar da ayrı bir boy. Belki bizimkiler de Şiiymiş sonra İslâmı seçmişler. Onların camileri falan ayrıdır. Onlarda

Ḫazret var. Ama Ḫazreti Muhammed degil de Ḫazreti Ali'dir bizim pirimiz derler. İran'dan gelmişler. İran'da yaşayan Karapapaḫlar da vardır." (KK:10)

"Biz Garapapaḫ-Terekemeyiḫ. Burda özelliḫle Taşlıçay'da Azeriler var. Onnar Azeri Türḫleri ama onnar da Garapapaḫ'tır aslında. Sadece mezheplerimiz farḫlı. Onnar Şii biz Sünniyiḫ." (KK:32)

"Karapapah ile Terekemelerin aynı boy olduġunu Karapapaḫların şehir merkezinde yaşadığını, savaşçı bir millet olduġunu; Terekemeleriñ yörük tipi yayla tipi hayvancılıḫla ugraştığını biliyoruz. Derneğimiz açılmadan önce millet biz Karapapaḫ'ı demeye gorḫuyordu. Bize Ecem diyorlardı ama biz Türküz diyorduh. Ama şimdi biri bir şey sorduġu zaman Karapapaḫız diyebiliyoruz. Karakalpaḫlar da var ama Karapapaḫız. Karakalpaḫlar şu an Türkmenistan' da yaşıyor. İç işleri kendisiñe dış işleri Rusya'ya ait bir alan. Taşlıçay da yaşayan biz Caferiyiz diyenlerde Karapapaḫ aslında. Biz Azeriyiz diyorlar onlar. Caferilik bir mezhep aslında ırk değil. Irk aynı, inanç aynı ama biz Hanefi mezhebiñe tabiyiz onlar Caferi mezhebiñe. Onlarınki de hak, bizimki de hak." (KK:33)

Karapapaklar ile birlikte zikredilen Terekeme teriminin Terâkime olduğuve bu ismi telaffuzda zorlanan ahali tarafından Terekeme şeklinde söylendiği belirtmektedir (Yılmaz, 2007).Karapapak ve Terekeme adlarıyla bilinen Türkler aynı grup olup yaşadıkları bölgede her iki adla da anılmaktadırlar.

"Azerbaycan ve Anadolu'ya kütleler halinde gelen Türkler, XI. yüzyıldan sonra kendileri için Oğuz yerine daha çok Türkmen sözünü işletmişlerdir. Hatta XIII yüzyıldan sonra Osmanlı sahasında yazı ve konuşma dilinde büsbütün Türkmen sözü kullanılır olmuştur. Bir sosyal statü olarak şehirlerde oturanlara Türk, kırlık kesimde oturanlar ile göçerevliler ise Türkmen veya Yörük olarak adlandırılmışlardır. Türkmen sözü, Türk kelimesinden bir şeyi abartılı hale dönüştüren "-man/-men" ekiyle türetilmiş bir isimdir. Türk kelimesinin Arapça çokluğu "etrak", Türkmenin ise "terâkime"dir. Terekeme sözü, bu "Türkmen" kelimesinin Arapça çokluk ifadesi olan "Terâkime"nin halk ağzındaki bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir" (Özkan, 2014: 4).

Terekeme sözcüğü ilk olarak Azerbaycan'da ortaya çıkmıştır (Dündar ve Çetinkaya, 2003) vekelime"Türkmenler" demektir (Hacıbeyava, 1999) . Ayrıcabir yerden

başka bir yere göçmeyi temsil eden "Terk-i Mekân'dan" bozma bir ad olduğunu savunanlar, Arapça " toplanma, yığılma" anlamına gelen "teraküm'den" geldiğini söyleyenler ile Kumukların hayvancılık/tarımla uğraşanları için kullanılan "Terekme"nin "Terekeme'ye" dönüşmesi sonucu bu terimin ortaya çıkığını söyleyenler bulunmaktadır. Terekeme isminin kökeni hakkında bir diğer görüş de "kovulma" anlamına gelen "Terki Mekke' olduğudur (Yeniaras, 1994). Yöre halkı da bu düşünceyi destekler nitelikte bilgiler vermektedir;

"Biz Karapapahız. Terekemeyiz. Terkeme ile Karapapah aynıdır. Terekeme deyince bazıları yanlış anlıyor burda. Diyorlar;

-Siz Mekke'yi terk edip gelmişsiniz buraya.

Terk-i Mekke sözünden hareketle böyle derler galiba." (KK:41)

Özkan, Azerbaycan'da yaylak kışlak hayatı yaşayan Türklerden hayvancılık yapanlarına "Terekeme" adı verildiğini ifade etmektedir.Hatta "Terekeme" teriminin toplumda küçümseyici bir tabir olarak kullanıldığı için kişilerin "Biz Terekeme değil, Karapapağız" şeklindeki ifadeleri bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca "Terekeme" sözünün Kıpçakça bir söz olduğu ifade etmektedir (Özkan, 2014: 4-5).

Karapapaklar ile birlikte kullanılan Terekeme ile ilgili görüşlerden biri de böyle bir boyun olmadığı ile ilgilidir. Papakçı ise bu görüşe karşı çıkarak Cengiz Han ile Celâlettin Harzemşah arasında yaşanan bir kavgadan sonra, KarapapaklarınCelâlettin Harzemşah'a yardıma gittiği bu nedenle bu gruba; birikme, toplanma anlamına gelen Arapça bir sözcük olan "teraküm" kökenli "Terekeme" adlandırılmasının yapıldığını ifade etmektedir. Yine bir başka görüşe göre Terekemeler Kumukların tarım ve hayvancılık yapan kesimidir (Papakçı, 2002: 22). Kemaloğlu, Terekeme tabirinin "Terek" ırmağı etrafında yaşayan ve daha sonra bu bölgeyi terk eden kişiler olarak ilişkilendirilebileceğini söylemektedir (Kemaloğlu, 2012: 3).

Terekeme ya da Karapapak isimleri ile ilgili Adıgüzel de şu ifadeleri kullanmaktadır; "Terekeme adı, Orta Asya'da yaşamış olan Türklerden bir boyun adıdır. Şöyle ki, Oğuz Kağan'ın torunlarının oluşturduğu boylardan birisinin adı, Terekeme adıdır.

Karapapak ise, Terekemelerin kış şartları gereği soğuktan korunmak için başlarına koydukları astragan siyah kuzunun derisinden yapılan papağın adını almasıdır. Karapapaklar ne boydur, ne de soydur. Terekemelere verilen bir addan ibarettir. Böylece tarihimizde Terekeme halkına verilen ikinci bir ad olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türklerin bir boyu olan Terekemelere, soyadı gibi Karapapaklar da denilmiştir. Yani, Terekeme/Karapapak, aynı ağacın bir elması gibidir" (Adıgüzel, 2018: 11). Kaynak kişiler de bu iki kavramın aynı olduğunu kendilerinin Karapapak-Terekeme Türkü olduğunu şöyle ifade etmektedir;

"Garapapaḫlar o zaman Rus harbinden gaçıp geliyor. Toplu halde Borçalı'dan Iġdır'a geliyorlar bizimkiler. Bin dogguz yüz yirmilerde bir gısmı Iġdır'da galıyor. Bir gısmı Aġrı'ya geçiyor. Borçalı'da Stalin döneminde bir garışıḫlıḫ oluyor. Bir gısmı Karabaġ'a toplanıyor. Bir gısmı Bakü'ye geliyor. Bir gısmı Nahcivan'a geliyor. Ana vatan Borçalı'dan heresi bir yere dagılmaḫ zorunda galıyor. Orda bir de örf, adet, her eylerinin aynı olduġu Terkemeler ile karşılaşıyorlar. Gabileleri farḫlı sadece. Bunun nedeni de o zaman iki tane gardeş varmış. Onnar arasında bir annaşmazlıḫ çıhmış. O zaman gabilelerini ayırmışlar ama kök bir. Biri gendi adlarına Garapapaḫ demiş. Biri Terekeme demiş. Ama soy aynı, kültür aynı." (KK:6)

"Bizim dedelerimiz hep diyordu biz Karapapaġız. Burada hatta ben son üç beş yıla kadar da Terekeme denildiğini bilmiyordum. Çıldır'a gittim ben –Bizim dedelerimiz Çıldır'dan gelmiş. Çıldır'ın Merediz köyü var. Yeni ismi Merediz yeni ismi Gölebaḫan Köyü-orada Terekeme de kullanan var Karapapaḫ da kullanan var. Ben Karapapaḫ ve Terekeme isminin faklı olduġunu düşünmeyenlerdenim. Hatta ben Facebook'taki gurubuma Aġrılı Terekemeler-Karapapaḫlar diye isim verdim ki buraya katılan grup üyerlerinin Karapapaḫlar ile Terekemelerin bir olduġunu anlamaları için özümsemeleri için öyle bir şey yaptım." (KK:2)

Karapapak ve Terekeme isimleri genellikle bir arada ve aynı anlamda kullanılsa da aslındaKarapapak ile Terekeme terimleri arasında farklılıklar vardır. Bu iki Türk topluluğu arasından KarapapaklarKars'a 1828'den önce gelip, Çıldır civarına yerleşenleri; Terekemeler ise bu dönemden sonra gelip, Kars'ın Selim, Sarıkamış, Göle ve Arpaçay köylerine yerleşenleri temsil etmektedir. Terekeme tabiri, daha geç bir dönemde yerleşik hayata geçenler için kullanılan bir adlandırmadır (Ercilasun, 1983: 41). Aynı boyun

yerleşik düzeni seçenlerine Karapapak, göçebe hayatı devam ettirenlerine Terekeme denilmektedir (Güneş, 2012: 162). Kaynak kişiler tarafından bu düşünceyi destekler nitelikte şu bilgileri verilmiştir;

"Benim kendi çapımda yaptığım araştırmalara göre bu Terekemecilik bir kültürdür aslında. Nasıl bir kültür? Mesela Türkmenlerde yaylacılığ yapanlara 'Yörük' diyorlar. Kürtler de yaylacılığ yapanlara da 'Goçer' diyorlar. Şimdi biz Goçerlere tutup başka bir şey diyemeyiz. Kürttür sonuçta. Köçeri demek yani göçen anlamında. Veya Yörüklere tutup da başka bir adlandırma yapamayız. Yörüklerde Türkmenlerin hayvancılığla yılkıcılığla uğrasan koludur. Terekemeler de Karapapağların hayvancılığla yılkıcılığla uğraşanlarıdı. Zaten bizim bu Orta Asya'dan göç etme sebebimiz de hayvanlarımızın kurağlıktan etkilenmesi, tabi Kavimler Göçü de oldu, Hun devleti dağıldı falan daha ayrıntıları var da. Bizim zaten dedelerimizin yüzde doksan dokuzu hayvancılığla ugraşır. Yani Türklerin geneli öyle zaten. Ben bunu onla bağdaştırıyorum. Tabi bu saha çalışması yapan arkadaşlarımz var onların anlattığlarını da ilave ediyorum bunun içine. Bir de şöyle bir şey var; Terekeme, Türkler'in Arapça söyleniş şeklidir. Yani Terâkime diyennler var. Bunun yani zamanla bizim dilimize dönme şekli Terekemedir. Öyle diyenlerde var. Yani bu toplumlar aynı. Sonuçta biz farklı bir etnik boy değiliz. Türk bir koluyuz. Kimisi diyor Kızıklardan geliyoruz, kimisi diyor Eymirlerin –Yani Eymir dedigimiz bir şahsın kişinin adı. Onun tabi çocuğları var-çocuğlarından bir tanesiyiz, onun nesliyiz diye değerlendirebilirz. Çok karışık bilgiler var kitaplarda." (KK:2)

Derlememiz sırasında halk arasında en yaygın ve kabul edilen görüşün, başlarına taktıkları "kara papak"lar ile isimlerinin kökeni hakkında bir ilişki olduğunu düşünmeleri olduğu görülmüştür;

"Karapapağ şimdi dedelerimiz yogunlukla kara papağ taktıkları için verilen bir ad. Yani dün de öyle bir olayımız oldu. Azerbaycan'a giden bir Karapapağ kardeşimiz diyor ki onun deyimiyle iki yüz sene önceye kadar bu Karapapağ kelimesi kullanılmıyordu. Kimisi de diyor bin yüzlerde resmi kayıtlarda Karapapağ ismi geçti. Yani çeşitli söylentiler var. Onun için bizimde aklımız çok karışık. Bunu bir Türk araştırmacı, tarihçi, bilim adamı da çığıp böyle yüzde yüz kanıtlar ile söyleyemiyor. Keza kimisi diyor biz Kıpçağız kimisi diyor biz Oğuz'uz o arada bile galmış bir toplumuz." (KK:2)

“Biz kendimize Karapapaḫ diyoruz. Buralılar bize ‘Ecem’ de diyorlar. Terekeme de diyenner var. Bizim dilimiz Azeri diline uygun oldugu için Ecem diyorlar bize. Bize Şeyh Şamil torunnarı da diyorlar. Biz de zaten dedemiz Şeyh Şamil deriz. Başarımıza gara bir ḳalpaḫ taḫardıḫ. Ondan önce mesela börg taḫarlardı. Atatürk şapga taḫın dedi mesela bu da onuñ gibi bir şeydi. Bizimkileriñde o zaman gara papaġı varmış. Ondan öyle demişler bize.” (KK:28)

“Bize büyüḫlerimizin başlarıña tahtıgı papaḫtan dolayı Garapapaḫ diyerler. Bize bir de ‘Saraçlı’ diyerler. Neden? O zaman yediğimiz bir pilav varmış. Sapsarıymış. Halg da bize sarı aşlı demiş. Bir pilav pişirdiḫ mi bütün ovaya gogusu gidermiş.” (KK:8)

“Bizim dedelerimiz tabi genelde rakımı yüksek yerlerde kaldıkları için -şehirde el sanatları ile uġraşan kesimleri de vardı-bunların geneli yani yüzde doksanı hatta yüzde yüzü nasıl bir dönem İngiliz şapkaları takmayı Atatürk kanun haline getirdi ya orda da belli bir yetişkinliġe erişmiş kişilerin taktıġı kuzu derisinden yapılan bir şapkaydı. Biz papaḫ diyoruz. Türkçe de şapkadır. Mesela Zile’de Papaḫlılar var. Amasya’da Şirvanlı derler. Onlar da bizim Borçalı bölgesinden gelen veya Garabağ’dan göçen Karapapaḫlardır.” (KK:2)

“Garapapaḫ geldiğimiz bölgeniñ yaşantısında, yaşayışında siyah papaḫ var ya ondan taḫarmış. Ondan bize Garapapaḫ demişler. Siyah guzu derisiñden yapılır. Biz ‘yapınca’ deriz, keçe giyerlermiş. Bunarın ustaları yoḫartıḫ. Bunnarı ustaları Ermeni.” (KK:25)

“Biz Garapapaḫ’ız. Kafkasya’nın bugün ki Çeçenistan bölgesiñden gelmişiz. Bunnar orda devamlı örgü örereḫ, papaḫ örereḫ, o papaḫları gullanaraḫ bu ismi almışlar. Siyah bir papaḫtır. Biz ona ‘Serpuş’ deriz. Büyüḫlerimiz onu sürekli gullanmışlar. Ordan bu ismi almışlar.” (KK:40)

“Karapapaḫlar guzu yününden yapılmış papaḫları taḫtıḫları için onlar bu adı almış. Yani siyah ve kıvırcık olan kırḫ günlük telef olan bir kuzuñun daha oluşmamış annekarnıñdaki gibi kıvırcık kıvırcık tüyleriñden yapılır. Konuştukları dil de Azeri lehçesidir. Kendileri Müslüman. Burada bir de Caferiler var. Onalar beşinci mezhep. Biz

onları tasvip etmiyoruz. Şimdi İran'da, Irak'ta, Suriye'de varlar. Onlar bizlerden değil. Burada da Taşlıçay ve Eleşkirt'te yaşıyorlar." (KK:36)

"Biz kendimize Karapapaḫ diyoruz. Terkemeleriñ şivesi bizden biraz değişiktir. Burada bir de Caferiler var. Onlar Hz. Aliye inandıklarından bu adı alıyorlar. Onlar el açık namaz kılarken Hz. Ali'ye inanıyor biz elimiz kapalı Hz. Muhammed'e inanıyoruz. Onlar bizleri kendilerine yakın görüyorlar." (KK:21)

2.3.Karapapak-Terekeme TürkleriniTarihi

"Asya Hun Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle Çin'den Kaskaslar'a kadar siyasal bir boşluğun oluşması ile Çin'e tabi olmak istemeyen Hunlardan bir kısmı Hazar denizinin kuzey yakasındanaşarak Kür ve Terek ırmaklarıçevresine yerleşmiş ve bu tarihten sonra Borçalı ve Kazaklı olarak adlandırılan boylar Karapapak-Terekeme Türklerinin atası olarak kabul edilmektedir. Karapapaklar bu coğrafyada uzun yıllar yaşamıştır öyleki Kavimler göçü yaşanırken dahi Kür nehri ve Derbent'i terk etmemiş, yerlerinde kalmışlardır. Hatta Karapapaklar Köktürk devleti dönemlerinde burada akıncı birlikleri olarak kalmışlardır. Köktürk Devletinin yıkılmasıyla bölgede Hazarlar hâkimiyetkurduğu zaman Araplarile Hazarlar arasında başlayan mücadelede bölgenin Arapların hüküm sürmesi ile birlikte Müslüman Araplar bu bölgelere yerleşmiştir. Bu tarihten sonra İslâmiyet bölgede hızlı bir şekilde kabul görmüştür.Hazarlar Devleti'nin Ruslar tarafından yıkılmasıyla bölgedeiki yüz yıl kadar Kıpçaklar hüküm sürmüştür. Daha sonraları Karapapakların yaşadığı Azerbaycan ve Dağıstan'da Büyük Selçuklu Devleti, Harzemşahlar, Altınorda Devleti ve Osmanlı devleri hüküm sürmüştür"(https://www.academia.edu/25765900, s. 2-4).

"KarapapaklarXV. ve XVIII. yüzyılları arasında Osmanlı-İran arasında yaşanan mücadelenin arasında kalmıştır. Karapapaklar bu dönemde Osmanlı devletinin yanında olsa da hem İran hem de Osmanlı devleti ciddi bir güç kaybı yaşamıştır.Bu durum Ruslar için Ruslar için bir dönüm noktası olmuş ve Ruslar çokkısa zamanda Kafkasya'nın kuzeyini işgal etmiştir. Bu durumda bölgeyi elinde tutmak isteyen İran, Ruslarla Türkmençay anlaşmasını imzalamıştır. Anlaşma sonrasında Azerbaycan Kuzey ve Güney olmak üzere ayrılmış ve bu bölgelerde yaşayan Karapapaklar Türkiye'ye göç etmişleridir. Bu esnada Kafkasya da Azeri, Çeçen, Lezgiler tarafından bir bağımsızlık mücadelesi

başlasa da 1864'te Kafkasya,Rusların eline geçmiş ve buralarda yaşayan Türk toplulukları Kafkasları terk etmek durumunda bırakılmıştır. Ruslar da bu durumu fırsat bilerek göçten sonra boşalan bölgelere Ermeni, Rum ve Hıristiyanlarıyerleştirmiştir. Ruslar bu politikaları doğrultusunda Kafkasya'yı Türklerden arındırmayı ve burada kalan Türklerinde birlik ve beraberliklerini bozmayı amaçlamıştır" (https://www.academia.edu/25765900, s. 4-6)

"1917'de Çarlık Rusya'sının yıkılmasının ardından Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan bölgede yaşayan Ermeniler, Türkleri göç etmesi için zorlamış ve hatta zaman zaman bu durum katliamlara kadar ulaşmıştır. Katliamlar dayanılmaz boyuta ulaşınca Osmanlı devleti Ermeniler üzerine taarruz başlatmışErmeniler mağlup edilerek Gümrü'ye kadar sürülmüştür. Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.Fakat bu durum Ermenilerin Türk nüfusu üzerinde gerçekleştirdiği baskıyı değiştirmemiştir. Artık can güvenliği kalmayan "Son Karakaç" adını verdikleri göç hareketini gerçekleştirmişlerdir. Zorlu koşullarda gerçekleşen göçten sonra Karapapaklar öncelik Kars olmak üzere Anadolu topraklarını yurt tutmuşlardır"(https://www.academia.edu/25765900, s. 7)

Özkan, Karapapak-Terekeme Türklerinin tarihini şöyle özetlemektedir;

Karapapak-Terekeme Türkleri(Qarapapaqlar, Tərəkəmələr), büyük Türk kütlesinin çağlar boyunca dinamik ve seciyeli bir kolunu teşkil etmişlerdir. Kaynaklarda bu Türk boyunun tarihi geçmişiyle ilgili bilgiler etraflıca kaydedilmemiş, mevcutlar ise yeterince gün ışığına çıkarılıp değerlendirilmemiştir. Türkiye'de, Doğu, İç Anadolu, Orta Karadeniz ve Akdeniz Bölgesi ile Azerbaycan Cumhuriyeti, Dağıstan ve Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklüğün bu cevval boyu yakın dönem ön Asya tarihinde mühim roller oynamıştır. Karapapak-Terekeme Türklerinin bu adla vatan tutup yerleştiği belirtilen ilk alan, bugün hudutlarımız dışındaki Azerbaycan'ın Kazah, Tovuz ve Ağsdafa bölgeleri ile Gürcistan'nın eski bir Türk yurdu olan Borçalı ve Ermenistan'a verilmiş olan Ağbaba bölgesidir. Siyasî hadiseler ve savaşlar sebebiyle 1828 yılındaki Türkmençay antlaşması sonucu Rusların bölgede hâkimiyet tesisiyle söz konusu Karapapak-Terekemeler önce Ahıska'ya daha sonra buranın da kaybedilmesiyle Çıldır ilçesi ve köylerine göçerek yerleşmişlerdir. İkinci büyük bir göç ise 1921 yılında gerçekleşmiş ve Borçalı, Ağbaba, Karisalı ve Kazah bölgesindeki Kapapak-Terkeme Türkleri Kars'ın merkeziyle ilçelerine bağlı köylere iskân edilmişlerdir (Özkan, 2014: 1).

2.4.Karapapak-Terekemelerin Anadoluya Göçü

Karapapakların yaşadıkları bölgede Rus işgaline maruz kalması, Anadolu'ya yapılan Karapapak göçünü hızlandırmıştır. Karapapaklar, Osmanlı topraklarına göçtaleplerini kimi zaman toplu kimi zamanda şahsi olarak yapılmış ve göçler genellikle küçük gruplar halindegerçekleşmiştir (BOA, DH. MKT 1624/124)

Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler kara ve deniz yoluyla yapılmıştır. Deniz yoluyla gelenler Karadeniz üzerindenönce Trabzon'a, sonra da buradan kendileri için belirtilen limanlara gitmişlerdir (BOA, Y.A.RES, 657/2431). Deniz yoluyla gelenler Samsun, Sinop,Batum ve İstanbul limanlarını kullanmışlardır (BOA, ZB, 12/114-3).

Karayolu ile gelenler ise Gümrü-Kars güzergâhını kullanmıştır.Göçmenler buradan Erzurum'a gelmiş ve daha sonra asıl olarak yerleşecekleri bölgelere gönderilmişlerdir (ATASE Arşivi, ORH, K. 25, G. 44, B.44-1).

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçen Karapapak-Terekeme Türkleri kara ve deniz yolu ile gelmişlerdir. Kara yolu ile gelenler, Kars, Ardahan ve Artvin yolunu kullanmışlardır. Göç esnasında karayolunun kullanılması, aylar boyunca sürecek bir yoksunluğa sebep olmuştur. Karayolunu kullanmanın tek avantajı göçmenlerin at, eşek, inek ve koyun gibi hayvanlarını da beraberlerinde getirebilmeleri olmuştur (Erkan, 1996).

2.4.1.Göç Sırasında Yaşanılan Zorluklar

Karapapaklar geçmişten bu güne savaşlar ve siyasal-sosyal baskılardan dolayı farklı birçok coğrafyaya göç etmek durumunda kalmıştır. Karapapakların göç ettiği yerlerden biri de Türkiye'dir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrasında topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi ile Ruslarınhâkimiyeti altında yaşamamak için çareyi vatanlarını terk etmekte bulmuşlar ve yıllar sürecek göç hareketini başlatmışlardır. Kafkasya'dan Anadolu'ya göçleri hakkında Karapapak-Terekeme Türkleri şu bilgileri vermektedir;

"Göçümüz zorla olmuş. Bizi yurdumuzdan çıḫarmış Ruslar. Yani eziyet edereḫ çıhmaḫ zorunda bıraḫmış dogrusu. Öyle zor öyle zor bir zamanmış ki canını gurtarmaḫ için annesi çocuġunu atıp gelirmiş. Ama mallarıñı, mülkleriñi alıp gelenler de olmuş. Dedemler

varlıḫlı bir şegilde gelmişler. Varlıḫlı bir aileymişler. Göçerken yolda Trabzonlu bir adama rast gelmişler çoḫ af buyurun bir merkep bir ineḫ goşmuş kaġnıya. Dedem adama sormuş;

-Nereye gidiyorsun?

Demiş;

-Ben gaçıyorum. Ailemi de götürüyorum.

Dedem demiş bunnan gidilir mi? Dedem hemen gendi malından besili iki camış vermiş. O zaman da her şey çoḫ zor. Kim kime verir? Ama yolda herkes birbirine yardım etmiş o dönemde. Öyle sıḫıntı çehenler olmuş ki atıñ tesiñden arpa denleyip yiyeñler olmuş varlıḫlı olduḫları halde. Çünkü yemeḫleri galmamış, yoldalar, savaş var, aileler aç. Dedemler ilḫ gaçanlarmış Rus basgısından. Sonradan gelenler içinde çoḫ gatliam yapılmış. Ermeniler de Ruslar da çoḫ eziyet etmiş buralarda dedelerimize. Hani diyorlar ya Ermeni gatliam yapmış. Asıl Ermeni buralarda katliam yapmış. Hâlâ eşdiġimiz yerlerde insannarın gemiḫleri çıḫıyor. Hemde toplu halde. Çoġusuñu da Ruslar bunarın geçeceḫleri köprüye bomba bağlıyorlar göçenler geçerken patlatıyorlar. Orda vefat ediyorlar. Gelenler Aġrı'ya yerleşiyorlar, Van'a yerleşiyorlar, Tokat'a yerleşiyorlar, Erzincan'a yerleşiyorlar. Ama bu gelenler toplumumuzuñ bir gısmı. Çoḫ azı. Orda daha yola çıḫmadan, yolda her yerde çoġusu katlediliyor." (KK:1)

"Büyüḫlerimiz buraya Garabağlardan gelmiş. Bizimkiler ilḫ gelenlermiş. Çoḫ rahat bir şekilde gelmişler amma ikinci gelenner çoḫ gıyıma ugramış. Onnar araziniñ bu tarafına geçince ocaḫ galamışlar, şenniḫ yapmışlar, oynamışlar sevinçten. O zaman onnara çoḫ gıyım yapmışlar. Makinanıylan hepsini gırmışlar Uruslar. İkinci gelenner bin dogguz yüz yirmi de gelmişler." (KK:8)

Kuşkusuz göçün en acı tarafı göçmenlerin derinden duydukları gurbet hissidir. Yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyadan ayrılmaları yüreklerinde onarılması mümkün olmayan yaralar açmıştır. Karapapaklar esaret altında kalmaktansa ata yurtlarını bırakarak Osmanlı topraklarına yaşamayı tercih etmişleridir;

"Sadece Aġrı'ya buraya degil Horasan'a da geçiyorlar. Sarıkamış'a kadar Rusların eline geçiyor o bölge. Karakurt'a geliyorlar, Şenkaya ilçesine geliyorlar, Narman ilçesine,

Horosan'a gelenler var, Aşkale'ye gidenler var, direk Sivas'a kadar gidenler var, Erzincana gidenler var. Bizimkiler daha yakın oldugu için burayı tercih ediyorlar. Çünkü iklim çok benziyor geldikleri yere. Bura gerçi oraya göre daha kurak geçer daha yağışsız geçer ama geldiklerinde bakmışlar bu dag bizim daga benziyor, işte bu dere bizim dereye benziyor. Bura o zaman meraları bolmuş, otlar, çayırlar tam hayvancılığa elverişli yer onun için bu topraḫları tercih ediyorlar. Bir de çoluḫ çocuḫlarıyla şimdiki otobüse binip gitmiyorlar bir de sürüleri var yükleri var, önleri kış, hazırlıkları yok, biran önce bir yurt edinmeleri lazım ki yaşayabilsinler. Yoksa yolda açlıḫtan hem kendileri telef olacaḫ hem malları canları gideceḫ. Göç sırasında yaşanan zorluklar tabi bu bir kaidedir. Her toplumda söylenir. Çocuḫları gundaḫta bile bırakıp gelenler olmuş mecbur kalmışlar. Bir yere bırakmışlar. Tabi vicdanen geri dönmüş getirmişler. Yani bir düşünsenize bir telefonunuzdan veya bir paket sigaranızdan vazgeçemiyorsunuz. Yüzyıllardır atanızın, dedenizin mezarlarının olduġu yerler, yurdunuz, eliniz, eviniz, bahçeniz, anınızın mazinizin geçtigi yeri gitmek öyle kolay bir şey deġil. BıraḫmıŞ gelmişler işte tabi bir kısmı gelmiş, bir kısmı oralarda kalmış. Tamamen gelenler olmuş. Yani acı üstüne acı bu olaylar işin doġrusu." (KK:2)

Tahsin Nahit göç esnasında yaşanan zorlukları şöyle ifade etmiştir; "Kadın, erkek, çoluk, çocuk yollara dökülmüşlerdi. Zavallılar, tam tepeyi dönecekleri sırada, yurtlarına yanık yanık bir daha bir daha baktılar. Bu karabahtlı oba şefkate ağlıyor. Bu sabah onun gözyaşlarını getirmiş olan katı bir sis, artık yavaş yavaş açılıyordu oralardan ve şimdi ağlaya ağlaya ayrıldıkları sevgili obalarından eğrile büğrüle geçen büyük çayın kenarında, her sabah olduğu gibi kızlar kilim yıkamıyor. Gittikçe incelen sisi yararak sivrilen beyaz minarelerden artık Kelime-i Tevhit işitilmiyordu. Bacalarından duman tütmeyen, küçüklü büyüklü yuvaları gözlerine taş ve çamur yığınından meydana gelmiş bir kara tepecik gibi görünüyor. Karşı sırtlardan inen düşman müfrezeleri bu tepeciğe kartal gibi konmak için takım takım ilerliyordu…" (Erkan, 1996).

Karapakların göçü bölgede Ruslar tarafından uygulanan politika gereği çaresizlikten olmuştur. Karapapak halkı Batum'un savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılması sonucu esaret altında yaşamaktansaher türlü fedakârlığa hazır olduklarını bildirmişlerdir (ATASE Arşivi, ORH, K. 90, G. 63, B.63-1). Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadıkları bölgenin işgale uğraması ve hatta savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılması o insanlarda derin yaralar açmış ve onları göçe mecbur bırakmıştır;

“O zaman bizim o Borçalı bölgesi de Rusların eline geçince Ruslar mübadele gibi bir şey yaptılar. Yani isteyen İran tarafına geçebilir isteyen Osmanlı tarafına geçebilir. Belirli bir müddet bıraktılar. Bu süre içinde bizim dedelerimizde baktılar ki Rus’un himayesinde boyunduruğunda kalmaktansa Osmanlı topraklarına gelmeyi tercih ettiler. Ordan direk Çıldır’a geldiler. Çıldır da zaten o zaman Gürcistan sınırına on kilometre. Sınır geçtiler Çıldır ilçesinin şu an Ardahan’ın Çıldır ilçesinin Gölebahan-Merediz köyüne yerleştiler. Nereye gadar? Hangi tarihe gadar? Bin sekiz yüz yetmişlerde Ruslar o bölgeyi tekrar işgal edene gadar. Çünkü Borçalı gibi bir yeri bıraḫtı Ruslar tekrar burayı işgal etti.” (KK:2)

Karapapaklar, Osmanlı topraklarına girdikten sonra göç yollarında bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Bu sıkıntılardan biri yerleşilecek bir yer temin edememektir. Karapapaklar yerleşmek için uygun yer bulamadıklarından Rusya’ya geri dönmek için yola çıktıklarında sınırdaki askerler tarafından Beyazıt Sancağı’na gönderilmişlerdir (ATESE Arşivi, ORH, 71, G:85, B: 85-1).

19. yüzyıl ulaşım imkânları dâhilinde Karapapak-Terekeme Türklerinin Anadolu’ya gelmesi oldukça güç şartlarda gerçekleşmiştir. Fakat Karapapakların çok iyi at kullanmaları bu konuda yaşadıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olmuştur. Karapapaklardan atları olanlar atları ile olmayanlar ise var ise hayvanlarını da yanlarına alıp yaya olarak yola çıkmışlardır (Kırzıoğlu, 1998).

Göçlerde karayolunu kullanan kişiler bin kilometreden fazla süren göç yolunda yorgun düşmekte ve hatta ölümler meydana gelmekteydi. Kara yolculuğu bunca zahmet ve tehlikeye rağmen insanlara mallarını yanına almasına fırsat verdiği için tercih edilmekteydi. İnsanlar hayvanlarını ve kıymetli eşyalarını yanlarına almaktaydılar. Deniz yolu ile gelecek kişiler ise yük ve hayvanlarını yanına alamamış, ellerinde avuçlarında ne varsa çok ucuza satıp vatanlarından ayrılmıştır. Ayrıca göçmenleri getiren araçların yeteri donanıma sahip olmamasından dolayı ölümleri artıran bir etken olmuştur. Daha göç yolunda iken birçok insan hayatını kaybetmiştir (Karpat, 2003: 112). Kaynak kişilerin ifadeleri de yaşanan zorlukları gözler önüne sermektedir. Kimi evladını, kimi malını mülkünü, kimi eşini, ana babasını kimi de onurunu bu yolculuk esnasında kaybetmiştir;

“Büyüḫlerimiz söylerdi; göç sırasında hep yoksulluḫla, sefaletle, işkenceyle geçti günlerimiz. Rusya bizi her zaman sürgün etti defalarca. Gece trenlere doldurdular, bilinmez yerlere götürdüler kimse kimseyi bulmasıñdiye. Böylece herkes birbiriñi gaybetmiş. Bulañ bulmuş, bulamayañ ömür boyu ailesinden ayrı hasretlig çehmiş. Şimdi aḫrabalarımız Almaata’da oturuyorlar, Çimkent’te oturuyorlar. Öyle her bir yana dağılmışız. Soy birliğimizi parçalamışlar. Bizim vatanımız burası olmuş. Bayrağımız da Allahımız da buradadır. Biz diyoruz atamız, babamız gelmiş yerleşmiş buraya, biz de sahip çıkalım. Her taraf vatandır bizim için.” (KK:21)

“Karapapaḫlar buraya 1917-1918 yıllarında gelmişler. Meñim dedem buraya gelirken bir yaşındaymış. O zaman mesela ordan savaş zamanı gelirken bir teyze vardı men hatırlıyorum diyordu ki gelemiyorduḫ yaya geliyorduḫ çocuġumu bir yaşında yolda bıraḫtım, öyle öldü. Bıraḫmaḫ zorunda galdım unutamıyorum.” (KK:28)

“Yerleşirken en büyüh sıḫınıtıları soġuḫ ve aşlıḫmış. Göçleri kış ayıñda olmuş. Bu yüzden kayıplar vermişler. Hastalanañlar, öleñler olmuş. Göç uzun sürüncü yiyeceḫ bir şeyleri galmamış, kiminin alacaḫ parası da galmamış. Geldiḫ derdi bir gadın bir aġaç goluna (dibine) çocuġunu bıraḫır. Gidim diyir gendimize olacaḫ bir yer bulaḫ, gelip çocuġumu alayım. Ertesi gün gidir, baḫır. Çocuḫ ölmüş. Gocası sorur çocuḫ nerde? Diyer; çocuġu falan aġacıñ dibiñe bıraḫtım. Gidir baḫırlar ki çocuḫ ölmüş.” (KK:7)

“Dedemler göç sırasında dört kardeş babaları yoḫ, anneleriñi gaybetmişler. Anneleriñi gaybedip göç esnasında Aġrı’ya doğru geliyorlar Sivas’a gideceḫler. Bir o zaman yaylı ateşi atılmış Ermeniler tarafından. Bunlara ateş atılırken bir bacısı sırtında, iki kardeşi de yanıñdaymış. Kardeşiñin biri vuruluyor. Küçüḫ ama çocuh bunlar daha. Kardeşi vurulunca elinden tüşir, suya gidiyir. Bunu gurtarayım derken sırtındaki bacısıñı da düşürüyor. Suya aḫıp gidiyor. Bundan sonra dayımıñ eşi çocuġuñu bıraḫıp gidiyor. Beş altı kilometre geçtiḫten sonra gar, zemheri, soġuk. Gaynatası diyir ki; hani çocuḫ? Diyor orda bıraḫtım. Tekrar bu dönir gelir. Gızı bulir ama menenjit olmuş. Gözünün biri kör olir.” (KK:33)

“Dedemgil Tecer dağları civarıña yerleşmişler. Ordan döner gelirken Tecer’den yani Sivas tarafından babamıñ amcası eşiñe bir tane vuruyor yemek yerken az ye diye. Eşiñin burnu ganıyor. Hanımı orda eyle iki çocuġuñu bıraḫıyor gayıp olup gidiyor Sivas’ın

Hasbeg köyüne. Oranın bir evine baḫıcı oluyor. Eviñ sahibi bunu beġeniyor, oġluna alıyor. İki çocuġu ve dayım Aġrı'ya geliyor. Yani insanlar o kadar meşaggat çekmişler ki. Gayıp olan bir sürü çocuḫ, eş olmuş." (KK:18)

Osmanlı devleti tarafından göçmenlere yiyecek ve giyecek temin edilmiştir. Ayrıca 1880 yılına kadar göçmenlere iskânları gerçekleşene kadar belli bir miktar para tahsil edilmiştir.1880'lerden sonra bu ödemelerde kesinti yapılmıştır (Erkan, 1996). Göçmenlerin uzun süren göç sırasında ellerinde yiyecek bir şeyleri kalmadığı için kendilerine tohumluk olarak verilen yiyecekleri tüketmiş ve sonrasında ekebilecek tohum bulamamışlardır (Uran, 2008). Kaynak kişiler bu yokluğu ve yoksunluğu yaşayan kimselerden duyduklarını şöyle ifade etmektedir;

"Biz Garapapaḫ'ız. Biz Türküḫ. Gara galpaḫ tahtıḫları için bize Garapapaḫ demişler. Biz Garagoyunnu'dan gelmişiḫ. Aġrı'dan önce İġdir'da yaşamışıḫ. Benim annemiñ gardaşı anlatardı. Yıġılır, otururduḫ. Deyirdiḫ ne var ne yoḫ. deyirdi;

-Gaça gaçlıḫta dedem gılavuz imiş. Neje burda muhtar olar da ona gılavuz derlermiş. Öz dedem deveyle ipeḫ yoluna çoḫ gidirmiş. İran, Tevriz odan köçtüm orlaramal götürer, mal getirerlermiş.

Gaçagaçlıḫ öyle yamanmış. Hâşâ, at buradan tesliyermiş. Arpayı millet yaḫıyar, yiyermiş. Millet ajımış. Heç bir şey yoḫumuş. Kıtlıḫ zamanıymış. Zenginiñde varmış. Fakirinde yohmuş." (KK:4)

Göç esnasında yaşanan en büyük sorunlardan biri de yetersiz beslenmeden kaynaklı ortaya çıkan salgın hastalıklardır. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumu Adolf Berje şöyle aktarmaktadır:

"Batuma'a göç ancak son zamanlarda başladı. Dağlılar oraya altı bin kişi civarında geldiler; dört bin kişi kadar Çürüksu'ya, sınıra gönderildi. Dağlılar hayvanlarıyla birlikte geldiler. Günde ortalama yedi kişi ölüyor. Hayvanlar bitkin halde ve telef oluyorlar. Göçün başlangıcından beri Trabzon'a ve çevresine 247 bin kişi geldi, 19 bin kişi öldü. Şimdi 63.290 kişi kaldı. Günde ortalama 180-250 kişi ölüyor. Onları paşalığın içlerine, ama büyük kısmını Samsun'a gönderiyorlar. Giresun'da yaklaşık1500 kişi … Samsun ve

çevresinde 110 binden fazla kişi. Günlük ölüm oranı yaklaşık200 kişi. Şiddetli tifo hüküm sürüyor. Sinop'ta ve İnebolu'da yaklaşık on bin kişi" (Berje, 2010: 149).

Anadolu'ya göç eden Karapapaklar ile ilgili bir diğer sorun ise tam olarak göç eden kişi sayısının ne kadar olduğunun bilinmemesinden mütevellitplan, program ve uygulamaların da ona göre yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ayrıca kayıt dışı girişlerin çok olması ve göçmenlerin sürekli yer değiştirmesi de bu problemi daha da derinleştirmiştir. Karapapak-Terekeme Türkleriningöç esnasında ne kadar yoğun bir şekilde geldiklerini ve ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıklarını kaynak kişi şu şekilde açıklamıştır;

"İşte Rus harbinde geliyorlar Iġdır'a. Iġdır'da üç yıl galdıḫtan sonna orda bir sıtma hastalıġı çıḫıyor sivrisineḫten dolayı. Orda bayaġı bir zayiat oluyor. Bunnar ordan yüḫleniyorlar, Trabzon'a geçiyorlar. Bir gısmı Trabzon'a ulaşıyor. Bir gısmı geliyor Sivas'ta galıyor. Sonra Trabzon'dan dönüş yapıp geliyorlar Aġrı'ya. Bir gısmı Yıglıtepe var oraya gidiyor. Bir gısmı Mengeser'e geliyor. Tutaḫ tarafiña yerleşenner oluyor. Taşlıçay'ıñ, Eleşkirt'iñ belli köyleriñe gelip yerleşiyorlar. Van tarafına giden oluyor. Muş'a giden oluyor. Burda bölünüyorlar. Bir gısmı Igdır'a tekrar dönüyor. Igdır'a Gürcistan'dan da gelen yerleşenler oluyor. Ama onnar Terekeme dedigimiz grup. Hem Gürcistan hem de Azerbaycan o dönemde Sovyet topraġıydı. Orda Ruslarıñ basgısıñdan dolayı onnar da biz de buralar gelif yerleşmişiz. Hepsi gelemiyor tabi. Bir gısmı Rusya galıyor. Kimi İran'da galıyor Tebriz'de. Kimi Türkmenistan sınırında, kimi Tacikistan da." (KK:6)

Göç esnasında karşılaşılan en büyük problemlerden biri de Osmanlı topraklarında yaşayan diğer etnik gruplar ile yaşanan çatışmalar olmuştur. Çeşitli sıkıntıların yaşandığı gruplardan biri de Ermenilerdir.

Ermeniler,Rusya'nın yardımıyla, devlet kurma yolundaki ilk adımlarını Kafkasya'da atmıştır. Rusya'nın Osmanlı-Rus Harbi'nden galipayrılması Ermenileri daha güçlü kılmıştır. Rus ordusunda görev yapan Ermeni subaylar, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle haberleşerek Kafkaslarda uygulayacakları planı oluşturmaya başlamışlardır (Türközü, 1982).

Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin Türklere karşı başlattıkları baskılar şiddetlendiğinde Batum'da yaşayan Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nin Batum Elçiliği'ne sığınmışlardır.Rusya'nın bu durum karşısında tepkisiz kalması üzerine Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar 1905'te Tiflis'tetoplanarak içinde bulundukları bu müşkül durumu önce bir telgrafla Rusya İmparatoru'na eğer bir sonuç alamazlarsa Osmanlı padişahı ve İran Şahı'na bildirme kararı almıştır (Erkan, 1996). Ayrıca Ermeniler, Osmanlı-Rus Harbi'nden galip çıkanRuslardan destek alarak buradaki Türklere saldırılarını artırmıştır;

"Dedemgil buraya gelende Ermeniler'den almışlar. Bura bir de Dersim Kürtleri varmış. Ama onnar şehirde yaşamazlarmış. Ara sıra geler, çeteliḫ yapırlarmış. Ermeniler Kürtçe biliyormuş amma. Ermeni Kürtler varmış. Sonradan kırsaldan aileleriñi, hayvannarıñı, mallarıñı alıf buraya yerleştiler. Daġ köyleriñdeki Kürtler buralara yerleştiler. Bizim köyümüz önceden bütün köylere eḫmeġ veren bir köydü. Bizim köy zülümdan gaçtı, gitti. Biz gidince onnar geldi yerlerimiz aldılar." (KK:35)

"Büyüḫlerimiz derdi ki Uruslar çoh merhemetlidi. Ama bu Ermeniler ile Yezidiler o gaddar gaddardı ki hamile gadınnar süngü atırdı. Çocuḫ buradan çıḫırdı. Hele daha bizimkiler gidiyir onnarla masaya oturirler ya. Uruslar burda demir yolu yapirdi. Büyüḫlerimiz orda çalışanda her zaman haggın vermişler. Urus çeḫiyir, gidiyirdi. Bir Mehmet dayımız vardı. Diyerdi;

-Meñim iki tane ineġim vardı. Bene kart vermişdiler. Çıḫar, gezdirersin, buñu gösterende kimse sene bir şey diyemez. Südüñü de, yoġurduñu da verirdiḫ. Paramızı tıḫ getirer vererdi.

Urus'un gomutanı verermiş. Yani;

-Bunnara doḫunmayın. Biz bunardan faydalanıyoruz. Bunardan süd alıyoruz.

Demeḫmiş. Deyirdi;

-Bize bir şey demirlerdi. Yoḫsa kimseyi bıraḫmirlerdi.

Bir amca vardı köyümüzde o anladardı;

Biz iki, üç köylü arḫadaş, ajıh. Beni guyuya indirdiler. Komuñ gapısı açılanda bıraḫtılar, gaçtılar. İp meñim üzerime düştü. Guyuda galdım. Neyse biraz millet yattı geldiler. Ben ordan çıḫtım koma girdim. Onnar da girdiler goyunnarı arıyırlar. Ben bir gıllı geçiñin altıña girdim. Ayaḫlarını tuttum, böyle gittim. Beni görmediler tabi. Goyunu omuzladım geldim. Millet ajlıhtan Urus'un, Ermeni'nin bizden aldığı hayvannarı gedif gizlice gaçırırdı bazen. Ne acı şey." (KK:31)

"Garapapaḫ'ız. Dedem Çeçenistan doğumludur. Ordan gelmişiz buruya. Burdan da seferberliğe gitmişler. Ruslarla, Ermeniler burayı işgal etmişti. Buradan Sivas'a gitmişiḫ. Orda bir müddet galmışıḫ. Çoh zorluḫlar çeḫmişler. Ermeni burda çoḫ adamımızı gırmış. Burda iki tane guyu var. Cenazeleri o guyulara doldurar, yaḫarlarmış birikende. Biriñe gadınnarı, biriñe erkeḫleri doldurmuşlar. Ermeni burda çoh hagaret etmiş bize. Şimdi Ermeni hagları diyolar." (KK:35)

Ermenilerin Müslümanlara karşı bu tutumu karşısında Rus hükümetibu durum karşısında tepkisiz kalmış hatta Ruslar Erzurum'u ele geçirdiklerinde yönetimi bir Ermeni'ye vermiştir.Ermeniler, Rusya'nın bu tarafgir tutumuile Müslümanlara eziyet etmişlerdir (McCarthy, 1998). Göç yolunda Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan Karapapak-Terekeme Türkleri,ya malları gasp edilip ölüme terk edilmiş ya da öldürülmüşlerdir(McCarthy, 1998). Ermenilerin baskılarına maruz kalan Karapapakların bölgeyi terk etmekten başka seçenek kalmamış ve yüzyıllardır vatan tuttukları bölgeden ayrılarak Anadolu'nun içlerine göç etmeye başlamışlardır;

"Biz Çıldır'ıñ Peḫreşen köyündeniḫ. Aġrı Urus isgalindeyken kimisi Sivas'a giderken kimisi de Adana taraflarına gitti. Kırgḫan'a giden oluyor, Adana'ya giden oluyor, Toḫat'a giden oluyor, Amasya'ya giden oluyor ama agırlıḫ olaraḫ Sivas. Ordan kimisi Sivas'a gidiyir, kimisi Angara'ya gidiyir, kimisi Gırşehir'e gidiyir –şimdi bizim ailenin çoğusu Gırşehir'deler.-Çaholardan böyüh bir aileymişiz. Öyle dagılır gidiyirler. Doḫsan üşte Ḳars'tan buraya geliyorlar. Sekiz yüz doḫsan üşte. Burada galıyorlar ama on dörtte savaş cıḫıyor hep heresi bir tarafa gidiyor. Meñim rahmatliḫ babam on dört yaşınsa babasıñnan anasıñnan ayrılıyor. Kırḫ yaşında anasıñı, bacısıñı buluyor öbürlerini bulamıyor. Adana'da galıyor elli beşe gadar. Elli beşte buraya geliyir. Burada tabi arḫabaları var, köylüleri var. Elli beşten bu yana da men bu köydeyim. Köyümüzün üstüñe

bir köy daha yoḫtur. Komşuluġu, insanlığı, adamlığı, ḫörmetliġi. Çünkü hep bir aile, hep bir yerden gelen kişiler.” (KK:15)

Sahada yaptığımız çalışmalar sonucu kaynak kişilerin göç edilen yerler ve göç yolu güzergâhını hemen hemen bütün ayrıntıları ile büyüklerinden öğrendiklerine ve bunları gelecek kuşaklara aktardıklarına şâhit olduk. Şimdi göç güzergâhı ve yolda yaşanan bir takım sıkıntıları kaynak kişilerden aldığımız gibi aktaracağız;

“Türkiye’ye gelenlerin yüzde doksanı hep Kafkasya’dan gelmiş. Ya Hazar’ın altından geleceksiniz ya da üstünden. Ama büyük bir bölümü üst kısımdan gelmiş, Kafkasya’dan. Ben Adapazarı’na gittim. Adapazarı’nda Mannavlar var Çerkezler var. Onlar Kafkas ritüellerini çoḫ kullanıyorlar. Dediler ki biz Kafkas göçmeniyiz. Dedik biz de Kafkas göçmeniyiz. Ya siz nasıl olur Kafkas göçmeni olursunuz? dediler. Ee nerden geleceġiz başka? Orta Asya’dan ve Kafkasya’dan gelmek için mecbur bu güzergâh kullandılar. Osmanlıların bir kısmı alttan Horosan üzerinden geldiler diğer yüzde doksanlık kesimi yani şu anki Türkiye Türklerinin yüzde doksanı yukarı bölgeden geldiler.” (KK:2)

“Soyumuz Oġuz boyuñdan gelir. Gürcistan’ın Tiflis vilayetinden gelmişiz. Gürcistan’ın da ‘Bezekli’ köyünden gelmişiz. Bizimkiler Doḫsan Üç Harbi derler 1876-1877 de Osmanlı-Rus harbinde gelmişiz o zaman Sivas’a. Sivas’ıñ Su Şehri ilceşiñin ‘Yarhisar’ köyüne yerleşmişler. Sivas’tan yedi gardeş ayrılmış buraya gelmişler. Diger amca oġulları orda galmış. Yedi gardeş Aġrı’nın Aşgale köyü civarına gelmişler, göçebe olaraḫyaşamışlar. Orada bir süre gonaḫlamışlar. O arada yerleşmeḫ için bölge aramışlar. O zaman Ermeniler de varmış bizimkiler geldiği zaman buralarda. Ermenilerden ‘Bello’ adlı biriñden yüz bir gızıla bu köyü satın almışlar yedi gardeş. Buralardaki tarlaları, köyü hep almışlar. Hatta tarlalarıñın ismi hal Bello olaraḫ galdı. Son zamana gadar yapıları duruyordu. Geçen yıl uçtu.” (KK:1)

“Bin sekiz yüz yetmiş yedi de buraya geldiler. İsaabat köyüne geldi bizim dedelerimiz. İsaabat köyündeki Hacı İsagil dedelerimizin amca çocuḫlarıdır. Beraber aldılar o köyü. O zaman burada bildiğimiz kadarıyla Kahraman Bey ve Taştan Bey varmış. Şivilogulları döneminde sayılı kişilerinden devlet tarafından toprak taksimeden kişiler bunlar. Gelen muhacirlere bu muhacirler dediğimiz içinde Karapapaḫlar var Aḫıskalılar var Tatarlar var Türkmenler var bunlara topraḫ taksim eden kişi yani devletin vazifelettigi

kişilermiş. Sonra onlar buraya bir şekilde onu tam bilmiyoruz yönlendirmesi veya tayin etmesiyle geliyor. Burada kaymakamlık yapıyor Şivilogullarından Taştan Bey. Onlar burdalarmış sonra bizim dedelerimiz geliyor. Duman Aġa varmış Yayıhlı köyünün ileri geleni, tabi onlarda sayılı kişilerden, Irgatogulları varmış Tutaḫ merkezde yani bunlarda Karapapaḫ. Tabi Rusların tekrar bulundukları yeri işgal etmesi üzerine hoşnut kalmayan büyük aileler genellikle sayılı aileler Çıldırın sayılı aileleri bu bölgeye başta Tutaḫ, Aġrı, Eleşkirt, Taşlıçay olmak üzere mesela bir Hatunogulları Ağrı Merkezde, Hacı İsa Aġa Tutaḫ'da, Taşlıçay'da Büyük Ağa –Davut Bey diyolarmış-böyle belirli başlı sayılı aileler bu tarafa gelmişler." (KK:2)

"Gürcistan Borçalı'dan yola çıḫmışlar. Göçüp gelenler önce ne gader galdıḫlarını bilmiyoruz ama Iġdır'da galmışlar. Iġdır'ın Hacı Aġa diye bir köyüymüş. Oraya yerleşirler. Orda epey bir galırlar. Ondan sonna bu taraflara çıḫırlar. Aġrı'dan da epey bir ilerliyorlar. Kimi Trabzon tarafiña, kimi Sivas tarafiña. Bizim buradakiler sonra sınır gapısı açılanda gidip aḫrabalarını bulan çoḫ insan oldu. Rahmetliḫ gaynatam anladardı. Savaşa zamanına 'gaçagaç zamanı' derlerdi. Iġdır'la galdıḫları yer arasında bir su varmış. Onnar o tarafta bunnar bu tarafta galmış. Mesela ineġimiz mi tüştü suya derdi Urus'uñ saldatları bıraḫmadı ineḫ suya hayvanımızı gurtaraḫ." (KK:28)

"Bizim babalarımız, dedelerimiz, Azerbaycan'ın Garabağ'ın Borçalı kazasıñdan gelmişler. O zaman gelmişler bizim babalarımız Iġdır gazasında galmışlar. Gelmiş Gars'a, Gars'tan Iġdır'a gelmişler. Iġdır'ın Hacıaġa köyüne. O zaman bu odunnar bu kerestelerlen nasıl gelerlerdi bilir misen? Sarıgamış'tan Aras nehri gelende kesirlermiş aġaçları. Birbirne eḫleyirlermiş. Sel yapırlar. Minirlermiş. Gelirler Hacıaġa'da çıḫardırlarmış. Ordan öyle gaçiymişler. İki, üç sene galmışlar. Ondan sonna guraḫlıḫ olmuş, köç etmişler. Sonna Hacıaġa'da da sineḫ bizi yiyeciḫti. Sıtma hastalığına yaḫalanırlar. Gaçırlar bu yana. Bunnar Iġdır'dan gelince önce direḫmen Trabzon'a gidirler. Sonna bir baḫırlar deni her yer. Deyirler;

-Yav, bizim çocuḫlar burda denize düşüf bogulajaḫ.

Bir daha geri gelirler Aġrı'ya. Bin dogguz yün yirmi seggiz de Mengeser'e gelmişler. O zaman buruda Ermeni yaşırmış. Babam derdi biz gelende öyle övler ahırlar

vardı ki adamlar öyle bıraḫıp gaçmışlar. Biz gelende temizlediḫ, tamir ettiḫ oturduḫ o övlere.” (KK:30)

Görüldüğü üzere Kafkasya’dan göç eden Karapapak-Terekeme Türkleri için bir devleti ikiye ayıran Aras nehri bir acının sembolü olarak hafızalara kazınmıştır.

Türk kültür coğrafyasında büyük sulara ve yüce dağlara kutsiyet atfedilir. Ancak Azerbaycan Türkleri arasında Aras ırmağı 1829’dan itibaren hep ayrılığın sembolü olmuştur. Bu yüzden “Han Aras, Kan Aras” gün olmuş Kuzey ve Güney Azerbaycan halkının yarasını “Bağlamadan ağlatmış”; gün olmuş “ildirim kimi çahıp” “halgı didergin” etmiştir (Özkan, 2006: 148).

Aras nehri Karapapak-Terekeme Türkleri için kimi zaman yurdundan ayrılığı, kimi zaman kaçış için bir yol olmayı, kimi zaman suya akıp giden evlatları, kimi zaman yıkılan köprüler üzerinden kaybolup giden soydaşlarını hatırlatmaktadır. Derlemelerimizde yıllar geçmesine rağmen hâlâ kanayan bir yara olarak yaşadığı görülmüştür.

Büyük Türk şairi Şehriyar bu durumu dizelerinde şöyle ifade etmiştir;

“O tayladır Şeki, Şirvan, Garabağ

Bu tayda da Meşgin, Aher, Garadağ

Birbirlerin Araz’dan almış sorag,

Araz bizi ayırmadan dağlayıb,

Soz özü de gece gündüz ağlayıb.

Gan var iken gardaş deyib gaynardıg

Yoldaş meni gurd apardı oynardıg (Begdili, Memmedzade, 1981: 44).

“Bizim dedelerimiz bin sekiz yüz yetmişten bin dokuz yüz on dörde kadar burada kalıyorlar. Bin dokuz yüz on dörtte Ruslar tekrar burayı işgal ediyor. Buradan da Sivas’a

gidiyorlar. Buradan giden ailelere devlet orada hem ev taksim ediyor hem toprak taksimatı yapıyor. Bizim kendi ailemize de veriyorlar. Sivas'ın Tutmaç köyünde. Kimsi Ulaş'a gidiyor, kimisi Suşehri'ne gidiyor, kimisi Kangal'a gidiyor. Çünkü orda Miḫrali Bey diye bir beyimiz var. Yani onun himayesi altında olan yerlere kimi Amasya'ya gidiyor, kimi Tokat'a gidiyor, kimi Kayseri'nin ilçelerine gidiyor kimi Kırḫḫan civarına gidiyor. Ama aġırlıḫ olarak yüzde seksen Sivas'a gidiyorlar." (KK:2)

"Saraçlı köyü var orada. Bir gısım Türḫler Saraçlı'dan gelmiş, bir gısım Arıḫlı. Arıḫlı orada iki tane: Aran Arıḫlı, Dag Arıḫlı. Gürcistan'ın ta Ḫazar deniziñe gadar olan bölgede yaşayan bir toplum. Orda -Gürcistan'da-tabi beylerin de çoḫ etkili olduġu dönemde bu Mihrali Bey, Semed Bey var-Mihrali Bey dediğimiz –Yemende de sehit düşen. Evvelinde Sivastaydı.-bunlar orada çoh Sovyeteler Birliği'nden ḫaraç alan, Osmanlı'dan ḫaraç alan Mihrali Bey çoḫ zorlu beylerden Hatta Abdülhamid Ḫan'ın emrinde onlara vur emri de verilmiş. Doḫsan üş savaşında Abdülhamid Ḫan tarafından affedilmiş bir de. Abdülhamid Han'ın generali onu gasdi olaraḫ Yemen'e göndermiş. Getsin orada şaḫit olsun orada savaşsın diye. Yalnız düşman çemberine düşmüşler ama o çemberi de daġıtmış çıḫmış oradan. Mihrali Bey gendini kurtarmış oradan bir daġa cıḫmış. Orada aç susuz galmışlar yine şehit olmuş. Allah onlara rahmet etsin Bizim dedelerimiz de gelmiş onuñ yanıñda galmış. Murat dedem. Dedemizin de dedesi. O da orada galmış. Böyle vurgun işiyle urġaşmış. Vurmaḫ kırmaḫ, ben bizim dille gonuşim talamaḫ tulamaḫ onların işi. Ḫagaret etmeḫ efendime söyleyim. Saraçlı'dan da gelirler Ḳars'a. Çıldır'a gelir oraya yerleşirler. Çıldır'ın Garagale köyü var. Orda bir müddet galiyiler. Yine beylerin zorunnan Urus Savaşında Doḫsan Üç harbinde Aġrı'ya nagir edir, göç edir buraya gelirler. O zaman gelir buraya yerleşirler." (KK:10)

Göç eden Karapapak-Terekeme Türklerinden birçoğu öncelikle Iğdır'a yerleşmiş ardından bölgede yaşanan salgın hastalıklar, yetersiz su kaynakları ve coğrafyaya uyum sağlayamama gibi sebepler ise Ağrı'ya göç etmişlerdir;

"Ordan Ruslarıñ zulmüñden gaçmışlar. Osmanlı da onnarı gabul etmiş. Ordan da Geçitveren köyüñe gelmişler. Iġdır'dan gelmelerinin sebebi orda su sorunnarı varmış. İçme suyu eyi deġilmiş. Ordan o yüzden göçmüşler. Orda galanlar da yaylalara gidermiş. Hayvancılıḫla geçimini saġlarmış. Gelenler Geçitveren'de galmışlar. Dedemgil harp bitene gadar aynı köyde galmışlar. Sonna bu köyü para ile satın almışlar. Ḫıdır'a gelmişler.

Burada geçimleriñi çiftçiliḫle, hayvancılıḫla saġlamışlar. Iġdırdansa burañın daha sulu bir arazisi varmış. O yüzden burda galıcı olmuşlar. Arazi fazla imiş. Burañın verimi daha çoḫ olduġu için, şehre yaḫın olduġu için burada galmışız. Bura daha yaşantıya elverişli imiş." (KK:40)

Ailelerin birçoğu devletin iskân mekânı olarak belirlediği yerlere gelip yerleşmiş ve varlıklı olanlar buralardan arazi ve hayvan alarak geçimini temin etmiştir. Halk bu bölgeye geldiğinde geçimini getirebildikleri veya satın aldıkları hayvanları ile yahut çiftçilikle uğraşarak sağlamıştır;

"Buraya yerleştiḫlerinde geçimlerini çiftçiliḫ ve hayvancılıḫla saġlamışlar. Gelirken hayvan getirmişler. Bir de buradan gaçan Ermenileriñ de hayvannarı varmış. Burda Ermenileriñ de en büyüḫ geçim gaynagı şarapçılıḫmış. Bizin bu eviñ karşısındaki bütün bu alan üzüm bağıymış. Öyle çoḫmuş ki bağın arazisi insan içine girdi mi çıḫamıyormuş. Garapapaḫlar da burda on, on beş yıl bağları eḫmeġe devam etmiş. Sonra bıraḫmışlar. Hâlâ şarap mahseberiñin galıntıları var. Asıl onarın merkezi yerleri o karşıdaki kaleymiş. Nasıl biz de şehir merkezi. Onarda da buraymış." (KK:6)

"Buraya geldiḫlerinde geçimleriñi hayvancılıḫla saġlamışlar. Zaten dedem çoḫ zenginmiş. Şimdi bizim burda bir temsil vardır;

Türk, Kürt otururlar birlihte. Kürt der;

-Ben zenginim.

Digeri cevap verir;

-Ya sen zengin oldun da Hacı İsa mı oldun?

Gelirken mallarını hep getirmişler buraya. Gaçma gibi olmamış gelişleri çünkü. Rusya demiş; ister galırsın, ister gidersin. O da çıḫmış malıñı, hayvanıñı, neyi varsa hepsini yüḫlenmiş gelmiş. Bizim daġda bir yaylamız var on beş yirmi biñ dönüm orda at ılḫıları varmış. Biz diyerdiḫ;

-Bu Hacı İsa bu kadar atları neden saḫlamış?

Meğersem askeriyeye yılda yüz tane at satarmış. O zaman at değerli tabi. Sadece hayvancılıḫ değil çiftçiliḫ de yapmışlar. Yaylamız, otumuz bol. Arazilerimiz ekime müsait.” (KK:25)

“Hayvancılık ve tarım üzerine yaşadıkları için bu topraklarda yaşamayı seçmişler. Kars’ın toprağı bizim buranın toprakları kadar verimli değil. Hıramdır. Çok mucur vardır. Ora buranın yaylaları gibi yeşillik değil. Çorahtır. Burası çok verimli bir araziydi. O yüzden buraya yerleşmişler.” (KK:36)

“Buruya gelende hayvannarıyla gelenler olmuş. Göğ bulaḫ gara goyunnar olurdu. Yüḫsek boynuzlu. Orda yaşadıḫları hayvannarı getirnişler. Garadenizdeki yerli ırġ var verimli yine ordan getirmiş bizimkiler o hayvannarı. ‘Aḫıl keleḫ’ diyerlerdi cinsine. Cins hayyvannar getirmişler o yöreden. Hem cinsiñi biliyorlar, hem huyuñu biliyorlar, hem bu hayvannar doġaya garşı dayanıḫlı. Şimdi baḫılan o montofonnar soġuġa o gadar dayanıḫlı değil. Yazın, gışın durmadan yemeḫ vermeḫ zorunda galıyorsun. Yani bu yöreye uygun hayvannarı seçmişler getirirken. Hepsi olmasa da bir çift getirmişler. İlḫ geldiḫlerinde buraya hayvancılıḫla uġraşmışlar. Tarımla o gadar ugraşamamışlar.” (KK:32)

“Bizim babalarımız deve çalıştırardılar. O zaman bu memlekette gar çoḫuydi. Nakliye deve üzerindeydi. Bizim babalarımız Trabzon’dan İran’a yüg taşıyardı deveyle. O yügden gelir saġlayardılar. Bizde bugda, arpa, yulaf, mercimek öteberi bilmezdiler. Yaylaçıydılar.” (KK:30)

“Bizimkiler yüz tane deveyi de askeriyeye vermişler. O zaman askeriye fakirmiş. Bizimkiler onnara hibe etmiş. Osmanlıya yardım etti bizim babalarımız.” (KK:30)

Bazı varlıklı Karapapak-Terekeme Türkleri ise savaş döneminde Osmanlı devletine ve orduya mallarının bir kısmını hibe ederek destek olma yoluna gitmiş,kimi zaman da orduya insan gücü olarak askeri destek vermiştir.

Karapapak-Terekeme Türkleri bölgeye gelip yerleştikleri zaman Ermeni ve Kürt halkının buralarda yaşadığını ve burada kendileri ile bir takım kültürel çatışmalar yaşadıklarını fakat bu çatışmalarındış ve içteki birlik ve beraberliği bozmak isteyen kimseler yahut gruplar tarafından kasıtlı olarak çıkarıldığını ifade etmektedirler;

“Bizim buraya ilḫ gelişimiz de burda Ermeniler varmış. Bu köy Ermenilerden galma. Ermenileriñ çoġusu bunnar gelende eviñi, bargıñı, hayvanıñı, tarlasıñı bıraḫıp gaçmış. Biz de burayı sahiplendiḫ.Burda çoḫ Ermeni galmadı. Daha çoh Tutaḫ tarafiñda var. Van da hâlâ yoġun bir şekilde varlar. Bizimkiler gelip buraya yerlerştiḫten sonna onarın kimisi köç etmiş Türkiye’nin farglı yerlerine. Mallarıñı, mülkleriñi dedelerimize ücret garşılıġında satmışlar. Burda o zaman Kürtler de varmış. Dedem annatıyordu burda Ermeniler deġil Ruslar deġil en büyüḫ yaġmalamayı Kürtler yaptı derdi. Ermenileriñ buradan gitmemesi için bayaġı bir basgı uygulamış Kürtler burda. Kurtuluş savaşı dönemiñde Ruslar ile doġu cephesiñde bir savaş var Kazım Karabekir komutasıñda. Burda yaşayan Ermeniler o dönem de bizi arḫadan vuruyor. Taşnaḫ çeteleri falan vardı. O dönem Ermenilerin desteḫçileri burda Kürtlerdi. Dedem derdi; en çoh Kürtlerden zarar görüldü. Burda yaşayan Ermeniler ile büyüḫlerimiz hep uyum içinde yaşamışlar. burda rahmetli oldu yaşlı bir Ermeni teyze vardı. Annemi çoḫ severdi. Bizler onun diziñde büyüdüḫ. O gadın annatıyordu; buraya geldiniz ama biz hiç sizden rahatsızlıḫ duymadıḫ. Sizden bir zarar görmediḫ.” (KK:6)

Ermenilerin bölgeyi Karapapak-Terekeme Türkleriningelmesi ile terk ettiği ve onlardan kalan arazi ve hayvanların kendilerine taksim edildiği ifade edilmiştir;

“Biz gelende bura Ermeni köyüymüş. Nigalay vurulunca buradan çeḫilmiş Urus’u, Ermenisi. Harp marp diyerler ama burda bir tane vatandaş ölmemiş. Kendileri özleriñi alıf gitmişler. Ondan sonra bizler gelende devlet bu arazileri parasız iskân etmiş nüfusa göre.” (KK:8)

“Dedemler buraya geldiḫlerinde burada Ermeniler yaşıyormuş. Hacı İsa buraya geldiġi zaman Hacı Yusuf demiş;

-Sen köyü beġenme senin köyünü ben tespit etmişim.

Buraya geliyor. Burda üç dört tane Ermeni aġası varmış. Emerliḫ, Eyip buraların aġalarıymış. Burada Hacı İsa’nın bir odası var girişte üsseh bir bina, o binadan Ermeni’ñin aġası çıḫıyor. Hacı İsa’ya satmış ya parasını alıyor. Ermeniler köyde başga bir yere taşınıyor. Hacı İsa gelmiş ki Ermeni’ñin aġası eviñi süpürmüş, gapısıñı dayamış, peşgırıñı asmış, sergisiñi sermiş ki o zaman keçe gıymetli olan adam bunları almadan evi bıraḫıp

çıḫmış. Hacı İsa diyer ki nasıl yapsam da ben bu eyiliğin altıñdan çıḫsam. Hacı İsa'ñın da paytonu varmış ama payton demeḫ şimdinin arabası. Paytoncuya diyer ki;

-Oglum, atımın torbalarını arpa doldur. Atı götür felan ağañın gapısıñın önüñe bıraḫ, gel. Almazsa de bıraḫ gel.

Adam oraya bıraḫır geler Hacı İsa'ñın yanıña. Hacı İsa o adama bir payton hediye eder. Ermenilerde buradan malıñı mülküñü alıp Rusya'ya gitmişler. Ermeniler ile birliḫte hiç yaşamadıḫ ama tek tük galan vardı. O ayrı. Bir de Kürtler varmış burda. Ama şimdi yoḫ köyümüzde. Hizmeḳar veya çoban gelmişler bazen bize. Buradaki Kürtler de çeşit çeşit. Burda bazen birbirleriñin gonuştuḫlarını bile anlayamıyorlar." (KK:25)

"Karapapaḫların buraya gelme tarihleri bin sekiz yüz yetmişlerdedir. Buralar o zaman Ermenilerinmiş. Ermeniler burayı yavaş yavaş boşaltma aşamasında. Tabi bin dokuz yüzler tam bunun miladı olmuş. Ermeniler tamamen boşaltınca tabi ki arazi boşalıyor, dediğimiz gibi sürülere otlaḫ mera lazım o zaman devletin de yönlendirmesi ile buralara iskân ediliyor. Daha doġrusu bizimkiler direk iskânla gelmiyorlar da kendileri bakıyorlar bu iklim hayvancılıḫ için uygun çünkü geçim kaynakları o, onun için buraları tercih ediyorlar." (KK:2)

Göç eden Karapapak-Terekeme TürklerininAğrı ve civarına yerleşmelerinin en temel sebebi ise geldikleri coğrafyanın iklimi ile buranın ikliminin benzemesi ve Ağrı'nın hayvancılık açısından elverişli bir coğrafya olması olmuştur;

"Biz buraya yerleşmeden bu köyden añarı bir köy vardı Mirza Han diye ordan gelmişiz. Şimdi Yuḫarı Toḫlu oldu. Burda ağalar beyler varımış. Onnar çıḫıp bizim köye gelirler. Bizim dedelerimiz de çoḫ temiz adamlar imiş. Diyer;

-Vallah men sizi buruya heç layıḫ görmürem. Sen çoḫ temiz bir adamsın. Gel Geçitveren'e gideḫ. Bizim köyde üç Acem evi var onnarı çıḫaracam. Siz gelin.

Bura daha güzel, daha sulaḫ araziymiş. Üç tane mi dört tane mi Acem öyü varmış bu köyde. Onnnarın parasıñı verirler. Taşlıçay'a gönderir. Onnar gedir biz yerleşiriḫ. Aha bizde onna burda galdıḫ. Dedemleriñ durumu da çoḫ zenginiymiş. Burda çoḫarazi falan almışlar.

Köyümüz şu an iki yüz yetmiş seggiz hane. Yedi yüz yetmiş seggiz seçmeni var çocuḫlar hariç yani.” (KK:17)

Çalışma boyunca kaynak kişilerin dilinden düşmeyen bir husus ise Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından kendilerine verilen değerdir. Halk bu durumu unutmamış ve hem savaş döneminde hem de sonrasında bu topraklara olan bağlılıklarını ve sadakatlerini devam ettirmişlerdir. Bu yüzden de Atatürk kendilerine bu bölgede yurt tutmaları için ön ayak olunmuştur. “Çünkü Atatürk’ün milli birlik anlayışı; Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesi kapsamaktadır. O, 1981 anayasasının 66. maddesinde ifadesini bulan “Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür.” İbaresinin anlamına daha o günlerden işaret etmiş ve bölücülük ile yıkıcılığı reddetmiştir” (Özkan, 2000:86). Bu doğrultuda kaynak kişiler devlete gönülden bağlılık duyun Karapapak-Terekeme Türkleri’ne bu bölgede Atatürk’ün gösterdiği müsamahayı şöyle ifade etmiştir;

“Biz buraya Ahıska’ñın Ardaḫköyüñden gelmişiz. 1919’da Rus İhtilali’ñde bunlar baḫıyor Kolḫoz devleti kuruluyor, ordan göç ediyorlar. Yani hep devlete çalışma, vergi bağlanmış, komünist düzen gelen bir devlet. Göç ettikten sonra ilk olarak Kars’a geliyorlar sınır olduġu için. Kars’ta bizim Türk askerleri bunları aldıḫtan sonra Atatürk zaten muhacire çoḫ sahip çıḫıyormuş amcalarım Atatürḫ ile görüşüyor birebir. O zaman yerli vatandaşlar üç yıl askerlik yapınca muhacirler ezilmesin diye iki kardeş bir arada ezilmesin diye bir yıl yaptırıyormuş. Zorlamaz Atatürk muhacire çoh baḫarmış. Ordan Tokat’a geliyorlar. Tokat’ta çoḫ muhacir varmış ahraba olarak. Orda bir yıl galdıḫtan sonra İzmir Bornova’ya gidiyorlar. Ora sazlıḫmış. Atatürk orda muhacirlere bayaġı yer vermiş. Ama sazlıḫ sineġli olduġu için duramamışlar. En sonunda dedem Atatürḫ’e diyor ki;

-Paşam biz burada idare edemiyoruz. Hayvanlarımız sıcaḫtan telef oluyor. Biz Doġu’ya Iġdır’a gideceğiz.

Orda da eşidiyorlar muhacir var. Oraya da geliyorlar. Bir iki yıl kaldıḫtan sonra -çok sıcaḫmış Iġdır-hayvanları telef oluyor, insanları sıtmadan ölüyor –o zaman sıtma diyorlardı, şimdinin zatüriyyesi gibi-en son vilayet Eleşkirtdi Toprakkale vilayetmiş. Burası Karakiliseydi. Öyle anlatıyorlar. Vilayet Toprakkaledir. Aġrı Karakilise olarak geçer. Muhacir Toprakkale’ye geliyor. Burada Rüstem Ağa varmış burañın yerlisi, bu

köyüñ sahibi, o da muhacirmiş zaten. Muhaciri getiriyor, buralara yerleştiriyor. Tekrar buradaki toprakları Atatürk muhacire tapu ediyor. Rüstem Ağa'ya hiçbir şey kalmıyor. Diyorlar ki;

-Rüstem Ağa, komisyon gelmiş araziyi dağıtıyor.

O da demiş ki benim arazimi devlet niye dağıtsın ki? Ama tabi Rüstem Ağa'nın tapusu falan yoḫ. Atatürḫ mesela biz beş kardeşiz, beş kardeşe de ayrı ayrı tapu verdirmiş yüzer dönüm. Anne babaya da bir ayrı verdirmiş. Şimdi bizim öyledir mesela. Hepimiziñ şahsi tapusu var birde babadan anadan kalma tapular var. Atatürḫ çoḫ sahip çıkmış burada bizlere. Ara ara Rusya'ya, Ahıska'ya gidip geliyorlar." (KK:21)

"Biz burada hiç kimseye tabi olmamışız. Buradaki millet bizim büyüḫlerin kültürüñü almış. Yemeḫ, ev düzeni, yaşayış kültürüñü burada yaşayanlar bizden örneḫ almış. Biz onnardan bir şey almamışız. Dedelerimiz buraların büyüğü olmuş. Sözleri geçermiş, gonuşmaları önemliymiş. Rusya'yı bıraḫmış, Çarlıġa boyun eġmemiş gelmişler zaten kime boyun eyeceḫler? Burada da gelmiş hiç kimseye tabi olmamışlar. Bir başa buyruḫluḫ bir asiliḫ var Garapapaḫlar da. O diyor ben başım diġeri ben başım. Bir araya gelip bir birliḫ saġlayamadılar o yüzden. Öncelerde birliğimiz varmış ama şimdiler de çoḫ az. Şimdi benim babamın Gadir Bey'in oġlu babamın babası Muharrem Bey yirmi beş sene il encümenligi yapmış Aġrı'da. Burda dokuz Türk köyü var ama vatandaşla diyaloġumuz çoḫ iyidir. Biz de ayrımcılıḫ yoḫtur. Ama sayımız çoḫ azaldı. Göç var bu bir gerçeḫ. Oḫuyanlar hep gitmiş buralardan. Gidenler de geri dönmemiş memleketlerine." (KK:25)

Günümüzde artan bir ivme ile özellikle batıdaki illere doğru göçler devam etse de Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri hâlâ varlıklarını bölgede sürdürmeye çalışmakta ve kültürlerini yaşatmak ve korumak için gayret göstermektedirler;

"Buradan İstanbul, Aydın, Bursa, İzmir, Adapazarı, Mersin, Antalya gibi sıcaḫ memleketlere son zamanlarda göç olur. Büyüḫlerimiz derdi; keşke geri dönebilseḫ vatanımıza ama şimdi biz öyle diyemiyoruz. Burda doġduḫ, burda yaşadıḫ, burası bizim vatanımız. O yüzden de göçmüyoruz. Yirmi altı tane köyümüz vardı. Hep gittiler. Evelden hep evlerde toplanardıḫ, oturar, gonuşardıḫ. Köye bir misafir mi geldi bütün köy bizim evde toplanırmış. Rahmetliḫ babannem günde iki leġen hamur yapar, tandır yaḫar,

pişirirmiş ama yetmezmiş. Evimiz aġa eviydi. Mallarımızıñ bir yanı köyüñbaşındaysa bir yanı sonundaymış.” (KK:28)

Buraya göçüp gelen Karapapak-Terekeme Türkleri de devletine olan bağlılığını daima göstermiş, hem göç esnasında hem de göç sonrasında devlet tarafındankendilerine yapılan iyiliği daima hatırlarında tutmuşlardır;

“Biz buraya Gars’tan gelmişiz. Annemgiliñ taḫım Gorhana’dan, babamgiliñ taḫım Su Batan’dan gelmiş. Siftaḫ buradaymışlar. Gaçgöç olmuş ya ordan gaçmışlar. Sonrdan yine memleketi istemişler burayı. Babamgil buraya gelmemiş. Sonra basgılar olanda onlar teḫ galanda döndüler geldiler buraya. Rahmetliḫ babam biz burdaydıḫ dedi ki; siftaḫ buradan girmişler bir. Buradan ki yaylım ettiler ya aşaġı şehit düştü, yuharda kafir galdı. Bizim köyde çoḫ evleriñ içiñde şehit var. Sonra dediler ki; alaylar gideceh. Biz gettiḫ diyirdi Angara’ya, Angara’dan sonra İstanbul’dan sonra sürdüler herp yerine. Gendileri gettiler ki herp etmeye. Babamgil siftah Ankara’ya girende harbe gidende onu demişti.

Angaranın daşına baḫ.
Gözlerimin yaşına baḫ.
Gene düşman baş gadırdı.
Sen feleġin işine baḫ.

Direñḫ adlı teyyareler
Tüfeñḫ giygi hep gareler.
Bugön onnar muharebeler.
Dost deġil düşman aġlar.

Ankara dediḫleri bir böyüḫ şehir.
Ana ben küçüġüm çeḳemen gahir.
Askerimize vediler aġuyla zehir.
Haydi gardaş bu ellerden gidelim

Babam Yemen’de de harb etmiş. Orda da susuz galdığı yerleri diyirdi. Hele onnarı unutmuşam. Gurban olaydım onun yoluña, iziñe, emeġiñe. Ama babam ölende bütün

yaralari açildi. Kefeni isladirdi. Götürene gadar tabuttan hep yerlere gan revân oldu." (KK:16)

"Bayağı bir topraḫ vermiş. Hele 1923-1944 lerde gelen Ahıska Türklerini bizlerin yanına yerleştirmişler. Bizim Garapapaḫlar savaşçı bir millet. Doğu ve Güney Doğu'da belirli bölgelere yerleştirilmişler ki sınır güvenliği sağlansın. Şimdi insanlarımız pisliğe taş atmayım üzerime sıçramasın diye hep kendi gabuğuna çeḫilmiş." (KK:33)

Halk Anadolu topraklarına yerleşirken burada yaşayan yerli halk tarafından da desteklenmiş ve çeşitli yardımlar görmüştür. Karapapak-Terekeme Türkleri yerleşme esnasında Ermeniler dışında hiçbir gruptan baskı görmediğini veyılardır birlik ve beraberlik içerisinde yaşadığını ifade etmektedir;

"Meñim nenem Revan'dan gelmedir. O annatırdı. Yüz yirmi yaşındadır. Onuñ sözleri ahlımdadır. Oranıñ durmuñu söylerdi. Oñu men ahlıma almışım. Biz Azerbaycan'dan gelmeyiz. Bahar yenge der idih o derdi ki biz ordan göç geldiḫ. Geldiḫ yerleştiḫ bu köye. Mevsim gış idi. Bu dagların etegiñe göçümüz düştü. Mevsim gış bastı. Orda çadır madır gurduḫ orada yaşadıḫ. İleri gedemediḫ gışdan dolayı. Burada Azoy Aġa vardı. Esas bu köy bizim deġil. Biz geldiḫ oraya çadır gurduḫ. DediḪ Azoy Aġa biz daha buraya geldiḫ. Ne sebeble geldiḫse bize bu boş evlerden ver. Burada galaḫ. Yazıñ çeḫip içeri gideceyiḫ. Azoy Aġa der, pekala. Nenem annatırdı. Meñ o tarihleri bilmem. Adam verdi diyer. Burada boş evler varidi. Bizi aldı işeri. Yerleştiḫ, yerleşende yaz açıldı. Yaz aşılanda Azoy Aġa öldü. Bizde burada galmışız. Hacı Aġa öldüḫten sonna daha biz köç edemediḫ daha burada galdıḫ. Bu köyde galanda gerideki aġalarımız da gelmiş. Biz buraya gelmeden önce burada Azeriler yaşayırmış. Bu köyde aġalar varıdı, dedeler varıdı. Yerleştiḫ galdıḫ. Bu köyde önceden yaşayannar da zengindi. Oradan yavaş yavaş gettiler içerilere. Gendilerine öy aldılar. Köy bize galdı diyerdi. Yani buraların asıl sahabı Azerilermiş." (KK:27)

Çalışma boyunca dikkat çeken bir diğer husus genç yaşlı demeden halkın çoğunluğunun göç hakkında yazılı ve sözlü birçok bilgi ve belgeleri takip etmeksuretiyle öz benlilerine gösterdikleri saygı olmuştur. Geçmişte,kültür ve tarihlerini öğrenmede gerekli ihtimamıgösteremeyen kimseler bunun pişmanlığını şimdilerde yaşamaktadır;

“Ben bizim göç yollarımız tam net biliyorum. Hunların dağılmasıyla Hazar’ın üst kısmına ilk önce Dağıstan’a geldiler bizim atalarımız. Tabi bu bundan bin beş yüz sene önce. İlk önce Dağıstan Velikent diye bir bölgeye gelmişler oradan tüm Kafkasya’ya yayılmışlar ağırlıḫlı olarak merkezleri Borçalı olmah üzere. Yani bu toplumun merkezi Gürcistan Borçalı bölgesidir. Borçalı’dan kimi Gence’ye gitmiş kimi Kazaḫ’a gitmiş kimi efendime söyleyim kimi Tiflis dolaylarına gitmiş yerleşmiş kimi Derbent’de Velikent’te galmış yani şu an Dağıstan’da kimi Karabag’a gitmiş kimi Revan’ı mesken tutmuş kimi Ağbaba Şöreyel diye bir bölge var oraya gitmiş -yani bu civar hep Kafkasya dolaylarıdır- Türkiye de sınırı Kars Çıldır’dan taa Derbent’e kadar uzanır. Derbent’te Hazar’ı bizim tarafımızdan bittigi kısımdır. Derbent’ten bizim dedelerimiz Borçalıya geliyor. Borçalı’nın Gürcüce ismi Bolnisi Türkçe ismi Çürükkemer diye -Borçalı bölgesinin içinde bura-bir vilayete yerleşiyorlar. Taa ki bin sekiz yüz yirmi sekiz Türkmençay antlaşmasına kadar. Türkmençay antlaşmasıyla biliyorsunuz o zaman Osmanlı o bölgeleri boşalttı o bölge Safevilerin daha dogrusu Kaçkarların oldu el değiştirdi. Safevi devleti de zayıflayınca yönetim Farsların eline geçti İranlıların. İranlılar da bu bölgeye hâkim olamayınca Ruslarla bir savaş içine girdiler. Ruslar taa yukardan başlayarak Kafkaslara –Odessya denilen yerden itibaren-Tebrize’e adar girmeye başladılar. Persler baktılar ki Tahran de gidecek elden bir anlaşma yaptılar orda. Azerbaycan’dan üst kısmı Ruslara bıraktılar, Tebriz’in içinde olduġu Azerbaycan’dan aşaġı kısmı da İranlıların elinde galdı. Yani bu bölünen babalarının malı değil. Türklerin kadim Azerbaycan’ın topraḫları.” (KK:2)

“Bizi sürgün sonrasında Doğu ve Güney Doğu’ya tren ile sürgün ettiler. Mesela Çerkezleri Karadeniz ve İç Anadolu gibi denize yakın olan yerlere gemi ile sürgün ettiler. O zaman insanların tek derdi vardı ‘yaşamak’. Günü kurtarmaya çalışmak, çocuklarını kurtarmak, bir tas yemek bulmak, bir kat kıyafet almakda var tabi. Bu yüzden insanlar tarihlerini çok irdeleyememiş. Gelen nesle anlatamamış. Şimdi biz rahatız. Nerden geldik? Sıcacık yatağımızda düşünüyoruz, okuyor, araştırıyoruz. Ben büyüklerime biz nerden geldik? Kimiz? Diye sorduğumda diyor nerden bileyim. Çünkü o zaman öncelikler farklıymış. Bence bir de o kadar sıkıntı çekilmiş ki hatırlamak, anlatmak istemiyorlar. Şimdilere de gençlerimiz büyüklerini dinlemiyor. Bunları merak etmiyor. Onların konuştukları herze laf geliyor. Ben gençken kayınvalidemin bana söylediği laflara dayanamazdım, devamlı geçmişten bahsetmesine tahammül edemezdim. Ama şimdi keşke diyorum onların sözünü kulağıma küpe etseymişim. Her sözleri bir altın kıymetindeymiş.” (KK:18)

Kaynak kişiler bu göç hareketinin ve Rusların sindirme ve baskılamaya yönelik tutumunun Kafkasya'daki Türk birliğini parçalama ve kültürel birlikteliği yok etmek için kasıtlı olarak yapılan bir plandâhilinde olduğunu ifade etmektedirler;

"Ben iki bin bir de Azerbaycan'a gittim. Meraḫ ettim. Dedim bizimkiler nerden gelmiş? Orası nasıl bir yermiş? Yaşayış tarzları nasıl? Orda Hoca Mehmed diye bir adamla tanışdım. Dedim;

-Ben Türkiye'den geliyorum. Meraḫ ediyorum. Bizim atalarımız buradan gelmiş. Hem kültürel açıdan ölçüm yapayım dedim. Baḫıyorum bizim yaşayış tarzımıza, gonuşmamıza onarla tamamen farhlı.

O adam bana sordu;

-Ne gadar değiştiniz ki oğlum insan unutur mu soyuñu, sopuñu, adatiñi, kültürüñü?

Annattım ben bizlerin Türkiyede ki durmunu. Bana dedi;

-Oğlum siz bitmişsiniz. Yaḫında değil kültürünüzü siz kendinizi de unutursunuz.

Dedi. Bana gönül koydu orada.

Aslında hepimiziñ kültürümüze bu gadar sahip çıḫması gerekiyor. Kültürümüz de giderse hiçbir şeyimiz galmayacaḫ bizim. Bizi birbirimizden öyle ayrı düşürdüler ki öyle zor durumda bıraḫtılar ki yurdumuzdan ayıraraḫ biz Türḫlügümüzü unutacaḫ duruma geldiḫ. Kırgızistanlı arḫadaş var ona soruyorum sizin soyuñuz nerden gelir, kimsiziniz diye. Bana ben Kırgızım diyor. Öteki Azeriyim diyor, öteki Kazağım diyor, biri Özbeğim diyor. Ama hepimiz Türḫüz. Bir yerde insannarımızı anlıyorum. O kadar baskı gördüler ki rejimden zamanıñda buñu söylemeye dilleri varmıyordu gorḫudan. Şimdi de benimsediler bunu. Ruslar amaçlarıña ulaştı işte." (KK:6)

Özkan, Türk dünyasının kasıtlı olarak kültürel açıdan nasıl müşkül bir duruma düşürüldüğünü durumu şöyle ifade etmektedir;

“Türk dünyasının en önemli müştereklerinden dilimiz ile onunla yüz yıllardan beri tanışıp günümüze ulaşan kültürel değerlerimiz oluşturmaktadır. Dolayısıyla bugün bir Türk dünyasından bahsedebiliyorsak bu durum, ihmal, ihanet ve yasaklara rağmen soylu ve güzel Türkçemizin tarihi ve çağdaş lehçeleriyle farklı Türk yurtlarında yaşatılıp saklanmasıyla mümkün olmaktadır. Türk devle ve toplulukları arasındaki iletişimin temel amacı dildir. Türkçe işlenmiş ve gelişmiş bir yazı dili olarak dünyanın en köklü ve eski dillerinden biridir; ancak büyük ve kudretli cihan devletlerini kaybedişimizle birlikte dil alanında da büyük sıkıntılarla karşılaştık. Farklı ülkelere tabi olarak yaşayan Türk boy ve toplulukların tarihi süreç içerisinde konuşma ve yazı dillerinin birbirinden uzaklaştırılması, alfabe ve terminoloji değişiklikleri, uzak ve uç ağızların yazı dili haline getirilmesi gibi sinsi ve ince politika, tuzak ve baskılarla birbirimizi anlayamaz, haberleşemez hale geldik” (Özkan, 2007: 81).

Yine kaynak kişiler Kafkaslardaki dağılma hareketinin Şeyh Şamil’in tutuklanması ve ardından ölümü ile Türklerin başsız kalması üzerine gerçekleştiğini aktarmaktadırlar;

“Şeyh Şamil’in döneminden sonra gopmalar, ayrışmalar başlamış zaten. Şeyh Şamil’in ölümü gabileleri birbirinden ayırmış. Şeyh Şamil Türklük âlemini orda taa ergenlih çagından ölümüne gadar bir arada tutan en büyüh isim olmuş. Şeyh Şamil Borçalı’da, Garabag’da, Azerbaycan’da, Nahcivan’a git hepsi Şeyh Şamil diyende saygı ile bahar. Onun ölümünden sonra köç etmeh zorunda galmışlar. Basgılara dayanacaḫ güçleri olmamış. Başsız galmışlar.” (KK:6)

Haksız yere halkın malına ve mülküne el koyulması, halktan fazla vergi alınması, kişilerin sudan sebepler ile hapse atılması bu politikaya yönelik uygulamalardan sadece birkaçıdır;

“Meñim babam bin can goyunu gendimiziñ goyunuñu otarırmış. İşte Rusya’da bir emir gelir, yeni bir ganun çıḫıyır; herkes günde bir put et vereceḫ. Artıḫ gaç kiloysa. Ayda bir goyun vereceḫ yani. Bunlar hesap edir ki bu et bunlara yetmez bu gavura yetmez. Bin goyunumuz var ama her geje bir tane kesip vereceḫsen. Olmuğor işte gelir gayınlarıyla anlaşar goyunu malı alar buraya keçirerler.” (KK:22)

“Biz Dizemli köyünden gelmişiḫ ordan. Bize burda ‘Dizemliler’ derler. Dedemin gardaşıñı orda degirmennneri varmış Dizem köyünde. O köyde gelirler, degirmeni basırlar. Dedemgil gaçanda o degirmeni orda ateşe vermişler. Dedemin gardaşıñı da orda öldürmüşler suyuñ içiñde. Onuñ üzerine benim dedem de ailesiñi toplayıf bu tarafa göç etmiş.” (KK:35)

“Bizim göçümüz 1828 tarihinden bu yana Dogu Anadolu Bölgesine olmuştur. Rusyanın uyguladıgı politika sonucunda Kuzey Kafgasya’dan gelmişiz. Ruslar orda Garapapaḫlara asimilasyon politigası uygulamış. Trenlere dolduruf birbirimizden ayırmış farḫlı cografyalara yerleştirmiş bizleri. Göç bir zorlama sonucu olmuş. O dönem Osmanlı zayf düşmüş. Bu halglara sahip çıhamamış zor bir durumda galdıġından. Bu yüzden insannar yurtlarından sürgün edildi. Karadeniz’in kuzeyi tamamıyla Türk olabilirdi beklide şimdi o zaman bu insannara sahip çıhılabilse, el uzatılsaydı.” (KK:32)

“Babamgilin ordan göçüp geldikleri köyün adı Orta’ymış. Buradaki köylerinin adı da Orta olmuş. Göçtükleri tarih evin kapısında yazıyor hem Osmanlıca hem de Kiril alfabesiyle. Buraya gelirken Hacı İsa varlığıyla geliyor. Gelişi nasıl oluyor onun? Bizim bir damarımız da Şeyh Şamildir. Ruslar Şeyh Şamil’i bırakmıyorlar gitsin haca. Bunlar da aynı şekil baskı altında. Hacı İsa çok zengin. Orada da goyun falan besliyor ılhıdan başka. Oğulları gitmiş sürüyü satmışlar. İki heybe altın olmuş. Rus gamandarları -askerleri- aşağıda konuşuyorlar ki;

-Bunların altınlarını alalım.

Kardeşi de hanın girişinde. Yukarı çıkıyor, abisine diyor ki;

-Bizi öldürüp altınlarımızı almayı düşünüyorlar.

-O zaman sen aşağı in. Hanın altından atları çek. -Ahır var aşağıda affedersiniz-Ben buradan inecem. Altınnarı heybeyle atacam. Sen ordan al ata yükle. Ben de pencereden inecem. Hiç benim çıkışımı görmesinler. Kaçalım buradan.

Bu odadaki çarşafları uc uca ekliyor. Önce altını atıtor. Sonra da kendisi iniyor. Atlara binip bir hızla geliyorlar Hacı İsa’nın yanına. Diyorlar ki;

-Baba, aha bizim burada duracağımız kalmadı. Yaptığımız ticaretten bile Rus hükümeti kendisine payıdardır.

Ruslar dermiş ki;

-Goyun sene, yaapağısı meñe.

Südü mene, goyun sene.

Arı sene, balı meñe.

Ondan sonna Hacı İsa geliyor buradaki köyüne.” (KK:36)

“Ordan gelirken dedelerimiz hayvanlarını da getirmişler. Ordaki sürüleriñi, mal varlıklarıñı hep geçirmişler. Bazı mallarıñı döner geri alarız demişler ama tekrar dönüp onları alamamışlar. ‘Saldat’ denilen düzen kurulduğunda köyün muhtarıymış amcam bu kolḫoz devleti kurulunca köye bir vergi bağlanıyor. Diyorlar ki işte felan adam devlete bu kadar et verecek mal verecek. Amcam da tahsil ediyor. Bir enişte lerine de vergi yazmış. O da demiş ben fakir adamım bunu nerden vereyim? Amcam da bunun kanunu böyle diyor kavga ediyorlar. Enişteleri durumu haber veriyor amcama iftira atıyor. Amcamı orda devlet düzenine karşı çıktı diye vuruyorlar. Bu olaydan sonra dedemlerle diğer amcamgil o gece toplanıyorlar Ardaḫ köyünden yola çıkıyorlar gizlice önce mallarını geçiriyorlar sonra kendileri geçiyorlar. Hatta babam gelerken yedi yaşındaymış. Dedem atıyormuş babamı orda kalsın ayak bağı oluyor diye amcamın hanımı getirmiş babamı. Zaman sonra amcam yanına iki kişi daha alıp geri dönüyor enişte beyden öcünü almaya. Gidiyor bakıyorlar çocuḫları ile yemek yiyor daha eli gelmiyor vurmaya. O etti ben yapamayayım diyor. O ara Rus askerleriñin haberi oluyor bunları yaḫalıyorlar. İçeri atıyorlar bunları. O ara bir hâkim geliyor amcamların yanıña. Türkçe biliyormuş o da. O zaman nezarethaneleriñ altıñdan ırmak geçiyormuş. Zaman zaman onlarıñ altıñı açıyorlar insanları oraya döküyorlarmış. Diyor o hâkim felan saatte hücrenin kapağını açacağız. O saatte kapaḫlar açıldı herkes suya döküldü caġa taḫıldı öldü gitti. Geldi kapıyı açtı biz üç kişi kaçtık diye anlatırdı.” (KK:21)

Kaynak kişiler bu mecburi göç hareketinde kendilerine bazen Türk uyruklu Rus komutanlarının kendi iradeleri ile bazen de bazı Rus uyruklu komutanların para ve mal karşılığında yardım ettiklerini şöyle anlatmaktadırlar;

“Biz buraya keçtigimiz zaman bizim böyüḫlerimiz gelir köyümüz zaten bizden ibaret yedi gardaşıñ köyü annaşırlar bir de kenar köyden muhtara haber verirler gelirler Gars’a. Oraya yaḫın godasta Colut diye bir köy var. Oraya gider godasta gomutañı görürler. Deyirler;

-Gomutanım biz gaçacayıḫ. Gavur bizden et ister. Malımızı alıp gideceyiḫ. Onlara vereceḫ malımız yoḫtur. Tutarımız yohtur. Ne deyersen?

-Siz gedin goyunuñuz malıñız vurulmaz ama men iki tene jandarma göndererem.

-Sen ne söylürsen? İki jandarmadı mı? Saldat göz uçacaḫ gader yatir. -Jandarmaya saldat, gomutanına neçerliḫ diyerdih, muhteriyata selsavat-Ya iki asker olu mu?

-Sen get, merak etme yeter iki asker.

Bunnar gelir tam suyuñ gıraġıñda malı vururlar bizim atlar geri gaçir. Atlara evelden anam sesledermiş. Anam Esmer, Esmer! diye sesledende -Esmer atlarıñ büyüġü-fırlanıyor anamıñ yanıña gelir. Anam da başıñdan leçeġiñi çıhardiyir. Analarımızın gözüñü kim görürdü ki başı gözü hep saḫlıydı. Çıhardıyir, atıñ boynuña atiyir. Atlar bütün peşine düzülür geliyir. Tam suyo vuroruḫ burada indi ey zenginlermiş bizim gomşumuz onuñ da annesi gelir. Onun annesi de iki tene bir eleḫ bir saj merkebe yüḫlenir o da biznen o da merkebi vurur suya. Eşeġiñi minir bizle beraber suya geler. Bizim mal, goyun, onun da eşeġi. Allahıñ hikmeti yuḫarıdan saldat gurşuni basir. Deyir o iki asker geldi oraya deyir di ya men iki asker göndererem Allahıñ hikmeti o iki asker nasıl mermi attıysa Urus’uñ askeri bütün gırıldı. Daha heçbiriñin sesi çıḫmadı. Rahat rahat geldiḫ. Yalıñız o selsabitin attığı mermi o gadar malımızıñ, goyunumuzuñ üstüne degmeyif o garının eşeğine deyif sajı, majı, özü tökülüf suya gedif. At ılḫılarıñdan lideri tutuġun zaman hepsi peşine geler. İşte öyle olmuş o geje.” (KK:22)

Şimdilerde kaynak kişilere sorduğumuz “Tekrar anavatanınıza dönmek ister misiniz?” sorusuna aldığımız yanıt genellikle tekrar vatansız kalmak korkusu ile verilen “Hayır” olmuştur;

“Büyüḫlerimiz oraları özlemle deġil acıyla anladardı. Geri dönmeyi hiç istemediler. Aslında ana vatan. Ama istemediler. Çünkü gaçtı, geldiler. Her şeyleriñi gaybettiler.

Evleri, yurtları galmadı. Hem zaten burayı yurd edindiler zorluḫlarla. Burayı bıraḫıp gitseler bura da elden gideceḫ.” (KK:38)

“Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıkları uğruna harcadıkları zamanı, kazandıkları bilgi ve tecrübe birikimini, verilen emek ve çabaları deniz ve okyanuslara kavuşamayan sular gibi heba etmemelidir. Türk cumhuriyetlerinin yönetici kadroları, aydınları ve aksakalları, kültürümüzün ortak değerlerini isleyip zenginleştirerek eğitim, bilim, teknoloji, ekonomi ve siyaset alanında yoğun ve ciddi işbirliği projeleriyle topyekûn kalkınmalarına önemli bir hız kazandıracaklarına inanmaları ve bunun için çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Bu inanç ve birlik ruhu tesis edildiği zaman, Türk milletinin ümidi ve hakkı olan huzur ve refah içinde dünya milletler ailesindeki layık olduğu itibarlı ve şerefli yerini alması mümkün olacaktır.”(Özkan, 2007:132).

2.4.2.Göç Karşısında Rusya’nın Tutumu

Göç dalgasının başında Rus hükümetisessiz kalsa da göçün büyük boyutlara ulaşmasıyla çeşitli önlemler almıştır. Kişileri pasaport almaya gerekli kılmak, kişilerin, vergi borcunun olup olmadığını sorgulamak ve herhangi suçtan aranıp aranmadığını kontrol etmek gibi sınavlara tabi tutarak göç hareketini yavaşlatmaya çalışmışlardır. Ayrıca hükümet halkın onda birinin göç edebileceği ve göçün sadece deniz yoluyla yapılacağınıduyursadagöç hareketleri azalmanın aksine giderek artmıştır (Saydam, 1997). Göç karşısında Rusya’yı endişelendiren durum Osmanlı Devleti’nin Karapapak göçmenlerini kabul etmesi veimkânlarını zorlayarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaları olmuştur.

Rusya, göç edip çeşitli sıkıntılar yaşadığı için geri dönen kimselerden Rus pasaportu olmayanları kabul etmemiş hatta pasaportu olanları dahi çeşitli bahanelerle Rusya’ya almamıştır. Özellikle toprakları olan göçmenlerin mallarına el koymak için dönüşlerine engel olmaya çalışmışlardır (İpek, 1999).

Rusya hükümeti, ekonomik sebepleri bahane ederek tarımla uğraşan Karapapak-TerekemeTürklerinin yaşadığı bazı köylerin göç isteklerini reddetmiştir (BOA, A.MKT. MHM, 508/15).

Rusya, Osmanlı Devleti'ne göç edip geri dönen Karapapakların "Asker firarileri ve hükümetten ruhsat-ı lazimeyi istihsal itmeksizin terk-i tabi'yyet etmiş olanlar hukuk-ı medeniyeden iskat ve müebbeden tard olurlar ve bu gibiler tekrar Rusya'ya avdetlerinde Sibirya'ya nefy ve icla olunurlar" hükmünü göstererek Sibirya'ya sürgüne göndereceklerini söylemiştir (BOA, MB.HPS.M, 9/39).

Rus Hükümeti Kafkasya'daki Türk ve Müslüman nüfusun azalmasıyla Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturulmak için göçmenlerden boşalan yerlere Hristiyan ve Ermenileri yerleştirmiştir (McCarthy, 1998).

2.4.3.Göç Karşısında Osmanlı Devletinin Tutumu

Göçmenlerin Anadolu topraklarına yerleştirilmesi Osmanlı Devleti'nin en önemli meselelerinden biriydi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarasında Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'dan Anadolu'ya yerleşenler, 1908 yılında yaklaşıkbeş milyon kadardı. Ayrıca kayıtlara geçmeyen çok sayıda göçmen bulunmakta idi (Karpat, 2003).

Kafkasya'daki bu göç hareketineOsmanlı Devleti kayıtsız kalmamış ve göçmenler için elinden gelen bütün yardımları yapmaya çalışmıştır. Göç karşısında Osmanlı Devleti zor durumda kalsa da devletin bütçesini zorlayarak ırk, din dil ayrımı olmaksızın bütün göçmenlere kucak açmıştır (Saydam, 1997). Derleme yaptığımız sahadaki kaynak kişiler bu durumu şöyle ifade etmiştir;

"Osmanlı bize çoḫ sahip çıhmış. Osmanlı da ki Hamidiye Alaylarıñı dedelerimiz gurmuş. Cumhuriyet döneminde ödüllendirilmişler. Dedelerimize devlet tarafından 'Aġırlıh Nişanesi' verimiş. Karapapaḫlar her zaman devletiñ yanıñda durmuşlar. Hâlâ da öyledir. Bizim kendi dedelerimiz parasıynan almış arazi ama parası, hayvañı, malı, mülkü olmayana devlet burda arḫa çıhmış, desteḫ olmuş. Onnara arazi vermiş." (KK:1)

"Buraya geldiklerinde Osmanlı topraḫlarında hiçbir sıkıntı çekmemişler. Zaten Osmanlı hiçbir tabasına zorluḫ çıkaran bir devlet değilmiş ki. Ermeni'sinden tut Gürcü'süne, Gürcüsünden tutun Arnavut'una, Boşnag'ına, Arab'ına Türk'üne Türkmen'ine kadar sahiplenen bir devlet. Yani Osmanlı gelenlere bu evraklarda kayıtlıdır

evlerinin odununa kadar yardım eden, yapacağı evin taşına bile yardım eden bir devlet. Hane sayısına göre, nüfus sayısına göre topraḫlar taksim edilmiş gelenlere." (KK:2)

Osmanlı devletinde 1857 yılında, göç ve iskânla ilgili bir kararname yayımlayıp Osmanlı devletinin kanunlarına saygı uyan ve padişaha bağlılık yemini eden herkesi topraklarına kabul ettiğini;göçmenlerin örf ve adetlerinin korunacağı; kendilerine toprak tahsis edileceği ve vergilerden ve askerlikten muaf olacaklarını bildirmiştir. Bunun ardından Osmanlı devletine gelmek isteyen binlerce kişi başvuruda bulunmuştur(Karpat, 2003).

Osmanlı devleti topraklarına gelen Karapapaklara her türlü yardımı yapmıştır. Arşiv belgelerine göre iskânları gerçekleşmediğinden Rusya'ya gitmek isteyen Karapapaklara engel olunmuş vebu fikirlerinden vazgeçirilmiştir (BOA, A.MKT. MHM 514/22-4.)

Osmanlı Devleti'nin Karapapakları bu denli sahiplenmesinin nedenleri ile ilgili birçokgörüş ileri sürülse de en kabul gören görüş, Karapapakların Osmanlı tebaası olmasından kaynaklı Osmanlı devletinin onların Kafkasya'da yaşadıkları acıları görmezden gelememesi olmuştur (Tanrıverdi, 2009: 71).Yörede yapılan derlemeler sonucu Osmanlı Devletinin Karapapak-Terekeme Türkleriningöç hareketlerine karşı ne kadar kucak açıcı bir vaziyet sergilediğini, kaynak kişilerin şu ifadeleri örneklendirmektedir;

"Atatürk Erzurum Kongresi'ni yaparken buradan belirli insannarı çaġırmış. Buranın ileri gelen kişileriymiş. O zaman -birisi de benim dedem Farug Aġa derler-Erzurum Kongresi dönemiñde Atatürk bunnara emir vermiş bazı bölgelere toplanmarı, oraları mekân tutmaları için. Tofrag sahibi olmaları için onnar bazı imkânnar saġlamış. Neden bunu yapmıştır diye düşünüyorum. Buranın çoġusu Kürt diyoruz ya tamam çoġusu Kürt ama bunarın da soyu bir yerde Ermenilere dayanıyor. Hatta bir gısmı, Zerduş. Atarürk burda güvenliġi bizim dedelerimizle, onnarın varlığıyla, Türḫlüg ve vatan aşgıyla korumaḫ istemiş. Çünkü Atatürk'üñ yeni kurduġu devlet çoḫ milliyetçiliġe deġil tek milliyete, Türḫçülüġe dayanıyordu. Gelenlerde yine Türgler. Ve Atatürk sınır boylarıñda onnarın nüfüsüñdan ve gücüñden faydalanmaḫ istedi. Osmanlı devletiñde de böyle oldu. Hamidiye alayları bunun bir örneği zaten. Merkezden uzaḫ bu bölge de daha bir birliḫ ve beraberliḫ oluşturmaḫ istedi." (KK:6)

“Biz buraya Gürcistana bağlı Borçalı’dan sürgün edilmişiz Kars’a 1877-1878 lerde Sterlin’e gelmeden önceki başkan tarafından. Kıyımlar başlamış. Ondan dolayı bizleri buralara göndermişler. Karapapaḫlar çoh asi, savaşçı insanlar. Hamidiye Alaylarıña katılmışlar burada. Gelirken tabi ailelerle beraber gelmişiz. Bizi Kars’ın Gorḫana köyüne goymuşlar. Şu anki ismi Eşmeyazı. Orda iskân ettikten sonra Güney Kafkasya devleti dağılıyor bu sefer Kars’tan bu taraflara gelmek durumunda kalmışız. Bu taraflara gönderildiğimiz zaman biz de Ağrı civarına gelip özellikle şehrin göbeğine ve Murat çayı civarına yerleşmişiz Şeyh Şamil ile Abdülaziz’in görüştüğü zamanlar. Atatürk bize burada çoh fazla imkân sağlamış. Geldihleri zaman mal, mülk hayvanla gelen kişi sayısı çoh azmış. Hayvanlarıyla, parasıyla gelenlerde olmuş. Ama çoğunuğu burada mülk edinmiş.” (KK:18)

“Devlet bize baḫtı. Biz Atatürk’üñ sayesinde burada galdıḫ. Heç bir yerde oḫul yoḫuydu; bir burada bir Eleşkirtte bir de Aġrı Merkez de vardı. Bir örgetmen köyümüze atandı mı nerden torpil yaptırdıñ da buraya atandın diye ona yanaşır sorarlardı.” (KK:22)

“Buraya gelif yerleştiḫten sonna hiçbir sıḫıntı yaşamadıḫ. Ondan sonnası zaten Atatürḫ dönemi. O da bize burda çoḫ sahip çıhmış. Atatürḫ zamanında yirmiler de yirmi beşlerde köy odalarında oḫul açmışlar. Herkese oḫuma yazma seferberliği başlatmışlar. Üçüncü sınıfa gadar oḫul varmış. Bitiren belgesiñi alar, ögretmen olurmuş. Alfabeyi bildi mi tamam. Ama gız yasaḫ tabi. Sade erkeḫler köy odalarıñda oḫumuşlar. Öyle öyle sonna otuz yedi yılında zaten oḫul açıldı. Ondan sonna Köy Enstitüsü guruldu Erdiş’te. Bizim köyüñ çoġu ordan mezun oldu. Bu köy, Gerger, Gilesor, Yoncalı köyleriñin yüzde seḫseni Köy Enstitüsünden mezun olmuş. O zaman da dört seneydi. Ordan mezun olanlar her şeyi ögrenerdi; tarım, ziraat, sanat, bir sürü şey. Hatta elli dönemlerinde biz elli bir de mezun olduḫ hemen sonna lağvoldu orası. Yükseḫ oḫullar açıldı. Bizi almadılar.” (KK:8)

“Meñ doġduġum zaman meñim dedem buradan ata binmiş Eleşkirt’e getmiş. Dedem galkıf, atıñ binif dogru Eleşkirt’e getmiş. Demiş;

-Ay aman Nusret Efendi aç ecele tapu dairesiñi yirmi seneliḫ bir yoldan bir torunum gelif.

Menden ötürü. Annemiñ yirmi sene çocuġu olmoyuf. Aa ordan açmış beyle deftere baḫmış. Demiş;

-Senin yirmi seneliḫ misafiriñin gözü çıḫsın. Gej galıf. Çoh tembelmiş. Altı ay geçifti. Daha açılmaz. Tofraḫ verilmez.

Atatürḫ tofraḫ veriyir ya nüfüsa veriyirdi. O dönem menden bir ay önce alanlar tofraḫ aldı men alamadım." (KK:22)

"Biz buraya yerleştiḫten sonna bazısı gitmiş Sivas'a yerleşmiş sonna geri dönmüş. Yerleştiḫleri yerde tutunamışlar, iklimiñi sevmemişler. Bizim köyümüzüñ her yeriñden su aḫar, ırmaḫ geçer. Araziler çoḫ verimli. Türḫleriñ yerleştiġi Aġrıdaki bütün araziler verimli. Kürtler şimdi gısganıyorlar. Diyorlar;

-Aġrı'nın en güzel yerlerine Türḫler yerleşmiş.

Ama haggatten de öyle. Ovalıḫ, düzlüḫ, verimli. İlḫ yerleşen kişiler Türkler olduġu için Aġrı'nın en güzel yerleriñi seçmişler. Arazi verimli, hayvancılıġa elverişli, suyu bol. Mesela buradan ipeḫ yolu geçiyormuş bizim köyün üzerinden. Ticaret açısından da çoḫ güzel bir yerde yaşamışlar. Ulaşım açısından çoḫ güzel bir yer köyümüz." (KK:32)

"Öyle ki Osmanlı devleti tarafından Karapapak-Terekeme Türklerine taksim edilen araziler burada kendilerinden önce yaşayan kişiler arasında dahi gıpta edilir olmuştur.

"Bir gün yıġılmış babamı dövmüş Kürtler. Dedem sormuş;

-Celâl bostan ne oldu?

-Vallah baba sene gerçeġi gonuşum. Rıfat Efendi atı sürdü Gopuz'a meni govaladı –Gorpuz orada bir köydür-gettim orda geje galdım. Allah razı olsun o Kürt bu Kürt'ten eyidir. Meni o geje saḫladı. Mene goyun kesti.

Bu gidiyir muhtara haber verir. Eski muhtar da bizim ahrabamızdı. Diyer;

-Celâl'i dövmüş, govalamışlar Eleşkirt'ten.

Ne yapalım diyer. Geri gideḫ. Bunlar kalḫır Aġrı'ya inerler. Gidip eşeġi alır zamanları -tabi bunlar çoḫzengin gelmiş idi buraya-postuña baḫır, burañın bir beşiri -zengini-geziyor. Başında Gırım papaġı, gümüş kemer, hançar, fors her şey yerinde. Adam;

-Beş dakika durur musunuz? Siz bana böyle allah bullah gelirsiniz. Olmaya siz mültecisiniz?

Diyer. Evet der. Sorar;

-Ne yapırsiniz burada?

-Biz burada misafiriḫ. Atatürḫ bizi davet etti, gettiḫ. Pihniġe geldih. Şimdi de yediḫ, iştiḫ, Allah razı olsun deyip şimdi müsaade isteyeceyiz. Bulsaḫ nerde. Bizi geri göndersin. Biz geriye gideceyiḫ.

-Deli misiniz ya! Meñ de muhacirem, meñ de Azerbaycanlıyam. Ben müfettişem. Gizli müfettişem Aġrı-Azerbaycan arası. Size örgedim. Siz zengin gelmişsiz. Meñ buraları geziyrem. Atıñıza biniñ Sarıgamış'a gidin. Atatürḫ ile Mareşal oraya gelmiş. Orada bir binaya bomba düşmüş. O bombayı hangi menzilden geldi, bu nedir incelirler. Gedersiniz orda derdiñizi anladarsınız.

Bunlar atlarıña binirler. Doġru atlarıña binirler sabah, eyle sürüf inirler Sarıgamış'a. Bizden evvel gelen amca çocuḫlarımız da Sarıgamışdadır, Yolkeçmez köyünde. Oraya gidirler, atı oraya bagliyirler. Millet bunlara böyle bahır.

-Siz kimsiniz?

-Biz GarapapaḫTürḫleriyiz.

-Nerden gelirsiz, nereye gidersiz?

-Atatürḫ gelmiş buraya herhal. Bizi gönderdiler.

-Duruñ beş dakika.

Diyer bir saat behlediḫ. Bir de bahtıḫ ki Mareşalla Atatürḫ barabar geliyirler. Geldiler. Yarım yamalaḫ bir selam verdih.

-Buyur babacım.

-Paşam, bizi davat ettin gettin. Allah razı olsun her neyse. Sen yapacaġını yaptın. Ama yalanız her tarafımız da dil yarası da var küreḫ yarası da var. Bizi döġür, goymuğorlar. Bize buradan gedin diyorlar.

-Nerde aġalar?

-Aġrı'da paşam.

-Ey oġlum sizi tabi döġerler. Aġrı'ya sizi meñ verdim mi? Getir bre defterimi. Seni Toḫat'a verim. Seni Bursa'ya verim. Siz orda sahapsiz deġilsiniz.

Efendim işte bizim damın dalı daġ olacaḫ, yediġimiz yaġ olacaḫ, canımız saġ olacaḫ.

Çiftçiliği bahsedince dur diyir. Mareşala diyer içeri git. İki saat bunlar orda durorlar. İki saat sonra Atatürk çıhir.

-Bah, çabuḫ gedin. Köy bütün size galdı.

Bunlar gedende bu Mamik beyleri var burada. Onlar burada bey olmuş, ileri gelen beyler. Biz hele kenarıñ derdiñi çeḫiyrik bir de köyüñ içiñin beyi de var. Bütün köy arazileriñi onnar sahaplanmış. Selim Paşa bizim dedemiz diye. Bunlar galḫır ata binirler. Biraz da yolda Atatürḫ'e töhmet ediyir de gelirler. Diyiler;

-Biz dün çıhtıḫ. Bu diyir arazi daġılacaḫ. Nerde daġılacaḫ?

Dedemin yanıñda biri daha varmış. Diyer;

-Ya bu Atatürḫ gözü, kulaġı havadan ne deyirsen duyuf. Allah gorusun bunları da duyar da bizi askere öldürter. Söyleme söyleme gel gideḫ.

Bunlar gelir eski muhtarıñ eviñin oraya. Baḫırlar ki millet o yanı bu yanı gaçir. Nenem de yetişir;

-Hurşud yetiş, çocuḫlar öldü! Ne ki Kürt var köyden çıḫtı, araziyi bize verdiler.

Ordan sonra bu sefer o gadar çoḫ verer ki araziyi biz bunu ekif, biçemeḫ, bunları yiyemeḫ. Araziñin birazını da geri veriyirler. Keşke heç durmoydular. Güzel, ne has arazimiz var. Ama ne fayda ki bura durmayaceyiḫ." (KK:22)

"Atatürḫ o dönemde burañın yerlisine de Kürd'üne de arazi vermedi. Aldı bütün bize verdi. Onuñ işin Allah işiñi rast getirsin diyerlerdi. Burañın ileri gelen Kürd'ü diyerler ki; başta Atatürḫ'ün sözü olmoydu senin çalḫana tarlasıñda seni gevene goşardım ama ne fayda arḫanız guvvetli. Öyle kinlenmişlerdi ki geven dikenli tarladır onun içine atmaḫ isteyerlerdi. Sonra atmış altıda Topraḫ Komisyonu çıḫtı galan araziyi Menderes bunnara daġıttı." (KK:22)

Karapapak-Terekeme Türklerine verilen topraklar genellikle kendilerinin buralarda karakol görevi yapmalarını ve daimi olarak bu topraklarda kalmalarını sağlamaya yönelik verimli topraklardan seçilmiştir. Devletin, Karapapak-Terekeme Türklerine karşı karşılıklı çıkara dayanan bu ilişkiyikaynak kişiler şu şekilde ifade etmektedir;

"Atatürg zamanında ta buraladan Muş Bulanıg'a gadar Murat nehrini tagip edereḫ Garapapaḫları yerleştirmiş. Atatürg'ün amacı burayı Türgleştirmeḫti. Ama Atatürg'den sonna bunuñ politikasıñı gütmemişler. Atatürg ordan gelif göç edenneri Doġu Anadolu bölgesiñe yerleştirmiş. Bu bölge onun zamandı bayaġı iyiymiş. Bizim köyde Veli Bey vardı. Hamidiye alay gomutanı. Doḫuzuncu alay. O Veli Bey Doġu Anadolu Bölgesi sorumlusuydu Osmanlı zamanında. Tutaḫ'da vardı İsaabat köyüñde. Burada bir sınır bekçisi, jandarması görevi görmüşler Garapapaḫlar. Devlet politikası bir dönem böyle olmuş. Tofraglar vermişler buradaki Garapapaḫlara. Osmanlı devleti Garapapaḫların üzeriñden eliñi hiç çeḫmemiş. Ne zaman ki elleriñi çeḫmişler biz parçalanmışız. Rus harbiñden sonna Atatürg tegrar önem vermiş Garapapaḫlara.

Savaşçı olmalarının yanı sıra hem de demiş ki devlet;

-Sen burayı ek, biç, değerlendir. Seniñ olsun. Ama sınır güvenliğiñi de goru.

Onun için Garapapaḫ Türkleriñi sınırlara yerleştirmişler.

Biz Oġuzlarıñ Kıpçah boyuñdan geldiğimiz için genelde savaşçı bir millet olaraḫ tanınmışız. Sınırda akıncılıḫ yapmışız yıllarca. Atlarıyla saldırañ, tegrar gaçañ, düşmanı yıldırañ öncü bir millet olmuşuz buralarda. Osmanlıda onnarı sınırlarıña yerleştirereḫ düşmanı yıpratma politikası izlemiş. Ata çoḫ iyi binirlermiş. Çoḫ savaşçı, asi bir ve sadıḫ bir milletmiş devletiñe." (KK:32)

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri,Anadolu topraklarına kendi istekleri ile yerleştiği zamanlarda yerli halk ile göçmenler arasında belirgin bir ikilik olmadığını fakat zamanla belli başlı ayrışmaların ortaya çıkmaya başladığını ifade etmiştir;

"Evelden böyle bir ikiliḫ yohuydu. Kürtlüḫ, TürḪlüḫ diye bir şey yoḫuydu. Evet bizi bıraḫmiyirdiler. Doğru sen memleketiñde dur diyerdiler. Ama Eleşkirt'teki o Kürt öyle yapıyordu. Bu yanda aşşakda bizleri gendi cannarı gader severdiler. Ne eḫmeğimizi eḫmehleri tutardı ne yemeğimiz tutardı. Biz her yönnen onnara örneḫ olduh. Her milletiñ eyisi eyi kötüsü de kötüdür. Şimdi bizim Karapapaḫ milleti Rusya'dan gelenler şimdi burada az bir şeydi sayı olaraḫ. Bizim hocamız da gendimizle geldi. Buraya gelen hocamıza bu eşratın hocalarıñın heç biri cevap vermezdi. Orada çoḫ guvvetli oḫumuşdular. Burada hocalarımızı müftülüġe istediler sonna. Öyle alim hocalarımız vardı. Eskiden gelenler zanaatlariyle geldiler. Eskiden ġani arabası vardı mesela. Onu heresi yapamazdı. Agacıñı geydirmesi, biçmesi, çaḫması, beşik örtmesi hep sanat işiydi. Tabi bizlerde olardan gördüḫ zamanında örgendiḫ." (KK:22)

"Buraya yerleştiḫten sonra ben hep söylerem biz et ile tırnaḫ olduḫ aşiret köyleriyle. Buraya zaten ilk gelenler bizim dedelerimizdi. Onlar geldiḫlerinde Ermeniler zaten çeḫilmiş. Burası Ermeni'nin bir hanıymış. İsaabat bir aġa köyü. Kilise olan bir yer. Ermeniler resmen dedelerimize bıraḫmışlar biz gideriḫ bura size demişler. Şu an bu köyün çoġu Karapapaḫtır. Şimdi burada yirmi hane varsa on iki, on üş tane Karapapaḫ var gerisi

dolma. Zaten onlar da şimdi sorsan nesin? diyer Terekemeyiḫ. Biz burada yaşayan Kürtler ile bir hamurla bir mayayıḫ. Bir aġacın birer dalı gibi.” (KK:10)

Şimdiler de ise yörede yaşayan Kürtler bölgedeki Karapapak-Terekeme Türklerine “Acem”olarak nitelendirmekte ve bu gibi söylemler ile kısmen onları ötekileştirmektedir;

“Bize burda Acem derler. Taşlıçay ve Gars’ta Ceferiler var. Onnarnan kültürümüz farḫlı. Dilimiz farḫlı. Dinî olaraḫ onnar Şii. Bizim yaşayımızla onlarıñ yaşaması bir deġil. Onlar İran’dan Azerbaycan’dan gelme. Bize burañın yerlileri de Acem’dir der. Ama biz Acem deġiliz Garapapaġız. Aslında biz deġil Taşlıçay’ın köyleriñde yaşayañlar Acemdir. Ama bunnar kendi aralarıñda hepsini bir tutmuş Türḫlere Acem demişler öyle gitmiş.” (KK:25)

Karapapak-Terekeme Türkleri bölgeyi o kadar çok benimsemiş ve hızlı bir şekilde yurt tutmuş ki burada yaşayan halk tarafından bu durum kıskanılır olmuştur. Hatta yöre halkı bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri’nden kültürel olarak birçok konuda etkilenmişlerdir;

“Bizi çevre köyler hep gısganardılar. Memur sizin köyde, ögretmen sizin köyde, dohtur sizin köyde, araba sizin köyde, ohul sizin köyde. Bizim köyde heçbir şey yohtur derlerdi.” (KK:28)

Sonuç olarak yörede bütünlük, birlik ve beraberlik içerisinde yaşamak için çaba sarf edilse de içten ve dıştan, halk arasında ayrımcılığı körükleyecek, birini birinden üstün tutmaya çalışmak için oynanan oyunlar sebebiyle yörede kargaşalar çıktığı muhakkaktır. Bu konuda çaba sarfedenlerin emellerine ulaşamayacağını Özkan şöyle ifade etmektedir;

“Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletlerimiz vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri olan bu yanlış tevsimler (isimlendirmeler), birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada (başka), hiçbir millet üzerinde teelümden (üzüntü) başka tesir hâsıl etmemiştir” (Özkan, 2000:86).

“Türk milletinin içtimai düzenini bozmaya yönelen didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, alçak, vatansız ve milliyetsiz beyinsizlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir topluluk değildir (…) Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı, Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır” (Özkan, 2000:86).

2.4.4.Göç Karşısında Batılı Devletlerin Tutumu

Kafkaslarda yaşanan göç karşısında Batılı devletler doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır.Bu durumun en önemli sebebi Kafkaslarda ve Anadolu’da Karapapaklardanboşalan yerlere Ermenilerin yerleştirilmesi suretiyle bir Ermeni Devleti’nin kurmakfikriidi. Batılı devletlerbu coğrafyada kendi istekleri doğrultusunda bir yapı kurulması için sessiz kalmayı tercih etmişlerdir (Binark, 2001).

Ayrıca Batılı devletler, İngiltere ve Almanya’nın açık denizlere inmemesi için Rus safında yer almıştır. Bu doğrultuda 1907 yılında İngiltere veRusya arasında bir antlaşma imzalanarakiki devletin sınırlarıbelirlenmiştir (Uçarol, 2000).

İngiltere deRusya’nın Kafkaslardaki politikası karşısında tepkisiz kalmıştır. Göç konusunda gösterdiği tepki sadece göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeyle ilgiliolmuştur. Doğu Anadolu’da bir Ermeni devletinin kurulmasını umut eden İngiltere, Doğu Anadolu’ya göçmenlerin yerleştirilmesini istememiştir (Erkan, 1996).

Bu dönemde Fransız-Rus ittifakı oluşmuştur. Rusya’nın Almanya tarafından reddedilmesi ile Fransa, Rusya ile yakınlaşma gayreti göstermiştir. 1892’de Almanya-Avusturya ittifakına karşılık, Fransız-Rus ittifakı oluşmuştur (Soy, 2004). Bu ittifaktan sonra Almanya, Fransa ve Rusya ile bir savaşa girmekten korkarak Rusya’yı kendi safına çekmek için onun Türk Boğazları’na yerleşmesini kabul etmiştir(Uçarol, 2000).

Almanya,Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti Almanya’ya ticari ayrıcalıklar sağlamış ve devletinin demiryolu ağının inşa edilmesi işlemlerini Almanlara devretmiştir. Osmanlı devletinin kendisine tanıdığı bütün

bu imtiyazlara rağmen Almanya, Rusya'nın da tepkisini çekmemek için Kafkasya'da yaşanan göçler karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir (Soy, 2004).

2.5.Karapapak-Terekeme TürklerininAnadolu'ya İskânı

2.5.1.İskân Yerleri

Karapapak-Terekeme Türkleri Osmanlı topraklarına genellikle toplu halde değil küçük topluluklar şeklinde yerleştirilmişlerdir. İskânda yoğunluğun olduğu yerler; Kars, Malatya, Elazığ, Sivas, Muş, Ağrı, Tokat ve Yozgat illeri olmuştur (Tanrıverdi, 2009: 84).

Karapapakların en yoğun olarak yerleştiği yerlerden biri Sivas'tır. Karapapaklar Sivas'a göçleri 1854-1855 yılları arasında göç etmeye başlamıştır. Karapapaklar Kars'ın Rus saldırısına uğramasının ardından Karapapaklar Sivas'a göç etmek zorunda kalmışlardır (Ercilasun, 2002).

Sivas'ta Karapapakların Ermenilerin yaşadığı yerlere iskân edilmesi birçok probleme sebep olmuştur. Ermeniler topraklarını Kara papaklar ile paylaşmak istememelerinden dolayı Kara papaklarbaşka bir yere yerleşmesini istemişlerdir(BOA, DH. MKT 1609/73-2.).

Karapapakların göç ettikleri illerden biri de Ağrı'dır. Karapapak Salyanoğlulları aşiretinden Mehmet Bey ailesi ile birlikte Kars'ın Rusların eline geçmesiyle Çıldır'ın Urta köyünden Ağrı Tutak'ın Yukarı Derik köyüne yerleşmiştir. BuradaMehmet Bey'in oğlu Hacı İsa Bey'den adını alan "İsa Abad" köyünü kurmuşlardır (Kaya, 2008).1900'lü yılların başındaAğrı'ya yerleşen Karapapaklardan Osmanlı ordusuna yardım edecek bir alay oluşturulmuştur (BOA, DH. MKT 2202/58).

Karapapaklar geldikleri bölge ile kendilerine için tahsis edilen yerlere iklimsel farklılıklardan dolayı hemen yerleşmemişbir süre başka yerler aramak için dolaşıyorlardı. Bazı Karapapaklar ise iskânlarının uzun sürmesinden dolayı Rusya'ya dönmeye mecbur kalıp Osmanlı askerleri tarafından yoldan dönderilmişlerdir(BOA, A.MKT. MHM. 514/22 -4).

Göçmenlerin vatanlarındaki savaş günlerinin bitmesiyle geriye dönmek istemeleri memleketlerine duydukları özlemi göstermektedir.

2.5.2.İskân Sonrası Yaşanılan Sıkıntılar

Osmanlı Devleti Kafkasya'dan gelen bu göç hareketinden sonra ekonomik, siyasi, idari ve sosyal birçok sorunla karşılaşmıştır.Bu sorunların çözülmesi ve göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için komisyonlar kurulmuştur. Çünkü alınan bütün tedbirler, temin edilmeye çalışılan ihtiyaçlar,tahmin edilenden fazla göçmenin Anadolu topraklarına gelmesi ve ülkenin kısa sürede büyük toprak kaybetmesinden dolayı yeterli gelmemekteydi (Halaçoğlu, 1995).

Karapapak göçmenlerinin yaşadığı sorunların başında yerli halk ile yaşanan sıkıntılar geliyordu. Osmanlı Devleti sorunların çözülmesi için büyük bir gayret gösterse de zaman zaman sıkıntılardan tam olarak haberdar olamıyordu. Karapapaklar ile yerli halk arasındaki ana problem daha öncede belirttiğimiz üzere toprak meselesi idi. Kimi zaman Karapapaklar kendileri arasında problemler yaşıyordu. Bu sorunların temelinde yine toprak meselesi yatıyordu. Göçmenlerden erken gelen gruplar en verimli toprakları sonradan gelenler ise kalan toprakları alıyordu. Bu durumun adaletli olmadığından yakınıyordu (Tanrıverdi, 2009: 92).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan sonra hâsıl olan milliyetçilik hareketleriyle topraklarını korumak zorunda kalmıştı. Osmanlı topraklarında yer alan Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya bağımsızlıklarını ilan etmişti.Buralarda yaşayan Türkler de göç etmek zorunda kalmış vegöç yollarında binlerce Türk hayatını kaybetmişti. Rusya'da Kafkasya'da aynı politikayı uygulamış ve burada yaşayan Türklerden olan Kara papaklar da göç etmek zorunda kalmıştır.

2.5.3.Karapapak-Terekemelerin Ağrı'ya İskânı ve Bugünkü Durumları

1828 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile kaybedilen topraklardan göç eden Karapapaklar ilk olarak Kars ve Ardahan'a,1877-78 Osmanlı-Rus harbiyle beraber bu toprakların Rusların eline geçmesi üzerine Ağrı'da dâhil

olmak üzere birçok şehretekrar göç etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten 1930'lara kadar göç hareketi devam etmiştir.

Karapapakların yoğun olarak yaşadığı ilçelerden biri olan Tutak ilçesidir. Ailesi ile birlikte Sivas'a göç etmek için yola çıkan Hacı İsa, göç güzergâhında yer alan Tutak ilçesinde arkadaşına uğramıştır. Ağrı'nın yerlisi olan Hacı Yusuf Ağa, kendilerine coğrafyadaki bazı köylere yerleşebileceklerini ifade etmiştir. Bundan sonra Hacı İsa ve ailesi, Tutak'ın Yukarı Derik köyüne yerleşmemiş ve bu köye "İsaabat" adını vermiştir (Kaya, 2008: 206). Yukarı Derik dışında, Akyele, Aşağıkülecik, Ataköy, Bayındır, Çobanoba, Daldalık, Ekincek, Esmer, Gültepe, İsaabat, Kılıçgediği, Sincan ve Yayıklı ile Akyele ve Topin köy ve mezralarına da Karapapaklar yerleşmiştir (Yılmaz, 2006: 103).

1900'lü yılların başında Gürcistan Borçalı'da yaşayan Karapapaklardan bir kısmı,Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bunlardan bir grup Karapapak Ağrı ilinin Tutak ve Eleşkirt ilçelerine (Memmedli ve Memmedova, 2011: 15), bazı gruplar ise Malazgirt ve Bulanık'a, Sivas'ın Tutmaç, Büyükköy ve Kurtoğlu ilçelerine yerleşmişlerdir (Arabacı, 2005: 150).

1914'te bu coğrafyaların Ruslar tarafından işgal edilmesiylebölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri Erzurum, Sivas, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Yozgat, Kayseri, Adana, Elazığ ve Mardin gibi illere göç etmiştir. Bu göç hareketi "kaç kaç/kaç ha kaç" olarak adlandırılmıştır (Yılmaz, 2006: 359-376).

1980'li yıllar Ağrı'da Karapapak-Terekeme Türklerininen yüksek nüfusa sahip olduğu yılları olmakla beraber bu tarihten itibaren ilde güvenlik sorunlarının yaygınlaşmaya başlamasıyla batı illerine ciddi birKarapapak-Terekeme göçü yaşanmıştır.İlde yaşayan Karapapak-Terekeme nüfusunun hızla azalmasında daha iyi eğitim alabilme, iş bulma, güvenliğin sağlanamaması gibi sebepler bulunmaktadır;

"Buradan göç veriliyor ama sadece Karapapaḫlar göç etmiyor tabi. Buradan Kürtler de gidiyor, Azeriler de gidiyor. Bunun en büyük sebep geçim sıkıntısı. Köylerde hayvan sayısı çoğaldığı için arazi sıkıntısı oluyor. Ondan dolayı kendilerine batıda bir iş kurmaya çalışıyorlar. Gidenlerden tekrar dönüş yapanlar da var ama tabi çoḫ az. Emekli olmuş köyünü toprağını özlemiş özellikle Taşlıçay'ın köylerine geri dönenler oluyor. Geçitveren

köyüne özellikle polis kısmı subay kısmı geri dönüyor. Bu çoḫ güzel keşke daha yaygın olsa. Ama çoḫ nadir işte giden geri dönmüyor.” (KK:2)

“Önceden bizim iki yüz yirmi haneydi. Şimdi seksen dört hane galdı. Çogu işsizliḫten. Memur olanlar emegli oluf çochlarıñın yanıña gidiyor. Malıñı mülküñü satıf ordan ev alıyor.” (KK:6)

“Aydın’a giden var, Denizli’ye giden var… Geçim sıkıntısıñdan başka ne olacaḫ. Bizim komşularımızla bir sıkıntımız yok sadece geçim sıkıntısı” (KK:40)

“Sade bizim aileden yetmişin üzerinde ev var İstanbul’da. Bizim gençlerimiz artık hayvancılık yapmıyor. Gözlerini dikmişler batıya. İş kuran var, kasaplar var, besicilik yapan var. Eee artık onları buraya dönderemeyiz. Er geç oraya gideceğiz. Ama nasıl olur onu bilemem.” (KK:19)

Geçim sıkıntısı yaşayan halkın göçü önce il merkezine, daha sonra ise refah düzeyinin nispeten daha yüksek olduğu batı illerine doğru yönlenmiştir. Özellikle 1980’li yıllarla birlikte hız kazanan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte bölgedeki Karapapak-Terekeme Türkleri topraklarını bırakıp birçok farklı ile göç etmişleridir. Son yıllarda görülen tarımda destekleme faaliyetleri ve altmış beş aylığı gibi imkânlar göçü bir nebze yavaşlatsa da göçe engel olamamıştır;

“Köyümüz gırḫ haneydi ama şimdi yetmiş seḫsen hane vardır. Karapapaḫ nüfusu ancaḫ on hanedir. Herkes göçtü gitti Bursa’ya, Ankara’ya, İstanbul’a. İşsizliḫten dolayı buradaki Karapapaḫlar göçtü gitti yavaş yavaş. Yerini de Kürtler doldurdu. Çiftçiliḫ garın doyurmadı. Gübre fiyatları arttı, makine alamadılar, mazot fiyatları arttı. Önceden kendi ürettiġiñi kendisi yiyor yetiyordu. Öküzle yapıyordu tarla işiñi. Mazut yoḫtu. Daha çoḫ gazanmaḫ istemezdi herkes ne çıḫarsa ona şükreder, yıl boyu yerdi. Sonna daha çoḫ daha çoḫ gazanmaḫ istedi doymaḫ için gübre gereḫti bu sefer. Bir aile yedi gardeşti yedi gardeş oldu on dört. Oñlardan türedi uşahlar oldu, gırh. Toprahlar mecburen bölündü, bölündü. Az topraḫtan çoḫ mal çıḫmadı. Mahsul kimseye yetmez oldu. Fabriga yoḫ burda, iş sahası çoḫ dar. Oḫuyannar oḫudu hakim oldular, savcı oldular, doḫtur olduar, mühendis oldular, örgetmen oldular. Onarın tayini çıhtı İstanbul’a Ankara’ya. Ee mecbur anasıñı babasıñı da götürdüler peşlerinden. Çocuḫları yanlarından giden ailelerde çalışacaḫ kimse galmadı.

Millet çiftçi sabit bir geliri de yoḫ. Çocuḫlarına baḫmaya olan hayvannarını da sattılar. Elde avuçta galmadı. Biz de göçmeḫ istedih ama yaşlı bir babam annem var. Onnar dediler;

-Biz yaşımızı doldurmuşuz. Oralara ayaḫ uyduramayız. Biz ölene gadar bizi bu topraḫlardan ayırma.

Dedi biz de burada galdıh." (KK:1)

"Buradaki Karapapaḫ-Terekeme nüfusu gönül ister ki çoġalsın ama bu gidişat hiç iyi deġil. Mesela ben daha önce burada deġildim İstanbul'daydım son on altı senedir buraya geldim. Benim gözlemlediğim o tarihten bu yana nüfus diyebilirim ki yüzde otuz daha azaldı. Şu an burada nüfus olarak ortalama dört beş bin kişi kaldı. Ama on yıl önce Tutaḫ'ın yüzde sekseni Karapapaḫtı. Şimdi yüzde otuzlarda kırḫlarda." (KK:2)

Bölgedeki sosyal ve siyasi durum ile asayişsizlik,halkın temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı büyük oranda etkilemiştir. Can ve mal güvenliği tehlikesi de hâsıl olunca bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkü nüfusunda ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Barış sürecin bazı kesimler tarafından suiistimal edilmesi ve baskılamanın artması göç eden kişi sayısınıetkilemiştir;

"Biz buraya gelende heş sıkıntımız olmadı. Şimdi sıkıntımız olur. Şimdi bizim bu köy üç yüz hanaydı. Üş yüz hanadan iki yüzü getti. Köyden köç etti. Neden getti? Yeni genşler örgetmen çıḫtı. Yeni genşler mühendis çıḫtı. Yeni genşler zaman gettiler. Onnarıñ babaları öldü. Arazıları çoḫuydu. Onarda bu arazileri sattı. İçeri memleketten özleriñe öy aldı. Tarlalarıñı sattılar. Nereye sattılar? Köye satmadılar. Köye satmaḫ istediler kimse alamadı. Dışarıya sattılar. Şimdi dışarıda tarlalarımız satıldı. Çevremiz hep satıldı. Kürtler aldı. Burada Kürtler çoḫdu. Bizim memlekette bu köyde Türk ve Hazeriler vardı Taşlıçay'da Tutaḫ'ta. Şimdi hepsi sattı. Onnarda getti içeri memlekete. Adamlar zorlu. Baḫtılar zorlular geldi. Bir söz var; yerli geldi yersiz gaştı, yersiz geldi, yerli gaştı. Şimdi bizim çevremiz satıldı. Böyle sıkışmışıḫ bir araya. Bir arada köy çevresi köydeki araziler satıdıḫtan sonna şimdi de köy kenarları da satılıf. Şimdi bizim çayırlarımıza malı goymırlar. Vallah bizim gendi yer bizim, arazi bizim, ot bizim malımız gidir deyirler;

-Haydi biz burayı almışıh.

Şimdi bizim durumumuz tabi gençler añlamaz bilmez men oğullarıma da diyirim;

-Ay oğul şimdi burada variyetiñiz var bu variyetiñizi, bu el gaçdı beş parmaḫ, bu beş parmağın ikisiñi harcayıñ üçüñü geri goyuñ. Bu köy size emanet ama bu köy size ev olmayacaḫ.” (KK:27)

“Geçitveren köyü üç yüz hane, hepsi Garapapaḫ. Yekmal köyü var şimdi topu topu on beş hane galdılar. Toplam sayımız beş bini geçmez bu çevrede. Eleşkirt, Tutaḫ ve Merkez de yaşayan sayısı da kırḫ biñi bulurdu burda on yıl öncesinde. Seḫsen dörtden bu yana göç başlamış burada. En büyüḫ göç de iki biñli yıllarda verildi. Ekonomik sebebeler çoḫ etkili oldu. Bir evde on nüfüs var. Altı tanesi işsiz. Hepsi bir baba başıña baḫıyor. Çocuğu burda iş bulamadığı için çoğusu çeḫti gitti. Tarım için işleyeceḫ arazisi yoḫ çoğusuñun. Bir gısmı çocuğu bir işe girsiñ, iş sahibi olsuñ diye çegip gitti. Malı olanlar da burada yatırım yapamıyor. O gadar Ağrı esnafı içinde Garapapaḫlarıñ sahip oldugu iş yeri o gadar az ki. Ben zamanıñda kahve açtım, kafeterya açtım, market açtım ama bizden alışveriş yapılmadı. Kapatmaḫ zorunda galdıh. Devrettih. Bir zaman aynı markanın bayiliğini yapıyorduh. İlçelere mal vermeye gittigimizde adamlar bizden almıyordu ki kendi adamlarından alsınnar o adam pirim yapsın. İşte göçüñ asıl nedeni bu oldu. Adam ticaret yapacaḫ, yapamıyor. Çocuğuñu işe bırahacaḫ, kimse almıyor. Bizim Garapapaḫ bir arhadaş bir Fransız ile annaştı organize sanayi bölgesiñde bir yer yapıldı dondurma fabrigası için. Yapıldıḫtan hemen sonna orayı yaḫtılar. Adamlar o şekil bıraḫtı, gaçtı. Gidenner gitti kimisi galmaya mecbur oldu. Kimisiñin fazla arazisi vardı, satamadı. Bugün gideyim diyen arzisiñi satamadı. Kimisiñinde gidip batıda ticaret yapacaḫimkânı, o kabiliyeti yoḫ. Kimisi maddi açıdan gitme imkânı bulamadı. Kimisi gerçeḫten hayvancılıhtan güzel gazanıyor kendi gitmiyor.” (KK:6)

“Buraya geldiğimizde Kürt-Türk ayrımı vardı. Kürtler bize baş kaldırmaya çalışmıştı biz de ezilmiyorduk. Büyüklerimiz söylüyordu; ikimiz çarşıya gittiği zaman ikimiz bekliyorduk köyde. Bunlar önümüzü kesmesin diye. Bazen iki köy çatışırdı dedelerimiz diğer köydeki gençleri sakinleştirmeye ve doğru yolu göstermeye çalışırmış. Ama bu dağ köyleriñin dostlukları çok iyidir. Vesait yohtu. Adam mesela Çatalıpaşa’dan yürüyerek geliyordu bir günde burada misafir oluyordu. Ertesi gün gidiyordu Ağrı’ya

alışveriş yapıyor tekrar dönüyor burada bir gün daha misafirimiz oluyordu öyle gidiyordu. Yani buraları kendi evleri gibi görüyordular. Ama bizi siz azınlıḫsıñız, Acemsiñiz diyerek bastırmak istediler.” (KK:21)

Ağrı’dan göçmeyip bölgede kalan Karapapak-Terekeme Türkleri ise genellikle mal mülk sahibi olup köyden kopamayan yaşlı nüfus ve toprağına sıkı sıkıya bağlı olan milliyetçi kesim olmuştur;

“Köyümüz iki yüz haneydi. Şimdi sehsen hane galdı. Yüzde atmışı gitti. Gidennerin çoġusuñun çocuḫları oḫudu da gitti. Biz gitmediḫ. Burda arazilerimiz fazlaydı. Ben de meraḫlıydım bu işe. Toprağımıza da bağlıyıḫ. Gidemedih. Biz şeherde yapamayız. Köy daha rahattır. Dogal yaşıyırıḫ.” (KK:8)

“Zülüm görmeseḫ köyümüzdür niye gidelim? Köyümüzdür, tofraġımızdır, suyumuzdur burası. Burası terg edileceh bir yer degil.” (KK:5)

“Bir gısım Karapapaḫ göçtü gitti ama burası baba yurdu, dede yurdu. Allah devletimize zeval vermesiñ. Vallah devletimiz olduġu müddetçe ne göçer ne de yoḫ oluruḫ. Ahraba, eş, dostla genelde bazen kahvelerde otururuḫ. Evelden Ḳars’tan aşḫlar geldigi zaman gahvelerde toplantı olirdi. Ḳars’ta iletişim çoḫ güzel ama burada böyle bir şey yoḫ. Burada insanlar âşıḫlıḫ meselesini bilmiyir. Nerden gelmişler, Karapapaḫ kimdir bilmirler. Burda adam aslıñı asaletiñi bilmir. Kimse ne soyuñi bilir ne de sopñu. Nerden gelmişsen? Aya bizimkiler de Ḳars’tan gelmiş. Ḳars’ın neresinden, önceden nerede yaşamışlar ḫeç yoḫ. Ḫala örġenemedi ki ki nereden gelmiş. Bu dagılmışlıḫ fakılıḫtandır. Terekeme milletinin bir gısmı çok gayıttır. Kimseyi çekemez, birisi birinin önüne geçse hemen başına vurur.” (KK:10)

“Bana göre Garapapaḫların burda barınması şu anki devlet politikasıña göre zor. Atatürḫ zamanıñda çıhan Gayri Müslimler yerine bizler yerleştirilmişiḫ. Şimdi biz buralardan çıḫıp gidiyoruz Kürler yerleşiyor. Bazı köyle ısrarla mücadele ediyorlar buralarda galmaya.” (KK:32)

Evlendikten sonra daha iyi şartlarda yaşama isteği veya üniversiteyi bitirip farklı illere atanmasonucu yapılan göçler ildeki Karapapak-Terekeme Türkü nüfusunu

azaltmaktadır. İnsanlar yaşamış olduğu sıkıntıları çocuklarının yaşamasını istemedikleri için daha iyi eğitim imkânlarının sunulduğu kentlere göç etmek istemiştir;

“Batıda bir yerde çay içiyoruz. Herkes galḫıyor gendi parasını veriyor. O benim zoruma gidiyor. Gardeşlerimiñyanına gidende her zaman oturduġumuzda ben veriyorum. Bana garşı çıḫıyorlar yapma sen hacı diye. Ama böyle olmasa dostluḫ olmaz, ahrabalıḫ olmaz.

-Kültürümüz ayrı oġlum. Yapamam orda ben

Dedi. Bana zor gelir diyende biz burda onnarıñ yanıñda galdıḫ. Babamgil burada son guşaḫtır. Benim de çocuḫlarım oḫudu. Onnar yarın bir gün bir yerlere gidende biz de mecbur gideceyiz arḫalarından.” (KK:1)

“Köyden çoḫ göç oldu. Çoġu çocuḫlarıñdan dolayı göçtü, gitti. Zaten ya iki ya üç çocuḫları var Garapapaḫlarıñ. Ama Gurmanşlar öyle değil. Çoġaldılar buraya kök saldılar. Bizim burda iki çocuġu var. Oḫudu ögretmen oldu, polis oldu babasıñı anasıñı götürdü yanına. Burda ekim, piçim yapacaḫ kimse galmadı. Ya tarla tapanıñı ahrabalarıña verdi ya da sattı.” (KK:38)

İlde yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri kültürleri yıllar geçtikçe daha da deforme olmaktadır. Karapapak-Terekeme Türklerininbüyük bir heyecanla kutladıkları törenler artık kutlanmamakta, giyim kuşam gelenekleri yok olmakta, dil özelliklerini kaybetmektedirler. Hatta Karapapak-Terekeme Türkleri öz değerlerinden o kadar uzaklaşmışlar ki düğünlerinde Kürtçe müzikler çaldırmaktadırlar;

“Allah hiçbir zaman devletimize zeval vermesin. Bugün Orta Doğu’da yaşanan sıkıntıları görüyoruz. Biz sadece huzur istiyoruz. Burada en büyük sıkıntı zaten istihdam. Yeni iş sahaları yavaş yavaş açılıyor. Kış şartları burada fazla ağır. Eskiden daha zordu. Ama insanlar nasıl başa çıkacağını iyi biliyordu. Şimdi kimse zorluğa gelemiyor. İnsanlar bir de burada birbirinden koptu. Kopunca da öz değerler yavaş yavaş kaybolmaya başladı. Bir dernek olursa gerçekten bir çatı altında toplanırsak yakınlaşma olur, insanlar değerlerine daha çok sahip çıkar, bir birlik beraberlik olur. Burada ki birçok köy asimile oldu. Gidiyorsun Türk köylerinin bazılarına bir tane Türk bulamıyorsun. Özü Türk kabul

ediyor ama adam Türkçe konuşmayı bilmiyor. Artık Kürtleşmiş yanlış anlamayın. Kürtler burada rahatça ana dilini konuşuyor. Lazlar Karadeniz'de rahatça konuşabiliyor. Ama biz burada konuştuğumuz zaman bize gülüyorlar. İki tane soydaşımla yan yana geldiğim zaman ben kendi dilimi nerde olursa olsun rahatça konuşuyorum kim ne derse desin. Böyle de yapmamız lazım." (KK:45)

Karapapak-Terekeme Türklerininkültürel değerlerini bu ölçüde kaybetmelerinin en önemli nedeni çoğunluk durumundan azınlığa düşmeleridir. Bölgeye geldikleri ilk yıllarda sayıca fazla oldukları için kendi kültürlerini yaşatabilmekle beraber azınlık duruma düşmeleri ve gelişen teknolojinin de örf ve adetleri zedeleyerek insanları kendi değerlerinden uzaklaştırması ile gelenek ve göreneklerini büyük oranda kaybetmişleridir. Öyle ki bu Türk topluluğuna ismini verdiklerini ifade ettikleri papakları bile artık giymemekte evlerinde birer yadigâr olarak korunmaktadırlar;

"Köyümüz süreḫli Karapapaḫ nüfusu olarah göç veriyor. Gün geçende burda kimse galmayacaḫ bizden. Bazı Karapapaḫ nüfüsüñün çoḫ olduġu köyler istisna. Onnar göçse de gelir, ev yapar, hayvan alar, çiftçiliḫ yapar burda yaşamaya devam ederler. Buradan göçüp gidennerin yüzde seḫseni geçimsizliḫten gitmişler. Aslında Ankara, Bursa, İstanbul da yaşayacaḫ durum yoḫ. Çoḫ sıḫı. Ama insannar doymaḫ zorunda doyurmaḫ zorunda. Ondan gidiyorlar. Yoksa burda birgaç fabriga olsa dönüp gelenler olar. Bu dağlar, bu köyler, o ovalar hep boş. İnsanıñ yaşaması için çoḫ güzel. Ama insannar iş istiyor. Devlet gadrolarına da biz azınlıḫ olduġumuz için, bir yerlerde bir adamımız olmadığı için giremiyoruz. Encümenner onlardan, milletvekilleri onlardan, belediye başgannarı onnardan. Aslında bu devlet için çoḫ şey feda ettiḫ. Havaalanı topraġını biz verdiḫ devlete bağışladıḫ mesela. Vali, gaymagamlar, dönemiñ başbaganı Mesut Yılmaz hep geldiler. Söz verdiler; tarlalarıñızı verin sizi de burda işe alalım diye. Biz bütün tarlayı tapanı verdiḫ. Üzerinden de yirmi yıl geçti ama elimize bir şey geçmedi. Koruyucu olduḫ tam yirmi sene. Sonna dediler elli beş olan emehliliḫ yaşıñı gırḫ beşe düşürdüler. Emeḫli olun tazminat verecez dediler. Hem tazminat alamadıḫ hem de geriye dönüḫ sigorta istediler. Biz burda azınlıḫ olmamızıñ sıḫıntısıñı hep çehtiḫ. Karapapaḫların buraya gelip yerleştiḫleri dönem ki deġer şimdi bize verilmiyor." (KK:1)

"Herkes çoluġumuz çocuġumuz oḫudu biz burda ne yapacayıḫ deyif gideriḫ diyer. Ama mesele o deġil. Mesele biz burda azınlıḫ galdığımız için gidiyoruz. İşin gerçeği bu.

Meñ burda Garapapaḫlar bundan on yıl, on beş yıl önceki gibi olsaydı hayatta gitmezdim. Burda yannız hissediyoruz. Dışlanmış hissediyoruz. Devlet de bize el uzadamıyor. Sözümüz geçmiyor. Bir garar alınanda bizi adam yerine goyañ yoḫ."(KK:6)

"Köyümüzüñ girişine Kürt kökenli bir vatandaş ahır yapmış. Hiçbir tofrağı yoḫ. Üç yüz goyun, üç yüz malını bizim köyüñ arazisiñde otlatıyor. Gidiyor şikayet ediyorsun kaymağama, polise, asgere. Adam diyor;

-Gardeşim men bir şey yapamam. Emir böyle.

Normalde arazisi olmayan bir insan hiçbir yerde malını otlatamaz. Getiriyor beş yüz hayvanıñı orda otlatıyor. Biz de bir şey yapamıyoruz. Devlet bir şey yapamıyor. Orda kendi arazimizde, gendi tofrağımızda gücümüz yetmeyince, sözümüz geçmeyince biz de diyoruz;

-Biz burda zaten bitmişiz. Bizim burda yaşamamız imkânsız.

Çünkü adam senin sırtıñdan geçiniyor ve kimse buna galḫıp bir şey demiyor. Mahkemeye gidiyorsun, garagola gidiyorsun adamlar bir şey yapmaḫ istiyor. Ama milletvekili telefon açıyor, iş bitiyor. Biz de dönüyoruz. Biz burda garip galdıḫ. Biz bu tofraglarda gan döḫtüg. Buralar için savaştıḫ ama başgaları geldi sahiplendi. Biz demiyoruz ki ayrım olsun. Ama biz diyoruz herkes eşit olsun. Kimse kimseye üstün olmasın bu tofragda. Gardeşçe yaşayalım." (KK:32)

"Çoḫ gözel evlerimiz var, çoḫ gözel baġ bahçamız var ama sıḫıntı olduḫtan sonna durañ mı var? Durmaz. Nedendi? Can şirindir. Eviñi de goyar gidersen, malıñı da goyar gidersen. Evelden köyümüzüñ yüzde doḫsanı tahsilliydi. Hâkimimiz, savcımız, mihendisimiz, muallimimiz hatta milletveklimiz bile vardı. Şimdi köyümüz eski durumuñda deġil. Neden deġil? Çoh yaşlı adamlar var burada, genşler de söze bahmır gidir." (KK:27)

Eskiden nüfus olarak oldukça fazla sayıda olan Karapapak-Terekeme Türkleri şimdilerde azınlık kalmanın verdiği bir takım sıkıntıları yaşıyor olsalar da bölgede huzur ve barış içerisinde yaşamak için gayret göstermektedirler;

“Bir baskı sonucu Karapapaḫların göçünü Tutaḫ için söyleyemeyiz Tutaḫ’ta Karapapaḫ nüfusu daha yoġun olduġu için. Bir de buradaki Kürt aşiretlerine belli büyüklerimiz veya şimdi biz dostluk ortamı oluşturmuşuz ayrıca akrabalıklar kurmuşuz. Ama bu baskı olayını daha çoḫ Taşlıçay’da, Ağrı Merkez de maalesef duyuyoruz.” (KK:2)

“Buraya göçtükten sonra bizlere hiçbir kimse hiçbir zorluḫ çıḫaramamış. Biz geldiğimizde burada buranın yerlisi Rüstem Aġa varmış. Aġrı’ñın askeriyesiñe o bakıyormuş. O gadar varlıḫlıymış. Muhacire de sahip çıḫıyormuş. Muhacir de zaten gittiği yerde bir eser koyuyormuş. Medeniyet olarak bir şeyler bırakıyormuş. Şimdi bizim çevre köylerde mesela bizi örnek alıyorlar. Hatta halk arasında Kürtler bize ‘Acem’ derler. Biz Acem deġiliz aslında Türkoġlu Türk’üz. Acemler asıl İran’dan gelmiş. Onlar genelde Taşlıçay taraflarıña yerleşmiş. Onlar Hz. Ali’ye inanıyor ve beşinci mezhep olduhlarıñı söylüyorlar. Ama beşinci mezhep yoḫtur tabi. Acem derler bize burañın yerlisi. Allah var saygıda kusur etmezler. Yemeġimiz, kültürümüzü nerde görseler anlatarlar. Bize bir gün bir Kürt taḫıldı şaka etti Acemler gelmiş diye. Babası dedi ki;

-Oğlum bunlara karışma. Bunlar direġ Allah’a bağlıdır. Bunlar yalan söylemez, iftara atmaz, namus konusuñda hassastırlar. Her şeye gitmez her şey söylenmez bu Türk milletiñe. Hele bir de bayrağı yerde görürse canıñı verer seni öldürür. Türk’üñ bayraġıña, namusuña doḫunma ne yarasan yap. Hele özellikle bayraġına heç doḫunma.” (KK:21)

“Biz yaḫın dönemde köy köy gezerek 20.000 oy topladık zamanıñda. Ama çoḫ fazla göç verdiḫ. Sade bizim bu köy dört yüz elli hane göç verdi. Şu an da doḫsan sekiz, yüz hane kaldıḫ. Köyümüzüñ doḫsan beşi Karapapaḫtır. Birkaç tane dışarıdan gelme var. Ama şu an burada yaşayan Kürtleriñ çocuklarıñın çoġusu Kürtçe bilmiyor. Şimdi hiç ayrımımız yoḫ. Göçüñ en büyük sebebi ahaliniñ çocuklarıñın oḫumasıydı. Çocuklar şehir dışıñda oḫurken aileler yalnız bıragmaḫ istemiyordu. Kimisi de geçimiñi yapamıyordu, fabrikaya girdi, bir yerde bir işe girdi. O şartlarda gittiler. İş sahası olsa, eğitim düzgün olsa kimse buralardan çekip gitmezdi.” (KK:21)

“Köyümüz yirmi yirmi beş haneden oluşuyordu bundan on sene önce. Şimdi yedi sekiz hane galdı ama öyle evler var ki bir kişi galmış. Hep gitmişler. Gidişimiz bir baskıyla olmadı. Devlet hep bizim yanımızdaydı. Devletle aramız ne açıldı ne bozuldu. Buralarda İsaabat denildiği zaman milliyetçiliḫ aḫla gelir. Biz güçlü durduġumuz, köklü olduġumuz

için bize kimse baskı yapamadı ama tabi başka yerlerde duyduḫ. Ama en çoh da kendilerine zarar verdiler. Buranın köklü aşiret aileleriñin çocuhlarıñı rehin alır para isterlerdi. Başka köylerde yardım ve yataḫlıg da yaptılar. Adam gece dört çuval un alıyor köye gidiyor ikisi kendileriñe ikisi dağdakilere. Yoḫsa can teḫlikeleri var, çoluġu çoçuġu var. Aġrı'da belli dönemlerde baskılar oldu. Bir dönem terör. Bir dönem saġ-sol. Bir dönem çözüm süreci. Azınlıḫ galdığımızdan hep ezildiḫ. Burda eġer biraz sözüñ geçerse sahibiñ varsa herkes saña saygı gösterir. Ama sırdansan ezilirsin. Biz dedemizden galan o isimle o saygıyla burada yaşayabiliyoruz. Biz buraya ısındıḫ. Bizim aile için söylüyorum baskı yoḫ, saygı var. Gettiğimiz her toplumda bizi başköşeye alırlar. Hacı İsagilden geldiḫ dedin mi toplumda saña bir yer verirler. Topraġımız çoḫ. Bu yüzden biz buraları terk edip gitmiyoruz. Buradaki Garapapaḫlar hakkında çoḫ da ümitsiz olmayalım ama ilerisi garanlıḫ. Çünkü çoh azaldıḫ. Türḫ olarak göçüñ geri dönüşü yoḫ burada. Kürt'den dönenler var ama Türḫ'ten yoḫ. Ama tabi hep biriz. Bayramlarda, düġünlerde, taziyelerde onnar gelir bize, biz onnara gideriz.

Bizden sonra kimse bizim gibi yaşamayacaḫ. Köyde bizden küçüḫler ne gördüyse, duyduysa yaşamaya çalışacaḫ ama olmaz. Biz de dedelerimiz gibi yaşamıyoruz ki onardan beḫleyelim. Zaman değişiyor. Adam Garapapaḫ'tır ama aslını gaybetmiş. Ama çoh üzücü." (KK:25)

Bölgede özellikle Karapapak-Terekeme Türklerinden saygın aileler ile köy nüfusu hâlen fazla olan Karapapak-TerekemeTürkleri bölgedeki etkinliklerini sürdürmektedirler. Fakat bölgede diğer etnik gruplar ile birlikte uzun yıllardır yaşamanın gereği olarak meydana gelen etkileşim dolayısıyla kültürel bir yozlaşma içerisinde olduklarının kendileri de farkındadır;

"Garapapaḫlıgın en menşur oldugu yer Aġrı'da Tutaḫ, Taşlıçay, Aġrı Merkez ve merkeze baglı köyler. Patnos'da Diyadin'de pek az Garapapaḫ yaşarmış. Fakat şimdi tamamen asimile olmuşlar. Tutaḫ'da on dört Türk köyü vardı şimdi on ikiye düştü. Hatta Tutaḫ'ıñ şu anki belediye başkanı da Garapapaḫtır. Taşlıçay'ıñ yedi-sekiz köyünde varlar. Bir köyü tamamiyle bitti; Geçitalan. Ora bu son beş sene de hızla devirdaym oldu. Orada yerleşeñ insanlara bir baskı uyguladılar. Özellikle psikolojik baskı. Mesela bir metre yer aldılar yüz metre yere sahip çıktılar. Şu an Mengeser ve Geçitveren köyü bozulmamış köyler. Bunlardan başka diġer köylerde hepsi farklı yerlerden gelip yerleşeñ insanlarla

doldu. Bunlar gelip yerleştiġi zaman kendi örfleriyle, töreleriyle, ananeleriyle geldiler. Bunlar bizim içimize gelip girdiḫleri zaman bizim kültürümüzü bozdular.” (KK:33)

Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadıkları başka bir sıkıntı ise batıda başka bir ile gittiklerinde kendilerine ön yargı ile yaklaşılmasıdır. Batı illerine giden Karapapakların bulundukları ortama girip kendilerini kabul ettirmeleri zaman alabilmektedir. Yaşanan en büyük sıkıntılardan biri batıya göçüldüğünde yaşanan kimlik karmaşasıdır;

“Köyümüzün eski ismi Mezire’dir. Şimdi Otlubayır oldu. Bizim köyün yüzde sekseni göç etti. Şu an on üç hane. Sadece içi hane Gapapḫ değil. Gerisi Gapapah. Onun da bir tanesi enişteymiş. Diğerinin de bir tarafı Gapapaḫ’tır. Aslında yabancı yok. Önceden seksen haneydi köyümüz. Terörün en azgın döneminde herkes çekildi, gitti. Doksanlarda yavaş yavaş göç etmeye başladılar. Geçim sıkıntısından göçtü çoğu. Terörden korkmadık biz hiçbir zaman. Bizim köyümüz teröre karşı 1996’ta silahlana tek köydür. Ben milliyetçi bir insanım. Öz değerlerime sıkı sıkıya bağlıyım. Her zaman da aslımla öğündüm. Ben milli sporcuyum. İstanbul da bir spor kulübüm var. İstanbul’da uzun yıllar rahatça yaşadım ama memleket çok ayrı bir şey. Oraya gittiğiniz zaman çok affedersiniz kıro diyorlar burda da Acem diyorlar. Biz nereye gidelim. Ama biz kendimizi azınlık olarak hiçbir zaman görmedik. Hiç kendimizi ezdirmedik. Burası batıda yaşamaktan çok daha güzel ayrıca. Orda yaşadığın belli başlı sıkıntıları burda yaşamıyorsun. Burası senin ana vatanın, toprağın. Bu çok önemli.” (KK:45)

Bununla birlikte Karapapak-Terekeme Türklerini ilde en çok zorlandıkları alanlardan biri dil konusudur. Resmi dil Türkçe olmasına rağmen ilin büyük bir çoğunluğu Kürtçe konuşmakta bu da Kürtçe bilmeyen Karapapak-Terekeme Türkleri için sorun teşkil etmektedir;

“Bizim köy önce üç yüz elli haneydi. Şimdi yüz elli haneye düşdü. İstanbul, Adapazarı, Bursa, İzmir. Artıḫ men de buraları terg etmeyi düşünüyorum. Meñ mecbur çoluġumu, çocuġumu götürecegim. Mecburum buna. Bir yere çıḫıyorum mesela yıllardır burda yaşıyorum ama burda herges yabancı geliyor. Çekip gitti herges. Herges Kürtçe gonuşur oldu. Bir gahve de oturuf bir Garapapaḫ Türkü bulursam onuñla iki kelam ediyorum. Bulamasam da geliyorum eve. Ben burda da yabancıyım, gittġim yerde de yabancı olacam. Hiç olmazsa oraya giderim onarın ne gonuştugunu annarım. Çoḫ zor

bizimkisi. Garapapaḫlar hep göç etmişler. Ana vatannarıñdan buraya. Buradan da baḫalım nereye.” (KK:32)

İlde yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin evlerinde hemen hemen hiç gencin olmadığı fakat hemen her evde altmış yaş üstü birinin olduğu görülmüştür.Gençler ekonomik olarak daha iyi imkânlara sahip olmak ve daha iyi eğitim bir almak içinbaşka illere göç etmektedir. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında maddi durumu iyi olan kimseler il dışında yatırımlar yapmakta, durumu iyi olmayan kimseler ise tarım, hayvancılık ve köy koruyuculuğu gibi meslekler ile meşgul olmaktadırlar.

Özellikle 1980’li yıllardan sonra hızlı bir nüfus azalışının yaşandığı ilde, güvenlik sorunları, halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı sekteye uğratmıştır. Ayrıcayörede var olan terör olayları Karapapak-Terekeme Türkleri arasında tedirginliğe neden olduğundan göç hareketi hız kazanmıştır. Bunların dışında sağlık, eğitim gibi temel hizmetlereulaşmada yaşanan problemler; işsizlik, tarım ve hayvancılık ile geçimin sağlanamaması gibi sebepler de göç olayının hızlanmasında etkili olmuştur. Köylerden göç ilk olarak şehir merkezine daha sonra iş imkânlarının daha iyi olduğu batı illerineolmaktadır.

Sahada yapılan çalışmalarda kaynak kişiler,Karapapak-Terekeme TürklerininAğrı’ya iskânının politik bir hareket olduğu, bölgenin asayişinin sağlanması için devlet tarafından planlı ve programlı olarak bu coğrafyaya yerleştirildiklerini şöyle ifade etmektedirler;

“Burada yaşadığımızdan devletin haberi olmaz olur mu? Devletin Karapapaḫları buraya yerleştirme sebebi buradaki diġer etnik gruplara karşı Türk kültürünü muhâfaza etmek ve yaymak. Özellikle de burası Tutaḫ Merkez, bu coġrafyanın çevresi tamamen Karapapaḫ köyleridir. En uzak köy Kılıçgedigi köyüdür o da on dört kilometre. Beş kilometre, üç kilometre, altı kilometre, on kilometre, dokuz kilometre uzaḫtadır bu köyler. Bir nevi karakol görevi görmüştür bu köyler. Bizim Aġrı’da mesela Doġu Beyazıt’dan başlar taa Eleşkirt’in çıkışına kadar bu E-85 karayolu kenarları hep Karapapaḫ-Terekeme köyüdür. Eleşkirt’ten Doġu Beyazıt’a kadar hep salgı sollu Karapapah köyüdür. Şimdi yüzde ellinin alına düşmüş bu saydığımız yerler.” (KK:2)

“Köyümüz seḫsen dörtten bu yana göç veriyor. Çözüm süreciñde Türk köyleri hedef gösterildi diyenler var. Ama PKK’nın hiçbir Türk köyüñe baskısı olmadı. Çünkü olamadı. Neden olamaz? ‘Oġur öyün içindeyse gapıyı gıfıllesen ne fayda?’ Burada hiçbir destek göremediler. Göremedikleri için de buraya cesaret edip giremediler. Zaten Türk köyleri hep merkeze yaḫındır. Uzaḫ olan köylerde de hep garakollar vardır. Merkeze uzaḫ yerlerde olan Türk köyleriñi devlet silahlandırdı burda. Devlet olası bir basgına karşı kullanmaları için ordaki gençlere silah verdi. Devlet böyle stratejik yerlerde bulunan köylere bu yapıldı hep.” (KK:6)

“Yani zaten yüzyıllardır ta Osmanlı dönemiñden, Alparslan dönemiñden bizim dedelerimiz hep toplumun yanında devletiñ yanıñda yer almıştır. Alparslan Malazgirt’i kuşattıġında gitti Borçalı’dan kırḫ bin tane atlı süvari aldı. Hamidiye Alayları da bunun bir örneġidir tarihte. O müfrezede bir tane dedemiz vardı mesela ama yine Ruslar götürdü. İsmi de Mülazım. Yani lakabı Mülazım. Niye? Eskiden komutanlara Mülazım derlermiş. Aġrı Merkez’de vardı Hatunogulları’nın, Taşlıçay’ın Geçitveren köyünde vardı bir tane, İsaabat köyünden Abdülkadir bey vardı Koparan’da şehit düştü hepsi Hamidiye Alaylarındaydı.” (KK:2)

“Ben görev icabı yirmi iki yıl buralarda dolaştım. Bazı kolluḫtan arḫadaşlar ile görüşürdüḫ. Derlerdi ki;

-Keşke sizin gibi bir iki köy Doğubayazıt’ta, sınırlarda olsa. Bizim sırtımız yere gelmez.” (KK:21)

Karapapak-Terekeme Türkleri de siyasi istikrarsızlıkların baş gösterdiği seksenli yıllardan itibaren bölgede her türlü asayişin sağlanmasını kendilerine görev olarak görmüşlerdir;

“Mesela 1993’te burada ateş yaġıyordu. Terörden dolayı daġ taş kaynıyordu. Askeriye de bir tek bu Tezeren köyü silah aldı. Yüz yirmi kişi gönüllü olarak silah aldı. Otuz beş kişi koruyucu olduḫ. Havaalanıña askeriye gidemiyordu biz begledik Tezeren olarak. Alay komutañı ve o dönemiñ valisi gelip buñu bizden rica etti, kendileriñe destek olmamızı istedi. Biz gittik tabi. Tam otuz beş kişi dediḫ;

-Ölersek biz öleceğiz bu vatan için.

İki grup olarak on, on iki kişi bir hafta bekliyordu, bir hafta sonra onlar geliyordu biz değişiyorduḫ. Hatta geldiler bizi vurmaya, pusuya düşürmeye havaalanı karşısındaki Dambat'ta Türk köyüdür onlar durumu bize haber verdi. Hemen yarım saat içerisiñde özel harekatçılar geldi yarım saat içinde pusu bozuldu. Yani bizi istemiyorlardı." (KK:21)

"Bu bölgede bir tane Türk'e terör zarar vermedi. Özellikle bu köyü basmaya çalıştılar. Basamadıḫları için de bu köye saygı gösterdiler. Çevre köylere geldiler. Hatta dört beş tane adamlarıñı öldürdüler. Bir gün Tezeren'i basacayıḫ diyorlar. Yirmi otuz kişi geliyorlar. Sonra bunlar da diyor ki;

-Tezeren'e giremeyiz. Tezeren'e girmek için bizim zırḫlı araçlarımız olacak. Onlar hep dağlarda nöbetçidir, keskin nişancıdır.

Bunları ikna edemeyince bu kez Çatalıpaşa diye bir yeri bastılar. O dönem dört arḫadaşımızı öldürdüler." (KK:21)

"Burada bazı köyler yataḫçılıḫ yapıyordu. Terör bunlara da zarar verince şimdi onlar da karşı çıktı. Biz de burada rahatız. Biz saat beş altı dedi mi mevzilerimize geçer sabah ezanıña kadar nöbet tutardıḫ. Sekiz on kişi de köyüñ içiñde devriye gezerdi. Türk köylerine saldırmaḫtan çekinirlerdi ama Kürt köyleriñe çok saldırdılar. 1993'te çatışmaya girdiḫ Cumaçay'da sekiz tane öldürdüḫ bir tane de şehit verdiḫ. Burada yeşilbaşlı seyitler var ama onlar seyit değil biz onlara söyüt diyoruz. Seyit olan yerde bunlar olmaz. Seyyit dediğin adam terörüñ bölge sorumlusu. Çarşıda sahte bir nuhsa yapıyor. Sahte nuhsa ile köşeyi döndü o seyit dedikleri. Eskiden gaz, mazot, şeker kıtlığı falan vardı. Yok idi bunlar doğrusu. Bu seyitlerden birisi getiriyordu. Tankeri eğleştiriyordu Eleşkirt'e millet otelde kahvede yatsın para gazanıyım. Bunlardan seyit olmaz. İşte o şehidimizi bunnarıñ köyüñde verdik. Bizim bu köylere eylem yapmayanları da infaz ederlerdi. Zarar verememe sebepleri istemediklerinden değildi destek alamadıḫları, karşı koyduḫları içindi. Saldırmadıklarıñın amacı burada birliḫ beraberliḫ vardı. Birkaç tane Kürt aile yaşardı köyümüzde. Ama biz de onları gözetim altında tutardıḫ. Hatta biriniñ evi tam karakolun karşısındaydı. Karakolun tüfekleriñden birisiñin namlusu direk o eve doğruydu. Bizim uyanıḫlığımız ne idi? Koruyucular ve köylü bunu biz genelde yaparız. Dağda mevzide pusu atıyoruz. Köyde

kimiñ gidip geldiġiñi biliyoruz. Köyde yanan ışıḫları bile kontrol ederdiḫ. Bu evin ışıġı neden bir de yandı? diye kontrol ederdik. Taksi geldi, traḫtör geldi, motor geldi bu saatte bu eve neden döndü? Kimdir? Biz bunlarıñ iziñi sürüyorduḫ. Onun için bizden hiçbir şey kopartamadılar." (KK:21)

Bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri daima devletin yanında bir duruş sergilemelerine rağmen günümüzde siyasi, sosyal birçok problem ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmekte ve devletten bir takım isteklerde bulunmaktadır;

"Biz burada dernek kurduḫtan sonra Yörüḫ-Türkmen Federasyonu hâlâ da davet ediyorlar çeşitli Çalıştayları Kurultayları oluyor. Bizi Muğla'ya Çalıştay'a davet ettiler. Orda tabi bizim Aġrı'dan geldiğimizi duyunca çoḫ memnun oldular. Bize ilgi çoḫ yoġundu biz oralarda yaşadığınızı bilmiyorduḫ diye. Bir tanesi özel bir görüşmemizde dedi ya biz sizin için ne yapabiliriz? Devlet ne yapabilir? Tabi biz sorunnarımızı annattık. Erciş'teki Karakoyunluların önde gelenleri vardı –Uzun Hasan'ın torunları. Selçuklular döneminden kalan Türkler var orda-. Tabi bunarın ismini şu an yerli diye adlandırmışlar. Nasıl Azerbaycan'daki Türklere Azeri deniyorsa bu bir politika sonucuysa onnara da Yerli demişler-tabi sıkıntılarını, dertlerini, terörden çektiklerini çok usta bir şekilde dile getirmişler, detaylı bir şekilde annatmışlar. Bizim içi dediler sizin için ne yapabiliriz? Ben de dedim ki o zaman yani şimdi bizim gençlerimiz böyle liseyi, ortaokulu bitirip hatta bitirmeden gitmeyi düşünüyorlar. Niye gitmeyi düşünüyorlar? Can güvenlliğimiz yoḫ işin doġrusu. Yani adamlar bu Çözüm Sürecinde mahvettiler bizleri. Göçün büyük bir kısmı bu süreçte oldu. Yani o dönem inanın ki mevcudun yüzde otuzu gitti. Biz bile neredeyse gidiyorduḫ yani o aşamadaydı." (KK:2)

"Köyümüz yüz elli haneydi. Şimdi anca gırḫ hane galmıştır. Burası hep milliyetçiydi. Başgaları buradan başlarıñı eġer, geçerdi. Korḫarlardi. Çarşıda bile yaḫlaşmirlardı sana. Çünkü devlet de bizden yanaydi. Köyümüzde gırḫ tane koruyucu çıḫtı. Bir gelin geldi mi gıyametler gopurdu keleşlerle. Derdiler;

-Kürdün adı var. Siz ne zulumsunuz." (KK:31)

Karapapak-Terekeme Türklerinin devletten en büyük beklentileri kendilerine yapılacak maddi yardımlar veya günü birlik çözümler değil bölgede devam eden koruculuk

sistemine dâhil olma ve kendilerini devlet desteği ile koruma altına almasıistemi gelmektedir;

“Bizim köyün girişinde bayraḫ vardı o dönemde bayraḫlı köy diyorlardı. Tutaḫ’ta ilk defa. Diyorlardı bu köyde şehit mi var yoḫ. Bu bayrağı ne diye asmışlar? Çoḫ büyüḫ tepki alıyorduḫ. Biz o tarihte de çoḫ şükür ne bayrağımızı indirdiḫ vatanımızdan vaazgeçtiḫ çok şükür. Dedim soranlara biz büyük bir tehdit altındayız hem ekonomik olaraḫ hem de can güvenliği olaraḫ. Dedim burada ne yapılabilir biliyor musunuz? Bizim gençlerimizi ‘Korucu’ yapın. Hem ekonomik olarak bir gelirleri olur hem de hem de kendilerini korurlar can güvenliḫleri olur. Saldırmaḫ için deġil korumak için. Yoḫ bize devlet bu kadar yardım yapsın yoḫ şunları bunları versin olayı deġil.” (KK:2)

Bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri siyasi, sosyal, kültürel açıdan birçok problem ile başa çıkmaya çalışmakta gücü yettiği kadarını çözüp, yetemediği noktada bölgeyi terk etmek durumunda kalmaktadır. Kaynak kişilerden biri bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin bölgede yaşamış oldukları bu problemlerin tümünü şöyle özetlemiştir;

“Biz tamamiyle kültürümüzden uzaklaştık. Asimile olduh. Ve bu böyle devam edeceḫ. İnsanlar buradan ekonomik sebeplerden gidiyor. Sıkıntılarımızın başında gelen şey ekonomidir. Yoksa millet köyüñü, yurduñu bırakıp gitmez burada. Burada yaşayan Karapapaḫlarıñ maddi durumu iyi olsa başka memleketlere gitmezler. Mesela ben balamı neden çalışmaḫ için başka memleketlere yollayayım, gitsin orda çalışsın? Ama bu şartlar insanları buralardan çekip gönderiyor. Köyleriñ yüzde doḫsanı geçimiñi öyle veya böyle idare ediyor ama yüzde onu çoñ sıkıntıda. Bizim derdimiz buradaki insanlara bir iş bulmak. Devlet erkanıyla görüşüp durumu söylememize rağmen İŞKUR’da çekilen kuralarda bir türlü olmuyor. Bizim gençlerimizden hiçbirine çıkmıyor. Bu da beni yaralıyor, bizi yaralıyor, sıkıntı doġuruyor. Mesela devlet kurumlarında kadrolarımız, yükselmelerimiz bir türlü gelmiyor. Bizim burada galma sebeplerimizden biri nasıl gençler birbirine âşıḫ olur ya biz bu topraḫlara öyle âşıḫ olmuşuz. Toprağımıza baġlıyız. Her şeye raġmen gidemiyoruz. Buradaki bir çoh Karapapaḫ’ıñ yeri yoḫ, yurdu yoḫ, geçinemiyor ama toprağını kimseye bıraḫıp gidemiyor. Her ne kadar büyük göçler olsa da buradaki Karapapaḫlar buradan kopamazlar. Zengin olanalar buradan zaten gidiyor ama ufak bir toprağı olup azla yetinen bizler gidemediḫ. Devletin bizim bu durumumuzu görmesini bizi

dinlemesini istiyoruz. Seksenlerden önce Geçitveren köyüñde Şeref Saraçoğlu belediye başganıydı. Sonra geliyorsun o Geçitalan'a ordanda bir milletvekili çıkıyor. Geliyorsun bu tarafa bu sefer dışarıdan baskıyla saġ sol zamanında Türkleri bir nevi bitirdiler. Bundan sonra doḫsanlı yıllarda burada Kürt milliyetçiliġiniñ ön plana çıhtıġını, burañın tamamen Kürt olduġunu televizyonlarda, medyada anlata anlata bizi burada tamamen bitirdiler. Aġrı'da kamu kurumlarında bir tene Karapapaḫ bulmah mümkün değil. Ama HDP'dense onlara oy veren biziz. Burada HDP'den kimseler geliyor diyor ki; bize oy verin birinci sırayı size verelim. Vermiyoruz. Çünkü bizim istikametimiz belli. Ama bunu dışarıda kimseye anlatamıyoruz. Mesela Türkiyede Karapapaḫ dernek ve federasyonu bile var. Onlar diyorlar ki Terekeme-Karapapaḫ bir Gars'ta var bir Iğdır'da var. Oysa Türkiye'ñin bir çok ilinde Karapapaḫlar var, yaşıyor. Şimdi Aġrı'da doksan dokuz seçiminde BBP ile MHP çatışırken HDP yirmi beş oy ile burayı kazandı. Eger o yıl iki parti de aday koymasaydı başkanlıġa bu düzen böyle olmayacaktı. Burada bu düzen deġiştikten sonra hem bayaġı bir beyin göçü oldu hem de ekonomik durumlardan insan göçü oldu. Buraya daġlık bölgelerden Kürtler geldi yerleşti. Bence bizim sesimizi duyurabilmememiz için bir belediye başkanı, bir milletvekili olmamız lazım. Bu da mümkün olmuyor. Biz de kendimizi izah edemiyoruz. Bizim burada bu durumda güçlü olma durumumuz yok. Hiçbir maddi manevi gücümüz yok. Burası bizim memleketimiz diyemiyoruz. Biz burada Türküz diye sıkıntı çekiyoruz. Batıya gidende Kürtüz diye dışlanıyoruz. Şimdi burada altmış beş tane Karapapaḫ köyü var. Hep de güzel yerlerde. Şehre yakın yerlerde. Ama bunların yarısı asimile olmuştur diġer yarısı da göç etmiştir. Aġrı Merkez ve Taşlıçay'ıñ köylerinde hep karışmış durumdalar. Ama Tutaḫ'ıñ on iki köyü saġlam şekilde durabilmiş. Bunun en büyük sebebi Tutaḫ da yaşayan Karapapaḫların ekonomik durumlarıñın iyi olması, ayakta kalabilmeleri. Ama Aġrı Merkezde yaşayan Türkleriñ durumu iyi deġil. Çoġu yerlerini satmaḫ durumunda kaldı. Bazıları da beladan gaçmaḫ için gidiyor. Burada biz esnaf olarak tutunamıyoruz. Buradaki yaşayan aşiretlerde bir dayanışma var ama biz Türklerde bu yok. Bilmiyorlar, sormuyorlar, ilgilenmiyorlar. Ama onlar birbirlerini çoḫ koruyor kolluyorlar. Doġrusu biz burada birbirimizi sevemiyoruz, kabullenemiyoruz. Ama devletin bir çöpüne tenezüül etmezler. Canları pahasıña devlet malıñı gorurlar. Köylerimizde hırsızlıḫ olayı yoḫtur. Suç işlemezler. Saygılıdırlar. Emanete hıyanetliḫ etmezler. Öyle devleti severler ki başka böyle seven bir milliyet yoḫtur. Millet güçlünüñ yanıñda olur ama biz güçlünüñ garşısıñda durmuşuz. Bizim düzenimizi yıḫmaḫ isteyenlerin garşısında ufacıḫ bir garınca misali durmuşuz. Ama devlet neden bize yardım etmiyor? Anlayamıyoruz. Devlet bizi

görsün istiyoruz. Muş'ta direge bağlayıp gafasına sıhtıḫları adam da Garapapaḫ'tı. Ne yazıḫ ki eziliyoruz." (KK:33)

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri birlik ve beraberliklerini korumak namına bir takım çalışmalar yapmakta, zaman zaman kahve, çay ocağı, köy odaları gibi mekânlarda bir araya gelip günümüzde yaşanan bu problemlere çözüm bulmaya çalışmakta fakat birlik ve beraberlik olmadan, korkularından arınmadan yahutdevlet eliyle bir destek görmeden ve en önemlisi bölgede kurulmuş olan kemikleşmiş yapı değişmeden yapılabilecekler maalesef sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle insanlar vatanlarını bırakıp gitmeyi tercih etmektedir;

"Buradaki Karapapaḫlar ile çarşıdaki bazı kahvehanelerde zaman zaman buluşuruz. Zaten taziyeler ve düġünlerde üç dört gün bir arada oluruz. Mesela bir köyde taziye olduġu zaman köy halkı beş altı araba toplanır gideriz. Köyümüzüḫ Kayseri ve İzmir'de dernekleri var ama Aġrı'da yok. Bunu çok kez dile getirdik bazıları bunun bir ayrımcılıḫ olduġunu söylüyor. Ne bileyim biz bunu yaparız Kürtler bunu yanlış anlar birbirine bize karşı kenetleniyor diye dediler." (KK:21)

"Köy kahvehanelerimizde toplanırıḫ bazen. Aġrı'ya gelende burda belli başlı gahveler vardı. Oralarda toplanırdıḫ. Ama şu anda bitti. O gahvelerde oturardıḫ birbirimizden haberimiz olardı. Bu köyde kim ölmüş kim galmış? İrtibat gurardıḫ, selam göndererdiḫ. Birbirimizle bağlarımız variydi. Âşıḫlarımız gelirdi, söyleşirlerdi. Ne zaman gahveler bitti bizim de bağlarımız yerle bir oldu. Köyler arasında bağlarımız bitti. Beraberliḫ yoḫ oldu. Batıya gidenner orda beraberliḫlerini gurmuşlar. Ama tabi hâlâ belli başlı köyler birbirlerini tutarlar. Bir düġünleri olsun bir cenazeleri gaḫsın hemen bir araya gelirler. Mirzahan, İki Yamaç, Yuharı Tohlu(Gündeperi), Mengeser, Gerger, Geçitveren, Gumlu Bucah köyleri öyledir." (KK:32)

"Bizim köyden batıya giden memurlar tekrar gelmiş ev yapmaġa. Emeḫli polis, asger arḫadaşlar geri döndüler. Geriye göç az da olsa var. Bir asger arḫadaş döndü bir gahve açtı köyüñ gençleri gelsin bir araya kültürüz yaşasın dedi. İnşallah Garapapaḫlar küllerinden teḫrar cannanır burda. Herhges bir ümitle beḫliyor." (KK:32)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNE AİT GELENEK VE GÖRENEKLER, ÖRF VE ADETLER

3.1.Beslenme-Mutfak-Kiler

"Çok köklü bir geçmişe sahip olan Türk mutfağına ait yazılı kaynaklardaki ilk bilgiye Divânü Lügati't Türk adlı eserinde tesadüf ediyoruz. Kaşgarlı'nın özellikle Yağma, Çiğil, Karluk gibi Oğuzların siyasi nüfuz birliği içerisinde yer alan boylara, umumiyetle Oğuz menşeli Türk boylarından toplayarak yazıya geçirdiği yemek adlarının, esasen Orta Asya ve İdil-Ural sahasındaki diğer Türk boyları arasında da yayılmış olması muhtemeldir. Tarihi, içtimai ve siyasi zaruretler sebebiyle farklı coğrafyalarda yerleşen Türklerin çoğunlukla geleneklerini muhafaza ettikleri ve çeşitli sebeplerle yaşatamadıkları bir kısım geleneklerini ise kolektif şuur akışı yoluyla uygun ortamlarda yeni veya benzer şekilde ortaya koydukları aşikârdır"(Özkan, 2002: 621-622).

"Çağımızda teknolojik gelişmelerle, sanayileşme ve şehirleşmenin ortaya çıkardığı sosyal değişmelere paralel olarak geleneksel mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıklarımızda değişiklikler gözlenmektedir" (Özkan, 2002: 601).

Mutfak kültürü; yemek, yiyecek-içecekler ve bunların hazırlanışı, tüketilmesi, mutfak araç gereçleri gibiöğeleri içermektedir. İnsan hayatını devam ettirebilmek için daima besin kaynağına ihtiyaç duymuştur. İnsanoğlunun avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçmesi ile birlikte yemek kültürü oluşmaya başlamıştır. Ateşin bulunması ile yemekler pişirilmeye başlanmış ve bu da yemek çeşitliliğini artırmıştır.O günden bu güne farklılaşan mutfak kültürü, yörenin coğrafi şartları ve iklimine göre değişiklikler göstermiştir (Ögel, 1982: 15).

Yeme-içmeinsan hayatını devam ettirmenin en önemli şartıdır. Bu sebeple yemek kültürü bütün toplumlarda canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Toplumun yemek kültürüyaşadığı coğrafya ilebirlikte anılmaktadır. Türk kültüründe 'Ekmek parası' kazanmak için bir ömür harcama düşüncesi,yemeğin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca yemek toplumlarda gücün simgesidir. Geçmişte

düzenlenen ziyafetler, toylar, hükümdar yemekleri bu gücü gösterme isteğinden kaynaklanmaktadır. Yemek, Türk kültüründe düğün, ölüm, savaş gibi toplanmalarda önemli bir unsurdur (Eker, 2018: 174-175).

Türk halk mutfağı çeşitlilik açışından oldukça zengin bir mutfaktır. Ülkemizde yöreden yöreye değişiklikler gösteren lezzetler olduğu gibi hemen her bölgede bilinen ortak lezzetler de bulunmaktadır.Çorbalar, etli ve sulu yemekler, zeytinyağlılar, hamur işleri, kızartmalar, tatlılardan oluşan Türk mutfağı; pekmez, bulgur, yoğurt, tarhana, gibi halkın kendi ürettiği gıdaları da içermektedir. Bu gıdalar ile hazır edilen yemekler ve beslenme biçimleriyöreden yöreye değişiklik göstermektedir (Sürücüoğlu ve Özçelik, 2008).

Her yörenin kendine has yemek kültürü olduğu gibi Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin de kendisine özgü yemek kültürü vardır. Yöre halkı evlerine gelen kimselere misafirperverliğini her zaman göstermiş köy odalarında, kendi evlerinde yerli ve yabancıyı birçok kişiyi misafir etmiş, onlara yemeklerini sunmuştur. Günümüzde Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri de düğün, ölüm, sünnet, bayram gibi törenleri hâlen yemekli yaparak geleneklerin korunmasına katkı sağlamakta ve birlik beraberliği korumaya çalışmaktadır.

3.1.1.Besin Türleri

3.1.1.1.Hayvansal besinler

Birçok yörede olduğu gibi Ağrı'da da hayvansal besinler kişilerin temel besin kaynaklarından olmuştur. Coğrafyası gereği hayvancılık ile uğraşan halk hem geçimini beslediği hayvanların satışından sağlamakta hem de yıl boyu hayvanların et ve sütünden faydalanarak kendi hayatını idame ettirecek besin kaynaklarını elde etmektedir. Uzun kış şartlarına ve soğuğa dayanabilmek için hem besleyici olması hem de içerdiği vitamin ve mineral değerleri bakımından zengin olan hayvansal besinler, Karapapak-Terekeme mutfak kültüründe oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Hemen hemen bütün yemeklerin ana maddesi ettir. Yine aynı şekilde özellikle kahvaltılarda kendilerinin ürettikleri peynir türleri, tereyağı; tatlılarında kullandıkları süt; hemen her öğünde tükettikleri yoğurt

sofralarının vazgeçilmezi olmuştur. Yörede üretilen hayvansal besinleri şöyle sıralayabiliriz;

Köy peyniri

Hayvanlardan sağılan süt önce süzülür ardından süt makinesinde ayrıştırılır. Kaymağı ayrışan süt kazanlarda kaynatılır. Bu süte bir miktar peynir mayası karıştırılır. Ocakta kısa bir süre daha kaynatılır. Katılaşan sütün yeşilimsi suyu ayrılır. Katılaşan süt bir torba veya ince beze dökülür ve iyice süzülür. Süzülen peynir üzerine ağır bir nesne koyulur. Bir gün kalan peynir torbadan çıkarılır, tuzlanır ve bidonlara basılarak muhafaza edilir. Kaynak kişiler peynir yapımını şöyle açıklamıştır;

"Sabah goyunnarımız giderdi çöle. Öġlen on bir gibi gelerlerdi, yatardı. Sonra saġmaya alardıḫ içeriye. Sırasıyla mesela anam tutardı nenem saġardı. O südü hemen peynir yapardıḫ. Mayası vardı. Öy damına südü götürüf içine mayayı atardı hemen üstüñü gapadırdı. Ahşama doġru onu hemen süzerdi. Biz de 'barzun' deriz süzmeḫ için gullanılan beze hemen tökerdi. Aġzıñı baġlardı. Hemen iki tane büyüḫ, gocaman taşıñ arasıña goyardı. Suyu çeḫilirdi. Ahşam da onu hemen doġrardı, tuzlardı, hemen bidona goyardı." (KK:28)

"Südümüz, peynirimiz, yoġurdumuz 'öy damı'nda olardı. Tavana kendir asardıḫ. Onu iki ucundan böyle baglardıḫ. Südü saġdıḫtan sonna yaygının içine tökülerdi. İki kişi iki uçtan sallardı. Ondan yaġ olurdu; tereyaġı. O tereyaġını da ocaḫ gurulurdu eriterdiḫ ona da sarı yaġ derdiḫ. Ama şimdikiler elehtiriḫli. İçine goyursan, ceryana taḫırsan, dönür dönür yaġ yapır." (KK:7)

Çökelek

Yoğurt mayalanır. Yoğurt bir süre bekletilerek ekşitilir. Ekşiyen yoğurt kısık ateşte birkaç saat kaynatılır. Kıvam alan yoğurt,ince bir beze dökülür ve üzerine ağır bir nesne koyulur. Bir gün bekletildikten sonra torbadan çıkarılarak tuzlanır.

Çökelek yörede kimi zaman da yoğurttan değil çiğ sütten elde edilmektedir. Süt, büyük kovalarda biriktirilir. Bu sütün yüzü yağ tutar, dibine yoğurt birikir. Sütün yüzü yayık ile çalkalanır. Yayığın üst kısmında yağ, altında ise ayran birikir. Bu ayran ocakta

kaynatılır. Ayran kısmında yavaş yavaş çökelek oluşur. Bezlerle çökelek süzülür. Tuzlanarak kış için hazırlanır. Yörede çökelek o kadar sevilmektedir ki halk arasında çökelek üzerine söylenen dörtlükler bulunmaktadır;

Çökeleġi sorarsan aġadan aġa.

Binmiş arabaya gidiyor daġa.

Susuz yer arıyor adamı boġa.

Yandım çökeleḫ seniñ eliñden.” (KK:15)

Tereyağı

Çiğ süt, makinesinde ayrıştırılır.Sütün üzerinde oluşan kaymak bir kazana alınır. Bu kaymak kaynatılır. Soğuyan kaymak tahta bir yayığın içinde üzerine yavaş yavaş soğuk su dökülerek sürekli çalkalanır. Kaymak katılaşınca yayıktan alınır ve tahta küleğe koyulur. Oluşan yağ kaplara basılıp saklanır.

Ağız

Lohusa ineğin sütünden yapılmaktadır. Bu süt süzülüp bir tencereye alındıktan sonra katılaşıncaya kadar pişirilir. Pişen süt soğuması için serin bir yere koyulur. Kahvaltılarda üzerine şeker eklenerek yenilir.

Kurut

Yoğurt yayıktan geçirildikten sonra yağı alınır. Yağı ayrılmış kısım çökelek yapılıp suyusüzülür. Daha sonra tuzlanıp avuç içi büyüklüğünde yuvarlanır. Güneşte kurutularak tüketilir.

Kurut, yörede hayvanlar sütten kesildiğinde yoğurt ihtiyacını karşılamak için yapılır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında “Ḫangel” “Ayran aşı”yemeklerinin yapımında kullanılır. Kışın ılık suyla özelenir ve yemeklerde erimiş hali kullanılır.

“Kurumak” mastarından türetilmiş kurut, kurutulmuş şey manasına gelir. Terekeme arasında “Gurut”olarak söylenir. Ayrıca yörede“Yüssüz gatıg” da denilmektedir. Yörede yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin mutfağında oldukça önemli bir yere sahip olan kurutun yapımını şu şekilde ifade etmektedir;

“İneği saġdıḫtan sonna südü makinnaya dökürsen. Gaymaġını alırsan. Gaymaġını aldın mı? Altta bir süt galır. Südüñ saf hali. O da bir gün galır. Gendiliğinden uyuşur. Uyuşmaḫ ne demeḫ? Yogurt gibi olur işte. Onu da götürürsen bir torbaya tökürsen. Tekrar her gün her gün öyle yapırsañ. Her gün eklerseñ. Eklemzseñ goḫur zaten. Her gün südün gaymaġını alırsan, altıñın südüñü goyursan. Onuñda üstüñe taş goyarsan. Suyu gidir. O da aynı şor kimin olar. Elinde sıkarsan onu. Güneşe yayar, gurudursan.” (KK:13)

“Meñim bir halamıñ oġlu şairiydi. Garslıydi. Meñ gettim biraz beniynen döğüştü, mene gızdı. Geldi menden özür dileyeceydi.

-Halamoglu!

dedi. Dedim

-Ne?

-Guru daşı,

Mezarın guru taşı,

Meñ bilirem bizim aramızı ne bozdu.

Ahşamdan yenilen o duzlu gurudaşı.

Südü, yoġurdu gurudurlar tuzlayıp onun adı guruddur. Onu yazın gurudur, kışın az sıcaḫ suyla ezer yoġurt şeḫline getirer mantılarda falan kullanırıḫ. Hususi yaparlar bizde. Asıl oñu üzüñden yani yaġsızından gururdu yapiyler. Üzlüsü yaġlıdır. Üssüzünüñ yaġıñı alirler o daha guru olur daha çoḫ dayanır. Öyle ki bir adamı vursan yere yıgılıf. Yemiş ahşamnan tuzlu gurudu. Tansiyoñu çıhmış. Meñ de gettim mana gızdı.” (KK:22)

“Yoġurtuñ gurudulmuş halidir. Yaz boyunca ineġiñ südünüñ yaġı alınır. O sütten her türlü şey alınır. Artıḫ o süt bir şey haline gelir. İşe yaramaz deġil de. Onu bir torbada biriḫtiririz. O da dışarıda olur. Sandıḫ gibi bir şeyiñ üzerine tahta goyarıḫ. Onun aġzıñı baġlar, yıġar. Rahmetlih nenem yapanda bu nedi diye sorardıḫ;

-Ay gızım bu yıġıntıdır.

Diyerdi. Bir zaman sonra onu süzerdi. Onu eliñde böyle yuvarlaḫ yapardı. Onu çatıñın üstüñe dizerdi. Onu da gargadan güderdi. Garga çoh sevir onu. O gurudu iyicene böyle. Güneşte sertleşir, gururdu. Taş gibi olunca o bizin gışlıġımızdı. O bizim gışlıḫ yoġurdumuzdu. Onu mesela hengel kestiġimiz zaman sıcaḫ suda çalḫar goyarıḫ.” (KK:28)

“Yoġurdun suyunu önce bir süzerler. Bez torbalarıñ üstüne yuvarlaḫ yuvarlaḫ goyarlar. Gurudurlar. Gışın mesela hayvannar olmadıġı zaman, südleri olmadıġı zaman çıḫarır yemeḫlerde gullanarlar. Bir küp var topraḫtan yapılma. Onun içinde ovarlar. Ḫengeliñ üstüñe, ḫaşılıñ üstüñe goyurlar. Çorbası da yapılar.” (KK:19)

Çeçil

Tel peynir olarak da adlandırılan bu peynir çeşidi hazırlanırken süt, makinede çekilirken makine altında kalan ayranın mayalanmasıyla yapılır. Peynir eller yordamıyla çekerek uzatılır ve bidonlarda muhâfaza edilir. Yöre halkı bu peynirin aşamalarıyla beraber yapımını şöyle ifade etmektedir;

“Çeçil, gaynar su da çevirilereḫ yapılır. Tel peynirden daha zaḫmetsizdir. Tel peynir yarım saate olur, çeçil on dakikaya. Tel peynir ince olir, çeçil daha galin. Tembel arvad çeçil yapir, yaḫşi arvad tel peynir yapir.” (KK:10)

“Sütlerimizden tel peynir yaparız yoġurt suyuyla çevirereḫ. Az çevirereḫ çeçil yaparız. Çeçil de tel peynir de aynı gazanda gaynar ama tel peynir çoḫ çekiliyor. Süt saġılır, makinaya çekilir. Gapıda ocaġı yaḫarız. Ocaḫlarda süd gaynar. Gaynadıġı zaman maya atılır. Maya atıldıḫtan sonra süd birleşir. Ondan sonra yoġrulur. Yazıñ tel çeçil olmaz. tel çeçil sonbaharıñolur o biraz meşaggatli iş olduġu için. Onu da birisi devamlı çevirir. Bir kişi de ona sürekli ‘şirat’ döker. Onun gendi çıḫan suyudur şirat. Sıcaḫ ve gaynamış olacaḫ şirat. Ondan tel tel lur. Yoḫsa tel tel olmaz. Böylece tel tel ayrılır. Şoklar

gibi bolca tuz döküyoruz azcık bir suya. Onu da tekrar çeviriyoruz. Bağlayıp, bırakıyoruz. Tereyag yaparız.” (KK:11)

Yoğurt

Günlük olarak hayvanlardan sağılan sütünün kaynatılmasından sonra bir miktar yoğurdun ilk sıcaklığı çıkmış süte katılması sonucu elde edilen hayvansal bir besindir. Yoğurt mayalandıktan sonra en az bir gün örtüye sarılarak bekletilir. Karapapak-Terekeme Türklerinin yemeklerinde çok sık kullanılan bir besin kaynağıdır.

Şor peyniri

Yağı alınmış sütün bekletilmesi sonucu mayalanması yani kesilmesi ile elde edilen pütürtülüyoğurt kıvamındaki malzemeninyörede barzun olarak bilinen ince tülbentimsi bir mutfak gereci içerisinde suyunun süzülmesi ile elde edilen peynir çeşididir. Bu peynir tuzlanıp üzerine bir taş konulmak suretiyle birkaç gün bekletilmekte ve kışın yemek için muhafaza edilmektedir. Yöre halkı bu peynirin yapımını şöyle anlatmıştır;

“Südü topluyurlar. Süd az olanda sabah ahşam dört gün topluyurlar. O da ekşiyince yoġurd kimin olur. Onu da yayıḫ makinası var ona döḫtüġün an zaten yaġ üzerine çıḫır. Ayranı altta galır. Yaġını aldıḫtan sonna büyüḫ tencereler var böyle o ayranı orda çürüdürüz. Kaynayanda çürür hale gelir. Çoḫ da gaynamaz. Baḫırsın hafif yeşilimsi bir su çıḫtı, indirersin ocaḫtan. Ondan sonra da beyaz ‘Barzun’ diyirler. Ona döker, süzeriḫ. Onu bükürler. Üstüne de daş goyurlar suyuñu çeksin diye.” (KK:13)

“Peynir yapanda gaynatmazsın ayranı. Nasıl ineġin memesiñden gedi sen onun yayıḫta yaġını ayırdın hemen o ayrana maya gatarsın. Şora maya gatılmaz. Peyniri aldığınızda kesebilirsiniz ama şoru barzundan alanda hemen döküler, dağılar. Soru çürütmeḫgereh. Suyu var içinde şoruñ. Suyu gitmesi için barzuna tökürsen. Taşı da üstüñe goyufsan. O öyle olur gum gibi.” (KK:13)

“Sonbahardan bir ay sonna lor yapırıh. Südün yaġını alırıḫ çargta. Südü bir gava goyuruḫ. Süd uyunur orda. Yoġurd gibi olur. Onu da tökeriḫ. Biz nehre diyeriḫ siz yayıḫ diyersiniz. O südü çalḫır. Yaġ olar. Yaġını alarıh. Oñu da çürüderiḫ. Ateş yaharıḫ bir zaman gaynır. Şor olar.” (KK:42)

Sarı yağ

Çiğ sütün yağı ve yağsız kısmı süt makinesi ile ayrıştırılır. Ardından yağlı kısım yağ makinesinde işlemden geçer. Çıkan tereyağı ocakta eritilerek sarı yağ yapılır. Bu yağ kaplara konularak buzdolabında yahut "öy damı" denilen kilerlerde muhâfaza edilir. Halk sarıyağı hemen hemen bütün yemeklerinde kullanır;

"Sütü makinadan çeḫeriz. Makine onu ayırır. Yaġsız süt bir tarafa, yaġı bir tarafa. O gaymaġı da yaġ yapma makınasına dökeriz. Makına yayar, terayaġ çıkar. Tereyaġdan da tekrar sarı yaġ yaparız. Tereyaġı ocaḫta eriteriz. İçine tuz goyarız veya goymayız tercihe göre. Bu gışın kullanılır. Tereyaġ yazıñ yenir. Gaymaḫ yaparız. Yaġlı peynir, dilim peynir yaparız." (KK:11)

"Südü her şekilde gullanırıḫ. Gaymagıñı yaparıḫ, sarı yaġ, tereyaġ, peynir, çeçil, yoġurt, şor heresini yaparıḫ. Sarı yaġı tereyeġı eridereḫ yaparlar. Yaşlılar diyerdi; biz sarı yaġı yemezseḫ ölürüḫ. Şimdi bizde şöyle derdi böyüḫlerimiz;

"Çalhırıḫ, eriderih tereyaġı. Onu da kovalara süzürüḫ. Öy damına yıgırıḫ. Güz mehsilimizi yeriḫ bir zaman." (KK:42)

3.1.1.2.Bitkisel besinler

Karapapak-Terekeme Türklerinin mutfak kültüründe hayvansal gıdalarınönemli bir yeri oluştursa da doğa ile iç içe yaşayan halk elbette bitkilerden de çeşitli besinler elde etmekte ve sofralarında sıklıkla tüketmektedir.

Sebzeler et ile birlikte hemen her öğünde tüketilmekte, yabani otlardan yapılan çörekler sofralarda yer bulmakta ayrıca hem hayvanlarının hem de kendilerinin hastalıklarını iyileştirmekte kullanılmakta, bitkilerin meyvelerinden elde edilen reçeller ve içecekler her daim rağbet görmekte, kış hazırlığı döneminde sebzelerden turşularyapılmaktadır.

Bitkisel besinlerin halk mutfağı ile ilgili hemen her yerde olması hasebiyle yukarıda saydığımız bütün bu yiyeceklerin tanımlanması ve sınıflandırılması ileri ki bölümlerde yapılacaktır. Aşağıda bitkilerin halk mutfağında kullanılışına dair birkaç örnek verilmiştir;

“Yabani ot olarah guzu gulaġı toflar. Yemeġiñi yapar yiyeriz. Çaşır çoḫ degerli bir ottur. Yemeġini yaparız. Turşusuñu gurarız. ‘Unluca’ otu toflarız. Onu güzelce yıḫarız. Hemen ocaġı gurarız. Hamur yapar. Unlucayı da arasına gıyar gözleme yaparız. ‘Kiriş otu’ toplayarız. Onun da gışın gözlemesini yaparız. Gavurup yemeyiz otları genelde hamuruñ, böreġiñ, keteñin içiñe goyarız.”(KK:28)

“Rahmetliḫ nenem sarı çiçeġin zamanında Mayıs ayıñda yaġıñızı yapın derlerdi. İneḫ çiçeḫ odlarmış. Sütüne geçermiş sarısı;

-Sarı çiçeḫ zamanı südünñüzü tutuñ, yaġıñızı yapıñ

Derlerdi. Eritilmişi sarı yaġ olar, eritilmemişi tereyaġ olar yani.”(KK:28)

“Bozoġlan otuñu gavurur yeriz. Gözlemesini yapar sajda pişiririḫ. Suda haşlar, yaġla soġanla gavururuḫ. Yufgañın içine goyar, sajda gözleme gibi yaparıḫ.

“Yemliḫ otuñu yaz da toplar. Taze taze tuzla yeriḫ sofralarımızda.” (KK:10)

“Hatınparmaġı otuñu yoġurtla garıştırar yeriḫ. Gavurmasıñı da yaparıḫ yaġla, soġanla.” (KK:27)

“Acı gıcı otuñu da yemeḫ olaraḫ yaparız. Madımak diyorlar buna başga yerlerde.” (KK:7)

“Evengövenci otuñu doġrar, una karıştırılar hamur yapırlar. Onu pişirirdiler yarım. Hindilerin ilk çıḫtığı zaman bunu yedirerdiler ki çabuḫ büyüsün.” (KK:21)

3.1.2.Besin Elde Etme, Hazırlama, Koruma

Besinler, insan hayatının devamı için en önemli unsurdur. Bu besinler bitkisel veya hayvansal ürünlerden oluşmaktadır. Yöre mutfağı daha çok hayvansal gıdalardan oluşmaktadır.

Yörede sonbaharın gelmesi ile birlikte kış için kadınlar kendi imkânları yahut imce usulü ile kışlık yiyeceklerini hazırlamaktadır. İmece usulüyle hazırladıkları salça, erişte,

yufka, ekmek,bulgur bunlardan bir kaçıdır.Yöre halkı peynirlerhazırlamakta; turşu, reçel, pekmez yapmakta; çok çeşitli meyve ve sebzeler kurutulmakta vekilerde korumaktadır. Teknolojik gelişmeler ile bağlantılı olarak günümüzde bu ürünler kilerler de değil daha çok buzdolapları veya derin doncurularda muhâfaza edilmektedir.

3.1.3.Mutfak Düzeni, Araçları, Adları ve İşlevleri

3.1.3.1.Mutfak düzeni

Yöre coğrafyasında evler genellikle tek katlıdır. Bazı köylerde iki katlı evler debulunmaktadır.Aydınlanmanın sağlanması amacıyla mutfakta genellikle pencere bulunur. Fakat bu pencereler küçüktür ve pencerelerin dış kısmında demir parmaklık bulunur. Mutfaklar elektrikle aydınlanır. Yemekte kullanılan bütün araç gereçler mutfakta durur. Ebatı büyük olan mutfak gereçleri kilerler de muhafaza edilir. Bu eşyalarraf, terek veya dolaplara yerleştirilir. Dolaplar genellikle ocağın yanındadır. Evlerde tüplü ocaklar bulunur. Kışın ise yemekler mutfağa kurulan kuzine tarzı sobalarda pişirilmektedir. Modern ocakların dışında bazı evlerde tuğla ocaklar bulunur. Bu ocakların üstünde dolap yahut raf bulunmakta çakmak ve kibrit buraya koyulmaktadır.

Tencereler, bakır kap kacak mutfaktaki dolaplar ve terekte durmaktadır. Rafların ve mutfak dolapların altına çiviler çakılarak çiviler sayesinde büyük kaplar, kazanlar buralara asılmaktadır.Yine mutfakta kap kacağın kaldırılması için az sayıda gömme ya da genellikle kapaklı dolaplar dakullanılmaktadır.

3.1.3.2.Mutfak araç gereçleri

Açkı çubuğu; hamur açmaya yarayan, odundan yapılmış ince, uzun ve çubuktur.

Açkı tahtası; hamur açmakta kullanılan ayaklı tahtadır.

Bakraç; bakırdan yapılan bir kaptır.

Çömçe; sulu yemeklerin tencereden alınmasını sağlayan içi çukur bir tür kaşıktır.

Kap; yemek koymak için kullanılır. Eskiden bakır kaplar daha sık kullanılırken günümüzde bu kapların yerini emaye ve çelik kaplar almıştır.

Kaşık-çatal; yemeği tabaktan almak için kullanılır. Eskiden daha çok tahta kaşıklar kullanılırken günümüzde demir kaşıklar daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kaymaklık; odundan yapılır ve kaymak koymak için kullanılan bir kaptır.

Rapata; tandır ekmeğini tandıra yapıştıran bir alettir.

Çökelek kazanı; peynir çeşitlerini yapmak için kullanılan büyük bakır kazandır. Bunun dışında pekmez, yarma ve bulgur kaynatma işlemlerinde de kullanılmaktadır.

Evirgen; hamur işleri yapılırkenhamurları çevirmekte kullanılan bir alettir.

Elek; çoğunlukla un elemekte kullanılan bir araç olmakla beraber pekmez ve salça yapımında meyveler yahut sebzelerin posasını ayırmak için de kullanılan bir mutfak gerecidir.

Gözer/kalbur; tarım ürününün içerisindeki taş ve toprağı ayırmak için kullanılır.

Teş; hamur yoğurmak için kullanılan büyük leğendir.

İlistir; mutfakta süzgeç görevi gören bir alettir.

Helke; çokişlevsel olan bu araç yoğurt mayalanırken, çeşmeden su çekilirken, süt sağılırken kullanılır.

Köylerde yemekler mutfak bölümünde bulunan ocaklarda pişirilir. Ağrı'da otuz-kırk yıl önce mutfaklarda mutlaka bir ocaklık olduğu, bu ocaklıkta günlük yemeklerin ve ekmeğin pişirildiği söylenmektedir. Bu ocaklıklar yerine günümüzde tandırlar bulunmakta ve ekmek yapımında ve yemek pişirmede, düğün ve bayram zamanlarında et, kelle ve işkembe temizleme ve pişirmede kullanılmaktadır.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında önceleri mutfakta bakır kaplar kullanılırken şimdileri bakırın yerine genellikle modern kap kacaklar bakırların yerini almışsa da sağlıklı olması nedeniyle mutfakta kullanılan ürünlerin bir kısmının ana maddesi hâlâ bakırdır.Yukarıda sayılan araç gereçler dışında bakraç, süzgeç, kalbur, kazan, kepçe, sahan, sini, tas, tava, sofra bezi, peşkir gibi daha birçok malzeme kullanılmaktadır.

3.1.4.Kiler, Depo, Mahzen

Beslenme kültüründe en önemli hususlardan biri günlük olarak pişirilen yemeklerin kısa süreli olarak saklanması, kış için hazırlanan malzemelerin muhâfazası ve yiyeceklerin koyulacağı yerler ve kapların seçimidir (Kazmaz, 1992: 56).

Geçmiş dönemlerde mutfaklarda buzdolabı ve derin dondurucularolmadığı için yemeklerin muhâfazası da çok zor olmakta yemekler yapıldığı öğünde tüketilemediği zaman bozulmaktaydı. Bu yüzden yemeklerin o öğünde yenecek kadar yapılmasına da önem verilirdi.

Yörede geçmişte maddi imkânsızlıklar yaşanılması ve her istenilen istenildiği anda ulaşamama gibi sebeplerden dolayı halk özellikle kış ayları için hazırlıklar yapmaktaydı. Kış hazırlığı içinilk yapılan şey kış boyunca tüketilecek tahılları temin etmek olurdu. Günümüzde de bu durum aynı şekilde devam etmektedir.

Ağrı bölgesi yazları son derce sıcak olduğu için genellikle sebze kurutulmaktadır. Halk mevsiminde aldığı yahut kendilerinin yetiştirdiği sebzeleri iplere dizip güneş gören yerlere asarak veya çatıların üzerine sererek kurutmaktadırlar. Fakat kış hazırlıklarının bitirilmesi için oldukça kısıtlı bir zaman olması, köylünün hazırlıklarını bitirebilmeleri için acele etmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü ilde karın olmadığı mevsim neredeyse dört ay kadar kısa bir dönemdir.

Ambarlar evden ayrı olarak genellikle bahçenin güney cephesine inşa edilmektedir. Bu yapının hava alan bir yere konuşlandırılması yiyeceklerin muhafazası için oldukça önem taşımaktadır. Ambarlara yağ, bal, peynir, kurutulmuş sebzeler ve meyveler koyulmaktadır.

Mahzen ise evlerde güneş görmeyen bir bölüme genellikle evin bodrum katına inşa edilen ve içerisinde güneş alamaması gereken maddelerin konulduğu yerlerdir. Her evde ambar bulunurken mahzen çok az evde bulunmaktadır.

Kilerler genellikle ev içinde yer alır. Ambar yahut mahzende bulunan fakat ulaşılmasının kolay olması istenen maddeler küçük parçalara ayrılarak çeşitli torbalar ile kilerlerde saklanır. Kilerde bulunan raflar ve duvara çakılmış çiviler sayesindeburadaki ürünlere daha kolay ulaşılmaktadır.

3.1.5.Yemek Çeşitleri

3.1.5.1.Çorbalar

Türk mutfak kültüründe çorbalar hem ekonomik olması hem de kolaca hazırlanması için hemen her öğünde tüketilen bir besindir. Çorbanın yaygın olarak bilinen bir diğer imside "aş"tır (Üçer-Pekşen, 2001: 31). Ağrı yöresinde yaşan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yaptığımız derlemelerde hem toplumun çoğunluğu tarafından bilinen hem de kendi kültürlerine özgü şu çorba çeşitlerini yaptıklarını dile getirmişleridir;

Anikli çorba istisi

Mercimek haşlanır. Su kaynatılır içine erişte atılır. Bir süre kaynayan çorbanın üzerine aynı hamurdan yapılan ve anik denilen küçük hamur parçaları yağda kavrularak çorbanın üzerine dökülür.

Ayran Aşı

Ayran aşının yörede birkaç yapım şekli bulunmaktadır. Çekilmemiş yarmayla yapılan bir çorbadır. Önce bir kazanda tereyağı eritilir ve üzerine bir miktar su eklenir. Daha sonra suya bulgur dökülür. Üzerine evelik, ya da ebegümeci eklenir. Ardındanyağda kavrulmuş un çorbaya dökülür. Son olarak çorbanın içine yoğurt eklenir. Çorba biraz dinlendikten sonra servis edilir.

"Tahta yayıḫlar var idi. Südü üç, dört gün beḫledirler. O süd ekşiyir. Yoġurt haline geldiġi zaman yaġ tutanda altta ayranı galardı. Soġuḫ suyu töker beyaz teryağıñı alarlardı.

Onun altında oluşan ayrañı büyüḫ bir gazana asardılar. İçine buġday, nohut, yarma gatardılar. Eveliḫ toplardılar. Onu da goyardılar. Onu yapar, bütün köye dagıtardılar.” (KK:19)

“Ayran aşı yaparkenden haşlanır. Ayran yaparız yogurtnan. Un ve yumurta gatarız. Nohut ve gabaḫ haşlanar içine atılar. Gaynadıḫtan sonna içine yeşilliḫ, maydonoz, aş otu, nane, sarı ot, kengel atarıḫ. Yöre de ‘Gırar’ da denir.” (KK:1)

“Denle yapılan ayran aşıña doyuga deriz. Den gaynatılmış buġdadır. Büyüḫ ocaḫlar gurulur. O ocaḫlarda gaynıyar. Gurutulur bir de taş degirmende ögütülür.” (KK:1)

Kesme çorbası

Un, su ve tuz ile bir miktar hamur yoğrulur. Açılan yufkalar dörde ayrılır. Bu parçalar üst üste konarakkesilir. Kesilen hamur parçaları kaynamış suda pişirilir. Bu arada kesilen parçalardan bir kısmı yağda kavrularak çorbanın üzerine eklenir. Çorba sıcak bir şekilde servis edilir.

Domates çorbası

Un yağda kavrulur üzerine bir miktar süt eklenir. Karışıma rendelenmiş veya küçük küçük doğranmış domatesler ile su da eklendikten sonra çorba kısık ateşte kaynamaya bırakılır. Kaynadıktan sonra altı kapatılır.

Erişteli isti çorbası

Yeşil mercimek haşlanır. Mercimek haşlandıktan sonra erişte atılır. Bir başka tavada tereyağı eritilir ve bu yağda kuru soğan kavrulur. Yağın üzerine nane ve kırmızıbiberyahut evelik eklenerek çorbanın üzerinde gezdirilir. Sıcak olarak tüketilir;

“Mayıs ayı dedi mi herkes çöllerdedir eveliḫ toplamaya. İri yapraḫlıdır. Ondan bir de ‘Erişteli İsti’ yaparız. Bu aşı gışıñ yagmur yaġdığında her zaman yaparız. ‘Kesme Aşı’ da denir. Hamuru yapar keseriz. Yeşil mercimeḫ haşlarız. Bol soġan goyarız. Toplayıp gurttuġumuz o eveliği su da ıslatır üstüñe atarız. Ona ‘Evelihli İsti’ deriz.” (KK:28)

Hörre aşı

Pirinç suda haşlanır. Üzerine yavaş yavaş un eklenir. Çorba bir süre piştikten sonra içine peynir koyularak bir süre kaynatılır. Bir başka yerde tereyağı vekırmızıbiberkarışımı hazırlanır. Hazırlanan yağ çorbaya dökülerek servis edilir.

İşkembe çorbası

İşkembe yıkanır. Daha sonra işkembeler ufak ufak doğranıp üstüne su eklenerek pişirilir. Bir başka tavada yağ, un ve sarımsak ve kırmızıbiber karışımı hazırlanır. Karışım çorbaya dökülerek bir müddet daha pişirilir. İyice kaynayan çorba ocaktan alınır.

Kartol çorbası

Küçük küçük doğranmış soğantereyağında kavrulur. Üzerine salça eklenir. Küçük küçük doğranan patatesler ile bir miktar su koyularak kaynatılır. Çorba bir süre kaynadıktan sonra üzerine bir miktar bulgur eklenir. Son olarak tuz ve karabiber konularak çorba pişirilir.

Şehriye çorbası

Tencereye alınan yağın üzerine salça ve şehriyeler eklenir ve şehriyeler bir süre kavrulur. Daha sonra kaynamış su şehriyeler üzerine dökülür. Son olarak üzerine tuz ve nane eklenerek pişirilir.

Bulamaç çorbası

Pirinç kaynar suda pişirilir. Diğer taraftan un, su ile karıştırılarak pirince katılır ve birlikte kaynamaya bırakılır Soğan, salça ve kırmızıbiber tereyağında kavrulur ve çorbaya eklenerek servis edilir.

Yarma çorbası

Yarma ve nohut ıslatılır. Bir gün sonra yarma ve nohut haşlanır. Yoğurt, su ve tuz karışımı hazırlanır ve üzerine haşlanmışyarma ve nohut eklenir. Üzerine tereyağında kızdırılmış nane ve pul biber karışımı eklenir.

Tarhana çorbası

Haşlanmış buğday ve nohudun içine süzme yoğurt, kırmızıbiber, domates, nane, maydanoz konularak karıştırılır. Karışım bir beze serilerek on gün kadar güneşte bekletilir. Kuruyan tarhana un kıvamına getirilir. Çorba yapılmadan önce tarhana sıcak su açıldıktan sonra çorba yapılır. Salça sıvıyağda kavrulur. Üzerine pul biber ve nane eklenir. Tarhana ve su da kazana koyulduktan sonra pişirilir.

Pirinç çorbası

Bir miktar pirinç haşlanır. Sıvı yağda kavrulansalça karışımı pirinçlerin üzerine eklenir. Karışımın üzerine tuz, karabiber, pul biber döküldükten sonra bir taşım kaynadığında ocaktan indirilir.

Den çorbası

Bir tencereye yoğurt, un, tuz, yumurta ve den (buğday) eklenerek ocağın üzerinde kaynayana kadar karıştırılır. Ayrı bir tavada tereyağı eritilir üzerine kuru soğan,aş otu, evelik, sarıçiçek, kabak çiçeği veya nane ilave ederek karıştırılır. Yapılan sos çorbanın üzerine eklenir.

Mercimek çorbası

Tencereye mercimek ve tereyağı koyulur. Yemeklik olarak doğramış soğan, patates, havuç, salçakavrulur. Daha sonra çorbaya tuz ve pul biber ekleyip orta ateşte pişirilir.

Sütlü aş

Bir miktar nohut ve buğday ıslatılır. Islanmış nohut ve yarma haşlandıktan sonra süt ile birlikte kaynamaya bırakılır. Kaynadıktan sonra üzerine nane ve pul biber eklenerek servis edilir. Bu çorba kimi zaman da etli olarak yapılmaktadır;

“Süt çorbası; haşlanmış deni ayran yerine südüñ içiñe atarlar. Küçük küçük kuşbaşı et haşlanar, içiñe gatılar. En son yaġı ve yeşilliḫleri üzeriñe töküler.” (KK:1)

Gurud aşı

Yörede kışlık hazırlık olarak yağsız sütün mayalanıp güneşte kurutulması ile yapılan kurutun suda ıslatılıppişirilmesi ile yapılan bir çorba çeşididir;

“İlh, gurud önce sıcaḫ suya bir yıḫanır. Sonra bir gazan su goyarsıñ onu oyarsıñ eliñle sattalerce gaynar. O ayran halini alar. Onun çoḫ güzel mayhoş bir tadı olur. Onu ḫengele döḫmeden öyle de yiyerseñ, içerseñ. Onuñ çorbasıñı da yaparız. Gurud çorbası diyeriz.” (KK:28)

3.1.5.2.Ekmek ve hamur işleri

Ekmek

Bir kabın içine un, su, tuz ve maya konularak yoğrulur, mayalanması için üzerine bir örtü serilir. Hamur mayalanınca yumaklar yapılır. Yumaklar genellikle elle açılır. Fırınlarda, ocaklarda yahut kuyu tandırlarda pişirilir.

Karapapak-Terekeme Türkleri dışarıdan ekmek almayıp kendi ekmeklerini ihtiyaç duydukça tandırlarında peyderpey yapmaktadır.Geçmişte taş değirmenlerde öğütülen tam buğday unları ile hamur yoğrulurken günümüzde bu değirmenlerin kullanılmamasından dolayı beyaz undan ekmek yapılmaktadır. Hamur genellikle çok miktarda ve bir gece önceden hazırlanmaktadır. Ekmek yapımına sabahın ilk ışıkları ile başlanmakta ve uzun saatler boyunca ekmek yapımı devam etmektedir. Ekmeğin çok sayıda yapılmasının sebebi ailenin birkaç haftalık ihtiyacını karşılamak içindir. Ekmekler şekillerine göre gagala, değirme, lavaş, pide gibi isimler almaktadır;

“Ahşamdan unumuzu elerih̬. Sabah heç kim gah̬madan gahar yoġururuh̬. Yoġurduh̬tan sonna onu ajımaya bıraha̬ram. Ajıtmazsan olmur eh̬meg. Ajıyanda yayır tandıra vururam. Eh̬meġi her gün yapmayıh̬. Tendiri her zaman yahmayıh̬. İki haftada bir yeni eh̬meg yapıram. Gava goyuram. O bitir teh̬rar yayıram. Yufga da yayırıh̬ bazen.” (KK:13)

“Köyümüzde üç tane su deġirmeni var. Geçen yıla gadar arpa gırdırıdıh̬. Şimdi çalıştırmırlar. Oradaki un çoh̬ lezzetli olardı. Unuñ kepeġi ayrılmazdı. Onun kabuġunda fosfor var, çinko var, demir var. Şimdi bu hazır degirmenner su ile o buġdayıñ gabuġuñu aldığı için buġdayıñ içindeki maya galiyir sadece. Onunda içinde hiçbir mineral yoh̬. Eskiden bulgurları taşda döġerdih̬ mesela. Sopalarla taşda döġerdih̬. Dibeg derdih̬ ona. İçi oyuh̬ taş. İçiñe küçüh̬ bir gova goyurduh̬, dögürdüh. Şimdi her şey makineynen olur ama tadı yoh̬eskisi gibi.” (KK:32)

“Eskiden bugdayı yah̬ar, gurudurduh̬. Deġirmana götürerdiler. Bir yandan öġüdür hemen bir yandan çuvallar basırdılar. Şimdi yoh̬ öyle. Götürürler, yah̬amah felan yoh̬. Götürür fırçaya vururlar. Gabuġu soyular. On torba un gelse beş torba da kepeh̬ geler. Eh̬meġi önceden yoġurda dogrirdih̬ pamuh̬ gibi olardı. Şimdi dana derisi gibi olmuş. Çekirsiñ çekirsiñ gelmir.” (KK:31)

“Unu ahşamdan yoġururuh̬. Beyaz, maya, su gatırıh̬, basırıh̬. Saat beşte gidir tandıra ateş veririh̬. Hemen gider oturur, pişirirem. Şajda pişirirem. Onuñ adı yuh̬adı. Bezen de tendirde yapırıh̬. Oñada tendir eh̬meġi diyerih̬. Yufga yah̬şi olu. Hemimiz ihtiyarıh̬, tandır eh̬meġiñi tişimiz tutmur da. Eh̬megleri yayarıh̬ bir de uzun pişiririh̬. Uzun olana refete diyerih̬. Yaydığımıza da yuvarlah̬ olaña lavaş diyerih̬. Hafta da bir pişirik̬, dolava goyarıh̬. Yediğimiz gadarınıda ambara goyuruh̬ gapah̬lı tencerede legen diyerih̬ ona da. O pitende yaparıh̬. Yaz gış yaparıh̬. Bazı fırın eh̬meġi alırıh. Ama yiyemirih̬ hem gurudu hem de hamırıdı.” (KK:42)

“Eppeh yaparıh̬ tandırda. Eppeğimiz dört çeşittir. Biri lavaşdır. Biri gagaladır. Yuvarlah̬, tombuldur. Deġirme eppeh vardır. Bir de uzun pide yapırıh̬. Onu bayağı uzun yapırlar. Biraz galın olar.” (KK:31)

Kol böreği

Bir kaba un elenir ve ortası açılır. İçine süt, yumurta, tuz ve sıvı yağ ilave edilir. Yumuşak bir hamur elde edilerek hamur dinlenmeye bırakılır. Ispanak, peynir veya kıyma ile iç hazırlanır. El kadar açılan hamurların üzerine erimiş tereyağı sürülür. Hamurlar üst üste dizilir. Yağlı hamurlar buzdolabında birkaç saat bekledikten sonra açılır ve içine harç koyulur. Açılan hamur rulo haline getirildikten sonra dilimlenir. Üstüne yumurta sürülerek kızarana kadar pişirilir.

Kuru yufka böreği

Yufkalarsıcak su ile ıslatılır. Bir tavada yağ kızdırılır ve yufkalar tavaya serilir. Yufkaların arasına hazırlanan iç harçtan konulur. Altı üstü kızarana kadar pişirilir.

Mısır ekmeği

Mısır unu, tuz, şeker, su ve zeytinyağı ile hamur elde edilir. Tepsi yağlandıktan sonra hamur tepsiye serilerek pişirilir. Eskiden bu ekmekler kuyu tandırlarda da pişirilmekte iken günümüzde fırınlarda yahut kuzine sobalarda pişirilmektedir.

Mafiş

Mafişin pişi benzeri bir hamur işidir. Su, tuz, maya ile yoğrulan hamur bir süre bekletilir. Daha sonra kızgın yağda kızartılır. Mafişin pişiden tek farkı baklava dilimi şeklinde kesilmesidir.

Kete

Kete hamuru aslında normal ekmek hamurudur. Fakat iç harcı ile diğer hamur işlerinden ayrılır. Hamur yufka şeklinde açılır. Yağda un ve tuz kavrularak kete içi hazırlanır. Eğer evde var ise sarıyağ yerine kazın yağı bu karışıma eklenir. Hazırlanan bu içten, açılan yufkanın arasına bir miktar konularak kapatılır. Son olarak üzerine yumurta sarısı sürülerek fırında yahut tandırlarda pişirilir;

“Ḫamurun içine un, yaġ gavurup goyirler. Bi de bir çöreḫ yaparlar. Bu yaġı eridirler. Yaġın altıñda galanı tutar ḫamur edirler. O da mükemmel bir çöreḫ olur. Öyle bir kevreḫ olurdu ki. Yapmamaya yemin etmişler indi, ama herkeş bilir.” (KK:10)

“Kaz pişirildiğinde bütün suyunu kullanmıyoruz. Bir kısmı kalır. O bir şişede muhâfaza edilir. Şişenin yarısından çoğu kaz yağı olarak üstte kalıyor. Onu alır ketenin iç harcına koyarız, unu bu yağda kavururuz.” (KK:18)

“Tandıra vururduḫ keteyi. Tandır onun yaġını emerdi. Şimdi tepside yapılır yaġ olduġu gibin galır. Tandırda pişen kete yumuşaḫ olurdu. Şimdi fırınlarda pişen keteler sert olur.” (KK:19)

Sac ekmeği

Un, alabildiği kadar su, maya ve tuz karıştırılarak bir hamur yoğrulur. Bu hamur ince olarak açılır ve sacda pişirilerek ekmek yapılır.

Gözleme

Un, tuz ve su karıştırılarak elde edilen mayasız hamur açılır. Hamurun içine peynirli, patatesli yahut yörede yetişen otlardan hazırlanan iç koyularak kare şekilde kapatılır. Piştikten sonra üzerine tereyağı sürülür. Çoğunlukla, çay veya ayranla birlikte yenmektedir.

Erişte

Erişte kesimi kış için yapılan hazırlıklar arasındadır. Öncelikle yumurtalı sert bir hamur yoğrulur. Yufkalar açılıp sacda çok az pişirildikten sonra bir örtüye sarılır. Daha sonra bu hamurlar ince ince kesilerek kurutulur ve kapalı kaplarda muhafaza edilir.

Fetir

Mayalı hamur yufka büyüklüğünde açılarak sacın üzerinde pişirilir. Genellikle yağlanarak sade olarak veya etli yemeklerin yanında yenilmektedir.

Gagala

Hamur yoğrulur ve mayalanması beklenilir. Yöresel mayalanma işlemine "Hamurun ekşimesi" denmektedir. Hamur bir tabak büyüklüğünde açılır ve daha sonra hamurların ortası delinir.Son olarak, hamurların üzerine yumurta sarısı sürülüp fırınlarda pişirilir.

Su Böreği

Böreğin hamuru için yumurta, tuz, su ve unile yumuşak bir hamur elde edilir. Hamur bir tepsi büyüklüğünde açılır. Hamurları haşlamak için bir tencerede su kaynatılır. Bu suya tuz eklenir. Açılan yufkalar önce kaynayan suya, ardından da soğuk suya atılır. Hamurların üzerine yağ sürülür. Üstü üste dört yufka serildikten sonra peynirli iç harcı yufkaya koyulur. Tekrar üzerine dört yufka daha dizilir. Yufkaların en üstüne yumurta sürülerek pişirilir.

Bişi

Yağda kızartılmış bir hamur işidir. Süt veya su ile mayalanarak yoğrulan hamur, biraz bekletildikten sonra, yuvarlak olacak şekil verilen hamur kızgın yağda pişirilir.

Ekmek aşı

Yağla, soğan ve patates kavrulur üzerine bir miktar su ilave edilir. Kaynatılmış karışım doğranmış ekmeğin üzerine dökülür. Ağaç kaşıkla yenilir;

"Su gaynar, yumurta , soġan, yaġ ilen pişirilir. Yumurta, patates soġanı suyuñ içiñe doġrarlar. O gendi gendine gaynar bişer. Eppeġi de ufaḫ ufaḫ dogrir üzerine döker yiyeriḫ.

Eppeḫ aşı tembel arvad işidi.

Sor arvada diyeñ yaşlı kişidi.

Gayfaltınıñ şerefi de pişidi.

Pişir, arvadına say Terekeme." (KK:10)

Ḫıngel

Ḫıngel/ḪengelKarapapak-Terekeme Türklerinin en önemli yemeğidir. Ḫengelin yörede yapılan birkaç farklı şekli vardır. En çok boş hamur yaprakları ile yapılanıdır. Hamuru en önemli özelliği sert olmasıdır. Ḫengelin bir diğer şeklide boş hamur yapraklarının arasına peynir koyularak yapılanıdır. Kaynak kişi bu yöresel yemeğin yapımını şöyle açıklamışlardır;

"Mantılar sonnadan çıḫtı. Asıl ḫengel; böyle bir yuḫayı parçalardılar. Pıçaġınan keserdiler böyle ufaḫ ufaḫ kareli kareli. Onu suda ḫaşlardılar. Sarmısaḫlı yoġurt da onuñ üstüñe tökülerdi. Eski ḫengeller öyleydi. Bir de ḫamuru böyle tepsiye doldurardılar lengeneye. Onu da açar gat gat goyardılar, peynir atardılar arasına, onu da köz ateşiñe. O da öyle pişerdi kine lalanga gibi gızarardı. Onu yapacaḫ gadın da yoḫ şimdi." (KK:10)

Mantı

Un, tuz, su karıştırılarak sertçe bir hamur hazırlanır. Hamur avuç büyüklüğünde yumaklar haline getirilir. Yumaklar açıldıktan sonra küçük kareler hâlinde kesilir. Kıyma, soğan, karabiber ve tuz karıştırılarak mantı harcı hazırlanır. Küçük karelerin içine bu harçtan sürülür ve hamur bohça şeklinde kapatılır. Mantılar kaynar suda pişirilir. Suyu süzüldükten sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek yenilir.Tercihe göre mantının üzerine yağ, nane ve pul biber karışımı hazırlanır;

"Biz çoḫ güzel mantı yaparıḫ. Her hafta bir gün yaparıḫ. ḫingeliñ bir yapragı vardır bir de normal etlı yoġurtlu mantı olanı vardır. Yapraḫ mantıda bir yoġurtlu olur bir de peynirli. Mantı hamuruñu açarıḫ böyüḫ böyüḫ keseriḫ. Onları haşlarıḫ aralarıña peynir tökeriḫ. Ateşte veya fırında gızartırıḫ." (KK:34)

Erdeh

Un, tuz ve su ile hazırlanan hamurun yuvarlak bir biçimde kesilip yağda kızartılması sureti ile yapılmaktadır;

"Ḫengeliñ hamuru yuvarlaḫ yuvarlaḫ yapılır. Parmaḫ şehline kesilir. Yaġa attı mı gızarır pişi kimin ama şeḫli farglıdır. Onun ismi erdeḫtir." (KK:3)

Lalanga

Mayalı hamurun çok ufak bir şekilde kesilmesi ve kızgın yağda kızartılması ile hazırlanan bir hamur işidir.

Eyirdeḫ

Mantı hamuru olarak hazırlanan karışıma bir halbur üzerinde şekil verilmesinin ardından hamurların yağda kızartılmasıyla hazırlanmaktadır;

“O da bir tane ḫalbur goyarlar. Ḫamuru ufaḫ ufaḫ alır ḫalbura bastırırlar, düzlerler, atarlar yaġa o da bir şeḫil verir.” (KK:10)

Neziḫ

Un, tuz ve su ile yoğrulan hamurun içerisine kaymak eklenir. Hamur küçük yumaklara ayrılır ve sacda pişirilir;

“Ḫamura gaymaḫ gatarlar biraz suynan sonra ḫamuru küçüḫ küçüḫ bezelere ayirirler onu da ince açir sajda pişirirler. Böyle yuḫayı atarlar sajıñ üzeriñe. Gerçeḫten ismi de neziḫ kendi de neziḫ olir. Öyle ḫafif olur ki aġzıña attıġın gibi gaymaḫkimin aġızda erir.”(KK:10)

İçli Kete

İçerisine tercihe göre değişen kıyma, patates, peynir gibi çeşitli harçlar konularak pişirilen çörektir. Eskiden keteler tandırlarda pişirilirken günümüzde pişirme işlemi genellikle fırınlarda yapılmaktadır;

Eskiden tandırda pişirerdiḫ şimdi fırınlarda yaparız. İçine çiriş otu, ıspanaḫ gibi otları gavurur goyarız.” (KK:28)

Deve gulağı

Un, tuz ve su ile yoğrulan yumuşak kıvamlı hamur küçük yumaklara ayrılır. Yumaklar tabak büyüklüğünde açılır ve içerisine tereyağı veya sarı yağ sürülür. Ardından bu hamurlar tekrar yumak haline getirilir ve bir kez daha açılır. Açılan yufkalar devekulağı şeklinde kesilip kızartılır;

“Katmeriñ bir değişiğine de deve gulaġı denir. Yufgayı açarsıñ. Üstüñü tamamen yaġlarsın. Toplayıp yumaḫ yaparsın yuvarlaḫ. Kesersiñ deveñin gulaġı gibi. Onu da yaġda gızardırsıñ. Deveniñ gulaġı gibi küçüḫ ve kısa olduġu için şeḫli büyüherimiz öyle diyerdi. Askere yaparsıñ ki uzun yola gideceḫ, yol azığı olsuñ.” (KK:28)

Fetir

İçli keteye yörede verilmiş isimlerden biridir. İçerisine yağ ve undan oluşan “omaç” denilen bir karışım konularak pişirilir;

“İçli keteye de fetir deriz. Un gavurup goyarıḫ. Onuñ ismi fetirdir. Unu yaġda gavururuḫ. O unlu yaga ‘omaç’ deriz. Üç tane yufga açılır. Yaġlanır arası. Katlanır o dört köşe şeklinde. İçiñe omacı gonulur. Oñu elimizle açarıḫ. Açtıḫtan sonra tepsiye goyar. Pişiririḫ.” (KK:28)

Yufga Yaglaması

Taze pişirilmiş yufkanın üzerine tereyağı veya sarı yağ sürülmesi ile yapılan hamur işidir.

“Yufgayı yapar sıcaḫken tereyaġ veya sarıyaġ ile yaġlar hemen yeriz. Özelliḫle yufga yapargen atıştırmalıḫ olaraḫ yenir. Çocuhlara vereriz.” (KK:28)

Külleme

Tandırda pişirilen ekmeğin üzerine bir tepsi kapatılır. Ardından tepsinin üzerine tandır külü serilir. Bu şekilde ekmeğin üstten de pişmesi sağlanır;

“Eḫmeġi yapıp üzerine kül verirler onuñ adı ‘külleme’dir. Tepsyi kapattıḫtan sonra közleri üzeriñe yıġıyor ya hem alttan hem üstten onuñ adı külleme işte. Ama çoḫ şirin olar.” (KK:22)

3.1.5.3. Ana yemekler

Bozbaş

Tencereye soğanlar küçük küçük doğranır. Kuşbaşı doğranmış et de bu soğanlar ile kavrulur. Üzerine domates ve sulandırılmış salçaeklenir. Ardından yemeğe bir miktar su ve nohut koyulur. Son olarak patates ve tuz da eklenerek pişmeye bırakılır. Yörede bu yemekle genellikle tandırda pişen sıcak ekmek ile yenilmektedir;

“Bu hem Ḳars’ta olan bir yemeḫtir hem de Iġdır da yapılır. Bir böyüḫ meşrefanıñ içiñe noḫut sonra et atarlar sonra fırına o o gadder gözel olur ki. İlknen sogannan anıḫ yaparlar. Yani yaġda ölüştürürüḫ soġanı. Salçası biberiñi gatarıḫ. Lahanaynan patates goyardıḫ. Üstüñe de bulgur tökeriḫ. İçine de böyüḫ kemiglı et ataraıḫ.” (KK:10)

Bulgurlu köfte

Bulgur, un, su tuz, karabiber, pul biberden oluşan karışım yoğrulur. Yoğrulduktan sonra avuç içinde küçük köfteler yapılır. Köfteler kaynayan suda haşlanır ve süzülür. Son olarak sarımsaklı yoğurt sonrada tereyağı eritilerek üzerine dökülür. Yörede bu yemeğe “Kürt Köftesi” de denilmektedir.

Kaz çekmesi

Yörede kaz kesildikten sonra asılarak kurutulmaktadır. Kurutulmuş bu kaz büyük bir tencerede haşlanır. Haşlanan kaz tencereden çıkarılır. Kazın haşlama suyu ile bulgur pilavı pişirilir. Bulgur pilavın üzerine bolca tereyağı gezdirilir. Kaz tandırda kızarana kadar pişirilir. Kızaran kaz eti bulgur üstüne didiklenerek servis edilir. Bu yemek tek tabaktan ve ortada yenilmektedir. Yörede oldukça sevilen bu yemeğin yapım aşamalarını kaynak kişiler şöyle anlatmaktadır;

“Gazı haşlarıḫ. Onun suyuyla bulgur tökeriḫ. Tandır yandığı zaman bıraḫırlar bulguru tandırıñ dibiñe. Gazı da ayağıñdan asarlar. Tandırıñ sıcaḫlığı, gazı erider, yağı bulgura damlar. Gazda kıpgırmızı gızarar.” (KK:1)

“Gazları yuñar, gaynadardılar. O pişende suyunla tandıra pilav tökerdiler. Gazları da ayaḫlarıñdan telle asırdılar. Orda tandırda gaz gıjıldadıḫça yağı damla damla pilava tökülerdi. Gazlar gıj gıj gıj ederdi. Yağlar fışkırardı. Gazlar gızarardı. Çıḫardar, yiyerdiḫ hep birliḫte. Şimdi gaz var ama parça parça pişirirler. Yemeğe goyurlar. Ama o olmur. Bir gün sabahtan galḫırlardı. Zaten ahşama gara o gaza hizmet edirlerdi.” (KK:31)

Güveç

Güvece kemikli et koyulur. Ardından sebzeler belli bir sıra ile güvece dizilir. Etlerin üzerine kuru soğan ve sarımsak dizilir. Ayrı bir yerde hazırlanan salça, tuz ve su karışımı güveçteki malzemelerin üzerine dökülerek pişmeye bırakılır. Tercihe göre güvecin kapağının etrafı hamur ile kapatılarak tandıra sürülür.

Çızdık

Koyunun kuyruğunda yer alan yağdan yapılan bir yemektir. Kuyruktaki yağ, küçük küçük kesilerek kavrulur. Üzerine tuz ekledikten hafif kahveleşinceye kadar pişirilir.

Den lapası

Bir güveç veya tencere içinekemikli et koyulur. Önceden ıslatılmış den, bir miktar nohut ve kuru fasulye etin üzerine eklenir. Ayrı bir kapta su, salça ve tuz karıştırılarak güveçteki malzemelerin üzerine dökülür ve yemek tandırda pişirilir.

Piti

Yörede nohut yemeğine piti denilmektedir. Nohut yemek pişirilmeden bir gece önce ıslatılarak hazırlanır. Önce soğan ve et kavrulur üzerine nohut ve su eklenir. Tuzu, biberi bunlara ilave edilerek pişirilmeye bırakılır.

Yemlik kavurması

Toplandıktan sonra temizlenen yemlik iri iri doğranır. Soğan ve yağ kavrulduktan sonra üzerine yemlik eklenir. Son olarak tuzun koyulduğu yemek kısık ateşte pişmeye bırakılır.

Tandır şiş

Etler kuşbaşı olarak doğranır ve şişlere dizilir. Tercihe göre patlıcan, domates ve biber, soğan, sarımsak da etlerin arasına dizilir. Şişler tandıra asılarak pişirilir.Yörede bu yemeğe "Tike Kebabı" da denilmektedir. Özellikle Kurban bayramının ilk günü bu yemek yapılır.

Evelik dolması

Kuru soğan tereyağında kavrulur. Kavrulan soğanın üzerine yeşilbiber ve domates eklenir. En son yemeğe salça, tuz ve bulgur ilave edilir ve üzerine bir miktar su koyularak bulgur suyu çekene kadar pişirilir. Diğer yandan evelik haşlanır. Eveliğin içine hazırlananharçtan konularak sarılır. Yemek üzerine süt ve su eklenerek pişirilir.

Et yahnisi

Etler kuşbaşı olacak şekilde doğranır ve düdüklü tencere de bir süre haşlanır. Haşlanan etlerin üzerine salçalı su dökülüp kaynatıldıktan sonra servis edilir.

Külbastı

Et parçaları ince bir şekilde kesilerek tuzlanır ve daha sonra köz üzerine serilerek pişirilir.

Patlıcan közlemesi

Közlenmiş ve kıyılmış patlıcanlar sarı yağda kavrulmuş soğan, yeşilbiber ve domates karışımına eklenir. Üzerine tuz ve karabiber serpilerek bir süre dinlendirildikten sonra tüketilir.

Lahana musakka

Yemeklik doğranan soğanlar yağda kavrulur, üzerine kıyma ve salça eklenir. Daha sonra karışıma doğranmış lahana ile bulgur, tuz ve karabiber koyulur. Üzerini geçecek kadar su da eklendikten sonra yemek pişmeye bırakılır.

Sulu köfte

İnce bulgur, soğan, kıyma, tuz, karabiber yoğrulur. Yoğrulan karışım küçük parçalar şeklinde yuvarlanır. Daha sonra tencereye kuşbaşı doğranmış et koyulur ve bir süre kavrulur. Etlerin üzerine salça ve su eklenir. Köftelerde bu suya atılarak pişirilir. Tercihen üzerine tereyağı, kırmızıbiber ve nane dökülebilir.

Yaprak sarması

Soğan ile salça ile kavrulur, üzerine pirinç ve bir miktar su ilave edilir. Son olarak nane, maydanoz tuz koyulup iç harcıtamamlanır. Haşlananyapraklara bu harçtan koyularak sarılır ve kısık ateşte pişmeye bırakılır.

Lahana sarması

Lahana yaprakları haşlanır ve soğuması için bir başka tencereye alınır. Dolmanın iç harcı için soğan kavrulur ve pirinç veya ince bulgur tencereye koyulur. Tercihe göre içe kıyma da eklenebilir. Yörede iç harca tercihen kaz kıyması da konulmaktadır.Lahana yaprakları içine bu harçtan koyularak sarılır. Dolmaların üzerini hafif geçecek şekilde su eklenerek pişmeye bırakılır. Ayrıca kaz kemiklerinin tencerenin dibine serilerek pişirilmesi de yörede yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

Ḫaşıl

Yemek kırık yarma ile yapılmaktadır. Ḫaşıl yapılırken önce yarma tuzlu suda dağılana kadar pişirilir. Tepsiye dökülen yemeğin ortası çukur haline getirilir. Ḫaşılın ortasındaki bu havuza üzerine tereyağı koyulur. Üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür. Ḫaşıl genellikle ortak tek bir tabaktan veya tepsiden yenilir.

“Ḫaşıl yaparıḫ o da bulgur pilavıñın yumuşaḫ hâlidir. Ama bulgur sütle pişirilir suyla deġil. Tepsiye tökerler. Ayranla, yaġlan yiyilir. Yaġa bandıra bandıra yenilir. İrgatlarımız genelde oñu yiyerler. Onu yediği zaman on saat tırpan sallarlardı. Şimdi üş dört saat sonra gaburganıñ altı boşalar.” (KK:22)

“Aslında ‘Semeni’ deriz. Bulguru goyarsıñ gaynar. Piştiği zaman gurudu, yoḫsa yoġurdu sulandırır, üzerine tökersin. Karıştırırsıñ, suyuñu çeker, kuruyur. İyice hasıl olunca sarıyaġ yaḫar, içinde soġan gavurarsın tökersin üstüñe.” (KK:28)

Kavut

Bir miktar tereyağı üzerine un ilave edilerek kavrulur. Un pembeleştikten sonra üzerine tuz ve karabiber eklenir ve bir süre daha kavrulur. Ardından bir miktar su koyularak kaynatılır. Sıcak olarak servis edilir.

Peynirli ev makarnası

Yörede daha önceden hazırlanan bir miktar erişte kaynayan suda haşlanır ve tereyağındabir miktar çevrilir. Ocaktan indirildikten sonra lor peyniri ile harmanlanır. Ardından bir tavada altlı üstlü kızartılır.

Yahni

Bu yemek yörede düğün, mevlit gibi özel günlerde yapılan bir yemektir.Kuşbaşı şekilde doğranmış et ve soğan kavrulur. İçine salça ve patatesilave edilir. Üzerine bir miktar su eklenerek pişirilir.

Kelle-paça yemeği

İneğin ya da koyun kellesi temizlendikten sonra genellikle ev dışına kurulan bir ocakta uzun süre kaynatılır. Bu esnada suyunun bitmemesine dikkat edilir.Yemeğe son aşamada tuz ve sarımsak eklenir ve ocaktan indirilir. Tercihen zerine tereyağı ve pul biber gezdirilir.

Ispanak yemeği

Ispanaktemizlendikten sonra doğrandıktan sonra soğan, yağ ve salça ile kavrulur. Ispanak bir süre piştikten sonra üzerine pirinç ve su ilave edilir. Kısık ateşte pişirilir.

Soğança

Soğan yağda kavrulduktan sonra içine et ve patates doğranarak bir miktar pişirilir. Genişçe bir tepsinin içine ekmek doğranır. Bu ekmeğin üzerine etli soğanlı karışım dökülerek yemek servis edilir.

Döğmeç

Tandırda yeni pişmiş ekmeğin doğranıp tereyağı koyulmuş bir kaba konulması ve orada ovulması suretiyle yapılan bir yemektir. Üzerine tercihen tuz veya şeker dökülebilir;

“Döġmeç; sıcaḫ yeni pişmiş eppeḫ küçüḫ küçüḫ parçalanar. Üstüñe peynir töküler. Üstüñe sarıyaġ goyulur. İçine peynir yerine şeker goyan da olar.” (KK:1)

“Eḫmeg tandırdan yeni çıḥanda tereyaġıñı bir gaba goyarsın. O eḫmeg de getirer tereyaġıñın içiñe ovarsın. Eḫmeġiñ sıcaġı o tereyaġını erider. Biraz tuz serper yersin.” (KK:32)

İsti

Mercimek ve bulgur haşlanır. Hafif sulu bırakılan bu karışıma patatesler küp küp doğranarak eklenir. Üzerine yağ yakılır;

“Bulgurla mercimeḫ haşlanır. İçiñe küçüḫ küçüḫ patates doġranar. Üzeriñe yaġ ile yeşilliḫler yaḫılır. Biz buna ‘Bulgurlu İsti’ deriz.” (KK:1)

İkindi eppeġi

Yoğurdun içine ekmek ve bazen yeşil soğan doğranmasıyla yapılan, kolay bir şekilde hazırlandığı için tarlada yahut hayvan güderken dağda yenilen yemeğin ismidir.

“Yoġurdu götürerdiḫ daġa. Tepsiye eḫmeġi ufaḫ ufaḫ dorgardıḫ. Ondan sonra yoġurdu çalar eppeġiñ üzerine dökerdiḫ. Kaşıġınan oturur millet yiyerdi oñu. Onuñ adını da goymuşlar ikindi eppeġi.” (KK:10)

Ölü baġı

Un, tuz ve su ile hazırlanan hamurun içine patates konularak kızgın yağda kızartılması ile hazırlanan bir yiyecek türüdür;

“Onu da ḫamurla yapıyiler içine patatesi dolduriyiler. Yaġa atirler yaġda gızaran çoḫ ağır olan bir yiyeceḫ.

Terekeme arvadına diyerki:

-Aya arvad ne pişirifsen?

Diyer:

-Ay kişi vallahi ölü bağı pişirmişem.

-Aya feleh senin belini gıra! Bu ölü bağı değül bu öldüren sağı.” (KK:10)

Deveci aşı

Yeşil mercimek haşlanır. Mercimeğin üstüne ekmek doğranır ve üzerine salçalı su ve kızdırılmış tereyağı gezdirilirek hazırlanır;

“Dedelerimiz deveye gidermiş. Gonaḫladıhları zaman soġan, su, yaġ, bir de guru ehmeḫleri olurmuş. Böyle yaparmışlar. Biz sonradan geliştirip yeşil mercimeḫ haşalyıp goyduḫ. Üzeriñe salçalı su töktüḫ. Böyle yiyeriz. İçine yumurta gıranda oluyor. Batıda ‘Tirit’ diyerler.” (KK:28)

Gülhatmi dolması

Yörede tarla kenarlarında, bahçelerde yetişen gülhatmi çiçeğinin içine pirinç veya bulgur ile hazırlanan için sarılması ile hazırlanan bir yemektir. Yemeğin ekşi olması için tencereye olgunlaşmamış üzüm taneleri atılmaktadır;

"Pirinç, bulgur, soġan, maydonoz, nane, biberle iç hazırlar. Hatmi çiçegine goyarız. Pişiriken üzüm gorgu bir de limon sıḫarız ki ehşi olsun." (KK:28)

Toy çorbası/toy aşı

Genellikle düğün, bayram, sünnet, nişan gibi merasimlerde gelen misafirlere ikram edilmek için yapılan sadece et ve soğan ile hazırlanan salçalı, sulu bir yemektir.

"Etli sulu bir yemeḫtir. Biz sulu yemeġe çorba deriz. Erkeḫ tarafı gız tarafıña bir tane büyüḫ ineḫ alır. Onu götürür düġünden bir gün önce verir. O orda kesilir. Gazannar dışarı asılır. O beş altı büyüḫ gazanda soġanlı sadece etli sulu bir yemeḫ pişer." (KK:28)

Katıg doğraması

Süzme yoğurtun içine ekmek ve soğan doğranmasıyla hazırlanan bir yiyecek türüdür;

"Gatıġı gıyarsın bir gaba. Önce onu suyla çalarsın. Tabi o gatıġ bu gatıġlardan deġil. Biz araziye gidende onu süzer, torbalarlar. O torbanıñ içiñe annem ahşamdan doldurardı, asardı bir yere. Onuñ içiñdeki suyu giderdi ekşi suyu. O gatıġ saf galardı. Onu götürerdiḫ arazide önce suyla bir çalardıḫ. Üstüñe ehmeġi ufaḫ ufaḫ, ince ince dogrardıḫ. Yeşil soġanla tuz da gatardıḫ. Onu arazide yerdiḫ. Hem çoḫ hafif olardı güneşiñ altıñda. Hem de insanı golay golay acıḫtırmadı. Eḫmeg de tam bugday ehmegi gibi. O yüzden toḫ tutardı." (KK:32)

Kuzu tandır

Kuzu eti tandırda pişirildikten sonra küçük küçük doğranır. Et, soğan, karabiber, pul biber ve tuz ile sotelendikten sonra lavaş ekmek içine sarılarak yenilir;

“Tandırda ġuzu kızartması yaparken ġuzu etinden onu öyle ince ince çizerik, oñu cızbız yaparıḫ tavada, sonra ince ince gıyarıḫ. Ondan sonra bolca sogan, onun karabiber, pul biber baharatını katarık. İsteyen reyhan da goyar. Lavaş eḫmek veya top eḫmekle (lavaş ekmeğin kalını) yeriḫ. Tavanın altına yaġ koyarıḫ bolca. Onuñiçerisiñe eti doldururuz üzeriñe de eḫmeg koyarıḫ. Oñu ingaḫ yani serin aġır bir ateşte yaparıḫ.”(KK:34)

Tepsi kebabı

Kuzu, inek, tavuk, kaz veya hindi eti haşlandıktan sonra etin tepsi büyüklüğünde açılan hamurların arasına konularak tandırlarda veya fırında pişirilir;

“Tepsi kebabı ġuzu etiñden, tavuk etiñden, hindi etiñden, gaz etiñden olur. O da aynı ateşte cıbız pişirilir ama oñu etiñi bir kısmımız iki beze yapıyoruz. Altına seriyoruz bolca yaġlı. Bir kısmımızda ben misal üş yufga açarım kat kat yaġlarım üş yufgañın arasıña bolca eti goyarım. Üstüne de yumurta sürersin kenarlarıñı ama sıḫıca gapatırsıñ fırında veya saçta pişirisiñ.” (KK:34)

Muş köftesi

Pirinç ile hazırlanan içli köftenin yağda kızarılmasıyla hazırlanan bir yemektir.

3.1.5.4.Pilavlar

Erişte piloyu

Yeşil mercimek bir tencerede haşlanır. Mercimeğin üzerine erişteler eklenir. Suyunu çekince ocaktan alınır. Kazanın dibine küp küp doğranmış bir biçimde kızartılan patates dizilir. Mercimekli erişte patateslerin üzerine dökülür. Üzerine yağ gezdirildikten sonra pişmeye bırakılır.

Keşkek

Den (buğday) yemek yapılmadan bir gece önce ıslatılır. Kuşbaşı olarak doğranmış etin üzerine buğday, su ve tuz eklenerek tandırlarda pişirilir. Karışımın üzerine tereyağı gezdirilerek servis edilir;

“Bulgur ve unuñ içiñe eti goyardıḫ. Bulgurla beraber et de gaynardı. Et erirdi artıḫ. İçiñe nohut, fasulye gatanlar da olur. Batı da ‘Keşkek’ diyorlar. Özelliḫle ramazanda, bayramlarda tandıra salınır, pişerdi. Bayram sabahı tandır yaḫılır, büyüḫ gazanlara gonulur. Bayram namazıñı gılıf gelif erkeḫler yer.” (KK:28)

Patatesli bulgur pilavı

Tereyağındasoğan, biber ve patates kavrulur. Bu sebzeler biraz kavrulduktan sonra domates, tuz ve kırmızıbiber, karabiber koyulur. Pilava son olarak bulgur ve su eklenerek kısık ateşte pişmeye bırakılır.

Pirinç pilavı

Pirinç yıkanır ve tuzlu suda bir miktar bekletilir. Pirinç nişastasının bıraktıktan sonra süzülür ve tereyağı ile pişirilir. Bu pilav yörede eskiden düğünlerde üstüne toz şeker veya üzüm de serpilerek servis edilirdi.

Yarma pilavı

Buğdayın çekilmesiyle elde edilen yarmanın pişirilip üzerine sarıyağ veya tereyağı dökülmesi ile hazırlanmaktadır;

“Buġduyu gaynadarıḫ. Deġirmene götürürüḫ. O çeḫer evlerimizde saḫlarız. Sarı yaġ, kereyaġ ne bulursaḫ oñla pişiririḫ. Yarmadan çorba da yaparıḫ. Köfte de yaparıḫ.” (KK:3)

Şile

Koyun veya ineğin bağırsakları temizlenerek tuzlu suda haşlanır. Hafif sulu bırakılan bu yemeğe bulgur dökülür ve birlikte pişirilir. Üzerine tereyağı gezdirilerek servis edilir;

"Ḫayvanıñ garnıñı alırlar. Onu güzel temizliyerdiler yaḫıyardılar. Efendime söyleyim oñu suya atardılar pişerdi. Üstüñe de bulgur tökerler. Üstüñe de yaġ eridirler. Bulgur pilavıñın sıvısına benzer. Bulgur pilavıynan çorbanın orta şeḫli." (KK:10)

Yörede pilavlar ek malzemeler ile daima zenginleştirilir.

"Pilavlarımızı sade yapmayız. Özelliḫle etli yaparız. Gaz eti, tavuḫ eti, hindi eti, ineḫ eti ne varsa onarla yaparız. Nohutlu, sebzeli de yaparız. Misafir gelende de guru üzümlü pilav yaparız." (KK:28)

3.1.5.5.Tatlılar

Feselli

Un, su, maya, tuz ile katı bir hamur elde edilir. Bir süre dinlenen hamurdan alınan bezeler açılır. Açılan hamurlar üzerlerine yağ sürülerek üst üste dizilir.Hamurdan küçük üçgenler kesilir halka şekline getirilerek kızgın yağda kızartılır. Fesellinin üzerine bal ya da şeker serpilerek servis edilir.

Hasuda

Nişasta soğuk suda açılır ve tereyağı ile kavrulur. Kavrulan nişasta, pekmez ve su ile karıştırılarak hasuda pişirilir. Karışım kaynayınca üzerine ceviz eklenerek servis edilir. Yörede özellikle yeni doğum yapmış kadınlara, çabuk toparlanmaları için yapılıp yedirilir;

"Yeni doġum yapmış gadına yapılır. Kan can gelsin diye. Tuzlu da şekerli de yapılır. Unu yaġda gavuruf suyu üzeriñe tökenlerde olur. Hamurla unna suyu karıştırıf şekere, yaġa tökenner de olur." (KK:28)

“Şekerle yaġ hafif pembeleşinceye gadar gavrular. Sonra unu suda çırpıp sulandırıp yaġın içiñe tökeriḫ. O böyle helva gıvamında olar. Özelliḫle doġum yapan gadınnara yapılar. Doġum yapan gadın hasta ya gendine baḫamır. Bunu da onuñ için yapmışlar. Adı da hasda galmış. Biz oḫuldan gelende üşürdüḫ annem hemen onu yapardı bize sobada. Hasda olsaḫ, boġazımız aġrısa onu yapardı.” (KK:19)

Lokma tatlısı

Bir kaba un, şeker, su ile açılmış maya, süt, eritilmiş tereyağı ve yumurta alınarak yumuşak bir hamur elde edilir. Hamurlar küçük parçalar halinde alınarak yağda kızartılır. Sıcak lokma soğuk şerbetin içine atıldıktan sonra hemen çıkarılır ve hemen servis edilir.

Halbur hurması

Lokumun elek ve kalbur gibi delikli bir alet üzerinde gezdirilerek pişirilmiş hali olan ve genellikle çocuklar tarafından rağbet gören bir tatlıdır.

Un helvası

Tencerede bir miktar tereyağı eritilir. Eriyen tereyağının üzerine un eklenerek bir süre kavrulur. Diğer taraftan süt veya su ile şeker karıştırılarak bir şerbet hazırlanır. Kavrulan unun üzerine şerbet yavaş yavaş dökülerekpişirilir. Helva dinlendirildikten sonra servis edilir.

Kaymak helvası

Helvaya yağ yerine kaymağın eklenmesiyle hazırlanan helva türüdür. Rengi kaymaktan dolay daha koyu ve kıvamlıdır.

“Yaḫan; diye bir helvamız vardır. Su gonmadan sadece şeker ile yapılar. Yaġ yerine de gaymaḫ goyarız.” (KK:1)

“Helva yapargen yaġ ile bir de gaymaḫ ile yaparıḫ. Onnarı eride un ve şekeri ekleriḫ. Helvalara su goymayıḫ.” (KK:11)

Kabak tatlısı

Kabakların kabuğu soyulduktan sonra kabak küçük parçalara ayrılır. Kabak bir kapta üzerine şeker serpilerek bekletilir. Kabak bir gün bu şekerde bekletildikten sonra fırında yahut ocakta pişirilir. Üzerine ceviz dökülerek servis edilir.

Baklava

Baklava bayram, düğün gibi özel günlerde yapılan bir tatlıdır. Yumurta, tereyağı, sirke, un, zeytinyağı ve yoğurt karıştırılarak bir hamur elde edilir ve hamur küçük parçalara ayrılır. Yumaklar önce küçük sonra merdane yardımıyla büyük bir şekilde açılmaktadır.Bezeler nişasta ile açılmaktadır. Açılan hamurlar aralarına ceviz veya fındık koyularak tepsilere dizilip kesildikten sonra üzerine tereyağı eklenerek pişirilmektedir. İlk sıcaklığı çıkan tatlının üzerine sıcak şerbet dökülür.

Burma tatlı

Un, yumurta, tuz ve su ile hazırlanan hamur nişasta yardımı ile açılır. Açılan yufkaların içine ceviz veya fındık koyulur. Hamur oklavaya sarılıp iki ucundan ortaya doğru hamurlar büzülür ve oklava çıkarılır. Kesilen hamur tepsiye dizilir. Soğuk tatlının üzerine sıcak şerbet dökülür.

Bayat ekmek tatlısı

Evde bulunan bayat ekmekleri değerlendirmek için yapılan birtatlı türüdür. Dilimlenen ekmekler bir tepsiye dizilir. Eritilmiş tereyağı ekmeklerin üzerinde gezdirildikten sonra kısa bir süre fırında pişirilir. Su ve şekerden hazırlanan şerbet ekmeklerin üzerine dökülür. Şerbeti çeken ekmekler tüketilebilir.

Sütlaç

Sütle pirinç kaynatılır. Daha sonra içine nişasta, şeker ve limon kabuğu rendesi eklenir. Karışım koyulaşıncaya kadar kaynatılır. Sıcak veya soğuk olarak servis edilir.

Paluze

Tencerede su, un ve şeker ile iyice çırpılarak muhallebi kıvamına gelinceye kadar pişirilir. Bu muhallebinin üzerine tereyağı eritip dökülür. Tatlı kâselere alınarak sıcak şekilde servis eldir.

Muymuna

Şeker tereyağı ile kavrulur. Ardından suda açılmış un karışımı kavrulmuş şekerin üzerine dökülür. Yumuşak bir kıvam alınca kapatılıp sıcak olarak servis edilir;

“Yaġda gavurufsañ şekeri. Unu da çalır tökürseñ helva gibi. Biraz çoḫ gavururbut sañ. Helva guru olar ama muymuna yumuşaḫ olar. Bir de gıpgırmızı. Genellikle gahvaltıda bir de ikindi üzeri peynir, eḫmeg, çay, yeşil sogan, çay bir de buñu yeriz.” (KK:13)

Omaç helvası

Bir miktar un süt ile ovularak irmik haline getirilir ve küçük toplar şeklinde yuvarlanır. Tereyağında bu su veya süt ile açılan un önce kavrulur. Ardından çiğ un bu karışıma eklenir ve bir süre daha kavrulur. Son olarak şeker ve sudan oluşan şerbet helvaya dökülür ve bir müddet dinlendikten sonra servis edilir;

“Gandillerde helva yaparız. Bizim helvamız da farglıdır. Un gavurmayız biz. Sütle unu açar irmiḫ gibi yaparız. ‘Omaç Helvası’ deriz oña da. Önce o un yaġda gızartılır. Sade unna ‘Un Helvası’ da yaparız.” (KK:28)

“Asıl Garapapaḫ helvası sütle olar. Unu sütle ovarlar. İrmiḫ gibi olar. Ellerliye serperler sütü veya suyu. Sonna onnarı top top yapırlar. O topları önce yaġda gavururlar. Sonra da unu gatarlar. Çiġ unu. Onu kahverengi reng oluncaya gadar gavururlar. Bir tabaġa alar içine şerbetten goyar baharlar gıpgırmızı olmuş mu diye. Olmamışsa devam ederler gavurmaya. Sonra şerbetiñi tökerler. Altıñı gapatır, dinlendirerler.” (KK:19)

Hebeş

Kızılcık veya erik kurusu birkaç saat suda bekletilerek yumuşatılır. Ardından ocağa alınan meyveler kaynatılır. Bir başka yerde nişasta su ile karıştırılarak açılır. Karışımın içine nişasta ve şeker eklenir. Son olarak fındık, fıstık veya ceviz de tatlıya atılır ve kaynamaya bırakılır.

"Kızılcıḫ eşkişi, tamas ekşisi, erik ekşisini güzelce koyarsın suya yumuşar o ekşiyi gaynadarsın (Eşki pazarlarda satılır). Gaynadıḫtan sonra süzersin onu. Onuñ gözüñe gaynayan zaman nişasta çalarıḫ. Tamas ekşisi ḫebeşi tatlı yapar. Ekşiyi getirip üş parça suya goyarsın, gaynadarsıñ. Nişastayı yarım bardaḫ suyla garıştırarsıñ. Şekeri de buña garıştırarsıñ sonra bunu aġır aġır eşkinin içine verersiñ. Fıstıḫ, fındıḫ veya kişmişi içine atarıḫ. İçinde pişer o gaynarken. Tabaḫlara döker üzerine fındıḫ, ceviz tökeriḫ." (KK:34)

Aşure aşı

Genellikle Muharrem ayında yapılarak konu komşuyadağıtılan bir tatlıdır. Fasulye, nohut ve yarma bir gece önce ıslanır. Ertesi gün ayrı ayrı pişirilerek birbirine eklenir. Kayısı, incir, üzüm, elma, gibi kuru meyve ve yemiş de bu karışıma ilave edilir. En son tatlıya şeker ve süt eklenerek pişmeye bırakılır. Üzerine tarçın ve ceviz dökülerek servis edilir;

"Aşır ayında yapardıḫ. Bunu da ne gadar yapsan gaç gapıya dağıtsañ o gadar sevabıñı alırsıñ. Mutlaga yedi gapıya dagıdarsıñ. İçine yeddi malzeme goyarsıñ. Eviñ bereketi ondan gelir." (KK:16)

Yörede ekşi aşure denilen bir tür yemek de yapılmaktadır;

"Ramazan oluyor artıḫ bir parça çorba yapırıh. O zaman aşure yapırdıḫ. Tatlı deġil ekşiyle. Pestille yapırdılar. Tamas gurusu atardılar içiñe, incir atarlardı, siyah üzüm atarlardı. Büyüḫ gazannarla pişerdi. Üş gün, dört gün o çorba Ramazan'da sofra da yenirdi. Şimdi aşure ayıñdan aşure ayıña. Ona da acuzlanırıḫ yapmaġa. O sıra Ramazan'da her gün yapırlardı." (KK:31)

3.1.5.6.Reçeller ve pekmezler

Elma reçeli

Elmalar soyularakküçük küçük doğranır. Doğranana elmalar bir gece şekerde bekletilir. Ertesi gün, üzerine bir miktar su konularak kaynatılır. Reçel koyulaşınca üzerine limon tuzu eklenir. Bir süre daha kaynatıldıktan sonra ocaktan alınarak soğumaya bırakılır.

Erik reçeli

Bir miktar siyah erik çekirdeklerinden ayrıldıktan sonra üzerine şeker konularak bir gün bekletilir. Üzerine bir miktar su konularak kaynatılır. Koyu kıvama gelince limon tuzu eklenir ve soğumaya bırakılır.

Çilek/vişne reçeli

Çilekler ve vişneler yıkanır ve bir gece önceden üzerine şekeri eklenerek bekletilir.Ertesi gün ocağa alıp kıvam alana kadar pişirilir. Son olarak içine limon tuzu eklenip bir taşım daha kaynattıktan sonra kapatılır. İlk sıcaklığı çıkan reçel kavanozlara koyulur.

Pekmez

Dut veya üzüm yıkanır temizlenir. Yıkanan meyvelerbüyük bir leğene alınarak ezilir. Meyveler büyük kazanlarda üzerine bir miktar su eklenerek kaynatılır. Meyveler yumuşayınca ve pekmez kıvam alınca süzülür. Süzülen pekmez kıvam alana kadar pişirilir. Bir süre sonra plastik ve cam kaplara konularak kış için muhafaza edilir.

Kuşburnu marmelatı

Kuşburnu bahçelerde ve dağlarda doğal olarak yetişmektedir. İlk olarak kuşburnu haşlanır ve süzgeçten geçirilir. Süzülen kuşburnuyla, bir miktar su konularak kaynatılır. Daha sonra marmelata üzüm suyu yahut şeker eklenir. Kıvamına geldiğinde ocaktan indirilir.

3.1.5.7.Turşular

Turşu yaz mevsiminde kış için hazırlanan ve bütün bir yıl boyunca tüketilen bir besindir.İhtiyaca göre belirlenen miktarda fasulye, salatalık, acur, domates, biber gibi turşuluk sebzeler bidonlara doldurulur ve üzerlerine tuz, limon tuzu ve sarımsak eklendikten sonra sıcak su dökülür. Ağzı sıkıca kapatılan bidonlar serin bir yerde muhafaza edilir;

"Şimdi ufaḫ ufaḫ bidonnar turşu gururiḫ. Önceden böyle miydi? Adam gadar küpler vardı. Onnara gururdiḫ. Topraġı eşerdiḫ. Altıña goyardıḫ dar gısmıñı. Ona turşu vururduḫ. Gırmızı gocabaş derdiḫ şimdi pancar deyirler onun turşusuñu gurardıḫ. O turşuyu lahanañın içiñe atırdıḫ. Suyu aynı fişne suyu gibin olardı. Gış boyuna bulgur pilavı pişirerdiḫ. Lavaş eḫmeglerle o turşuyu goyardılar yanıña." (KK:31)

3.1.5.8.İçeçekler

Ayva yaprağı çayı

Yazın toplanan ayva yaprakları güneşte serilir ve kuruması beklenir. Kuru yapraklar ihtiyaç duyulduğunda üzerine bir miktar su eklenerek kaynatılır. Tercihe göre içerisine limon ya da bal çaya eklenebilir. Yörede kışın bağışıklığı artırması için sıkça tüketilmektedir.

Ihlamur ve ıhlamur yaprağı çayı

Ihlamur çiçeği ve ıhlamur yaprağısu ile birlikte kaynatılır. Genellikle kışın içerisine bal ilave edilerek tüketilir.

Pekmez sulaması

Dut veya üzüm pekmezinin sulandırılmasıyla elde edilen bir içecektir. Yörede yaz aylarında soğuk olarak tüketilir. Bu içecek düşük olan kan değerlerini yükseltici bir özellik taşımaktadır.

Vişne kompostosu

Çekirdeği aşınmış vişneler bir tencereye koyulur ve üzerini geçecek kadar su eklenir. Daha sonra üzerine şeker ilave edilir. Kaynadıktan sonra vişne kompostosu kavanozlara koyularak kavanozlar ters çevrilerek serin bir yerde muhafaza edilir.

Kızılcık şerbeti

Kuru veya yaş kızılcıküzerine bir miktarsu eklenerek kaynatılır. Soğuyan kızılcıklar bir tülbent veya süzgeç yardımıyla sıkılır. Üzerineşeker eklenir ve soğuk olarak tüketilir.

Hoşaf

Taze veya kuru meyveler kaynatılarak elde edilen karışıma şeker katılarak tatlandırılır. Özellikle ağır yemeklerin yanında sindirimi kolaylaştırması için tüketilir.

Bunların dışında köylerde yemeğin yanında ayran, yemekten sonra da çay veya Türk kahvesi de içilir.

3.1.5.9.Kış için yapılan hazırlıklar

Yufka

Yörede yufka yazın ve imece usulüyle açılmaktadır. İnce ve büyükçe açılan yufkalar sacda pişirilmektedir. Pişen yufkalar üst üste dizilerek evin serin bir yerinde saklanmaktadır.

Konserve

Yörede geçmişte buzdolabı herkesin evine girmediği içinkadınlar kışın tüketeceği yiyecekleri yazdan hazırlayıp şişeler ile saklarlardı. Menemen, domates, fasulye konserveleri bunlardan birkaçıdır. Fakat günümüzde halk konserve hazırlamaktansa yiyeceklerini derin dondurucularda muhâfazaetmektedir.

Vişne konservesi

Vişneler saplarından ayrılarak kavanozlara koyulur. Meyveler yerleştirildikten sonra kavanozlara üzerini örtecek kadar su eklenir. Kavanozların kapakları sıkıca kapatılarakbüyük bir kazana ters bir şekilde yerleştirilerekkaynatılır. Soğuduktan sonra konserveler serin bir yerde muhâfaza edilir.

Fasulye konservesi

Yeşil fasulyeler dilindikten sonra bir süre pişirilir. Fasulyelerin üzerine tuz eklenerek kavanozlara koyulur. Konserveler bir kazana ters şekilde koyulur ve kısa bir süre kaynatılır. Serin yerlerde saklanır.

Bulgur kaynatma

Yörede bulgur genellikle büyükkazanlarda kaynatılmaktadır. Bulgur kaynatmaya sabah saatlerinde başlanmaktadır. Kaynatılan bulgur güneşe serilmekte kuruduktan sonra çekilmektedir. Eskiden çekilen bulgur el taşları ile dövülürken köyün genç kızları maniler okuyup türküler söyleyip eğlenmekte ve işi daha kolay hale getirmeye çalışmaktaydı;

“Yazdan gışa hazırlıḫ olsun diye bulgurumuzu yaparıḫ. Mesela büyüḫ böyle varilimiz vardır. Tenekedendir. Bidon deriz oña. O bir kişide olar. Onu ev ev dolaştırırlar buġday çıḫtıgı zaman. Oñda çuval çuval buġday gaynatılır. Ona da ‘HediḪ’ deriz. Onu gapılara sararlar. Evde çadırlarıñ üstüñde gurutulur. GuruduḫtanAsonna deġirmeni var onun Aġrı’da oraya götürürler. Köylü birlerşir. Bir arabaya annaşır. Bugun yarma döġmeye gidecez derler. Götürürler, döġdürürler, çeḫtirirler.” (KK:28)

“Eskiden bugda yapıldıġı gün toplanardıḫ tandırda. Kovurga yapardıḫ. Bugdayı sajın üstüñde gavururlar. Otururduḫarḥadaşlarımzla sobañın başıñda hem sohbet eder hemde oñu yiyerdiḫ. Eskiden guruyemiş falan yoḫtu. Onnarı yerdiḫ. Çüncü gavurardıḫ. Onu yasaḫladılar. Gavurganın içine gatardıḫ. Onu yasaḫladılar. Eroin yapılarmış. Onu gışın yapar, yiyerdiḫ.” (KK:32)

Kurutma

Patlıcan, fasulye, biber gibi sebzeler ile maydanoz, dereotu, nane, yarpuz, sarıçiçek, kekik otu, oğlan otu, evelik vb. gibi yeşillikler ile yabani otlar güneş alan bir yere serilerek kış için kurutulur.

“Eskiden dolaplar yoḫiken bostanımızı yeri eşer, tofraġın altıña gömürdüḫ. Açırdıḫ ki yeni bostan gibi. Patates, soġan, havuç, turp hep saḫlirdiḫ. Bazı sebzeleri gurudurduḫ damlarda. Patlıcan, biber, gabah, fasulya. Sarardıḫ bez torbalara. Gışıñ yiyerdiḫ. Şimdi hep paketliriḫ, donduruculara atiriḫ. Ama aynı tat olmir. Yediğimizin de tadı gaçtı. Kasım’ın biriñde kar yaġırdı. Nisan’ıñ biriñde gaḫırdı. Altı ayımız gış geçirdi. O guruları yiyerdiḫ. Şimdi öyle deġil. Doḫuz ayımız ay, iki ayımız gış geçir. Hazırlıḫ yapmaya bile gereḫ galmadı. Hiç gışa ihtiyaçlıgımız olmur.” (KK:31)

“Yarpuz, nane, kekik, kabaḫ çiçeġi, sarı çiçeḫ, eveliḫ guruturuḫ yazdan. Kışa hazırlarız.” (KK:13)

“‘Sarı çiçeḫ’ toplar gurudarız gış için. Ayran aşıña, yoġurt çorbasıña goyarız. Gadınnar saçlarıñı bile bu otla boyarlar. Hem saġlıḫlı olar hem de şifalıdır. Sularıñ kenarında çıḫan ‘yarpuz’ları toplarız. Onu da guruduruz. ‘Eveliḫ’ guruduruz. ‘Kek otu’na gideriz çöle. Yazıñ gadınnar hep toplanar. Çıḫar erkenden daġda toplarız. Gelende bir tepsiye, legene goyuf guruduruz. Sonra ayıḫlarız. O bizim gışlıgımız. “Bozoġlan otu” gururduruz.” (KK:28)

Et Kurutması

Sonbahar aylarında bir evin ihtiyacı olan büyükbaş veya küçükbaş hayvanlar kesilir. Bu etkurutularak kışın yapılan yemeklerde kullanılır. Köylerde buzdolabı ve derin dondurucu kullanılmaya başladıktan sonra et kurutma işlemi neredeyse bitmiş durumdadır. Etler günümüzde derin donduruculardа muhafaza edilmektedir. Etler kimi zaman da bol tuz ile kavrulup kaplara basılmakta ve ihtiyaç oldukça kullanılmaktadır;

“Eskiden etleri tuzlar, güneşde gurudardıḫ. İnce açarlardı, tellere serer gurutarlardı. Şimdi artıḫ dolaplarda saḫlarız. O aynı pastırma gibi olar. Eti top halinde de gurudarlardı.

İhtiyacıñ olanıñı alardın ordan kesif. Bir de eti tuzla gavururp basarlardı taslara. O donunca bozulmazdı. Sonra öy damında sahlardıḫ.” (KK:13)

“Etleri gavururuz tuzla basarıḫ. Bir de taşıñ üstüñde toḫmagla döğür duzlar galdırardıḫ. Eskiden eti nerde bulurduḫ ay gızım? Yoḫluḫ var. Nüfüs çoḫ. Olunca olduġu zaman hemen yer bitirerdiḫ. Olmayanda başga şeyler yiyerdiḫ.” (KK:42)

“Gışın gar gayanda hemen herkes etliġini keserdi. Bir gün ahḫama gadar keser, yüzer, gırardılar. Tendiri yahrdıḫ. Aḫşama gadar jımbo gazanlarda kemiġiñi ayrı, yumuşaḫ etiñi, sert etiñi ayrı gavurardıḫtuzla. Hemen tenekelere basırdıḫ. Gar yaġdı, hava soyuḫ. Onular zaten hemen donar galardı. Eşer yere basırdıḫ. Gış boyu yiyerdiḫ. Fasulye mi tökeceñ, patates mi tökeceñ yoḫsa öyle gavururp sade pilav mı tökeceñ hemen gider, oñu getirer, beş dakikada yapırlardı. Öyle gaç gasaptan bir kilo et getir yoḫtu. Gasaapta yoḫtu o gader. Köyde tavuḫ saḫlarlardı. Sen gelmişsiñ şimdi. Hazır tavuḫ ne arir? Gahır, iki tane tavuḫ kesirlerdi, oñu yapırlardı. Kasap da bizdiḫ, manav da bizdiḫ.” (KK:31)

“Etlerimiz tez tez keser bitiririz özelliḫle saḫlamayız. Babam öyleymiş goyunu kesermiş zaten misafir bol. Ama tabi şimdi azaldıḫ tüketemiyoruz etleri. Şimdi de dondurucular çıḫtı. Hacı İsa dedemiziñ hayvañı çoh, sıġırı, südü o gadar çoḫmuş ki Hacı İsa’ñın goyunnarı saġıldığı zaman yayladan südü tökerlermiş köyden çıḫramış. Saġıldıgı yerden beş yüz metre aşagıdaki yere elle taşımazlarmışlar da yer altından boru ile köydeki süt havuzuna taşınırmış döşeme boruynan. Yani Hacı İsa dediğiñ zaman bir devletmiş o zaman.”(KK:11)

Salça yapma

Domateslerinezilerek süzülür. Süzülen domatesler kaynatılır. Kaynayan salçaya, daha uzun süre dayanabilmesi için bol tuz ekilerek bidonlara basılır ve bütün yıl boyu kullanılır.

Yaprak basma

Üzüm yaprağı bidonlara veya kavanozlaratuzlanarak basılır. Tüketilmek istendiği durumlarda bidonlardan çıkarılıp suya basılıp tuzu azaltılarak tüketilir.

Bütün bunların dışında tarhana, kurut, kaz pastırması, erişte gibi daha birçok gıda maddesi kış hazırlığı bütün köyün katılımı ile imece usulü yapılmaktadır;

“Kışıñ gadınlar erişte keser. Tarhana yaparlar. Gurut yaparlar. On birinci ay geldiġi zaman kazları keseriz. Bir hafta tuza basarız. Çıhardıḫtan sonna güzüñ hava soyuḫ oluyor ya onun yaġı eridiḫçe zaten o pastırma olur zaten bişmiş bir hale gelir güneşte soyuġu yediği zaman. Pastırma kazı öyle yiyeriḫ. Taze kazıñ eti güzel olmaz. ama kazıñ eti de her yemeḫte kullanılır.” (KK:22)

“On beş, yirmi tane gız yıġılırdı. Bir gün buġdayıñ içiñdeki çeri çöpü seçerlerdi. Bir gün yaḫardılar. Bir gün de o taşlarda çeherdiler. Elerdiler, tozurdular. Hep gonşularla birliḫte yapılardı. Erişte keserken de öyleydi. Bir gün sende toplanar senin erişteñi keserlerdi iki teneke. Yarın başgasına keserlerdi. Herkes hep birliḫte yapırdı. Dışarıdan bir çay bir de şeker alırdıḫ. Her şey doġaldı, evde yapırdıḫ, bostandan getirerdiḫ.” (KK:31)

3.1.6.Sofra Düzeni

Köyde yemekler büyük oranda çelik ya da emaye tepsiler üzerinde veya tahta yer sofralarında yenilmektedir.Eğer yemek sini üzerinde yenilecekse siniyi yükseltmek için bir büyük plastik bir kap kullanılmaktadır.

Yemekler genellikle ortada bulunan bir tabaktan yenmekle beraber ancak eve bir misafir geldiğinde nezaketen tabaklara bölünmektedir. Yemekler, sofralara belirli bir sıra ile getirilebildikleri gibi, bütün yemekler bir anda da sofraya konulabilmektedir. Genellikle herkesin aynı anda yemeğini yemesi için genellikle bütün yiyecekler aynı anda sofraya konulmaktadır;

“Sofrada gelin gaynata ile yemezdi. Gocası garısı ile yemezdi. Çocuḫlar ayrı olaraḫ yerdi. Üç sofra birden gurulardı. Şimdi hepimiz aynı sofraya yıġılırıḫ. Eskiden çoḫ saygı vardı. İndi gayrı gelin de gaynatayla yer. Gayın gelinle yer. Mennen o kişi de üstte yeriḫ. Büyüḫler üst tarafta yer. Küçüḫler altta. Gadınnar gapıya yaḫın yerde.” (KK:42)

Sofraya kişi sayısına ve kişilerin yaş durumuna bağlı olarak farklı şekillerde oturulabilmektedir. Sadece aile bireylerinin bulunduğu zamanlarda herkes aynı sofraya

oturmakta iken evde misafir varsa veya kişi sayısı fazla ise erkekler, kadınlar ve çocuklara için ayrı sofralar kurulabilmektedir.

Yemeğe başlamadan önce eller yıkanmaktadır. Yemekte bütün aile bireyleri bulunmalı ve sofraya önce aile büyüklerin oturmalıdır. Yemek yerken ağızda yiyecek olduğunda konuşmamakta ve yemek bitiminde tabağın sünnetlenmektedir. Yemek bittikten sonra sofradan ilk olarak aile büyükleri kalkmaktadır. Yörede sofra adabı ve yemekte uyulması gereken kuralları kaynak kişi şöyle açıklamıştır;

"Bizim köyün geneli memurdur. Hep cumartesi-pazar bir araya toplanırlar. Mesela bugün ne pişen? Erişteli İsti. Bugün ne pişin? Ḫengel. Toplanar yeriz. Sabah gahvaltı bile olsa bunnar yaparız. Herkes oturar aynı yerde yiyerdiḫ. Çocuḫlara daha önem veririz. Onnarı doyurup biz de sofraya oturarız. Herkesin besmele çeḫmesi için sofrada oturan büyüḫ kişi besmele çeker dışından. Çocuḫlar bismillah de diye uyarılır. Gaḫınca da şükrünü yap diyerlerdi. Mevlüd oḫundugunda yemeḫten sonra ancaḫ yemeh duası yapılır." (KK:28)

Yörede özellikle bazı yemekler yöresel yemekler pişirildiğinde toplu halde yenilmesine özen gösterilir;

"Bir misafirimiz geldiğinde yogurt çorbamız yani ayran aşımız gazannarda mutlaga gaynar. Südün yaġını aldıḫtan sonra dibiñde galan ayran ile yaparıḫ. Nehreñin altındaki su ile yaparıḫ. Yeni yeni gabaḫların çiçeġi çıḫanda oñu da gatarıḫ. Yarpuz de yaharıḫ. Evde ayran aşı pişende mahlede gaç ev varsa verilir. Tek kendin yemezsin o çorbayı." (KK:13)

Yörede bazı yemeklerin mevsiminde yapılması ve tüketilmesi önem taşımaktadır. Bu yemeklerden biri deAğrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin yöresel yemeklerinden biri olan erişteli istidir;

"Erişteli istiyi yazıñ yemeyiz. Eriştesiñi de aaaa o anda keseriḫ. Bir yumurta gadar hamur yaparıḫ hemen. O anda gullanaraḫ. Beḫletilmemesi daha güzel olar. İsti çorba gibi deġil ana yemeḫ gibi yenir." (KK:13)

"Erişteli isti yazıñ yapılmaz. Yaġmur yaġanda yapılır. Bizim eskiler sıcaġa 'isti' derlermiş. Bugun hava çoḫ isti. Çorbada sıcaḫ içilirmiş. Adına isti demişler. Yaġmur

yaġdıgı zaman, sovuḫ olduġu zaman, gar yagdıġı zaman, gış olduġu zaman işte bu çorba yapılır. Cacığı da gışın içmeyiz. Yaz ayında içeriz.” (KK:28)

3.1.7.Yemek Öğünleri ve Zamanı

Köylerde yemek iki veya üç öğün yenmektedir. Yörede kahvaltı sofralarında genellikle, peynir, zeytin, kaymak, bal, reçel, yumurta, salatalık, domates, çökelek, tereyağı gibi yiyecekler ile içecek olarak çay tüketilmektedir.

Öğle yemeklerine çorba ve ana yemekler yenmekte, içecek olarak ayran veya hoşaf tüketilmektedir. Yazın daha çok sebze, kışın ise et yemekleri yenilmektedir. Sofradaki yemek çeşitliliği de bu duruma ve kişi sayısına göre değişkenlik göstermektedir.Akşam yemekleri geçiştirmelik diyebileceğimiz hafif besinler ile hatta çoğunlukla kahvaltılık ürünler ile yapılmaktadır.

“Sabah er gayfaltımızı yapaırıh. Öġlen etli yemeġimizi yiyerih. Aḫşamları gayfaltı türü yiyeceḫler yiyiriz. Batıdakiler bir sabah yiyerler bir de aḫşam namazından sonna. Gadın diyer yatsıyı da gılıf yiyeydiḫ. Dedim;

-Vıy, anam sizde oruç tutturaydınız adama.” (KK:31)

Eskiden tek öğün ve tek çeşit ile öğün geçirilmekte iken şimdi yemek çeşitliliği fazlalaşmıştır. Tek çeşit yemek yapmanın en büyük nedeni nüfusun çok olmasından kaynaklı yemek yetiştirilememesi durumudur;

“Genelliḫle teḫ çeşit yiyerdiḫ. Ama şimdi öyle yoḫ. Şimdi daha iki türlü, üç türlü yapıyırlar. Ḫengel keseñ günü onu yiyerdiḫ. Ḫaşıl çalañ günü onu yiyerdiḫ. Patates çorbası yapırdıḫ, kesme çorbası yapırdıḫ. Onu yiyer galḫırdıḫ sofradan.” (KK:42)

“Kimse gasıḫla yemezdi. Lavşalarla yiyerdiḫ loḫmayla. Yemeḫler teḫ çeşit yapılardı. Otuz beş nüfus vardı. Nasıl iki çeşit yapalım? Köyde herkesiñ öyleydi. Erkekler işe de gitmezdi devlet dairesine. Mecbur onnarda evdeydi. Bugün yemeḫ mercimeḫli erişte pilavıyla turşu olardı. Yarın iki tane gaz keserlerdi. Bulgur töker, gazları tandıra salırdılar. Ertesi günü ete patates döküp yiyerdiler. Şimdi sarmasıydı, pilavıydı, çorbasıydı, sulu

yemeġiydi. Üçünü pişirdiḫ bugün yediḫ. Yarına ne yiyeceyiḫ? Büyüh gazannarla pişerdi. Bir çeşit pişerdi. Aynı günü yenir, biterdi.” (KK:31)

“Şimdi iki adam, üç adam eskiñin bir adamıñın yediğini yiyemiyor. Şimdi ne yemeḫ ne hâl? Şimdi bir tas ile pirinç dökürürḫ o da galır. O sıra legenlerle dökürdüḫ bir gaşıḫ galmırdı. Şimdi ne ki çarşıdan al bir kilo. Tencerede pişir. Bir meşur söz var. Gapağına goy ye. Bitti.” (KK:31)

Karapapak-Terekeme Türkleri kültürlerine has yemekleri günlük hayatta çok sık yapmadıklarını özel günlerde, toplu törenlerde ve misafirleri geldiğinde yaptıklarını dile getirmişlerdir.

“Yemeġi üç öġün yeriz. Yerde yenir yemeḫ. Ben buruya gelin gelende küçüḫtüm. Gaynatama yemeġi goyardım. O yemeġi bitirtene gadar ayaḫ üstü durardım. Bitirende götürür gendimize sofra açardım.”(KK:13)

Yörede halkın en çok rağbet ettiği yemiş türü kavurgadır. Hemen her öğünden sonra tüketilmektedir. Özellikte geçmişte biryere toplanıldığında hoşça vakit geçirmek yahut çocukları avutmak için bu yiyeceğin verildiğini kaynak kişi şöyle aktarmıştır;

“Bizim yemişimiz gavurgaydı, hedig idi. Gavurgayı sajda yapiydiler. Buġdanın gızarmışı. Şimdi yediğimiz gırmızı buġdadan yapılırdı. Tandırıñ üzeriñde oñu süpürgeynen kavurardılar. Süpürge daġdan toplanan bir ottu. Ceplerimize doldurardıḫ ahşama gader yerdiḫ.” (KK:10)

3.2.Ölçme, Tartma, Hesaplama Birimleri; Zaman ve Mesafe Kavramları

Anadolu’da miktar, ağırlık, uzunluk, süre hesaplamak için bir takım geleneksel uygulamalar mevuttur. Günlük hayatta bu miktarın belirlenmesi önem arz etmektedir.

Halkın günlük işleri idame ettirirken, alışveriş yaparken, ödünç alıp verme işlemleriesnasında ve daha birçok hesap gerektiren durumlarda kendi tecrübelerine dayanarak geliştirdikleri ölçü birimlerini kullanmalarına halk matematiği denilmektedir (Artun, 2013: 277).

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin köylerde kullandığı kendi yöntemleriyle geliştirdikleri ölçme ve tartma birimlerinden bazıları şunlardır;

Arşın: 60santimetrelik bir uzunluk birimidir.

Dönüm: 1000 m²lik bir alandır.

Got: On beş kilogramlık ölçü birimidir.

Kulaç: Bir kucak uzunluğudur.

Maşrapa:1 veya 1,5 litrelik sıvı ölçü birimidir.

Teneke: Yaklaşık 20 kiloluk ölçme aracıdır.

Halkın oluşturduğu ölçme ve tartma bilgisi kalıplarının teknolojik gelişmeler karşısında unutulmamaması için halk bilgisi ve kültürü çalışmalarına daha fazla ihtimam gösterilmelidir.

3.2.1.Mutfakta Ölçü Birimleri

Halk mutfağında yemek yapımında miktarın belirlenmesi göreceli bir tutum ile yapılmaktadır. Mutfakta avuç, fiske gibi insan uzuvları ve su bardağı, çorba kaşığı, çay kaşığı, kepçe, fincan, tas gibi mutfak malzemeleri ölçü olarak kullanılmaktadır. Ekmek yapımında yumaklar bir avuç içi büyüklüğünde alınmaktadır. Bir yemeğe tuz atarken bir fiske tuz atılmaktadır.Bir tas un, bir bardak pirinç, bir fincan nişasta mutfakta ölçü olarak kullanılan bazı örneklerdendir.

3.2.2.Tarım Ürünlerinin Ölçümünde Kullanılan Ölçü Birimleri

Köylü için; bir malı ödünç alırken veya verirken, alışveriş yaparkenbazı ortak ifadeler kullanılmaktadır. Halk herhangi bir karmaşa çıkmaması için herkesçe bilinen ölçü birimleri kullanmıştır.

Çiftçilerhasadı yapılan ekinin kümelenmesinde yüz demetten oluşan yapıya “tınaz” denmektedir. Hasadı yapılan buğdayın ne kadar olduğu, bu ölçü birimine göre kolayca belirlenmektedir.

Yörede bir şey ödünç alınıp verilirken “şinik” denilen ölçü birimi kullanılır. Şinik, Osmanlıdan beri kullanılan ortalama sekiz kilo ağırlığındaki ölçü birimidir (Taşkın 2005:111).

Yirmi şinikten oluşan ağırlık birimine bir “yük” denir. Bu yük ortalama yüz elli kilogram yani bir yük hayvanının taşıyabileceği bir ağırlığı ifade eder. Yükün yarısına da “denk”, dengin yarısına da “heybe yükü” denilmektedir.

Yörede okka bir, bir buçuk kilogram arasında bir ağırlık birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Okka “Arapçadaki vukkiye kelimesinden gelen ve 1283 gram veya 300 dirhemi ifade eden bir ağırlık birimidir” (TDK, 2011: 1492).

3.2.3.Ağırlık Ölçü Birimi

Yörede ağırlık ölçümünde genellikle kantarlar kullanılmaktadır. Kimi zaman da metalve plastik kaplar ölçüm yapılmaktadır. Sıvıların ölçümünde ağırlığı bir kilo olan kaplar kullanılmaktadır. Cumhuriyet ile beraberkilograma dayalı ağırlık ölçü birimikullanılmaya başlamıştır.

3.2.4.Arazi Ölçü Birimleri

Köyde araziler bölünmelerden dolayıküçük olduğundanarazi ölçümünde en yaygın kullanılan ölçü birimi “dönüm” kullanılır.Bir dönüm, insan ayağı ile ortalama altmış altı adıma denk gelmektedir. Aslında bir dönüm, bin metrekaredir.

Dönümün çeyreğine yörede “evlek” denir. Evlek genellikle tarla işlerinde çalışılırken hem çiftçi hem de hayvanların dinlenmesi için bir nokta olarak görülebilir. Çiftçi ve hayvan dinlendikten sonra bir sonraki evleğin ekim dikim işlerine geçilir.

3.2.5.Mesafe (Uzunluk) Ölçü Birimleri

Köylerde uzunluk ölçü birimleri olarak adım, karış ve kulaç ve metre gibi terimler kullanılmaktadır.

Uzunluk birimi olarak kullanılan adım, karış, kulaç gibi terimler genellikle insan uzuvlarından hareketle oluşturulmuştur. Bir karış elin başparmağı ile küçük parmağı arasındaki mesafeyi, bir kulaç kişinin omuzdan kola kadar olan mesafesini ifade etmektedir.

Yörede tamamen izafi olarak oluşturulmuş bazı uzunluk birimleri de bulunmaktadır. Bunlar; bir adam boyu, iki adım, falan yer kadar, ya da buradan falanın tarlasının köşesine kadar gibi tariflemelerdir.

3.2.6.Zaman Birimleri

Yörede zaman kavramı olarak saat, yarım saat, çeyrek gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bazen de iki namaz arası, göz açıp kapayana kadar gibi zaman ölçüleri de kullanmaktadır.

Bunların dışında kuşluk vakti, ikindi vakti, gece yarısı, er vakit ve gün ortası gibi vakitlerde zaman bildiriminde kullanıldığı görülmüştür.

3.3.Halk Sanatları ve Zanaatları

Akbil'e göre el sanatlarını, "insanların günlük hayatta kullandıkları, estetik görünüme sahip, kullanım değeri olan ve toplum duygularını, zevklerini ve kültürel özelliklerini yansıtan küçük sanat eserleri"dir. (Akbil, 1970:5).

Türklerin geçmişten bu güne çok çeşitli coğrafyalarda kurdukları medeniyetler sayesinde zengin bir kültürel birikime sahip olması ve bu kültürel değerleri gittikleri bütün yerlere taşımaları ile ciddi bir el sanatları birikimi oluşmuştur. Bu birikimi zenginleştiren diğer unsurlar da Anadolu topraklarının Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlaması, ticaret ve göç yolları üzerinde olması gibi öğelerdir. Geleneksel el sanatları, içinde bulundukları toplumun duygu ve düşüncelerini ile sanat anlayışlarının göstergesidir. El sanatı eserleri;

yaratıldıkları dönemin değer yargılarını, ekonomik durumunu, dine bakış açısını, kişilerarası ilişkilerini, toplumun dünya görüşünü yansıtmaktadır (Kahveci, 1998: 387).

El sanatları ile ilgili yapılan ilk çalışmalar el sanatlarının sınıflandırma, anlamlandırma, teknik açıdan değerlendirme gibi konular üzerine yapılmakta iken daha sonra elsanatlarını soysal, kültürel ve iletişimsel yönü üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1980'lerden sonra el sanatları, icra bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır(Glassie, 1986: 11).

Özbel, bir el sanatı ürününün; geleneğe dayanan bir karakter olduğunu, milli sanat zevkini temsil ettiğini, yaratıcılık fikrini geliştirdiğini, aile içinde bedii zevk ve sanat terbiyesi temin ettiğini, topluluk hayatında ve düşüncede büyük bir değer taşıdığını, alet masraflarında tutumluluğu sağladığını ve ruhi hayatın aynası olduğunu ifade etmektedir (Özbel, 1945: 4).

Geleneksel halk sanatları hakkında çok sayıda tasnif çalışması yapılmıştır. Bunlardan biri de Yıldırmış'ın geleneksel el sanatlarını hammaddelerine göre tasnifleme çalışmasıdır;

a) Hammaddesi bitkisel ve hayvansal lifler olan sanatlar: Yün, kıl, tiftik, deve yünü, ipek, pamuk, keten, kenevir vb. lif maddelerine dayanan iplik eğirme, boyama, dokuma, örme, nakış, oya, halı, kilim, battaniye, tepme keçe gibi sanatlar bu grupta toplanabilir.

b) Hammaddesi ağaç olan sanatlar: Oymacılık, oyuncakçılık, tahta kaşık, tabak vb. gibi turistik hatıra ve hediyelik eşya vasfını taşıyan biblo vazo, heykel yapma işleridir.

c) Hammaddesi bataklık sazları, mısır koçanı kabukları, tahıl sapları, söğüt, fındık dalları ve kamış şeritlerini işleyen sanatlar: Bu grupta da hasır, sepet, sazlık mobilya, sazlık kadın ve erkek şapkaları gibi zevkle para bırakabilecek hafif kolay taşınabilir ürünler toplanabilir.

d) Hammaddesi özellikle şekil vermeye, kurutularak pişirildikten sonra verilen şekli bozulmadan muhafaza edebilen topraklar olan sanatlar: Çanak, çömlek, testi, çini, porselen gibi işleri kapsamaktadır.

e) Hammaddesi yontulabilen ve işlenebilen şekillerin verilmesine uygun olan renkli, renksiz her türlü taşlara dayanan özellikle lüle taşı, Hacıbektaş taşı, altın tozu, beyaz mermerlere dayanan sanatlardır.

f) Hammaddesi çeşitli madenler olan sanatlar: Bu grupta çeşitli bakır işleri, kara demirciliği, bıçak çeşitleri, çıngırak ve çanlar, tunçtan yapılan çeşitli heykelcik minyatür veya figürler bu gruba girer.

g) Hammaddesi post ve deri olan, turistlerce çok beğenilen deriden av torbaları, fişeklik, silah kılıfları, çarık, işlemeli terlikler vb. sanatlardır.

h) Hammaddesi denizden sağlanan ve denize yakın köylerde çeşitli deniz ürünlerini işleyen sanatlardır (Yıldırmış, 2014: 59-60).

Ağrı ilitarih boyunca çeşitli el sanatlarının yapıldığı bir yer olmuştur. Fakat teknolojinin gelişmesiyle el sanatları eskisi kadar rağbet görmemektedir. Fabrikasyon ürünlerin piyasaya sürülmesi, el emeği ürünlerinkullanılmaması ve el üretimi ürünlerin daha pahalı olması gibi sebepler ile el sanatları bir yok oluş içerisine girmiştir. Hatta geleneksel birçok ürün günümüzde sadece evlerde hatıra olarak saklanan birer nesne halini almıştır.Bütün bu olumsuzluklara rağmen yörede hâlâ geleneksel el sanatı ürünlerine önem verilmektedir. Özellikle geçmişte rağbet gören bu sanatlar aşağıda sınıflandırılmıştır.

3.3.1.İşleme, Örme, Dokuma, Basma İşleri

3.3.1.1. Çorap örücülüğü

Geçmişte yörede hemen herkes tarafından bilinen bir sanat olan çorap örücülüğü bugün ancak Ağrı'nın bazı köylerinde kadınların zevk için yaptığı bir sanatgörünümünde karşımıza çıkmaktadır.

Yörede kadın ve erkek giyiminde tercih edilen kıl çorap keçi kılından yün çorap koyunyününden örülür. Yün ve kıl iyice yıkanıp tarandıktan sonra inceltilerek ip haline getirilir. Daha sonra bitkilerden elde edilen çeşitli kökboyaları ile kaynatılıp iplerin renk alması sağlanır. Çoraplar dört adet şiş ile ayağın boyutuna göre örülür. Çorap örmede en zor kısım burun ve topuktur. Bu yüzden çorap örmeye kolay olan çorabın üst kısmından

başlanarak aşağı doğru örülür. Kadın çorapları daha canlı renkli ipler ile daha desenli olarak örülürken erkek çorapları daha sade yapılır. Diz boyu örülen çoraplar daha çok kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Ayak bileğine kadar uzanan çoraplara da "çetik" denilmektedir.

Günümüzde yörede çorap örücülüğü eskiye nazaran daha az rağbet görse de bu sanat hâlen devam etmektedir. Bu çorap ve patikler genç kızlar tarafından çeyiz olarak örülmektedir. Çünkü geleneklere göre kız, oğlan evindeki herkeseçeyizlik çoraplarından hediye etmek zorundadır. Günümüzde örme patikler damadın daha yakınlarına verilirken hazır çorap ve patikler diğer akrabalara hediye olarak verilmektedir.Yörede yeni doğacak bebekler için de patik örülmektedir. Bebek için hazırlanan ilk giysilerden biri patiktir.

3.3.1.2.Sepet örücülüğü

Sepet örmek için ilk olarak yaş çubuklar kesilir. Bu çubuklar kuruması için bir süre bekletilir. Sonra bu çubuklar dizde bükülerek şeritler elde edilir. Bu şeritler yontulup düzeltilerek örülmeye hazır hale getirilir.Sepet örülmeyetepeden iki kalın çubukla başlanır. Çubuklar yan yana dizilerek örülür ve halka haline getirilir. Sepet örülürken ipler ile çubuklar birbirine sabitlenir. Sepet dipte bütün çubukların toplanması ile bitirilir.

Yörede çeşitli büyüklülerde sepetler yapılmaktadır. Küçük boyutlarda yapılan sepetler belde,büyük sepetler ise sırtta taşınmaktadır.Sepetler yörede birçok amaçla kullanılmaktadır.Sepetler bahçelerden toplanan meyve sebzeler ile ot ve odun taşımakta da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca eskiden köyde yaşayan insanların çarşıdan aldıkları malzemelerisepetler ile eve getirmekteydi.

3.3.1.3.Kıl örücülüğü

Ağrı'da keçi ve koyunlar baharda kırkılmaktadır. Halk bu kıllardan kendisinse yahut ailesine çeşitli giyim malzemeleri örmektedir.Keçi kılı,üzerine kar ve su tutmaması sebebiyle daha sık kullanılmaktadır. Keçi kılının bu özelliğinden dolayı, eskiden Karapapak-Terekemeler giyisilerini keçi kılından yapmaktaydı.

Bu kıllardan ip elde etmek belli zorlukları beraberinde getirmekte idi. Yünler kırkıldıktan sonra güneşte kurutulur. Kıllardan yumuşak olanları ayrılır ve yıkanır.

Yıkanan bu kıllar taraklarda taranır. Taranan kıllar iplik haline getirilip çeşitli eşyaların yapımında kullanılır

3.3.1.4.Oya Yapımı

Oya halk arasında "leçek" denilen eşarpların kenarlarına yapılan danteledir. Oya yörede tığlarla yapılmaktadır. Oya yapımında bobin kullanılır. Oya ile leçekteki renklerin uygun olmasına önem verilir.

Yörede genç veya yaşlı herkes oyalı leçek takmaktadır. Özellikle genç kızların çeyizlerinde kızın kendisi, annesi, akrabası, konu komşusu tarafından yapılan oyalı leçeklerbulundurmaktadır. Düğünlerdeve nişanlarda hazırlanan bohçalarda mutlaka oyalı leçekler koyulmaktadır. Bu yüzden hemen hemen bütün kadınlar bu sanatı icra etmektedir.

3.3.1.5.Kanaviçe yapımı

Eskiden çeyizlerde kanaviçe işlemeli seccade, minder, havlu, yorgan yüzü, karyola eteği, yastık kılıfları, kırlentler bulunmaktayken şimdilerde eskisi kadar rağbet görmese de yine de kimi kadınlar tarafından gelenek devam ettirilmektedir. Kanaviçe işlenirken ilk olarak kanaviçe tülüne işleme yapılır. Daha sonra kanaviçe ipleri tek tek çekilerek çıkarılır. İşlemenin nerde kullanılacağına bağlı olarak kalın veya ince ipler kullanılmaktadır. Bu işlemeler bütün genç kızların çeyizinde bulunur. Hatta bazıları çerçeveleterek duvara asılır.

3.3.1.6.Çuval dokuma

Çuval tezgâhlarda dokunmaktadır. Çuval için büyüklüğüne bağlı olarak çok veya az sayıda parça dokunur. Daha sonra parçalar makas yardımıyla birbirinden ayrılır. Parçalar ortadan ikiye katlanır ve bağcık yeri bırakılarak dikilir. Daha sonra bağcık, çuvalın ağzına geçirilir. Bu çuvallar hayvanlara yemgötürmek, tarladan toplanan malzemeleri taşımak, şehirden satın alınan malzemelerin köye taşımak gibi işler için kullanılır.

3.3.1.7.Heybe dokuma

Yörede heybenin diğer ismi de hurcundur. Heybe, omuz veya at sırtına asılan bir çantadır. Bu çantaya ağır yükler koyulabildiği için kalın ipler ile örülür. Yörede şu an

kullanılmamakta beraber hemen her evde birer heybe evin başköşesindeki duvarlarda bulunmaktadır. Yörede çeşitli işlevleri olan büyüklü küçüklü hurcunlar yapılmaktadır;

“Hurcuñ yapardılar yün yataḫları içine yıġmah için. Bir hurcuñ yapardılar atlarıñ üzerinde eşyalarını taşımaḫ için şehirden gidif gelende.” (KK:40)

3.3.1.8.Halı ve kilim dokumacılığı

Yörede halı ve kilimler, keçi ve koyun yününden elde edilen ipler ileistenilen renkler ve boyutlarda dokunmaktadır. Yünden yapılan halılara“ehram”, keçi kılından yapılana “kilim” denilmektedir. Bu dokumaların geneline ise yörede palaz ismiverilmektedir;

“İpi eġirirdiḫ. Odlar ile ipe renk vererdiḫ. Pembeñin ayrı odu vardı, gırmızıñın ayrı. Kilim dezgahımız var idi evlerde. Bizim ailemizde hergeş toḫurdu. Babam bile halı toḫurmuş. Biz on beş yaşındaydıḫ. Suvar diye bir köy vardı. Bir tane gadın var idi orada. O gadına babam bizi götürürdü. O da hayır için örgedirdi. Yirmi gız birden toplanırdıḫ. Ondan bilirdiḫ. Bizim evimizde hali toḫunirdi, kilim toḫunirdi, çuval toḫunirdi, palaz toḫunirdi. Çeyiz için deġil baba evi için toḫurduḫ. Yerdeki halıñın altıña serielecek şeye palaz denirdi. Çul palaz deġersiz halı anlamında söylenirdi. Mesela çul palaz sermiş evide heç iyi deġil derler.” (KK:34)

Halı, kilim dokunurken yünlerin boyanma işleminin gerçekleştirilmesi için köylü bahar mevsiminde dağlardan kök boyası olarak kullanılacak çiçek ve kökler toplamaktaydı;

“Çoḫ halı, kilim dohuduḫ. Tezgahı gururdun. Ondan önce ip için yünü tarayırıḫ. Dizlerimizde ipi eġiririḫ. Eġirip yıġdıḫtan sonna ipi iki gat eyliyir, sararıḫ. Sarıldıḫtan sonna köḫ boġada boġanır. Şevk diyerler biz zey diyeriḫ. O zeye gezer ot da atırlar. Onun suyuñu ipi basırlar. Siyah boya gezen otla olar. Zeyle sarı olar. Gerisi de köḫ boġaylan olar. Her renk ip olar. Gana bastırdıḫları ipleri asır, gurudurdular. Onan sonna tezgahı gurarlar. Bir maral boynuzuñdan kitkit yapırlar. Onan ipi sıḫı yaparıḫ. Beş parmaḫbir tahta var onna örülene vurarıḫ. Sonra da maggasla kesif pitirdi.” (KK:4)

“Sütlü yen’, ‘Şirinbiyan’ ı toplayardılar. Büyüh gazannarın içinde gaynadırlar. İçiñe rengli çiçeḫlerden, köklerden goyardılar. Ondan reng reng boya yapardılar. Goyuñun yünüñü bu boyalar ile gaynadardılar. İpi eġirende reng reng olardı. Halı, kilim toḫurdular.” (KK:44)

3.3.1.9.El örgüleri

Geçmişte yörede kuzu ve koyunyününden eğrileniplerden ikili ve dörtlü şişler ile yelek, kazak, çorap, atkı, patik gibi giyecekler örülmekteydi. Günümüzde bu ipleri yapmak oldukça zahmetli bir iş olduğu için tuhafiyelerden alınan renk renk ipler ile örgüler yapılmaktadır. Yörenin çetin kış şartlarından dolayı bu giysiler çocuktan yaşlısına kadar hemen her yaş grubunda giyilmektedir.

3.3.1.10.Yün işlemeciliği

Yörede sıcak tutması hasebiyle yastık, yorgan ve döşek malzemelerinde yün tercih edilmektedir. Hemen her evde misafirlik ve ev sahibinin kullanacağı yirmi kat yatak bulunmaktadır. Bu ürünler köyde işçiliğiyle nam salmış kişiler tarafından yapılmaktadır. Özellikle yorganlar yapılırken üzerlerine çeşit çeşit desenler işlemekte özellikle genç kızlar için yapılan yastık, yorgan ve yatakların bir kenarına şans getirmesi nazar boncuğu veya çiçekler takılmaktadır. Yün yapma işlemi imece usulü hemen hemen köyün bütün kadılarının ve genç kızlarının katılımı ile şenlik havasında gerçekleşmektedir;

“Yorgan döşeḫ yaparlardı. Özelliḫle düġünlerden önce bir araya gelinir imece usulü yaparlardı. Düğünden önce kesimet kesilende oġlan evinden gız evi yünüñü isterdi yorgan, döşeḫ yapmaya. Gırḫ kilo yün isterdi. Hem yorgan hem yastıḫ hem döşeḫ için. Onnar hazırlanargen çoh eğlenceli olardı. Bir hafta önceden herkse haber salınırdı;

-Gelin yünü yıhanacaḫ. Herkesi bekleriz.

Derdiler. Oğlan tarafı haber salardı. Traḫtörlere binilirdi. Gelin, annesi, aḫrabaları, saġdıcı toplanardıḫ. O yün yıḫanardı. O yünüñ üstüñe çoḫ güzel, deġerli yemeḫler gelirdi. Hediyeler gelirdi. Yorganı herkes yapamaz. Onu özel şiltesinde yapılır. Bazen bir günde sırır gadınlar bazen iki günde. Sırıyanda çeşit çeşit şekiller verilir. Çiçeḫ desenneri yapılır

evleri çiçeḫ gibi olsun, mutlu olsunnar diye. Yorgañın bir kenarıña çengelli igne tahannar olur. Yorganın bir köşeşiñe kırmızı gurdale ile çiçeḫ işleyenner olur.” (KK:7)

3.3.1.11. Hasır örücülüğü

Eskiden su kenarlarından toplanan ince kamışlardan örülen halı, kilim benzeri “altlık” denilen hasırdan örgüler yapılıp kullanılırken, şimdilerde evlerde sanayi tipi hazır ürünler tercih edilmektedir. Bu altlıklar günümüzde özellikle bağda, bahçede, tandırda kullanılmaktadır. Hatta evlerde halıların altına serilen bu ürün kışın soğuktan yazın da sıcaktan korumaktadır. Ayrıca evlerde kullanılan bu ürünlerin bulunduğu yerlere haşerelerin gelmediğine inanılmaktadır;

“Hasır örürdüḫ önceden. Halıların altıña sererdiḫ sıcaḫ olsun diye. Uzun uzun ‘cil’ diyerdiḫ bir ot var ondan örürüḫ. Cil su kenarlarıñda çıḫar. Yumuşaḫ bir ot. Onnarı toplar, getirerdiḫ, atardıḫ damıñ üstüñe. Guruyardı. Sonradan ısladardıḫ. Böleriḫ böyle ip gibin. Bazıları renklendirerdi köklerle. Örerken ucuña muncuḫ taḫanlar olardı. Halılarıñ altıña sererdiḫ sıcaḫ olsun diye. Buġda yıḫayanda gurusun diye onuñ üstüñe sererdiḫ. Yarma gaynadardıḫ, yarma sererdiḫ. Alttan hava alardı. Tendir de eḫmeg yapanda altımıza sererdiḫ. Erkeḫler de hasırdan sepet örürdü. O sepetlernen hayvannara ot getirerdiḫ, saman getirerdiḫ. O sepetler gamıştı. ‘Cüğür’dü. Murat’ıñ genarlarıñda çıgıftı. Yumuşaḫtı o da. Onu toplayıf getirerediler. Ondan süpürge de yapırdılar damı, gapıyı süpürmeye. Süpürgeler ayrı ayrıdı. Ev için ayrı, gapı için ayrı, kom için ayrı.” (KK:39)

Önceleri fazlaca rağbet gören bu hasır örgüler şimdilerde evlerden kapı önlerine ve hatta evlerin dışına atılmıştır;

“Evelden çoh hasır toḫurdular. Hasırıñ gamışıñı su kenarındaki bir tarladan toplar getirerlerdi. O gamışları gurutuf örerlerdi. O hasırlarıñ üstüñde oturarlardı, tandırlara eḫmeg pişiriken sararlardı. Evelden eviñ her odasıña sararlardı. Sonra halı çıḫtı, kilim çıḫtı. Tandıra geçti hasır. En son da evlerimizden bile attıḫ işe yaramaz diye.” (KK:7)

3.3.2.Ağaç, Taş, Maden, Toprak, Cam, Deri İşleri

3.3.2.1.Kaşıkçılık

Geçmişte yemeklerde tahta kaşıklar kullanılmaktaydı. Bu kaşıklar hem bu işte ustalaşmış kişilerce hem de halkın kendi imkânları ile yapılırdı. Kaşık için budağı olmayan düz bir ağaç belli bir oranda yontulduktan sonra kurutulmakta ardından zımpara ile bütün yüzeyleri düzeltilmekteydi. Tahtadan yemek kaşığı, kepçe gibi ürünler yapılmaktaydı. Kaşık yapımımda keski, bıçkı, törpü, gibi malzemeler kullanılmaktaydı.

3.3.2.2. Taş ustalığı

Yöreden çıkarılan taşlardan ile kapı pencere kenarları, fırın içi taşları ve ekmek pişirmede kullanılan rapatalar yapılmaktadır. Taşlardan sert olanları yapı malzemesi olarak evlerde kullanılırken, yumuşak taşlar ev içi malzemelerin yapımında kullanılmaktadır.

Kapı ve pencere kenarlarında kullanılan taşlar ocaklardan alınarak yontulmaktadır. Bu taşlar oyulması kolay olan taşlardır. Yörede eskiden özellikle kapı pencere süslemelerinde kullanılan oyma taş işçiliği, günümüzde sadece taştan duvar örülmesi yahut tandır ve ocak arkası taşların elde edilmesi amacıyla yapılmaktadır. Bu taşlar günümüzde sanattan ziyade ihtiyacı karşılama maksadı ile kullanılmaktadır.

3.3.2.3. Sobacılık

Yöre uzun ve çetin geçirilen kış şartları gereği ısınmak için soba ve çeşitlerine fazlasıyla ihtiyaç duymaktadır. Yörede bu işi yapan soba ustaları bulunmaktadır.

Sobanın ham maddesi kolay şekil alması hasebiyle, sacdır. Soba yaparken ilk olarak saclar, sobanın boyutuna göre kesilir. Bazı sobalar dik bazıları yatay bazıları ise silindir şeklindedir. Kesilen saclar makinede kıvrıldıktan sonra monte edilir. Eskiden bütün bu işlemler el makaslarıyla, penselerle yapılırken oldukça zor bir şekilde yapılırken şimdilerde kesme ve pres makineleri ile kolaylıkla yapılmaktadır.

3.3.2.4. Ağaç işçiliği

Yörede kalın ağaçlaroyularak,mutfakta kullanılan kap kacak yapılır.Genç ve yumuşak ağaçlar kolay işlendiği için ağaç işçiliğine daha uygundur.

"Ağaç işleri ustaları bıçkı, keser, rende, planya, balta, el hızarı, metre, gönye, terazi, matkap ve çırpı teli gibi alet ve edevat yanında bir de su gücünden faydalanırlar. Su gücünün kullanıldığı aletler arasında su hızarı ve su tornası bulunmaktadır. Su hızarı kereste biçiminde su tornası ise kapkacak yapımında ve süslemecilikte kullanılır" (Kabaoğlu, 2004: 37).

Karapapak-Terekeme Türklerinin yöreye yerleştiği dönemlerde ağaç işçiliği yapan muhtelif ürünleri ticari amaçla kullanan kişiler mevcutsa da günümüzde bu sanat dalı profesyonel olmayan kişilerce hobi amaçlı yapılmaktadır.

3.3.2.5. Yayıkçılık

"Giderek kullanımı azalan yayık, yoğurdu çalkalamak suretiyle yağını çıkarmak için kullanılan araçtır" (Kabaoğlu, 2004: 44).Yayık yapımı için düz bir ağaç seçilerek kuruması için beklenir. Daha sonra ağaç istenen büyüklükte parçalara ayrılıp biçimlendirilmektedir. Biçimlendirilen tahta parçaları kasnağa yan yana dizilerek iyice sıkıştırılmaktadır.Sıkışan tahtalar birkaç gün bekletildikten sonra birleşme yerleri çiviler ile sabitlenmekte ve ağzına tahtadan kapak kesilip yayık tamamlanmaktadır.

Yörede eskiden bu tahta yayıklar oldukça yaygın iken şimdilerde sanayi tipi sac yayıklar kullanılmakta olduğundan, bu sanatta yok olmaya yüz tutmuştur.

3.3.2.6. Demircilik

Demirci ustalığı oldukça meşakkatli bir iştir. Ve Türkler Ergenekon'dan beri bu mesleği icra etmektedirler. Bu sanatın en önemli yönüdemire su vermektir. Bu işlem demiri belli bir ölçüde sertleştirmek içindir. Bir demirci ustasının kullandığı başlıca araç gereçler körük, örs, kıskaç, maşa, bileği, testere gibi aletlerdir. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da geçmişte rağbet gören bu meslek günümüzde birkaç kişi ile yürütülmektedir.

3.3.2.7. El değirmeni yapımı

Önceleri hasadı yapılan arpa, buğday gibi ürünler su değirmenlerinde öğütülmekte idi. Zamanında yöre halkı değirmenlere o kadar rağbet göstermiştir ki aylar öncesinden değirmenden sıra almak gerekmekteydi. Şimdilerde hemen bütün köylerde iki üç tane harabe su değirmeni bulunmaktadır. Fakat modern hayatın etkisi ile artık fabrikalarda bu işin daha kısa sürede ve daha az maliyetle yapılmasından dolayı değirmenler tercih edilmez olmuştur. Değirmenlerin nasıl işlediğini, öğütme işleminin nasıl yapıldığını, tarladan öy damlarına kadar ne gibi adımların izlendiğini kaynak kişi şu şekilde ifade etmiştir;

"Eskiden su değirmeni benim mülkiyetimdeydi. Oradaki taşlar sade taş değildi. Madeni taşlarıñ karışımıydı. İçinde krom var, çeliḫ var, elmas var. O taşlar özel yapılıyordu. Her biri beş, altı milyardı. Biri altta biri üstte döndüḫçe onnnarıñ kanlarlı var küçüḫten büyüġe doğru. Küçüḫleriñ arasıñı açtığın zaman arıḫ yaparsıñ. O düz oldugu zaman sürtüyordu. Yaḫıyordu unu. O arıḫları açtığın zaman daha tez, daha çoh üġüdüyordu. Her hafta taşı indirer dişlerdiḫ ki daha iyi üġütsüñ. Onun çekiçi var onna tişliyerdiḫ. Su değirmeni saatte on teneke buġda üġüdüyorsa tişlenmese altı, yedi tenege üġüdüdü. Arpaya gelince arpa zaten kırıḫ oldugu için daha kolay ügüdülürdü. Buġdanın üç kat fazlası üġüdülürdü. Taş arpada daha süratlı dönüyordu. Şimdi değirmen iptal oldu. Yıḫtılar. Çoḫ su gelmedi. Su gelmeyince de değirman iş görmedi. Çevre köyler de fabrikaya gidince uġraşmaḫ istemedim ben de. Yani kurtarmıyordu. Eskiden yirmi iki, yirmi üç köy bize baġlıydı, hep buruya geliyordu. Sıra alıyordular. Yedinci ayda bugdasıñı getiriyordu mesela değirmana istif ediyordu. Gelene göre adam defter tutuyordu. Sırayla üġüterdi. Bir iki saat önce gelerdi, hazırlığını yapardı o bitince boş galmasıñ diye. Onuncu ay oldu mu Cumhuriyet dedi mi biz her şeyi bitirerdiḫ. Gar yaġıyordu. Bazen de erken yaġıyordu. Buzu kıraraḫ suyu getiriyorduḫ. Tabi adamıñ kışlığı galıyordu." (KK:21)

3.3.2.8. Tandırcılık

İçerisinde demir minerali yüksek olan kırmızı bir topraktan yapılan tandırlar günümüzde hazır olarak alınıp tandır evlerine yerleştirilmektedir. El yapımı tandır yapmak için kullanılacak toprak ıslanır ve üç gün bekletilir. Bu süre içerisinde toprak sürekli basılarak pekiştirilir. Kıvama gelen toprak daire şekline getirilerek, kademe kademe örülür. Kırmızı toprak beyaz hale gelince tandır bitmiş olur;

“Biz indi bu tendiri hazır almışıḫ. Hazırlar güzel deġil. Gidirler burada Mardih diyirler bir kürt köyü var ordan topraġı getirerdiḫ bir zaman genş zamanımda. Özeldi onuñ torfaġı. Gırmızıdı. Oñu getir ısladırıḫ. Onu yıġarıḫ beyle. O üş gün galır. Üş gün keçende bir ağaḫlıyrıḫ. Bir daha yıgırıḫ. Tandırıñ ustası var. Getirirḫ. Beyle bir tahtanıñ üstüñde döğürüḫ bir bu gader. Döğür, uzadır, veririḫ o da daire şehlinde yapır. Bir gün üş bad diyiriḫ biz çamırdan yapılan badı veririḫ. Bir gün galır bir gün yene gelir. Bir gün goyur bir gün yene gelir. Bir haftaya on güne bitiyir. Bu galır gurur bembeyaz olur o gırmızı çamır. Bu defa buñu tezehnen galıyırıḫ. Ahşama da tezehnen yanır. Agzıñı da örürüḫ. Bu defa ehmeh pişiririḫ. Şimdi daha onnan urġaşmırlar. Koyurlar hemen gurudurlar. Yüz elli millona alırlar. Ufacıḫ bir şey. Eḫmeg bile tutmur. Derin de deġil, dardı da.” (KK:42)

“Bizim köyümüz Gilasor. Gırmızı tofrag, gırmızı gül annamına gelir. O tofrag tandır tofragıdır. O küplerden de yapmışlar hep mezarlarıñ üstüñe goymuşlar. Bizim evde tandırlar var mesela hâlâ o tofragdan yapılar. Her tofragdan tandır olmur. İçinde demir minerali yüḫseg olacaḫ. Gırmızı tofraga rengini veren demir. Isıya dayanıhlı olmah zorunda tandır tofragı.” (KK:32)

3.4.Giyim-Kuşam-Süs

3.4.1.Giyim-Kuşam

Divânü Lügât-it Türk’te, Türklerin yünlü ve pamuklu kumaşlar dokuduklarını, Çin’den ise ipekli kumaşlar satın aldıkları ifade edilmektedir. Ayrıca eserde dönemin giysi ve süs materyallerine dair birçok kavrama verilmiştir (Meriç,2000: 216).

İnsanın giyiniş tarzı dönemim sosyal hayatına göre bir takım değişiklikler göstermiştir (Artun, 2008: 70). Çünkü bütün geleneklerde olduğu gibi giyim-kuşam-süse dair adetlerde de değişim, kaçınılmaz bir gerçektir. Geleneklerin bazıları toplumsal hayatta uzun süre yaşamaya devam ederkenkimisi şekil değiştirmiştir. Hatta bazıları yok olmuştur. Bu durum sosyal hayatın bir gerçeğidir (Yıldırmış, 2015: 22-68). Bir toplumun giyinme gelenekleri gelenekten geleceğe değişerek aktarılır. Giyim kuşam tarzımız yirminci yüzyılın başlarından itibaren estetik anlayışının değişmesi hasebiyle köklü bir değişiklik yaşamıştır.

Giyim kuşam toplumun yaşam biçiminin göstergelerinden biridir. Kişinin sosyalve ekonomik durumunu gösterengiyim tarzı geçmişten itibaren kişinin hangi ırktan olduğunu, hangi coğrafyada yaşadığını ve hangi dine mensup olduğugöstermektedir. Fakat son yüz yıldır giyim kuşamda tek tipleşmeye doğru gidilmektedir.

İnsanlar ilk olarak kendilerini korumak için yapraklardan, bitkilerden, hayvan derilerinden ve yünlerinden çeşitli giysiler üretmişlerdir. Daha sonra insanın giyim-kuşamı sadece doğa şartlarından korunmak için değil toplumda saygın bir yer edinmek için kullanmak istemeleriyle birlikte,giysilere kültürel işlevler yüklenmiştir. Bu sebepler artık giysiler, kültürün bir taşıyıcısı konumuna gelmiştir (Erden, 1998: 6). Bir toplumun içerisinde yaşayan bireylerin giyim-kuşam tarzının oluşmasında coğrafi koşullar, hiyerarşik yapı, ekonomi, statü farkı, sahip olduğu meslek gibi unsurlar etkili olmuştur (Türkoğlu, 2002: 22).

Türk giyim-kuşam kültürünün zengin yapısı,canlılık ve zarafetiAnadolu insanının yaşam biçimini yansıtmaktadır. Anadolu'da yaşayan giysi kültürü tarih içerisinde olgunlaşarak ve çok çeşitli öğelerden etkilenerek günümüze gelmiş ve Anadolulaşmıştır (Artun, 2008: 70).

Çalışma sahamızı oluşturan Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin hemen hepsinin ister kadın ister erkek olsun ister yaşlı veya genç olsun ortak bir giyim tarzı olup giyim-kuşam gelenekleri bakımından ciddi farklılıklar görülmemektedir.Fakatşehir merkezi ve köyler arasında giyim kuşamda bazı farklılıklar gözlenmektedir. Yaşlı erkek ve kadınlar, daha çok geleneksel giyim tarzını devam ettirirken gençler çağın bizlere sunduğu, daha modern kıyafetler giymektedir.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin giyim kuşamda geleneksel özellikler nispeten korunmaktadırlar. Kırsal kesimde geleneksel giyim tarzı tercih edilirken kent merkezlerinde geleneksel giyim ile modern giyim kuşam bir aradakullanılmaktadır.

Yörede düğüne, bayram yerine veya resmi bir daireye giden bir insanın giyimi ile günlük giyim arasında farklılıklar vardır. Bu farklılık giyilecek kıyafetlerin isimlerinde bile görülür. Özel günlerde giyilecek giysiye "gerilik", günlük işlerde giyilen giyisilere ise "günlük" demektedirler.

Yörede kullanılan giysilerin genellikle maliyeti düşüktür ve genellikle yöre halkının kendi diktiği veya ördüğü kıyafetler tercih edilmektedir.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin giyim kuşam kültüründeki bazı unsurlar kaybolmuştur. Örneğin düğünlerde giyilen yöresel gelin kıyafetlerinin yerine, beyaz gelinlik giyilmektedir. Halk geleneksel kıyafetleri giymeyi tercih etmemesine bağlı olarakbu dikebilen kişiler de yörede bulunmamaktadır. Yörede geçmişten günümüzetaşınan giyim kuşam tarzı ile yaşanan değişimler aşağıdaki başlıklarda incelenecektir.

3.4.1.1.Erkek giyimi

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin geleneksel giyim kültüründe yetişkin erkeklerinpapak, kasket, şapka taktıkları hâkim yaka gömlek, yelek ve kilot pantolon giydikleri görülmektedir. Kilot pantolon üst kısmı geniş, dizlerinden aşağısı darlaşan bir giyisidir. Geçmişte ayaklardan dize kadar uzanan yün çorap giyilirken günümüzde bu çoraplar daha az tercih edilir olmuştur. Ayakkabı olarak iselastik ayakkabı, iskarpin veya çizme giyilmiştir.Yörede geçmişte var olan erkek giyimini halk şu şekilde ifade etmektedir;

"Kilot pantul giyilirdi o zaman. Köynek o gader yoḫtu. Ortalıḫta galan bir dırıl denen bir bezden tikerlerdi. Köynekler oydu. O gumaşı döşek üzüne felan da gullanırlardı. Buluz derdiḫ ondan giyerdiḫ mintan demezdiḫ. Yaḫalı deġildi. Meñ seḫsen yaşımı ketçim daha onu geyerim." (KK:22)

"Erkekler o zaman kilot pantul yiyerdi. Diz kapaġından aşaġısı dar, dizden yuḫarısı cepleri geniş bir pantuldu. Zengin olanlar ayaḫgabı giyerdi. Ama köylü çizme giyerdi. Oñu herkes giyemez. Ne demeḫ köylü ayaḫgabı giyeceḫ? Mümkün mü? Her zengin de deġil süs sahibi olanlar giyermiş. Gömleḫlerimiz yaḫasızdı. Yuvarlaḫ gelirdi. Bu gömleġe Kafkas gömeleġi derdiḫ." (KK:25)

Genç erkekler ise daha dar pantolon, cepken, gömlek, ceket, iskarpin giymekteydiler. Fakat 1980 sonrası dışarıya göçlerin yaşanması ve farklı kültürlerle etkileşim sonucu gençler İspanyol paça pantolon, geniş yakalı gömlekler, takım elbiseler,

kadife pantolonlar giymişlerdir. Günümüzde ise genç erkekler kanvas, keten veya kotpantolon, gömlek, tişört, gibi çağa uygun elbiseleri giyinmektedirler. Genç erkeklerin bunun yanında günümüze doğu yaklaştığımızda geleneksel giyim ile modern giyim tarzını harmanlayarak giyindikleri görülmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; geleneksel erkek giyiminde ilk olarak atlet, onun üstüne gömlek, gömleğin üzerine havanın durumuna göre kazak veya de ceket giyilmektedir. Yörenin soğuk ikliminden dolayı alta içlik, onun üstüne pantolon giyilir. Günlük işler için daha rahat kıyafetler tercih edilirken düğün gibi bayram gibi özel günlerde daha özenli elbiseler tercih edilmektedir.Şimdi yörede geçmişten günümüze kadar korunan ve zaman zaman giyilen bu kıyafetleri ve işlevlerini açıklayalım;

Çarık; uç kısmı sivri bir tür deri ayakkabıdır.

İç göynek; yakasız ve önden düğmeli uzun veya kısa kollu olabilen bir iç kıyafettir.

Yelek; önü kumaş arkası astardan yapılan kolsuz düğmeli bir üst kıyafetidir. Genellikle gömleklerin üzerine giyilmektedir. Geçmişte özel günlerde tercih edilen bu kıyafetin günümüzde gençlerin modaya uygun olarak giydiği görülmektedir.

Aba; siyah kumaştan yapılanyelek olarak giyilen yırtmaçlı bir kıyafettir.

Arkalık; ceketin geçmişte kullanılan şeklidir. Yörede sadece erkekler değil kadınlar da bu kıyafeti giymektedir;

"'Arhalıḫ' giyerlerdi. Yeleḫ gibi bir şeydi. Arḫalıġın beliñe mutlaga guşaḫ bağlarlardı. Şimdiki mont kemerler gibi. O arhalıḫtan giyerdi mutlaga büyüḫlerimiz. Sonra ceket icat oldu. Ceket giydiḫ." (KK:41)

"Eskiden nenemler 'Arhalıḫ' diye bir şey giyerdi. Hem serin hem de isti tutarmış. Başlarıña etrafı işli cuna, yaylıḫ taharlardı." (KK:13)

İşlik; patiska kumaştan dikilen hâkim yakalıuzun kollu gömlektir. Kol ağızları genellikle düğmelidir. Tercihe göre yaka ve kol kısımlarınaişlemeler yapılmaktadır. Bu

tarz işlikleri yaşlı erkekler özel günlerde giyilmektedir. Daha sade içlikler yörede pijama görevi de görmektedir;

“Erkekler goyunuñ yünüñden sifeter giyer köyneġin üstüñe. Köyneḫ giyerler. Köyneġin altıña keçeden beyaz patisgadan içliḫ giyerler. Hem göyneġini hem altıñı ondan dikerlerdi. Gece pijaması oydu erkekleriñ. Köyüñ bütün yaşlıları oñu giyer. Şimdi yeni yeni potur giymeye başladılar. Potur şimdi alttan giyilen işliḫtir.” (KK:32)

Şalvar; genellikle orta yaşlı ve yaşlı erkeklerin tercih ettiği koyu renkli belden geniş ayak bileklerine doğru darlaşan bir tür geniş pantolondur.

Börk; başa takılır. Erkek giyiminde şapka nemli bir unsurdur. Erkeklerin kullandıkları şapkalar o günün şartlarına ve modasına göre değişmektedir. Köylerde hemen hemen bütün erkeklerin şapka taktığı görülmektedir. Kimisi foter, kimisi terekli şapka, kimisi takke takmaktadır;

“Erkekler mutlaga şapga taḫarlar. Faşga derler bizde şapgaya. Zenginner, Almanya’dan gelenner başlarıña foter giyerlerdi. Onnar daha şaşalı giyerdi. Onnara geriden bahanda zaten tanırdıñ. Ökçeli ayaggabı giyerlerdi yumurta topuḫlu. Ökçeli saat taḫarlardı. Geniş yaḫa göyneḫler giyerlerdi. Onnar bir başgaydı.” (KK:32)

Papak; Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri siyah kuzu derisinden yapılan bu başlıklar, eskiden sıklıkla giyerken şimdi daha modern şapkalar giymeye başlamışlardır. Kaynak kişiler kendileriyle özleşmiş bu şapkaların yapımını şöyle anlatmaktadır;

“Biz papaḫ, yapıncaḫ, şal giyerdiḫ. Şal toḫurdular böyle. Ayaḫlarıynan vurordular. Yünü ortaya goyardılar, dohuyan vardı burada -onlar da bizden yani Çıldır’dan gelmişdiler-yüne ısıcaḫ su tökürdüler bir adam o yandan bir adam bu yandan cat çat çat toḫurdular. Sabağnan galḫirdim o yün birbirine girmiş gumaş olmuş. Ondan sonra ütüye vurardılar. Ütü de neydi sıcak suyuñ üstüñde logalaḫ. Götürür getirirdiler. Ondan sonra dikirdiler.” (KK:22)

“Keçiyi tarayırlar tarayırlar. Ondan sonra doḫuyurlar tiftif papaḫ yapırlardı. Goyunuñ özü filiḫ ama içiñden taranan tiftiḫten yapırlar. Filiḫ gılnan barabardır ama gıldan ayrılana tiftiḫ diyerlerdi. Yine muhacirler onu güzel toḫuyordu.” (KK:21)

Yün çorap; koyun veya keçi yününden yapılmaktadır. Yörede yün çorabın tercih edilme sebebi soğuğa karşı korucu olmasından kaynaklanmaktadır.Yün çoraplar genellikle beyaz olmaktadır.Günümüzde bu çoraplardan ziyade tuhafiyelerden alınan iplerle örülen çoraplardaha yaygın kullanılmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni artık yörede küçükbaş hayvancılığın bitme noktasına gelmesidir.

Cızlavit; siyah lastik bir ayakkabıdır. Halk, rahat olması sebepleri ile günlük işlerinde bu ayakkabıları giymeyi tercih etmektedir.

Körüklü çizme; yörede varlıklı kişilerin giyebildiği, uzun deri çizmedir.

Köstekli saat ve hançer erkeklerin kullandığı aksesuarlardandır. Köstekli saatler genellikle gümüş veya altındır. Erkekler geçmişte bu kapaklı saatleri kullanır iken günümüzde artık modern saatler kullanılmaktadır. Yalnız yaşlılar hatıra olarak hâlâ üzerlerinde taşımaktadırlar. Geçmişte erkekler tarafından hançer ve kama taşınırken günümüzde bu aksesuarlar kullanılmamaktadır.

3.4.1.2.Kadın giyimi

Yörede kadınların giyim kuşamıçeşitlilik göstermektedir. Ayrıca kadın giyimi, giysiler ve aksesuarlar ile bir bütün oluşturmaktadır. Kadınlar neyi, nerede, ne şekilde giyeceğini geleneksel yapı içerisinde görerek öğrenmektedir.

Yörede kadınlar, başlarına“leçek” denilen başörtüsünü örtmektedir. Yaşlı kadınlar genellikle koyu renkli; orta yaş grubu kadınlar ise daha açık, daha canlı renkleri olan başörtülerini tercih etmektedir. Bunun yanında kadınlar bone görevi görmesi için başörtünün altına beyaz bir tülbent bağlamaktadır.Yörede orta ve üzeri yaş grubukadınlarentari giymektedir. Entari boydan kıyafetlerdir. Genellikle renkli kumaşlardan dikilmektedir. Entari üzerine havanın sıcaklık durumuna göre yelek veya hırka giyilmektedir.

Yörede geleneksel bazı kıyafetler günümüzde kullanılmasa da yörede herkes tarafından bilinmektedir. Yörede geçmişte ve günümüzde kullanılan kıyafetleri ve bu kıyafetlerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

Eteklik; yörede bütün kadınlar basma kumaşlardan dikilen etekler giymektedir. Bu etekler bol ve rahat olmaktadır.

Gömlek; beyaz kumaştan dikilir. Düğmeli yahut düz olabilir. Yaka ve kol uçlarına işlemeler yapıldığında törenlerde giyilebilen bir kıyafet haline gelmektedir.

Cepken; genellikle kadife kumaştan yapılangöğüs üzeri ve yaka kısımları işlemeli kısa cekettir.

Çorap; renkli veya desenli olabilir. İnce veya kalın yünden örülür. Geçmişte uzun süre kullanılmış olmakla birlikte günümüzde bu ayakkabıların yerini lastikler ve günümüz modern ayakkabı çeşitleri almıştır;

“Eskiden goyun yünüñden yapılma yün çorap giyerlerdi süregli dışarıda olduḫlarından sıcaḫtutması için. Gadınnar yün yeleḫ giyer. Dizliḫ giyerler yünden. Goyunuñ gırmızı yünüñden, beyaz yünüñden örerdiḫ. Goyununñ beyaz yünüñü saḫlardılar. Her zaman giyilmezdi. Taşlıçay’a, Aġrı’ya gelirken giyerlerdi. Ama gırmızıyı hayvannara baḫargen, işleriñi yaparken giyerlerdi. Teşhi ile çıgıraḫ ile örerlerdi hep. Herges örmeyi bilerdi. Şimdi kimse örmüyor.” (KK:32)

Entari; boydan bir kadın kıyafetidir. Yaşlı kadınlar entarinin üzerlerine hırka ve yelek giymektedirler.

Şalvar; Ağrı yöresi kadın giyiminde de rağbet gören bir parçadır. Çok geniş bir kıyafet olduğundan ve rahat hareket edilmesini sağladığından kadınlar arasında tercih edilmektedir. Kadınlar şalvarı ev işleri yaparkenve hayvanlar ile ilgilenirken giymektedir.

Yelek; cepkenlerin kolsuz şeklidir. Cepkenlerin ön ve arkasına çeşitli motifler işlenebilir.Yörede daha çok örgü yelekler giyilmektedir. Bu yelekler özellikle yaşlı kadınlar tarafından tercih edilmektedir.

Kuşak; kumaştan yapılan bir kemerdir. Bele, birkaç kez dolayacak şekilde bağlanır. Bu şekilde insanı soğuktan korur. Günümüzde yaşlı kadınlar tarafından rağbet görmektedir;

“Kadınnar daima uzun geyerdi. Belleriñe beyaz bir kuşaḫ baġliyirlardı. O peştemali yaşlı gadınnar baġliyirdi. Başlarıña ‘puşu’ baġlarlardi. Puşu deyerlerdi onnar saçaḫlı olardı. ‘Gara şöve’ vardı böyle enni gadınnar onu baġlarlardı. Gola taḫılan kelepçe gibiydi. Gızlar onuñ üstüñe altın baġlardi. Bir tane binniġi var. Onu baġlardı. Yanına muncuḫ düzerdi. Diyerlerdi;

-Filanıñ altıñı var baḫ gaç tane.

Övünürdü onunla. Yaşlılar altın taḫmazdı.” (KK:31)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkü kadınları; başlık, içlik, yelek, şalvar ve etekgibi kıyafetler giymektedirler. Kadınların başlarına taktıkları ürünler farklılıklar göstermiştir. Yirminciyüzyılın başlarında fesin üzerine yemeni sarılmıştır. Günümüzde fesin yerine yazmalar bağlanmaktadır.

Yörede yaşlı kadınların giyimi gençlere göre tabiiolarak farklılık arz etmektedir. Yaşlı kadınlar “deyre” denilen boydan elbise, yelek, beyaz leçek gibi kıyafetleri giymektedir;

“Biznen buradaki Kürtler arasında giyim kuşam farkı var. Onnar aşırı gapanırlar. Yüzleriñi, aġızlarıñı gapatırlar. Biz de başörtü saçı gapatır sadece. Başörtüye şarp, leçeḫ, yazma, tülbent diyerler. Deyre giyerler. Boydan teg parça elbisedir o. Genelde yaşlı gadınnar giyer. Yaşlılar üzerleriñe mutlaga yeleḫ giyerler. Bir de yaşlılar baş baglayanda alnıña sarıg sarar. Eskisi gadar galmadı ama. Lastig ayaggabıya başmaḫ deriḫ oñu giyerler köy yerinde.” (KK:32)

Geçmişte yörede çok fazla terzi bulunmadığı için ekonomik durumu iyi olmayan halk hazır kıyafetler alıp giyerken maddi durumu iyi olanlar çeşitli terzilerden kıyafetlerini diktirmekte idi;

“Altları gabaralı ayaḫgabı, küḫlü manto gelirdi bize. Buralarda bir Rus terzisi vardı o zaman yıllar önce o anneme elbise diken gadın oymuş. Müslüman olmamış ama yıllar yılı Tutaḫ’ta galmış.” (KK:34)

Geçmişte insanların alım gücü oldukça zayıf olduğundan kişilerin birkaç çeşit kıyafeti bulunmaktaydı. Bu yüzden herkes kıyafetlerine gerekli ihtimamı göstermek zoruydılar;

“Eskiden alım yoḫiydi. İki çeşit gıyafetimiz olardı. Biri üzülende onu giyerdiḫ. Şimdi daha iyi.” (KK:42)

“Eskiden pırtıydı elbise ve hazır yoḫtu. Herkes terzilere diktirerdi veya kendi dikerdi. Böyle konfeksiyon ne gezirdi?.” (KK:31)

“Eskiden gıyafetler alınmazmış. Bir terzi geler köyde dikermiş herkese. Dikiş makinasıñı en erken annemgil görmüş. Elde dikilirmiş.” (KK:41)

Kadınların geçmişten günümüze kadar giydikleri elbise ve aksesuarlarda bir takım değişiklikler olmuş kullanılmayan elbise ve takılar hatıra olarak evlerde ve hafızalarda yer edinmiştir.

3.4.1.3.Çocuk giyimi

Yörede çocuk ve bebekler için tercih edilen giyisiler vücudu soğuktan koruyacakcildine zarar veremeyecek kumaşlardan seçilmektedir.Bebekler için örgü yelek, kazaklar ve kundaklar hazırlanmaktadır. Erkek çocuklarıpantolon, kazak, hırka giyerken kız çocukları ise etek, örgü kazak, yelek giymektedir. Eskiden çocuklar lastikler ayakkabı giyerken günümüzde imkânların gelişmesi ve şehir hayatına yakınlaşma ile modern tip ayakkabılar ve de giysilere rağbet edilmektedir.

3.4.1.4.Törensel giyim

Yörede halk günlük ve gerilik olmak üzere iki tip kıyafet giymekte idi. Bunlardan gerilik olanları bir düğün, kına geceleri ve bayramlarda giyilmekte idi. Bu bölümde

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında giyilen törensel kıyafetler incelenecektir.

Entari gelinlik; ayak bileklerine kadar uzanan, süslemeli tek parça gelinkıyafetidir. Bu gelinlik, saten veya ipekten dikilmekte, gelinliğin süslemelerikişinin tercihine göre değişmektedir. Bu gelinlikler geçmişte köylerde sıklıkla kullanılmış olsa da entari gelinliklerin yerini günümüzde modern gelinlikler almıştır.

Gelin hırkası; kadife veya saten kumaş ile dikilen kol ve yaka kısımları işlemeli kısa bir cekettir.

Bindallı gelinlik; kadife kumaştan yapılan ve üzeri altın sarısı iple işlenen ve boydan tek parça bir giysidir. Yörede özellikle kına gecelerinde giyilmektedir.

İskarpin; üç parmak genişliğinde, kalın topuklu bir kadın ayakkabısıdır.

Kolçak; kalın gümüş bir bilekliktir.

Beşi birlik; gelin kızlara düğünlerde oğlan tarafından takılan beş adet Cumhuriyet altınının bir kurdeleye sıralanmasıylaoluşmuş bir takıdır.

Gümüş kemer; gelinlere düğünlerde kayınvalideleri yahut anneleri tarafından hediye edilen takıdır.

Simli yelek; genellikle elbiselerin üzerine giyilen parlak bir giysidir. Kaynak kişi kına gecesi törenlerinde giyilen kıyafetleri şöyle açıklamıştır;

"Kınada giyileceḫ kıyafet ipeḫten satenden dikilerdi. Üstüne etamin işlerlerdi. Boncuḫ işlerlerdi. Batıda aḫrabaları olannar, durumu iyi olannara alıf gönderiyorlardı. Gendisi de hazırlardı. Çargat hazırlardı. Kırmızı başörtüsü yani. Gelinler o gırmızı örtüyü hazırlardı, işlerdi teg teg. Gırmızı satenden olardı. Kınada kırmızı giyerlerdi. Gelinliḫ yohgen de yine özelliḫle beyaz satenden gendileri dikerdi. Durumu olan terziye diktirerdi. Kardeş guşağı da hâlâ vardır. Onu bağladığı zaman bir de altın verirler. Gızın erkek gardeşi bağlar, altınıñı verer. Durumu olan bilezik de taḫar kuşağa." (KK:19)

Düğünlerde, bayramlarda giyilen kıyafetler günlük hayatta giyilenlerden farklı idi. Bunun sebebi o kıyafetlerin eskitmeden muhafaza edilme isteğiydi. Bu kıyafetlere halk arasında "gerilik kıyafet" denilmektedir;

"Düğünnerde, bayramlarda giyilen elbiseler ayrıydı. Onu her zaman giymezdin. Bayramdan bayrama, düğünden düğüne giyerdiñ. O temizce durardı." (KK:32)

Ayrıca yörede düğünlerde erkekler, külot pantolon olarak bilinen dizden aşağısı dar yukarısı geniş bir kıyafet, geniş ve uzun bir çizme, papak, beyaz gömlek ve yelek giyilmektedir.

3.4.2.Süslenme

3.4.2.1.Takılar

Süslenme kültürü insanlık var olduğundan beri gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Bütün toplumlar gelenek ve görenekleri doğrultusunda yaptıkları takıları kullanmıştır.Günümüzde unutulmaya yüz tutmuş geleneklerimize rağmen takı kullanma, süslenme alışkanlıkları devam etmektedir.

Yörede düğünlerde süslenme ve takı takma geleneği devam ettirilmektedir. Toplumda bir kızın evlenmeden önce çok fazla süslenemese de gelin olduğu gün hem nazardan korunmak hem de görünüşü ile diğer kızlardan ayrılmak için süslenmektedir. Kadınların kemerleri, kolçakları, yüzük ve başlıkları; erkeklerim üzerlerinde taşıdıkları hançer ve köstekli saatleri takı olarak sıkça kullanılan malzemelerdendir.

3.4.2.2.Başlıklar

Başlık, geleneksel kadın giyiminin tamamlayan bir unsurdur. Kadınlar bu başlıklar ile başında taşıdığı süsü ile çevresine sosyal ve ekonomik durumunu topluma göstermektedir. Tarihsel süreçte genç kızların, yeni evlenmiş kadınların, gelinlerin, çocuğu olan kadınların, oğlu askere gitmiş annelerin ve yaşlı kadınların başlıkları farklı özellikler taşımaktadır. Fakat bu başlıkların yapısında bir birlik vardır. Başa ilk olarak teri emici özellik taşıdığından bu adı alan "Arakçın" ve "Terlik" adlı bir fes takılmakta arkasında bunların üzerine örtüler bağlanıp, çeşitli takılar ile süslenmektedir (Kırzıoğlu, 1992: 134).

Yörede kadınların geçmişte kullandığı başlıklardan biri fesdir. Kişinin maddi durumuna göre feslerin alın kısmına altın veya gümüş paralar takılmaktadır.

Yörede şimdilerde hemen herkesin kullandığı başlık "yağlık" adıyla bilinen bazen sade olarak bazen de oya işlenerek kullanılan örtüler tercih edilmektedir.Canlı renkli ve fazla desenli olan örtüler gençler tarafından tercih edilirken deseni az ve koyu renkli olanları yaşlılar takmaktadır.

Yörede yaşlı kadınlar sade beyaz renkli tülbentler kullanmaktadır. Ayrıca yöre halkı mutfakta süzgeç görevi görmesi içinde bu tülbentleri kullanmaktadır.

Yörede kadınlar eskiden "Kofi" , Karapapak lisanıyla "Dinge" denilen başlıklar takarlarken günümüzde bu başlıkları birer yadigâr olarak evlerinde muhâfaza edilmekten öteye gitmemektedir;

"Gadınnar etrafı geniş entariler giyerdi. Entariye eskiden 'Don' derlermiş. 'Kofi' taḫardılar. Etrafınña altın, gümüş dizerdiler sırasıyna varlıḫlı olanlar. Karapapaḫ lisanıyla onun adı 'Diñge' di. Gadınnar da guşaḫ baġlardı. Yaşlı gadınnar beyaz uzun yeleġ giyerdiler. Ona da arhalıḫ derlerdi." (KK:41)

"Gadınnar alınlarına kuşaḫ baġlirdi. Varlıḫlı olannar altın, gümüş dizerdi o guşaġa. Ona 'kofiḫ' diyerlerdi. Kofiḫ tahta bekmez gutularıña benzerdi. Ona benzer yapır, taḫırlardi." (KK:31)

"Eski gadınnnar başlarına 'dinge' bıraḫırlardı. Ona da on tane altın düzürlerdi. Onu da zenginner yapardı." (KK:35)

Yine geçmiş yıllarda kadınlar başörtüleri üzerine "Mala" dedikleri siyah kuşakları bağlamaktayken günümüzde bu şekilde örtünme neredeyse hiç kalmamıştır;

"Evelden gıyafetler hep boydandı. Yaşlı garılar da erkeḫler de guşaḫ baġlardı. Başlarıña leçeḫ olardı gadınnarın. Gadınnar öneriñe siyah peştamal bağlarlardi. Beyaz leçeğin üzeriñe siyah 'Mala' denile guşaḫ sararlardi." (KK:16)

3.4.2.3.Makyaj

Makyaj, kadınların giyimini tamamlayan bir unsurudur. Kozmetik gelişmeden önce kadınlar kına, allık ve sürme malzemelerinin doğal yollarla elde edilenlerini makyaj malzemesi olarak kullanmakta idi.

Günümüzde kullanılan boyalardan önce kadınlar kına kullanmakta idi. Kadınlar toz halindeki kına su ile karıştırarak,saçlarını, tırnaklarınıve el ve ayaklarını boyamaktaydılar.Kına; evlenecek genç kızlara, askere gidecek olan gençlere ve kurban edilecek hayvanlara simgesel olarak yakılmasıdır.

Eskiden tabiatta bulunan bazı bitkilerden yapılan karışımlar bir pamuk yardımıyla yanağa ve dudağa sürülürken günümüzde bu ürünler kozmetik ünleri satan yerlerden satın alınmaktadır.Göze çekilen sürmenin yapımında ise yörede badem, servi ceviz, fındık, hatmi, kantaron bitkilerinin toz haline getirilipkullanıldığı kaydedilmiştir.

Ciltte yer alan lekelerin ve sivilcilerin giderilmesi ve örtülmesi için yörede bazı kremler yapılmakta idi. Bu kremlerden en yaygın olarak yapılan ve kullanılanı yörede yetişen gülgûn adı verilen bir ot ile süt, zeytinyağı gibi malzemeler karıştırılarak elde edilenidir.

Günümüzde kozmetik sanayindeki gelişmelere paralel olarak eski makyaj alışkanlıkları terk edilmiş olsa da bazı kimseler tarafından hâlâ yukarıdakilere benzer malzemelerin kullanımına rastlanmaktadır.

3.5.Halk Bilgisi

3.5.1.Halk Hekimliği-Halk Baytarlığı

TürklerİslâmiyetÂten önce Gök Tanrı'nın varlığını kabul etmekte ve Şamanist uygulamalar başvurmakta idi. Şamanizm'in temsilcileri din adamı, hekim, şair gibi meslekleri bünyesinde barındıran kam, şaman, baksı ve ozanlardı (İnan, 1986: 75). Toplumda her türlü sorunun çözümünde bu kişilere başvurmakta idi.Şamanların yerini zamanla dini ve sihri özelliklerinden arınan halk hekimleri almıştır. Bu değişim zamanla ocaklık geleneğini ortaya çıkarmıştır. Şehir merkezlerine uzakta olan halk kendi derdinin

dermanını yine kendi bulmaya çalışmıştır. Ocaklık geleneği bu arayışın sonucunda ortaya çıkmıştır. İslâmiyet'ten sonra Şamanların yerini halk hekimleri ve halk baytarlarıve ocaklar almıştır.

Boratav,Şamaizmin uzantısı olan halk hekimliği kavramın; halkın yeterli imkânları elde edemediği vakitlerde veya başka sebepler ile hekimlere başvurmak istemedikleri zamanlarda hastalıklarını teşhis etmek ve tedavi yöntemleri uygulamak için uyguladığı yöntemlerin tümü olarak tanımlar (Boratav, 1978: 122).

Halk hekimliğinde kullanılan uygulamalar, ataların çevresini ve tabiatta olanları anlamlandırma ve bir tepki vermesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar yıllar boyu kerelerce denenmiş ve zamanla daha da geliştirilmişlerdir (Sever, 2004: 96).

Modern tıbbın gelişmediği toplumlarda, çaresiz kalan insanlar hastalıklardan korunmak ve hastalıkları iyileştirmek için dini ve sihri bir takım yollara başvurmuşlardır. (Polat, 1995: 1). Gözleme dayalı olarak elde edilen bu bilgiler zamanla birikerek modern tıp biliminin temellerini oluşturmuştur. Bu süreçte gözlem gücü sağlam olan, sihri ve dini bazı yöntemlere vakıf bazı kimselerce yeni bir uzmanlık alanı oluşmuştur. Bu sağaltıcılara toplumda büyücü, şaman, ocaklı, hekim gibi adlar verilmiştir (Serdaroğlu, 1996: 3). Günümüzde bu sağaltma yöntemlerini kullananlar ocaklılar, hocalar, üfürükçüler, efsuncular, okuyucular, sınıkçılar ve halk hekimleridir (Acıpayamlı, 1969: 6-7).

Halk hekimliğinde her türden fiziksel ve psikolojik rahatsızlığın tedavisi için belli başlı yöntemler uygulanmaktadır (Boratav, 1984: 149). Bu sağaltma yöntemlerinden bir kısmı büyüsel olmakla birlikte, bir kısmı büyü-akıl ekseninde ilerlemektedir (Boratav, 1984: 150).

Hastalık,"insanın neşesini bozan, vücutta kırıklığa yol açan, iyilik durumunu bozan etmenler" olarak tanımlanmaktadır (Polat, 1995: 11).Bu hastalıklar bazen gerçek birer tıbbî hastalık olabildiği gibi bazen de nazar, kısırlık, çeşitli özürler vb. olabilmektedir. Halk bu hastalıklara şifa aramak için tekke, türbe ve ocak sahiplerini ziyaret etme; bitkisel ilaçlar kullanma gibi halk hekimliği uygulamalarına başvurmaktadır. Halk arasında uygulanan bitkisel içerikli ilaçlara genel olarak kocakarı ilaçları denilmektedir. Bu ilaçları ismi ile müsemma yaşlı ve tecrübeli kişiler hazırlamaktadır.

Halkın “kocakarı”, “ocaklı”, “efsuncu”, “kırık-çıkıkçı”, “ara ebesi” olarak nitelendirdiği bu hekimler, genellikle bir başkasında el alarak geleneği öğrenmektedir. Tedavilerini gerçekleştirdikleri özel mekânlar bulunmamakta ve “ağırlık atmak” olarak tanımlanan çok cüzi bir miktar dışında herhangi bir ücret talep etmemektedirler (Artun, 2005: 216-217).

Halk arasında bu hekimlere ocaklı denmektedir. Ocak kelimesi ateş kültü ile yakından ilişkilidir.Türk mitolojisinde ateşin gücünü güneşten aldığına inanılmaktadır. Bu nedenle insanlar ateşlerinin sönmemesini sağlamak için bir takım yöntemler geliştirmişler bu da ateşin kutsallaşmasını sağlamıştır (Tanyu, 1976: 285-286). Ocaklılar, şamanlarıngünümüze yansımış şeklidir (Acıpayamlı, 1969: 5). Şamanlık geleneği, İslâmiyet’in kabulü ile dinsel-büyüsel uygulamalardan arınarak,hekimlik yönleriyle öne çıkmışlardır (Köprülü, 1989: 56-72). Ağrı’da da halk, ocaklara müracaat etmektir. Köy halkının müracaat ettiği ocaklar genellikle aynı köyde yahut yakın köylerde bulunmaktadır. Yörede dermo,kulunç, siğil rahatsızlıkları için ocaklar bulunmaktadır.

Ocaklıların,dini-sihri yöntemlerden sıyrılmış olsa da bu sağlatma yöntemlerinden tam olarak kurtulamamıştır. Hâlâ büyüsel birçok tedavi yöntemi kullanılmaktadır. Bunun dışında kişiye bir şeyler yedirmek, içirmek; vücuda bir madde sürmek gibi tedavi yöntemleri de bulunmaktadır. Ocaklılar genellikle köyün halkından kadın veya erkeklerdir. Erkek hastalara erkek, kadınlara da kadın ocaklılar bakmaktadır. Ocaklık bazen babadan oğla veya anneden kıza el verme yoluyla geçmektedir. Bunun dışında ocaklı kimse, kendisi ile akrabalık bağı olmayan bir başka kişiye de el verebilmektedir (Boratav, 1999: 144-145).

Ocaklı olabilmenin bir diğer şartı da “Al-karısı” inancı ile bağlantılıdır. Al ruhunu yakalayan kişinin, Alkarısı’nın kıyafetine çengelli iğne takmak veya saçındaki tarağı almak gibi yöntemler ile bu ruhu kendine köle edeceğine ve Al-ocaklısı olacağına inanılmaktadır (Boratav,1984: 115). Bunun dışında rüyasında kutsal kişileri veya yatırları gören kişi de ocaklı olabileceği düşüncesi hâkimdir(Gündüz, 1988: 128-129).Ocaklı olabilmenin bir diğer şartı da ocaklı bir eve gelin olarak gitmektir. Gelinin bu şekilde o ailenin gücünü kendi bünyesine aldığı düşünülmektedir (Duvarcı, 1990: 35). Ayrıca yatır ve türbelerin yakındaki yerlerde yaşayan kişiler de ocaklı sayılabilmektedir (Boratav, 1984: 138).

Anadolu'da birçok hastalık için bir ocak bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanları; sarılık, kabakulak, siğil, dalak, yılancık, sıtma, fıtık, nazar, arpacık, albastı, kurdeşen, temreği, kısırlık, yel bağlama, bademcik vb.dir (Bayat, 2010: 35). Ocaklılar; büyü, ırvasa, parpılama, tabii ilaçlar kullanma gibi yöntemlerin biri veya birkaçını kullanmaktadır (Sezik, 2004: 62).

Bu bölümde Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında insan, hayvan ve bitkiler için hastalıklardan korunmak ve hastalıkların tedavisinde kullanılan tedavi yöntemleri ele alınmaya çalışılacaktır.

3.5.1.1.İnsan hastalıkları

3.5.1.1.1.Beyin ve omurilik ile ilgili hastalıklar

Boyun fıtığı

Boyundaki kıkırdak yapının omurilik veya kola dağılan sinirlere baskı yapması sonucu oluşan bir hastalık (https://maltepehastanesi.com.tr/makale/en/boyunfitigi)olan boyun fıtığı tedavisinde;

-Yörede boyun fıtığı problemi yaşayan kişilerin boynu zeytinyağı ile ovulur.

3.5.1.1.2.Cilt hastalıkları

Sedef hastalığı

Halk arasında "demroy" olarak bilinen cildin çeşitli yerlerinde çıkan beyaz lekeler olarak ortaya çıkan hastalığının tedavisinde;

-Temiz ve daha önce kullanılmamış bir bez köze bastırılarakyaranın üzerine sürülür. Bu şekilde yaranın iyileşeceğine inanılır.

-Hastalığın tevdisi için kullanılan bir başka halk hekimliği uygulaması ise hastalıklı bölgeye hacamat yapılmasıdır;

“Demroy düġüm düġüm muçuḫ muçuḫ çıkıfdı. Dıngılı dıngılı beyaz beyaz iltahap. Şimdi oña uyuz derler. Eskiden biz oña demroy derdiḫ. Benim oġlumda çıḫtı men oġlanı apardım oña. Bir hacemet goydu oġlanın buraya. Pıçaġı goydu ya ürgüç, ustura goydu. Gaşıḫla böyle vurdu. Gan böyle tolıḫtı. Tulluyanda dedi maña; gidesen gatranıñ içiñe biraz duz atasan sen muñu çekesen. Çektim şükür. Gada bela sennen gitsin. Kimisi de diyirki sarı yaġın guymaġıñdan çal. Bu tepesiñe goy. O kutarar.” (KK:4)

-Bu hastalığın tedavisinde dinsel-sihirsel bazı uygulamalar yapılmaktadır. Yaranın üzerine mürekkep ile çeşitli dualaların yazılması da bunlardan biridir;

“Egzama için rahmetlig babam gurşun galemle yazardı. Çarşamba günleri yazardı. Mesela eliñin üzeriñe mürekkeble böyle yazar. Eġer olmazsa kaġıda yazardı. Onuñ suyuñu verirdi içirirdi. Eġer uzak olursa gelemezse imkânı olmazsa eline yazardı bir de kaġıda yazar derdi oñu bardaġıñ içiñe goyuñ her sabah kalḫ eliñin üzeriñe sür.” (KK:34)

“Bizde ‘Demroy’ diye söylenen bir hastalıḫ vardı. Boz şeklinde olardı, sulanırdı. Ona da hocalar müreggepli galemle yazardılar Allah’ın ayetiñden. Müreggep silenende demroy da geçerdi. Demroya bir de cüğür yaġı sürerlerdi. Suyuñ kenarıñda çıḫan yabani aġacıñ yaġıñı sürerlerdi. Bir de erşiniñ yassı tarafıñı sobada ısıtıydiler, arpayı onda döġürdüler. O yanıyordu yanıyordu yaġı çıḫıyırdu. Oñu hafif üfliyordular. Yaġını yarañın üstüñe sürüyordular.” (KK:38)

Alerji

Vücudumuza dışarıdan giren çeşitli maddelere karşı gösterilen anormal bir tepki(www.hastanedunyasi.com) sonucu, özellikle ciltte kızarıklıklar olarak ortaya çıkan hastalığın tedavisinde;

-Şahtere otu kaynatılarak sabahları aç karna içilmektedir.

-Arı polenin sulandırıp içilir.

-Bahar mevsiminde çıkan mavi bir otun kaynatılıp suyu ile banyo yapılması suretiyle alerji rahatsızlığı tedavi edilmektedir;

“Alerji olanağa çayırlarda çıḫan, başı mavi, tabanıñda fındıḫ gadar kökü olan otu gaynadır oñuñla banyo yaptırarlardı. Bu ot yaz aġzı çıhar. Kar galḫar Mart, Nisan ayıñda çıḫar. Kar çiçeġiñe benzer. Gar çiçeġi beyazdır. Bu da mavidir.” (KK:38)

Siğil

Derinin üst tabakasında çıkan deriyle aynı renkte, kabarık, nasırgörünümüne sahip olan siğil tedavisinde;

-Kuru üzümezilir. İçine un, sirke ve zeytin yağı karıştırılarak krem kıvamına getirilirve her gün siğile sürülür.

-Büyükbaş hayvanın böbreği ile yapılan uygulama da şu şekildedir;

“Malın böyreġini götürerdiḫ hocalar yazardı damga damga. O böyreġi götürer gömerdiḫ. O böyreḫ çürüdü mü eliñin siġili de çürür giderdi.” (KK:4)

-Ayın ilk Cuma günü ocakları ziyarete gidilir. Ocaklılar siğili sarımsak ve tuz ile ovup dualar okuyarak siğile üfürür.

-Yörede siğili geçirmek için daha çok sihirsel uygulamalar görülmektedir;

“Siġil çıḫanda arpañın üzeriñe yazıdırıyorlar. Nemli bir yere gömüyorlar. Arpa çürüdüḫçe siġil de çürüyor. Diyelim vücutta gaç tane siġil var? Beş tane. Beş tane arpañın üzeriñe oḫuyup üflüyorlardı. Sulu bir yere gömüyoruz. O arpa çürüdüḫçe siġilde vücuttan çürüyüp tüşüyor.” (KK:1)

“Arpayı oḫuyup yumurtaya gömerlerdi tabaġa goyduġu çiġ yumurtaya.Bu guruyunca çatlayacaḫ. Bu yumurta çatlayanda siġillerde gider dedi.” (KK:28)

-Yörede siğil tedavisinde bir doktora görünmek yerine halk hekimlerine başvurulur. Hatta doktorların bile kendilerini bu hekimlere yönlendirdiğini, kaynak kişi şöyle ifade etmiştir;

“Elde siğil çıḫanda hocalara oḫutulur ve mutlaka geçer. Gızımın eliñde siğil çıḫanda doḫtura gittim. Baḫtı, dedi; isterseniz ilaç yazım isterseniz bir yere oḫudun. Meñim de ellerimde vardı meñ de oḫuttum geçti dedi. Doḫturlar bile o hekimleri tavsiye ederdi. Gettiḫ hocaya. Bir arpaya oḫudu. Sonra dedi; bu arpayı git bir yere göm. Bu arpa çürüyende senin ellerindeki siğillerde geçeçeḫ. Dua oḫuyup tükürüp eliñdeki sıvıyı siğilin üstüñe sürerlerdi bazıları. Bir hafta sonra gerçeḫten geçerdi.” (KK:28)

Sivilce/akne

Çoğunlukla, ergenlik çağında görülen, deri altı yağlarının deri üstüne kızarıklık ve şişkinlik olarak çıkmasıyla baş gösteren bir deri hastalığı olan sivilce tedavisinde;

-Bir bardak sıcak suya tarçın atılarak her gün tüketilir.

-Cildin gül suyu ile temizliği yapılır.

-Cilde pudra sürülür.

-Yüz maden suyu ile temizlenir.

Uçuk

Uçuk; dudakta veya burun kenarında şişmiş, kırmızı ve ağrılı bir leke şeklinde beliren bir hastalık olan uçuk (www.yararlibilgiler.net)ile başa çıkmak için yörede başvurulan yöntemler şunlardır;

-Tahta kaşık, ısıtılıp uçuğa bastırılır.

-Uçuğa külsürülür.

-Dençorbasının taneleri ezilerek uçuğa sürülür.

-Uçuğun üzerine kuyruk yağı sürülür.

Yara-çatlak-morarma-iltihaplanma-ezik-şişlikler

Herhangi bir kaza sonucu deride meydana gelen bu problemlerde (https://www.saglikplatformu.com/yaralar/)halkın başvurduğu yöntemler şunlardır;

-Haşlanmış mercimek veyumurta akının karıştırılmasıyla elde edilen karışım yaraya sürülür.

-Kesiğe ve kanayan yaraya ve zeytinyağı sürülür.

-Kesikleri iyileştirmek için halk yeşil otun suyunu kullanmaktadır.

“Kesilmeleriñde, tırpan ot biçerken üzerinde galan yeşil ot suyuñu toplarlardı meḫlem olaraḫ. Yaraları çoḫ çabuḫ iyileştirerdi. Bahar otuñun sütü birikir, birikir atı olar. Oñu pıçaḫnan alır biriḫtirirler. Kesilen yere basarlar ki mikroplar ölsüñ, gan dursuñ, yara iyileşsiñ.” (KK:1)

-Yaraların kanını dindirmek için bir temiz bezin yakılıp yara üzerine konulması gerektiği ifade edilmektedir;

“Bir yerimiz ganayanda bez yaḫar bıraḫırdıḫgan dursun diye. Oña gara derdiḫ. Pamuḫ yoḫtu o zaman. O migrobuñu gırardı, ganı da hemen kesilerdi. Ama şimdi eliñe bir cızgı deġdi mi hep doḫtura gaçırlar.” (KK:39)

-Yaranın üzerine tütün bastırıldığında kanının duracağı söylenir.

-Yörede yaraların tedavisinde göğ taş denilen bir madenin tozu kullanılmaktadır;

“Yarası olana göğ taş denilen mavi taş varmış onu ezer yarañın üstüñe goyarlarmış.” (KK:28)

-Paslı bir maddelerin vücuda battığında oluşan yaraların tedavisindeyaraya duman üflenir. Ateşin bu yarayı iyileştireceğine inanılır.

-Yörede yaralanma sonucu meydana gelen kanın durdurulması için “gara bastı” denilen bir uygulama mevcuttur;

“Bir de temiz bir bez yaḫarlarmış. Mesela eliñ yaralandı. Ganamanı durdurmaḫ için bezi yaḫar üstüñe basarlardı. O yarañın üstüñü gapatır, ganama durarmış. Buna ‘gara bastı’ derlerdi.” (KK:28)

-Yaraların iyileşmesi için yara üzerine bal sürülür.

-Benhevit otundan yapılan bir mehlem kullanır.

“Benim dedem yüz yirmi yaş yaşadı. O da halk hekimiydi. ‘Berhevit’ otu vardı. Şimdi ki baġ yapraġı. Onla ilaç yapardı, merhem yapardı. Yaralara çoḫ iyi gelirdi.” (KK:41)

-Yaraları iyileştirmek için yara üzerine idrar sürülür.

-Ezikleri ve morarmaları iyileştirmek için yaralı bölge koyunların yıkanmamış yünü ile sarılır.

-Eziklerde ve morarmaların iyileşmesi içinyaralı bölgeye soğan sarılır.

-Ezik ve morarma yaraya çiğnenmiş ekmek koyulur.

-Morarıkların giderilmesi için yaralı bölgeye zeytin ezilerek sarılır.

-Parmakları arasındaki mantarı tedavi etmek için parmak aralarına şeker serpilir.

-Mantarı tedavisinde el ve ayağa kınayakılır.

-Arı sokması sonucu şişen yere demir bir nesne konulur.

-Arı sokmalarında şişen yere yoğurt sürülür.

-Arı sokmalarında iğnenin olduğu yere sarımsak veya şekerli su sürülür.

-Dudak çatlaklarını tedavi etmek için dudağa tereyağı ve bal karışımından yapılan krem sürülür.

-Ellerde oluşan çatlakları iyileştirmek için bal sürülür.

-Yörede çatlaklar için uygulanan bir diğer yöntem kaz yağından yapılan kremlerin hasarlı bölgelere sürülmesidir.

-Yaralı bölgelerdeki iltihabın dağılması için yara üzerine eritilmiş mum sarılır.

-İltihap şişliklerini dağıtmak için keten tohumu sütün karıştırılması ile yapılan krem şişen yere sarılır.

-İltihaplı yaralara, sarıçiçek otu sarılır.

-Yeni doğmuş bebeğin göbek yarasının iyileşmesi için göbek bağına kül dökülür.

-Ağızda oluşan yaralar için karbonatlı suyla gargara yapılır.

-Ağız yaraları için sirkeli su ile gargara yapılır.

-Ağız yarası olan kişilere karadut pekmezi yedirilir.

-Ağzında yara çıkan kişilere nar suyu içirilir.

-Ağzında yara olan ve koku oluşan çocuklara sarımsak ve yarpuz yedirilir. Hatta bu koku, bütün bedene sinmiş ise yarpuz ve sarımsak suyu ile banyo yaptırılır;

“Çocuḫlarda gohu olanda ya ḫına vurardıḫ, ya yarpuz vurardıḫ ya sarımsaḫ vurardıḫ damaġıña o goḫu giderdi. Yarpuzuñ suyuyla çimizdirerdiḫ.”(KK:4)

-Bebeklerin ağzında çıkan ve yörede “pamuḫçe” olarak bilinen ağız yarası ısırgan otu ile tedavi edilmektedir;

“Çocuġuñ aġzıñda ‘pamuḫçe’ çıḫanda tuzla gargara yaptırardılar. Büyüḫlerde çıḫarsa ısırgan otuñu çiġnederdiler. Ama sonna tükürerdi. Aġız yarası geçerdi.” (KK:40)

-Bu hastalık için yapılan bir diğer uygulama ise bebeği hocalara okutmak olmaktadır;

“Çocuġuñ aġzı pamuḫcuḫ oldu mu aġzını açıp mürekkeb tökerlerdi. Hocaya oḫutanlar da olardı.” (KK:28)

-Bebeklerin ağzında çıkan yaraların iyileştirilmesi için en etkili çözümün anne sütü olduğuna inanılmaktadır.

-Bebeklerin damaklarında çıkan küçük sivilceler olark baş gösteren ağız yaraları için sarımsak ve tuz ile tedavi uygulanmaktadır;

“Yeni doġan çocuḫların damaḫlarında, dişleriñin çıḫacağı yerlerde beyaz bir sivilce çıkmışsa biz ona ‘Madavur’ deriz. Madavura sarımsakla tuzu ezerdiler. O karışımı çocuġun sivilce olan yerleriñe sürerdiler. O çocuḫ ölmezdi.” (KK:36)

-Çocukların sünnet yaralarının çabuk bir şekilde iyileşmesi için yörede uygulanan yöntem şu şöyledir;

“Sünnet yarasıña, aġaçlar çürür onlarıñ içiñde sarımsı bir renkte macun gibi bir şey olur. Onu dökerdiler, ilaç yoḫtu o zaman. Onla iyileşirdi.” (KK:36)

<u>Cilt çatlaması/kızarıklığı</u>

-Hamilelikte oluşan çatlakları önlemek için, karına zeytinyağı sürülür.

-Hava civa otu ile keçi yağının karışımından yapılan bir merhem, çatlakların giderilmesinde kullanılır;

“‘Hava civa’ diye bir ot vardı. Amcam toplar getirerdi. Çatlaḫlar için oñu keçi yaġıyla gatardı. Aḫşamnan sürerdiñ, sabah hiçbir şey galmazdı. Ellerimiz goyunda,

soyuḫta, tarlada, çamurda çatlardı, gan aḫardı. Kökü kırmızı bir ottu. Onu kazıyardı içinden suyuñu aḫıtardı. Yaġla onu merhem yapardı.” (KK:21)

-Söğüt ağacının yaprakları kaynatılarak bu suyla banyo yapılır;

“Cilt gızarıḫlarında sögüd yapraġını gaynadar onuñ suyuyla banyo yaptırarlar. Bir de erşiteñin suyuyla yıḫarlardı.” (KK:32)

Çıban hastalığı

Cilt üzerinde çıkan, içi iltihap dolu büyük bir sivilce görünümündeki çıban tedavisinde yörede birçok uygulama yapılmaktadır;

-Süt, bal ve arpa karışımı çıbanlı bölgeye sürülür.

-Vücutta çıban çıktığı zaman genellikle hamur çıbanlı bölgeye sarılmaktadır;

“Çıban çıḫanda yaġlı hamur yapiydilar. Onu çıbanıñ üstüñe sariydilar. O çıbanı deşirdi. Parmaḫta dolama olanda da bunu yapırlardı. Dolama tırnaġı da sökür, atırdı.” (KK:35)

-Çıban çıkan bölgeye pişmiş soğan ve elma sıcağıyla bırakıldığında, çıbanın akacağı ifade edilmektedir;

“Çıban çıḫınca soġanı pişirir, sıcaġıyla çıbanıñ üzeriñe goyarlardı. Hemen patlatıyordu. Elma pişirif goyanlar da olardı.” (KK:38)

“Çıban çıḫanda soġanna, sarımsaġı közleyip oñu merhem şeḫline getirip üzeriñe bıraḫırdiler. O çıbanı deşif, patladırdı. İltahap içinden aḫardı. Gara mehrem variydi onu sürerdiler sonnaları.” (KK:40)

-Çıban çıkan bölgeye üzüm, lokum gibi maddeler ile de tedavi uygulanmaktadır;

“Biriñde bir yara çıḫır, çıban çıḫır. Geçen gün bir garı geldi parmaġı şişmişti. Yaġlı hamur yapıram. Unu gaynar suya çalıram. Yaġla, parmaġına goy. O oñu deşeceḫ. Hamur

goymursañ lohumuñu yumuşat, parmaġa bas. Üzüm ez goy yaġla. Çekirdeġini çıḫarmırsañ, oñu da ezirsen. İki, üç günde o yara deşiler. Eskiden hep böyle şeyler variydi.” (KK:39)

Dolama

Elde ve parmaklarda iltihaplı yaralar olarak ortaya çıkan ve bu yaralarda oluşan kanamalar ile insan hayatını olusuz etkileyen bir rahatsızlık olan dolama tedavisinde halk bir çok yöntem ile bu hastalığı iyileştirmektedir;

-Eline dolama olan kişilere sütün üzerinde oluşan kaymak ile sabunkarıştırılarak yaranın üzerine sarılır.

-Dolama tedavisinde kullanılan bir diğer uygulama ise bir büyükbaş hayvanın burnuna hastalıklı parmağın sokulması ile yapılmaktadır;

“Bir gırmızı ineġin burnuña dolama olan parmaḫ soḫulir ki gurtarsın. Ondan sonra da ıhlamur goyarlar parmaġıñ üstüñe o öyle piter.” (KK:20)

-Dolama olan parmak tavuk pisliği ile sarılmaktadır;

“Dolama olan parmaġa tavuġun pisliġini goyar sarardılar. Bazen de hamur yapar dolamalı parmaġa sarardılar.” (KK:28)

-Dolama çıkan parmağa üzüm, çekirdekleri ile beraber ezilerek sarılmaktadır;

“Bir gün biri gelmişdi. Parmaġında dolama çıḫmıştı. Onuñ parmaġıña da hamur goyarıḫ, üzüm goyarıḫ, loḫum goyarıḫ. O hicran döküler. Deşiler, iltihap döküler.” (KK:39)

-Bir diğer tedavi yöntemi ise pişmiş soğan ile ısırgan otunun karıştırılıp dolama olan parmağa sarılmasıdır.

-Dolamalı parmağa sıcak su ile masaj yapıldıktan sonra yumurta akı ile sarılmaktadır;

“Dolamada önce kaynar suya batırıyordular. Ondan sonra da sabun ve yumurta akıñı parmaġa çekiyordular.” (KK:36)

Topuk dikeni

Ayak altında küçük tomurcuklar halinde çıkan ve yürüdüğünde kişiye ızdırap veren bu hastalığın tedavisinde halk;

-Göğ taş denilen bir madeninin tozunu kullanmaktadır;

“Topuḫ tikeni çıḫanda dua yazdırardılar. Topuḫ tikeniñin olduġu yere göy taşı sürereḫ dua oḫurlar. Bir hafta, on gün sonna geçer, gider.” (KK:1)

-Topuk dikenine domates suyunun iyi geldiği ifade edilmektedir;

“Topuḫ tikeni çıhannara, domatesi kes, topuġun altıña goy. O çeḫip çıḫaracaḫ derlerdi.” (KK:28)

Varis

Birçok hastalığın tedavisinde olduğu gibi varis tedavisinde de bilen kişilerce sülük tedavisi uygulanmaktadır;

“Ayaḫlarda varis olar o zaman sülüg getirter onu goyardılar. Sülügler pis ganı çeḫer, bacaḫtaki aġrıyı çeḫerdi.” (KK:1)

İnah

Yörede başta pis kanın birikmesi sonucu ortaya çıkan dilin tutulması ile baş gösterip ölümcül olabilen bu hastalığın tedavisi geçmişten bu güne halk hekimlerince yapılmaktadır;

-Bu hastalığın tedavisinde sivri bir alet ile başın üzerindeki pis kanın alınmaının ardından şeker ve bal gibi gıda maddeleri ile yaranın ovulur;

“‘İnaḫ’ derler dil tutulmasıdır. Hacı Mehrali diye bir köy hekimimiz vardı. Bıngıldaḫtan gan alırdı. Hacı Mehrali diyordu;

Bizi esir aldılar Birinci Dünya Savaşıñda. O zamannar Ruslarıñ keşişleri var. Keşiş bayağı şişmiş. Hekim arıyorlar. Bu keşişi kim eyi ederse oñu azad edecez diyorlar. Ama eġer iyileştiremezseñiz öldüreceyiz. Ben gittim, baḫtım keşiş böyle şişmiş, ölüyor artıḫ. Onnarıñ demesiyle ‘Miz’ dedim bana bir tane miz -ucu sivri iġne-getiriñ. Tuz getiriñ. Biraz bal getiriñ. Şekerli su getiriñ. Ben baḫtım bu şişmiş. Damardan gana baḫtım gan simsiyah olmuş. Başdan bir de goldan gan aldım. Gan aḫtı aḫtı aḫtı. Bana dediler ki; sen keşişi öldürdüñ. Aḫan gan ama pis, simsiyah gan. Ben dedim yoḫ ölmedi. Bana bir mühlet verin. Zaten ölerse siz beni asıñ. Ben siziñ esirinizim. Sonra keşiş uyandı. Meñoña bir şerbet verdim. Tuzla aġzıñı bir gargara ettirdim. Ondan sonna keşiş gaḫtı. Meni yine de bir hafta bıraḫmadılar. Meñ keşişi tedavi ederken şart goşmuştum. Eger meni bıraḫırsanız, arḫadaşlarımı da bıraḫacahsınız. Bir hafta sonra hem beni hem de arḫadaşlarımı bıraḫtılar.”(KK: 41)

-Dilin tutulmasına sebep olan “inah” hastalığında ana sağaltım maddelerinden en önemlisi tuz ve sarımsak karışımıdır;

“Bazen adamıñ sesi tutular, gonuşamazdı. Beyniñ üzeriñden siyah gan alırlardı belli bir süre. Aḫan gandan sonra başıña sarımsaḫ sürerlerdi. Tuzu da basarlardı. İki gün sonra rengi de yeriñe gelerdi, sesi de.” (KK:22)

“Halk arasıñda şey diyoruz geniz kapanıyordu, nefes alamazdı, boġulardı. Amcam başıñ emziḫ yeriñden çizerdi. Pis ganı aḫıttıḫtan sonna tuzla sarımsaġı basar tedavi ederdi. İnsanıñ rengi de açılardı, kendide iyleşerdi. Halk arasında biz de ‘Ünah’ derler.” (KK:21)

Kurdeşen

Vücutta ve yüzde kızarıklıklar olarak ortaya çıkıp yüksek ateş ve kaşıntıya sebep olan bu hastalığın tedavisinde halk;

“Kurdeşan olanda soġuh suyla duş aldırardılar. Bir de ‘guş sabunu’ diye bildiğimiz yazıñ çıḫan otu döġerdiler. Banyo suyuna gatardılar .” (KK:36)

Pişik

Bebeğin altında oluşan kızarıklar şeklinde kendini gösteren pişik için yörede annelerin uyguladığı yöntemler;

-Bebek höllük toprağı ile bezlenir;

“Çocuḫlar pişiḫ olmasın diye evel höllüġe basirdiḫ. Kim hamile galsa gaynanam gider höllüḫ eliyerdi. Getirirdi onu da sajda gavurardı. Kim yatsaydı onun çocuġuna tökerdi.”(KK:20)

-Tandırların arkasında bulunan ateş görmüş ince toprağın, bebeğin pişikli bölgesine sürülmesi ile pişik tedavi edilmektedir;

“Çocuḫlar pişik olduġunda tandırıñ arḫasında topraḫ olur. O topraġı alır elerdiler aynı pudra gibi. Çocuklarıñ pişiġine dökerdiler. Çocuklarıñ pişiġinden eser kalmazdı.” (KK:36)

3.5.1.1.3.Göz hastalıkları

Arpacık/itdirseği

Halk arasında itdirseği olarak bilinen arpacık, göz kapaklarında oluşan iltihaplı yağ bezeleridir. Bu bezeler zamanla iltihaplanarak göze baskı yapmaktadır (www.sagliksifa.com). Bu hastalığın tedavisinde;

-İtdirseği çıkan yere sıcak suya batırılmış bir pamuk parçası koyularak bekletilir.

Halk arasında hastalığın oldukça farklı bir sebepten ortaya çıktığına inanılmaktadır. Halk ise hastalığın gerçek nedenini bildiği halde geleneksel söylemlere itibar etmekte, tedavide de yine geleneksel yöntemlere başvurmaktadır;

“Gözde arpacıḫ çıḫardı. Biz oña it dirseġi derdiḫ. Gözüñde it dirseġi çıhannar derlerdi ki; sen köpeḫ çişini yaparken oñu görmüşsün, gözüñde bu çıḫmış.Asılnda o bir migrop, hastalıḫ ama burda kesinliḫle demezler migroptan olmuş.” (KK:28)

-Halk arasında mikrobun yine mikrop ile kırılacağı inanışı hâkim olduğundan göze tavuk pisliği konulmaktadır;

“Gözde ‘İtdirseġi’çıḫanda tavuḫ pisliġini göze çeḫerler. Gözde tam çıḫan yere goyarlar. Migrobu migrobla gırarlar.” (KK:1)

-Hayvan yalağından alınan su itdirseği olan göze sürüldüğünde, hastalığın tedavi edileceğine inanılır;

“Afedersiniz itiñ yalaġı var oraya su tökürler. Oña üş defa parmaḫlarıñı batıriyirler gözleriñe sürüyirler. İt dirseġiñden öyle gurtarirler.” (KK:20)

-Ilık çay ile göz silinir.

-Göze sarımsak sürülür.

-Arpacık çıkan göze közlenmiş sıcak soğan koyulur.

-İtdirseği çıkan yerin mikrobunun kırılması için göze altın değdirilir.

Göz kaşıntısı

-Göz kaşıntısı tedavisinde en etkili yöntem göze anne sütü damlatılmasıdır.

-Yörede suleri olarak bilinen bir bitki su içine koyularak kaynatılır. Gözleri kaşınan kişinin üzeri bir örtü ile örtülür ve bu tütüsününbu hastalığı iyileştireceğine inanılır.

Göz çıbanı

Gözüniçinde veya altında bir çıban çıktığı zaman halk arasında çeşitli tedavi yöntemleri uygulanır;

-Bir baş soğan ortası delinerek külün içerisine konulur. O külün içinde piştikten sonra soğanı alıp çıbanın üzerine bırakıldığında çıbanın içindeki iltihap çekilmektedir.

Göz çıbanı eğer çok ilerler ise halk arasında gözün akacağına inanılır. Kaynak kişilerden biri şahit olduğu şu durumu aktarmıştır;

“Anneme bir hasta gelmişti. Annem dinî konularda çok bilgiliydi. Bir çocuḫ getirdiler. Dediler gözü aġrıyor. Annem baḫtı dedi;

-Bu çocuġun gözüñde ‘çıḫma’ çıkmış. Bunuñ gözü dökülecek.

Böyle bir çıban gözüñ beyazıñın üstündeydi. Hakikaten de o çocuġuñ gözü döküldü.” (KK:36)

3.5.1.1.4.İç hastalıklar

3.5.1.1.4.1.Bağırsak ile ilgili hastalıklar

Basur

Hemoroit olarak bilinen bu hastalık için bazı bitkisel çözümler halk arasında uygulanmaktadır;

-Haşlanmış baha yaprağı makatakoyulur.

-Basuru olanlara rezenenin iyi geldiği söylenir.

-Işkın kökü kaynatılarak içilir.

-Sinameki otu içirilir.

-Yörede “kâfuru” denilen bitki kaynatılarak hastalığın tedavisi için tüketilir.

-Kaynar su buğusuna oturtulur

-Civanperçeminin buğusuna oturulur.

-Üzerlik buharı üzerine oturtulur.

İshal

Sulu dışkılama demek olan ishal tedavisinde yörede uygulanan bazı yöntemler şunlardır;

-Gazlı içeceğin içineaspirin eklenerek içilir.

-Türk kahvesinin içinelimon damlatılıp içilir.

-Gül yapraklarından elde edilen şerbet içilir.

-İshal olan kişi haşlanmış patates ve muz yedirilir.

-Demli çay içilir.

-Yoğurdun içine kuru çay karıştırılarak tüketilir.

-Manda sütünün ishali kestiğine inanılır. Ayrıca yörede manda sütü gelişmeyen çocukların daha hızlı büyümesi için kullanılmaktadır.

Kabızlık

Kişinin günlük yaşamını olumsuz yönde etkileyen kabızlığın tedavisinde, yörede başvurulan halk hekimliği pratik ve uygulamalar şunlardır:

-Hazımsızlık problemi yaşayan kişilerin lifli gıdalar tüketmesi sağlanır.

-Sıvı gıdalarla beslenilir.

-Ballı sıcak su içilir.

-Isırgan otu içilir.

-Safzeytinyağı içilir.

-Kayısı kompostosu ve kuru kayısı yenilir.

-Makata bir parça sabun koyularak bir süre beklenir.

-Yemeklerden önce dere otu yenilir.

Bağırsak Kurdu

Çok yaygın bir bağırsak paraziti olan kıl kurdu hastalığı, çok çabuk ilerleyen bir rahatsızlıktır. Bu hastalığın tedavisinde belli başlı yöntemlere başvurulur;

-Kahvaltıdan önce çiğ süt içilir.

-Makata bir parça et koyularak bir süre beklenir.

3.5.1.1.4.2.Böbrek ile ilgili hastalıklar

Böbrek Taşı

Bazen kum tanesi bazen de daha büyük olabilen böbrek taşlarından küçük olanlar idrar yoluyla çıkabilirken büyükler ise şiddetli ağrılara neden olur (www.hastane.com.tr). Yörede belli bölgelerde çıkan mineralli suların böbrek rahatsızlıklarını iyileştirdiğine inanılır;

“Böbrek taşı olanda burada Dambat suyu var oñu içerler. O iyi geler. Arpa suyu gaynatıf içerler. Gendileriñe çay kimin içerler sabah aç garnına. Yoġurt suyu içerdiler. O zaman taşlar düşüftü.” (KK:39)

“Dambat’ta şifalı bir su vardır. O su böbreḫlere iyi geler. Böbreḫ taşlarıñı düşürer.” (KK:28)

“Ekinceḫ’te bir maden suyu aḫar. O her türlü böbreḫ hastalıḫlarıña şifadır.” (KK:25)

-Böbrek kumu ve taşını düşürmek için maydonoz suyu içilir.

-Bol su içilir.

-Böbrek taşını düşürmek için yoğurt suyu içirilir;

Kaynak kişi eskiden böbrek hastalıklarının çok fazla olmamasının sebebini şöyle açıklar;

“Eskiden kadınlarıñ, erkekḫeriñ hep kuşaḫları vardı. Pazen giyerdiler. Böbreġi pek aġrımazdı insanlarıñ. Kendileriñi korurlardı.” (KK:36)

3.5.1.1.4.3.Kalp damar hastalıkları

Kolesterol

Yaşamak için kanda az miktarda bulunması gereken kolesterol hücrelerinin kanda fazla miktarda bulunması sebebiyle kan damarlarının sertleşmesi ve daralması durumunda ortaya çıkan rahatsızlığın(www.saglik.tr.net) tedavisinde bazı yöntemler uygulanmaktadır;

-Sabahları aç olarak çörek otu tüketilir.

-Biberiye çayı demlenerek içilir.

-Yörede yetişen “şahtere” otu damar tıkanıklığı probleminin çözülmesinde önemli bir bitkidir;

“Kanı temizlemesi için ‘Şahtere’ diye bir ot vardı oñu kullanırlardı. Damar tıkanıḫlığı olan kişilerde bu otu kaynatır içerdiler. Kusarsa içmezdi; ciġerinde bir maraz var derlerdi. Kusmazsa iyileşene kadar günde bir bardak üç öġün içerdi oñu.” (KK:36)

-Yörede “cak cak otu” olarak bilinen bir ot kolestrol tedavisinde kullanılır;

“Kürtçe ismi ‘cakcak’ otu olan ot kolestrole iyi gelir. Ondan ilaç yapıyorlar. Karaciġer yaġlanmasına iyi gelir o ot.” (KK:38)

Tansiyon

Atardamarlardaki kan artması yahut azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan tansiyon problemlerinde şu tedavi yöntemlerine başvurulmaktadır;

-Tansiyonu düşürmek için limon yenir.

-Tansiyonun dengede tutmak amacıyla sarımsak yenilir.

-Tansiyon yükseldiğinde baş ve enseye buz koyulur.

-Tansiyon düştüğünde tuzlu ayran içilir.

Çarpıntı

Yörede kalp atış hızının yükselmesiyle ortaya çıkan çarpıntı tedavisinde kedi otu kaynatıp, çarpıntı geçene kadar çok az miktarlarda içilmektedir.

Damar tıkanıklığı

Aşırı kilo, tansiyon, şeker, alkol sigara kullanımı gibi birçok sebep ile ortaya çıkan damar tıkanıklığı tedavisinde, yörede yaygın olarak şu yöntemler uygulanır;

-Bir hayvan kesilerek hasta derisine sarılır.

-Yumurta ve bal karıştırılarak tıkanıklığın olduğu bölgelere sürülür.

-Zeytinyağı damar tıkanıklığı olan bölgeye sürülür.

3.5.1.1.4.4. Mide hastalıkları

Hazımsızlık

Sindirimin normal şekilde olmaması ve bağırsakların az çalışması olan hazımsızlık (www.hastalik.terimleri.com) probleminin giderilmesi için halk arasında bazı yöntemler uygulanmaktadır;

-Sıcak suya bir miktar kimyon eklenerek kaynatıldıktan sonra içilir.

-Bir şişe sade soda tüketilir.

-Ara öğün olarak süt içilir.

Kusma/bulantı

Karın etrafındaki kasların ani ve kuvvetli kasılması sonucu midenin boşalması olan kusma problemiyle (www.hastane.com) başa çıkmak için;

-Midesi bulanan kişiye nane-limon içirilir.

-Beyaz leblebi bulantıyı keseceğine inanılır.

-Kusmanın durması için ılık süt içilmektedir.

-Patates haşlanıp suyuiçilmektedir.

-Kekik çayı demlenip içilmektedir.

3.5.1.1.5.Ortopedik hastalıklar

Burkulma/incinme

Bir kası kemiğe bağlayan kastaki liflerin aşırı gerilmesi hatta yırtılmasıyla ortaya çıkan;ağrı, hassasiyet ve şişliğe sebep olan sağlık probleminin (www.genelsaglikmerkezi.com) giderilmesi için halk arasında;

-İncinen yerebir miktar çiğ et sarılır.

-Ekmek çiğnendikten sonra incinen yerlere sarılır.

-Bir burkulma sonucu dizi ağrıyan kişinin dizi zeytinyağı ile ovulur ve dize zeytinyağlı ile beraber çeşitli karışımlar sürülür;

“Dizi aġrıyan zeytinyaġıñın içiñe aspirin gatardı. Keçe gaynatır goyurduḫ. Onuñla gaynatar, sarırdıḫ.” (KK:4)

-Isırgan otunun ağrıyan dize sürülmesi veya vurulması hastalığa şifa olacağına inanılmaktadır;

“Isırgan otuñu romatizma da kullanırlardı. Hekimler olsun halk olsun ısırgan otuña her hastalıġa şifa derler. Onun dikeniñde bir su vardır. O su çoḫ şifalıdır.” (KK:25)

“Isırgan otuñun yemeġini de yaparıḫ. Kurutur içeriḫ de. Eskiden yaşlılarımız derdi;

-Goluñ çoḫ aġrıyanda ısırganı al. Böyle vur, vur, vur. Geçer aġrñ.” (KK:28)

“Kemiḫ aġrılarında, romatizma da gınayla aspirini garıştırar diziñe sürerlerdi. Gocamın dedesi yedi aylıḫ dogmuş. Bu gadarmış. Oñu pamuḫta büyütmüşler. Anası hep pamuġa sarar bir şeyiñ içiñe goyarmış. Sakat idi ayaḫları dogumdan. Onuñ ayaḫlarıña ısırgan otu gaynadar saradılar.” (KK:28)

“Eskiden yaşlılarımız golum aġrır diyende ısırgan otuñu al goluna vur vur vur geçer derlerdi. Devetabanıñın köküñü tuzlar yeriz baharda. Diz aġrılarıña iyi gelir.” (KK:28)

“Cıjışgan (ısırgan) otu gaynadarlardı dizleri aḳrıyanda. Onuñ suyuyla masaj yaparlardı dizleriñe. Gaynayan otu temiz bir beze goyup dizleriñe sararlardı.”(KK:32)

-Sarı çiçek otu dövülerek dize saılır.

“Sarı çiçeḫ otuñun yaşıñı duzla döġer dizimize goyardıḫ. Ora su toplardı. Romatizma var aġrı var. O ordan vurdu çıḫtı diyerlerdi. Güya o çiçeġiñ su topladığı yerde.” (KK:28)

-Kiraz sapı ve mısır püskülü kaynatılarak içilir;

“Romatizma için odlar kaynadırıḫ içeriḫ köyümüzde olan odları. Kiraz sapı ile mısır püskülüñü gaynadır içerler. Atın perdesi ve ağzıñdaki sıvı penzehirdir. Tay doġdu mu

doġan zaman azgıñda penzehir vardır. Doġunca öksürür eliñi aġzına soḫarsın oradan bir parça çıḫar. O penzehir her derde ilaçtır. Onu herkes bulamaz bilemez yani.” (KK:34)

-Ayak ve diz ağrılarında yörede hemen herkesin yetiştirdiği kazın yağı kullanılmaktadır;

“Ayaḫları aġrirdi. Getirirlerdi ufalirlardi. Bir şey yoḫidi. Doḫtur yoḫudi ki gidem muayeneye. Gazıñ yaġıyla ufalarlardı.” (KK:16)

Kırık çıkık

Yörede, kemiklerin bir darbe sonucu zarar görmesi yahut tamamen kırılmasıyla oluşan bu problemin çözümü için halk doktorlardan çok halk hekimlerine başvurmaktadır. Ağrı’da bu işi hâlâfaal olarak yapan kişiler mevcuttur;

“Kırıḫ olduġu zaman yumurtañın sarısıñı beyaz bir beze ‘pates’ diyorlardı ‘fazen’ diyorlardı onuñ üzeriñe çeḫerlerdi. O zaman dört tane pürüssüz çıtayla etrafıñı baġlarlardı. Bir hafta dururdu o şekil gımıldamadan. İyileşsiñ diye de bir hafta boyunca paça suyu içirerdiler. İçiñde jelimsi bir madde vardır baġıñ. İşte o kemiḫleri çabuḫ gaynadırmış.” (KK:1)

“Adamıñ bajaġı gırılanda doḫtur moḫtur nerden bulajaḫ? Öyle bir yaparlardı ki on beş günde eskisiñden daha iyi olardı. Alçı da yoḫ. Tuzla uzun uzun gamışlar gullanarlardı.” (KK:3)

“Garı hekimler vardı. Gidir derdiñi söylüyürdün ona göre derman vererdi. Son zamanlarda artıḫ herkes doḫtura gidir. Doḫtur yoḫken herkes o garılara gidirdi. Para garşılığı yapmırlardı. İnsannıḫ için yapırlardı. İmdi ki gibi döġül. İmdiki insannar şeytan oluf. Önceden haber salırdıḫ oġlanın bajaġı gırıḫ. Adam gelerdi hemen. İnsannıḫ vazifesiñi yapırdı. Eviñe gelerdi. Malzeme ne lazımdı saña diyerdi. Sen oñu hazır edirdiñ. Kıraḫköyden de geliflerdi. Adam sabuña ovardı. Yeriñe goyardı. Aaa sen öyüñe, ben öyüme. Allah razı olsun diyerlerdi. Hediye de almazlardı.” (KK:4)

“Dokuz yaşındaydım golum gırıldı. Evde sardılar golumu. Rahmetli dedem ince ince tahtaları uzunlamasına dizdi, golumu sardı. Dört gün galdı. Bir bahtıḫ, barmaḫlar şişti,

gan doldu. Rahmetli babam aldı meñi götürdü Aġrı'ya, çarşıya. Gittiḫ, orda bir sınıḫçı vardı. Aldı golumu bir o yaña çevirdi, bir bu yaña çevirdi. Golumdan bir gemiḫ çıḫtı. Meñ öyle baġırdım, maḫle başıma toplandı. Babam meñi öyle bastı gendine sustum. Çıḫıḫımı yeriñe oturttu. Yumurtaynan sardı, geldim. Doḫuz gün sonna bir tane gadın vardı iyileşmiş buñu açaḫ dedi. Kolum tuttu, iyileşti." (KK:28)

"Zeytini ezer çıkık yere sarardılar. Doḫtora gidersin o goluñu alçıya alır iki üç ay çeḫersin. Sınıḫçıya gidersiñ goluñu yerine getirir, ilacıñı sürer baġlar, yaḫı atar. On on beş gün içiñde rahata gavuşursuñ. Onnarıñ doḫturlardan tecrübesi daha çoḫ." (KK:25)

Yörede kırık çıkık tedavilerinde uygulanan bazı yöntemler şunlardır;

-Kırık çıkıklarda yumurta ince tahta parçalarıyla kola sarılarak iyileşinceye kadar sarılı olarak bekletilir.

-Çıkık olan yerlere zeytinyağı veya sabun ile ovulur.

Bu hekimler, işlerini para karşılığında yapmamaktadır. Sadece tedavi için kullandığı malzemeyi hasta yakınından temin etmesi istenmektedir. Yani bu işte gönüllülük esastır. Yörede kırık çıkıları tedavi etmede nam salmış bir kaynak kişi bu işe nasıl başladığını şöyle anlatmaktadır;

"Bana bu çevrede sınıḫçı derler. Eskiden sınıḫçılar koluñu, bacaġıñı, gıranı neren gırıldıysa yapırdı adamlar. Ben bunu neden öġrendim? Ben bir düġüne gitmişdim. Düġünde böyle durduḫ, baḫırdıḫ. Biri beni itti. Gaburgam yere deġdi. Geldim o zaman benim adam saġ idi. Bana baġırdı, çıġırdı ne gezirsiñ sen diye. Ben o zaman nefesimi alabilmirdim. Buraya yaḫın bir İkiyamaç köyü var. Oruya gittiḫ. Allah rahmet etsiñ o adama. O getti bana yaḫı çeḫti. Yumurtañın sarısıñı aldı. Sabunu rendeledi. Sabunu yumurtaya çaldı. Bir beziñ üstüñe serdi. Onu benim sırtıma çeḫti. Dedi;

-Gızım, üç gün galsın. Üç ün sonna çıḫar.

Çıhardım gene fayda vermir. Agrıyır. Bir daha gettim. Adamın ismi İse'ydi.

-İse dayı, vallaḫ benim buram geçmir.

Getti gene bir yaḫı çehti. Dedi;

-Gızım, daha artıḫ gelme.

Zaman sonra aġabeyimiñ golu gırıldı top oynarken. Gattım bunu yanıma Mirza Han'a gettim. O adam gene dedi;

-Mana heç gelmene gereḫ yoḫtur. Eger böyle ortadan küt gırılırsa sen yapabilmirseñ. Ama baḫtın bir tarafı saġlam bir tarafı gırıḫ ise yapabilirsin.

Bana örgetti nasıl yaptığını. Bizim da hayvan var. Goyun var.

-Eġer goyunuñ ayaġı gırılırsa oñu üst üste goy. Aaa böyle sar sabun, tuznan.

Tuzu beze yaḫıram. Tuzuñ ters tarafiñı. Tuzu yaḫtın mı soġuh tarafiñı saracaḫsıñ. Isıcaḫ yer dışarıda galacaḫ. Öyle öyle men ona alıştım. Gendi sıḫıntımla getti. O adamdan alıştım, bende yaptım." (KK:39)

Halk hekimi olabilmek için yaşın bir önemi bulunmamakta, hekimler kendileri usta çırak ilişkisi içerisinde yetişmektedir;

"Meñ muñu örgendiġimde üç, dört tane çocuġum vardı. Gırḫ, gırḫ beş yaşlarında vardım. O amca artıḫ yaşamır. Şimdi her gün biri çıḫır, gelir. Tuz isterem, sabun isterem, yaḫanmamış temiz bez isterem. Bezin temiz olması önemli. O zaman gırıḫ daha çabuḫ eyleşir. Gelenlerden para almıram. Ḫıyrıma yapıram. Öbür dünyam için yapıram. Bazıları getirer pul vermeġe çalışır. Dedim;

-Oġlum, sen onu civiñe goy. Ben ḫıyır için yapıram. Ben film istemem gendi sefama göre yapabilirimse yaparam yapabilmirimse get doḫtura derem. Heç tutmayañ, yerine gelmeyeñ gırıḫ, çıḫıḫım olmadı. Gendim hep yapmışam, gendim düzeltmişem. Bir teşeggür edifler, çekif gidifler. Kimseñin de bir şeyiñi almamışam." (KK:39)

Eğer hekim, kırık tedavisinde tedaviden sonuç alamayacağını düşünürse,hasta kimsenin ya tıbbı olarak yardım alınmasını yahut filmlerinin kendisine getirilmesini istemektedir;

“Bu yaşa geldim gelenden beş guruş almaḫla benim garnım da doymaz. Alamasam da aç galamam. Elimden geldiġi gadar yapıram. Ama yapmasam da eyi de görmesem derim;

-Gedin, film çeḫtiriñ. Önce filime gidiñ. Film derse gırıḫ deġil, çıḫıḫtır. Gel yanıma.

Film böyle ortadan gırıḫ oldu mu bilmir. Aḫlımda kesemeyeñi göndermem filime. Gedim yapıram, iyileşir.” (KK:39)

Halk hekimlerine gelenler gerçekten şifa bulacaklarını umut ederek kapıyı çalmakta, tedavi eden hekim ise şifanın kendisinden değil Allah’tan geldiğine inanmaktadır;

“Bana gelenler şifa bulacaḫlarına inanaraḫ gelirler. Ben de inanaraḫ yapıram iyileşeceġiñe. O da iyileşir. Dua da oḫuram yapırken. Allah’tan şifa isterem. Elime alaram ya Allah, ya Bismillah. Sonra da derim;

-Allah kutarsıñ. Elim de sebeb olsuñ. Şifa olsuñ.

Böyle deyerem. Yapıram.

Gelen adamıñ eliñi, goluñu böyle tuturam. Basıram parmaġımla. Soruram;

-Oġlum neren ağrir?

-Aha, şura.

Parmaġımla onuñ neresiniñ gırıḫ olduġunu anlaram. O an için zaten belli edir dokunanda. Ondan sonra yerin getirirem. Sariyram bezle. Yaḫı çekirem. Yeri gelir yumurta yeri gelir tuzla. Tuz beziñ arḫa tarafiñda galar alçı gibin. Öyle tutuf tahta gibin. Çıḫıḫsa bu yeter. Gırıḫ oldu mu ben de tahta goyuram.” (KK:39)

Kırılan yerin tedavisinin hemen yapılması, çabuk iyileşme sağlanması açısından önem arz etmektedir;

“Bazı golu gırılanları doḫturlar yanlış sarir, yamuḫ tutur. Geçenlerde bir oġlan gelmişdi. Golu dirseḫten yannış tutmuş, a böyle galmış. O neden öyle olar? Oynatmamış hep aynı galmış golu. Alçı eyi deġil. Ben goluñu sabuñla ovanda oġlañın kolu hırt gırıldı. Yumuşaldı, gırıldı. İraḫsenden aa böyle ittim, böyle çeḫtim aa böyle edende kıt gırıldı. Gettim buna bez, yumurta, tavla çiliḫler var çıta yani onlardan çıtaladım bunun golunu sardım. Yumurtayı gırıram. Yumurta tam cilte gireceḫ sabuna beraber. Çıtaları sarıram. Bezle tuttururam. Dedim;

-Bir hafta bunnar üstüñde galsıñ, sonra gel.

Bir hafta sonna geldi. Açtım, golda oynadı, her şeyde oynadı. Bunun gırılmadan hemen sonna yapılması lazım geler. Çoḫ zaman geçerse o gol öyle kimiḫleşer. Öyle galar. Sıcaġı sıcaġına yapasan.” (KK:39)

Çıkık ve zedelenmelerde ise hasarlı bölgeyi zeytinyağı, sabun, sıcak su ile yumuşatıp bölgede meydana gelen kas ve kemik deformasyonlarının düzeltilmesi gerektiği şöyle ifade edilmiştir;

“Çıḫıḫ oldu mu sabuna, yaġla yumuşadıram. Ovuram. Yumuşaldan da çekirem hart diye yerine oturar. Ses gelir zaten.

Geçen benim torunumun hocasının omzu ağrirmiş. Dedim torunuma hocaña de ki;

-Meñim nenem böyle yapır. Hele gel yapım iyleşersen mi?

Bah şimdi omuz çıhıḫı oldu mu eliñigoluñ altına goy yuḫarı galdıranda hırt edir. Yeriñe oturur. Torunum yapmış hocasıña. Deyir geldi dedi vallahi geçmiş gızım.” (KK:39)

“Ayaḫ burkuldu mu ya çıḫır ya da damar damar üstüñe çıḫır. Damar damar üstüñe binende onu da sabunla ılıḫ suyla ovuram. O gendi gendine yumuşar, yerine geler damarlar.” (KK:39)

Bel ağrısı

Bel ağrılarının geçmesi için halk arasında bele çeşitli nesneler ile yakı yapılması, belin sıcak tutulması ve sıcak su kaynaklarına gidilmesi gibi bazı yöntemler uygulanmaktadır;

-Bele kuşak sarılır.

-Beli ağrıyan kişi yüksekçe bir yere asılarak baş aşağı sallanılır.

-Koyunyapağısı bele sarılır.

-Halk arasında bel ve boyun ağrılarının geçmesi için sıcak-soğuk su kaynaklarına başvurulur;

“Biz eski dilimizde çermiḫ derdiḫ gışıñ sıcaḫ oluyor ılımsı bir şekilde yazıñda soġuḫ oluyor oraya götürerdiḫ. Eskiden hastalıḫlar bilinmezmiş her şeye romatizma diyerlermiş. Eskiden ne bilsinner fıtıḫ neymiş?” (KK:1)

Sırt ağrısı

Sırt ağrılarında halk hekimlerince uygulanan kupa atma, sırta çeşitli bitkisel karışımların sarılması gibi tedavi yöntemleri uygulamaktadır;

-Sırtı ağrıyan kişiye “yakı” denilen macunumsu bir karışımın bele sürülmesi ve bekletilmesi yoluyla yapılan bir tedavi yöntemi uygulanmaktadır.

-Kaz yağı ile ağrıyan yere masaj yapılarak kişiyi rahatlatma yoluna gidilir;

“Kas aġrılarında özellikle sırtı aġrıyana kazıñ yaġıyla masaj yapılır sıcaḫ baskı uygulanır sonrasında. Aġrıyan ve kasları gevşetmek istedikleri her yere uygularlar.” (KK:18)

-Ağrıların son bulması için yörede kupa atma olarak bilinen, sırttaki kan dolaşımını hızlandırmaya yarayan, ateş ve bardak ile yapılan bir tedavi yöntemi uygulanır;

“Sırtı aġrıyanlara genellikle bardaḫ atarlar. Zeytinyaġı, sarı yaġ veya kaz yaġı ile masaj yaparlar aġrıyan yere.” (KK:18)

-Eskiden hemen hemen bütün ağrıların soğuktan kapıldığına inanıldığı için özellikle ayakların sıcak tutulmasına gayret gösterilirdi;

“Eskiden tandırları yaḫarlarmış. Eppeḫleriñi pişirif ayaḫlarını tandıra sallarlarmış sıcaḫ olsuñ, aġrılarımız geçsiñ diye.” (KK:1)

3.5.1.1.6.Psikolojik hastalıklar

Nazar değmesi

Nazar olarak nitelendirilen “Her türlü canlı cansız varlığı tehtid eden, her türlü nesneye zarar değdiğine inanılan bu çarpıcı ve öldürücü gücün” (Önek, 2000: 176) etkilerinden kurtarmak için yörede başvurulan yöntemler şunlardır.

-Kişi beğendiği şeye nazarının değmemesi için “maşallah” der.

-Nazardan korunmak içinnazar boncuğu takılır.

-Çocukların kıyafetlerine iğde çekirdeği takılır.

-Çocuğun kıyafetine hurma çekirdeği takılır.

-Sarımsak veya çörek otu bir bezin içine koyularak çocuğun kıyafetine iliştirilir.

-Kişiler üzerlerinde cevşen gezdirilir.

-Suya Nas ve Felak sureleri okunarak nazar değen kişiyeiçirilir.

-Nazar değen çocuğun altına kaçırdığına inanıldığından altına kaçıran çocuğa kupa atma işlemi uygulanır.

-Nazar değen kişinin üzerine Felâk, Nâs, Fatiha ve İhlâs sureleri okunup üflenir. Duaları okuyan kişi okurken esnerse kişidenazar değdiği düşünülür. Dua okumayı tamamlayannazarın ağırlığının kendisine geçmemesi için ayağa kalkıp elini duvara vurur.

Yörede sadece insanlara değil hayvanlara da nazar değebileceği inancı bulunmaktadır.Hayvanlara nazar değmemesi ve nazar değen hayvanın üzerinden nazarın çıkması için halk bazı yöntemlere başvurmaktadır;

-Hayvana nazar değdirdiği düşünülen kimseninkıyafetinden bir parça yakılıp hayvana koklatılır.

-Nazar değen hayvanın ayaklarının dibine sünnet olmamış bir çocuk idrarını yapar.

-Nazardan kurtulmak için hayvana üzerine nazar ayetleri okunmuş olan tuz yalatılır.

-Nazardan korunmak için hayvanlara muska yazıldığı da olmaktadır.

-Yaş bir ağaç dalıhalka şeklinde hayvanın boynuna takılır.

Sinir hastalıkları

Sinir sistemi, vücudun tüm bölgelerini etkilemekte ve sinir sistemindeki en ufak bir aksama insan hayatında ciddi problemlere sebep olmaktadır. Halk bunun için hasta kişilere bir takım uygulamalar yapmaktadır;

-Biberiye çayı içilir.

-Melisa çayı içilir.

-Halk fiziksel rahatsızlıkları için hekimlere başvurabilirken manevi rahatsızlıkları için şeyhlere başvurmaktadır;

“Psikolojik hastalığı olan şeyhlere giderlerdi. Oḫuma usulü yaparlardı işleriñi. Onlar da iyileşirdi. Bedeninde hastalığı olan kimseler hekimlere giderken manevi rahatsızlığı olanlar dinî yollara başvururdu.” (KK:36)

-Hastalanan kişilere incir içine saklanmış bit yedirilir;

“Bizim köyde bir tane adam sinir hastasıymış, biraz gadafan şey. Oña inciriñ içinde bit yedirdiler.” (KK:28)

3.5.1.1.7.Solunum yolu hastalıkları

Astım

Akciğerlerde meydana gelen ve nefes alıp verilmesini zorlaştıran bu kronik bir rahatsızlığın (www.astimbronsit.net) tedavi edilmesi için;

-Bala zencefil katılarak yenilir.

-Pekmezle zeytinyağı karıştırılarak tüketilir.

Nezle/grip

Nezle ve grip virüslerin sebep olduğu bir enfeksiyon hastalıklarıdır. Aniden başlayan ve sıklıkla ateş, öksürük, boğaz ağrısı gibi etkileri görülen hastalığın (www.neseeczanesi.com) tedaisinde;

-Nane limon kaynatılarak hastaya içirilir.

-Bir limon pişirilir ve ilk sıcaklığı çıkan limon parçalara ayrılıp üzerine bal dökülerek yenilir.

-Herhangi gribal bir enfeksiyonda ıhlamur, yarpuz, nane gibi hemen her yerde herkesin ulaşabileceği kuru otlar kaynatılıp içilmektedir;

“Çocuh üşüdende ıhlamur gaynadardıh. Nane, tarçın, ağ kök gaynadardıñ. Çocuḫ içerdi. Sonra yarpız var. Çocuḫ diyerdi;

-Ay ana boġazımız geldi.

Hemen yarpuz gaynadardıḫ. Başına buğu yaparıḫ. Bogazın gelmir mi? Bogazıñ agrir. O zaman yarpuz gaynadar bir yudum da içtin mi tamamdır. Hiçbir şey galmaz.” (KK:4)

“Nefes darlığına yarpuz otu gaynadardılar, içerdiler. Boġaz aġrısıña da buharıñı vererdiler yarpuzuñ. Çaydanlığıñ içiñe goyardılar gaynayañ hopur hopur. Gafaña bir şey örterdiler. Aġzıñı da dayardın oraya. Senin boġazıña bir nevi buhar giderdi.” (KK:38)

-Çörek otu ile balkarıştırılarak tüketilir.

-Çocuklar hastalıklara karşı daha dirençsiz olduğu için enfeksiyon hastalıklarının önlenmesi ve varolan hastalıklarının iyileşmesi için yapılançok farklı uygulamalar mevcuttur. Bunlardan biri hasta çocuğun hayvan derisine sarılmasıdır;

“Çocuḫhasta olanda onu deriye sarardıḫ. Bir gıdiġi keserdiḫ. Biraz meyrem nohutu yıḫar seperdiḫ. O çocuġu o deriye pükerdiḫ. O deriyle beraber o çocuġun helleti, melleti hamısı giderdi. Çocuḫ eyi olardı. Bir de at doġur mu onuñ doġum perdesiñe sarırlardı. At perdede doġur. Atıñ perdesiñi cırar, çıḫardardıñ. Onu gurudardıñ. Çocuġun hastaladı mı oñu ısladardıḫ. Çocuġu ona pükerdiḫ. Bir kere gullananda atırdıḫ. Daha gidirdi. O ada tılardı. Gıdiġin derisi de atılardı. İmdi bir ot var kek otuña çıḫtı meyrem otudu. Onuñla ovaladın mı çocuḫ daha gorḫu bilmezdi. Çocuḫ aydan aya gorḫu bilerdi, böyle olardı.” (KK:4)

<u>Öksürük</u>

Çoğunlukla, göğüs, boğaz veya karın boşluğunda meydana gelen bir rahatsızlığın(www.hastane.com) belirtisi olarak ortaya çıkan öksürüğün geçmesi için;

-Bala çörek otu katılarak tüketilir.

-Boğazın yumuşaması için ılık su içilir.

-Kişiyi öksürükten kurtarmak için hatmi çiçeği, ebegümeci gibi otlar kaynatılarak içirilir.

-Kuşburnu çayı içilir.

-Sıcak suya bal ve limon katılarak tüketilir.

-Tereyağı ile bal karışımı yenilir.

-Yörede "göğ taş" adıyla bilinen maden ezilir ve tozu suya karıştırılarak gargara yapılır.

-Yörede yetişen "kâfuru" otu kaynatılarak içilir.

-Yörede yetişen nane benzeri bir ot olan "yarpuz"un içilmesi yahut buharının içe çekilmesi boğaz ağrılarına iyi gelmektedir.

-Yörede halk kazın yağı ile çeşitli tedavi yöntemleri uygulamaktadır. Bunlardan biri de öksürük tedavisinde nefesin açılması için uygulanır;

"Göġsü tıkanan ve nefes almakta zorlanan kişilere özelliḫle çocuḫlara viks yerine kaz yaġı sürülür." (KK:18)

Sinüzit

Başta zonklayıcı bir ağrı, burnunda tıkanma, akıntı, baş ağrısı, ateş gibi belirtileri olan sinüzit(www.medikalsozluk.com) tedavisinde;

-Burna nane suyu damlatılır.

-Sinüzit olmamak için banyodan sonra saçlar yaş bırakılmaz.

Guatr

Troit bezinin anormal büyümesi sonucu ortaya çıkan bir hastalık (https://www.medicalpark.com.tr) olan guatr tedavisinde;

-Dereotunun yemeklerden önce yenmesine özen gösterilir.

-Guatrı olan kimseler çok fazla çay ve kahve tüketiminden uzak durmaktadır.

Zehirlenme

Vücuda zehirli (toksik) bir maddenin girmesi sonucu normal fonksiyonların bozulması (https://sagligim.gov.tr)olan zehirlenmeninetkilerinin en aza indirilmesi amacıyla;

-Zehirlenen kişi yoğurt yemektedir.

-Zehirlenen kişilere su içirilir.

-Zehirlenen kimseye yumurta sarısı ve anne sütü içirilir;

“Ben çocuḫgen salep mayasını yer elması zannedip yemişim. Ondan zehirlendim. Annem önce bir yumurta sarısı içirdi. Ondan sonra da anne sütü içtim.” (KK:36)

-Böcek ve haşere zehirlenmelerinde bazı hekimlerde bulunan panzehir taşı kullanılır;

“Yılan soḫmasına panzehir taşı vardı babamda. Yeşil bir taş. Ben babamıñ sandıġıñda gördüm. Orada saḫlardı.” (KK:36)

-Haşere sokmalarının tedavisinde şeker ve tuz ile yapılan uygulamalar yörede sıkça tekrarlanır;

“Haşere soḫmalarında şeker eridiyorlardı, oñu sürüyorlardı. Tuzu ıssıdıf soḫtuġu yere basıyorlardı. Hemen ilk önce tükürüġümüzü parmağımızla soḫtuġu yere sürerdiḫ. Salça sürenler de vardı.” (KK:38)

3.5.1.1.8.Çeşitli ağrılar

Baş ağrısı

Yörede,baş bölgesinde meydana gelen ve baskılama şeklinde boyun, göz, çene gibi diğer organlara kadar etki eden bu ağrının tedavisi için;

-Baş ağrısın geçmesi için muska yaptıranlarda bulunmaktadır.

-Baş ağrısını gidermek için şifalı otlardan yapılan buğular halk arasında rağbet görmektedir;

“Baş ağrılarında yine şifalı otlar kaynatılıp başı ağrıyan kişiñin o suyuñ buharıña eġilmesini saġlarlardı. Başıñı öne eġen kişiñin başıñın arkasıña hafiften vurulurdu. Bu başıñın ağrısıñın suya aḫması suya dökülmesi için yapılırdı. Dişi ağrıyanlar içinde buġuya ağzını dayayıp kurtlarıñ dökülmesi saġlanırdı. Başı ağrıyanlar için çoġunluḫla dua okurlardı. Afsunlardılar. Baş ağrıdığı zaman ortaya bir şeker veya su konulurdu; üç Fatiha bir İhlâs, Ayet-el Kürsü oḫurlardı. Sonra nefesiñi başı ağrıyan kişiye üflerlerdi. Esneme tutardı bu sefer onu. Bu bir nevi nazar çıkarma gibiydi. Başı ağrıyanların baş ağrısı bu şekilde geçerdi.” (KK:18)

-Başa kına yakmanın ağrılara iyi geldiğine inanılmaktadır.

-Başın üzerine patates bağlanır.

-Başı ağrıyan kişi çörek otunu koklar.

-Isırgan otu başa vurulur.

-Isıtılmış tuz bir bezin arasına koyularak başa sarılır.

-Başa sirkeli bez koyulur.

-Başa sıkı bir şekilde tülbent bağlanır.

Kulak ağrısı

Genellikle kulağın iltihaplanması veya kulağa yabancı bir cisim kaçması sonucu oluşan kulak ağrısı (www.medicana.com.tr) tedavisinde yörede uygulanan tedavi yöntemleri şöyledir;

-Kulak ağrının geçmesi için kulağa idrar damlatılır.

-Kulağı ağrıyan kişiye genellikle tatlı yiyecekler yedirilir.

-Kulak ağrılarının geçmesi için közlenmiş sarımsak kulağa koyulur.

-Kulağı ağrıyan kişilerin kulağasoğan suyu damlatılır.

-Kulak rahatsızlıklarında sarı yağın en üstündeki katman eritilerek kişinin kulağına dökülür;

“Kulaḫları aġrıyan kimseye sarı yaġıñ üstüñde ince bir mai vardır. O ince kısmı alır, lambanıñ şişesiñde eritirdiler. Ilıḫ olduġu zaman kulaġımıza oñu dökerdiler. Aġrısı geçerdi.” (KK:36)

“Gulaḫları aġrıyanda soġan suyuñdan ilaç yapar damladırlardı. Sarıyaġı eridip biraz soġuyanda gulaġa tökerlerdi. Bazen de od dumanı üfleyerlerdi. Şimdi de sigara dumanı üfleryerler.” (KK:38)

-Ağrıyan kulağın içerisine duman üfleme de uygulanan diğer tedavi yöntemlerindendir.

Diş ağrısı

Diş ağrısı; diş çürümesi, diş etlerinin iltihaplanması gibi nedenlerden dolayı halk bazı tedavi yöntemlerine başvurmak zorunda kalmıştır.

-Halk arasında ağrıyan dişe karanfil, zeytin veya aspirinbastırılır.

-Yörede ağrıyan dişin üzerine asma yaprağı ve ebem gömeci otu kaynatılıp ezilerek koyulur;

“Baġ yapraġı goyarıḫ, karanfil koyarıḫ. Baġ yapraġı yerde biter asma yapraġı deġildir. İçi damar damardır. Ebemkömecinlen baġ yapraġı çoḫ ilaçtır. Ḫafif döġüp aġrıyan dişiniñ üzeriñe goyarsıñ. Aġrıyan dişiñ iltihabı delinir, aḫar. Zaten Allah’ıñ yarattıgı her bitki ilaştır. Baġ yapraġı gaynatılıp içilebilir de. Isırgan otu içeriḫ.” (KK:34)

-Yörede yetişen deli badbadı isimli ot diş kurtlarının dökülmesini sağladığına inanılmaktadır;

“‘Deli badbadı’ otu vardı. Onu ateşiñ üstüñe bıraḫıydiler. Başıña da bir bez çeḫiydiler. Onuñ tütüsü dişiñ içiñden gurdları dökerdi. Onu çocuḫlar yedi mi derhal deli olurdu.” (KK:35)

-Ağrıyan diş üzerine bulgur, zeytin, ekmek veya hamur basılır. Ayrıca yörede yetişen “sığır kuyruğu” otu da diş ağrılarına iyi gelmektedir;

“Dişi aġrıyanda bulgur basarlardı. Aġrıyan yere zeytin, eḫmeg basannar da vardı. ‘Sıġır Kuyruġu’ otunuñ taneleriñi biraz gaynadırlar. O soġuduġu zaman ılıḫ olduġu zaman aġzında bir gaç sefer gargara yapıf döküyorsuñ.” (KK:38)

“Dişi aġrıyan çocuḫlarımıza yarma doldurardıḫ, bulgur doldurardıḫ dişiñe. O dişiñ suyuñu çekende aġrısı geçerdi. Çok aġrıdı mı götürer çektirerdiḫ.” (KK:39)

Göz ağrısı

Gözlerde meydana gelen kızarıklık, iltihaplanma, şişkinlik gibi problemler için halk b-geleneksel bazı tedavi yöntemlerine başvurmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir;

-Göz bol suyla yıkanır.

-Ağrıyan göze limon damlatılır.

-Göze anne sütü dökülür.

-Göz içine sarıyağ dökülür.

-Göz seyirdiği zaman gözün altına kırmızı bir nesne yapıştırıldığı tedavi yöntemi uygulanır;

“Göz seyirmesi vardır gözde sinir boşalır derler öyle olunca gırmızı bir şeyi adamıñ gözüñe yapıştırırlar ki geçsiñ diye. Genelde kırmızı bir ipi gözüñ altıña yapıştırardılar.” (KK:1)

-Gözdeki şişlik ve morlukların geçmesi için ağrıyan gözün üzerine, hayvan ciğeri koyulmaktadır;

“Göz şişliḫlerinin geçmesi için hayvanıñ ciġeriñi bıraḫarlardı gözüñ üstüñe. O hem gözüñ morluġuñu da alardı.” (KK:32)

-Gözün üzerine demlenmiş çay, ve patates koyulur;

“Gözleri hasta olanlar çay goyardı gözünüñ üzeriñe. Çay otuñun ve çayıñ demiñi. Anne sütü damladırlardı. Patates goyarlardı.” (KK:34)

-Göz kanlandığı zaman göze şeker tozu dökülmektedir;

“Göze gan inende şekeri ezerdiler, leçeḫten geçirerdiler. Hafif böyle tökerdiler içiñe. O oñun ganıñı alardı.” (KK:40)

Karın ağrısı

Halk arasında karın ağrıları için bitkisel ve tecrübeye dayalı bazı çözüm önerileri bulunmaktadır;

-Karın sıcak tutulmaya çalışılır.

-Karna yün kuşak bağlanır.

-Kum veya taşısıtılıp bir beze sarılarak karnınağrıyan noktasında bir süre bekletilir.

Boğaz ağrısı

-Hava cıva otu boğaz ağrılarına iyi gelmektedir.

-Pişmiş soğan yenilir.

-Süte bal karıştırılıp içilir.

-Şekerli yiyecekler tüketilir.

-Zeytinyağı ile sırt bölgesinin ovulmakta ve sırt sıcak tutulmaktadır;

“Çocuḫlarıñ boġazı aġrıyanda, hırıldayanda gögsüñü, sırtıñı, arḫasıñı zeytinyaġla yaġlayırıḫ. Üstüñe havlu goyar, sıcaḫ çaydannıġıñ altıñı oruya basar, beḫlerih bir zaman. Bez bırahanda terliyir, geçir.” (KK:39)

3.5.1.1.9.Kadın hastalıkları

Adet düzensizliği/sancısı

Kadınlarda adet döngüsü esnasında yaşanan sağlık problemlerinin çözümü için halk arasında tecrübeyle sabit bazı yöntemler kullanılmaktadır;

-Kekiğin kaynatılıp içilmesi adet döngüsünü düzene sokar.

-Maydanoz suyu içilir.

-Reyhan kaynatılarak içilir.

-Adet sancısı olan bayanlara civanperçemi ve aslanpençesi otu kaynatılarak içirilir;

“Civanperçemi ile aslanpençesi otu adet sancılarına iyi geler. Bu civanperçemi otu yıllarca ilk halii koruyaraḫ durur. Sapsarı bir şekilde galır. Toplar, duvarlara asarıḫ.” (KK:28)

Miyom

Rahimde meydana gelen ve pek çok kadında görülen bir ur olan miyomun(www.kisirlikhastaligi.com) tedavi edilmesi için bir soğan üzerine su eklenerek kaynatılır ve sıcak olarak yenilir.

Hava alma

Doğumdan sonra hassaslaşan kadın vücudu oldukça kırılgan bir yapıya bürünmektedir. Bu nedenle doğum yapıp halk arasında hava alma tabiriyle ifade edilen üşüten kadınların tedavisinde bazı yöntemler kullanılmaktadır;

“Bir de doġumdan sonra hava alan kadınlar olurdu. Üşütüyorlar. O kadınlara da zegerek var susama benzer. Bir tas zegereği sütüñ içiñde pişirirler. O zegereg öyle bir döğülmüş ya öyle bir hale gelir ki macun gibi olur. Onu beze koyar kadın tutar. Doġumdan sonra basur çıḫan kadın da oñu yapar. Bir, iki olay biter.” (KK:36)

3.5.1.1.10.Diğerleri

Sarılık

Hem yetişkinlerde hem de bebeklerde görülen gözü içerisindeki beyaz kısmın sararması ile kendini belli eden bu rahatsızlığın tedavisinde;

-Halk ocaklara başvurmaktadır. Buralarda yapılan en yaygın uygulama dil altından kan alınmasıdır;

“Sarılıḫ olunca da şimdi Hepatit B diyorlar diliñ altıñdan gan alıyorlardı. İnsanıñ gözleriñe ışıḫ geliyordu.” (KK:1)

-Sarılık olan kişiye,sünnet olmamaış bir çocuğun idrarı içrilir.

-Çocuğun sarılık olmaması için sık sık emzirilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

-Sarılık olan çocuğun altın suyu ile yıkandığında hastalıktan kurtulacağına inanılır.

-Sarılık olan kişiye hoşaf içirilir. Bazen de bu hoşafın içine sünnet olmamış bir çocuğun idrarı katılır;

-Yörede göğ taş olarak bilinen taşı banyo suyuna atarak sarılık olan çocuğun banyo yapması sağlanır;

“Sarılıḫ olanda adama gayısı hoşafıñı içirerdiler. Çoḫ eyi gelir. Çocuḫlar sarılıḫ olanada göğ taş vardı. O taşı banyo suyuña goyurdular. Çocuġu çimizdirirdiler. Çocuġu onna gırḫlardılar. Göġ muncuġu yeni doġan bebeġe tahırdılar. Gırḫ gün galardı. Gırḫ günden sonna etkisi olmazdı.” (KK:40)

-Sarılık olan kişiye, ekşi şeyler yedirilir, sarı renkli gıda maddelerinden yedirilip içirilmekten kaçınılır;

“Sarılıḫ olan kişiye eşki bir şey yedirirdiler. Eşki eriḫ yedirirdiler. Yaġı oña yidirmirdiler. Yaġ sarıdır ya. Sarılıḫ olan adamıñ diliñin altıñdan gan alirdiler.” (KK:35)

Ateş

Soğuk algınlığı, grip, bademcik iltihabı, boğaz ağrısı, bronşit, sinüzit, kulak iltihabı, gibi nedenlerle yükselen vücut ısısının düşürülmesi için (www.medikalsozluk.com) halk arasında kullanılan yöntemler aşağıda sıralanmıştır;

-Ateşi çıkan kişinin, terlemesi sağlanır.

-Ateşi çıkan kimsenin koltuk altlarına ve alnına sirkeli bez konur.

-Ateşi olan kişiye ılık duş yaptırılır.

-Hastanın başına ıslak bez koyulur.

Baş dönmesi

Kişinin kendisi veya etrafındaki eşyaların boşlukta döndüğünü düşündüğü ve birçok problemin habercisi olan baş dönmesi (www.medikalsozluk.com) probleminin halk arasında genellikle tansiyon düşüklüğü probleminden kaynaklandığını düşünüldüğünden kişiye hemen tuzlu ayran içirilmektedir.

Güneş çarpması

Uzun süre güneşte kalan insanlarda aşırı terleme, mide bulantısı, kusma ve ağrılı kramplar şeklinde kendini gösteren güneş çarpması (www.bitkiseltedavi.com.tr)durumunda;

-Güneş çarpan kimseye vücudun su ihtiyacını karşılaması için üç dört litre su içirilir.

-Güneş çarpan kişiye yoğurt yedirilir.

-Güneş çarpan kişi başını soğuk suya sokmaktadır.

Kısırlık

Çocuk sahibi olamamanın sorumluluğu kırsal kesimlere yaşayan halkın çoğunluğu tarafından kadında görülmektedir. Bu sebeple kısırlığı gidermek için uygulanan pratikler genellikle kadınlara yöneliktir;

-Hocalara çocuk sahibi olmak için muska yazdırılmaktadır.

-Türbelere çocuk sahibi olmak için adaklar adanır.

-Kaplıcalara gidilir.

-İncir kaynatılarak suyu kadına içirilir.

-Kadınlar pekmezi sulandırarak her gün tüketmektedir.

-Kadına ve erkeğe badem, ceviz, fındık gibi besin değeri yüksek kuruyemişler yedirilir.

-Kısır olduğu düşünülen kadınlara çeşitli buğuların üzerine oturmak suretiyle tedavi uygulanmaktadır;

"Doġmayan garıya baḫan varıdı. Ot yıġırdı. Oñu gaynadırdı. Dermen verirdi. Garı bir legende, teşde otururudu. Baldırgan hamamı vardı. Oñu gülhatımı gaynadardı. Garılara çeḫerdi. Garılar doġum yapardı. Yapannar da hayatta kimseyle bilgisiñi danışmırdı, söylemirdi. Gendiyle giderdi bildiġi." (KK:4)

"Çocuġu olmayanların yumurtalıġınıñ çalışıp çalışmadıġına baḫaralardı. Kontrol için sabah aç garnına olurdu kadınlar. Aç garnıña kontrol ederlerdi. Mesela biriñe derlerdi; mamızlarıñ kapalı. Mamız yumurtalıḫ demektir. Eġer mamızların atıyorsa yumurtalıḫ çalışıyor, atmıyorsa yumurtalıġın çalışmıyor çocuġuñ olmayacaḫ derlerdi. Çocuġu olacaḫ gibi olanlar ısırgan otu, ebem gömeci ve daha başga otları özelliḫle ilkbaharda ya kendi toplar ya da hastaya toplatırlardı. İlkbahar kan kaynama zamanıdır. Çocuḫ sahibi olmak için en uygun zaman da ilkbahardır derlerdi. Otları toplattıktan sonra çocuḫ sahibi olmak isteyen kadınıñ evine gider, tandırı yakar, kazanda bütün otları gaynatırlardı. Sonra gazandan o suyu demir bir leġenin içiñe doldurur kadını da o leġenin içiñe oturturdular. Buharı ile o kadınıñ mamızları açılırdı, hastalıḫları o suya aḫar giderdi. Bu uygulamalar yurtdışında hâlâ yapılıyor ama biz gocakarı ilacı diyerek hor görüyoruz." (KK:18)

-Bahar zamanı yayladan toplanan ısırgan otu, guş eppeği, ebem kömeci gibi otlarla ilaçlar hazırlanmaktadır;

“Yayladan ‘gelisi’ otu toplarlardı. Eşerdin, torpaḫtan çıḫardardın. Çeçil peynri gibi aynı. Bir ucu bir yerde bir ucu bir yerde. Oña da yaban çayı, kabaḫ çiçeği beş altı çeşit otları gatırdılar. Üç sene, beş sene çocuġu olmayannarın çocuġu olurdu. Bir tanesi annem gelmişdi. Doḫtur ona demiş gebesin. Annem dedi sen gebe deġilsin, sen de kist var. Dedi;

-Abla, sen anlamirsin. Ne hekimsin?

Bir ilaç yaptı. Dedi

-Bunu gırḫ gün iç. Doḫturuna git, görün sonra da buruya gel.

Gerçeḫten kismiş. Sonra annem başga ilaç yaptı verdi. Gadın çocuġa galdı.

Isırgan otu, guş eppeği, ebem kömeci otlarıñı hep gadın hastalıḫlarında gullanarlar.” (KK:31)

-Doğada yetişen her türlü otun her türlü hastalığa şifa olacağına inanılmaktadır;

“Şimdi ot, yeşil her zaman içi temizler. Doḫtura gereh yoh, ilaca gereḫ yoh. Eveliḫ, ısırgan, buġa dikeni, pıt pıt otu, kiraz çöpü, mısır püslülü, maydanoz, limon, arpa bunnarı gaynat iç. İçinde ne hastalıḫ varsa bütün bitirir. Bunnarı bütün gocarılar yapardı.” (KK:31)

“Adamıñ biri çoḫ hastaymış. Derdi varmış hekimleriñ zamanında. Bütün ilaçları yapmışlar hiçbir çare bulamamışlar. Ebem gömecini getirmişler. Ebem gömeci düġme düġme açır. Oñu derdiñ üstüñe tökmüşler. O derdi dağıtmış.” (KK:31)

Şişmanlık

Alınan kalori miktarının yakılan kaloriden daha fazla olması sonucu ortaya çıkan bir problem olan şişmanlıktan kurtulmak için;

-Kahvaltıdan önce kiraz sapı kaynatılarak içilir.

-Sabahları aç karnına sinameki otu kaynatılıp tüketilir.

-Sıcak suyun içine elma sirkesi ve bal konularak sabahları içilir.

-Ara öğünlerde tok tutması için elma tüketilir.

Zayıflık

Kişilerin dış görünüşe kuvvetsizlik olarak yansıyan vücut drencini düşürüp çeşitli sağlık risklerini beraberinde getiren zayıflık (www.endokrinoloji.com)probleminin çözümü için halkın uyguladığı bazı yöntemler bulunmaktadır;

-Zayıf olan kişilere her gün pekmez, bal gibi bol kalorili ve enerji veren gıdalar yedirilir.

-Yediği halde kilo almayan zayıf çocuklar için yine "göğ taş" ile tedavi uygulanması yaygındır;

"Çocuḫlarda gurd olanda o şevden yani gög taşdan veriyordular tereyaġ ile gatıyordular. İç parazit olanda da yapardılar. Çocuḫ yiyer ama kilo alamaz. Diyerlerdi bunun içinde gurt var. O zaman öyle yapardılar. Onu düşürtüyordular büyüḫ büyüḫ." (KK:21)

Sıtma

Özellikle sivrisinek sokması ile insanlara geçen bir parazitin sebep olduğu ateşli bir hastalık olan sıtma (www.acibadem.com.tr)tedavisinde;

-Sıtma olan kişiye çamur sürülür.

-Sıtma hastalığına tutulan kişi sirke ve sarımsağı hem yer hem de vücuduna sürer.

-Hastanın üzeri örtülerek terlemesi sağlanır. Terleyen kişi hemen banyo yaptırılır.

Dalak Şişmesi

Sıtma rahatsızlığı sonrasında kendiliğinden gelişenya da çok su içmeden kaynaklanan dalak şişmesi hastalığını tedavi eden ocaklar bulunmaktadır. Bu ocaklarda hastalığın tedavisi için geleneksel çeşitli yöntemler uygulanmaktadır;

“Meñim babam rahmetliḫ eskiniñ dalaḫ hastalıġı varmış. Dalaḫ garacigeriñ eteġiñde olur şişer bazen mesela meñim babam aġzıña su alarmış aġzıñdaki suyu hastalarıñ aġzıña üflerdi. Onlar iyileşirdi. Hem de gaç tane gadın eyle iyleştirdi.”(KK:34)

Kellik ve diğer saç hastalıkları

Saçların bir kısmının yahut tamamının dökülmesi, başta yara çıkması ve saçkıran gibi problemlere çare bulmak için halk bazı yöntemlere başvurmaktadır;

-Asma kabuğu dövülerek saç olmayan kısma sürülür.

-Bağ yaprağının kaynatılması ile elde edilen su ilesaçlar yıkanır.

-Yörede kellikten kurtulmak için “göğ şeb” denilen bir maden kullanılarak tedavi uygulanmaktadır;

“Kel yarası için saçkıran yani göğ şeb -şabıñ mavisi var, ağ şabdan eskiden maya yapılırdı-onu döverlerdi. Gazanıñ garası ile karıştırırdılar. O kel yarasıña goyardılar. Yarası dağılmadan oradan geçerdi.” (KK:36)

-Başta yara çıktığı zaman, yaranın üzerinden atılan küçük bir kesik vasıtasıyla pis kan alınarak bir tedavi uygulanır;

“Başa yara düşerdi evelden. Başın tepesiñden böyle yararlar. Sanki gan beyle gatran çıkmış gibi aḫar. Yumurta acacıḫ bir çigit gadar yaġa gırılır. Dağılsın diye o yana bu yana oynadırlar. Bir yere alınır biraz saġır. Şeker tozuñu da üstüñe ekiyirler. Onu başıña goyirler. Bir iki defa goyuldu mu baş yarasıñdan gurtarılır.” (KK:20)

-Saçkıran hastalığının tedavisinde, manda yağı kullanılmaktadır;

“Saçgıran hastalığına yahalananda manda yağını duzla garıştırar, sürerlerdi başlarıña. Manda çoḫ yaġlıdır. Onuñ saçıña iyi gelerdi. Saçı tegrar çıḫardı.” (KK:35)

Göbek düşmesi

Bir yerden atlama veya ani bir şekilde düşme sonucu ortaya çıktığına inanılan; bulantı, halsizlik ve çeşitli ağrılar ile kendini gösteren göbek düşmesi probleminin çözümü için;

-Hasta yerden yüksek bir yerden atlar. Bu atlama sonucunda göbeğin yerine geldiğine inanılır.

-Göbek düşmelerinde sıcak uygulamalar oldukça önemli bir yer tutmaktadır;

“Bir aġırlık kaldırılıp göbek düştüġünde hemen su gaynatılır. Bir havluyu garnıñ üzeriñe goyulur. Havluñun üzeriñe sıcaḫ basgı yaparlar. Ama bu işlemi aç karnıña uygularlar. O sıcaḫ aḫtıḫça göbḫ de yeriñe yerleşir. Bazen de yine sabah aç garnıña topuḫ ile göbeḫ deliġiñe yerleştirilirdi. Ama genellikle bu işlemi büyüḫlerimiz elleri ile yaparlardı. Bir kalıp sabuñu göbeġi düşen kişiñin göbeḫ deliği üzeriñe baġlarlardı sıkıca. O sabun aşaġı inerdi göbeḫ yeriñe yerleştikçe. Bazıları da başparmaġı göbeḫdeliğine soḫup çevirirlerdi. Çevirdiği an göbeḫ gelir yerini bulurdu. Kimi zaman da kum gaynatıp göbeḫüzerine koyulurdu. Bir emaye güġümün içerisiñde kum gaynatılırdı o kum ılıḫgen her sabah aç karnıña göbeġin üzeriñe goyardılar. Bu işlemleri bir hafta, on gün yapardılar. Bazen iltihaplı olurdu bir ay geçmezdi hastalıġı.” (KK:18)

-Krem, sabun veya zeytinyağı ile yapılan tedaviyi bir başka kaynak kişi şöyle açıklamıştır;

“Meñ göbeḫte çeḫerdim. Meñ oturudum gadın sırt üstü yatardı. Acık kremle, sabunla, zeytin yagınla bir şeyle ovardım. Sonra paş parmaġımı göbeġiñ içerisiñe taḫardım dönderirdim dönderirdim sonra birden ḫızlı çekerdim. Yatan kişiyi hemen kaldırardım.” (KK:34)

Halk arasında bu ve bunun gibi tedaviler uyguladığında birçok kimse şifa bulurdu. Şartlar uygun olmadığı için bazı kimselerde kendi kaderine terk edilirdi;

“Bunnarı yapınca bazen hastalar iyileşirdi. Bazen de işe yaramazdı. İyileşmeyenneri hastaneye götüremezdiḫ. İmkan yoḫudu o zaman. Gar çoḫuydu, gış çoḫuydu, araba falan yoḫuydu. Kimse götüremezdi. O yönden çoġu ölüme terk ederdi.” (KK:28)

Kaynak kişi görüşmenin devamında hastalıkları anlaşılmadığı için hayatını kaybedenler ile ilgili şu sözleri söylemiştir;

“Eskiden o gadar ölen olurdu tansiyondan, şekerden, başga hastalıḫlardan ama bilmezlerdi. Aniden olan ölümlere ‘gafil ġada’ derlerdi;

-Vurgun vurdu, gafıl ġadaya geldi.

Derlerdi. Mesela biri hasta olardı aniden ölerdi. Aniden ölende derlerdi ki;

-Bey gafıldan öldü.

Sebebi bilinmezdi.” (KK:28)

Bir başka kaynak kişi köylerde hastalıkların dahi adının bilinmediğini, birçok kimsenin bilgisizlikten vefat ettiğini şöyle ifade etmiştir;

“Eskiden ayaḫtañ arḫa tarafa gadar olan yer arġıyanda derlerdi bacaḫ sızısıdır. Ordañ başa gara olan yere derlerdi garın arġısıdır. Oysa galçadan buraya gırḫ tane yer ver. Kalp var, miġde var, ciġer var. Adamıñ arḫa gısmı arġırsa sırt argısı derlerdi. Şuraları aġrıyanda kim bilir börbeġi? Yan aġrısıdır. Buradañ bu yanı kafa aġrısıdır. Gafada elli iki bin iş var. Kulaḫ var, göz var bilmem ne var.” (KK:3)

Halk hastalıklarına derman olan hekimlere veuyguladıkları yöntemlere daima güvenmekteydi. İmkânı olmayan insanlar ya hekimlerin yolunu tutmakta ya da büyüklerinden gördükleri tedavi yöntemleri ile dertlerine derman olmaya çalışmakta idi;

“Doḫturlar yoġgen köylerde ‘Logman Hekim’ , ‘Köy hekim’ leri, ‘Kadın hekimler’ler vardı. Tıpıñ olmadığı yerde, hastaneye ulaşamadığımız zaman mecbur bunnara inanacaḫsıñ. Başga çareñ yoḫ çünkü.” (KK:38)

“Eskiden iğne ilaç yoḫiyken şifacılar, hakimler, sınıḫçılar variydi. Sonra Aġrı’da bir eczacımız variydi. Tek bir eczane vardı. O bizim hem doḫturumuzdu, hem hemşiremizdi. İġneyi de o yapırdı. İlacı da o verirdi.” (KK:31)

3.5.1.2.Hayvan hastalıkları

Hayvanlarda insanlarda olduğu gibi, birçok hastalık görülmektedir. Geçimini beslediği hayvanlarından sağlayan, yiyeceklerini bu hayvanlardan elde ettiği ürünler ile temin eden halk, veterinerlere ulaşamadığı zamanlarda veya veterinere gitmek istemediklerinde hayvanlarını hastalıklardan korumak ve tedavi etmek için uyguladıkları yöntemlere “halk baytarlığı” adı verilmektedir (Şenol, 2013: 110). Hayvanları hastalanan kimselerin uyguladığı tedavi yöntemleri ile hayvan iyileşmişse bu yöntem kabul görmekte, başka kişiler tarafından kullanılarak yaygınlaşmaktadır(Artun, 2013: 248).

Yöre halkı da hayvanlarda görülen çeşitli hastalıkları kendi geleneksel yöntemlerini kullanarak tedavi etmektedirler. Son yıllarda veterinerler köylere kadar girmiş olsa da tıbbi müdahalenin yanında, hâlen bazı hastalıkların tedavisinde halk geleneksel yöntemler uygulamaya devam etmektedir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan köy ahalisi hayvanlarına evlerindeki insanlar kadar değer vermekte ve hayvanları hastalanınca birçok yönteme başvurmaktadır. Bu hastalıklardan en yaygınları şunlardır;

<u>Ağız yaraları</u>

-Hayvanların ağzında çıkan yaralara sirke ve salça sürülmektedir.

-Hayvanların ağız yaralarını iyileştirmek için yaralı yerler tuz ile ovulmaktadır.

-Hayvanların dilinin ucunda çıkan dikenin tedavisinde yine geleneksel yöntemler uygulanmaktadır;

“Hayvannrın diliñin ucuñda diken oluyordu bazen. Mesela onu tututor, jiletle gazıyordu. Hayvan iyileşiyordu. Diken vitaminsizliḫten oluşuyordu hayvanda. Hayvan devamlı bağlı galdığı için mineral alamıyor. Bir saman bir yonca vererlerdi. Şimdi saman veriyorlar bir de yem veriyorlar. Tuzuñu da ayrı veriyorlar.” (KK:1)

Ayak hastalıkları

-Hayvanların ayağında çıkan yaraların üzerine zift dökülür.

-Hayvan topallayarak yürüdüğü zaman ayağı tuz ile ovulmaktadır. Bu hastalığa yörede “Ḫışḫışa” ismi verilmiştir;

“Hayvan topalladığında bizde ona ‘Ḫışḫışa’ diyorlar. Et olduġu gibi çürür. Et vücudunda çürür. Ben anneme dedim;

-Anne bu öleceḫ. Bunu keseḫ.

-Yoḫ, men oñu biliyorum.

-Nasıl biliyorsun?

Annem dedi;

Meñ gız vaḫti babamgiliñ orda afedersiniz büyüḫ bir öküzümüz vardı. Gittih, baḫtıḫ, ayağı havada galmış. Bize bir hekim geldi. Yere yıḫtı hayvanı. Hayvanı yardı ayaġıñı. Hayvan acıdan bilmedi zaten. Tuzla orayı ovdu ovdu taa kemiġe gadar. Hayvan birden silkelendi, gendisine geldi. Ondan sonna orayı diḫti. Bir hafta sabunu suyla orayı yıḫadıḫ. Bol bol vitamin, yem verdiḫ. Öyle öyle o hayvan iyileşti.” (KK:1)

-Yörede insanların hastalıklarında olduğu gibi hayvan hastalıklarında da “göğ taş” denilen madenin tozu kullanılmaktadır;

“Hayvannarın ayaḫları hastalandıġı zaman ‘Göğ taş’ diyoruz mavi bir taşı ezer goyardıḫ. âşıḫ Veysel’i kör eden de göğ taşdır. Teḫ gözü görmez iken iyi olsun diye göğ taşı ezmiş, öġütmüş, leçeḫten geçirdiḫten sonna gözüñe üflemişler. Sabah annesine

galḫmış sormuş ki; ben neden göremiyorum, ışığı neden açmıyorsunuz? İyi hekimler olduġu gibi işiñi bilmeyen, insannarı hasta edenlerde olmuş.” (KK:1)

“Garmuh derdiḫ göğ daş vardı böyle cam göz gibi arazide bulardıḫ. Bir tür kimyasal taş gibidir. Petrolmüş içeriği. Taşlaşırdı. Mavi olardı. O taşı ince ince döġerdiler.Dabaḫ olan bir goyuna o taşı döġer goyardılar. O taşı gıyardılar. O hayvanıñ ayaġıñı keserdi. Kanatırdı. Baḫardın o hayvan iyileşirdi. İki tırnaġı arasıña goyardı, baglardı. Goyun bastıḫça o daş goyunuñ ayaġıñdaki beyaz eti keserdi. Normalde golay golay gan çıḫmaz o beyaz etten. Gan aḫsın da o iyileşsin diye yaparlardı. Baḫardın hayvan iyileşirdi.” (KK:32)

-Topallayan hayvanın ayağına sünnet olmamış bir çocuğun idrarı dökülmektedir;

“Mesela hayvan ‘dalaḫ’ olmuş. Yani topallıyor. Hayvanı tutar direḫ sünnet olmamış çocuġu oraya çişiñi yaptırır veya getirilip tökülürdü. Traḫtörüñ yaġıñı çıḫarırdılar. Garmuḫ derlerdi, çoḫ kötü bir gogusu olardı. Mesala goyun geldi topallıyor hemen onu sürerlerdi ayaġıña.” (KK:28)

-Yörede “garmuh” olarak bilinen yağ ile hayvanın ayağının ovulması da bir diğer tedavi yöntemidir.

-Ayaklarında mantar çıkan hayvanların ayakları kireç suyuna batırılmaktadır;

“Hayvannarın ayaḫlarıñda mantar olanda, parmaḫ araları gıpgırmızı yara olanda kireç suyuña ayaḫlarıñı batırarlardı hayvanıñ. Hayvan biraz beḫlerdi. Geçerdi.” (KK:32)

-Hayvanın ayağı yaralandığında yörede hemen herkesin yaptığı “sarı yağ” ile tuz yaralanmış bölgeye sürülmektedir;

“Hayvanıñ ayaġı yaralanmışsa topallardı. Ona gara yaġ sürürdüḫ. Önce tertemiz suya yıḫardıḫ oñlardan sürerdiḫ. Bazısıña tuz çeḫerdim. Duzu suyla ıslatardım. Ovalaya ovalaya sürürdüm. Bezle de sarardım. İyileşirdi.” (KK:39)

“Hayvan ‘Gotur’ olanda ilḫ önce sürttürür yarasıñı eyice ganatırdıḫ. Tereyaġı ile tuzu garıştırar, hayvana sürerdiḫ.” (KK:39)

Burun kanaması

Hayvanlarda burun kanamaları, az miktarda veya şiddetli ve olabilmektedir. Bu durum genelde normal olarak görülse de bazenhayvanda bulunan bir hastalığa da işaret edebilmektedir. Burun kanamasını dindirmek için;

-Hayvanların burnu kanadığında serin bir yerde yatmaları sağlanır.

-Temiz bir bez ile hayvanın burnuna tampon yapılır.

Böcekler ile ilgili rahatsızlıklar

-Hayvanın derisine yapışan böceklerden korunmak için hayvana gres yağı sürülmektedir.

-Hayvanlar kurtlandığı zaman hayvanın kurtlanan yerlerine kireç dökülür.

-Yılan ve zehirli böcek sokmalarında hayvanın hastalıklı kısmından bolca kan akıtılır, hastalıklı kısım dağlanır.

“Hayvana bit, pire düşende eskiden dedete vardı hayvana oñu sürerdiḫ. Bir gaç saat sonna bulaḫta yıḫayardıḫ. Hepsi tüşerdi. Babam derdi; bizim zamanımızda öyle bir gene var ne yapsaḫ beceremediḫ. Bir hoca geldi oḫudu. Geneler verdi hep peş peşe çıḫtı gittiler derdi. Eskiden maneviyata daha çoḫ agırlıḫ vererlerdi.” (KK:1)

-Üzerine kurt düşen hayvanın böceklerden temizlenmesi için “garmoh” denilen zift benzeri bir madde hayvana sürülmektedir;

“Bazen de hayvannar gurd düşer. Ona ‘garmoḫ’ vardi. Siyah gogulu bir şeydi. Şu anda da gullanıyorlar. O garmohu gurtlu olan yerlere sürerlerdi. O hayvan iyileştirirdi.” (KK:1)

-Hayvanların derisinde görülen derin çatlaklar için kara yağ, tuz ve kireç karışımı hayvanın yaralı derisine sürülür.

“İlletli, çorlu hayvannar büyümez, zayıf galır. Zayıf düşdüḫten sonna da hayvan üstü ‘gotur’ olur. Uyuz gibi yani. Tüyleri tökülür, ayaḫ tabañı yarıgı gibi çatlar derisi. Annem oña arabañın eski siyah yaġları olur ya onuñ üzeriñe tuz, kireç yaḫar gaynadardı. Soguttuḫtan sonna vurur, hayvan tertemiz olurdu.” (KK:1)

-Hayvana bitlendiği zaman tezek külü hayvanın bitlenen yerlerine serpilir.

-Hayvana kene düştüğü zaman hayvanın üzerindeki kenelerden bir tanesi alınarak üzerinde öldürülür ve kanı hayvana sürülür. Bundan sonra bütün keneler hayvanı kendiliğnden terk eder.

-Yörede hayvanlara uygulanan bazı sihri tedavi yöntemleri de mevcuttur;

“Bizim goyunlarımız vardı. Rusya’dan gelme orda örgenmişti iki gardaşıñ aġzıña bit atmışlar, biti yutturmuşlar. Neden? Eġer goyuna bit tüşerse bu iki gardaş aġzına suyu dolduror, tüşordu goyunuñ içiñe. Tükürordu onlarıñ üzeriñe. Vallahi Allah’ıñ hikmeti. Onlarıñ dişleri yoḫuydu. Anadan dogma bitmedi dişleri. Aġzıña doldurordu. Bismillah diyerdi girerdi goyunlarıñ içiñe. Herkes alar götürerdi evine. O sepilen goyunda da bit olmordu.” (KK:22)

Cilt hastalıkları

-Hayvanda çıban çıktığında pişmiş soğan ile hazırlanan hamur yaraya sürülerek yaranın içindeki iltihabın akması beklenir.

-Hayvanlarda oluşan siğillerin tedavisi için siğilin çevresi ip ile sarılır.Siğil kopup düşene kadar ip sürekli gerdirilir.

Döl tutmama

Hayvanın yavru sahibi olmasına engel olan bu hastalığın tedavisinde hayvanın üreme organında bir nokta kesilir ve hayvan hemen çiftleştirilir.

Göz hastalıkları

-Hayvanın gözü kanlandığı zamana gözüne sarıyağ sürülür.

-Hayvanda görme problemi yaşanıyorsa, hayvanın gözüne tuzlu su veya toz şeker üflenir.

Göze ağ inmesi

Hayvanın gözünün önüne beyaz bir perdenin inmesidir. Bu hastalığın tedavi yöntemleri şunlardır;

-Hayvanın gözü sık sık su ile yıkanır.

-Tuz ile sarıyağ karıştırılarak hayvanın gözüne sürülür.

Gebelik teşhisi

Yörede hayvanların gebe olduğunu halk şu şekilde tespit etmektedir;

-Hayvanın üreme organından sıvı gelmeye başlar.

-Hayvanın sütünün tadı ve rengi değişir.

-Hayvanın göğüslerinde şişkinlik oluşur.

-Hamile olan hayvanın kirpikleri birbirine yapışık vaziyette durur.

Hamurlama/tokmalama/arpalama

Hamurlama, hayvanın fazla arpa yedirilmesi sonucu görülen hastalıktır. Bu durum ile karşılaşıldığında yörede;

-Hayvan yorulana kadar yürütülür.

-Hayvan soğuk suya girdirilir.

-Arpalayan hayvana zeytinyağı içirilir.

-Hayvana bol bol su içirilir.

-Hayvanın önüne tuz koyarak geviş getirmesi sağlanır.

Kırık/çıkıklar

Kırık, kemik dokusunun bütünlüğünün bozulması, çıkık ise kemiklerden biri ve birkaçının yerinden ayrılmasıdır (sagligim.gov.tr). Kırık veya çıkık problemi olan hayvanlarda;

Hayvanın kırılan ayağına katran dökülür ve ayağın çevresi temiz bir bez ile sağlanır. Bunun üzerine hayvanın ayağını daha fazla hareket ettirip zarar vermemesi için bezin üzerine tahta çubuklar bağlanır. Bir süre sargının hayvanın ayağında kalması sağlanır. Bu esnada hayvanın yeme içmesine daha fazla özen gösterilir.

Meme ödemi

İneklerde doğumdan önce memede fazla süt birikmesiyle ortaya çıkan (www.canogluyem.net) bu hastalığın tedavisi için yöre halkı:

-Hayvan sık sık sağarak göğüste biriken süt akıtır.

-Memeye masaj yapılır.

-İneğin memesine sirke sürülür.

Ayrıca bu hastalığa yöre halkı “Yelinsoy” ismini vermiştir. Hastalığın soğuk almaktan kaynaklı olduğu düşünülmektedir;

“Hayvannarın özelliḫle goyunnarın memeleri şişerdi biz ona ‘yelinsoy’ derdiḫ. Dedem aḫşamları çıhardıḫları toprağı, tütün, bal garıştırardı. Hemen hayvana çeḫerdi. Sabah iyileşirdi. Yeni guzulamış goyun dışarıda soġuḫ yerde yattı mı soġuḫtan alırdı o yelinsoyu. Bazen de fareler gelip dişliyordu. Yelinsoy faresi vardı. O gelip goyuñu dişledi mi yelinsoy olurmuş.” (KK:1)

Mide ve bağırsak parazitleri

Hayvanlarda mide ve bağırsaklarda yaşayan parazitler bir hayvana bulaştığında diğer hayvanlara kolaylıkla geçmektedir (www.hayvanhastalıkları.net).Yörede bu hastalığı önlemek için belli aralıklar ile hayvan barınakları ilaçlanmakta ve hastalandığından şüphe edilen hayvan diğerlerinden ayrı bir yerde tutulmaktadır.

Şap hastalığı

Şap hastalığı; sığır, koyun, keçi gibi hayvanların ayaklarında görülen, yüksek ateş ile kendini gösterip, hayvanlarda ölüm ile sonuçlanabilen bir rahatsızlıktır (www.canogluyem.net). Bu durum ile karşılaşıldığında;

-Hayvanın ayakları gres yağı ile ovulur.

-Hayvanın ayakları tuzlu su ile yıkanır.

-Hayvan barınağının altına kireç dökülür.

-Temiz suyun her türlü hastalıkta olduğu gibi, şap hastalığında da şifa kaynağı olduğu bilinmektedir;

“Mesela hayvan şap olar. Onuñ ayaġıñı temiz suynan yıḫarsın. Su ilaçtır. Su şifadır. Onuñ ateşiñi alır. Ayaḫları yara olanlar, mantar olanlar köyümüzüñ çeşmesiñe gider suyuñ altında bir süre bekletir.” (KK:25)

-Hastalıktan önce hayvanların aşısı yaptırılır.

Şarbon

Hayvanlardan insanlara bulaşabilen şarbon ölümcül bir hastalık olduğundan bu hastalığa yakalan hayvan için önce veterinerlere başvurulur eğer hastalık ilerlemişse hayvanlar öldürülüpkireçlenerekderin bir çukura gömülür

Şişme

Şişme görülen hayvanlarda sol üst karın bölümü dışa doğru şişkinlik yapar. Bu hastalık sık görülür ve büyük kayıplara neden olur. Hayvanlar huysuzlanır, karınlarını tekmeler ve sık sık işer, solunum hızlanır, dil şişer ve sonunda yere çökerek ölürler (www.canogluyem.net). Bu hastalığın tedavisinde;

-Hayvanın kursağına iğne batırılır;

“Hayvan köpüyordu mesela şişiyor yani gaburgañın gasıḫ altıñdan orda boşluḫ vardı mizle ordan bir vuruyorlardı. Ordan fıs diye bir hava çıḫıyor, hayvan rahatlıyordu.” (KK:1)

-Halkın tabiri ile “köpen” yani fazla besinden kaynaklı şişen hayvanın tedavisinde söğüt ağacının yaprağının hayvana çiğnetilmesi gerektiğine inanılmaktadır;

“Yonca yiyeñ hayvan köperdi. Garnı şişerdi. Çatlardı. Gaz toplardı, garın şişerdi. Hayvanıñ aġzıña söğüt yapraḫlarıñı toplar goyardılar ki aġzıñı gapatmasın. O şekilde baġlardılar, sıġırdılar, hayvan gurtulardı. Yoḫsa çatlar ölerdiler.” (KK:32)

-Hayvanın şişen bölgesi tuz ile ovulur.

Temro

Yörede buhastalığın kötü ruhlar ile ilgisi olduğu düşünüldüğünden tedavisinde de hocalara başvurulur. Onlarda önce hayvanı okunup üfler daha sonra temrolu olan yeri kalem ile çizerek ciltteki yerini belirler. Belli bir zaman sonra çizilen yerin içindeki beyaz lekenin iyileşeceğine ve hayvanın derisinin rengine döneceğine inanılır.

Uyuz

Uyuz, pire, kene gibi parazitlerin bulunmasından kaynaklanan uyuzdan korunmak için öncelikle hayvanların beslenmesine ve aşılarının tam olarak yapılmasına dikkat edilir. Eğer hayvana uyuz bulaşmışsa;

-Hayvanın uyuz olan bölgelerinekatran dökülür.

-Hayvana gaz yağı sürülür.

-Tereyağı ile tuz karıştırılarak hayvanın derisi ovulur.

-Hayvanın sürekli yıkanması sağlanır.

Yavru atma hastalığı

Hastalığa yakalanmış hayvanlaridrar veya tükürük salgısı yoluyla hastalığın yayılmasına sebep olur. Hastalığın belirgin bir belirtisi yoktur. Bu hastalığa yakalanan hayvanlar ölü doğum yapmaktadır. Bu hastalığın diğer hayvanlara bulaşmaması için hasta olan hayvanlar ahırdan başka bir yere alınır. Ahırların temizliğine dikkat edilir. Hayvanların aşıları yaptırılır.

Zehirlenme

Zehirlenmeler, zehirli otların hayvanı zehirlemesi ile görülen bir hastalıktır. Zehirlenen hayvan titrer, ateşlenir ve şişer. Halk arasında hastalığın tedavisinde uygulanan bazı yöntemler bulunmaktadır;

-Zehirlenen hayvana bol bol yoğurt verilir.

-Hayvanın ağzına sirke dökülür.

-Hayvanın sırtına bir kesik atılarak zehirli kanın akıtılması sağlanır. Ardından kesiğin atıldığı bölge mikrobun kırılması için sarımsak ile ovulur.

Yaralanma/kesik

Hayvanların herhangi bir kaza, bir hastalık yahut hayvanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu birbirlerine zarar vermeleri sonucunda meydana gelen yaralanmaları için;

-Hayvanın yaralı bölgesi yağ ve tuz ile ovulur.

-Temiz ve pamuklu bir bez yakılıp külü hayvanın yarasına sürülür.

Halk bütün bu hastalıklar için uyguladıkları geleneksel yöntemler ile çare bulamadığı hastalıklar için veterinerlere başvurmaktadır;

“Dabah, Burusello, Çiçeḫ hastalıġı olanda gelir hemen veterinerler baḫar. İlla ki eliñ veterinere çatar. Baḫtın heç bir şey yapamırsın. Sabah gaḫtın, havyan uluyor. Hemen keser, icabıña baḫarsın.” (KK:3)

3.5.1.3.Bitki Hastalıkları

Diğer canlılar gibi bitkiler de çeşitli hastalıklara yakalanmakta ve halk bu hastalıkların tedavisinde çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Araştırma yaptığımız sahada tespit edebildiğimiz bitki hastalıkları ve bunların tedavisinde uygulanan halk hekimliği yöntemleri şunlardır;

Buğday açık rasığı

Hastalıklı bitkiler sağlamlarından kısa olarak yetişirler.Beyaz toz halinde mantarlarbuğday başağına girer ve ancak başak çıkarken fark edilir. Bu yüzden teşhisiçok zor yapılan bir hastalıktır (www.gozdefidancilik.com). Bitkileri bu hastalıktan korumak için daima sağlıklı tohumlar kullanılmaya gayret edilir ve düzenli aralıklar ile bitkiler ilaçlanır.

Ceviz hastalığı

Ceviz ağaçlarının yaprak ve meyvelerinde görülen kahverengi lekelenmeler olarak karşımıza çıkan bu hastalık ağacın ve meyvelerin zarar görmesine neden olmaktadır.Yörede bu hastalığı önlemek için her sene düzenli olarak ilaçlama yapılır. Hastalık ilerlemişsediğer yapraklara da hastalığın bulaşmaması için yere dökülen yapraklar yakılır.

Danaburnu

Bu hastalıközellikle yeni yetişen fidelere yerleşen böceklerin fideyi kemirerek kurutması şeklinde karşımıza çıkar. Bu hastalıkla mücadele etmek için halk, rutin olarak ilaçlama yapmaktadır.

Örümcek hastalığı

Bitki yapraklarının üzerini beyaz bir tabaka sarması ile kendini gösteren bu hastalığın tedavisinde bitki üzerine tezek külü serpilmektedir;

“Kanser deriz biz yoncayı örümceḫ sarar bazen, pamucaḫolar üstü bazen beyaz beyaz onnara da zirai ilaçlar vereriz. Her yıl devlette mühendisler geler, bahar, gerekeni yapar. Eskiden ilaç yoḫmuş bitkileri beslemeye. Gübre yerine kül var ya afedersiñiz tezeġiñ külüñü seperlermiş, iyi gelişsiñ diye. Şimdi kömür külüyle yapıyorlar. Olmuyor oda.” (KK:1)

Kurt düşmesi/kurtlanma

Yörede bitkilerin köklerine kurt düştüğü zaman bitki köküne su verilmek suretiyle kurtların dışarı çıkması sağlanmaktadır;

“Bitkileriñ köküñe gurd düştüġü zaman. Suyu dibiñe baġlardıḫ o gurd ordan çıḫar giderdi. Her şeyimiz suydu. Su olmayañ yerde hayat olmaz.” (KK:25)

Bitkiler böceklendiğinde hayvan tezeği yakılmaktadır. Ayrıca ağaçların böceklenmesini önlemek için her yıl ağaç kökleri kireçlenmekte ve zirai ilaçlar ile bakımı yapılmaktadır;

“Mesela patates ekerlerdi. Patatese böceḫ tüşerdi. Ziraatten ilaç alardıḫ. Bostana böceḫ düşende hayvan tezeğinden duman yaḫarlardı. Sivrisineḫten gorunmaḫ için hâlâ yaḫarız tezeği. Aġaçları her yıl kireçlerdiler.” (KK:28)

“Söz gelişi yoncadı. Gurd yeyif, bozarıf. Derman alar, getirer, serpirsen. Pancar gene öyle. Onunñda beyaz dermanı varidi. Sepirdiḫ. Suyu verende su o gurdu öldürerdi.” (KK:4)

3.5.1.4.Bitkilerin insan sağlığı için önemi

Bitkiler en eski tedavi yöntemlerinden biridir. Ninova tabletlerinde M.Ö. 3000 yıllarda çeşitli Mezopotamya uygarlıklarının, hastalıklarını tedavi etmek bitkisel ve hayvansal ilaçlar kullandığı yazılmaktadır. Eski Mısır uygarlığı da hastalıkların tedavisinde, dinsel ayinlerde, mumyalama işlemlerinde bitkilerden faydalanmıştır (Asımgil, 1996: 7).

Yaşadığımız coğrafya bitki çeşitliliği açısından çok zengindir. Anadolu’da yaşayan medeniyetler de bu bitki zenginliğinden hem besin elde etme hem de hastalıkları tedavi etmek için faydalanmışlardır.Geçmişte kullanılan bu yöntemlerin bazıları günümüzde hâlâ kullanılmaktadır (Artun, 2008: 87).

Yaratıldığı ilk günden bugüne kadar doğa ile iç içe olan insan bitkileri yiyecek, yakacak, tedavi gibi birçok konuda kullanmıştır. Özellikle şifalı bitkilerden elde edilenlerle birçok hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır.Araştırma yaptığımız sahada yöre halkının doğadan toplamış olduğunu tespit ettiğimiz şifalı bitkiler şunlardır:

Baha yaprağı

-Yaraların daha çabuk kapanmasını sağlar.

-İltihabı dağıtır.

-Kalp rahatsızlığına iyi gelir.

Çedene

-Süt artırıcı özelliği bulunur.

-Vücudu sıcak tuttuğu içinkışın sıklıkla tüketilmektedir.

Çorduk

-Ağız kokusunun gitmesine yardımcı olur.

-Ferah kokusu ile solunun yolu hastalıklarında nefesin açılması için kullanılır.

Dere otu

-Hazmı kolaylaştırıcı bir etkisi vardır.

-Demlenerek çayı içildiğinde bağışıklığı güçlendirir.

Ebegümeci

-Doğal ateş düşürücüdür.

-Gribal enfeksiyonların giderilmesine yardımcı olur.

-İdrar yolu iltihabını giderir.

Evelik

-Ağızda çıkan yaraların çabuk kapanmasını sağlar.

-Hazımsızlığaiyi gelir.

-Kan sulandırıcı etkisi bulunmaktadır.

Gül

-Gül yaprağı çayı, ishale iyi gelmektedir.

-Mikrop kırıcı özelliği vardır.

-Reçeli ve şurubu yörede tüketilir.

Hava cıva otu

-Bu ot bir gecede ortaya çıkar ve kaybolan bir ot olduğundan gün doğmadan toplanır.

-Çocuk sahibi olmak isteyenler bu otun çayını tüketmektedir.

Isırgan

-İdrar sökücü özelliği bulunur.

-İltihabı dağıtır.

-Kanser hastaları ısırganın yemeğini yemektedir.

-Kurutularak çayı içirilir.

-Vücutta ağrıyan bölgelere vurulur. Bu şekilde ağrıyan yerin iyileşeceğine inanılır.

Üzerlik

-Nazara karşı koruduğuna inanılan üzerlik, bir ipe dizilip örülerek evlerde aksesuar olarak kullanılmaktadır.

-Üzerlik otu yakılıp, dumanı eve tüttürülürse evdeki nazarın çıkacağına inanılır.

Yarpuz

-Balgamı söktürücüdür.

-Hazımsızlığa giderir.

-İdrar yollarını temizler.

Yavşan otu

-Yatakların içine konulduğunda bit ve pireyi engelleyen bir bitki olduğuna inanılmaktadır.

Yemlik

-Kavurarak yemeği yapılan bitki mideyi rahatlatır.

-Şeker düzenleyicidir.

-Süt artırıcı özelliği bulunmaktadır.

Bunların dışında yöre halkının doğadan toplayıp şifa niyetine yemek veya ilaç yaptığı, kuş otu, kenger, kişniş otu, cağşır otu,kuzu kulağı, pürpürüm otu gibi daha birçok bitki bulunmaktadır.

3.5.2.Halk Meteorolojisi-Halk Takvimi

3.5.2.1.Halk takvimi

Halk takvimi "bir olayı, toplum tarafından önem gösterilen bir anı ya da toplum üyelerince bilinmesi gerekli bir zaman dilimini, mensubu olunan toplum tarafından kabul edilmiş ve tekrar edilen periyodik bir sistem; hatırlamayı kolaylaştıran doğal ama aynı zamanda dinamik bir sistem bütünüdür"(Emiroğlu ve Aydın, 2003: 326).

İnsanlargeçmişten bu güne sürekli bir arayış içinde olmuştur. Bu arayış sonucunda düzenli bir hayat sürdürebilmek için zamanı planlama gibi bir fikriyle zamanı mevsimlere göre ayrılmıştır (Ercan, 2006: 76).

İnsanların oluştukları ilk takvim ekonomik temelli olmuştur.Çünkü insanlarınhayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan besinlerin elde etmeleri zamanı planlamalarına bağlı olduğu için takvimler bu yönüyle insanların ekinlerinden daha iyi verim almalarını ve daha iyi şartlarda yaşamalarını sağlamıştır.Daha sonra oluşturulan takvimler dini ve toplumsal etkiler sonucunda ortaya çıkmıştır (Erginer, 1984: 11).

Türkler dekendi tecrübelerine dayanarak takvimler oluştursa da geliştirilememiş ve bugüne değin korunamamıştır. Bu durumun sebebini Erginer şöyle açıklar; "Türk takviminin, çeşitli Türk kavimleri tarafından çeşitli coğrafi bölge ve ayrı yaşantılar içerisinde meydana getirilmesi sebebiyle, zamanımızda sistemleştirilip tam bir bütün halinde ortaya konulmaması doğaldır" (Erginer, 1969: 11).

Geçmişte insanlar oluşturdukları takvimlerini kayıt altına almadıkları veya zamanla bu takvimler yok olup gittiği için takvim ile ilgili bilgiler sadece sözlü kaynaklara dayanmaktadır. Toplum hafızasında yaşayan bu takvime "halk takvimi" adı verilmektedir. "Halk takvimleri oluştukları doğal ve kültürel ortamın ürünüdür. Malı oldukları toplum, onu uzun süreli deneyimler, maddi ve manevi pek çok kayıplar sonucu elde etmiştir" (Erginer, 1984: 22). Halk takvimi, resmi takvim arasındaki fark,zamanı farklı olarak isimlendirmeleridir.Her yörenin kendine has bir halk takvimi bulunmaktadır. Halk takvimini belirleyen başlıca etmenler çeşitli doğa olayları, bölgenin iklimi ve toplumun yaşam biçimidir.

Türklerin kullandıkları ilk takvimin “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” olduğunu Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lügât’it Türk adlı eserinde söyle açıklamaktadır; “Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur: Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusuyla müşavere yapar ve kurultayda “biz bu tarihte ne yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlayalım; bu, aramızda bir andaç olarak kalsın” dedi. Ulus, Hakan'ın bu önerisini onayladı. Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarım büyük bir ırmak olan suya doğru sürsünler, diye emreder. Halk, bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar: bir takım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi "sıçgan -sıçan" imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve "sıçgan yılı" denilmiş; bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş: 2 -ud yılı: öküz yılı, 3 -pars yılı: pars yılı, 4-tawışgan yılı: tavşan yılı, 5-inek yılı: timsah yılı, 6-yılan yılı: yılan yılı, 7-yund yılı: at yılı, 8 -koy yılı: koyun yılı, 9-biçin yılı: maymun yılı, 10-takagu yılı: tavuk yılı, 11-ıt yılı: köpek yılı, 12-tonguz yılı: domuz yılı (Bayat, 2007: 9).

Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet olduğunu düşünerek belli kabulleri oluşturmuşlardır. Örneğin “Timsah yılı”nda yağmurun çok fazla yağacağı ve bolluk olacağına; “Domuz yılı”nda kışın çok sert geçmesinden dolayı zor duruma düşeceklerini düşünmüşlerdir. Bu takvimde Türkler, her yılın bir özelliği olacağına inanmışlardır. Türklerde gün adları İslâmiyet’ten sonra orta çıkmıştır (Bayat, 2007: 10).

Bu adlandırmaların yanında insanlar bazı günleri uğurlu veya uğursuz olarak nitelerler. Bu inanış bütün toplumlarda görülmektedir ve bu inanışın oluşmasında toplumun inanç sisteminin etkisi bulunmaktadır. Örneğin Müslümanlar melekleri kaçıracağı düşüncesiyle İslam dininde kutsal kabul edilen Cuma günlerinde evi süpürmeyi uğursuzluk alameti olarak görmektedir (Boratav, 1984: 137-138).

İnsanlık tarihinde ilk olarak halk takvimi, daha sonra halk takvimi doğrultusunda resmi takvim oluşturulmuştur. Halk takviminin oluşumu ve gelişiminde coğrafi şartlar,

insanların uğraş alanları, geçmişten getirdikleri gelenek ve görenekler ve inançları etkili olmuştur (Orucov, 2012: 27). Halk bu takvime, "ana-baba hesabı", "eski hesap", "çoban hesabı", "sayılı" ya da "hesaplı" adları vermektedir (Veren, 2009: 2).

Çalışma sahamızda Milâdî takvimin yanı sıra "eski hesap" adıyla bilinen Kameri takvim ve On İki Hayvanlı Türk takvimi kullanılmaktadır. Yörede bu takvime göre yıllar, yılan, koyu, keçi, at, it, fare, tavuk gibi adlarla anılmaktadır. Yöre halkının gündelik işlerini düzenlemek için kendi bilgi ve tecrübelerine dayanarak oluşturduğu halk takviminde tarihi çok eskilere dayanan "On İki Türk Takvimi" biliyor ve kullanılıyor olması oldukça dikkat çekicidir.

Ülkemizde yakın zamana kadar kullanılan Rumî takvim ile Milâdî takvim arasında on üç günlük fark bulunmaktadır. Yöredeki yaşlı kişiler hesaplarınıRumî takvime göre yapmaktadır. Yörede bu takvime "Kocakarı Takvimi" denilmektedir.

Yöre halkının aylara verdiği isimlerde ise yörenin geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın izleri görülmektedir. Bu da bize halk takviminin günlük yaşantı ile bağlantısını göstermektedir.Ağrı halk takvimine göre yılın birinci ayı Aralıktır ve bu ay kış mevsiminin başlangıcı sayılmaktadır. Bu tarih yöre halkı için önemlidir. Çünkü bu zamanda ekinler toplanmış, kış hazırlıkları tamamlanmış ve hayvanlar artık barınaklarına kapatılmış olması gerekmektedir.

Kış "Büyük Çile" ve "Küçük Çile" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Büyük Çile kırk gün, Küçük Çile ise yirmi gün sürmektedir. Halk arasında yaşayan bir efsaneye göre bu Büyük Çile ve Küçük Çile çileler iki kardeştir. Büyük Çile büyük kız kardeş, Küçük Çile küçük kız kardeştir. Büyük kardeş ağırbaşlı olduğundan daha uzun sürmese dehavalar yumuşak giderken küçük kardeş uyumsuz bir karakter olduğu için Küçük Çile çok yavaş ve zor geçmektedir;

"Ocaḫ, Şubat ayı 'Çile' ayıdır. Yirmi gün çileñin biridir. Gırḫ gün de biridir. Büyüḫ Çile gırḫ gündü. Küçüḫ Çile yirmi gündü. Birinci aydan ikinci ayıñ onuña Büyüḫ Çiledi. Sonrası Küçüḫ Çiledir. Zemheridir." (KK:3)

Bir diğer söylenti ise Büyük Çile ile Küçük Çile'nin kardeş olduğu yönündedir. Hatta Büyük Çile ve Küçük Çile arasında geçen şu temsili sohbet Büyük Çile ile Küçük Çile arasındaki mevsimsel farkı gösterir niteliktedir;

"Önce Büyüḫ Çile girer kırḫ gün. Sonra küçüḫ çile olar yirmi gün. Bunnar ikisi gardaş da Büyüḫ Çile, Küçüḫ Çile. Küçüḫ Çile büyüġe diyer;

-Ne yaptıñ?

Diyer;

-Vallah gittim, topladım tandırıñ kenarıña geldim.

Küçüḫ büyüġe ne diyir?

-Hay seniñ başıñ batsın! Hele baḫ gör ne yapım? Sen tendiriñ başıña topladın men gittin mi tendireden soḫup küfeden çıkarajam.

Yani öyle soġuḫ yapacam ki havayı. İnsanlar tandırıñ altındaki deliġe gireceḫ ısınmak için. Aynen öyle oluyor gerçektende. Büyüḫ Çile geldiġi zaman Küçüḫ Çile gadar soġuḫ olmuyor. Büyüḫ Çile de kış yaz kimin geçer ama küçüġü gelende soġuhluḫ eksi gırḫ dereceye gadar gelir." (KK:38)

Yörede Çile ayları için söylenmiş birçok efsane bulunmaktadır. Bunlardan biri de Büyük ve Küçük Çile'nin, ayının kış mevsiminde yattığı uzun uykuyla ilgili olanıdır;

"Ayı çileye girdi derler. Ayı gışıñ gırḫ gün bir yanınıñ üstüñde gırḫ gün bir yanınıñ üstüñde yatar. Ayı gışıñ çıḫıp gezmez golay golay. Bazen derler;

-Aya, çileye mi girdiñ sen ayı kimin?

Diye söylerler adam evden çıḫmadıgı zaman. Çile ayı ayıñın yuvasıñda galdığı zamandır." (KK:25)

“Ayı çileye girerdi gara gışta. Dağdaki ayı gırḫ beş gün bir yanınñın üstüñe yatar. Meyva bir şey bıraḫar ona yiyer. Ayağıñı yalar. Gırḫ beş gün bitti mi diğer yanıña yatar. On beş gün sonna uyanar. Diyerler;

-Ha tamam çile bitti yaz geldi.

Diyerdiler.” (KK:31)

Çile aylarının bittiği gün kış boyunca soğuyan toprağın ısınmaya başlaması yörede kahramanlıkları sıklıkla anlatılan Köroğlu karakteri ile şöyle birleştirilmiştir;

“Çetin gışa Çile deriz. Mart’ıñ yirmisiñde biter. Büyüḫ Çile gırḫ, Küçüḫ Çile yirmi gün olar. Köroğlu’ñun oğlu gayada galmış. Tam donmaḫ üzereyken yer nefeslendi diyerdiler. Buñu Çile’niñ bittiği, düştüğü zaman olmuş. Gejeñin yarısıña gadar ölmezse kişi daha ölmez. Alttansıcahlıḫ gelmiş. Ölmemiş.” (KK:40)

Ocak ayı yani “Zemheri” yılın en soğuk ayıdır. Zemheriden sonra gelen “Gücük ayı” en kısa ay yani Şubat ayı gelmektedir.Kısa sürmesinden dolayı bu aya “Gücük ay” denilmiştir. Bu ayda Hızır Nebi’nin ata binip dolaştığı ve yolda kime rast gelirse ona yardım ettiğine inanılır.

Küçük Çile bittikten sonra Nevruz’a kadar geçen zamana “bayram ağzı” denir. Soğuk günlerin geçmesi ile birlikte yeryüzü ısınmaya başlar. Bu günlerde Hızır aleyhisselamın yaktığıateşle dünyayı ısıtacağı düşünülür. Bu aydan sonra artık cemreler düşmeye başlar. Cemrelerden ilki havaya, ikincisi suya, üçüncüsü de torağa düşer. Halk arasında cemre düşmesi büyük bir sevinç vesilesidir. Yörede dördüncü ve son olarak rüzgâra cemre düştüğüne inanılır;

“Mart’ıñ yirmi biriñde cemre düşer havaya. Sonra geler yazımız. Yazıñ ilk günü düşer. Ondan sonra hafta hafta düşer. Önce havaya, sonra suya, sonra torpağa en sonunda da ateşe düşür. En son ‘Paş’ düşer. Yani rüzgâra cemre düşer bir de. Rüzgâr ıscaḫ vuranda zaten gar galḫır, gidir. Cemre dört tanedi. Hava soyuḫta olsa, buz da olsa rüzgâr vurdu mu gar eriyir. Kış bitiyir.” (KK:37)

Halk arasında cemreye ses benzerliğine dayanarak ‘cemile’ adlandırılması da yapılmaktadır;

“Yirmi bir gün ‘Cemile’ ler var. Cemile bir gün gara düşer. Bir hafta galır. Bir hafta sonna buza düşer. Bir hafta galır. Bir hafta sonna yere düşer. Yer buharlanır. Diyeriḫ;

-Aha, vallah yaz geldi.

Cemileler Şubat’ıñ sonuñda Mart’a doġru geler.” (KK:31)

Yörede cemrelerin Çarşamba günününden Çarşamba gününe düştüğüne inanılır;

“Birinci cemre havaya tüşer. İkincisi tofraġa. Üçüncüsü suya düşer. Cemre Çarşamba’dan çarşambaya tüşer.” (KK:3)

Yörede 21 Mart Nevruz günüdür. Nevruz için yapılan hazırlıklar günler öncesinden başlamakta evler temizlenmekte, hasta ziyaretleri yapılmakta, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmektedir. Nevruz’dan itibaren bahar başlamış olsa da soğuk havalar bir süre daha devam eder. Bayramdan yirmi gün sonra “Camışgıran” adı taşıyan soğuk bir kış dönemi geçirilir. Camışgıran döneminin hikâyesini ve kendisine bu adın verilmesi hakkında söylentiyi kaynak kişi bizlere şöyle aktarmıştır;

“Camışgıran Nisan’ıñ yirmisiñde bitir. Ben ele duydum ki; bir garınıñ çoḫ keçisi varmış. Bir Ermeni’ye söylür. Bu mecbur galır. Bunun keçisiniñ yiyeceği bitmiş. Bu garı Ermeni’den ot istiyir. Onun da otu samanı çoḫ. Ermeni diyir;

-Sen gızıñı meñim oğluma ver. Meñ sana ot, saman verecem.

Bu garı Allah’a yalvarır. Garı diyor;

-Sabah açılsın meñ mecbur gızımı verecem.

Gendi gendine bir türkü tutturar. Hem ağlar hem söyler

Ülker yana sallandı.

Acep yaza ne galdı?

Oñda Allah-ü Teâlâdan emir gelir. Yaġmur yaġır, yeşil bitir. Sabah'a yaḫın bir rüzgâr, bir yaġmur gızı gedir yatmamış ki Allah'a yalvarmış. Gız deyir;

-Anne, anne!

-Ne var ay gızım?

-Anne, gaḫ gapıları aç.

-Neyoldu gızım?

-Anne, gaḫ gapıları aç. Keçiyi bıraḫ.

-Kızm nereye bıraḫım?

Gaḫır, baḫır ki hiçbir dirhem gar yoḫ. yaḫmur yaġır. Rüzgar vurur. Yeşil çıgıf. Neyse bu galḫır keçiyi ötürür. Mart ayı. Mart ayı dert ayı deyirler bizim burda. Bu gadın der;

-Mart saña parmaḫ çıhım. Yaza çıḫtı oğlaḫ çıḫım.

Bu yannış gonuştu. Bu aparır daġa otarmaga. Allah, bir gar, bir rüzgâr, bir fırtına. Gocagarının orda keçileriñin hepsi gırılıf. Gocagarı da orda ölür. O kadıñın orda keçileri öler. O zamanlara burda Gocagarı soyuḫları derler." (KK:37)

"Gocakarı soğukları" olarak nitendirilen mevsimsel dilim için halk şöyle bir efsane daha anlatmaktadır. Bu dönem halk arasında "Goca Lele" soğukları olarak da bilinmektedir;

"Mart ayıñdan sonna üçüyle beşi arasıñda fırtına eser. Goca garılar dışarı çıḫarsa yoluñu şaşırır, gider, ölürler. O zamana 'Gocagarı Fırtınası' zamanı denir. Fırtına yaşlılarıñ yönüñü değiştirir. Eviñ yoluñu bulamazlar. Gocagarılar dışarı çıḫarmazlar o zaman." (KK:32)

Camışgıran soğuklarında dışarıya çıkan hayvanların telef olacağı düşüncesi ile genellikle hayvanlar dışarıya çıkarılmaz;

“Nisan’ıñ başlarıñda ‘Gocagarı Soġuġu’ zamanıdır. Sonraki hafta yaylalara çıḫarız o vakit ‘Camış Gıran Soġuġu’ gelir. Hayvannarıñ çoġusu dışarıda galmışsa goyunlarıñ guyruġuñu soġuḫ götürürdü, camışlar gırılırdı. Guyruġuñu şöyle götütürdü; goyun yerde yatarken üzeriñe kar yağıyor, ayaz vuruyor. Kuyruġu şişer ve hastalanır.” (KK:36)

“Nisan ayıña Camışgıran deriz. Nisan ayıñda saman, ot yoḫ zaten gar yağır. Yem bulamayınca bütün hayvannar telef olmuş. Ondan bu ismi vermişler. Nisan’ıñ on beşiñde olar.” (KK:40)

“O zaman gış çoḫ sert gelmiş. Bir goca neneñin on beş, yirmi tane oġlaġı varmış. Mart’a yahlaşanda keçiler oynaşır. Oynaşandan sonna sabah bir galḫır ki bir metre gar yagmış. oġlaḫlar dogduḫtan sonna bu sefer ölür. Onun adı ‘Camışgıran’ olar. Evde heç yemeġi yoḫ goca neneñin. Hayvanı hep gırılar dışarı çıhamayınca.” (KK:3)

Halk arasında Mart’ın birinden itibaren geçen on iki günü, her gün bir ay olarak değerlendirerek yılın diğer aylarında havaların nasıl olacağına dair yorumlar yapılır. Ağrı’da Mart ayına“Dert ayı” da denilmektedir. Mart ayında halkın yiyeceği ve yakacağı azalmış ve hâlâ kış bitmemiştir.Bu müşkül durumu anlatmak için halk “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır” gibi kalıp sözler kullanmaktadır.

Nisan ayı ise yörede“Aprıl/Abrul” olarak bilinmektedir. Yöre halkı Nisan ayının beşine özellikle dikkat etmekte, o gün şiddetli bir rüzgâr eseceği için hayvanlarını dışarı çıkarmamaktadırlar. Ayrıca Abrul’un beşinde dolu yağabileceği ihtimali göz önünde bulundurularaktarlaların ekim işleri bu günden sonraya bırakılır. Ayrıca yörede Nisan ayına “Boz Ay” denildiği de tespit edilmiştir.Yörede bu zaman için bu adlandırmanın yapılma sebebi yaylaya mevsimde dışarıya çıkan kocakarının helâk olma hadisesidir;

“Sonna ‘Boz Ay’ vardı. Boz ayda böyledir; bir saat yağmur yağar, iki saat hava açar. Baḫarsın bir saat sonra yine öyle bir tipi gaḫtı ki. Mart’ıñ yirmi biri Nevruz’a gelir. Yani Yaz mevsimi başladı demeḫtir. Bir ay da Nevruz ayıdı.” (KK:3)

Boz ay havanın bir açık bir kapalı olduğu bahar mevsimi öncesi son zaman için kullanılan bir adlandırmadır;

“Üç ay Çiledi. Çile bitti mi Boz Ay gelir. Bir ay Boz Aydır. Çile o gadar soyuḫ ki o ay bitti mi Boz ayda hava bozarır. Bazen açır, bazen duman olur. Soyuḫ olur, baḫırsın ıscaḫ olur. Bir ay da Boz ay bitir. Boz Ay Mart’ıñ yirmisiñde bitir. Boz Ay da bitti mi Sultan Navruz geler.” (KK:37)

Yörede 6 Mayıs günü Hızır ve İlyas peygamberlerin buluştuklarına inanılmaktadır. Bu gün baharın gelişinin müjdecisidir. Hıdrellezgünü yörede büyük bir coşku ile kutlanmaktadır.

21 Haziran “Yay” olarak adlandırılan yaz ayının başlangıcıdır. Haziran-Ağustos ayları yaz mevsimi dönemidir. Fakat yazın ortasında hava sıcaklıkları ani bir şekilde düşmekte ve bu tarihten sonra artık sabahları bitkilere çiğ düşmektedir.

Temmuz sonu Ağustos başı arası geçen bir haftalık döneme arasına “çürük ayı” denir. Bu aya Çürük ayı denemesinin sebebi bitkileri bu mevsimde sıcaktan çürümesidir.

Pastırma yazı denilen dönem Ağrı köylerinde Ekim ayı içerisinde yaşanır. Bu dönemde sıcaklıklar çok yükselir ve bu dönem geçtikten sonra artık sonbahar gelmektedir. Yörede sonbahar mevsimine “Payız” adı verilmiştir. Sonbahar’ın ortasında ise “Koç Katımı” gerçekleşmektedir. Payız’ın ortasında gerçekleşen bu törende halk çeşitli kutlamalar yapmaktadır;

Yörede Eylül ayı için “Aşır Ayı”, “Muharrem Ayı” gibi tabirler de kullanılmaktadır. Güzün başlangıcı yöre halkı tarafından ‘Nahırgovan’ olarak adlandırılır. Nahırgovan’dan sonra artık çobanların altı ay süren işi bitmiş ve hayvanlar tamamen barınaklarına kapatılmış olur;

“Güzüñ Kasım ayıñda ‘Nahırgovan’ olardı. Artıḫ hava soyuḫ olardı. Çoban hayvannarı bıraḫardı. Nahırgovanda hizmeḳlarıñ haggı biter.” (KK:31)

“Yirmi dört Aralıḫ’ta bizim burda hayvannara çoban tutarız. Deriz senin haggın bu gadar para. On ikinci ayıñ yirmi dördü ‘Nahır govan’ dır. Nahırı bıraḫıp çıḫtıgı an çobanıñ.” (KK:25)

“Aralıg’ın yirmisinde bura ‘Nahırgovan’dır deriz. O zamana gadar burda hayvan otluyurmuş. O günden sonna artıḫ hayvannar içeri girer, otlama biter.” (KK:35)

Kışın gelmesi ile hayvanlar ahırlarına, insanlar da kış için yaptıkları hazırlıklar ile evlerine kapanmaktadır. Hatta evlerin bacaları bile dışarıya kapatılarak topyekûn bir dinlemeye geçilmektedir. Yörede halk bahar mevsiminde bacalarını açıp kış geldiğinde ise bacalarını kapattıklarını kaynak kişi bu durumu şöyle ifade ermiştir;

“Şubat’ın on beşi oldu mu bajaları açıñ. Yaz gogusu var.

Ekim ayının on beşi oldu mu diyerdiler;

-Bajaları gapatıñ gış geliyor.” (KK:31)

3.5.2.2.Halk meteorolojisi

Meteoroloji, atmosferde meydana gelen olayları inceleyen bilim dalıdır.Halk meteorolojisi de, yağmur, rüzgâr, fırtına, kar gibi hava olaylarını tecrübe ve gözleme dayalı olarak incelenmesidir (Artun, 2013: 252). Hava tahminleri yapılırken halk bir takım argümanları göz önünde bulundurmaktadır. Nail Tan, hava tahminleri yapımında üzerinde durulan noktaları şu şekilde sınıflandırmıştır;

1)Uzaydaki varlıklardan ve göksel olaylardan yararlanarak tahmin

2)İnsanlardan yararlanarak tahmin

3)Bitkilerden yararlanarak tahmin

4)Hayvanlardan yararlanarak tahmin

5)Yerel işaretlere göre tahmin

6)Tabiattan yararlanarak tahmin

7)Haftanın günlerinden yararlanarak tahmin

8)Halk takvimine göre tahmin

9)Diğer tahmin yöntemleri (1976: 250-275).

Halk, yapılan tahminler sayesinde tarlasını ekeceği, hasadını kaldıracağı, hayvanını barınağından çıkaracağı zamanı tayin etmekle kalamayıp kötü hava koşullarından en az seviyede etkilenmenin yollarını bulmaya çalışmıştır (Özyurt, 2010: 1).Halk, hava tahminlerinde bulutların hareketleri, güneşin ve ayın rengi, hayvanların hareketleri ve çıkardıkları seslere bakarak çeşitli tahminler yapılmaktadır.Bu tahminler Türkiye'nin hemen her yerinde benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ağrı'da da halk yaptığı tahminler ve gözlemlerle elde edilen bilgiler şu şekildedir;

-Söğüt mevsiminden önce yapraklarını dökerse kışın karın az yağacağı düşünülür.

-Kavak yapraklarınıyukarıdan dökmeye başlarsa, kışın zor geçeceğine inanılır.

-Ağaç dallarının uç kısımları kuruduğunda yazın çok sıcak geçeği düşünülür.

-Yazın yapraklar ani bir şekilde solduğunda kış mevsiminin çok erken geleceğine inanılır.

-Yörede ay ile güneş dönerken birbirleriyle çarpıştıklarına inanılmaktadır. Bu durumu düzeltmek için halk tutulma anında silah ve tüfeklerle havaya ateş açmakta, tencere tavalarla sesler çıkartmaktadır. Yörede aya karşı korkuyla karışık bir saygı beslenmektedir;

"Ay tutulmasıñdan çoḫ gorḫulur. Ay tutulanda annem anladardı havaya ateş ederlermiş, tavaları tencereleri birbiriñe vurarlarmış, sesleriñi yükselder baġararlarmış ayıñ önüñden garartı çekilsin diye. Hocalar dua oḫurlarmış, ezan oḫurlarmış. Hüsüf, küsüf namazı gılarlar. Dua ederler;Allahım, sen bu üzerimize gelen belayı def et." (KK:1)

“Aya baḫtırmazdı büyüḫlerimiz bize. Ay sizi alar, götürer derlerdi. Uşaġını alıf dışarı çıḫırsan. Baḫırsan ki ay yarım olmuş. Çocuḫta aya baḫanda çocuḫ hastalıyir. O zaman çocuġun eliniñ içiñe baḫıñ. Böyle diliñiz uzatıñ bahıñ. Eger avcuñun içi acıysa ‘Aylıḫ’ hastalıġı oluftur. O zaman bir gümüş parayı bilen adama ay kestireceḫsiniz. Getirif çocugun üstüñe asacaḫsınız. Çocuḫ kutaracaḫ.” (KK:23)

“Ay ve Güneş tutulanda ezan oḫunardı. Namaz gılınardı. Allah’a yalvarırlardı. Tövbe istiġfar ederlerdi. Cenab-ı Allah’a secde ederlerdi. Musibetlerden, belalardan Allah’a sıgınardıḫ. O anda deprem olabilirdi çünkü.” (KK:35)

-Ayın dolunay şeklini aldığı günler halk arasında büyük bir tedirginlik yaşanmaktadır;

“Dolunay çoh büyüḫse, ay dünyaya yaḫınsa felaket gelir derler. Aydan da güneşden de gorḫurlar. Ama bu gorḫu saygıdan geler. Her gün gördüġü güneşi degişiḫ bir şekilde görünce gorḫuyor. Niye böyle oldu? Bir şey mi olacaḫ? Diye düşünüyorlar. Eskiden daha çoḫ gorḫuyordular. Bilim ilerlediḫçe bundan vazgeçtiler.” (KK:32)

-Yörede deprem tahminleri ayın rengine ve boyutuna göre yapılmaktadır;

“Bazen baḫıyorsun ay doğmuş ama çoh gırmızı. O zaman deprem olurdu.” (KK:36)

-Depremin çok sıcak ve kızıl havalarda olacağı inancı vardır. Yörede depremin oluş sebebi şöyle açıklanmaktadır;

“Anneme deprem niye olar diye sorardıḫ. Annem diyerdi; bir tane öküz var dünyañın altıñda. Dünyayı melekeler ile o tutuyor. Öküzüñ burnuña sineḫ girdiġi zaman, başıñı oynadanda deprem olar.

-Ay halkalandığında havanın bozacağı söylenir.

-Eğer ayın önüne bir sis çökerse yağmur yacağı söylenmektedir.

-Yeni Ay çıktığında eğer Ay dik vaziyetteyse yağmurun yağmayacağı Ay yatık duruyorsa, yağmur yağacağı düşünülür;

“Ay doġduġu zaman beyle tik çıḫtımıydı o ay açıḫ gider. Ama bele yan çıḫtıġı zaman yaġmurlu gider.” (KK:15)

“Atalar eskiden baḫardılar ay ilḫ doġduġu zaman ufaḫtan bi günlüġüken derler ki mesela; ayıñ aġzı yuḫarı bu ay guraḫ geçer. Veyahut da az meyilli yaġışlı geçeceḫ. Onarı tecrübe etmişler o zaman.” (KK:25)

“Biz aya bahardıḫ derdik ki ay tezelenmiş. Ayın aġzı yuḫarı doġru olursa yaġış olmazdı. Aşaġı doġru aġzı dönmüş olursa yaġmurlu olar ay. Mesela geçenlerde balı çıḫaracaklardı. Dedim saḫın çıḫarma dört ġün bekle. Dört ġün sonra çıḫarırsan bereketli olur eġer şimdi çıḫarırsan bereketi olmaz dedim. Ayıñ belli zamanlarından bereket olur.” (KK:34)

“Annem gökteki aya bakardı. Ayın aġzı aşaġıysa çoḫ yaġmur yaġacaḫ derdi. Aġzı yuḫarıysa guraḫ olacaḫ derdi. Ne aşaġı ne yukarıdaysa hava ne yaġmurlu ne de guraḫ olacaḫ derdi.” (KK:36)

-Bulutların alt kısmı koyu renkli ise yağmur yağacağı düşünülür.

-Bulutlar dağınık bir vaziyette duruyorsa hava çok rüzgârlı olacağı söylenir.

-Doğu yönünde hava açık olduğunda günün sıcak geçeceği eğer doğu yönünde bulut varsa rüzgâr eseceğine inanılmaktadır;

“Kıble açık olduğu zaman hava güzel olacaḫ. Kıble de bulut varsa aşırı rüzgar olar. Rüzgâr bulutları kıbleye çekerse yaġmur yaġmazmış.” (KK:45)

-Eğer hava bunaltıcı derecede sıcaksa yağmur yağması beklenir.

-Eğer yazın yağmur az yağar ise kışın çok fazla kar yağacağına, yazın çok fazla yağmur yağarsa da kışın az kar yağacağına inanılmaktadır.

-Sert esen rüzgârın yağmur getireceğine inanılır.

-Gökkuşağının görülmesi havanın yakında açacağını göstermektedir.

-Gece yıldız sayısı çoksa havanı soğuk, az ise sıcak olacağına inanılır;

“Yıldızlar mesela çoḫ olanda babam diyerdi;

Ayaz çıḫtı. Bu gece ayaz çoḫ olacaḫ.

Yıldız çoḫsa ayaz çoḫ,

Yıldız yoḫsa ayaz yoḫ.

Diyerler.” (KK:1)

“Gökde ıldız çoḫusa ertesi güne gelende hava çoḫ güzel olar.” (KK:39)

-Gök gürlemesi halk içerisinde bir musibetin habercisi olarak görülür. Bu durumda halk, Allahtan yardım istemektedir;

-Gün batarken gökyüzü kızıl ise ertesi gün havanın güneşli olacağına, gün doğarken kızıllık varsa o gün yağmur yağacağı düşünülür;

“Hava gızıl oldu muydu günüñ ḫoş geçer diyerlerdi eskiden o mala gidenner. Hava bulutlu oldu muydu vallaḫ arḫan yaştır diyerlerdi. Islanacaḫsıñ yani.” (KK:15)

-Güneş bulutların arasında ise çok yakın zamanda güneş açacağı düşünülür.

-Kışın gece yıldızlar görünür bir vaziyette ise sabah kırağı düşeceği söylenir.

-Kış mevsiminde kar çok yağarsa, baharda havaların güzel olacağına inanılır.

-Kış mevsiminde kızıl bulutların kar getirdiğine inanılır.

-Yaşlı kişilerin dizlerinin ağrıdığı gün havanın yağmurlu olacağı söylenir.

-Mevsimlerin geçiş hızına göre diğer mevsimin tahmini olarak ne kadar süre etkili olacağının tahmini yapılmaktadır;

“Gış böyle aşırı tez gidende deyirdiler ki; gış fareniñ üzeriñe gurulmuş.Gış aġır gidende diyerdiler ki; gış, bu yıl ilanıñ üstüñe gurulmuş. Her sene bir hayvanı söyleyerdiler. Her sene bir hayvana gurulurdu. Gurduñ üzeriñe, köpeġiñ üzeriñe, atıñ üzeriñe. Mesela diyordu;

Ya gış merkep gibi galdı. Gitmiyor.

Ama bu gış tez geçti. Diyerdiler;

Gış, at gibi geçti.” (KK:31)

“İlkbahar eġer çok uzatır uzatır gelmezse o yaz soġuklar uzun süre devam eder. Kış bir türlü gitmez. Yoḫ, eġer zamanında gelmişse zamanıñda gider. Kış da öyle zamanıñda kar düşerse zamanıñda da bahar gelir.” (KK:36)

-Mart ayının ilk on iki günü, on iki ayı temsil eder. O günlerde hava nasıl olursa, o aylarda da hava o şekilde olacağına inanılır.

-Güneş doğduktan kısa bir süre sonra kaybolursa yağmur yağacağı söylenir.

-Sağanak yağmurun peşinden güneşli bir hava geleceğine inanılır.

-Sonbahardarüzgâr çok eserse, kış sert geçeceği yorumu yapılır.

-Üçüncü cemrenindüştüğü gün soğuk bir hava varsa kışın sert geçeceğine inanılır.

-Yazınçiğin, kışın kırağının düştüğü günler yağış beklenir.

-Yöredeki bazı dağları bulutlar sararsa havanın yağışlı olacağı tahmin edilmektedir;

“Yaġmur yaġacaġıñı önceden bilirdiḫ. Burda Köse Dağı var. Köse Dağı bulutları başıña çeḫtiġi zaman diyerlerdi ki;

Köse Dağı,

Yağmur başı.

Köse Dağı,

Getirdi yaşı.” (KK:1)

“Dağdan taraf dolu olursa ama yağmur yağar. Dağdan gelen bulutlar yağmur yağdırır.” (KK:34)

-Yörede birçok hayvanın durumlarına bakılarak hava tahminleri yapılmaktadır;

Arılar oğul verdiğinde yağmur yağması beklenir.

Eğer arılar kovanlarından dışarı çıkmazsa hava soğuyacağı düşünülür.

Çakallar gece fazla ses çıkardığında ertesi gününyağmurlu geçeceği düşünülür.

Fareler çok fazla ses çıkardığı zaman yağmur yağacağı söylenir.

Guguk kuşu çok fazla öttüğünde kışın sert geçeceği yorumu yapılır.

Horozlar gece vakti öttüğünde ertesi gün havanın iyi olacağı söylenir.

İnekler gözlere sinek konduğunda şiddetli yağmur yağacağı düşünülür.

Kargaların akşam bir araya toplanırsa ertesi günün güneşli olacağı, sabah toplanırlarsa havanın akşam soğuk olacağına inanılmaktadır.

Karıncalar bir yere birikmişse yağmur yağacağına inanılır.

Karıncalar yuvalarının girişinin güney tarafına toprak yığması durumunda yağmur yağması beklenir.

Kargalar çok ötmesi kar yağışının habercisi olarak görülür.

Koç katımı gününde koç, kara koyun ile çiftleşirse kış çabuk geçeceği düşünülür.

Koçların kavga etmesi yağmur yağışını işaret etmektedir.

Kurbağaların çok fazla ötmesinin yağmur getireceği söylenir.

Kuşlar ağacın dalında yan yana durduklarında yağmur yağacağı düşünülür.

Kuşların grup halinde yere konmaları yağmur veya kar yağışına yorulur.

Etrafta çok fazla sinek olması yağışlı havaya işaret etmektedir.

Tikliler hazımsızlık problemi yaşadığında havanın soğuk olacağına inanılır;

-Yörede Acem yeli ve Kıble yeli olmak üzere iki rüzgâr çeşidine göre hava tahminlerinde bulunulmaktadır;

"'Acem yeli' deriz biz İran'dan geler. Doġudan geler. Acem yeli buġdalarıḫ yetişmesinde çoḫ iyidir. Su görevi yapar. Nem getirer. İran yeli gelsiñisteriz biz. 'Kıble yeli' de buġdayı gurutur. Şu an Acem yeli geldiġi zaman 'Buġulama' dönemi oluyor buġdalarıñ olgunnaşma dönemi yani. Diyerler ki;

Acem yeli doldurur, kıbla yeli gururtur." (KK:1)

"Eskiler havaya baḫanda hangi bulutuñ yaġmur getireceġini çoḫ net bilerdiler. Mesela biz tarlada çalışırken çoḫ yoruluyoduḫ. Diyoduh;

-Hava bulutlanmış, yaġmur gelejeḫ. Eve gidelim.

Babalarımız baḫtığı zaman derdiler;

-Ay oġul, bu bulut yaġmur getirmez.

Bulutuñ yönüñe göre söylermişler. Doġu yönüñden, kıble yönüñden gelen bulut yaġmur getirirmiş. Osmanlı rüzgarı derlerdi batıdan esen rüzgara. İran rüzgarı da doġudan eserdi. Onnar diyerdiler ki;

-Osmanlı yeli daimdir. İran yeli çabuḫ döner.

O zaman tarlayı savururlardı ya tarlada gem döġer o buġdayı savururdular yel esende saman bir tarafa buġda bir tafara ayrılardı. Ama yel dönerse, bir anda biterse işler de yarım galacaḫ. Onuñ için derlerdiler ki;

-Osmanlı yeli gararlıdır. Osmanlı yeli estiġi zaman buġdayı savur. İran yeli çabuḫ döner.

Doġayı çözmüşlerdi. Çünkü doġa onarıñ her şeyiydi. Doġañın diliñi bilirlerdi." (KK:32)

"Gıbla dolu olursa, gıbladan gelen yaġmuru rüzgar daġıdır. Mesela yaġmur yaġacaḫ, gıbla tarafı dolu. Gıbladan eġer rüzgar eserse o yaġmur daġılır. Gıbladan gelen yaġmuru da yel daġıdır derler. Yani o yaġmaz derler." (KK:34)

-Yöre halkı rüzgârın esiş yönüne göre yapacakları günlük ve mevsimlik işlerin zamanı planlanmaktadır;

"Eskiden derlerdi;İran yeli esir. Bugün ılıḫ hava olacaḫ.Osmanlı yeli derdiḫ, batıdan eserdi. O zaman derlerdi ki; bugün hava çoh sıcaḫ olacaḫ. İran yeli esende bilirdiḫ ki düzenli bir rüzgar. Mesela patos olacaḫ önceden öküzlerle gen döġerdiler. Sonna buġdaları ayıḫlamaḫ için küreḫle yuḫarı atardılar. Rüzgar samanı götürürdü, buġda galardı. Biz İran yeli esende buñu daha iyi yapardıḫ. Osmanlı yeli hem çoḫ hızlı olardı hem de hemen giderdi. Ama İran yeli düzenli idi. Randımanlı eserdi. Millet derdi;

-Ha, bugün İran yeli esir. Buġdayı savurabiliriz.

İran yeli uzun süre estiġi için derlerdi böyle. Osmanlı yeli esende derlerdi;

Ya bu taraftan esse kısa sürer. Bir anda terse döneceḫ. Bu sefer iş olmayacaḫ. Bugün buġdayı savurmayalım.” (KK:38)

-Yörede yağmur yağmadığı zaman evin ilk çocuğunun dua etmesi halinde yağmur geleceğine inanılır

“Bundan üç dört yıl önce yaġmur yaġmırdı. Halam bana dedi ki;Ay Dileḫ, sen ananıñ ilkisen. Sen dua oḫursan yaġmur yaġar.Dua da neydi? Meñ anamıñ ilkiyem diye başlayan bir dua vardı. Onu söylersen yaġmur yagarmış.” (KK:13)

-Yağmur yagmadığı zaman yeşil ot yakılırsa yağmur yağacağına inanılır.

-Yağmurun yağması veya çok fazla yağan yağmurun durması için halk arasında “Dodu dodu” adlı bir gelenek sürdürülmektedir. Kaynak kişi bu geleneği şöyle açıklamıştır;

“Mesela yaġmur yaġardı, durmazdı. Köyden yaşlı bir adam eliñe kepçeyi alardı. Onu gezdirerdi. ‘Dodu dodu’ derlerdi bu oyuna. Deyirlerdi;

Dodu doduyu gördüñ mü?

Doduya selam verdiñ mi?

Dodu gapıdan geçende

Gırmızı gülü gördüñ mü?

Onu diyer, dolaşır, bir şeyler toplardı yaġmur dursun diye. Ama yazıñ guraḫ geçerse biri çıḫar eliñe kepçeyi alar. Bu sefer başka bir dodu dodu türküsü söylerdi;

“Dodu dodu’yu gördüñ mü?

Dodu dodu’ya selam verdiñ mi?

Dodu burdan geçende

Gırmızı don giydiñ mi?

Yaġ yaġ yaġmur.

Gün baba gün çıḫ.

Kızıl ata miñ çıḫ.

Bir tane daha vardı yaġmur yaġması için;

Dodu Doduyu gördüñ mü?

Dodu'ya selam verdiñ mi?

Dodu gapıdan geçende

Başına bir su döktüñ mü?

Dodu Dodu ne ister?

Kaşıḫ kaşıḫ yaġ ister

Allah'tan yaġmur ister

Ver Allah'ım ver yaġmur." (KK:28)

-Yağmur yağması için yörede uygulanan bir diğer yöntem ise ziyaretlerden alınan taşların dere ve çaylara atılmasıdır;

"Yaġmur yaġmadığı zaman evimiziñ arḫasıñda bulunan ocaḫtan üç tane taş alardılar. Murat çayıña atardılar. Ona da derlerdi ki; çoḫ taş atarsan bu seferde yaġmur durmaz. Hatta attığın taşı geri çıḫarmazsan yaġmur durmazmış derlerdi. O yüzden taşı nereye attığımıza iyi baḫardıḫ." (KK:32)

-Yörede yağmurun yağması için yüksek dağlarla çıkılarak dua edilmesi geleneği de hâlâ devam etmektedir;

“Yaġmur duasına çıḫarken büyüḫ daġlara çıḫardılar. Evde de aglayacaḫ yavru bebeḫ bıraḫacaḫ, gideseñ. Oñu bıraḫıp gidende Allah onuñ aġlamasıña razı olmaz. Yaġmur verer, annesi babası dönsüñ diye.” (KK:38)

-Yörede bir yılın kurak bir yılın bolluk içerisinde geçeceği inancı hâkimdir.

-Yörede yağmur ve karın yağış şekline iriliğine, süresine ve yağdığı mevsime göre bir takım isimler verilmektedir.

-Yörede gün hesabı ayın şekline göre yapılmaktadır;

“Ay hesabıyla gün hesabı birbiriñi tutmur. Gün hesabı ay hesabıñdan on üç gün önceden gider. Bugün ayıñ yirmi ikisidir. Eski hesap Kasım’ıñ doḫuzudur. Aya göre hesap budur. Asıl hesap da bu zaten. Gün hesabı önceden gider. Ayın şekliñe göre hesaplanır ay hesabı. Ay hilalden başlar. On beşiñe gelende ay dolunay olar. Ondan sonna da on beş gün küçülmeye başlar. Küçüle küçüle gelir hilal olar tegrar ayıñ ilḫ günü gibi. Aylarıñ başlayıp bittiġini öyle bilerdiḫ.” (KK:35)

“Ay hilal olanda ayıñ biridir derlerdi. Ay dolunaya dönende ayıñ on dördü derlerdi. Ayıñ hangi günlerinde olduġunu böyle bilirlerdi.” (KK:38)

“Ay hilal oldu mu Ramazan’ıñ birinci günüdür. Aya baḫarsan ay böyle çiliḫ o gün ayıñ on beşidi.” (KK:39)

“Ay hilal olanda derlerdi ay tezelendi.Ay dolunay olanda derlerdi; ay on yarılandı. Ay tegrar başa dönende ay tamamlandı diyerdiler.” (KK:31)

-Ağrı’da halk arasında saatin kaç olduğunu belirlemek için halk güneşin geliş yönü, gölge boyu gibi etmenlere bağlı olarak tahminler yapılmaktadır;

“Gündüz günüñ saatiñi belirlemeyi gölgeyle yapardılar. Ayaḫla gölge boyuñu sayıyordular. Misal gölge başıyla sonuña bir işaret goyuyodular. Ayaḫlayıp baḫıyordular. Mesela on adım çıḫtı. Diyerdiler;

Şimdi vaḫit ilkindidir. Aḫşama yahlaşmıştır. Bu aḫşam güneşidir.” (KK:38)

“O zaman saat yoḫuydi. Güneşde dururdun. Gölgeni ayaḫlardın. Öğle olmuş, ikindi olmuş bilerlerdi. Gölge uzadıḫça saat ilerlerdi. Öyle teknoloji falan yoḫuydi. Ama tahminner de çıḫıyordu.” (KK:31)

“Rahmetlih babannem hiç saate baḫmazdı. Ama saatiñ on iki milim şaşmadan bilerdi. O orda söylerdi. Ben burda saate baḫardım. Bizim bir ahırımız bir de öy damımız vardı goyunuñ südüñü, peyniriñi falan saḫladığımız. Orda girişte bir hol vardı küçüḫ. Orda kendiñe bir yer belirlemişti. O hola güneş tüşerdi. Güneş yarı olduġu zaman derdi ki; vaḫit gün orta vaḫti. Öğlene de hayatta öğle demezdiler. ‘Gün orta’ derlerdi. Añşama da ‘Çer vaḫti’ derlerdi.

Ay gızım, ışıġı açıñ. Çer vaḫti çöḫtü.

diyerlerdi. İlkindi vahtiñde bizi hayatta uyutmazdılar. Üç harflilere rast gelirsiniz. Onnar ikindi vaḫti rahatsız eder derlerdi.” (KK:28)."

3.5.3.Halk Hukuku

Bir toplumun örf ve âdetlerio toplumun yazılı olmayan hukukunu oluşturmaktadır. Bu kurallar, halkın yılardır devam eden davranışlarının uzantısının ürünüdür. Halk hukukunun oluşmasında ki amaç toplumsal düzeni oluşturma gayesidir. Bu kurallar toplumda öylesine benimsenmektedir ki zaman zaman yazılı hukuk kurallarından dahi öte tutulmaktadır (Dursun, 2011: 109).

İslâmiyet’ten önce Türk toplumunda hukuk, örf ve adetlere göre oluşturulmuş iken İslâmiyetten sonra bu durum değişmek zorunda kalmıştır. İslâmdairesine girdikten sonra Türkler örfi hukuk kuralları ile şer’i hukuk kuralarına uygun bir sistem oturtmaya çalışsa da Türkler arasında hiçbir zaman,tamamen İslâm hukuku egemen olamamıştır (Önder, 1976: 226).

Yazılı hukukun henüz gelişmediği dönemlerde halk toplumsal hayatın çeşitli alanlarında bir takım kurallara ihtiyaç duymuş, bu doğrultuda halk hukuku kuralları oluşmuştur. Halk hukuku kuralları aynı zamanda yazılı hukuku kurallarının temelini teşkil etmiştir. Toplumun vicdanında yaralar açmamak için yazılı hukuk kurallarının oluşturulurken halk hukukundan faydalanılmaktadır (Yund, 1963: 3181).

Bir toplun duygu ve düşünüş dünyası, halk hukukunu oluşturmaktadır. Bu kurallar; aile içi, sülale, arkadaş, çocuk-genç-çocuklar arası; cinsiyete dayalı, gruplar arası kuralları kapsamaktadır (Sevindik, 2013: 71).

Halk hukukunun uygulamalarına; köydeki anlaşmazlıkların mahkemeye gidilmeden çözümlemek;tarla, bağ, bahçe sınırlarının belirleyip korumak;köyde bulunan hayvanların köyün ortak alanlarına veya kişilerin mülklerine zarar verdiği durumlar; evlilik, nişan bozma, boşanma gibidönemlerde neler yapılması gerektiği hakkında insanlara yol gösterici olmuşlardır (Çobanoğlu vd. 2004: 1). Biz de çalışmamızın bu bölümünde Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yazılı hukuk kuralları kadar etkinliği bulunan bu uygulamalar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3.5.3.1.İmece/yardımlaşma

İmece, "Kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi veya birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesidir" (Türkçe Sözlük, 2011: 1182). İmece toplumsal bir yardımlaşma çeşididir.

Ağrı'da imece usulü bir iş tutacakken öncelikle işin yapılacağı gün belirlenir. İş başlamadan önce evde iş bölümü yapılır. Eşe-dosta, konu-komşuya haber gönderilerek işin ne zaman yapılacağı bildirir. Evin temizlenir ve gelecek kişilere ikram edilecek yemekler yapılır. İşin yapılacağı günherkes erkenden kalkar ve işleri tamamlar. Yaşlı genç herkes o gün bir araya toplanmakta ama eğer gençler de o gün yardıma gelmişlerse işler daha hızlı ilerlemektedir. İşler genellikle akşam ezanına kadar bitirilmektedir.

Köylerde geçmiştehasat zamanlarında, düğün ve bayramlarda, hep beraber iş tutulduğunda yörede bir takım edebi ürünler icra edilmekteydi. Örneğin insanlar bulgur kaynatırken bir yandan da maniler, türküler söylemekte bilmeceler sormaktaydılar.

Köylerde genel olarak tarım ve hayvancılık yapılması, işlerin kısmen insan gücüne bağlı olması nedeniyle yardımlaşma gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylerde imece usulü iş görülen yerler şunlardır;

-Cenazekaldırılırken

-Düğün hazırlıkları yapılırken

-Ekmek pişirilirken

-Ev yaparken

-Hayvancık ve tarım ile ilgili işlerde

-Kış için yapılan hazırlıklarda

3.5.3.2.Kız kaçırma

Yörede gerçekleştirilen evlilikler genellikle gönül rızası ile gerçekleştirilirken kimi zaman da kız kaçırma yolu ile evlilikler yapılmaktadır. Kişiler kız istediklerinde eğer kızın ailesi razı olmazsa bu tip bir evlilik yoluna başvurulmaktadırlar. Bu tarz evlilikler yörede tatlılık ile sonuca bağlanmaya çalışılmaktadır. Kızları kaçan kimi aileler kızlarını bir ömür boyu affetmezken kimisi de nikâh kıyıldıktan veya bir çocuk sahibi olduktan sonra kızlarını affetmektedirler. Toplumda ailenin rızası olmadan yapılan bu evlilik biçimi hoş karşılanmazken sevenlerin arasına girilmez mantığı ile durum kabullenilmektedir;

“Benim gardeşim buradan bir gızı sevmişti. O gız da gardeşimi sevmişti. Gız oḫulu bitirende başgasına verdiler. Biz gızı gaçırdıḫ. Onnar zaten annaşmışlardı. Hemen gapıyı çeḫtiḫ. Adamlar hemen bizim evi basdılar. Pencerelerimizi gırdılar. Şikâyet ettiler adamlar bizi. Gızı alıf götürdüler. Benim biraderi de içeri attılar. Sonra araya hatırlı adamları araya bırahtıḫ. Gızı aldıḫ sonna. Küslüḫ veya gan döḫme yoluna gidilmez. Hemen barışıḫ yapılar. Gız veriler.” (KK:40)

3.5.3.3.Alışveriş, ticaret ve ortaklıklar

Yörede tarımsal işlerde bütün toplumun harfiyen uyduğu bazı geleneklere bulunmaktadır. Bunlardan biri toprak sahibinin işlerini kendinin yapması biri isebir kimse ile anlaşarak malının ona emanet etmesidir. İkinci yöntemde bir kişi toprak sahibi iken diğer kişi tarlanın ekiminden sökümünü kadar bütün işlerin görülmesinden sorumludur. Tarladan çıkan ürün ise ürün ise eşit miktarda paylaşılır.

Bu yöntemin dışında en yaygın uygulanan yöntemlerden biri de tarlanın icara verilip ekilen araziden çıkan ürünlerden, tarla sahibine bir miktar ayrılmasıdır. İcar tarlanın yıllık olarak kiraya verilme işleminin adıdır.

Yörede yapılan anlaşmaya uyulmakta, herkes sözüne sadık kalmakta ve herhangi bir problem çıktığında daköyün ileri gelenleri tarafından problem çözüme kavuşturulmaktadır. Bu kurallar yazılı hukuk kurallarıymış gibi uygulanır.

3.5.3.4.Miras paylaşımı

Ağrı'da geçmişte kız çocuklarına mirastan pay verilmekle beraber günümüzde kız çocukları ile erkek çocuklarına miras eşit bir şekilde paylaştırılır olmuştur.Miras paylaşımı günümüzde bütün kardeşlere eşit bir şekilde dağıtılmaktadır. Ancak eskiden köylerin genelinde kızlara miras verilmemekte, kıza miras verilse bileverilen mal genelde köyün uzağında bulunan veya kullanışsız bir arazi olmaktaydı. Köylerde dinî hassasiyeti olan aileler kızlara mirasın üçte birini vermektedir;

"Miras hugugunda bizde gız almaz miras bazen isterse de eşit migtarda veren de olar. Ama doğru olan şeriata göre ikiye bir verir." (KK:40)

"Kıza miras vermezler. Çünkü kızı dış görürler." (KK:31)

3.5.3.5.Kişiler arası anlaşmazlıkların çözümü

Köy bir anlaşmazlık çıktığında muhtar ve köyün ileri gelenleri ile hatırlı kişileri, aralarında anlaşmazlık olan kişileri bir araya getirerek tarafları anlaştırma yoluna gitmektedir. Bu anlaşmada kimsenin gönlünün kırılmamasına ve herkesin kabul edeceği bir çözüm bulunmasına dikkat edilmektedir. Böylece meseleler mahkemeye gidilmeden köylünün kendi içinde çözülmektedir;

"Köyde büyüḫ bir gavga olanda büyüḫler araya girer barıştırardı. Küsleri barıştırmaya 'Gan bağışlama' diyerdiḫ. Bura bizim bir aḫraba bir adamıñ goluñu gırmış. Nenem getmiş golu gırılan adama barışıḫ istemiş. Adam demiş;

-Meñim gırılan golum sana gurban olsun.

Barışlıḫ yapmışlar. Hatrı sayılan bir insandı.” (KK:40)

3.5.3.6.Çiftçi mallarını koruma

Yörede birinin hayvanlarınınköylünün bağına bahçesine girmesi ve zarar vermesi durumunda köyün ileri gelenleri tarafından, zarar belirlenipzararın karşılığınca para hayvanların sahibinden alınarak tarlası zarar gören kişiye verilmektedir. Eğer tarla sahibi buna razı olmaz ise mahkemeye başvurmaktadır.

Köylerin ortak olarak kullandığı meraların korunması ve hayvancılık oldukça önemlidir. Eğer bu meralar zarar görürse zarar verenler meraları kullanma hakkını kaybetmektedir;

“Köyüñ ortah gullandığı meralar var. Herkes bu arazileri düzgün gullanmaḫ zorunda. Hor gullanamaz. Gullananlar toplumdan dışlanır ve merayı bir daha gullanamaz.” (KK:40)

3.5.3.7.Borç alıp verme

Borç meselesinde yörede söylenen söz, senet sayılmaktadır. Geçmişte borç veren kişi senet yapmaz ve borç vereceği kişinin “Ramazan bayramında vereceğim.”, “Yay başı vereceğim.” gibi sözlerine itimat etmektedir.Fakat günümüzde alışverişler genellikle senetle yapılmaktadır. Yörede borç faizle verilmemekte alınan ne ise o verilmektedir.Borçlu kişi borcunu her şartta ödemekte, borç veren ise borcunu alacağı günü beklemektedir;

“Borç almaḫ ayrı bir davadır. Tefeciliḫ ayrı bir davadır. Eskiden büyüḫler diyerdi;

-Git, filan ağadan beş yüz lira al, gel.

-Ne zaman vereceḫ?

-Harmanda.

-Tamam.

Alardı borcuñu harman gelende her şeyden önce gider borcuñu öderdi.

Sen borçlanırdıñ. Gomşu, ahraba gelerdi. Sorardı;

-Borcuñ ne gadardır?

-İki bin.

Biri çıḫarır goluñdaki bileziği vererdi. Biri goyun vererdi. Biri ineḫ vererdi. O borcu orda toplar, öderdiler. Çünkü sevgi, saygı vardı, merhamet vardı. Şimdiki insannarda merhamet yoḫ ki. Hiçbir borçlu hiçbir borçluya toḫat atmamıştır. Şimdi tefeciliḫolmuş adet. Şimdi neje evler yıḫıldı. Neje cinayetler oldu borç yüzünden. Benim köyümüñ muhtarı tefeci yüzünden intihar etti." (KK:31)

Kişiler borcu, kendinden tekrar temin edebileceği kişilere vermektedir.Yörede borcuna sadık olmayan kimselere güvenilmemektedir. Fakat geçerli sebepler ile kişi borcunu ödeyemedi ise borç veren kişi,kendi inisiyatifine göre borcunu daha sonra ödemesi için borçluya mühlet vermekte veyabu durumu kabul etmeyip mahkemeye başvurmaktadır.

Köyde ölen kişinin ardından ölüye karşı yapılması hak olarak görülen en önemli görevlerden biri ölen kişinin herhangi bir kimseye borcunun olup olmadığının sorgulanması ve ardından eğer var ise ölü mezara defnedilmeden borcunun kapatılmasıdır;

"Ölümüñ ardından hemen taziye evinde toplanan paradan meftanıñ borçları ödener. Öbür âleme borçsuz gitmesi istener. Herges alacaġıñı, vereceġiñi yazar bir kenara ki ölende borcum varsa bilinsiñ." (KK:40)

3.5.3.8. Kefillik

Kefil, Büyük Türkçe sözlüğe göre kelime anlamı itibariyle; "borcunu ödeyemeyenin veya verdiği sözü yerine getiremeyenin bütün sorumluluğunu üzerine alan kimse, kefalet veren kişidir"(www.tdk.gov.tr). Kefil, kişi borcunu ödemediği takdirde kendisi ödemeye mecburdur.

Köylerde birbirlerine güvenen insanlar arasında kefillik olmaktadır. Fakat yörede birine kefil olup malını mülkünü kaybeden insanlar var olduğu için kefilliğe imtina ile yaklaşılmaktadır. Genellikle kefil olacak kişi,alınan paranın ne için kullanacağına bakmakta eğer zarurî ihtiyaçlar için borç alınıyorsa kefil olmakta, kişinin o parayı keyfi olarak aldığını biliyorsa kefillik isteğini kabul etmemektedir.

3.5.3.9.İcar

Tarlaların, bahçelerin mal sahibi tarafından belli bir süreliğine işlenmesi için kiraya verilmesi olan icarda,anlaşma öncesinde nasıl bir söz verilmişse hasat yapıldıktan sonra o söz yerine getirilir. Köyde her tarladan alınan bedel aynı değildir. Sulak ve verimli tarlaların kirası daha yüksektir. İcar olayında da senet sepet yapılmasa da verilen söz mutlaka yerine getirilir. Kimi zamanda tarladan çıkan ürün eken kimsenin harcadığı miktarı karşılamıyorsa icarın alınmamaktadır.

3.5.3.11.Ödünç alma

Yörede kişilerin maddiyatının bir şeyi almaya yetmemesi durumunda konu komşudan, akrabadan kendisine para veya malın muadili geri verilmek koşulu ile bazı mallar ödünç alınmaktadır. Ödünç mal vermeTürk toplumunun yapı taşlarından biri olan yardımlaşmanın gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörede bazen evde eksik olan ekmek bazen tarlada kullanılacak olan bir tarım aleti ödünç olarak alınıp verilebilir.

3.5.3.11.Evlilik hukuku

Yaşı geldiği halde yuva kuramayan gençler aileler için endişe kaynağıdır. Geçlerin bir an önce yuva kurmaları beklenir.

Evlenecek olan erkeğin ailesi köyün içerisinden başlayıp dışarıya doğru yayılan bir yol izlenerek gelin aramaya başlamaktadır. Kız ararken ilk olarak yakın akrabalar, komşular, köylüler ve aile arkadaşlarına başvurulmaktadır.

Köylerde hem resmi nikâh hem de dini nikâh kıyılmaktadır. Önceleri muhtarlar nikâh ahdini gerçekleştirirken şimdinüfus müdürlüğünde nikâh işlemleri

gerçekleşmektedir. Düğünden önce ise mutlaka imam nikâhı kıyılır. Nikâhta kızın dinî olarak hakkı olan "mehir" istenir.

3.5.3.12.Boşanma hukuku

Yörede belirli sıkıntılar sonucu eşler arasında oluşan problemlerin bir an önce çözülmesi arzu edilir. Bu süre içinde birbirinden ayrı kalan eşlerinçevresindekiler bir an önce bir araya gelmelerini, eğer kati olarak karar vermişler ise ayrılmalarını isterler. Fakat genellikle yaşanan sıkıntılarda, aileler araya girerek problem halledilmektedir.

Boşanma işlemleri mahkemelerce yapılmaktadır. Yörede boşanan erkek ikinci bir evliliği rahatlıkla yapabilirken bayanlar boşandıktan sonra genellikle evlenmemektedir. Toplum boşanan kadına iyi gözle bakmamaktadır;

"Eskiden boşanma yoḫuydu. Biri boşandılar dedin mi çoh ayıp garşılardılar. Şimdi moda olmuş. Cenab-ı Allah gadını yaramış. Demiş buna gözün gibi baḫ. Arada her türlü geçimsizliḫ olabilir ama bunu güzele baġlamaḫ lazım gelir. Biri boşandı mı çocuḫ da etikilenirdi. Bir arḫadaşıyla dalaşanda o çocuḫlar deyir;

-Get, anañ babañ adam olsaydı seni bıraḫmazdı yannız.

Diyerler. Bu bir baş gaḫıncı, bir leke olardı. Çoḫ fazla artıḫ. Bir tene deġil, beş tene deġil." (KK:31)

Boşanmadan sonra çocuklar eğer küçük ise annesinde kalmaktadırlar. Boşanma sonrasında mal paylaşımı ise mahkemelerin kararına göre uygulanmaktadır.

3.5.3.13.Sonradan kazanılan akrabalıklar

Köyde çocuğu olmayan aileler ya Allah'a tevekkül ederek kaderlerine razı olmakta yahut ikinci bir evlilik yapma yoluna gitmektedirler. Ayrıca yörede yakınlarının çocuklarını evlat edinme düşüncesi önceleri varken günümüzde evlat edinme resmi olarak yapılmaktadır;

“Çocuġu olmayan kişiler genellikle yaḫını olan kişileriñ çocuklarıñı evlat ediniyorlar. Bu kadınıñ ya da erkeġiñ gardeşiñin çocuḫları olabilir. Miras olarak mallarıñı onlara bıraḫıyorlar. Aile arasında iletişim iyi değilse başkalarıñın çocuklarıñı da evlat edinilebiliyor.” (KK:1)

Yörede kan kardeş, süt kardeş ve kirve ile yakın bir bağ kurulduğu için evliliklerine toplumda hoş bakılmamaktadır;

“Gan gardeşliḫ vardır. Ve gan gardeşle evlenilmez. Süt gardeşle evlenilmez. Kirve ve onuñ aḫrabalarıyla seniñ yaḫın ahrabalarıñ evlenemez. Artıḫ aḫraba olaraḫ görülerler.”(KK:13)

3.5.3.14.Suç işleme

Yörede bir suç işlendiğinde resmi mahkemelere başvurulmakta ve devletin verdiği cezaya razı olunmaktadırlar. Bu zamana kadar köylerde bazı cinayetler işlenmiştir fakat olay tekrar kan dökmeye kadar gitmemiş mahkemenin verdiği karara saygı duyulmuştur.

Köyde herhangi bir hırsızlık olayı olduğu zaman ya çalının malın iadesi yapılmakta yahut mal miktarınca para hak sahibine verilmesi ile anlaşma sağlanmaktadır;

“Köyde hırsızlıḫ olanda polisi, jandarmayı çaġırmazdıḫ. Köyde hemen ihtiyar heyeti toplanardı. Diyelim adamıñ malıñı çaldı. Oñu geri vererdi. Çaldıġı malı kesdiyse onuñ parasıñı vererdi.” (KK:40)

Kaza ile olan olaylarda ise köyde hatırı sayılan kişiler, tarafların arasına girerek olayın çözülmesi için ricacı olmaktadır.

3.5.3.15.Arazi paylaşımı

Arazi paylaşımı noktasında çıkan anlaşmazlıklar yine köyün ileri gelenleri tarafından herkese hakkının teslim edildiği ve tarafların kabul ettiği yöntemler ile çözülmektedir. Sorunun çözümünden sonra kişiler haklarına razı olmaktadır;

“İki aile arasında annaşmazlıḫ olanda aile büyüḫlerine danışarlar. Mesela mene hacı annaşamırıḫ arazi gonusunda. Aile büyüġüne danışarıḫ. Aile büyüḫleri de iki tarafı bir araya getirerdi. Diyerdi;

-Arazi gaç dönümdü?

-On beş dönüm.

On beş dönümü ikiye bölerdi. Bir çüt goyarlar. Bir daş atarlar. Daşı atanda bu taraf gelerse seniñ bu tarafa gelerse meñim.” (KK:40)

3.5.3.16.Pay etme

Özellikle kurban bayramlarında kişiler arasında oluşan ortaklık sonucu kesilen hayvanın etlerinin, adil bir şekilde dağıtılması yörede oldukça önem arz etmektedir. Yörede bu dağıtımda ‘çüt çekme’ denilen yöntem uygulanmaktadır;

“Gurban kesifte pay ederken de bir pay sayısıña göre şeyler bıraḫırlar. Çakmaḫ, bıçaḫ, şeker gibi. Adam sırtıñı çevirer. Adamlar sıraya girer. Sırayla der o adam sıradaki adamları görmeden. Şu seniñ bu seniñ diye. Eski dilde buna çüt çeḫme derlerdi. Şimdi gura diyerler.” (KK:40)

3.5.3.17.Kul hakkı/hayvan hakları

Yörede kul hakkı yememek ve Allah’ın yarattığı bütün canlılara saygı duymak en önemli erdemlerden biri olarak görülmekte nesilden nesile bu faziletlerin aktarılması için gayret gösterilmektedir;

“Haram yemeḫtense ölmeḫ yeġdir. Meḫ Allah’ıñ izniyle hacca da getmişem. Adamıñ altıñı civiñden tüşüf. Getmiş çarşıya, gapuduñ civine goymuşudu altını ama civiñ altı deliḫ. Baḫtım yerde bir şey var çaputa baglamış. Baḫtım içiñde bir altın. Goydum civime. Bir saat sonna adam döñdü geldi.

-Ya meñ altınımı salmışım. Oġluma nişan tagacaydım. Bir altın biriñden borc almıştım.

Çıharttım altınıñı verdim o adama. Allah'ıñ izniyle haram yememişem. Çoḫ da fakıridim. Ama köyüñ zengini olmuşam." (KK:27)

Yörede sayılıp sevilen âşıklardan biri hayvanlara zarar vermek ile ilgili şu mısraları dile getirmiştir. İlk olarak siyasi meselelerden dolayı yanlış anlaşılmaktan korktuğu için dile getirmekte tereddüt etse de daha sonra şiirini tamamlamıştır;

"Yüce dağıñ garı gibi,

Çalışırım arı gibi.

Bir peteğin balı gibi,

Cana gıymayın gıymayın.

Ve aḫşam yattım. Muhasebem çoh guvvetli. Dedim bunu diyersem her halde meñi götürürler. Çünkü operasyon var ya. Ama şimdi söyleyebilirim. Niye? Kedi, köpeğiñ ayağıñı, gulağıñı kesiyorlar." (KK:31)

Sonuç olarak toplum hayatını düzene sokan ve kırsal kesimde yaşayan kişiler için kimi zaman yazılı hukuk kurallarından bile daha etkili olan sözlü kurallar yörede son derece etkin bir rol oynamaktadır. Böylece hem gündelik hayat düzenlenmekte, hem çıkması muhtemel kargaşalar engellenmekte,hem de insanlar birçok sorununu mahkemelere başvurmadan çözebilmektedir.

Yörede halk hukuku kurallarının geçmişte çok daha etkili bir güç iken günümüzde geleneklerin zayıflaması ile bu kurallar gün geçtikçe etkisini kaybetmektedir. Sözlü hukuk kuralların etki gücünün daraldığı görülürken yörede yaptığımız gözlemlerde, halkın büyüklerine duyduğu saygının sonucu olarak çeşitli anlaşmazlıkların çözümünde onlara başvurduğu görülmüştür.

3.6.Geçiş Törenleri

3.6.1.Doğum

İnsan hayatında doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere başlıca üç önemli geçiş dönemi bulunmaktadır (Örnek, 2000: 131). Doğum, bu geçiş dönemlerinin ilkidir. Bireyler aile kurduktan sonra, kurdukları aileyi daha güçlü temellere oturtmak için çocukları olsun istemektedirler. Doğum, aile bağlarını pekiştirici bir özellik göstermektedir. Ayrıca ailenin soyunun devamını sağlayan anne-baba toplumda saygın bir konuma gelmektedir (Artun, 2004: 87).

Türklerde, geçmişten bu güne çocuksuzluk büyük bir eksiklik ve ayıp olarak görülmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Bayındır Han kendi otağında düzenlediği bir şölende oğlu olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, çocuğu olmayanları kara otağa oturtmuştur. Dirse Han'a kara koyun yahnisi ikram edilmiştir. (Gökyay, 1976: 3). Bu durum üzerine Dirse Han'ın karısıDirse Han'a şunları yapmasını söyler; "Hey Dirse Han, bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme, yerinden kalk, alaca çadırını diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuz, Dış Oğuz'un beylerini topla, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ, göl gibi kımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile olur ki bir ağzı dualının duası ile Tanrı bize bir topaç gibi çocuk verir, dedi." (Ergin, 2013: 23-24).

Halk hikâyelerinde de çocuksuzluk motifi karşımıza çıkmaktadır. Kirmanşah hikâyesinde, hükümdarın: "Dedim, altın teşti gan gusuyorum içine, Allah bene bu hükümdarlığı vermiş, bu saltanatı vermiş, bene bir baba deyen bir yavrum yok." (Sakaoğlu vd. 1997: 43) sözleri ile Hurşit Şah'ın evlat sahibi olabilmek için hayırlar yapması çocuğun toplumda ne kadar önemli olduğunu gösterir niteliktedir.Halk hikâyelerinde çocuğu olmayan hükümdarların toylar düzenleyip, açların doyurması, ihtiyaç sahiplerini giydirmesi, borçluların borcunu ödemesi gibi olaylar sonucu çocuk sahibi olacaklarına inanılmaktadırlar.

Bugün Anadolu'da uygulanmakta olan birçok âdet ve inanma şekilleri eski Türk inançlarından izler taşımaktadır. Halk bu âdet, inanma ve pratiklerin geçmişe dayandığını

bilmekle birlikte bunlara İslâmi özellikler yükleyerek bu uygulamaları geliştirip, yaşatılmasını sağlamaktadır (Artun, 2005: 134).

Toplumumuzda bu kadar önem verilen bir olgu olan doğum, hemen her çağda mutluluk verici ve ailenin toplum nezdinde saygınlığını artıran bir olay olarak görülmüştür. Doğumun bu derece önemli bir yerde olması, doğum sürecine bazı törenlerin eşlik etmesini sağlamıştır (Artun, 2005). Doğum sürecine dair gelenek, görenek, adet ve inanmalar ailelerin çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak doğumun sonrasındaki zaman dilimini kapsamaktadır (Teke, 2005). Geçiş dönemlerine ait inanmalar o dönemden geçen kişileri yalnız bırakmamak, kişinin geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak aynı zamanda da kişinin başına gelebilecek tehlikelerden ve zararlı etkilerden onu korumayı amaçlamaktadır (Yüksel, 2007).

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, geleneksel Türk kültüründe olduğu gibi Ağrı yöresinde de önemli ve sevindirici bir olay olarak kabul edilir. Doğum, ailenin nüfusunu artırması ve aile bağları güçlendirmesi nedeniyle önem arz eden ve birçok geleneği bünyesinde barındıran bir süreçtir.

Doğumun öncesinde ve sonrasında anne ve bebeğin iyi olması için uyulması ve kaçınılması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Günümüzde de bu inanç ve pratikler aynı şekilde veya değiştirilmiş, geliştirilmiş şekillerde yaşama imkânı bulmaktadır. Anne için hamileliğin sonu, bebek için hayatın başlangıcı olan doğum ile ilgili Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında birçok âdet oluşmuştur.Geçiş dönemlerinin birinci evresi olan doğumun çevresinde oluşan âdetleri doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç bölümde incelemeye çalışacağız.

3.6.1.1.Doğum öncesi yapılan uygulamalar

3.6.1.1.1.Kısırlığı giderme

İnsan yaşamının önemli bir yeri olan doğum, toplumda mutlu bir olay olarak görülmüştür. Bu sebeple çevresinde pek çok âdet hâsıl olmuştur. Gelinin erkek evine geldiği ilk gün kucağına bir çocuk verilmesi veya gelin yatağı hazırlanırken yatakta bir erkek çocuk yuvarlanılması çocuk sahibi olmanın önemini gösteren davranışlardır. Çocuğu

olmayan kadına toplumda dışlanmaktadır. Bu yüzden çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar çeşitli yollara başvurmakta vebu durumdan kurtulmak için çareler aramaktadır.

Edebi yaratmalarımızda da çocuksuzluk sıklıkla işlenen konulardandır. Türk destan ve halk hikâyeleri içinde çocuk, neslin devamı ve ailenin itibar kaynağı olarak görülmüş çocuğu olmayan kişiler toplumda itibar kaybına uğramıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Dirse Han, hanlar hanı Bayındır Han'ın ziyafetinde çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulmuş, kara koyun yahnisinden yedirilmiştir (Turan, 1990; Ergin, 1964). Manas Destanında Yakup Han uzun bir süre çocuğu olmadığı için eşini babasına şikâyet etmektedir (Ögel, 1998).

Toplumda bir ailenin çocuğunun olmaması o ailenin ocağın sönmesi ile bir tutulduğu için insanlar çocuk sahibi olabilmek için bir takım çarelere başvurmuşlardır(Çıblak, 2005: 166).Eskiden beri Türklerde hamilelik ve kısırlıkla ilgili çeşitli uygulamalarbulunmaktadır. Kırgız-Kazak Türklerinde kısır olduğu düşünülen kadınlar için, çölde tek başına biten bir ağaç ya da bir pınar başında kurban kesilmekte ve kadın gece boyu orada kalmaktadır (İnan, 2006: 167-168). Yakut Türklerinde, çocuk sahibi olmak isteyen kadın ak şamanlara gitmektedir. Yine Yakut Türkleri arasında, toplumda kutsiyet atfedilen bir ağacın altında, yer iyesine yalvararak dua edildiğinde çocuk sahibi olunacağına inanılmaktadırlar (Şener, 2003: 59).

Kırgız Türkleri, çocuk sahibi olamayan kadını, çok fazla yavrulayan bir hayvanın derisine oturtmak, kutsal yerlere gitmek, çocukları olan kadınların duasını almak gibi yollar ile kısırlıklarını gidermeye çalışmaktadırlar (Jumabaev, 2006: 22).

Uygur Türkleri ise Kaşgarlı Mahmut'un mezarının yanındaki "Hay Hay" ağacının dallarına kumaş parçaları bağlayarak veya Kaşgarlı Mahmut'un mezarının yanındaki "Hazreti Mollam" dağına çıkıp dua ettikleribilinmektedir (Rahman, 1996: 96-97).

Türk kültüründe çocuk, ailelerin itibar kaynağıdır. Çocuğu olmayan çiftler toplumda aile olarak sayılmamaktadır. İnsanlar bu izlenimden kurtulmak için çocuksuzluğun çarelerini aramışlardır. Geçmişte bilgisizlik nedeniyle kusur daima kadın aranmış ve kısırlığın tedavisinde kadına bazen acı bile verebilen birçok yöntem denenmiştir.

Ağrı 'da çocuğu olmayan kadınlar çeşitli yollara başvururlar. Bunları üç başlıkta toplayabiliriz. İlkihastane, doktor ve ebelere başvurulmasıdır. İkincisi halk hekimliği uygulamaları;üçüncüsü ise yatır, türbe gibi ziyaret yerlerine gitme, kurban adama, muska yazdırma gibi dinsel ve büyüsel nitelikte olan uygulamalardır. Dinsel nitelikte olan uygulamalar kutsal sayılan yerleri ziyaret etme, oraların suyundan içme, ağaçlarına bez bağlama, ziyaret yerlerinde kurban kesme en başta gelenleridir.

“Eski Türklerden günümüze kadar pek çok mezar, evliya-türbe-ziyaret adlarıyla anılmış çevresindeki ağaçlar kutsal sayılmış, buraları zaman zaman ziyaret edilen, medet umulan yerler olmuştur. Çok eski devirlerden beri Türk Milleti ata ruhlarına ve onların mezarlarına saygı duymuştur. Hatta Türk boyları arasında değişik dinî kültür muhitlerinde makam ve mezar meselesi başlı başına bir kült haline gelmiştir. Bilhassa kendisine maddi ve manevi alanda hizmet etmiş ulu kişilere Türk halkı velilik derecesinde bir ilgi göstermiştir. Bu tür büyüklerin makamları etrafında kurban kesmek, bez bağlamak gibi bazı pratiklerin de yaşatıldığını görmekteyiz” (Özkan, 1998: 3).

Yörede hamile kalmak ve kısırlığın giderilmesi için halk arasında uygulanan yöntemlerden bazıları şunlardır;

-Ağaç dallarına bez bağlayarak dileklerde bulunulur.

-Anne olmak isteyen kadının rahmine,ısıtılmış keçe koyulur;

“Bir güvece kor ateş koyardılar. Üstüñe yaġ döküyordular. Onuñ üstüñe de bir parça keçe koyuyordular. Keçeyi kuzu yünüñden yapılır. İsmi güzemdir. Kadın o keçeniñ üstüñe otururdu. Ondan çoḫ kimseniñ hamile galdığını gördüm.” (KK:36)

-Baharda toplanan çeşitli otlar kaynatılır. Kadın, bunların buharına oturtulur;

“Gadın hekimler gidiydi ot zamañı, çayır zamañı daġdan ot topluyor getiriydiler. Goyur böyüḫ bir gazanda gaynadiydiler. Onuñ suyu ajıjıh iliḫ gibi olan zamañı gadını içiñe oturdurdular. Dakka başıña tatlı vererdiler gadına, şerbet vererdiler ki bayılmasın diye. Bazısı da gaynar suya gor rahmiñ aġzını pişirerdi. O zaman Allah Teâlâ o gadına çocuḫ vererse vererdi, vermezse de vermezdi. Ama öyle ondan sonna çoḫ çocuġu olan gadın oldu.” (KK:23)

-Yörede “hamama oturma” geleneği adı altında şifalı bazı otların buharına kadın oturtulursa çocuğu olacağına inanılır;

“Bir de hamama oturma varıdı. Özleriñe yararlı otları dağdan toplanırdı. Mesela kek otu, yarpuz otu başka otları toplarmışlar, gaynadırmışlar çok afedersiñ bir küçüḫ kabıñ içiñe doldururmuşlar. Kadın ay hali olduġu zaman onuñ üzeriñe otururmuş. Onuñ üzeriñe otururmuş çocuġu ondan olurmuş. Eskiniñ kelimesinden buġa otursuñ derlerdi. Çoḫ afedersiñ kadınlar yani buhara otursun içi temizlensiñ derlerdi.” (KK:34)

-Çocuğu olmayan kadın “katran buğusuna” oturtulur.

-Evelik buharında oturulur.

-Ebe gömeci buğusuna oturulur.

-Isırgan otu buharına oturulur.

-Suya tuz ve arpa kaynataılarak kadın buhara oturtulur.

-Hamile kalamayan kadın yeni doğum yapmış bir kadının eşine oturtulur.

-Kum ya da kiremit ısıtılıp kadının üzerine oturtulur.

-Hamile kalmak isteyen kadınlar tarafından “bezir” denilen bir çeşit yağ keçe üzerine dökülerek rahme yerleştirilir;

“Kısırlıġı gidermeḫ için eskiden ‘bezir’ diye bir şey vardı. Camışla mandalara sürerlerdi o beziri. Bezir daha önceden Rus zamanında Gaçakaçlıḫta yaġ olarak yemeḫte kullanmışlar. O siyah gibi sarı gibi bir yaġ idi. O bezir ile keçe vardı eskiden evlerimize tökerdiḫ. Yünden dökerdiler ḫallaçlar geler atardı. Beziri o keçe parçasınıñ üzeriñe tökerdiler. Beziriñ üstüñe de bir yumurta kırardılar. Onu çok af edersin kadınlar kendine tutardı. En mühim ilaç oydu. Kadınlarıñ o şekilde çocuġu olurdu.” (KK:34)

-Kadının rahmine dövülmüş siyah üzüm koyulur.

-Rahmin açılması için rahim ağzına kuyruk yağı sürülür.

-Keçe üzerine yumurta kırılarak kadın üzerine oturması sağlanır.

-Kuyruk yağı ve hurmadan yapılan karışım rahme yerleştirilir.

-Bele yumurta yakısı çekilerek belde üç gün bekletilir.

-Bel çektirilir

-Çocuğu olmayan kadın Nisan yağmurunun suyunu içer.

-Çocuğu olmayan kadın yüksek bir yere iple ayaklarından asılır.

-Çocuğu olmayan kadınlar için bazı hocalar kilit okumaktadır;

"Çocuġu olmayan gadınnar hocalara giderdi. Bir gün hoca dedi; bana açılmamış taze bir gıfıl getir. Gıfıl getirdiler. Onu hocaya oḫuddurdu. Hoca oḫudu, kilitledi. Dedi; sancı anıñda maña bunu getir. Bunu açmam lazım ki doġum yapsın." (KK:28)

-Çocuğunun olmasını isteyen kadınlar, Perşembe günleri ermiş ve evliya kişilerin mezarlarına giderek dualar ederler.

-Çocuk olması için "Kek otu" kaynatılıp içirilir.

-Çocuk olması için anne adayının karnına ılık havlu koyularak üzerinde kevgir gezdirilir.

-Çocuk sahibi olmak için yatır ve ziyaretlerde adak adanır.

-Ebeler ya da yaşlı kadınlar, anne adayının yumurtalıklarını kaldırır.

-Hamile veya çocuğu olan kadının elinden su içilir.

-Kadın Meryem suresini okur.

-Kadın kırk gün günde kırk defa İhlâs suresi okur.

-Hıdrellez günü gül fidanının altına bebek çizilir.

-İçme veya şifalı su kaynaklarına gidilir.

-Kadının karnı sabunlu suyla ovulduktan sonra baş aşağı edilir. Böylece kasıkların doğru yere geldiği düşünülür.

-Kırk tane katır tırnağı kaynatılarak kadına suyu içirilir.

-Koyun derisi sıcakken kadın deriye sarılarak bir süre bekletilir.

Ayrıca yörede kadınların doğumdan sonra üşütmeleri halinde bir daha hamile kalamayacakları söylendiğinden doğumdan sonra kadınların sıcak tutulması için bir takım uygulamalar halk arasında yapılmaktadır;

“Bir de doġumdan sonra hava alan kadınlar olurdu. Üşütüyorlar. O kadınlara da zegerek var susama benzer. Bir tas zegereġi sütüñ içiñde pişirirler. O zegereg öyle bir döġülmüş ya öyle bir hale gelir ki macun gibi olur. Onu beze koyar kadın tutar. Doġumdan sonra basur çıḫan kadın da oñu yapar. Bir, iki olay biter.” (KK:36)

“Bir de kadınlar doġum yaptıḫtan sonra kadınlarıñ altıña kül sererdiler. Soba külleri var ya külü sererdiler. Çok afedersin külü alta koyar üstüñe bir bez sererdiler kadınlar soġuḫ almasın diye üstüñe otururdular. Oradan sıcaḫ gelerdi.” (KK:34)

-Çocuk olmamasının sebebinin erkekten kaynaklandığı düşünülür iseerkeğe pekmez, ceviz, fındık ve çeşitlimeyve tohumlarından yapılmış macunlar yedirilir.

-Yumurta akı beyaz kısmı ile bal karışımını yiyen erkeğin güçleneceğine inanılır.

3.6.1.1.2.Gebelikten kurtulma

Doğum öncesinde istenmeyen bebekte, gebeliğe son vermek için halk arasında birtakım geleneksel yöntemler uygulanmaktadır. Ağrı yöresinde çocuk düşürme günah

olarak kabul edilip çocuğun doğumu tercih edilse de kimi zaman da gebelikten kurtulmak için aşağıdaki yöntemlere başvurmuşlardır;

-Bebeği düşmesi için kadın yüksekçe bir yere ayaklarından asılır.

-Bebekten kurtulmak için bolca limon tuzu içilir.

-Bölge hayvancılık yapıldığı için hemen her evde bulunan hayvan ilaçlar,kadınlar tarafından içilmektedir.

-Çocuğu düşürmek için mayasır otu içirilir.

-Maydanoz buğusu yapılarak kadın üzerine oturur.

-Rahim ağzına ebem gömecinin kökleri sürülür.

-Rahme yeşil sabun koyulur.

-Soğan suyu içilmektedir;

“Gebeliɳten kurtulmak için kadınlar soġan suyu içerdiler. Gaynadardılar, soġanıñ gırmızı kabuɳlu suyuñu içerdiler. Çocuġu olsuñ diye şimdi doɳtorlar soġanı gaynatıp içiriyorlar. Soġan içi temizler.” (KK:34)

-Telek başı rahim ağzına sürülür.

-Yörede gebelikten kurtulmak için bazı kadınlar ağır işlerde çalışmaktadır;

“Eskiden el kirkireleri variydi. Den çeɳiydiler onna. Oñu çehende o çocuɳ geliyir, düşüyirdi. Aġır iş yapanda çocuɳ durmoğordu. Çocuġu istemeyenner böyle yapırdı.” (KK:23)

Bu yöntemlerden öte işin İslâmi boyutu düşünülerek çoğunlukla istenmeyen gebelikler çocuğun doğumu ile sonuçlanmaktadır;

“Eskiden günahtan çok korḫarlardı. Çocuġunu herkes doğururdu. O yüzden gelen çocuḫ gelirdi.” (KK:36)

3.6.1.1.3.Gebelik

Kadının gebe olduğu anlaşıldıktan sonra kendisinden başlayarak ailesini, çevresini ve içinde yaşadığı toplumu ilgilendiren bir dönem başlamaktadır. Gebeliği ile birlikte kadın üstleneceği yeni rol için ruhi olarak hazırlıklara başlar. Gebelik, toplumda kadın için sosyal açıdan da önemli bir geçiş dönemidir.

Anadolu’da gebeliğin başlangıcından itibaren hem kadını hem de bebeği maddi ve manevi kötülüklerden koruyacağına inanılan pek uygulama bulunmaktadır. Kendinde bir takım değişiklikler hisseden kadın, gebe olup olmadığını öncelikle yakınındaki kadınlara sorarak emin olmaya çalışır. Eğer gebelik şüphesi güçlenirse bu haberi en yakınları ile paylaşır. Gebelik toplumda sevindirici bir haber olarak görülmekle birlikte toplumda bu durumun ulu orta paylaşılması hoş karşılanmamaktadır. Bu yüzden kadın gebe olduğunu açık bir şekilde söyleyemez. Bu haber bir süre evin erkeklerindenve aile büyüklerinden saklanır (Teke, 2005).

Hamile kadının hamileliği boyunca yapmış veya yapmamış olduklarının, insani ilişkilerinin dünyaya gelecek olan bebeğin fiziksel ya da karakter özelliklerini etkileyeceğine inanıldığından, gebe kadın bazı davranış örüntülerinden uzak durmakta genellikle iyi ve güzel davranışlarda bulunmaya gayret etmektedir.

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında gebe kadının yeyip içtiklerine dikkat edilir. Gebe kadının yemekten kaçındığı veya özellikle yenilmesi istenen bazı besin maddeleri bulunmaktadır;

-Anne adayı, acılı yerse çocuğu gazlı olacağına inanılır.

-Anne adayı,ekşi yerse çocuğun vücudunda kızarıklıklar çıkacağı düşünülür.

-Anne adayı,tavuğun derisini yerse çocuğun derisinde çatlaklar olacağı söylenir.

-Anne adayı,tavuk eti yerse bebeğin beyaz tenli olacağı düşünülür.

-Bebeğin gözleri siyah olsun diye zeytin yenilir.

-Bebeğin yüzü güzel olsun diye elma tüketilir.

-Bebek güzel olsun diye anne adayı süt içer.

-Bebek güzel olsun diye ayva yenilir.

-Gebe, kelle yerse çocuğun sürekli burnunun akacağına inanılır.

-Hamile kadın, kelle veya işkembe yerse bebeğin kel olacağına inanılır.

-Hamile kadın, ciğer ve çilek yer ise doğacak bebeğin teninde leke olacağına inanılır.

-Hamile kadın, dondurma yerse bebeğin başının üşüyeceğine inanılır.

-Hamile kadın, kahve içerse çocuğun esmer olacağı düşünülür.

-Hamile kişi, tavşan eti yerse bebeğin dudağı yırtık olacağı düşünülür.

-Kadın keklik eti yerse bebeğingüzel olacağına inanılır.

-Kadın, yumurta yerse bebeğin kafası yumurta gibi olacağına inanılır.

-Kadın, şeftali doğacak bebeğin vücudu tüylü olacağı düşünülür.

-Tavşan yiyen gebe kadının çocuğunun korkak olacağı söylenir.

-Turşu ve limon yiyen anne adayının karnındaki bebeğin büzüşeceğine inanılır.

-Üzüm yiyen anne adayının bebeğinin gözlerinin üzüm gibi olacağına inanılır.

-Anne gizli olarak bir şeyi alıp yedikten sonra elini vücudunun herhangi bir yerine sürer ise çocuğun orasında leke olacağına inanılır.

Yörede hamile olan kadınların dikkat ettiği bir diğer hususta baktıkları canlılar ve nesneledir. Zira bunların anne karnında bebeği hem fiziksel özelliklerini hem de ruhsal durumunu etkileyeceğine inanılır;

-Anne, ayıya bakarsa, çocuğun çirkin olacağına inanılır.

-Anne, deveye bakarsa, çocuğun çirkin olacağına inanılır.

-Anne, maymuna bakarsa, çocuğun çirkin olacağına inanılır.

-Anne, tavşana bakarsa, çocuğun dudağının yarık olacağına inanılır.

-Bebek annesinin karnında ilk kez hareket ettiğinde anne aya bakılırsa, bebeğin ay gibi güzel olacağına inanılır.

-Bebeğin gözünün kırmızı olmaması için kadın balığa bakmaz.

-Hamile kadın, yılana bakarsa bebeğin soğukkanlı olacağına inanılır.

-Hamile kadın, kedi ve köpeğe bakar ve eğer korkarsa, bebeğin huyunun bu hayvanlara benzeyeceğine inanılır.

Gebe kadın, doğacak bebeğin olumsuz etkilenmemesi için bazı davranışlardan uzak durup bebeği olumlu anlamda etkileyecek bazı davranışlarda bulunur. Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yer alan bu inanışlar şunlardır;

-Anne, hamilelik esnasında gergin olursa dünyaya gelecek bebeğin desaldırgan davranışlar göstereceğine inanılır.

-Gebe, dişini çektirirse, doğacak bebeğin aklının noksan olacağına inanılır.

-Gebe,ip atlarsabebeğinin boynuna kordon dolanacağı düşünülür.

-Gebe kadın, ölü evine giderse doğacak bebeğin hasta olacağına inanılır.

-Gebe kadın, sakız çiğnerse bebeğin ağzında bir et parçası ile doğacağına inanılır.

-Hamile bir kadın, sakız çiğnerse, bebeğinin geveze olacağına inanılır.

-Gebe kadın, ziyaret yerlerine gittiğinde elini vücudunun neresine değdirirse orada leke çıkacağı düşüncesi ile ziyaretlere gitmez.

-Gebe kadın, saçını keserse doğacak bebeğinin ömrünün kısa olacağı düşünülür.

-Gebe kadın, bir şeyi izin almadan yerse yenilen şeyin bebeğin vücudunda leke oluşacağı söylenir.

-Hamile kadın,ölü bir kimsenin yüzüne bakarsa bebeğin yüzünün soluk olacağına inanılır.

-Hamile kadın, birinin üstünden atlarsa doğumun zor olacağına inanılır.

-Hamile kadının bastığı yere dahi önem verilmektedir. Eğer bir türbeye gider yahut bilmeden bir ulu kişinin mezarına basarsa çocukta iz olacağına inanılır.

-Hamile kadın, iki kişinin ortasında otururşa bebeğin hastalıklı doğacağına inanılmaktadır.

-Hamilelik döneminde anne bir çocuğu kınanırsa, bebeğinin ona benzeyeceğine inanılır.

-Kadın,büyük bir ateşe baktığında bebeğin vücudunda çıban çıkacağına inanılır.

-Gebe kadın, eşik ruhlarının rahatsız olmaması için kapı eşiğine oturtulmaz.

-Gebe kadın,ateşin ruhunun kendisini rahatsız etmemesi için ateşe su dökemez.

-Hamilelik boyunca Albastı zarar verebilir düşüncesiyle hamile kadın yalnız bırakılmaz.

3.6.1.1.4.Cinsiyet tahmini

Gebeliğin başlangıcından doğuma kadar geçen sürede, doğacak bebeğin cinsiyetinin ne olacağı büyük bir merakla beklenir hatta bebeğin cinsiyeti hakkında bir takım tahminlerde bulunulur. Çocuğun cinsiyeti ile ilgili toplumda deneme yanılma yolu ile öğrenilmiş çok fazla inanış mevcuttur. Bebeğin istenilen cinsiyette olması için adak adama, hocalara muska yazdırma, gelin ve damadın yatağına erkek çocuğu yuvarlama, evlendiği gün gelinin kucağına erkek çocuğu verme, kadının erkek çocuk doğuruncaya kadar doğum yapması gibi birçok uygulama bulunmaktadır (Ersoy, 2009; Teke, 2005).

Geleneksel kültürde en azından ilk doğan çocuğun erkek olmasını istenmektedir. Bu durum da gebe kadının üzerinde büyük baskıya sebep olmaktadır (Erbil ve Sağlam,2010; Teke, 2005). Anne karnındaki bebeğin cinsiyetinin tahmin edilmesi geçmişten bugüne insanları meşgul etmiştir. M. Ö. 1350 yılından kalma "Berol" adlı papirusta ikisaksıya arpa ve buğday ekip gebenin idrarı ile bunların sulandığında ilk olarak arpa tohumu çimlenirsekız, buğday tohumu çimlenirse ise erkek doğacağı yorumu yapılmakta idi (Hotun, 1990).

Ülkemizde genellikle aileler erkek çocuk istemektedirler. Bunun en önemli nedenleri ise, erkek çocuğun baba ocağının tüttüreceğine ve ilerde anne ve babaya bakacağına inanılması, ev işlerinde aileye yardımcı olması, kız çocuğun yuva kurup gitmesidir. Anne karnındaki bebeğin cinsiyetinin belirlenmesinde kadının fiziksel görünümü, yayıp içtikleri, kadının gördüğü rüyalardan yola çıkarak tahminlerde bulunulmaktadır (Teke, 2005; Üner, 2008).

Yörede bebeğin cinsiyeti konusunda daima teslimiyetçi bir tavır sergilenmesine rağmen genellikle aileler tarafından erkek çocuk istenmektedir. Bu durum sadece yörede değil Anadolu'da yaşayan Türk topluluklarında görülen bir durumdur.Yörede erkek çocuğu istenmesinin sebebi genellikle baba ocağının erkek çocuk tarafından tüttürüleceği düşüncesidir.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme halk kültüründe anne adayının hamile olduğu kanaatine varılması vücuttaki değişmelerden ve kadının davranışlardan anlaşılmaktadır. Bunlar tahminlerden biri kadının kirpiklerine bakılarak yapılır;

“Hayvanlarda çok pistoludum. Yüḫlü, gısır hayvanları hemen anladırıdım. Tüyüñden anlardım goyunuñ yüḫlü olduġuñu, malıñ yüḫlü olduġunu. Yüklü hayvanıñ tüyü böyle yatgın olurdu, kısır hayvanıñ tüyü tik olurdu. Rahmetliḫ babam derdi ki gel goyunlarıñ gısırıñı sececeyiḫ. Diyirdi sen bu küçük yaşında nasıl seciyirsiñ? Diyirdim baba on iki yaşında tandıra eḫmek vurdum, ḫamur pişirdim onu da yaparım. Hamile olan gadınıñ kirpiḫleri çüt çüt olar. Derdim ki oy bu gadın hamile mi? Baksana kirpiḫleri çiftleşmiş. Hamile gadınıñ kirpiḫleri yapışır.” (KK:34)

Hamilelik haberinin ardından bebeğin cinsiyeti hakkındaki tahminler ise halk arasında, kadının hem fiziki hem de ruhsal durumu göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir;

-Anne adayının karnı yuvarlak ise bebeğin kız sivriyse erkek olacağına inanılır.

-Anne adayı,ekşi şeyler yerse bebek kız olacağına inanılır.

-Kadının bir önceki hamileliğinden göbeği sarkık kaldıysa kız çocuğu olacağına inanılır.

-Annenin kalçaları irileşmişse bebeğin cinsiyetinin kız olduğu düşünülür.

-Aşerme döneminde canı bir şeyler istemeyen kişilerin oğlu olacağına inanılır.

-Bebek, annesinin karnına çok hareketli ise bebeğin erkek olacağı söylenir.

-Bebek karnının sağ tarafında ise erkek, sol tarafında ise kız olacağına inanılır.

-Erkek bebeğe hamile olan kişinin güzelleşeceği, kız bebeğe hamile olan kadının çirkinleşeceğine inanılır.

-Gebenin haberi olmadan oturacağı yerlerin altına makas ve bıçak konulur. Kadın bıçağın üstüne otururbut erkek, makasın üstüne otururbut kız bebeği olacağına inanılır.

-Gebelik süresince yavaş hareket eden kişilerin kızı olacağına inanılmaktadır.

-Gebenin rüyalarının da çocuğun cinsiyetinden haber verdiği düşünülür. Kadın rüyasında at, silah gibi eşyalar görürse erkek; makas, boncuk, elma gibi eşyalar görürse kız çocuğu olacağına inanılır.

-Hamilenin doğumdan önce gelen sütü sağılarak suya damlatılır. Eğer 'añuz' denilen bu süt üstte kalırsa erkek, dibe çökerse kız çocuğu olacağına inanılır.

-Kadın hamileliğinde canı çok fazla tatlı isterse oğlu olacağına inanılır.

-Kadın hamileliğinde çok uyursa kızı olacağına inanılır.

-Kadının göğüs uçları pembe, dudakları ve burnu şiş olursa kız bebeği olacağı düşünülür.

-Kadının karnı yere yakınsa erkek çocuğu olacağı düşünülür.

-Kadının karnında kız çocuğunun geç hareket ettiğine inanılır.

-Kız çocuğuna gebe olan kadınların yüzünde lekeler çıkacağına inanılır.

3.6.1.1.5.Aşerme

Hamile kadının canının bir şeyi yemek istemesine "aşerme" denilmektedir. Boratav'a göre aşerme kelimesinin aslı "aş yerme" yani "yiyecek şeyden tiksinme" demektir. Çünkü yermek fiili, "beğenmemek, kötülemek" demektir. Deyim,zamanla anlam değişmesine uğramış ve "yüklü kadının kimi yiyecekleri canının çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması"anlamında kullanılmıştır. Hamile kadının canının istediği şeyi yememesi durumunda anne de ve çocukta bir takım olumsuzlukların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir (Boratav, 1997: 146-147).

Eğer aşeren kadın, canının çektiği şeyi herhangi bir sebepten dolayıyiyemezse salâvat getirip, o yiyeceği yediğini düşünerek sağ avucunun içini yalamalıdır. Bu şekilde kadına ve çocuğa zarar gelmeyeceğine inanılır (Gözaydın, 2003).

Hamile kadınların beslenme alışkanlıklarında bir takım farklılıklar görülmektedir. Aşerme olarak nitelendirilen bu beslenme alışkanlıkları tıbben şöyle açıklanmaktadır;“Kanda gonadotropik hormonların artması ile gebelik bulantısı ve gebelik kusması görülür. Midede asidi azalır, bazal metabolizma artar, hipofiz ve tiroit hormonları bozulur. Bunların neticesinde gebe kadında psikolojik durum değişir. Hamile, imajinasyonlar içerisinde aşermeye başlar. Bu durum altı aya kadar devam eder. Daha sonra azalsa da doğuma kadar sürdüğü de görülür” (Teke, 2005). Yörede aşerme ile ilgili birçok inanç bulunmaktadır. Bunlar;

-Aşeren kadın, ayva yerse çocuğun gamzeli olacağına inanılır.

-Aşeren kadın, ayva yediği takdirde çocuğun benzinin sarı olacağına inanılır.

-Aşeren kadın, ciğer yediğinde çocukta kırmızı lekeler çıkacağına inanılır.

-Aşeren kadın, elma yerse, çocuğun güzel olacağı düşünülür.

-Aşeren kadın, sahibinden habersiz bir şekilde bir şey yerse çocuğun ileride sıkıntılar yaşayacağı düşünülür.

-Aşeren kadın, canının istediğini yemezse çocuğun aklının noksan olacağı düşünülür.

-Aşeren kadın, arzu ettiği şeyleri yemezse doğacak bebeğin aşerip de yenilmeyen şeye benzeyen bir leke çıkacağına inanılır. Hatta canının istediğini yemeyen kadının çocuğunu düşürebileceği söylenir;

“Aşerdiġi şeyi yemesi çoḫ önemli. Eve bir hamile gelende evde ne varsa ona yediririḫ. Yemezse üzünde leke çıḫar. Gözü şaşı olar.” (KK:29)

“Aşerdiġiñi yemeyeñ gadınıñ çocuġuñu bile düşürdüġü olurdu. Gomşuda pişmiş, goḫusu gelmiş o gadına. Kapıda oturmuş, beḫlemiş beḫlemiş şimdi getirirler diye gelmemiş. Altı aylık çocuġu düşmüş geliniñ.” (KK:36)

-Siyah üzüm aşeren kadınınbebeğinin gözlerinin üzüm gibi siyah olacağına inanılır.

-Aşermeyi önlemek için kadının tiksindiği şeyler habersizce yedirilir;

“Aşerme kadınlarda varıdı. Aşerilen şey yenilmediğinde bir sıḫıntı olduġunda bizde çoḫ afedersin elmayı getiriñ köpeḫleriñ yemeḫ yediği kapta yıḫayıñ oñu o gadın yesiñ aşermesi geçsiñ derlerdiler. Çünkü aşerilen şey bulunamazsa çocuġuñ bir gözü kör olur, gadın istediği bir şeyi yiyemezse çocuḫda bir hasar olur derdiler. Bu yüzden gadın bir konaġlıġa giderise sofraya oturturlar aşerir belki diye.” (KK:34)

-Aşeren kadına canının istediği şeyi yedirmemenin büyük bir günah olduğu inancı vardır.

3.6.1.2.Doğum sırasında yapılan uygulamalar

İnsan hayatındaki en önemli geçiş dönemlerinden biri olan doğum döneminin kendine has adetleri vardır. Bu adetlerin temelinde toplumun değer yargıları, kültürel özellikleri bulunmaktadır (Teke, 2005).

Anadolu coğrafyası doğumla ilgili inanış ve uygulamalar açısından çok zengindir. Doğum sırasında kilit açma, örgülü saçları çözme, doğumun kolay olması için hamile kadını hoplatmak ve hatta baş aşağı sallamak gibi birçok uygulamalar bulunmaktadır (Kabataş, 2006).

Doğum sırasındaki gerçekleştirilen uygulamalar daha çok güçlükleri gidermek, acıyı hafifletmek, doğumun kolay olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Günümüzde bu uygulamalar gençler arasında büyük oranda önemsenmiyor olsa da halk arasında doğumu kolaylaştırmak için yapılan bazı uygulamalar hâlen devam etmektedir;

Doğumu köy ebeleri yaptırmaktadır. Kaynak kişi yaptığı yahut şahit olduğu doğumlarda gerçekleşen uygulamaları şu şekilde dile getirmiştir;

“Doġum sırasında doġumu kolaylaştırmaḫ için mesela bizler hep evde doġum yaptıḫ şunları yapardıḫ. Bir gayınvalidemim bir Kuran-ı Kerim’i vardı onu oḫurdu Bir de gadını sıcaḫ suya koyardılar.Ama ebe gadın eve gelende kilitli gapları açardı, pencereleri açardı. Kilitleri açarlar ki olur ki biri bir kötülüḫ eder kilit kitler. Çoḫ afedersiñ gelin güvey oldu mu da o geliniñ nikahı kesildiği zaman bir şeyi bir eliñi bile tutmayacaḫsın, eliñi el

üstüne atmayacaḫsıñ, konuşmayacaḫsıñ. İyi mi konuşacañ kötü mü konuşacañ o nikaha bir şey olur, etki edir derdiler. İşte o yüzden kilitleri de açardılar.Baġlı şeyleri çözer, gadınıñ saçlarınıḫ örükleriñi açardılar. Nerde gapalı gapı varsa oñu açardılar.İçeriye girerdiñ mesela gadın sancı çeḫir getirir üzeriñde eḫmeġi iki parça edir köpeġe verirdiḫ. Bu da gadında olan bir sıḫıntınıñ gitmesi için yapılardı.” (KK:34)

“Gadınıñ altıña bir şey sererdiler ve üzeriñi örterdiler. Şimdiki gibi ibretliḫ yok. Diz çökerdi. Gadının tumanıña çocuḫ gelirdi. Gadın kurtulduḫtan sonra. O bebeġi ordan alırlardı. İp hazırlarlar, bıçaḫ hazırlarlardı. Kordonu hemen kesmezlerdi. Biraz beklerdiler. Eġer çocuġuñ eşi düşmüyorsa biraz demliġe üfürtürdüler çabuḫ çıḫsın diye. Eş gelende hemen kordonu keserdiler, baġlardılar. Bebeġiñ de aġzıña, yanaḫlarıña göbeḫ ganı sürerdiler ki gırmızı olsun. Göbeḫ ganı çoḫ önemli bir şeydir. Bebeg doġduktan sonra da bebeġi yıḫarken kız bebek doġdu ya bir tane yumurta sarısıñı suda bulamaç yapardılar bebeġiñ başıña dökerdiler ki cildi yumuşaḫ ve kaygan olsun. Gerçeḫten de öyle olurdu. Koltuḫaltlarıña tuza batırılmış pamuḫ koyardılar.” (KK:36)

-Doğum sancısı tutan kadın yürütülür.

-Bebeğin daha kolay doğması için rahme zeytinyağı sürülür.

-Doğum anında kadının karnına bastırır.

-Çocuğun doğum yoluna ters girmemesi için kadın sert bir şekilde sallanır.

-Doğum anında kadının yanında Kur’an-ı Kerim okunur.

-Doğum başladığında kadına okunmuş su içirilir.

-Doğumda güçlenmesi için kadına şerbet ve pekmez gibi tatlı şeyler içirilir.

-Doğum sırasında kadının bağırıp gücünü tüketmemesi için ağzına bez verilir.

-Doğum yapacak kadının habersizce yanında silah sıkılarak korkutulduğunda doğumun kolay geçeceğine inanılır.

-Doğumda kötü ruhların evden çıkması amacıyla evingirişinde at kişnetilir.

-Doğumun sırasında evdeki dolu kaplar boşaltılır.

-Doğumun daha kolay olması için kadın sandalyeye oturtulur ve kadının beli ovulur.

-Doğumun kolaylaşması için bir tavuk kesilerek gömülür.

-Doğumun kolay olmasını için kadın banyo yapar.

-Evde bulunan makasların ağzı açılır.

-Gebe kadın varsa sudan veya eşikten atlatılır.

-Doğumun kolay olması için hocalara muska yazdırılır.

-Hamileye doğumu kolay olarak gerçekleşenbir kadının elinden su içirilir.

-Kadın çarşaf veya battaniyenin üstüne konularak sallanır.

“Gadın doğum yaparken köyüñ yaşlı gadınları toplanıp dualar ederler. Köydeki ileri yaştaki gadınnarı toplarlar hem dua etmeleri için hem de yardımcı olmaları için. Gadınıñ sırtıñı falan ovazlarlar.” (KK:29)

-Kadına tuzlu su içirilerek midesi bulandırılıp, öğürme hissi getirilmeye çalışılır.

-Yumurta kabuğu dövülmek suretiyle sütle katılarak kadına içirilir. Midesi bulanan kadının kustukça bebeğin aşağı ineceğine inanılır.

-Kadının doğum sırasında Alkarısı’nın, hem kadına hem de çocuğa zarar vermesinin önüne geçmek için yalnız bırakılmaz.

-Kadının doğum yolları açılsın diye doğum sırasında saç örgüleri çözülür ve sandık, kapı, pencere kilitleri açılır.

“Doġum golay olsun diye bağlı şeyleri çözerler. Gadınıñ saçlarıñı, hörügleriñi çözerler. Tencereniñ gapaḫlarıñı bile açarlar. Pencereleriñ, gapılarıñ, sandıḫlarıñ kilitleriñi çözerler.” (KK:29)

-Kadının doğum sancısı başladığında ateşte ısıtılan toprak, bir bezin içine sarılır ve kadın onun üzerine yatırılır.

-Doğum başladığında kümes hayvanlarını serbest bırakılır.

-Kadın eğer evde merdiven varsa indirilip çıkarılır.

-Kolay bir doğum olması için doğum odasına çok fazla kişi alınmamaya gayret gösterilir.

-“Meryem Ana otu” doğum başladığında suya koyulur ve o bitki su içinde açıldıkça rahmin de kolayca açılacağı ve daha kolay bir doğum gerçekleşeceğine inanılır.

-Kolay doğum yapmış kadınlar hamile kadının sırtını ve belini sıvazlar.

-Doğum sancısı başladığındakadın traktöre bindirilip hızlı bir şekilde sürülür.

3.6.1.3.Doğum sonrasında yapılan uygulamalar

3.6.1.3.1.Göbek kesme/çocuğun eşi

Doğumun önemli aşamalarından biri de göbek kesme olayıdır. Dokuz aylık sürecin ardından anne ve bebek ayrılmaktadır. Ağrı halk kültüründe bebeğin göbeğine, bebekle kader birliği yaşadıkları düşüncesiyle bebek kadar değer verilir.Çünkü eş ile bebek arasında yazgısal ve büyüsel bir ilişkinin olduğunu düşünülmektedir (Örnek, 1995: 143).

Doğum adetlerinden biri olan biri göbekle ilgili inanışlar birçok yöremizde devam etmektedir. Anneyi çocuğa bağlayan göbek kordonunaayrı bir değer verilmektedir. Çocuğun bir parçası kabul edilen göbeğin başına gelen herhangi bir sıkıntının çocuğa etki edeceği düşünüldüğünden göbek iyi bir şekilde saklanmaktadır. Bu inanış çerçevesinde göbek her yere atılmamaktadır. Çünkü çocuğun göbeğinin atıldığı yer ile bir bağı olacağı

ve çocuğunilerde göbeğin atıldığı yer ile ilgili bir meslek sahibi olacağına inanılmaktadır (Teke, 2005).

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında bebeğin göbeği ilgili uygulamalarda iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir takım kaçınmalardır. Göbeğe olabilecek kötü bir şeyin çocuğu da etkileyeceğine inanılır.İkincisi ise göbeğin muhafaza edildiği yerin özelliklerinin çocuğu etkileyeceği düşüncesidir. Bu yüzden çocuğun göbeği hakkında bir takım uygulamalar gelişmiştir. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir;

-Bebeğin göbeğinin kesilmeden öncebebeğin sağlıklı olması için kordondaki kanın bebeğe geçmesi beklenir.

-Göbek kordonu kesilirken kordondaki kan bebeğin yanaklarına sürülür.

-Halk arasında bebeğin göbeğin biraz uzun kesilmesine dikkat edilir.

-Göbeğin kesildiği alet loğusa kadının yastığının altına koyulur.

-Düşen göbeğin yeri çabuk iyileşsin diye yanmış bez parçası, höllük toprağı veya pudra gibi nesneler dökülür.

-Göbek iyileşsindiye zeytinyağı sürülür.

-Bebeğin göbeği kesildikten sonra üzerine madeni parakoyulduğunda göbeğin düzgün olacağın inanılır.

-Ahaliden sevilen kimselerden birisi huyunun kendisine benzemesi için bebeğin göbeğine tükürür.

-Bebeğin babasının sözünü dinlemesi için kordon babasının ayakkabısı üzerinde kesilir.

-Bebeğin dinî hassasiyetleri olan bir insan olması için göbeği cami avlusuna gömülür.

-Göbeğin sulak bir yere gömülmesi ile bebeğin çabuk büyüyeceği inancı hâkimdir.

-Bebeğin eve bağlı olması için göbek evde saklanmaktadır.

-Çeyizi çok olsun diye kız çocuklarının göbeği sandıkta saklanmaktadır.

-Kız bebeklerin göbekleri ileride temiz bir insan olmaları için bir süpürgeye bağlanmaktadır.

-Kız bebek hamarat olsun diye göbeği mutfağa gömülür.

-Kız bebeğin göbeği evine bağlı olması için tandır bacasına atılır.

-Göbek bir ocağın başına veya bir ağacın dibine gömülür.

-Erkek bebeğin göbeği zengin olması dileğiyle ahırın ortasına gömülür.

-Eğer kız çocuklarının göbeği sandıkta saklanırsa kızın evde kalacağı inancı vardır;

“Çocuġun göbeġi güzel yerlere gömüler. Ben bir torunumuñ göbeġiñi bir yere gömmemişdim. Üç yıl oldu gızım oḫulu gazanamadı. Evden heç çıḫmazdı. Benim da aḫlıma o düştü. Göbeḫ evdedi. Acaba oñdan mı diye. Göbeġi dışarı gömdüḫ gızımıñ huyu deġişti. Bazıları sandıġa goyardı göbeġi. O zaman gız çocuḫları evde galardı. Çocuġuñ eşiñi de topraġa basarıḫ.” (KK:39)

-Bebeğin güler yüzlü olması için göbeği gül dalının altına gömülür.

Görüldüğü üzere yörede göbeğin ne yapıldığı ya da göbeğin gömüldüğü yer ile ilgili farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu inanışlar çocuğun geleceği ile ilgili beklentilere yöneliktir;

“Doġumdan sonra göbek kesimi; doġumdan sonra çocuġu alırsıñ dört barmaḫ ölçersiñ sonra sıġarsıñ sıkıştırar göbeġi baġlarsıñ oñdan sonra göbeġi kesersiñ. Çoḫ afedersiñ eşiñ belki düşmesi geç olur o sonda da eşe bir şey baġlardılar mesela bir eski ayakkabı eş düşsün diye sarḫsın aşaġıya diye. Yoḫsa eş çocuḫdan sonra gelerse normal

olaraḫ çocuġu alır kundaklirdiḫ eşi alırdıḫ. Çocuḫ dünyaya gelende kordon gıpkırmızı oluyor. Kordon ganıñı neye vurardılar biliyor musuñ? Kordon kesilende çocuġuñ dudaḫları ile yanaḫlarıña vurardılar. Genelde kız çocuḫlarıña yapardılar çocuḫ güzel olsun diye. Çocuġuñ eşiñi de oḫula gömerler, temiz bir yere gömerler, camiye gömerler. Yer eşersiñ eşi yıḫarsıñ beyaz temiz bir beze sararsıñ gömersin tofraġa. Çocuḫta nasıl can varsa eşde de can vardır. Bebek göbeġi tüşene kadar yıḫanmaz. Bebeġin göbeġi üş günde de tüşer beş günde de tüşer bir haftaya da tüşer. Eli çabuḫ olan kişiniñ göbeġi çabuḫ tüşer. Göbeḫ tüştükten sonra beyaz berrak bir bez kesilir bezden yuvarlaḫça göbeḫ şekli yapılır biz ona göbek baġı deriz göbek tüştükten sonra bebeġe sarılır o. Bu göbeḫ tüşmesin diye yapılır. Göbeḫleri de güzel yerlere koyarız. Bazen Mekke ve Medine'ye bile götürülür." (KK:34)

Doğumun son aşamasını halk arasında "bebeğin eşi" denilen plasentanın düştüğü an teşkil etmektedir. Anne veya bebekten biri rahatsızlanırsa incelenmesi için saklanılması önemli arz eden eş etrafında çeşitli inanmaların ve pratiklerin oluşturulmuştur (Hotun 1990).

Plasenta yoluyla gebelik boyunca anneden çocuğa kan akımı sağlanır. Halk arasında bebeğin eşi çocuğun bir parçası olarak görülür ve ona bir kutsiyet atfedilir.

Eşe çocuktan bir parça gözüyle bakıldığı için doğumdan sonra temiz bir beze sarılarak gömülmektedir. Bunun dışında eşin suya atılması veya yakılması işlemler de yapılmaktadır (Işık, Akçınar ve Kadıoğlu, 2010).

Çocuğun eşi gizli bir yere gömülmekte ve eşin çalınmamasına dikkat edilmektedir. Toplumumuzda çocuğun eşi gömülmezse, çocuğun kör olabileceğine inanılmaktadır. Kız çocuklarının sonu tandıra gömüldüğünde eve bağlı olacakları düşünülür. Çocuğu yaşamayan kadınların sonu,bundan sonra doğacak çocuklarının yaşaması için köpeklere yedirilmektedir(Yüksel, 2007).

Doğumun ardından uygulanan bu işlemler dünyaya gelen bebeğin kötü ruhlardan korunmasını amaçlamaktadır. Yörede doğumdan sonra bebeğin eşiyle ilgili birtakım inanış ve uygulamalar bulunmaktadır. Bebeğin eşi ilgili bu pratiklerin uygulanması için evde doğumun evde olması gerektiğindenönceden kadınların hastanede doğum yapmayı tercih

etmediği bilinmektedir. Şimdilerde ise doğum hastanede dahi olsa bazı kadınlar çocuğun eşini eve getirip, yıkamakta ve gömmektedir.

Eşin doğumdan sonra kadından ayrılmaması annenin hayatını tehlikeye soktuğuna eşin düşmesi için kadının karnına bastırmak, sallamak,zıplatmak, kötü kokan nesneleri koklatma gibi yöntemler uygulanmaktadır. Ayrıca eşin canlanmasını önlemek amacıyla eşe kesik atılması veyaeş düşerken eşi korkutmamak için ses çıkarılmaması gerektiğine inanılmaktadır.

Eş temiz suyla yıkanır. Temiz beyaz bir beze sarılarak insan ayak altı olmayan bir yere gömülür.

Bebek doğduğunda eğer ağlamazsa bebeğin canlı olup olmadığını kontrol etmek için eş ateşe veya soğuk suya atılır. Böylelikle çocuğun canlanıp ve ağlayacağı söylenir.

Çocuğun, eşinin gömüldüğü yere göre büyüyünce meslek seçeceğine inanç vardır. Camiye gömülünce imam, hastaneye gömülünce doktor, okula gömülünce öğretmen, askeriyeye gömülürse bebeğin subay olacağına inanılır.

Eğer eşe gerekli ihtimam gösterilmezse bebeğin hasta olacağına inanılır. Eş için yapılacak en büyük görev eşin gömülmesidir. Eğer bebeğin eşi gömülmezse eş yerine bebeğin kilosu ağırlığınca et toprağa gömülür;

“Mesela çocuḫ ne gadar doġdu? İki kilo, üç kilo. O çocuġuñ yeriñe et tartar, götürür, mezara gömerlerdi. O çocuḫ dururdu.” (KK:28)

3.6.1.3.2.Yıkama

Toplumumuzda bebek doğduktan sonra ilk defa yıkanması önemli bir işlemdir. Bu banyoda bebeğin hem fiziksel temizliğini sağlanması hem de kötü etkilerden kurtarılması amaçlanır. Bebek genellikle doğumunu takip eden beş, yedi, on, yirmi ve kırkıncı gününde de banyo yaptırılır. Yıkama suyunun hepsinin bitirilir. Kalan su olursa bebeğin ve annenin kıyafetleri, bu su ile yıkanır. Yıkama işleminden sonra uzun zamandır anne karnında kıvrılmış bir şekilde yatan bebek vücudunun düzelmesi amacıylabaş aşağı sallanılır(Teke, 2005).

Bebek ilk gün kirinin gitmesi diğer günler ise vücudunun sıhhat bulması için yıkanmaktadır.Bebeğin yıkanmasıyla ilgili yörede uygulanan bir çok yöntem vardır. Bir kaçını sıralayalım.

-Bahtı güzel olsun diye bebeğin yıkandığı suya bal ve şeker koyulur.

-Bebeğin ileride maddi sıkıntı çekmemesi içinbanyo suya para atılır.

-Bebek doğunca teri kokmasın diye yıkanır.

-Bebeği nazarlardan korumak için banyo suyuna bir miktar sirke dökülür.

-Bebeğin nazardan korunması için suyuna yörede göğ taş olarak bilinen bir maden koyulur.

-Bebeğin sarılık olmasını önlemek için banyo suyuna altın atılır.

3.6.1.3.3.Tuzlama

Doğum etrafında gelişen, dünyaya gelen bebeğin geleceğini yönlendirme, onun sağlıklı bir hayat sürmesi amacına yönelik olarak gerçekleştirilen işlemlerden önemli birisi de tuzlamadır. Tuzlama, bebeğin yıkama işlemi gerçekleştirildikten sonra vücudunun tuzla ovulmasıdır. Bu uygulamanın daha iyi anlaşılabilmesi için tuza insan hayatındaki önemini kavramak gerekmektedir. Elçin'e göre tuz(Elçin 1988: 373-379), Türk halk inanışında, taş, ağaç, su gibi, tek başına kült mertebesine ulaşamamış olmakla birlikte, tuza büyüye, berekete, uğura yönelik bir anlam yüklenmiştir.

Boratav, tuzlama işleminin göbek kesimi ve ad koyma işlemlerinden sonra yapıldığını ve bu işlemin bebeğin vücuduna tuz serperek veya tuzlu su ile yıkanarak bekledikten sonra yıkandığını ifade etmektedir (Boratav 1994: 152.).

Ağrı'da da bebeğin tuzlanması işlemi oldukça yaygın bir gelenek olarak kendini göstermektedir. Tuzlama işleminde tuz hafif sulandırılarak çocuğa sürülür. Bazen çocuk tekrar banyo yaptırılır bazen de üzerinde tuzun kalması istenir. Yörede uygulanan bazı pratikler şöyledir;

-Bebeğin tuzlanmasının çabuk gelişmesini sağlayacağı inancı vardır.

-Bebek doğduktan sonra hasta olmaması için tuzlanır.

-Bebeğin pişik olmasını engellemek için tuzlama işlemi yapılır.

-Bebeğin teninin güzel olması amacıyla tuzlama işlemi yapılır.

-Bebeğinterlemesinin engellenmesi için tuzlanılır.

-Çocuğun nefesinin kokmaması için ağzı tuzlanır.

-Tuzlandıktan sonra bebeğin cildine zeytinyağı sürülür.

3.6.1.3.4.Lohusalık

Anadolu'da doğum yapan kadına "loğusa", "loğsa", "doğazkesen", "emzikli", "nevse" gibi adlar verilmektedir (Örnek, 1996). Kadın doğum yaptıktan sonra, doğumun etkisinden bir süre kurtulamaz. Bu yüzden toplumda lohusalık, bir hastalık olarak değerlendirilmektedir. Bu süre içinde lohusa yatakta kalmakta ve dinlenmektedir. Kadının yatakta kaldığı süre üç, beş, yedi veya kırk gün olabilir. Lohusa kadının toparlanabilmesi için iyi bir bakıma ihtiyacı vardır (Teke, 2005). Lohusa kadının yemesine-içmesine dikkat edilmekte ve çevreden gelecek kötülüklerden korunmaya çalışılmaktadır (Hotun, 1990). Lohusa kadının bu dönemdeki güçsüz hali "Lohusanın mezarı kırk gün açıktır." ifadesiyle halk dilinde vücut bulmaktadır. (Santur, 2004: 11). Dolayısıyla lohusayı korumak için çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir.

Anadolu'da olduğu gibi Ağrıda yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında "Al karısı" inancı çok yaygın olarak görülür.Al karısının lohusa kadınların korkmalarına, hastalanmalarına, ölmelerine neden olduğu ve hatta yeni doğan bebeklerine zarar verdiği düşünülmektedir.Bu yüzden yörede Al karısından kadınları korumak için bir takım uygulamalar mevcuttur;

-Lohusa kadın ve bebeği odada yalnız bırakılmaz.

-Lohusa kadın ve bebeği kırk gün dışarıya çıkmaz.

-Lohusa kadın ve bebeği odada yalnız bırakılmaz;

“Nuḫsa gadınlar yalnız koyulmaz. Ne bileyim yani korḫu olur gadına bir şey olur. Bir de yani ‘Ḫalgarısı’ derler o gelir. Bizim bir ḫizmeḳarıñ hanımı varıdı doġum yapmış. O gadını işte o ḫal basmış meñim nenem ḫalı yaḫalamış gadınıñ yaḫasıña on iki tane iġne taḫmış. O ḫalgarısı on toḫuz yıl babamgilde çalışmış. Çalışmış hemide nasıl bir gelin böyle görsen şaşardıñ. O çalıştıḫtan sonra on toḫuz yıl bir gün çeşmeye gidir yanıñda bir de gadın varımış. Diyir ki meñim ellerim ıslaḫ da bu iġneleri çıḫar. Aslında esaretten gurtulmaḫ istiyir. O iġneleri gadın çıḫarınca orada gaybolmuş. İġneleri çıḫaran gadında şaşırmış. Bu ne? Demiş. Rahmetliḫ dedem gelmiş demiş ki Nasıl böyle bir şey yaparsıñ? O ḫalgarısı çengelli iġneden korḫarmış. Bu yüzden yeni doġan bebeġiñ yaḫasıña gundaġıña iġne takarıḫ.” (KK:34)

-Bebeğin ve annenin yattığı odada yemek kırıntısı bırakılmaz.

-Lohusa kadının odasındaki ışık geceleri söndürülmez.

-Lohusanın yatağının başına Kuran-ı Kerim, demir veya bıçak koyulur.

-Lohusanın aynaya bakması hoş karşılanmaz.

-Lohusa kadının yanına adetli kadın girmez.

-Lohusa kadın, saçını kestirmez.

-Lohusa kadının yanına kırkı çıkmamış bir gelinin girmesine izin verilmez.

-Lohusa kadınyanında eşine ait bir eşya bırakılır.

-Lohusa olan evden tuz verilmez.

-Lohusa kadına, kırmızı başörtü takılır.

-Doğum yapan kadına, yörenin genelinde şekerli hamur yemekleri yapılır. Bunlar Ḫasuda veya kuymaktır.

“Ḫasuda yaparlar doġumdan sonna gadına yedirerler. Yaġ, şeker ve unna yapılır. Bol yaġlı, bol şekerli olar. Ḫasuda iki çeşitdi. Biri beyazdı. Biri gırmzıdı. Beyaz olan tuzludur. Gırmızı olan tatlıdır. Biriñi direḫ su çalıf yaġa tökeriḫ. Biriñe şekeri gızardıf unu tökeriḫ.” (KK:13)

-Lohusa kadın, ocak başına gitmez.

-Lohusa kadın, akşamları dışarı çıkmaz.

-Lohusa kadın, düğüne ya da cenazeye gitmez.

-Lohusa kadının yanına su ve ekmek koyulur.

-Lohusa kadının bulunduğu eve kırk karışmasını önlemek için hayvan alınmaz.

Bütün bu önlemlere rağmen eğer kadını Al basar yahut başına başka bir musibet gelirse halk bir takım sağaltım yöntemlerine başvurur;

-Lohusa kadın ve bebek yedi çeşmeden su getirilen su ile yıkanır.

-Lohusaya iğne batırılır.

-Loğusa kadın korkutulur.

-Lohusaya kurşun döktürülür.

-Lohusa kadın hocaya okutulur.

Lohusa kadının beslenmesinde de bir takım noktalara dikkat edilmesi gerektiği düşüncesiyle yörede;

-Lohusaya gördüğü veya canının istediği her şey yedirilir.

-Doğum yapan kadına güç ve kuvvetininyerine gelmesi için kırmızı et yedirilir.

-Rahminin toplanması için kadına için sıcak süt içirilir.

-Lohusa kadına soğuk su içmesine müsaade edilmez.

-Loğusa kadının yemesine içmesine özen gösterilir. Bu dönemde kadına süt yapacak gıdalar yedirilir. Lohusaya güç verecek, onun sütünü çoğaltacak yiyecekler yedirilir. Çünkü annenin süt miktarı ve kalitesi bebeğin gelişimini etkileyeceğine inanılmaktadır(Eğri, 2006);

“Doġum yapan gadınıñ yanıña ilḫ gidende eskiden süt, yoġurt, pendir gibi şeyler götürerlerdi. Şimdi meyve suyu, gazlı içiceḫ, büsküvi felan götürerler. Kek yapañ kek götürer. Kete yapanñ kete götürer. Çöreḫ yapañ oñu götürer. Bir hafta sonna çocuḫla gadın gendiñe gelende daha çoḫ misafir gelerdi. O zaman para, altın, elbise götürerler çocuġa. Anneye, neneye, halaya da hediye gonulur. Doġum yapana bir bohça hazırlanar. Bohçanıñ içiñde meyva bile olar.” (KK:13)

Yörede yeni annenin sütünün artması için başvurulan belli başlı uygulamalar mevcuttur;

-Loğusa kadının sütünün artması için bol su içirilir.

-Kadının bulgur pilavı ve soğan yediğinde sütünün artması beklenir.

-Lohusa kadına tereyağında eritilmiş pekmez gibi bol kalorili gıdalar verilir.

-Sık sık emzirmenin lohusanın sütünü artırdığına inanılır.

-Annenin sütü çok olsun diye şekerli su verilir.

“Loḫusa gadına lohusa şerbeti verirdiler. İyileşirdiler. Koyu pembe bir şekerli gül şerbeti verirdiler. Doġum yapan gadına ḫaside deriz biz nişastadan yapılır oñu veririz. Nişasta, suyla şekerle çalınırdı. Tereyağında o katılaşıncaya kadar kavuruyordular. Yeni doġum yapan kadın o ḫasideyi mutlaka yerdi. Sonra oña guzu kesilirdi. Güzel baḫılırdı yataġında. Üç gün sonra kalḫardı kadın.” (KK:36)

-Lohusanın sütü artsın diye yörede ‘Ḫaside’ adıyla bilinen bir yemek kadına yedirilir.

-Lohusanın sütü olması için şeker, tereyağı ve unla “Kuymak” yapılır;

“Lohusa gadına guymaḫ çalarıḫ. Yaġı eriderіḫ. Unu suya veya süde çalarıḫ. Oñu yapırdıḫ, verirdiḫ, yiyerdi. Ḫasıde yapardıḫ. Şekeri iyice yaġda yaharıḫ. Unu da sütle veya suyla çalarıḫ, tökeriḫ üstüñe. Sütle daha iyi olur. Yumurta kırarlar bol bol onu yesiñ kendiñi toplasıñ diye.” (KK:39)

-Kadının sütünün artması için hoşaf, pekmez içirilir.

-Kadının sütünün bol olması için de gavurga yedirilir.

-Sütün artması için kadın içerisinde çeşitli maddelerin olduğu suyla banyo yaptırılır.

“Ballı şerbetle banyo nuḫsayı yaptırırıḫ. Nuḫsayı banyo yaptırdıḫ mı sarı yaġı eridiriḫbir gaşıḫ gadar içerisiñe bal tökerik o balı karıştırırıḫ. O suyu üş gün nuḫsaya içiririḫ. Hem südü olması için hem de vücudunuñ toplanması için.” (KK:34)

-Doğumdan sonra kadınabal ve şeker ile yapılan helva benzeri tercihen tatlı veya tuzlu yapılan bir yemek yedirilir;

“Bizlerde nuḫsa gadına doġumdan sonra bal şerbeti yapılır. Bir de ‘tatlı ḫasuda’ var bizde onu yapar veririḫ. Ununan yaparıḫ onu. Önce yaġını koyarıḫ güzel en siftaḫ o yaġı o unda kavururuḫ. Gavurduḫdan sonra ona ölçüsünce su tökeriḫ. Töktüḫçe o ḫasuda piştikçe yaġını verir dışarı. Tatlı veya tuzlu istediğiñ gibi güzel bir yemeḫ olur. Helva gibi deġildir bu çoḫ sıvı olur. İlkin nuḫsa gadın bu ḫasudayı yer. Sonra yumurta bal pekmezde yer.” (KK:34)

-Lohusanın sütünün kaçmaması için çeşitli önlemler alır. Bunlardan bazıları, gelen misafirleri kendisinin karşılamaması, çocuğu herkesin içerisinde emzirmemesi vesütüne nazar değmesinden korktuğu için kendisine sütünün olup olmadığını soranlara olumsuz cevap vermesidir.

-Anne sütünün çoğalması için lohusa kadına bulgur, et, ciğer yedirilir;

“Loḫusa kadına bir kuzu keserlerdi ki bir kuzu çıktı onun karnına bir kuzu girsin. Süt içirirdiler. İstirahat ederdi. Başı bağlanırdı, beli bağlanırdı ki göbeği çıkmasın kadının. Çok sıkı sıkı sarıyordular. Bir çarşaf sarardılar.” (KK:36)

-Yeni doğum yapmış olan kadınbebeğini sık sık emzirir.Göğsün Allah tarafından tekrar sütle doldurulduğuna inanılır

Yeme-içme dışında lohusa kadının iyileşmesi noktasında kaçınması yahut yapılması gereken bazı uygulamalarda yörede mevcuttur;

-Lohusanın soğuk yere oturmasına izin verilmez.

-Lohusa kadın, ısıtılmış kiremite oturtulur.

-Lohusanın kırk güneşiyle birliktelik yaşayamaz.

-Lohusayı korkutmamak için yanında yüksek sesle konuşulmaz.

-Lohusa kadının karnı toplanması için sıkıca bağlanır.

-Lohusa dışarıya çıkamaz. Eğer çıkacak ise bir parça ekmeği bebeğin kundağına koyar.

-Kırk gün annenin ve bebeğinin çamaşırları akşamları dışarıda asılı bırakılmaz. Eğer bırakılırsa bebeğin ve annenin hasta olacağı düşünülür.

Yörede kadın doğum yaptıktan sonra mevlit okutulur. Mevlide katılanlar bebeğe ve anneye hediye getirirler. Misafirlere tatlı, baklava gibi yiyecekler ile kırmızı renkli lohusa şerbeti ikram edilir. Lohusa ziyaretine gelenkişiler anne ve bebek için iyi dileklerde bulanarak, hediyesini bebeğin yatağına bırakır.

3.6.1.3.5.Al karısı/al basması

Lohusalık döneminde “Alkarısı”, “Alanası”, “Albastı” adı verilen kötü bir ruhun hem anneye hem de bebeğe zarar verebileceği inancı, toplumumuzdan uzun yıllardır

yaşamaktadır (Çıblak, 2005: 173). Yeni doğum yapmış kadınları etkilediğine inanılan bu ruhun kökeni çok eski dönemlere kadar gitmektedir.

Eski Türklerde doğumu zor bir hale getirip insan neslinin devamını engellemeye çalışan "Alkarısı" ile doğum esnasında ve sonrasında hem anneyi hem de çocuğu koruyan "Umay"a inanmaktadır (Kalafat, 1999). Geçmişten günümüze, kadını rahatsız eden ruh ile ilgili olarak tüm Türk topluluklarında benzer inanışlar bulunmaktadır.

Kırgız-Kazak ve Başkurt Türkleri Albastıyı keçi veya tilki şeklinde, Kazan Türkleri ve Özbek Türkleri saçı başı dağılmış yaşlı bir kadın olarak tasvir etmekte ve lohusayı bu kötü ruhtan korumak için yatağının altına makas, odasının köşesine süpürge koymaktadırlar. Lohusanın yattığı odada kırk gün boyunca mum yakılması da al ruhundan, korunma yöntemlerinden biridir (Selçuk, 2004: 177). Bir başka inanışa göre bebeğin beşiğine kırmızı bir bez bağlandığı ve beşiğin yanına ok, yay, kamçı gibi demir nesneler bırakıldığında bu ruhun hem lohusaya hem de bebeğe yaklaşamayacağıdır (Surazakov, 1975: 44).

Bu ruh, Batı Türklerinde "Albastı", "Al Karısı"; Orta Türklerde "Albız"; Urenha-Tuba'da "Almıs", Yakutlarda "Abası" olarak anılmaktadır (İnan, 1968, 259). Bu ruh yeni doğum yapmış kadınlar be bebeklere zarar vermek isteyen kötü bir ruhtur(İnan, 2000: 38).

Halk inanışlarında kötü bir ruh olarak görülen Al karısı, lohusalık döneminde anneye ve bebeğe zarar vermekte hatta ölümlerine bile sebep olmaktadır. Bu dönemde anneye ve bebeğe,bedene ve ruhen güçsüz oldukları için kötü ruhlar onlara zarar vermek için musallat olmaktadır. Bu sebeple lohusa ve bebeği Alkarısı gibikötü ruhlardan korunmak için yalnız bırakılmamaktadır (Kabataş, 2006).

Halk kültüründe olağanüstü özellikleri olan bazı varlıklara inanılır. Al ruhu da bunlardan birisidir. Yörede Alkarısı için söylenegelen bir takım efsaneler bulunmaktadır. Bu efsanelerden birkaçı aşağıdaki gibidir;

Efsane 1

“Bir aġa var imiş. Aġanıñ atı gidir köyde otlur. Aġa baḫır ki her gün bu at zayıflır. Aġa çobanı çagırır. Diyer;

-Milletiñ atı gidir, otlur tavlanır. Niye benim ki zayıflır?

Deyir;

-Valla meñ bimirem. Ben gidir, otladaram. Aḫşam nolar bilmirem. Aḫşam dağıñ dalıña çıḫır gidiyir at.

Deyir;

-Öyle mi?

-Evet.

-Bu atı sabahnan götü.

Atın kıraġıña gara saggızı alır eridir, atıñ beliñe çekiyir. Atı gor. At gidir. Bir de baḫır o atıñ üstüñde ḫal dediġimiz gelir. Gendisi bu gadendir (çok kısa). Saçları yere gadar gidir. Maymun gibidir şekli. Diyer;

-Abdullah aġa, sen meñden goçaḫsın. Meñi yahaladın.

Daha muñu goymurlar. Gidirler iġne getirerler. Yaḫasıñı iġneynen doldururlar. Bir gün eppeḫ pişirirlermiş. Gelir eliñi hamura vurur. O eppeġi pişirirler pişirirler o hamur bitmir. Deyir;

-Gırḫ gız yıġıñ, tırnaġıñı kesiñ, hamuruñ içiñe atıñ. O hamur murdarlanssın ki hamuruñ kökü gelsiñ. Yoḫsa hamur bitmez.

Ondan sonna dedigini yafıflar. Hamuru bitirifler. Bu ev işleriñde çalışiyirmiş. Bir gün aganıñ hanımları bir yere gidifler. Eviñ adamı hep gidir. Gapıdan bir çocuḫ geçirmiş. Çocuġu seslir;

-Hele bir gel balam.

Gorḫusuñdan iġneyi gendisi çıḫardamir.

-Hele gel bi bu iġneleri meñim yaḫamdan sög.

Çocuḫ iġneleriñ hepsiñi çıḫardir. Gaçir bu. Bir aḫıntı su varmış; Murat'miş. Gaçir, özüñü o suyuñ içiñe atiyir. Baḫıyır, suyuñ hepsi gan oldu. Ondan sonna ordan çıhir. Deyir;

-Bu ne meñi goymurlar. Sen insanoġluña neden zarar verirsiñ diyerler. Meñi bu hale gettiler. Bundan sonnada onnar geberejeḫ.

O yüzden doġum yapmaġa gidende iġne taḫmaḫ lazımdır." (KK:23)

Efsane 2

"Bir gün bir çoban dağda goyun otariyirmiş. Baḫmış o ḫal dediğimiziñ çocuḫları agliyir. Deyir;

-Biz ajıḫ.

Hal diyer;

-Aġlamayıñ filan adamıñ geliñi yatajaġ. Meñ gidif onuñ içiñi çıḫarıf getirejem. Pişirejem siz yiyiñ.

Deyir;

-O gelin sen onuñ içiñi alanda ölür mü?

-Ölür tabi. Ama yetişseler, bu ocaġıñ dibiñden bir parça kül alsalar, götürür o geline içirseler, gelin ölmeyejeḫ. Hasta olur, ölmür.

Bunu da çoban duyur. Baḫır ki Ḫal eliñde alır gelir geliniñ içiñi. Çocuḫlar diyir;

-Sen gettin mi?

-Gettim. Hele yaşıyor, yaḫamadım. Yaḫasam ciġeri şimdi ölmüşdü.

Bunu goyurlar pişiriyler. Onnar gaybolanda çoban ovucuñu doldurur, ocaġıñ külüñü aliyir. Getirir eve. Bahır ki heresi bir tarafta öyle aġliyir öyle aġliyir. Çocuḫlar aġliyir, gocası aġliyir, eviñ adamı agliyir.

-Ne oldu?

-Gelinimiz ölür.

-Hele bana bir bardaḫ getiriñ. Bir gaşıḫ getiriñ.

Külü suya garıştirir.

-İç gelin.

Der. Gelin üç defa içini çeḫer. Gelin dirilir. Ölmür ama hasta olur. Babamgiliñ çobannarı vardı. Onarın garıları anladardı bunnarı.” (KK:23)

Efsane 3

“Ahşam namaziydi. Yengem hastaladı. Annem dedi yengeñhastadı. Önce babamgiliñ ırgat variydi götürdüḫ. Tarlayı piçirdiler, ordan galḫır geliydiler, yemeḫleriñi yiyerdiler. Ondan sonna hergeş gendi eviñe giderdi. Annem dedi;

-Get yengeñe bir şey ver yesiñ. Yengeñ hastadı. Getsiñ yatsıñ. Menden utanir, bir şey demiyir. Hele sen sor sancılanir mi?

O zaman hastanede doġurmaḫ yoḫiydi. Köy ebesi variydi. Meñde gettim sordum yengeme. O dedi;

-Yoḫ, men hastalamışam. Öyle bir şeyim yoḫtur hele.

Geldim annem dedim. Annem dedi;

-Üstüñü ört, go yatsıñ, yazıḫtır.

Gettim, üstüñü örttüm. Odasıñda yatmışım. Az yatmışım çoḫ yatmışım. Abim geldi;

-Hele gel Güllü, yengeñ seni çaġirir.

Gettim öyle kötü öyle kötü. Başıñı direġe sürgüf durur. Dedim;

-Ne oldu?

-Vallaḫ meñ ahıra gettim. Ahırda geldi, birisi lambayı elimden söndürdü. Meñ garannıḫta bir saatten çoḫtur baġiriyram. Beni goymurlar. Bir adam gelir meñim aġzımı gapatir.

-Sen ürya görüfsen. Bizim buralarda öyle bir şey yoḫtur.

Dedim.

-Ürya deġildir. Meñ gittim ikindide odada bir güçüg garı gezir, saçı odañın içiñi almışdı.

Meñ de munu amcam gızına annattım. Anneme söylediḫ. Annem dedi;

-O Ḫaldır. Bunuñ üstüñe gelir. Bu sefer gurtulsa daha ona ölüm yoḫtur.

Payıziydi, soyuḫiydi. Gettiḫ odada sobeyi yaḫtıḫ. Köyde ebe variydi. Meñe abim geddiḫ o ebeye sesleḍiḫ, gettiḫ. Gadın geldi, dedi odaya girende;

-Püh, ne olmuş buna. Ḫal gelif üstüñe. Gaynanamı çaġırıñ.

Gettiḫ biz o gadınıñ gaynanasıñı da çagırdıhḫ. O dedi;

-Vallah Ḫal bunun içiñi götürürf. Atdan gorḫur, arpadan gorḫur, tüfegden gorḫur bir de paslı demirden gorḫur.

Dedi. Ondan sonna getti, at çeḫti, gettiler. Bir erkeḫ at çehtiḫ. Ata arpa verdiḫ. At arpayı yedi. Görende kişinemedi. Ne yaptıysaḫ kişnemedi. Ondan sonna gettiḫ gonşunuñ atıñı gettiḫ. Arpayı gördüġü gibin kişnedi. Ondan sonna tüfeñg attılar. Dört, beş el ateş ettiler. Onda sonna gadın dedi;

-Bir gara toyuḫ kesiñ, başıñı goparıñ, böyle öyüñ üstünden atıñ. Soldan duruñ saġ tarafa atıñ.

Öyle yaptılar. Sonna yengem yattı. Öyle olmuş ki içiniñ bagırsaḫları bütün sanki çocuġuñ boynuña dolanmış. Açtılar oñu. Göbeġiñi kesdiler. Daha yengem öyle oldu. Öylece elimizde öldü. Aldı doḫtura gettiler. Çocuḫ galdı. Yengem gırḫ gün doḫturda galdı. Ondan sonna o gadın dedi;

-Ḫal bunuñ yüreġiniñ yarısıñı götürürf, yarısı galıf. Ölmeyeceḫ ama ne gadar da yaşasa on da yaşasa yüz de yaşasa böyle günde hasta günde yataḫta olacaḫ.

Haggattende öyle oldu. Yalan malan döġül bunnar. Batı deyirler ama öyle deġil.” (KK:23)

Geleneksel toplumlarda doğumdan sonralohusa kadını ve bebeği her türlü kötü etkilerden korumak gerektiği düşünülür. Doğumdan sonra geçen kırk gün içerisinde; anneye al, çocuğu kırk basmaması için çeşitli pratikler uygulanır. Yörede Al basmasından korunmak için;

-Adetli olan kadınların lohusa ziyareti yapmasına izin verilmez.

-Al basmasın diye lohusa kadının sacı açık bırakılır.

-Al karısının gelmesin diye lohusa kadının yanında kocası yatar.

-Lohusa kadın yatarken silah sıkılır ve lohusa kadının yastığının altına demir bir nesne koyulur.

-Al basmaması için bebeğin üzerine kırmızı yazma örtülür.

-Albastı'yı kovmak için lohusa kadının yattığı odanın duvarlarına çizgiler atılır;

"Doğum yapargen ganaması olar, ölerdi. Ne oldu derlerdi?Ḫal götürdü.Meñ gızdım daha. Bir gomşumuzuñ geliñi doğum yaptı. Gadınıñ sancıları başlamış. Gaynanası çoḫ bilerdi. Bir baḫtım duvarları hep çizir. Geldim anneme dedim, gadın duvarları çiziyor anne. Duvarları yırtırmış ki Ḫalbastıyı govurmuş." (KK:28)

-Bebeği Albasmasından korumak için bebeğin beşiğinin yanına un serpilir.

-Bebeğin kundağının içine çörek otu koyulur.

-Çocuğu daha önce ölmüş kadınların, lohusanın bulunduğu eve gelmeleri hoş karşılanmaz.

-Lohusa kadının yastığının altınaKur'an-ıKerimkoyulur.

-Ekmek, anne ve bebeğinyastığı altına koyulur.

-Kadını Al basmaması için evden başka bir eve ekmek, un, tuz verilmez.

-Kapıya dikenli çalı asılır.

-Kapıya kırmızı bir kurdele bağlanır.

-Lohusa kadın bütün işlerine besmele ile başlar.

-Köylerde Alkarısı'nı yakalayan bazı insanlara ait nesnelerin lohusa kadının odasında kalmasıyla Alkarısı'ndan korunulacağı inancı vardır;

“Gaynanam anladardı. Meñim babamın bir şapgası vardı. Doġum yapacaḫ gadınnar için geler o şapgayı isterlermiş. O şapgayı doġum bitene gadar oraya goyarlarmış. Oraya Ḫalbastı gelmezmiş. O adam üç harflileri görmüş, oñu govmuş. Mavi bir boncuḫ, musga ne varsa elinde toplamışlar. varmış köyde. Bugün mesela biriniñ sancısı tuttu. Doġum yapacaḫ. Senden gelir, alır, o götürür, eviñe bıraḫırmış. Üç harflilere çoḫ inanılırdı. Bir gün biriñi yaḫalamışlar hatta. Adam geje ahıra gidirmiş, at süreḫli terli. Adam ata zift çeḫmiş, binerse yapışsıñ galsıñ diye. Gerçeḫten de yapışıp galmış.” (KK:28)

-Lohusa kadının başına ayna, süpürge, soğan, sarımsak, nazar boncuğu gibi nesneler koyulur.

-Lohusanın yanına kocasına ait bir eşya koyulduğunda Alkarısı’nın korkup anne ve bebeği rahatsız etmeyeceğine inanılır;

“Yeni doġan garınıñ yanıñda oturmazsan Ḫal aparır. Garınıñ yanıña gocasınıñ ceketiñi bıraḫasan. Ḫal oñdan gorḫur, otaġa giremir. Yanıña eḫmeg goyurlar. Guran goyurlar.” (KK:4)

-Lohusa kadının yanına altın koyulur.

-Lohusanın yatağınaçengelli iğne takılır.

-Yavrulayacak hayvan eve alınmaz.

-Albasması’ndan kurtulmak için bir kara tavuk kesilerek kanı kadının yatağın ve bebeğin beşiğine saçılır;

“Unu üfüre üfüre ‘Halgızı’ unuñiçinden gidermiş. Nuhsa yatañ geliniñ içiñi çeker götürermiş. Ondan ölen de çoḫ oldu. Çocuġa yatañ gadını hal götürerdi. Hal basaġ gadınıñ gurtarmaḫ için bir gara tavuh kesiler, ganı gadınıñ yataġıña, bebeġiñ beşiġiñe sürüler. O zaman gadın düzeler.” (KK:22)

Yörede kimi kişiler de Alkarısı’nın bir hayal olduğunu düşünmekte ve kadınların doğumda kaybettiği kan yüzünden ölmekte olduğunu düşünmektedir;

“Hal garısıña inanmırıḫ. Gadınnar doġumdam sonna gan gaybından hayal görerdi.” (KK:3)

“Eskiden gadınnarı hal götürür derlerdi. Ama birazda gadından dolayı olardı. Gadın yeni doġurmuş galhır mecbur iş yapırdı köyde. Gan açılırdı. Gan gaybından gadın ölerdi. Derlerdi hal götürdü. Aslında gan götürdü oñu. Aslında iş götürdü oñu. Köy götürdü.” (KK:13)

“Al basmasına bizde ‘Noḫsalıġı dönmeḫ’ derler. Oñu şeyhe götürür, oḫuturdular. Al basması aslında gadınıñ aşırı gan gaybıñdan hayalet görmesidir. Gadınıñ yataġınıñ altıña demir goyarlar. Çengelli iġne taḫardılar. Kur’an-ı Kerimkoyarlar. Gadına bu psikolojiḫ bir destektir.” (KK:36)

Al’ın bastığı kadın inanışa göre ya ölmekte ya da sakat kalmaktadır. Albasmasına uğrayan kadını tedavi etmek için uygulanan pratiklerin başında hocaya götürmek, yanında Kurân-ı Kerim okumak, muska yazdırmak gelmektedir. Bin yılı aşan bir süredir bütün Türk topluluklarında görülen Alkarısı inancı, bugün dinîöğelerle zenginleştirilerek kullanılmaktadır.

3.6.1.3.6.Kırk basması/kırk karışması

Türk halk kültüründe tıpkı Albasması gibi lohusa kadın ve bebek için önemli bir tehlike olan kırk basması, yeni doğum yapmış iki kadın ve bebeklerinin doğumdan sonra geçen kırk gün içinde karşılaştıkları durumda bebeğin hastalanması ve hatta ölmesi ile sonuçlanan hastalıktır.

Lohusalık döneminde en çok korkulan şeylerden biri kadını ve çocuğu kırk basmasıdır. Kırk basmasından korunmak için iki kırklı kadın karşılaştığı zaman birbirlerinin ayaklarına basarak kucaklaşırlar. Kırklı çocuğu her türlü canlı mahlûk basabilmektedir. Çocuğu kırk basmaması için kırklı çocuğun çamaşırları ikindinden sonra dışarıda bırakılmamaktadır (Kabataş, 2006).

Kırk basması, sonucu bebeğin hastalanıp öleceğine inanılır. Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında kırk basması durumunda, halkın kendi yöntemleriyle bu durumla başa çıkmaya çalıştığı görülmüştür. Anadolu’nun birçok yerinde

kırk basmasındankaçınmak veyakırk basan kişinin şifa bulması için bazı inanma ve pratiklere başvurulmaktadır. Yörede uygulanan bazı uygulamalar şu şekildedir;

-Adetli kadının lohusayı ziyaret etmesine izin verilmez.

-Bebeğin beşiğine ayna takılır.

-Bebeğin kirlenmiş bezi açıkta bırakılmaz.

-Bebek yıkanana eşyaları ev içinde kurutulur.

-Düğün veya ölü evinden çıkan kimse lohusa ziyaretine gitmez.

-Eve et alınmaz.

-Gözleri renkli kişilerin lohusa kadını ziyaret etmez.

-Gusül abdesti olmayan bir kişi lohusanın yanına girmez.

-Kadının yastığının altına bıçak veya makas koyulur.

-Kırk gün boyunca lohusa kadın ve bebeğin yanında Kur'an-ıKerimkoyulur.

-Kırkı çıkmamış yeni bir gelin bebeği ziyarete gelirse bebeği kırk basacağı düşünülür.

-Bir bebeğe kırk bastığı zaman kuzu veya koyun kesilip hayvanın eti duvara hızlı bir şekilde vurulduğu takdirde bebeğin ve annenin kırk basmasından kurtulacağına inanılmaktadır;

"Doġum yapan bir gadınıñ üzeriñe on beş gün önce bir kadın doġum yapmış ama biriniñki erkeḫ biriniñ ki gız. Gızı olan gadın oġlu olan gadınıñ üzeriñe gelirse onuñ (oğlu olan kadının) üzeriñe kırḫ basar. Kırḫ basanda çocuḫ ilerlemez. Zayıflar, büyümez, toparlayamaz kendiñi. O zaman çocuḫ öyle 'Kes' oldu mu guzu, goyun keseriḫ. Alınan eti

içeri girende hızlıca duvara vurarıḫ. Bu gırḫ basmasıñı önliyir ve gırḫ basan kişi gurtuliyir. Ben hiç yapmamışım ama bazen de gırḫ basana gurşin tökirler.” (KK:34)

Yörede kırklı bir kadının başka bir kırklı kadın yahut kırkı çıkmamış bir hayvan ile karşılaştığı zaman kırklarının birbirine karışacağı inancı bulunmaktadır. Yörede kırkı karışmasını önlemek yahut kırkı karışan kimseleri kurtarmak için bir takım pratikler uygulanmaktadır İki bebeğin kırkının karışması için şart, iki erkek yahut iki kız bebeğin kırkı çıkmadan karşılaşmasıdır. Kırık karışmasını önlemek için;

-İki lohusa kadın, birbirini ziyarete gitmez. Eğer tesadüfen karşılaşırsa kırkları karışmasın diyearalarında iğne değiştirir veya birbirlerinin birer düğmesini kopartıp saklarlar;

“Gırḫ garışanda garılar gırḫtan gurtulmaḫ için iġne deġişerdi. Sen oña bir iġne verediñ, o saña bir iġne vererdi. Ya da yaylıġıñı deġişerdin. Ondañ gırḫ basmıyardı. Gırḫlıyı gırḫlınıñ üstüñe goymurlardı. Gırḫlı çocuġun yanıña girilmezdi. Gırḫ çıhtıḫtan sonna ziyaret edilerdi. Göğ muncuḫ variydi. Bazen de derlerdi; onu gettiñsıḫtıñ mı çocuḫ öler.” (KK:4)

-Kırkı karışan bebekler için annenin banyo yaptığı sudan bebeğin banyo suyuna kırk kaşık eklenerek banyo yaptırılması ile kurtulacağı ifade edilmektedir;

“Gırḫı garışırdı yeni doġan bebeḫlerin. İki gadın bir araya bebeḫleri ile gelende gırḫları birbiriñi basardı. O zaman anne banyo yapardı. Onuñ banyo suyuñdan gırḫ gaşıḫ suyu sayardıḫ. O suyu banyo suyuña garıştırardıḫ. Onunla banyo yapanda gırḫ basması geçerdi.” (KK:39)

-Kırkı karışan bebeklerin annelerinin, birbirlerinin bebeklerini emzirdiği takdirde çocukların iyileşeceğine inanılır.

-Kırkı karışanlohusa kadınların,birbirleriyle ekmek değiştirdiklerinde basmadan kurtulacaklarına inanırlar.

-Yörede suya mum eritilerek damlatıldığındabebekle hangi canlının kırkı karışmışsa mum suda o canlının şeklinin çıktığı söylenmektedir;

“Kırḫ basması variydi. Onu da bilenler variydi. Getiriydiḫ mumu eridiydiḫ süzgeçiñ altıñda. Soġuḫ suyu bir teşle goyurduḫ altıña. Mumu eridir, süzgeçiñ gözüñden tökürdüḫ, oranda da teşde ki suya tökülürdü. Gurbaġa bastıysa gurbaġa resmi olardı. Tosbaġaysa tosbaġa resmi çıḫır. İnsan bastıysa insan resmi olardı. Kertinkele basmışsa kertinkele resmi olardı. Hayvannarında gırḫı olar. Onnar da o zaman gadınna beraber doġurlar. O da gırḫlı olar. O gadın da gırḫlı olar. Gadın bilmir, onarıñ üstüñden geçir. Gırḫı basir gadını. Bir çocuḫ ayaġıñı ayaġıñ üstüñe atarsa deyirler oñu da gırḫ basır.” (KK:23)

Kırk basması ile ilgili eski inanışların günümüzde çok az değişikliğe uğrayarak devam ettiğini görülmektedir. Kırkı karışan bebeklerin annelerini birbirlerine verdiği iğne ve demir gibi nesneler eski Türklerde var olan demir kültü inancının devamı niteliğindedir.

3.6.1.3.7.Kırklama

Doğum yapmış olan kadının doğumunu takip eden kırk gün içerisinde temiz olmadığı düşüncesine dayanarak, etraftaki kötülükleri kendine çekeceği düşünülmektedir(Sevindik, 1996: 237). Doğumdan kırk gün sonra gerçekleştirilen kırklama âdeti, suyun kutsallığı ile bu kirlerden kurtulama isteğinin vücut bulmasıdır(Kalafat, 1995: 5). Anne ve bebeğin kırkı çıkarıldıktan sonrazararlı etkilere karşı savunmasızlığının bittiğine inanılmaktadır (İnan, 1987). Anadolu’nun her bölgesinde benzer şekillerde anne ve çocuk kırklanmaktadır.Bazen yedisi, kırkı, yirmisi gibi günlerde de anne ve bebek banyo yaptırılır.Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da kırklama işlemi devam eden bir uygulamadır. Yörede kırklama işleminin nasıl yapıldığını kaynak kişiler şu şekilde ifade etmişlerdir;

“Çocuġu ilḫ kez yaḫayanda on tane arpaya buġdayı sayır, suya dökürüḫ çocuġu çimizdirer sonra da garınıñ başıñdan tökeriḫ. Gırḫında da gırḫ tane buġda ile yapırıḫ aynısıñı. Oġlan ise buġda, gız ise arpa. Oġlan buġdadır. Gız arpa. Gız aşaġı tabaḫa. Biz oġlanın nevesiñi gızıñkinden daha çoḫ isteriḫ. Şimdi oġlumuñ bir oġlu var öyle bilirem ki o dünyadı.” (KK:4)

“Suyuñ içiñe gırḫ tane buġda suya goñulur. O suyla ilḫ önce bebeġi banyo ettiriyorlar. Sen o zaman onuñ yanıña gidemiyorsuñ. Sonna anne de banyo yapar. Ondan sonna anne bebeġiñ yanıña girer.” (KK:29)

“Yirmi günlüḫ olursa çocuḫ yirmi tane arpa olsun buġda olsun biz ona yirmi tane İhlâs okuruḫ. Yirmi gün tamam olduḫtan sonra çocuġu da annesiñi de buġdalı suyla banyo yaptırırıḫ. Gırḫı dolduḫtan sonra da kırḫ tane arpa veya buġdaya gırḫ tane İhlâs okuruḫ. O buġdayı suyuñ içerisiñe atarıḫ. Nuḫsa gadın onuñla banyo yapar, kırḫını töker, okur. Bebeḫte bu suyla banyo yaptırırlır. O da gırḫtan kurtarır. Eskiniñ gadınları evvelden gırḫı dolmadan gadınları evden çıkarmirlerdi. Gırḫ gün hiç evden çıkmazdılar. Ne anne ne bebeḫ. Gırḫ gün erkeklere de görünmezdiḫ. Gırḫ gezmesi nasıl olur? Mesela haber salarıḫ kırḫını uzatması için cocuġuñ gırḫıñı dökmüşüm sene misafirliğe gelecem. Bebegi de alırsıñ evinde olan halkı da alırsıñ gelirıḫ sana yeriḫ içeriḫ sohbet ederiḫ. Sen de orada bebeġe bir hediye yaparsın, hediye goyarsın bebeġiñ ve anneniñ gırḫı da öyle biter. Bebeḫ evden çıḫmadan önce gundaġınıñ içiñe eḫmeg konulur. Bunu çocuḫ giderken bir kötülüġe rastlamasın diye yaparıḫ bebeġi koruma amacıynan.” (KK:34)

-Kırk banyosu yapılacak suyun içine, bebeğin kız veya erkek olmasına göre belirli nesneler atılmaktadır. Genellikle kız çocukları için arpa, erkek çocukları için buğday okunup banyo suyuna atılmaktadır;

“Oġlanlara gırḫ tane arpa, gızlara gırḫ tane buġday oḫunur. Her arpanıñ yahut buġdayıñ üstüñe bir Kulhu Allah okunur. O bir beze konur, suyuñ içiñe atılır. Gızınkine bir de taraġıñ dişiñi atarlar. O bebeg banyo yaptırılır. Sonra da annesi banyo yapar o okunmuş şeylerle. Bu şekilde gırḫtan gurtulurlar.” (KK:36)

-Kırk yıkama suyuna,tespih taneleriokunup atılır.

-Kırk yıkama suyuna, kırk arpa, buğday ve altın koyulur.

-Annenin kırklama işlemi bittikten sonra abdest alır.

-Kırk çıkartıldıktan sonra,suyun arta kalanı bebeğin ve annenin eşyaları üzerine serpilir.

-Kırk suyu, bebeğin ve annenin yatak yorganına serpilir.

-Bebeğin cildinin parlak olması için suya yumurta atılır.

-Kırk suyunun artmamasına gayret gösterilir. Eğer su arttıysa bu suyla anne ve bebeğin çamaşırları yıkanır.

-Bebek kırklandıktan sonra çocuğun güzel olması için vücuduna bal sürülür.

-Kırkı çıkartıldıktan sonra, kadın bebeğini de alarak yakın akrabalarına komşularına gider. Böylece anne ve bebeğin kırkı çıkmış olur.

-Kırklama işleminden sonra, orada bulunanlara şerbetler dağıtılır.

3.6.1.3.8.Çocuk müjdesi götürme

Anadolu'nun her bölgesinde oldu gibi Ağrı'da da çocuğun sağlıklı olarak dünyaya gelmesi,büyük bir sevinç kaynağıdır. Önceleri köylerde ebeler tarafından yaptırılan doğumdan sonra babaya ve dedeye, bebeğin kız veya erkek olduğunun müjdesi verilmektedir. Kişi verdiği müjde karşılığında hediye, bahşiş istemekte hediyenin niteliği ise bebeğin cinsiyetine göre değişmektedir;

"İki üç garı yıgılıf garıyı doğuzdurur. Oğlan oldu mu gaça gaça gider; gözüñ aydın olsun seniñ oğluñ oldu.Hediye verer o zata. Gız oldu dedi mi heç hediye vermezler." (KK:4)

"Bir adamıñ heç oğlu olmadı gızı var ahaa oğlu olajaḫ hemen gidir diyer; seniñ gızıñ yattı baḫ oğluñ oldu. Hele maña müjdemi ver. O adam da gendisine göre ne verirse müjdesiñi verir." (KK:23)

"Çocuḫ doğanda muştuluḫ veriler. Yastıḫ goyarlar çocuğuñ başıña. Çocuğu görmeye gelenner o yastıga haletleriñi taḫarlar." (KK:4)

3.6.1.3.9.Kundak ve beşik hazırlama

Yeni doğan bebek için yapılan uygulamalardan biri kundaklamadır. Toplumumuzda kundak ne kadar sıkı olursa çocuğun eli ayağının o derece düzgün olacağına inanılmaktadır. Kundaklamadaki amaç, çocuğun fiziksel olarak sağlıklı olmasının sağlanmasıdır. Kundaklanan çocuğun daha iyi gelişeceğine inanılır. Halk arasında eli ayağı

dışarıda duran bebeğin daha sık hastalandığı düşünülür (Hotun, 1990). Kundak, tüm vücudu içine aldığı için bebek üşümeyeceğine, kulaklarının kepçe olmayacağına ve kundaklanan bebeğin başı da sarıldığı için bebeğin kafa yapısı düzgün olacağına inanılmaktadır. Ayrıca kundaklanan bebeğin saçlarınındaha iyi çıkacağı ve bıngıldağının zarar görmeyeceği düşünülür. Hatta kafası da kundaklanan çocuğun akıllı olacağına inanılır (Teke, 2005).

Yörede kundak, kare biçiminde genellikle beyaz renkli büyük bir bezdir. Eskiden kundağın içerisinde, bele ve kalça kısmına bağlanacak bez parçaları dayer alırken günümüzde sadece tek parça olarak kundak yapılmaktadır.

Kundak çocuğun kafası dışarıda kalacak şekilde yapılır. Kundak ne kadar sıkı olursa o kadar makbuldür. Önceleri bebeğin kafasının yuvarlak olması ve üşümemesi amacıylaince tülbent ile başı da sarılmaktayken günümüzde şapkalar bu işlevi yerine getirmektedir.

Günümüzde kundağın yerini hastane çıkışları ve battaniyeler alsa yörede çocuğun kundağını ve beşiğini kızının ailesi hazırlamaktadır;

“Bebeġiñ gundaġıñı, beşiġiñi gızıñ annesi, babası getirer. Bebeġiñ döşeġiñi, yorganıñı, yastıġıġı gız tarafı hazırlar. Gundaḫ iki parçadır. Büyüḫ parçayla bebeġi sararıḫ. Küçüḫ parçayla oġlan çocuhlarınıñ omzuñu baġlarız saġlam olsuñ diye. Gız çocuḫlarıñın beliñi baġlarız ince olsun diye.” (KK:29)

“Bebeġin gondaġıñı beşiġiñi gızıñ annesi hazırlar. Gızıñ anası bebeġi görmeye gelirken çocuġa yirmi tane bez yapar tabi evvelden öyleydi. Eskiden bez yaparladı. Hatta höllük ile sarardıḫ çocuklarımızı. Sonra gözel gondak taḫımı yapar şimdi hastane çıkışı diyorlar ondan yaparlar beşiġiñi alır üst baş da alır üstüñe de bir altın taḫar. Götürür torunuñ hediyesiñi verer. Herkes de kendiñe göre hediyesiñi alır. Çocuḫ müjdesi götüreñe de hediye verilir. Mesela genelde para vererler, hediye alırlar, eşarp alar, çamaşır alırlar.” (KK:34)

Eskiden bebeklerin kundakları üşümemeleri için yunak denilen koyun yününden yapılmaktaydı;

“Çoḫ güçüḫ doġan çocuḫları yuñaġa sararlar biraz büyüyene gadar. Bir hafta yuñaġıñ içiñde galar. Yuñaḫ çoḫ sıcaḫ tutar.” (KK:13)

Yöredebebekler için yapılan bir diğer uygulama da “höllük”tür. Bu toprak, doğumdan önce bebeğin annesi tarafından hazırlanır. Höllük yenidoğan bebeklerde bez görevi görmektedir.Yörede höllük bebeği sıcak tutması hasebiyle özellikle kışın sıklıkla kullanılmaktadır (Kalafat, 1999).

3.6.1.3.10.Ad koyma

Türklerde ad vermenin köklü bir geleneği vardır(Gülensoy, 1994:17; Ögel,1991:60-61). Adın insanın kişilik özellikleri üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğünden ad seçmek önemli bir iş olarak görülmektedir. Çocuğa koyulacak adın; onun kişiliğini, toplumsal statüsünü vegelecekteki başarısını etkileyeceği düşünüldüğünden verilen adın anlamı ile zihinde oluşturduğu çağrışımların iyi olmasına dikkat edilmektedir (Alptekin, 1993; Örnek, 1996).

Yörede çocuğa ad verildikten sonra orda bulunanlar tarafından iyi dileklerde bulunulmaktadır. Bu gelenek hemen hemen bütün Türk topluluklarında ortaktır. Örneğin “Altay Türkleri tarafından çocuğa isim verildikten sonra orda bulunanlar tarafından “Adı kutlu olsun”, “Adıyla yaşasın” gibi dualar edilir. Bu durum diğer Türk boylarında da benzer şekilde tezahür eder. Altay Türklerinde toplum hayatında olduğu gibi, çocuğun hayatının önemli anlarında da alkış sözler söylenir. Mesela çocuğa ad verilirken söylenen alkış sözlerden bir tanesi şöyledir (Dilek, 1996, 53)

İyi hayat yaşasın.

Güçlüye yenilmez

Boğa olsun.

Yanaklıya söyletmez

Tatlı dilli olsun.

Yüz yaş yaşasın.

İyesi yüce olsun” (Ukaçina, Yameyeva, 1993: 96)

Yörede ad koyma doğumdan sonraki ilk üç gün içerisinde koyulur. Çocuğun ailesi eğer durumu müsait ise, yemekler hazır ve akrabalar ile komşularına bu yemeğe davet eder. Yemekten sonra bebeğin kulağına ezan okunarak, adı konulur. Adı bebeğin kulağına üç kez tekrarlanır.Bebeğin ismini belirleme işlemi genellikle ataerkil bir toplum olma özelliğinden dolayı babaya veya dedeye düşmektedir.

“Çocuġuñ adı üçüncü günde goyular. Bazen de daha çocuḫ doġmadan gonulur. İlḫ hamile olduġuñu öġrendiḫlerinde de muradı olan bir ismi goymaḫ için hemen söylerler. Çocuġa ismi dede, hala verir. İsmi gulaġına aileniñ en büyüġü oḫur.” (KK:13)

“Çocuġuñ adıñı aile böyüḫleri goyar. Meñim babam köyüñ bütün çocuḫlarınıñ adıñı goymuştur. Herkesiñ adıñı goyardı ve kulaġıña ezanıñı oḫurdu. Bazen de çocuġuñ ismi bıraḫılana gadar göbeḫ adı goyulur. Ama peḫ söylenmez.” (KK:34)

“Eskiden çocuġun adıñı aile büyüḫleri goyardı. Şimdi öyle deġil. Anne, baba diyor ki; anne veya baba adıñı bu goyalım mı? Onlarda diyor ayıp olmasıñ diye; he olur yavrum.” (KK:36)

İsim verirken en çok dikkat edilen nokta, bebeğe aile büyüklerinin adının verilmesidir. Öldükten sonra kişinin ismi ile haşrolacağı düşüncesindenhareketle bebeğe güzel isimler verilmeye gayret edilmektedir. Özellikle Kur’an-ı Kerimde geçen yahut tarihe damgasını vurmuş isimlerin tercih edilmektedir.

Daha önceki çocukları yaşamayan aileler, çocuklarının yaşaması dileğiyle Yaşar, Duran, Yeter gibi adlar koymaktadırlar. Sürekli hasta olan çocukların adlarının kendilerine ağır geldiği düşüncesi ile adları değiştirilebilmektedir.

“Benim annemiñ heç bajısı olmamış. Olmuş olmuş ölmüş hep. Artıḫ ölmesin diye ismiñi Yeter goymuşlar. Oġlu olurmuş adamıñheç gızı olmamış adam yine çocuġu doġana da Dursun goydu adıñı artık dursuñ erkeḫ olmasın diye.” (KK:23)

3.6.1.3.11.Nazar

Toplumumuzda “nazar”, “göz değmesi”, “göze gelme”, “göz göz olma”, “kem göz”, “kötü göz” olarakadlandırılan inanca sıklıkla rastlanmaktadır (Örnek, 1977). Bazı kişilerde nazarın çok güçlü olduğu, bebek ve çocukların bu etkilere karşı daha savunmasız oldukları için onlara zarar verdiğine inanılmaktadır (Bahar, 1985). Bu yüzden insanlar nazar değmesine engel olmak için üzerlerine muska, mavi boncuk takmak;bebeğin yüzüne gözüne kara sürmek, bebeğin kıyafetlerini ters giydirmek gibi uygulamalara başvurmuşlardır (Bahar 1985, Meriç, 2004). Bebeğe nazar değdiği zaman ise bebeği hocaya okutmak, kurşun döktürmek, tütsü yapmak ve muska yazdırmak gibi dinsel ve büyüsel işlemlere başvurmaktadırlar (Eğri, 2006).

Yörede nazardan korunmak için bazı inanç ve pratikler geliştirilmiştir;

-Nazar otu olarak da bilinen üzerlik ocakta veya tüp üzerinde tüttürülür ve tüten duman nazarlı kişinin üzerinde gezdirilir.

“Nazar var diye de bunnarı yaparlardı. Derler mesela; baḫ gözü galdı. Mesela çocuḫ eve gelen misafir gidende çoḫ aġlar, huysuzlanarsa derler; gözü tüştü. Hemen oña bir şeyler oḫunur. Üzerliḫ yaharız eviñ her yeriñde. Hemen derler; üzerliġi yah, dumanıñı üfle. Göz galdı, gözü deġdi.” (KK:28)

“Lelifif beziñi açan mistik bir koku olan üzerliḫ yaḫarız nazar olduġunda evlerimizde.” (KK:36)

“Nazarı deġdiğine inanılan kişiniñ elbisesinden bir parçası, sarımsaḫ gabuġu, soġan gabuġu, biraz un, üzerliğiñ üzeriñe konur, tüttürülür.” (KK:2)

-Bebeklerenazar değmemesi için misafirliğe götürülmez eğer götürülecek olursa bir takım önlemler alınır. Gezmeden dönünce çocuk çok ağlıyorsa çocuğa nazar değdiğine inanılır.

-Bebeğin annesi sabahları dua edip eline üfleyerek bebeğinin yüzünü sıvazlarsa, bebeğe nazar değmeyeceğine inanılır.

-Bebeğin kıyafetleri ters giydirilirse, bebeğe nazar değmeyeceğine inanılır.

“Çocuġa nazar değmemesi için genelde bir yere götürmeyiz. Bir misafir eve gelende döşüñe, gol altıña eḫmeg goyarıḫ. Gız çocuḫlarınıñ da erkeḫ çocuḫlarınıñ da saçlarıña boncuḫ taḫırlar.” (KK:4)

-Çocuğa kurşun döktürülürse, nazar değmeyeceğine inanılır.

-Çocuğun yüzüne kül sürülürse nazar değmeyeceği düşünülür.

-Çocuğunu dışarı çıkaran anne taşa tükürürse, çocuğa nazar değmeyeceği inancı bulunmaktadır.

-İğde çekirdeği ve çörek otu bir beze bağlanarak çocuğun omzuna dikilirse çocuğa nazar değmeyeceğine inanılır.

-Bebeğin beşiğinin başına kırmızı yazma örtülürse bebeğe nazar değmeyeceği düşünülür.

-Nazar değdiğine inanılan çocuk, delik bir taştan geçirilirse, nazarın ortadan kalkacağına inanılır.

3.6.1.3.12.Sünnet

Yörede erkek çocukların sünnet olması geleneği, geçmişten günümüze etkinliğini kaybetmeden devam eden bir gelenektir. Sünnet olmak hemdinî bir vecibenin yerine getirilmesi hem de sağlıklı açısından gerekli bir uygulamadır. Halk arasında çocuğun sünnet olduğu gün büyük bir coşku ile kutlanmaktadır. Sünnetin ardından düzenlenen düğün törenine bütün ahali katılmakta, yemekler yenilmekte ve eğlenceler düzenlenmektedir. Hatta erken yaşlarda sünnet olan çocuklara dahi yıllar sonrasünnet düğünleri yapılmaktadır;

“Sünnet önceden yapılar. Çocuḫ iyileşir. Düġünü sonradan yaparıḫ. Gejeden eliñe gına yaḫarız. Sabah erkenden de konvoy olar. Köyüñ içiñi gezdirer, gelersin eviñe. Sonna misafirlerinñ de geler.” (KK:13)

Sünnet törenlerinde düğüne davet edilen herkes çocuğa hediyeler getirmektedir. Sünnet olan çocuğun artık erkek olduğuna inanılır.Çocuğun sünnet olması için genelde beş altı yaşına gelmesi beklenmekte hatta bir ailede üç erkek çocuk olmadan çocuk sünnet ettirilmemektedir. Bu bekleyişteki amaç daha çok erkek çocuğuna sahip olma isteğidir;

“Çocuḫ hasta deġilse sünnet için beş, altı yaşıña gadar bekletilir. Hemen yapmazlar. Bizde bir inanç vardır; üç tane oġlu olsun da öyle sünnet yapalım, arḫası kesilmesin derler. Oġlan çocuġu doḫurmanıñ arḫasınıñ gelmesini isterler. O yüzden beklenir.” (KK:36)

Sünnet törenlerinde çocuklar özel kıyafetler giymekte, yatakları süslenmekte, eğlenceler düzenlenmektedir. Bu törenlerde yaygın olarak görülen bir gelenek de "kirvelik"tir.

Kirve, Anadolu'da birçok yörede kullanılmaktadır. Kirve iki aile arasında yakınlığı temellendirmektedir. Kelime manası ile kirve, sünnet esnasında çocuğu kucağına alarakona destek olan kişidir. Ülkemizde bu gelenek Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da uygulanmaktadır (Dündar ve Çetinkaya, 2003) .

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında kirve çok önemlidir. Kirve olmak yörede büyük bir itibardır. Kirveolan kimse ile artık akrabalık benzeri bir bağ kurulur. Kirve olan kişi önceleri düğünün bütün masraflarını, çocuğun kıyafetlerini, düğün yemeği için malzemeleri temin etmek gibi birçok olayı takip ederken günümüzde bu işlev önemini yitirmiş, kirve sadece gönül bağı kurulan ve törende sünnet olan çocuğun ailesini yalnız bırakmayan, manevi desteğini esirgemeyen bir şahıs olarak yeni bir kisve kazanmıştır.

“Sünnet de kirve vardır. Bir goçu bezeriḫ. Boynuzuña bir altın taḫar kirvemiziñ öyüñe göndereriḫ. Ertesi gün sünnete gelejeḫ olan kirve çocuḫlarımızıñ her biriñe altın getirer. Çocuġuñ sünnet düġünüñü yapır. Çocuġuñ sünnet gıyafetiñi kirve alır. Kirve olmaḫ bayaġı zordu önceden. Şimdi kirvemsin diyersin. Gelir çarşıda senin yanıñda durur. Sünnet işleriñde saña yardım edir. Bir kutu loḫum alar, getirer gejesiñe görmeye. Sabahta erkenden gaḫar herkes gibi hediyesiñi taḫar, gider.” (KK:13)

“Kirve seçtigimiz kişiniñ gızıñı gendimize alamayız. Artıḫ onun eteġiñe gan dökülmüştür. Artıḫ aḫraba olmuşuḫ. Ne sen onuñ gızıñı alabilirsin oġluna, ne de o senin gızıñı alabilir. Bizde derler ki; kirve kirvenin damınıñ üstüñe çıḫmaz.” (KK:32)

“Sünnette kirve ile kan baġı kurulur. Gaye bunu kanı benim eteġime döḫüldü artıḫ aḫraba olduḫdemeḫtir. Kirve sünnette bütün masraflara ortaḫ olar. Sen de sonna hediye alar oña gidersin. Kirve altın alar, babanıñ ve çocuġuñ gıyafetleriñi alar, arabaları süsleter, çerezleri alar, düġün için hayvan keser. Biz de onuñ karşılıġıñı vereriz. O bana bir altına geldiyse eġer gücüm varsa ben iki altıña gidiyorum. Bir adım gelene iki adım gideriz mantıġıyla hareket ederiz. Sünnet yataġı sergi gibi süslener. İki gün önceden tatlılar yapılar, keteler açılar.” (KK:21)

3.6.1.3.13.Kırk gezmesi

“Kırklama”, “kırk uçurma”, “kırk çıkarma”, “kırk dökme” çeşitli adlandırmalar yapılan bu tören ile lohusa ile çocuğun gebelik ve lohusalık dönemindeki maddi manevi ağırlıklarından kurtulması ve yeni hayatlarına hazırlanması amacı ileyapılmaktadır. Toplumumuzda bebek ve anne kırk gün evden dışarıya çıkmaz. Kırkıncı gün, kırkı çıkan anne ve çocuk gezmeye çıkarılır. Bu geleneğe “kırk uçurma” denilmektedir (Yüksel,2007).

Kırk uçurulacağı zaman,ilk olarak gidilecek yere önemverilir. Çünkü bu mekânın çocuğun geleceği ile bağlantılı olduğuna inanılır. Bu nedenle kırk çıkarılırken ilk çalınan kapının çocuğun uzun bir ömür sürmesi için yaşlı bir kimsenin evi olmasına dikkat edilir. Bu şekilde gidilen kişinin yaşı ile çocuğun yaşı arasında benzerlik kurulmaya çalışılmaktadır (Balıkçı, 2008).

Kırk gün boyunca evden çıkmayan bebek ve anne kırk gezmesine çıktığında, ziyarete gittikleri aileler tarafından büyük bir sevinç ile karşılanır. Yeni anneye sütünü artıracak yiyecek ve içecekler ikram edilir. Ayrıca kadın evden ayrılırken para, altın, kıyafet, yumurta, şeker vb. hediye edilir. Anne ve çocuk için verilen hediyeler kişilerin ekonomik durumlarına göre değişkenlik göstermektedir. Gidilen her evde çocuk ve annesi iyi dileklerde bulunulmaktadır.

“Gırḫ gezmesiñe gittiġi evde o bebeġe bir hediye gonulur kısmetsiz olmasın diye. Eski zamanda yiyeceḫ goyardılar. Şimdi hediye goyuyorlar, altın goyuyorlar, para goyuyorlar.” (KK:36)

“Gırḫ gezen çocuġa para verersin. Heç mi bir şeyiñ yoḫ heç olmazsa beş tane yumurta verersen;get buñu apar, çocuġuna evde pişir ye dersiñ. Evde bebeḫ elbisesi varsa oñu da verersin. Boş döndermezsiñ.” (KK:4)

Kırklama işleminden sonra ilk gidilen kapının uzak olmasına dikkat edilir. Çünkü gidilecek kapı ne kadar uzak olursa çocuğun ömrü de öyle uzun olacağı düşüncesi hâkimdir.

Kırk ziyaretinde nazarının değeceği düşünülen kişilerin evlerine ziyarete gidilmemeye özen gösterilmektedir. Gidilecek yerin, çocuğun geleceği ile ilişkili olduğunu düşünen aileler, kırk gezmesinde toplum tarafından sevilen, sayılan kimselerin kapısını çalmaktadır.

Kırk çıkarmak için ne kadar çok yere gidilirse bebek için o kadar iyi olacaktır inancı vardır. Çünkü çocuk, gittiği her kapıdan başka bir iyilik alacaktır.

3.6.2.Çocuk

Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi Ağrı’da da çocuk ailenin devamlılığı, evde bereketin sağlanması, iş gücü ihtiyacının karşılanması gibi birçok yönden oldukça önemli bir mevzudur. Kırsal yerleşmelerde çocuk sayısı, kentlerde yaşayanlara göre daha fazla üzerinde durulan bir olgudur;

“Çocuḫ çoḫ önemlidir. Erkeḫgız olması fargetmez. Ama gız oğlandan daha eyidir. Köy yeriḫde en az üç çocuğumuz var bizim. Bundan daha aşaġısı işe yaramaz. Burda teḫ oğlu olan nadir sayılır. İllaki iki tane olacaḫ, üş tane olacaḫ. Sana yardımcı ola, dayaḫ ola, arḫa ola. Şeherdeki kimin bir teḫ oğlan yetmez burda. İş güjü için ihtiyaçtır.” (KK:3)

Yörede kız veya erkek çocuğu arasında herhangi bir ayrım yapılmamakla beraber kız çocukları aileler arasında daha büyük bir coşku işe karşılanmaktadır. Bu durumun sebebini kaynak kişiler şöyle aktarmıştır;

“Bizde gız çocuġu daha üstün derler. Gızı olmayanıñ imanı yoḫtur derler. O yüzden gızı üstün tuturlar.” (KK:28)

“Eli ayaġı düz olsuñ çocuġuñ oġlan mı gız mı olduġu bizim için hiç fark etmez. Tabi bu insandan insansa değişiyor. Oġlan çocuġuñu daha üstte tutan adamlar var. Ama aslında gız çocuġu daha ciğarlıdır. Oġlan çocuġu zaman gelir çeḫer, gider. Ama gız çocuġu senden hiçbir zaman ayrılmaz. Her zaman sana daha yaḫındır.” (KK:21)

Yörede ailelerin genellikle iki veya üç çocuk sahibi oldukları görülür. Bu durum Ağrı’da ikamet eden Karapapak-Terekemeleri Türklerinin hem çocuklarını daha iyi şartlarda büyütmek istemesinin hem de iyi bir aile planlaması yaptıklarının da bir göstergesidir;

“Geçenlerde garagol gomutanı dedi ki:

-Gaymakam bey İshak Paşa Sarayı’ña altı tane çocuḫ götüreceḫ.

Dedim:

-Gomutanım altı tane de bizden götür.

Dedi

-Altı tane uşaġıñ var mı?

Dedim

-Köyde altı tane var.

Çocuḫ sayısı iki veya üş tanedir ḫerkesin. Bu yüzden köylerimiz bitir. Kimse kalmiyir. Köy oḫulumuza yetmiş milyara yaḫın ḫarcama yaptılar. Bir örġetmen beş çocuġa eğitim verdi. Ertesi sene çocuḫlar dörde düştü. Sonra oḫulu gapattılar.” (KK:10)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri yörede azınlık olarak kalmanın verdiği sıkıntı ile çocuk sayısının azlığından da şikâyet etmektedir;

“Garapapaḫ aile diyor ki men çocuġumu yetiştiecem ama önemli olan onuñ geleceği. O yüzden üç en fazla dört tane çocuḫ sahibi oluyorlar. Hep eġitime yöneliḫ düşünüyoruz. Ama buradaki Kürtler öyle deġil. Diyorlar;

-Ne gadar aşiretim olursa, burda ne gadar nüfüslu olursam o gadar iyi. Ben o gadar güçlüyüm. On tane oġlum olsa men Aġrı’ya hükmederim.

Onnarın düşüncesi farglı. Bizim düşüncemiz farglı.” (KK:32)

Toplumda bu denli önem verilen çocuğun gelişmesini engelleyen, fiziksel ve psikolojik etkenlerden, nazardan, büyüden ve diğer zararlı etkilerden korumak için Anadolu’da birçok uygulama geliştirilmiştir (Örnek, 1995: 164). Ağrı halk kültüründe çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesi için bazı uygulamaların yanı sıra bazı kaçınmalarda bulunmaktadır. Bun uygulamalar ve kaçınmalar şu şekilde ifade edilmiştir;

-Bebeği yıkarken kafasına yuvarlak olması için başına yanlardan bastırılarak yıkanır.

-Bebeğin bıngıldağının hemen kapanması için zeytinyağı ve yumurta karışımı bebeğin başına sürülür.

-Bebeğin gece vakti dışarıya çıkarılması toplumda hoş karşılanmamaktadır. Bebek mecburen dışarı çıkartıldığında bir takım önlemler alınmaktadır

“Geje çocuġu dışarı çıḫartmayıḫ. Çıharsaḫ bile eḫmeg, bulgur, buġda, arpa goyarıḫ kundaġıña. Göġsüñe goyar götüreriḫ. Çocuġu dışarı çıḫardığımızda agaçlıḫtan geçmeyiz gorġmasıñ diye. Garannıḫta çocuġu tutmayıḫ dışarıda gorḫar. Nazar taşı goyarıḫ gorḫmasıñ diye.” (KK:13)

“Küçüḫ çocuḫlar gorḫmasıñ diye egmeḫ parçasıñı başlarınıñ altıña bıraḫırlardı. Yatarken küçüḫ bebeḫleriñ yastığı altıña bıraḫırlardı.” (KK:1)

-Bebeğin göbeği düzgün olması için tereyağı ile ovulur.

-Bebeğin göbeği çabuk iyileşsin diye zeytinyağı sürülür.

-Bebeğin yüzünün güzel olması için yüzü anne sütüyle silinir.

-Bebek doğduğunda ağzına ilk olarak zemzem suyuverilir.

-Bebek dudağından öpüldüğünde bebeğinkonuşma problemi yaşayacağına inanılır.

-Bebeğin doğumunun üzerinde üç ezan vakti geçmeden emzirilmez.

-Bebeğin kemik yapısının düzgün olması için kundaklanması gerektiğine inanılır.

-Bebeğin ter kokmasını ve isilik olmasını engellemek için tuzlanır.

-Bebeği sıcak tutsun diyebebek höllüğe yatırılır.

-Çocuğa nazar değmesin diye üzerine kırmızı yazma örtülür.

-Çocuk sağlıklı bir şekilde büyüsün diye kurban kesilir ve köylüye dağıtılır. Bu kurbana yörede "akika kurbanı" denilir.

-Çocukların kırklarının karışmasını önlemek amacıyla kırklı bebeklerin bir araya gelmemesine dikkat edilmektedir;

"Gırḫlı bir gadınıñ çocuġu ölüfse seniñ yanıña gelmişse seniñ de çocuġuñ öler derlerdi. Gırḫlı gadınnarı birbirine yaḫlaştırmazlardı. Annemle yengem aynı anda doġum yapmıştı. Onun gızı ölmüştü. Anamıñ üzeriñe geldi meñim de gız gardeşim öldü." (KK:13)

-İleride gözüyle ilgili sıkıntı çekmesin diye bebeğin göz kapaklarına sarımsak sürülür.

-Nazar değmesin diye bebeğe nazar boncuğu, cevşen, Kur'an-ı Kerimtakılır

-Sarılık olmasın diye bebeğe sarı örtü örtülür.

“Çocuh sarılıḫ geçirmesin diye anneniñ altınıñı suya goyarsın, o suyla çocuġu yaḫarsın. Sarılıḫ olan çocuḫ da iyileşer. Çocuġuñ beşiğiniñ üstüñe sarı leçeḫ örteriḫ birde sarılıḫ olmasın diye.” (KK:13)

Yörede bebeğe zarar vermesinden en çok korkulan şey, bebek olan eve bir kimsenin göğ taş denilen tılsımlı taşı getirmesidir;

“O göğ daşı gettin bajadan sıḫtı mı çocuġu öldürer. O da zor bulunardı. Mecbur bacadan sıḫırlardı. Eve kim soḫur oñu? Ço adamda bulunmazdı.” (KK:4).

-Üzerine göğ taş getirilen çocuğun öleceği inanı hak arasında yaygındır;

“Eskiden diyerlerdi. Bir boncuḫ varmış. O boncuġu götütür çocuġuñ yanıña goyarsañ o çocuḫ ölermiş. O yüzden çocuḫ görmeye gelenner çoḫ dikkat ederler. Hep ohurlar. Kimseyi çoḫ yaḫlaştırmazlar yanıña.” (KK:13)

3.6.2.1.İlk Giydirme

Ağrı halk kültüründe çocuğun giyeceği ilk giysiler önemlidir. Bu nedenle yörede ilk giysilerini giydirmek üzerine bazı pratikler geliştirilmiştir;

-Bebeğin kıyafetlerini genellikle aile büyüklerinden bir kadın giydirir.

-Bebek giydirilirken bebeğin ömrünün uzun olması için dualar edilir.

-Bebeğe nazar değmemesi için kıyafetleri ters giydirildiği durumlarda olmaktadır.

-Kıyafetin içine nazar boncuğu, iğde çekirdeği, göğ taş gibi bebeği nazardan koruduğu düşünülen nesneler çatal iğne ile takılır.

-Sarı rengin, sarı basmasını; kırmızı rengin al basmasını önlediği düşüncesi ile bebeğin kıyafetlerinde sarı ve kırmızı rengin yer alması istenir.

-Yeni doğan çocuğa giydirilen ilk kıyafetin ileride geçim darlığı yaşamaması için yeni olmasına önem verilir.

3.6.2.2.İlk diş/ilk tırnak/ilk saç

"Çocuğun biyolojik gelişiminin belirtilerinden birisi olarak görülen diş çıkarma, halkımızca genellikle bir törenle kutlanır. Bu törenin temelinde değişik görüşler yatmaktadır. Bu görüşler içerisinde çocuğun beslenmesiyle ilgili olanlar dikkati çekmektedir. Yiyeceğin ezilmesinde, parçalanmasında ve öğütülmesinde birinci dereceden rolü olan dişin ortaya çıkışı nedeniyle düzenlenen bu uygulamalarda yiyeceği kutsama, çocuğun rızkını artırma, bereketi çoğaltma gibi dileklerin yanı sıra çocuğun dişlerinin sağlam olması isteği de yer almaktadır" (Örnek, 1995: 162). Bebeğin diş çıkarma dönemi ve sonrasında yörede uygulanan pratikler şu şekilde sıralanabilir;

-Bebeğin dişinin çıktığını ilk kim görürse o, çocuğun üzerindeki kıyafeti yırttığında bebeğin diş çıkarma süresinde yaşadığı acısının hafifleyeceğine inanılır.

"Bebeġiñ ilk dişi çıḫanda o dişi ilk kim görerse bebeġiñ içten köyneġiñi yırtar. Atletiniñ yaḫasını koparır ki çoḫ çabuḫ yırtsın çıḫsıñ diye. Onun diş hediyesiñi de alır. Diş hediġi yaparsıñ. Aḫrabaya ḫısıma göndererseñ." (KK:34)

"Bebeġiñ baḫarız ilk dişi çıḫtı. O zaman oñu gören kişi çocuġuñ üstüñdeki elbiseyi yırtar dişi hemen çıḫsın diye. Diş hediġi yaparız. Diş hediġiniñ malzemesi buġday, nohut, mercimek üzeriñe de kuru meyve ile ceviz, fındık, fıstık atılır. Akrabalar felan verilir o. Veyahut da evine çaġırmışsa birileriñi onlara ikram eder. Gelenler de hediye getirir." (KK:36)

-Bebeğin ilk dişinin çıktığını gören kişi aileye ana maddesi demir olan bir hediye verirse çocuğun dişlerinin sağlam olacağı düşünülür.

-Çocuğun ilk dişini gören kişi çocuğa hediye almazsa çocuğun diğer dişlerinin zor çıkacağı düşünülür.

-Çocuğun kolay diş çıkarması için buğday, nohut gibi bakliyatlar ile kuruyemiş ve şekerlemelerden "diş hediği" yapılır.

"Çocuġuñ ilḫ dişi çıhanda mercimeḫle, buġdaynan hediḫ pişireriḫ. Çocuġuñ yanıña tökeriḫ. Hımsımıza, ahrabamıza gün dererdiḫ. Onnar da çocuġa hediye göndererdi. Çocuġu

dışarı oturturuḫ çogun saġıña soluña tökeriḫ ki gurtlar yesin guşlar yesiñ, toyuḫ yesiñ, cüce yesiñ bereket olsuñ, ömrü uzun olsuñ.” (KK:23)

-Diş bulguru kaynatıldığı gün çocuğun önüne makas, kalem, altın Kur’an-ı Kerimgibi nesneler koyulur. Bebek bu nesnelerden hangisine ulaşırsa ileride o mesleği seçeceğine inanılır;

“Çocuġuñ önüñe kitap, magas, çekiç gibi şeyler goyurduḫ. Çocuḫ hangisiñe uzanırsa büyüyünce oñu olacah derdiḫ. Mesela kitaba uzandı muallim, magasa uzandı doḫtur.” (KK:23)

-Diş hediği komşulara ikram edilir. Kendisine diş hediği gönderilen komşu bebeğe hediye getirir.

-Diş hediği yapıldığında konu komşu ve akrabalar davet edilir. Gelenler, bebeğe veya anneye hediye getirir;

“Diş hediġi yapılar dişi çıhanda. Üstüñe de çukulata goyar, daġıdarsıñ. Sen ne goyduñ? Bir tane çorap. Meñ ne goydum? Bir tane tülbent. O ne goydu? Beş milyon. Yıġır, götürür, verirdiḫ.” (KK:4)

“Dişi çıḫan çocuġa hediḫ yaparıḫ. Bulgur, merimeḫ, nohut, fasulye goyarıḫ. Üstüñe de fındıḫ varsa fındıḫ goyarıh, şekerleme goyarıḫ. Tabaḫlara goyur, mahleye daġıtırıḫ. Mahle de leçeḫ, çorap olar, yumurta olar, para, çocuġa hediye göndererler. Tabaġı boş göndermezler.” (KK:13)

-Diş hediğini ilk kim yerse çocuğun dişlerinin ona benzeyeceğine inanılır.

-Çocuk ilk dişini çıkardıktan sonra diğer dişlerinin kolay çıkması için buğday kaynatılıp ipe dizilerek çocuğun boynuna asılır.

-Diş çıkaran çocuğun eline dişlerini kolay çıkarması için taze soğan ve sarımsak verilir.

Bebeğin ilk tırnağının kesilmesine dair halk arasında geliştirilmiş bazı inanışlar bulunmaktadır. Bazı yörelerde bebeğin tırnağının kesilmesin ardından eli, içinde altın ve para bulunan dolu bir keseye girdirilir. Bebeğin kesenin içinden aldığı para; bebek erkekse ileride işinde kullanılması, kız ise çeyizi için harcamak için saklanılmaktadır (Boratav, 1984: 155).

Halkarasında ilk tırnakla ilgili uygulamaların temelinde bereket inancı vardır. Örneğin, bebeğin tırnağı kesildikten sonra eli para veya altın kesesine ya da babasının cebine sokulur. Bebeğin aldığı para miktarı ile gelecekteki refah düzeyi hakkında çeşitli yorumlar yapılır (Boratav, 1984).

Bazı yörelerimizde tırnak bebek büyüyene kadar kesilmez.Eğer tırnak kesilir ise bebeğin hırsız olacağına inanılır. Bu yüzden bebeğin hırsız olmaması için tırnağı kesildikten sonra babasının cebine eli sokulur. Ayrıca, kirli sayılan kişilerin tırnak kesmemesi gerektiğine inanılır. Ay halinde olan annelerin bebeklerin tırnağını kesmesinin günah olduğu düşünülür (Teke, 2005; Saraçoğlu, 1987).

Yörede yeni doğmuş çocuğun ilk tırnağı kesilirken de birtakım pratikler uygulanmaktadır. Bu uygulamalara baktığımızda, çocuğun ileriki hayatına dair ilişkilendirmeler yapılmaktadır. Bu uygulamaları şöyle sıralayabiliriz;

-Bebeğin kesilen ilk tırnakları bir yaşına girene kadar saklanır.

-Bebeğin ilk tırnağı kesilirken babasının cebinden para alması sağlanır.

-Bebeğin ilk tırnağı kesilirken dua okunur.

-Bebeğin ilk tırnağını genellikle babası kesmektedir.

-Bebeğin tırnağının doğumdan sonraki ilk kırk gün kesilmesinin uğursuzluk getireceği düşüncesi bulunmaktadır;

“İlk tırnaġı kesilende o tırnaḫ gömülür. İlk tırnaġı da çoḫ çabuḫ kesmeziḫ biz. Gırḫıña kadar makas vurmazıḫ. Çocuġuñ tırnakları kendinden düşir zaten. Şimdi kesiler ama önceden kesmezdiḫ biz.” (KK:34)

-Tırnağı kesilenbebek parmaklarını un çuvalına sokarsa ömrü boyunca darlık görmeyeceğine inanılır.

Bebeğin saçının ilk defa kesilmesi sonrasında da yine yörede bir takım uygulamalar mevcuttur;

-Bebeğin saçı kesildiği zaman kurban kesilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılır.

-Bebeğin ilk saçı,kırkı çıktıktan sonra kesilir.

-Bebeğin saçı ilk kez kesildikten sonra kesilen saçın ağırlığınca bir ihtiyaç sahibine altın veya para verilir.

-Bebeğin saçını kesen kişiye hediye verilir.

-Kesilen ilk saç güvenilir bir yerde saklanır eğer saç kaybolur veya saça bir zarar gelirse bebeğin başına musibetlerin geleceğine inanılır.

-Yeni doğan çocuğun bir yaşından önce saçı kesilirse ömrünün kısa olacağına inanılır.

3.6.2.3.Sütten kesme

Yörede bebeğin anne sütü almasına oldukça önem verilmektedir. Bebeğin ilk iki yıl anne sütü ile beslenmesi istenmektedir. Altı aydan sonra yörede ek gıdaya başlanmakla beraber eğer anne bebeği sütten kesmek istiyorsa bir takım çarelere başvurmaktadır. Bu uygulamalar genellikle bebeği memeden tiksindirecek nesneler ile yapılmaktadır;

-Bu çarelerden biri annenin göğüs ucuna salça, domates, kırmızıbiber gibi kan görüntüsünü andırıp bebeği mememden tiksindirecek nesneler sürülmesidir.

“Çocuḫ iki yaşına gelende sütten keseriḫ. Çocuḫ bıraḫmaḫ istemez biz bıraḫtırırıḫ. Eşiġin dibiñde otururuḫ mesela ya bir biber sürериḫ ya acı bir şey sürериḫ. Çocuḫ geler ondan nefret eder. Yüñler varıdı evvelden böyle yüñ sarardıḫ. Geler böyle elleriñi atardılar

pis pis derdiḫ ondan iġrenir emmezdi. Bazen çocuḫ da anneden ayrıldıḫtan sonra emmezse emmiyor.” (KK:34)

-Annenin göğsüne soğan, sarımsak gibi bebeği kokusu ile rahatsız edecek nesneler sürmesi diğer bir uygulamadır.

-Bebeği sütten kesme işlemi bebek kadar anneyi de hem bedenen hem de ruhen etkileyen bir olaydır. Bu yüzden annenin fizyolojik sıkıntılarının giderilmesi için;

“Anneniñ göğsüne süt dolduġu zaman saçıñı göġünüñ üstüñe goyar, taraḫla taradıġı zaman geçer o durum. Onu harekete geçirir taraḫ.” (KK:36)

3.6.2.4.Huy kesme

Geçmiştenbu güne bebeklerin fazla ağlamaları toplumda hoş karşılanmaz. Bebeklerin ağlama huylarının geçmesi için yörede bir takım uygulamalar mevcuttur;

-Yörede çok ağlayan çocuğun ağzına ayakkabı ile vurulur. Bu işlem üç Cuma tekrar edilir.

-Sürekli ağlayan çocuğa nazar değdiği düşünüldüğünden önlem almak çeşitli tedbirler alınır ve dualar okunur.

-Misafirliğe gidip dönen çocuk eğer çok ağlarsao çocuğa nazar değdiğine inanılır. Bu durumda çocuğun üzerindeki kıyafetler çıkarılır, nazarın geçmesi için leğende ıslatılır.

-Nazarı değdiğine inanılan kişinin elbisesinden bir parça alınır ve yakılarak duman çocuğun üzerinde gezdirilir.

-Çocuğa gelecek her türlü hastalığın önlenmesi için kurban kesilir.

-Yatağın başucundaki duvara sarımsak, üzerlik ve çörek otundan oluşan nazarlık asılır.

3.6.2.5.Hastalıklı çocuk

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında bebekteki fiziksel, ruhsal hastalıkları gidermek için çeşitli yöntemlere başvurulur. Günümüzde bile bu inanışın kalıntıları olan uygulamalar mevcuttur.

Yeni doğan bebeğin normal şartlarda büyümesi, gelişmesi beklenmektedir. Fakat zaman geçtiği halde gelişmeyen çocuklara yörede "aydaş çocuk" denilmektedir. Aydaş çocuğu tedavi etmek için halk kültüründe bazı pratikler kullanılır.

-Sürekli hasta olan çocuğa "aydaş aşı" pişirilir. İnan, aydaş aşının pişirilmesi için bunun üç yol çatına üç taş üstüne demir kazan kurulması ve kazanın içerisine sadece su ve taş koyulması gerektiğini söyler. Kazanın altında odun koyulsa da ateş yanmamalıdır.Yanıyor gibi yapılmaktadır (İnan, 2000). Bu işlemler ateşin ve demirin gücünden faydalanarak çocukta var olduğuna inanılankötülüklerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

-Aydaş çocuğa, kekik, nane, yarpuz gibi otlar kaynatılarak hem suyu içirilir hem de banyo yaptırılır.

-Aydaş çocuk üç hafta Cuma günleri tuz ile yıkanır.

-Aydaş çocuk iki ağaç arasından geçirilir.

-Çocuk gül fidanlarının arasından geçirilir.

-Çocuk, mezarlığa götürülür. Orda çocuğun iyileşmesi için dua edilir. Sonra çocuk arkasına bakmadan eve getirilir.

-Çocuk, ocaklı kişilere okutulur.

-Bebek,durduğu yerde sürekli sıçrıyorsa ve tedirginse Kur'an-ı Kerimbebeğin başı üzerinde açılıp hızlıca kapatılır.

-Uyumayan çocuklar,yöredeki hocalara götürülerek cuma günleri okutulur.

-Altına kaçıran çocuklara, kirpi eti yedirilir.

-Çocuğun altına ıslatma problemini çözmek için beline bardak vurulur.

-Altını ıslatan çocuğa, bal yedirilir.

-Altını ıslatan çocuğa,tezekli su içirilirse çocuğunaltını ıslatmayacağına inanılır.

-Başında konak çıkan çocukların saçınakaynatılmış patates sürülür.

-Pamurcakdenilen bebeğin ağzında beyaz lekeler olarak ortaya çıkan hastalığın tedavisinde,annesinin saçıyla bebeğin dili silinir.

-Pamurcak olan bebeğin ağzına şeker sürülür.

-Bebeğin ağzı karbonatla silinir.

-Halk arasında pişik olan bebeğin tedavisinde pudra ve zeytinyağı sürme, höllük sarma, anne sütü sürme gibi uygulamalar yer almaktadır.

“Çocuḫlara pişmesin diye höllüḫ belerdiḫ. Meñ çocuhlarımıñ hepsiñi höllüḫle büyütmüşem. Bezi kim alıyirdi. Hem de ne çocuġuñ sancısı olaradı ne çocuḫ hastalıyırdi. Şimdi altıña bez tuturlar. Aġzıña mama soḫurlar. Şimdi hepsi motomotiḫ gelin olmuş.” (KK:23)

“Eskiden çocuḫlarıñ altını bezlemeye ham bir toprağı elerdiler. Sacıñ içiñde o topraḫ gavrulurdu. Bütün mikropları ölürdü. Sonra o topraḫ elenirdi. Elendiḫten sonra çocuġuñ kundağıña gonulurdu. Üstüñe de ince beyaz bir bez serilirdi. Çocuḫ höllüġe belenirdi. Toprağı gadın ısıtır hazır ederdi. Gerektiğinde hafif ısıtır altıña belerdi. O çocuḫlar çok gelişkin olur, saġlam olur.” (KK:36)

-Öksürüğü gidermek için bebeklerin sırtına ve göğüne bal, zeytinyağı, viks gibi maddeler sürülür.

-Öksürüğün geçmesi için bebeğin göğsüne bir havlu ısıtılarak koyulur.

-Öksürüğün geçmesi için çocuğabal, nane, limon karışımı içirilir.

-Öksüren çocuğa karabiberli süt içirilir.

-Bebekteki ishalin geçmesi için annenin bebeği sütten kesmesi gerektiğine inanılır.

-İshal olan çocuğa, kahvenin üzerine limon sıkılarak yedirilir.

-Ebegümeci otu ve un ile hazırlanan hamur, ishal olan çocuğun karnına bağlanır.

-Çocuktaki kabızlığın giderilmesi için anüs bölgesine zeytinyağı ve sarıyağ sürülür.

-Bebeğin derisininve gözlerinin içinin sararmasıyla ortaya çıkan bir hastalık olan sarılıktan bebeği korumak için bebeğe sarı bir örtü örtülmekte ve üzerine sarı nesneler takılmaktadır.

-Çocuk sarılık olmasın diye, çocuğa altın takılmakta ve çocuk altın suyu ile banyo yaptırılmaktadır;

“Bebeḫler sarılıḫ olanda sarı boncuḫ getirerdiler. Büyüḫ sarı bir boncuḫtu. Oñu getirerdiler. Oñu gırḫ gün sargısıña goyuftular. Bebeġiñ üzeriñde galardı. Gundaġa sarardıḫ, üstüñe vurardıḫ ki gelen gidenden sarılıḫ olmasıñ. Altın suyuña salardıḫ suya. Onna banyo yaptırardıḫ. Mesela benim üzerimde altın var. O anda da yeni bebeḫ var o evde. O altınıñ sarılıġı o bebeġe geçir. Oñdan bebeġiñ yanıña altınna girilmez.” (KK:39)

-Sarılık olan çocuğun kulağının arkası veya dilinin altına kesik atılır.

-Sarılığın geçmesi içinocaklara başvurulur.

-Hastalıklara açık olan bebeğin göbekten enfeksiyon almasına engel olmak için bebeğin göbeği zeytinyağı ve tereyağı ile yağlanır.

-Bez yakılıp, külü göbeğe serpilir.

Yeni doğan bebeğin hastalıklarını ve yaşamamaları halk arasında olağanüstü güçlere bağlanmaktadır. Bu yüzden çocuklarının yaşamasını isteyen aileler bazı adlar, sayıla, nesneler ve kişilerde var olduğuna inandıkları güçlere başvurup, bebeği canlı tutmak için çeşitli tedbirler almaktadırlar (Teke, 2005).

-Yörede doğumdan sonra yaşamayan çocuklar, yörede yaşayan yaşlı bir kimsenin koltuğunun altından geçirilir.

-Çocuğun yaşaması için yedi yaşına gelinceye kadar her sene kurban kesilir.

-Yörede gelişmeyen bebeklerin daha hızlı bir şekilde büyümesi için ateşin sağaltıcılık işlevinden yararlanarak şu işlem uygulanır;

“Gızım hiç gelişmezdi. Gaynanam dedi; seniñ gızıñı gırḫ basmış. Üstüñe bir tane yeni doġuran gadın gelmiş, onuñ gırḫı seniñ gızıñı basmış. Dedi meñ bunu tedavi edecem. Gız uyurken geldi bunuñ üstüñe beyaz bir örtü attı. Kirbit çöpleriñi çıḫardı. Onuñ ucuña pamuḫ sardı. Onnar dizdi. Oñu bir anda yaḫtı, bir anda söndürdü, bir anda galdırdı. Tamam dedi bunuñ gırḫı çıḫtı. Gurşun eritip tökenner olurdu. Bal mumu eridip tökerlerdi.” (KK:28)

-Ayrıca yörede çocuklarının iyileşmesi için adak kurbanı kesilmesi geleneği de devam etmektedir;

“Çocuḫlarımız hastalandıġında iyileşmeleri için adaḫadarıḫ. Çocuġum iyileşsin bir goyun, bir ineḫ kesecem deriḫ. Duamız gabul olanda keseriḫ.” (KK:13)

3.6.2.6.Yürüyemeyen çocuk

Yörede vaktinde yürüyemeyen çocuk yatır ve türbelere götürülür, adaklar adanır. Bu yerlerde çocuğa bazı yiyecekler yedirilir, içirilir. Ayrıca yörede annesinin sütü kendisine ağır gelen bebeklerin geç yürüyeceği inancı mevcuttur;

“Yürüyemeyen çocuḫlar mesela meñim büyüḫ oġlum yürümedi bir buçuḫ yaşıña gelene kadar. Ama çocuġuñ doḫuz ayıñda yürümesi lazım. Anneniñ südü yüngür olursa daha erken de yürüyebilir. Biz ḫastaneye götürdüḫ dediler ki kilodan. Çocuḫ çok

kiloluydu. Zaten bir iġne yaptılar gezdi iki yaşına gelmeden. Allah vermesiñ vücuduñda bir şeyliḫ olursa yürüyemir bu başka bir şey. Ama bazen çocuḫta süt sürür derler. Mesala anneniñ südü yüngür olursa çoḫ çabuḫ gezer. Südü aġır olursa geç gezer.” (KK:34)

-Zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuğa “Köstek kırma” işlemi uygulanır. Çocuğun iki ayağı arasına bir ip bağlanır. Bu ipin arasına bir parça ekmek koyulur. Bir köpek bu ipteki ekmeği almaya çalışır. Köpekten korkan çocuk ayağa kalkmaya çalışır ve ip kopar. Böylece çocuğun kösteği kırılır ve yürümeye başlar.

-Bir başka çocuğun eline yürüyemeyen çocuğun sevdiği bir nesne verildiğinde yürüyemeyen çocuğun onu alma niyetiyle yürüyeceğine inanılır.

-Bebeğin erken yürümesi için bebek sık sık güneşe çıkarılır.

-Bebek ayağının altından öpülürse bebeğin vaktinde yürüyemeyeceği düşüncesi vardır.

-Yörede yürüyemeyen çocuklar tuzlu su ile banyo yaptırılır.

-Yürüyemeyen çocuğun ayağının altına zeytinyağı sürülür.

-Çocuk yürümeye başlayınca “adım çöreği” adı verilen çörek yapılarak köylüye ve akrabalar dağıtılır.

3.6.2.7.Konuşamayan çocuk

Çocuğun gelişimindeki en önemli noktalardan biri olan konuşma ile ilgili tedavi yöntemleri çoğunlukla büyüsel niteliklidir. Çocuğu etkileyen kötü ruhların onun konuşmasını engellediği yönünde bir inanış bulunmaktadır. Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında devam eden bu uygulamalardan bazıları şunlardır;

-Abdest suyu konuşamayan çocuğa içirilir.

-Bir kap içinde dışarı su konularak kuşların bu sudan içmesi beklenir. Ardından bu su çocuğa içirilir.

-Çocuk zengin kimselerin ekmeğini yediğinde çabuk konuşacağına inanılır.

-Çocuk konuşmaya başladığındaihtiyaç sahibi birine para verilir.

-Geç konuşan çocuğa dil bağı bir miktar kesilir.

-Kapı anahtarı ile çocuğun ağzının açılması taklit edilir.

-Büyükbaş hayvanların dili pi konuşamayan çocuğa yedirilir.

-Konuşamayan çocuklar için yedi tane Mehmet isimli kişinin evinden alınan yiyeceklerle yemek yapılıp çocuğa yedirildiğinde çocuğun konuşacağına inanılmaktadır

-Konuşamayan çocukların dillerine bıldırcın yumurtası sürülür.

-Kurban bayramında toplanan yedi kurban dili bu çocuğa yedirilir.

-Konuşamayan çocuğa Nisan yağmuru suyu içirilir.

-Zamanı geldiği halde, konuşamayan çocuğa kaz yumurtası yedirilir.

-Ziyaretlere gidilerek adaklar adanır.

3.6.3.Evlenme

Türkler, evlenme “ev bark sahibi olmak” tır.“Bark”, Orhun yazıtlarında “mabet” anlamında kullanılmıştır (Gökalp 1995: 255). Ögel’e göre “ocak” Türklerde, evin sembolüdür. Yakut Türklerinde evlilik, “sönmez bir ateş yakmadır”. Eve gelen gelin ise, “evi aydınlatan bir ateştir” (Ögel 2001: 253-254).

Aile, insanlığın devamını temin eden, insanların toplumsallaşmasını sağlayan, belirli kuralları bulunan, gelenek ve göreneklerin aktarımını sağlayan toplumun en küçük birimidir (Sayın, 1992:2).

Türkler arasında birden fazla aile çeşidi bulunmaktadır. Büyük aile; genellikle küçük yerleşim merkezlerinde, tarım ve hayvancılık ile geçimini temin eden topluluklarda, aile ve akraba bağlarının sağlam olduğu erkek egemen bir aile tipidir. (Gökçe, 2011: 53). Günümüzde aile üyelerinin kentlere göç etmesi sebebi ile büyük aileler artık çekirdek ailelere dönüşmüştür. Küçük aile olarak nitelendirilen bu aileler; daha çok kentlerde rastlanılan, kişi sayısının daha az olduğu, akrabalık ilişkilerinin daha zayıf olduğu aile tipidir (Gökçe, 2011: 54).

Evlenme, bir kadın ile erkeğin hayatlarını birleştirmek için yasalar önünde yaptığı anlaşmadır. Bu yönüyle evlenme insanların sosyalleşmesini sağlayan bir araçtır. Evlilikler her toplumda belli kurallar ve kaideler etrafında gerçekleştirilmektedir (Örnek, 1985:185).

İnsanlığın devamı ancak insanların evlenmesi ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden aileler toplumun temelini oluşturmaktadır. Toplumun sağlam temeller üzerine oturması ve devamlılığı da sağlam olarak atılmış bir aile birliği ile olmaktadır. Türklerde bu denli önemli verilen evliliğin her aşamasında birçok gelenek ve görenek gelişmiştir (Bars, 2014: 360).

Evlilik ile ailenin, aile ile toplumun temeli oluşmaktadır. Toplumun çekirdeği olan aile kavramının birçok işlevi bulunmaktadır. Kongar bu işlevleri şöyle sıralamıştır;

a)Ekonomik Fonksiyon: Maddi olarak tek bir elden işlerin yürütüldüğü bu aile tipinde gelişmiş bir ekonomik iş bölümü bulunmaktadır.

b)Prestij Fonksiyonu: Toplumda kişiler sosyal statülerini (soyluluk, rençperlik gibi) ailelerinden almaktadırlar.

c)Eğitim Fonksiyonu: Aileler, kendi bireylerin eğitiminden sorumludur.

d)Koruyucu Fonksiyon: Aile, içerisindeki bireyleri koruyan sigorta fonksiyonu görmektedir.

e)Dinsel Fonksiyon: Aileler, kendi üyelerine dini bir eğitim vermekten sorumludur.

f)Eğlenme ve Dinlenme Fonksiyonu: Aile ile geçirilen zamanlar kişilerin dinlenme ve eğlenme zamanlarını oluşturmaktadır.

g)Eşler Arasında Sevgiyi Sağlama ve Çocuk Yapma Fonksiyonu: Tüm toplumlarda görülen ve değişmeyen tek fonksiyondur (Kongar, 1986: 26).

Ailenin toplumun çekirdeğini oluşturması, evliliği bir topluma ait olmaktan ziyade evrensel bir boyuta taşımıştır. Evrensel bir değer de olsa evlilik toplumların kültürel değerlerine göre değişkenlik göstermektedir. Toplumların töre, âdet gelenek ve görenekleri o toplumun evlilik kültürünü beslemektedir (Başçetinçelik 1998: 110).

3.6.3.1.Evlilik öncesi yapılan uygulamalar

3.6.3.1.1.Evlilik biçimleri

Evlilik, insan hayatının en önemli geçiş noktalarından biridir. Aile birliği kurulurken toplumun koyduğu kurallara göre hareket edilmektedir. Evliliğin her aşamasında olduğu gibi evlilik çeşitlerinin de birçok farklı türü bulunmaktadır. “Kız kaçırma”, “oturak alma”, “beşik kertiği”, “berdel”, “taygeldi”, “levirat”, “sorarat”, “görücü usulü”, “kuma”, “kepir”, “iç güveyi”, “yetim evliliği”, “yakın akraba evliliği”, “oldubitti evliliği”, “para karşılığı evlilik” evlilik türlerinden bilinenleridir (Artun, 2013: 189).

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da birden fazla evlilik türü görülmektedir. İki ailenin çocuklarını karşılıklı değişik yoluyla evlendirmesi yörede eskiden görülen bir evlilik biçimiyken günümüzde bu tür bir evlilik nadiren yapılmaktadır. Bir evlilik gerçekleşmesiyle kızın erkek ve erkeğin kız kardeşlerini evlendirme şeklinde karşılıklı değişme şeklinde diğer çocuklarını da evlendirmişlerdir.

Yörede akraba evlilikleri deyapılmaktadır. Bu evlilik biçimi genellikle ailelerin toprak kaybetme korkusu ile yapılmaktadır. Akraba evlilikleri ile topraklar ve miras bölünmemekte, oğlan ve kızın yabancı bir yere gitmemektedir. Yörede bu düşünceyi destekleyen “Ekmeğimizi el niye yesin?” gibi söylemlerbulunmaktadır.

Kız kaçırma yoluyla evlilik yörede sık görülmeyen bir evlenme biçimidir. Kız kaçırma yoluna gidilmesinin sebebi erkek tarafının maddi durumlarının yetersizliği ve kimi

zaman da kız tarafının ailesinin müsaadesinin alınamamasıdır. Bu gibi durumlarda erkek tarafı kızı kaçırmaya karar verir. Evlilik önceleriailelerin onayı ile yapılmakta ve dolayısıyla ailelerin onay vermediği evlilikler yapılamadığı için gençler kaçarak evlenme yoluna gitmekteydi. Günümüzde aileler, çiftlerin kararına saygı duyduğundan kaçarak evlenme azalmıştır;

"Gız gaçırma varıdı ama eşiret gibi adamıñ evini yıḫmirdiḫ biz. Gelerdi oğlan gızı gaçırardı. O sevmiş, o da getmiş derdiḫ. O zaman yüz toḫlu, elli goyun öldürme eşratta vardı. Bizde öyle bir şey yoḫuydu. Adamımız mı adamımız haşa buradan aşağı bir köpeḫbir deriyi sürüḫler. Götürmüş mü götürmüş boşver. Sahap çıhar o gıza derlerdi. Fagirdır ama bir köpeḫ bir deriyi sürüḫlemeye gücü yeter." (KK:22)

Kültürel değişimlerin etkili olduğu büyük kentlerde doğrudan tanışıp evlenmeler artarken gelenekselliğin ağır bastığı yerlerde görücülük hâlâen etkili evlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Artun, 2005: 148). Evliliklerin çoğunluğu eskiden görücü usulü ile olmaktaydı. Ama günümüzde daha çok gençlerin önceden anlaşarak yaptıkları evlilikler görülmektedir. Bunun yanında görücü usulü evlilikler de bütünüyle terk edilmiş değildir;

"Burda genelde bizim köyde görücü usulü çoḫ zor olmuştur. Herkes sevdiğine gitmiştir. Herkes sevdiğini almıştır. Severeḫ evlenme toplumda yadırganmaz. Mesela bir oğlan bu eviñ bir gızıñı sevmiştir, illa alıñ demiştir, gelmişse o eve gız babasıña meñ gitmem demişse o bitmiştir. Zorla evlendirme olmaz. Baba sorduğunda; sen bilirsiñ baba dediği an baba annar ki gız da evlenmeḫ ister o oğlanla.Ama önceden bize hiç sormazlardı. Gözümüzü gapardıḫ vererlerdi. Evelden on dört, on beş dedi mi gızlar evlendirilirdi. Ben evlendim. Ertesi gün gaynım askere gideceḫ, herkes toplanmış o gader sıḫıldım ki çobana baġırdım;Gel oyun oynayaḫ diye. O da gaynanama söyledi. Maña gızdı gayananam sen gelin olduñ diye. Meñ de sinirlendim eve gitmeḫ istiyorum diye agladım. Çocuḫtum çünkü." (KK:7)

"Düğün olanda bir kız istendiği zaman o evlenen genç garışamazdı. Baba giderdi, diyerdi; seniñ gızıñı alajam.Alardı. Sen niye aldıñ? Ben sevmirim. İstemirim diyemezsin." (KK:31)

Yörede kendi söz konusu şekilde evlenmiş olmasına rağmen görücü usulü evlenmeyi eleştiren birçok kişi bulunmaktadır. Kişilerin kendi tanıştıkları, kendi istedikleri kişiler ile evlenmelerinin daha iyi bir yöntem olduğu savunulmaktadır. Bu durumun sebebi kişilerin ileride çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlık durumunda sorumluluk almak istememeleridir;

"Bizim milletde bir şey çoḫ kötüdür. Ailesi eyi diye Gars'tan, Sarıgamış'tan getmiş gız almış. Ne oġlan görmüş ne gız görmüş. Sonra da arada bir ikiliḫ çıḫanda oġluñda mıdı suç, gızıñda mı? Ya keşke görse alsaydı. İndiki devir eyidir. İndiki devirde görür, baḫır, alır. Evel öyle deġildi. Utanmaḫ da vardı. Özü babasınıñ öyüñe çıḫamırdi." (KK:22)

"Gızı erkek eviñde aileden birileri gider görürler önce. Buna elçi gitmeḫ diyoruz. Eger gızı gidenler beġenirse gız evi de uygun görürse ev sahibi der ki;

-Seniñ oġluñ gelsin gızımıznan gonuşşuñ görüşüñ ondan sonra hayırlısı olsuñ.

Ama bu şimdi olan. Önce öyle deġilmiş. Gidermişler oġlanın babası gızı beġendi mi tamam orda alırmış. Oġlan gızı görmez evlenene gadar. Eskiden bir araya gelmeḫ mümkün deġildi. Eskiden çoḫ gatı guralar vardı. Bence şimdiki düzen daha iyi. İlerde bir sıḫıntı anlaşamama olursa seniñ boynuñda galacaḫ. Diyeceḫler meñ seni görmedim, sen meñi görmedin sonu ayrılıḫ olacaḫ." (KK:25)

Kertme, Oğuz Türkçesi'nde "ant" demektedir. Beşik kertmesi, Türklerde İslâmiyet önceki dönemlerde dahi vardır. Toplumda, beşik kertmesi yapılanları ayırmanın uğursuzluk getireceği düşüncesi hâkimdir (İnan 1968: 329). Geçmişte bu uygulama Anadolu'nun her bölgesinde görülmekteyken günümüzde köylerde bu tür evlenme şekline pek rastlanmamaktadır;

"Benim dedemle nenem var onlar beşiḫ kertmeydi. Yüz altı yaşıñda öldüler ikisi de. Nenem çoḫ çirkin idi. Derdim dede bunu niye aldıñ? Dedem çoḫ güzel idi. Yüz altı yaşıñda insan gıymırdi dedeme baḫa. Dedem derdi;

-Oġlum meñ sana bir şey deyim. Oġlum mal sahlamayıñ. Arı maldan eyidi. Arvad baldan şirindi. Meñ nerde boşum buñu bu yaştan sonra. Siz bizimle ne uġraşırsıñız?" (KK:22)

Yörede tek eşle evlilik yaygın olmasın rağmen evliliğin üzerinden belli bir zaman geçtiği halde çocuk olmaması, kadının hasta olması gibi durumlarda erkek bir evlilik daha yapabilmektedir. Ama ne sebeple olursa Karapapak-Terekeme Türkleri iki evliliğihoş karşılamaktadırlar.

İnsanın dönüm noktalarından biri evlenmedir. Evlenme biçimi, kişilerin bulunduğu çevreye, ekonomik ve sosyal durumlarına ve hatta eğitim seviyelerine göre değişkenlik göstermektedir.Gelişen teknoloji karşısında birçok geleneğimiz deforme olmaya ve unutulmaya yüz tutmuşken Anadolu'daki evlenme biçimlerini de değişime uğramıştır. Fakat yinede yöredeki evlenme ve düğün adetleri yaşatılmaya devam etmektedir.

3.6.3.1.2.Evlilik yaşı

Yörede kız ve erkeğin ergenliğe girmesiyle evlilik yaşının geldiği düşünülür. Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında evlenme çağı genel olarak 18-25 yaş aralığıdır.

Eskiden evlilikler çok erken yaşlarda ve aile büyüklerinin kararları doğrultusunda yapılır ve gençlerin düşünceleri pek de önemsenmezdi. Kız çocuklarının ayağı bir yere oturduğunda yere değiyorsa erkek çocuklarının sakalları çıkmışsa evlenecekyaşa geldiği düşünülürdü. Eskiden erkekler askere gitmeden de evlendirilirken günümüzde askerlik yapmayan erkeğe kız verilmemekteydi. Günümüzde evlilik yaşı artık oldukça ileri yaşlara çekilmiştir;

"Bizde evliliḫ geç yaşta yapılır biraz. Türkler de askere gitmeden evliliḫ olmaz. Derler; sen askere git gel adam ol seni öyle evlendireceyiḫ.Askerliḫ yapmaḫ adam olmaḫdır." (KK:25)

"Erkekler de askerden geldiḫten sonra yirmi, yirmi beş yaşlarıñda evlenerler. Damat olmaḫ için askerliğiñi yaptın mı bitti tamam izin vererlerdi. Rahmetliḫ eşim derdi evlendiğimizde meñim seniñ gibi iki yaşım var diye." (KK:7)

"Evliliḫ yaşı erkeklerde askerden dönünce yirmi bir yirmi ikidir. Kız çocuġu on yedi, on sekiz diyende giderdi. Şimdi kızlar da erkekler de oḫuyorlar ya evlenme yaşı artık geç." (KK:36)

“Bizde kızlar ufaḫtan verilmezdi. Yirmi iki, yirmi üç yaşında verilirdi. Bir gün Hz. Ayşe kadınlara sormuş nerden gelirsiz? Onlar da demiş gız bahtıḫ ama gız uşaḫmış. Kaç yaşındadır diye sorunca on iki demişler. Hz. Ayşe men tokuz yaşımda geldim demiş. Ona sebep eşrat bunu güdüğördü. Ama bizde heç yoḫuydu.” (KK:22)

Evlenme çağına gelip evlenmek isteyen erkek çocuk bu dileğini direk evin büyüğüne söyleyemez annesi, yengesi ya da ablasına söylemektedir;

“Evlenmeḫ istediġiñi çocuḫlarımız anneye söyler. Evlenmesi yaşı gelen çocuḫhâlâ evlenmeḫ istemezse aileniñ büyüḫleri ön ayaḫ olar. Ya aile geler baḫar gıza ya da oġlan zaten gızı görmüştür, isterim der. Haber gönderersiñ; biz bu gün size gelejiyiḫ.O da tabi ki gelin der. Niyetiñi açarsıñ. Olmazsa olmaz. O gonu orda gapanır. Küslüḫ, darılmacalıḫ olmaz kimse arasıñda. Olursa da bir eşarbıñı alar gidersiñ. Eşarbı attın mı gızı aldıñ demeḫtir. Başı gapalı olanlar başıña taḫar o anda. Başı açıḫsa boynuña taḫar. Eşarbın rengi genelliḫle gırmızı olar. Tamemen gırmızı olmasa bile içiñde gayet gırmızı olması lazım.” (KK:13)

Gençler eğer evlenmek istediğini büyüklerine söyleyemiyorsa bu isteğin anlaşılması için çeşitli uygulamalara başvurulurdu. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır;

-Anne ve babaya karşı asi davranışlarda bulunulur.

-Arkadaşlarının evliliklerine özendiğini dile getirir veya imrendiğini belli eden davranışlarda bulunur.

-Genç erkek çok üşüdüğünü söyler.

-Genç erkek babasının ayakkabısı ters çevrilir.

-Evlenmek isteyen erkek evde bağırır.

-Evlenmek isteyen gençlerin dalgın hareketlerde bulunur.

-Çeyizlerini hızlı bir şekilde hazırlamak genç kızın evlenmek istediğini gösterir.

-Kızın sık sık çeşme başına gitmesi evlenmek istediğinin belirtisidir.

-Genç kız iş yaparken etrafı kırıp dökerse evlenmek istediğini belirtmek istiyordur.

-Evlenmek isteyen kızlar ayna karşısında vakit geçirir.

-Genç kız şarkı-türkü söyler.

Geleneksel kültürümüzün yaşandığı kimi yörelerde ağabeylerin ve ablaların, kardeşlerinden daha önce evlenmeleri istenir(Artun, 2005: 150). Küçük kardeşlerin, büyüklerinden önce evlenmek istemeleri durumunda büyüklerinden izin istenmektedirler

Yörede aile içinde evlilik sıra ile olmaktadır. İlk olarak büyük olan çocuğun evlenmesi istenir. Fakat bu durum genellikle erkek çocuklar için geçerlidir. Kız çocukların kısmeti açıldığında evlendirildiği görülmektedir.

3.6.3.1.3.Kısmet açma

Yörede evlilik çağı geldiği halde evlenemeyen kızlara "evde galmış", "galıḥ" yakıştırması yapılmaktadır. Yörede ekmeğin üzerinden atlayan, hayvanların yuvasını bozan kişilerin kısmetinin kapanacağına inanılmakla birlikte "Her nasip vaktini bekler" gibi sözlerle de evlenmenin bir zamanı olduğuna değinilmektedir.Kısmetinin kapalı olduğuna düşünülen gençler için bir takım uygulamalar yapılmaktadır;

-Kısmeti kapalı olan kimseler türbelere götürülür.

-Kısmeti kapalı olan kişiye kilit açtırılır.

-Kısmeti kapalı olan kızlara üzerinde çokça düğüm olan bir ip çözdürülür.

-Gelin olan kızın ayakkabısının altına isim yazılır.

-Genç kızlar, düğünlere, nişanlara götürülerek boy göstermesi sağlanır.

-Kısmetin açılması için bir iğneye pamuk sarılar suya atılır. Eğer iğne su yüzeyinde kalırsa kızın kısmetinin açılacağına inanılmaktadır;

“Talihiniñ açılması için genç gızlar bir dileḫ tutuyorlar. Çile çıḫtığı zaman gızlar toplanıf iġneye pamuḫ sarıf suyuñ içiñe atırlar. İġne düşmezse dileġi gabul olurmuş. İġne suya düşerse, dibe giderse dileġi gabul olmurmuş.” (KK:29)

-Kısmeti kapalı olan kız, nişanlanan birinin kurdelesinden bir parça alır.

Anne babalar sağlıklarında çocuklarının mürüvvetini görmek isteseler de aslında evlenme konusunda kadere teslim olunmaktadır. Çünkü her şeyin bir zamanı olduğu, nasip olduğunda kişinin ağzının dilinin kapanacağına inanılmaktadır.

3.6.3.1.4.Kız beğenme/eş seçimi

Günümüzde evlilik adetleri bazı değişiklikler göstermektedir. Geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu köylerde evlilikler görücü usulü olarak yapılırken şehirlerde geleneksellikten uzaklaşmaya bağlı olarak gençlerin birbirlerini tanıyarak gerçekleştirdiği evlilikler yaygınlaşmaktadır. Görücü usulü evliliklerde erkek tarafı, kız tarafını tanımak ve niyetlerini belli etmek için kızın evin gitmektedirler.Bu ziyarete halk arasında “kız bakma”, “görücü çıkma”, “dünür gezme”gibi adlar vermektedir (Örnek, 1977: 185). Oğullarını evlendirmek isteyen aileler yakın çevresinden başlayarak kız bakınmaya başlar. Görücü usulü evliliklerde, evlenecek kişilerden ziyade ailelerin isteği ve beğenisi önem arz etmektedir (Örnek 1995: 185-186).

Yörede evlenilecek kızda genelde güzellik, beceriklilikve iyi bir aileden gelme gibi özellikler aranmaktadır. Evlenilecek erkekte ise iyi bir işinin olması, askere gidip gelmesi, içki kumar gibi kötü alışkanlıklarının olmaması, saygılı olması gibi özellikler aranmaktadır;

“Bizde Garapapaḫlar öyle golay golay gız vermezler. İşiñ olacaḫ, güjüñ olacaḫ, bir uġraşıñ olacaḫ, ahlaḫlı olacaḫ, dürüst olacaḫ, askerliḫ yapmış olacaḫ. İşi olmayanda Türkler onnar gız vermeyince gidiyir Kürtlerle evlenirler.” (KK:19)

“Köyde askerden gelende erkekler evlener. Askere gitmeyeñ adam adam sayılmaz. Köyde en geç ben evlendim. Askeliği beḫledim. Ev yapmayı beḫledim. Baba yoḫ. Köyde variyetli adam çoḫ. Onnnar için gelin lazım. Goyun saġılacaḫ, tarlaya işe gidileceḫ.” (KK:31)

“Gız oġlanla annaşır ondan sonna anasıñı babasıñı gönderer. Önceden görücü usulü olardı. Elçi gelen kişi diyer;

-Oġlanla gız birbirini sevif. Tanışıḫlar, annaşıḫlar. Allah’ıñ emriynen, peygamberiñgayliylen gelmişiḫ gızıñızı istemeye. Vererseñiz de siz bilirsiñiz. Vermezseñiz de çocuḫlar annaşmış. Vebali boynuñuza.

-Siz hoşgelif, sefa gelif. Siz şimdi gidiñ. Meñ gızımıñ fikriñi alım. Saña haber verecem.

Damadlarımızın asil olmasıñı, uslu olmasıñı isteriḫ. Gızımıñ önüñe bir eḫmeg getirerse, oñu aç açıḫta bıraḫmazsa tamam.” (KK:39)

Geçmişten günümüze evliliklerde eş seçimi hayati önem taşımaktadır. Geçmişte eş seçimi ailenin isteği doğrultusunda yapılmaktaydı. Eş seçimi için en uygun ortam düğünler olmaktaydı

Eskiden beğenilen kızın evine oğlanın annesi, yengesi veya teyzesi habersizce kızı ve ailesini gözlemlemek veevin tertip ve düzenine bakmakta amacıyla kız evine gitmekteydi. Eğer ev derli toplu ise bu aileden kız alınır düşüncesi zihinlerinde oluşmakta idi. Günümüzde ise bu tip uygulamalar azalmakta ve geçmişe göre daha az ciddiye alınmaktadır.

Günümüzde iletişimin çok olay olması, insanların birbirini rahatlıkla görebileceği mecralara yönelmeleri,gençlerin sosyal ortamlarda tanışmalarına zemin hazırlamıştır. Günümüz genç nesli bu gibi adetleri uygulayan kişileri ve ailelerini eleştirmekte ve bu örfleri çağa uygun olmadığını düşünmektedir.

3.6.3.1.5.Kız isteme

Evlenmek isteyen gençlerin aileleri bu isteklerini dile getirmek içinkızı istemeye giderler. Kız istemeye oğlanın babası, annesi, ağabeyi, amcası, dayısı, gibi büyükler gitmektedir. Kız istemeye gitmeden önce kız tarafına haber verilmesi şarttır. Kız istemeye gidilirken çikolata, lokum, kolonya gibi hediyeler götürülür. İlk etapta kızın verilmeme ihtimali göz önünde bulundurularak değerli hediyeler götürülmez.

Erkek tarafının yakınları kızın ailesine "elçi" gönderir.Davet kabul edildiği takdirdedönürcüler kız evine gider. Eğer iki taraf birbirini beğenir ve kızın ailesinin de rızası olursa kız tarafı nihai kararı bildirmek için erkek tarafından zaman ister. Bu süreçte oğlanın huyu ve ailesinin maddi manevi durumu araştırarak bir karar verilir. Karar verildiğinde erkek tarafına usulünce haber verilir.Kız istemeye gidilmeden önce kız tarafı tarafından sevilen kişiler ile elçi gönderilmesi geleneği yaygın olarak uygulanır. Elçi olarak kız tarafına gidecek kimse yörede hatırı sayılan ve sevilen bir kimse olmalıdır;

"Oġlanla gız annaşınca analar bunu sezer. Mesela ben eşimiñ ailesiñin eviñe günde on sefer gidiyordum. Ne işim var günde on sefer? Anası annıyor. Bu oġlan buraya böyle gidif gelmezdi demeḫ bir şey var diyor. Oġlan evlenmeḫ istediğiñi genelde babasıña demez de annesiñe yahut bacısıña diyer;

-Ana falanıñ gızıñı isteyelim. Babam baña alsıñ.

O da gider eşiñe söyler falanıñ gızıñı isteyer diye. Baba da uygun görerse aġabeyi yahut aḫrabası gider durumu gızıñbabasıña açar. Baba da gitmez. Önce aġabey, amca, dayı gider. Bir yol alar. Geler, diyer;

-Hiç sormuyosuñ niye geldim.

-Ḫayırdır aġabey, hoş geldiñ, sefa geldi. Misafire sorulur mu?

-Yoḫ, hele bir sor.

-Niye gelmişsiniz baḫalım?

-Allahıñ emriyle senin gızıñı falanıñ oġluña istemeye geldiḫ.

Gönlü varsa diyer;

-Git, bir gaç güne biz saña haber vereriz. Eve bir danışalım.

Ertesi gün haber geler;

-Müsaitiz, yarın geliñ.

Bu sefer aileden beş, altı kişi gider. Ne alacaḫ, ne vereceḫ gonuşarlar. Geler gomşulara haber verererler. Yarın hayırlı işimiz var. Falanıñ gızıñı istemeye gidiyoruz yüssükle. Giderler çereziyle, tatlısıyla gomşular, aḫrabalar, köylüler. Orda çalar, oynarlar aynı düġün gibi." (KK:21)

"Kız istemeye giderken oġlanıñ babası, amcası diyer seniñ falanla aran iyidir. Seninle gız istemeye gidelim. Sana ricacı oluyorlar. Herkese ricacı olunmaz. Herkese de öncü olaraḫ gidilmez zaten. Sana sorar gızıñ babası bu aile nasıldır diye. Sen de dersin; aġabey ben güvenmesem onnara ricacı olaraḫ geler miyim hiç? Gızıñ babası da diyer; falan geldiyse meñ size ne diyeyim gızım size gurban olsun. Tabi önceden araştırmış zaten nasıl bir ailedir diye. sormuş konu gomşuya. Gız verilirken adam diyor ki; geçimi nasıldır? Tarlada baġda çalıştırır mı? Damat saygılı mı? Namusuña sahip çıḫar mı? Güvenceler budur. Yani mal varlığına falan o gadar baḫmazlar. Şimdi de zaten kızla oğlan birbiriñi istiyor. Gızın babası diyor onuñ oğlu yerde yatıyorsa benim gızım da yerde yatsıñ." (KK:21)

Yörede elçilik yapan kişiye bu iyiliği karşılığında çeşitli hediyeler takdim edilmektedir;

"Eskiden görücü usulü da olsa gızla erkeḫ yine de birbiriñi görür. Elçi göndereler önce. Köyde belirgin bir elçi olar. Biz de de 'Zenoy' diye bir gız vardı. O yapardı elçiliği genelde. Haberciye eğer işi yaparsa para vererler, gumaş vererler, çorap vererler, tülbent vererler." (KK:19)

Gelen elçiye izzet ve ikramda bulunan kızın, evlenmeye razı olduğu düşüncesine varılır. Eğer kız her hangi bir hizmette bulunmazsa dolaylı yoldan evlenmek istemediğini ifade etmek istemektedir;

“Elçi atıyla birliḫte geler eġer çıgıf onuñ atıña sahip çıḫarsan, atıñı baḫarsansa sende göñlüm var diyerdiñ. Ata sahip çıḫmazsañ, atıñı sulamazsañ, ipini çeḫmezseñ istemiyosuñ demeḫtir. Görmeye biri gelende eşiġe çıḫmazsañ yine istemirsin demeḫtir.” (KK:4)

Yörede bir defa isteme ile kız verilmez. En az üç defa kız evinin kapısı çalınır. İlk isteme ile kız verme yörede hoş karşılanmaz.

Yörede on yıl öncesine kadar başlık parası alınmakta iken bu uygulama günümüzde ailelerin maddi olarak zor durumda kalmaması için büyük oranda ortadan kalkmıştır;

“Evlenende bütün yüḫ erkeḫtedir. Başlıḫ verer, düġün masraflarıñı garşılar. Meñ şimdiniñ yüz biñi başlıḫverdim o zaman. Şimdi otuz cumhuriyet isteyen var elli tane isteyen var. Yüz kilo et düġünde alirsiñ. Yüz kilo et haftalıḫta alirsiñ. Bütün millete yemeḫ verirsiñ. Gız da bir gat yataḫ, bir sandıḫ içi bu gadar. Evlenmeḫ çoḫ zor. Yani seni soyuyorlar. Teḫrar ev oluyorsun.” (KK:31)

“Başlıḫ parası almayız. Bizim köyde hiç böyle bir şey olmadı. Ama isteyenler oluyor. Yirmi, otuz, gırḫ, elli, goyun, guzu, altın…” (KK:25)

Başlık parasına yörede “süt parası” da denilmektedir. Başlık parası günümüzde tam olarak ortadan kalkmasa da başlık olarak istenenlerin ailenin durumuna göre esnetilmesi söz konusudur;

“Önce yüzüḫ taḫarlar. Sonna başlıḫ isterler. Ona süt parası derler. Her iki tarafında gabul edeceġi şekilde olar. Mesela babası yirmi altın ister. İmam der ki;

-Ahmet Efendi, bir altın baña gır.

Muhtar der, elçi der, büyüḫleri der öyle annaşılar. Adam zaten senin güjünüñ yeteceġiñi biler. Senden oñu ister. İlla bu olacaḫ demez.” (KK:32)

“Eskiden düğün alışverişlerinde dört metre gumaş, iki çift ayaggabı, yeleḫ aldılar diyende ne gadar çoḫşey almışlar diyerlerdi. Şimdi gız kendi gidiyir istediği iki çift gıyafeti alıyor. Yeter diyor. Moda değişiyor sonra yenisiñi alaram diyor. Eskiden geline yedi, sekiz taḫım elbise kesiyordular. Nişanda on taḫım elbise geleceḫ, bu gadar gumaş geleceḫ hep söyleniyordu. Bunnarı gızıñ annesiyle babası belirler. Başlıḫ parası da isterler. Ben elli lira verdim. Bu parayı babası gıza kullanıyor. Adam gızıñı vereceḫ ama düğün yapmaya, çeyiz düzmeye parası yoḫ. Sonuçta aḫraba oluyorsun biz de diyoruz buñu ne bahaneyle verelim? Başlıḫ diyelim. Adam da zorlanmasıñ, zorluḫ da çıḫmasıñ. O da gızıña harcasıñ. İsterse harcamasıñ. Ama harcıyorlar genelde. Buna başlıḫ değil de ‘Süt hakkı’ diyeriḫ. Ben bazen eşime taḫılıyorum sen o gadar süt emdiñ mi ki diye.” (KK:21)

Başlık parası konusundaki bu esnekliğe rağmen düğünde alınacak eşyalar, takılacak takılar önceden şahitler huzurunda kararlaştırılmaktadır;

“Gız oğlan birbiriñi gördü, beğendi. Düğürcü gelir aḫraba da olabilir, gomşu da olabilir.

-Komşu sormorson mu neye gelmişem?

-Ee men ne bilem sana nasıl sorum neden gelifsen?

-İşte Allahıñ emrinnen, peygamberiñ şeriatinnen, iki gomşunuñ şahitliginnen seniñ gızıñı bizim oğlana isteriḫ.

O da işte der;

-Allahıñ emrinnen, peygamberiñ şeriatinnen Allahıñ gaderi yazmışsa sen kimsen meñ kimem? Hangi oğluña alirsen?

-Felan oğluma.

-Al yuḫarı, tut yuḫarı. Gomşu ne alacaḫsañ?

-Ya işte seniñ de halıñ vahtıñ bellidir meñim de. Üzmesinner çocuḫlar seni. Oñu alam buñu alam.

Biraz fazla alanda der;

-Gomşu fazla çıḫmayın. Allah nasip ederse sadece düġünde deġil nişanda mişanda da halleriḫ.” (KK:22)

Kız verilirken kızın ailesindeki erkekler özellikle babası için at, silah gibi bir takım isteklerde bulunulmaktadır;

“Şimdi oġlanla gız birbiriñi servise elçi gideriḫ evine aḫşam.

-Hoş gelifsen, sefa gelifsen. Otur. Yemeḫ memeḫ hazır olsuñ.

-Yoḫ yemeḫ istemem. Benim işim vardır. Meñ bir işe gelmişem.

-Ḫayrola?

-Sen gızıñı menin oġluma verir misiñ?

Deyir;

-Verirem. Allahıñ emrinnen peygamberiñ gevliynen. Ama senden başlıḫ alajam.

-Ne gadir?

-On millira. Senden bir at da alaram. Bir de bir tapanca da alaram.” (KK:30)

Oñu aldıḫtan sonna efendim gün verirler. Altı ay mı olur bir yıl mı olur? Bir ay mı üç ay mı düġün zamanı düġün hazırlıġıñı yapırlar. Düġün hazırlıġıñı yapanda düġün geler oġlanıñ eviñe. Oġlanıñ eviñden gız eviñe gider. Gız eviñden gızı atlandırarlar. O zaman vesaait yoḫuydi. Atla getirerdiler. Ata bindirerdiler gelini. Getirer oġlanıñ eviñe indirerdiler. Bir saġdıç bir solduç Allah hayırlı etsiñder. İmama nikâh kesdirer. Artıḫ evine girerdiler.” (KK:30)

3.6.3.1.6.Söz/nişan

Söz kesmek Türklerde çok eski bir gelenektir. Evlilik için atılan ilk adım söz kesmektir. Yörede söz kesimi uygulaması kız evinde yapılır. Erkek tarafı akrabaları ile birlikte kız evine gider. Kız tarafı kızı verene kadar oğlan tarafından birileri durumu kontrol etmek ve kızın başkasına verilmesini önlemek namına kız evini yakın takibe alır;

"Kız evi kızı verene kadar oğlan evinden hala, yenge, abla gibi aile büyükleri kız evinden neredeyse hiç çıkmaz. Gece gündüz gelir gider. Kontrol altında tutar ya başkasına verirlerse diye. Kız evini ikna edip anlaştıktan sonra ertesi gün büyükler gelecek diye haber salınır. 'Bet' takılacak derler. Bet de söz demektir. Bu nedir? Bir söz yüzüğüdür, bir de eşarptır. Bu bizim namusumuzdur diyerek kızın üzerine eşarp atılırdı. Eşarbın rengi önemli değildir fakat bilinen iyi markaların eşarpları olmasına özen gösterilirdi. Normalde bette yemek verilmez. Sadece damat beyin ailesinden büyükler gelir, kızın aile büyükleri zaten ordadır. İsteme olur. Bir çay dağıtılır. Ondan sonra büyükler beti takar gider. Damat ve ailesi gelirken tatlı, şeker, lokum tarzında şeyler getirmezler ama nadiren bet takıldıktan sonra bir lokum dağıtılır. Eski nişastalı pudralı lokumlar daha meşhurdu. Bu da ağız tatlılığı olsun diyedir. Bazen kız evi isterse yemek verilebilir." (KK:18)

Ailenin uygun görmesi durumunda söz kesme işleminden sonra kızla oğlan aile büyüklerinin elini öpmektedir. Eskiden el öpülmesinden sonra kız elindeki tepsiyle orada bulunan erkeklerden bahşiş toplarken şimdi bu adet yörede uygulanmamaktadır.

Sözden sonra kız ve erkek tarafı arasında karşılıklı olarak bohça götürülür. Bohçaya kumaş, çorap, çamaşır, patik, eşarp, havlu gibi nesneler konulmaktadır;

"Yüzüḫ takılırken ilk güzel bir söz yüzüġü alarsıñ. Gidersiñ söz yüzüġüñü taḫarsıñ. Şekeriñi, eşarbıñı, çiçeġiñi alarsıñ. Gidersiñ kızı istersiñ. Ondan bir hafta sonra gızıñ her şeyiñi alarsıñ. Bohçasıñı da yaparsıñ, altınıñı da alarsıñ, göñlünden ne güzel şey geçiyorsa onları hep alarsıñ. Mesela bohça yaparsın yedi sekiz tane. Ailesiñe yaparsın gızıñ kendine ayrı yaparsıñ." (KK:34)

"Oġlan tarafı bohçasıñı sözden sonra veya nişanda götürer. Gız tarafı oġlanıñ annesiñe, babasıña, gardeşiñe, dedesiñe, nenesiñe düġünden bir hafta önce bazen de düġün

günü giderken hediyesiñi götürer. Bohçanıñ içiñe de namazlıḫ, çorap, miltan, leçeḫ, gazaḫ, patiḫ ne gelirse bıraḫırlar. Eskiden alınıcaḫları yenge ile gider alarlardı. Şimdi oñlanla gız gidir ne lazımsa alar, getirer.” (KK:39)

“Üzüḫ taḫanda oġlan evi gıza bohçasıñı getirer. Gelin geler aḫrabasıña, hısımıña varsa puhçasıñı verer. Gelende çeyiziñden verer herkese. Hereye entari, çorap, patiḫ, havlu herkesiñ puhçasıñı özüñe vererler.” (KK:4)

Erkek ve kız tarafına gidecek hediyeler,kimi zaman özenle hazırlanmış, kenarları işli genellikle beyaz renkli kare şeklinde saten kumaştan bohçalar içerisinde kimi zamanda siniler üzerinde taşınmaktadır;

“Bohça söz kesildiḫten sonna götürüler. Sinilerle giderdi. Yedi tane hatta doḫuz tane sini giderdi. Sini sayısı çoġaldıḫça geline daha deġer verildiġi görünürdü. Biriñe çerez goyarlardı. Biriñe meyve goyarlardı. Biriñe kete, çöreḫ, kek goyarlardı. Biriñe geliniñ gıyafetleriñi… böyle siniler giderdi. Genç gızlar başlarınıñ üstüñde oynaya oynaya götürer. Sinileriñ üstü gırmızı kumaşlarla baġlañar. Damadı da ateş yaharaḫ gezdiriḫ.” (KK:29)

“Aradan bir hafta geçerdi. Oñu da nasıl yapardılar? Gaz tökerdiler tezeġin üzeriñe. Dirgen vardı saman galdırdıḫları ona tezeḫ goyar, üstüñe gumaş baglar, gaz yaġı töker, yaḫardılar. O zaman garanlıġıdı, geje götürerdiler. O ışıḫlarda önlerini aydınnatardı. Geje götürerdiler ki daha iyi olsuñ, şenliḫ olsuñ. Geline ne almışlarsa hepsini sinilere goyar, götürerdiler. Zaten ondan iki gün sonna düġünü olardı. Bir gün gına gejesi, ertesi gün düġün başlardı.” (KK:16)

Kız ve erkek tarafının birbiriyle kaynaşması için sözün ve nişan törenlerinin arasında “tatlılık” olarak adlandırılan gelin kıza ve ailesine hediyelerin götürüldüğü ve misafirlere tatlı yiyeceklerin ikram edildiği ve sembolik olarak ağızların tatlı olmasının dilendiği bir merasim daha gerçekleştirilir;

“Sözden bir hafta sonra adettir gelinin ‘Tatlılık’ı gelir. Tatlılık damat beyin ailesinin bütün bekâr kızları ve taze gelinleri yani yeni gelinleri gelir. Bunlar hep birere tepsi tatlı baklava artık ne yapmışsalar gelinin ailesine getirirler. Tatlılık denilen bütün malzemeler tatlı türünde olmalıdır. Bu iki ailenin birbirine kaynaşması ve ağızlarının tatlı

olması için yapılan bir gelenektir. Gelinin ailesinden de genç kızlar ve gelinler toplanır bir araya. İşte kızlar ve gelinler arasında bir toplantı olur. Damat tarafı bu güne bohçalar ile gelir. Yakınlar mesela bir tatlı ile geliyorsa üzerine de mutlaka bir eşarbıdır, çeyizlik malzemesidir, bir yüzüğüdür, bir kumaşıdır koyarlar. Yani boş gelmezler. Tam olarak bir bohça gibi olmasa da gönül almalık bir hediye gibidir. O hediyeler açılır. Gelinin ailesine gösterilir. Ondan sonra gelinin ailesi yemek yapmışsa yemek, yemek yapmamışsa çay ikram edilir. Ama çay verilecekse yanına mutlaka bir şeyler yapılır. Bu kete, su böreği, börek, çörek, kurabiye tarzında yiyeceklerdir. Gelen tatlılardan da yenir. Sonra halaylar çekilir, eğlenilir." (KK:18)

"Yüssüh taḫıldıḫtan on gün sonna gadınnar yine toplanar aḫrabalar, gomşular tatlılıḫ götürer. Bir hafta gittiler istediler. Ertesi hafta bir sebeb bulup tatlılıḫ demişler. Gelin gızlarıñı görmeḫiçin hep bir gün düzennerler." (KK:21)

Kızın verilmesinin alametikız tesettürlü değil ise kızın boynuna kapalı ise başına kırmızı bir şal veya eşarp atılması ile gerçekleşen "eşarp atma" veya "şarp atma" adetidir;

"Köyüñ imamı, muhtarı yaşlı kişileriñi hatrı sayılır kişleri yanıña alıp gider oturur, gızıñı ister. Nişan taḫılır. Oñdan öncesiñde aile eġer tamam derse hemen eşarp atılır boynuña. Eşarp gırmızı olur. Herkesiñ taḫtığı gibi bir eşarp olmaz. Yani gören bu gız nişanlıdır diyeceḫ. Öyle belli olacaḫ. Mesela gız çeşmeye gidiyor su doldurmaya. Baḫıyorsun gırmızı şarp taḫmış. Diyorsun;

-Ha, bu gız kesin nişanıdır. Gırmızı şarp taḫmış.

Diger gızlardan öyle ayırarsan." (KK:19)

"Erkeḫ tarafı hazırlanardı gız tarafıña nişan taḫmaya. Az kişi giderdi nişana sadece bir üzüḫ tahmaḫ için. Bir üzüḫ giderdi. Bir de biz de 'Şarp' derler eşarp giderdi. Oñu da böyle derdiler; gidelim bir üzüḫ bir şarp atıf gelelelim." (KK:7)

Kız verildikten sonra, aile arasında tatlı yenilerek ağızlar tatlandılır. Yine gelin kıza ve ailesine hediyeler götürülür;

“Söz kestiɳten sonra yıġılır tatlılığa gidersiñ. Annesiñe, babasıña, kardeşleriñe, geliniñ kendisiñe hediye götürersiñ. Tatlı yer, şerbet içersiñ bu bir nişan gibidir. Evelden bir bez götürerdiler beyaz bir bez. Gız ona işleme yapir, dantel yapir karolya eteġi yapir, çarşaf yapir, nevresim yapir. Kaynata çoɳça alirdi. Ama şimdi peɳ yoɳ bu adet. Ama şimdi de herkeş her şeyi yapir. Yedi sekiz bohça yapirler güzel güzel çeşit çeşit. Sonra gider orada güñü kesersin.” (KK:34)

Aileler arasında söz kesildikten sonra kurulan bu birlikteliği topluma duyurmak amacıyla nişan merasimi yapılmaktadır. Nişan masraflarını kız tarafı karşılamaktadır.Nişandan elde edilen para ve verilen hediyeler kız tarafında kalmaktadır.

Nişanlar önceleri evlerde yahut köy meydanlarında yapılırken günümüzde genellikle düğün salonlarında yapılmaktadır. Nişanlarda kız ve erkekler ayrı yerde eğlenmektedir. Nişan yüzüklerinin takılmasını ve kurdelenin kesilme işlemini ise ailenin en büyüğü yapmaktadır. Nişana gelen herkese kırmızı renkli şerbet ikram edilmektedir;

“Nişana gidende hergese şerbet vererler. Şerbet gırmızı olar. Eskiden gırmızı rengi vermeɳ için şirinbuyan diye bir şey vardı oñu gatardılar. Tatlı bir bitki köküydü. Hoş gogulu kökler gatardılar. Şimdi boya gatırlar.” (KK:32)

Nişanın yörede yaygın olarak söylenen ismi “haftalık”tır. Nişandan hemen sonra yapılan ilk iş ise kızın nişan alışverişinin yapılmasıdır. Nişan için yapılan alışverişe “eksik görme” ya da “nişan eksiği” denir. Nişan eksiği için alışverişe kızın ve erkeğin aile büyüklerinden kadınlar katılır. Bu geleneğe “düzgün düzme” denilmektedir.Nişan alışverişinde nişan yüzüğü, küpe, bilezik, saat gibi ziynet eşyaları ile elbise, ayakkabı, terlik, eşarp, tülbent, iç çamaşırı, çanta, kıyafet, ayakkabı gibi giyim eşyaları alınır. Ayrıca kızın annesine, babasına ve kardeşlerine hediyeler alınır;

“Önceden büyüɳ nişanın ismi ‘Haftalıɳ’di. Şimdi nişan oldu. Sözden bir hafta, on gün sonra nişan yapılar. Nişanı da oġlan tarafı yapar. Gız tarafı sadece yemeġiñi, eɳmeġiñi yapar. Haber verilerdi yaɳın aɳrabalara, yaɳın gomşulara. Oġlan evi hazırlanar. Gızıñ gendisiñi çarşıya götürerdiler. Yanıñda da yengesi muhaggag giderdi. Çarşı da ne lazımsa eşarbı, ayaggabısı, gıyafeti, iç çamaşırı, aynası taraġı, parfümü her şeyi alınardı. Oġlan tarafı gıza aldığı öte beriyi getirer. Bir gıza ne lazımsa onu goyardılar. Bu zaman ki çeşit o

zaman yoḫiydi. Aḫrabalar nişanda taḫı taḫmazlar. Ne götürerse oğlan evi götürerdi. Üzüğüñü; küpesiñi; gıyafetiñi; gızıñ babasıña, annesiñe, varsa abisiñe, gardeşiñe, nenesiñe gıyafet götürerdi. Üzüḫ taḫılırdı." (KK:7)

Nişan için büyük bir kalabalıkla çıkılan alışveriş, yörede hem ailelerin hem de gençlerin birbirini daha iyi tanıması için bir fırsat olarak görülür;

"Düğün veya nişan alışverişiñe gız, gızıñ anası, gızıñ bajısı, oğlanıñ anası, oğlanıñ bajısı öyle giderler. Yanlarıñda illaki bir büyüḫ olar. Giderler gahvaltılarıñı yapırlar, alışverişleriñi yapırlar, övle yemehleriñi yer öyle gelerler. Orda da bayağı bir gaynaşırlar. O anda seversin ya da sevmezsin aileyi. O öyle gider. Düğünde ne taḫılajayı ne alınajayı baba tarafıñdan düğünden önce kesiler." (KK:13)

Nişana gitmeden önce oğlan evi bohçaları hazırlar ve bohçaların üzerine bohçanın kime gideceği yazılır. Bohçaları götürenler kız evinde bohçaları tek tek açmakta ve bohçalara nelerin koyulduğunu göstermektedir. Yörede götürülen bu hediyelerin genel adı "herci höreh" tir.

Yörede nişanlılık süreci değişkenlik göstermektedir. Bu süre iki tarafın kararına bağlıdır. Askerlik ve işe girme gibi etmenler nişan süresinin uzamasına sebep olmaktadır. Aileler düğünle nişan süresinin kısa tutulmasına önem versede nişan ile düğün arasında gerekli hazırlıkların tamamlanabilmesi için genellikle bir yıl kadar beklenmektedir;

"Nişanla düğün arasınñda bir sene beḫlenirdi. İmkanı olmayañ bir sene de hazırlıḫlarıñı yapardı, biriḫtirirdi. Hayvan alır beslerdi, başlıḫ parasıñı yığardı, gelin gıza altın alardı. Durumu iyi olmayañ iki sene de beḫlerdi. Şimdi herkesiñ parası pulu var hemen her şey bir anda olur biter. Eğer nişan bozulursa erkeḫ tarafı ne götürmüşdüyse hepsini geri alar. Nişan bozulduğunda millet sorardı; Bişey mi yaptı? Ne oldu? Ne bitti? Kim suçlu? İyi söylenmezdi." (KK:7)

Nişanlılık hem kız hem de erkek tarafı için önemli bir dönemdir. Yörede nişanlı kız artık erkek tarafının namusudur. Toplumda nişanın bozulması hoş karşılanmaz. Çünkü köylerde nişan atma ve boşanma bir tutulur. Bu yüzden nişan atma köylerde özellikle kız tarafı için sorun teşkil eder.

Nişan görücü usulü ile evlenen gençlerin birbirini tanımaları için tanınmış bir fırsattır. Ama köylerde erkeğin veya kızın nişanlısını görmesi yasaklanmıştır. Fakat nişanlılık süresi boyunca kız ve erkek tarafı arasında gidiş gelişler yapılarak aileler arasındaki bağ güçlendirilir ve ailelerin birbirlerini daha iyi tanır;

"O zamanlar nişanlı dahi olsalar görüşmelerine müsaade edilmezdi. Bazı okumuş babalar izin verirdi ama gözüm görmesin, laf duymayayım derdi. Nişanlıyken imam nikâhı kıyılmadan damat ile görüşülmesi hoş karşılanmazdı. İmam nikâhı nişanlıyken kıyılırdı." (KK:18)

"Bizim törede sevdiğimiz gızı, nişannımızı, sözlümüzü piyarıñ başında beklerdiḫ. Yürürken bir yerde görseḫ dahi yüzüñe baḫmazdıḫ ki ifşa olmasıñ, birileri laf çıkarmasıñ. Sevdiğiñe ulaşmaḫ çoḫ zordu. Bir mektup dahi yollarken gorakardıḫ. Gardeşi, abisi yakalar mı? Komşu görür mü? Erkeḫderdi; bunu seviyorum alır mısıñız? Aile uygun görürse alıyorlardı. Ama ailesi izin vermeyenlerde evlenemezdi." (KK:33)

Nişanın ilk haftası erkek tarafı kız tarafını ikinci hafta ise kız tarafı erkek tarafınca yemeğe çağrılır. Nişanlı çift nişanlı kaldıkları süre zarfında akrabaları tarafından yemeğe çağrılır.

Nişanlılık dönemi boyunca bayram ve özel günlerde kız tarafına çeşitli hediyeler getirilir. Nişanlılık dönemi eğer Kurban bayramına denk geliyorsa kız evine süslenmiş koç gönderilir. Eğer erkek tarafınınekonomik durumu iyi isekoçun boynuzlarına altın bağlanmakta yahut boynuzlara bilezik geçirilmektedir. Ramazan'da ise aileler birbirlerini karşılıklı olarak iftara davet etmektedirler;

"Gelin kız nişanlı ilen Kurban Bayramı gelirse 'Kurbanlık' gelirdi. Gelin evine bir koç süslenir getirilirdi. Maddi durumu iyi olan aileler kurbanın boynuzlarına bilezik, boynuna beşi bir yerde takarlardı." (KK:18)

"Eğer nişanlı isen ve bir bayram sen nişanlı iken gelirse arife günü geline 'Arefeliḫ' gelir. Bir bohça gelir. Bu bohçada özel bazı kıyafetleri, tatlısı, çikolatası gelir." (KK:33)

“Düğüne gadar olan zamanda ara ara gidilirdi. Mesela nişanla düğün arasıñda Gurban bayramı varsa mutlaga bir goç veya bir goyun giderdi. Goçuñ boynuzlarıña bileziḫ taḫardı durumu olañ. Zenginner yapardı.” (KK:7)

“Eğer gelin kız Ramazan dönemide nişanlı ise damat tarafı bir gün iftarlık hazırlar. Tencereler ile yemeklerini alıp gelinin evine gelirler. Beraber iftar ederler. Gelini götürmezler. Çünkü bizde bir inanç vardır; gelin nişanlı iken asla kayınbabanın evine gitmez. Çünkü giderse bir uğursuzluk olacağına inanıyorlar. Gelin gider de bunların bir kusurunu görür, vazgeçer ya da başka bir şey olur diye imkânı yok gelin o eve gidemez. Şimdilerde gereğinden fazla bir samimiyet var. O yüzden de saygısızlık diz boyu. Çünkü eskiden insanlar biraz gizemliydiler. İnsanların özel bir alanı vardı. Şu an bu yok ve biz çok çabuk tüketiyoruz her şeyi.” (KK:18)

Eğer kız nişanlı iken yeni yıl gelmiş ise oğlan tarafından birileri o günü gelin kız ile geçirmektedir. Bu gelenekteki amaç artık o aile ile yıllar boyu bir arada olma temennisidir;

“Eğer nişanlı ile yeni yıl senin üzerine geldiyse yılbaşı gecesi damat beyin ya ablası ya bir yeğeni ve ya başka bir yakını hediyesiyle gelir o gece senin ile yeni yıl girer ki sen o aile ile yeni bir yılı karşılayasın.” (KK:18)

Yukarıda bahsettiğimiz adetler nişanlı çiftlerin ve ailelerin karşılıklı olarak birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı ve evlilik dönemine bir hazırlık mahiyetindedir. İki tarafın aile büyüklerinin bir araya geldiği bir günde düğün gününün kararlaştırılması ile artık düğün için hazırlıklar başlamaktadır.

3.6.3.2.Düğün

Düğünün öncesinde gerçekleştirilen hazırlıklar tamamlandıktan sonra evlenme merasimlerinin en önemli ritüellerinden biri olan düğün törenine geçilmektedir. Bu aşamada karar verilmesi gereken ilk şey düğünün ne zaman yapılacağıdır. Yörede düğünün zamanının belirlenmesi iki tarafın karşılıklıolarak anlaşması ile gerçekleşmektedir. Düğünler günümüzde olduğu gibi yaz aylarında değil köy işlerinin hafiflediği kış aylarında yapılmaktadır;

“Düġünleri yazı dışarıda yapardılar da mörvede -kişiye-ihtiyaç vardı. Ne gadar çoḫ adamıñ olursa harmanıñ, hanıñ öyle çabuḫ bitsin diye düġünü gışa ertelerlerdi. Çünkü düġün bayaġı bir zaman alıyordu.” (KK:33)

Düğünler geçmişte kış aylarında en uygun ısınma ortamı olacak ahırlarda yapılmaktaydı. Düğünün yapılacağı ahırdaki hayvanlar köydeki diğer ahırlara paylaştırılırdı. Düğünün yapılacağı ahır köyün bütün kızları tarafından günler öncesinden büyük bir özenle temizlenir, sergiler serilir ve düğüne hazır hale getirilirdi;

“Bundan on sene önce düġün salonu da yoḫtu. Gışıñ düġünler olanda felan köyde kimin ahırı büyüḫse onu boşaltırdılar. Çünkü kimseniñ evi o kadar kişiniñ sıġabileceġi kadar büyüḫ deġildi. Ahırı yıḫardılar. Hayvanlara yem verdiḫleri yere halıları, kilimleri sarardılar. Orda düġün yapardılar. Hayvanları da alıf komşulara dağıtırdılar imece usülü. Derdiler; iki gün düġünümüz var bu hayvanlar siziñ buralarda galsıñ. Zaten genç gızlar da düġünüñ yapılacaġı ahura girerdiler. İki gün önceden, üç gün önceden temizliḫ yapardılar.” (KK:33)

“Düġün olanda getirerdiler, hayvannarı ahırdan çıharardılar. Ahırda düġün yaparlardı. Yazıñ düġün yoḫiydi. Gışıñ yaparlardi. O gışda, garda. Gelini neyle götüriyler? Evelden o zavallı gelini öküz arabasıyla an ordan çıḫardiydiler düġüne götürüydiler. Şimdi her şey çoḫ güzel. Her şey golay. Eskiden herkes çiftçiliḫ yapardı. Mahsullarıñı yazıñ alar, gışıñ da düġün yaparlardı.” (KK:16)

“Ahurda düġün olardı. Bir tane erkeḫ çocuḫ içeri girmezdi. Ortaya kilim bıraḫırlardı. Hediḫ pişirerdiḫ. Onun içine meyva, çerez, çedene gatıyirdiḫ. Herkese ondan ikram edirlerdi. Gençler söyler oynardı. Yaşlılar da oturir gençleri izleyirdiler. Yaşlılar da diyerdi;

-Ay size gurban olum gençler. Söyleyin, söyleyin. İçimiz açılsın.” (KK:31)

Düğünden bir ay önce erkek evi kız evine giderek düğünde yapılacak yemeklerin malzemeleri için neyden ne kadar lazım olduğunun bilgisini alıp un, şeker, pirinç, yağ, et gibi her tülü malzemeyi temin etmektedir. Bu isteklerin belirlendiği ve erkek tarafına bildirildiği güne halk arasında “kesimet günü” denilmektedir;

“Düġünden bir ay önce erkeḫ tarafı derdi ki; Gidelim kesimetimizi keselim.Kesimet düġün günü için kesilerdi bu sefer. Düġünde ne gideceḫ? Bir torba şeker, eriḫ komposto için açma eriḫ, bir çuval un, bir çuval pirinç, bir tenege yaġ, bir teneke salça, bir de gocaman bir ineḫ. Bunnar düġün günü gız eviñde yapılacaḫ yemeḫ için istenerdi oġlan tarafiñdan. Gızıñ eviñe oġlan evi alır, götürür, bıraḫardı iki gün üş gün önceden.” (KK:7)

Kesimet kesildiği gün sadece yemek yapımı için gerekli malzemelerin değil düğünden önce kız tarafına gelecek kıyafet, kumaş, çorap, çamaşır gibi nesnelerinde listesi yapılır. Bu malzemeler,düğüne davet edilecek kişiler için istenmektedir. Bu hediyeler gönderilerek düğüne davet edilen kişiler geline ve damada hem düğünde hem de ev eşyası almada daha fazla yardım etmektedir. Bu geleneğe yörede “halat getirme” denilmektedir;

“Bir de düġünlerimizde ‘halat’ vardı. Halat dediġimiz gız tarafiña verilirdi. Halat dediġimiz gumaş olur, ayaggabı olur. Ve bu davetiye yerine geçerdi. Derlerdi düġün gonuşulurken;

-Yirmi çift lastik ayaggabı getir veya gumaşlıḫ getir. Ben bunları halat dağıtacam.

Halatıñ geldiği ev de seçilmiş ev olduġu için onlarıñ gızın çeyiziñe daha çoḫ katkıda bulunması istenirdi. Diyelim verdiği yirmi kişiniñ içiñde o kişilere derlerdi; legen getir, peşgun getir, tabaḫ getir gibi. Bu hediyeleriñ gittiği evlerden daha büyüḫ hediye beklersiñ. Halatıñ erkeḫ tarafından kız tarafiña geldiği gün şerbet içme geleneği vardı.” (KK:33)

“Diyoruz işte otuz tane gömleh, otuz tane eteḫ veya penye getireceḫsiñiz. Önce gumaş istiyordular. İşte diyerdiler otuz tane parça geleceḫ. Buñu napıyordular? Gızıñ aḫrabalarıña, teyzesiñe, dayısıña, amcasıña veriyorlardı. Onnar da o hediyeniñ garşılığıñda ya altın alardılar yahut gızıñ neyi eksiḫse sorup onu alarlar. Ütü, süpürge, yemeḫ taḫımı, halı alarlardı. Aḫraba çoḫtur bunnar tamamsa diyor; ben de altın alayım. El birliği ile gızıñ eşyaları düzülür. Yaḫın gomşular da diyor; demliğiñi ben alayım, tabağıñı alayım, porseleniñi alayım. Üç dört gün o saçı devam ediyor. Üç, dört gün geliyor burda çayıñı içiyor. Paketlerde çerez hediye ediliyor. Şeker tutulur onarın hediyeleriñe garşı. Onnarın bir gısmına hediye gönderiyoruz oğlan tarafiñdan gelenlerden. Oğlan tarafiña söylüyoruz;

-Bizim bu kadar adamımız var, bu kadar hediye getireceñ. Biz onnara vereceyiz." (KK:21)

Düğünden bir hafta önce hem düğün yemeğinde ikram edilecek yufka ekmeklerin yapıldığı hem de evlenecek çifte yardım olması için bir takım hediyelerin kabul edileceği "yuha parça üstü" denilen bir adet gerçekleştirilmektedir. Bu gün yapılacak ve misafirlere ikram edilecek olan yufka ekmek ve hoşafın malzemeleri de yine erkek evi tarafından temin edilmekte, yemeklerini yiyen kişiler bir tepsi üzerine bırakılmış kumaşın içerisine para veya altın bırakmaktadır. Bu paralar miktarına göre ya yufkacı kadınlara ve evlenecek çifte verilir;

"Düġün Perşembe günüñden başlardı. Yufga yayılardı hem oġlan eviñde, hem gız eviñde. Bir tepsiye bir parça gumaş gonulurdu. O yengeniñ. İçeri gelif yufga ile hoşafı yiyeñ gumaşıñ üstüñe ayrı para atardı. Dışarıda da yufga açan gadınnara para atardı." (KK:7)

"Düġünden üç, dört gün önce bir hafta önce yufga yayılar. Yufgacı gadınnar olar köyde. O yufga açan gadıña para atar bayannar. Yufgayı genelde yenge açar. 'Yuḫa üstü', 'Parça üstü'derler bu adete. Çuval çuval yufga yayarlar. Açma eriḫten de hoşaf yaparlar. Bunuñ bütün malzemeleriñi erkeḫ tarafı getirer. Gelenner bir yufga yiyer, bir tas hoşaf içer. Bir tepsiniñ içiñe dört metre gumaş goyarlar. Onuñüsütüne para atarlar yeyif içenner. O para da yengeye gider." (KK:32)

Yuha parça üstü âdetinin gerçekleşeceği günün duyurulması ve tertip edilmesi yenge kadın tarafından yapılmaktadır;

"Bir yenge geliniñ olurdu, bir yenge damadıñ olurdu. Davetiye yoḫtu eskiden. Yenge bir hafta önceden bütün köyü dolaşırdı gapı gapı. 'Yuḫa Parça Üstü'müz var derdi ki;

-Perşembe günü yuḫamız var. Cumartesi, Pazar da düğünümüz.

Davetiye yerine bir parça hediye götürerdiler davet etmeye." (KK:7)

Şimdilerde bu adet, bazı değişiklikler göstermektedir. Düğünden önce çay, kahve içilip misafirlere çeşitli pastaların ikram edildiği törenler olarak devam etmektedir;

“Düġünden iki gün önce yuḫa parça üstü diye bir âdetimiz vardı. Şimdi bazısı oñu yapmır. İçecek, kurabiye yapıf toplanırlar.” (KK:39)

Düğünden birkaç gün önce düğüne gelecek olan kişilerin hediyelerini getirdiği “Nemer günü” olarak bilinen bir günde daha toplanılmaktadır. Getirilen bu nemerler yaşlı bir kişi tarafından hem kimin ne getirdiğinin unutulmaması hem de hediye getiren kişiye daha sonra mukabilinde hediye götürmek için bir deftere kaydedilmektedir;

“Nemeri yazmaḫ için yaşlı birisi oturardı bir yere. Yenge olur, oglanıñ annesi olur oturar yazardı nemer sayısıñı, kim ne getirdi diye. O zaman kamera yoḫtu, öyle yapardılar. Kim ne getirmişse yazardı düġün sahibi. Kim baña ne getirmişse ben de ona oñu götüreyim derdi. Şakasına;

-Falandan altı tane yemeḫ tabaġı.

Oġluña da borc olsuñ.

Gızıñ da borc olsuñ.

Torunuña da borc olsuñ.

Derlerdi, taḫılardılar nemer getirenner. Ama tabi getirdiḫleri şeyleriñ gendisiñe de getirilmesiñi isteyerdi herkes.” (KK:7)

“Düġüne gelnner hediye getirerdiler. Mesela altı tane yemeḫ tabaġı, altı tane su bardaġı, altı tane kase, havlu, lif, çamaşır, çorab getirerlerdi. Parası olan para götürerdi. Altını olan altın götürerdi. Gomşu gaḫar söylerdi;

-Meñim ‘Nemer’im budur.

Düġün hediyesiñe de nemer derdiler. Nemer elbiseliḫ gumaş da olurdu. Göyneḫ olurdu. Oñu götürerdiler. Zengin olan biraz fazla para götürerdi. Bir bileziği, çeyreği veya

yarım altını çoḫ yaḫın aḫrabalar alırdı. Dayı götürür, hâlâ götürürdü, abi götürürdü.” (KK:28)

“Yuha paça üstü” ve “Nemer Günü” geleneğinin bitiminden sonraki günlerde bayrağın kalkması ve davul zurnanın gelmesi ile düğün başlamaktadır;

“Perşembe, Cuma günü yuḫa parça bittiḫten sonna Cumartesi düġün başlardı. Davul zurna gelerdi oġlan evine. Önceden zenginleriñ düġünleriñe buralardan, Gars’tan, Erzurum’dan âşıḫlar gelerdi. Şimdi o galḫtı. Davul on ikiye gadar orda çalardı, oynardılar. Neden orda oynardılar? Yengeniñ davet ettigi aḫrabalar, köylüler, gomşular oġlan eviñde yavaş yavaş toplanmaya başlardı.” (KK:7)

“Düġünde, sünnette bayraḫ mutlaga asılır. Bayrağı asan kişi aḫrabamızdır, aileniñ en büyüġüdür.” (KK:21)

“Düġün önce oġlan eviñe davul gelmesiyle başlar. Oġlan eviñde herges toplanar. Atlı derler bizde oña. Hediye taḫacaḫ insannar hep toplanar gız eviñe giderler. Eskiden köyden köye araba olmadığında atlar ile giderlermiş düġün eviñe. Oñdan atlı demişler adına. Herges atıña binerdi. Atlı giderdi o köye. Bir geje düġün için orda galırdı. Sabahda gelin gızı alar gelerdi. Şimdi herkes arabasıña binmiş. Düġünler de atlılar geldi derlerdi. Ordan oġlan eviñe dönerdiñ. Düġün önce oglan eviñde çalınardı. Sonna köy halkıyla beraber düġün alayı gızıñ eviñe gider. Orda da bir gün çalınar davullar. Gelini alar, dönersiñ.” (KK:32)

Düğünler yörede genellikle çalgılı, sazlı sözlü yapılmakla beraber köyde cenaze olduğu zaman düğün mevlitli olarak yapılmaktadır;

“Bizim bu köyde düġünü söyleyem. Meñ dört gün düġün çaldırdım. Âşıḫlar gelmiş idi. Hanıma dört gün düġün çaldırdım. Sazlar bir yandan, sözler bir yandan. Eyle süküt olardı. Kimse birbiriynen gavga yapmazdı. Yazıñ oldu mu düġünler gapıda olardı. Gışıñ oldu mu bir yer hazırlarlar gapalı bir yer. Adamlar dolardı oraya. Bar tutardılar, oynardılar. Agaştan kesme yaparlar. Garılar o taraf, erkeḫler bu taraf. Oynardılar, birbirleriñ seyrederdiler. Güzel, süküt, döġüş möġüş yoḫ. Ama şimdi eyle deġil. Şimdi bir de baḫarsan adam işkiyi çeḫmiş baġırır. Bizim burada bir düġün olurdu. Gecedi. Alaḫtrihler

çehmiştiḫ beyle. Davul çalıp oynayarlar. Birisi içif gelif oturar galḫır baġırır çaġırır. Bu alaḫtirigi goparttı. Gettim yahasıñdan tuttum. Muhtarı caġırdım. Muhtarım buñu al götür sal bir dama aġzını kilitle. Eski düġünler şimdi nerde? İnsanlar birbiriñin gıymetiñ bilerdi. Saat on iki de bir de paydos ederdi. Bir köyde bir cenaze oldu mu o düġünde davulçu zurnaçı çalmazdı. Bir yerde düġün bir yer de yas olmazdı. Kahvelerde, köy evleriñde mevlütlü olurdu o zaman. Yemeḫte orada verilerdi." (KK:27)

Yörede ölüm hadisesinin hüznü hep birlikte öylesine paylaşılmaktadır ki Atatürk'ün ölüm günü gerçekleşen bir düğünde bütün eğlenceler durdurulmuş ve düğün sonlandırılmıştır;

"Dedemiñ amcasınıñ düġün günü Atatürk ölmüş. Düġünü durdurmuşlar. Bizim köydeki ilkoḫula toplanmışlar. Aġıt yaḫmışlar." (KK:7)

Düğüne gelen misafirler mutlaka düğün yemeğinden tatmaktadır. Önceleri yöresel yemeklerden oluşan düğün yemeği menüsü şimdilerde genelde et yemekleri, pilav ve meyveden ibarettir;

"Buradan atlılar toplanırdı. Erkeḫ eviñden çıḫan atlılar gız eviñe giderdi. Erkeḫ eviñde aḫşam misafir edilirdi herkes, bütün köy. O köyden herkes düġüne gelen misafirlerden bir tane, iki tane, üş tane, dört tane götürerdiler. O gün orda galınırdı. Ordan gidilir gız eviñe. Gız eviñde de yemeḫ yapılır ikinci gün. Düġün yemeġiñde et yapılırdı. Pilav yapılır. Hoşaf yapılırdı evvelden daha çoḫ. Şimdi salata falan yapıyorlar ama eskiden sebze çoḫ yoḫtu. O zaman da etler sulu yemeḫ gibi pişerdi. Çoḫ olsun diye içine patates, fasulye gatarlardı." (KK:25)

Düğünler geçmişte şimdilerde olduğu gibi birkaç gün, hatta birkaç saat içerisinde bitmemekte; bir haftaya yayılarak yapılmaktaydı;

"Gelir kesim keserlerdi ki düġünümüz gaç güne? Mesela keserdiler bir haftaya, on beş güne. Buraya atlı yıġılırdı. Şimdiki gibi imkân ne? Şimdi taḫsiynen gelirler şurda bir pöçüḫ eḫmeg yeyince herkes dağıliyir. Öyle mi dağıliyirdi? Yoḫ. Gece burada davul çalınardı, millet yıġılardı, oynayardı." (KK:20)

“Düġünlerimiz evelden şimdiki gibi yirmi dört saat deġildi. İki gün erkeḫ eviñde iki gün degız eviñde dört gün sürerdi.” (KK:25)

Düğüne gelen ve yatılı olarak kalacak misafirler köy ahalisitarafından evlerinin durumuna göre bölüştürülmekte ve bu şekilde düğün sahibinin yükü bir nebze hafifletilmektedir;

“Gelenneri köylü misafir olaraḫ taksim ederdi. O zamanıñ şartları yer dar olduġundan üç kişi biri götürerdi, iki kişi biri götürerdi, bir kişi biri götürerdi. Herkes gücüñe göre misafir alardı. Böyle hem düġün sahibiniñyükü hafiflerdi. Gelenler geldiġi gün düġün eviñde yemeḫ yerdiler topluca köylü, gelen misafir. Bunuñ sabah gahvaltısı var, aḫşam gahvaltısı var. Gomşular hep bölüşerdiḫ. Cenazede yine öyle. Cenazelerde bizde üç gün yemeḫ yapılmaz bir yas eviñde. Hep gomşular getirer.” (KK:21)

Düğünde takılan takıların geçmişte oğlan evinde kalıp düğün borçlarını ödemek için kullanılırken günümüzde artık yeni bir yuva kuran çifte destek olmak için çiftin kendilerine verilmektedir;

“Taḫılar oġlan eviñde taḫılardı önceden. Şimdi gız eviñde de oġlan eviñde de taḫılar. Taḫılar gelinle, damadıñ olar. Eskiden anne babalar yine birazıñı alardı borçlarıñı garşılamaḫ için ama şimdi gelinle oġlan vererse verer, vermezse onarda galar.” (KK:32)

“Toyda taḫılan her şey gelinde galar. Bir de davul zurna çalındıġı zaman geliniñ yaḫasına para dizerler. Gösteriş olar. Tepeden ayaġa yıġarlar. Bunu damadıñ amcası, gardaşı, dayısı yapar bizim variyetimiz budur diye. Durumumuz çoḫ iyi. Bir gısmıñı davulçuya vererler gerisiñi de gendileri özleriñe alarlar.” (KK:4)

Düğünlerde özellikle gençler arasında bir takım oyunlar oynanmaktadır. Bu seyirlik oyunlar sayesinde hem düğün boyunca misafirler eğlenmekte hem de toplumsal bir bütünlük sağlanmaktadır. Oyun düzenleyiciler genellikle gençler olmakta, oyun sonunda aldıkları harçlıklar ile kendilerine ziyafet vermektedirler;

“Düġünlerde genşler oyun yaparlar. Oyun yaptıḫlarında da oyun sahibinden para alırlar. Mesela orta oyunnar. Öyle orta oyuñu yaparlardı ki sanatçı onnar gibi yapamazdı.

Tiyatroyu yapardılar. Ordan toplanañ parayı gençler düğünden sonra götürerdiler o paraynan hayvan alardılar. Gendileriñe ziyafet çeherdiler.” (KK:25)

Bu oyunlardan biri onar kişilik grupların birbirinden saklanması ve birbirlerini bulmaya çalışmalarına yönelik “Molla Ḫariy” adlı oyundur. Bu oyun bir nevi yetişkinlerin saklambacı gibidir. Fakat oyunda kişilerin kendi yerlerini belli etmeye çalışması ve oyun sonunda kaybeden gruba verilen ceza ile saklambaç oyunundan ayrılmaktadır;

“Bizim ordan gelme Molla Ḫarriy diye bir oyun vardı. Gece bölüḫ bölüḫ bölünerdiler yalañız birbiriñi döyerdiler. On beş bir taḫım, on beş bir taḫım. Gaçar gizlenerdiler. Bağırardılar;

-Ahmetgiliñ damıñ üstüñe geldiḫ!

Gaye dögüleceḫ topluluġuñ ne gader uzağındalar. Onu duysunnar, tezden gelmesinner, tutulmasınnar.

-Felanıñ eviniñ üzeriñe geldiḫ!

O zaman döġeceḫ şahıslar derdi;

-Ola tamam bunnar epey uzaḫ getmiş haydi.

Geder döġerdiler yani orda bir birinciliḫ alardılar.” (KK:22)

Anadolu’nun birçok yöresinde olduğu gibi Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da düğünlerde gizlenen bir nesnenin -özellikle yüzüğün-bulunmasına yönelik oyunlar da oynanmaktadır;

“‘Üzüḫ gizletme’ oyuñu oynardılar. Bir üzüğü alar gizlerdiler. Sorardılar;Üzüḫ kimdedi?

-Felandadı.

Gider baḫardılar. Döġerdiler. Bulamayınca yine sorardılar;

-Üzüḫ kimdedi?

-Felanda!

Çıḫmazı oñda. Gene vurardılar. Eġer bilerseñ bu sefer üzüġü alar sen çıḫardıñ ortaya. Bu oyuñu toylarda bir de gışıñ geceleyin oynarlardı.” (KK:22)

“Düġün zamanı damat saġdıcıñ eviñde olur. Gençler de oruya toplanır, oyunnar oynarlar. Damadıñ yanıñda ‘Üzüḫ gizleme’ oyuñu oynarlar. Önce gura çekilir, kim ayaḫta galacaḫdiye. Bir tenesi üzüḫ verir bir genciñ eliñe. Herkes daire şeklinde düzülür bir odaya. Üzüḫ eliñde olan kişi etrafıñda dolanır. Sorur;

-Üzüḫ kimde?

Adam on kişi nerden bilsiñ? Eger bilmezse dayaḫ yiyeceḫ. Bilerse de kendisi oturar, elinde üzüḫ kimde bulunduysa o ayaġa galḫar.” (KK:38)

Düğünlerde kişilere özellikle damat ve sağdıca fiziksel olarak baskı yapılan,hatta şiddete kadar varan oyunlar oynanmaktadır. Bazı oyunların başından sonuna birilerinin sorgulanması ve cezalandırılması söz konusudur. “Kız Kaçırma” oyunu da bunlardan biridir;

“‘Giz gaçırma’ oyuñu oynayardıḫ. Biri çıḫardı;Meñim gızımı gaçırmışlar. Kim gaçırdı? diye baġırardı. Biri diyerdi;

-Bu gaçırdı.

Gider döyerdiler oñu. Öncüye gider rica ederdiḫ buñu affet diye. O da affederdi ama diyerdi;

-Affettim ama bunu gözüm heç tutmadı herhalde gızı bu gaçırmış. Bu yardımcı olmuş, bu yataḫçı olmuş.

Düġünü şen etmeḫ için oynayardılar gençler böyle. Geje saat bire ikiye gader oturardılar.” (KK:22)

Yörede düğünlerde erkeklerin kadın kılığına girerek ve kadın hareketlerini taklit ederek oynadığı oyunlar büyük ilgi çekmektedir;

“Erkeḫler bir tane genci ortaya oturturlar. Başıña yazma atarlar. Onuñ etrafıñda bir güya oñu seven oğlan dolaşır. Öbürüsü geler gıza yaḫlaşmaḫ ister. Oğlan diğer oğlañı bıraḫmaz. Böyle devam eder. Oğlanıñ biri gelir, gızıñ üzüñü açar. Gel bana gel bana der. Gız nazlanır gelmez. En sonuñda hediye verende gız gılığına girmiş oğlan da gaḫar onnarla oynar.” (KK:7)

“‘Gelin’ oyuñu yaparlardı. Bir erkeği gelin gibi süsleyerdiler. Gaçırırdılar sahte gelini. Gider damattan veya düğün sahibinden bir goyun alardıḫ.” (KK:31)

Yörede sportif aktivitelere dayalı bazı oyunlar ve yarışmalar halkı eğlendirmek için yapılmaktaydı. Güreş ve at yarışları da bunlardan birkaçıdır;

“Gider yuḫardan at bıraḫardılar. Yarışlar yapardıḫ. Atlarıñ yaḫasıña mintan bağlardılar, yazma bağlardılar. Elli, atmış at atlı gederdiḫ. Oldu ki toy sahabı oñu seçti mi toyda dövüş olmuş. O toyda ya atlınıñ atınıñ guyruğuñu keserdiler ya daldan geliniñ eteğiñi keserdiler. Biz onuñ geliniñi evelden görmüştüḫ para vermiştiḫ o bizi seslemedi onlar gaç kururşluḫ adamdı? Aa bu kinler vardı düğüne oḫumadı diye.” (KK:22)

“Düğün günü gelin gelende atları yarıştırardıḫ. Kim bire gelerse işte oña bir gömleḫ. Öbürüñe başka bir hediye. Atlarıñ boynuña tülbentler asardıḫ. Hevesle baḫardı. Adam atıñı süslerdi günner önceden. Atıñı yıḫıyordu. Tumarıñı yapıyordu. Arpa yediriyordu. Su vermiyordu atım güçlü olsun diye. Su içerse şişeceḫ hemen goşunca. Arpayı yiyordu. Arpa da güç veriyordu. Söküp geliyordu.” (KK:21)

Düğünlerde yüzlerin siyaha boyanması ve tepeden tırnağa siyah giyilmesinin ardından iki grup gençlerin birbirini kovaladıkları“Arap Oyunu”da oynanan oyunlar arasında ye almaktadır;

“‘Arap’ oyuñu oynayardıḫ. Siyah kıyafet giyerdiler. Aġac dalınıñ başıña bez sararlardı. Gaz yağı tökerlerdi. Geri geri gider onnarı çekerdi.” (KK:31)

Düğünlerde damada ve sağdıca eziyet edilmesi ve bezdirilmesi politikası uygulanılmaktadır. Bu tarz oyunların oynanmasının sebebi hem halk için bir eğlence olması hem de uzun süren düğünlerin daha şenlikli geçmesini sağlamaktır. Damadın eşyalarının çalınması, kaçırılması, damadın dövülmesi, suya atılması ve hatta öküz çiftine koşulması gibi örnekler yörede mevcuttur;

“Damatla, saġdıcı döveceḫler ya sebebler uydurardılar. Diyerdi biri;meñim ineḫ gaybolmuş. İziñi sürdüm burda iki tane hırsız varmış.

Öteki gençler oturmuş çayıñı içiyor. Sen o gelince ayaġa galḫmışşın tabi. Sorur;

-Bunnar niye böyle duruyor? Bunnar yabancıdı mı?

Kürtçe soruyor, Almanca bilen Almanca soruyor mahsus. Damat tabi konuşamıyor. Sonra diyer;

-Bunnar bir gariptir. Bir şey anamıyorlar. Bir şey söylemiyorlar. Bunnar çaldı meñim hayvanı. Çıh iki adım ileri.

Çıḫıyor.

-Uzañ.

Uzanıyor. Yalandan bir çubuḫ vuruyor. Diyor;

-Bu ḫırḫıza benziyor. Ötekisi niye öyle duruyor?

Ordakiler diyor;

-Bu da yardımcısı herhalde.

O yandan gençler kızıştırıyor ortalığı. Bizi korumaya alañ arḫadaş da diyer;

-Vallaḫ, bunnarıñ bir suçu yoḫtur. Günaḫtır.

-Aç hele bir dişiñe baḫayım. Hele bunuñ ön dişi eḫsiḫtir. Bu çoḫ kemiḫ yemiş. Herhalde meñim ineġin kemiḫleri. Bu çalabilir.” (KK:21)

“Bazen damadı öküz çiftiñe goşarlardı, baġlayıp. Gaye düġün sahibinden bir goyun almaḫdamadı salmaḫ garşılıġında. Goyunu alar, o gece keser, yiyerdiler. Öyle oyun olsuñ diye yapılardı.” (KK:21)

“Damadıñ ayaggabısıñı çalardı birisi. Diġeri oñu govalardı. Elinden alarsa o goşardı. Başgası govalardı. Kimiñ eliñde galarsa hediyeyi o alardı. Hediyesi de ya bir gömleḫ ya bir çüf çorap ya bir tane gaz. Üzüḫ oynarlardı. Gayış oynarlardı.” (KK:31)

“‘Şapga’ oyuñu oynayardıḫ. Damadıñ veya babasınıñ şapgasıñı gaçırar, sonna şapgayı vermeḫ için onardan para alırdıh.

O geleneḫler hep öldü. Şimdi biriñe de. Ne yapabilir ne de becerebilir. Çünkü adamıñ içiñde bir şey yoḫ.” (KK:31)

Düğünlerde yapılan bu şakavâri oyunlar halkın hoşgörüsü ile karşılanmaktaydı. Şimdilerde bu nezaket neredeyse yok olduğunu kaynak kişi şu şekilde dile getirmiştir;

“O zaman düġünlerde şaga olurdu ki o çoḫ aġırdı. Mesela gablar yıḫanırdı onuñ suyu gidere tökülmez bir yere toplanırdı. Düġünde kim varsa söz sahibi veya düġün sahibi kim varsa onlar çıḫarken üzeriñe tökerdiler eskiden neşe olsuñ diye. Gıyafet mıyafet kim düşünür. Evlerin bajalarıña çıḫar ordan su tökerlerdi. Atlısı var, yataḫlar var içerde, eşyası var. Düġünden çıḫmış olan insan harbden çıḫmış gibi olardı. O zaman hoşgörü vardı. Şimdi oñu yapsañ millet birbiriñi vurur. Oyunnar yaparlardı. Bildigin tiyatro gibi olurdu. Derleri;

-Ula Cuma abi seniñ dişiñ aġrıyor.

-Yoḫ dişim mişim aġrımıyor.

-Ben seniñ dişiñi çeḫecem.

Kerpeteni atıyor saġlam dişiñi çeḫiyor. Kimse bir şey demiyor. Damada da gençler şakalar yapar. Damadı döġerler. Götürür suya basarlar. Damadı gaçırırlar. Saġdıç deriḫ biz o saġdıç damadı çaldırırsa gaçıranlarıñ dediġiñi vermezse damadı teslim etmezler." (KK:25)

"Gençler gider hediyeleriñi alarlardi. Gapı gapı gezer şerbet içerlerdi. Bardaḫları gırarlardi. Üsul öyleydi. İhtiyarlar çıḫır diyerdi;

-Gırıñ, hepsini gırıñ! Cañız saġolsun.

Onnarda;

-Ahan dede gırdıḫ.

Diyerdiler. Yani kimse gaşıñı çatmazdi. Şimdi yozlaşmış millet." (KK:31)

Doğadaki bazı canlıların taklit edilmesine dayalı oyunlar da düğünlerde oynanmaktadır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında oynanan 'Deve Bezeme' oyunu da bunlardan birisidir. Birkaç gencin ağaç parçaları, hayvan derisi, battaniye, boncuklar, hayvan zilligibi nesneler kullanarak bir deve oluşturup oynatmasına dayalı bu oyun yörede şu şekilde oynanmaktadır;

"Biz de bir 'Deve bezeme' var. Gelini galdırıf taa babasınıñ eviñe götürerene gader deve bezerler. Deve de bu gader bir aġaç iki tane gulaḫ çaḫırlar öyle başıña da goyunuñ derisiñi baş etiñi keçirirler beliñe de bir yemeni atiyirler artıḫ altıñda da yedi kişi, sekiz kişi olabilir. Güjlü parayla tutulur getirilir. Deveçiler yapirler süslü süslü bezenirler. O deve gider erkeḫ eviñe. Rusya da da yoġmuş bu adet. Revan'dan Azerbaycan'dan gelen Türḫler buñu getirdi. En iyi türküyü oñlar söylerdi. Baḫardın keçti deveniñ başıña;

Ükseḫ minarede ezan oḫunur,
Oḫunur da sesi bize toḫunur.
Yardan meḫtup gelmiş ele oḫunur.
Uyu nazlı yavrum aġlama.
Anañ ölmüş garaları baġlama

Anasınıñ adı Havva Münevver,
Meñ ölürsem yovrum seni döġerler.
Döġerler de gara yere gömerler.
Uyu nazlı yavrum aġlama.
Anañ ölmüş garaları bağlama.

Aḫşam oldu yaḫamadım gazımı.
Gadir Mevlâ'm böyle yazmış yazımı.
Meñ ölürsem kimler çeḫsin nazıñı.
Uyu nazlı yavrum aġlama.
Anañ ölmüş garaları bağlama.
Gel maral, gel ceylan diyerdiler çoḫ söylerdiler." (KK:22)

"Deve yapardıḫ. İki kişi altıña girerdiḫ. Salgıyı yapırlardı. İki kişi deve kimin oynadardı. Biri deveniñ önüñe geçerdi. Oñu türküyle oynadardı. Her adam onu oynadamzdı. Aynı deve gibi yapırdıñ. Onu oynadırdıñ. Üzeriñe perde giydirerdiler. Ayaḫlarıña tuluḫ taḫarlardı. Aynı deve gibi giderdi.

-Eyaaahhh!
Derdi deve yatardı. Sırtıñı dayardı deveye. Öyle uzun hava söylerdi;
Yañsın boz at yañsın.
Gül boran olsuñ.
Küpgıran gençleri
Bu sahnede imtigam alsıñ.

Sarayıñ önüñde
Uzandım yattım.
Gomutan gelende
Ter gana battım.
Diye söyleyerdiler. Sonra;
-Gah, deve! Yola gideceyiz.

Diyerdiler. Artıḫ deve, at, afedersiniz merkeple yapiydilar. Peşiñe gidiylerdi. Ondan sonna garşılarıña Araplar çıḫiydi. Araplar siyah geymiş, üzleri gözleri boyalı. Gençleri toplardı, diyerdi;

-Geliñ, nahır otaracayız.
Diyerdi. Haggını vermezdiler. Onnar dua ederdi. Diyerdi;
-Sizi melekelere havale etmişim.

Melekeler gayış elleriñde millete vururdi. Çoḫ güzeldi. Neler yoḫudu ki? Şimdi devir deġişti. Dünya aynı dünya ama nesil aynı nesil deġil. Diyor ya;

Öyle bir zamana geldiḫ ki
Oġul belli deġil, gız belli deġil.
Şimdi etler birbiriñe garıştı.
Ördeḫ belli deġil, gaz belli deġil.
Yiyirih ama gartaldır, gıjıḫtır bilmirih.” (KK:31)

Yörede düğünlerde “Şah bezeme” âdeti hâlen bütün canlılığı ile devam etmektedir. Şah damadın arkadaşları tarafından hazırlanarak düğün günü yeni çiftin evine götürülmektedir. Şah çatallı bir ağaç dalıdır. Şahın üzerinde meyve, bisküvi, şeker, kuruyemiş gıdalar bulunmakta üzerine de tercihe göre ya kırmızı bir örtü ya da Türk bayrağı örtülmektedir;

“Şah Bezeme’ yapılırdı. Damadıñ saġdıcı iki tane olardı. İki saġdıç birleşerdiler, malzeme alardılar. Ya biriniñ eviñde ya öbürünüñ eviñde o evde o aḫşam artık Pazar günü düġünüñ son günü o saġdıç yemeḫ hazırladardı. Damat, saġdıçlar bir de beş altı kişi, damadıñ arḫadaşları toplanardı. Geliniñ yengesi helva yapar o gün. Onu da saġdıça verir o aḫşam. Saġdıç yemeġinde o helvayı goyardı. Orda yemeḫ yiyenner oña para atardı. Para da yengeye verilerdi. Geje de bir tane aġacıñ dalıñda elma, eriḫ, şeker, her tür meyveden, guru yemişden ne varsa o dalı bezerdiler damadıñ arḫadaşları. Onu alardılar, damadı geje olanda eviñe götürerler. Bir de onu tekerlemesi vardı, oñu söyleye söyleye götürerdiler. Selavat getire getire damadı saġdıçıñ eviñden gendi eviñe götürerdiler.” (KK:7)

“Şah bezeme var. Şahı saġdıçlar, damadıñ arḫadaşları bezerler. Gelin eve iner. Başka bir eve iner. O evde oturar. Aḫşam olanda oġlanıñ eviñe gider. Damat da saġdıçlarla gelende şahı da oġlanıñ eviñe götürerler. Oñu da damatla geliniñ odasıña goyarlar. Mesela elma, armut, meyve, guruyemiş asarlar. Üstüñe de Türk bayrağı veya gırmızı bir örtü örterler. Geliniñ odasıña koyarlar. Oraya şahı goyanda ḫalet isterler. Öyle bir eylence olar. Bu gelinle damadıñ yemesi için adettir. Damat şahla beraber içeri girende saġdıçlar, damadıñ arḫadaşları kemerlerle, yaş aġaçlarla damadı döġerler. Davul, zurna ile, şahla gelir damat sonna içeri girer.” (KK:39)

“Şahı damatıñ saġdıcıyla, soldıcı bezer. Beş kilo meyve, gavaġa ayna, başıña bir gırmızı çargat örterler. Oñu götürerler. Oñdan da ḫalet alarlar. Onu götürürler gız eviñe. Ne gadar tuttu? Bir çorap, bir mintan neyse ḫaletiñi verer. Alarsın başıñ gözüñ üstüñe. Salavatla damatı saġdıcla soldıç aparar götürer. Şah da onnarla gider.” (KK:4)

Şahın hazırlanması, düğün evine götürülmesi, satılması gibi birçok uygulama belli bir düzen içerisinde gerçekleşmektedir. Şahı damadın sağdıcı, soldıcı ve yakın arkadaşları süslemekte satılan şahın haletini (hediye) de düğün gecesi almaktadırlar. Şahın gelin ve damat gerdek odasına girmeden onların yemesi için odalarına bırakılmaktadır. Kimi zaman da şah yengeye satılmakta yenge de dilerse yeni çiftin odasına bırakmakta veya kendi evine götürmektedir;

“Şaha bisküvi, üzüm, yemiş, elma, fantezi (kâğıtlı şeker) taḫarlar. Gençler gece on bir, on ikiye kadar oynarlar. Damadıñ saġdıç eviñden düğün eviñe geleceġi gün hazırlanır. Nasıl gız saġdıçıñ eviñde olar sonra eviñe götürülerse oğlan da öyle saġdıçıñ eviñdedir arḫadaşlarıyla. Ordan düğün eviñe geler. Erkeḫ tarafıña yenge giderdi. Şahı da yenge satın alardı. Gızıñ yengesi kim olacaḫsa yenge geler misafirlere çerez, damada gömleḫ, kemer, çamaşır getirer. Saġdıca da aynı şekilde. Oña göre biz para topluyorduḫ. Mesela burda yüz genç var ben damat olaraḫ yüz lira atarım, sağdıç yüz lira atar, öbür gençler elli atar, on atar. O gelen masrafı fazlasıyla garşılar, yengeye vereriz. Yenge gız eviñden davul zurnayla gelerdi. Biz de sevinerdiḫ bize davul gelmiş diye. oynardıḫ. Bar tutardıḫ. Yengeye de para toplayıf mahçup etmezdiḫ. O iki yüz liralıḫ malzeme ile geldiyse biz beş yüz toplardıḫ.” (KK:21)

“Daha yer, içer, dağılarız. Kim kalacaḫ damatıñ yanıñda? Arḫadaşı, gomşusu, sekiz on genç. Saat ikiye, üçe gadar oñu dizerdiler. Bağlardılar, süslerdiler. Elmalarıñı taḫardılar. Onuñ üstüñe de bir gırmızı kelağı diyordular önce gırmızı bir başörtüyü üstüñe atardılar. Düğün bitti damat aḫşam sağdıç eviñden geleceḫ eve. Herkes geler dizilerdi. Diyerdiler;

-Yenge gelsin. Bu şah satılacaḫ.

Bezendi ya bazen de diyerdiler bağ satılacaḫ. Diyelim fiyatı elli liraysa yenge onu yüz elli liraya alıyordu. Pazarlıḫ yapıyordu bağı satan adam. Yenge bazen alar, bozar, götürerdi çocuğuña. Bazısı da diyerdi;

-Meñden gelinle damada hediye olsuñ.

Alır o şekil gelin-güvey odasıña goyardı. Onnar yesin diye.” (KK:21)

Ayrıca şah odaya götürülmeden önce şahın önünde bir takım oyunlar yapılmakta idi. Köylerde düğün bitse dahi eğlence son ana kadar devam etmekte idi;

“Şah beziyorduḫ. Biri yanıñda asker oluyordu. Biri gız elbisesi giyiyordu. Asker gızı gurtarıyordu. Oña para veriyordu damat. Şahıñ önüñde iki kişi güleş tutyordu. Ona da para veriliyordu.” (KK:21)

Karapapak-Terekeme Türkleri arasında düğünlerde yapılan eğlenceler sadece seyirlik tiyatral oyunlar değildir. “Bar”, “Tek Ayak”, “Temir Ağa”, “Şeyh Şamil” gibi halk oyunları da düğünlerde oynanmaktadır. Oyunlar belli kaideleri olan ve herkesin büyük bir ilgi ile izlediği eğlencelerdir;

“Burda sadece ‘Bar’ oynanardı veya karşılıḫlı iki kişiniñ oynadığı ‘Tek Oyun’ olardı. Köyüñ belirli genşleri ‘Temir Aġa’ oyunuñu oynardı. Oñu sadece bileñ kişiler oynardı. Sadece erkeḫler çıḫardı bu halaya. ‘Şeyh Şamil” oyuñu’ oynarlardı. ‘Hoş Gelişler Ola’ oynanırdı. Sert bir duruşla dururlar oynayannar. Halaylar bir araya toplanır sonra geri açılır.” (KK:7)

“Düġünde davul, zurna ile oynarıḫ. Azeri havalarıña ‘tek ayaḫ’ deriḫ. Halay kimin. Şimdi orkestraklar çıḫtı. Her şey gaḫtı. Adetlerimiz yoḫ oldu. Bu geje gızıñ eviñde çalınar. Ertesi gün damadıñ eviñde. Sonna düġün biter.” (KK:14)

Bar yörenin en meşhur düğün oyunlarından biridir. Karşılıklı iki sıra yahut tek sıra halinde kızlar ve erkeklerden bazen de sadece erkeklerden oluşan grupların el ele kol kola oynadığı bir oyun çeşidi olan Bar’ın başında daima bir “Bar Beybaşı” bulunmakta ve bütün oyunu kendisi yönetmektedir. Söylenecek manileri ve oyunun ritminide o belirlemektedir;

“Mesela biri geçerdi başa –barıñ başıña-arhadaşım, gendi emsalim. Mesela bu meñim yanımda diyemez ki türkü. Ama meñim emsalim vardı. Ola ‘teḫ ayaḫ’ de. Ola ‘üsküava’ de. Ola ‘salama’ de. En iyi bar çekene ‘Bar Beybaşısı’ derlerdi.

Ayvanıñ altıñdan ketçim.
Eyildim suyunnan içtim.
Meñ bu yere garip düştüm.
Garibem vatanım yoḫtur.
Düşmüşem gurbet ellere.
Alıf da satanım yoḫtur.” (KK:22)
Bar karşılıklı ayak verme şeklinde devam eden bir oyundur;

“Eskiden böyle şeylerle geçerdi günümüz. Karşılıḫlı söyleyerdiler. Otururdular birbirleriñe bir ayaḫ vererler. Ne ki diyem mesela? Suya gettim;

Sudan gelen nazlı dilber
Gelir sallana sallana.
Baḫirem cilven azdır dilber
Gelir sallana sallana.

Sen diyirsen toyumuz olsun.
Hele dur yazdır dilber.
Gelsiñ güzümüz günümüz,
Hele dur yazdır dilber.

Gençler böyle garşılıḫlı diyerdiḫ. Toplantılarda, düġünlerde, barlarda söyleyerdiḫ." (KK:22)

Barlarda türküler karşılıklı olarak söylenmektedir. Aşağıda örnek olması açısından yöreden derlenen birkaç bar türküsü sıralanmıştır. Türkülerin konu ve şekil açısından detaylı olarak incelenmesi ise "*4.6. Halk Türküleri"* başlığı altında yapılmıştır;

Türkü 1

"Meñ bu türküyü söylediḫçe karşısı da aynısıñı söylerdi. Bu türkü uzanırdı tabi bayağı bir zaman giderdi. Bu türkü bitince başka bir türkü söylenerdi.

Tutuñ halay dizilsiñ.
Aman esmeli dağlar.
Tutuñ halay dizilsiñ.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Beri de şallı dizilsiñ.
Aman esmeli dağlar.
Beri de şallı dizilsiñ.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Bu dereniñ uzuñu.
Aman esmeli dağlar.
Kıramadın buzuñu.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Aldım Çerkez gızıñı.
Aman esmeli dağlar.
Çekemedim nazıñı.
Oy gurban kesmeli dağlar." (KK:21)

Türkü 2

"Çimende sürü gazlar
Hop gülüm nanay nanay.
Çimende sürü gazlar
Şegülüm şengülüm şengülüm nanay nanay.

Ganatları beyazlar
Hop gülüm nanay nanay.
Ganatları beyazlar
Şegülüm şengülüm şengülüm nanay nanay.

Çimen yeşil, gül sarı
Hop gülüm nanay nanay.
İtirdim nazlı yarı
Hopgülüm hopgülüm hopgülüm nanay nanay.
Aġlarım zari zari
Şengülüm nanay nanay." (KK:21)

Türkü 3

"Mesela gelin davet ediliyordu oyuña. Gelin izinsiz çıḫmıyordu. İzin alıyordu büyüḫlerinden halay çekeceḫ. Halaya davet ediyorduḫ.

Gelin gel bara gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.
Gelin barda, bar başıñda.
Durun baḫın gaç yaşıñda.

Gelin barda tekerleñdi.
Öptüm aġzım şekerleñdi.
Gelin oy gel bara, gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.

Gelin diyer ḫani anam.
Kaynanandır seniñ anañ.
Kaynanandır seniñ anañ.” (KK:21)
Gelin oy gel bara, gel bara.

Türkü 4

Deġirman undan döña.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Deġirman undan döña.
Ölürem ay gız göz eyleme.
Döner kendi kendiñe.
Aman gızlar naz eylemeñ.

Deġirman üş dolañır.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Suyu sarhoş dolañır.
Ölürem ay gız göz eylemeñ.

Deġirman üstü çiçeḫ.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Oraḫ getir, gül biçeḫ.
Ölürem ay gız göz eylemeñ.” (KK:21)

Türkü 5

“Dam üstüñde damımız
Boş galdı ḫırmanımız.
Sen ordan gel, meñ buradan
Kör olsuñ düşmanımız.

Dam üstüñde sarı gaya
Yel vurdu saldı çaya.
Emeḫ çeḫtim, yar sevdim.
Emeġim çıḫtı zaya.” (KK:22)

Türkü 6

"Bayburd'un ince yoluñda yoluñda
Bir üzüm buldum dalıñda dalıñda.

Şen ol Bayburd şen ol sende neyim galdı?
Yaḫlaştı askerliḫ bir senem galdı.
Bayburd galesiñde işliġim galdı.
Yaḫlaştı askerim beş günüm galdı." (KK:22)

Türkü 7

"Puñarın başlarıñda
Hanım eyleñ, eyleñ, eyleñ.
Otursam daşlarıñda
Canım eyleñ, eyleñ, eyleñ.

Bir gıznan sevdaya düştüm.
Hanım eyleñ, eyleñ, eyleñ.
Bu ufaḫ yaşlarıñda
Gülüm eyleñ eyleñ eyleñ." (KK:22)

Türkü 8

"Ay maralım maralım,
Giderim bu düzünnen.
Çıram yoḫ ki ısınam
Goy meñi öldürsünner
Ala gözlü gızınnan." (KK:22)

Türkü 9

"Düġünlerde davul çalardı. Diyerdiler;
-Davul garılarıñ içiñe ineceḫ.
Halay tutarlardı gençler. Halay türküsü söylerlerdi.

Yüḫsel gavaġım yüḫsel.
Göġe mi deyeceḫsiñ.
Evlenseñe hanım gız.
Bekâr mı galacaḫsıñ?” (KK:31)

Türkü 10

Atıñ boyñu gantarma
Yar, yar, yar amman.
Çeḫ yolları otarma.
Yar, yar, yar amman

Atıñ boynuñda başlıḫ
Yar, yar, yar amman
Nerden geliñ gardaşlıḫ?
Yar, yar, yar amman

Güzel bajıñ varısa
Yar, yar, yar amman
Saña vereyim harçlıḫ
Yar, yar, yar amman.” (KK:31)

Türkü 11

“Bu dere buz bağlamış.
Yelelo yelli yeli can.
Suyu yarpuz bağlamış.
Yelelo yelli yelli can.

Beni bir gelin vurdu.
Yelelo yelli yelli can.
Yaramı gız bağlamış.
Yelelo yelli yelli can.

Naḫır gelir iz eyler.
Yelelo yelli yelli can.
Ayaġıñı toz eyler.
Yelelo yelli yelli can.

Bu çayır ala çayır.
Yelelo yelli yelli can.
Başıma bela çayır.
Yelelo yelli yelli can.

Buradan bir gınalı gız gider.
Yelelo yelli yelli can.
İnşallah bize gider.
Yelelo yelli yelli can.” (KK:31)

Türkü 12

“Sarayıñ önüñde uzandım yattım.
Sarayıñ önüñü bostan ederler.
Yarım gırḫ dogguzda asker ederler.
Yarımı dillere destan ederler.” (KK:31)

Türkü 13

“Vay gayalar direḫtir.
Can suyu nerden indireḫ?
Kuşlarda diliñ bilmiyor.
Biz yara meḫtup göndereḫ.” (KK:31)

Türkü 14

“Bu gelen nahır mıdır?
Ay maral, maral, maral.
Saralar taḫır mıdır?
Ay maral, maral, maral.

Dediler yariñ gelir.
Ay maral, maral, maral.
Menziliñ yaḫın mıdır?
Ay maral, maral, maral.” (KK:31)

Türkü 16

“Şimdi gız oġlan isteyeceḫ barda. Gız güzel gız ama oġlan girişemir bir şey demeye. Orda diyer;

İstanbul’dan gelen Tatar,
Gamçısıñ atar tutar.
Bajım burada yolcu nerde yatar?
Gondur beni allı gelin.
O da cevap verer;
İstanbul’dan gelen Tatar,
Gamçısıñı atar tutar.
Yolcu olan handa yatar.
Emredersen ey gardaşım.

Orda birbirleriñe göñül vererler. Orda müşahade edilirdi bazen. Aynı ahşamnan iş olardı.” (KK:22)

Türkü 17

“Ee bir de gelini sesleyeceḫler;
Gelin gel bara, gel bara.
Gülüm gel bara, gel bara.
Öldüm yalvara, yalvara.
Gelin gel bara, gel bara.

Gelin barda tekerleñdi.
Öptüm aġzım şekerleñdi.
Hanım gel bara, gel bara.
Canım gel bara, gel bara.

Aa bunu diyerdiler. Garşıdaki de onun garşılıgını vererdi.” (KK:22)

Barlarda söylenen türküler, genç kızlar ve erkekler toplumda ayıplanmaktan dolayı ifade edemedikleri hisleri, duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmaktadır. Düğünlerde gelinin bara çıkması, bir kızın bara davet edilmesi, kişilerin birbirine niyetlerini belli etmesi, sevenlerin duygularını açığa çıkarması gibi durumlar gerçekleşmektedir. Bu türküler hemen hemen bütün yöre halkı tarafından ezbere bilinmekte ve her biri farklı bir ezgi ile söylenmektedir. Türküler o kadar dikkatli dinlenmektedir ki genç, yaşlı, çocuk demeden herkes bir tiyatro izler gibi bu şenliği takip etmektedir;

“Bunnarı söyler oynarlardı. Biri buñu söyler diġeri teḫrar ederdi. Döndere döndere söylerlerdi. Hepsiniñ ayrı ayrı makamı vardır. Her türkünüñkendiñe göre makamı var. Ses yoḫudu, seda yoḫudu. Çoluḫ çocuḫ kimseniñ sesi çıḫmazdı. Şimdiki düğünnerde türkü söylener ama sesden gulaḫ işidir mi? Herkes bunnarı ezbere bilerdi. Erkeḫler gendilerine söylerdiler.” (KK:31)

Düğünlerde davul zurna çalıp oynanmasından ziyade kişilerin kendilerini eğlendirdikleri oyunlar yapılmakta ve bazen yöredeki âşıklar düğünlerde çalıp söylemektedir. Fakat eskilerden olduğu gibi âşıklar bu toplantılarda hikâyeler anlatıp düğünün işleyişinin yönetilmesi hususunda başı çekmemekte sadece gelip türkülerini icra etmektedir;

“Düğünlerde âşığın yeri artık, “türkü” söylemek noktasında bir görüntü vermektedir. Âşıklığa yakın ve yatkın dinleyici kitleleri dahi, artık, âşıklardan hikâye anlatmasını beklememekte, böyle bir istekte bulunmamaktadırlar. Âşıklar repertuarlarında yine de anlatabilecekleri birkaç hikâyeye sahiptir.” (Taşlıova, 2006: 170)

“Şimdi orkestra çıḫtı düġünleriñ de tadı galmadı. Her bir insan var anlamiriḫ. O lisanda bize söġürler mi? Bizi öġürler mi? Meñ gettim yanıña yanaşıram. Çoḫ bin tene türkü bilirem men söylüyüm sen dinle. Yoḫ ya biz para alırıḫ diyirler. Meñim söylediġim her ayaḫ; teh ayaḫ, sallama, goçeri bunarıñ heresiñi bilirem. Acaba bize ne dir heç bilmiriḫ, gatir, garıştirir. Evelden dört gün sürerdi düġünler. Meñ o düġüne gitmezsem böyüḫlerim derdi bu toy nasıl olacaḫ? Meñ halay başına geçer söylerdi, üç dört arḫadaş çevirerdi.” (KK:22)

“Düġünlerde davul zurna o gadar gelmezdi. Âşıḫlar gelirdi. Düġün için de deġil. Bir oda tutardılar. Millet bütün gider oñu seyrederdi. Buralarda pek yoḫuydu Gars’tan gelerdiler. Bu güne gader bu eşrat gısmı aşıġa inanmıyar yalan diyer. Kütler diyerdi;

-Ne o lan Gars’tan âşıḫ çıḫmış, Koroglu çıḫmış, Gars’tan İlhamî çıḫmış, Çobanoġlu çıḫmış, Gars’tan Şeref çıḫmış niye bizden yoḫtur? -Bunardan da bir teġ doġuda Mem-i Zin’i çıḫmış-bizim heç âşıġımız yoḫmudur?

Düġünlerde bar başıña keçip türkü söylemesi için adamlar getirerdiler.” (KK:22)

“Çalgı olaraḫ genelde davul zurna tutulardı. Çalgı tutamayıca da kendi aramızda söylerdiḫ. Ben söylerdim, biri çevirerdi mesela. Gaidesiñe göre türküsüñü söyler, oynardıḫ. Aynı söylediġiñi garşıdaki de söylerdi. O halay uzanar, giderdi.” (KK:21)

Düğünler tarım ve hayvancılık ile uğraşan ve bütün zamanını geçinmek çalışmaya harcamak zorunda kalan halk için hayat koşuşturmacası içinde enerjisini atma, eş dost ile hasbıhâl etme mekânları idi. Yöredeşimdilerde kaybolanbu değerleri ve bunlara olan özlemini Âşık İsmail Yılmaz şu şekilde dile getirmiştir;

“Davul, zurna çalınırdı.
Halaylar bir tutulardı.
Gelin evden alınırdı.
Ne güzeldir Küpkıran’ım.

Küpkıran’ıñ önü bağlar.
Yazıñ yeşeriyor dağlar.
Murat suyu burda çağlar.
Ne güzeldir Küpkıranım.

Köyümüz şehre yaḫın.
Hele şu civana baḫın.
Ne olur bu gence gına yaḫın.
Ne güzeldir Küpkıranım

Küpkıranda bir şey goymadılar. Öyleydi yani. İki gün iki gece düġün olurdu. Hiç yatmazdıḫ. O gadder sevinerdiḫ. Gençler hep öyleydi. Mesela gadınnarıñ içiñe girif oynayacañ şimdiki gibi deġil. İki sıra dönüp çıḫacañ. Şimdi garman, çorman. Yoo edep, haya, ar o zaman vardı. Haşa, ben şimdi millet arsızdır demiyorum. Yani çoḫ güzel anilar vardı. Arabalar goşulurdu. Atlar biñilirdi. Giderdi yeşil çimende bütün gençler o zaman garı, genç bir eteḫ tutardi, oynarlardi." (KK:31)

"Müzik geleneġimiziñ tamamıñı kaybettik. Davul, zurna çalınırdı düġünlerimizde. Âşıḫlar gelirdi onlar saz çalardı tabi söylerdi. Âşıḫlarıñ geldiġi düġünler zengin düġünleri olurdu. Derlerdi; işte felenıñ düġünüñe âşıḫlar gelmiş diye. Bar, halay, şimdilerde Azeri dediḫleri Kafkas oyuñu oynanırdı. Ama bizim bu kültürümüzü bitirdiler. 'Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa', 'Genç Osman' gibi müzikler ile hep 'tek' oynanırdı. Buna 'Tek Oyun' derdiḫ. Bir erkeḫ bir gız tarafıñdan karşılıklı olarak oynanan bir oyundu. Bar başı için seçilmiş insanlar olurdu. O kişi geldiġi zaman direk bar başıñı oña verirlerdi. O kişi bir nevi halay başı olup barda söylenecek türküleriñ seçimini yapar ve yönetirdi. İki halay olur. Bar başı türküyü söyler, diğer taraf onu çevirir. Davul zurna buna eşliḫ etmez. Sadece insan sesi ile oynanan bir oyun. Hemen hemen bütün müziklerimizi bize bile bile unutturdular. Ben oġlumuñ sünnetinde hep Türkçe müzik çaldırmaḫ istedim. Biriñi bulup çaldıramadım. Şimdi düġünlere orkestra geliyor. Orkestra da seniñ istediġiñ müziġi çalmıyor. Hep bilmediġimiz müzikler çalıyor. Añlamıyoruz ne dediġiñi." (KK:33)

Ayrıca yörede Karapapak-Terekeme Türkleri arasından müzik icracılarının çıkmaması, yörede yeni âşıkların yetişmemesi, halkın orkestralara yönelmesi ve düğünde orkestraların Kürkçe şarkılar söylemesi nedeniyle Türklerin bu oyunları ve müzikleri unutması söz konusudur;

"Düġünlerde 'Koçeri' diye bir oyun oynanardı. Bayannar bu oyuñu oynamaz. Genelde erkeḫlerle bayannar düġünün sonuña dogru birliḫte oynarlar. Kürt köyleriñde öyle deġil hep ayrı oynarlar. Bizde öyle deġil garışıḫ oynayabilirsiñ. Düġünüñ sonuña doġru oynanır bu oyun. Haregetli bir oyundur. Erkekler birbiriniñ omzundan tutar. Çoḫ hızlı dönerler. Temposu çoḫ yühseḫtir. Aynı Gafgas oyuñu gibidir. Davul, zurna ile oynanar. Beş dakika zor dayanarsıñ bu oyuñu oynamağa. Eskiden gelen orkestralar sadece Türkçe söylerdiler. Şimdi Türkçe söyleyeñ adam galmadı. Adamlar Kürtçe söylüyorlar ara sıra da Türkçe. Biz de mecbur başga adam bulamadığımız için bir şey diyemiyoruz. Eskiden on,

on beş tane bilinen Terekeme davulcumuz vardı burda. Şimdi onnar da galmadı. Hiç Kürt davulcu, zurnacı yoḫtu. Bilmiyorlardı adamlar. Müziġe o gadar ilgileri yoḫtu. Biz Azeri havaları çaldırardıḫ." (KK:32)

"Dügünner eskiden o gadar zevkli olardı ki biz çocuḫ olarah sabahtan aḫşama gadar izlerdiḫ onnarı. Bütün köy bir arada olardı. Eski düġünlerde yetmiş, seḫsen yaşındaki adamlar bile düġüne giderdi. Adama bahardıñ gasgetli ama öyle bir oyun oynardı ki yaşıña baḫmadan. Sen izlemeye doyamazdın. Şimdi çoluḫ çocuḫ doluyor ve düġüne gelen sayısı çoḫ az. Düġün topyekün bir eglenceydi. Eski insannar çoḫ neşeli insannardı aynı zamanda. Bu yüzden düġünler çoḫ eglenceli yerlerdi." (KK:32)

3.6.3.2.1.Düğünün tarihinin belirlenmesi ve duyurulması

Düğün, yalnız evlenecek kişileri değil, aileleri ve toplumu ilgilendiren bir olaydır. Bu tarih, kız ve erkek tarafının ortak kararı ile belirlenir. Yörede düğünlerin özellikle kışa doğru yapılmaktadır. Düğün tarihi belirlenirken maddi olarak ailenin hazır olması, erkeğin askerden gelmesi, iş yoğunluğunun azalması veuzaktan gelecek misafirler için uygun olan zaman gibi hususlar dikkate alınır.Düğünün vaktinin ve saatinin duyurulması düğün öncesi gerçekleşecek olan "Çay İçirme" merasimi ile gerçekleşmektedir;

"Mesela meñim terbiyesizliḫ ediyorum meñim oġlumuñ düġünü var. Amcam gibi büyüḫleri çayıracayıḫ. Bir gün önceden iki tane gencimiz gapı gapı gezerdi. İşte felan bizim yarın düġünümüz var baban buyursuñ çaya gelsin. Bizde önceden kart yeriñe davetiye yerine geçerdi bu." (KK:21)

"Bu toplantıya gadınlar deġil sadece erkeḫler katılırdı. O köyüñ bütün genç yaşlı erkeḫleri gelirdi, çayıñı içerdi. Bayanlar da bu arada kendi arasıñda eġlenirdi." (KK:33)

"Eskiden düġünlere davet için adamıñ çocuġu gelerdi bir gün önceden diyerdi; babamıñ selamı var. Bizim yarın hayırlı bir işimiz var. Dedi; buyursuñ çaya gelsiñ. Köylü de, aḫraba, komşu gelerdi bu eviñ düġünü olacaḫ bir gün önceden burda çayıñı içerdi." (KK:21)

“Çay içirme” merasimi aslında düğünden önce düğün sahibine maddi olarak destek olmak için yapılır. Düğünden önce gelen bu para ve altınlar ile düğün masrafları önceden karşılanmakta bu şekilde düğün sahibi maddi olarak sıkıntıya girmemektedir;

“‘Çay İçirme’ merasimi vardı. Düğüne on beş gün kala hem düğüne katılabilecek olanlar hem de özellikle düğüne gelemeyecek olanlar için yapılırdı. Bu çok güzel bir adetti Çünkü düğün günü insanlar altın getirmezlerdi. Öncesinde yani on beş gün önce gelinin elbisesini götürür asarlardı damadın evinde. Her akşam o evde çay içilir. Gençler gider çay içer. Herkese haber verilir çocuklar tarafından kapı kapı gezilerek. Herkes bilirdi ki o evde o akşam çay içilecek. Bütün gençler, erkekler giderdi o evde çay içilirdi. Çünkü düğüne az kalmıştır. Ertesi gün de akrabalar, komşular altın alır, para getirir pastasını, kuruyemişini yedikten çayını içtikten sonra kalkıp o elbiseye hediyesini takar giderdi. Orda gelin varmış gibi herkes düğünden önce takısını takardı. Bu da aileye maddi bir destek olurdu. Çünkü düğünü çoğu insan borçla harçla yapardı. Bu şekilde düğüne üç gün kala bu çay içirme âdeti son bulurdu. Para elbette düğün masrafları için kullanılıyordu ama bu para gelin ile damada da kalıyordu aslında bir nebze. Düğün günü geline bilezik lazım mesela. Damat tarafı o toplanan para ve altınları bilezik edip takıyordu geline.” (KK:18)

Nişan merasiminden sonra düğünün duyurulması “okuntu dağıtma” ile gerçekleştirilir. Okuntu günümüz davetiyesidir. Düğünün ne zaman ve nerede olacağı yakın çevreye duyurmak için kapı kapı gezerek okuntu dağıtılır. Okuntu genelde kumaş, çorap, tülbent gibi nesneler ile olmaktadır;

“Davetiye yoḫgen düğüne davet için gapı gapı dolaşañ bir elçi olardı. Evlere mendil veya yazma dağıtar, düğüne davet ederdi.” (KK:29)

“Düğüne milleti çagırmaḫ için adamıñ eline sopa verirler. Gapı gapı dolaşırdı. Adam gapı gapı dolaşar, derdi;

-Aḫşam çaya, yarın nişana.

Bu gezen adama da para verilerdi.” (KK:16)

Okuntudan düğün davetiyelerine geçilmeden önce halk arasında düğün gününün ve yerinin yazıldığı kâğıtlar dağıtılmıştır;

“Düġün davetiyeleri yoḫken yakın misafirler ġapı ġapı çagrılırdı. Evden kaġıt yazar göndererdiḫ. Haberci bir kişiyi miñdirirdiler bir hafta köy köy gezer o kaġıtları vererdi.” (KK:34)

Günümüzde erkek tarafı düğün gününü duyurmak için davetiye bastırmaktadır. Ayrıca yakın akrabalara gömlek, leçek, havlu, çorap gibi hediyeler de davetiyeler ile birlikte gönderilmektedir. Davetiyeler düğünden on gün dağıtılmaya başlanır. Ayrıca yörede düğün günü düğüne genç kızların ve gelinlerin daveti de bir takım törensel etkinlikler ile yapılmaktadır;

“Diyelim meñim düġünüm oldu felan kişi nişanlıdır davul zurna ile giderdiḫ köyüñ gızı hep geler o kişiniñ nişanlısı alar o düġüne getirerdiḫ. Evliyse yeni gelinse kaynatasından gaynanasından izin alardıḫ getirerdiḫ. Taḫı taḫıldığı zaman geline o geline de taḫarlardı ki felan kişiniñde gönlü hoş olsun onuñ gelini de gelmiş.” (KK:21)

3.6.3.2.2.Yüzük/bohça götürme

Erkek tarafı kız tarafına elbise, kuruyemiş, pasta, börek, yöresel yemekler ve kuru yemiş ve meyve’nin içinde bulunduğu bohça veya siniler götürmektedir.Hazırlanan bu bohçayla birlikte nişan yüzüğü de götürülür. Bohça götürüldüğünde yüzükler takılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi *“3.6.3.1.6.Söz/Nişan”* bölümünde verilmiştir.

3.6.3.2.3.Danışık gitme

Yörede düğün tarihini kararlaştırmak için kız tarafına “danışık” veya “elçi” adı verilen kimseler gider. Bu elçi ve erkeğin akrabaları yanlarında pasta, börek, meyve ve kuru yemiş gibi yitecek içecekler götürülmektedir.Ayrıca kızın erkek kardeşinin rızasını almak içinbir takım elbise götürülür. Bunun dışında kızın yakınlarına da hediye götürenler bulunmaktadır. Davete gidilen bugün düğünün ne zaman yapılacağının kararı verilmektedir.

3.6.3.2.4.Çeyiz hazırlığı ve çeyiz serme

Evlilik öncesinde gerçekleştirilen adetlerinden biri çeyiz hazırlamadır. Beklide evlilik için en erken başlayan hazırlık budur. Çeyiz, evlenecek kızın ve ailesinin yaptığı el işi ürünler ve kızın evi için alınan her türlü eşyadır. Eski Türklerde de Türk baba malından kıza düşen pay çeyiz olarak adlandırılmaktadır. (Ögel 2001:258).

Yörede çeyiz hazırlamaya çok erken yaşlarda başlanır. Yörede bu gerekliliğin ifadesi olarak "Gız beşiğe, çeyiz sandığa" gibi ifadeler kullanılır. Kız için hazırlanan çeyiz yatak, yorgan, yastık, battaniye, halı, dikiş makinesi ve sandık içi malzemelerden oluşmaktadır;

"Önceden gelin olacaḫ gıza altın veya gümüş kemer verilirdi. Benim annem da bana kemer verdi. Anneme de annesi vermiş. Ona da onuñ annesi. Önceden bileziḫ yoḫuydi. Onuñ yeriñe altın verilirdi. Beşi birlik verilirdi. Dikiş makinası veriydiler. İki gat yataḫ veriydiler. İki, üç çift halı alıydiler. Battaniye alıydılar. Yastıḫyapıydılar. Halıyı hazır alıydıḫ. Annemler toḫuyurmuş. Biz örgenmediḫ." (KK:23)

Evlilik öncesinde kızın çeyizlerinin hazırlanması için erkek evinden bazı isteklerde bulunulmaktadır. İstenilen bu malzemelerin belirlenmesi ve karşı tarafa duyurulması işlemine "kesimet kesme" denilmektedir;

"Gız evi gızıña çeyiz olaraḫ yataġıñı hazırlardı. Oġlan evi yünüñü verirdi otuz kilo. Büyüḫ yataḫ yapılırdı. Garyola yataġı, şimdikiniñ yataşı. Söz kesildiğinde o da kesilirdi. Ne alınıp verileceğine karar vermeye, biz de 'Kesimet Kesmeḫ' denirdi. Gızıñ başlıḫ parasıñı, yünüñü, bileziğiñi, birgaç gat gumaşıñı, isteyen silah da isterdi. Silahı gız için deġil gendi için ister." (KK:7)

"Gıza eşya almarıḫ gızı tarafı. Gız tarafı sandıḫ içi eşya alar. Elbise, terliḫ, halı, halıça, tabaḫ, çanaḫ, yataḫ, döşeḫ, yastıḫ, yorgan vereriḫ. Yünü erkeḫ tarafıñdan isteriḫ. Deriḫ;

-Yüz elli kilo yün geleceḫ. Bir top beyaz geleceḫ." (KK:39)

Çeyiz hazırlanırken kızın annesi, kardeşleri, yengeleri, teyzeleri ve yakın akrabalar yardım eder. Düğün hazırlığı yapılırken kimi işler de bütün köylünün katılımı ile yapılmaktadır. Yün yıkama, kaz tüyünden yastık döşek hazırlama, sandık içi malzemelerin temini gibi hazırlıklar için köyde topyekûn bir hazırlık yapılmaktadır;

"Kazın hemen her şeyinden faydalanırız. Örneğin kazın tüyünden yastık yaparız evlenecek olan genç kızlara.'Tüy Cızma' diye bir âdetimiz vardır imece usulü yapılan. Kış boyu on beş yirmi tane kaz kestirmişsin mesela. O tüyler ne yapılırdı? Kazı yondukları zaman çuvala doldururlardı. Kışın onu temizleyemezler çünkü. Durmaktan da bozulmaz çünkü deri yok üzerinde. Mesela diyelim oğlan bu yıl nişanlanacak veya kız gelin gidecek her kıza her oğlana bir tüy yastık verilir. Bir tüy yastık ise nerdeyse iki yüz kazın tüyünden çıkar. Büyük bi yastık yapılır çünkü boydan boya. Bakımı da zordur. Çuvallar ile yıkanır zedelenmemesi için. Sonra sürekli havalandırarak, alt üst edilerek bir ayda kurutulur. Ev sahibi üç, dört yıl boyunca bütün bu kaz tüylerini biriktirir. Yaz gelir, ilkbahardan itibaren, Haziran'dan itibaren Ağustos'un sonuna kadar, mesela bugün bütün köye haber salınırdı; Makbule Abanın kaz tüyü var, tüy cızılacah. Bütün köye haber salınırdı. İşte senin evde iki tane kız var, sen iki kızını gönderirsin. Ya da kızını göndermezsin sen gelirsin. Ne yapılırdı? İşte Aşḫana derler büyük bir yer ayarlanırdı; üç dört tane büyük leğen konulurdu; yere halı, minder, kilimler salınırdı; bu sefer gelinler, kızlar, yaşlı teyzeler bir araya gelirdi bu tüyler cızılırdı. Kahvaltıyı ev sahibi verirdi. Çok güzel böyle şenlik havasında geçerdi o gün. Taze helvalar yapılırdı. Düğünden üç dört ay önce yapılırdı bu gelenek. Oğlan veya kız nişanlanmadan önce de yastığı cızıldığı olurdu. Öğlen yemeği de yine ev sahibi tarafından hazırlanırdı. O da yine şenlik havasında. Üç dört kişi sofrayı donatırdı. Çeşit çeşit yemekler hazırlanırdı. Özellikle 'Ḫingel' yapardılar yemekte. Veya pilav yapıp üzerine tavuk, kaz veya hindi kızartırlardı. Ya da kavurma yapılırdı. Yanına mutlaka helva kavrulurdu. Bu bildiğimiz un helvası. İçine ceviz katan olurdu; fındık, fıstık katan olurdu; sütlü yapan olurdu. Tüyü cızardılar. Ondan sonraki gün kim orada hazırsa derdi ki; yarın da benim evime gelin tüy cızıcaz. Yaz boyunca bu böyle devam ederdi." (KK:18)

"Çocuḫlar evlendirilmeden önce 'Yün Yykama' merasimi yapılırdı. Mesela oğlan nişanlı, düğüne bir ay kaldı yine imece usulü o yün yıkanırdı. Köylüye haber verilirdi; falan kişiniñ yünü yıġanacañḫ, un değirmeniniñ arkasındaki hışhışta toplanılacaḫ. Hışhış yükseḫten inen bir su kanalıydı. Oña şelalale hışhış derdik. Orda yünler yıḫanırdı.

Yemeḫler verilirdi, eġnenilir, gülünürdü. Nişanlı gelin gelirdi, izlerdi. Herkes bir karpuz, kavun alır veya evden kek, çörek, kete gibi şeyler getirirdi. Bunun ismi 'Tatlılıḫ'tı. Önce bir kahvaltı yapılırdı. Kahvaltıya taze gelin, nişanlı gelin hizmet ederdi. Gelini zaten yüne soḫmazlar. Genç gızlar ve anneler yünü yıkar. Sonra işte yemeḫ hazırlanır, yemek yenir. Bu işlemlere sabahıñ erken saatleriñde başlanır. Öġleden sonra yün bittiḫten sonra halaylar, oyunlar oyanırdı. Çalgı gelmezdi ama eskiden teypler vardı onlarla eğlenilirdi. Bu eğlenceniñ içiñe erkeḫler giremezdi, gızlar kendi aralarında eğlenirdi. Damat da uzaḫtan izlerdi. Çünkü gızıñ ailesi demiştir ki damat yaḫlaşmayacaḫ gıza evlenmeden. O yüzden gızıñ yanıñda da iki bekçisi gelmiştir. Damat da köşeden oradan bakar." (KK:33)

"Gız verediğin zaman aḫrabalarıña, köylülere ceyiz daġıtardıḫ. İp verediḫ dantel ördürürdüḫ, patig ördürürdüḫ. Gumaş vererdiḫ namazlıḫyapsınnar diye. Tülbent vererdiḫ sen ör meñim gızıma diye. Çeyize herkes bir şey yapırdı. Şimdi kimse kimseye bir şey yapmır." (KK:39)

Çeyizler düğüne birkaç hafta kala yıkanıp ütülenir. Düğünden önce ise kız evinde sergilenir. Çeyiz, evde belirlenen bir odaya serilir. Konu komşu ve akrabalar gelin kızın çeyizine bakmaya gelir. Çeyiz bakmaya gelenler yanlarında çeşitli hediyeler getirir. Çeyizserilmesine yörede "saçı saçma" denilmektedir. Bu saçıya,yengebütün köylü kapı kapı dolaşılarak davet eder;

"Gız düġünden önce çeyiziñi serende gonu gomşu özelliḫle yaḫın ahrabalar görmeye giderdi. 'Saçı' derdiḫ buna. Yine yenge gadın haber vererdi;

-Yarın saçımız var. Buyuruñ geliñ.

Geliniñ bu güne gadar yaptıḫları, aḫrabalarınıñ, annesiniñ gıza yaptıḫları, alınan eşyalar hep odaya serilerdi. Bun da saçı derlerdi. Çeyizi görmeye gelenler para atardı veya nemer getirerdi." (KK:7)

"Geliniñ çeyizi serilir. Ona da 'saçı' diyeriḫ. Odanıñ birisiñe bütün eşyalarıñı sererler. Duvarlara, sedirlere seriler. Boş gelen olmaz. Herkes hediyeyle geler." (KK:29)

"Diyelim bu evden gız gidiyor. Ben çeyiz tutmuşum. Saçı kurulana kadar hazırlarım. Saçı da nedir? Gızıñ çeyiziñi bir odaya açıyorlar sergi gibi. Komşulara yine

haber verilir. Komşular hem görmeye gelir hem hediye getirir. Kızıñ arḫadaşları, yakınları, aḫrabaları, komşuları üç, dört gün önceden toplanır. Yıḫar, ütüler, düzer. Toplanırlar, yiyer, içerler, o odayı düzerler. Komşulara şahıs gezer gapı gapı. Gider kardeşi diyer;

-Yarın hayırlı bir işimiz var ablamıñ çeyizi açılacaḫ. Annemiñ selamı var. Buyursuñ saçıya gelsiñ." (KK:21)

"Geliniñ çeyizi seriler. Sergi diyeriḫ. Sen, meñ, herkes gider çeyiziñi ḫıyırlar geleriḫ. Ḫayırlı olsuñ, mübareḫ olsuñ. Düzerler, baḫırsıñ, çıḫırsıñ. Düġüne hediye götürersiñ. O hediye götürene gelin bir puhça hazırlar. Yün çorap, atlet, kilot, gömleḫ. Gelin gelende o bohçayı hediye getiren evlere dağıtıcıñ. Gız tarafı hazırlar bu puhçayı. Diyerler meñ sana ḫalet taḫtım, meñimḫaletim hanı? İlla ki her hediye taḫaña bir oyalı muncuḫ verirler." (KK:4)

Gelin çeyizi bir hafta boyunca odada asılı kalır ve düğün bittiği gün gelin çıkacakken toplanır. Çeyizlik malzemeler sandığa özenle yerleştirilir. Evliliğin hayır ve bereket getirmesi için çeyiz sandığının dibine arpa ve buğday serpilir. Çeyizi sandığa dizecek kişinin abdestli olması beklenir.

Çeyiz toplanırken orada bulunan bir kişi tarafından çeyizlik malzemeler kalem kalem yazılmaktadır. Bu gelenekte amaç hem kızına çeyiz yapan ailenin gururlanması hem erkek evine karşı, gelin kızın baba evinden getirdikleri sayesinde dik bir duruş sergilemesi hem de ileride çıkması muhtemel mal paylaşımı sorunlarının önüne geçilmesidir;

"Geliniñ çeyizi serilir orda para atırlar. Oña çevirmişler yani. Çeyiz sermeye saçı derler. Geliniñ yaptıġı her şeyi bir odaya serer. Sergiler bir hafta gelende para atar, hediye getirer. Düġünden iki gün önce imam geler o çeyizleri teg teg sayar, yazar. Mesela babası ne vermiş gıza, bir taḫım goltuḫ, beş tane baddaniye, on tane yorgan, yirmi tane yastıḫ. Onarıñ hepsiñi liste yapırlar. Olur ya geline damat annaşamaz ilerde geri almaḫ için. Bir de gız tarafınıñ babasınıñ verdiḫleri belli olsuñ diyereḫten. Gız rahat etsiñ, annemlerde beni boş göndermedi demesin diye. Özelliḫle birliḫ otururbut. Çoḫ vermeḫ daha güzel olar tabi. Gururlanarsañ." (KK:32)

“Eskiden gelin ne yapmışsa gendine yaygı, kırlent, yemeni ne varsa sandıġa konulurdu. O zaman geliniñ sandıġı giderdi atlınıñ içiñde. Ordan biri oḫurdu, biri yazardı bu gader bu bu gader bu. Oraya gelen bütün misafirler geliniñ ne çeyizi varsa bilerdi. Şimdi çoḫ yoḫ bu adet. Yarın birgün bir sıḫıntı olursa eşyalarıñı geri alması için bir de çoḫ malzeme getirdim.” (KK:4)

Ayrıca kız evinden oğlan evine çeyizlerin götürülmesi bir dizi törensel merasim ile gerçekleşmektedir. Bu geleneğe yörede “Konça götürme” veya “Sini Gezdirme” denilmektedir. Kız evinden sinilere koyulan çeyizler, geline düğün için alınan her şey ve çeşitli yiyeceklerden oluşan yedi adet büyük sini genç kızların başı üzerinde davul zurna eşliğinde oğlan evine götürülmektedir;

“Geliniñ çeyizi kız evinden kocasınıñ yani gideceġi eve sinilerde götürülürdü. Önceden tabi köy içerisinde evlenmeler yaygın olduġu için. Köyüñ içinde tepsilerle giderdi. O götürenlere bahşiş vererdiler. Gelinin kıyafetleri tepsilere gonulurdu tepsilerde de baş üzerinde giderdi. Buna da ‘Sini Gezdirme’ derlerdi.” (KK:2)

“‘Konça’ derler yedi tane tepsi dizerdiler. Birinde çerez olurdu, binde gumaş olurdu, bazılarında bohça olurdu, birinde helva kete gibi yiyeceḫler olurdu. Yedi olmazdı da beş olardı. Sinileri ipeḫ şalla baġlar, her biriñi de bir genç gızıñ başıña verirler böyle. Davulcu, davulcunuñ arḫasıñda onnar, onarıñ arḫasıñda düġüne gelenler gız evine gidilirdi. Ondan sonna başlanırdı davulcu çalamaya. Oġlanıñ ablası olur, halası olur, yengesi olur, annesi olur oynardı. Ondan sonna davul biraz dururdu.” (KK:7)

Bu geleneğin gerçekleştiği gün yine davetlilere yemek ve çay ikramı yapılmaktadır;

“Yemeḫ verilirdi. Erkeḫler ayrı, gadınnar ayrı yemeḫ yerdi. Ondan sonra eġlence başlardı. Çoh yaḫın ahraba olmadıḫça gadınnarıñ, erkeḫleriñ bir arada oynaması olmazdı.” (KK:7)

3.6.3.2.5.Dünürbaşı/toy babası/sağdıç/soldıç/yenge

Yörede hem kızın hem de erkeğin düğün boyuca kendisine yardım edecek bir sağdıcı bulunmaktadır. Erkeğin sağdıcı damadın yakın arkadaşı olmaktadır. Sağdıç damadı düğün boyunca her türlü tehlikelerden korur ve düğün masraflarında damada yardımcı

olur. Sağdıç düğün boyunca damadın yanında olur ve düğüne gelen misafirlerle de ilgilenir. Herkes tarafından damat kadar hürmet görür.Damat, düğün için hazırlarını yaparken iki sağdıcı ile birlikte olur. Sağdıç düğün masraflarını paylaşır, damadı oyunlarda her türlü tehlikeden korur ve düğünün bitimindeki Pazar günü bir yemek tertip eder;

“Damat da düġüne hazırlanarken ona iki saġdıcı yardım eder. Damat mutlaga düġünden önce traş olar. Pazar günü de ‘Saġdıç yemeġi’ vardır bizde. Pazar günü de damadıñ gına gecesi yapılar. Gelin eve geldiḫten sonra gün ortasıñdan sonra yemeḫ yaptırar saġdıç. İki saġdıçtan biriniñ evinde yapılar. Masrafları paylaşırlar. Birinden biriniñ eviñde olur. Orda yemeḫ verilir. Damadıñ arḫadaşları, saġdıcıñ arḫadaşları, gonu gomşu toplanar yemeḫ yenir. Gız yengesiñe de haber gider. Yenge de helva yapar. Saġdıcıñ eviñe gönderir. Saġdıc yemeġi yendiḫten sonra yengeniñ helvası ortaya gonulur. Misafirler helvadan yediḫten sonra beş lira, on lira, elli lira gendine göre atar. O para da yengeye gider.” (KK:7)

“Damadı gorumaḫ saġdıçıñ görevidir. Damadıñ ayaggabılarıñı çalarlar. Saġdıç damadıñ düġün masraflarınıñ tümünü garşılar. Sünnette kirve, düġünde sağdıç gerek. Meyvesi, kuru yemişi, yemeġi hep o garşılar. Damatla hemen hemen aynı yaş olur saġdıç. Ama parası olmayan saġdıç olamaz.” (KK:25)

“Hem gızıñ hem de oġlanıñ saġdıçı olar. Erkeḫ sagdıcınıñ görevi damadı düġünde her türlü tehlikeden gorumaḫtır. Masraflara da yardımcı olar.” (KK:29)

Kız tarafında sağdıç ise kızın yakın akrabası veya arkadaşı olmaktadır. Sağdıç, geline yardım etmekle görevlidir. Bazı düğünlerde gelinin hem sağdıç hem de soldıçı bulunmaktadır. Gelin düğünden önce üç gün boyunca sağdıcının evinde kalmakta, düğün için gerekli hazırlıklarını yapmakta ve düğün günü bu evden çıkarılıp babasının evine gitmektedir;

“Gelin hamama götürülmezdi ama üç gün saġdıcıñ evinde galırdı. Erkeġin saġdıcı ayrı olurdu, gızıñ saġdıcı ayrı olurdu. Hem ‘Saġdıç’ hem de ‘Soldıç’ vardır bizde. O da geliniñ çoḫ yaḫın arḫadaşı, aḫrabası olurdu. Üç gün boyunca gız saġıcıñ eviñde galır, düġün hazırlıġı yapardı. Bütün baḫımıñı saġdıç yapar. Cumartesi oġlan evi davulcuyla

toplandığında gelini gider saġdıcıñ eviñden alırdılar. Babasınıñ eviñi getirerdiler. Yani ilḫ gün saġdıcıñ eviñden gelin alınardı.” (KK:7)

“Geliniñ de saġdıçı vardır. Gider gelini alırsın aḫşamdan gız tarafı gelmeden. Geliniñ bütün bakımı yapılır. Banyosu felan yaptırılır. Ertesi gün öğlene yemeḫ hazırlanır. Öbür taraftan da hep genç gızlar gelir bir de köyüñ gızları. Yemeḫ yenir. Sini gider. Sininiñ üstüñde mum olur. O mumlar yanar. Gızlar sinileri başıña alır gider. Gelin de onarla beraber gider. Yedi gız siniyi götürür. Sininiñ içiñde gına, elbisesi, gelinliġi, ayaggabısı, çeyizleri gider. Saġdıç eviñden annesiniñ eviñe gider. Geliniñ bütün hazırlıḫları saġdıç eviñde yapılır. Sonra gendi eviñe gider ki ordan gelin çıḫsın.” (KK:25)

“Eskiden üç gün sürüyordu. Bir gün önceden gız saġdıcı alıyordu, götürüyordu gızı kendi eviñe. Gız saġdıcı bekâr olacaḫ ama. Orda düġün derneḫ gurulardı, davul zurna orda çalınardı. Orda gınasını yaḫardılar. Ertesi gün öğleye doġru gız, eviñe geleceḫ saġdıç eviñden. Konu komşu, aḫraba toplanardılar gelini saġdıç eviñden baba eviñe getirerdiler. Ordan yaya getirerdiler. O zaman nişannı gızları çaġırardılar. Gapı gapı davulla toplar, götürerdiler. İşte felan küsmesin ki benim gızımı tenezzül edif davulla götürmedi diye. Ordan kız alıf babasınıñ eviñe getirerler. Aynı o gece eġlence orda devam eder. Orda çerezi daġılardı, gınası goyulardı. Orda galdı gece. Sabaġnan oġlan eviñe gideceḫ aynı köylü toplanardı, oraya giderdi. Ordan gelini alardı arabalarnan, eskiden at idi.” (KK:21)

Şimdilerde düğünlerde sağdıç ve soldıç bulunması geleneği oldukça zayıflamış, gelinin ve damadın düğün için yapacağı hazırlıklarda bireysellik ön plana çıkmıştır;

“Damadıñ da gelinin de hamama gitmesi, düġüne hazırlanması hep birliḫte yapılardı. Bütün millet damat traş olarken oñu izleri. Gelin hazırlanarken bütün genç gızlar yenge ve saġdıç hep orda olardı. Şimdi ne? Bir gelin bir damat oturur teḫ başıña.” (KK:31)

Düğünde kıza yardımcı olan bir diğer kişi ise “yenge kadın” lardır. Yenge kıza yeni gittiği evde yabancılık çekmemesi ve yanına yoldaş olması için tecrübeli bir akrabadan seçilmektedir;

“Damada bir saġdıç eşlik ederken saġdıcıñ eşi de geline yengelik yapar. Yenge kadın yaşça büyük olursa gelin utanır, çekinir. Yeni bir gelin veya geliniñ önceden görüp bildiği biri olursa gelin daha rahat eder.” (KK:18)

“Yenge kadın da gelin erkek eviñe gittiginde yabancılıḫ çeḫmesin diye gider gelinen. O evde gelinlen üç beş gün galır. Yengeye de hediyeler alınılır. Tegrar döner gelir. Herkes yenge olamaz. Güvenli olacaḫ bir kere, aileden olacaḫ.” (KK:25)

Yenge seçilen kadın genellikle kız tarafının akrabalarındandır. Yengenin yaşının büyük olmasına ve çok kişiye yengelik yapmış olmasına da dikkat edilmektedir;

“Yenge seçilen gadın amcasınıñ, dayısınıñ garıları olur. Amcanıñ gelinneri, dayınıñ gelinneri de yenge olar. Gerçeḫten yenge olan kişiler seçiler. Yaşı biraz büyüḫ olacaḫ ve o aileyi iyi bileceḫ. Düġünüñ olduġu gece yenge helva yapar. Tavuḫ gızartır, köfte yapar. Yemeḫ işi hep yengededi. Ama para da toplanır oña. Saġdıçlar, soldıçlar damatla otururken yenge getirer helvasıñı yemeñiñi orda o yemeġi yiyenner elli, yüz para atar yengeye. Elli, atmış kişi o yemeġi yerdi. Yenge de bayaġı bir para toplanardı. Herkes yenge olmaḫ isterdi. Ne gadar çoḫ yenge olarsan o gadar itibarlı olarsan. Bir de sevileñ insannarı yenge olaraḫ tutarlar. Yaşı çoḫ önemli deġil ama tecrübeli olacaḫ. Tabi bir de bekâr olmayacaḫ. Eskiden geliniñ hazırlanmasıñdan yenge sorumludu. Gelinden tamamen yenge sorumluydu.” (KK:19)

Yengenin bir diğer görevi düğün gecesi gelin ve güveyin yanında kalarak geline öncülük etmesi ve masumiyetinin ispatlandığı haberini aileye getirmektedir. Bu haber karşılığında damadın ailesinden para ve altın almaktadır;

“Gadın yenge gittiği zaman mesela onlara meyve götürür, damada çamaşır çorap goyar, para goyar. Para çarşafa atilir. Gelini güveği içeri verirler. Onlar gelin güvey olduḫdan sonra damat çıḫar ḫaber verir. Gider çarşafı toplar çoḫ afedersin. Çarşafa bir bez sererler o bezi getirir. Oradakiler para goyar altın goyar. Gayınvalide daha deġerli olsun diye daha çoḫ para goyar, altın goyar. Yenge de para altın atar. Orada olan kişilerde goyarlar. Ondan sonra çocuḫ odaya geçer. Beş gün altı gün içerde galır. Evelden böyleydi şimdi herkeş galkar tatile gider. Yenge gadın eviñ aile böyüġü olabilir. Yenge gadın geler yemeġiñi de yapar, atlıları da ayarlar, düğünüñ her yerinde yardımcı da olur. Düğün sahibi

kimin her şeye goşar. Öyle olurdu yetmiş seksen kişi gelerdi. Gazanlarla yemeḫ yapardıḫ bizim tandırlarımızda. O tandırlarda yemeḫ piştiḫten sonra gazanların aġzı gapanırdı. Sonra mesela gızıñ gayınbabası gelerdi o yemeḫlerin aġzını açar, yemeḫleriñ tadına baḫar, yüz iki yüz lira yemeḫlere verir giderdi." (KK:34)

"Yenge gelinle beraber aynı evde galardı. Bir gün, bir gece burda galardı. Ertesi günü büyüḫlerimiz onuñ hediyesiñi alar götürerdi. Bakirelik nişanıñı alar götürerdi annesiñe. Yüz ağlığı olaraḫ yengeye de hediye verirler, altın verirler." (KK:21)

Birde düğünde kız tarafı ve oğlan tarafının düğünlerine öncülük eden kişiler bulunmaktadır. Bu kişilere yörede "toybaşı" denilmektedir. Oğlan tarafındaki baş tutan, düğünü organize edip konuklarla ilgilenmektedir. Toy babası yörede sevilen ve tecrübeli bir kimse olmalıdır;

"Her dügünde 'Toy Babası' olur. Düġün olacaġı zaman derler; falankes sen meñim düġünümde toy babasısıñ.

Toy babası yola çıḫtıgı zaman düġünüñ önü kesilir oñu açtırır. Çoluġa çocuġa para atar. Toy babasınıñ cebiñde para olmazsa olmaz." (KK:25)

"Her düġünde bir 'Toy babası' olar. Düġün masraflarıñda aileye yardım eder. Herkes toy babası olamaz. Parası olan olar. Toy babası düġün yemeġiniñ aġzıñı açar. O açmadan kimse o yemeḫten yiyemez. Yemeġi yapannara da bahşiş verer." (KK:29)

3.6.3.2.6.İmam nikâhı

Yörede resmi nikâh genellikle düğünden önce yapılmaktadır. İmam nikâhı ise düğün günü kıyılmaktadır. Nikâh köyün imamı yahut bir aile büyüğü tarafından kıyılır. Nikâhtan sonra dualar edilir.Nikâhı kıyan kişi gençlere nasihatlerde bulunur. Yörede imam nikâhı nişanlı gençlerin birbirini daha iyi tanımak için daha rahat görüşebilmesi maksadıyla nişanlılık döneminde kıyılmaktayken, günümüzde daha rahat görüşebilen gençlerin nikâhı da daha geç kıyılmaktadır;

“İmam nikâhı nişanlıyken yapılar. Nişanlıygen dinî nikahı gıyılırdı ki oğlanla gız bir araya gelir de, gonuşur da, el ele tutuşur da iler de günaḫ olmasın diye. Resmi nikah düğün zamanı veya düğünden bir hafta sonra gıyılırdı.” (KK:7)

“O zamanlar nişanlı dahi olsalar görüşmelerine müsaade edilmezdi. Bazı okumuş babalar izin verirdi ama gözüm görmesiñ, laf duymayayım derdi. Nişanlıyken imam nikâhı kıyılmadan damat ile görüşülmesi hoş karşılanmazdı. İmam nikâhı nişanlıyken kıyılırdı.” (KK:18)

“İmam nikâhı nişan taḫıldıgğnda gıyılır genelliḫle. Önceden gız görme diye bir adet vardı çoḫ gizli gidilirdi, sıḫıntılıydı. Ama şimdi herkes rahatça gelip gidiyor nişanlısınıñ yanıña. İmam nikâhı da geç yapılıyor.” (KK:25)

3.6.3.2.7.Kına gecesi

Kına,İslâmi inançlarda ve hem Türk töresinde var olan bir olgudur. Kına bir sahiplik simgesidir. Türklerdekendisine kına yakılan gelin, eşine; başına kına yakılan koç, Allah’a; parmağına kına yakın asker, orduya adanmaktadır (Kalafat 2002: 27). Ayrıca toplumda kınanın, insanı kötü ruhlardan koruyacağı inancı bulunmaktadır (Kalafat 1995: 91).

Kına gecesi ise düğünden bir gün akşam kız evinde kadınlar arasında yapılan eğlencedir. Kına gecelerindeüzüntü ve sevinç bir arada yaşanmaktadır. Kına günü kız tarafına kına, kuruyemiş, kına elbisesi gibi hediyeler gelmektedir. Kınayı anne babası sağ olan bir kadın hazırlayıp gelinin eline yakar. Kına yakıldığındakınayı yakan kişiye para verilmektedir. Geline kına yakılırken kızın aileden ayrılmasından dolayı duyulan üzüntünün dile getirildiği türküler söylenir;

“Gınayı getir anam,
Parmağıñ batır anam.
Bu gece misafirim.
Goynuñda yatır anam.

Bu gece son gecemiz.
Al beni kucaġıña.
Saldıñ mı beni anam,
Elleriñ kucağıña?" (KK:34)

Kına genellikle cumartesi günü yakılmakta ve bütün kına malzemeleri ile misafirlere ikram edilecek kuruyemiş, meyve suyu gibi yiyecekler damat tarafından karşılanmaktadır;

"Cumartesi geje gına yaḫılardı. Legende bütün gına eşyaları geler. Bunnarı oġlan tarafı alar. O gınayı çayla veya sıcaḫ suyla tökersiñ. Bizde haşlama derler o gınayı haşılarsıñ. İlḫ önce gelinle damadı yan yana oturturlar. Onnarıñ eliñe sürürler. Gelin eliñi açmaz. Gaynanası altınıñı verer. Ondan sonra o gına düġüne gelenere dağıtılır. Gınadan sonra çerez dağıtılır gelen misafirlere. Ama saçılaraḫ dagıtılır bereketli olsuñ diye. Gına yaḫılıp bittiḫten sonra gelin yine saġdıcıñ eviñe gider. Veya o geje son gejesi olduġu için geldi annesiniñ eviñde yatar." (KK:7)

"Kına yaḫılacağı zaman oġlanıñ ailesi getiri gınayı. Annesi babası saġ olan biri yaḫar geliniñ eliñe. Gelin eliñi açmayınca kayınvalide getirir altın bıraḫır geliniñ eliñe." (KK:34)

Ayrıca kına gecesinde gençlerin ağzının tatlı olması için dua edilerek misafirlere şerbetler ikram edilir. Kına gecesinin rengi kırmızı olduğu için bu şerbetinde renginin kırmızı olmasına dikkat edilir. Bu malzemelerin teminini de erkek tarafı sağlamaktadır.

Düğünden üç gün önce kına gecesinden ayrı olarak köyün genç kızları ve gelinin yakın arkadaşlarınca düzenlenen "baş kınası" geleneği bulunmaktadır;

"Düğüne üç gün kala gelinin 'Baş Kınası' denilen bir gelenek vardı. Yine köyün kızları, gelinleri gelin evine giderdiler. Gelinin başına kına yakılır. Saçına kına yakıyorlar. Baş kınasının ertesi günü kına gecesi yapılır. Gelin kınası yapılırdı. Gece ele ve ayağa kına yakarlardı. Ama yıkanmaması istenirdi. Gelin sabah uyanığı zaman yıkamazdı. Gelinin eldivenine veya ayakkabısının içine para konulur getirilir öyle yıkanırdı. Bu para gelinin kınasını yıkayan kişiye verilirdi. Kınayı gelinin elinden ve ayağından yıkayan kişi ise

mutlu bir ailenin kızı olurdu. Yıkayan kişiye de para verilirdi. Kızın kınasının baba evinde bir leğende yere dökülmeden yıkanması gerekirdi. Bu suyu özellikle yaşı büyük bir ağacın özellikle çınar ağacının altına dökerler ki evlilikleri bu ağaç gibi daim olsun, evlilikleri uzun yıllar yaşasın. Daha ertesi gün düğün olur." (KK:18)

Kına yakıldıktan sonra gelinin elineyakılan kınayı yıkamak içinmutlu bir aile kızı seçilir ve gelinin elinin yıkandığı su büyük bir ağacın altına dökülür. Bundaki amaç ise yeni çiftin evliliklerinin uzun ömürlü olması dileğidir. Kınayı çoğunlukla yenge kadın yakmaktadır;

"Ḫına oynadan yenge olar. Yüz lira, beş yüz lira ne yıgılıfsa yenge alar gider. Ḫınayı herkese bir tabaġa goyar verer. O tabaġa da herkes para goyar, yengeye verer. Yenge olmaḫ kârlı, saġdıç olmaḫ zarar. Gazanıñ aġzıñı açarsıñ düġünde saġdıçtan yüz milyon alarlar. Açmadan önce yenge saġdıçtan para ister. Ben sana gulluḫ eylemiş bu yemeġi pişirmişem sen de maña para ver diyer. Saġdıç para verende bir çömçe tabaġa goyar. Ondan sonna herkese yemeḫ dağılar." (KK:4)

Kına gecesinde geceyi bazen daha eğlenceli bazen de daha hüzünlü hale getirmek için bir takım adetler meydana getirilmiştir. Mani söyleme, yatağa misafirleri dikme, köy içinde meşaleler ile dolaşma bunlardan birkaçıdır;

"Yaşadığımız, asimile olduġumuz olayları anlatacam. Mesela aḫşamları ışıḫları söndürürdüler gına gecelerinde. Tezeḫ dediġimiz şeyler vardı dirgenlere batırır gaz yaġı döker yaḫar oynaya oynaya gelin eviñe giderlerdi. Onu dirgenlere taḫardılar, köy içiñde gezerdi gençler." (KK:33)

"Gızlar gına gecesinde gadınlar uyurken oñları yataġa tikerdiler. Oġlan tarafıñı gız tarafı tikerdi. Oġlan tarafıñdan oġlanıñ gız kardeşiñi tikerdiler, abisiniñ hanımıñı tikerdiler. Gına gecesiñde genç gızlar yatmaz, oġlan tarafıñdan gelenleri de yatırmaḫ istemezler. Misafirlere yataḫ bile sermezler. Sermişlerse yatanlarıñ üzleriñi boyardılar, is sürürler, yataġa tikerler. Herkes yatarkende eviñ genç gızlarınıñ eviñ büyüġü başlarıñda beḫler yatmaz gızlarıñ başıña bir şey gelmesin diye." (KK:34)

“Gına gecesinde misafirlere meyve, yemiş koyarlar. Gızlar karşılıḫlı mani söylerler, türkü söylerler. Düġün alayı dagılıp gittiḫten sonra genç kızlar galır kına gecesinde. O evde olan kişiler kete yaparlar. Getirir millete yedirirler. Gına gecesinde kızlar yemeḫ yerler, meyve yerler. Sonra gızlar kalḫar oyun çıḫarırlar. Mesela erkeḫ gıyafeti giyerler. Biri der meñ o gızı sevdim diġeri der ben o oġlanı sevdim. Artḫ oynarlar sabaha gadar yatmazlar. Bazen de höyük goyarlar.” (KK:34)

“Gına gecesinde gızlar mani söyleyerdiler. Gelinde, anası da aġlayardı. Aġlamadan durmazlardı.

Can aña canım aña
Yastıġım yanım aña
Başım goyum diziñe
Goy çıḫsın canım aña.” (KK:34)

“Kınadan bir gün önce gızı bir aḫrabası götürür banyo yaptırır. Gızıñ baḫımıñı yapar. Ondan sonra düġün alayı gelir o eviñ gapısıña sinileriñ üstüñde hediyelerle. O gız oradan baba eviñe gider insanlarla birlikte. O gece kına gecesi yapılır. O gece kimse uyumazdı. Yenge kadınlar felan hep yataġa dikilirdi.” (KK:36)

Kına gecesinde genç kızlar arasında bazı oyunlar düzenlemekte ve bu oyunlar sayesinde genç kızlar sabaha kadar eğlenmektedir;

“Ḫına da genç kızlarıñ alana çargat vererler hediye. O hem hediye olar hem de oyunda oñu sallayar.

Hop hop maralım maralım.
Oġlan dertli gız yaralım.
Diyer oynayardılar.
Süpür süpür incedeñ.
Süpürgesi yoncadañ.

Nanay tutar oynayardılar gızlar hep biriḫte şenniḫ yapardılar sabaha gadar. Buna ‘gelberi’ diyerdiler. Beş oġlan beş gız ‘yallı’ oynayardılar. Onnar bir şey söyler diġerleri cevap vererdi. Davul zurna yoḫtu.

Bu gelen nahır mıdır?
Ay maral, maral, maral.
Saralar taḫır mıdır?
Ay maral, maral, maral.
Dediler yarinñ gelir.
Ay maral, maral, maral.
Menzilinñ yahḫın mıdır?
Ay maral, maral, maral.” (KK:4)

Düğünde ve kınada gelin önceleri el yapımı parlak, uzun, ipekten veya satenden yapılmış gösterişli kıyafetler giyerken günümüzde tek tip gelinlik ve bindallılar tercih edilmektedir;

“Sonra gelin böyle iki parmaḫ, üş parmaḫ elbise değildi. Gelin bara gedende zaten gelin toya girende herkeş bilerdi gelini. Gelin gaş gat elbise geyerdi. Gelinliḫ melinliḫ yoḫuydu. Gelin gumaş elbise geyerdi. Çoḫ geydirerdiler. Poturlu kaftanlar, üssek gunduralar. Gelin oynadıḫça derlerdi;

-Ula itoğlu itiñ gelini nasıl oynoyor nasıl daban vuror çat çat.” (KK:22)

“Eskiden hazır gelinniḫ olmadıgı zaman dikilirdi. Jarsa gumaştan üstü çiçeḫli çiçeḫli dikerlerdi. Köyde terzi vardı. Özüġe gırmızı salardıḫ, gırmızı çarġat.” (KK:4)

“Evelden en parçalar vardı. En dediğimiz de gumaş. Terziler de geline alına o gumaşlardan üst baş dikerdiler. Hep gelinliḫ, asbabıñı terzi dikerdi. Gelinliḫ beyaz olardı. Gınada da o gelinliḫ giyilerdi.” (KK:16)

Kına da giyilecek kıyafetin kırmızıolmasına özellikle dikkat edilmektedir. Ayrıca yörede “çargat” olarak adlandırılan kırmızı başörtüsü hem gelinliğin hem de kına kıyafetinin üzerine takılmaktadır;

“Kınada giyileceḫ kıyafet ipeḫten satenden dikilerdi. Üstüñe etamin işlerlerdi. Boncuḫ işlerlerdi. Batıda aḫrabaları olannar, durumu iyi olannara alıf gönderiyorlardı. Gendisi de hazırlardı. Çarġat hazırlardı. Kırmızı başörtüsü yani. Gelinler o gırmızı örtüyü hazırlardı, işlerdi teg teg. Gırmızı satenden olardı. Kınada kırmızı giyerlerdi. Gelinliḫ

yohgen de yine özelliḫle beyaz satenden gendileri dikerdi. Durumu olan terziye diktirerdi.” (KK:32)

Ayrıca önceden gelinin başına aksesuar olarak takılan bir diğer aksesuar ise gümüş simli ipten yapılan “tel”dir;

“Evelden bayanlarıñ çoġusu gelinliġi renkli geyerdi. Geliniñ başıña tel taḫarlardı. Duvaḫ da şimdiki gibi taḫılardı. Kınada kırmızı geyerlerdi.” (KK:34)

3.6.3.2.8.Gelin alma

Yörede düğünün son günü davulcular köyü baştan başa dolaşarak köy ahalisini gelin almaya davet ederler. Gelin almaya gidecek arabalara mendil, havlu ve eşarp gibi eşyalar bağlanır. Eskiden arabaların yaygın olmadığı zaman gelin alma uygulaması atlarla yapılmakta atların da boyun ve kulaklarına eşarp veya mendil bağlanarak gelin almaya gidilmekteydi.

Damadın gelini alması hiç de kolay olmaz. Kapı kilitleme, sandığa oturma, müjde yastığı satma, gelin arabası kilitleme gibi bahşiş almak için yapılan uygulamalar bulunmaktadır;

“Pazar sabahı oġlan evi her şeyini hazırlar. Davulcular zaten gız eviñdedir. Orda çalmaya başlar. Oġlan evi gaḫar mesela önceden hayvan çoḫmuş derler ki; naḫırı yola vuraḫ. Çobanıñ hayvanı toplu halde götürmesine naḫır derlerdi. Naḫır yola vurulanda gelerdiler gız evine. Saat onda gelin çıḫardı. Gızı süslerdiler, püslerdiler. Teker teker ailesiyle görüşür. Abisi varsa abisi, babası varsa babası beliñi baglar üç sefer. ‘Gapı basması’ var bizde. Gelini oġlan evi alamaya gelende saġdıçlar gapıyı basar. Damat onnara para verir. Oġlanıñ kardeşi varsa abisi varsa o da gapıyı basar. Ona da ayrı para verir. Sandıḫ üstüñde oturma vardır. Geliniñ sandığı çıhacaḫ, üstüñde oturur gızıñ abisi veya gardeşi. Para vermeden gaḫmaz. Oña da para verilir. Buñu da söylerlermiş mesela gızı aldıḫları zaman aglatmaḫ için, gızıştırmaḫ için;

-Verdim bir dana.

Aldım bir Sona.” (KK:7)

“Gelin evden çıḫanda gelinin gardaşı gapıyı basar. Ḫalet ister. At getir, tapanca, öküz, goç getir diyer. Onnar da istediḫleriñi verer. Diyer falan atımı saña verdim. O zaman gapıyı açarlar. Buna gapı basması diyerler. Sandıḫ basması da var. Sandıġıñ üzeriñe dayısınıñ oġlu oturar. İmdi gızlar oturar.” (KK:4)

Damadın kızı alması için verdiği para ve mala “peşkeş” denilmektedir. Bu peşkeş genellikle kızın yakın akrabaları tarafından alınmaktadır. Peşkeş olarak bazen altın, bazen para, bazen de hayvan verilmektedir;

“Evelden gapıyı tutuydiler. Gelin çıḫanda goymiydiler. Oñdan ‘Peşkeş’ iñi aliydiler. Oġlan evi onnara bir goç vererdi.” (KK:16)

“O zaman gelen gızıñ babası eḫmeg yemirdiler. Öyle egmeḫ düzülürdü, atlı gelerdi. Gızıñ babasıña haber vererdiler. Diyerlerdi;

-Atlı egmeḫ yemiyir!

Gaç paralıḫ. Zaten en ühseḫ para bin liralıḫ. At verirdiler. Tabanca verirdiler. O zaman kayınbaba içeri girerdi. Gapıyı örtürdüler. Gelini sandıḫta oturturdular. Bu seferde erkeḫ tarafı para vererdi.” (KK:22)

Bu esnada kız evine ayrılık hüznü çökmüştür. Kızın akrabaları kız baba evinden çıkacağı için ağlarlar. Sonra gelinin erkek kardeşi veya babası gelinin beline kırmızı kuşak bağlar. Gelin orda bulunanların elini öper ve onlarla helalleşir. Sonra gelinin kırmız çargat örtülerek evden çıkarılır;

“Gelin evden çıkarılacağı zaman ailenin büyüklerinden biri kız evine girer. Bele kuşak bağlanır. Gelinin koluna giren veya yanında yürüyen aile büyüğü eşliğinde salâvatlar ile gelin baba evinden çıkarılır.” (KK:18)

Gelin evden çıkarken Kuran-ı Kerim’in altından geçirme, geline ayna taşıtma, gelini kırılabilecek bir mutfak gerecine bastırma gibi adetler bulunmaktadır;

“Gelin evden çıḫarḫen gelinin erkeḫ gardeşi geliniñ beliñe büyüḫ bir bileziḫ bağlar. Geliniñ babası bir de büyüḫ bir aḫrabası geliniñ goluña girer kayınpederiñ eliñe teslim

edilir. Gelin baba evinden çıḫarḫen Kuran-ı Kerim'iñ altıñdan geçirirsiñ. Gelin gittiḫten sonra kayınpederiñ eviñe girerken de yine Kuran-ı Kerim'iñ altıñdan geçerek eve girer. Bir de geliniñ yanıñda sürekli bir ayna taşırlar ki baḫtı güzel olsuñ. Gelin kocasınıñ eviñe girende önüñe bir tabaḫ goyarlar. O tabaḫ gızıñ babasınıñ evinden çalınır gizlice. Geliniñ ayaġınıñ altıña o tabaġı koyarlar. Gelin tabaġı ayaġıyla gırar. Kaç parçaya bölünmüşse o kadar çocuḫları olacaġına inanılır. Bir de damat bir sürü kuru meyveyi geliniñ başıña saçar bolluḫ olsuñ diye." (KK:36)

Gelinler önceleri at, traktör, fayton ve öküz arabası ilealınırken,günümüzde arabalar gelin alayını oluşturmaktadır. Ardarda sıralanan araçlardan oluşan düğün konvoyu gelin evine yaklaştığı zaman kornalar çalınır. Gelin babasının koluna girerek damadın yanına götürülür. Gelin dualar eşliğinde, süslenmiş gelin arabasına bindirilir;

"Buraya düġün geleneġiñi biz getirdiḫ. Bir biz bir de Revan'dan gelenler vardı Azeriler onlar çoḫ güzel düġün yapardı. Atnan giderdiḫ düġüne. Gelini atnan getirerdiḫ. Fırgınlan, paytonnan getirerdiḫ. Şimdi diyorlar ya en güzel arabaya bineceḫ gelin o zaman da en iyi gelin gelende Aġrı'ya gelif köye gelecekse veyahut köyden Aġrı'ya gideceḫse beş guruşu da olmasa paytona bineceḫti. O paytonlar da iki tekerlikli." (KK:22)

"Gelin baba evinden oġlan evine giderken önceden atla giderdi ama şimdi gonvoyla arabayla gider. Önceden yaḫın olduġu için evler yürüyereḫ bile götürerlerdi davul zurnaynan. Traḫtörler gelen gelinler olurdu. Hatta daha önceleri öküz arabasıyla bile getirilirdi. Ama şimdi köyüñ içinde bile on beş, yirmi tane araba." (KK:7)

Gelin alındıktan sonra damadın evine götürülmeden önce mezarlığa uğranmakta ve bu dünyadan ayrılmış aile büyükleri ziyaret edilmektedir;

"Göyüñ içinde bile gonvoy gurar, bütün köyü dolaşırlar. Biz de muhaggag gız baba evinden alındıḫtan sonna çıḫarıldı ya artıḫ oġlan eviñe gitmeḫ için illa mezarlıġıñ etrafiñı doladırırlar, öyle oġlan eviñe götürerler. Bunu neden yaptıḫlarını anneme sorduġumda dedi;

-Baba evi, goca evi, en son geleceġiñ yer burası diye yaparlar. Ebedi galacağıñ yer, kalacağıñ ev bura diye göstererler.

demişti. Bir de oraya gidince herkesiñ atalarıñı unutmadan bir Fatiha oḫuması istener. İyi günde bile onnarıñ yadımızdan çıḫmadığını göstermeḫ için.” (KK:28)

Görüldüğü üzere gelin konvoyu gelini indirmeden önce mezarlığın çevresinde üç kez dönmektedir. Yörede bu hayatta olmasalar bile atalara bağlılık ve saygı gösterilmesi geleneği devam etmektedir.

Gelin evden çıkarken oğlan tarafından biri kız evinden bir adet yemek tabağı ve kaşıkalır. Bu uygulamada amaç gelinin baba evinden nasibi ile ayrılmasının istenmesidir;

“Geliniñ baba eviñdenden oġlanıñ yengesi o zaman çinko tabaḫlar, bardaḫ, çanaḫ çalarlardı. Oğlan tarafından bir gaç büyüḫ mahsus alır. Gız evi de buñu bilir. Ona göre de oraya bardaḫ, kap, kacaḫ gor buñu çalacaḫlar diye.

Çaldıḫları malzemeyi çala çala geliniñ eviñden götürerler. Düġünden bir gün sonra da gülereḫde;

-Ay bajım senden buñu çaldım. Senden oñu gaçırdım.

O da der;

-Canıñ saġ olsuñ. Giden tabaḫ olsuñ. Gızımıñ evi şen olsuñ.” (KK:7)

Ayrıca gelin baba evinden çıktıktan sonra uğursuzluk getireceği düşüncesi ile arkasına baktırılmaz;

“Gelin baba evinden çıḫanda arḫasıña bahmaz. Baḫarsa uġur getirmez. Artıḫ yeni eviñ orasıdır, bura deġil demeḫtir.” (KK:7)

Gelin arabası giderken yeni kurulan yuvanın hayırlanması için arkalarından su dökülmektedir.

3.6.3.2.9.Gelin indirme

Gelin,oğlan evine geldiğinde bir süre bekletilir. Orada bulunanlaroğlan babasından bir şeyler ister. Damadın babası geline tarla, ev, altın veya havyan verir. Bunun üzerine gelin arabadan alkışlar eşliğinde indirilir. Gelin arabadan indikten sonra zaman kurban kesilmektedir;

“Geline hediye olaraḫ; ineḫ veren olurdu, tarla veren olurdu, felan ev senin olsuñ, felan saña gurban olsuñ. Gelinimiziñ oġlu olsuñ. Getirir gucaġıña oġlan uşaḫ oturturdular, yanıñda gız çocuḫ oturturdular.” (KK:22)

“Sabağnan gız eviñe gelirdiler. Orda da davul çalınardı, ki gün, üş gece. Oynayardılar, eğlenerdiler. Sabağnan da gelini bindirerdiler, alar gelerdiler. Getirdi meñim gaynatam üş tene gurban kesti gapıda meni sonna içeri aldı. Gaynatam da beni eyle severdi.” (KK:20)

Gelin oğlan evine inmeden önce öncelik gelinin sağdıcının olmak üzere bir grup genç, kız tarafından hazırlanan“müjde yastığı” denilen bir dikdörtgen biçimli küçük bir yastığı damada, sağdıca veya kayınpeder ile kayınvalideye bahşiş karşılığında teslim eder;

“Düġünde gız evinden ‘müjde yastıgı’ gider. Geliniñ eviñden saġdıç alar oñu paraynan. Gelin gelmeden önce eve onuñ müjdesi geler.” (KK:14)

“Gız müjde yastıġı yapar, vererler. Saġdıç yastıġı alar veya başgası. Gelinle beraber evden çıḫar o da haber verer gelin geliyor diye. Yastıḫ gelinden gavaḫ geler. Müjde yastıġı bir haberdir. Oñu kim beye vererse bey oña ḫalet verir. Vermezse yastıḫ oñda galacaḫ. Yastıġıñ üstüñe altın veya para taḫannar da olardı.” (KK:4)

“Gelini damadıñ eviñe götürerken güzel çimenli bir yerde dururduḫ. Orda gençler iç içe iki sıra halay tutardı. Ordan seggiz, on kişi damadıñ eviñe gelerdi. Müjdesiñi alardı. Ya bir çif çorap alardı. Ya bir gaz alardı. Ya bir hindi alardı. Yastıġı gayınvalidesiñe vererdi o zaman.” (KK:31)

Düğün bittikten sonra erkek evinde bir takım eğlenceler ve gelin ile damada mutluluk getireceğine inanılan dini ve sihri uygulamalar yapılmaktadır.Bu uygulamalardan

biri gelin arabadan inmesiyle gelinin kötü hasletlerinden kurtulması için küp veya cam kırılmasıdır.Bu esnada damat,evlilikleri boyunca evlerinden bolluk ve bereketin eksik olmaması için çatıya çıkarak gelinin başına para, elma, şeker, çerez gibi nesneler saçar. Bu nesneler orada bulunan çocuklar tarafından toplanır;

“Önceden öy damıñdan gelin eve girerken damat başıña elma atardı. Şeker atardı, para atardı. Çatılar yapıldıḫtan sonna daha geliniñ başıñdan da elma atılmır.” (KK:7)

“Gelin almaya giden atlılar aḫrabalar, eş dost, köylü, konu komşudur. Gelin eve inirilirken damad bajanıñ üstüñdedir. Geliniñ başıña meyva ve şeker töker. Gelin eve girerken gazan bıraḫırlardı eviñ gapısıña gazanıñ üstüñe de bir tabaḫ. Geliniñ o tabaġı gırıp girmesi gerekir.” (KK:25)

“Gelin damadıñ eviñe girerken başıñdan nohut, buġda, arpa atırlar. Elma atar damad geliniñ başıña vurmaḫ ister öy damıñdan. Düġüne gelenler de geliniñ başıñda tepsi tutar ki geliñe bir şey olmasıñ.” (KK:14)

Damadın gelin inerken damdan attığı bir diğer yiyecek de elmadır. Yörede bu elmanın gelinin başına isabet ettirilmesi istenmektedir;

“Bir elma alarlar onu dörde böler, içiñe para goyurlar. Üḫseḫ bir yerde durar aşaġı atarlar. Çerezde atarlar yuḫardan. Çereziñ içiñe de para goyuflar. Onnarı atarlar bolluḫ olsuñ diye. Çocuḫlar da toplıyar, seviner. Damadıñ yanıñda ya merzuvanıñ üzeriñde ya damıñ üzeriñde iki tane saġdıcı durar. Atırlar üḫseḫ yerden. Çocuḫlar para, şeker ne bulursa alar, gider.” (KK:39)

“Elmayı dilimler içine de para goyarız. Onu da yerden çocuḫlar toplar, sevinerdi. Zaten geliniñ başıña üzüm ile para saçardıḫ. Tatlılıḫ olsuñ diye, bereket olsuñ diye yapırlar.”(KK:21)

“Damadıñ da iki saġdıcı olardı. Gelin inende elimize bir elma alar beklerdiḫ. Pardüseyi başımıza aladıḫ, aġzımızda mendil saygı olsun diye. Elmayı geline vuramazsan zaten arḫadaki gençler seni döverdi. Saġdıçları ve damadı goruyañ bir arḫadaşımız olardı. Onuñ da güya gücü yetmezdi bizi gorumaya. Damat da saġdıçlarda döyülürdü düğünde. Diyerlerdi;

-Niye vurmadıñ? Sen gorḫuñdan vurmadıñ arvaddan.” (KK:21)

Gelin arabadan indikten sonra kayınbaba ve kayınvalidenin üzerine un serpilerek düğün şenlendirilir;

“Gelin kapıya ilḫ inende bir aḫraba gadın unu alar seper gaynanıñ üzüñe, gaynatanıñ üzüñe mutluluḫ, şenniḫ olsun diye.” (KK:39)

Gelinin önüne bir koç koyulur ve koçu yerden kaldırabilirse bu koç geline hediye olarak verilir. Amaç gelinin gücünü ve kuvvetini sınamaktır. Bu geleneğe yörede “Koç çıkartma” adı verilir;

“‘Koç çıkarma’ geleneğinde ise goç veya goyun çıḫarılırmış dışarıya. Gelin oñu yerden üzdüġü zaman geline vererlerdi. Kaldıramazsa hakkını gaybederdi. Eger gız kaldıramazsa gelin tarafı bahşiş vermek zorundaydı. Gelin tarafı koç sahibine verer parayı.” (KK:2)

Gelin arabadan inerken davetlilerden bazıları,kimi zaman da kayınvalide ile kayınbaba davetlileri eğlendirmek için güreşe tutuşur;

“Düġünde gelin inende güleş tutular. Ordan (Kafkasya’dan) gelenleriñ beliñi kimse bükemiyirdi. Gençler güleşerdi erkeḫ tarafiñdan para alardılar.” (KK:22)

Gelinin eve girmeden önce bazı uygulamalar yapılmaktadır. Bunlar genellikle kötülüklerin yeni yuva kurmuş çiftten uzaklaşması ve gelinin o eve bereket ve huzur getirmesi için gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır;

-Gelinoğlan evine girmeden önce eşiğe yağ ve bal sürer.

“‘Esiğe yag-bal sürme’ geleneğinde gelin veya kayınvalide tarafından evin eşiğine yaġ veya bal sürülür. Yaġ bolluk bereketlik olsun diye, bal ise ağız tatlılığı olsun diye sürülür.” (KK:2)

-Gelin eve girmeden önce kapıya gerilen ipi koparır.

-Gelineve girdiğindeağız tatlılığı için geline şerbet içirilir.

-Gelinin kucağına oğlan çocuğu verilir. Bu uygulama ile çiftin doğacak olan çocuklarının erkek olması temenni edilir;

"'Kucaga çocuh verme' âdeti mutlaka yapılır. Gelinin kucaġına özellikle bir erkek çocuk verilir ki çocukları çok olsun soy sop guvvetli yürüsün diye." (KK:2)

-Gelinin eline Kur'an-ı Kerimverilir.

-Gelinin güler yüzlü olması için yüzüne ayna tutulur.

-Gelin kaynanasının kolunun altından geçirilir.

-Gelinin huyu yumuşak olsun diye eli küle bastırılır.

-Gelinin eve bereket getirmesi için başında yufka kırılır.

-Gelinin evinin bereketli olması için eline ekmek verilir.

-Gelinin örgü patik verilir ve önüne gelen ilk çocuğa vermesi istenir;

"Kızın annesi erkek çocuğu için bir yün çorap örer kızına gelin gitmeden çeyizine. Düğün günü kızına verir." (KK:18)

-Gelin ters çevrilmiş bir kazanın üstüne koyulmuş tabağa basıp kırarak eve girer;

"Gelini indirende bir gazan o gazanı aġzı aşaġı çöġdüreriḫ. Onuñ üstüñe bir gaşıḫ goyarıḫ. Tahta gaşıḫ. Gelin gaşıġa basar, gırar, içeri girer. Bir de biz başıñdan şeker saçarıḫ. Gelin inende damatla saġdıç dama çıḫar. Eliñe bir elma alar. Elmayı dörde böler. Gelin geldiği zaman onun başıña bir elma atar. Şekerle, çuḫulata atarsıñ. Çocuḫlar yerdekiñi denliyir, alar." (KK:4)

“Gelin eve girerken bir gazanıñ üstüñe tabaḫ goyarlar. Gelin basar gırar. Eger gırarsa güçlüdür gelin derler. Gıramazsa ne cılız gelinmiş diyerler. Gaynanası, görümcesi gırmasına yardım eder tabagı.” (KK:21)

-Evin eşiğinde tabak, bardak, fincan gibi nesneler koyularak nazarın çıkması amacıyla geline kırdırılır;

“Gelin eve girende tabanıña fincan baġlarlar, oñu gırar da girer. Gapıya da bir çivi çaḫar. Hem ahali onuñ guvvetiñi görer hem de men de artıḫ bu eve çivi çaḫtım demeḫtir bu. Varlığı çivi gadar saġlam olsun derler.” (KK:14)

-Gelin tarafından kapıya çakılan çivi ile yuvanın sağlamlaşacağı düşüncesi hâkimdir.

Bütün bu uygulamalardan sonra gelin eve girer ve ayakta durarak hediyesini ister. Kayınpeder yahut kayınvalide bir şey bağışladıktan sonra gelin yerine oturur;

“Gelin damadın evine gelende bir büyüḫ, gelinin yanıña gelir. Gelin o anada ayaġa galḫar. Aileniñ büyüġü oña der ki mesela;

-Otur gızım saña bir ineḫ verdim, altın verdim, para verdim.

Ama gerçeḫten de verilir geline. Eger söz verdiği halde o adam vermezse hoş garşılanmaz. Vadettiğini vermeḫ zorundadır.” (KK:25)

Ayrıca yörede gelin önce damadın evine değil damadın başka bir akrabasının evinede indirilebilmektedir. Gelin hediyesini aldıktan sonra kayınpederinin evine geçmektedir;

“Önce gayınpederiniñ eviñe inmez gelin. Önce başka bir eve iner sonra kayınpederiniñ eviñe. İndiği evde oturmaz önce gelin ayaḫta durur. Gelir kayınpeder;

-Gızım saña bir ineḫ verdim, otur.

der ve gelin el öper öyle oturur. Şimdi ki zamanda da;

-Gızım saña bir altın veriyorum

der ve gelin oturur. Yakın aḫrabalarınıñ eviñe inerler önce.” (KK:36)

Yörede sadece geline değil damada da kızın babası tarafından “dede malı” olarak bilinen hediye verilmektedir;

“‘Dede malı’ diye bir şey vardır bizde. Gızıñ babası damadıña bir ineḫ verer düġünden sonna hediye olaraḫ.” (KK:14)

Gelin indirildikten sonra düğün kalabalığı dağılmamakta ve düğün eğlencesi erkek evinde, geceye kadar devam etmektedir;

“Eğer düğün gündüz biterse gelin artık damadın evine gelir. Evde bütün yaşlı kadınları o evde otururlar akşama kadar. Gelin de gelinliğini çıkarmadan onların yanında oturur. Gelin o kadınlara hizmet etmez. Adet öyledir büyükler ile oturmak zorundasın. Bu esnada damat ise sağdıç başı tarafından onun evinde verilen yemekte olur. Erkekler orada eğlenceye devam ederler.” (KK:18)

3.6.3.2.10.Gerdek/duvak düğünü

Düğünden sonra erkek tarafının yaptığı eğlenceye“duvak düğünü” denilmektedir. Bu eğlence düğünün son aşamasıdır. Bu eğlence ile erkek tarafı yeni gelinlerinin mutluluğunu yaşamaktadır.

Ayrıca yörede düğünden bir hafta sonra “gelin cuması” yapılır. Gelininin ailesi erkek evine gelerek kızlarının durumunu öğrenmektedir. O gün geline özel bir kıyafet giydirilir ve yeni gelin eve gelen misafirlere hizmet eder.

Ayrıca düğünün bittiği akşam,kalan misafire yemek verilir ve imam nikâhı kıyılır. Nikâhtan sonra damat ve gelin odalarına gider. Damat gelinin duvağını açtıktan sonra geline yüz görümlüğü takar. Ayrıca gelin ve damadın odasına yemek bırakılır. Ortak olarak yedikleri bu yemek sayesindeyeni çiftin birbirlerine daha kolay alışacağı düşünülür.

Damat gelinin yüzünü açmadan önce “yüz görümlüğü” olarak geline hediye vermektedir;

“Damat geliniñ duvağıñı açmadan oña bir yüzgörümlüḫ verer. Çoġusu geline yalnızken verer bazen de düğünde geline taḫı taḫılanda verer. Meñim babam seksen tane altın taḫmış yüzgörümlüğü olaraḫ. Evelden gümüş kemer istenirdi. Meñim babam dört tane gümüş kemer götürmüş sonra ondan gümüş terliḫ yaptırmışlar. Eskiden çoḫ taḫardılar. Ama şimdi gızlar ne isterse oñu yapirler. Taḫısıñı da kendi alir, nişanlıġıñı da. Evelden biz gitmezdiḫ hep bize gelerdi. Mesela meñim gayınvalidem bir çift bileziḫ taḫtı.” (KK:34)

Eskiden düğün sonrası, gelinin temiz olduğu anlaşıldıktan sonra bir eğlence daha yapılırdı. Bazı köylerde ise gelinin bakire olduğu öğrenildikten sonra havaya iki-üç el silah sıkılırdı. Bugün artık bu gelenek devam etmemekte ve duvak günü eğlenceleri de yapılmamaktadır.

3.6.3.3.Düğün sonrası yapılan uygulamalar

3.6.3.3.1.Çeyiz dağıtımı

Düğünden sonra gelin kızın getirdiği çeyizlerden bir kısmı eve gelin görmeye gelen misafirlere dağıtılmaktadır. Bayanlara eşarp, havlu, patik, yelek; erkeklere çorap, çamaşır, gömlek gibi eşyalar dağıtılmaktadır. Eskiden dağıtılan bu eşyaların kızın çeyizinden olması önem taşımakta iken günümüzde bu ürünler hazır olarak alınmaktadır.

3.6.3.3.2.Gelinlik etme

Düğün bittikten sonra gelinin damada, kayınvalidesi, kayınbabası ve damadın diğer akrabalarına karşı bir takım vazifeleri bulunmaktadır. Artık baba evinden çıkan kız yeni bir hayat düzeni içerisinde kendini bulur. Bu hayatta en çok dikkat edilmesi beklenen mevzu büyüklere saygı göstermektir;

“Gelin demek saygı demeḫti. O sofruda -biz ta Rusya’da öyle başladıḫ-o sofranıñ büyüḫleri yeyif içmemiş -bizim nufüslar çoğudu tez ayrılmadıḫ-yani bir evde yirmi otuz kişi yiyif galḫmamış bir gelin sufraya gedemezdi. Gayın, gaynata yeyif galhacaḫ dışarı çıḫacak oñdan sonra buñlar geleceḫ. Yani herkeş sınıfıña göre, yaşıña göre.” (KK:22)

“Evlendiġimiz halde garım ana babasınıñ yanıñda benim yanımda heş durmamıştır. Geri git, mennen gelme. Utanıyırdılar. Öyle utancahlıḫ vardı. Gelin çoçuġuñu gucaġıña bile almazdı. Ne demeydi gelin çocuġuñ eliñden tutacaḫ? Bir şey oloydu on yaşında da uşaġıñı götürse;

-Bov, bov, bov görmürsen mi bizimki çocuġun eliñden tutuf!

der ayıplarlardı. Bizim burada muhacir çoh saygılıydı. Haggetten muhacir her yönden burada eşret içinde sayıldı. Çünkü heçbir yöre bizim saygımızı tutamiyirdi.” (KK:22)

“Eskilerimiz çocuḫlarını babalarınıñ, anneleriniñ yanıñda gucaḫlarıña almazlardı. Çocuġu orda çatlıyor, ölüyor ama alamıyor. Gelin gayınbabasınıñ yanıñda sesli gonuşmazdı. Saygıdan ses gısılırdı.” (KK:28)

“Gelin gayınbabasınıñ, gaynanasınıñ yanıñda çoḫ saygılıydı. Leçegi yamışaḫtı. Yani aġzı gapalı örterdi. Teg gat örtüp aġzıña çeherdi. Çoḫ muazzam saygı variydi.” (KK:16)

“Gelin gayınanasınıñ gayınbabasınıñ yanıñda gonuşmaz, yemeḫ yemez, çocuġuñu sevemez, sesleyemez bile. Şimdi bazı yerlerde böyle devam ediyor. Bazı yerlerde gonuşur ama yemeḫ yemez. Önceden on beş, yirmi sene gelin anne babasınıñ yanıñda çay içemez, uşaġıñı sevemez. Mümkün deġil bu. Bir evde bir çocuḫ babası varken eriniñ yanıña giremezdi. Gelin gaynatanıñ, gaynınıñ yanıḫda yaşmaġıñı indirmezdi. Şimdi artıḫ her şey modern olmuş.” (KK:25)

Örneklerden anlaşılacağı üzere gelin yeme içme, konuşma, oturma, giyinme, çocuk sevme gibi daha nice konularda büyüklerin yanında son derece saygılı davranmaktadır. Günümüzde bu durum bir takım değişikliklere uğrasa ve saygı çerçevesi kısmen esnetilse de gelin büyüklerine karşı saygıda kusur etmemektedir.

Düğün sabahı veya bazen düğünden bir hafta sonra konu komşu ve akrabalar çeşitli yiyecekler ile birlikte gelin görmek için oğlan evine gelmektedir. Yeni gelin misafirlere izzet-i ikramda bulunmaktadır;

“Düġün sabahı aḫrabalar, gonu gomşu düġün eviñe göz aydınlıġıña giderler. Oġlan eviñe gideken eviñde ne varsa götürer. Yemeḫ varsa yemeḫ, tatlı, çay, çerez götürerler. İki gün öyle olur. Gelenler de yine misafirlere ikram edilir. Hizmeti gelin yapar.” (KK:7)

“Düġünün üzeriñden bir hafta geçtiḫten sonra gelin görülmeye gelinir. Adamıñ eviñde mesela ketesi vardı kete getirir, biri tatlı getirir. Gelin oña çay verir, gahve verir. Bu şekilde gelin görmesi yapılır. Ḫayırlı olsun demeḫtir.” (KK:25)

3.6.3.3.3.Kavum gitmek

Düğünden on gün sonra erkek tarafı ile gelin ve damat kız evine davet edilir. Buradaki amaç düğün sonrası erkek tarafını ağırlamak ve iki ailenin kaynaşmasını sağlamaktır;

“Düġünden bir hafta sonna oġlanıñ babası, oġlan, annesi, gelin iki üç kişi gız eviñe el öpmesiñe giderler. Gız evi gayınatasıñdan müsaade ister;

-Gız bu geje galsıñ burda.

İzin verirlerse gız baba eviñde galar. Bir geje de üş geje de galan olur. Hiç galmayan da olur.” (KK:7)

“Düġünden üş dört ay sonra gelin babasıñı annesiñi görmeye gider. Ondan sonra onnar gızıñı görmeye gelirler. Biraz zaman geçer.” (KK:25)

“Düğünden sonra üç gün gelin ve damadın odadan çıkmasına hoş bakılmaz. Bu hem gelin ve damadın birbirini daha iyi tanıması içindir hem de aile büyüklerinden çekindikleri içindir. Dördüncü gün odadan çıkılır. Ama bir el öpme âdeti yoktur burada. Çünkü bu ayıp karşılanır. Gidip ne diyeceksin anne babana diye düşünülür. İlk etapta onların da senin evine gelmesi ayıp görülür. Kız anne babasını ‘Gelin Kırkı’ çıktıktan sonra görürdü. Bu kırk günlük süreçte geline çok ihtimam gösterilirdi. Kırkında mutlu olan gelinin ömür boyu mutlu bir evlilik geçireceğine inanılırdı. Kırkı çıktıktan sonra gelin ve damat gelinin ailesinin evine giderdi ama kalmazdı. Giderken kayınvalide ve kayınbabanın iznini almak şarttır. Gidersin, özlem giderirsin bir ay sonra da onlar gelir.” (KK:18)

Kadınlar ve erkekler ayrı sofralarda yemeklerini yerler. Yemekten sonra herkes evine gelin ve damat dışında herkes evine gider. Gelin ve damat kız evinde kalır. Gençler genellikle ertesi gün evlerine döner. Baba evinden ayrılan kıza ve damada bahşiş verilir;

“Üç, dört gün yeni gelinle güveyi dışarı çıḫmaz. Hoş karşılanmaz çıḫması ayıptır diye. Üç, dört gün sonna ganyana ile gaynata ile görüşülür, el öpüler. Bir hafta sonra da gız annesiniñ, babasınıñ eli öpülmeye gidiler. Onarda zaten ondan sonna gızıñı görmeye gelirler yirmi, yirmi beş gün sonna. Hediyesiñi getirerler.” (KK:21)

3.6.3.3.4.Ters kavum gitmek

Düğünden sonra bu kez erkek evi, kız evini ters kavuma çağırılır. Kadınlar ve erkekler ayrı sofralara oturarak yapılan ikramlardan tadar. Yemeğin ardından çay, meyve, yemiş de yenilir.Daha sonra kız evi eve döner. Burada toplanan bahşişleri kızarına verirler. Erkek evi misafirliğe gelen kişilere çorap, başörtüsügibi hediyelerverirler. Kavum ve ters kavuma gitme adetlerinde amaç iki ailenin birbirleriyle kaynaşmasını sağlamaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki düğünler sadece gelin ve damat için değil bütün bir toplum için büyük bir sevinç kaynağıdır.Düğünlerde, herkes en özel kıyafetlerin giyildiği, en özel yemeklerin yenildiği ve eş, dost ve akrabalar ve dostlarla bir arada olunan toplantılardır.Maddi olarak çeşitli sıkıntıların yaşandığı ve insanların ellerinin dar olduğu dönemlerde kişiler düğün yemeklerini büyük bir heyecan ile beklemekteydiler.

Düğünler, gençler arasında yakınlaşmaların olduğu mekânlardı. Ayrıca erkek anneleri de düğünlerde oğluna kız bakmakta, kız anneleri de yetişmiş kızlarının görünmesi ve tanınması için düğünlere beraberinde götürmekte idi. Bu yönüyle düğünler evliliklere vesile olmaktaydı.

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında düğün gelenekleri bir takım değişikliklere uğramıştır. Düğünler eskiden olduğu gibi günler boyunca devam etmemekte düğün salonlarında birkaç saate yapılıp, bitirilmektedir. Bu durum birçok uygulamanın unutulmasına zemin hazırlamışve düğünler çoğu yerel özelliklerini kaybetmiştir.

3.6.4.Ölüm

Ölüm, bir canlının hayatî fonksiyonlarının sona ermesi, insanın bir hâlden, başka bir hâle geçmesidir. Ölüm bütün canlılar için kaçılamayacak bir gerçektir. Ölen kişilerin ne durumda olduğu, ölümden sonrasında nasıl bir hayatın kişileri beklediği tam olarak bilinmediği için insan bu sondan korkmaktadır. Ölümden sonrası için bildiklerimiz ancak ilahi dinlerin bize sunduğu bilgiler kadardır (Şişman, 2002: 460) Türkler, bu inançları çerçevesinde ölümü bir yok oluş değil başka bir âleme geçiş olarak nitelendirmişlerdir (Kalafat, 1998: 239)

İnsan hayatında önemli bir geçiş dönemi olan ölüm çevresinde oluşan inanç ve pratikler üç grupta incelenebilir. İlki, ölen kişininöbür âleme gitmesini kolaylaştırmak, hem bu dünyada hem de öte dünyada mutlu olmasını sağlamak; ikincisiölen kişinin bu dünyaya geri dönmesini ve geride kalanlara zarar vermesini engellemek; üçüncüsü ise ölen kişinin yakınlarının teselli etmek ve ölüm sonrasında tekrar topluma katılımlarını sağlamak içindir (Örnek, 2000: 207).

Günümüz Anadolu'sunda uygulanan cenaze adetlerini anlayabilmek için Orta Asya'da yaşayan eski Türklerin cenaze adetlerini ve ölümle ilgili inanışlarını bilmek gerekir. Çünkü günümüzdeki pek çok uygulamanın temeli eskidönemlere uzanmaktadır.

Orhun Kitabeleri'ndeTürklerde ölen kişinin ardından yas tutan"yogçı (yasçı)" ve "sığıtçı (ağlayıcı)"ların olduğu kaydedilmektedir. "Eski Türkler ölümün 'kötü ruhlar'dan kaynaklandığı düşüncesine sahiptiler. Altay Türkleri "yeraltı dünyası"nın tanrısı Erlik'in yeryüzüne gönderdiği 'üzüt' adı verilen görevlileri aracılığı ile ruhlarını alarak hayatlarına son verdiğine inanırlardı. Yakutlar insan ruhlarının 'iör' adı verdikleri kötü ruhlar tarafından kapılarak yenmesi sonucunda 'ölüm' olduğuna inanmışlardır. Eski Türkler ölen kişinin ruhu kam tarafından özel bir törenle 'yeraltı dünyası'na götürülünceye kadar, çadır ya da ev içinde başıboş çalıştığına, bu sırada yakınlarına ve akrabalarına zarar verebileceğine inanırlardı. Onun için ölü, düzenlenen törenlerle etkisiz hale getirildi"(Gülensoy, 2011: 214).

Çin kaynaklarında Eski Türklerde kavimlerinde ölüler; yakılma, ağaca asılma ve toprağa gömülme gibi şekillerde defnedilmekteydiler.Ölümden sonra bir hayatın var

olduğuna inanan Türkler, ölen kişi ile beraber bazı değerli eşyaları, silah ve atlarını da gömmekteydiler (İltar, 2003: 3).

Türklerin mezarları kurgan, kurgan-iv, sın-tübe, sın gibi adlarla anılmaktaydı. Özellikle devlet yöneticilerinin mezarlarını, kimsenin ulaşmaması ve zarar vermemesi için yüksek dağların başına yahut gizli mekânlara yapmaktaydılar (Eröz, 1987: 282).

Ölüm, kısaca yaşamının sonlanmasıdır. İnsanların ölümü anlama ve anlamlandırma çabası ile ortaya çıkan davranışkalıpları zaman içerisinde toplum içerisinde kabul görerek kalıplaşmıştır (Malinowski, 2000: 43). Anadolu'da ölümden önce oluşan adetlerde ölüm karşısında insanın yaşadığı korku, ölüm esnası ve sonrasında ortaya çıkan adetlerde ölen kişinin öbür dünyayarahat gitmesi ve toplumun değerlerine sahip çıkmak için görev bilinci yer almaktadır (Örnek, 1979: 108).

İnsan,ölüm hadisesini engellemek veya geciktirmek için bazı önlemler almıştır. Bazen de ölümü önceden tahmin etmek için etrafında gördüğü veya duyduğu şeyleri, bazı olayları, nesneleri ölümün habercisi sayıp bunlardan uzaklaşmaya çalışmıştır. Bu uygulamalar genellikle ölümü kendilerine yaklaştırdığını düşündükleri şeylerin etkisini kırmak ve ölümden kaçmak için yapılmaktadır (Başçetinçelik, 2001: 14).

Türkler zaman içerisinde kimi değerlerini kaybetmekle beraber ölüm ile ilgili uygulamalarını büyük oranda korumayı başarmıştır. Fakat İslâmiyet'in kabulü ile birlikte "ahiret, cennet, cehennem, defin, sırat köprüsü, Azrail, Münker-Nekir, devir ve ıskat" gibi bazı değerler ölüm adetlerine eklenmiştir (Ersoy, 2002: 88)

İnsan hayatının üç önemli geçiş döneminden sonuncusu ve en üzüntü verici olanı ölümdür. Ölümü diğer geçiş dönemlerinden ayıran en büyük özellik ölüm sonrasının bilinememesidir. Bütün dinler bu soruya cevap vermeye çalışsalar da insanoğlu bu cevapları tam olarak bulamadığından hâlâ ölüm ve sonrası ile ilgili birçok inanış ve uygulama günümüzde farklı şekillerde varlığını devam ettirmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası için geliştirdikleri inanç ve pratiklere yer verilmeye çalışılacaktır;

3.6.4.1.Ölüm öncesi uygulamalar

3.6.4.1.1.Ölümü düşündüren ön belirtiler

Ölümden sonra bir hayatın varlığına inansa da dünyadan uzun bir ömür yaşamak isteyen insan bazı işaretlere bakarak bir takım tahminlerde bulunmaktadır.

Ayrıca yörede yaşlı kimseler kenara bir miktar para ayırarak, kefen paralarını biriktirirler. Yörede kendi mezar tahtalarını ölmeden önce hazırlayan kişiler de bulunmaktadır. Bunun sebebi, kişilerin ölüme hazırlıksız yakalanmak istememeleridir.

Halk inanmalarında, ölümü düşündüren belirtiler arasında, hayvanlarla ilgili olanlar oldukça fazladır. Hayvanların üstün his gücü sayesindeötmeleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri ile alışılagelen davranış kalıplarında farklı davranmaları yaklaşan bir ölümün belirtisi olarak yorumlanmaktadır (Örnek, 1971: 15).

Yörede ev eşyalarındaki gıcırdama, kırılma, çatlama, düşme gibi olaylar da ölümün işaretçisi olarak yorumlanmaktadır.

Ölümü önceden haber veren belirtiler arasında rüya da önemli bir yere sahiptir. Halk, rüyada görülen bazı şeyler ölüme yorulmaktadır.

Ölüm, insan için daima korkulan bir gerçek olduğu için ölümü hatırlatan işaretler insanı korkutmuş ve insanlarınbu belirtilerden uzak durmasına sebep olmuştur. Aşağıda yörede derlenen bazı ölüm belirtileri sıralanmıştır;

-Atın hastası olanbir evde kişnemesi,

-Atın ayakları ile yeri kazması,

-Ay ve güneş tutulması,

-Bir kimsenin kıyafetini ters giymesi,

“Yeleġiñi ters giyende baḫırsın ters olmuş. Hemen çıḫarır, düzeltirsiñ. Ḫıyır olsun, şer bizden uzaḫ olsuñ dersiñ. Ters giymeḫ ölüm getirer. Bir cenaze olanda büyüḫlerimiz bir hafta boyunca yeleḫlerini ters geyerdi. Hiç renkli bir şey örtmezler. Herkes siyah giyer. Bazıları beyaz da giyerdi.” (KK:39)

-Bir kişiyi geçmeyen hıçkırık tutması,

-Evde aynanın kırılması,

-Evin bacasında baykuşun ötmesi,

“Eve bayguş tüneyende ölüm gelir. Annem kavaġa gelen bayguşu öldürdü ölüm getirmesiñ diye.” (KK:1).

“Evlere bayguş gondu mu derlerdi ki; ya evi köçeçeḫ ya ölüm getireceḫ.” (KK:16)

-Guguk kuşunun evin önünde konması,

-Hasta olan kişinin ölmüş bir yakınıyla rüyasında konuşması,

“Bir ölü, hasta adamı çaġırır mı öler. Sorar yanınñdaki tayfaya; falankes nerdedi? Yanımdaydı. Ḫardadı? diye sorar. Annarlar bu adam öleceḫ, çaġırmışlar. O adam ya bugün ya yarın pitir.” (KK:4)

“Rüyasında ölmüş annesi veya babası seslediġi zaman, beni çaġırdı derdi, söylerdi adam. Haggaten de ölerdi bazıları. Rüyada ölmüş biriñi görmeḫ de ölüm getirir. Meñim gardeşim hasta olanda hastaneye yatırdıḫ. Garşı odadan bir teyze beni yanıña çaġırdı, sordu;-Oġlum Simzar kimdir? Dedim meñim annemdir. Dedi annen gardeşiñi çagırıyor. Götüreceḫ. Oñdan bir gün sonna Allah’ıñ rahmetiñe gavuştu gitti.” (KK:1)

-Hastanın el ve ayak parmağının kararması,

-Hastanın nefes almada zorluk çekmesi,

-Herhangi asılı bir nesnenin kendiliğinden yere düşmesi,

-Hırçın, huysuz bir insanın aniden uysal tavırlar sergilemesi,

“Bazen insanıñ suru düşer derler. Bazen insanlar ölümden önce sessiz olir derler; muñu gördüm ama sanki suru düşmüş bu ne ne olmiş? Bunu tecrübeli olanlar añlardı. bazen kızgın olir dersiñ; buña ölüm mü gelmiş bu niye böyle kızgın? Ölüm de Allah'ıñ emri artıḫ o suru düşen kişi Allah ne gadar ömür verdiyse yaşar.” (KK:34)

-Horozun vakitsiz ötmesi,

-İnsanların yüzünün renginin sararması,

“Bazı insannara gırḫ gün önceden ölümüñ nişanı düşer. Adamıñ gözü soġulur, gözü ıraḫ gidir, gözünüñ rengi gidir bilirlerdi o adamıñ öleceġiñi.” (KK:4)

-Kara karganın ötmesi,

-Kazın vakitsiz bir zamanda tüyünü dökmesi,

-Köpeğin uzun süre uluması ve havlaması,

-Tavuğun horoz gibi ötmesi,

-Tilkinin anormal bir sesle uluması,

-Kişinin kulağının çınlaması,

-Kişinin görünmeyen varlıklarla konuşması,

-Kişinin teninin kuruması,

-Kişinin kapının eşiğine oturması,

-Rüyada ağaç devrilmesi,

-Rüyada bulanık su görülmesi,

-Rüyada kişinin kendi evini göçmüş olarak görmesi,

-Rüyada düğün görülmesi,

-Sol gözün seğirmesi,

-Yakınlarda ölen kişinin etinin çok yumuşak olması;

“Cenazeniñ eti çoḫ sıḫıysa; uzun zaman bu köyden ölü çıḫmaz eġer ölünüñ eti cıvıḫsa; ölü arḫasıñdan biriñi daha götüreceḫ derler.” (KK:7).

-Yakınlarda ölen bir kimsenin ağzının açık gitmesi ölüm habercisi işaretler olarak görülür.

“Ölünüñ aġzı açıḫ galarsa bir muncuḫ sallarlar aġzıña. Aġzıñı gapatır, yaylıḫla baglarıḫ. Eġer hâlâ gapanmırsa aġzıña bir muncuḫ sallarıḫ. Eger gapanmazsa derler; munuñ dalıñdan bir ölü geleceḫ. Aġzı açıḫ giden adam arḫamdan biri gelsiñ diye çaġırar. Bizde muncuḫ salarıḫ.” (KK:4)

Ayrıca yörede bazı insanların öleceğini önceden bildiğine inanılmaktadır;

“Meñim dedem bir övle otururgen dedi; men haja gidejem. Bir tosun istedi. Dedi; buñu kesiñ mevlüdümü oḫuduñ, men haja gidejem. Kesdi. Herkesi yıġdı. Yedirdi, içirdi. Ḫeç birimizi bıraḫmadı. Dedi; meñ bir şey diyecem, siz hepiniz de âmin deyiñ. Oġlu deyir; baba sen ne dirseñ? Sende gizli bir şey var bize demirseñ. Yoḫ oġlum. Meñde gizli bir şey yoḫtur. Meñ haja gidejem. Meñ dua edejem. Siz hepiniz âmin deyiñ. Dedi; ya Rasullah gidem, meñ gelmeyim. Meñim torfaġım ora olsuñ. Orda bastırsınnar meñi. Herges dedi amin. Dedem rahmetliḫ haja gidir. Üç ay yol sürür atla. Dedemiñ üç de arḫadaşı varmış. Hajıñı gıldı. Gelinneriñe, gızlarıña, oġullarıña ne aldıysa bohçaladı. Arḫadaşlarıña verir. Onnar deyir; sen ne edersin? Biz barabar geldiḫ, beraber dönejeyiḫ.Yoḫ. Meñ gelmeyeceyim sizinle. Orada Araplara kefin parasıñı, mezir parasıñı, yaḫama parasını verdi. Goydu başıñı taşa, şahadet getirdi, orda canıḫı teslim etti. Bazıları önceden öleceğiñi bilerdi.” (KK:23)

3.6.4.1.2.Kaçınmalar

Ölüm karşındaki çaresizlik insanları ölümü hatırlan bazı durumlardan, nesnelerden, davranışlardan uzak tutmuştur. İnsanlar ölümü kendilerinden uzaklaştırmak, saptırmak ve etkisiz hale getirmek için bir takım kaçınmalara dikkat etmişleridir (Örnek, 2000: 212). Ölüm kaçınılmaz bir sondur ve insanlar ölmekten kaçınsalar da bu fayda etmemektedir. İnsan ölümü uzaklaştırmak için bazı kaçınmalara başvurmaktadır. Yörede ölümden uzak kalmak için şu kaçınma yöntemlerine başvurulmaktadır;

-Cenaze defnedildikten sonra ev ahalisinin tamamının evden çıkması gerekir;

“Uzaḫ olsun bir cenaze var köyümüzde götürürler mezara, gabristana goymaġa. O zaman övdeki adamlarıñ heresi dışarı çıḫması lazım ki onun aġırlıġı basmasıñ o eviñ adamıñı.” (KK:23)

-Cenaze günü yemek yapılmaz.

-Cenaze defnedildikten sonra bütün kaplardaki sular dökülür.

-Cenazenin yıkandığı kazanlar ters çevrilir.

-Eşiğe oturulmaz.

-Gece sakız çiğnenmez.

-Hıdrellez günü ev süpürülmez.

-Mezarlıktan eve dönüş yolunda arkaya bakılmaz.

-Ölünün eşyalarıihtiyaç sahiplerine dağıtılır.

-Ziyaret yerlerindeki ağaçlara zarar verilmez.

Ölümün insanın başına ne zaman geleceği belli olmamakla beraber insanoğlu ölümün kendisinden uzak olması için bu gibi uygulamalara başvurmaktadır.

3.6.4.2.Ölüm sırasında yapılan uygulamalar

3.6.4.2.1.Ölüm anında yapılan işlemler

Halk inanışında, ruhun bedenden ayrılması olarak açıklanan ölüm, insan hayatındaki en önemli geçiş dönemidir. İnsanlar ölüme karşı kendince birtakım önlemler almış olsa da ölümü kabullenmiş ve ölüm sırasıyla uygulanacak bazı uygulamalar geliştirmiştir.Ölümü beklenen bir hastada görülen şu değişiklikler ölümün yaklaştığını belirtir:

-Çevresindekileri görmemeye başlar.

-Gözlerini belli bir noktaya kilitlenir.

-Gözlerinin parlaklığı gider.

-Tüm vücudu sararır.

-Ölecek kişi şişer.

-Hızlı hızlı ve hırıltılı bir şekilde nefes alıp verir.

Ölüm olayında kişinin, alnının ve yanaklarının terlemesi, gözlerinden yaş akması, burun deliklerinin genişlemesi ölümün yaklaştığının belirtisi olarak kabul edilmektedir (Gerçel 1992: 84). Bu durumda;

-Kişiningünahları af olsun diye başında Kur'an-ıKerim okunur.

"Adamıñ öleceġi annaşıldığıñda hoca o can teslim edene gadar Guran oḫur. Ölüm anı yahlaştıḫça hoca üzeriñde çoḫça Guran oḫur." (KK:7)

-Kişinin başının altındaki yastığı alınarak ruhun kolay çıkması için baş, gövde hizasında tutulur.

-Ruhun bedenden çabuk çıkması için kişi döşeğe yatırılır.

-Ölüm döşeğinde yatankişinin yanında yüksek sesle konuşulmaz.

-Can çekişen hastaya son isteği sorulur ve vasiyeti alınır.

“Bana ne demeḫ istersiñ? diye vasiyeti sorulur. Çoġu zaman da gendisi zaten söyler öleceġiñi anladığında. Helalliḫ istenir.” (KK:7)

-Ölüm döşeğinde yatan kişinin üzerindeki kıyafetler çıkartılır.

-Canın bedenden zor çıkacağı düşüncesiyle kişininayakucundakimse oturmaz.

-Can çekişen kişinin görmeyi arzuladığı kişinin bir eşyası hastanın üzerine koyulur.

-Hastaya zemzem suyu içirilir ve dudakları devamlı pamukla silinir. Verilen bu suya yörede “sekarat suyu” denilir;

“Bir adam ölerken devamlı pamuḫla ‘Sekarat suyu’ veririz. Çünkü şeytan eliñde bir bardaḫ suyla adamıñ başıñda bekler. Der ki; meñ saña su vereyim sen de maña imanıñı ver.Çoġu zaten sekaratı geldiği zaman dilden düşer zaten, şuuruñu gaybeder. Bir kişi de devamlı kelimeyi şahadet, kelimeyi tevhit getirer ki yanıñda o da diliyle söyleyemese bile içiñden geçirsiñ O kişi teslim olaña gadar bir gişi devamlı başıñda guran oḫur.” (KK:1)

-Ölümü beklenen kişinin yanında yüksek sesle ağlanmaz.

-Ölümü bekleyen kişiye kimseye borcu olup olmadığı sorulur;

“Bugün meñ aġır hastıyam. İmam geleceḫ benim yanıma. Selamün aleyküm.Aleyküm selam.Şahadetiñi getir. Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve Rasuluhu.Haggını helal edirseñ mi etmirseñ mi?Edirem. Alacaġıñ vereceġiñ var mı?Varsa deyir;şuna borcum vardır bu gadder.Yoḫsa yine deyir; kimseye borcum yoḫtur.Ondan sonna meyyit öldü mü hoca onuñ yüzüñde oḫurdu.” (KK:30)

Kişi öldükten sonra ayakları kıbleye döndürülerek düz bir şekilde yatırılır. Ölününçenesi ve ayak başparmakları bağlanır. Elleri gövdenin sağına ve soluna uzatılır.

Üzerine bir örtü örtülür. Kişinin üzerine şişmemesi için bıçak veya demir gibi bir nesne koyulur. Kişi geç vakitte ölmüşse veya uzaktan gelecek bir yakınları varsa cenaze bekletilir. Eğer gün içerisinde ölmüşse defin işlemi ölümü takip eden namaz vaktinden sonra yapılır;

"Hasta olan adamıñ başıñda on, on beş kişi beḫler, gitmezler. Gece, gündüz başıñda oturarlar. Öyle tayfanıñ yanıñda bir anda pitti adam baḫtıñ. Gözüñü sıġardıñ. Garnı şişmesiñ diye demir, ayna, maggas, pıçaḫ goyarsıñ. Eger gece pitirse adam sabaha galır. Erken öleni erken. Gün orta öleni gün orta. Hemen torfaġa." (KK:4)

"Ölü gözü açıḫ gidende artıḫ en son mezarda gözüñe tofraḫ atıyorlar ki muradı gözüñde gamlasın. Çocuġu uzaḫtadır görmemiş, bir istediġiñi alamamış, bir sevdiği varmış evlenememiş. Gözü acıḫ gittiği için işte en son getirir, gözüñe tofraḫ seperler. Bu tofraḫ atma aç gözlü insannara da yapılır. Çok cimridir. Derler gözüñü tofraḫ doyursun. Ne olsa benim olsuñ, benim olsuñ bir türlü doymaḫ bilmiyor. Bir avuç tofraḫ döküyorlar ki ancaḫ insanıñ gözüñü gara tofraḫ doyurur." (KK:1)

Yörede bazı kimselerin ölüm şekli, ölmeden önceki hâl ve hareketleri, tabutunun durumu gibi birçok değişkenebakılarak kişinin ölümden sonraki durumu hakkında yorumlar yapılmaktadır. Ölen kimsenin tabutu eğer taşıyanlara ağır gelirse amelinin kötü, hafif gelirse amelinin iyi olduğu düşünülmektedir;

"Ölüyü taşıdığıñ zaman eger tabut ağırsa derler; adamıñ çoḫ günahı vardı. Tabutu gitmedi.Eger hafifse, golay taşındıysa derler; ölü guş gibi gitti. Gendi ayaġıyla gitti." (KK:32)

"Eger tabut biraz ağır gittiyse ama ölü ufaḫ tefeḫ zayıfsa ölüyü taşırken derler ki; çoḫ ağırdı. Götüremediḫ. Günahı çoḫtur.Hafifti. Guş gibiydi rahmetli. Günahsızdı." (KK:7)

"Bazılarının tabutu gaḫmaz yerden ağır olar. o adam Allah bilir ama günahı çoḫ diyerler. Bazılarınıñ da guş gibi yuñgul olar. O zaman diyerler emeli güzeldir." (KK:4)

Eğer bir kimse can verirken zorlandı ise kabirde ve ahirette de hesap verirken de zorlanacağı düşünülür. Can vermedeki zorlanmanın nedeni ise kişinin bu dünya işlediği kötü ameller olarak görülmektedir;

“Babamgiliñ zamanıñda bir adam varmış. Devamlı çocuḫlarınıñ önüñde yemeḫ yermiş. Geri galanıñı da murdarlarmış ki çocuḫlar yemesiñ. Ölüm döşeġinde bir hafta can verememiş. Ölmüş ölmüş dirilmiş. Birisi can versiñ diye göġsüñe oturmuş. Can verememiş, baġırmış, durmuş günnerce.” (KK:1)

Yörede ölüm anında yaşanan olaylar ve Azrail’in kişiye ameline göre geldiğini konu edinen bazı menkıbeler anlatılmaktadır. Menkıbeye göre;

“Birisi vefat edende Azrail gelir insan kılıġıñda. Bir adam deyir;

-Nereye gidirseñ?

-Vallah meñim bir adamım hasta oraya gidirem.

Deyir;

-Meñ de oraya gidecem.

Gelir Azrail’le o oturur. Azrail her adama gelmez eyi adama gelir. Adam güzelce vafat edir. O arḫadaşı adamıñ yanıñda galır. Defnederler. Bir ara adam çıḫar yola. Gene baḫır o adam buña yoldaş oldu. Sorar yine;

-Nere gidirsen?

-Meñim bir hastam var oraya gidirem.

Diyer;

-Meñ de oraya gidecem.

Varırlar gidirer, hastayı görürler. Hasta baġırır, çıġırır, ḫırıllıyır, gürüllüyür, böġürüyür bir zilletnen vafat edir. Sabah defnedirler yola çıḫırlar. Yine bu adam gelir birleşirler. Adam iyi adammış. Diyir;

-Meñ her adama getmem. Meñ can alıcı Azrailem.

Adam diyer;

-Hay men saña gurban olim sen o adamıñ canıñı ne güzel aldıñ. Buñu niye böyle aldın? Baġıra baġıra, çıġıra çıġıra. Şahadetiñi getirmedi. Halallıḫ almadı.

Azrail diyer;

-Meñ emele göre can almaḫla vazifeliyim. Onuñ emeli öyledi, buñun ki böyle." (KK:27)

Kişinin ölümünden sonra ölüm anında kişinin içinde bulunduğu durumla ilgili yorumlar yapılmakta, kişinin iyilikleri veya dünyadaki eksiklikleri dile getirilmektedir. Genellikle ölen kişi arkasından iyi ve güzel hasletleri ile bahsedilmesi istenmektedir;

"Cenaze öldüḫten sonra eli çoḫ açıḫsa; eli çoḫ açıḫtı. Herkes yardım ederdi. Çoḫ cömertdi derler. Eger eli sımsıḫı gapalıysa; eli gapalı gitti. Bu dünyada da eli sıḫı, cimri biriydi derler." (KK:7)

"Kimisi ölende üzü gözü nurlanıf. Cemali ne güzel oluf. Oñu bilirsiñ ki yeri de güzeldir." (KK:4)

3.6.4.2.2.Ölümün duyurulması

Ölüm gerçekleştikten sonra camiden salâ verilerek ölüm hadisesi duyurulur. Komşulara haber verilerek onlarında ölümü duyurmaları istenir. Eğer ölüm gece gerçekleşti sabah köyün imamına ölüm hadisesi haber verilir ve ölümü duyurması istenir. İmamı da salâdan sonra kimin öldüğünü ve cenazenin ne zaman, nerde defnedileceğini de duyurur.

3.6.4.3.Ölümün ardından yapılan işlemler

3.6.4.3.1.Defin hazırlığı ve defin işlemi

Defin işlemlerinde gerekli olan paranın temin edilmesi için cenaze duyulur duyulmaz köylü tarafından bir miktar para toplanarak cenaze sahibinin bu acı gününde bir nebze olsun yükü hafifletilir. Cenaze sahibi bu para ile köylüye verilecek yemek için gerekli hazırlıkları yapar geri kalan parayla ise ya ölünün ruhu için hayır yapmakta veya bir sonraki ölüm hadisesinde kullanılmak üzere para taziye evlerine bırakmaktadır. Bu para köyde zengin de olsa fakir de olsa statü farkı olmaksızın herkes için toplanır;

"Cenaze evden alınır. Evde yıḫanır, kefinlenir. Tabutla caminiñ bahçesiñe gider. Orda namazı gılınır. Namazdan sonra bütün köylü o ölünüñ üstüne para atar. O para toplanır, ölünüñ oġluna, gardeşiyse gardeşiñe yani yaḫınıña verilir. O parayla cenaze masrafları garşılanar." (KK:7)

"Bir cenaze hepimiziñ cenazesidir. Köylüler gendi arasıñda para toplar. Göñlüñden ne goparsa ama elliden aşaġı vermez kimse. Elli, yüz, yüz elli, iki yüz toplanar o para mesela on milyar toplandı. O parayla et alınar, helvası garılar, tüp alınar. Geri galan parayı da cenaze sahibiñe vereriz. Eġer cenaze sahibi almazsa o para taziye eviñde galar. Galan para bir sonraki cenaze işleriñde gullanılar." (KK:17)

"Köyde ölüyü yere basanda cebinde ne varsa herges goyar ortaya. Bu köyüñ en zengin adamı da olsa aynıdır en fakir adamı da olsa aynıdır. Kimseniñ göñlü gırılmaz. Ayrımcalıḫ yapılmaz. Fakir baḫ men fakirim bana para topluyorlar demesiñ diye onuñ göñlü gırılmasıñ diye zengine de toplarlar. Zenginde isterse götürür biriñe verir. Eşitliḫ olsuñ diye böyle yapılar. Hem de adam fakirdir. Biri der ya filankesiñ ölüsüñü biz galdırdıḫ. Adam üzüler diye hergese yapılar. Toplanañ parayı gatlarlar, goyurlar mendile. Verirler cenaze sahibiñe. O da ihtiyaçlarıñı garşılar; et, un, şeker, çay gibi. Zengine de yaparlar ki o da ben onuñ cenazesiñde bu gadar verdim onnar bana bir şey vermedi demesin diye." (KK:32)

“Cenaze yerden gahmadan para toplanar. Biri verir elli lira, biri verir yüz lira biri verir beş lira. Göḫlünden ne gopmuşsa, neye güjü yetiyorsa oñu verir herkes. Cenaze eviniñ defteriñe anında köylüler yazar. On dakkanıñ içinde üş, beş milyar toplanır.” (KK:7)

Mezarlar ölüm haberinin hemen ardından kazılır. Mezar kazma işi gönüllülük esasına göre yapılır. Halk mezar kazmanın çok sevap olduğuna inanır. Cenaze namazının ardından ölü tabuttan çıkarılarak mezara koyulur. Ölen kimsenin mezara indirilme işlemini ölünün yakınları yapmaktadır. Yakınların ölünün gözüne bir avuç toprak atar;

“Ölüyü mezara çocuḫları, ahrabaları indirer bir uçtan biri bir uçtan biri. En son ölü indirildiḫten sonna gözüñe bir oyuç tofraḫ atılar. Gardaşı, bajısı, oġlu, gızı en yaḫıñı atar. Tofraḫdan geldih tofraġa gidiyoruz diye yapılar.” (KK:4)

Mezara yerleştirilen sonra orada bulunan herkes mezara bir kürek de olsa toprak atar. Toprak atılan kürek asla yere bırakılmaz ve elden ele verilir.

Cenaze; mezara kişinin yakın akrabaları tarafından indirilir. Ölen kimsedikkatli bir şekilde mezara yatırılır. Mezar kazılırken hazırlanan tahtalar mezara eğimli bir şekilde dizilir. Cenazenin yüzü kıbleye doğru çevrilir. Ölen kimsenin kefenindeki kuşaklar çözülür. Ölü mezara yerleştirildikten sonra üzerine tahtalar sıralanır ve ölünün üzerine toprak atılmaya başlanır. Toprakla tamamen kapatılan mezara toprağın çökmesi için su dökülür. Ayrıca mezarın başına kuşların su içmesi su dolu bir kap bırakılır. Son olarak mezar başları dikilir;

“Meyyit öldü mü hoca onuñ yüzüde ohuyacaḫ. Tabutu getireceḫ. Hoca oñu yahayacaḫ. Mezere götüreceḫler. Mezeri yan gazırlar. Ottan, aġaçtan düzürler. Meyyitigoyuf, tahtaları dizerler. Üzüñü tofragla bastıranda oradakiler;La ilahe illallah Muhammmedin Rasulallah deyirler. Ondan sonna onun işi Allah’ladır. Döner, gelersiñ eve. Üç gün gonşular getirer yemeḫ. Sonra da cenaze sahabı vererdi. Cenazeyi beḫletmiriḫ. Gar da olsa, gış da olsa, gece de olsa hemen basarıḫ topraġa. Geveze adam varsa beḫletiriḫ.” (KK:30)

Cenazeyi görmek isteyen ve uzaktan gelen akrabalar var ise cenaze bir süre bekletilir. Eğer gelecek olan kişiler yoksa ölen kimsenin daha fazla azap çekmemesi için ölü kimse hemen defnedilmeye gayret gösterilir;

"Ölüyü görmeḫ isteyeñyahınnar varsa hemen gelebileceḫ durumdaysa beḫletilir. Hemen defnedilmez. Eger öyle bir şey yoḫsa gece de ölse gece defin ederiz. Ne gadar beḫlese o gadar günahtır. Bu aile halkı aciz olmasıñ zaten o gadar acı çeḫmiş diye, sağlıḫ açısından yannış diye hemen defnedilmeḫ istener. Zaten adam perişan olmuş beḫletmenin ne annamı var diyerler." (KK:21)

"Ölen adam beḫletilmez. İsterse kişi geje iki de üş de ölsüñ hemen guylarlar. Beḫlemezler ki azap çeḫmesiñ. Asıl yurduña varsıñ gitsiñ." (KK:16)

Cenaze defin edildikten sonra Yasîn, Mülk, İhlâs, Felâk, Nâs sureleri ve Bakara suresinin ilk beş ayeti okunur. Sonra ölen kimse ve orada bulunan kişilerin gelmiş ve geçmişleri için bağışlanır;

"Cenaze basıldıḫtan sonna önce mezerliḫte ohunur. Ondan sonna herkes gaḫar. Hocayla en yaḫını galar. Bir Yasin daha oḫurlar. Ondan sonna eve geler taziye vererler." (KK:4)

Yine cenazenin defninden hemen sonra orada bulunanlara bir çuval şeker ölünün ruhu için dağıtılır. Cenazenin sarılmış olduğu örtübir ihtiyaç sahibine verilir.Taziye için gelenler; "Başınız sağ olsun, Allah rahmet etsin, Mekânı cennet olsun, Toprağı bol olsun, Allah başka acı göstermesin" gibi sözler ile cenaze sahiplerine baş sağlığı verir.

Talkın iseölen kişinin sorgu esnasında kendisine sorulan sorulara kolay cevap verebilmesi için mezar başında ölüye yapılan bir hatırlatmadır. Defin işlemi bitip herkes mezarlıktan ayrıldıktan sonra cenazenin yakınlarından biriyle, mezar başında kalan imam ölüye talkın verir.

Ölen kimsenin toprağa verildiği akşam kişinin sorgusunu kolaylaştırmak, azabını hafifletmek için hemen "ölü hatmi" yapılır;

“Ölü mezara basıldıḫtan sonna hemen o gece ‘Ölü hatmi’ yapılar. Ondan sonna ki üş gün yine Guran baştan sona hatmedilir ölünüñ ruhuña. Ölü eviñde herkes baştan sona takip eder. O da hatim olar. Bitende ölünüñ ruhuña dualanar.” (KK:4)

3.6.4.3.2.Yıkama ve kefenleme

Yıkama ve kefenleye geçmeden önce ölen kimse evinde bekletilir. Yakınları ölünün başında bekler. Bu esnada cenazenin yıkanması için gerekli hazırlıklar yapılır. Ölünün yıkanması için gerekli suyun kaynatılacağı kazanlar hazırlanır. Başka bir leğen veya kazana da soğuk su doldurulur. Bu sular karıştırılarakcenaze yıkanır.

Ölen kişi kadınsa cenazeyibir kadın, erkek ise köyün imamı yıkamaktadır. Köyde imam yok ise köyden bu işi daha önce yapmış kişiler ölüyü yıkamaktadır. Yörede cenaze yıkamanın çok sevap olduğuna inanılır.

Cenaze teneşir tahtası olarak bilinen mermer zemineyatırılır. Bu esnada odada köy imamı ve ölünün yakınları bulunur. Cenaze yıkamaya baştan ve sağ taraftan başlanır.Yıkama işlemi bittikten sonra su ayak basılmayan bir yere dökülür. Cenaze yıkama işlemi bittikten sonra orada bulunanlar ölen kimseye birer tas su dökerek helallik isterler. Bu, ölüye yapılan son görev olarak görülür;

“Arvadı arvad hoca, kişiyi kişi hoca yıḫar. Çocuḫları da girer. Üstüñe suyu döḫtüḫçe haggıñı bize helal et diyerler tepeden ayaġadan. Ölü temiz yerde yaḫanır, kimseniñ görmediği yerde. O su da her yere dökülmez. Temiz, ayaḫ basılmayañ bir yere döküler. Kefinnerler. Üstüñe kâfuru tökerler. Miski goltuġunuñ altıña her yeriñe sürerler, kefenniyerler. Suyuñ gaynadığı ocaġa da kâfiruyu dökerler ki millete goḫsun sonuñda. Gadınıñ kefeni üç parçadı. Erkeğiñ kefeni ikidi. Gadını ayaḫlarından, başıñdan, beliñden baglarıḫ. Çoḫ sevdiği bir leçegi var. Sandıḫtan çıḫardarsan, başıña salarsan. Onunna gider. Aġzına da yumuşaġıñı vererseñ. Oñu kefenden gavaḫ tahḫrlar, üstüñe de kefeni goyurlar. Ölmeden önce demişse muñu meñim başıma çalıñ, öyle ederler.” (KK:4)

“Köyde ölüyü yaşını almış bir gadın yıḫardı. Adamlarınkiñi imam yıḫardı. Gızı veya oğlu yıḫanırken yanıñda durabilir, suyuñu tökebilir helallıḫ almaḫ için. Şimdi artıḫ görevliler geler, yıḫar.” (KK:16)

Ölenkişi eğer kadın ise cenazenin yıkanması sırasında orada olan kişilerin kadını görmemesi için vücudu bir çarşaf ile örtülür.Ölü yıkarken su, sabun, sünger, tas gibi gereçler kullanılır. Eskiden ölüler büyük kazanlarda kaynatılan sular ile yıkanırken günümüzde bu iş belediyeler tarafından tahsis edilen cenaze arabalarında yapılmaktadır;

"Ölü önceden eviniñ gapısıñda yıḫanırdı. İplere battaniyeler çeḫilirdi. Büyüḫ gazannarda sular gaynadılırdı. Ölünüñ yahınnarı yıḫardı. Bir tasda ben dökeyim diyen gelirdi yaḫınlarından. Ama şimdi belediyeden görevliler yıḫıyor." (KK:7)

Yörede ölüyü yıkayan kişiye bu hayrına karşılık olarak, para ve hediye verilmektedir;

"Ölü yıḫayaña para verir, ḫalet yapar öyüñde verirseñ. Çaġırırsıñ gelif yeyif içif. Ölünüñ neyi galıf? Bir sürü paltarı. On adamıḫ. Bir leçeḫ sana, biri maña, biri oña. Sonna sorarıḫ yıḫayana haggıñı halal ettiñ mi? Ettim. Daha şimdi elbise yoḫdur. Paradır."(KK:4)

Yıkama işleminin ardından ölünün kefenlenme işlemi yapılır. Kefen makas yardımı ile kesilir. Kefen beyaz renkli bir bezdir. Kadın kefeni erkek kefenine göre daha çok parçadan oluşmaktadır. Kefen kadınlar için beş, erkekler için üç parçadan oluşmaktadır. Kefenleme işlemi bitirildikten sonra ölen kimsenin kokmaması için üzerine güzel kokular dökülür;

"Ölünüñ kefenineiñ üstüne 'Kâfirun' derler o tökülür. Kafirun beyaz renḫli naftalimsi bir şeydir. Onu kefene sürerler ki börtü böceḫ gelmesiñ diye. Çoḫ kesgin bir gogusu var. Kişi ölmeden önce kefen parasını biriḫtirir. Gizlice bir aḫrabasıña verir. Meñim babam gardeşiñe ölmeden önce vermiş." (KK:7)

Ayıca yörede kadınlarının saçlarının kefenleme işlemi yapılırken göğsü örtmesi için uzun olması gerektiğine inanılmaktadır. Bu yüzden kadının saçının kesilmesi toplumda hoş karşılanmaz;

"Gadın öldü mü saçı boġazıña geleceḫ. Kısa olmayacaḫ. Döşüñe geleceḫ, gapatacaḫ saçları döşüñü. Kısaya yol vermirler. Saç kesmeḫ günahtır. Bir gadınıñ saçıñı biri kesti mi o ölüm gibidir. Gavga ettiñ, sen onuñ örüġüñü kesdiñ. Ha onu öldürdüñ ha saçıñı kestiñ aynı." (KK:4)

3.6.4.3.3.Tabuta koyma

Cenaze yıkama işlemi tamamlandıktan sonra tabutun içine bir örtü serilir. Ölünün avuçlarına, ayaklarının başparmakları arasına ve mahrem bölgelerine pamuk yerleştirilir. Ardından kefene ve tabuta serilen örtü üzerine gül suyu veya kâfuru dökülerek kuşaklarla bağlanarak ölü tabutun içine yerleştirilir. Tabutun kapağı örtüldükten sonra üzerine yeşil renkli üzerinde Arapça olarak "Her canlı ölümü tadacaktır." ayeti yazan bir örtü örtülmektedir. Eğer ölen kişi bir genç kız ise tülbendi, nişanlı bir kız ise gelinliği bir asker ise bayrak örtülmektedir. Cenaze omuzdan omuza alınarak kabristana götürülür.

"Eġer ölen kisi gadında onuñ başörtüsüñü tabutuñ üzeriñe örterler. Erkeḫse börgüñü, sapgasıñı goyañ olur. Ölen genç gızsa veya yeni bir gelinse beyaz bir tülbent goñulur. Tabutuñ başıñda giden tülbenti mezar başıñdaki tahtaya baġlar. Şapgası da tahtaya taḫılır. Çürüyene gadar orda galır. Onnar alınmaz ordan. Uġur getirmez oñu almaḫ." (KK:7)

"Gelin olır muradıñalmaz, gız olur nişanlıdır öldüġü zaman gelinliġi alınmışsa gelinliġi örtülür, başörtüsü örtülür tabutuñ üzeriñe. Erkeḫse bir gıyafeti bıraḫılır. O da bir nevi acılarıñı dindirmeḫ için yapılır." (KK:1)

Ayrıca ölü tabuta yerleştirilirken başının altına bir yastık konulmakta daha sonra bu yastık cenaze evine geri gelmektedir;

"Ölüyü tabuta goyarken başınıñ altıña evden bir yastıḫ goyarlar. O geri geler eviñe. Ölse de kıyamarız." (KK:4)

3.6.4.3.4.Mezar kazma

Bir kimsenin ölüm haberi geldiğinde köylü baş sağlığı diledikten sonra cenazenin ne zaman ve nereye defnedeceklerini sorulur.Aldıkları bilgiler doğrultusunda köyde bu işi daha önce yapmış kişiler mezar kazmaya başlarlar. Kazılacak mezarın boyu, derinliği, eninin ne kadar olacağı ölen kişinin fiziksel özelliklerine göre belirlenir.

Cenazenin defnedilirken herkes mezara bir kürek toprak atar.Köylü arasındasevilmeyen kimselerin mezarının kazılması ve defnedilmesinde daha az kişi

bulunur. Mezar kazılırken yakın zamanda bir ölüm olmasın diye kürek yere bırakılmadan elden ele verilir;

“Mezarı gazıf ölüyü topraġa verende küreği yere bıraḫmadan öbürsü almaz. Buñu da ölü çoġalmasıñ diye yapırlar. Elden ele verirsen küreği aslında arḫası gelsiñ diyormuşsuñ. Ama yere bırahanda son olsuñ diyorsuñ.” (KK:32)

Mezar kazan kişiler cenaze sahibi tarafından yemeğe davet edilir. Verilen bu yemeğe yörede “Kazma kokusu” denilmektedir;

“Ölüyü yıḫayañ kişiye, mezarıñı gazana bir hediye verilir. Mesela ben rahmetliḫ babamı yıḫayan imama bir goyun verdim. Mezar gazana veilmeḫ istenen hediyeyi almazlar genelde. Oñu bir ḫayır gibi görürüz. Evelden kepçe yoḫtu mezar eşmeye, traḫtörle eşerlerdi. Genelde bütün köy eşmeye gelirdi. Herkes bir iki küreḫ attı mı baḫarlardı ki mezar eşilmişi bitmiş.” (KK:25)

“Kavır gazan adamı çaġırar oña yemeḫ vereriz. Yeyer, haggını helal eder. Ne gazıf? On kişi. Ne gazıf? Yirmi kişi. Onnara ayrı bir gün aḫşam üstü yemeḫ yapar, çagırarsıñ. Hepsi yemeġiñi yiyer, haggını helal eder. Çalışmış sonuçta mezarda.” (KK:4)

Mezar erkekler için göbek, bayanlar için ise göğüs hizasınakadar ve kıble istikametinde kazılır. Bu esnada cenazenin üstüne örtülecek tahtalar hazır edilir. Bu işlemler hazır olup cenaze yıkandıktan sonra cenaze namazı için saf tutulur;

“Ölüyü defnederken baş topraġıñı elenmiş yumuşaḫ topraḫtan koyarız. Aynı yastıḫ gibi goyarız başınıñ altıña. O adettir. Ölünüñ tam saġ omuzu üzeriñe gelmesi, kıbleye dönüḫ olmasıña özelliḫle dikkat ederiz. Mezar başıñı ilk an için tahta ile belli ederiz. Ondan sonna mezarı yaptırırız mermerler, demirle. Ölü mezara götürülürken üzerinde ayet yazılı bir örtü olar öbür dünyaya ayetle gitsiñ diye. Erkeḫmezarlarıñı göbeġe gadar, gadın mezarlarıñı göġüse kadar uzaḫlıkta eşiriḫ şeriatta. Ama biz gadın mezarlarınñı daha derin eşeriz nemehrem olduġu için. Mezarıñ başıña aġaç dikeriz. Gölge olar,adam geler, oturar, bir Yasin oḫur.” (KK:21)

3.6.4.3.5.Cenaze namazı

Cenaze namazı kılınmadan önce imam, ölümün her daim hatırda tutulmasıyla ilgili bir vaaz verir. Bu konuşma esnasında imam ölen kişinin borç, alacak, vereceklerinin söylenmesini ister. Namaza er kişi, hatun kişi niyetine durulur. Cenaze namazı genellikle ölümü takip eden vakit namazından sonra kılınır. Namazı köy imamı kıldırılır. Namazın nasıl kılınacağı cemaate anlatılır.Daha sonra tabut,helalleşilmek üzerecemaatin önüne getirilir. İmam orda hazır olan cemaate üç defa "Bu kişiyi nasıl bilirsiniz?" diye sorar. Cemaat de üç defa "İyi biliriz." der. Bu defa imama yine üç kez "Bu kişiye hakkınızı helâl ettiniz mi?" diye namazı kılanlar "Helal olsun" diye karşılık verir. Namaz kılındıktan sonra tabut omuzlar üzerinde camiden mezarlığa kadar götürülür. Cenaze taşımaya ve mezarlığa genellikle kadınlar gelmezler.

3.6.4.3.6.İskat

Namaz, oruç, kurban, adak, kefaret gibi ibadet ve borçları bulunurken vefat eden kimseyi bu borçlardan kurtarmak için ihtiyaç sahiplerinepara vermeye "iskat" denir. İskat ölen kişinin öbür dünyaya,borcu olmadan gitmesini sağlamak amacıyla yapılan bir uygulamadır. Yörede iskat uygulaması şu şekilde gerçekleşmektedir;

"Biz de 'İskat' vardır. İskat için parayı da zarfıñ içiñe bıraḫırlar. Ama mesela meñ biliyorum sende bileziḫ var üş, dört tane. Gomşusuñ senden rica ederim o beleziḫleri alırım. O bilezḫler isgat gılanlarıñ önüñe gonur. Ona göre namaz gılarlar. Namaz gılananda o parayı da namaz gılanlara teker teker bölüştürülür. Gerisi de zaten ölü sahibiniñ gendisinde galır." (KK:7)

"İskata yedi kişi masanıñ kenarıñda oturar. Mendiliñ arasıña belirli bir para bıraḫılar. Cenaze sahibi altında bıraḫır. Aldım, verdim, gabul ettim diye on kere sorulur o yedi kişiye. En sonunda verilir. Cenazeden sonna o ıskatta oturannara yirmişer lira, elli lira da para verirler. O da onuñ ḫayrıña gider. Ne anama geliyor? Günahlarıña kefaret olsuñ." (KK:17)

"Babamıñ bir kilo altını var mesela. Babama ne düşüyor mesela bir kilo altından yüz gram zekat olaraḫ gibi. Yüz gramıñ deġeri atıyorum beş lira. Bu beş lirayı biz köyde

en az yedi yere hatta fazla verebilirsense on beş yere veririz. Fakire verileceḫ, dul gadına verileceḫ. Hoca oḫuyor, zaten garşısında kaç kişiye verileceḫse o gadar adam vekâleten oturuyor. Aldım, gabul, ettim, geri saña hibe ettim. Biri oturur iskata vekil olaraḫ sonna götürür bir ihtiyaç sahibiñe verer. Hoca vekilleriñ heresiñe verer al saña bu gadar, bu gadar. Sabahleyin götürersin diyersin;

-Al bu babamıñ iskatı.

-Allah gabul etsiñ. Allah razı olsuñ.

Der alar. Bu bir nevi ölünüñḫayrıdır. Çok geciḫtirmeden vekiller yeriñe ulaştırır. İskat ölünüñ ölü eviñden ayrılacaḫ mirasıdır. Eger vakit uygunsa hemen daġıtarız belki vereceġimiz adamıñ hemen ihtiyacı vardır diye. Ne gadar çabuḫ olarsa o gadar çoḫ sevaba geçer.” (KK:21)

Cenazenin defninden önce yapılan işlerden biri de ölünün devrine oturmaktır. Ölünün sağlığında kılamadığı namazlarının affı için devir yapılır. Devir işlemi yapılırken genellikle ihtiyaç sahibi kişiler oturur. Verilen bu parayla cenazenin kılamadığı namazları af olacağına inanılır. Yörede bu paraya veya mala “kefaret” de denilmektedir;

“Devir; ölünüñ tutmadığı oruç, gılmadığı namazlarıñ affolması için yapılan hayırdır. Bir para bıraḫılır. O para bir hayır kurumuña veyahut da bir ihtiyaç sahibine verilir. Para evde galmaz. Yani ya imam onu fakirlere daġıdır ya bir kuruma götütür verir. Toplanan devir imamda toplanır.”(KK:25)

“Kişi öldüġü zaman onu günahlarından arındırmaḫ için belli bir kefaret vereriz. Evdeki altın, para toplanar bir yerde. Borcu varsa, günahı varsa veriler. Meñ geldim dedi; bu adamıñ maḫa on milyar borcu var. O kefaretten on milyarı hemen bana öderler. Ölen insan o tarafa borçlu gitmesin diye. Biz oña iskat deriz. Guran oḫunar devamlı orda. Ölüyü topraġa verdiñ, geldiñ, hemen iskata otursuñ. Guran oḫunar orda. Borçlular geler. Kimiñ ne alacağı varsa o paradan o adamıñ borcuñu öderler. Adamıñ borcu yoḫsa adama parayı geri verirler. O iskata oturannara da yüz elli, iki yüz lira para vererler. İskatta toplanan paranın zekaretidir.” (KK:4)

3.6.4.3.7.Cenaze evi ve taziye evi

Ölü çıkan eve “ölü evi” ya da “cenaze evi” denir. Cenaze evinde bir takım kaçınmalar ve uygulanan pratikler bulunmaktadır. Bu uygulamalardan biri ölünün evi ziyaret edeceği düşüncesi ile cenaze evinde sürekli Kur’an-ı Kerimokunmasıdır;

“Her Cuma ölünüñ arḫasıñdan Yasin oḫunur. Evden iyi gogu gelsin derlerdi. Mecâzi anamda diyerlermiş onu. Ben anneme derdim. Anne nasıl iyi goḫu geleceḫ böye? Diyordu ki; eger bir evde Guran’ın maneviyâtı varsa ruh geler eviñi ziyared eder, şad olaraḫ gider. Yoḫsa melül müskün yeriñe döner. Der meñim yuvamda bayguşlar ötüyor. Meñim yuvamdan pis goḫular yayılıyor. O yüzden her Cuma aḫşamı arḫasıñdan dualar oḫunur, hayırlar verilir adıña, bir de ateşe yaġ atılır.” (KK:1)

Cenazeden sonra konu komşu, akrabalar başsağlığına gelir, gelemeyenler de telefonlar ile başsağlığı verirler. Başsağlığı vermek için giden kimseler yanlarında yemek, şeker, çay gibi yiyecekler götürürler. Taziyeye gelenler bazı avutucu sözler söyler;

“Allah başka acı vermesiñ.”

“Allah geride galanlara ömür versiñ.”

“Allah tahsilatını affetsiñ.”

“Başıñ saġ olsuñ.”

“Mekânı cennet olsuñ.”

Cenaze sahiplerine söylenen bu avutucu sözlerde ölüm karşısında sabırlı olunması dilenir.

3.6.4.3.8.Belirli günler ve ölü yemeği

Yörede cenazenin defninin ardından belirli zamanlarda, Allah’ın ölen kimseye rahmet etmesi dileğiylebazı dinî uygulamalar yapılır. Bu uygulamalardan biri de ölüm hadisesinin ardından üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerde verilen ölü yemeğidir.

Bu günlerde yemekler pişirilerek eş, dost, akrabaya ikram edilir. Yemeğin ardındanKur'an-ıKerimokunur ve ölen kimseye dualar edilir. Yörede bu geleneğe "esen vermek" yahut "ölünün hayrını vermek" denilmektedir.

"Bir evden cenaze çıhtıḫtan sonna üçüncü gün yemeḫ verilir. Biz oña ' hayrıñı vermeḫ' deriz. Ondan sonna surfa gonulur ortaya. Orda surfa duası verirler." (KK:16)

"Ölünüñ hayrıñı oḫutacagımız zaman bütün köylüyü çaġırarız kalan mallarıñdan vermeḫ için. Mesela bir ineḫ, iki ineḫ gücü yetene göre. Komşu köylere de telefon açarız yarın ḫayrımız var diye davet ederiz, mevlüt oḫuturuz. O gün helva yapılar. Bazısı hazır tatlı verer ama biz gendi helvamızdan yaparız." (KK:21)

Ölü yemeğinin masrafları, sadece cenaze sahibi tarafından değil bütün köyün maddi manevi destekleri ile karşılanmaktadır. Herkes cenaze sanki kendi evinden çıkmış gibi cenazeyi sahiplenmekte ve acılı ailenin yanında olmayı görev bilmektedir;

"Bir ölüñ olanda en aşagı yirmi liraḫ olacaḫ ki onu galdıracañ. Bir gazana en aşagı atmış, yetmiş kilo et goyufsan. Ölü sahibi yemeġe hiç garışmaz üç gün. Adam hemen köyden biri bir goyun keser götürer biri hemen et alar gider. Gonu gomşu her gün bir şey keser götürerdi. Onuñla da taziyeye gelen insannara yemeḫ verilerdi. Şimdi öyle deġil. Para topluyoruz, aş eviñde yapılıyor. Gine ölü sahibi garışmıyor. Eskiden diyerlerdi ölü sahibiñe yüg galmasıḫ. Bugün on kişiyi biri götürür yemeḫ yedirerdi. Biri beş kişiyi alar, yedirerdi. Onnar yemeḫ yediḫten sonna gider baş saġlıġı vererdi. Şimdi o gaḫtı. Şimdi köyde diyelim yüz ev var. Herkes en az elli lira verer. On lira para toplanar. Yemeġi, içmeġi garşılar." (KK:4)

"Gomşulardan geje sabaha gadar yanıñda oturan olur, gitmezler. Haberleşilir, cenaze eviñe haber verilir; biz birleştiḫ hem öġle hem aḫşam yemeḫ bizden.Bugün iki kişi biz yaparıḫ yemeġiñi. Yarın bir başga gomşu yapar. Böyle böyle götürülür.Onarıñ acısı onnara yeter. Bizde yardım edelim denilir. Ölünüñ arḫasından hemen iki kişi görevlendirilir. Hemen et gelir, sebzesi gelir, eppeġi gelir, pirinci, bulguru gelir, yaġı gelir, salçası gelir. Anında yemeḫ pişer. Civar köylerden gelif başşaslıġı verenlerin hiçbirisi aç gönderilmez. Çayları, yemeḫleri verilir." (KK:7)

“Mesela cenaze benim evden çıhmış ya ıraḫ olsun köylü için hiç farketmez. Sanki cenaze onnarındır. Cenaze sahibi çeḫilir. Köylü çayıñı, şekeriñi, yemesiñi, içmesiñi, garşılamasıñı, uġurlamasıñı, her şeyiñi beraber imece yapar. Yemeġi dağıtır, yemeġi yapar, bulaşığı yıḫar, evi toplar, getir, götürür. Millet çehildiḫten sonna gonu gomşu evi temziler, ertesi güne hazırlar.” (KK:28)

Yörede ölü yemekleri önceleri evlerde verilirken günümüzde ilk üç gün boyunca, hemen hemen bütün köylerde bulunan taziye evlerinde verilmektedir. Kadınlar ise yine evlerde misafir edilmektedir. Yemek masraflarını ise bütün köy birlikte karşılamaktadır;

“İki gün köylü ölü yemeġiniñ masrafıñı hep karşılar. Üçüncü gün ölü sahibi. Ondan sonra da artıḫ teziye bitmiş sayılır. Ölünüñ gömülmesinden gırḫ gün sora istersen et dağıtırsın ḫayrıña istersen yemeḫ yapar yedirirsiñ. Adam mevlüd oḫutur, yemeḫ yedirir. Bunnar hep ḫayırdır. Bunnar şimdi taziye evlerimizde yapalar ama önceden evlerdeydi. Mesela burda şehidimiz olduġu zaman önce şehit sahibi, sonna gaymahamlıḫ yemeḫ verir. Bu yemeġe bütün çevre köyleri çağırırsıñ teḫrar.” (KK:25)

Bu günlerin dışında Perşembe ve Cuma akşamları ölü evine cenaze evinde Kur’an-ı Kerimokunması için köylü ziyaretlerde bulunur. Cenaze defnedildikten sonra yedi gün boyunca evde Yasin suresi okunur. Ölüm hadisesi vuku bulduktan sonra elli ikinci gecede ölünün etinin kemikten ayrıldığına inanıldığından mevlit okutulmaktadır. Mevlide gelenlere yemekler ikram edilmektedir. Ayrıca kandil, bayram gibi İslâm dininde önemli kabul edilen günlerde camilerde mevlit okutup, şeker dağıtılmaktadır.

Ölüm hadisesinin ardından belli günlerde yemek verilerek ölen kimsenin ruhunun huzura kavuşması sağlanır. Bunun dışında ölümü takip eden kırkıncı gün camide veya ölü evinde mevlit okutulur. Kadınlar tarafından yapılan helva o gün köy halkına dağıtılır.

“Üçüñde, yedisiñde, gırḫıñda ve elli ikisiñde yemeḫ yapılar hayrıña dağıtılar.” (KK:32)

“Ölü yemeğinde etle pilavıñ yanıñda helva olur mutlaka. Derler ya adamıñ hevasıñı yeyeseñ. İşte mutlaka büyüḫ gazanlarda ocaḫlarda gavrulur köyüñ gadınları tarafından.” (KK:25)

3.6.4.3.9.Ölünün eşyaları

Ölen kişinin eşyalarındanbazıları, hatıra olması için aile efradı tarafından saklanırken büyük bir çoğunluğu ihtiyacı olan kişilere dağıtılmaktadır.Ayrıca birçok kimse günümüzde bu eşyaları verecek kimse olmadığından yakmaktadır;

“Ölünüñ gıyafetleri dağıtılardı evelden ama şimdi kimse almır. Torbalara doldurur başga köylerden fakir, kimsesiz, çobannara vereriḫ. Gıyafetleriñ içiñe para da goyur verirler.” (KK:4)

Ölünün eşyalarının özellikle dinî bütün bir insana verilmesi arzulanır. Buradaki amaç bu hayır karşılığında ölen kişiye sevap kazandırmaktır;

“Ölünüñ giyeceḫ eşyaları ḫayır kurumları varsa, hafızlar varsa, ihtiyacı olan varsa hemen verilir. Bir an önce dagıtılmaḫ istener. Özelliḫle namaz ve ibadet eḫliñe verilir.” (KK:1)

Ölünün eşyalarının evde bırakılmamasına gayret gösterilir. Eğer eşyalar bir an önce evden çıkmaz ise yeni bir ölüm haberi alınacağı düşünülür;

“Ölünüñ gıyafetleri evde bıraḫılmaz. Hayrıña ihtiyacı olannara dağıtılır. Sadece çocuḫları, eşi dostu hatıra almaḫ isterse o evde bıraḫılır. Eşyalar evde galdıḫça yeniden bir cenaze olacağıña inanırız.” (KK:7)

Eşyalardan sadece hatıra olarak kalması için ölen kimsenin çocukları tarafından bazı parçalar alınmaktadır;

“Ölünüñ eşyaları hep dağıtılır. Bazı kıymetli eşyaları hatıra olaraḫ saḫlanır. Bazende ölünüñ kıyafetleri mıhta asılı bıraḫılır ki hep hatırlansıñ.” (KK:25)

3.6.4.3.10.Yas tutma

Karapapak-Terekeme Türklerinde yas kırk gün sürmektedir. Bölgede, yas tutmak normal olarak görülse de yas konusunda abartılı bir şekildedavranmak toplumda hoş karşılanmamaktadır;

“Özüñü yere vur, dufara vur, saçıñı yol, gendiñi döy, başıñı taşa vur, göġsüñü parçala bunnar gösteriştir. Medeni bir şekilde aġlarıḫ, üzülürüḫ. Allah vermiş zaten, Allah alacaḫ deriḫ.” (KK:21)

“Öleñ kişi hemen gıblaya dönderilir. Öleñ kişiniñ yanıñda bulunursunsuñ çenesiñi baġliyarsıñ. Kuran okuyırsıñ. Ayaḫlarını baġliyırsıñ. Eskiden ölümler evde sessizce olurdi. Simdi herkeş ḫasta ḫastanelere gidirler orda ölirler. Zaten acılı olan kişiler aġlar sızlar. Evelden aġıt yaḫan çoḫ idi. Şimdi öyle çoḫ yoḫ. Artık günah diyirler. Yanarsıñ aġlarsıñ ama aġıt yaḫmaḫ iyi deġil. Ondan sonra suyuñu goyarlar yıḫarlar.” (KK:34)

“Aġıt yaḫar onu da mezar taşıña yazarlar. Aġıt yaḫañı, baġırıp çaġırıp aġlayaña gimse garışmaz. Kimse hor görmez. Susturulmaz. Aġla içiñi tök derler. Kimse kimseniñ acısıñı yaşamasına mani olmaz.” (KK:7)

“Mesela öleñ kişi zengin miydi? Böyle zengindi, böyle alandı, böyle verendi diyer, överlerdi. Fakir miydi? Böyle fakirdi. Böyle sıḫıntı çeḫti. Böyle ezildi. İçmedi, yemedi. Böyle üzü gülmedi. Ne gün gördü? Ay gün görmedi, aġ gün degil gara gün gördü diyer aġlarlardı.” (KK:28)

Cenazenin defnedildikten sonra kırk gün boyunca cenaze evinde yas tutulur. Cenaze evinde yüksek sesle konuşulmaz, gülünmez, televizyon izlenmez, koyu renkli kıyafetler giyilir, erkekler saç sakal traşı olmaz, köyde düğün yapılmaz, eğer düğün ertelenemiyorsa düğün sahibi cenaze sahiplerinden icazet alarak sade bir şekilde düğününü yapar. Yas zamanında kişiler ve toplum birçok davranışına dikkat eder. Bunun kökeninde ölüye duyulan saygı yatmaktadır. Yörede yas evlerinde yapılan bazı uygulamalar aşağıda sıralanmıştır;

“Bayram günü yaḫın zaman da ölüsü olan haneniñ bayramıñ ilk günü namazdan sonna gider eviñe oturur. Bir Fatiha oḫur, göñlüñü hoş eder. O adamı da davet eder; gel, buyur bayramlaşalım köyce.” (KK:1)

“Cenaze olanada bir ay, kırḫ gün, elli gün, bir yıl televizyon açılmaz. Ondan sonna ohudarsan, açarsın artıḫ.” (KK:39)

“Kimse saçıñı, saḫalıñı kesmez. Cenazesi olan bir hafta, on gün saçıñı, saggalıñı kesmez. Sonna aḫrabaları zorlar, öyle gider traşa.” (KK:39)

“Oyalı leçeḫ taḫılmazdı. Şimdi herkes cenaze eviñe süslener, gider. Kimse çamaşır yaḫamazdı.” (KK:39)

“Ölenin arḫasından iki ay, üş ay, bir sene yas tutulir. Yas tutulanda ele gına yaḫılmaz. düġüne gidilmez, ḫüzünlü yerlere gidebilirsiñ ama düġüne gidemezsiñ. İhtişamlı bir sevinç yaşayamazsıñ. Güzel elbise geyemezsiñ. Altın taḫamazsıñ. Ama şimdi onlar yoḫ o gader.” (KK:34)

“Ölünüñ elli ikisi çıḫmadan yas bitmezdi. Traş olunmazdı. Televizyon açılmazdı evde. Elli ikisi çıḫanda köyüñ ileri gelenneri gelerdi sana bir yas getirerdi. Öġüt vererdi. Ölüyle ölüñmez deyip teselli veredi. Televizyoñu açardı. Öyle yas biterdi. Arḫadaşlarıñ seni traşa götürmese sen gidemezdiñ. Eger elli ikisiñden önce televizyon açarsañ çoḫ eleştirerlerdi zaten ölmesiñi beḫliyorlarmış diye.” (KK:32)

“Yas zamanında eskiden elbiseleriñi ters giyinerlermiş. Siyah elbise giyinerlerdi. Türkü, şargı söylemez, dinemezler. Düġüne gitmezler. Köyde düġün varsa ertelenir veya çalgı çalınmaz. Traş olmazlar. Önce gendisi traş olmazdı, bir dostu ahbabı getirir traş ettirirdi. Şimdi eskisi gibi katı deġil tabi. Banyo yapmazlar. Çamaşır yıḫamazlar. Televizyon açmazlar.” (KK:1)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında sevilen bir kimsenin ölümünün ardından gerçekleşen hadiseleri oğlu şöyle ifade etmiştir;

“Agrı’da İġintepe diye bir köy var. Orda babamıñ bir arhadaşı vardı. Babam hastayken gızınıñdüġüñü olacaḫ. Bir gün iki gün gala babam rahmete gidiyor. Diyor ki;

-Düġün müġün ertelendi. İlyas Beyin gırḫı çıḫar ondan sonra gelir düġününüzü yapar, gelininñizi götürürsünüz.

Babam rahmete gitmişti. Aradan bir altı yedi ay geçmişti. Meñ bir düġüne gittim. Ben de bilmiyorum ki ben ordayım diye vatandaşta çalgı yoḫ, türkü yoḫ. Bir tanesi geldi dedi ki; dışarı gel.Dedim buyur.

-Sen buradasın diye millet çalġı malġı çalmıyor. Müsaade et bunnar çalġı çalsınnar, oynasınnar.

Meñ çıḫtım dedim ki;

-Gardeş, bu düġündür. Düġünüñüzü yapınñ, çalġınızı çalıñ.

Babam öldüġünde merkeze indiġimizde kahvehanelerde, çay ocaḫlarında, iş yerleriñde televizyonnarı gapatırlardı. Biz geçtiḫten sonra açarlardı.” (KK:25)

Cenaze evinde yas tutulduğu için yemek pişmemekte konu komşu ve akrabalar üç gün boyunca cenaze evine yemek getirmektedir;

“Ölü gömüldüḫten sonra en az yedi gün evde yas tutulur. Yedi yemeġi verilene gadar asla o evde yemeḫ pişmesiñe izin verilmez. Cenaze kalḫtı ya götürdü gömmeye. Çoḫ genç de olsa çoḫ yaşlıda olsa iki tene gomşu birleşir hemen ne yapalım acilen?Çay, peynir, yaġ, helva. Yazıḫtır. Çoḫ aġladılar, Çoḫ üzüldüler.Hemen anında bir gahvaltı da olsa sofra açılır. Onnara zorla yedirilir.” (KK:7)

“Cenaze de sürekli yas eviñe bir şeyler götürülür. Konu komşu eliñi onarıñüstüñden çeḫmez.” (KK:25)

“Bir evde cenaze varsa o evde aş pişmez. Bir hafta başka yerlerden geler yemeḫ. Ondan sonra artıḫ gendileri yapar.” (KK:7)

“Köyde bir ölü oldu mu herkes gelir bir eve misafir olur. Orda aġırlanırdı, yemeġiñi yer. Ölü olan evde çayıñı içer giderler. Yemeḫsiz gidilmez. Köylü eviñe misafir alırdı. Yemeġiñi verirdi. Üş gün ölü eviñde yemeḫ pişmezdi. Şu anda da taziye evleriñde yapılır. Her köyümüzde mutlaka taziye evi vardır. Olması da lazımdır. Yemeḫ yapılır gelir merkezden. Misafirler yemeġiñi yer, çayıñı içer. Taziyesiñi verir, galḫar giderler.” (KK:25)

“Her köyde taziye evi vardır. Taziye evlerinde mutfag, çay ocaġı olar. Köylüden para toplandı yaptırdıḫ. Köyde ölü olanda üç gün taziye eviñde misafir aġırlanar. Üçüncü günden sonna yemeġi veriler, ḫayrı veriler, biter. Ondan sonna gelenner yine geler eviñde

ziyaret eder. Başsalığıña dışarıdan gelenner olar. Yalnız erkeḫler taziye evine gider. Bayannar yine cenaze sahibiniñ eviñ e gider.” (KK:17)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yas tutulan süre ölen kişinin toplum nezdinde kikıymetine ve genç-yaşlı oluşuna göre değişmektedir. Genelde kırk gün süren yas, ölen kişi toplum nezdindeki önemine göre bir yıl hatta ömür boyu da sürebilmektedir. Yörede en çok yas tutulan kimseler evlenememiş genç kızlar ya da delikanlılar ile şehit olanlardır.

Ölünün defnedilmesinden sonra eve ziyarete gelenler arasında “yas getirme” denilen bir adet bulunmaktadır;

Cenazeye gatılamannar baş saglığı için sonradan geler. ‘Yas getirme’ vardır bizde. Yas dediğimiz de şekerdir. Erzurum şekeri getirir.” (KK:7)

Definden sonra on gün köyün bütün erkekleri ölünün ruhuna okumak ve yası paylaşmak için cenaze evine gelmekte ve Kur’an-ıKerimokumaktadır;

“Ölüden on, on beş gün sonna köyün bütün erkeḫleri eve her aḫşam namazıñdan sonna gelerdi. Guran oḫurlardı. Teselli vererlerdi.” (KK:32)

Fakat cenaze evinden dönen kişi yas evinin ağırlığını evine getirmemek için pınarda elini yüzünü yıkayarak kendi evine girmektedir;

“Biri cenaze eviñden gelirken üzüñü yıḫar geler ki oranıñ yası öye gelmeye. Bulaḫda eliñi üzüñü yıḫar. Öyle gendi öyüñe keçer.” (KK:39)

3.6.4.3.11.Mezar ziyaretleri

Yörede cenazenin defnedilmesi geleneğinin ilk insandan başlayarak günümüze kadar geldiğine dair inanışlar bulunmaktadır. Bu konu üzerine çeşitli menkıbeler anlatılmaktadır;

“İki gardaş Ḫebil ile Nebil döğüşürler. Ḫebil vuror. Nebil’i öldürer. Dalıña alar, gezdirer. Diyer;

-Ya Allah, men muñu öldürdüm. Şimdi ne yapajam?

Cenab-ı Allah emredir. İki garga döğüşür. Vuror, biri biriñi öldürör. Ondan sonna yeri eşir. Gargayı basır yere.

Bu da görür deyir;

-Meñ de Nebil'i yere basım. Garga öldürdü oñu yere bastı. Meñim elimde galıf bu. Muñu ne yapajam?

Ondan sonna yeri eşif gardeşiñi ora basır. Bu mezara gömme de ondan sonna bize galır." (KK:23)

Yörede mezar ziyaretleri özellikle arife ve bayramın ilk günü yapılır. Mezar başında Kuran-ı Kerim ve dualar okunmakta, mezarların üzerine sudökülmektedir. Yörede mezar başlarına bırakılan su dolu kaplardan kuşlar su içtikçe ölünün hayrına bırakılır. O kaptanhayvanlar su içtiğinde ölünün sevap kazanacağıdüşünülür.

Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günü bayram namazı kılındıktan sonra bütün köylü camiden mezarlığa gelmektedir. Köyün imamı eşliğinde Kuran-ı Kerimdenokuyup dualar etmektedir;

"Mezar ziyaretlerimizi devamlı yaparız. Namazdan çıḫılır, imam önde cemaat arḫada mezarlıġa gidilir. Hoca Yasin ohur, Fatiha oḫunur, dua edilir. Namazda gaç kişi varsa toptan gidersin. Namzdan hemen çıḫanda eve uġramaḫ yoḫ." (KK:25)

Mezarlıklar köylü tarafından korunur kollanır. Mezarlığa herhangi bir zarar gelmesi istenmez. Her yıl belli aralıklar ile bakımı yapılır. Bazen köyde hali vakti yerinde olan kimseler hiçbir karşılık beklemeden mezarlığın bakımını yaptırır.

Mezarlıklar genellikle köyün en güzel ve en yüksek yerine yapılmaktadır. Mezarlıkları yüksek yerlere yapmaktaki amaç ölüyü Allah'a yakınlaştırmaktır;

“Mezarlıḫ köyüñ en yükseḫ en güzel yeriñdedir. Mezarlara çoḫ deġer verilir. Hiç masraftan gaçmayız. En güzel mezarı yaptırarız. Önce mezar oturana gazar tahta goyarız başa sonra mezarı yaptırarız.” (KK:7)

“Mezarlıgımız yühseḫ tepelerdedi. Ölülerimizi Allah’a yaḫınlaştırarız.” (KK:16)

Mezarlıkların yanından geçerken ölüye selam verilmesi, hayır dualarda bulunulması gibi gelenekler atalara duyulan saygının bariz bir göstergesidir;

“Aḫşam mezarlıġıñ yanıñdan geçilmez. Mezarlıġıñ yanıñdan geçende onnar selam vermeḫ gereker. Dönüp bir Fatihada oḫuyup eliñ üzüñe süreceñ. Cümle orda yatannarıñ ruhuña baġışlayıp hemen savuşacañ.” (KK:16)

Ayıca ölü gömüldükten sonraki gece cenaze sahipleri tarafından mezarın başında bir ateş yakılarak mezarlara ve ölüye hayvanların zarar verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır;

“Ölüyü gömdüḫten sonna o gece ölünüñ başıñda ateş yaḫarlar. Yaban hayvanı, köpek, gurt gelif ölüyü çıgarıf yemesin diye yapırlar oñu.” (KK:4)

İslâmi devrede de ata mezarlarını ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarlarını koruma devam etmektedir. Ayrıca güçlükler karşısında onların yardımcı olacağı inancı da sürmektedir. Ziyaret edilen evliya, ermiş mezarları, türbeler çaresiz kalmış insanlarınızın ümit kapısı olarak canlılığını korumaktadır (Kalafat, 1995: 71). “Evliya mezarlarına, atalar kültüne olan bir saygının devamı olarak verilen değer asla bir tapınma olarak tezahür etmez. Halk ataya evliyaya karşı duyduğu saygı ve sevgiyi göstererek dualarının gerçekleşmesinde aracı olmasını bekler” (Turan, 2007: 4). Yörede hemen hemen bütün köylerde ziyaret yerleri olarak bilinen halkın saygı duyduğu, zaman zaman gidip adaklar adadığı, dualar ettiği mezar yerleri bulunmaktadır;

“Yazıcı barajı tarafiñda ‘Dede Mahsut’ vardır. Allaha yaḫın bir adammış. Türbesi vardır. Kendisi de Garapapaḫtır.” (KK:1)

“Gomşunuñ bahçesiñde şehit varidi. Gendi de bilmedi düzledi. Aha şimdi gulaḫlarından deli olmuş. Şehitler gendiñi gorur.” (KK:16)

“Evimiñ dalıñda hemen türbe var. Evelden mum yaḫar, ip bağlarlardı ama şimdi o günah olduġu için bir Elham üç Gulhuallah oḫur giderler. Herkes gendiñi biraz ilerletti. Toplumda da bu iyi garşılanmadı. Millet bıraḫtı batıl olduġu için.” (KK:16)

“Burda köyüñ dağıñ dalınñda bir ziyaret yeri vardı. Giderdiḫ orada abdest alar, seccede serer, namaz gılardıḫ. Sonra da mum yahardıḫ. Orası bir şehit mezarıydı. Dağın dalıñda varidi. Gider çaput baglardıḫ. Etrafıñda dolanardıḫ. Dua ohurduḫ. Şimdi orayı dağıttılar. Orda altın vardı çıḫarttılar.” (KK:31)

3.6.4.3.12.Mezar taşları

Yörede mezarın taşları genellikle cenazenin defninden bir süre sonra yapılmaktadır.O zamana kadar mezarın yerini belli etmek için başına bir tahta veya büyük bir taş bırakılır. Mezar taşı dikilirken eşölünün ruhuna Kuran-ı Kerim okutulmaktadır. Mezar taşının yapılması için toprağın bir miktar alçalması beklenmektedir.Mezar taşları kişilerin maddi durumlarına göre yaptırılmaktadır. Yörede mezar taşını daha ölmedenönce yaptıran da olur.

Mezar taşlarında kişilerin adı soyadı, ölüm ve doğum tarihleri sonunda da “Ruhuna el Fatiha” yazılır. Mezar taşlarına kimi zaman ölen kişinin şiirleri veya sözlerieklenmektedir. Mezar taşlarının ayakuçlarındaki taşlara ölen kişi bayan ise; çiçek resmi; göğüs slüeti çizilmektedir;

“Köyüñ çoġu mezarlarıñı keveḫten yapıf. Keveḫ yumuşaḫ bir daş. Ama şimdi yeni çıhannar mermer. Bir de çoġu demir. Eskiler o keveḫe adıñı da, sözüñü de yazardı. Hiçbir şey olmadı. Adıñı yazırlar, işleme işleyirler. Gadın mezarlarıña çiçeḫ çizerler.” (KK:4)

“Gadın mezarlarınıñ üzeriñe çiçeḫ resmi işlenir. Bazı gadın mezar taşıñda göġüs resmi vardır köyümüzde eskiden galma.” (KK:1)

“Mezarın başlarına ağaç ve çiçek dikilir. Özellikle uzun ömürlü olan kayın ağacı mezar başına dikiir. Bu şekilde mezardaki ruhun Allah’a daha yakın olacağına inanılır.Toplumumuzda ağaç; gökyüzü, yeryüzü, yer altı ve insan ile Tanrı arasında irtibatı sağlayan bir kozmik geçiş vasıtasıdır. Ağaç kozmik hayatın bilinmeyen tükenmeyen

kaynağını oluşturmakta öte yandan da gökyüzü ve cenneti temsil etmektedir" (Turan, 2007: 4).

3.7.Bayramlar-Törenler-Kutlamalar-Karşılamalar-Uğurlamalar

Bayramlar, belirli günlerde bütün grup tarafından paylaşılan, toplumu gelenek ve göreneklerinin yaşatıldığı, birçok işlevi bulunan formlardır (Çobanoğlu, 1997: 54-55)

Kaşgarlı, kelimenin kökeninin "bedhrem" olduğunu söyleyerek bayramların "eğlenme, gülme ve sevinme günüdür" olduğunu, halkın bu günleri özel "bayram yeri"nde kutlandığını kaydetmektedir (Kaşgarlı Mahmûd, 176-480).

Geçmişte beri Türklerin birçok törensel faaliyetleri vardır. Örneğin, Hun Türkleri ilkbahar ile birlikte "Lung-cıng" adlı mekânda kutlamalar yaptıkları ve bu törenlerde "Gök Tanrı"ya kurbanlar sunulduğu bilinmektedir (De Groot 1921: 59).Göktürkler ve Uygur Türklerinin her yıl belirli zamanlarda tanrıya kurbanlar sunduğu ve şarkılar eşliğinde eğlendiği günler bulunmaktadır (Eberhard 1942: 73).

Törenler ve bayramlar, dünya üzerindeki tüm milletlerde var olan bir olgudur. Fakat bayramlarsosyal ve kültürel değişmelere bağlı olarak değişim ve gelişim geçirerek günümüze ulaşırlar. Bu süreçte kimi bayramlar, zamanla yok olur kimisi varlığını devam ettirir. Geleneksel bayramlar, diğer bayramlara göre daha yaygın bir etki alanına sahiptir. Bayramlar vasıtasıyla toplumda birliktelik ruhu gelişmekte ve milli bilinç oluşmaktadır.

Geleneksel bayramlar; kişiler arasındaki ilişkileri düzenler, birliktelik hissiyatını artırır. Bayramlar kişilerin arasında var olan problemlerin çözülmesini, gelenek ve göreneklerini öğrenmesini sağlar.

Bayramlarda evler ve evlerin çevresi temizlenir, bayram öncesi alışverişler yapılır, çeşitli yiyecek ve giyecekler alınır.Bayramlardan önce kişisel temizlik de yapılır. Arife günü banyo yapılır, traş olunur, kızlar ve gelinler ellerine kına yakar.

Bu bölümde bugüne kadar gelen geleneksel bayramlarımızın kutlanışı ve bayramların toplum yaşamındaki rolü ele alınmaya çalışılacaktır.

3.7.1.Dinsel Nitelikli Bayramlar

3.7.1.1.Kurban ve ramazan bayramı

Ramazan ve Kurban Bayramları Türklerin İslâmiyet'i kabulü ile kutlanmaya başlamış olsa da Türkler bu bayramları kendi kültür dairesi içerisinde gelenekselleştirme yoluna gitmiştir.

Ramazan Bayramı Hicri Takvime göre Şevval ayının birinci günü kutlanmaya başlanır. Bu ay İslâm'ınbeş şartından biri olan oruç ibadetininifa edildiği aydır. Ramazan Bayramı dabu ibadeti hakkıyla yerine getirmenin sevinci içinde kutlanır.

Kurban Bayramı da Hicri Takvime göre Zilhicce'nin on ikinci günüdür. Kurban bayramında durumu müsait olan kişilerin kurban kesmektedirler. Ayrıca Kurban bayramında kurban kesenler kesemeyene kurban eti vermekle yükümlüdür.

Kurban içinDivan-ü Lûgati't Türk'te (Atalay, 1985: 10) "yağış"kelimesi kullanılmaktadır. Yağış, eserde "İslâm'dan evvel Türklerin adak için yahut Tanrılara yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban" olarak tanımlanmaktadır. Aynı eserde kurban için kullanılan bir diğer kavram da (Atalay, 1985: 65) "ıdhuk/ıduk"tur. Iduk için "Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırkılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır" bilgisi verilmiştir.

Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Lügat'te (2013) kelimeyi, "Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan şey. 2.eti fıkaraya parasız olarak dağıtılmak niyetiyle kesilen (koyun, keçi, sığır, deve...gibi) hayvan. 3.bir gaye uğruna feda olma."olarak tanımlamaktadır. Türkçe Sözlük'te (2005) ise; "1.Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan. 2. Müslümanlarda kurban bayramı. 3.mec. Bir ülkü uğrunda feda edilen veya kendini feda eden kimse.4.mec.Bir kazada veya felakette ölen kimse."tanımına yer verilmiştir.

Bütün bu tanımlardan anlaşılacağı üzere kurban, Allah'a yakınlık elde etmek için insanın adadığı candır. İlkel dinlerde kurbanla birlikte Tanrılara sunulan hediyeler de kurban kapsamına girmektedir.

Kurban /kurbanlıklar genellikle kanlıve kansız olmak üzere ikiye ayrılır. Kansız insan ve hayvanlardan başka Tanrılara sunulan diğer hediyeleri kapsar. Kanlı kurbanlar Tanrılara sunulan hayvanlardır. Türkler de at, sığır, keçi, koç, kuzu ve öküz de kurban edilen hayvanlar arasındadır.

Kansız kurbanlar yiyecek ve içecek gibinesnelerden oluşmaktadır. Tarihteki ilk kansız kurban örneği Hz. Âdem'in oğlu Kabil'in Allah'a sunduğu tahıllardır.

Hz Âdem'in oğlu Kabil'in tanrıya sunduğu ekin ilk kansız kurnadır (Özkan, 2003: 88). Kansız kurban, türünü buğday, arpa gibi yiyecekler ve su, şarap, kımız gibi içeceklerden oluşmaktadır. Bu gıdalar toplumların ürettikleri yahut önem verdikleri gıdalardan olmaktadır.Kansız kurbanlar tanrıya olan şükranı ifade etmek, doğal afetler gibi istenmeyen durumlardan korunmak gibi sebepler ile sunulmuştur (Çetin, 2008: 30).

Kansız kurbanların bir başka çeşidi de "saçı"dır. Bu kurban,Tanrılar ve iyi ruhlara onları memnun etmek ve rızalarını kazanmak için sunulan cansız nesnelerdir (Kalafat; 1995).Saçı günümüzde düğünlerde bereket ve mutluluk getirmesi için uygulanan birgelenektir. Düğün dışında bir bebek doğunca, bebeğin ilk dişi çıkınca, ilk saçı kesilinceveya ölen bir kişinin ardındanmaddi olarak bir yardımyapılması da saçı sayılmaktadır. Saçı geleneği günümüzde İslâmiyet'in de etkisiyle "sadaka" ya dönüşmüştür (Kalafat; 1995).

Kurban, doğaüstü güçlere yakınlaşmak ve onlar ile iletişime geçme için yaratıcıya bir hediye veya bir hayvanın kesilmesi yolu ile olmaktadır. Böylece kurban insanın Tanrıya olan şükran duygusunun tercümanı olmaktadır.

3.7.1.1.1.Arife günü

Ramazan Bayramı arifesinde yörede hazırlıklar başlamaktadır. Yöresel yemekler, çay ve kahve yanında ikram edilecek ikramlıklar hazırlanmaktadır;

"Bayramlarımızda arife günüñden yemeḫ yapacaḫsak bir gün önceden etlerimizi hazırlardıḫ sarmalarımızı saradıḫ datlılarımızı açardıḫ ketelerimizi yapardıḫ. Ondan sonra bayram günü erken kim kalḫarsa yemeġi hazırlarsa orada yemeḫ yerdiḫ aḫrabalarda. Her sene biriñde yerdiḫ. Erken kalḫan kişi herkeşin yemeġiñi hazırlar. Sütlaşı yapar. Herkeş

bayram namazıñdan sonra gelir yemeġini yer. Ondan sonra ev halkı dolaşır bütün köyü. Zaten gurbansa kalḫar herkeş erkenden gurbanıñı keser. Etleriñi paylar, gurban tikesi yapar. Gelen misafirleri aġırlar. Gurban tikesinden goyar. Gurban tikesiniñ yanında tatlısı muhakkak olur. Arefe, şerefe günleri banyo yapılır. Hazırlıḫ görülür, ev temizlenir. Bayramlarımız çoḫ güzel geçerdi. Kalabalıḫ olurdu. Köylerden buralara çoḫ adam gelerdi.” (KK:34)

Bayramlardan önce evlerde bayramı karşılamak için temizlik yapılır. Kete, katlama, çörek gibi yöresel yemekler bütün ahaliye yetecek kadar çok yapılır.

“Arefe günü helva yapılar, çöreḫ pişiriler. Herkes banyo yapar. Tırnaġıñı keser. Oḫur, geçmişleriñe baġışlar. Ölüleri adıña bir ḫayır yapar ihtiyacı olannara. Bir fakir varsa arefe günü oñu hemen eve çaġırarlar. Yemeḫ yaparlar gelsiñ bize diye. Eviñe eşya gönderirler.” (KK:1)

Bayram günü namazdan sonra köylü bir evde toplanıp kahvaltısını yapmaktadır. Bu yüzden kadınlar arife günü herkese yetecek kadar yemek yapmayadikkat etmektedir;

“Bayram günü ‘Ḫelise’ yapılar. Den, tavuḫ veya gırmızı etnen yaparlar. Öyle olur ki macun gibi. Köyü davet ederler. Adam kete yapar, çöreḫ yapar, köynen paylaşır. Der; geliñ, buyuruñ bize gideḫ. Kete var. Kim davet ettiyse bayram sabahı oraya giderler.” (KK:1)

Arife günü kişisel bakım da yapılmaktadır. Kadınlar ve genç kızlar saçlarına kına yakmaktadır;

“Bayramda mesela Gurban bayramıñda özelliḫle gadınnar, gızlar bayramıñ bir geje öncesiñden gına yaḫardı arefe günü. Gadınnar çocuḫlarıña da yaḫar. Geje saat on ikiyi, biri geşti mi derlerdi ki büyüḫlerimiz; aha, suyumuz zemzem suyuña döñdü.” (KK:7)

Yörede arife gününü bayram gününe bağlayan gece pınarlardan akan suyun şifalı olduğuna hatta zemzem suyuna dönüştüğüne inanılmaktadır. Bu yüzden arife suyundan içilmesi ve banyo yapılması yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır;

“Bütün aḫan çeşmeler, pınarlar, dereler, çaylarıñ zemzem suyuña döñdüġüñü söylerdileler. Geje saat on iki de bir de çayda yıhanan gadınnar olar. Genş gızlar da çeşmeye giderdi. Bütün köy, herkes o çeşmelerde toplanırdı geje saat bir de iki de. Herkes birbiriñe haber ederdi bu geje zemzemdir diye. Güġümünü alañ, bidonuñu alañ çeşmede gaynardı. O suyu getirerdiḫ. Gınayı o suyla garardıḫ. Elimize gına yahardıḫ. Gına iyi tutmayınca üzülürdüḫ. Gına iyi tutsun diye rahmetlih annem sarıyaġ sürerdi elimize; ay gızım, duruñ beḫleyiñ bu şimdi gızartacaḫ derdi. Geje gına yaḫanda elimize çorap da geçirerdiḫ yataḫ batmasıñ diye. Sabah gahardıḫ elimizi o zemzem suyuynan yıhardıḫ.” (KK:7)

“Bayramdan bir gün önce çeşmeden zemzem aḫar derdiler. O suyla banyo yapardıḫ. Çocuḫlarımızı banyo yaptırardıḫ şifa bulsunnar diye. Pınardan su getirerdiḫ. Biz durañ suyu deġil, aḫañ suyu daha yüce tutarıḫ. Aḫan su temizdir. Evde duran suyu içmeyiz. Pınardan gider içeriz suyumuzu.” (KK:40)

Bayramdan bir gün önce köyün gençleri toplanarak evlerin bacalarından sarkıttıkları torbalar vasıtası ile yiyecek toplamakta ve hep birlikte yemek yemektedirler;

“Bayramdan bir gün önce aḫşam köyün genşleri toplanırdı eskiden. O zaman çatı yoḫudu. Evler damıdı. Ordan bajadan bir torba sallanırdı. Adam eviñde ne varsa o torbaya goyardı. O genç oñu alır giderdi. Köyün gençleri toplanar bir yerde yiyerdi.” (KK:25)

Arife günü kadınlar ve erkekler camiye gidip bayrama ulaşmalarının şerefine şükür namazı kılmaktadır;

Özellikle arife günü kıyafet yıkanmamasına özellikle gayret gösterilmektedir;

Arife günü patlar yuyulmaz. Biriktirer bayram bitende yıḫarsın. Bayramda da Arefede de yaḫanmaz. Deyerler günahmış. Eziz günde çamaşır yaḫanmazmış.” (KK:4)

3.7.1.1.2.Bayram sabahı

Yörede bayram sabahı genç yaşlı çocuk herkes için büyük bir sevinç vasıtasıdır. Herkes bayram günü bayramlık kıyafetlerini giyer ve süslenir. Bayram namazından sonra aile büyükleri ziyaret edilir;

“Konfeksiyon yoḫgen ipek elbiseler dikilirdi. Onlara uygun kurdeleler kesilirdi. Ellerimize kına yaḫılırdı. Aḫşamdan herkes banyo yapar, herkes süslenir. Eşyalar hazırlañır aḫşamdan. Erkenden galḫıp ellerimiziñ kınasıñı yıḫardıḫ. Hemen giyinirdiḫ bayramlıḫlarımızı. Grup haliñde aḫrabaları gezerdiḫ. Biz gider büyükleriñ elleriñi öperdiḫ. Onlarda para, mendil, şeker verirlerdi.” (KK:36)

Bayramın ilk günü camide bayram namazı kılınır.Namazdan sonra hep birlikte mezarlık ziyaretine gidilir. Bayram günü yapılan ilk şey ataların ruhunu memnun etmek adına mezar ziyaretlerinin yapılması ve ardından ev ahalisi ile bayramlaşılmasıdır. Bayramlaşma ev içinden bütün köye yayılarak devam eder;

“Bayram namazı gılındıḫtan sonra hemen mezarlıġa gidilirdi. Eve gelende herkes yaşlarıña göre sıraya dizilir. Biz eşimiziñ elini öperiz. Çocuḫlar bizim elimizi öper. Küçüḫ gardeşler ağabeyleriniñ veya ablalarınıñ eliñi öper. Bu bir sıraya göre yapılır en küçüḫten en büyüġe doġru.” (KK:36)

“Bayramlar bitende gider ev ahalisi ölüleriniñ başıñda oḫurdu. Bayramda zaten namaz gıldıḫtan sonna ilk iş mezerliġe gideriḫ. Sonna bir ev bütün köyü getirerdi, yemeḫ vererdi. Topluca orda yemeḫ yer ondan sonna bütün evleri gezer, büyüḫleri ziyaret ederdiḫ.” (KK:40)

“Şimdiki bayramlar eskiden kötüdür. Eskiden benim kimi yaşlılar bile camiden çıḫar çıḫmaz her evi dolaşardı. Şimdi bir gençler bir de çocuḫlar dolaşır. Herkes gendi eviñe çekilmiş. Şimdi camiden çıḫar herkes mezarlıġa gider, orda herkes birbiriyle bayramlaşır. Orta biter bayram. Eskiden ev ev dolaşırdılar. Herkesiñ hal hatıriñı sorardılar. Herkeşden haberiñ olardı. Kimiñ ne yaptıġıñı bilerdiñ.” (KK:3)

“Bayram günneri biz camideyken burda yemeḫ hazır olardı. Mezersenniġe giderdiler. Dua yapar, inerdiler. Mezersenniḫten indiḫten sonna pilavı, eti, hoşafı yenerdi. Mezerden gelende hastaları ziyaret ederdiḫ. Sonra ev ev dolaşardıḫ. Dargınları bir araya getirerdiḫ, barıştırardıḫ. Kötülüġü aradan galdırardıḫ. Kötülüḫ kötülüḫ getirer. İyiliḫ iyiliḫ getirer. Taziyesi olannara giderdiḫ. Onarıñ göñlüñü hoş tutardıḫ.” (KK:30)

Görüldüğü üzere bayramlar iyiliklerin ve güzelliklerin çoğaltılmaya çalışıldığı, küslerin barıştığı, yardımlaşmanın öneminin anlaşıldığı özel günlerdendir. Fakat günümüzde bayramların bu toplumu birleştirici işlevi nerdeyse yol olmuştur;

"Yarın bayramdır diyende millette öyle bir heyecan olardı. Kimse evlere sığmazdı. Şimdi bayram gelmiş ne? Normal günden fargı yoḫ." (KK:40)

Bayram sabahı ilk olarak yapılacak şeylerin arasında yası olan kişilerin evinin ziyaret edilmesi ve ardından yaslı ailenin bayramlaşmaya davet edilmesidir. Ölünün ilk bayramına halk arasında 'Kara bayram' denilmektedir;

"Bayram günü yaḫın zaman da ölüsü olan haneniñ bayramıñ ilk günü namazdan sonna gider eviñe oturur. Bir Fatiha oḫur, göñlüñü hoş eder. O adamı da davet eder; gel, buyur bayramlaşalım köyce." (KK:1)

"Erkekler camiden çıkınca mezarlığa giderler. Mezardan gelince de 'Kara Bayram'ları dolaşırlar. Kara bayram; mesela birinin yakını ölür onun ölümünden sonra geçen ilk bayramıdır. Aile yakınları ziyaret edilir, baş sağlığı dilenir. Gelinir hemen erkekler kurbanı keser. İşte kurban etiyle oruçlarını açarlar. Sonrasında artık akşama kadar kurban etiyle uğraşılır." (KK:18)

Bayram sabahı ağız tatlılığı getirmesi ve maddi gücü zayıf insanlara yardım olması için camide şeker dağıtılması geleneği vardır;

"Eskiden bizim köyde bir tas alıyorlardı. Hane başı tası dolduruyorlardı. Diyelim bayramlaşmaya geldi köy halgı gençler iki üç torba şeker toplardı. Giderdiḫ camiye. O zaman taziye evleri yoḫtu. Herkese bölünürdü. Herkes payıñı alar giderdi." (KK:1)

Kurban bayramı sabahı ilk olarak özenle seçilen ve süslenen hayvanlar, vekâlet yolu ile kesilmektedir. Yörede genellikle birden fazla kişinin ortak olduğu büyükbaş hayvan kesilmektedir;

"Yedi kişi bir gurbana ortaḫ oldu. Yedimiz de bir olar gurbanı keseceḫ adama vekaletimizi vereriḫ. Sorar; vekâletiñizi verdiñ mi? Biz de yedimiz yerdiḫ deriḫ. O adamda aldım der vekâleti. Gurbanı keser. Oḫuyar, hamımız da onuñla beraber ohuyarıḫ." (KK:4)

Kurban etinin şifa, bereket olduğu ve en az yedi kapıya bu etten pay dağıtılması gerektiğine inanılır. Kurban kesilir kesilmez pay dağıtılır. Bundaki amaç kurban kesemeyenlerin bir an önce kurban etinden yemesidir;

“Gurban berekettir. Gurban malıñdan götürmez, eḫsilmez malıñ. Artar, bereketli olar. Gurbanı kesende en az yeddi gapıya dagıtarıḫ. Olmayannara vereriḫ ama var olannar da birbiriñe verer. O da getirer saña verer.” (KK:4)

“Kurbanı götürmeden önce herkes eviñde bir gap tuz oḫutur. Tuzu da tosuna yaladırıḫ. Tuzuñ gerisiñi de eve getiririḫ. Yemeġimize tökürüḫ o tuzu. Hamuru yoġurur tökürüḫ o tuzu. Bereketmiş.” (KK:4)

Kurban bayramı sabahı ise ahali ilk olarak kurban eti yemekte, bu sabahı oruçlu olarak karşılamaktadır. Bu oruca “Kurban orucu” denilmektedir;

“Kurbanı keserler. Hemen keser kesmez tandır yanar. Erkekler kurbanı kesip daha postlamadan hemen karnını yarıp bir bacağını kesip ortaya atarlar. Kadınlar hep kalabalık oluruz. Kadınlar oturur o butun etini ince ince uzun uzun çizerler şeritler halinde. Onu tuzlayıp şişe geçirip tandıra salarlar. Hemen orda pişirilir. Erkekler genelde oruçlu olurlar. Yaşlı kadınlar falan oruçlu olur. Orucu kurban etiyle açarlar. Genelde kurban orucu tutarlar. Kurban bayramına iki gün kala burada oruç tutulur. Sonra da o kurban etiyle oruç açılır. Sabah kalkınca kahvaltı yapmıyorlar, çay içmiyorlar. Büyükler özekllikle hiçbir şey yemez içmez. Biz mesela kete atıştırırız, bayram hazırlıklarından yeriz.” (KK:18)

Kurban bayramı sabahı hemen her evde tandırlar yanmakta et yemekleri pişirilmektedir;

“Gurban hazırlığı yapılardı. Gurban kesilerdi. Et eve gelerdi. Mesela eti olmayan yedi eve paylaşılırdı. Tandır yaḫılırdı. Tandırda ‘Şiş Kebab’ yapardıḫ. O zaman mangal falan yoḫtu. Tandırda ne yapılırdı? Bayramdan bir gün önce lavaş eḫmeg pişerdi bayram sabahı kebabla yensin diye.” (KK:7)

3.7.1.1.3.Ziyaretler

Bayram sabahı ziyaretler genellikle toplu halde yapılmaktadır. Köyde camiden çıkan halk grup grup diğer haneleri ziyaret etmektedir;

“Köyüñ erkeḫleri grup halinde bütün evlere giderdiler. Bir bakardıḫ ki başka köyle grup grup bayramlaşmaya gelirdi. Bir grup bizim evde yemeḫ yerdi. Başka grup başka bir eve giderdi. Herkes onu baştan taksim ederdi. Bayram gezdikten sonra o taksime uygun bir şekilde yemeḫler yenirdi. Millet dağılırdı.” (KK:36)

Ev ahalisi ile bayramlaşıldıktan sonra günün diğer vakitlerinde ailecek akrabalar ve komşular ziyarete gidilmektedir.

3.7.1.1.4.İkramlar

Bayram namazı kılındıktan sonra köyün zengin ve hatırı sayılır kişileri tarafından bütün köy davet verilir. Yöresel ismi ‘Helise’ olan bir et yemeği misafirlere ikram edilir;

“Bayram namazı gılındıḫtan sonra köyüñ aġa evinde ‘Ḫelise’ denilen yemeḫ yapılır. Yemeḫler verilir. Goyunnar kesilir. Köyüñ hepsi doyurulur. Aġa tarafıñdan varsa ihtiyaçları garşılanar. Hacı nenem diyerdi. Bayram günü bir günde üç legen eḫmeg yapardım, yine yetmezdi. Üç sefer tandır yahardıḫ. Misafiri, köylüsü, işçisi, tarlada çalışañı, goyuñu malı güdeni hepsi gerlermiş mutlaga.” (KK:7)

“Sabahleyin bayram sabahı bir yerde yemeḫ hazırlanır. Toplanar gelersin bir evde sabahleyin gahvaltı yaparsıñ. Yemeġiñ hazırsa yemeḫ verirsiñ. Yemeġimiziñ en gıymetlisi et. Kahvaltıda kete olur, bal olur, yaġ olur, peynirlerimiz, yumurtamız olur. Ama eġer zamanı da gelmişse tatlıñı verirsiñ. Her evde hazır olur. Kahvaltıdan sonra herkes eviñe gelir. Önce ev ahalisi birbiriyle bayramlaşır sonra köy gezilir. Evelden gapı gapı aile büyüḫleri gezilirdi. Ama şimdi herkes bir yere dağıldı. Şimdi de telefonla mutlaga bayramlaşırız. Ben büyüḫlerimi ararım, meñden küçüḫlerde büyüḫ olaraḫ meñi arar.” (KK:25)

Bayram sabahında yapılan kahvaltılar diğer günlere göre hazırlanan yiyeceklerin türü ve çeşitliliği açısından farklılık arz etmektedir. Bayram sabahı yapılan kahvaltılara çok daha fazla önem verilmektedir;

“Ramazan bayramıñdan bir gün önce kete yaparız. Fetir yaparız. Tatlılarımızı, helvamızı mutlaḫa yaparız. Bayram sabaḫı gahvaltısı üç gün onnnarnan yapılır değişiḫ olsuñ diye. Yani annarsın ki bu sabah bayramdır. Gahvaltı bile değişiḫ olur.” (KK:7)

Bayramlarda ziyarete gelen misafirlere çay, kahve gibi içecekler; tatlı, hamur işleri ve eğer Kurban bayramı ise kurban eti ikram edilir;

“Misafirler çay, gahve ikram edilir. Eġer vaḫtiyse yemeḫ yedirilir. Tatlı ve şeker ikram edilir. Eġer Gurban bayramıysa tike dediğimiz etten mutlaka verilir.” (KK:25)

“Bayramlarımızda arefe günüñden yemeḫ yapacaḫsak bir gün önceden etlerimizi hazırlardıḫ sarmalarımızı saradıḫ datlılarımızı açardıḫ ketelerimizi yapardıḫ. Ondan sonra bayram günü erken kim kalḫarsa yemeġi ḫazırlarsa orada yemeḫ yerdiḫ ahrabalarda. Her sene birinde yerdiḫ. Erken kalḫan kişi herkeşiñyemeġiñi hazırlar. Sütlaşı yapar. Herkeş bayram namazıñdan sonra gelir yemeġiñi yer. Ondan sonra ev halkı dolaşır bütün köyü. Zaten Gurbansa kalḫar herkeş erkenden gurbanıñı keser. Etleriñi paylar, Gurban tikesi yapar. Gelen misafirleri aġırlar. Gurban tikesiñden goyar. Gurban tikesiniñ yanıñda tatlısı muhaggag olar.” (KK:34)

3.7.1.2.Bereket törenleri

3.7.1.2.1.Adak kurbanı

Adak, kişinin bir yükümlülüğü olmadığı halde, Allah rızasına kazanmak yahut bir dileğinin kabul olması için, bir ibadeti veya iyiliği yapmaya söz vermektir. Genellikle adak koyun, inek gibi bir hayvanın kurbanı olmaktadır. Adak kurbanı kesildikten sonra kırk kapıya dağıtılması geleneği vardır;

“Adaḫ gurbannarımızı keser gırḫ eve dagıtarıḫ. Gurbanıñ ganıñdan adaḫ kestiġiñ kişiniñ üzüñe çalarıḫ. Alnıña, burnuña, yanaḫlarıña üç yerden vurarıḫ.” (KK:4)

“Adaḫ gurbanı da vardır bizde. Misal torunum oḫulu okudu bitirdi, çocuġun hastalıḫtan kurtardı, ev yaptıñ, traḫtör aldıñ bu dileklerіniñ olması için adaḫ adar kesersiñ. Kesersin ama kendin yemezsin. Bir de ḫakike gurbanı vardır. Dedesi veya babası her doġan çocuḫ için keser. Peygamber efendimiz hep kesermiş. Durumu olan yapar tabi. Mesela meñim gayınvalidem beş tane çocuḫ doġurdum beşine de kesti. Bu eti ev ahalisi yiyebilir. Bunların bereket getirdiġi düşünülür. Bu gurbanıñ kesildiġi çocuġuñ uzun ömürlü olduġuña, Allah Teâlâ’nıñ oñu koruduġuña inanılır.” (KK:34)

Eğer bir şartın gerçekleşmesi için adanan bir adak varsa, şart tamam olduğunda adak kurbanın hemen kesilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Herhangi bir şart olmadan adanan adak için ise kurban kesimi için belirlenen herhangi bir vakit bulunmamaktadır.

3.7.1.2.2.Yağmur duası

Yağmur, insanın ve evrenin devamı için büyük önem taşımaktadır. Yağmur, dinimizde ve kültürümüzde ise rahmet olarak anılmaktadır. Halk yağmur yağmadığı zaman yağmur duasına çıkarak yaratıcıdan yağmur isteğinde bulunur.

Yağmur doğaya bereket getiren, bitki ve hayvanların devamlılığını sağlayan ve insanları mutlu eden bir doğa olayıdır. Yağmurun yağmaması kuraklık ve kıtlığa sebep olmaktadır. Bu nedenle insanlar, yağmur yağdırmak için bazı dini ve sihri uygulamalara başvurmaktadırlar (Leach, 1972:921). İnsanlardoğaya hükmetmek içinolağanüstü güçler ver ruhlardan yardım istemektedir (Erginer, 1997:211).

Anadolu’da yağmur yağdırmak için namaz kılma, dua etme, oruç tutma gibi dinî; kıyafetlerin ters giyilmesi, avuç içlerinin yere döndürülmesi, okunan taşların suya atılması, bezenen bazı nesnelerin ev ev gezdirilmesi gibi büyüsel uygulamalar yapılmaktadır (Erginer, 1997:212-213).Başgöz, yağmur yağdırma törenlerinde yapılanları beş gruba ayırarak incelemiştir;

1) Yağmur Duası: Kısal kesimlerde uygulanan namaz kılma, taş okuyup suya atma gibi uygulamaların kadın, erkek, çoluk çocuk birlikte yapılmasıdır.

2) Çocukların Yağmur Gezmesi / Çömçe Gelin: Yörede yaşayan çocukların yağmur tanrısını simgeleyen bir nesne ile ev ev dolaşıp tekerlemeler söyleyerek yiyecek, içecek istediği bir törendir.

3) Yağmur Töreni Olarak Köse Geldi: Yöreden gençlerin erkek ve kadın kılıklarına girerek ev ev dolaştığı seyirlik oyun niteliği taşıyan bir törendir.

4) Yağmur İçin Yalandan Kavga (Mock Battle): Kuraklık zamanlarında köylerden kadınların birbirlerinin hayvanlarını kaçırarak yalandan bir kavga tutuşmaları ile yapılan törensel bir aktivitedir.

5) Kırk Kel Adı Yazmak: Kırk tane kel kişinin isimleri söylenerek bir ipe düğüm atılması ve bu düğümlü ipin yakılarak, külünün bir yağmur oluğundan akıtılması suretiyle yapılan bir törendir (Başgöz, 1986:13-14).

Orta Asyada yaşayan diğer Türk toplumlarında daAnadoludaki yağmur yağdırma uygulamalarına benzeyen yağmur pek çok uygulama bulunmaktadır. Burada, uygulamalardan çeşitli örnekler verilecektir;

Soltonov,Kırgız Türklerinin yağmur yağdırmak için tarlalarda yağmur duası (tülöö) yaptıklarını belirtmektedir (Mambetkaliyev, 1997). Yine Kırgızlara ait Manas Destanı'nda "cay taşı" ile hava durumunu değiştirdiklerini ve bu geleneklerin kamlığın kökeni Sibirya'ya kadar uzandığını ifade edilmektedir (Maldıbayev, 1997).

Dağıstan'da, yağmur yağmasını sağlamak için "Peşapay" adı verilen yerlerde "Gudu" denilentörenler yapıldığı söylenmektedir. Köyün içerisinden bir erkek yanına köyün çocuklarını alarak kapı kapı dolaşmakta ve evlerden yiyecek, içecek toplamaktadır. Mezarlık veya ziyaret yerlerinde dualar okuyup, üzerine okudukları taşları akarsulara atmaktadırlar. Ardından bu ziyaret yerlerinde toplanan yiyecekler hep birlikte yenilmektedir. Bu törene hoca veya mollalar da katılmaktadır. Dağıstan'da uygulanan bir diğer yağmur yağdırma pratiğinde de çocuklar"Godu Godu" adını verdikleri bir değneği süsleyip, ev ev dolaştırarak maniler söylemektedirler. Mani "Godu goduyu gördün mü? / Ona selam verdin mi? / Godu oradan geçerken / Güzel havayı gördü mü? / Verenin oğlu olsun / Vermeyenin kızı olsun …" şeklindedir. Toplanan malzemeler ile yemekler yapılıp hep birlikte yenilmektedir (Gözaydın, 1991:105-108).

Kars'ta da bu uygulamaya benzer şekilde yağmur yağması için "dodu" gezdirilmekte ve "dodu" gezdirilirken şu mani söylenmektedir; "Dodu dodu, neden oldu / Bir kaşıkçık sudan oldu / Verin dodunun hakkını / Gitsin ardına bakını", derler. Bazen "Dodu" yerini "Godi"ye bırakır. "Godi godiyi gördün mü? / Godi'ye selam verdin mi? / Godi buradan geçerken / Bir tas suyun verdin mi? / Ver Allahım bir sürü yağmur" (Kalafat 2001:61).

Kalafat, "Godu" ve Dodu" kelimesini Allah'ın diğer dillerdeki isimlerinden olabileceğini (Kalafat 2001:62), Başgöz, "Dodu" veya "Dodo" isimlerinin "kurbağa" kelimesi ile ilişkili olduğunu(Başgöz 1986:16), Hassan'a ise, "Godu" veya "Kodu" terimlerinin Güneş veya Ay anlamını taşıdığını belirtmektedir (Hassan 2000:101-102). Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da bu gelenek yaygın olarak kullanılır;

"Mesela yagmur yaġardı, durmazdı. Köyden yaşlı bir adam eline kepçeyi alardı. Oñu gezdirerdi. 'Dodu dodu' derlerdi bu oyuña. Deyirlerdi;

Dodu doduyu gördüñ mü?
Doduya selam verdiñ mi?
Dodu gapıdan geçende
Gırmızı gülü gördüñ mü?

Onu diyer, dolaşır, bir şeyler toplardı yaġmur dursun diye. Ama yazıñ guraḫ geçerse biri çıḫar eliñe kepçeyi alar. Bu sefer başka bir dodu dodu türküsü söyliyerdi;

"Dodu doduyu gördüñ mü?
Dodu doduya selam verdiñ mi?
Dodu burdan geçende
Gırmızı don giydin mi?
Yaġ yaġ yaġmur.
Gün baba gün çıḫ.
Kızıl ata miñ çıḫ." (KK:28)

“Bir tane daha vardı yaġmur yaġması için;

“Dodu doduyu gördüñ mü?
Doduya salam verdiñ mi?
Dodu gapıdan geçende
Gırmızı günü gördün mü?

Yaġ verin yaġlamaġa
Bal verin ballamaġa
Godu gülmek istiyir
Goymayıñ aġlamaġa

Dodu doduyu gördüñ mü?
Doduya salam verdiñ mi?
Dodu Allah’tan ne ister
Suluca yaġış ister.

Doduya gaymaḫ gereḫ
Gaplara yaymaḫ gereḫ
Dodu gün çıḫarmazsa
Doduyu yaḫmaḫ gereḫ

Yaġ veriñ yağlamaġa
Bal veriñ ballamaġa
Dodu gülmek istiyir
Goymayıñ aġlamaġa

Dodu tofraġa batmıştı
Garmaladım çıḫardım
Gızıl gaya dibinnen
Gırmızı gün çıḫardım

Yaġ veriñ yaġlamaġa
Bal veriñ ballamaġa
Dodu gülmek istiyir
Goymayıñ aġlamaġa.” (KK:4)

“Yağmur duası” ritüelinde, yağmur Allah’tan istenir. Yörede Allah’ın bu dua karşısında insanlara yardım edeceğine inanılır. Öğlen namazından sonra erkekler, çoluk çocuk köyün yakınlardaki bir dağa çıkarlar. Herkes kıyafetlerini ters giyer ve eller yere dönük şekilde tutularak imamın yaptığı duaya âmin denilir. Hoca duasını bitirdikten sonradağdan toplanan ve üzerine okunan taşlar,Murat Çayı veya kollarına atılır. Yağmur yağdırma ritüellerinde toplum olarak bir inanç söz konusudur.

Geçmişte yağmur yağması için gerçekleştirilen uygulamalarda kullanılan “yada taşı” ile yağmur duası esnasında dağdan toplanan küçük taşların üzerlerine dua okunduktan sonra suya bırakılması arasında benzerlik bulunmaktadır. Yada taşının su ile ilgili olan bağlantısı, günümüz yağmur dualarında toplanan taşların suya bırakılması şeklinde devam etmektedir. Yörede de ziyaret yerlerinden alınıp okunan taşlar Murat çayına atılır ve Allah’a yağmur yağması için yakarışta bulunulur.

Yörede yağmur duasına Allah’a yakın olduğu düşünülen yahut yaşlı kimseler ile çıkılmasının duayı daha makbul kılacağı ve Allah’ın bereket yağdıracağı düşüncesi mevcuttur;

“Bizde yoḫtur ama çevre köylerde hep yaġmur duasıña çıḫarlar. Yüksek daġlarda namaz kılırler, dua edirler. Köy halkı ve köy hocası duaya çıḫar. Eger köyde hoca yoḫsa bir başka köyden çagırirler, yaġmur duası oḫurlar. Ehlileriñ buraya katılması gerekir. Onlarıñ duası daha fazla kabul olur derler.” (KK:34)

Yağmur duasına çıkarken evde bir bebeğin bırakılması gerektiğine inanılır. Bebeğin evde kalınca ağlayacağına ve böylece Allah’ın onun ağlamasına razı gelmeyerek yağmur yağdıracağına inanılmaktadır;

“Yaġmur duasıña çıḫarken büyüḫ daġlara çıḫardılar. Evde de aġlayacaḫ yavru bebeḫ bıraḫacaḫ, gidesen. Onu bıraḫıp gidende Allah onuñ aġlamasıña razı olmaz. Yaġmur verer, annesi babası dönsüñ diye.” (KK:38)

Yetişkinler tarafından uygulanan yağmur yağdırma uygulamaları var olduğu gibi çocuklar tarafından gerçekleştirilen yağmur törenleri vardır. Yörede yağmur yağmadığı

zamanlarda çocuklar ev ev gezerek maniler okumakta ve ev sahipleri çocukların üzerine su serpmektedir. Bu törenlerde, çocukların ıslatılması suya sunulan saçı niteliği taşımaktadır.

Yetişkinlerin yağmur duaları dinînitelikler taşısa da çocukların yağmur yağdırma törenleri bir köy seyirlik oyunu gibidir. "Köy oyunları genellikle güldürü niteliğinde olmakla, şarkı ve dansla karışık olarak, eğlence amacı ile oynanmakla beraber, oyun çıkarmanın, kökendeki dinsel işlevini anımsatan bir ciddiliği, bir saygınlığı vardır" (Şener, 1975: 23).

Yörede özellikle çocuklar tarafından gerçekleştirilen yağmur törenlerinden biri de bir kepçenin bebek suretine getirilip kapı kapı dolaştırılmasıdır. Çocuklar bu kepçe ile kapı kapı gezmekte ve her evin kapısı önünde ıslatılmaktadır. Çocuklar evlerden yiyecek-içecek nevinde hediyeler almaktadır. Yağmur törenlerinde çocukların üzerine dökülen su, yağmur yağışını taklit etmektir.

3.7.1.3.Mevsimlik törenler

3.7.1.3.1.Hıdrellez

Geçmişten bu güne, bazı zamansal değişimler törenlerle kutlanmaktadır. İnsanlar zamanı anlamlandırmak ve zaman hükmetmek zorunda olduğu dönemlerde hayatlarını etkileyen bazı değişimleri çeşitli törenler ile kutlamışlardır. Bu günlerden biri Hıdrellez günüdür.

Hıdrellez, Hızır ile İlyas nebinin buluştuğu gün olarak belirtilmektedir. Hızır ve İlyas kelimelerinin kaynaşmasıyla oluşanHıdrellezgünü 6 Mayıs'tır (Yund, 1960: 130).Türk kültüründe Hızır'la İlyas'ın buluştuğu gün olarak kabul edilen Hıdrellez geleneği, atalar kültünün İslâmi inançlarla bütünleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yörede de bu gün ve Hızır Nebi ile ilgili bir takım inanışlar bulunmaktadır;

<u>Efsane 1</u>

"Benim rahmetliḫ babam köydeymiş. Bir adam babamıñ yanıña gelir. Babam demiş;

-Benim hanım hasta doġum üzeriñe. Ne çayım var ne şekerim.

Deyir; öyle tipi var ki. O zaman telgraf direḫleri vardı ama gıssaydı. Onarıñ başı nerdeyse görünmeyeceḫ. Nasıl tipi var. Gomşu gomşuya gidemir. Ben başımı gaşıyorum. Baña dedi ki;

-Meñim atımı çeḫ içeri.

Ama beni seḫmi bastı. Böyle sıḫıldım. Baña dedi ki;

-Bana baḫ. Seniñ hanımıñ doġum üzeriñe. Bir bardaḫ su getir.

Getirdim. Eliñi vurdu. Götürdüm.

Sordu sen niye öyle düşünürsüñ?

-Vallah, misafirim gelmiş. Çayım yoḫ, şekerim yoḫ. Size bir bardaḫ çay veremiyorum.

-Git, atımıñ terkesiñden heybeyi al gel. Şeker, tütün, çay var. Gah baña çay goy.

Çayı goydum. Adam aġzıña çayı götürüryor. Ama götürür götürmez bitiyor. Anamıyor ne ses geliyor, ne yutuyor. Ama başımı eġmişim o gadar sıñılırım ki üzüñe baḫamirim. Maña dedi ki;

-Maña baḫ. Şimdi ben saña yüz teneke yaġ parası verecem. Sen muñu alacaḫsıñ. Bu ayıñ tarihiñi atacaḫsıñ. Ben bu ayıñ bu tarihiñde gelmediġim zaman sat.

Deyir;

-Meñ zengin oldum. Başıñı aldı gitti.

Adam atıñı çeḫti gideceḫ. Dedim;

-Nere gidirseñ gışdır. Gidemezsiñ, boġulursuñ.

-Oy, nice senin gibileri dağdadır. Yetişmem lazım.

Atına bindi. Dedi;

-Allaha ısmarladıh.

Elim böyle galdı havada. Gözden gayboldu. Baḫtım iz de yoḫ. İşte Boz Atlı Hızır budur. Hızır aleyhisselamı herkes görmüş ama tanımıyoruz.” (KK:31)

Efsane 2

“Hızır en çoh sinirli zamanında gelir. Ya git başımdan deyirseñ.

Erzurumda dabahanede ermiş bir hoca diyor ki;

-Kim gırḫ gün abdest eder, gelir bu camide namaz gılarsa Hızır aleyhiselamı görür.

Bu adam gırḫ gün devam ediyor. Otuz doḫuz bu gün gırḫ olacaḫ. Abdest ediyir. Yanıñda da bir adam var. Diyor ki;

-Ya gardaş, bizim hoca bir yalan söyledi. Dedi gırḫ gün kim bu dabaahaneden abdest alar camiye giderse namaz gılarsa Hızır aleyhisselamı görür.

Demiş;

-Tabi, görürsüñ. Ben de gördüm. Niye görmürsüñ? Bu tas mıdır?

-He.

-Suyu doldurduñ mu?

-He.

-Tuttuñ mu?

-He.

-Döktüñ mü?

-He.

-İşte Hızır aleyhisselam budur.

Yine annamıyır. Gidiyir hocaya diyir;

-Tası seniñ yanıñda tuttu mu. Saña su döktü mü. İşte Hızır o. Ben mi gelif diyecem. Gözüñ görmedi mi?" (KK:31)

Halk arasında Hızır; bazen yeşil bazen beyaz elbiseli, boz veya kır bir atı olan, aksakallı ama yüzü örtülü, elinde kamçı, kılıç veya mızrağı olan bir kimse olarak hayal edilmektedir (Aras, 2002: 44). Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da bu tiplemeye uygun bir Hızır nebi inancı mevcuttur.

Halk arasında zamanın takvime göre değil tabiatta meydana gelen değişimlere göre şekillendiği zamanlarda, tabiatın uyanışı ve baharın gelişi büyük bir coşku ile kutlanmaktaydı (Genç, 1995:15). Hıdrellez günü de hem Anadolu'da hem yörede kışın bitip baharın gelmesi ve doğanı yeniden dirilmesinin sembolü olarak kutlanmaktadır;

"Garılar anladardı. Hıderellaz günde çoḫ gar yaġmış. Deve de galmış. Deveniñ zamanıñda. Orda deve Tebriz'e gidirmiş. Eskiden araba maraba yoḫumuş. Orda galmış. Hıdır nebi oñu gutarmış. Yeriñe getirmiş. Ona Hıdırellaz günü demişler. O gün hep iyi şeyler olar. Güzel dileḫler tutular. O gün Hıdır ile İlyas nebi atlarıña biner insannara yardım eder. Ama atları o gadar hızlı gider ki her yer tipi olar, boran olar. Ama sayılı gündü. Biter. Kışıñ sonuñda gelme zamanıdı." (KK:39)

Rumî takvime göre Nisanın yirmi üçü, milâdi takvime göre Mayısın altıncı günü de halk arasında kışın bitip baharın başladığı gün olarak kutlanılmaktadır (Artun,1990:1-23). Yörede Hıdrellez günü Ermeni küfrünün çıktığı, zorlukların son bulduğu gün olarak tanımlanmaktadır;

"Emim garısı varıdı. Hıdırellezde deġil Ermeniñ kafir küfürü çıhacaḫ diyerlerdiler o zaman. Baharıñ olurdu. Gar olmazdı yeşil çıḫardı. Yine emim garısı diyerdi bugün

gideceyiḫ Ermeniniñ kafiriñi küfürüñü çıharacayıḫ. Herkeş bir şey pişirerdi, giderdiler yiyer içer oynayar gülerdiler aḫşam eve döner gelerdiler. Ne bileyim o zaman kefliydi millet.” (KK:20)

Yörede Hıdrellez gününün tam olarak tespit edilmesi ile ilgili bir takım tahminler yapılmaktadır;

“Eskiden garılar derdi; Hıdırellaz bir sayılı gündü. Artıḫ yaz geleceḫ derlerdi. Çoḫ yaġmur yagdıġı gün derlerdi;Hıdırellaz günüdü.”(KK:39)

“Şubat’ıñ başıñdan sonuna gadar tipi olurdi. Diyerdiler; Hıdırellez geleceḫ.” (KK:31)

İslâmiyet’ten önceTürkler arasında var olan tabiat kültleri, İslâmi inançlar ile zenginleşerek Hıdrellez günü düzenlenen kutlamalarında da kendine yer bulmuştur(Aras, 2002: 50). Hıdrellez kutlanmalarında yer alan bu motifler Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınmıştır. Ağrı’da yaşayan Karapapak Terekeme Türkleri arasında Hıdrellez günü yapılan bir takım uygulamalar ile kaçınma ve inanmalar şöyledir;

-Ağrı’daHıdrellez günü kırlarda kurbanlar kesilir.

-Hasta olan kimselerdağlardan yedi türlü ot toplayıpbir yere asmaktadır.

-Çocuğu olmayan kişiler, gül dalının altına bebek çizer ve salıncak kurar.

-Çocuklar Hıdrellez günü,gün doğarken çiçek toplayıp evlerin kapılarına bırakır.

-Gençler maniler eşliğinde çeşitli oyunlar oynar.

-Hıdrellez günü,günahlarının dökülmesi için herkes salıncakta sallanır.

-Erkekler güreş tutarlar.

-Eve kuru çalı-çırpı götürülmez.

-Evin bereketinin azalmaması için Hıdrellez günü ekmek, hamur, un gibi yiyecekler kimseye verilmez.

-Evlerin bacalarından sallandırılan torbalara ev sahibi tarafından bağlanan yiyecekler köyün gençleri tarafından hep birlikte yenilmekte, eğlenceler düzenlenmektedir;

“Evleriñ bajalarından torba sallandırarlardı. Evinde ne varsa goyardın o torbaya. Meyve, yemiş ne varsa goyardılar. Gençler de toplanır oñu bir yerde yer, eğlenirlerdi.” (KK:25)

“Eskiden biz ot getirer yaḫardıḫ bajalarıñ üzeriñde Onuñ üstüñden atlardıḫ, oynardıḫ. Bajaları gezerdi nişanlı gızlar nişanı oğlanlar. Bajadan mendil sallarlardı. Onnar da meyve bağlarlardı.” (KK:3)

-Yörede Hıdrellez günü toplu olarak yemekler yenmektedir.“Hıdrellezdekibu toplu ziyafetler, fakirlerin ve muhtaçların doyurulması ilkesi eski bir Türk töresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültür tarihinde örnekleri olan bu toplu yemekler toplumda bir fonksiyonu icra ederek hiç kimsenin aç kalmaması prensibini yerleştirmeye çalışılmaktadır” (Turan, 2015: 109).

-Hıdrellez günleri, insanlar ziyaretlerde bulunarak bu günü hayırlamaktadır.

-Hıdrellez sabahı,çeşmelerden getirilen su banyo yapılmaktadır.

-Hıdrellez’dekırlara çıkıp oturan hastaların iyileşeceğine inanılır.

-Hıdrellezde kapalı yerlerde oturulmamaya dikkat edilir.

-Hıdrellezsabahı eve bereket gelmesi için evlerin kapı ve pencereleri açık bırakılır.

-Hıdrellez günü bolluk bereket getirmesi için suya buğday atılır.

-Kişiler Hıdrellez gecesi bir gülfidanının dibine ev, bebek, para gibi istekleri için sembolik resimler çizmektedir. Bu dileklerin gerçekleşeceğine inanmayanların dualarının kabul olmayacağı düşüncesi hakimdir;

“Hıdrellez de tofraġa istediḫleri şeyleri çizerler. Bir goca aġacıñ, bir gül dalınıñ altıña çizerler. Dileḫleriñi bir kagıda yazıf suya atarlar.” (KK:16)

-Hıdrellez gecesi genç kızlar su başlarına giderek dilekler tutarlar.

-Hıdrellez gecesi duaların kabul olacağına inanıldığından yöre halkı uyumayıp dua eder.

-Hıdrellez günü ateşler yakılıp ateşlerin üzerinden atlanmaktadır. Bu şekilde ateşin temizleme gücü kullanılarak arınma sağlanmaya çalışılmaktadır.

-Hıdrellez günü bacalarda ateş yakma geleneği bulunmaktadır. Gençler bu kül ile yüzlerini boyamakta ve kapı kapı gezerek evlerden erzak toplayıp kendilerine ziyafet çekmektedir;

“Hıdrellez’i yapıyorlarmış biz görmedik. Hıdrellez’de bacalarda ateş falan yakıyorlarmış. Daha hâlâ bu geleneği yapan köyler var. Tabi şimdi evler çatı olanda bir şey galmadı da. Yani bizim babalarımız aġabeylerimiz anlatıyordu köyün gençlerinden üç beş on tenesi üzlerini siyaha boyayıp ona bir şey diyorlardı -tabi biz görmedigimiz için aḫlımızda değil-evlerden işte erzak kiminden peynir, kiminden yaġ, kiminden bulgur kiminde bakliyat, kiminden tavuġu varsa tavuh alıp böyle bir yemek yapma gibi gençlerin kendi aralarında gelenekleri varmış.” (KK:2)

“Eskiden ahurlar toprahtaniydi. Sonbaharıñ soġuḫ ayıñda bajalara od goyardılar bajaları gapatmaḫ için. Hem de gejeleri sıcaḫ olsuñ diye. Hıdrellez dediġimiz ayda o gün geldiġi zaman o otları bajalardan bir yere alır baharıñ simgesi olaraḫ yaḫarmışlar. Bahar geldi diye. Bahar bayramı gelince o bajalardaki otlar yanardı.” (KK:25)

-Hıdrellez günü bereket getirmesi için “kavurga” denilen buğday kavurması, hep birlikte yenilmektedir;

“Buġdayı sajda gavururduḫ. Oñu da götürüf değirmende çekirdiḫ aynı un kimin. Oñu peḫmezle haşlayıf gonşulara dağıtardıḫ. Eskiden oñu bereket olsun diye yapırdıḫ. Hıdırellaz gelejeḫ diye oñu beḫleyerdiler. Damlara un serediler geldi mi bassın ayaġın izin görem.” (KK:42)

-Hıdrellez günü dikiş dikildiğinde nasibin darlaşacağına inanılır.

-Hıdrellez günü herkes yeni elbiseler giymekte veya o gün giydiği elbiselerin temiz ve düzenli olmasına dikkat etmektedir.

-Hıdrellez günü geç uyanıldığında kısmetin kapanacağına inanılır.

-Hıdrellez günü kadınlar kına yakar ve süslenirler.

-Hıdrellez günü yörede "Nevruz Ḫaşılı" yapılmaktadır;

"Goyarıḫ yarma pişer, buġda pişer. Onuñ içiñe un tökeriḫ. Ya peḫmeznen ya yaġnan ya yoġurtnan oñu yiyeriḫ. Hıderellez da ḫaşıl çalarıḫ. Ḫaşıl çalınar bol malzemeden. Gapı gapı dağıtalar. Bolluḫ getirer Hıdırellez.

"Ay bitende Hıdır Nevi geler. O gün çile piter. Hıdırelaz atıña biñer öyle boran olar. Gışıñ son günüdü. Boran olanda bilirsin ki artıḫ gışıñ son günüdü. Deyiriḫ; gurban olduġum Hıdırellez atıña minif gezir.Onda da biz ḫaşıl çalarıh yiyeriḫ." (KK:4)

-Hıdrellez günü, açlar doyurulur, dargınların barıştırılır.

-Hıdrellez günü öncesinde ev temizliği bitirilir ve o güne iş bırakılmaz. Çünkü Hıdrellez günü iş yapmanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

-Yörede Hıdrellez gününden bir gün önce "Niyet Çömleği" hazırlanmaktadır. Genç kızlar, etraftan yüzük, küpe, düğme, toka, boncuk, iğne gibi nesneler toplayıp bu çömleğin içine koymakta ve çömleği bağlayıp bir gül fidanın altına gömmektedir. Hıdrellez günü çömlek topraktan çıkarılır. Çömlekten bir nesne çekilir ve bir mani okunur. Okunan maniye göre çekilen nesnenin sahibinin talihi hakkında yorumlar yapılır;

"Mayıs'ıñ altısı Hıdrellez olaraḫ gutlanırdı. Genç gızlar bir güvece seniñ yüzüġüñü, onuñ küpesiñi, başkasınıñ kolyesiñi atarlardı. Onlarıñ üstüñe birer mani yazardılar. Herkes bir mani söyler. Bir nesne çeḫerdi. O gıza derler ki çeḫ. O mani de iyi şeyler çıḫarsa oña göre taḫminlerde bulunurlardı.

Pınarbaşı pıtıraḫ.

O yar gelsin oturaḫ.

Bir o desiñ, bir de ben.

Bu sevdadan gurtulaḫ.” (KK:36)

-Hıdrellezden günü kırlardan toplanan otlar kaynatılıp yemek suyuna katılır.

-Hıdrellezden bir gün önce hayvanı olanlar olmayan evlere süt ve yoğurt dağıtılır.

-Hıdrellez günü çeşit çeşit yemekler hazırlanır.

-Hıdrellezden bir gün önce oruç tutanlar bulunmaktadır.

-Hıdrellez günü, su kenarlarında iki rekât namaz kılınmaktadır.

-Hıdrellez günü,ağaçların dallarına elbiseler asılarak Hızır Nebi’nin bu kıyafetlere dokunması dilenir.

-Hızır Nebi’nin geleceği akşam atların o gece ihtiyaç sahiplerine ulaşmak için Hızır Nebi tarafından kullanılacağı düşüncesiyle, fiziki bütün ihtiyaçları giderilmekte ve atlar süslenmektedir.

-Kâğıtlara yazılan dilekler suya atılır.

-Küçük çocukların yüzüne Hıdrellez suyu serpilir.

-Suya atılan iğnelerin birbirine yaklaşıp uzaklaşması ile ilgili bir takım yorumlar yaparak genç kızlar evlenip evlenemeyeceğini tahminlerinde bulunmaktadır;

“Eskiden Çile çıḫanda giderdiñ gum getirerdiñ. Gumuñ içiñe iġneyi dolur, salırdıñ. Ben filankese gidecem. Baḫalım o igne cüddeşti mi teḫ mi?O iġne cüd olanda evlenerdiñ. Teḫ olanda saña evliliḫ yoḫtu.” (KK:4)

-Hıdrellez günüçörek pişirilerek evin damına koyulur. Çöreği karga alır ve hangi yöne giderse, gencin kısmetinin orada olduğuna inanılır.

“Hıdrellezde ne yapardıḫ biliyor musun? Aa böyle böyle ‘giliḫ’ diyerdiler çöreḫ bişirirdiler. Bacaya bıraḫırdıḫ. Mesela guş o eppeġi alıp hangisiniñ bacasıña götüreceḫ? Gız olan bacaya ha; ula vallaḫ bu meñim gısmetimdir derdiḫ.” (KK:15)

“Türlü türlü yiyeceḫler bıraḫıydilar damlara. Eġirdeḫ bıraḫıydilar. Eġirdeḫ yaġda gızartılañ halbura basılan bir tatlı. İsteyen şerbetli yapardı. İsteyen şerbet goymazdı. Hem dama bıraḫıydiler hem de gendimiz yiyerdiḫ. Eġirdeġi gadınnar, gızlar Hıdırellez zamanıñda yapıydilar. Derdiler; baḫaḫ, garga bunnarı gelif götüreceḫ mi? O nereye giderse bizim gaderimiz de oraya gideceḫ. Biri derdi aha meñ buraya gidecem. Biri derdi meñ buruya gidecem. Güler, eġlenerdiler gızlar. Giden gargayı da takip ederlerdi. Gaderleriñi açmaḫ için yapardılar oñu. Nerde yühseg bir yer bulsalar götürer, oraya bıraḫırdiler. Sonna da beḫlerdiler.” (KK:35)

-Yörede erkek tarafı, henüz nişanlı olan gelinleri için, Hıdrellez günü süslenmiş bir kurban göndermektedir.

-Yörede Hıdrellez günü damlara un bırakılmakta ve unun üzerinde iz olup olmadığına bakılarak Hızır Nebi’nin o gece o eve uğrayıp uğramadığı anlaşılmaktadır. Eğer Hızır o eve uğramışa yılın bereketli olacağına inanılmaktadır;

“Baharıñ gelişidir Hıdırellez. Gışıñ bitişidir. Hayvannarıñ dışarı çıgışıdır. O zaman köyde durumu olan herkes ‘Ekşili aşure’ yapardı. Köydeki bütün evlere daġıtardıḫ. Kirkire diyeriz biz el degirmeni ile üġüdereġ sabaha gadar oturardılar. Gavurga yapar her yere dagıtardıḫ. Kavut yaḫarlardı. Üġüttüḫlerinden şekerli su ile pişirilirdi köylere daġıdardılar. Unu da eleyif bıraġırdılar damıñ üstüñe. Geje Hızır geleceḫ, atınıñ nalı onuñ üstüñe çıhacaḫ diye.” (KK:40)

“Un, şeker, tuzu sinilere goyardıar. Evin bajasınıñ altıña bıraḫardılar. Hıdırellaz bajadañ geler derlerdi. Hıdırellaz gelirse oruya bassıñ diye. Hıdırellazın geldiği ev o yıl çok bereketli olardı. Malıñı yerdin yerdin bitmezdi. O ev sıḫıntı çeḫmezdi.” (KK:37)

Hıdrellez törenleri toplumun tüm üyelerini katılımı ile gerçekleştirilmektedir. Bu törende toplumsal bir eşitlik olduğu görülmektedir. Hıdrellez törenleri her türlü ayrımcılığa karşıdır. Ayrıca, birey bu törenlerde toplumsal baskılardan kurtularak rahatlama imkânı elde etmektedir.

-Yemek, Hıdrellez'de önemi bir yer tutar. Hıdrellez günü için hazırlanan bu özel yemekler bahçeler ve piknik alanları gibi geniş mekânlarda beraberce yenilmektedir.

"Hıdrellez insanların birbiriyle birleştiği, kaynaştığı, yardımlaştığı bir gündür. Hıdrellez kutlamaları insanlar arasındaki bağları güçlendirmekte, dargınlıkların sona ermesi için uygun ortamı oluşturmaktadır. Yapılan yemeklerin diğer insanlar ile paylaşılması veya toplu yemeklerin yapılması, birlik ve beraberliğin yanı sıra sosyal dayanışmayı da beraberinde getirmektedir" (Turan, 2015: 109).

Hıdrellez törenlerinebir yönüyle de dans ve müziğin bir arda olduğu bir gösterilerdir. Bu yönüyle Hıdrellez törenleri bireyin sosyalleşmesi ve kültürlenmesinde etkin rol oynamaktadır.

3.7.1.3.2.Nevruz

Nevruz sözcüğü Farsça nev (yeni) ve ruz (gün) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Hayvancılık ve tarımla geçinen toplumlar kış mevsiminin bitip baharın geldiği gün olarak Nevruz'u yılın ilk günü ve doğanın uyanışı olarak kutlamışlardır (Çobanoğlu, 2000:34).

"Ülkemizde olduğu gibi, diğer Türk memleket ve yurtlarında anma gün ve haftalarının çokluğuna rağmen, bütün Türk dünyasınca müşterek kutlanan bayramlarımızın azlığı dikkat çekicidir. Kendine has törenler ve pratiklerle kutlanan ortak bayramlarımızdan birisi de Nevruz (Ergenekon'dan Çıkış) bayramıdır. Nevruz'un, Orta Asya, Kuzey Türklüğü ile Anadolu ve Balkanlar'da çok eski zamanlardan beri kutlandığı tarihî ve edebî kaynaklarca sabittir. İlk defa Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Divânü Lügâti't-Türk'te "yeni gün (nevruz)" şeklinde kaydedilmektedir" (Özkan, 2007: 179).

Nevruz, İslâmiyetin kabulünden sonra bazı yeni unsurları kendisine katarak kutlanmaya devam etmiştir. İslâmi inançlara göre Nevruz günü; Allah, yeryüzünü yarattığı,

Hz. Adem'in hamurunu yoğrulduğu, Adem ve Havva'nın dünyada buluştuğu, Nuh'un gemisinin karaya oturduğu, Yusuf Peygamber'in kuyudan çıkarıldığı, Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye ayırdığı gün olarak kabul görmektedir (Kutlu, 1990: 109). Nevruz, Hz. Muhammed'in peygamber olduğu;Hz. Ali'nin doğduğu, halife olduğu, Hz. Fatma ile evlendikleri gün olarak kabul edilir. Hatta Alevi inanışlarına göre Kerbela Nevruz günü vuku bulmuştur (Temren, 1995: 152-155).

"Ülkemizde insanlarımız doğulu ve batısıyla, kuzeyli ve güneylisiyle Nevruz'u kutlamaktadır. Sadece Cumhuriyet döneminde bu husus resmî bir bayram boyutunda ele alınmamıştır. Aynı zamanda Nevruz bayramı bu ülkenin insanları arasında kültür birliğinin bir göstergesidir. Bu birliği sözde iddia ve ilmî olmayan tezlerle bozmak yanıltıcıdır. Temelinde dostluk, barış, dayanışma ve birliğin yattığı bayramlar, terörizmi ve bölücülüğü reddederler. Ayrıca böyle bir bayramın mevcudiyeti insanlar arasında ister yeni yılın gelişi ve yılın ilk günü olması, ister tabiatın uyanışı, isterse Ergenekon'dan çıkış veya başka efsanelere bağlı olarak ortaya çıkmış olsun barış, sevgi, dayanışma ve dostluğu telkin ve tesis etmek amacı taşıdığı sürece olumludur ve kutlanmasında yarar vardır" (Özkan, 2007: 185).

Yörede Nevruz kıştan yaza geçişte kutlanan ve doğanın canlanmasını simgeleyen bir şenliktir. Yörede kışın bitişi, toprağın ısınışının sembolü olarak görülen Nevruz ile ilgili bir takım efsaneler anlatılmaktadır;

"Yani Nevruzuñ oluşu; bahar geldi. Hatta onuñ bir temsili daha var. Bir tanesi yoluñu şaşırır. Gidir, bir kayalıġa girir. Çoḫ boran tipi olur gar gışıñ. Adam meñim kimin yaşlı. Adamlar diyer;

-Bu nerdedi? Gelmedi.

Diyende biri diyer;

-Eġer bu geje adam geje yarısıña gadar adam öldü zaten öldü. Ölmese zaten geje yarısıñdan sonna ölmez.

Sorurlar;

-Neden ölmez?

Diyer;

-Geje yarısıñdan sonna tofrag nefeslenejeḫ. Alttan sıcahlıḫ vereceḫ.

Aa onun ismi galdı; Kürd oġlu gayada galan. Kürd oğlu gayada galmış. Üşümüş geje yarısı tofrag ısınmış. Adam orda uyuyuf galıf. Yer gızıf. Gün çıkıf. Adam sabah çıkıf gelif. Diyerler;

-Sen nerdeydin?

-Felanca dağdaydım. Atları goyladım. Atlar köye geldi. Ben yolumu şaşırdım. Bu geje gayada galdım.

Aslında biz Nevruz diyeriḫ o zamana ama burda ‘Kürdoğlu’ diyerler o zamana.” (KK:3)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da gençler, Nevruz gecesi önce bir dilek tutup, sonra kapıları dinleyerek, içerdeki konuşmalara göre, tuttukları dileğin kabul olup olmayacağına dair çıkarımlar yapmaktadırlar.Yörede bu geleneğe “Kapı Pusma” denilmektedir;

“Navruz kutlamaġı böyledi; pişi pişirerdiḫ. Çocuḫlar giderdi, gapı dinleyerdi. Bugün ne gonuşurlar diye. Mesela;

-Sen iyi gonuşursañ işiñ rast gideceḫ. Kötü gonuşursañ işiñrast gitmeyeceḫ.

Derlerdi. Herkes güzel sözler gonuşardı o gün.

Genç gızlar gapı dinleyerdi. Orda eġer güzel söz edilirse derdi;

-Aaa, benim gaderim açılacaḫ.

Orda kötü bir söz gonuşulursa derdi;

-Meñim bu yıl da gaderim gapalıdır.” (KK:39)

“Navruz günüñde de bajadan torba salar gençler malzeme toplarmış köyden. Yumurta döğüştürürlerdi. Eskiden evleriñ üstü tofragtı. Damalara çıḫar, üstüñde ot yahardıḫ. Gomşularıñ gapılarıñı dinlerdiḫ gizlice. ‘Dinleme zamanı’ derlerdi o zaman. Giderdiḫ dinlerdih mesela;

-Ayşe abla evde ne gonuşur?

O gider senin eviñi dilerdi. Sen giderdiñ onuñ eviñi dinlerdiñ. Bu bir eğlence olsuñ diye yapılırdı. Gapılarımız diyeneneceḫ diye herkes güzel şeyler gonuşurdu birbiri haggında muhabbet olsuñ diye. Millet hep dışarıda eğlenirdi.” (KK:44)

Nevruz günü gençler tarafından bacalardan sallandırılan mendil, torba ve çoraplara yiyecekler konulmakta ve bu yiyecekler gençler tarafından hep birlikte yenerek Nevruz kutlanmaktadır;

“Nevruzda çeşit çeşit yemeḫler yapardıḫ. Bajalardan torba sallardıḫ. Çeḫerler. Meyve bıraḫırlar, üzüm bıraḫırlar, elma, armut ne varsa. Torbalara en güzel yiyeceḫleri bırahmaḫ eftaldi. Nevruz gutlarken başga köylerden bizim köye gençler gelerdi. Bizim köyden başka köye giderlerdi. Bizim için baharıñ gelişi Nevruz günü. Ama şimdi elimizden aldılar. Hem de siyasileştirdiler.” (KK:41)

“Damlarıñ üzeriñde geziydiler gençler. Çoraplardan baġ yapıydiler. Aşhanalarıñ bajalarından saliydilar. Yumurta vererdiler. Meyve vererdiler. Oñu da toplur, götürür, yeydiler.” (KK:35)

“Çoraplara ip bağlardıḫ. Bajalardan asardıḫ. İçerine yumurta goyarlardı, yiyeceḫ goyarlardı. Alar köyün genşleri yiyerdiḫ veya herkes evine götürerdi bazen. Bir gün maña buranıñ yerlisi olan nene -o zaman Ermenileriñ aşhana dediğimiz yerleri vardı burada yuvarlaḫ örülen üskeḫ bir yerdir- meñ de ordan işine çorap salıram yumurta sallırem. Arḫadaşlarım daldan iteledi. Meni o ühseḫli yerden saldılar. Allah verdi ki o evin nenesi çoḫ canlı. Eḫmeḫ pişen tandırıñ başıña tüştüm. Nene tutu, çeḫti meni. Allah verdi ki ne

arvad öldü ne meñ öldüm. Ama yumurtam bütün gırıldı. Gısganardılar meñi ondan itelediler. Bütün buna veriyirler bize vermiyirler dediler.” (KK:22)

“Bajadan çorap sallırdi çocuḫlar. İçine yumurta goyurduḫ. Çocuḫlar o yumurtuyu boyur. Oyun oynarlardı. Gençler gelende ceviz, meyve goyardıḫ.” (KK:23)

Nevruz günü toplanan yumurtalar özellikle çocuklar arasında oyun vesilesi olmaktadır. Çocuklar bu yumurtaları renk renk boyamakta ve dövüştürmektedir;

“Yumurta toḫuşturardıḫ. Herges yumurtasıñı gaynadardı evde. Kimin yumurtası gırılarsa karşısındakiñe vererdi. Onnarı yiyerdiḫ. Bazı yumurta vardı on tanesiñi birden gırardı.” (KK:32)

“Yumurta boyar çocuḫlara vererdiler. Çocuḫlar yumurta toḫuşturardı. Aşığı da boyurdular. Nevruz da o boyalı aşıḫlarlarla oynurdu çocuḫlar.” (KK:42)

“Yumurta boyurduḫ. Yumurta döġüştürürdüḫ. Nişanlılı gızlarıñ bajasıña gidirdiḫ. Mendil sallırdıḫ. Onarda varsa yumurta baġlirdi. Ateşten top yapırdıḫ. Havaya atırdıḫ. Yuḫarı köylerden gelenler deri;

-Bunnar Acemdi. Ateşe tapırlar.

Ondan sonna Nevruz bayramıñı Kürtler elimizden aldı. Biz imana geldiḫ. Müslüman olduḫ. Onnar ateşe tapar oldu. Bu sefer onnar yaḫtı ateş. Onnar Nevruz’u bahane edereḫ neler edirler.” (KK:30)

Nevruz günü halk yüksek tepelerde buluşarak, kurbanlar kesmekte en yeni ve en temiz kıyafetlerin giymekte, çeşitli eğlenceler yapmakta ve birbirlerine yiyecek ikram etmektedir.

Ağrı ve çevresinde çocukların evlerinin bacalarına çubukla vurarak “gada bela dışarı, dövlet içeri” tekerlemesini söyleyerek gezilmektedir.

Ayrıca yörede Nevruz'un bilinen diğer adı 'Baja baja'dır. Bu günde halk bezlerden yapılmış bir topa gaz yağı, benzin veya yakıcı başka maddeler dökerek havaya atmakta ve baharın gelişini kutlamaktadır;

"Biz Nevruz'a 'Baja baja' diyeridiḫ. Nedeni ne? Eskiden bu damlarıñ üstüñden bezleri ateşe verir atarlardı yuḫarıya. Şimdi meydannarda ateş yaḫıp üstüñden atlıyorlar ya o zaman da ateşi yuḫarı atarlardı. Baharıñ gelişiñi, havanıñ ısınmasıñı simgeler. Evleriñ gapılarıñı gizlice dinerler. Kim, nerde, ne gonuşuyor? İki erkeḫten biri bayan gıyafeti giyer, biri saggal, bıyıḫ boyar gider evlerden şeker, un, yumurta toplarlar. O an seniñ eviñde bir yemeḫ var hazırda. Oñu da verirsiñ. Oñu toplarlar. Oyuñu gurañ kişiler kendi aralarıñda paylaştırırlar. Bazen de fakir ailelere veririler. Şimdi oñu Kürtler gapmış. Ama bizim ki gibi deġil. Onnar sadece ateş yaḫar, etrafıñda döner, oynarlar, herkes eviñden bir şey getirir, orda yemeḫ yerler, eñlence düzennerler. Ama bizim gibi neden yaptıḫlarını bilmezler. Sadece göstermeliḫ." (KK:6)

"Nevruz gününde top yapardıḫ. Gaz yaġıña batırar, havaya atardıḫ. Eğlenerdiḫ." (KK:22)

"Nevruzda bezleriñ üzeriñe gazyaġı döker telle baġlar havaya atardıḫ. Kürtler diyerdi siz Allah'ı taşlıyorsunuz." (KK:21)

Ayrıca Nevruz günü bacalarda ateşler yakılmakta ve bu ateşten bir parça da evin içine atılmakta idi. Bu gelenekteki amaç eve bereket ve zenginlik gelmesidir;

"Eskiden damlarıñ üzeriñde ot yahardıḫ. Diyerdiḫ dövlet içeri, fakirliḫ dışarı.Zenginliḫ demeḫti devlet. Ateşiñ de külüñü bajadan içeri atardıḫ." (KK:4)

"Bajalarñ üstüñde ot yaḫardılar. O otuñ külüñü de bajalardan döküydüler bereket geleceḫ diye." (KK:35)

Yörede Nevruz günü hakkındaki inançlar ve yapılan uygulamaların diğerleri şöyledir;

-Gençler Nevruz günü"gılıḫ" denilen tuzlu hamurdan yapılmış çöreğin yarısını yiyerek, yatmakta o gece rüyasında evleneceği kızı göreceğine inanmaktadır.

-Gün doğmadan önce sağlık getirmesi için köy çeşmelerinden alınan suyla banyo yapılır

-Bereket getirmesi için karınca yuvasından alınan toprak evin kapısına serpilir.

-Meyve verimi iyi olmayan ağaçlar Nevruz günü "meyve vermezsen seni keserim" diyerek korkutulur.

-Kötülüklerin uzaklaşması için büyük ateşler yakarak üzerinden atlanır;

"İlkbaharıñ gelişiñi kutlarlardı. İnsanlar bazen bacalarda bazen yerlerde ot yaḫar üstüñden atlardılar. Ateş parçalarıñı göġe fırlatırdılar artık hava ısınsıñ diye." (KK:36)

"Nevruz da önceden aġaç yaḫardıḫ guru. Ot yaharıḫ. Şimdi gençler lastiḫ yaḫır. Gidir adamdan istir vermezse çalır getirir meydana. Geçen sene öyle büyüḫ od yahmışlar ki yangın çıḫtı zannetti esker geldi." (KK:42)

-Ata mezarları ziyaret edilir, dualar okunur ve mezarların çevresi temizlenir.

-Toplu şekilde kırlara çıkılarak eğlenceler, şölen ve yarışmalar ve köy seyirlik oyunları düzenlenir. Bunlardan biri de 'Köse Gelin' oyunudur;

"Gençlerden biriñi siyaha boyurlardı külle. Birini de beyaza boyurlardı unna. Biz ona 'Köse' diyerdiḫ. Ev ev gezerdiler. Onnar bir şeyler toplardı. Geleneġi sürdürerdiḫ. Ama beş senedir hemen hemen gaḫtı. Oynardılar onnar düġünde oynar gibi. Topladıḫlarıñı gaç kişi gezirlerse bölüşürdüler. Bazen evleriñe götürerdiler. Bazen de orda yiyer, eylenerdiler. Mesela derdi biri; men yemirem.Haggını eve götürerdi." (KK:40)

"Yirmi bir Mart dedi mi yazdır. Nevruz deyirler. O zaman evler vardı böyle gubbeli. Bajalardan mendil sallardılar. Evdekiler de bir şeyler goyardılar. Gençler toplanardılar, yiyerdiler, içerdiler. Erkeḫler garı gılıġına girerlerdi. 'Köse Gelin' oynarlardı. Gelin, damat bir de zopa elinde biri üç kişi gezerdiler gapı gapı. Oyun yapardılar. Damat gitiġi eviñ gapısıñda bir bayılırdı. Gelinde onuñ saġıña geçer, soluña geçer üzülürdü. Eliñi oḫşardı, üzüñü oḫşardı. Oñu uyandırmaġa çalışardı. Hane oñu hep izlerdi. Bir şeyler alırdı senden. Torbasıñı sırtıña alar başga gapıyı çalardı. Orda da aynısıñı

yapardılar. Toplar, giderdiler. Oñu yer, içer gerisiñi üleşirdiler. Aḫşama da gavurga gavurarıḫ. Unla, yaġla, pegmezle helva yapardılar. Bütün köy yiyerdi. Gapı gapı gelenlere de vererdiḫ.” (KK:37)

-Nevruzdan önce ihtiyaç sahiplerine para, giyecek ve yiyecek yardımı yapılır. Ayrıca Nevruz günü yapılan bayram aşından pay verilir. Bu yemek genellikle ‘Nevruz Haşılı’ denilen yöresel yiyecektir;

“Eskiden ‘Nevruz Ḫaşılı’ çalardılar. Beḫmezi dökerdiler. Beḫmez, yag, yoġurt goyurdular. Hamuru suda çalardılar. Yaġ eriyende sökerdiler pişirerdiler. Şeker deġil beḫmez goyurdular üstüñe.” (KK:39)

-Nevruz günü herkes birbiriyle bayramlaşır. Birbirlerine ikramlarda bulunurlar. Daha sonra, yakın zamanda cenazesi olan evlere gidilip başsağlığı dilenir.

“Gomşular tepsilere yemeḫle, meyveler, guru yemişler ne varsa goyar getirerdi. Evde ne varsa. Sen de onuñ gapısıñı çalar hediyeleriñe giderdin. Diyerdi;Nevruzuñ ḫayırlı olsuñ. Günün aġ olsuñ. Malıñ bereketli olsuñ. Ömrüñ yahşı olsuñ.” (KK:23)

-Nevruz günü ekinlerin iyi olması için tarlalarının üzerinde yuvarlanılır.

-Nevruz günü insanlar birbirlerini ıslattığında o yılın bolluk ve bereket içinde geçeceğine inanırlar.

-Nevruz günü evde misafir ağırlamanın eve bollukgetireceğine inanılır.

Nevruz gününe ait bütün bu geleneklerin Türklerdeki su kültü, atalar kültü, taş kültü, eski Türk dinîve Şamanizm ile ilgi olduğu söylenebilir.

3.7.2.Yerel Nitelikli Bayramlar

3.7.2.1.Buğday günü

Kâşgarlı Mahmut XI. Yüzyılda Türk kavimlerinin “buğday” kelimesini kullandığını ifade etmektedir. Bulgur, yarma, döğme kavramları da Türk kavimlerinin büyük kısmında

aynı isimlerle bilinmektedir. Bulgur kelimesi Çağatay Türkçesindeki "Burgul"dan gelmektedir (Oğuz, 1977: 402: Ögel, 1985: 163).

Buğday, dünyada en yaygın olarak kullanılan yiyecektir. Buğdayın üretiminin yapılması milattan önceki devirlere kadar dayanmaktadır. Buğdayın yaygın bir şekilde kullanımı, hemen her koşulda yetişen bir bitki olmasından kaynaklanmaktadır. Bulgurun çok yaygın bir şekilde kullanılmasının bir diğer sebebi de dayanıklı bir besin olmasından ileri gelmektedir.

Bulguru kırsal kesimler yaşayan halk genellikle kendileri yapmaktadırlar. Buğdayın içindeki taşlar ayıkladıktan sonra bulgur yıkanır. Buğdayın büyük kazanlarda suyu tamamen çekinceye kadar pişirilir. Pişenbuğday güneşe serilerek kurutulur. Buğday kuruduktan sonra kabuklarından ayırmak için ağaç tokmaklarla dövülür. Daha sonra buğday elle çekilen iki taş arasında kırılır ve kepeği savrularak elenir. Günümüzde buzahmetli yöntemlerin yerini değirmenler almıştır (Baysal 1993: 33; Aydın, 1994: 52).

Buğdayın kaynatılması ve öğütülmesi Anadolu'nunbirçok yöresinde görülmektedir. Buğdaydan elde edilen ürünlerden yapılan yemekler, ekmekler halkın temel besin kaynaklarıdır. Düğün ya da bayramlarda yapılan keşkek, Muharrem ayında yapılan aşure, çocuk ilk dişini çıkardığında yapılan diş hediğinin temel malzemesini buğday oluşturmaktadır (Halıcı, 1991: 9: Tezcan, 2000: 21).

Yörede bulgur kaynatılırken işbirliği içerisinde işin yürütülmesi söz konusudur. Genç yaşlı herkes toplanmakta hem bulgur kaynatılmakta hem yenilip içilmekte hem de eğlenceler düzenlenmektedir;

"Bulgur gaynadarken bütün gadınnar toplanardı. Hep beraber bütün köyüñ bulgurunu sıra sıra yapırlardı. Herkes birbiriñe yardım ederdi. Şen şagrak vekit geçerdi. Derlerdi; hele İsmail gel, bize bir saz çal, bize bir türkü söyle.Garı, gız toplanardı başımıza. Karpuzlar gelerdi, meyvalar gelerdi. Çayları goyarlardı tandırlara. Ateşiñde mısır pişerdi. Köylü birbiriñe kenetlenerdi. Bir aile gibiydiḫ. İnsanın deġil hevesi uçması gelirdi." (KK:31)

“Diyelim bizim yeddi gomşumuz var. Yedimiz de hediḫ gaynatacaz. İki god ben pişirirem. Hediḫ pişende yerlere kilimleri sererler. O çıḫan buġdayı kilimleriñüstüñe yayarlar. Guruturlar, sırayla herkese yapırlar. O gün aḫşama gadar herkesiñ hediġi pişer. El birliġiyle herkesiñ ki pişer sıraynan. Sonra guruyanda onu yarma yapırlar. Yarmayı tepsiye goyarıḫ daşıñı varsa gara gileyi ayırarıḫ.” (KK:4)

“Buġday gaynatıf sermeḫ şenniḫ gibi yapılardı. Sırala bütün köyüñ hediġi yapılardı. Onnarı kilimlere serer gurudarduḫ. Önceden ‘Goyut’ derdiḫ. Nenem yapardı tatlı şeklinde. Oñu yerdiḫ birliḫte.” (KK:40)

Bulgur ile ilgili ifadeler türkülerimiz, manilerimiz ve atasözlerimizde yerini almıştır. Yörede de bulgur ile ilgili söylenen atasözü ve maniler de bulunmaktadır;

“Ocaḫta bulgur aşı,

Çatıktır yariñ haşı,

Düşmanlar bile etmez,

Baña ettiġiñ işi.” (KK:4)

Ocaḫ başı yañ başı

Meñ yemem bulgur aşı

Teneşirde yıḫana

Gaynanamıñ keçel başı.” (KK:42)

Öyüñde yoh bulgur aşı, kendi gezer bölüġ başı.” (KK:7)

Bulañ bulgur gaynatır bulmayañ omzuñ oynatır.” (KK:25)

Buğday Karapapak-Terekeme Türklerinin mutfağında ekmek, pasta, börek, çörek, mantı, yufka kek gibi ürünlerin yapımında ana maddedir. Yörede buğday sadece bir yiyecek olarak mutfaklarında değil sanatsal ürünlerinde de kullanmışlardır. Yöredeki evlerde halı, kilim ve çeyizlik ürünlerde buğday başağı bir motif olarak sıklıkla kullanılmıştır.

3.7.2.2.Koç katımı

29 Ekim'de mevsimsel bir bayram niteliği taşıyan koç katımının olduğu aya"Koç katımı ayı" da denilmektedir. Kuzuların doğumunun ilkbahar mevsiminde olması istendiği için koç katımı Ekim ayının sonunda yapılmaktadır.Kuzuların soğuktan etkilenmesi istenilmediği için koç katımından bir süre önce koyunlar ve koçları birbirinden ayrılmakta vebesin değeri yüksek gıdalarla beslenmektedir. Koç katımı tarihinin belirlenmesi yörede şu şekilde yapılmaktadır;

"On iki ay var ya. Üç ay yazımızdır. Üç ay yayımızdır. Üç de güzdür. Güzün gırḫ beşi gittiği zaman 'Goç Garışımı' olar." (KK:3)

"Yirmi doḫuz Cumhuriyet bayramında Payız'ıñ yirmi beşidir. O zaman goçu gatiydilar. Guzu gıştan doġsa ölerdi. Rahmetliḫ babam derdi; guzu yeşilde dogacaḫ ki guzu, guzu ola." (KK:35)

Koç katımı günü hayvanların sırtı ve yüzü kınalanmakta, hayvanın boynuzlarına elma takılmaktadır. Koç katımı günü halk meydanda toplanır, dualar okunur ve çeşitli eğlenceler düzenlendikten sonra koçlar sürüye salınır.

"Güzüñ gırḫ beş günü gettiği zaman goç garışırdı. Goçlar aile olurdu. Goyunnarımızı boya yapardıḫ. Koçları bırahırdıḫ içerisiñe. Çobana hediye vererdiḫ. Elma, armut vererdiḫ. Meyva çıḫmadan önce pişi, gattama pişirerdiler. Çobannarıñ bir çantası vardı. Onun ismi 'dağarcıḫ'tır. Deriden yapılardı. Oña doldurardılar. Çoban götürer, giderdi. Şimdi iki üş kilo elma, armut, portagal, üzüm ne varsa doldurarlar. Çoban birazıñı köyde peşinde gezen çocuḫlara verer. Gerisiñi de aparır gendi öyüñde çocuḫlarıña verer. Goçuñ goyunna birleşmesi bir sevinçtir." (KK:3)

"Goç gatımı zamanında goçlarımızı bezerdiḫ boyardıḫ, gınalardıḫ. Boynularına meyve tahardıḫ. Zengin köylüler goyunuñ boynuña altın taḫardı. Çobanıñ iki boynuzu arasıña köme, pestil taḫan olardı. Onu da çoban alardı." (KK:32)

"Goç gatımı geldiği zaman goçlarıñ boynuzlarıñı, sırtlarıñı boyarlardı. Boynuzlarıña meyva taḫarlardı. Başlarıña gına yaḫarlardı." (KK:25)

“Hayvanı reng reng boyardılar. Goçuñ boynuzlarıña alma geçirirlerdi. Çobana harçlıḫverirlerdi. Şimdi goyun bile yoḫ köyde. Ama goyunu olan köyler hâlâ yapır.” (KK:44)

“Goçu bezirler. Boynuzlarınña elma taharlar. Başınña gırmızı boya sürürler nişan tüştü diye.” (KK:22)

Koç katımı gününden önce yemekler hazırlanır. Köy ahalisi birbirine bu yiyeceklerden ikram eder. En güzel kıyafetler giyilir. Doğacak kuzuların erkek olması için koçların üzerine erkek çocuğu oturtulduğu da olmaktadır. Katım esnasında koç ilk olarak kara koyunla birleşirse kışın hafif geçeceğine, beyaz koyun ile birleşirse kışın uzun ve zor geçeceğine inanılır;

“O gün helvalar çalınır. Köylünüñ heresi birbirinñe dağıdar. Çobanlarımıza on beş guzuda bir guzu vereriḫ.” (KK:22)

“Goç gatanda eger goç gara goyunla olursa kış hafif geçer, yoḫ aġ goyunla olursa çoḫ gar yaġar.” (KK:21)

Yörede koç katımı günü, çobana hediye verilmektedir. Çoban kapı kapı dolaşmakta ve hediye toplamaktadır. Koç katımı günü çobanın görev süresi dolar. Ahalinin verdiği hediyeler ise görevini kazasız belasız tamamlayan çobana teşekkür mahiyetindedir;

“Çobana hediye alınırdı. Daha çoḫ elma alardılar. Goçu süslerdiler. Boyardılar. Temsili olarah iki tane dişi goyun boyanırdı. Goçuñ gendisiñi de bezerdiḫ. Boynuzlarıña bir şeyler asardılar. Biz rahmetliḫ babamıñpeşiñe düşürdüñ. Haydi; goç gatımı var.Çobana götürürdüḫ yemeġiñi, meyvesiñi. Çölde goç gatımı oldu derdiḫ.” (KK:28)

“O goç gatımı günü goçlar ayrı otlar, goyunnar ayrı otlar. Goç gatımı günü çobanıñ vaḫti dolmuştur. Elbise vereñ olar, para vereñ olar, guruyemiş vereñ olar, meyve vereñ olar. Bazısı yün çorap verer. Bazısı yün hırga örer. Herges gücüñe göre bir şeyler yapar. Her ev goç gatanda mutlaga oña bir hediye verer.” (KK:32)

Çobanlar evlerden yiyecek toplama işini bir eğlence tertip ederek temsili bir oyunla yapmaktadır;

“Çobanlar toplanırlar. Bir tane gelin yaparlar oñun bir tane de damadı olur. Üzerleriñe tüy yapıştırmışlar, bıyık yapmışlar, elleriñde sopası, sırtıñda torbası var. Kapı kapı gezer mani söyler o evlerden yiyeceḫ alırdılar.” (KK:36)

Koç katımı günü sadece çobanlar değil köyün gençleri de bereket olsun diye ev ev dolaşmakta ve yiyecek toplamaktadır. Toplanan bu yiyecekler hep beraber eğlence içerisinde yenmektedir;

“Gençler goç gatımıñda evleri gezeydiler. Un yıġıydilar, yaġ yıġıydilar, et yıġıydilar. Sonna gençler bir yerde toplanıydilar. Pişirir yeydiler.” (KK:35)

3.7.2.3.Saya günü

Hayvancılıkla ilgili çeşitli gelenekler toplumumuzda devam etse de “Koyunun yüzü” ya da “Saya” geleneği, yok olmaya yüz tutmuş bir gelenek olarak karşımıza çıkar.

Koç katımının yüzüncü günü olan saya, bütün Türk topluluklarında bilinmektedir.Bu gün sevinç ve coşku içinde kutlanan bir bayram olarak kabul edilir. “Koyun yüzü”, “davar yüzü”, “tekecik” gibi adlarla da anılmakta ve bu gün “yüz kömbesi”, “çoban oyunu”, “saya gezme”, “saya oyunu” gibi oyunlar oynanmaktadır (Boratav 1997, 213; Düzgün 2002, 313-314).

Koyun, Türklerin hayatında önemli bir hayvandır. Hunlar adınıkoyun anlamındaki“kon” sözcüğünden almıştır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri de içerisinde koyun kelimesi olan bir isimle kendilerini adlandırmışlardır. Bunların dışında Türkler mezarları içerisinde “koç-koyun heykelli” olanlarının bulunması, koyunun Türkler için önemli bir sembol olduğunu göstermektedir (Kırzıoğlu, 1959:1847)

Türklerde koyunun doğumu ile ilgili kutlamalara “Saya bayramı”, bu törenlerin icracılarına ise“Sayacı” denilmektedir (Kırzıoğlu, 1959: 1848). Saya kutlaması Anadolu’da koç katımından tam yüz gün sonra ocak ayının başlarında yapılmaktadır;

“Goyunuñ, Ocaḫ ayıñda doġum zamanıdı. Köyüñgençleri bir tane erkeġe goca nene gıyafeti giydirerdiler. Tenekeden davul yapardılar. Erkeḫler gadın gılığıña girerdiler. Uzun bir elbise giyerdiler, başlarıña leçeḫ bağlardılar. Biri tenekeden davulu alardı eliñe. Birisi

gadın olurdu. Birisini oña damat yapardılar. On, on beş erkeḫ toplanardılar. Geje gapı gapı dolaşardılar, söylerdiler;

Goyunuñ yüzü geldi.

Dolandı düzü geldi.

Çobanıñ gucaġıñda

Çaralı guzu geldi.

Çara, yani goyun yazıda doġum yaparmış. Çoban da gucagıña guzuyu alar gelermiş. Guzunuñ da üzeriñde daha annesiniñ suyu galırmış. Ona da çara derlermiş. Evlerden gapı gapı yiyeceḫ toplardılar. Özelliḫle un toplardılar. Hatta sonra birbiriñi unnardılar, eğlenirdiler. O toplanan yiyeceḫlerden gendilerine bir şeyler yapıp yerdiler, içerdiler." (KK:28)

Kutlu, Anadolu'nun bir çok yerinde kutlanan Saya törenlerinde çıkartılan, oynanan dramatik oyunları köy seyirlik oyunlarının kökeni olarak görmektedir (Kutlu, 1987: 119).Bu oyunlar ilk olarak insan hayatının daha verimli olması sağlamak amacıyla ortaya çıkmış olsa da daha sonra halk arasında sadece bir eğlence aracı haline gelmiştir. Mevsimlik bayramlardan biri olan bu gelenek değişen şartlar karşısında etkinliğini bir nebze kaybetmiş fakat hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Geleneğin günümüzde yörede yok olmasının ya da yok olmaya yüz tutmasının nedenleri ise şunlardır:

-Küçükbaş hayvancılığın yörede kalkması

-Son zamanlarda yaşanan kültür değişmeler karşısında köylülerin doğaya bağımlılıklarının azalması,

-Günümüzde, yöredeki köylerde "bireyselliğin" ön plana çıkması

Yörede saya gezmesi üç aşamada yapılmaktadır. İlk olarak bazı seyirlik oyunlar sergilenmekte; ikinci olarak köyün gençleri ile çobanlar mani ve tekerlemelersöyleyerek

evlerden yiyecek toplamakta, son olarak ise bu yiyecekler yenilip hediyeler paylaşılmaktadır.

Halk arasında anne karnındaki kuzuların koç katımından yüz gün sonra canlandığına inanıldığından bu hayvanların sağlıklı olarak dünyaya gelmesi için halk arasında bir takım oyunlar oynanmaktadır.Bir grup genç ve çoban köyde mani söyleyip yiyecek ve para toplamaktadır.Kişiler yılın bereketli olması niyetiyle kapıya gelenlere bir şeyler vermektedir;

“Eskiden ‘Goyunuñ yüzü’ diye bir gün vardı. Goyun yüz günde doġum yapar ay yüzüncü günde. Bizim köyde çoḫ goyun olardı. Garapapaḫlarda goyunu çoḫ sever. Goyunuñ yüzü olmadan dodu bezerdiler. Gendi aralarıñda doduyu bezer, oyun oynardılar. Ev ev gezerdiler. Herkes onnara un vererdi, para vererdi. Hatta bir tekerleme söylerlerdi;

Goyunuñ yüzü gelir.

Dolanır düzü gelir.

Çobanıñ gucaġıñda,

Çaralı guzu gelir.

Onnarı toplarlardı.” (KK:32)

“Goyunuñ doġumuña yaḫın köyüñ gençleri ‘Dodu Dodu’ gezirdiler. Goyun sahiplerinden un topluyurdular. Tabi o zaman harçlıḫ yapıyodular. Birisi torba taşıyordu. Bir erkeḫ gelin gılığına giriyordu. Birisi de damat oluyordu. Biriniñ başıña ot baġlıyordular. Birisinin başıña böyle yaylıḫ çalıyırdılar. Un isterdiler maniyi söyleyereḫ;

Dodu doduyu gördüñ mü?

Doduya selam verdiñ mi?

Goyunuñ yüzü geldi.

Çobanın gucaġıñda

Ala göz guzu geldi.

Adam da diyerdi;

-Bir oynayın baḫalım. Sonra düşünürüz.

Onnar biraz kendileriñe göre çalıf oynuyodular. Adam;

-Tamam, verecem.

Diyordu. Unu veriyordu. Onnar da başga bir gapı çalıyordu.

Beraber yiyer, içerlerdi. Fazla olursa köyüñ baggalıña satarlardı. Para alarlardı, bölüşürdüler. İllaki bir guzu dogacaḫ. O guzu doġmadan dodu bezenmezdi." (KK:38)

"Köyde bir guzu doġanda derlerdi; ha goyunuñ yüzü geldi diyer hemen dodu bezerdiler. Ziller taḫardılar. Oynardılar. Gış günüñe deng gelerdi. Gış günü de millet evde olduġu için, eğlence de olmadığı için gaç zamandır bayaġı eglenceli olardı. Gapı gapı bütün gençler dolaşardı. Meyve, fıstıḫ, ceviz, yumurta vererlerdi." (KK:32)

3.7.3.Karşılama ve Uğurlamalar

3.7.3.1.Asker uğurlama ve karşılama törenleri

Askerlik erkeklerin yaşamındaki geçiş dönemlerinden biridir. "Peygamber ocağı" nitelendirilen askerlik,gencin evinden ayrılmasının hüznünün yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu kutsal görev erkeklerin hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle asker uğurlaması ve karşılaması toplumda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Yörede asker adayının görev yeri ve gidiş tarihi belli olduğunda bütün akraba, arkadaş ve komşuları dolaşarak bu tarihi bildirir. Askere gidecek genç en az bir ay önceden ziyaretlere başlamaktadır. Akrabalar ve komşular ise asker adayına izzeti ikramda bulunmaktadır.

Asker adayının ailesi çocuğunun askere sağlıkla gidip gelmesi için adak adamaktadır. Bazen de asker adayı askere gitmeden önce kurban kesilip ya ihtiyaç sahiplerine dağıtılmakta ya da bu etten yemek pişirilerek köylüye büyük bir davet verilmektedir.

Askere ne zaman gidileceğini öğrenen kişiler gencin ailesini ziyaret edip, ona da hediyeler getirmektedir. Bu hediyeler; çorap, çamaşır, gömlek gibi askere lazım olacak giyecekler ile yiyeceklerdir. Ayrıca kişilerin maddi durumları ve gence olan yakınlıklarına göre para veya altın getirenler de bulunmaktadır;

“Bir seferde askere seggiz, on kişi giderdi bir köyden. Onnarı misafir çagırardıḫ. Yeyerdiler, içerdiler, oynayardılar, civiñe de para goyardılar. Şimdi misafir çaġırma galmadıġından gideriz evleriñe, heresiniñ civleriñe para goyarıḫ, hediye götüreriḫ göñlünden ne gopursa. Şimdi düġün çalan oluyor bazı.” (KK:3)

“Askere gideceḫ oġlanı sen mutlaka yemeḫe çaġırırsıñ. Güle güle demeḫ için askere gideceḫ genciñ baba eviñe de gidilir. O zaman giderken de hediye götürülür. Çocuġa havlu, iç çamaşırı, çorap, gömleḫ falan goyarız.” (KK:25)

“Bir köyden bir genc askere mi gideceḫ bütün köy, arḫadaşı, aḫrabası, gonu gomşu, eşi dostu sırayla onu her gün yemeġe çaġırır. Ev sahibi en güzel yemeḫlerden yapar. Yemeġe çaġırañ askere gideceḫ oġlana hediye verir havlu, iç çamaşırı, çorap, para gibi. Askere gideceḫ kişi fakirse, anne babası yoḫsa ona daha çoḫ sahip çıḫarız.” (KK:7)

Genç askere gitmeden önce uzun süre evinden ayrı kalacağından ve ne gibi doğa olayları ile karşılaşacağını bilmediğinden bir takım hazırlıklar yapmak zorundadır. Bu eşyalar genellikle levazımcılardan temin edilir.

Ardından asker kınası yapılır. Aile bütün köyü yemeğe davet eder. Gencin ellerine kına yakılır, eğlenilir. Gecenin geç saatlerinde biten bu eğlencede askerin ne zaman ve saat kaçta gideceği duyurulur;

“Asker uġurlama düġün gadar şatafatlı geçer. Köyüñgençleri hep toplanır oyanar, eğlenerler.Düğünmüş gibi eğlence yapañ olar. Gına gejesi yapañ olar askere gitmeden bir geje önce. Asker eğlencesiñe bütün köy gatılar. Genç, yaşlı herkes gider, oynar.” (KK:7)

Asker aileleri bir takım kaçınmaları devam ettirirler. Askerin başına bir iş gelmesin diye askerin kirli bir elbisesini veya gencin askere gitmeden önce ısırdığı ekmeğin saklanması gibi gelenekler Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında karşımıza çıkmaktadır. Kimileri oğlunu her türlü kötülüklerden korumak için muska yahut cevşen benzeri malzemeleri gencin kıyafetine iliştirmektedir.

Askere gidecek gençler evden çıkmadan büyüklerinin ellerini öper. Gencin başının üzerinde tuz ve un döndürülür. Bu gelenek askere gidecek gencin 'Başının, gözünün sadakası olsun, başına kaza bela gelmesin' dileğiyle yapılmaktadır.

Asker adayı evden ayrılırken bu günlerin su gelip geçmesi için gencin arkasından su dökülür.Genciyollayacak kişilerin arabalara kırmızı örtü bağlanır. Ayrıca gencin götürüleceği arabaya ise bayrak asılır. Konvoya davul zurna da katılır. Asker adayının yolcu edilirken omuzlara alınıp "En büyük asker bizim asker" diye bağırılır. Bu hareket ile gence cesaret verilmeye çalışılır.

Eskiden ailesine mektup gönderme ve bu mektuplara çeşitli maniler yazma geleneği mevcutken günümüzde bunların büyük bir kısmı ya unutulmuştur. Geçmişte mektuplarda kullanılan bazı maniler şunlardır.

"Asker yolu beẖlerim
Günü güne eẖlerim
Sen git yarim eskere
Meñ yoluñu beẖlerim."(KK:34)

"Mendilim dalda galdı.
Gözlerim yolda galdı.
Yıẖılası gışlalar,
Sevdiğim nerde galdı?"(KK:4)

Çocukları askere giden ailelere "Allah kavuştursun"a gidilir. Bazı asker aileleri çocuklarının sağ salim dönmesi için adaklar adarlar. Çocukları askerliğini bitirdiğinde adak kurbanı kesilir.

Askeri karşılama törenine baktığımızda, asker uğurlamasıyla benzer özellikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Asker döndükten sonra kurbanlar kesilir, yemekler verilir, mevlitler okutulur. Askerden dönen genci ziyarete gelen kişiler çeşitli hediyeler getiriler. Yine askerin sağ salim döndüğünün haberini veren kimseye askerin ailesi tarafından hediye verilir;

"Çocuğunun askerden geldiğini müjdeleyen kişiye aile tarafından hediyeler verilir; askerden çocuḫ gelende biri çıḫar askeriñ anne babasınıñ yanıña giderdi. Müjdemi isterim oġluñ geldiderdi. Baba eliñden ne gelirse vererdi." (KK:25)

Yörede askerlik çok önemli bir görev olarak görülmektedir. Bu durumda askere gidecek olan gençleri yolcu etmek ve karşılamak için gerçekleşen merasimler toplumda birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmekte, askere gidecek olan kişilere gitmeden önce nasıl önemli bir göreve gittiklerini, döndükten sonra ne denli önemli bir görevi ifa ettiklerini göstermektedir. Yörede ki askere uğurlama ve karşılama törenlerini özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir;

"Askerliḫ için sülüsler gerler. Aḫrabalar davete çaġırar. Arḫadaşları toplanar gaç kişidir? Yirmi kişi. Arabala hepsiñi çaġırar. Bütün köylü davet ettiği için bazen bir günde beş eve on eve gidiyorlar. Az olsun oturmaḫ ama gitti olsuñ, kimse göñüllenmesiñ. Herkes gücüñe göre harçlığıñı verer. Sonra gideceḫleri gün gider herkes yolcu eder davul zurna eşliğinde. Allah işiñizi rast getirsiñ diye dua ederler. Kimseniñ boynu büküḫ galmasıñ diye ayrım yapmazlar. Eliñden geldiği gadar yardımcı olmaya çalışırlar. Askerden gelende herkes geler; gözüñ aydın olsuñ diyer. Gurban keserler. Köylüye yemeḫ yedirerler. Oġulları askere gidende aileleler hemen hazırlıḫlara başlar. Oġlum geleceḫ, düġün yapacam diye. Hazırlığıñı yapan hemen oğlunu evlendirir. Hazır olmayan beḫler ne zaman müsait olursa. Zamanı geldiği halde askere gitmeyener toplumda hoş garşılanmaz. Çünkü o bir vatan haini olur. Vatana hainniḫ yapañ herkese yapar hainniḫ. Ona gız bile vermezler. Git askerliğiñi yap, öyle gel derler garşıma. Toplumda adam yeriñe kimse koymaz onnarı. Bir engeli olur o başımız gözümüz üstüñe." (KK:21)

3.7.3.2.Hacı uğurlama ve karşılama törenleri

Hac, imkânı olan Müslümanların Zilhicce ayında gerçekleştirdikleri bir ibadettir. Yörede hacca gidecek kişilerinkimseye borcu olmaması ve döndüğünde kullanacak bir miktara parası olması gerekmektedir. Umre ise, imkânı olan Müslümanların belli bir zamana bağlı olmaksızın gerçekleştirdikleri ibadettir (Harman, 1996: 382, Boynukalın, 1996: 150).

Yörede hacca ve umreye giden kişileruğurlanırken ve karşılanırken bazı ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bu törenler hem hacca veya umreye gidecek kişiyi manen bu yolculuğa hazırlamakta hem de toplumda birlik ve beraberlik duygularını perçinlemektedir.

Yörede hacca gidilmeden bir süre önce konu komşu, akrabalar hacı adayını ziyaret etmekte ve beraberinde çeşitli hediyeler getirmektedirler. Hacı adayı kendisine gelen hediyeleri bir yere kaydederek dönüşte kendisine getirdikleri değerinde bir hediye getirmektedir;

“Haja gidene uġurlamaḫ için eve giderken iç çamaşırı, elbise, pijama, havlu alırsıñ orda gullansıñ diye. Para verirsiñ ihtiyacıñı garşılasıñ diye.” (KK:28)

“Hajdan gelen kişi hediyeler ile gelir. Bu sefer de hediyeyi o verer. Hajı görmeye gidende hurma ve zemzem ikram edilir. Kimiñe akik taşı, kimiñe naylon tesbah getirirler. Yaḫın olanlara daha deġerli hediyeler verilir. Tesbah, seccade, elbise, üzüḫ getirer hajı.” (KK:25)

Hacı adayları ihramlı bir şekilde cami önünden otobüslere binmektedir. Bazı hacı adayları kişilerin özel araçları havaalanlarına götürülmektedir;

“Haja giderken son ana gadar ona hajılara eşliḫ edersiñ. Arabañ varsa arabañla götürersiñ ugurlarsıñ. Geldiġinde de garşılarsıñ.” (KK:11)

Ayrıca hacılara, kendilerini davet eden yahut uğurlayan kişiler tarafından emanet olarak bir miktar para verilerek kutsal topraklarda sadaka vermesinin istendiği durumlar da bulunmaktadır;

“Haja gideceḫ adama gömleḫ, havlu, çamaşır goyarıḫ götüreriḫ, düşerse para vereriḫ haja gitmeden. Veya Mekke-yi Mükerrmede bir fakire vermesi için para vereriḫ. Misal para verersiñ, diyersiñ;

-Hajı bu parayı benim için Medine-yi Münevvere de fakirlere dağıt.” (KK:3)

“Bazen de haja gideceḫ kişiye emanet para verilir ki orada veren kişiniñ ḫayrıña dağıtılsıñ diye. Orda yapılañ bir sadaga niyetiyle geçsiñ diye.” (KK:25)

Hacılar döndükten sonra maddi durumu iyi olan kişiler evleri önünde kurbanlar kesmekte ve bu günü ahali ile birlikte kutlamaktadır;

“Hajı gelende bu sefer ordan sana bir tesbih, namazlıh, üzüḫ getirer. Sen de eġer durumuñ eyiyse hajı gelende eviniñ önüñde bir goyun, bir goç, bir oglaḫ, bir gıdiḫ kesersiñ onuñ önüñde.” (KK:3)

Hacı karşılamalarında kutsal mekânlardan gelen hacının eli öpülmektedir.Bütün ziyaretçilere zemzem suyu ve hurma ikram edilir. Ayrıca ziyaretçilere yakınlık derecelerine göre gümüş yüzük, seccade, tespih, takke, inci kolye, eşarp gibi hediyeler verilir.

3.8.Kalıp Sözler ve Sesler

Kalıp sözler, bir toplumun kültürüne ve kişilerin olaylar karşısındaki tutumlarını gösteren, her toplumda belli bir olay üzerine söylenmesi beklenen, toplumun gelenek ve göreneklerini ışık tutan dil öğeleridir(Sis ve Gökçe, 2009: 1979). Kalıp sözler, toplumun kültürüne, inanç sistemine, insani ilişkilerine ışık tutan (Aksan, 1996: 190) kalıp sözlerin özelliklerini Gökdayı şöyle sıralamaktadır;

1. Kalıplaşmış olarak bulunma

2. Çoğunlukla tümce veya sözcük öbeği dizilişiyle görünme

3. Belirli tümce ve sözcük öbeği türlerinde yer alma

4. Az sayıda sözcükten oluşma (Gökdayı, 2008: 92).

Kalıp sözlerin belirli durumlarda söylenmesi beklenmektedir. Örneğin, bir yemekten sonra "Ellerine sağlık", bir hasta ziyaretinde "Allah şifa versin", bir cenazenin ardından "Başınız sağ olsun" gibi ifadelerin söylenmesini beklemektedirler.

Kalıp sözlerin din ile bağlantılıdırlar. Bu sözlerde Allah, günah, sevap, peygamber, şükür gibi kelimelersıklıkla kullanılmaktadır.

Kalıp sözler, yalnızca belirli olaylar karşısında belirli sözler ile söylenmektedir. Örneğin "Sıhhatler olsun" ifadesi yalnızca banyo yapmış birisi için kullanılmaktadır.

Kalıp sözlerin dua ve beddua, selamlaşma, bir isteği belirtme, kişiyi yüceltme veya eleştirme, teşekkür etme gibi birçok işlevi bulunmaktadır.

3.8.1.Yeminler

Yemin, Türkçe Sözlükte "Tanrı'yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, kendi kendine söz verme" olarak tanımlanmıştır.

Yemin; "aynı inanç ve değer dairesi içinde yaşayan insanların söylediği/söylemediği bir sözün ya da yaptığı/yapmadığı bir işin gerçekliğini veya gerçek dışı olduğunu kanıtlamak, kendi inanılırlık veya güvenilirliklerini ispat etmek için başvurduğu bir yoldur" (Güneş, 2013: 6).

Karapapak-Terekeme Türkleri arasında toplumda kutsal olarak kabul edilen Allah, Kuran-ı Kerim veya Peygamber, ata veya ecdat ruhları gibi değerler üzerinden yemin edilmektedir. Sözlü kaynaklardan derlenen yeminler şu şekilde sıralanabilir;

"Açılan savaḫ haggıyçün."(KK:7)

"Aḫar su hakgı için." (KK:4)

"Allah belamı vere ki."(KK: 14)

“Allah canımı alsıñ ki.” (KK:1)

“Allah seni inandırsıñ.” (KK:42)

“Atamıñ anamıñ goru hakgı çün.” (KK:8)

“Balalarımıñ ağ günüñü görmeyim ki.” (KK:4)

“Balalarımıñ ölü üzüñü öpeyim.” (KK:7)

“Buradan öye varmıyayım.” (KK:4)

“Eḫmeg çarpsıñ ki.” (KK:38)

“Eḫmeg gözüme dursuñ.” (KK:44)

“Gözüm çıḫsıñ.”(KK:10)

“Gur’an hakgıyçin.” (KK:)

“Kör olayım.” (KK:4)

“Ölüsüñü öpüm.” (KK:27)

“Peygamber haggı.” (KK:24)

“Silama varmayayım.” (KK: 36)

“Taş olayım.” (KK:26)

“Tepeme ildirim düşe.” (KK:20)

“Tüylerim aġarmasıñ.”(KK:4)

“Yalan diyeñi yer götürmesiñ.” (KK:41)

“Yalançının öyü yıḫılsıñ.” (KK:14)

“Yavrumuñ hayrıñı görmeyeyim.” (KK:23)

“Yer göġ hakgı için.” (KK:7)

Ayrıca Karapapak-Terekeme Türklerinin en çok kullandığı kalıp sözlerden biri de “Başıña dönüm” ifadesidir. Bu söz hem bir yemin olarak hem de sevgi ifade eden bir kalıp söz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şamanizmle bağlantı bulunan bu uygulama için Moğollar “dzolik”,“gargahu”, Kazak ve Kırgızlar “aynalu” ve “aylanu” terimlerini kullanırlar (İnan, 1998). Bu sözler ile biri için kendini feda etmek ifade edilir. Örneğin, Moğollar hastayı iyileştirmek için hastanın etrafında dönmektedir. Bu uygulama için verilebilecek bir başka örnek de Babür Şah’ın ağır hasta olan oğlu Muhammed Humayun’un hastalığına çare bulunamayınca, oğlunun başında döndüğü ve bu uygulama sonunda oğlunun iyileşip kendisinin öldüğü bilinmektedir (İnan, 1998).

3.8.2.Selamlaşma Sözleri

“Her toplumda gündelik hayatın çeşitli alanlarında kullanılması âdet edilmiş, her toplumun kendine özgü dilsel davranış şekilleri vardır. Birisiyle karşılaştığımızda, bir kimseyle irtibata geçerken veya iletişime girilen kişilerle vedalaşırken genel olarak toplumsal norm şekline gelen kalıplardan yararlanılmaktadır. Bireyler arası iletişimin göstergesi olan bu türden dil malzemeleri iletişime geçilen duruma göre, kendiliğinden oluşan bir refleks gibi ortaya çıkmaktadır. Sosyal yaşamın bir gereksinimi olan bu türden iletişim rutinleri, iletişime katılan kişinin yaşına, mesleğine, cinsiyetine, konumlarına ve kişilerin samimiyet derecelerine göre farklılık göstermektedir” (Selçuk, 2005: 1).

Selamlaşmaktoplumsal iletişimde önemli bir yere sahiptir. İnsanlar evlerine girerken; ulaştırma araçlarına binerken; kahvehane, bakkal ve cami gibi toplu mekânlara girerken birbirleriyle selamlaşmaktadırlar. Selamlaşmak için yörede bir takım kalıp ifadeler kullanılır;

“Ahşamıñız hayra çıha”

“Ahşam şerifleriñiz hayrolsuñ”
“Akıbetiniz hayra çıḫa”
“Günaydın”
“Merhaba”
“Sabah-ı şerifleriniz hayrolsuñ”
“Sabahıñız hayra çıḫa”
“Selamünaleyküm”

3.8.3.Günlük Hayatta Kullanılan Çeşitli Kalıp Sözler

İnsanın günlük hayatında karşısına çıkan olaylar karşısında söyleyebileceği, hazır bir kalıp halinde bulunan sözler bulunmaktadır. Bu sözler birden fazla durum da söylenebilmektedirler. Bu sözler toplumun gelenek-görenekleri vedinîinanışlarının etkisiyle oluşmaktadır. Bu kalıp ifadeler, söylendikleri yerler ve örnekleri şu şekildedir;

Bir yere yeni gelene veya ayrılanlar için söylenenler

“Allah yol açıḫlıġı versiñ”
“Allah’a emanet ol”
“Görüşmeḫ üzere”
“Güle güle gidif, dönesiñ”
“Hoş sefa gidif gelesiz”
“Hoşça kal”
“Selamat gidiñ”
“Ugruñuz açıḫ olsuñ”

Özür dilemek için kullanılanlar

“Af edersiñ”
“Kusura baḫma”
“Özür dilerem”

Kişinin hatıını sorarken kullanılanlar

“Allah iyiliḫ versiñ”
“İyi misiz?”
“Nasılsız?”
“Ne var ne yoḫ?”

Uykuya geçmeden söylenenler

“Allah rahatlıḫ versiñ”
“Geceñiz ḫayr olsuñ”
“İyi yuḫular”
“Taş gibi yatasız, guş gibi galḫasız”

Banyo yapan veya tıraş olmuş kimseler için söylenenler

“Güle güle kirlen”
“Sıhhatler olsuñ”

Çeşitli kutlamalarda söylenilenler

“Bayramıñız ḫıyr mübareḫ olsuñ”
“Bayramıñız kutlu olsuñ”
“Bayramıñız gara gelmesiñ”

Ödüllendirici kalıp sözler

“Aferin”
“El öpenleriñ çoḫ olsuñ”
“Maşallah”
“Su kimin eziz ol”

Kültürel değerleri içerisinde barındıran kalıp sözler

“Ayıptır söylemesi…”
“Büyüḫlerin elleriñden, küçüḫleriñ gözlerinnen öperem”
“Elçiye zeval olmaz”
“Ölünüñ arḫasından gonuşulmaz”

Dinî inançlar ile ilgili kalıp sözler

“Allah bilir”
“Allah Kerimdir”
“Gadere karşı gelinmez”
“Günahtır..”

Batıl inançlar ile ilgili olanlar

“Allah nazardan saḫlasıñ”
“Elemtere fiş kem gözlere şiş”
“Şeytan gulaġıña gurşun”

Bir istek kabul edildiğinde veya reddedildiğinde kullanılan kalıp sözler

“Başım üstüñe”
“Baş üstüñe”
“Amenna”
“Emredersiñ”
“Olacaḫ iş mi?”

Şaşkınlık anında kullanılanlar

“Yoḫ artıḫ!”
“Yoḫ daha neler!”
“Hay! Meñ bu işe!”

Küfür olarak kullanılan kalıp sözler

“Eşşek oġlu eşek”
“Köpoġlu”
“İt oġlu it.”

İstek bildiren kalıp sözler

“Ayaġınıñ altıñı öpeyim”
“Gulun olam”
“Gapıñda köpeġiñ olayım”

Misafir karşılama ve uğurlamalarda söylenen kalıp sözler

“Buyuruñ!”
“Hoş gelifsiz”
“Hoş sefa gelifsiz”
“Gendi eviñiz kimin”
“Yad kimin durmañ”

Halk edebiyatı ürünlerinde kullanılan kalıp sözler

“Kırḫ gatır mı? Kırḫsatır mı?”
“Develer tellal iken, pireler berber iken”
“Bir varmış bir yoḫmuş. Allah’ıñ gulu çohmuş”

“4.3. Masallar” ve *“4.4. Halk Hikâyeleri”* bölümünde bu konuda daha geniş bilgi verilmektedir.

İnsanlara hitap edilirken kullanılan kalıp sözler

“Ay gardaş!”
“Can!”
“Uġurum!”
“Ula!”

Toplumsal hafızada bulunan bu sözleryeri ve zamanı geldiğinde söylenmektedir. Kalıp sözler sohbetleri daha güzelleştirmekte ve insanlar arası iletişimi daha kolay hale getirmektedir. Kalıp sözler halk arasında belirli durumlarda söylenmesi beklenmektedir. Öyleki bu sözler yerli yerinde kullanıldığında söylenebilecek en etkili söz olabilmektedirler. Kalıp sözler içerisinde en fazla dualar, beddualar, yeminler bulunmaktadır.

3.9.Dinsel-Büyüsel İçerikli İnançlar, İşlemler

İnanmak; "1. Bir şeyi doğru olarak benimsemek. 2. Birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek. 3. Bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek. 4. Sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek. 5. Kanarak aldanmak." anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005, 704). İnanç ise; "1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma. 2. Tanrıya, bir dine inanma, iman, itikat. 3. Birine duyulan güven, inanma duygusu. 4. İnanılan şey, görüş, öğreti." anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005, 704).

Halk inancı, "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi"dir (Boratav, 1997: 7). Kalafat ise halk inancını; temelini tamamen dinin oluşturmadığı fakat dinin de tamamen dinin dışında kalmayan yapılar olduğunu söylemektedir(Kalafat, 1999: 88).

Türk inançları ile ilgili en eski bilgilere Çin kaynakları ve Orhun abidelerinde rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda yer, su, Güneş, Ay, ata ruhları için kurbanlar sunulduğu kaydedilmektedir (Kalafat, 1999: 13).

Türkler, geçmişten bugüne birden fazla din ve inanç sitemini benimsemiştir. Bu inanç sistemlerinden Türklerde en çok etki bırakanları; "atalar kültü", "tabiat kültleri" ve "Gök tanrı kültü" dür (Artun, 2002: 5).

Kült, toplumda yüce ve kutsal sayılan varlıklara gösterilen saygıdır (Tezcan, 1996: 120). Türkler arasında bu kültlerden en köklü olanı "atalar kültü" dür. Günümüzde hâlâbu inancın etkileri Anadolu'da sürmektedir. "Evliya", "dede", "baba"atalar kültünün günümüze yansımasıdır (Artun, 2002: 6).Türkler arasında "tabiat kültü"nün kökleri çok

eskilere dayanmaktadır. Eski Türklere göre tabiattakiher şeyin ruhu bulunmakta idi. Türkler bu varlıklarakarşı korku ve saygı karışımı bir his beslemektedir (Ocak, 1983: 27-29).

Eski Türklerin inançlarında kültlerden başka, kendisinde sihri bazı güçlerin olduğu düşünülen, insanlara uğur getirdiği düşünülen "fetiş"ler bulunmaktadır. "Taş, boynuz, pençe, post, deri, bez parçası" gibi nesneler ile yapılan fetişler bulunmaktadır (Örnek, 1988: 46). Bu fetişlerin günümüze yansıması; nazardan korunmak boncuk takılması, evlere at nalı ve dikenli çalı asılması, başa kurşun döktürmek, muska taşımak gibi uygulamalardır (Uraz, 1994: 205).

Türk inanış sisteminde önemli bir yeri olan "Totemizm" de bir toplumun atası olarak görülen hayvan, bitki, doğa olayları gibi unsurlardır. Aynı totemden insanlar tek arasında kan bağı olduğuna inanılmaktadır (Tezcan, 1996: 115). Totemler genellikle avcılıkla geçinen ilkel toplumlarda görülmektedir (Örnek, 1988: 39).

Eski Türklerde var olan diğer inanış sistemi olan "Animizm" de (canlılık, ruhçuluk), kişilerin öldükten sonra ruhlarının bu dünyadan ayrılmadığı ve bu ruhların doğadaki bütün nesnelere girerek dolaştığına inanılmaktadır (Artun, 2005: 84).

Türkler,bu inanç sistemleri ve kültler dışında çeşitli dini sistemlerin etkisine girsede Türk inanış sitemine en uygun olan dinİslâmiyet olmuştur (Turan, 1994: 105).TürklerİslâmI daireye girse dahi eski inançlarından tamamen uzaklaşamamışlardır(Kılıç, 2001: 416).

İnsanlar yüzyıllardırbir şeye inanma ihtiyacı duymuş ama inandığı şeyin temelinin mantığa dayanmasını istemiştir. Halk inançlarında ise inanılan şey de mantık değil inanma ile birlikte gelen mutluluk duygusunun olması istenmektedir (Yardımcı, 1993: 279). Günümüzde "batıl" olarak adlandırılan bu inançlar, eğitim seviyesi veya kültür düzeyi ne olursa olsun herkes tarafından kısmen benimsenmektedir (Yardımcı, 1993: 321).

Halk inançları ile ilgili birçok tasnif yapılmıştır. Boratav'ın halk inançlarıyla ilgiligeniş kapsamlı bir tasnifi bulunmaktadır. Pertev Naili Boratav'ın tasnifi şu şekildedir;

1)Evren üzerine inançlar

2)Güneş ve ay üzerine inançlar

3)Yıldızlar üzerine inançlar

4)Evrenin sonu ve öteki dünya inançları

5)İnsan ve insan vücudu ile ilgili inançlar

6)İnsanların cinsi ve yaşı ile ilgili inançlar

7)Irk ve soy çeşitlenmeleri üzerine inançlar

8)Din ve mezhep ayrımlanmaları ile ilgili inançlar

9)Ermiş kişiler ile ilgili inançlar

10)Tabiat olayları ile ilgili inançlar

11)Dağlar, kayalar, su kaynakları, göller ve ırmaklar ile ilgili inançlar

12) Bitkiler ile ilgili inançlar

13)Hayvanlar ile ilgili inançlar

14)Dönüşümlerin çeşitleri ve onlarla ilgili inançlar

15)Cansız maddeler, eşyalar ve besinler ile ilgili inançlar

16)Konut ve barınakların inanç konusu olan yönleri

17)Maden kuyuları ve defineler ile ilgili inançlar

18)Eski ulu yapılar ve ölenler üzerine inançlar

19) İşler, davranışlar ile ilgili inançlar (Boratav, 1997: 10-80).

Halk bilim ile uğraşan kişilerin çalışma sahalarından topladıkları malzemelere göre yapılan bazı tasnifler de bulunmaktadır. Mehmet Aydın'ın tasnif çalışması şu şekildedir:

1)Evlenme ile ilgili inançlar

2)Çocuk ile ilgili inançlar

3)Nazar ile ilgili inançlar

4)Vücudun uzuvları ile ilgili inançlar

5)Hayvan iskeletleri ile ilgili inançlar

6)Ay ve güneş tutulması ile ilgili inançlar

7)Diğer gök olayları ile ilgili inançlar

8)Zaman ile ilgili inançlar (cuma akşamı, gece, akşam vb.)

9)Rüya ile ilgili inançlar

10)Uğur ile ilgili inançlar

11)Ev ile ilgili inançlar

12)Ateş-eşik ve ocak ile ilgili inançlar

13)Av ile ilgili inançlar

14)Çeşitli hastalıkların tedavi yeri ile ilgili inançlar

15)Ölüm ile ilgili inançlar (Aydın, 1992: 31-37).

Abdulkerim Abdulkadiroğlu ise halk inanışlarını altı ana başlıkta tasnif etmiştir;

1)Canlı varlıklar ile ilgili inançlar

2)Cansız varlıklar ile ilgili inançlar

3)Kozmik âlem ile ilgili inançlar

4)Peygamberler, din büyükleri, kutsal ve ortak eserler ile ilgili inançlar

5)Meslekler ile ilgili inançlar

6)Kavramlar (Abdulkadiroğlu, 1986: 1-11).

İnsanlar çevresindeki olayları daima sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmiş, dolayısıyla her olay için önceden gelişen bir takım işaretlerin varlığına inanmıştır.Bu işaretlerin ne anlama geldiği ve sonucunun ne olduğunu anlamak uzun yıllar süren gözlemler ile anlaşılmış ve tecrübe ile sabit halk inanışları doğmuştur(Dilek, 1996: 96). Biz ise Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yaptığımız saha çalışmasından elde ettiğimiz sonuçlara göre bu inanç ve pratikleri şu şekilde sıralamayı uygun bulduk;

1)Tabiat Olayları ile İlgili İnançlar

2)Canlı Varlıklar ile İlgili İnançlar

3)Cansız Varlıklar ile İlgili İnançlar

4)Hayvanlar İle ilgili İnançlar

5)Belirli Günler ile İlgili İnançlar

6)Ziyaretler, Yatırlar, Türbeler, Mezarlar

7)Fal, Rüya Yorumu, Gelecekten Haber Verme

8)Olağanüstü Varlıklar ile İlgili İnançlar

9)Gök Cisimleri-Evren ve Öteki Dünya ile İlgili İnançlar

10)Nazarla İlgili İnanışlar

11)Bereket ile İlgili İnanışlar

12)Uğur ve Uğursuzluk ile İlgili İnanışlar

3.9.1.Tabiat Olayları ile İlgili İnançlar

Tabiatta cereyan eden olaylar karşısında ne yapacağını bilemeyen insan, tüm bu olayları yeraltı ve gökyüzündekiler tarafından yapıldığına inanmış ve bu olayları kendi dünya görüşüne göre açıklamaya çalışmıştır. Bu inanışlar halkın binlerce yıllık tecrübelerinin mahsulüdür. Tabi zaman ve mekâna göre değişen ve hatta birbiriyle çelişen inanışlar da bulunmaktadır. Yörede derlediğimiz tabiat olaylarına bağlı olarak gelişen inançlar şunlarıdır;

-Ağaçlarının çiçeğinin çok olması yılın çok karlı geçeceğine yorumlanır.

-Atkulaklarını diktiğinde yağmur yağması beklenir.

-Bahar aylarında hava sisli olduğunda, o gün havanın sıcak olacağı düşünülür.

-Bulutlaryönünü doğuya çevirirse havanın güneşli olacağına inanılır.

-Dolunun arkasından bir musibet getireceği düşünülür.

-Gece hava bulutluve kırmızı iseertesi gün yağış beklenir.

-Gök gürlediğinde ayağa kalkılır.

-Gök gürlediğinde “salâvat” veya “kelimeyi şahadet” getirilmesi gerektiği söylenir.

-Gökkuşağıbereket olarak yorumlanır.

-Gökkuşağını gören kimsenin tuttuğu dileğin kabul olacağı söylenir.

-Gökkuşağının altından geçen kişilerin cinsiyetinin değişeceği söylenir.

-Gökyüzünün aniden bulanması iyiye yorulmamaktadır.

-Güneş ve ay tutulduğunda namaz kılınır.

-Hayvanlar zamanından önce göç ederse deprem olacağına inanılır.

-Hilal çıktığı gece dualaın kabul olacağına inanılır.

-Kara bulutların yağmur getireceğine inanılır.

-Hayvanların yakın zamanda gerçekleşecek tabiat hadiselerini öncesinde hissettiğine inanılır.

-Kurak günlerde yağmur yağması için, kaplumbağa ters döndürülür. Allah'ın onun yakarışına cevap vereceği düşünülür.

-Kurbağalar çok fazla öterse yağmur yağması beklenir.

-Kuşlar sürü halinde uçtuğunda kışın çetin geçeceğine inanılır.

-Nisan yağmurunun toplanıp eve serpiştirilmesinin bereket getireceği düşünülür.

-Nisan yağmuru toplanarak hastalara içirildiğinde şifa bulacaklarına inanılır.

-Tencerenin dibini sıyıran kişinin düğününde kar yağacağına inanılır.

-Yağmur yağarken yapılan dualaın kabul edeceği inanılır.

-Yağmurun bereket getireceğine inanılır.

-Yılan öldürülüp yakıldığında yağmur yağacağına inanılır.

-Yıldırım çarpmaması için kırmızı giyinilmemesi gerektiği düşünülür.

-Yıldız kaydığında bir ölüm hadisesinin gerçekleştiği düşünülür.

Tabiat olayları ile ilgili inanışlara *"3.5.2.2. Halk Meteorolojisi"* başlığında geniş şekilde yer verilmiştir.

3.9.2.Canlı Varlıklar ile İlgili İnançlar

İslâmdinî bitkilerile ilgili herhangi bir yasak koymamıştır. İslâmi inanca göre kişiye zararı olmayan her tür bitki kullanılabilir ve yenilebilmektedir. İslam dini sadece yaş bitkilerin ve ziyaret yerleri yakınlarındaki ağaçların kesilmesini istememektedir Bu inanış toplumda "Yaş kesen, baş keser" sözü ile ifade edilmektedir (Boratav, 1997: 53-54).

İslâmiyetten önce de Türkler arasında ağaç önemli bir yerde bulunmakta idi. Göktürklerin "Ötüken yış" olarak adlandırdıkları kutsal ormanları bulunmakta idi. Bir başka örnek de, Bögü Han, Toğla ve Selenge ırmaklarıarasındaki iki ağaca gökten bir ışık inmesi sonucu dünyaya gelmiştir. Eski Türklerde binlerce dalı olan kutsal bir hayata ağacı motifi inanışı bulunmaktadır. Türkler arasında katın ağacına ayrıca önem verilmekte, kayın ağacının Dünyanın merkezinden göklere uzanan dokuz tane dalı olduğuna inanılmaktadır (Özkan, 2007: 337).

Toplumda kimi ağaçlarda ise olumsuz birtakım anlamlar yüklenmiştir. Örneğin; özellikle erkek çocuğu olan kimselerin incir ağacı dikmesine toplumda hoş karşılanmamaktadır. "Ocağına incir ağacı dikmek" deyimi de yine bu anlayışla bağlantılıdır. Bu düşüncenin temelinde incir ağaçlarının yıkık kalıntıların üzerinde yetişmesi etkili olmuştur (Boratav, 1997: 54).

Yörede çeşitli bitkiler ve ağaçlar etrafında geliştirilen bazıinanışlar bulunmaktadır. Bu inanmışlara göre;

-Ağaçlarının dibine tuvalet ihtiyacının giderilmesi hoş karşılanmaz.

-Ağaçların zamanından önce açması iyiye yorulmamaktadır.

-Ceviz ağacından düşen kişinin iyileşemeyeceğine inanılır.

-Dut ağacından düşen kişinin iyileşemeyeceğine inanılır.

-İncir ağacından düşen kişinin sakat kalacağına inanılır.

-Zeytin ağacı, Kurân-ı Kerim'de adı geçtiği için kutsal olduğuna inanılır.

-Meyve vermeyen ağacın, Hıdrellez günü korkutulduğunda meyve vereceğine inanılır.

-Aşeren kadın ciğer, çilek, nar yedikten sonra elini vücudunun herhangi bir yerine sürüldüğünde doğacak çocuğun vücudunda lekeler olacağına inanılır.

-Ayın yedisinde ekilen ekininkurtlanacağına inanılır.

-Gusül abdesti olmadan gezen kişininbastığı yerin üzerinde ot bitmeyeceğine inanılır.

-Çiçek kokularının Hz. Muhammed'in teri gibi koktuğuna inanılır.

-Kınanın cennetten geldiğine inanılır.

-Toprağa daima saygı duyulmakta ve bir canlı varlık gibi kutsallık atfedilmektedir;

"Topraḫ çoh gutsaldır. İnsanıñ nazıñı tofrag çeker. Derdiñi de tofrag çeḫer. Ayıbıñı da tofrag örter. Tofrag gutsaldır. Tofrag olmasa ekin bitmez. Biz nerden faydalanırız? Onuñ için Veysel boşuna dememiş; benim sadıḫ yarim gara tofragdır diye." (KK:31)

-Yaş ağacın kesilmesi insan öldürmek ile bir tutulmuştur;

"Ben en az bu köye beş bin tane agaç diḫmiştim. Çünkü aġaca sevgisi olmayanıñ hiç kimseye, hiçbir şeye sevgisi olmaz.

Dağı da baġ yaptım.

İki bin fidan diḫtim.

Etrafiña teller çeḫtim.

diye söyledim ya işte bunnar hep yaş sevgisiñden. Peygamberimiz demiş ki; bilseñiz ki savaş oluyor. Gidiyorsuñuz savaşa. Geri dönüñ bir fidan dikiñ.” (KK:31)

“Tepede teg duran bir armut aġacı var. O aġaçtan kesen adam felç olmuş. Felç olduġu için kimse gorḫusundan o aġaçtan bir dal kesmemiş bu güne gadar. Biz o aġaca ocaḫ derih, ziyaret. Oraya gidende dileḫte bulunurlar. Bez baġlarlar. Yeşil aġaç bizde kesilmez. Günahtır. Diyerler; yaş keseñ baş keseñ.” (KK:4)

“Aġaçlarıñ yarpaḫları sabah açanda sejdeye gidirler. Allah diye seslenir, sejdeye gidirler. Onuñ içün aġaçlar sevümlidür.” (KK:16)

Ayrıca yörede insanın hem fiziki hem ruhsal durumu hem davranışlarına göre bir takım yorumlar yapılmaktadır;

-Ayakkabı giyilirken önce sağ ayağın giyilmesi gerektiğine inanılır.

-Başlarını birbirlerine vuran insanların kel olacağına inanılır.

-Bebeğin göbek bağının gömüldüğü yer ile ileride seçeceği mesleğinbağlantılı olduğu düşünülür.

-Bebek ve annesinin doğumu takip eden kırk gün içerisinde evde kalması gerektiğine inanılır.

-Bir başkasının evinde tırnak kesildiğinde kişinin kısmetininkapanacağına inanılır.

-Bir insan yolculuğa çıktığı zaman arkasından su döküldüğünde kişinin hemen gidip geleceğine inanılır.

-Bir işe başlandığında, eve eli ağır biri gelirse başlanılan işin uzun süreceğine eli hızlı biri gelirse başlanılan işin kısa süreceğine inanılır.

-Bir işe başlanırken işin çabuk ilerlemesi için besmele ile başlanması gerektiğine inanılır.

-Bir kişi üzerinden gece yatmadan önce çıkardığı kıyafetleri ters olarak bir yere bırakırsa işlerininartık ters gideceği düşünülür.

-Bir kimse birine bakarak esnediğinde esneyen kişinin ağırlığının ona bakankişiye geleceğine inanılır.

-Ayağı kaşınan kişinin yola gideceği düşünülür.

-Bir kişinin kıyafeti üzerindeyken, kıyafetindeki sökük dikilirse, kişinin aklını kaybedeceğine inanılır.

-Bir kişinin kulağı çınladığında kendi hakkında konuşulduğunu düşünür.

-Bir kişinin sağ avucu kaşındığında para geleceğine, sol avucu kaşındığında para gideceğine inanılır.

-Burnu kaşınan kişinin yakında üzüntülü bir olay yaşayacağı düşünülür.

-Bir kimsenin düşen saç tellerine basıldığında saçların sahibinin başının ağrıyacağına inanılır.

-Eli büyük olan bir kişinin bol rızıklı olduğu söylenir.

-Elleri ve kolları bağlayarak durmanın kişinin kısmetini kapatacağı düşünülür.

-Ensesinden öpülen çocuğun inatçı olacağına inanılır.

-Gece saç tarandığında kişin kel kalacağına inanılır.

-Kuran-ı Kerim'in altından geçerek damat ve gelinin yeni evine girmesinin hayırlı olacağına inanılır.

-Gelin ve damat evlerine girmeden önce hayır yeni kurulan yuvanın hayırlı ve bereketli olması için arpa, buğday, şeker, kuru yemiş gibi nesnelerden oluşan "saçı" saçılır.

-Erkek çocukları olsun diye gelinin kucağına erkek çocuk verilir.

-Bir işin hayırlı olması için sağ el kullanılarak iş tamamlanır.

-İkindi vaktinde uyunursa kişinin aklını kaybedeceğine inanılır.

-İsimleri aynı olan kişilerin ortasına oturup dilek dilendiğinde, istenilenin kabul olacağı düşünülür.

-Kapı eşiğine oturan genç kızın, evde kalacağı inancı vardır.

-Birden fazla düğümü olan bir ipi çözen genç kızın ileride kayınvalidesi ile iyi anlaşacağına inanılır.

-Kişinin kendi gölgesine bakması istenmez;

“Büyüḫlerimiz gölgemize baḫtırmazdı bize gölgeye baḫanda gorḫarız diye. Geje elehtiriḫ yoḫ, gaz lambasıyla bir yerden bir yere giderdiḫ. Çoġu gorḫu ondan olurdu. İnsan gendi gölgesiñden bile gorḫardı.” (KK:1)

-İnsanın ömrü ile kulağının büyüklüğü arasında bir bağ olduğu düşünülür.

-Çocuğun ilk dişini gören kişiye hediye verilir.

-Çocuğun ilk saçı kesildikten sonra saklanması gerektiği düşünülür.

-Yürümeye başlayan çocuğun hiçbir şeyden korkmaması kafasının üzerinde ekmek bölünür.

-Bebeğin üzerinden atlanıldığındaboyunun kısa olacağına inanılır.

-Küçük çocukları nazardan korumak için yastığının altına bir ekmek parçası veya bir demir parçası konulur.

“Bizde bir yaşıñda veya aylıḫ olañ çocuḫ oturmaya gelir mesela. Annesi evden çıḫmadan o çocuġun mutlaga goynuña eḫmeḫ goyar. Mesela gündüz benim evime misafir geldi gejeye gadar oturdu hemen ev sahibi getirir anneye eḫmeḫ verir ki çocuġuñ goynuña goysuñ. Gejedir, şerdir sonuçta. Eve gelen çocuḫ ilk defa geliyorsa o eve hediye verilir.” (KK:28)

-Lohusa kadınlar, kapı eşiğine basılmasının korku oluşturacağı düşüncesi ile bastırılmaz;

“Loḫusa gadınlar gece eşiġe basarsa gorḫar diye bastırmazlardı. O gadın gorḫduġu zaman da guymaḫ çalar yedirerdiler. Guymaġ helvanıñ bir nevi. Unlan yapılan şirin bir yemeḫti.” (KK:22)

-Ölmeye yakın bir zamanda kişininyüzünün renginin kararması, ağzından köpükler gelmesi kişinin kötü amel sahibi olduğuna yorumlanır.

-Ölen kişinin ruhunun evini Cuma akşamları ziyaret ettiği düşünülür.

-Ölü defnedilirken kürek yere bırakılırsa oradan yeni bir cenaze daha çıkacağına inanılır.

-Ölümün elli ikinci günde ölünün etinin kemikten ayrılmaya başladığı düşünüldüğü için yemek verilir.

-Öldükten sonra kişinin gözlerinin açık kalırsa kişinin bu dünyada gerçekleştiremediği muradı olduğuna inanılır.

-Sol gözünün seğirmesinin yakın zamanda bir ölüm haberi alınacağına işaret ettiği düşünülür.

-Pişirilen ilk ekmeği yiyen kişinin kocasının öleceğine inanılır.

Yanık ekmek yiyen kişinin zengin olacağına inanılır;

“Önceden egmeḫ çoḫ yaparlardı. Haliyle bazıları yanardı. Yanıḫ egmeḫ yeyiñ. Para bulacaḫsıñız derlerdi. Hani gendi ayıplarıñı örtmeḫ için hem de ziyan olmasıñ diye. Biz de öyle yanıḫ egmeḫ arardıḫ ki para bulaḫ.” (KK:1)

-Yere düşen ekmek parçalarını toplayan kişinin göz rahatsızlığı yaşamayacağına inanılır.

3.9.3.Cansız Varlıklar ile İlgili İnançlar

Cansız varlıklar da tıpkı canlı varlıklar gibi toplum hafızasında bazı olumlu ve olumsuz çağrışımlar yapmaktadır. Kimi cansız varlıklar uğurlu sayılmış ve saygı gösterilmiş, kimisi de uğursuz olarak değerlendirilip uzaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu durumu örneklendirecek olursak toplumda ateş, su, demir, toprak gibi varlıklar saygı duyulurken idrar, yenmesi haram olan hayvanlar, hayvan dışkısı gibi nesnelere karşı dikkatli bir tavır sergilenmiştir (Boratav, 1997: 64). Bu inançların şekillenmesinde İslâm dininin de etkisi vardır. Yörede karşılaştığımız cansız varlıklar ile ilgili inanışlar şu şekildedir;

-Akarsuya pislik dökülmez.

-Akşam vakti kapı önü süpürülmez.

-Ateş yanarken çok ses çıkara misafir geleceği düşünülür.

-Ateş yanarken söndürülmez.

“Yanan ateşi söndürmeyiz. Hele su ḫeç yökmeyiz. Ateş devam etsiñ diye, ateş devamlı olsuñ diye.” (KK:4)

-Ateşe su dökmek, tükürmek, tırnak ve saç atmak uğursuzluk getirir;

“Mesela diyor ki sobayı çeḫtin, tandırı çeḫtin kızgın ateşe götürüf su töḫme. Çünkü çırpannar var, cinner var. Bizden eyiler var kötüler var. Geje gaynar suyu yere töḫtürmezlerdi yine. Olur ki biriñe tökürsünüz. Size beddua edirler. Saggat galırsız.” (KK:31)

“Evelden ocaḫlarımız eviñ içiñde de olardı. Ocaḫ çoh önemliydi. Eḫmeḫ orda pişerdi, aş orda pişerdi, eviñ direġi ordaydı. Ocaġa pisliḫ tökülmezdi. Su tökülmezdi. Biriñi gargalayanda; Ocaġı batsıñ. Ocaġıñda beyguş ötsüñ. Ocaġıñ küle dönsüñ. Ateşiñ sönsüñ.Ocaġıñ yıḫılsın diye söylerlerdi.” (KK:28)

-Bayramlardan önceki gece içilen suyun zemzem suyuna eş olduğuna inanılır.

-Bir ev satın alındığında o eve bir miktar tuz ve şeker serpilirse evin tadının tuzunun olacağına inanılır.

-Makasın ağzı açık bırakıldığında evde ir tartışma yaşanılacağı düşünülür.

-Birine makas veya bıçak verilirken ters bir şekilde verilmesi gerektiğine inanılır.

-Boş beşik sallanıldığı o bebeğin öleceğine inanılır.

-Cami kapısının kilidinin konuşamayan çocukların dilinin çözülmesinde etkili olduğuna inanılır.

-Cenaze de su ısıtılan kazan ardından yeni bir ölüm hadisesi gelmesin diye ters çevrilmesi gerektiği düşünülür.

-Cinlerin yaşadığı yerler olduğu inancından dolayı küle basılmaz;

“Soba külü hep bir yere toplanar. Dağıtılmaz. Üstüñe basılmaz. O da ateşiñ bir nevesidir.” (KK:4)

-Çeşme başında yatılmaz.

-Çocuğun düşen dişinin çatıya atıldığındadişlerinin düzgün bir şekilde çıkacağı düşünülür.

-Ekmeğin kutsallığına daima inanılır;

“Eḫmeg bizde Guran gadar kutsaldır. Biri bir şey diyer inanmazsaḫ bir eḫmeg getireriz. Ehmeġiñ üzeriñe and içerse sözüñe inanarız. Sen yalandan eḫmeg üzeriñe and içerseñ eḫmeg saña nasip olmaz, eḫmeg bulamazsıñ. O eḫmeg seni tutar.” (KK:4)

-Ekmeğin üzerinden atlanmayacağına inanılır.

- Yörede eşik üzerine geliştirilmiş bir çok inanç bulunmaktadır. Bu inanışlardan biri de eşiğin sahipleri olduğu yönündedir;

“Eşiġiñ üstüñe oturtmazdı büyüḫlerimiz. Babam rahmetliḫ derdi; eşiġiñ üstüñde eliñizden geldiği gadar oturmoğon aḫşamları. Çocuḫları da goymağon eşiġiñ üstüñde oturmaġa. Eşiġiñ iyeleri sabah namazıñda göġe çıḫralar, ahşam namazıñda yer eşiġe inerler gorumaġa.Diyerdi.” (KK:23)

-Eşiğe yörede hürmet gösterilir ve buraya ayak basılmaz;

“Gapıyı açanda bismillahirrahmanirrahim deyiñ eşiġe basmadan gidiñ derlerdi.” (KK:41)

-Kapı eşiğinin temiz tutulması eşiğin sahibine gösterilen bir saygı gereği yapılmaktadır;

“Büyüḫlerimiz derdi; gapı eşigiñi temiz tutuñ. Eşiġiñ sahipleri var. Sizi çarpar.” (KK:28)

-Damat ve gelin evin eşiğinden dua ile çıkmaktadır.

-Kapı eşiğinde oturulmayacağına, kapı eşiğinden geçerken besmele çekilerek geçilmesi gerektiğine inanılır.

“Eşiḫten atlayanda Bismillah deñilir. Eşiḫleriñ üstüñde eşiğin sahibi oturar.” (KK:20)

-Kapı eşiğinde oturan kimsenin ya iftiraya uğrayacağı ya dakişiye cin çarpacağına inanılır;

“Biz de gapınıñ eşiġiñde oturulmaz. Üç harfliler musallat olar diye. Oraya da ‘çenet’ derler biz de; gapı çemediñe oturulmaz.” (KK:28)

-Kapı eşiğinde oturulduğunda rızkın azalacağına inanılır;

“Büyüḫlerimiz eşiġe bastırmazlardı. Eşiġe oturanda; kenette oturma. Rızgıñ kesilir diyerlerdi.” (KK:40)

-Gece ateşe çubuk batıran kimseninvücudunda yaralar çıkacağına inanılır.

-Gece ıslık çalmanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

-Gece sakız çiğnemek, ölü etini çiğnemek olarak nitelendirilmektedir.

-Gece bir evden tuz verilirse evin rızkının daralacağı düşünülür.

-Gece nasibi daraltır düşüncesi ile tırnak kesilmemesi gerektiğine inanılır;

“Gece tırnaḫ tutulmaz nesibiñ azalmasıñ diye. Aslında buñu niye diyerlerdi? Gece garannıḫ ya aslında eliñi kesme yannışlıḫla diye.” (KK:4)

“Geje dırnaḫ tutulmazdı. Derlerdi; geje dırnaḫ tutmayıñ. Özüñüz gısa olar.” (KK:28)

-İçtiği çayı bitirmeyen kadının kocasının öleceği düşünülür.

-Ocağın üstünde tencere veya kazan bulunmaz ise o eve bereketsizlik geleceğine inanılır.

-Silah üzerinden atlanın uğursuzluk getireceği düşünülür.

-Soğan kabuğu yakılması, herhangi bir yere atılması veya çöpe dökülmesinin kişinin başına bir musibet getireceğine inanılmaktadır.

-Tencerede su boşu boşuna kaynarsa düşmanın çoğalacağına inanılır.

-Kapı önünde duran ayakkabının ters dönmesi uğursuzluğa işarettir.

-Tuzu yere dökmenin uğursuzluk getireceği düşünülür.

3.9.4.Hayvanlar ile İlgili İnançlar

Toplumda hayvanların yaratılması ve dönüşmeleriyle ilgili birçok inanç bulunmaktadır. Ayrıca hayvanlar, yenilmesin de herhangi bir sakınca olmayanlar ile yenilmesi yasak olanlar olarak gruplanır. İslâmiyette yenilmesi yasak olan tek hayvan domuzdur. İslâm dininin kesin olarak yemeyi yasak ettiği hayvan, domuzdur. Memeli hayvanlar ile av hayvanları yenilebilen hayvanlar arasında yer almaktadır. Bunların dışında bazı hayvanlar (kurbağa, kaplumbağa, kirpi, midye, istiridye)hakkında kesin bir hüküm bulunmamakla birlikte bu hayvanların yenilmesi toplumda hoş karşılanmamaktadır. Hayvanlar besin kaynağı olarak değerlendirilmesinin dışında hastalıkları tedavisi ile dini ve sihri işlemlerde kullanılmaktadır (Boratav, 1997: 56).

Türklerde kurt kutlu sayılan hayvanlardan biridir. Türkler soylarının bir kurttan türediğine inanmaktadırlar. Ayrıca Ergenekon'dan çıkışta kendilerine bir kurdun yardım ettiğine inanmaktadırlar. Günümüzde de bu kurt ile ilgili inanışlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kurdun her türlü azasının kişiyi tehlikelerden koruduğu, kurt yüreği yiyen kişinin bazı hastalıkların tedavisinde sağaltım gücü kazandığı, lohusa kadınları Al basmasın diye yatağının altına kurt derisi konulması gibi inanışlardır (Boratav, 1997: 57-58).

"Türk kültür tarihine ait eserlerde İslâmî dönemlerde dahi kurdun bir sembol olarak özelliklerini devam ettirdiğine tanık olmaktayız. XI. yüzyılda kaleme alınan Divanü Lügati't Türk'ten Dede Korkut Kitabına, İdil Ural sahasında Tatar Türkleri arasındaki "Ak Böri" efsanesinden kamlık dinine inanan Hakas Türklerinin Altın Arığ Destanı'na kadar Türk boyları arasında tespit edilen pek çok eserde kurt, Türklerin inançlarında bir töz ve sembol olarak benimsenmiştir. Bu husus yabancı Türkologlar tarafından da XVIII. yüzyıldan itibaren defalarca yazılmış; konuyla ilgili olarak Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Ali Rıza Yalgın ve Yaşar Kalafat gibi pek çok yerli araştırıcı da bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Ulu önder Atatürk, 1. emisyon grubu banknotlar arasında 5 ile 10 liralık kâğıt paralara Bozkurt resmini bastırmıştır. Yine İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) 'nda 1924

yılında kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün de amblemi de meşale tutan Bozkurt olmuştur" (Özkan, 2009: 5).

Türklerde, Orta Asya bozkırlarından beri hayvanlara çok değer verilmektedir. Bu değerin sonucunda hayvan kültü topluma çok köklü bir şekilde yerleşmiştir (Kafesoğlu, 1988: 304-305). Hayvan kültünde, hayvanlar ile insanlar arasında bir bağ olduğu düşünülerek, hayvanlara kutsallık atfedilmiştir (Artun, 2008: 116). Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında hayvanlar kutsal ve kutsal olmayan varlıklar şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş veonların davranış ve hareketlerine bakarak birçok tahminde bulunulmuştur. Bu inanışlardan bazıları aşağıdaki gibidir;

-Bir kuş yuvası bozulursa kuşun ahının kişiyi tutacağına inanılır.

-Eve giren arı iyi habere yorumlanır.

-Karganın ötmesinin kötü haber getireceği düşünülür.

-Devenin kutsal bir hayvan olduğuna inanılır.

-Domuzun uğursuz olarak görülür ve adının söylenmesi bile hoş karşılanmaz.

-Eşekten düşen kişinin mutlaka bir yerinin kırılacağı söylenir.

-Evin üstünde öten baykuşun ölüm ve uğursuzluk getirdiğine inanılır;

"Bizim eski evde tandırdan bayguş girmiş. Aġzıñda yirmibeş pare. Bıraḫtı oraya çıḫtı gitti. Bazıları dedi bu bereketir. Bazıları dedi iyi bir şey deġil. Heresi bir şey söyledi." (KK:1)

"Bayguş hangi eviñ aġacıña gonursa ölüm getirer. Kötü baht getirer. Meñ aġacı kesdirdim. Bayguş sahapsiz yere gonar. Geldiġi yeri de sahapsız eder. Sahapsız yere goñmaz." (KK:39)

"Bizim burda kargışlargen derler ki; eviñizde beyguş yuvasıñ. Eviñizde beyguş tüñesiñ.Eviñizde beyguş ulasıñ." (KK:28)

Yörede baykuşun uğur getirdiğine inanan birçok kişi de bulunmaktadır. Baykuşun uğurlu bir hayvan olduğuna dair menkıbe ve efsaneler halk arasında anlatılmaktadır;

Menkıbe 1

"Bayguş deġil ismi beyguştur asıl. Nasıldı? Bizim ashabıñ biriniñ gözü bir gavuruñ gızıña tüşür. Adını da Zeynep gor. Oñu istiyir. Babası da diyir gızıñ;

-Madem bunnar diyir biz sahabeyiḫ. Oḫuyuruh. Yüceyiḫ. Eyleyse guş tüyüñden gızıma bir saray tiksin. Meñ gızımı oña verejem.

Olan guşuñ hepsini bu çagirir. Önce yarasa geliyir. Tüyünüñ hepsiñi tökür. Sonra hingur, sonna bayguş geliyir. Bahir, diyer;

-Sen neden çagırirseñ?

-Tüġünü töḫ.

-Niye tüġümü töḫüm?Niye?Senin aḫlıñ yoḫ mudur?

Sahabi buña söylüyür; hele buña bah. Başıña baḫ. Gözüñe baḫ. Söylediġiñe baḫ.

-Sen bizi cıscıvır edireseñ. Seniñ aḫlıñ yoḫ mudur? Sen demirseñ ürüzgar geleceḫ. Tüġü alıf gideceḫ.

Deyir; hele munuñ özüñe baḫ. Bunuñ söylediġiñe baḫ. Bayguşa'a oñdan öyle diyerler. O guşlarıñ beyidir. Bayguş deġil beyguştur." (KK:23)

Menkıbe 2

"Sultan Süleyman bir peygamberdir. Bütün canlılar oña baglıdır. Bir gün deyir ki; guşları çagırıñ gelsin. Tuylarıñı döhsünner. Ben bir saray yapacam.Hepsi geldi. Bayguş gelmedi. Şimdi yarasa çılpahtır ilḫ o geldi döḫtü tüġünü. Bayguş gelmedi. Onu çağırılar, dediler;

-Senin kelleni vuracam. Sen benim soruma cevap ver. Dünyada ölümü çoḫtır? Diri mi çoḫtur? Abad mı çoḫ? Yıḫım mı çoḫ?

Dedi ki;

-Dünyada ölü çoḫ. Öleñ ölmüş. Ölmeyeñ de öleceḫ elbet.

-Haraba mı çoḫ? Abad mı çoḫ?

-Zaten yıḫılañ yıḫılmış. Yıḫılmayañ da yıḫılacaḫ.

-Garı mı çoḫ? Erkeḫ mi çoḫ?

Dedi ki;

-Gadın çoh.

-Niye?

-Sen de gadınıñ sözüñe bahtın. Bu gış günü bu guşlarıñ tüyüñü döḫtün. Önü gıştır. Nasıl idare edeceḫler?

-Peki sen bu sarayı Belkıs'a yaptıñ. Bir rüzgar yere munuñ sonu ne olacaḫ?

Şimdi diyorlar bayguş yömdür. Yöm deġil. Onnar yannış bir şey. Deyirler bayguş harabalarda öter. Ama bilmirler ki ne varsa harabalarda var. Evliya, enbiya harabalardan çıḫar. Güzel bir hayvandır. Aḫıllı bir hayvandır." (KK:31)

-Güvercin etinin yenilmesi haram olarak kabul edilir.

-Güvercin iyi haber getiren bir hayvan olduğuna inanıldığından güvercini zarar vermek hoş karşılanmaz.

-Horoz akşam vakti öttüğünde bir ölüm haberi getireceğine inanılır.

-Horozun zamansız ötmesinin uğursuzluk getireceğine yorumlanır.

-Karga sabah erkendenöttüğünde bir ölüm hadisesi yaşanacağı düşünülür.

-Karganın göç zamanı ilesonbaharın başladığı düşünülür.

-Karınca yuvasının bozulması toplumda hoş karşılanmaz.

-Karıncaların bir eve girmesi iyi bir habere yorulur.

-Karıncaların bir yerde birikmesi depreme işaret olarak görülür.

-Yuva yapan karıncanın yuvası yıkılmaz.

-Keçi, toplumda inatçılığı ile öne çıkan bir hayvandır. Hatta keçinin şeytan olduğuna inanılır.

-Kedi, Hz. Muhammed'in sırtını okşadığı bir hayvan olduğu için sevilen ve kutsallığına inanılan bir hayvandır;

"Kediyi yüz metreden aşaġı at. O yere düşmez. Çünkü peygamberimiz onuñ sırtıñı oḫşamıştır. Cübbesiñde yatmıştır. Kediyi galdırmıyım diye cübbesiñi kesmiştir. Ama bizler teḫmüḫ vuruyoruz baḫ. Biz de kedilere hürmet ederiḫ bu yüzden. Benim iki tane kedim var onnara çarşıdan et getirerim hep. Ama kedi nankördür. Kediyi gırḫ sene saḫla, bir kere hafif vur, sırtıñı dönür, gider. Köpeh çoḫ sadıḫtır. Govarsın, gider on metre geriye oturur. Diyer ben bu yuvanıñ eḫmeġiñ yemişim. Buraya hıyanetliḫ edemem." (KK:31)

-İnsanlar tarafından kara kedi uğursuz olarak görüldüğünden kara kediden uzak durulur.

-Siyah kedi gören kişi saçını tutmazsa saçlarının dökületeğine inanılır.

-Kirpi eti yiyen çocuğun altık altını ıslatmayacağı düşünülür.

-Köpek besleyen kişilerin evlerine melek gelmeyeceği inancı bulunmaktadır.

-Köpek çok havladığında evin önünde bulunan terlikler ters çevrilerek geleceği düşünülen kötü haberler engellenmeye çalışılır.

-Ezan okunurken uluyan köpeğin melekleri gördüğüne inanılır.

-Köpeğin gece uluması kötü bir olayın olacağına yorumlanır.

"Köpeẖ uzun uzun uluduġu zaman derler ki; havadan bela geleceẖ. Köpeẖ ulur der ki; benim sahibime bela getirme." (KK:41)

-Leyleğin hacca giden bir hayvan olduğu düşünüldüğünden etinin yenmesi hoş karşılanmaz.

-Leyleğin konduğu evde yakın zamanda bir bebek doğacağı düşünülür.

-Örümceğin Hz. Muhammed'in müşriklerin elinden kurtulmasına vesile olduğu için öldürülmemesi gerektiğine inanılır.

-Örümcek ağının evin rızkını artıracağı düşüncesi bulunmaktadır.

-Zehirli bir hayvan olduğu için akrep toplumda uğursuz sayılmaktadır.

-Rüyada koyun görmenin eve bereket geleceğine yorumlanır.

-Sarılık olankişilerin, bir balığa baktığında iyileşeceğine inanılır.

-Serçe konan eve bereket geleceği düşünülür.

-Siyah beyaz renkli ala karganın iyi haber getireceğine inanılır;

"Ala garga vardır bizde. O gapıya gelende öter. Deyirem; hayır haber ay garga. Aha demin cama geldi gondu. Aha siz geldiñiz. Biz hep iyiye, ẖıyır habere yorarıẖ. Ya misafir gelir ya ẖıyır haber gelir." (KK:39)

“Saḫsaġan yani beyaz gargalar eviñ üstüñe gelende derdi; eve misafir geleceḫ.” (KK:32)

“Gara garga geldiği zaman derler ki; müjde getirdi. Müjdecidir.” (KK:1)

-Evde tavşan beslemek toplumda hoş karşılanmaz ve uğursuzluk olarak görülür.

-Turna toplumda kutsallık atfedilen bir hayvandır.

-Uğur böceğinin iyi bir haberin müjdecisi olduğu düşünülür.

-Yılan görüldüğünde öldürülmemesinin günah olduğuna inanılır;

“İlan düşmandır. İlanı gebertmeyen onun hesabıñı çekeceḫ derlerdi. İlanı gördüñ mü hemen öldürejeḫseñ. Örümjeh görende ona zarar vermeyeceḫseñ. Göġerciñe doḫunmayacaḫsañ.” (KK:23)

-Zevk için balık tutan kişilerin iflah olmayacağına inanılır;

“Büyüḫler derdi; balıḫlar bir halıḫtır. Yaş keseñ, baş keseñ, daş keseñ ummaz avcı ile balıḫçı. Balıḫları tutmayıñ, öldüremeyiñ derlerdi. Hiçbir hayvanı incitmeyiñ. Yatañ hayvana vurmayıñ. Goştuġunuz hayvana işkence vermeyiñ.” (KK:31)

3.9.5.Belirli Günler ve Zamanlar ile İlgili İnançlar

Bütün toplumlarda olduğu gibi Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da belirli günler ve zamanlar ile ilgili inançlar bulunmaktadır. Halk bazı zamanları uğurlu veya uğursuz olarak nitelendirmektedir. Zaman ile ilgili inançlar günler ile akşam, ikindi, gece, sabah vakti gibi zaman ifade eden kavramlar etrafında oluşmuştur. Yöreden derlediğimiz belirli gün ve zamanlar ile ilgili inanışlar şu şekildedir;

-Akşam vakti saç kesmek günah olarak görülür.

-Akşam evden başka bir eve kap kacak verildiği zaman o evde kargaşa çıkacağı düşünülür.

-Akşam evden başka bir eve soğan verilirse soğanın verildiği evde karmaşa çıkacağına inanılır.

-Akşam evden başka bir eve süt verildiğinde o evden bereketin gideceğine inanılır.

-Akşam çöp atıldığında evin bereketinin gideceğine inanılır.

-Akşam vakti ıslık çalmak toplumda hoş karşılanmaz.

-Akşam vakti tırnak kesildiğinde nasibin daralacağına inanılır.

-Gece ağaç altından geçilmez.

-Gece sokağa kül döküldüğünde kişiye cinlerin musallat olacağına inanılır.

-Gece sıcak su dışarı dökülmez.

-Gece vakti merdivenlerin altından geçilmez.

-Geceleri aynaya bakmak hayal görmeye yol açacağına inanılır.

“Biz geje vaḫti aynaya baḫanda nenem derdi; az baḫ, az baḫ ayna seni içiñe çeḫeceḫ.” (KK:28)

“Aynaya baḫanda büyüḫlerimiz geje baḫmayın derlerdi. Aynaya düşersiñ derlerdi.” (KK:40)

-Aynaya bakan kişi genç bir kızsa kısmetinin kapanacağına inanılır;

-Aynaya gece bakma hakkında söylenen bunca olumsuz düşüncelerin aksine gündüz aynaya bakmanın sevap olduğu aynaya bakıldığı zaman kişinin kaderinin güzelleşeceği inancı bulunmaktadır;

“Aynaya baḫarsınsa gece gaderiñ gapanır. Günüz aynaya baḫmaḫ sevap derler. Böyüḫlerimiz günde en az üş kez aynaya baḫ derlerdi. Çünkü ayna gaderleri güzel gösterirmiş.” (KK:34)

-Gece vakti dışarıya çıkılması hoş karşılanmaz;

“Geje bizi dışarı çıḫarmazlardı. Annem diyerdi; dışarı çıḫma. Algayt dışarıda beḫliyor. O Algayt diyende benim gözüme çocuḫları alıf götüren gorḫunç bir adam gelerdi. Biz de hemen yataġa girerdiḫ. Derdim;

-Anne eşiḫtedi mi?

-Yat, yat gitti şimdi

Derdi annem.

-Dışarı çıḫa ayı götüreceḫ.

Derdi bazen. Ayınınñ da bir hikâyesi vardı. Oñu anladarlardı. Ayı bir tane gadın götürmüş köyden. Gendisiñe gadın etmiş.” (KK:38)

“Biz yaramazlıḫ yapınca nenem;

Gaḫın gaḫın yataḫ

Gaḫın yataḫ.

Baş başa çataḫ.

Oğru seggiz biz dogguz

Belki biriñi tutaḫ

diyerdi. Mesela yaramazlıḫ yapardıḫ. Lambayı söndürdüġümüz de bizi gorḫudurdu. Bizim şimdiki dilde hayalet ama o ‘Algayt’ derdi;

-Algayt, Algayt gel bunnarı al

derdi. Bizi öyle gorḫudurdu. Bize Algayt deyende bembeyaz gaza benzer bir şey gelirdi. Öyle yer etmişti beynimde. Sonradan örgendim ne olduġuñu. Gayıt bizim dilimizde dön annamında. Al bunu dön demeḫmiş. Al bunu gaçır annamındaymış." (KK:28)

-İkindi ve akşam arasında uyuyan kişinin aklının kaybedeceğine inanılır.

-Arife günü iş yapıldığında evin nasibinin azalacağı düşünülür.

-Arife ve bayram gününü ağaç kesmek toplumda hoş karşılanmaz.

-İki bayram arasında düğün yapılmamaya gayret edilir.

-Arife günü dikiş dikmenin nasibi kapatacağı düşünülür.

-Cuma günleri ağaç kesilmez.

-Cuma günleri hasta ziyareti yapılması gerektiğine inanılır.

-Cuma günleri çamaşır yıkanması uğurlu sayılmaz.

-Cuma günü meleklerin evlere geldiği düşünüldüğünden ev süpürülmez.

-Cuma günü saç, sakal traşı olunduğunda kişinin nasibinin azalacağına inanılır.

-Cuma günü tırnak kesilmesinin insanı sıkıntılardan kurtaracağına inanılır.

-Cuma günü banyo yapmanın kişinin ömrünü uzatacağına inanılır.

-Pazartesi günleri evden soğan verildiğinde o evdeki sıkıntının soğanın verildiği eve geçeceğine inanılır.

-Perşembe gününe denk gelen işlerin hayırlı olacağına inanılır.

-Perşembe gecesikişilerin ölen yakınlarının eve geldiğine inanıldığı için evde Kurân-ıKerim okunur.

-Yeni doğan bebek Perşembe veya Pazartesi günü yıkanırsa sıhhat bulacağına inanılır.

-Salı günü işlerin ters gideceği düşünüldüğünden düğün yapılmamaya çalışılır.

-Salı günü başlanacak işlerin uzun süreceğine inanılır.

3.9.6.Ziyaretler, Yatırlar, Türbeler, Mezarlar

Türk toplumunda, topluma öndelik eden evliya, derviş, erenler ve bu kimselerin mezar yerleri olan türbe, kümbet, yatırlar çevresinde gelişen birçok inanç bulunmaktadır. "Ziyaret kültü" olarak adlandırılan bu inanışın kökleri en eski Türk kavimlerine kadar gitmektedir. Bu çerçevede gelişen adetlerde "animizm", "atalar kültü", "Şamanizm", "Budizm", "Hıristiyanlık", "Yahudilik" ve "İslâmiyet"ten izler bulunmaktadır (Günay ve Güngör vd. 2001: 112).

Ziyaret kültünün temelinde yer alan bir diğer unsur da tabiat kültüdür. Ziyaret yelerinin yüksek tepelerin başında olması bu inanışın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten bu güne Türkler, dağları göğe yakın oldukları için kutsal mekânlar olarak kabul etmiş ve buralarda Tanrıya kurbanlar kesmişleridir Dağlara ve tepelere hâlâ günümüzde kıymet verilmekte ve saygı duyulmaktadır;

"Daġlara çoḫ gıymet vererlerdi. Soba külüñü daġda ayaḫ basmayan bir yere tökürlerdi. Mezarlarımız hep daġlarıñ başıñdaydı. Yaġmur duasıña çıḫanda köyüñ en yüḫseg tepesiñe çıḫarlardı." (KK:44)

Ziyaret kültü bağlamında bazı mezarların, türbelerin, ağaçların, dağların ve çeşitli mekânlardan maddi ve manevi faydalar elde etme isteği Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında oldukça yaygındır. Kişiler ziyaret yerlerinde dua etmekte ve buralardabulunan ağaçlara bezler bağlamaktadırlar;

“Elhamdülillah Müslümanız. Şimdi bizim dedelerimizin inançları bundan yüzyıllarca önce Şamanizim biliyorsunuz. Yani Türk’lerin yüzde doksanı Şamanizme inanıyor. Bizim daha hâlâ o dönemden kalan bazı adetler var. Mesela bir ağaca çaput bağlama. Her Terekeme köyünde ziyaret diye bir yer vardır orda gider dua eder, çaput bağlar. Mesela bizim köyümüzde ziyaret diye bir mevki var, ağaç var orda bir tane. Yine Yayıḫlı köyünde büyük bir ziyaret yeri var. Nerde bir tane Karapapaḫ-Terekeme köyü varsa mutlaka ziyaret yeri vardır. Bunlara inanmayanlar kültürlerini unutmuşlar. Tabi ki herkes Müslüman Elhamdülillah dinî vecibelerini de yerine getiriyorlar fakat bu bir gerçek.” (KK:2)

“Ağaca çaput bağlama vardı bizde. Dede Maḫsut diye bir yer vardı. O ziyaret yeriñe gider ordaki ağaca çaput bağlayardıḫ.” (KK:22)

“Evimiziñ arḫasıñda ocaḫ diye bir yer var. Taşları bir yere bir mezarıñ üstüñe toplamışlar. Herges orda dileḫte bulunuyordu. Eski Şamanizim geleneğiñde olduġu gibi oruya bez bağlardılar, çaput bağlardılar, orda ateş yaḫardılar. Geçen sene oruryu soydular. Tahrip ettiler şimdi yıkıḫ bir şekilde. Altın var diye bir adam geldi o taşı temizledi bir gamyon taş çeḫti ordan. Orada her Perşembe günü mum yaḫardılar. Bir taş vardı mum goymaḫ için. Eski geleneḫleri orada yapardılar.” (KK:32)

Özellikle yüksekçe bir yerde tek başına büyüyen bazı ağaçlara, halk arasında kutsiyet atfedilmektedir;

“Dagda çoḫ guraḫ bir yerde teg bir tane ağaç vardı. Bizimkiler o ağaca ‘Teg söġüt’ derdiler. Orayı ziyarete giderdiler. Yerde yataraḫtan uzayan bir agaçtı. En son yaşlı bir goca nene şeḫline geldi. Sonra bir gece gendiliġiñden yaḫılmış, yoḫ oldu.” (KK:28)

Adağı olan kişiler de Perşembe günü ziyaret yerlerinde kurbanlarını kesmektedirler. Perşembe ve Cuma günleri özellikle ziyaretlere gidilen günlerdir;

“Geldiler köyümüzdeki ziyareti darmadağın eylediler. Perşembe günüñü Cuma günüñe bağlayan günüsü orda yeşil bir ışıḫ yanardı. Mezeriñ alttan girdiler, üstten çıḫtılar. Mezar öyle oldu darmadağın. Başga köylerden de adamlar gelerdi. Orda gurban kesirdiler.

Yemeḫ verirdiler. Orda bir asker yatırmış. Şehit oluf gömüflermiş. Bizim Türk milletiniñ askeriymiş.” (KK:32)

Ziyarete gidenler yanlarında şeker götürüp bu şeker üzerine okumakta ve dönüşte bu şekerleri şifa olması niyetiyle dağıtmaktadır;

“Köyümüzde bir mezersenliḫ var. O mezersenliḫte hem Ermeni yatır hem de Müsülman. Sonra burda ziyaret varıdı. Ziyaret genim olsun onnara. Gelirdiler, gurban kesirdiler, yemeḫ yapırdılar. Ocaġa ne gelif? Şeker, pirinç, nohut bir şeyler dağıdırdılar. Dediler ocaġın altı dolu altındı. Ölüyü de neje eylediler? Dağıttı, gırdı, gittiler. Yoḫsa ziyaret idi. Gidirdiḫ.” (KK:4)

Ziyaret yerlerinde edilen dualaların kabul edilmesi için buralara taş atılması geleneği bulunmaktadır;

“Ovcumuza böyle daş yıgırdıḫ. Orda bi Fatiha verdiḫten sonra bir daş atardıḫ ziyarata. Geler buğanda oturardıḫ. Ottuḫtan sonna sen ne getirifse? Bir kutu loḫum. Orda dağıdardı. Buğanda oturardı. O yemeḫte pişerdi. Yer, daḫılar, herkes eviñe giderdi. Bu mezarı yıḫtılar.Ziyarete daş atardıḫ duamız gabul olsuñ diye. Sonna orada çoḫ gören vardı. Deyirdiler; yeşil bir ışıḫ yanır orda.” (KK:4)

Ziyaret yerlerinde, şehit mezarlarında, türbe ve yatırlarda Perşembe ve Cuma günleri kandillerin yandığına inanılmaktadır;

“Rahmetliḫ dedemiñ amcası bizim köyümüzde gendi aḫrabası olan bir gız sevmiş. Alamamış. Alamayınca da gendiñi dağlara vurmuş. O zaman da hep söylermiş rahmetliḫ nenemden duyardım; ‘Allahım bana Eyüp peygamber gibi ölmeyi nasip et’ diye dua edermiş. Gendiñi dağa vurmuş. Orda da namaz gılarken yanlışlıḫla vurmuşlar oñu. Askerler eşkıya diye vurmuş. Yanıñdaki sudan abdest almış. Namazıñı gılarken arḫadan vurmuşlar. Oraya gömülmüş. Kefenlememişler. Üstüñdeki gıyafetle basmışlar tofaraġa. Orda o mezarıñ üstüñde perşembeden perşembeye ışıḫ yanar.” (KK:28)

Şehit mezarlarına bilmeyerek de olsa zarar verilmesine yahut saygısızlık yapılmasına Allah’ın razı olmadığı düşüncesi hâkimdir;

“Mesela bizim dedemiz Hınıs’ın Koparan dağında şehit düşmüş. Aradan bir yedi sekkiz yıl geçmiş. Tabi aile arıyor nerede olduġunu. Hiç kimse bilmiyor. Bir çobanı o Hınısdaki dağa gönderirler ki o tepede goyunuñu yay. Çobanda götürür orada goyunuñu yayar gece rüyasıña gelir. Diyer ki çobana galḫ buradan goyuñu benim üzerimden çeḫ. Çeḫ diyende çoban uyanır kalkir sadece goyun yatir. Çoban erkenden kalkir goyuñu köye götürir. Diyir ki meñ daha orada goyun götürüp yatırmam. Millet der ki sen iḫtiraz edirsiñ, yalan söylirsiñ. Meñ böyle bir ürya gördüm diyor. Adamıñ şeḫlini gördüm, korḫtum. Baña dedi ki goyuñu üstümden çeḫ. Üş gün öyle ürya görür. Ondan sonra adamlar buna inanir. İnanır ama bizim aile bütün her tarafa haber vermiş, arıyorlar. Bu köyüñ insanı gidir orayı eşir, baḫırlar ki şehit var gapadirler. Sonra buradan amcalar, oġulları, çocuḫları hep gidir, askeriye de götürirler. Üstüñü açirler ki nasıl goyulmuşsa öyle durur. Nişanları, gılıcı hep yanında. Amcam gılıcı eliñden çeḫirler ki gılıcıñda gan çıḫıyir. Öyle yapınca Muharrem dedem diyir sen ne yaptıñ? Oñu yeriñe goyirler. Üstüñü gapadirler. Orayı yapmışlar şimdi.” (KK:34)

Şehit mezarlarına daima saygı duyulmakta, yöre halkı tarafından bu mezarlara her Cuma gidilip kurbanlar kesilip dualar edilmektedir;

“Bu çevrede Üryan Baba diye bir yer var idi. Onlar iki kardeş: Üryan Baba, Melül Baba. Bir de orada Zekeriya Baba vardır. Onlar orada şehit olmuşlar. Üryan Babaya çıḫtıġımız zaman bir de gurban götürerdiḫ. Şehit olduġu zaman yaralı çıḫmış oraya Üryan Baba. Üryan Baba bir dağ. Bir dağın başıñda şehit. Biri Elḫo köyü var orada. Biri de Bayındır’da. Zekeriya Baba da bu taraflarda ama nerede olduġuñu unuttum. Orada şehit düştüġü için ora ziyarete gidilir. Gurban götürülür. Yıllarca gittik geldik.” (KK:34)

Ziyaret yerlerine gitmenin hasta kimselerin şifa bulması için bir vesile olduğuna inanılmaktadır. Ziyarete gelenler etrafından bu mekânlarda üç kez dolaştıktan sonra kurbanlarını kesip Allah’tan orada yatan zat hürmetine şifa dilemektedir;

“Ziyarete gidirsin dileḫ edirsin. Köyde öyle çoḫ goyun gırılirdi götürürdüler. Meñim bir emim garısı var idi herkeşe beyle hökmederdi. Diyerdiḫ sabah ziyarete gideceyiḫ. Götürerdiḫ goyun, guzu. Üş defa dolanardıḫ o ziyareti. Herkeş de bir gurban keserdi orda gelin, gız, pişrierdiler yiyerdiler oynayardılar gülerdiler aḫşama gelerdiḫ. O

zamndan beri goyunnara heç hastalıḫ girmedi. O ziyarete her gün gidildi mi hastalar gurtarır.” (KK:20)

Yörede vefat etmiş,ermiş bir kişinin üzerinde bulunan eşyasını alan kişinin hanesinde huzur olmayacağına inanılır;

“Mistil dedeniñ çocuḫları hiç durmurmuş. Garısı doġum yapırmış ölermiş, yaparmış ölermiş. Bir gün garısı ürya görmüş. Rüyasıñı anlatmış gocasıña. Gocasıña bir yol tarif etmiş. Birisi rehberliḫ etmiş üryasıñda. Demiş; buraya gel, dua et. Seniñ çocuḫlarıñ dursuñ.Muñu garısı buna anladınca sormuşlar her yere. O amcanıñ mezarı olduġu anlaşılmış üryadakiniñ. Garısını götürmüş oraya hamileyken. Ondan sonra çocuḫ doġmuş yaşamış. Sonra yine hamileyken gitmiş yine yaşamaış. Bir daha bir daha. Rahmetliḫ dedem o adamıñ paltosuñdan bir bu gadar parça getirdi biz de evde üḫseḫ bir yere goyduḫ. Neden getirdiyseḫ? Herkes birbiriñe düştü. Sonra dedem onu aldı geri mezara gömdü.” (KK:28)

Ziyaret yerlerinde bulunan ağaçlar kesilmez, bu ağaçları kesen insanların çarpılacağına inanılır. Türbelerdeki ağaçlara zarar vermenin uğursuzluk getireceğine inanılır;

“Ermeniler hazineleriḫi aġaç altıña gömerlermiş. Çünkü bizler aġaca çoḫ gıymet verdiğimiz için oraya doḫunmayacaġımızı iyi bilirlerdi. Aġaç türbedir bizim için gendi başıña. Aġacı kesmeḫ insan kesmeḫle aynıdır.” (KK:1)

3.9.7.Fal, Rüya Yorumu, Büyü, Gelecekten Haber Verme

Halk arasında rüyada görülen şeyler etrafında oluşturulan bazı inanışlar bulunmaktadır. Rüyalarda görülen renkler, nesneler, yiyecekler, hayvanlar olumlu veya olumsuz olarak yorumlamaktadır. Ayrıca rüya herkese anlatılmamakta ve rüya anlatılırken kişihayır dileklerde bulunarak rüyayı dinlemeye başlamaktadır. Yörede insana Allah’tan gönderilen işaretler olduğuna inanılan rüyalar hakkında gelişen bazı inançlar şu şekildedir;

-Rüyanın aynaya ya da suya anlatılması gerektiği düşünülür.

-Rüyada kan görülürse rüyanın bozulacağına inanılır.

-Kötü bir rüya görüldüğü zamanbir miktar bulgurun hayvanlara atılması gerektiğine inanılır.

-Rüyada altın görmeninbir sıkıntı getireceğine inanılır.

-Rüyada silah görülmesi, iyiye yorulmaz.

-Rüyada ip görülmesi, yol habercisi olarak yorumlanır.

-Rüyada bozuk para görüldüğünde kişiye iftira atılacağına inanılır.

-Rüyada kâğıt para görülmesi, nasip bolluğuna yorumlanır.

-Rüyada at görülürse kişinin istediklerinin olacağının işareti olarak görülür.

-Rüyada çiğ et gören kişinin sıkıntı yaşayacağına inanılır.

-Rüyada pirinç görmenin bereket getireceğine inanılır.

-Rüyada buğday görüldüğünde kişininrızkının artacağına inanılır.

-Rüyada üzüm görülmesi durumunda yağmur geleceği düşünülür.

-Rüyada bir kimse su içtiğini görürse o kişinin yaşadığı sıkıntıların son bulacağına inanılır.

-Rüyada bir kişi doğum yaptığını gördüğünde günahlarından arındığına yorulur.

-Rüyada görülen bebek iyi bir haberin müjdecisidir.

-Rüyada gelinlik görmek ya evlilik ya da ölüme yorumlanır.

-Rüyada yılan görmekkötü habere yorumlanmaktadır.

-Rüyada köpek görmek kişinin bir düşman edineceğine yorumlanır.

-Rüyada balık görmek rızkın artmasına yorulur.

-Rüyada kuş gören kişinin sıkıntılardan kurtulacağına inanılır.

-Rüyada siyah renk görmek hayra yorulmaz.

-Rüyada görülen kırmızı renk kötü habere yorumlanır.

-Rüyada yeşil ve beyaz renk kişinin istediklerini elde etmesine yorumlanır.

-Rüyada saç kesildiği görüldüğünde ölüm haberi alınacağına inanılır.

-Rüyada görülen ateş hayırlı bir haber alınmasına yorumlanır.

-Rüyada yağmur gören kişinin ömrünün bereketli olacağına inanılır.

-Rüyada yazın kar yağdığı görülmesi ölüm haberi alınacağına yorumlanır.

-Rüyada bir kişinin öldüğünün görülmesi o kişinin ömrününuzadığına yorulur.

-Rüyada ağlayanın güleceğine, gülen kimsenin ise ağlayacağına inanılır.

-Rüyada devlet erkânından biri görüldüğünde kişinin nasibinin artacağı düşünülür.

-Rüyada demir görmenin kişinin gücünü artıracağına inanılır.

-Rüyada bir ölen bir kimseyi görmek yakın zamanda bir ölüm haberi alınacağına yorumlanır.

Fal bir "yorumlama bilgisi"dir. Kişi kendisi veya bir başkasının geleceği hakkında bilgi sahibi olmak, kaybettiği bir nesneyi bulmak gibi amaçlarla falcıların kapısını çalmaktadır. Suya bakma, aynaya bakma, kurşun, köz, tütsü, kürek kemiği, kahve falı, iskambil falı, bakla falı en yaygın olarak kullanılan fal çeşitleridir (Boratav, 1997: 101-103). Ülkemizde yaygın olarak kullanılan kahve falına bakılması için, kişi kahvesini içtikten sonra fincanı tabağa ters çevirerek koyar. Bir süre bekledikten sonra fincanın

dibindeki telvenin şekline bakarak çeşitli yorumlarda bulunulur (Boratav, 1997: 103). Yörede kahve falına bakan kimselerin yorumları şu şekildedir;

-Falında balık görülen kişi kısmetinin açılacağını düşünür.

-Falında deve görülen kişinin nasibinin bollaşacağı düşünülür.

-Falda bayrak görülürse kişinin iş sahibi olacağına yorumlanır.

-Falda görülen horoz iyi bir habere işarettir.

-Kahve falında kuş görmek müjdeli bir haber alınacağının işareti olarak görülür.

-Kahve falında görülen yılan kişinin bir düşmanı olduğuna yorumlanmaktadır.

Büyü; bazı durumlar hakkında iyi veya kötü olarak sonuçlanması, bir kişiyi iyi veya kötü yönde etkilemek için var olan düzenin değiştirilmesi faaliyetidir (Boratav, 1997:106). Yörede çeşitli vesileler ile büyü yapılmaktadır. Büyü yapmak yörede "cadı yapmak" olarak adlandırılmaktadır. Yörede büyü şu sebeplerden yapılmaktadır;

-Karı kocanın arasını bozmak ya da onların mutlu olmalarını sağlamak için büyü yapılır.

-Bir kimsenin kalbini birine ısındırmak yada soğutmak için büyü yapılır.

-Bir kişinin hastalanması için büyü yapılır.

-Kişinin kısmetinin açılması için hocalar gidilip muska yazdırır.

Yörede anahtar ve kilit gibi nesneler kullanılarak yapılan çeşitli büyüsel işlemler bulunmaktadır;

"Bir gız bir oğlanı severse, vermezlerse ya vaḫıt oğlanı istemezlerse gidiyler hocaya anahtar götürüyler. Hoca o oğlanıñ aġzıñı, diliñi kitler. Gıza da yapırlar." (KK:23)

Keçi tüyünden, derisinden, sütünden çeşitli muskalar yapılmakta bu şekilde çocuğu olmayan kimselerin çocuğu olduğuna inanılmaktadır;

“Bizim burada hırḫız çoḫ idi bu Aġrı da Çat köyü var yuḫarıda ordan üş tene hırḫız gidiyir. Bizim atlarımızı çalıyir getirir fırgınımızla –fayton-barabar. Biz zengin gelmişidiḫ, atlarımız mallarımız çoḫ süslü. Deyir bizim tekeleri yani seyizleri garılar alır götürermiş, nuḫsa yaptıramış, gün gelir çocuġu olmayan garılarıñ çocuġu olsuñ. Gidir tüyleriñi yolarlarmış. Diyerlermiş; bu vaziyet süslü hayvanda bir hikmet var ki süslenif.” (KK:22)

Sabunu suya atıp “Sabun gibi erisin” diye büyü yapıldığı zaman kişinin de sabun gibi eriyeceğine inanılır.

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında büyü yapmak tabiri yerine “cadı yapmak”, büyüyü bozmaya ise “murdarlamak” terimleri kullanılır. Bu büyünün bozulması için sünnet olmamış bir çocuğun idrarı büyü yapılan kişiye içirilir;

“Evde iki kişi birbiriyle tartıştığı zaman derlerdi hemen; baḫ muña büyü yapılmış. Cadı yapıldı muña.Bizde büyüye de ‘cadı’ derlerdi aslında. Buñu mundarlayalım. Bu cadıymış. Yani büyüyü bozalım derlerdi. Sevmeyen birileri yapardı biribiriñe. Sünnet olmamış çocuġuñ idrarıñı alır suya gatarlardı. Bu şekilde cadı bozulardı.” (KK:28)

Bir hayvan huysuzlandığı zaman o hayvana muska yapıldığına inanılır ve derhal bozdurulur;

“Musgaya çoḫ inanırlar. Bazen bineḫlerimiz huysuzlanardı. Koymayardı saġmaya. O zaman o nuḫsayı bozdurardıḫ.” (KK:22)

Evde muska bulununduğunda suya atılır veya yakılır.Büyüden kurtulmak için Kur’an-ı Kerim okunur. Büyüden korunmanın bir diğer yolu da Ayet-el Kürsi duasının evin duvarına asılmasıdır.

3.9.8.Olağanüstü Varlıklar ile İlgili İnançlar

Halk inanışları içerisinde olağanüstü nitelikleri bulunan cin, şeytan, melek, “Alkarısı”, “Sarıbastı” ve “Karabasan” gibi olağanüstü varlıklar ile ilgili olanlar önemli bir

yer tutmaktadır. Türkler eskiden beri evrende bazı olağanüstü varlıklar olduğunu düşünmekteydiler. İslâmiyet'in kabulüyle bunlaracin, şeytan, melek gibi varlıklar da eklenmiştir. Halk özellikle "üç harfliler" adı verilen cinlerin insana verdiği zararlardan korunmak için bir takım yöntemlere başvurmuştur.

Üç harflilerin bir insana uğradığı; bazı insanlara veya yerlere uzun uzun bakmaları, hareketsiz bir şekilde uzun uzun oturmaları, konuşmamaları, olağan hallerinden farklı davranmaları, sebepsiz yere gülüp ağlamaları gibi işaretlerden anlaşılmaktadır.

Cinlerin banyo, tuvalet, ahır samanlık gibi temiz olmayan yerlerde yaşadıklarına inanılır. Bu nedenle ihtiyaç olmadıkça buralara girilmemeye dikkat edilir. Bu mekânlara girildiğinde de kısa süre burada kalınmaktadır. Üç harflilerin insanlara uğramaması için Fatiha, Ayet-el Kürsi ve İhlâs sureleri okunmaktadır. Bunun dışında cinlerden yana uğranılacak musibetlerden korunmak için kıyafet üzerine çengelli iğne takılmaktadır.

"Büyüḫlerimiz her zaman üstüñüze filkete taḫın derdi. Geçenlerde gızım benle alay etti; bu ne seniñ her yeleğiniñ üstüñde iğne var?Bu bir geleneḫ. Taḫıyorum. Vazgeçemiyorum. Bazen de istemsizce. Batıl inanç olduġuñu biliyoruz aslında. Ama alıştıḫ. Atalarımıza o gadar baġlıyız ki hâlâ onnar demişse doġrudur diye yaptıġımız bir şey aslında." (KK:28)

Meleklerin yerdeki ekmek parçalarına kanat gerdiği ve bu şekilde ekmeğe basılmasın engel olduğu inancı vardır. Bu yüzden yere düşen nimetin hemen kaldırılır;

"Yere eḫmeg düşende bize gızarlardı;Oġlum eḫmegleri hemen toplayıñ. Meleḫler ganatlarını yere germiş beḫliyor eḫmege basmayalım diye. O eḫmeg galḫana gadar meleğiñ ganatları üzeriñde gelip gidiyorsunuz derdi. Biz de hemen galḫıp topluyorduḫ." (KK:1)

Karabasanın kişiye uyku ile uyanıklık arasında gelip kişinin hareket etmesini, nefes almasını engellediğine inanılır. Yörede karabasandan korunmak için gece sağ tarafa yatılması ve yatmadan önce Ayet-el Kürsî duasının okunması gerektiğine inanılır.

Alkarısı ile inançlar *"3.6.1.3.5.Al Karısı/Al Basması"* bölümünde detaylı bir şekilde anlatıldığından burada tekrar bilgi verilmemiştir.

3.9.9.Gök Cisimleri-Evren ve Öteki Dünya ile İlgili İnançlar

Eski Türklerde, havanın nasıl olacağı, mevsimlerin durumu hakkında Ay'ın, Güneş'in ve yıldızların durumuna bakılarak çeşitli tahminlerde bulunulmaktaydı (Kalafat, 1999: 35). Yıldız kayması, ay ve güneş tutulması gibi durumlarda halk durumu korku ile izlemiş ve tanrıya sığınmıştır.

Eski Türkler yeryüzünde yaşayan her insanın gökte bir yıldızı olduğuna inanmakta ve gökte kayan her yıldızın bir kişinin ölümünü simgelediğini düşünmekteydi. Günümüzde bu inancın etkileri ile Astroloji, halk arasında kolaylıkla kendine yer edinmiştir (Boratav, 1997: 19). Yörede yıldızlar ile ilgili şu inançlar bulunmaktadır;

-Yıldız kayması bir ölüm haberi alınacağına yorulur.

-Yıldız kaydığında edilen dualaların kabul olacağına inanılır.

-Gece yıldızlar parlak ve gökte seçilir vaziyette ise ertesi gün havanın güzel olacağına inanılır.

-Kuyruklu yıldızın felaket habercisi olduğuna inanılır.

Ay ve güneş tutulması her ne kadar olağan bir doğa olayı olsa da toplumuzda bu durum doğal karşılanmamakta halkta bir tedirginlik yaratmaktadır. Eski Türkler Güneş ve Ay tutulması sırasında göğe ok atma, davul-tava-tencere çalma, havaya silah sıkma veya gürültü çıkarma yoluyla Ay'ın ve Güneş'in yüzünü örten karanlığı, kara iyeleri kovmaya çalışırlardı (Kalafat, 1999:33 -35).

Yörede de Ay'ın ve Güneştutulmalarında bu felaketin bertaraf olması için bazı çarelere başvurulur. Tutulma esnasında havaya ateş açılması; teneke, tava, tencere gibi metal nesneler çalınması yoluyla bu musibetin geçmesi beklenir.

Güneş ve Ay ile ilgili inançlar sadece onların tutulması ile ilgili değildir. Güneş ve Ay'a büyük bir saygı beslenmektedir. Halk Güneşin ve Ay'ın durumlarına bakarak halk bir takım yorumlarda bulunmaktadır;

-Güneşe ve Ay'a bakarak çöp dökülmez.

-Ay hilâl iken aya bakan kişi bu bakışın hemen ardından toprağa bakarsaevinden bereketin eksik olmayacağına inanılır.

-Ay hilâlken ağaçlar budanırsa ağaçlardan bir daha verim alınmayacağı düşünülür.

-Ay ışığında bekletilmiş su ile sulanan bitkilerin gelişken olacağı ve çok iyi büyüyeceğine inanılır.

-Ay'a bakıldığında ayın kişiyi kendine çekeceğine inanılmakta bu yüzden aya uzun süre bakmaktan kaçınılmaktadır;

"Biz Ay'a baḫanda rahmetli nenem gızardı;

-Aya baḫma!

-Niye?

Derdiḫ sorardıḫ.

-Ay gızım, Ay seni çeḫer, götürer.

Derdi." (KK:28)

-Bebekanne karnında ilk kez hareket ettiğinde anne Ay'a bakarsa, bebeğin Ay gibi güzel olacağına inanılır.

Türklerin evren, evrenin sonu ve öteki dünya ile ilgili inançları genellikle İslâmi inançlar çerçevesinde oluşmuştur (Boratav, 1997: 20).Bu inançların bir bölümü evrenin sonuna, bir bölümü ise ölüm ve ölüm sonrası ile ilişkilendirilmektedir (Boratav, 1997: 22). Yörede öteki dünya ile ilgili şu inançlar bulunmaktadır;

-Anne ve babasına asi olan ve dünya üzerindeki canlılara zarar veren kimselerin öteki dünyada acı içinde kalacakları söylenir.

-Dikiş yapan kişi iğnesine başka birine iplik takarsa onların ahirette bir arada olamayacakları söylenir.

-Kıyamette, insanın tırnak ve saçlarından haşrolacağı düşünüldüğünden toplumda saç ve tırnak bakımına önem verilir.

-Ölen kimse eğer haram mal yemiş ise mezarın onu sıkacağı düşünülür.

-Yaşadığımız evren "yalan dünya" olarak adlandırılır ve insanın asıl dünyanın ahiret yurdu olduğuna inanılır.

-Yer ve gök ve bütün yaratılanların dua ile ayakta durduğuna inanılır.

3.9.10.Nazarla İlgili İnanışlar

Nazar, bir kimsenin, canlı-cansız bir varlığa bakışı ve ona sahip olma isteğinin o varlığa verdiği zarardır. Nazar genellikle insanlara değse de bazen de kişinin sahip olduğu mal ve mülke de nazar değebilmektedir (Kalafat, 1996: 21).

Halk arasında nazar yerine"göz değme", "göze gelme", "nazara gelme", "nazara uğrama" gibiterimler de kullanılmaktadır. Halk nazardan öylesine korkmaktadır ki bu kem gözlerden ve bakışlardan korunmak için birçok uygulama geliştirmiştir (Artun, 2005: 251).

Nazar en çok belli başlı becerileri ile toplumda öne çıkıp kişilerin dikkatini kendine çeken yetişkinler ile henüz fiziki ve manevi olgunluğa ulaşmadığı için zayıf olan çocuklara değmektedir. Halk arasında bazı kimselerin, nazarlarının daha çok değeceğine inanılmaktadır. Nazar, sadece kötü niyetli bakışlardan değil, bir kişin başkasına hayranlık ile bakmasında da değebilmektedir. Bu nedenle toplumda anne babanın çocuklarına karşı aşırı sevgisi hoş karşılanmamaktadır. Hatta kötü etkilerden korumak için çocukları severken "maskara", "çirkin" gibi kötü sözler kullanmak, "tü, tü" deyip tükürme taklidi yapmak gerektiğine inanılır. "Elem tere fiş, kem gözlere şiş" gibi ifadeler kullanarak da kötü etkilere karşı tehtidvâri söylemlerin kişileri nazardan koruyacağı düşünülür (Boratav, 1997: 104-105).

Nazardan korunmak için yörede en sık kullanılan yöntem nazarlık takmaktır. Nazarlıklar, içerisinde gizli güçlerin bulunduğuna inanılan maddelerden yapılmaktadır. İnsanlar bu nesnelerin içinde yer alan gizli güçlerden yararlanmayı ummaktadır (Artun, 2005: 251).Halk arasında, nazarı kişiden uzak tutan veya nazar değen kimseyi tedavi için üzerlik yakma ve kurşun dökme gibi uygulamalar da mevcuttur;

“Bir mezarlıḫta ölenleriñ yarısı nazardan öldü deseḫ yannış söylemeyiz. Kötü nefis vardır. Göz de bir şey yoḫtur ama galp dolaşır, galbi bozulur. Göz nurdur. Ama adam der ki meñe göz etti. Ama öyle deġil. Nazardan gorunmaḫ için ayet ohuruḫ. İçimizden maşallah dediḫ mi ona doḫunmur nazar. Üzerliḫ yaḫarız evde, ocaḫta. Gapılarımıza at nalı, nazar boncuġu asarıḫ.” (KK:3)

İnsanlar nazardan korunmak amacıyla İslâmiyet’in etkisi ile muska ve ayetlerden yararlanma yoluna da gitmektedir. Yörede nazardan korunmak için bir takım pratikler uygulanmaktadır;

-Bir kişi bir şeyi beğendiğinde söze “maşallah” diyerek başlaması gerektiğine inanılır.

-Gözleri renkli olan insanların nazarının değdiği düşünüldüğünden uzun süre bu kişilerle göz göze gelmemeye dikkat edilir.

-Kişinin başı ağrıdığında o kişiye nazar değdiğine inanılır.

-Birine okuyan kişi sürekli esniyor ve gözleri yaşarıyorsa o kişide nazar olduğu düşünülür.

-Nazardan korunmak için göğ taş denilen genellikle mavi taşlı olan bir taş takılır; bu boncuğun nazardan koruduğuna inanılır;

“Önceden nazardan gorunmaḫ için göġ taş tahardıḫ, nazar boncuġu tahardıḫ. Sonradan herkes çıḫarttı, inanmadı ona. Önceden çocuḫlara taḫardıḫ.” (KK:28)

-Ev ve ahır gibi yerlere at nalı takılırsa nazar değmeyeceğine inanılır;

-Çocuğun üstüne muska takıldığında nazarın ona uğramayacağı düşünülür.

-Bir bezebir miktar çörek otu sarılıp çocuğa takıldığında nazarı önleyeceğine inanılır.

-Yeni doğan bebeğin nazardan korumak için kundağının içine ekmek koyulur.

-Küçük çocuklara nazar değmemesi için kıyafetlerinin ters giydirilir yahut çocuğun eli yüzü karaya boyanır;

“Nazar deġmemesi için evelere, görüleceḫ yerlere tikenli ot goyarlar. Çocuġa nazar degmesiñ diye eliñi, yüzüñü kirletirler. Yani millet baḫıp ne güzel demesiñ, nazar deġmesiñ diye yapırlar.” (KK:38)

-Nazardan korunmak için kurşun döktürenler bulunmaktadır.

-Nazardan korunmak için ocakta yakılan üzerliğin evin içinde gezdirilmesi gerekildiğine inanılır;

“Üzerliḫsen, havasañ.

Her dertlere devasañ.

Pis gözden, pis nefisten

Gapıyı, bacayı govasañ.

Meñ buñu deyir gapıda bajada yandırıram üzerliği. Gapıya at nalı vururuḫ. Nazar herkese deġer. Güzele döġül herkese deġer. Nazar döġül nöġüs deger. Nöġüsüñ kötüsü.” (KK:4)

-Bir evde cam kırıldığında evdeki nazarın çıktığına inanılır;

“Evde ayna tüşende, cam, bardaḫ, tabaḫ gırılanda oñu iyi sayardılar. Diyerdiler; bela geleceḫ, gırılsıñ, çıhsıñ, gitsiñ.Nazara inanırız. Benim büyüḫ abimiñ de adı Servetmiş.

Çoḫ güzelmiş nazar deġmiş, ölmüş. O gidince bana goymuşlar ismiñi. Nazar deġmesiñ diye çocuġuñ yüzüñe bir şeyler sürer, bir şeyler sepermişler ki beġenmesiñ diye." (KK:41)

-Anne, bebeğini birilerinin yanında emzirirse nazardan dolayı bebeğin bir daha anne sütüne yaklaşmayacağı söylenir.

-Dilini burnunun ucuna değdiren kişilerin nazar değdirme gücünün daha yoğun olduğuna inanılır.

-Nazarı değeceği düşünülen kimsenin yanından geçerken nazarının değmemesi için vücudun herhangi bir yeri kaşınır.

-Eve nazar değmemesi için kaplumbağanın kabuğu veya yarasa kanadı kapının üstüne asılır.

-Hayvanlara nazar değmemesi için yeşil bir ağacın dalı barınakların girişine asılır.

-Hayvanlara nazar değmemesi için hayvanların boyunlarına boncuk asılır.

Nazar ile ilgili daha geniş bilgi *"3.6.1.3.11.Nazar"* bölümünde yer almaktadır.

3.9.11.Bereket ile İlgili İnanışlar

Bereket, toplumlar için önemli bir kavramdır.Bereket kavramı bağ, bahçe, hayvancılık, ticaret, çocuk gibi kavramlar ile ilgilidir. Bereket denildiğinde akla; kuraklık dönemlerinde yapılan yağmur duaları, belli zamanlarda düzenlenen "saya gezmeleri", "yayla şenlikleri" ile "Nevruz", "Hıdrellez", "koç katımı" gibi törenlerde yapılan bazı uygulamalar gelebilmektedir (Kalafat, 1996: 42).Anadolu'da bereket ile ilgili birçok inanç ve uygulama bulunmaktadır. Yörede eve bereket getiren şeyler ile bereketi kaçırdığına inanılan nesneler ve davranışlar hakkında inanışlar şu şekilde sıralanabilir;

-Akşam evi süpürmenin evin bereketini kaçıracağına inanılır.

-Ayak altına tuz döküldüğünde o evin kısmetinin olmayacağına inanılır;

“Nemete hürmet vardır. Yediğimiz zaman yere töḫmemeye çalışırıḫ. Mesela tuz gullanıyorsun. Onu da yere töḫme.” (KK:31)

-Evekarınca duası asılmasının eve bereket getireceğine inanılır.

-Geç kalkılan evin bereketinin olmadığı söylenir.

-Eve kaplumbağa kabuğu takıldığında o evin bereketli olacağına inanılır.

-Gelin indirilirken üzerine buğday, bozuk para, şeker saçıldığındayuvalarının bereketli olacağına inanılır.

-Ekmek bıçakla kesildiğinde evin bereketinin kaçacağı düşünülür.

-Ekmek kırıntılarının üzerine basıldığında evin bereketinin gideceğine inanılır.

-Ekmeğin bulunduğu odada yatmanın evin bereketini kaçıracağına inanılır;

“Eḫmeġin olduġu tarafa ayaḫ kesinliḫle uzattırmazlardı. Ehmeġiñ açıḫta olduġu odada yatmazdı büyüḫlerimiz.” (KK:38)

-Ekmek yere düştüğü zaman hemen alınıp yüksek bir yere koyulmaktadır;

“Eḫmeġi başıñ üstüñe goy.Derlerdi. Eger eḫmeg yere düşse hemen öper, başımız üstüñe gor, yükseḫ bir yere goyardıḫ. Eḫmeg oturduġumuz yerden yüḫsegte olurdu. Eḫmeg yapanda duvarlara çiviyle asılırdi bir bohçada.” (KK:44)

-Ekmeğe dokunurken dahi ellerin temiz olmasına özen gösterilir;

“Eliniñ pisiyle eḫmege, suya dokunma derlerdi. Eḫmeg ve su temiz olduġu için her zaman kirletmemizi istemezlerdi.” (KK:38)

-Ekmek ters olarak koyulmasının günah olduğuna inanılır;

“Ehmeġi tersiñe goydurmazlardı. Eḫmegi ters goyunca günahtır derlerdi. Saygı gösterirlerdi. Eḫmegin yere tökülmesiñe izin vermezlerdi. Ahırda eḫmeg yenilmezdi veya pis yerlerde.” (KK:38)

-Ekmeğin üzerine hiçbir şeyin koyulmasına müsaade edilmez;

“Eppegi ters goymaḫ olmazdı. Eḫmegleri üstü üste goyar toplardıḫ. Eḫmeġiñ üstüñe de bir şey goymuruḫ.” (KK:23)

-Ekmeğin ayakta yenmesine izin verilmez.

“Eḫmeg ayaḫta yenmez. Oturarsıñ, sofrada yersiñ. Şimdi zaman deġişmiş. Adam dürüm yapıyor, ayaḫta yiyor.” (KK:38)

-Ekmek kutsal kitaplardan dahi yüce tutulmaktadır. Kuran-ı Kerim’e basıp ekmeğe ulaşılmasında hiçbir sakınca görülmemektedir;

“Guran’a basar ekmeġi alarsıñ ama eḫmege basıp Guran’ı alamazsıñ. Eḫmeġi bir yere bıraḫırken Bismillah denilir. Köpeġe atanda yine besmele çekersin.” (KK:20)

“Eskiden diyerlerdi ki; gettiñ acıḫtıñ, geldiñ ki eḫmeġi yuḫarı goymuşlariydi ordan eliñ ulaşamir Guran’ı ayaġınıġ altıña alar eḫmeġi indirebilirseñ, ama Guran yuḫarda da oñu oḫuyacaḫsan eḫmeġi ayaġınıñ altıña alamazsıñ. Buñu bu güne gadar söylüyorlar. Ama ne gader doġru ama ne gader yanış bilmirem.” (KK:22)

“Bizde eḫmeg gutsaldır. ‘Eḫmeg, Guran’dan önce gelir.’diye bir söz var. Guran-ı Kerim bizim kutsalımız deġeri ölçülemez. Ama gonuştuġumuz zaman eḫmeġe bir hagaret olduġu zaman diyoruz ki; baḫ Guran’dan önce gelmiş. Bunun yanlış olduġuñu böyle anladarız ancaḫ. Bizim için eḫmeg çoḫ önemlidir. Ama tabi Guran’da rehberimiz. Yere düşende öpüp başımıza goyarız hem eḫmeġi hem musafı. Yemin verende; eḫmeḫ musaf çarpsın ki yapmadım, etmedim diye söyleriz. Eger bunnar üzeriñe yemin verer ve yalan söylerseñ sonuñ iyi olmaz zaten. Çoḫ guvvetlidirler.” (KK:28)

-Kuran-ı Kerimde de adı geçen hurma ve zeytinin eve bereket getireceğine inanılır.

-Kişinin elini koynunda bağlamasının evin bereketini kaçıracağına inanılır;

“Eliñi goynuña goymaḫ, mahsun galmaḫ demeḫtir. Eyi deġildir. Rızıḫ gapısı bağlanar.” (KK:5)

“Elimizi goynumuza bıraḫtırmazlardı. Hemen çeḫerlerdi. Diyerlerdi; ne oldu sanki eliñ goynuñda mı galdı? Bir muradıñ vardı da alamadıñ mı?” (KK:40)

-Ocaktan indirilmeyip ayak üstü yenilen yemeğin bereketinin olmayacağına inanılır.

-Sirke olan evde bereket olacağı düşülür.

-Yarasa tırnağı ve kanadının eve bereket getireceğine inanılır;

“Yarasa bulup dırnaġıñı sökerlerdi. O dırnaġı gapınıñ üstüñe asarlardı bereket getirmesi için. Biz çocuhtuḫ oynuyorduḫ. Bizim büyüḫ bir samanlıġımız vardı. Samanlıġıñ içiñe yarasa girmişti. Yarasayı yaḫaladıḫ. Götürdüḫ dedemgile gösteriyorduḫ. Bir bahtıḫ gadınnar nasıl toplandı. O gadınnar yarasanıñ diri diri dırnaḫlarıñı söḫtüler. Ganadıñı gopardılar, aldılar. Birisi yaġınıñ üstüñe baġladı ki yaġım çoḫ olsuñ. Biri eviniñ gapısıña astı ki evim bereketli olsuñ.” (KK:28)

-Yumurtanın bereket getirdiğine inanılır ve bundan dolayı yumurta düğünlerde gelin tarafından kapıya atılarak kırılır.

3.9.12.Uğur ve Uğursuzluk ile İlgili İnanışlar

Uğur, bir nesne, kişi, iş, zaman ve yerin özündeki olumlu güçtür. Halk inançlarında bu olay ve olguları, uğurlu ve uğursuz diye nitelendirilmektedir. Uğurlu olanlara yaklaşmak, uğursuz olanlardan kaçınmak ve gelecek olumsuzlukları gidermek istenmektedir(Boratav, 1997: 94-95).

Halk inançlarındaki bu uğurlu ve uğursuz inançların bir kısmı haftanın ya da yılın belirli günlerinde iş yapılmaması ile ilgiliyken, bir kısmı da hayvanlar ile ilgilidir (Kalafat, 1996: 49). Ağrı halk kültüründeki uğurlu ve uğursuz sayılan durumlar ile ilgili halk

inançlarının büyük bir kısmının hayvanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu inanışlara örnek verecek olursak;

-Ala karganın geldiği eve güzel bir haber geleceğine inanılır.

-Kişinin önünden kara kedi geçmesi uğursuzolarak algılanır.

-Ateşe su dökmek uğursuz bir davranış olarak görülür;

“Ateşe su tökülmez. Ateşe soyuḫ su atañ insan aḫlıñı gaçırar derlerdi. Sıcaḫ suyu da her yere töktürmezlerdi yine aynı şeyden dolayı.” (KK:38)

“Ateşe su tökmeḫ iyi deġildir. Sıcaḫ ateşin üstüne su tökersinse başka şeylere garışırsın. Sıcaḫ ateşe soġan gabuġuñu, yumurta gabuġuñu atmazıḫ.” (KK:34)

-Atın yüksek sesle ve devamlı olarak kişnemesinin uğursuzluk olarak yorumlanır.

-Baykuş öten veya bahçesindeki ağacın dalına konan eve ölü haberi geleceği düşünülür;

“Eve bir bayguş gelende annem derdi; o evden ölü çıhacaḫ.Ama bayguş bilge bir guş aslında. Kötü bir haberiñ müjdeleyicisi diye düşünerlerdi.” (KK:32)

-Baykuşun ötmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır. Baykuşun ötmesiyle bir kişinin hastalandığı veya öleceği ile ilgili haber alınacağına inanılır;

“Meñ burda içerde otururken bir gün gözüme çarptı. Bir beyguş gelmiş aġaca oturmuş. Aḫşama gadar girdim, çıḫtım ordan galḫmadı. Aḫşam haber geldi; gız gardeşim rahmetli olmuş. Bu haberden sonna beyguş galḫtı, gitti agaçdan.” (KK:28)

-Baykuşun tünediği yerde felaket olacağı düşüncesi ile baykuşun evden uzaklaşması için bir takım yöntemlere başvurulmaktadır;

“Burda yaşlı bir teyzemiz vardı. Bir gün geldi, dedi ki; eve beyguş geldi nasıl yalvardım git diye. Çıḫtım dışarı. Biraz tuz goydum, biraz eḫmeḫ goydum. Bu tuzu, eḫmeġi al çocuḫlarımdan uzaḫ dur. Böyle aġıt yaḫaraḫ yalvardım.” (KK:7)

-Evde bir şeylerin kırılmasınınuğur getireceğine inanılır.

-Bir evde bulunan örümcek veya örümcek ağının uğur getireceğine inanılır;

“Örümceḫ uġurludur. Niye? Peygamber efendimiziñ peşine İsrailoġulları düştüler, öldüreceḫdiler. Gitti bir maġraya sıġındılar. Ebu Bekir Sıddıg ile. Örümceḫler hemen maġranıñ aġzıñı ördü. Gögercinner orda yuva yaptı. Geldi, baḫtılar. Dediler; burda kimse olamaz. O yüzden örümceḫ ve gögercine doḫunmaḫ çoḫ günahtır.” (KK:31)

-Bir evde tavşan beslenmesi uğursuzluk olarak algılanmaktadır.

-Bir eve güvercin yuva yaparsa, o eve uğur getireceğine inanılır.

-Bir kişinin çok gülmesinin uğursuzluk olarak algılanır.

-Bir tavuğun horoz gibi ötmesinin uğursuzluk olarak algılanır.

-Horozun gündüz vakti ötmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır;

“Vaḫitsiz horuzuñ başıñı keserler. Horuzuñ haggı vaḫtındadır. İkindi vaḫtı öterse bir şey yoḫ. Sabah namazı vaḫtinde öterse de bir şey yoḫ. Gün ortasıñda öterse bir şey yoḫ. Ama horuz geldi saat on da öttü. Hiçbir vaḫit değil. Bizde diyerler ki; böyle vaḫitsiz öten horuzuñ varsa başıña bela geler. Bunuñ başıñı kesmeḫ lazımdı.” (KK:4)

-Köpeğin uluması uğursuzluk olarak görülür. Köpek uzun uzun uluduğunda o evden ölü çıkcağına inanılır.

-Kara kedi görmek uğursuzluk olarak görüldüğünden kara kedi gören kişiler yolunu değiştirmektedir.Kara kedinin uğursuzluğunun kişiye uğramaması için o kimsenin bulunduğu yerden uzaklaşması, ele siyah bir eşya alınması yahut yere tükürülmesi gibi uygulamalar yapılmaktadır;

“Kara kedi uġursuzluḫ getirir derler. Uġursuzluġuñ gitmesi için saçıñı çeḫersiñ. Bir de yanıñda eviñde gara bir eşya varsa oñu eliñe alarsıñ uġursuzluḫ oña geçsiñ diye. Yere tükürürsüñ gara kediyi görende.” (KK:28)

-Elbiseyi ters biçimde katlamanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Ayrıca elbisenin düğmelerinin doğru şekilde iliklenmemesinin uğursuzluk getireceğine inanılır.

-Elbise ters bir biçimde çıkarılır ve gece öylece bırakılırsa gece boyu kötü ruhların o kıyafetleri giyip eskiteceği inancı bulunmaktadır;

“Biri hanımına diyer ki; meñ gidejem un üġüdmeġe.Gahır bu adam, gidir, un üġüdür. Degirmenci diyer;

Şimdi geje vaḫti gitme. Hayvannarıñ yorulmuş, sen yorulufsan. Geje vaḫti başıña bir şey olar. Gal burda.

O gejesi adam deġirmende yatiyir. Deġirmeniñ başında bir oda varmış. Orda yatıyir. Baḫır ki garısı öyle gülürler, öyle oynurlar. Garısı da onlarıñ içindedi. O gelende bismillah deyir, eteġiñden epeyce kesiyir, oyucuña alır adam. Geliyir eve. Garısıña diyer;

Hele elbiseleriñi getir meñ baḫayım. Şehre gidejem saña elbise alayım.

Garısıña da bir şey demiyir. Garısı getirir, o elbiseyi açır, baḫır ki haggatende elbiseniñ yarısı yoh. Gocası diyer;

Sen bu elbiseleriñi goyanda bismillah deyirseñ mi?

Yoḫ. Harda aḫlıma gelir? Demirem.

Geje olanda götürür oñu giyiyler. Sabah getirer yeriñe goğarlar.

O yüzden büyüḫlerimiz besmele ile elbiselerimizi çıharttırırf, yıñşırıf öyle başımıza goydurarlardı.” (KK:23)

-Bir kıyafetin ters giyilmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır;

“Yeleġiñi ters giyende baḫırsıñ ters olmuş. Hemen çıḫarır, düzeltirsiñ. Ḫıyır olsuñ, şer bizden uzaḫ olsuñ dersiñ. Ters giymeḫ ölüm getirer. Bir cenaze olanda büyüḫlerimiz bir hafta boyunca yeleḫleriñi ters geyerdi. Hiç renkli bir şey örtmezler. Herkes siyah giyer. Oyalı leçeḫ taḫılmazdı.” (KK:39)

-Siyah elbise giyen gençlerin olumsuz bir olay ile karşılaşacağı düşünülür.

“Siyah elbise giydirmezler gençlere. Gara giymeḫ eyi degildi. Yas getirir. Gara giyende derler; gara niye geydiñ? Yas mı tutursuñ?” (KK:40)

-Tırnağı gece kesmek uğursuz bir davranış olarak görülür.

-Göz seğirmesi hayra yorulan bir durum değildir.

-Hava karardıktan sonra evden yiyecek çıkmasının uğursuzluk getireceği düşünülür.

-Kırık veya çatlak eşyaların evde bulunmasının o eve uğursuzluk getireceği söylenir.

-Suyu fazla kaynatmanın uğursuzluk getireceğine inanılır;

“Suyuñ fazla gaynamasıñı istemezlerdi eskiden. Su bir yerde fazla gaynayanda derlerdi; sen napıyorsuñ? Ermeni çoġaldıyorsuñ. Siz suyu fazla gaynatmayıñ. Siz gaynattıḫça gavur çoġalır.” (KK:38)

-Süpürge üzerine basmanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu yüzden süpürgenin zarar görmeyecek bir yere özellikle kapı arkasına koyulması istenir;

“Önceden köyden süpürge topluyorduḫ. Onnarı baġlayardıḫ. Yataḫları serende üstüñü süpürerdiḫ. Süpürenden sonna süpürgeniñ yeri gapı arḫasıdır.” (KK:23)

3.10.Halk Oyunları (Dansları) ve Çalgıları

Halk oyunlarının kökeni ilk insanların ava çıkmadan önce topluca yaptıkları hareketlere dayanmaktadır. Bu toplu halde yapılan hareketler insanlar arasındaki güven duygusunu artırmakta ve kişilere cesaret vermekte idi. İlkel insanların doğada bulunan bazı güçlerin varlığına inanmaları bu ilk dansın oluşmasına sağlamıştır (Artun, 1992: 4).

Halk oyunları kişilerin hem biyolojik hem de sosyo-kültürel ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Halk oyunlarının gelişmesinde, bireylerin toplum hayatına girmesi ve birey-toplum iletişiminin zorunluluğu etkili olmuştur (Sümbül, 1997: 2).

Eroğlu, oyunu; "İnsanda içgüdüsel olarak bulunan, temeli din ve büyü ile ilgili bazı töre ve törenlere dayanan toplumların kültür yapısına göre şekillenen ve toplumdan topluma farklılıklar gösteren, yer ve zaman bakımından günlük hayattan farklı, isteğe bağlı, gönüllü ve hür hareketler" (Eroğlu, 1994:8) olarak tanımlamaktadır.

Eroğlu bu oyunların işlevlerini; "fiziksel rahatlama ve gelişme", "iyi olma duygusu", "arınma ve ibadet", "iletişim ve dostluk", "toplumsal birliği pekiştirme, geliştirme" "düşünceyi toplama ve hâkim olma", "uyum" (Eroğlu, 2010:67) olarak sınıflandırmaktadır.

Halk oyunları önceleri yöredeki gençlerin ilgisini çekmekte ve gençler oyunları izleyerek öğrenmeye çalışmaktaydı. Hatta halk oyunlarını öğrenebilmek için gençler düğünleri, yerel bayram eğlencelerini kaçırmamakta, oyunları büyük bir dikkatle izleyip, oyunlarda çalan havaları ezberleyip geleneği öğrenmekte idi. Günümüzde değişen estetik anlayış neticesinde bu oyunlara gençler tarafından eskisi gibi rağbet edilmemektedir.

Oyunlar, asker uğurlama-karşılama, düğün, nişan ve sünnet gibi törenler, yerel nitelikli bayramlarda insanların kaynaşmasını sağlayan ve paylaşımlarını artıran bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin büyük bir kısmı oyun oynanmasında bir mahsur görmezken bazı kişiler de oyunları İslâmi açıdan uygun bulmamaktadır. Fakat bu kesim azınlıktadır.

Yörede oyunların oynanması aile açısından oldukça önemlidir. Çünkü törene icra edilen oyunlar aileye övünç vesilesi olmaktadır. Yörede özellikle düğünlerde kişilerin oyun

oynamaları, düğün sahibine verdiği kıymeti gösteren bir unsur olarak görülmektedir. Yörede; küçük çocuklara dahi "sen evlendiğinde veya sen askerden geldiğinde oynayacağım" diyerek sözler verilmektedir.

Halk oyunlarında yörede bayanlar ve erkeklerin özellikle giydiği törensel kıyafetler bulunmaktadır. Kadınların giymiş olduğu kıyafetler şöyledir;

Dinge: Üzerine başörtüsü sarılan ağaç bir çemberdir.

Köynek: Hâkim yakalı geniş bir gömlektir.

Çuha: Diz hizasında bir kıyafettir.

Entari: Belden büzmeli boydan bir elbisedir.

Kemer: Gümüş, altın veya deriden yapılmış bir çeşit bel bağıdır.

Mendil: Belde bağlı olan kemerin üzerine takılan gerektiğinde oyunlarda kullanılan bir aksesuardır.

Erkekler ise bu oyunlarda daha farklı kıyafetler tercih etmektedir;

Papak: Kuzu yününden yapılan tiftik bir baş giyisisidir.

Köynek: Beyaz patiskadan dikilen hâkim yakalı bir üst giysisidir.

Şalvar: Üstü geniş altı doğru daralan bir tip pantolondur.

Çizme: Deriden yapılan ve diz kapaklarına kadar uzanan siyah renkli ayakkabıdır.

Kemer: Deriden yapılan ve üzeri gümüş ile süslenen birpantolon bağıdır.

Hançer: Kemere asılan uzun bıçaktır.

Yörede oynanan oyunlarda en çok dikkat çeken yönlerden biri oyunun en küçük birimi olan motifleridir. Motifler genellikle kol ve ayaklar ile yapılır. Kol motifleri

genellikle, tekli oyunlarda hüner göstermek için yapılmaktadır. Bu motifler yapılırken oyunun ritmi ve ezgisine bağlı kalınır. Ayak hareketleri olarak ise, öne ve arkaya doğru yürüme, ayakların kaldırılması, ayakucu ve topuğun vurulması, ayakların sağ ve sola doğru götürülmesi gibi birçok figür bulunmaktadır.

Halk oyunlarında kullanılan araçlar genellikle mendil, havlu ve leçektir. Bu nesneler genellikle baş ve son oyuncuda bulunmaktadır.

Törenlerde coşkuyu artıran bir faktör olan silahların kullanımı sınırlandırılmıştır. Fakat seksen darbesinden sonra silah kullanımı sınırlanmış olsa da halk bu oyunlar esnasındasilahlardan kopamamıştır.

Yörede oynanan oyunlarda oyunun başlangıcında oyuncuları teşvik edilmek ve oyunun ritmi ile coşkusunu artırmak için naralar atılmaktadır. Bu bağırmalar esnasında, bütün çalgılar durmaktadır.

Yörede saz, davul, zurna olmak üzere üç tip çalgı kullanılmaktadır. Bunlardan en yaygını olan davuldur. Davul zurna genellikle erkeklerin oynadıkları oyunlarda çalınmaktadır. Ayrıca düğünlerin girişinde davulcu ile zurnacı beklemekte ve gelen davetlilere hünerlerini gösterip bahşiş almaktadırlar.

Saz ise özellikle âşıkların katıldığı törenlerde kullanılan bir çalgıdır. Âşıklar kendi sazlarını beraberinde getirmekte kendi başına yahut birkaç meslektaşı ile atışıp söyleşmektedirler.

Yörede yukarıda sıraladığımız enstrümanlar eşliğinde ve belli kurallar dâhilinde oynanan belli başlı oyunlar bulunmaktadır. Bu oyunlar aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır;

Anadolu'nun birçok yöresinde "Temur Ağa"adıyla bilinen bu oyun, Ağrı'da da "Temur Ağa Barı" veya "Temir Ağa Halayı" olarak bilinir.Rivayete göre bu oyun,ayağından rahatsız Temir adlı ağanın hareketlerinin taklidiyle oluşmuştur. Bir başka rivayete göre kaynağı Timur İmparatorluğu hükümdarı Timurlenk'e dayanmaktadır (Kılıç, 2002: 60).

Yörede oynanan bir diğer oyun türü ise “Üç Ayak”tır. Genellikle kına gecelerinde kadınlar tarafından oynanmaktadırlar. Kadınlar tek sıra halinde el ele yahut küçük parmaklarını birbirlerine bağlayarak dizilir. Oyunda sağ ayak arkada, sol ayak önde üç tur önce sağa, sonra sola gidilir. Bu figürlerden sonra ayak bir ağa bir sola getirilerek oyun bitirilir. Aynı figür müziğin bitimine kadar tekrar edilir. Üç ayağın başındaki ve sonundaki kişilerin elinde halay mendilleri, tülbent veya havlu bulunur. Halay başı ve sonundaki kişiler bu nesneleri kişileri coşturmak ve oyunun ritmini artırmak için sallamaktadırlar.

Düğünlerde özellikle gençler arasında bir takım oyunlar oynanmaktadır. Bu seyirlik oyunlar hem düğün boyunca misafirleri eğlendirmekte hem de toplumsal bir bütünlük sağlamaktadır. Oyun düzenleyiciler genellikle gençler olmakta oyun sonunda aldıkları harçlıklar ile kendilerine ziyafet vermektedirler;

“Düġünlerde genşler oyun yaparlar. Oyun yaptıḫlarıñda da oyun sahibinden para alırlar. Mesela orta oyunnar. Öyle orta oyunu yaparlardı ki sanatçı onnar gibi yapamazdı. Tiyatroyu yapardılar. Ordan toplanan parayı gençler düġünden sonra götürerdiler o paraynan hayvan alardılar. Gendileriñe ziyafet çeḫerdiler.” (KK:25)

Düğün eğlenceleri sadece seyirlik tiyatral oyunlar değildir. Halk oyunlarından biri olan ve Karapapak-Terekeme Türkleri arasında oynanan “Bar”, “Tek Ayak”, “Temir Ağa”, “Şeyh Şamil” gibi oyunlar bulunmaktadır. Oyunlar belli kaideleri olan ve herkesin büyük bir ilgi ile izlediği eğlencelerdir;

“Burda sadece ‘Bar’ oynanardı veya karşılıḫlı iki kişiniñ oynadıġı ‘Tek Oyun’ olardı. Köyüñ belirli genşleri ‘Temir Aġa’ oyunuñu oynardı. Onu sadece bilen kişiler oynardı. Sadece erkeḫler çıḫardı bu halaya. ‘Şeyh Şamil Oyuñu’ oynarlardı. ‘Hoş Gelişler Ola’ oynanırdı. Sert bir duruşla dururlar oynayannar. Halaylar bir araya toplanır sonra geri açılır.” (KK:7)

“Düġünde davul, zurna ile oynarıñ. Azeri havalarıña ‘tek ayaḫ’ derih. Halay kimin. Şimdi orkestraklar çıḫtı. Her şey gaḫtı. Adetlerimiz yoḫ oldu. Bu geje gızıñ eviñde çalınar. Ertesi gün damadıñ eviñde. Sonna düġün biter.” (KK:14)

Bar yörenin en meşhur düğün oyunlarından biridir. Karşılıklı iki sıra yahut tek sıra halinde kızlar ve erkeklerden bazen de sadece erkeklerden oluşan bir oyun çeşidi olan barın başında daima bir "Bar Beybaşı" bulunmakta ve oyunu başından sonuna o kişi tertip etmektedir. Söylenecek manileri, türküleri ve oyunun ritmini kendi belirlemektedir;

"Mesela biri geçerdi başa –barıñ başıña-arhadaşım, gendi emsalim. Mesela bu meñim yanımda diyemez ki türkü. Ama meñim emsalim vardı. Ola 'teḫ ayaḫ' de. Ola 'üsküava' de. Ola 'salama' de. En iyi bar çekene 'Bar Beybaşısı' derlerdi.

Ayvanıñ altıñdan ketçim.
Eyildim suyunnan içtim.
Meñ bu yere garip düştüm.
Garibem vatanım yoḫtur.
Düşmüşem gurbet ellere.
Alıf da satanım yoḫtur." (KK:22)
Bar karşılıklı ayak verme şeklinde devam eden bir oyundur;

"Eskiden böyle şeylerle geçerdi günümüz. Karşılıḫlı söyleyerdiler. Otururdular birbirleriñe bir ayaḫ vererler. Ne ki diyem mesela? Suya gettim;

Sudan gelen nazlı dilber
Gelir sallaña sallaña.
Baḫirem cilveñ azdır dilber
Gelir sallaña sallaña.

Sen diyirseñ toyumuz olsuñ.
Hele dur yazdır dilber.
Gelsiñ güzümüz günümüz,
Hele dur yazdır dilber.

Gençler böyle garşılıḫlı diyerdiḫ. Toplantılarda, düğünlerde, barlarda söyleyerdiḫ." (KK:22)

Barlarda türküler karşılıklı olarak söylenmektedir. Erkeklerden yahut erkek kız karışık bir düzende oluşturulan iki grup bar türkülerini sıra ile okumaktadır. Bazen aynı

türkü iki grup arasında tekrar edilirken, bazen de türküler atışma şeklinde okunmaktadır. Barda söylenen türkünün konusu ve ezgisine göre ritmi belirlenmektedir. Ayrıca her türkünün, hemen herkesçe bilinen belli bir söyleniş şekli vardır. Genç yaşlı herkes bunu bilir. Özellikle gençler düğünlere büyük bir neşe ve heyecan ile katılarak bu türküleri ezberlemeye ve oyunun nasıl oynandığını öğrenmeye çalışır. Bar oynanırken sevdalı gençler birbirlerini görme ve türküler eşliğinde birbirlerine duygularını ifade etme imkânı bulurlar. Hatta bu oyunlardan sonra birbirine gönül veren ve başı bağlanan gençler bulunmaktadır;

"Şimdi gız oğlan isteyeceḫ barda. Gız güzel gız ama oğlan girişemir bir şey demeye. Orda diyer;

İstanbul'dan geleñ Tatar,
Gamçısıñ atar tutar.
Bajım burada yolcu nerde yatar?
Gondur beni allı gelin." (KK:22)
O da cevap verer;
İstanbul'dan geleñ Tatar,
Gamçısıñı atar tutar.
Yolcu olañ handa yatar.
Emrederseñ ey gardaşım.

Orda birbirleriñe göñül vererler. Orda müşahade edilirdi bazen. Aynı ahşamnan iş olardı." (KK:22)

Barlarda bir genç kızın yahut gelinin oyuna çıkması ailenin izni ile gerçekleşmektedir. Bar beybaşısı tarafından bir davet türküsü söylenip, kız nazikçe oyuna davet edilmekte ve ailenin izin vermesi ardından kız oyuna çıkılmaktadır;

"Mesela gelin davet ediliyordu oyuña. Gelin izinsiz çıḫmıyordu. İzin alıyordu büyüḫlerinden halay çekeceḫ. Halaya davet ediyorduḫ;

Gelin gel bara gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.
Gelin barda, bar başıñda.
Durun bañın gaç yaşında.
Gelin barda tekerleñdi.
Öptüm aġzım şekerleñdi.

Gelin oy gel bara, gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.
Gelin oy gel bara, gel bara.
Gelin diyer hani anam.
Kaynanandır seniñ anañ.
Kaynanandır seniñ anañ.” (KK:21)

“Ee bir de gelini sesleyeceḫler;
Gelin gel bara, gel bara.
Gülüm gel bara, gel bara.
Öldüm yar vara, yar vara.
Gelin gel bara, gel bara.

Gelin barda tekerleñdi.
Öptüm aġzım şekerleñdi.
Hanım gel bara, gel bara.
Canım gel bara, gel bara.
Aa bunu diyerdiler. Garşıdaki de onun garşılıgını vererdi.” (KK:22)

Bu türküler hemen hemen bütün yöre halkı tarafından ezbere bilinmekte ve her biri farklı bir ezgi ve makamla ile söylenmektedir. Bar tutulduğunda herkes pür dikkat sergilenen oyunu izlemektedir;

“Bunnarı söyler oynarlardı. Biri buñu söyler diġeri teḫrar ederdi. Döndere döndere söylerlerdi. Hepsiniñ ayrı ayrı makamı vardır. Her türkünüñ kendine göre makamı var. Ses yoḫudu, seda yoḫudu. Çoluḫ çocuḫ kimseniñ sesi çıḫmazdı. Şimdiki düğünnerde türkü söylener ama sesden gulaḫ işidir mi? Herkes bunnarı ezbere bilerdi. Erkeḫler gendilerine söylerdiler.” (KK:31)

Yöreden derlediğimiz barlarda söylenen türküler *"4.6. Halk Türküleri"* başlığında daha geniş bir biçimde yer almaktadır.

Halk tarafından düzenlenen eğlencelerde davul zurna getirip bir eğlence tertip etmekten ziyade kişilerin kendilerini eğlendirdikleri oyunlar oynadıkları ve bazen yöredeki âşıklar çalıp söyledikleri görülmektedir;

"Şimdi orkestra çıḫtı düġünleriñ de tadı galmadı. Her bir insan var anlamiriḫ. O lisanda bize söġürler mi? Bizi öġürler mi? Meñ gettim yanıña yanaşıram. Çoḫ bin tene türkü bilirem men söylüyüm sen dinle. Yoḫ ya biz para alırıḫ diyirler. Meñim söylediġim her ayaḫ; teh ayaḫ, sallama, goçeri bunarıñ heresiñi bilirem. Acaba bize ne dir heç bilmiriḫ, gatir, garıştirir. Evelden dört gün sürerdi düġünler. Meñ o düġüne gitmezsem böyüḫlerim derdi bu toy nasıl olacaḫ? Meñ halay başına geçer söylerdi, üç dört arḫadaş çevirerdi." (KK:22)

"Düġünlerde davul zurna o gadar gelmezdi. Âşıḫlar gelirdi. Düġün için de deġil. Bir oda tutardılar. Millet bütün gider oñu seyrederdi. Buralarda pek yoḫuydu Gars'tan gelerdiler. Bu güne gader bu eşrat gısmı aşıġa inanmıyar yalan diyer. Kütler diyerdi;

-Ne o lan Gars'tan âşıḫ çıḫmış, Koroglu çıḫmış, Gars'tan İlhami çıḫmış, Çobanoġlu çıḫmış, Gars'tan Şeref çıḫmış niye bizden yoḫtur? -Bunardan da bir teġ doġuda Mem-i Zin'i çıḫmış-bizim heç aşıġımız yoḫ mudur?

Düġünlerde bar başıña keçip türkü söylemesi için adamlar getirerdiler. Çalgı olaraḫ genelde davul zurna tutulardı. Çalgı tutamayıca da kendi aramızda söylerdiḫ. Ben söylerdim, biri çevirerdi mesela. Gaidesiñe göre türküsüñü söyler, oynardıḫ. Aynı söylediġiñi garşıdaki de söylerdi. O halay uzanar, giderdi." (KK:21)

Şimdilerde özellikle düğünlerde oynanılan oyunlar, söylenen şarkı türküler ve eğlence biçimleri hızlı bir değişim hareketi içerisine girmiştir. Yörede Karapapak-Terekeme Türklerinin azınlık olarak kalması, gençlerin kültürlerine sahip çıkmaması, geleneği bilen yaşlı kimselerin ya kendi kabuğuna çekilmesi ya da göç edip gitmesi, yörede yaşanan terör sıkıntısından dolayı güvensiz bir ortamın olması, Karapapak-Terekeme Türkleri arasından yeni sanatkârların yetişmemesi gibi sebepler ile müzik ve oyun kültürü

tamamen değişmiştir. Yöresel oyunlar sadece eğlencelere renk katması açısında çok kısa oynanmaktadır;

"Müzik geleneğimiziñ tamamıñı kaybettik. Davul, zurna çalınırdı düğünlerimizde. Âşıḫlar gelirdi onlar saz çalardı tabi söylerdi. Âşıḫların geldiği düğünler zengin düğünleri olurdu. Derlerdi; işte felenıñ düğününe Âşıḫlar gelmiş diye. Bar, halay, şimdilerde Azeri dediḫleri Kafkas oyuñu oynanırdı. Ama bizim bu kültürümüzü bitirdiler. 'Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa', 'Genç Osman' gibi müzikler ile hep 'tek' oynanırdı. Buna 'Tek Oyun' derdiḫ. Bir erkeḫ bir gız tarafıñdan karşılıklı olarak oynanan bir oyundu. Bar başı için seçilmiş insanlar olurdu. O kişi geldiği zaman direk bar başıñı oña verirlerdi. O kişi bir nevi halay başı olup barda söylenecek türküleriñ seçimini yapar ve yönetirdi. İki halay olur. Bar başı türküyü söyler, diğer taraf onu çevirir. Davul zurna buna eşlik etmez. Sadece insan sesi ile oynanan bir oyun. Hemen hemen bütün müziklerimizi bize bile bile unutturdular. Ben oğlumuñ sünnetinde hep Türkçe müzik çaldırmaḫ istedim. Biriñi bulup çaldıramadım. Şimdi düğünlere orkestra geliyor. Orkestra da seniñ istediğiñ müziği çalmıyor. Hep bilmediğimiz müzikler çalıyor. Añlamıyoruz ne dediğiñi." (KK:33)

Ayrıca yörede orkestraların Kürkçe şarkılar söylemesi ve bu nedenle Türkler'in bu oyunları unutması söz konusudur;

"Düğünlerde 'Koçeri' diye bir oyun oynanardı. Bayannar bu oyuñu oynamaz. Genelde erkeḫlerle bayannar düğünün sonuña dogru birliḫte oynarlar. Kürt köyleriñde öyle değil hep ayrı oynarlar. Bizde öyle değil garışıḫ oynayabilirsin. Düğünüñ sonuña doğru oynanır bu oyun. Haregetli bir oyundur. Erkekler birbiriniñ omzundan tutar. Çoḫ hızlı dönerler. Temposu çoḫ yühseḫtir. Aynı Gafgas oyuñu gibidir. Davul, zurna ile oynanar. Beş dakika zor dayanarsın bu oyuñu oynamağa. Eskiden gelen orkestralar sadece Türkçe söylerdiler. Şimdi Türkçe söyleyeñ adam galmadı. Adamlar Kürtçe söylüyorlar ara sıra da Türkçe. Biz de mecbur başga adam bulamadığımız için bir şey diyemiyoruz. Eskiden on, on beş tane bilinen Terekeme davulcumuz vardı burda. Şimdi onnar da galmadı. Hiç Kürt davulcu, zurnacı yoḫtu. Bilmiyorlardı adamlar. Müziğe o gadar ilgileri yoḫtu. Biz Azeri havaları çaldırardıḫ." (KK:32)

3.11.Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar

"Oyun, özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile "alışılmış hayat "tan "başka türlü olmak" bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem ve faaliyettir" (Huizinga, 2013: 50).

OyununTürkçe Sözlük'te, "vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence, kumar, şaşkınlık uyandırıcı hüner, tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi, bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma" (2005: 1526) olarak tanımı yapılmıştır.

And'a göre, oyun kelimesinin kökeni (1985), Şamanlık geleneğine dayanmaktadır.Oyun, şaman ve şamanların gerçekleştirdiği törenlerin genel adıdır. Zamanla oyun kelimesi anlam daralması yaşayarak Şamanın yaptığı hareketlere verilen ad olmuştur (Çolak, 2009: 13).

Oyunların,tarih öncesi döneme kadar uzanan bolluk, eriştirme, canlandırıcılık, atalara tapınıma gibi işlevleri bulunmaktadır (And, 1985: 43). Çocuk oyunları ise çocukların toplumsallaştığı ve yetişkinlerin hareketlerinitaklit ettiği psikolojik bir araçtır (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 655).

Çocuğun olduğu her yerde oyun var olmuştur. Geçmişten bugüne değin zor şartlarda olsalar bile çocuklar oynamaya devam etmiştir. Geçmişte oynanan oyunlar ve oyuncaklara bakıldığında bugünümüzle çok büyük bir fark olmadığı görülmektedir (Akyürek ve Özturanlı, 2014: 23).

Yörükoğlu'na göre; oyun oynamak çocukların en önemli işidir. Çocuk oynadıkça duyusal ve düşünsel yetenekleri artar. Ayrıca oyun, çocuğun toplumsallaşmasına ve kendi kişiliğini fark etmesine zemin hazırlar. Bir çocuğun oyun oynayabilmesi için en gerekli öğe sevgidir. Sevgiden yoksun çocukların oyun oynaması düşünülemez. Çocuk ruhu, önce sevgi sonra oyunlar ile okşanır (Yörükoğlu, 2004: 66-72).

Çolak', oyunlar vesilesi ile çocukların topluma kendisini kabul ettirebileceğini ve bu suretle geleceğini şekillendireceğini ifade etmektedir. Çocuk hayatta hiçbir kişiden

öğrenemeyeceği bilgileri oyunlar vasıtası ile öğrenmektedir (2009: 16). And'a göre oyunlar vasıtası ile çocuklar yetişkinler dünyasına katılmak için bir adım atmaktadır (And, 1979: 43).Ayrıca çocuğun en özgür olduğu ortam olan oyunlar, çocuğun zekâ seviyesini artırmaktadır (Yardımcı ve Tuncer, 2002: 150).

Günümüzde gittikçe yalnızlaşan, bencilleşen, çevresine karşı duyarsızlaşan bir nesil yetişmektedir. Dört duvar arasına sıkışmış bir şekilde büyüyen çocuklar son dönemde okullarda, mahallelerde, köylerde kavgalar çıkarmaktadır. Günümüzün yetişkinleri, zaman zaman bugünkü çocukların sahip olduğu imkânlarla kendi dönemlerini karşılaştırarak şimdiki çocukların doyumsuz olduğunu ifade etmektedir. Fakat unutulmaması gerekir ki bugünün yetişkinleri bu şartlara sahip olmasa bile rahatça oynayabilme imkânına sahipti. Fakat günümüzde, geçmişte olduğu gibi çocuklarımızı ne güven içerisinde bir yere gidebilmekte ne de herkes ve her şey ile oynanama imkânı bulabilmektedir. Bu yüzden bu çağda yetişen çocuklar her gün biraz daha bencilleşmektedir. Çağlar, çocukların çocukluklarını yaşamalarına fırsat vermeyen insanların tasarlandığı kitaplar, modern oyuncaklar, lunaparklar, apartman odalarını tam bir hayal kırıklığı ve mutsuzluk olarak nitelendimektedir (Çağlar, 2005: 53).

Kültürel anlamda yaşadığımız yozlaşmalar Ağrı'da çocuklar arasında oynanan oyunlar da kendini göstermiş olsa da hâlâ çocukların bir araya gelip oynayabileceği mekânların varlığı, küçük yerlerde yaşamanın, aile ve çocuğa vermiş olduğu güven duygusu, köy hayatının getirmiş olduğu birebir ilişkilerin devamlılığı gibi sebepler ile çocuk oyunları bir takım değişiklikler geçirse de oynanmaya devam etmektedir. Şimdi ise yörede derlenmiş çocuk oyunları aşağıda sırlanacak ve oyunların oynayış biçimi hakkında bilgi verilecektir.

3.11.1.Temsili Nitelikteki Oyunlar

Evcilik

Çocuklar kendileri belirlediği bir alanı evi olarak seçer. Evine mutfak, oturma odası, yata odası gibi alanlar belirler. Ağaç kabuklarından, çamurdan, bitkilerden ev araç ve gereçleri yapar. Çocuklar birbirlerinin evine gelip gider, birbirlerine ikramlarda bulunur,

sohbet ederler. Genellikle kız çocuklarının oynadığı bir oyun olarak karşımıza çıkan evcilik çocuğun evde gördüklerini kopyaladığı bir taklit oyunudur.

Bayramcılık

Küçük çocukların organize ettiği yöredeki bayramların çocukların gözünden taklit edildiği bir oyundur. Bu oyun yaşanılan toplumun örf, adetlerini anlamak ve uygulamak önem arz etmektedir. Çocuklar evlerinde pişen yemeklerden getirerek birlikte yemek yemekte ve hoşça vakit geçirmektedirler.

3.11.2.Beceri ve Yeteneği Geliştirmeyi Amaçlayan Oyunlar

Kol taşı oyunu

Üçkişi ile oynanan bir oyundur. Oyuna başlama noktası belirlenerek başlanılır. Yassı bir taş bu noktadan en uzağa atılmaya çalışılır. Taşın düştüğü yer başlangıç noktasından itibaren adımlanarak sayılır. Taşı en uzağa atan çocuk oyunu kazanır.

Beş taş oyunu

Bu oyun birden fazla kişi ile oynanır. Oyun için beş tane taş alınır. Oyunun başlangıcında sayışmaca yapılır. Oyuna ilk olarak başlayan oyuncu taşları yere atarak oyunu başlatır. Yerdeki taşlardan istediği herhangi bir taşı eline alıp havaya atarak diğer taşları birer, ikişer, üçer ve dörder tane alır. Beşinci turda taşlar bir kez daha yere atılır. Elin baş ve küçük parmağının yere konulmasıyla oluşturulan kaleden diğer taşlar geçirilir. Daha sonra taşlar havaya atılır ve elin tersi ile tutulmaya çalışılır. Fazla taş tutan kişi oyunu kazanır.

Bilye oyunu

Oyun genellikle erkek çocukları arasında oynanan bir oyundur. Yere çizilen bir yuvarlağın içine her oyuncu belirlenen sayıda bilye koyar. Sıraylayuvarlak içerisindeki bilyelere atış yapılıp bilyeler dışarıya çıkarılmaya çalışılır. Üçgenin içindeki bilyeler bitince oyun son bulur.

Kuyulu Bilye oyunu

Oyun, en az iki kişiyle oynanmaktadır. Toprağa küçük bir çukur kazılır. Bu kuyulardan üç dört metre ileriye bir çizgi çizilir. Oyuncular bu atış noktasından açılan çukura doğu bilyelerini atarlar. Bütün bilyeleri çukura atan kişi hem oyunu hem de arkadaşlarının bilyelerini kazanır.

Kapak oyunu

Daha çok erkek çocukları arasında oynanan bir oyundur. Gazoz kapakları, dik bir vaziyette yan yana sıralanır.Bilyeler ile kapaklara atış yapılır. Gazoz kapaklarının en başındakine isabet ettiren çocuk kapakların tamamını alamaya hak kazanır.

Kibrit kartı oyunu

Kibrit kutularının resimli taraflarının kesilmesiyle oyun kartları oluşturulur. Bu kartlar duvarın yukarısından yere atılır. Diğer oyuncu aynı yerden kendi kartını aşağı doğru atar. Kartlar üst üste gelirsekartı atan çocuk yerdeki bütün kartları alamaya hak kazanır. Oyunculardan birinin elindeki kartlar bitene kadar oyun devam eder.

Çivi oyunu

Oyunun toprak bir alanda çok sayıda kişiyle oynanır. Oyun özellikle yağmur yağdıktan sonra oynanır. Çünkü ıslanan toprak çocuklar için daha iyi bir oyun alanı oluşturmaktadır. Oyunda çocuklar toprağa çiler saplamakta ve birbirlerinin çivisini topraktan söküp kendi çivisini toprağa saplamaya çalışmaktadır. Oyun çocukların ellerindeki çivi bitene kadar oyun devam etmektedir.

Üç taş

Düzgün bir zemine önce bir kare çizilir. Karenin köşelerinden çaprazlama çizgiler çekilir. Oyuncular ellerine üçer tane taş alır. Belli bir sırayla taşlarını birer köşeye koyar. Oyuncular taşları karşı tarafın taşlarını aynı hizaya dizmemesi için farklı yerlere yerleştirir. Bu oyun“dama”ya benzemektedir. Oyuncular kendi taşlarını düz ya da çapraz şekilde aynı hizaya getirmeyi amaçlar.

Futbol

Boş alanlara, evlerin arasında, sokaklarda oynanan bir oyundur. Oyun eşit sayıda iki grupla oynanmaktadır. Kale olarak iki taş sağa ve sola koyulur. Kale mesafeleri adımlarla eşitlenir. Top taşların arasından geçirilmeye çalışılır. Topun taş arasından geçmesiyle gol atılmış ve bir puan kazanmış olur. En çok gol atan grup oyunu kazanmaktadır.

Tek kale

Bu oyun genellikle üç, dört kişi ile oynanır. Oyunda öncelikle kaleci seçilir. Daha sonra herkes sırayla kaleye şut çeker. Oyun sonunda en çok gol atan oyunu kazanır.

Top sektirmece oyunu

Ayağın üstüne alına topuyere düşürülmeden en çok sektiren kişi oyunun kazananı olmaktadır.

İsim bitki şehir oyunu

Bu oyun evlerde hem çocukların hem de yetişkinler tarafından oynanmaktadır. Oyun için kâğıt ve kalem gerekmektedir. Oyunculardan biri içinden alfabeyi baştan sona sayar. Bir başka oyuncu “dur” der ve oyunun oynanacağı harfi belirler. O harf ile başlayan birer“ isim, şehir, eşya, bitki, hayvan” kâğıda yazılır. Bütün maddeleri yazma işlemini ilk bitiren kişi yirmiye kadar saydıktan sonra oyun biter. Oyunun sonunda puanlar toplanarak oyunun kazananı belirlenir.

Köşe kapmaca

Bu oyun kızlar ve erkeklerin beraber oynadığı bir oyundur. Oyunda bir sayışmaca ile belirlen bir kişi ebe olur. Oyun başladıktan sonra herkes birbirleriyle yer değiştirerek başka bir köşeye geçmeye çalışır. Bu arada ebe boşalan yere geçmeye çalışır. Hiçbir yere yerleşemeyen kişi ebe olur.

Taştan taşa

Köşe kapmaca oyununa benzemektedir. Bu oyunda oyuncuların her biri birer taşa çıkmakta ve birbirleriyle yerlerini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Ebe ise boş olan taşı kapmaya çalışır. Çıkmak için taş bulamayan kişi ebe olur.

Uzak-yakın oyunu

Birden fazla kişiyle oynan bir oyundur. Kişilerden biri bir eşyayı saklamaktadır. Oyuncularsaklanan eşyayı arar. Nesneyi arayan kişiye sıcak ya da soğuk denilerek nesneye olan uzaklığı hakkında ipucu verilir. Saklanan nesneyi bulan kişi kazanır.

Ortada sıçan oyunu

Oyun az üç kişi ile oynanır. Ebe dışında herkes kenarlarda durur ve ebeyi ortaya alırlar. Çocuklar topu birbirlerine atarken ebe de topu yakalamaya çalışır. Ebe kimin attığı topu yakalarsa o kişi ebe olur.

Tıp oyunu

Kapalı mekânlarda oynanan bir oyun olan tıpta ebe “tıp” der. Bundan sonra kimse konuşamaz. Ebe oyuncuları konuşturmaya çalışır. Konuşan kişi yanar ve kendisi ebe olur.

Bom oyunu

Oyunu oynayan kişiler hızlı bir şekilde birden beşe kadar sayar. Fakat beşin katları söylenmeden oyuncular “bom” der. Bom demeyi unutan kişi oyundan çıkar.

Nesi var? oyunu

Oyunda kişilerden biri zihninde belirlediği bir eşyayı karşıdaki kişiye anlatmaya çalışır. Karşıdaki kişi “nesi var?” diye sorarak nesne ile ilgili ipuçları alır. Kişi aldığı ipucu ile cevabı bulamazsa bir başka oyuncu “nesi var?”sorusunu yineler. En az sayıda bilgi alarak nesneyi bilen kişi oyunu kazanır.

Şişe dikmece oyunu

Erkek çocuklar tarafından oynanan bir oyundur. Oyun için cam şişeler ve taş gereklidir. Oyun, atış kabiliyetine dayanır. En çok şişe kıran kişi oyunu kazanır.

Uzun eşek-eşek dalı oyunu

Oyuncular dört beş kişiden oluşan iki gruba ayrılır. Önce eşek olacak grup sayışmaca ile belirlenir. Bu gruptan bir kişi yastık olarak duvara yaslanır. Her oyuncu kendisinden önceki kişinin bacakları arasına başını koyarak düz bir sıra oluşturur. Karşı takımın oyuncuları tek tek eşeğin üzerine atlar.Eşek yıkılırsa grup başa döner. Atlayanlardan biri eşekten düşerse karşı grup oynamaya hak kazanır.

Saklambaç-gizlempöççük oyunu

Bir kişi sayışmaca ile ebe olarak seçilir. Ebe olan kişi elliye veya yüze kadar gözleri kapalı bir şekilde sayar. Diğer oyuncular saklanır. Sayma işlemi bitince ebe saklananları aramaya başlar. Ebenin bulamadığı kişi oyunun kazananı olur.

Mendil kapmaca

Oyunculardan biri elinde bir mendille ayakta bekler. İki gruptan mendile doğru koşaniki oyuncudan çabuk koşan mendili alır ve kendi grubundan diğer kişilere verir. Elinde mendil olan kişi bu sırada da karşı gruptan birine yakalanırsa oyunu kaybeder. Mendili elinden düşüren veya bir başkasına kaptıran kişi oyundan çıkar.

Sek sek-gıygı oyunu

Genellikle kızlar tarafından oynanan bu oyunda yere tebeşir, kömür veya kiremitle sekiz parçadan oluşan bir oyun çizilir.Karelere birden sekize kadar sayı verilir. Oyuncu birden başlayarak taşı karelere atar ve taşı ayağı ile kutuyu aşmayacak şekilde ileriye iter. Çizgiye basıldığı veya kutudan taşı çıkardığı zaman oyuncu yanar.

Şaşırtmaca

İki kişi karşılıklı olarak oturur. Belli bir düzende ellerini birbirine vurarak oyuna başlarlar. Oyun zamanla hızlanarak devam eder, şaşıran yanar. Oyun yeniden başlar. Genellikle kız çocukları bu oyunu oynamaktadır.

İp atlama

İpin iki ucundan iki kişi tutar ve ipi dairesel hareketler ile dönderir. Diğer oyuncular da sırayla dönen ipin üzerinden hoplar. İp üzerinden atlayamayan ve ipe basan kişi ipin tutan kişilerden birinin yerine geçer.

Topaç-vizig oyunu

Genellikle erkekler tarafından oynanan bu oyunun malzemeleri bir topaç ve uzun bir iptir. Topaca ip sarılır ve topaç yere fırlatılır. Topacı en uzun süre dönen kişi oyunun galibi olur.

Birdir bir oyunu

Erkek çocukları tarafından oynanan bu oyuna başlarken bir çocuk elleri dizlerinin üzerinde doksan derece eğilir. Diğer çocuklar onun üstünden atlar. Herkes atladıktan sonra kişi belinin açısını biraz daha yükseltir. Atlayamayan kişi ebe olur ve bu kez o eğilir. Oyun oynanırken şu tekerleme söylenir;

“Birdirbir
İkidir iki
Üçtür üç atlaması güç
Dörttür dört horoz gibi öt
Beştir beş ol bana eş
Altıdır altı yaptım kahvaltı
Yedidir yedi kedi eti yedi
Sekizim sek sek
Dokuzum durak
Onum orak.”

İstop

Sayışmaca ile ebe seçilen kişi oyunculardan birbirinin adını söyleyerek topu yukarı doğru fırlatır. Adı söylenen çocuk topu yere düşürmedenyakalamaya çalışır. Topu tutan kişi de bir başka arkadaşının adını söyleyerek topu havaya atar. Eğer top yakalanmadan aşağı düşerse oyuncular kaçmaya başlar. Ebe onları yakalamaya çalışır. Yakalana kişi ebe olur.

Tek mi? çift mi?

Çocuklar küçük ebatta bazı eşyaları avuçlarının içine alırlar. Avuç içleri görünmeyecek şekilde elleri kapalı olan kişiler karşısındaki oyuncuya "Tek mi? Çift mi?" diye sorar. Daha sonra elini açar. Oyuncu eşyanın sayısının tek veya çift olduğunu bilirse malzemeyi alır. Bilemezse kendi elindeki malzemeleri verir.

Ağaç topu

Oyun en az altı kişi ile oynanmaktadır. En az üç kişiden oluşan iki grup, oyunu oynar. Hayvanların tüylerinden yapılan top, sopalar yardımı ile karşı grubun kalesineatılmaya çalışılmaktadır. Beyzbola benzer bir oyundur.

Düğme oyunu

Uzunca bir ipe deliklerinden düğme geçirilir. Düğme ipin orta kısmına getirilerek çevirilir. Düğmeyi en uzun süre çeviren kişi oyunu kazanır.

Kulaktan kulağa

Oyuncuların yan yana oturarak oynadığı bir oyundur. Oyun ne kadar çok kişi ile oynanırsa o kadar eğlenceli olmaktadır. En baştaki oyuncu yanındakinin kulağına kısık bir sesle, bir şeyler söyler. O oyuncu da duyduğu şeyi yanındakine söyler. Herkes duyduğunu yanındakine söyledikten sonra en son kişi duyduklarını yüksek söyle aktarır. En başta söylenen cümleyi yanlış söyleyen kişi bulunarak cezalandırılır.

Çuval oyunu

Oyuncular çuvala girerek daha önceden çizilmiş çizginin gerisinde sıralanırlar. Başlama işaretiyle birlikte varış noktasına en hızlı şekilde ulaşmaya çalışılır. Varış çizgisine ilk gelen kişi oyunu kazanır.

Yumurta oyunu

Oyuncular içine yumurta koydukları kaşıkları ağzılarına alarak varış çizgisine kadar yumurtaları düşürmeden gitmeye çalışmaktadır. Hedefe ilk giden kişi oyunu kazanır.

Simit oyunu

Bir çocukyere bir çember çizer ve içine girer. Diğer çocuklar dairenin biraz uzağında bekler. Dairenin içerisinde duran kişiyüksek sesle "simiiiiiiiiiiiiiiit" diyerekçevresindekilerden birini yakalamaya çalışır. Eğer ebe çemberin dışında iken sesi kesilir ise cezalandırılır. Eğer sesi kesilmeden çembere dönebilirse kurtulur. Bu esnada bir kişiyi yakalar ise ebe o kişi olur.

Ben kimim? oyunu

Oyun öncesinde belirlenen ebenin gözü bağlanır. Diğer oyuncular ebenin karşısında sıralanır. Ebe birinin önünde durarak o kişinin kim olduğunu sesinden tahmin etmeye çalışır. Doğru bir tahmin yapmış ise ebe olmaktan kurtulur ve o kişi ebe olur.

Sandalye kapmaca oyunu

Sandalyeler çember şeklinde yan yana dizilir. Fakat sandalye sayısı oyunu oynayacak kişi sayısından bir tane az olmalıdır. Oyuncular şarkılar eşliğinde sandalyelerin etrafında dönerler. Şarkı bitince oyuncular yakınındaki sandalyeye oturur. Oturmak için sandalye bulamayan kişi oyundan çıkar. Oyun bir kişi kalıncaya kadar sürer.

Çember sürme oyunu

İki adet telden bir çember ve sap yapılır. Bunlar birbirine bağlanır.Çocuklar bu çemberler ile yarışmaktadırlar.

Taş-kâğıt-makas oyunu

Oyun en az iki kişi ile oynanır. Oyunda eller taş, makas ve kağıdı ifade eden şekillerde tutulur.Oyunun kurallarına göre taş, makası ezer. Makas, kağıdı keser. Kağıt, taşı ezer. Oyun bu şekilde devam eder.

Koza oyunu

Oyun, ortaya çizilen yuvarlağın içine koyulan taşın bir sopa yardımıyla bu alandan çıkarılması esasına dayanmaktadır.

Çelik çomak-çilik

Oyunda yere bir çukur kazılması ile başlanmaktadır. Çukurun üzerine bir ağaç parçası yatay olarak koyulmaktadır. İki takım halinde oyuncular, bu çubuğu kendi oyun alanları içerisine taşımayı hedeflemektedir.

Yerden yüksek

Oyun oynanamaya başlamadan evvel bir oyuncu ebe seçilir. Ebe,diğer oyuncuların peşinden koşar. Oyuncular ise ebeden kaçarken yüksek bir yere çıkarsa kurtulur eğer ebeye yakalanırsa oyundan çıkar.

Aşık oyunu

Oyun adını hayvanların arka bacağında yer alan kemikten almaktadır. Yere bir yuvarlak çizilir. Oyuncular aşıklarınıyuvarlağın ortasına koyar. Daha önce belirlenmiş atış noktasından oyuncular ellerindeki aşıklarla daire içindeki aşıkları, dairenin dışına çıkarmaya çalışırlar. Dairenin dışına çıkarılan aşık, vuran oyuncuya geçer.

Yağ satarım bal satarım oyunu

Bu oyun kız ve erkek çocukların birlikte oynadıkları bir oyundur. Oyuncular daire şeklinde yere otururlar. Ebe olarak belirlenen çocuk eline aldığıbir mendil ile çemberin çevresinde tekerleme söyleyerek koşar;

"Yağ satarım, bal satarım,
Ustam ölmüş, ben satarım.
Ustamın yükü sıradır.
Satsam on beş liradır.
Zam-bak Zum-bak
Dön arkana iyi bak."

Ebe, mendili gizlice bir oyuncunun arkasına koyar ve kaçar. Yerden mendili alan oyuncu ebeyi yakalamak için koşar. Bu sırada ebe, ebelikten kurtulmak için diğer oyuncunun kalktığı yere oturmaya çalışır.

Tavşan kaç tazı tut oyunu

Oyunu hem kız hem de erkek çocukları oynamaktadır. Oyunda ebeye tavşan denilmektedir. Tavşan ve tazı oyunun başında seçilir. Oyuncular bir halka şeklinde sıralanır, ebe de halkanın ortasında oturur. Oyuncular tavşanın etrafında tekerlemeler söyler. Tekerleme bittiğinde tavşan kaçar, tazı tavşanı kovalar.Tazı tavşanı yakaladığında oyuncu yeniden tavşan olur.

Kibrit çöpü alma

Oyun en az iki oyuncuyla oynanmaktadır. Kibrit çöpleri ortaya gelişigüzel dökülür. Oyuncular sıra ile kibrit çöplerini kımıldatmamaya dikkat ederek çekmeye çalışırlar. Çöpleri hareket ettiren kişi yanar. Son çöp kalana kadar oyun devam eder.

El üstünde kimin eli var?

Oyun, çok sayıda çocuk tarafından oynanır. Oyunculardan biri yere yüzüstü yatar,diğer çocuklar ellerini üst üste olacak şekilde ebenin sırtına koyarlar.Ebe en üstte

kimin eli olduğunu bilebilirse bildiği kişi ebenin yerine geçer. Bilemezse ebeye çeşitli ceza verilir.

Eski minder oyunu

Oyun çok sayıda çocuk ile oynanır. Oyuna ebe seçimi ile başlanır. Ebe yüzünü elleriyle kapatarak durur. Diğerleri şu tekerlemeyi söyler;

"Eski minder yüzünü göster
Göstermezsen bir şey söyle
Güzellik mi?
Çirkinlik mi?
Havuz başında heykellik mi?"

Tekerlemenin ardından oyucular en güzel en çirkin ya da en iyi heykel olmaya çalışırlar.Ebenin seçtiği çocuk ebe olur.

Deve cüce oyunu

Ebe oyuncuların karşısına geçer. Ebe oyunculara "deve" derse çocuklar ayağa kalkmakta "cüce" derse yere çökmektedirler.Oyunun ritmi sürekli artarak devam etmektedir. Ayağı kalkması gerekirken oturan, oturması gerekirken ayağa kalkan oyuncu elenir. Oyun son kişi kalana kadar sürmektedir.

Kutu kutu pense oyunu

Çocuklar birbirleriyle halka olur. Aşağıdaki tekerlemeyi söyleyerek sırayla önce öne sonra arkaya dönmeye başlarlar:

"Kutu kutu pense
Elmamı yerse
Arkadaşım Ayşe
Arkasını (veya önünü) dönse."

Cüz-düz oyunu

Oyun iki kişi ile oynanmaktadır. Bir betona kiremit, kömür veya yeşil bir otla kare çizilir. O karenin içi hem yukarıdan aşağı hem de sağdan sola çizgi çekilerek bir şekil oluşturulur. Oyuncular taşlarını bu kare içerisindeki belli noktalara yerleştirirler. Çizilen şekil üzerinde taşlarını aynı sıraya getiren kişi oyunu kazanır.

Yedi kına-kule oyunu

Oyun üst üste dizilen taşların bir top yardımı ile yıkılması esasına dayanmaktadır. İki grup sıra ile taşlara isabetli bir atış yapmaya çalışmakta, taşların tamamını yıkan grup oyunu kazanmaktadır.

3.11.3.Oyuncak Türleri ve Nitelikleri

Anadolu coğrafyasında oyuncakların ilk örnekleri çıngırak, top, topaç, bebek, hayvan heykelcikleri, düdükler, bilyeler vb.dir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ile birlikte Orta Asya'dan getirdikleri oyuncak kültürünü bu coğrafya da yaşatmışlardır. Türklerin Orta Asya'da oyuncak bebek yaptıkları, fakat İslâmiyet dairesine girdikten sonra bu geleneği bıraktıkları bilinmektedir (Önder, 1986).

Anadolu'da geçmişte oyuncaklar genellikle el ile yapılmaktaydı. Oyuncağı anne, baba, marangoz veya çocuğun kendisi yapmaktaydı (Onur, 2005) Anadolu'da geçmişte var olmuş, bugün de yaşamakta olan geleneksel oyuncaklar, başlıca şu şekilde sıralanmaktadır:

1.Bebek

2.Beşik

3.Ev eşyası

4.Ulaşım ve iş araçları

5.Ses çıkaranlar

6 Hayvanlar

7.Silahlar

8.Oyun araçları (topaç, top, yoyo, bilye vs.) (Onur, 2002)

Geçmişte çocukların oyuncakları ya kendileri ya da büyükleri tarafından yapmaktaydı. Oyuncaklar genellikle her evde bulunan basit malzemeler ile yapılmakta ve çeşit çeşit oyuncağı olmayan çocuklar bunlarla uzun süre oynamaktaydı;

“Kemiɧleri toplardıɧ süd makinesi yapardıɧ onlardan, tencere, çatal, gaşık, kanepe yapardıɧ. Taşdan goyun yapardıɧ. Aġıl yapardıɧ kemiɧten. Taşları goyunmuş kibi birer birer çıɧarırdıɧ. Daha bugünmüş kibi aɧlımda.” (KK:34)

Çocukların el emeğiyle elde ettikleri bazı oyuncaklar şunlardır:

Bez bebek

Küçülmüş bebek kıyafetlerinin içi yün ile doldurulur ve kıyafetin ayak ve el bilekleri dikilir. Beyaz renkli bir kumaş ile bebeğe kafa yapılır. Bebeğin kafasına düğmelerden göz ve ağız, örgü iplerinden saç yapılır. Bebeğin kafası ile gövdesi birbirine dikilir.

Çaput top

Eski kumaş parçaları iyice birbirine bağlanarak ve sıkıştırılarakyumak yapılır. Bazen bu topun daha uzun süre kullanılması için çevresine poşet veya çuval sarılır. Yörede kumaştan başka hayvan tüylerinden elde edilen toplar da bulunmaktaydı. Bu şekilde yapılan toplar bozulmadan uzun süre muhafaza edilmekteydi.

Ok ve yay

Yaş bir daldan ince uzun bir parça kesilir. Ardından bu parçanın uçları lastikle birleştirilir. Bir başka ince çubuğun ucu da sivriltilerek ok haline getirilir. Yay ile ok kullanılacak hale getirilir. Çocuklara arasında mücadele gerektiren oyunlarda kullanılır.

Kuş lastiği

Bir ağaçtan “Y” şeklinde bir parça kesilir. Bu dalın iki ucuna da lastik bağlanır. Bu lastikler deri parçası ile ortada bir bütün haline getirilir. Yay gerilerek içine koyulan taş belirlenen noktaya atılmaya çalışılır.

Tahtadan araba

Tahtadan araba erkek çocuklarının rağbet ettiği bir oyuncaktır. Tahta parçalarıyla çeşitli boyutlarda arabalar yapılmaktadır. Bu tahta arabalara ip takılarak çekilmesi suretiyle de oynanmaktadır.

Tahtadan tabanca

Erkek çocukları arasında kullanılan bir oyuncaktır. Çeşitli boyutlardaki tahtlar bir araya getirilerektabancalar yapılır. Savaş oyunlarında kullanılır.

Kızak

Yörede tahtaların alt kısmının kaymaya uygun şekilde yontulmasıyla kızaklar yapılmaktadır. Kızaklar ile özellikle kışın kar yağışlı günlerde çocuklar eğlenmektedir.

Düdük

Kamışların içinin oyulması ile elde edilen bir tür oyuncaktır.

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında oynanan çocuk oyunlarında kullanılan materyaller ve oyuncaklara baktığımızda çocukların çevrelerinde kolay bir şekilde ulaşabilecekleri malzemeleri kullandıkları görülmüştür.Şimdilerde geçmişte oynanan birçok oyun oynanmamakta ve artık çocuklar hazır şekilde buldukları oyuncaklara daha fazla rağbet etmektedir. Yörede çocukların oynadığı oyunların kendilerine katkılarını şöyle sıralayabiliriz;

-Çocukların yaptığı oyuncaklar onların el becerisini gelişmektedir.

-Oyuncak yapılırken yapılması gereken hesaplamalar ile çocuğun matematik zekâsı gelişmektedir.

-Oyuncak yaparken malzeme arayan çocuk doğayı keşfetmektedir.

-Birlikte oynanan oyunlar sayesinde çocukların yardımlaşma, bir gruba dâhil olma, rekabet duygusu, iş bölümü becerisi gelişmektedir.

-Belli kuralları olan oyunları oynayan çocuklar hayatta daima toplum kurallarına uyum sağlaması gerektiği anlatılmaktadır.

-Oyunlarda devamlı yeni şeyler öğrenen çocuğun iletişim gücünü artırmaktadır.

-Oyunlardan önce yapılan sayışmalarsayesinde çocuk,matematiği daha okula gitmeden kavramaya başlamaktadır.

-Evcilik gibi oyunlarda çocuklar ebeveynlerini daha iyi anlamaktadır.

-Oyunlarda kullanılan tekerlemeler çocuğun dilini daha iyi kullanmasına yardımcı olmaktadır.

-Özellikle çocukların hareket halinde olmasını gerektiren açık alan oyunları onlarınbeden gelişimi üzerinde etkili olmaktadır.

Oyunlar çocukları bedene, zihnen ve sosyal açıdan geliştirmektedir. Fakat günümüzde ailelerin sahip olduğu çocuk sayısının azalması ve teknolojinin bizleri çepeçevre sarması ile birlikte çocuklar bu oyunlardan ziyade teknolojik oyunlara bir yönelim yaşamaktadır. Bu yüzden günümüz çocukları hareketsiz bir yaşam sürdürmekteve yalnızlaşmaktadırlar. Bu da oyun ve oyuncak kültürünün gelecek nesillere aktarılmasını da engellemektedir;

"'Çiliḫ' oynayardıḫ. 'Âşıḫ' oynayardıḫ. 'Yumurta Toguşturma', 'Saklamböcük' oynardıḫ. Şimdi bilgisayar icat oldu örf adet de bozuldu. Köroġlu'nuñ dediği gibi;

-Tüfeñg icat oldu. Mertliḫ bozuldu.

Herges girer internette oynur.” (KK:14)

3.12.Halk Eğlenceleri, Sporlar

Kırsal kesimlerde, amatör oyuncular tarafından, tecrübeye dayalı olarak, belirli mekânlarda, özel günlerde (düğün, koç katımını, Nevruz, Hıdrellez), belli başlı yerlerde (köy odaları, sokaklar, evler), daha çok erkekler tarafından eğlence olması açısından sergilenen oyunlara köy seyirlik oyunları denilmektedir (Gönen, 2011: 22). Bu oyunlar çeşitli kültür dairelerinden beslenerek şimdiki haline ulaşmıştır. Bu oyunlarda özellikle İslâm öncesi Türk kültürü ile bugünkü İslâm ve Anadolu kültürünün etkileri görülmektedir (Artun, 2008: 17).

3.12.1. Yetişkin Oyunları

Yattı kalktı kabak oyunu

Erkeklerin bir araya toplandığı gecelerde oynadıkları oyunlarındandır. Oyun herkesin kendine bir meyve veya sebze ismi seçmesi ile başlamaktadır. Oyuncular dizleri üzerinde otururak bir halka oluşturmaktadır. Oyun kabak adını alan kişiden başlamaktadır. Kabak ismini alan kişi yere alnı değecek şekilde eğilir ve kalkarken “kabak yattı, …… kalktı” der. İsmi söylenen meyve veya sebzeyi seçen kişi de aynı işlemi uygular. Eğilmesi gerektiği halde eğilmeyenler veya yanlış isim söyleyenler oyun dışı kalır. Sona kalan kişi oyunun kazananı olur.

Kayış (kemer) oyunu

Oyun, özellikle erkek kınasında veya askere gecelerinde oynanır. Oyuna ebenin seçilmesi ile başlanır. Ebe ortada otururken diğer oyuncular ebenin yanına dizilir. Bir kişi başını öne eğmiş bir şekilde oyuncuların karşısında oturur. Bütün oyuncuların ellerine kemer bulunur. Ebenin ismini söylediği kişi öndeki adama vurur. Ebe isimleri aynı isimleri sık sık tekrarlar ve giderek hızlanır. İsimleri karıştıran veya yanlışlıkla vuran kişi ortaya geçmek durumunda kalır.

Molla hariy

Düğünlerde özellikle gençler arasında bir takım oyunlar oynanmaktadır. Bu seyirlik oyunlar hem düğün boyunca misafirleri eğlendirmekte hem de toplumsal bir bütünlük sağlamaktadır. Oyun düzenleyiciler genellikle gençler olmakta oyun sonunda aldıkları harçlıklar ile kendilerine ziyafet vermektedirler;

“Düğünlerde genşler oyun yaparlar. Oyun yaptıḫlarında da oyun sahibinden para alırlar. Mesela orta oyunnar. Öyle orta oyuñu yaparlardı ki sanatçı onnar gibi yapamazdı. Tiyatroyu yapardılar. Ordan toplanan parayı gençler düğünden sonra götürerdiler o paraynan hayvan alardılar. Gendileriñe ziyafet çeherdiler.” (KK:25)

Bu oyunlardan biri de “Molla Hariy” adlı oyundur. Oyun çocukların oynanmış olduğu saklambaç oyununun gençlerce grup halinde oynanmış halidir. Fakat çocuk oyunu olan saklambaçta ceza yokken bu oyunda bulunan grup üyeleri cezalandırılmaktadır;

“Bizim ordan gelme Molla Ḫarriy diye bir oyun vardı. Gece bölüḫ bölüḫ bölünerdiler yalanız birbiriñi döyerdiler. On beş bir taḫım, on beş bir taḫım. Gaçar gizlenerdiler. Baġırardılar;

-Ahmetgiliñ damıñ üstüñe geldiḫ!

Gaye dögüleceḫ topluluġuñ ne gader uzaġındalar. Onu duysunnar, tezden gelmesinner, tutulmasınnar.

-Felanıñ eviniñ üzeriñe geldiḫ!

O zaman döġeceh şahıslar derdi;

-Ola tamam bunnar epey uzaḫ getmiş haydi.

Geder döġerdiler yani orda bir birinciliḫ alardılar.” (KK:22)

<u>Damadı tıraş oyunu</u>

Damat düğün günü hazırlanırken arkadaşları tarafından bir sandalyeye oturtularak bıçak, balta, keser gibi nesneler ile tıraş edilmeye çalışılır. Damat traş edilirken şakavâri

birçok tehditte bulunulur. Damat, bu tehditler karşısında kendisini tranş eden kişiye boynunu kesmemesi için bahşiş verir. Damadın bu halini gören kişiler gülüp eğlenmektedir.

Erkek veya kadın kılığına girip oynama

Bu oyun genellikle kızlar arasında oynanmaktadır. Kına gecelerinde erkek kılığına giren bir kadın orda bulunan kadınlara takılmakta ve onları oynatmaya çalışmaktadır. Bunun dışında yörede erkeklerin kadın kılığına girerek ve kadın hareketlerini taklit ederek oynadığı oyunlar da büyük ilgi çekmektedir;

"Erkeḫler bir tane genci ortaya oturturlar. Başıña yazma atarlar. Onuñ etrafıñda bir güya oñu seven oġlan dolaşır. Öbürüsü geler gıza yaḫlaşmaḫ ister. Oġlan diġer oġlañı bıraḫmaz. Böyle devam eder. Oġlanıñ biri gelir, gızıñ üzüñü açar. Gel bana gel bana der. Gız nazlanır gelmez. En sonunda hediye verende gız gılıġına girmiş oġlan da gaḫar onnarla oynar." (KK:7)

Yüzük oyunu

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Ağrı'da da gizlenen bir nesnenin bulunmasına yönelik oyunlar da oynanmaktadır. Özellikle düğünlerde, gizlenen yüzüğün bulunmasına yönelik oyunlar yapılmaktadır. Gençler kapalı bir mekânda oturmakta ve ebe olarak belirlenen kişi tarafından bir kişiye yüzüğün kimde olduğu sorulmaktadır. Eğer kişi yanlış kişiyi tahmin ederse ceza almakta, doğru kişiyi tahmin ederse cezadan kurtulmaktadır. Oyun yüzüğün bulunması ile son bulmaktadır;

"Üzüḫ gizletme' oyuñu oynardılar. Bir üzüġü alar gizlerdiler. Sorarddılar;

-Üzüḫ kimdedi?

-Felandadı.

Gider baḫardılar. Döġerdiler. Bulamayınca yine sorardılar;

-Üzüḫ kimdedi?

-Felanda!

Çıḫmazı oñda. Gene vurardılar. Eġer bilersen bu sefer üzüġü alar sen çıḫardın ortaya. Bu oyuñu toylarda bir de gışıñ geceleyin oynarlardı." (KK:22)

"Düġün zamanı damat saġdıcın eviñde olur. Gençler de oruya toplanır, oyunnar oynarlar. Damadıñ yanıñda 'Üzüḫ Gizleme' oyuñu oynarlar. Önce gura çekilir, kim ayaḫta galacaḫ diye. Bir tenesi üzüḫ verir bir genciñ eliñe. Herkes daire şeklinde düzülür bir odaya. Üzüḫ eliñde olan kişi etrafıñda dolanır. Sorur;

-Üzüḫ kimde?

Adam on kişi nerden bilsin. Eger bilmezse dayaḫ yiyeceḫ. Bilerse de kendisi oturar, elinde üzüḫ kimde bulunduysa o ayaġa galḫar." (KK:38)

Bereket oyunları

Bahar ile birlikte köydeki gençler, kılık değiştirerek ve yüzlerini siyaha boyayarak ev ev ev gezmektedirler. "Eviñiz bereketli olsun" diyerek köylüden yiyecek içecek istemektedirler. Köylü elinde bulunan yiyeceklerden vererek kapıya gelenleri boş çevirmemektedir. Yörede evinden o gün bir şeyler veren kişilerin hanesinden o yıl boyunca bereketin eksilmeyeceğine inanılmaktadır. Ayrıca "Dodu Dodu" ve "Çömçe Gelin" adlı seyirlik bereket oyunları hakkında *"3.7.1.2.Bereket Törenleri"* başlığında geniş bir şekilde bilgi verilmiştir.

Damat/sağdıcın eşyalarının kaçırılması esasına dayalı oyunlar

Düğünlerde damada ve sağdıca eziyet edilmesi ve bezdirilmesi politikası uygulanılmaktadır. Sebebi bu durumun hem halka eğlence olması hem de uzun süren düğünlerin daha şenlikli geçmesinin sağlanmasıdır;

"Damatla, saġdıcı döveceḫler ya sebebler uydurardılar. Diyerdi biri;

-Meñim ineḫ gaybolmuş. İzini sürdüm burda iki tane hırsız varmış.

Öteki gençler oturmuş çayıñı içiyor. Sen o gelince ayaġa galḫmışşıñ tabi. Sorur;

-Bunnar niye böyle duruyor? Bunnar yabancıdı mı?

Kürtçe soruyor, Almanca bilen Almanca soruyor mahsus. Damat tabi konuşamıyor. Sonra diyer;

-Bunnar bir gariptir. Bir şey anamıyorlar. Bir şey söylemiyorlar. Bunnar çaldı meñim hayvanı. Çıh iki adım ileri.

Çıḫıyor.

-Uzañ.

Uzanıyor. Yalandan bir çubuḫ vuruyor. Diyor;

-Bu ḫırḫıza benziyor. Ötekisi niye öyle duruyor?

Ordakiler diyor;

-Bu da yardımcısı herhalde.

O yandan gençler kızıştırıyor ortalığı. Bizi korumaya alan arḫadaş da diyer;

-Vallaḫ, bunnarın bir suçu yoḫtur. Günaḫtır.

-Aç hele bir dişiñe baḫayım. Hele bunuñ ön dişi eḫsiḫtir. Bu çoḫ kemiḫ yemiş. Herhalde meñim ineġin kemiḫleri. Bu çalabilir.” (KK:21)

“Bazen damadı öküz çiftiñe goşarlardı, baġlayıp. Gaye düğün sahibinden bir goyun almaḫ damadı salmaḫ garşılığıñda. Goyunu alar, o gece keser, yiyerdiler. Öyle oyun olsun diye yapılardı.” (KK:21)

“Damadın ayaggabısıñı çalardı birisi. Diġeri oñu govalardı. Eliñden alarsa o goşardı. Başgası govalardı. Kimiñ eliñde galarsa hediyeyi o alardı. Hediyesi de ya bir gömleḫ ya bir çüf çorap ya bir tane gaz. Üzüḫ oynarlardı. Gayış oynarlardı.” (KK:31)

“‘Şapga’ oyuñu oynayardıḫ. Damadıñ veya babasınıñ şapgasıñı gaçırar, sonna şapgayı vermeḫ için onardan para alırdıḫ. O geleneḫler hep öldü. Şimdi biri ne yapabilir ne de becerebilir. Çünkü adamıñ içiñde bir şey yoḫ.” (KK:31)

Düğünlerde yapılan bu şakavâri oyunlar halkın hoşgörüsü ile karşılanmaktaydı. Şimdilerde bu nezâket neredeyse yok olmuştur. Öyle ki düğünlerde başlarına damdan kirli su dökülen kimseler, hayvan barınaklarına kapatılanlar ve hatta sağlam dişleri çekilenler bile bu mutlu günün akışını bozmamakta eğlence için yapılan bu faaliyetlere gülüp geçmektedir;

“O zaman düġünlerde şaga olurdu ki o çoḫ aġırdı. Mesela gablar yıḫanırdı onuñ suyu gidere tökülmez bir yere toplanırdı. Düġünde kim varsa söz sahibi veya düġün sahibi kim varsa onlar çıḫarken üzeriñe tökerdiler eskiden neşe olsun diye. Gıyafet mıyafet kim düşünür. Evlerin bajalarıña çıḫar ordan su tökerlerdi. Atlısı var, yataḫlar var içerde, eşyası var. Düġünden çıḫmış olan insan harbden çıḫmış gibi olardı. O zaman hoşgörü vardı. Şimdi oñu yapsan millet birbiriñi vurur. Oyunnar yaparlardı. Bildigin tiyatro gibi olurdu. Derleri;

-Ula Cuma abi seniñ dişiñ aġrıyor.

-Yoḫ dişim mişim aġrımıyor.

-Ben seniñ dişiñi çeḫecem.

Kerpeteni atıyor saġlam dişiñi çeḫiyor. Kimse bir şey demiyor. Damada da gençler şakalar yapar. Damadı döġerler. Götürür suya basarlar. Damadı gaçırırlar. Saġdıç deriz biz o saġdıç damadı çaldırırsa gaçıraanlarıñ dediġiñi vermezse damadı teslim etmezler.” (KK:25)

Damadı kaçırma oyunu

Oyun, kına gecesinde oynanmaktadır. Damat ve sağdıç zorla oradaki gençler tarafından oyuna kaldırılır. Sağdıç bu sırada damadı korumak için sıkıca tutar. Gençler damadı hızlı bir şekilde kaçırıp, arabaya atıp götürür. Damadı geri vermek için bahşiş isterler. Bahşişlerini aldıktan sonra damadı sağdıca teslim ederler.

Kız kaçırma

Yörede genellikle kişilere fiziksel olarak baskının yapıldığı oyunlar tercih edilmektedir. Oyun boyunca birilerinin sorgulanması ve cezalandırılması söz konusudur. Kız kaçırma oyunu da bunlardan biridir. Bir genç kız kılığına girmekte ve bir grup genç tarafından kaçırılmaktadır. Güya kızın babası olan şahıs gelip kızının nerede olduğunu gruptakilerden sormakta, bu esnada bir kişi hedef olarak gösterilmektedir. Kız kılığına girip kaçırılan genç bulunana kadar kişiler cezalandırılmaktadır. Kişi cezadan kurtulmak isterse orada bulunanlara bahşiş vermek durumundadır.

Gelin kaçırma oyunu

Köyün gençlerinden biri kadın kıyafetleri giyerek süslenmekte ve bir grup genç tarafından bu temsili gelin kaçırılmaktadır. Gelinin kaçırıldığı düğün evine haber verilmekte vegelini teslim etmek için düğün sahiplerinden bahşiş alınmaktadır.

Adın ne? ne yersin?

Çoğunlukla gençler arasında oynanan bu oyunda herkesbir hayvan ismi alır. Ebe olarak belirlenen kişi, bir hizada sıralanmış oyunculara adının ne olduğunu ve bu hayvanın ne yediğini hızlı bir şekilde sorar ve cevabı da hemen almak ister. Cevap vermekte geciken veya yanlış cevap veren kişi ceza almaktadır.

Arap oyunu

Düğünlerde yüzlerin siyah boyanması ile kılık değiştirerek Arap oyunu oynanmaktadır. Gençlerden bazıları yüzlerini kömür veya kül isi ile boyayıp kişileri korkutmaktadır;

İçimizde kaz var

Genellikle kadınlar tarafından oynanan bir oyundur. Bu oyun oynanırken oyunu daha önce oynamamış birinin o toplulukta bulunması gerekmektedir. Oyunu kadınlardan biri şöyle tarif eder: "Şimdi heremiz gözlerimizi gapatacayiḫ, içimizde gaz var diye el çırpacayıḫ. Sus deyendeheremiz sus diyeceyiḫ". Bu oyunu önceden bilenler gözleri açık bir şekilde, oyunu bilmeyenlerin hareketleri izleyip eğlenmektedir.

Deve oyunu

Oyun en az üç kişi ile oynanmaktadır. Bir örtü altına iki kişi girmektedir. Kişilerden biri devenin ön tarafı diğeri arka tarafını oluşturur. Bir kişi de elinde bir sopa ile temsili deveyi gezdirir. Bu kişi deveyi oynatır ve izleyen kişilere oyunlar yapar, onları eğlendirir. Deve gezdiren kişi yolda Araplar ile karşılaşır. Onlarla çeşitli sıkıntılar yaşanır. Melekler devreye girer. Oyun bu şekilde devam eder;

"Deve yapardıḫ. İki kişi altıña girerdiḫ. Salgıyı yapırlardı. İki kişi deve gibin oynadardı. Biri deveniñ önüñe geçerdi. Oñu türküyle oynadardı. Her adam oñu oynadamzdı. Aynı deve gibi yapırdın. Oñu oynadırdıñ. Üzeriñe perde giydirerdiler. Ayaḫlarıña tuluḫ taḫarlardı. Aynı deve gibi giderdi.

-Eyaaahhh!

Derdi deve yatardı. Sırtıñı dayardı deveye. Öyle uzun hava söylerdi;

Yañsın boz at yañsın.
Gül boran olsuñ.
Küpgıran gençleri
Bu sahnede imtigam alsıñ.
Sarayıñ önüñde
Uzandım yattım.
Gomutan gelende
Ter gana battım.
Diye söyleyerdiler. Sonra;
-Gaḫ, deve! Yola gideceyiz.

Diyerdiler. Artıḫ deve, at, afedersiniz merkeple yapiydilar. Peşiñe gidiylerdi. Ondan sonna garşılarına Araplar çıḫiydi. Araplar siyah geymiş, üzleri gözleri boyalı. Gençleri toplardı, diyerdi;

-Gelin, nahır otaracayız.

Diyerdi. Haggını vermezdiler. Onnar dua ederdi. Diyerdi;

-Sizi melekelere havale etmişim.

Melekeler gayış elleriñde millete vururdi. Çoḫ güzeldi. Neler yoḫudu ki? Şimdi devir deġişti. Dünya aynı dünya ama nesil aynı nesil deġil. Diyor ya;

Öyle bir zamana geldiḫ ki
Oġul belli deġil, gız belli deġil.
Şimdi etler birbiriñe garıştı.
Ördeḫ belli deġil, gaz belli deġil.
Yiyirih ama gartaldır, gıjıḫtır bilmirih.” (KK:31)

Deve bezeme oyunu

Doğadaki bir takım nesnelerin veya canlıların taklit edilmesine dayalı oyunlar da düğünlerde oynanmaktadır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında oynanan ‘Deve Bezeme’ oyunu da bunlardan birisidir;

“Biz de bir ‘Deve Bezeme’ var. Gelini galdırıf taa babasınıñ eviñe götürerene gader deve bezerler. Deve de bu gader bir aġaç iki tane gulaḫ çaḫırlar öyle başıña da goyunuñ derisiñi baş etiñi keçirirler beliñe de bir yemeni atiyirler artıḫ altıñda da yedi kişi, sekiz kişi olabilir. Güjlü parayla tutulur getirilir. Deveçiler yapirler süslü süslü bezenirler. O deve gider erkeḫ eviñe. Rusya da da yoġmuş bu adet. Revan’dan Azerbaycan’dan gelen Türḫler bunu getirdi. En iyi türküyü oñlar söylerdi. Baḫardın keçti deveniñ başıña;

Ükseḫ minarede ezan oḫunur,
Oḫunur da sesi bize toḫunur.
Yardan meḫtup gelmiş ele oḫunur.
Uyu nazlı yavrum aġlama.

Anañ ölmüş garaları bağlama
Anasınıñ adı Havva Münevver,
Meñ ölürsem yovrum seni döğerler.
Döğerler de gara yere gömerler.
Uyu nazlı yavrum ağlama.
Anañ ölmüş garaları bağlama.
Aḫşam oldu yaḫamadım gazımı.
Gadir Mevlâ'm böyle yazmış yazımı.
Meñ ölürsem kimler çeḫsin nazıñı.
Uyu nazlı yavrum ağlama.
Anañ ölmüş garaları bağlama.
Gel maral, gel ceylan diyerdiler çoḫ söylerdiler." (KK:22)

Şah bezeme

Yörede düğünlerde "Şah bezeme" âdeti hâlen bütün canlılığı ile devam etmektedir. Şah damadın arkadaşları tarafından hazırlanarak düğün günü yeni çiftin odasına götürülmektedir. Şah çatallı bir ağaç dalıdır. Şahın üzerinde meyve, bisküvi, şeker, kuruyemiş gıdalar bulunmakta üzerine de tercihe göre ya kırmızı bir örtü ya da Türk bayrağı örtülmektedir;

"Şah Bezeme' yapılırdı. Damadıñ sağdıcı iki tane olardı. İki sağdıç birleşerdiler, malzeme alardılar. Geje de bir tane ağacıñ dalıñda elma, eriḫ, şeker, her tür meyveden, guru yemişden ne varsa o dalı bezerdiler damadıñ arḫadaşları. Oñu alardılar, damadı geje olanda eviñe götürerler. Bir de onu tekerlemesi vardı, oñu söyleye söyleye götürerdiler. Selavat getire getire damadı sağdıçıñ eviñden gendi eviñe götürerdiler." (KK:7)

"Şah bezeme var. Şahı sağdıçlar, damadıñ arḫadaşları bezerler. Gelin eve iner. Başka bir eve iner. O evde oturar. Aḫşam olanda oğlanıñ eviñe gider. Damat da sağdıçlarla gelende şahı da oğlanıñ eviñe götürerler. Oñu da damatla geliniñ odasıña goyarlar. Mesela elma, armut, meyve, guruyemiş asarlar. Üstüne de Türk bayrağı veya gırmızı bir örtü örterler. Geliniñ odasıña koyarlar. Oraya şahı goyanda ḫalet isterler. Öyle bir eylence olar. Bu gelinle damadıñ yemesi için adettir. Damat şahla beraber içeri girende sağdıçlar,

damadıñ arḫadaşları kemerlerle, yaş aġaçlarla damadı döġerler. Davul, zurna ile, şahla gelir damat sonna içeri girer.” (KK:39)

“Şahı damatıñ saġdıcıyla, soldıcı bezer. Beş kilo meyve, gavaġa ayna, başıña bir gırmızı çargat örterler. Oñu götürerler. Oñdan da ḫalet alarlar. Onu götürürler gız eviñe. Ne gadar tuttu? Bir çorap, bir mintan neyse ḫaletiñi verer. Alarsın başıñ gözüñ üstüñe. Salavatla damatı saġdıcla soldıç aparar götürer. Şah da onnarla gider.” (KK:4)

Şahın hazırlanması, düğün evine götürülmesi, satılması gibi birçok uygulama belli bir düzün içerisinde gerçekleşmektedir. Şahı damadın sağdıcı, soldıcı ve yakın arkadaşları süslemekte satılan şahın haletini de düğün gecesi almaktadırlar. Şahın gelin ve damat gerdek odasına girmeden onların yemesi için odaya bırakılması şarttır. Kimi zaman da şah yenge tarafından damadın arkadaşlarından satın alınıp kendi evine götürülmektedir;

“Şaha bisküvi, üzüm, yemiş, elma, fantezi (kâğıtlı şeker) taḫarlar. Gençler gece on bir, on ikiye kadar oynarlar. Damadıñ saġdıç eviñden düġün eviñe geleceġi gün hazırlanır. Nasıl gız saġdıçıñ eviñde olar sonra eviñe götürülerse oġlan da öyle saġdıçıñ eviñdedir arḫadaşlarıyla. Ordan düğün eviñe geler. Erkeḫ tarafıña yenge giderdi. Şahı da yenge satın alardı. Gızıñ yengesi kim olacaḫsa yenge geler misafirlere çerez, damada gömleḫ, kemer, çamaşır getirer. Saġdıca da aynı şekilde. Ona göre biz para topluyorduḫ. Mesela burda yüz genç var ben damat olaraḫ yüz lira atarım, sağdıç yüz lira atar, öbür gençler elli atar, on atar. O gelen masrafı fazlasıyla garşılar, yengeye vereriz. Yenge gız eviñden davul zurnayla gelerdi. Biz de sevinerdiḫ bize davul gelmiş diye. oynardıḫ. Bar tutardıh. Yengeye de para toplayıf mahçup etmezdiḫ. O iki yüz liralıḫ malzeme ile geldiyse biz beş yüz toplardıḫ.” (KK:21)

“Düğündenden sonna yer, içer, dağılarız. Kim kalacaḫ damatıñ yanıñda? Arḫadaşı, gomşusu, sekiz on genç. Saat ikiye, üçe gadar oñu dizerdiler. Baġlardılar, süslerdiler. Elmalarıñı taḫardılar. Onuñ üstüñe de bir gırmızı kelaġı diyordular önce gırmızı bir başörtüyü üstüñe atardılar. Düğün bitti damat aḫşam saġdıç eviñden geleceḫ eve. Herkes geler dizilerdi. Diyerdiler;

-Yenge gelsin. Bu şah satılacaḫ.

Bezendi ya bazen de diyerdiler baġ satılacaḫ. Diyelim fiyatı elli liraysa yenge onu yüz elli liraya alıyordu. Pazarlıḫ yapıyordu bağı satan adam. Yenge bazen alar, bozar, götürerdi çocuġuña. Bazısı da diyerdi;

-Benden gelinle damada hediye olsun.

Alır o şekil gelin-güvey odasıña goyardı. Onnar yesin diye." (KK:21)

Ayrıca şah odaya götürülmeden önce şahın önünde bir takım oyunlar yapılmakta idi;

"Şah beziyorduḫ. Biri yanıñda asker oluyordu. Biri gız elbisesi giyiyordu. Asker gızı gurtarıyordu. Oña para veriyordu damat. Şahıñ önüñde iki kişi güleş tutyordu. Ona da para veriliyordu." (KK:21)

3.12.2.Spor Oyunları

Değnek (çelik çomak) oyunu

Genellikle erkekler tarafından oynanan bu oyunda biri kısa biri uzun iki çubuk bulunur. Oyuncular kısa çubuğa uzun çubukla vurarak en uzak mesafeye atmaya çalışır. Kısa çubuğu karşı taraf eğer yere düşmeden tutarsa çubuğu atan oyuncu yanar. Çubuğu yakalayan kişi puan kazanır. Daha önceden anlaşılan sayıya ulaşınca oyun biter.

Karşılıklı çekişme-halat oyunu

Erkekler tarafından oynanan güç gerektiren bir oyundur. Oyun iki grup şeklinde oynanır. Eşit sayıda oyunculardan oluşan gruplardan biri halatın bir ucundan, bir gurup ise diğer ucundan tutar. Ortaya bir sınır çizgisi çekilir. Gruplar aynı anda ipi çekmeye başlarlar. Ortadaki sınır çizgisine basan grup oyunu kaybeder.

Güreş

Düğünlerde misafirleri eğlendirmek amacıyla güreş tutulmaktadır. Güreş, genellikle gelin indirildikten sonra erkek evinde yapılmaktadır. Düğün sahibi, kazanan kişiye kendi

maddi durumuna göre hediyeler vermektedir. Kimi zaman da düğünde gelin eve indikten sonra kayınvalide ile kayınbaba güreşmekte ve düğüne gelen misafirleri eğlendirmektedir.

At yarışı

Yörede önceleri her ailede birkaç at var iken günümüzde at sahibi olan aile sayısı oldukça azalmıştır. Atlar geçmişte köylünün hem günlük işlerinde kullanılmakta hem de sahiplerine yoldaşlık etmekteydi. Düğün alayları atlardan oluşmakta, gelinlerin baba evinden damadın evine götürüldüğü faytonları yahut kanıları atlar çekmekteydi. Ayrıca düğünlerde, Hıdrellez veya Nevruz gibi mevsimlik törenlerde at yarışları düzenlenmekte idi;

"Gider yuḫardan at bıraḫardılar. Yarışlar yapardıḫ. Atların yaḫasıña mintan baġlardılar, yazma baġlardılar. Elli, atmış at atlı gederdiḫ. Oldu ki toy sahabı onu seçti mi toyda dövüş olmuş. O toyda ya atlınıñ atının guyruġuñu keserdiler ya daldan geliniñ eteġiñi keserdiler. Biz onuñ geliniñi evelden görmüştüḫ para vermiştiḫ o bizi seslemedi onlar gaç kururşluḫ adamdı? Aa bu kinler vardı düġüne oḫumadı diye." (KK:22)

"Düġün günü gelin gelende atları yarıştırardıḫ. Kim bire gelerse işte oña bir gömleḫ. Öbürüñe başka bir hediye. Atlarıñ boynuña tülbentler asardıḫ. Hevesle baḫardı. Adam atıñı süslerdi günner önceden. Atıñı yıḫıyordu. Tumarıñı yapıyordu. Arpa yediriyordu. Su vermiyordu atım güçlü olsun diye. Su içerse şişeceḫ hemen goşunca. Arpayı yiyordu. Arpa da güç veriyordu. Söküp geliyordu." (KK:21)

Değnek/cirit

Bu oyun Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yetmişli yıllarda oynanmaktayken günümüzde artık rağbet görmeyen bir oyundur. Söz konusu dönemde herkesin evinde at bulunduğu için bu tarz aktiviteler yapılmakta idi. Ata binenler, bütün maharetlerini bu oyunlarda ortaya dökmekte idi. Cirit oyunu at üzerinde uzun bir sopa olan ciriti rakibe isabetli bir şekilde atılması esasına dayanmaktadır. Halk bu oyunu, büyük bir heyecan ile izlemektedir.

Kılıç kalkan

Düğünlerde iki kişi bir eline kılıç, diğer eline kalkan alarak birbirlerine meydan okurlar. Savaşır gibi yarışırlar.

3.13.Halk Mimarisi

Toplumlarda, binalar, zaman içerisinde kalıcı olacak şekilde insan eliyle yapılır ve düzenlenir; fakat bu iş genellikle profesyonel mimarların katkısı olmadan esnek geleneklere göre yapılır ve buna "geleneksel mimari" veya "halk mimarisi" denir (Brunvand, 1996: 79).

Halk mimarisi halkın kendi tasarladığı ürünlerden oluşmaktadır. Halk mimarisinin en güzel örnekleri genellikle kırsal kesimlerde görürüz.Halk mimarisini modern mimariden ayıran nokta belirli geleneksel mimarinin bir plan dâhilinde ilerlemememe ve belli kurallara bağlı olmamasıdır (Saatçi, 1997: 343).

Çalışmanın bu bölümünde anonimleşerek halkın kimliğini oluşturan öğelerden biri olarak yörede yaşatılan geleneksel mimari yapı incelenmeye çalışılacaktır.

3.13.1.Toplu Mekânların Mimari Yapısı

3.13.1.1.Cami, yatır ve türbeler

Cami, İslâm mimarisinde en önemli yapılarından biridir. Aynı zamanda halk arasında bir buluşma mekânıdır.

Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi Ağrı'da da bütün köylerde cami bulunmaktadır. Bir köy inşa edildikten sonra yapılan ilk yapı camilerdir. Camilerin yapımına köy halkı tarafından bir dernek kurulmasıyla başlanır. Bu dernek köy camisinin yapımında kullanılacak malzemeleri ve gerekli maddi desteği temin eder. Daha sonra caminin yapılmasında kullanılacak bazı yapı malzemeleri toplanır. Cami yapımı çoğunlukla bir yıldan fazla sürmektedir.

İslâmiyet'te, camilerin yüzyıllardır gelenekselleşmiş mimarisi bulunmaktadır. Kubbe, minâre, mihrâp, minber, kürsü gibi öğeler camilerin değişmeyen unsurlardır. Ağrı'da da camiler inşa edilirken bu öğelerden vazgeçilmemektedir.

Minârelerin yüksekliği ortama yirmi metredir. Minarelerin hemen hepsinde balkon bulunmaktadır. Minarelerin gövdesine inşa edilen bir odadan ses sistemleri aracılığıyla ezan okunmaktadır. Minare yapımında dikkat çeken bir nokta minarelerin üzerinde kuşların sığınması için yapılan, küçük oyuk şeklinde yuvalardır.

Camilerde önemli bir konu da ışıktır. Camilerin aydınlık olmasına dikkat edilir. Eskiden doğal aydınlatmaların daha çok tercih edildiği camilerde, günümüzde elektrik ile aydınlanma sağlanmaktadır. Caminin içinin daha aydınlık olması için camlar sıra sıra ve sık sık yapılmıştır. Estetik bir görüntü oluşturması açısından camilerin bazı camları renkli ve buzlu yapılmaktadır.

Camilerde imamın namaz kıldırdığı bölüm zeminden bir karış yüksek olarak yapılmaktadır. Bu bölüm genellikle fayans veya üzerinde ayetlerin yazıldığı yeşil bir örtü kaplanmaktadır.

Ayrıca soğuk ikliminden dolayı kışın ısınmanın daha kolay sağlanması amacıyla çevrilmiş küçük bir bölme hemen her cami de bulunmaktadır.

Camiler genellikle iki katlıdır. İlk kat erkeklerin ikinci kat kadınların namaz kıldığı bölümdür.

Her camide lavabo ve şadırvan bulunmaktadır. Ayrıca camilerin bahçelerine dikilen bitkilerin bakımı imam ve cami cemaati tarafından gönüllülük esasına göre yapılmaktadır.

Yörede bulunan türbeler oldukça sade bir yapıya sahiptir. Türbeler genellikle taştan veya tuğladan örülen kare biçimli bir oda ortasında bulunan bir sandukadan müteşekkildir. Sandukanın başında bir sarık, sandukanın üzerinde ise yeşil bir örtü olmaktadır. Türbeninzemini halı ile kaplıdır. Bu nedenle ayakkabılar türbenin girişinde çıkarılır. Ayrıca türbelerin girişinde veya sandukanın baş tarafında kişinin hayatı ve kerametlerinin anlatıldığı bir tabela bulunmaktadır. Bazı türbelerin bahçesinde lavabo ve çeşmeler bulunmaktadır.

3.13.1.2.Kahvehaneler

İnsanların bir araya gelerek iletişim kurmalarına vesile olanmekânlardan biri olan kahvehaneler, on altıncı yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Bu yüzyılda kahvehaneler halkın eğlence merkez olma özelliği taşımakta idi (Meriç, 2000). Hatta kahvehanelerin sayısının artması ile kahveler eğlence düzenleme konusunda birbirleriyle yarışır olmuştur (Hattox, 1998: 92).

Bu suretle köylerde ve kentlerde hemen her sokakta yer alan kahvehaneler bu coğrafyada yaşayan halkın, başlıca eğlence merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kahvehanelerinin bu derece yaygınlaşmasında en önemli etkenlerden biri de kahvehanelerin ucuz bir mekân olması hasebiyle her tür sosyal gruptan kimselerin geldiği bir eğlence mekânı olmasıdır (Grégoire-Georgeon, 1999: 35).

Kahvehanelerin sayısının artması ve halk tarafından fazlaca rağbet görmesi ile bu mekânlar insanların dışarı çıkması için bir gerekçe olmuştur. Kahvehanelere gelenler bir şeyler içmekten ziyade sohbet etme gereksinimini karşılamak istemektedir (Hattox, 1998).

Haberleşmenin bu derece zor olduğu zamanlarda, insanlarınarkadaşlarıyla, akrabalarıyla toplanıp konuşması ile aileler ve ahbaplar birbirlerinden haberdar olmakta idi. Kahvehaneler de işte bu gereksinimi karşılayan mekânlar haline gelmiştir.

Ayrıca kahvehaneler okuma kültürünün gelişmesine katkılar sağlamıştır. Yeni çıkan gazeteler, dergiler ilk kez kahvehanelerde sunulmaktaydı. Kahvehanelermüşterilerine sadece okuma alışkanlığı kazandırmakla kalmamış çeşitli yarışmalar tertip ederek, kültürel olarak gelişimi sağlamıştır. Semai kahvelerinde asılan muammalar bu amaca hizmet etmek için yapılan aktivitelerdendir (Evren, 1996).

Kahvehaneler ayrıca bireylerin boş vakitlerini geçirdikleri mekânlardır. Özellikle işsiz insanların, oyun oynamak ya da sohbet etmek suretiyle saatlerce zaman geçirebildikleri mekânların başında kahvehaneler gelmektedir (Demirbaş, 2001).

Yörede kırsal kesimde önemini koruyan kahvehaneler, yukarıda belirttiğimiz kültürel ve sanatsal bazı özelliklerini kaybetse de hâlâ sosyal mekân olma özelliğini korumaktadır.

Yörede geleneksel kahvehane mimarisi oldukça basit bir yapıya sahiptir. Kahvehaneler genellikle tek katlıdır ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk ve en büyük bölüm kapıdan girildiğinde karşımıza çıkan gelenlerin ağırlandığı bölümdür. Bu bölümde kahvehanenin büyüklüğüne ve müdavimlerine göre sayısı değişen masa ve sandalyeler bulunmaktadır. Bu masa ve sandalyeler birbirine yakın şekilde konuşlandırılır. Kahvehanelerin duvarlarında sıralı birçok küçük pencere bulunmaktadır. Ayrıca duvarlarda köyü tanıtan resimler, bilgilendirici yazılar, Türk bayrağı, İstiklal Marşı, köyün âşıkları tarafından yazılan şiirlerin bulunduğu çerçeveler, küçük dokuma kilimler gibi birçok dekoratif ürün bulunmaktadır. Kahvenin diğer bölümü ise misafirlere ikram edilecek çay ve kahvelerin yapıldığı bir mutfaktır. Bu mutfaklar oda içerinde ayrı bir bölüm veya açık bir bölme şeklinde olmaktadır. Ocak dışında bardak, tabak gibi mutfak eşyaları ile çay, şeker kahve gibi gıda malzemelinin muhafaza edildiği dolaplar bulunmaktadır. Kışın ısınma kahvehanenin tam ortasına koyulan bir soba ile sağlanmaktadır.

3.13.1.3.Köy odaları

Kültürümüzde önemli bir yeri bulunan mekânlardan biri de köy odalarıdır. Geçmişte sohbet meclisi olma, bir okul görevi görme, misafir ağırlama bir çok işlevi bulunan köy odaları şimdilerde köye gelen konukları ağırlamak amacıyla kullanılmaktadır. Geçmişte hemen her köyde bulunan köy odaları şimdi nüfusun daha yoğun olan köylerde bulunmaktadır.

Köy odalarında köye gelen konuklar ağırlanmakta, uzun kış gecelerindebu odalarda sohbetler gerçekleşmekte, köylerden gelen âşıklar buralarda kalmaktadır. Ayrıca köy odaları usta âşıklardan ders alınan yerler olma özelliği göstermektedir.

“Köy odaları, Kars’ta, âşık icralarının yapıldığı ve misafir ağırlamak gibi başka işlevleri de olan yerlerdir. Kars köylerinde, köy halkının başlıca buluşma ve istişare yerleri camiler ile köyde bulunan, bir veya kimi zaman da iki tane olan ve ‘dükkân’ diye adlandırılan küçük alışveriş mekânlarıdır. Köy odaları, köy halkının birbirini görüp konuşması noktasında, bu iki mekânın yanında, geleneğe dair icraların yapılması bağlamında farklı ve daha önemlidir. Bugün için, çoğu köyde var olmayan bu mekânlar, Kars âşıklık geleneği için, var olduğu sürede önemli icra mekânlarından biri olmuştur” (Taşlıova, 2006: 172).

Köy odaları eğlencelerden, cenaze törenlerine kadar tüm törensel etkinliklerin gerçekleştirildiği yer olmuştur. Köy odaları, halk için bazen bir eğitim merkezi bazen bir okul bazen de konukevi misyonunu üstlenmiştir (Üçok, 2002: 45). Bunun dışında köy odaları köy ve köylüyü ilgilendiren konuların beraberce görüşüldüğü yerler olma özelliği taşımaktadır (Özdemir, 2005: 100). Köy odaları kırsal kesimde yaşayan halk için hoşça vakit geçirme mekânlarıdır. Ayrıca odalarda oynanan oyunların sürerliğinin sağlanması oyun kültürünün gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktadır (Tezcan, 1990: 341).

Günümüzde köy odaları etrafımızı çepeçevre kuşatan teknoloji karşısında birçok işlevini yitirmiş ve sadece sohbet edilen mekânlar haline gelmiştir. Yörede hemen hemen bütün köylerde bulunan odaların mimari yapısına kısaca değinecek olursak şu özellikler karşımıza çıkmaktadır. Köy odalarında "L" veya "U" şeklinde uzunca bir sedir yahut aynı şekilde konuşlandırılmış minderler bulunur. Odaların duvarları çeşitli tablolar ve eski halılar ile kaplıdır. Odanın tam ortasında bir soba bulunmaktadır.

Gençlerin büyükler ile sohbet etmesi, onların meclisine katılması nadir görülen bir durum olduğu için köy odalarında bu odanın haricinde gençler ve çocukların oturması için tertip edilen ikinci bir oda bulunmaktadır.

Köy odalarında misafirleri için kullanılacak yatak ve yorganların bulunduğu gömme dolaplar yahut yüklükler bulunmaktadır. Bazı köy odalarında mutfak bulunmakta iken bazılarında sadece bir dolap içinde misafirlerin kullanacağı kap, kaşık, şeker, çay vb. bulunmaktadır.

Köy odasının dışında –bahçede- tuvaletler ve misafirlerin hayvanlarını bağlaması için yapılan hayvan barınakları bulunmaktadır. Misafirlerin hayvanlara da buralarda bakılır.

Köy odalarında belli bir düzene göre oturulmaktadır. Yaşlı kimseler ve misafirler odanın baş köşesinde otururken yaşı daha genç olan kişiler odanın kapı tarafında oturmaktadır.

Kültürümüz içerisinde köy odaları Türk toplumuna ait değerlerin yaşatıldığı mekânlardır. Köy odaları toplumda ahlakın yerleşmesi, eğitim, sohbet ve eğlence ihtiyaçlarının karşılanmaktadır.

3.13.1.4.Taziye evleri

Değişen dünya düzeni içerisinde, unutulmaya yüz tutmuş taziyeler; taziye evleri ile yaşatılmaktadır. Bu evlerde taziyeye gelenlerin oturabileceği büyük bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca çay demlemek, yemek yapmak veyayemeklerin dağıtılması için bir mutfak bölümü de bulunmaktadır.

Taziye evlerinde masa ve sandalyelerden oluşan sade bir mimari yapı bulunmaktadır. Genellikle kare veya dikdörtgen olarak planlanmış taziye evlerinin kişi kapasitesi köyün nüfusuna göre değişkenlik göstermektedir.

Taziye evlerinde görülen ortak özelliklerden bir diğeri odanın ortasına kurulan sobalardır. Ağır kış şartlarının hâkim olduğu Ağrı'da sobaların taziye evlerinde bulunmasının birzorunluluk olduğu muhakkaktır. Bu odalarda genellikle büyük sobaların tercih edildiği ve yer yer birden fazla sobanın da kullanılabildiği görülmüştür.

Taziye evlerinin mutfaklarının hemen hepsinde ocak, buzdolabı, tencere, tava, tabak, kaşık, çatal, bardak vb. mutfak eşyalarının yerleştirildiği mutfak dolapları bulunmaktadır. Taziye evlerinde eksik malzemeler, ölü yakınları ve hayır yapmak isteyen kişiler tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca taziye evlerinin duvarlarında ayet, hadis ve dualaların yazılı olduğu tablolar, Türk bayrağı, soy ağacı tabloları bulunmaktadır.

3.13.2.Bireysel Mekânların Mimari Yapısı

3.13.2.1.Ev içi mimari yapı

Ağrı yöresinde evler taş ve beton gibi dayanıklı malzemelerle yapılmıştır. Evler önceleri taş, sonraları tuğladan inşa edilmiştir. Yörenin çetin kış şartları, ısıyı koruyan yapılardan evlerin inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca yöre halkı taş evlerin daha sağlıklı olduğu düşünmektedir. Evler genellikle tek veya iki katlı olarak inşa edilirler. Yörede üç katlı ev yoktur. Ağa, bey konakları bile en fazla iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Evlerin yapı malzemesi dayanıklı taşlardır. Taşlar istenilen ölçüde kesilmekte ve birbiri üzerine koyulup çimento ile yapıştırılmaktadır. Önceleri evler toprağa samanın katılmasıyla yapılan bir harç ile sıvanmaktayken günümüzde bu işlem için çimento kullanılmaktadır. Evler geçmişte bu saman toprak karışımın kalıplara dökülmesiyle yapılan dikdörtgen biçimli yapı malzemeleri ile yapılmaktaydı. Güneşte kalıp kuruyan bu malzemeler ile evler örülmekteydi. Ayrıca evlerin duvarları ısı dengesini sağlaması için kalın yapılmaktadır;

"Evlerimiziñ duvarları galın örüler. Şu anda bu evlerde duvar galınlığı nerdeyse atmış santim. Duvarları geniş örerler ki sıcaḫ olsuñ ev." (KK:13)

"Taş evlerde buraya çoḫ fazla. Tamamen düzgün taşlar toplanar. Köyüñ garşısıñda taş ocağı var. Ordan çıḫar o taşlar. Onnara şekil veriler ve üst üste örüler tuġla kimin. Taş ev yazıñ serin olar ama gışıñ biraz daha gej ısınar. Fakat çoḫ saġlıḫlıdır. Eskiden beton sıva yoḫtu. Tofragtan sıva yaparlardı birde ta evleriñ üzeriñe." (KK:5)

"Isınma gonusuñda kerpiç evler daha sıcaḫ olar diye yapılar. Kerpiç ev yapılırken topraġa su gatar çamuru haşlarsıñ. İçerisiñe saman gatıyorsuñ birbiriñi tutsuñ diye. Galıplar yaparsıñ oña tahtadan. Boyuñu kendin ayarlarsıñ. Çamuru onuñ içiñe tökersin. Guruyanda galdırarsıñ. İyice guruyanda eviñi yaparsıñ. Kerpiçiñ duvara girme süreci bir on beş günü alır. Üstüñü de yine tofragla sıvarsıñ aralıḫ galmasıñ diye. Kerpiç eviñ özelliġi yazıñ çoḫ serin olar, gışıñ çoḫ sıcaḫ. Sobayı harlı yaḫtın mı o kerpiç evde oturamazsıñ sıcaḫtan." (KK:6)

Ağrı'da 1960'lı yıllara kadar bu toprak evler yapılmasına rağmen yağmur ve kar yağdığında bakımının yapılmasında yaşanan zorluklardan dolayı artık bu tarz evlerde oturan pek kimse kalmamıştır.

"Köyümüzdeki yapılarıñ hepsi taş. Kerpiçten ev yapmayız. Sonradan yapılan evler önce tahtaya sonra pirkete döndü." (KK:25)

"Evlerimiz eskiden hep taş, kerpiç idi. Neden? Sıcaḫ olsuñ. Yazıñ da serin oluyor. Eskiden beton olmadığından çamurla örüyorduḫ biz taşı. İmkannar o gadar yoḫuydi. Bir yaġmur olanda o tofraḫ alttan gidiyordu, taş uçuyordu. Tekrar ör, tekrar ör. Eskiden

adamlar bizim gibi baştan savma yapmazdı ki akakalarıñı goyardı, borusuñu goyardı eski adamlar. Yıllarca kerpiç dökerdiḫ aḫrabalar, komşular, eviñ hanesi. Bugün diyelim bir ev yapacañ kaç tane çift kat kerpiç gider? Üç bin tane. Eş toprağı, döḫ samanı, haftalarca çiğne hamur olsuñ, olgunlaşsıñ. Öbür türlü çatlıyor zaten. Yağmur gelirdi. Topla, üstüñü ört. Tekrar aç, kurut, taşı, zoruydi. Şimdi onnarı hep iptal ettiḫ. Ben bu evi yıḫtım oda oda yaptım. Babam anneme demiş; benim evimi yıḫarsa alıp başımı gidecem. Benim evim galdı, yıḫıldı, gar yagacaḫ derdi. Bunuñ başıñı yesiñ. Bu neydi başıma iş aştı. Şimdi her şey hazır. Diyor neden ben buña uğraşayım? Hazır beton gelsiñ, döksüñ. Hani bakıyorsun bir yandan hesap yapıyorsun. Onuñ dediği de doğru. Ben sadece bu kapıları bile değiştirerken babam diyerdi; muñu Nurettin usta yapıftı. O gadar emeḫ verifti. Siz gittiniz ahıra taḫtınız." (KK:21)

Bölgedeki evlerde yer alan mutfaklarda ocak ve dolaplar dışında başka bir eşya bulunmamaktadır. Yeme-içme için gerekli olan eşyalar buralardaki dolaplarda muhafaza edilmektedir. Dolapların aşağı kısmında kazan, bakraç, tencere gibi büyük eşyalar üst kısımlara ise günlük hayatta daha sık kullanılan mutfak malzemeleri koyulmaktadır. Mutfak tabanları boydan boya halı ve kilimler ile kaplanmaktadır. Mutfaklarda kışın ısınmak ve yemek pişirmek için kullanılan sobalar da bulunmaktadır.

Ev zemin döşemelerinde seksenli yıllara kadar halı ve kilim kullanılırken şimdi fabrikasyon halılar kullanılmaktadır. Soğuk kış şartlarından dolayı halıların altına hasırdan yapılmışkilimler serilmektedir.

Oturma odalarında sedir bulunmaktadır. Misafir odalarında eskiden içi kamış dolu yastıklar kullanılmaktayken günümüzde bu döşemeler yerlerini kanepe ve koltuk takımı bırakmıştır. Fakat hemen hemen her evin böyle bir misafir odası bulunmaktadır;

"Evlerimizde mutlaka bir gonaḫ odası olur. Misafir agırlamaḫ için kullanılır bu oda. Bu oda her zaman misafir geleceḫmiş gibi hazırdır. Oda da mahat başköşede bulunur." (KK:25)

Evlerde genellikle balkon bulunmamaktadır. Balkon olarak kullanılanverandalar et, sebze kurutma amacına yönelik olarak kullanılmaktadır. Bu verandalar genelde güneş alması için evin güney cephesine yapılmaktadır.

Evlerde tavan alçak olarak yapılmaktadır. Ayrıca bazen tavan ve duvarlara soğuğu engellemesi içinkilim veya çuvallar ile örtme yapılmaktadır. Tavanlar ve duvarlara asılançivilere kurutulan yiyecekler vegünlük olarak giyilen dış kıyafetler asılmaktadır. Ayrıca evlerin tavanlarına mertek denilen ağaçlar monte edilmektedir;

“Tavanlara tahtadan ‘Merteḫ’ yaparız. Bahçeden götütür aġaçları piştiririz ölçüsüñe göre. Düzgün tahtalar şekline getirtiyorsuñ. Olmayañ da marangozdan gider alar. Evlerimize merteḫ yaparız dayaḫ olsuñ, saġlam olsuñ diye.” (KK:6)

Evlerin çatılarında kullanılan yapı malzemesi ise sac olarak bilinen hafif ve kaygan bir malzemedir. Bu malzemenin seçilmesinin sebebi ise yörenin kış şartlarına bağlı olarak karın çatıda ağırlık yapmamasının istenmemesidir;

“Evleriñ üstüñde çatı yoḫtur evlerimizde. Genelde dam yapılar. Çatı yapıldı mı sajdan hafif eġimli bir çatı yapılar. Bu şekilde yapılmasınıñ sebebi üstüñde yagmuruñ durmaması. Yaġmur galmasıñ üzeriñde. Yaġmur üstte galdı mı damlama yapır zaten. Gar çoḫ yaġar burda. Gar gaysıñ sajdan gitsiñ diye çabuḫ düşsüñ diye.” (KK:6)

Ağrı köylerinde evlerin yakınında bulunan en önemli yapılar mereklerdir. Merekler hayvanların yiyeceklerini ve yakılmak için kullanılacak tezeklerin saklandığı yerlerdir. Evin yiyecek deposu olarak kullanılan kiler evin girişinde bulunmaktadır.

Evlerde oda aralarında gömme dolaplar bulunmaktadır. Bu dolapların içine yatak yorganlar üst üste dizilmektedir. Bu dolapların bulunmadığı yerlerde yatak yorganlar odaların köşesinde yer alır. Üzeri bir çarşafla veya el işi bir örtüyle kapatılır.

Bazı evlerde tuvalet evlerin içinde yer alırken bazı tuvaletler bahçededir. Ayrıca evde tuvalet olsa dahi dışarıda da mutlaka bir ikinci tuvalet bulunmaktadır. Bu tuvaletler genellikle kuyu kazılarak yapılmaktadır;

“Evlerde lavobalar genelde dışarıda. Büyüḫlerimiz evde hela olmasını düşünemezdi bile. Hem su yoḫ, imkân yoḫ, kanlizasyon sitemi yoḫ. Şimdi evvelki gibi deġil geldi kanalizasyon. Evde pisliḫ olmasına tahammül edemezlerdi. Doġru da bulmazlardı namaz gılındığı için. O yüzden bizler de hep öyle alıştıḫ. Evlerimiziñ dışına hela yaptıḫ. Anlatırlar; Ruslar işgale geliyor Kars’a Doḫsan Üç harbinde. İşgal ediyorlar işte merkezi.

Yalnız komutannar köylere daġılıñ diye emir veriyor. Birliḫler köylere gireceḫ. Yalñız dikkat ediyorlar her eviñ gapısıñda bir kulübe var. Komutan askerlere diyor ki;

-Niye girmiyorsunuz? Neyi bekliyorsunuz?

Diyor ki;

-Efendim, her eviñ gapısıñda bir kulübe var. Tedbir amaçlı girmiyoruz. Beḫliyoruz.

Hâlbuki oda helâ.” (KK:12)

“Eskiden tuvalet için guyu yapardılar. Halan bile var yani. İki metre boyuñda falan. Ganalizasyonuñ şeyi afadersiniz oraya giderdi. Dolduġu zaman orayı gapadırdılar. Başga bir guyu açardılar. Ondan dolayı dışarda yapardılar. Son zamanda zaten kanalizasyon geldi.” (KK:6)

Eskiden evin içerisinde özel bir banyo bulunmamakta insanlar evin bazı odalarının köşesinde banyo yapmaktaydılar. Banyo suyu, evden dışarıya açılan deliklerden tahliye edilmekteydi. Hatta kış günlerinde insanlar banyolarını ahırda yapmaktaydı. Günümüzde evlerde artık modern banyolar kullanılmaktadır;

“Eskiden banyo olmadığı zaman biz ahırda yıḫanırdıġ, legeniñ içerisiñde. Böyle gocaman legenler olurdu alüminyumdan. Burda sobada suları ısıdırdıḫ, ahıra götürerdiḫ orda banyo yapardıḫ. Ahırda niye yapardıḫ banyoyu? Gışıñ ahır sıcaḫ olduġu için. Bazen götürdüġümüz suyu hayvannar içerdi biz yıḫanırken. Gafım sabuñlu galdım öyle. Hayvan bazen suyuñ içiñe pislerdi. Sonraları eviñ içiñde odamızıñ köşesiñden dışarı bir deliḫ açtıḫ. Banyo yapacağımız zaman halıyı galdırar, banyomuzu orda yapır, guruyunca halıyı geri örtürdüḫ.” (KK:6)

Hemen her odada soba bulunur. Mutfakta bulunan soba da ateş devamlı yanar. Yemekler odun ateşiyle pişirilir. Soba, ısıtmasının yanında mutfakta ocak vazifesi görmektedir. Sobanın üzerinde yemek ve çay yapılmakta, kuzine tarzı sobalarda sebzeler közlenip çörekler pişirilmektedir. Ayrıca sobaların üzerinde daima su ile dolu güğüm bulunmaktadır. Ayrıca yörede kuyu tandırlar en çok kullanılan ocak tarzıdır.

3.13.2.2.Bağ, bahçe, tarla mimari yapısı

Evlerin içyapısı kadar dış düzeni de halk için önem arz etmektedir. Yörede inşa edilen evlerin bahçe bölümü ise şu şekildedir;

Evlerin önünde ailenin odunu ve kömürünü, tarım ve hayvancılıkta kullandığı aletlerini, traktör ve arabalarını koydukları, ailenin maddi durumuna göreboyutu değişebilen garajlar bulunur.

Bahçede ailenin ekmek ihtiyacının karşılanması için yapılan tandırların büyük bir çoğunluğu kuyu tandırlardır. Evlerin yakınında ahır, samanlık ve merekler bulunur. Bu yapılar birbirlerine bitişik olarak inşa edilmektedir.

Yörede bazı evlerin kapısının önünde küçük çeşmeler bulunmaktadır. Geçmiş dönemlerde evlerin kapılarında, su ihtiyacını karşılayan kuyular bulunmaktayken günümüzde bu kuyular bahçesini eken kimseler tarafından tercih edilmektedir.

3.14.Adlar

3.14.1.İnsan adları

3.14.1.1.Asıl adlar

Kişi adları (antroponimi) ad biliminin önemli bir dalıdır (Sarıtaş, 2009). Kişi adları; toplumun gelenek ve göreneklerine göre şekillenmektedir. Adların kişiler arasında ve toplum içerisinde birçok işlevi bulunmaktadır. Adlar kişiye hem kimlik kazandırmakta hem de toplumsal ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlayarak toplumda yaşanması muhtemel karmaşaların önüne geçmektedir.

Kişi adlarında “Bir dönem içinde aynı dili kullanan, aynı kültür potasında yoğrulmuş sosyal bir grubun umut ve ideallerinin yansımasını adlarda görmek mümkündür. Bu yüzden yeryüzünde ad verme olgusundan yoksun tek bir topluluk ve toplum görmek mümkün değildir” (Acıpayamlı, 1992; 1).

Ad olarak verilecek sözcüklerin seçimi zamana ve toplumun içinde bulunduğu kültür dairesine göre farklılık arz etmektedir. Kişi adları, toplumun yaşadığı coğrafyadan, toplumun tarihinden vebulunduğu inanç dairesinden izler taşımaktadır. "Ad verme eylemi, milletlerin sahip oldukları değerler sistemine göre farklılıklar gösterir. Örneğin, Cahiliye döneminde, çocuklarını putların huzurunda adlandıran Araplar, aynı eylemi İslâmî dönemde çocuğun kulağına ezan ve kamet okuyarak, akîka kurbanı keserek yapmışlardır" (Çağmar 2003: 105; Kurul, 1998: 332).

Kişi adları, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Eski Türklerde çocuğaverilen ilk ad toplumda geçerlilik görmemektedir. Çocuk büyüyüp bir kahramanlık gösterdikten sonra ona asıl adı verilmekteydi (İnan, 1972; 173; Sakaoğlu, 2001; Sarıtaş, 2009; 423). Dede Korkut hikâyelerinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han, Kam Büre Beğ Oğlu Bamsı Beyrek boylarında bu geleneğin izleri görülmektedir (Gökyay, 2007; 28).

Adlar, kişinin toplumdaki diğer bireylerden ayıran göstergelerdendir. Bu yüzden insanlar güzel bir isme sahip olmak istemektedir. İslâmiyet'te ad hususunda Hz. Muhammed'in "Siz kıyamet gününde hem kendi adınızla, hem de babalarınızın adıyla çağırılacaksınız; bu sebeple kendinize güzel adlar koyunuz." şeklindeki önerisi isim seçmede daha dikkatli davranmayı zorunlu kılmıştır (Ağırman, 1998, 123-143).

Bu çalışma kapsamında Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında kullanılan adlar incelenmeye çalışılacaktır.

Toplumların kültüründe önemli bir yeri olan adlar, zaman ve mekân göre farklılıklar göstermektedir. Türkler arasında günümüze doğru yaklaştıkça öz Türkçe isimler daha az rağbet görmeye başlamıştır. İslâmiyet'in kabulüyle Arapça ve Farsça isimler daha çok kullanılır olmuştur.

Türklerin İslâmi daireye girmeleriyle birlikte "Kıyamet gününde siz kendi adınızla ve babanızın adıyla çağırılacaksınız; dünyada güzel ad intihap ediniz" hadisinden yola çıkarak çocuklara Kuran-ı Kerim'de var olan isimler, Esma-ül Hüsna'dan isimler, peygamberler-evliya-enbiya-din ulularının isimleri verilmiştir (Buharî, C. 12, s.158-159). Bu yüzden Ağrı Karapapak-Terekemeleri arasında da erkekler arsında Ahmet, Mehmet, Muhammed, Ali, Osman, Hasan, Hüseyin; bayanlar arasında ise Hatice, Ayşe, Fatma,

Zeynep gibi isimlerdaha sık kullanılmaya başlamıştır. İslâm dininin kaidelerine uygun isimlerin konulmasına dair sadece bir sülalede görülen isimlere şu şekilde örnek verebiliriz;

“Babalarımız dört gardeşmiş bunnar dörd gardeştir. Namaz kişi, Süleyman kişi, Hajı kişi bir de Kurban kişi. Bu dört gardeşten olannar. Namaz’dan olannar Ali, Veli, Pür Veli. Gurban’an olan İslâm. Hajıdan olan Hajı Eli. Süleyman’dan Oruç oldu. Hagverdi amca vardı.” (KK:3)

Görüldüğü üzere isimler İslâmın ve imanın şartlarından olan Namaz, Oruç, Zekat, Kurban, Hac gibi olgulardan seçilmiştir.

Bu isimlerden başka Türkçe birçok isminde aileler tarafından çocuklarına verildiği görülmektedir. Ağrı ili Karapapak-Terekeme Türkleri arasında Türk tarihi ve kültürü açısından önemli şahsiyetlerin isimleri olan Metehan, Çağrı, Tuğrul, Oğuz, Genç Osman, Fatih, Alparslan, Ayhan gibi erkek isimleri ile hem anlam açısından beğenilen hem de öz Türkçe olan Aykız, Gökçe, Ayhatun, Güneş, Başhanım, Hatun gibi kız isimleri hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca içerisinde ‘Türk’ sözünün geçtiği Öztürk, Göktürk gibi isimler son zamanlarda sıklıkla tercih edilen isismler arasındadır.

Ayrıca Türk dünyası coğrafyasında önemli bir yeri olan Aras, Ceyhan, Seyhan, Hazar, Tuna gibi nehir, göl, deniz adlarının da çocuklara verildiği görülmektedir.

Çocuklara verilen Türkçe adlarda meydana gelen azalma topumu dil ve kültür alanında bir yok oluşa sürüklemektedir. Çocuklara verilen yabancı isimler kültürümüzü zedelemekte ve toplumun düşünce yapısında onarılmaz yararlar açmaktadır.

Günümüzde atık çocuklara verilen isimler hiçbir ideolojiye hizmet etmemekte ve sadece ailelerin sosyal mecralarda gördükleri ve kulaklarına hoş gelen isimler olmaktadır. Fakat hâlâ yörede Bahçeli, Erbakan, Saadet gibi siyasi; Mehrali, Abdülhamit, Abdülmecid, Mustafa Kemal gibi askeri isimlere rastlandığını belirtmek de fayda vardır.

Önceden çocuğa isim verilirken aile büyüklerinin düşünceleri önemsenirken şimdi yaygın olarak kullanılan google, vikipedia gibi birçok web sitesinde görülen isimler

çocuklara verilmektedir. Özellikle yörenin büyükleri tarafından bu durum hoş karşılanmamaktadır;

“Peygamber demiş ki; çocuḫlarıñ adını Ahmed goyuñ, Mahmud goyuñ, Mustafa goyuñ, Mehmet goyuñ, İbraham goyuñ.

Yalıñız şimdi meñim bir aḫrabam geldi meni ziyarete. Adı Cem. Garınıñ adı da Sitem. Bu nedi?” (KK:22)

Yörede hayvanların adlarının da çocuklara verildiği görülmektedir. Kızlara; Suna, Kumru, Ceylan gibi toplumda güzelliğin temsili olan, erkeklere; Arslan, Kaplan, Şahin gibi gücün sembolü hayvanların ismi koyulmaktadır.

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında tabiatta var olan nesneler ile ilgili birçok isim bulunmaktadır. Bir çocuğun dünyaya gelişi tabiatın tekrar doğuşu gibi görülmekte ve tazeliği simgelemektedir. Çocuklara verilen; Gonca, Gül, Yağmur, Nane, Reyhan, Bahar gibi isimler bu sebeple verilmektedir;

“Kayınbabamın ismi ‘Novruz Aġa’ ydı. Bahar zamanı dogduġundan böyle demişler.” (KK:22)

Çocuklarının tümü kız yahut erkek olan aileler artık bu durumun değişmesi için kız çocuklarına Döndü, Yeter, Döne;erkek çocuklarına Dursun, Durdu, Durmuş, Duran gibi adlar koymaktadır. Arka arkaya çocukları ölen aileler çocuklarının hayatta kalması için Solmaz, Yaşar gibi isimler vermektedir.

Aile ve toplum için topyekûn bir mutluluk kaynağı olduğu için çocuklara acı ve hüznü çağrıştıran isimlerden mutluluğu simgeleyen Şeker, Sevinç, Sevgi, Sevda, Bala, Servet, Altın gibi isimler verilmektedir. Fakat annesi, babası olmayan çocuklara Gülmez, Garip gibi isimler verildiği görülmüştür. Özellikle erkek çocuklarına güçlü bir karakter yapısına sahip olmaları dileği ile yakıştırma usulüne göre Şahbaz, Asil, Demir, gibi gücü çağrıştıran isimler verilmesine dikkat edilmiştir.

Çocuklara verilen isimlerde nüfusmemurlarının da etkisi olmaktadır. Ailelerin çocuklarına koymayı planladığı isimlerden beğenmedikleri, Türkçeye uygun olmayanları yahut söyleniş zorluğu bulunan isimleri nüfusa farklı şekillerde kaydetmişlerdir;

“Eskiden devlet adamlardan çocuḫ başıña altı lira baş parası alırdı. Dört çocuġu olandan almazlardı. Babam beni ikiz yazdırmış dört çocuḫ gibi olsuñ diye. Biri Alemdar, biri Elim. Nufus memuruña gittim ben sonna dedim böyle böyle. O da maña dedi ki;

-Eger mana bir horuz getiriseñ yaparım işiñi.

Gettim bir horuz aldım gettim. Adama apardım, verdim. Sordu maña;

-Şimdi Alemdar mı galsın, Alim mi galsın?

Dedim;

-Alemdar galsın. Alim’i öldür.

Alemdar galdı. Elim öldü. Şimdi köyde herkes meñim ismimi Alim biler. Kimse Alemdar demez.” (KK:3)

“Eşimiñ babası nufusa gidiyor gaydetmeye Filiz’i. Soruyar;

-Ne goyufsan adıñı?

-Güleser.

-O ne öyle? Derler;

Güleser,

Eşiġe çıḫma yel eser.

Babamda huylanıyor Filiz goyuyor eşimiñ adıñı. Ablasınıñ adıñı Aşgın. Son gardeşiñ adıñı Songül goyuyor. Üçünüñ ismiñi bir arada yazdırıyor. İlkokul üçteymiş eşim ama hâlâ kimliġi yoḫmuş.” (KK:32)

Yörede sürekli ağlayan, hastalanan, yürüme yaşı geçtiği halde yürüyemeyen veya konuşma çağı geçtiği halde konuşamayan çocuklara verilen ismin ağır geldiği düşünülmekte ve çocuğun ismi değiştirilmektedir.

Yörede geçmişte din ile bağlantılı olan isimlerin kısaltılarak veya şeklini değiştirerek söylenmesi toplumda kabul edilmeyen bir durumdu. Günümüze geldiğimizde sevgi ve samimiyet bildiren bu değişimler ile daha sık karşılaşılmaktadır. İbo, Memo, Fatoş, Zeyno, Hatçe gibi kısaltılmış isimler günlük hayatta sıklıkla kullanılmaktadır.

Kişiler çocuklarına ileride sahip olmasını istedikleri savcı, hakim, paşa, mühendis, pilot, vali gibi mesleklerin adlarını vermektedir. Bu isimlerin tercih edilmesindeki amaç ise kişinin adı ile müsemmâ olacağı düşüncesidir. Yörede yaşanan şöyle bir olay durumun mizâhi bir örneğini teşkil etmektedir;

“Burada Savcı ismi vardır, Vali ismi vardır, Hâkim ismi vardır, Mühendis ismi vardır hatta Pilot isminde olan bile var. Bu köyde Vali de vardır, Paşa da vardır. Bu Paşa dayım Tutaḫ’ta bir Müşür var. Tarlaları yan yan. Orda dilazarlıḫ ediyirler, döğüşüyorlar. Bizim buradan Vali de aha o gomşumdur Tutaḫ’a gidiyor. Orda da onu şâhit yaziyirler. Neyse maḫkemeye gidiyirler. Çaġırıyor bunnarı. Müşür’e soruyir;

-Adıñ nedir?

-Müşür

Hâkim hemen iliḫlenmeye başlıyor.

Dönüyor Paşa dayıya soruyor;

-Senin ismiñ ne?

Diyir;

-Paşa.

Bu ayaġa kalḫıyir. Öbürüñe sorir;

-Adıñ ne?

-Vali.

Böyle hazır ola geçiyir. Diyir:

-Çıḫıñ dışarı işiñizi kendiniz hallediñ.” (KK:15)

İnsanlar kendilerine minnet duydukları kişilerin isimlerini kendi çocuklarına vermektedir;

“Ordan ilk gelişimizde Iġdır’a da yerleşmişiz. Gars’ın köyleriñde çoh galdıḫ ta. Iġdır’ıñ gıraġıñda yatanda bir hamalımız çocuġa yattı adıñı ‘İġdir’ koyuflar. Oranıñ saggallısı götürüf bizi bir eve yerleştirifler. O da bir müdürüñ eviymiş. O gece de orda bir çocuḫ doġur onuñ adıñı da ‘Müdür’ goyuflar.” (KK:22)

“O sülaledeki büyükleriñ ismi kaybolmasıñ diye çocuḫlarıña bu isimleri verirdiler. Mesela babaannemiñ ismi Cevriye’ydi. Kız kardeşime o ismi verdiler. Salyan köyümüzüñ muhtarı ve çoḫ sevileñ bir kişiydi. Bir aile dostluġumuz vardı. Bir kardeşimiñ ismi Salyan oldu. Benim ismim de Hacı İsa’nıñ kızı Nazlı Hanım.” (KK:36)

Ağrı Karapapak-Terekeme Türkleri çocuklarına anlam ve söyleniş açısından güzel isimler vermeye çalışmaktadırlar. Bu seçici tutumun nedeni çocuğun bir ömür boyu hatta ölümden sonrası için ona ailesinin verdiği bu isimle yaşayacağı düşüncesi ile kişininçocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinde rahatsız olmayacağı ve hatta övünerek söyleyeceği bir yapıda olması gerekliliğinin aile tarafından hissedilmesidir. Aile güzel bir ad koyabilmeyi kendi için görev atfetmektedir.

3.14.1.2.Soyadları

Büyük Larousse'da soyadı, "Herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki adıdır". Soyadı kişiye aidiyet duygusunu aşılamakta ve toplumsal ilişkilerin düzenli bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır. Cumhuriyet ile kabul edilen Soyadı kanununa kadar kişilerin toplumdaki yerini kendi adları, lakapları veya ata-baba adları belirlemiştir.

"Bütün uygar toplumlarda ailenin simgesi haline gelen ve o ailenin soylarını belirten soy isimleri mevcuttu. Osmanlılarda ise herkes babasının ismi ile anılırdı. Bundan dolayı isim benzerlikleri ortaya çıkıyor; bu da büyük kargaşalara yol açıyordu. Özellikle resmi işlerin yürümesi zorlaşıyordu. İşte bu tür olumsuzlukların önüne geçilmesi için medeni ülkelerin bu konudaki uygulamalarının dikkate alınması gerekiyordu. Bu sebeple soyadı bulunmamasının günlük hayatta oluşturduğu güçlük ve karışıklıkların önüne geçmek üzere Soyadı Kanunun yasalaştırıldı" (Calp, 2017; 57).

"21 Haziran 1934'de Soyadı Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre; her Türk kendi adından başka ailesinin ortak olarak kullanacağı bir soyadı alacaktır. Alınan bu soyadları Türkçe olacak, yabancı milletlere ait adlar kullanılmayacak, soyadlarının ahlaka aykırı ve komik olmamasına özen gösterilecektir. Soyadı seçme keyfiyeti şahısların tercihine bırakılmıştır. Bu sebeple aynı aileden gelenler, hatta birkaç kardeşin her birinin farklı soyadı olabilmiştir. Ayrıca eski lakapların soyadı alınmasına da umumiyetle engel olunmuştur. Çoğu yerde soyadını şahıslar almamış; mülkî makamlar tarafından hiçbir esasa dayanmadan rastgele soyadları verilmiştir. Bu sebeple Türkiye'de soyadları, aile tarihi hakkında hiçbir fikir veremez. Ancak çok az sayıda uyanık kişiler, ailelerinin tarihini hatırlatacak şekilde meslek, köy isimlerini veya atalarından birinin ismini soyadı olarak almıştır" (Calp, 2017: 57).

Kanun Numarası: 2525'tir. Kanunun konumuzla ilgili maddeleri şunlardır:

Madde 1 -Her Türk öz adından başka soyadını da taşımağa mecburdur.

Madde 2 -Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır.

Madde 3 -Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz.

Madde 4 -Mümeyyiz olan reşit, soyadını seçmekte serbesttir. Akıl hastalığı ve akıl zayıflığı dolayısıyla vesayet altına alınmış olan reşidin adını babası, yok ise anası, bu da yok ise vasisi seçer (https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf)

21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu ile kişilerin adlarından başka adlarının ardından gelecek bir ad daha taşıması zorunluluğu getirtilmiştir. Seçilecek adların Türkçe olması; gelenek, görenek ve toplumun ahlak yapısına uyacak kelimelerden seçilmemesi istenmiştir. 2 Temmuz 1934 tarihinden itibaren iki yıl içerisinde kişiler soyadları almaz ise bu tarihten sonra Türk hükümeti onlara kendi belirlediği bir soyadı tayin edecekti. Bu nedenle hazırlatılmış özel soyadı listeleri bulunmakta idi (Sakaoğlu; 1984: 245). Bu listelerde yer alan soy isimleri Orhun Yazıtları'ndan, Kutadgu Bilig'den, Uygurca metinlerden ve Kıpçak Türkçesine ait çeşitli eserlerden faydalanılarak oluşturulmuştur (Parlak, 2655-2674). Bunların dışında meslekler, belli başlı nesneler, tarihsi şahsiyetler, tabiattaki çeşitli varlıklar, çeşitli isim ve filler de soyadı olarak verilmiştir.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında ses oyunları ile oluşturulan aidiyet bildiren ve soy ile ilgili (Aksoy, Ata, Torun), canlı veya cansız nesneler (Yayık, Çelik) milli değerler, tarihteki önemli şahsiyetler ve devletler (Cengiz, Karakoyun, İlhanlı, Alparslan, Altay) hayvanlar ve bitkiler (Aslan, Kaplan, Kurt, Meşe) kısaltmalar, meslekler (Kılıççı, Taşçı) üzerine kurulan birçok soy ismi bulunmaktadır. Yörede soyadları çoğunlukla Türkçe olmasına karşın az da olsa başka dillerden gelen Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşan soyadları bulunmaktadır.

3.14.1.3.Lakaplar-takma adlar

Ad bilimi/onomastik; "canlıların, nesnelerin ve kavramların kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilim dalıdır"(Sakaoğlu, 2009: 9).

Türkçe sözlükte lakap; "bir kimseye, bir aileye adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad"olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 1572). Arapça kökenli bir kelime olan lakap sözünün yerine İslâmiyetten önce 'er at' tabiri kullanılmakta idi (Şahin, 2015: 37)

Lakap sözcüğü birçok Türk boyunda kullanılmaktadır; Kazak Türkçesinde ‘lakap’, Özbek Türkçesinde ‘lakab’, Azerbaycan Türkçesinde ‘läqäp’, Tatar ve Başkurt Türkçesinde ‘läqap’, Uygur Türkçesnde ‘läkäm’, Türkmen Türkçesinde ‘lakam’ (Ercilasun, 1991: 534-535), Gagavuz Türkçesinde ‘sokakça’, Tatar ve Başkurt Türkçesinde ‘kuşamat’ (Çebotor, 2002: 595) kelimeleri lakap kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.

Geçmişten bugüne birçok sözlü ve yazılı kaynakta lakaplara sıkça rastlanmıştır. En eski sözlü kaynaklarımızdan bir olan Dede Korkut, Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı, Köroğlu Destanı’nda kişilerin özelliklerini daha iyi tanımlamaya yarayan bu sıfatlara çokça yer verilmiştir. Dede Korkut hikayelerinde renkler (ak, kara, sarı, konur), kişisel özellikler (alp, dölek, erdemli, namert), olağanüstü nitelikler (ejderhanın ağzından adam alan, bıyığı ensesinde yedi defa düğen, altmış erkek derisinden kürk eylese topuğunu örtmeyen, altı ögeç derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen, acığı tutanda bıyığından kan boşanan), fiziki özellikler (at ağızlı, ağ alınlı, uzun baldırları ince), hayvanlara benzetilme (aslan, kaplan, ejderha), akrabalık adları (baba, oğul, kardaş, emmi, dayı), boy mensubiyeti (Büğdüz, Oğuz, Kıpçak), sosyal statü (han, beğ, beylerbeyi, bin yiğidin başı, ağ ban evin sahibi, ak sancaklı, vezir), dinî vasıflar (peygamberin yüzünü görmek, sahabesi olmak) kıyafet isimleri (sarı donlu, demir donlu, göğsü kızıl düğmeli, kulağı küpeli, yüzü nikaplı)ve yiğitlik ve kahramanlıklara göre verilmiştir (Başgöz, 1998)

Toplumumuzda takma ad/lakaplar özellikle kırsal kesimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Soyadı Kanunuçıkana kadar kişiler baba veyasülale adlarına göre tanınmaktaydı. Soyadı kanunun çıkması ile lakap kullanımı eskisi kadar yaygın olmasa da kullanılmaya devam etmiştir.

Yörede bayanlardan çok erkeklere lakap takılmaktadır. Bayanlara lakap verilse dahi kulağa hoş gelen sözlerden seçilmektedir.

Toplumsal hayatta kimseye sebepsiz yere lakap verilmemekte ve bu lakap toplumda kabul görmemektedir. Bazen bu lakapların toplum içerisinde o kadar benimsendiği olur ki kişinin asıl ismi unutulup tamamıyla bu isimle toplumda anılır;

“Benim gençliġimde garagol vardı köyümüzde. Köyde de iki tane Osman var. Biriñe Gara Osman diyorlar, biriñe Horoz Osman. Her Ramazan’da bizim köyde herkes birbiriñi iftara çaġırır. O gün de Horoz Osman’ıñ oġlu gidiyor garagol komutana diyor ki;

-Gomutanım aḫşam iftara bizim misafirimizsiñiz.

-Tamam diyor.

Gomutan. Çocuḫ gidiyor tam iki üç adım atıyor. Arkadan garagol komutanı diyor;

-Ulan iki tane Osman var acaba hangisi?

Çocuġu çaġırıyor. İsmi de Serkan.

-Serkan sen Gara Osman’ıñ mı yoḫsa Horoz Osman’ıñ mı oğlusan?

Diyor;

-Gomutanım Horoz Osman.

Yani bu lakapları herkes bilirdi. Dışarıdan gelen öġretmen de, gomutan da, doktor da.” (KK:45)

“Benim rahmetli babama kimse adıñı vermezdi saygıdan. Biz de baba demediḫ oña. ‘Aġa Bey’ derdi herkes, bizde. Herkes babamı o gadar yaḫın görürdü ki ismiñi vermezleri golay golay. Herkes Aġa Bey dediği için biz de öyle derdiḫ. Dedemiz Hacı İsa’ya da haca gittiği için öyle demişler. İsmi İsa ama kimse İsa olaraḫ bilmez, Hacı İsa. Köyümüzün ismi Deriḫmiş. Ama Hacı İsa dedem geldiḫten sonra İsaabat denilmiş halk öyle anmış. Yani İsa geldi abat etti anlamına geliyormuş. İsimleriyle eşleriñe hitap edemez gadınlar bazen.” (KK:25)

Yörede verilen lakaplar kişinin hoşuna gitmese bile olsa kişi durumu kabul etmektedir. Eğer verilen lakap kişiyi yüceltici bir özellik gösterirsebu kişinin ismi unutulur ve lakabı uzun yıllar hafızalarda kalır;

“Terbiyesiz laflarla da lakap gonulur. Mesela derler ‘G.vatıñ balaları’. Adam çoh işgüzardır. Çoḫ yaramazdır. Oñdan derler ona. Ama kişi bir şey diyebilmez.” (KK:38)

“Adamıñ dedesi üzeriñden de lakap goyarlar. Adamı eskiden hırsızlıḫ yaparken görmüşler, köyde öyle yayılmış. Adama diyerler ‘Oġurçu Servet’iñ nevesi’.” (KK:44)

“Genelde milletiñ eksig veya ayıp tarafından lakap goyarlar. Babamıñ gözleri görmezdi. Oña ‘Kör Behçet’ derlerdi. Adamıñ ahlı yerinde degildi ‘Deli Eli’ diyerler.” (KK:38)

Lakapların baüyük bir çoğunluğunda ince bir alay sezilmektedir. anlamı içerebilmektedir. Hatta bazı gülünç lakapların anlamı dahi bulunmamaktadır;

“Bazı lakapların da anlamı yoḫ. ‘Fıttıg’ var ‘Minnig’ var ‘Sayma’ var ‘Sayfa’ var ‘Dıbıḫ’ var.” (KK:28)

Yörede verilen lakapların bazıları aynı ismi taşıyan kişilerin ayırt edilmesi için faydalı bir yol olarak görülür;

“Bizim köyümüz olan Aşaġı Küpkıran köyüñde beş altı tane boy var ve onlarında lakapları vardır. Bibimgiliñ lakapları ‘Cüce Mehemmed’. Boyları kısaymış. Biri ‘Mor Mehemmed’. Yüzünde morluḫ varmış. ‘Şedi Mehemmed’ var. O da çoḫ gonuşuyormuş. ‘Lal Mehemmed’ var. O da tam gonuşamıyormuş. ‘Kel Mehemmed’ var. Saçı yoḫmuş. O zaman hemen hemen bütün evlerde bir Mehemmed varmış. Böyle bölünmüşler.” (KK:33)

Toplumda kadınların eşlerine olan saygılarının ifadesi olarak örtmece ifadeler ile eşinin ismini söylemeden bir lakap kullanmasına da rastlanmaktadır. Bu durum, kimi zaman da annelerin aile büyüklerine duyduğu saygından ötürü çocuklarına bir lakap ile seslenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır;

“Mesela Memed Ali’niñ babası der gadın gocasıña. İsmi de öyle galmıştır köyde. Kimse ismiñi söylemez. Memmed Ali’niñ babası derler.” (KK:25)

Bunun yanında yine saygısızlık olmaması düşüncesi ile aile büyüklere yahut toplumun önde gelen kişilerine lakap verilmez;

“Asya nene, Elesker amca gibi değişik isimler de vardır. Ama onnarı kendileri nasılsa öyle söylerler. Büyüḫlere laḫap goymazlar veya onuñ yanıñda söylemezler saygısızlıḫ olmasıñ diye.” (KK:28)

“Bizim ailede bey çocukları, torunları olduġu için kimse onlara laḫap taḫmazdı.” (KK:36)

Yörede kimi zaman insanlar Allah’ın yarattığı kula kusur bulup lakap takmanın ayıp ve günah olduğu şeklinde söylemler ile karşılaşılmaktadır. Yörede kullanılan lakapları şu başlıklar adı altında sınıflandırılabilir;

Baba adına göre verilen lakaplar;

“Kişiniñ babası üzeriñe lakap goyarlar. Mesela baña ‘Kör Behçetiñ oġlu’ diye bilirler köyde. Adam gulagġından rahatsız diyorlar ‘Kâr Memed’iñ Oğlu’(KK:38)

Anlamsız lakaplar;

“Şemşeddin vardı köyde oña ‘Şeşoy’ derdih. Köyde herkes bilerdi.İzettin’iñ neveleri de ‘Deggo’, ‘Şigo’dur.” (KK:3)

Araç, gereç adlarıyla ilgili oluşturulan lakaplar;

“Başı yastı olañ kişilere ‘Çekiç’ lakabı taḫılır. Şekle göre laḫap uydurur söyleriz.” (KK:21)

Bitki ve hayvan adlarından türetilen lakaplar;

“Kardeşimiñ ismi kimliḫte Nurten ona ‘Morgül’ diyorlar. Bizim arazilerde sümbüller açar başı mordur, mavidir. Onuñ ismi Morgüldür. Burda çoḫ açtığı için sevileñ bir bitkidir. Aslında oñu goymaḫ istemişler. Ama nüfusa gidince adam olmaz demiş. Demiş;

-Türkçe de böyle bir isim yoḫ.

Onnar nüfusta Nurten yazdırmışlar ama halg arasıñda öyle bilindi ismi.” (KK:32)

“Öbür dedeme ‘Dovşan Abdullah’ diyerdiler. Küçüḫmüş, diġer oġulları da çoḫ boyluydu. Irgata yemek götürürken yokuşu öyle bir çıḫardı ki hiç yorulmazdı. Onuñ için oña tavşan lakabı takmışlar.” (KK:21)

Bozuk telâffuzdan kaynaklanan lakaplar;

“Nenemiñ gız gardeşi neneme ‘Esgo’ derdi. Köyde ‘Tito’ amca vardı. ‘Agun’ emi vardı. ‘Matoz’ amca vardı. Köyde Ermeni ve Rus isimleriñe beñzer çoḫ lahḫap vardı. İsmi benzediğinden goyulmazdı bu laḫaplar. Uzun süre yabancılarla yaşadıḫları için bazı şeyleri almışlar tabi.” (KK:1)

Canlı veya Cansız Nesnelere Benzetme Yoluyla Oluşturulan Lakaplar;

“Alaadin amca var ona ‘Guş Eleddin’ derler. Zayıftı, öyledi guşa benzir.” (KK:14)

“Hanefi var köyümüzde biraz şişmandır. Oña deriz ‘Deniz aygırı’(KK:31)

“Mengene vardı çoḫ güçlü bir adamdı tuttu mi insanıñ eliñi sıḫırdi.” (KK:31)

Doğum yerine ve göç edilen yere göre, verilen lakaplar;

“Köyde ‘Bezekli’ taḫımı ile ‘Köse’ taḫımı var. Köseler’iñ üzleriñde çoḫ tüy yoḫtur. Tüysüz olduḫlarından öyle demişler. Bezeḫliler de çoḫ süslü gezerler. Gürcistan’daki köyümüzüñ ismi de zaten Bezeḫliymiş.” (KK:1)

“Mesela bizim Ekinceḫ köyünde dört beş tane belirli başlı aile var. Mesela bize İmihanoglu diyorlar. Bir de Gereşenliler vardır. Gereşen ordan geldiḫleri köyün ismi. Gerçi onlara Şando’da diyorlar ama. Mesela Eleşkirt Yücekapı’da Faḫralılar var. Faḫralı Gürcistan’da ki köylerinin ismi. Bu bir özlemin ifadesi. Biz de geldiḫleri yer de çoḫ önemli. Kars civarında bizim bura da dâhil olmak üzere Akbaba soy ismi çoḫtur. Bunarın geldigi yer Aġbaba. Mesela Koçulular hatta Kuçlular var. Yine orada Koçulular diye bir köy var. Arikler var Arıklı köyüñden gelmişler. Yine Delililer var orada da Delililer köyü var. Sonra Kasımlılar var. Kasımlı köyüñden gelmişler. Hamamlılar var Hamamlı

köyüñden gelmişler. Bavaşlılar var Taşlıçay'ıñ Geçitveren köyüñde. Orda Bava Kişi diye bir köy var bunar da ordan gelmişler. Geldiḫleri bölgeniñ ismiyle anılıyorlar." (KK:2)

"Bize Karagoyunnular derler. Karagoyunnu diye bir yerden gelmişiḫ ondan öyle demişler. Cavatllar bir de Molla Periler dediğimiz bir gabile var burda. Zeynaflılar var. Bunnar hep geldiḫleri yerden isim almışlar." (KK:14)

"Bizim Ardaḫ köyü Kars ile sınırmış. Dereniñ bu yüzü Posof diġer yüzü bizim köylermiş. Bize burada lakap olarak 'Ardaḫlı' derler." (KK:21)

"Bize 'Gorhanalı' diyorlar. Biz Kars göçmeni olduġumuz için bu ismi almışız. Kars Gorhana'dan gelmişiḫ." (KK:33)

<u>İsmin daha kolay söylenmesi esasına dayalı olarak verilen lakaplar;</u>

"Mesela benim babannem halalarıma hiç gendi ismiyle hitap etmemiş. İsimler modernleştiḫçe söyleyemezdi yaşlılar. Dilleri dönmezdi. Bazen de sevmeḫ için değiştirerdiler. İsim goymuşlar ama ismi söylememişler. Mesela benim halam var ismi 'Nebiyye' dir. Ona 'Gagış' demiş. Onuñ ismi öyle galdı bizde Gagış hâlâ deriz. Amcam var ismi 'Muhiddin' ama 'Meroy' derler. Ne demeḫ olduġuna baḫmadan aġzıña geldiği gibi söylemişler." (KK:28)

"Benim ismim Alemdar ama bana golay söylenir diye 'Elim' derler. Alemdar diyebilmir kimse." (KK:3)

"Dedesi oġluma Çağrı diyemir diye ona 'Badiş' dediḫ laḫap olaraḫ. Çocuġuñ adı Badiş galdı." (KK:13)

"Babamıñ ismi Eşref oña 'Eşoy' diyerler." (KK:14)

<u>Kişinin adının ses ve biçim olarak değiştirilmesi oluşturulan lakaplar;</u>

"Hüsameddin adı var köyde ama 'Hotoy' derler. Neden diye sorarız. Der; ya nazar deġer. Ondan öyle deriḫ." (KK:3)

“Saladdin ismini kimse demez, diyebilmez ‘Salatın’, ‘Silo’ derler.” (KK:40)

“Ölen oğlunuñ ismiñi torunuña goydular. Haggı diyebilmediler. ‘Hıtoy’ dediler. İsmi Mikail’di köyde çağırdılar ‘Çetoy’.” (KK:14)

“Bekir se Beko, Şakir ise Şeko derler.” (KK:31)

“Mehmet demezler Mamoş derler.” (KK:36)

Kişinin fiziki bazı özelliklerine göre söylenen lakaplar;

“Kişiniñ özelliğiñe göre laḫap taḫarlardı. Mesela adamıñ rengi garadır oña derler ‘Gara Osman’. Sesi incedir oña goymuşlar ‘Horoz Osman’.” (KK:2)

“Benim babam kel olduġu için ona ‘Keçel’ derlermiş.” (KK:28)

“Hacı Ali dayımız vardı. Ona ‘Gombe Eli’ derdiḫ. Adam biraz tombul, biraz da boydan küçüḫümüş. Yeke İsmail, büyüḫ dedelerimizdi. Kendi çoḫ iri yarıydı.” (KK:38)

“O taraftan üç gardeş gelmiş Borçalı’dan. Biri ‘Uzun Veli’ymiş boyu uzun olduġu için. Şimdi de UzunVeli diye bir köy var Aġrı’da.” (KK:7)

“Bıyığı gür olanlara ‘Pala’ laḫabı verirler.” (KK:36)

“Yeke Mehmet var. Yeke büyük iri demeḫtir. İri yarı bir adam olduġu için bu laḫabı vermişler.” (KK:2)

Kişinin karakter, davranış, meslek, maddi durum, eğitim, yaş gibi niteliklerine göre verilen lakaplar;

“Benim bir amcamıñ oğlu vardı. Ona ‘Âşıḫ’ derdih. Devamlı türkü söylüyordu. O yüzden öyle diyerdiḫ.” (KK:1)

“Mesela Gökçe Mehmet var. O da bilgili ve yaşlı bir insan olduġundan öyle adlandırılıyor.” (KK:2)

“Biz de ‘Tembel Alı ‘ vardı birde. Heç iş yapmazdı. Bizde i değil ı harfiñı gullanarlar. Ali Osman demezler de Alı Osman derler.” (KK:28)

“Muncuḫ taḫıp gezen bir adam vardı. Nenem ona ‘Muncuḫlu’ demişti. Öyle galdı adı.” (KK:40)

“Bazen de adamıñ maddi durumuña göre goyurlar. Diyerler bu ‘Ajıñ Oglu’ dur. Adam çoḫ fakir, garnıñı ile doyuracaḫ durumda değildi.” (KK:38)

Kişinin sevdiği kimselerin isimlerden oluşturulan lakaplar;

Annemin ismi Asiyedir ama Senehe diyorlar. Annemiñ amcası varmış Rüstem o öyle demiş öyle galmış. Abdülhamit Han’ıñ gız gardeşiniñ ismiymiş. Annemi çoḫ severmiş. Asıl ismi hatta kimlihte Asya.” (KK:32)

Sevgi ifade eden kelimeler ile oluşturulan lakaplar;

“Çocuḫlara gendi adıyla hitap etmezlerdi. Sevgiden dolayı Badiş, Aliş gibi isimler verilir. Bizim köyde herkesiñ lakabı vardır. Lakapsız kimse yoḫtur. Sevdiḫleri insannara ‘Dühçem’ derler. Eskiden bohça anlamıña gelerdi. Küçük sevimli şey anlamında. Eskiden yün eğirirdiler saradılar bir avuç olardı. Teşhi derdiler. Uzun ağacı olurdu. Başı hafif sivri olurdu. Gafasıñda şöyle yuvarlağı. Çengeli olurdu. Goyunuñ yünüñü onda eğirirdiler. Ona dühçe derdiler.” (KK:28)

Yakıştırma usulüne göre verilen lakaplar;

“‘Deli Eli’ deriḫ bir gonşumuz var. Aslında deli değilimiş ama ölümüne bir adamımış döğüşmeḫte olsuñ, vuruşmaḫta olsuñ böyyle deliganlı bir adamımış.” (KK:14)

“Hâşâ huzurdan ‘Eşşeḫ Aslan’ dediğimiz biri var. Çoḫ güjlü adamıymış. Eşşeḫler güjlü ya ona da eşşeḫ laḫabı goymuşlar.” (KK:14)

Akrabalık isimlerine göre verilen lakaplar

"'Reşid'iñ Cuma' derler. Reşid babasınıñ ismidir. Ama herkes oñu öyle çağırar." (KK:14)

Yanında çalıştığı kişinin ismine göre verilen lakaplar

"'Dejoy'uñ Turgut' diyerler. Bir ağanıñ yanıñda taa elli yaşıña gadar çalışmış. Dejoyda yanıñda çalıştığı adammış. Ondan öyle derler." (KK:14)

Yaşanılan gerçek bir olay üzerine söylenen lakaplar;

"'Yelli Memmed' vardı. Van'da askerliği bitmiş. Ordan buruya yürüye yürüye gelmiş. Dağlarda yelli yelli gelmiş. Ondan ismi öyle galmış." (KK:14)

"Benim amcama 'Hortlaḫ boğan' derlerdi. Gerçeḫte olmuş bu. Şimdi bir tane adam ölüyor. Her gün eve hortlaḫ kılığında geliyormuş. Bunuñda eniştesi rahatsız oluyormuş. Bir gün Dursun dedemi çağırıyor. Bu da güçlü, kuvvetli. Yatarken baḫtıḫ diyor geldi, o kadar boğuşuyorlar ki. Hortlağıñ o evden gitmesi için küreḫlen boğazıñı kesilmesi gerekiyor. Amcam onu o kadar getiriyor, götürüyor en sonunda boğup öldürüyor, küreḫle başıñı kesiyor, yaḫıyor o hortlaḫ bir daha gelmiyor. Bu olaydan sonra 'Hortlaḫ boğan Dursun' demişler." (KK:21)

"Bizim lakaplarımız herkesiñ gullandığı gibi olmaz. İsme göre değildir. Daha çoh komiḫliḫ olsuñ diye alay eder gibi isimler gonulur. Lakap birbirleriyle alay etmeḫ için söylenir genelde. Mesela bizim sabah köyüñ arabasıña binilir. Buradan çarşıya gadar kimseniñ çenesi gapanmaz. Gülmeḫten ağzın yırtılar. Bizim köyde bir tane İsmail amcamız var. Oña 'Ölmeyeñ İsmail' derler. Yüz yaşınıñ üzerinde o amca. Köyümüzde birgaç tane İsmail var. Biriñe ' Kör İsmail' biriñe 'Ölmeyeñ İsmail' derler. Kör İsmail'iñ gözü biraz az görer öyle yaḫıştırmışlar. Ölmeyeniñ de dört tane garısı varmış. Onnar hep ölmüş. Bu ölmemiş. Oña da öyle demişler." (KK:28)

"Kimliğe kim yazırdı? Ay babağa rahmet. Biz askere giderken kimliğe yazdılar. Meñ doḫsan altı yaşındayam. On sene de yazdırmayıflar; yüz on altı. Meñ Mengeser'iñ en güzel gızı Senem'i alımıştım. Öldü. Yine aldım, öldü. Yine aldım, öldü, yine öldü, yine

öldü. Bir men ölmedim. Bir meñim başım ölmedi. Meñ öleydim keşke. Maña ‘Ölmez İsmail’ dediler.” (KK:30)

“Kañlı Mahmut, kan parası yiyeñ bir adamdı. Kan parasıñı aldı kırḫ tane heyvan ama hiçbiri oña fayda etmedi.” (KK:4)

“Çoḫ cimri bir amcamız vardı köyde onuñ lakabı ‘İmanıkuru’ydu.” (KK:36)

“Bizim burda lakaplar saygısızlıḫ olaraḫ garşılanır. Ama var tabi. Mesela ‘Kanfit İsmail’ var. Şekeri çoḫ severdi. Öyle demişler lakabıña. Kanfit bir şeker marḫrasıydı eskiden.” (KK:25)

Öyle ki bazı hayvanların başından geçen olaylar üzerine dahi hayvanlara bazı lakaplar verilmektedir;

“Dedemiñ zamanıñda geje atlar dışarıda galirdi. Geje at gelir bunuñ bajagıñı gapiyir. Gurduñ dişi atda taḫılı galir. At gurdu da alır ahıra getirir. Babam dedi vallaḫ at geldi buduñda bir gurt. Dedem gelmiş gurduñ dişleriñi çıḫarmış. Atıñ yarasıñı da iyileştirmiş. Atıñ ismiñi goymuşlar ‘Gurdo’.” (KK:1)

Kültürümüzün devamlılığı ve gelecek kuşaklara aktarılmasında gün geçtikçe daha da önem kazanan halkbilimi çalışmaları, ortak kültürümüzün farklı coğrafyalarda farklı renk, desen ve içerikte sergilediği lakap verme geleneği üzerine daha çok yoğunlaşmalıdır.

3.14.1.4.Sülale ve akrabalık isimleri

Türk kültüründe akrabalık oldukça değer verilen bir kavramdır. Bu yüzden dilimize akrabalık üzerine birçok kelime geliştirilmiştir. Bütün bu kavramlar Türk dilinin ne kadar zengin bir yapıya sahip olduğunun da bir göstergesidir. Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da birçok akrabalık terimi gelişmiştir. Bunlardan bazılar şu şekildedir;

“Neve, netice, kötüce üç guşaḫtır. Neve torundu. Netice torunuñ oğlu. Kötüce torunuñ torunu. Bazılar üç guşağı da görerdi. Yüz yaşıñda adamlar vardı kötücesiñi görerdi.” (KK:4)

“Anneye ‘aba’ deriz.” (KK:1)

“Babanıñ gız gardeşiñe ‘mama’ deriz.” (KK:1)

“Yengeye, dayımızıñ hanımıña ‘bibi’ deriz.” (KK:1)

“Anneniñ gız gardeşiñe ‘hâlâ’ deriz.” (KK:1)

“Benim çocuġum benim ‘bala’mdır.” (KK:38)

“Babanıñ bajısıña mama diyirler. Anneniñ bajısıña da hala diyirler. Anneniñ, babanıñ annesiñe nene, babasıña dede diyeriḫ. Babanıñ kardaşıña de emi diyirler. Anneniñin kardaşına dayı diyirler.” (KK:42)

Akrabalık sisteminde her bir topluluğun adına sülale denilmektedir. Sülaleler soyadlarından farklı olarak bazı isimler almaktadırlar. Hemen her sülalenin bir ismi bulunmakta ve yöre halkı o grubu bu isimle tanımaktadır;

“Türklerde özellikle de Karapapaḫlarda her ailenin bilinen başka bir ismi vardır. Her ailenin her sülalenin ismi var. Mesela; Kılıçgedigi köyünde Muratevi sülalesi var tabi Muratöyü diyorlar lehçemizce, bizimkine İmiḫanġulları diyorlar.” (KK:2)

Sülale isimleri bir tercih olarak seçilmemekte ailenin belli özelliklerine göre toplum tarafından yakıştırma usulüne göre verilmektedir. Anaerkil bir yapıya sahip olmanın verdiği bir özellik ile sülalelere kadın isimleri ile yakıştırmalar yapıldığı ve isimler verildiği görülmektedir;

“İmiḫanoġulları isminden de anlaşılacaġı gibi biz anaerkil bir toplumuz. Sülalelere de özellikle kadınlardan isim gelir. Mesela Aġrı’da Hatunoġulları adı Hatun nenelerinden gelir. Mesela Tellioġulları kadınıñ ismi Telli. Mesela şu ana Çıldır’da çoḫ yakın olduġumuz bir aile var. Onlarıñ ki Senemoġulları. Senem neneleriniñ ismi. Türklerde biliyorsunuz kadınıñ çoḫ ayrı bir yeri vardı. Bizim nenelerimiz de öyleydi. Nenelerimiziñ heresiniñ bir tane bastonu asası vardı onu yere vurdu mu olay bitti. Dedelerimiz lafları üstüñe laf konuşamazdı. Geçmişte kadınıñ daha ayrı bir aġırlıġı vardı. Nenem

gonuştuġunda dedem ikinci kelimeyi etmezdi. Dedem de bakışıyla adamı öldüren bir adamdı.” (KK:2)

Sülaleleri isimlendirirken dikkat edilen bir diğer nokta da kişilerin göç edip geldikleri yerlerin isimlerinin o sülaleye verilmesidir;

“Mesela bizim Ekinceḫ köyünde dört beş tane belirli başlı aile var. Mesela bize İmihanoglu diyorlar. Bir de Gereşenliler vardır. Gereşen ordan geldiḫleri köyün ismi. Gerçi onlara Şando’da diyorlar ama. Mesela Eleşkirt Yücekapı’da Faḫralılar var. Faḫralı Gürcistan’da ki köylerinin ismi. Bu bir özlemin ifadesi. Biz de geldiḫleri yer de çoḫ önemli. Kars civarında bizim bura da dâhil olmak üzere Akbaba soy ismi çoḫtur. Bunarın geldigi yer Aġbaba. Mesela Koçulular hatta Kuçlular var. Yine orada Koçulular diye bir köy var. Arikler var Arıklı köyüñden gelmişler. Yine Delililer var orada da Delililer köyü var. Sonra Kasımlılar var. Kasımlı köyüñden gelmişler. Hamamlılar var Hamamlı köyüñden gelmişler. Bavaşlılar var Taşlıçay’ıñ Geçitveren köyüñde. Orda Bava Kişi diye bir köy var bunar da ordan gelmişler. Geldiḫleri bölgeniñ ismiyle anılıyorlar.” (KK:2)

“Bize Karagoyunnular derler. Karagoyunnu diye bir yerden gelmişiḫ ondan öyle demişler. Cavatllar bir de Molla Periler dediğimiz bir gabile var burda. Zeynaflılar var. Bunnar hep geldiḫleri yerden isim almışlar.” (KK:14)

“Bizim Ardaḫ köyü Kars ile sınırmış. Dereniñ bu yüzü Posof diġer yüzü bizim köylermiş. Bize burada lakap olarak ‘Ardaḫlı’ derler.” (KK:21)

“Bize ‘Gorhanalı’ diyorlar. Biz Kars göçmeni olduġumuz için bu ismi almışız. Kars Gorhana’dan gelmişiḫ.” (KK:33)

Yörede kimi sülaleler soyadları ile anılmış, toplumda hazfızasında bu şekilde yer edinmişdir;

“Sülaleler soyadlarıyla biliner; Karakoyunlar, Yılmazlar, Ağbabalar, Apaydınlar kimin.” (KK:3)

Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin sülale isimlerin bazıları tarih ile yakından ilişkilidir ve tarihi bir olayın sonucunda verilmiştir;

“Biz Subatan’dan gelmeyiz. Babam ordan gelerken bir gız gardeşimi bir de oğlan gardeşimi gayıp etmiş İkinci Dünya savaşı devriñde. Ana baba günü dünya zindan olmuş. Bulamamış. Ermeniler gelmiş bir bölüḫ yaḫmış, yıḫmışlar orayı. Celâlidir. Budaḫlar geldiġi zaman diyer ki; Manikidir. Başgalarıñı diyerler; Geloydur. Kabileler öyle. Sipikidir. Hemoydur. Onnarıñ asılları o. Babamlar Geloydur. Geloy demeḫ ne demeḫ? Babamgiliñ adamları ekin dökerdi sap. Hayvannarı birbirleriñe baġlarlardı;Geliy derlerdi. Döġerlerdi o zaman gem yoḫuydi. Ondan Geloylar demişler sülalemize laḫap olaraḫ.

Celâliler, Abdülmecit beyiñ zamanıñda İsa Beg, İsa Konyal bizim dedemizdir. Onnar da Urus’uñ treniñi tahrip ettiler. Aġrı Dagı isyanı çıḫtı. Ondan Celâliler demişler sülaleye laḫap olaraḫ. Ama şimdi Abdülmecit’iñ nesli olmuş devlet düşmanı burda. Benim acam beş yıl yesir galmıştı Uruslara. O annadardı. O Mecit Bey Uruslara çoḫ garşı çıḫmış. Guşaġıñı açanda mermiler yerler döküliymiş. İşlemirmiş adama. Şimdi onuñ soyuñdan bu zatlar türedi.” (KK:31)

Kimi sülaleler ise lakap bölümünde üzerinde durduğumuz gibi yakıştırma, benzetme, yaşanmış bir olay üzerine vb. sebeplere bağlı olarak adlandırılmıştır;

“Sülalelere de lakap taḫarlar. Mesela bize ‘Gülgurvanlı’ derler. Gülgurvanlı tayfası. Köyüñ aşaġısına ‘Laçınlı’ tayfası. Garşı tarafa ‘Gafer öyleri’ derler. Adamıñ ismi Gaffur. O adamıñ suyuñ o tarafında o çevrede beş altı evle yerleştiġi için öyle demişler. ‘Yeke Ehmetli’ ler var. Biz de büyüġe yeke derler. Çoḫ heybetli olduġu içi öyle derler. Soy isimi de laḫap oluyor köyde bazen. Mesela ‘Alacanlı’ tayfası vardır. Soy isimleri Alacan olduġu için. ‘Emiş öyleri’ tayfası var.” (KK:28)

Yörede var olan bazı sülale isimleri atalarının, babalarının isimlerine bazı eklerin getirilmesi sureti ile oluşturulmuştur;

“Sülaleler daha çoḫ büyüḫ dedeleriniñ ismi ile söylenir. Mesela Fazılgil, Rustamgil, Keremgil kimin isimleri o aileniñ hepsine söylerler.” (KK:16)

Yörede akrabalık bağları günümüzün değişen şartlarına bağlı olarak bazı noktalarda deforme olsa da hâlâ canlı bir şekilde devam etmektedir. İnsanlar en azından düğünlerde, bayramlarda, tatillerde bir araya gelmekte ve akrabalık bağlarını güçlü tutmaya gayret

göstermektedir. Hatta birçok köyde kimsenin geçmişini unutmaması için geniş bir ölçekte soyağaçları yapılarak evlerde, taziye evlerinde, köy odalarında, ağa bey konaklarında muhâfaza edilmektedir.

3.14.2.Yer, Su, Dağ, Köy, Meydan, Cadde, Sokak, Ev Adları

İnsanlar yaşadıkları yerlere kendi kültürel birikimleri, tarihi, bölgenin coğrafi yapısı ve dil özelliklerine göre çeşitli adlar vermektedirler. Bu nedenle yer adları, bir toplumun sosyo-kültürel yapısı ile coğrafi ve tarihi yapısı hakkında bilgi vermekte, üzerinde yaşayan topumun izlerini kendinde barındırmaktadır (Uygur, 1967: 502). Bu nedenle toponomi olarak adlandırılan yer adları bilimi; tarih, coğrafya, edebiyat gibi bilim dalları ile yakından ilişkilidir (Karaboran, 1984; 97)

En eski devirlerden beri üzerinde birçok medeniyetin yaşadığı Anadolu topraklarlarında,uzun yıllar Selçuklu ve Osmanlı devletinin hakimiyet kurmasıyla bağlantılı olarak yer adları çoğunlukla Türkçedir (Emiroğlu, 1984; 182)Ağrı Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadığı köylerin isimlerini Türkçe olanlar ve olmayanlar olarak bir ayrıma tabi tutabiliriz. 1980'li yılların başında çoğunluğu Ermenice olan köy isimleri öz Türkçe isimler ile değiştirilmiştir. Bazı isimler toplum tarafından benimsenip kullanılmakta fakat büyük çoğunluğu hâlâ eski isimleri ile anılmaktadır.

Ağrı'da köy adları genellikle bölgenin coğrafyasına göre verilmektedir. Ayrıca sülaleler ve insan adlarından türetilen köy isimleri de vardır.

Ağrı'daKarapapak-Terekeme Türklerinin de yaşadığı köyler 1900'lü yılların sonlarına doğru bir değişim geçirmiştir. 1940'tan sonra İçişleri bakanlığı tarafından "yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi" zorunluluğu getirilmiştir. Bundan sonra Ağrı'da üç yüzden fazla köyün adı değiştirilmiştir. Köylere yeni bir isim verilirken Türkçe isimler tercih edilmiştir.Köylerin yeni isimleri özellikle yaşlı kimseler tarafından tam olarak benimsenmemiştir. Bunun en büyük sebebi isim değişikliğinin çok yakın bir zamanda yapımlısıdır.

Yörede köylere isim verilirken coğrafi şarlar en belirleyici faktördür. Bazı köyler adını insan uzuvları (baş, burun, sırt, boyun, boğaz); renkler, köyün çevresindeki yapılar, bitki, hayvan, yiyecek isimleri, eşya adları, insan adları, tarihi şahsiyetlerin isimleri, boy adlarından almaktadır. Ayrıca Ağrı Karapapak-Terekeme Türklerinin köylerinin isimlerinin bir kısmı da türemiş veya birleşik yapıda kelimelerden oluşmaktadır.Yörede Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadıkları köylerin isimleri şöyle sıralanabilir;

Ağıbaşı, Aşağı Küpkıran, Yukarı Küpkıran, Aşkale, Çukurçayır, Yığıntepe, Yolluyazı, Yolugüzel, Çakıroba, Hıdır, Otlubayır, Sarıdoğan, Yazılı, Su Çatağı, Ballıbostan, Eskiharman, Tezeren, Tellisırt, Gerger, Yoncalı, Gültepe, Geçitalan, Geçitveren, İsaabat, Hokan, Darıkan, Komik, Sincan, Yayıklı, Suvar, Kılıçgediği, Bayındır, Şeyh Sinan, Esmer,Ekincek,Daldalık, Kumlubucak, Aşağı Toklu, Yukarı Toklu, İkiyamaç, Çöğürlü, Bayramyazı, Molla Süleyman, Yücekapı, Çiftepınar, Arifbey, Güvence, Uzunyazı…

3.15.Ailede İlişkiler

3.15.1.Günlük Hayat

Geçmişte aileler bir arada yaşadıkları için kalabalık ailelerde düzeni sağlama için bazı kurlar geliştirilmiştir. Bu kurallar uymak aile ilişkilerini sağlamlaştırmakta ve aile içi işbirliğini artırmaktadır.

Köylerde hayat erken saatlerde başlamaktadır. Sabah erkenden bütün aile fertleri ile birlikte aynı sofraya oturmakta ve sofra başında gün içerisinde yapılacak olan işlerin planlaması yapılmaktadır.

Sofrada ilk olarak büyükler yemeğe başlamaktadır. Kalabalık ailelerde büyükler ile küçükler, kadınlar ile erkekler ayrı sofralarda yemek yer. Sofra yere serilir ve bireyler ya dizlerinin üzerinde yahut bağdaş kurarak otururlar. Eğer bir misafir yok ise tek bir tabaktan birlikte yenir.

Evde otorite dede veya baba tarafından sağlanır. Çocuklar ve gençler büyüklerinin yanında ayağını uzatarak oturamaz,bacak bacak üstüne atamaz, sesini yükselterek konuşmazlar. Büyüklerin yanında sadece çocuklar değil bütün aile bireyleri dikkatli

davranmaktadır. Gelinler, büyüklerin yanında çocuklarını sevememekte, eşler bir büyüğünün yanında kendi aralarında dahi konuşmamaktadır. Gelinler bebeklerini emzirmek istediği zaman başka bir odaya gitmektedirler;

"Geçmişte köy odamız vardı. Ondan sonra büyüḫler toplanardı, diyerlerdi; bugün kimde çay içeriz? Falanda. Aḫşam herkes oraya toplanardı, gonuşarlardı, hikâyeler anladarlardı, yiyerdiler, içerdiler, eski günneri yâd ederdiler. İyi ağırlananda diyerdiler burası köy gonaġıdır. Büyüḫler de çoḫ hassastılar. Kendileriñe hürmet edilmesiñi isteyerdiler. Cenk hikâyeleri söyleyerdiler. Bir hafta, on günde biteremiyordular. Biz de küçüġüz orda oturamazdıḫ. Kızarlardı. Kaş göz yaparlardı. Yahut gider anneme diyerdi babam; ayıp deġil mi babam burda oturur çocuḫ da burda. Saygıdan böyle yaparlardı. Çocuḫlarımıza sarılsaḫ babamız derdi beni hiç saymıyor, çocuġuña sarılıp öpüyor." (KK:21)

Eskiden evlenildiğinde aile büyükleriyle birlikte yaşamak çok sık karşılaşılan bir durumken günümüzde neredeyse bütün gençler ayrı evler tutmakta, hatta evlenmeden önce bunu kesimi kesilmektedir.

Yörede çocuk okutma maddi imkânlara bağlı olarak değişmektedir. Eskiden halkın maddi geliri iyi olmadığı için aileler çocuklarını okutmakta büyük zorluk yaşamaktaydı. Sadece maddiyatı el veren aileler çocuklarını okutmaktaydı. Şimdiler de ise aileler "Bir ceketim var onu da okusun diye satarım" diyerek çocuklarını okutmaya çalışmaktadırlar. Günümüzde kız olsun erkek olsunbütün çocuklar okula gönderilmektedir. Her baba, anne çocuklarını okutmaya çalışmaktadır.

Ailede babanın ölmesi durumunda en büyük erkek çocuk ailenin yükünü üstlenmektedir. Ayrıca annenin evde büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Toplumun ataerkil yapısından dolayı son söz babada olarak görülse de aslında evi yöneten kişi anne olmaktadır.

Evde herkesin belli bir görevi bulunmakta ve herkes özenle görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Arada bulunan saygı, sevgi dolayısıyla kimse kimseyi kırmamaya, üzmemeye çalışmaktadır. Günümüzde köyden kente göç ile kaybettiğimiz

değerler, teknolojinin gelişmesiyle de ailelerin küçülmüş olması aile bağlarını zayıflatmıştır.

3.15.2.Komşuluk İlişkileri

"Komşuluk belirli bir yerde, bir mahallede yaşayan ailelerin doğum, evlenme, sünnet, yıkım ve ölüm sırasında; ev yapımında, ekip biçmede, araç gereç sağlanmasında; çocukların, delikanlıların, yaşlıların, dulların, genç kızların gözetim ve bakımında; hakların korunmasında birbirlerine yardım etmeleri, dayanışmalarıdır" (Türkçe Sözlük, 2011; 1469).

Anadolu'nun en önemli değerlerinden biri olan komşuluğa yörede ikamet eden Karapapak-Terekeme Türkleri arasında çok önem verilmektedir. Komşular güçleri yettikçe birbirlerini korumakta ve birbirlerinden maddi manevi hiçbir konuda yardımlarını esirgememektedir. Komşuluk ilişkileri İslâmiyet ile birlikte daha da önemli bir hale gelmiştir;

"Bizim bütün aḫrabalarımız burdoydu. Gonşularımız çoḫuydu. Burdan bizim elli evimiz gitti. Bir noḫsannığımız olanda onnar bize gelerdi götürerdi, biz onnar gider isteyerdiḫ. Ayrımız gayrımız yoḫuydi. Allahıñ rızası gonşunuñ senden razı olmasıña baglıdır. Önceliḫ gonşu haggı sorulur. Dışarı gapıya gidene gader yeddi defa gonşu haggı sorulur." (KK:23)

Bir komşusuna misafir gelen aileler de kendilerini sorumlu hissetmekte ve misafir gelen aileye yardım etmeyi kendine görev bilmektedir. Komşular yörede büyük bir dayanışma içerisindedir. Bir düğün veya cenaze olduğunda dahi ilk olarak komşular ile bu haber paylaşılmaktadır. Yörede günümüzde hâlâevde pişen bir aş komşuya verilmeye çalışılmaktadır;

"Gonşuyla eyi geçineseñ. Büyüḫlerimiz diyerdi;

-Gonşu haggı, Allah haggıdı.

Ne pişirerseñ gonşuya da götürersiñ. Bir ev kimin oluruḫ. Şimdi öyle bir devir olmuş. Gonşu gonşuya gidende hemen dedigodu çıḫır. Neyimiş? O onuñ evine gidif. Ne çıḫardılar, ne götürdüler?.” (KK:42)

Komşuluk ilişkilerinde yardımlaşma çok önemlidir. Bu yardımlaşma geçmişten günümüze devam etmektedir. Bayramlar, düğünler, Ramazandan öncesiveya kışlık gelmeden yapılan çeşitli hazırlıklar komşular ile birlikte yapılmaktadır.Komşular birbirine yardım ederken herhangi bir çıkar gözetmemektedir;

“Gomşu demeḫ aḫraba demeḫtir. Belki daha yaḫın olar. Ben eġer ihtiyacı varsa bir gomşumuñ her şeyiñe goşarım. O da baña goşar. Gomşumuñ bir ihtiyacı olduġunda daha o söylemeden ben yaparım. Misal traḫtörü yoḫ. Sen ona tarḫtörüñü verirsiñ ki işini yapsıñ.” (KK:25)

“Ben bu evi yaparken beş arḫadaşımı çaġırmıştım. Beş de komşu gelirdi. Eskiden komşuluḫ çoḫ başgaydı. Aşşagıda adam baḫıyordu çalışañ var. Ula bunnar ne yapıyor? Topraḫ atıyor eviñ üzeriñe. Ben de gidim. Şimdi öyle yoḫ. Geliyor seniñ çayıñı içiyor, yanıñda oturuyor, bir de seni avara ediyor. Harmanımız olardı birbirimize yardım ederdiḫ. Şimdi nerde?” (KK:21)

“Ev alma komşu al”, “Komşu komşunun külüne muhtaçtır”, “ Komşu akrabadan önce gelir.” gibi birçok olan sözler köylerde genellikle kullanılmakta ve uygulanmalı olarak gösterilmektedir;

“Goyunumuz çoḫtu. Anam derdi; bugün südümüzü falan gomşuya veriñ.Olmayannara verirdiḫ. Onarda peynir, yogurt yapardı. Bizde olmayanda, hayvanımız hasta olanda, bir düġün olanda hazırlıḫ için onnar bize vererdi.

“Hırman zamanı millet buġdasını hasat edende köyüñ fakirleri çuvalıñı alar giderdi hırmana. Orada herkes malınıñ zekatıñı veredi. Üç teneke, beş teneke artıḫ neyse. Bu şekilde fakirinde unu, buġdası olurdu, eşitlenirdi.” (KK:28)

“Bir gün rahmetliḫ babam dedi ki bana; git, Eski Harman köyüñe. Osman çavuş var. Meñi babam Gosa Aġa gönderdi. Camışlarıyla gelsiñ bize sap taşısıñ. Önü rampadır. Bizim öküzler çıḫartmir.

Gettim adam oturmuş. Hoş geldiñ, beş geldiñ. Kimin oġlusañ? Dedim böyle böyle. Harmanı aḫtarırıḫ. Yemeh yeyiñ, gediñ. Kendi adamlarıñı da gönderdi. İki gün geldiḫ, sap taşıdıḫ. Adam kendi işiñi durdurdu. Bize yardım etti. Ha sonra onuñ oğlu geldi. Babama dedi;

-Dayı, İsmail'i ver. Un üğüdecegiz.

İki gün, iki geje un üğüddüḫ. Bitirdiḫ. O zaman aramızda hep bir yardımlaşma var idi.

Sen orda tarla biçirdiñ. Ben de burda biçirdim. Ben burda kendi tarlamı bitirende gelir saña yardım edirdim. Yani ordan çıḫıp eve gelme yoḫ." (KK:31)

"Evde et kesildi mi herkese o hayvanıñ etiñden mutlaka giderdi. Paylaşım var. Babam evde çalışan hizmkârlara iki gat yazıñ iki gat güzüñ Sümerbank'tan pırtı getirirdi. Herkes gelir, çalışanlara hep taksim edilirdi. Evde dikiş makinesi var. Dikilirdi." (KK:36)

"Bulgur gaynadarken bütün gadınnar toplanardı. Hep beraber bütün köyüñ bulgurunu sıra sıra yapırlardı. Herkes birbiriñe yardım ederdi. Şen şagrak vekit geçerdi. Derlerdi;

-Hele İsmail gel, bize bir saz çal, bize bir türkü söyle.

Garı, gız toplanardı başımıza. Karpuzlar gelerdi, meyvalar gelerdi. Çayları goyarlardı tandırlara. Ateşiñde mısır pişerdi. Köylü birbiriñe kenetlenerdi. Bir aile gibiydiḫ. İnsanıñ değil hevesi uçması gelirdi. Şimdi adamdan bir şey isteyende hesabına gelmezse gaşıñı bir çatıyor, sufatıñı bir gırıştırıyor." (KK:31)

Eskiden konu komşunun ihtiyacının giderilmesi, sıkıntılarının çözümlenmesi gibi konularda ahalinin önde gelenleri tarafından bir toplantı tertip edilmekte, sıkıntı giderilmeye çalışılmaktadır. Yörede bu toplantıya yörede 'Hacet Günü' denilmekte idi;

"Bahar geldiğinde yılıñ belli zamanlarında köyümüzde 'Rica günü' olurdu. Biri gelip derdi;

-Bey, benim otum yoḫ.

O da diyordu ki;

-Bu çayır sene.

Çoban derdi;

-Bey, benim eşeġim öldü.

-Bu eşek saña.

Herkesiñ ne derdi, sıḫıntısı varsa o rica günüñde çözülürdü. Kimin ne haceti varsa herkes isterdi. Babam sedirde otururdu. Herkes de yerde diz üstü otururdu. Bey makatta. Ben de küçüḫtüm hatırlıyorum babamıñ yanına girmek istedim. Aġabeyim dedi;

-Çıḫ, bu gün hacet günüdür.

Onlarıñ hepsiñi babam ve köyüñ ileri gelenleri verirdi. Para karşılığı olmazdı ama. Köylünüñ ihtiyaçları görülürdü. O gün hacet günüdür. İlkbahardır. Civar köylerden de gelirlerdi. O insanlarıñ bütün hacetleri yerine getirilirdi. Buġdayı mı, tarlası mı, yünü mü, otu mu hep yeriñe gelirdi. Çobanıñ köpeġine, eşeğine kadar görülürdü." (KK:36)

İlde köylerin nüfusunun çok olmaması, köylerin küçük olması, insanların birbirlerini daha kolay tanımalarını sağlamış, birbirinden çabuk haberdar olan kişiler vasıtasıyla günümüzde neredeyse yok olan komşuluk ilişkileri fazla zarar görmemiştir. Ayrıca halkın apartman kültüründen uzak olması komşuluk ilişkilerini korumuştur.

3.15.3.Kadın Erkek İlişkileri

Yörede kadın, evden ve çocuklardan sorumlu olan kişidir. Kadının yüklendiği bu sorumluluğun getirdiği bir üstünlük bulunmaktadır. Yörede söylenen "Gız doġar, bereket yaġar", "Gız doḫuz kısmetiyle doġar" gibi kalıp sözler bu düşünceyi destekler niteliktedir. Yörede kadın, evi çekip çeviren, aileyi bir arada tutan kişidir. Evin huzuru yahut huzursuzluğu da kadına bağlanmaktadır;

“Eġer evde güzel ise avrat,
Bir bardaḫ su veriyorsa evlat,
Rahvan gidiyorsa at,
Seniñ düġün eviñde ne işin var?
Düġün seniñ eviñde.
Gir oyna, çıḫ oyna.

Eġer huysuz ise avrat,
Su vermiyorsa evlat,
Rahvan gitmiyorsa şu at,
Seniñ ölü eviñde ne işin var?
Ölü seniñ eviñde.
Gir aġla, çıḫ aġla.” (KK:31)

“Peyniri deri saḫlar.
Gadını eri saḫlar.” (KK:31)

Yörede kadının erkeği yüceltmesi eski bir gelenektir. Yörede kadınlar tarafından kullanılan “Er kişi bilir” tabirinden de anlaşılacağı gibi kadın erkeğini kendinden üstün görmektedir. Erkek de “Kadın erkeğin namusudur” düşüncesi ile kadını bütün değerlerin üzerinde görmektedir. Karşılıklı saygı ve sevgiye dayanan bu ilişki yumağı içerisinde güçlü bir aile yapısının temeli oluşur.

Karı-koca arasındaki hitaplarda karşılıklı sevgi ve saygının izlerini görülmektedir. Karı-koca birbirlerine hitap ederken dahi birbirlerinin ismini telâffuz etmemektedir. Günümüzde bu durum kısmen değişmiş, eşler birbirlerine karşı daha rahat davranır hale gelmiştir. Fakat bu durum saygı çerçevesinin tamamen yıkıldığı anlamına gelmemektedir.

Yörede kadınlar ile ilgili yarı gerçek yarı ciddi bir takım söylentiler bulunmaktadır. Bu söylenceler daha çok mizâh unsuruna dayandırılmaktadır. Kadınlar hakkında en çok şikayet edilen konu fazla konuşmalarıdır;

“Bizim gomşunuñ oġulları da özü de çoḫ yaşadı. Sorduḫ ki; buñu neye borşlusañ?Dedi ki; garı dırdırı çeḫmedim oña borçluyam. Zaman geçer zaten yaşı yaşıña

gelif. Vurmaya vijdan gabul etmez. Döġseñ dögemezsiñ. Ama tabi aile şart. Eyi geçinmeḫ çoḫ yahşi. Şimdi garı var ki erkeḫ yanıñda derd alar doḫtur da çare bulamaz. Erkeḫte var ki garınıñ eliñden çeḫer doḫtur çare bulamaz.” (KK:22)

“Erkeklerin boġazı yeddi ifsedlidir. Silahıñ ifsedi gibi. Gıvrıla gıvrıla gider. Ama bu gadınnarda yoḫtur. Gadınnardaki boş bori. Hemen mermiyi goyduġuñ an tıḫ gidiyor. Biz biliyoruz. Deyir;

Gadın var ev yapar,
Gadın var ev yıḫar.
Gadın var gocasıña tapar,
Gadın var yoldan sapar.
Gadın var altın, gümüşdür,
Gadın var ki paslanmış bir baḫır gibidir.
Gadın var doġan güneş gibidir,
Gadın var ki goḫmuş deri gibidir.
Gadın var kırıḫ bir plaḫ gibidir.
Taḫıldı mı dır dır gidir.
Gadın var huri meleḫ
Gadın var çarḫıfeleg.
Gadın var un eleyeñ eleḫ.
Gadın var hamur yapar.
Gadın var hamuru çamur yapar.

Gadınnar üç çeşitir. Bir it cinsi. Bir eşşeḫ cinsi. Bir de insan cinsi. İt cinsi garı, gocasıñı süreḫli yiyer.

-Buñu al, oñu al, şuñu al.

Gadın var ki merkep gibidir. Ev pisliḫten gider.

Diyersiñ;

-Ya hanım bu işi yap.

Gelersiñ yine aynı. Bu da mergep cinsidir. Ama insan cinsi varki eve girirsin pırlıyır. Bu da insan cinsidir. Buñu büyüḫlerimiz anladardı. Diyerlerdi;

-Ay oġul, dua ediñ ki it cinsiyle eşşeḫ cinsiñe düşmeyiñ.

Onnar saggallarıñı boşuña aġartmamışlar. Ama bunnar bu asırda söylenmiyor.

“Gız çocuġu bir Aġrı dağıdır

Eger başıñda duman olmasa.

Oġlan çocuġu altın kemerdir

Geje goynuñdaki ilan olmasa.” (KK:31)

Bütün bu eleştirilere rağmen kadına yönelik şiddetin her türlüsünün karşısında durulmakta, kadına şiddet fikrine kesinlikle karşı çıkılmaktadır;

“Kardeş kardeşe düşman olmuş. Komşu komşunuñ gapısıñı açmır. Üç kaġatçılıḫ had safaya çıḫmış. Var mı böyle bir şey? Garısıñı çarşıda öldürüyor. Yani neymiş? Desinner ki bu erkeḫtir. Ama niye yapır? Ceza yoḫ. Evelden böyle arsızlıḫ da yohudu. Eġer garısıña şiddet uygulasa herkes toplanar oñu döġerdiler. Diyerler;

-Sen nasıl vurursuñ gadına. Gadına el gaḫmaz.

Büyüḫler hep öyle diyerdi. Şimdi çağdaş olmuşuḫ. Ama gadın cinayetiñden geçilmir. Bu devletiñ adaletsizliğiñdendir. Onnara adalet işlese böyle olur mu? Biz cebimizde pıçaḫ taşıyamazdıñ. Şimdi şehriñ ortasıñda tapanca ile gezirler.” (KK:31)

3.15.4.Misafir, Misafir Ağırlama, Misafir Uğurlama

Misafir, Türk kültüründe önemli bir unsurdur. Eve misafir geldiğinde ev sahibi misafiri en iyi şekilde ağırlamak için her şeyi yapmaya çalışmaktadır;

“Eskiden misafire daha çoḫ hürmet ederlerdi. Misal misafir geldi. Tavuġuñ, hindiñ, gazıñ, goyunuñ, guzuñ ne varsa hemen gaḫar, keserdiñ. Heç bir şeyi olmasa bile bir tavuġu

varsa da oñu keser, yedirir, yola salardı seni. Misafiriñ yatması için on bir gat yataġımız hazırdır. Bizimkiler hariç. Biz onnarı gullanmarıñ. Her an hazır beklerih. Ama daha bu vasait çıḫtı. Misafir galmadan çayıñı içer, yemeġiñi yer yola vurar gider. Ama önceden imkân yoḫuydi, araba yoḫiydi. Gelip gidemirdi her zaman. Aa buradan Aġrı'ya giderken önce gider Yoncalı köyüñde galar, sabah erkenden yola goyular gider, işiñi görerdi. Aḫşam gelif yine orda galıf sabağnan köye gelirdi. Misafir evden ayrılanda 'Ziyade olsuḫ' der. Dua eder gider." (KK:3)

"Misafir geldi. Kapıda karşılandı. İçeri geldi. Bir hayvan kesilir. Hemen yemeḫ yapılır. Misafire en güzel şekilde yemeḫler yedirilir. Çoḫ eski zanda eğer sedirdeki minderler misafire yetmediyse yere döşeḫler atılırdı. Misafir o gün kalacaḫsa o zaman misafirler eviñ sahibiyle dışarı çıḫar. Eviñ hanımı gelir. O misafirlere en güzel yataḫları koyar. Koyduḫtan sonra eviñ hanımı oradan çıkar. Sabah eviñ hanımı kahvaltıyı hazırlar. İbrik, leġen, peşkir getirir hizmekârlar. Misafir eliñi, yüzüñü yıḫar. Hizmekâr geri götürür. Misafir kurulmuş sofraya gelir, yer. Öġleye duracaḫsa öġle yemeġi hazırlanır. Durmayacaḫsa, yolcuysa kapıya kadar uġurlanır. Eski zamanda onlar giderken yolluḫ koyarlardı. Şimdi pay koyarlar; yaġ, peynir, süt, yoġurt." (KK:36)

Geçmişte ulaşım ağının bu kadar gelişmediği dönemde misafirler yatılı olarak gelmekte idi. Ev sahibi de "Her geceñi Gadir bil, her geleñi Hızır" sözünden hareketle eve gelen misafirleri en iyi şekilde ağırlmaya çalışmakta idi;

"Eskiden taḫsi yoḫtu. Millet gonaklama suretiyle gelirdi. Misafir gelirdi en az on kişi. Bir tane yayla evimiz vardı. Penceresi çoḫ yükseḫ. Bir ahırımız vardı yaylada. Bir tarafiñda odun yıġılı, bir tarafiñda alaf yıġılı. Evde de un, şeker, yaġ, tütün, yaġ ve yataḫ yıġılı. Bir yolcu mu var. Gelir orada yer, içer, konaklar, giderdi. Adamlar yer, içer zırzayı kapınıñ üstüñe atar, giderdi. Kimse çalamaz. Kılıçgediği yayla da İlyas Bey'in eviñde olurdu." (KK:36)

Eve gelen misafirler için kullanılan tabak, çanaklar, yatak ve döşekler ayrıdır. Bunlar evlerde gelen ve gelecek olan misafirler için ayrıca muhâfaza edilir;

"Misafire çoḫ deġer veririz. Gendimiziñ bile gullanmaya gıyammadığı tabaḫları, bardaḫları örtüleri gullanarız. Her malzememiziñ en iyisi hep bir yerlerde beḫler belki bir

geleñ oldu diye. Misafirlerimizi evimiziñ en güzel odasıñda oturturuz. Misafir yorganı ayrıdır, misafir yastıġı ayrıdır.” (KK:28)

“On üç, on dört yaşındaydım. Arefeydi. Şehre gidiyoruz ama sanki Avrupa’ya gidiyoruz. Babam bana dedi ki; oġlum git İmdat ustanıñ yanıñda bir sofra yaptırmışım oñu getir. Gittim orda koca bir sofra duruyor. Neymiş? Misafir sofrasıymış.” (KK:21)

Evde yapılan yiyeceklerin en güzeli bir misafirin gelme ihtimali düşünülerek bir köşede saklanmaktadır. Misafirin payı daha kendisi gelmeden hazır edilmektedir;

“Eppeġin olsuñ, etiñ olsuñ yemeġiñ olsun en iyisini bir kenara bıraḫırız. Deriz ki;

-Ya buñu yemeyelim. Birazını yiyelim, çoġu galsın. Belki bir gapı çalanımız olur. Bir gelenimiz olur. Mutlaka misafiriñ payıñı biz önceden bir kenara ayırırız.” (KK:7)

“Bir eve bir kilo alma alında o adam dördüñü saḫlardı. Neden? Bir hasta olar diye. O hastaladı mı teḫ elmayı civiñe goyar giderdi. O hastanıñ yanıña giderdi. Civiñde alma götürerdi. Efendim nasılsıñ? Allah şifa versiñ. O da derdi Allah razı olsuñ. Bir çay içerdi. O almayı da civiñden çıhardardı. Ama hastaya göstermezdi. Onuñ böyle döşeġiñi galdırar altıña goğar, gelerdi. Bir alma bulunmazdı burda, meyva bulunmazdı. O zaman vasıta yoḫ ki uzaḫ memleketlerden meyva gelsiñ. O zaman böyle bolluḫ yoḫtu ki. Bir alma bulasalar götürerdiler. Eskiden köyümüzde yüz tane deve vardı. Onnarıñ başı gelerken getirerdi. Ama oñu da saḫlardı ki bir hastaya gidende götüreyim. Şimdi alma da bolarıf, ayva da bolarıf ama gomşu gelif seniñ hatıriñı sormuğor. Hastalanırsañ gelmir, ameliyat olursañ gelmir. Neden? İnsannar da dünya soyumuş artıḫ. Evelden eyle sıcaḫ geçerdi bu hava.” (KK:27)

Misafirin oturması için ayrılan yer daima odanın başköşesidir. Misafire hürmet etmeyen, evinden memnun olarak ayrılmasını sağlamayan kimsenin Allah’ın gazabına uğrayacağına inanılır;

“Eve geleñ misafir her zaman odanıñ üst tarafıñda oturar. Başköşeye oturtarız ki misafir olduġu belli olsuñ, oña deġer verdiġimizi bilsiñ. Köye biriñe misafir gelse kimse eviñde durmazdı. Herkes o misafirlen ilgilenmeye giderdi. Misafirde memnun oluyordu. Ben buraya gittim baña çoḫ hürmet ettiler diye.” (KK:25)

“Bizde misafir ev sahibinden daha aşaġıda oturamaz. O zaman Allah bize gazap eder.” (KK:40)

Bir eve misafir geldiğinde o haneye bereket yağacağına, gelmediğinde ise Allah’ın rahmetinin o haneden çekildiğine inanılır;

“Misafir geldi mi bu eve bereket gelir. Misafir baş tacıdır. Misafir bir yiyer, on rızıḫ getirer. Misafirden önce zaten eve rızgı gelir.” (KK:21)

“Eve misafir gelmezse Allah’ıñ rahmeti bizden döñdü mü diye düşüneriz.” (KK:40)

Misafir hakkının kimi durumlarda Allah hakkından dahi ötede olduğu düşünülür. Haneye misafiri gönderenin yine Allah olduğu düşünüldüğünden, misafirin gönlü hoş tutulmaya çalışılır;

“Bir misafir gelende sen o yeri tergedif namaz bile gılamazsıñ. Allah bu işe razı gelmez. Oñu tergedif gidemezsin. Onuñla gonuşasañ. Onuñla oturasan. Çünkü o adam seniñe gonuşmaġa gelmiş.” (KK:27)

Köylerde, genelde kışın misafirliğe gidilmektedir. Yaz aylarında herkes büyük bir uğraş içindedir ve daima dışarıda bir takım işler ile meşguldür. Kış aylarında işler bitmekte, köylü rahatlamakta ve uzun kış gecelerinde birbirlerine gidip gelmektedir. Özellikle televizyon, radyo olmadığı dönemlerde bu toplantılarda maniler söylenmekte, bilmeceler sorulmakta, hikâye, masal ve fıkralar anlatılmaktadır.

Misafirliğe gitmeden önce ev sahibine haber edilerek uygun olup olmadıkları sorulur. Eğer ev sahibi misafirleri kabul ederse erkekler ve kadınlar ayrı ayrı odalarda ağırlanır. Birbirleriyle çok yakın olan aileler ve akrabalar da hep beraber oturulmaktadır. Çocuklar ise misafirlikte bahçede yahut uygun bir odada oyunlar oynamaktadır. Kadınlar ise sohbetler edip el işleri yaparlar. Bu gecelerde özellikle sobada közlenen patates ve kavurga yenmekte, çay ve kahve içilmektedir. Gelen misafirler uğurlanırken ev sahibi kendileri için yapabilecekleri bir şey olup olmadığını sorar ve tekrar gelmeleri temennisi ile vedalaşırlar.

Yörede misafir ile ilgili söylenen ve misafirin önemini ifade eden bazı kalıp ifadeler bulunmaktadır;

“Misafir berekettir.

Misafir girmeyeñ ev ölü evidir.

Misafiri olmayaña Allah rahmet etmez.

Misafir gendi nasibiyle gelir.

Misafir yeyende eppeḫ ehsilmez.

Misafir doḫuz nasiple gelir. Biriñi yer. Sekiziñi ev sahibiñe bıraḫır. Öyle gider.” (KK:28)

Yörenin önde gelen âşıklarından biri olan İsmail Yımaz’ın misafirlik üzerine anlattığı şu hikâye halkın misafire bakış açısını özetler niteliktedir;

“Tilkiniñ meselesi vardır bir.

Avcı gırḫ yıllıḫ avcıdır. Şöyle düzeltir tüfeğiñi tilkiyi vuram. Tilkiye;

-Gah!

Dedi avcı. Tilki;

-Bir dakika

dedi. Adam böyle oldu. Saçları gaḫtı. Baḫtı şapgam başımda mıdır? Tilki gonuşdu;

-Beni vurma. Benim iki tane yavrum var. Gidim bir şeyler yeyim. Onnarı emdiriyim. Onnar aj ölmesiñ. Gelim, vur meñi.

-Gelejeğiñe yemin et.

-Vallah billah gelejem.

-Öyle yemin olmaz.

-Gidif gelmesem misafirden yuñarıda oturaḫlardan olum.

Gidif gelmesem amanate hıyanet baḫañlardan olum.

Gidif gelmesem yetim haggıñı saḫlamayañlardan olum.

Eger gidif gelmezsem devlet malı yiyeñlerden olum.

Bu gidir, gelir. Deyir;

-Artıḫ, meñi vur. Yavruları doyurdum, sözümde de durdum. Artıḫ gam yemem. Hele düşünceye baḫ. Devlet malı yemeyim diyor. Devlette gaç milyon insanıñ haggı vardır. Misafirden yuḫarıda oturannnardan olum diyor. Misafirden yuḫarıda oturanda sen misafiri sevmirseñ. Zaten misafiri sevmezseñ Allah'ı da sevmirseñ. Allah'a itaat etmirseñ. Ve bir de yetim haggı yiyennerden olum diyor. Yetim haggı yiyenneriñ gabristanı dar olur. Devlet malı yiyeniñ hesabı zor olur. Misafirden yuharı oturannarıñ yeri nâr olur. Bu golay deġil. Buñu düşünmeḫ lazım. Şimdi çaġa uymuşuḫ. Çaġ böyledir, taġ böyledir. Nasıl cevap vereceyiz? Biri bize bir amanet bıraḫanda biz gözümüz töker miydiḫ? Gözümüz gibi bahardıḫ. Şimdi herkes birbiriniñ malıña, mülküñe göz diḫmiş. Misafire hürmet Allah'a hürmettir. Yapma mecburiyetindeyiz. Bu eve neje devlet erkanı geldi, gitti. Derler;

-Ya İsmail abi, sen niye yerde oturufsan?

-Olmaz, en güzel yer, en yüḫsek yer misafirindir. Şimdikiler çıḫmış odanıñ başıña oturmuş. Misafirle ilgisi yoḫ. Forsu başga, ayağı başga, golu başga. Gittigen pişman olursañ. Bir yere gidif hümet görmedinse oraya gitme. Saygı görmedinse, sevgi görmedinse oraya gitme. Ne diyoruz her şey sevgiye bağlı." (KK:31)

“Gelinner otur demeyene gadar oturmazdılar. Misafire bile gitseler onnar hizmet ederdi. Şimdi ha misafir gelmiş ha ot gelmiş. O zaman edep haya vardi. Deyir ya;

Sini sofra sarılırdı.

Davul, zurna çalınırdı.

Gelin evden alınırdı.

Ne güzeldir Küpkıran’ım.” (KK:31)

3.15.5.Çocuk Eğitimi

Çocukların eğitimini ailede büyükler vermektedir. Çocuk eğitimi yörede ödül-ceza sistemine göre yürütülmektedir. Otorite karşısında yapması yahut yapmaması gereken şeyleri keskin çizgiler ile öğrenen çocuk bir daha yanlışa gitmemeyi kendine düstur etmektedir;

“Şimdi ne ana var, ne baba var ne kültür var. Hani diyor ya;

Doğuşunda behtim gara

Gülmedi ki yüzüm benim.

Ne gardeşe ne bajıya

Geçmedi ki sözüm benim.

Şimdi geçmiyor insannarıñ sözi. Şimdi ana-baba gızıña, oğluña engel olabilir mi? nerde? Ama biz öylemiydiḫ. Biz gelejehtiḫ, böyle oturajaḫtıḫ, çay içeceḫtiḫ ha? Mümkün mü köşelerde içerdiḫ görmesinner. Gorḫirdiḫ yani. Baba-ana basgısı vardi.” (KK:31)

“Çarşıya göndererdi, tez gel diyerdi. Biz tarlaları piçende afedersiñ taşıñ üzeriñe tükürerdi. Diyerdi;

-Get, bunu al, gel bu gurumadan. Eger gurursa dögülejeñ.

Geliydiḫ, taşa baḫıydiḫ, gurumamış. O zaman derin bir nefes aliydiḫ.

Ama çoḫ huzurluyduḫ. Keşke donsuz, ayahgabısız olaydım. Ama çocuḫ olaydım." (KK:31)

Çocuklara aile içinde öğretilen en önemli şeyler milli ve dinî değerlerdir. Bu çerçevede yetişen çocukların topluma ve ailesine faydalı bireyler olacağına inanılaktadır;

"Çocuḫlarımıza her şeyden evel vatan millet sevgisi, yaradılanlarıñ sevgisi, yaradan sevgisi ögrederiz. Çocuḫlarımıza en çoḫ gul hakkını yememeyi ögrederiz. Hırsızlıḫ yapmamayı, mal çalamamayı öġüt ederiz. Onnar da bize çoḫ saygı gösterer. Çoḫ sever, çoḫ sayar. Mesela çocuḫlarımız da en ufaḫ bir şeyde bizden izin alar. İzin olmasa da bize haber verer. Köyüñ içiñde bir yere giderken bir gomsuya giderken bile mutlaga söyleriz." (KK:28)

Babaanneler evdeki en yaşlı olan kişilerden biri olduğu için her konuda kendilerinin fikirleri önemsenmektedir. Çocuklara da evin en tecrübeli kişileri olan babaanneler eğitim vermektedir. Evin diğer bireyleri de ona saygıda kusur etmemektedir. Kızlar aile içerisinde babaanneleri dışında annesinden de hayata ve töreye dair pek çok şey öğrenmektedir. Anne çok küçük yaşlardan itibaren çocuğa ileride lazım olacak her şeyi öğretmeyi gaye edinmektedir;

"Anne çocuḫlarıña mutlaka Kuran okuturdu. Edep, töre öġretirdi. Mesela saygılı olmaḫ. Yalan ve haram yoḫ. Kul hakkı yemek yoḫ. Vatanıñı seveceḫsiñ. Topraġıñı seveceḫsiñ. Büyüḫleriñe daima saygılı olacaḫsıñ." (KK:36)

Kızlar yazın okullar tatil olduğunda camilerdeki Kur'an kurslara gönderilmektedirler. Ayrıca kız çocukları okuldan çıktıktan sonra hem ev içi hem de ev dışında çalışmaktadırlar.

Çocuklar da anne baba hakkını ömrü boyunca gözetmekte nasıl ailesi onlara hayata hazırladı ise kendileri de ömürlerinin geri kalan kısmında onlara iyilik yapmayı kendilerine vazife bilmektedir;

“Anne, baba çoḫ önemlidir bizde. Her hanede sırf anne babaya baḫmaḫ için galan bir gız olar. Benim gız gardeşim atmış yaşıñda ama hâlâ evlenmedi. İstemedi. Annemle babamla galdı. Ömrüñü onnara adadı.” (KK:32) .”

“Anne ile babanıñ cennet ayaġınıñ altıñdadır. Hizmet et ki sevabıñ alasañ ama ananıñ haggı daha çoḫtur. Ananın işi gayet zor. Onuñ için ananıñ haggı fazla. Çocuġu yetiştirmede çoḫ işi var. Baba evde bile yoḫ ki. Anne çocuḫların heresiyle ayrı ayrı ilgilener. Bizde derler;

-Ananıñ geje uyḫusu günüz de ḫereli yoḫ.

-Ana kimin yar olmaz. Baġdat kimin yer olmaz.” (KK:16)

3.15.6.Aile Hayatı

Akraba,“kan bağıyla birbirine bağlı olan kimselere” (Türkçe Sözlük, 2011: 72) verilen addır. Köylerde eskiden geniş aile yapısı görülmekte iken günümüzde aileler küçülmüş ve çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. Bu nedenle akrabalık ilişkileri de geçmişe göre zayıflamıştır.

Ağrı’ya yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadığı köylerinde günümüzde de evin büyüklerine saygıda kusur edilmez, büyükler ailede karar merciidir. Büyükler de çocukların yetiştirilmesi konusunda anne ve babaya yardım etmektedirler. Köylerde kadınların, erkeklerin çocukların genel sorumlulukları vardır:

-Kadın sokağa çıkarken leçeğini bağlamak zorundadır.

-Kadının yabancı erkeklerle konuşması hoş karşılanmaz.

-Kadın kocasına büyüklerinin yanında ismi ile hitap edemez.

-Gelinlerinbüyüklerden sonra kalkması hoş karşılanmaz.

-Anne ve babalar, büyüklerinin yanında çocuklarını sevemez hatta ismini bile söylemez.

-Kadınlar hayvanların bakımı ve bahçe işleri ile de uğraşmak durumundadır.

-Büyükler aile içinde baş köşeye ve en yüksek yerlere oturur.

-Kadınlar erkek akrabalarına karşı mesafeli durular.

-Evde, on beş yaşından büyük kız ve erkek kardeşlerin aynı odada yatması hoş karşılanmaz.

-Yemeğe ilk olarak aile büyüğü başlar. Kadınlar ise son olarak yemek yer.

3.15.7.İş Bölümü

Ailede iş bölümü baba yapmaktadır. Çocuklar bu paylaşım sonucunda babalarının vermiş olduğu kararlara saygı göstermektedir. Evlerde terbiye amacıyla çocuğuna ceza verebilmektedir. Bu durum babanın evdeki otoritesini güçlendirdiğine inanılmaktadır.

Kahvaltıda aile bireylerine, baba tarafından kişilerin gücü ve yeteneklerine göre işler paylaştırılmaktadır. Kişilerin yaşı ve becerilerine göre verilen işler de değişmektedir. Evdeki büyük çocuklar hayvanlara bakmak, tadilat işleri, odun kırmak gibi işleri; küçükler ise ev içerisindeki işleri yapmaktadır. Kız çocukları da evde annelerine yardım etmektedir. Günümüzde evin çocukları çalışmak veya okumak için şehir merkezlerine hatta şehir dışına gittiği için bütün iş yükü anne ve babaya kalmaktadır. Bu işler ile başa çıkamayanlar da mallarını mülklerini satarak köylerden şehirlere göç etmektedir. Bu durum da köylerde ciddi bir nüfus azalışına sebep olmaktadır.

Kadınlar evin yemeğini ve temizliği yapmak ve çocukların eğitimi ile ilgilenmektedirler. Ayrıca tarlada, bağda ve bahçede çalışmaya giden erkeklere yemek hazırlayıp götüren yine evin kadınlarıdır. Kimi zaman kadınların tarlada çalışmaktadırlar.

3.15.8.Karar Alma

Ailede bir karar verileceği zamanbabaanne, dede veya baba son sözü söylemektedir. Eğer ailelerin büyükleri hayatta değilse en büyük erkek çocukkarar merciidir. Bunun dışında erkekler her konuda eşlerinin fikirlerine değer vermektedirler.

Ailelerde gelinlerin fikri alınmamaktadır. Gelinler eşleriyle konuşup fikir beyan etmektedir. Günümüzde bu durum değişmiştir. Artık eşler birbirlerine danışarak karar almaktadır.

3.15.9.Aile Toplantıları

Eskiden köylerde insanlar arası ilişkiler daha sağlam olduğundan aile üyeleri sıklıkla bir araya gelmekteydi. Bu toplanmalardakişiler arasında bilmeceler sorulmakta, fıkralar anlatılmakta, maniler söylenilmekte, masallar ve halk hikâyeleri icra edilmekte idi. Bu yönüyle toplantılar sözel icra ortamlarıydı.

Günümüzde çok fazla yapılmayan bu toplantılar nadiren ailede çıkan herhangi bir problemi çözmek yahut yaz aylarında gurbetten gelen akrabalar bir arada hoşça vakit geçirmek için yapılmaktadır.

Bir ailedeki kadınlarkendi aralarında sık sık toplanmaktadır. Bazen iş yaparken bazen günün belli vakitlerinde çay içmek ve sohbet etmek için bir araya gelmektedirler. Bu toplanmalarda hem günlük işlerden bahsetmekte hem de aile içinde olan biten olaylardan haberdar olmaktadırlar. Kadınlar bunun dışında kına gecesinde, düğünlerde de sohbet etme fırsatı bulmaktadırlar.

3.15.10.Ailede Haberleşme ve Mektup Geleneği

Toplumda askere giden kişilere ve şehir dışında bulunan akrabalara mektup yazılmaktadır. Mektup, selam ve saygı sunulması ile başlayıp, hâl hatır sorulduktan sonra kendinden bahsetme ve asıl konuya girilen bölüm ile devam etmekte ve veda sözleriyle son bulmaktadır.

Eskiden askere gidenler ailesi veya sevdiği kıza mektup yazmakta idi. Bu mektuplarda kişiler, aile büyüklerine hitaben konuşmaktadır. Eşine veya nişanlısına bir şeyler söylemek isteyen kişi bunu belli bir saygı çerçevesinde yapmaktadır.

Günümüzde mektup geleneği neredeyse yok olmuş bu geleneğin yerini modern çağın haberleşme aracı olan telefonlar almıştır. Telefonlar önce köyde birkaç eve veya muhtarlık gibi yerlerde görülmüş zamanla haberleşme ağının gelişmesi ve halkın maddi

durumunun iyileşmesi ile bütün evlere girmiştir. İki binli yılların başından itibaren cep telefonu ve internet yaygın şekilde kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde görüntülü görüşme imkânına sahip olunduğundan yakınlar uzak olmakta ve mesafeler kolayca aşılmaktadır.

3.16.Ağrı Yöresi Karapapak-Terekeme Türkleri Yerel Ağız Özellikleri

Karapapak Türklerinin dili Oğuz Türkçesinin doğu grubuna girer. Bu grubu oluşturan Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı niteliğindedir (Papakçı, 2010). Karapapaklar öz Türkçe konuşurlar. Fakat dilleri Türkiye Türkçesinden çok Azerbaycan Türkçesine benzemektedir.

Karapapak-Terekemelerin yazılı edebiyatına dair bir eser olmadığı için dilleri üzerine yapılan güçlü bir araştırma da yoktur. Bu durumun asıl sebeplerinden biri de tarihleri boyunca göç edip yerleştikleri yer de dil özelliklerinin çoğunu kaybetmeleridir.Yapılan çalışmalar da sadece ses bilgisi özellikleri üzerinedir. Ahmet Bican Ercilasun, “Kars İli Ağızları” adlı eseri bu konuda yapılan en geniş çaplı çalışmalardan biridir.Ercilasun’un verdiği bilgiler ve yazılı ve sözlü kaynaklar ışığında Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin ağız özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

1) Son ses i’leşmesinden dolayı sözcükler kalın ünlü uyumuna uymamaktadır

2) Yabancı dillerden alınan sözcüklerde büyük ünlü uyumu olduğu görülmektedir

3) Farsça veya Arapça kökenli kelimelerde bulunan uzun ünlüler kısaltılarak söylenir.

4) Bazı kelimelerdeki “a” sesi, “e” ye dönüşür.

5) Kapalı e (ė) sesi Karapapak-Terekeme ağzında kullanımı sıklıkla görülmektedir.

6) Kelime sonunda yer alan “y, l, h, ğ, r” düşmekte ve bu ünsüzlerin önünde yer alan ünlü uzatılmaktadır.

7) Düz ünlüler yuvarlaklaşmaktadır.

8) Sert ünsüzlerden sonra”t” değil “d” gelir

9) Karapapak-Terekeme Türkçesinde ilk hecede yer alan ünlü geniş-yuvarlak olarak söylenir.

10) ḫ ve ġ sesi sıklıkla kullanılır.

11) Zaman zaman ünsüz ikileşmelerine rastlanır.

12) Karapapak-Terekeme Türkçesinde iki ünsüzün arasına genellikle bir ünlü alınır.

13) Karapapak-Terekeme Türkçesinde kelime ortasındaki “b”, “v” ye dönüşür.

14) Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde “b” sesi “m” ye dönüşür.

15) Karapapak-Terekeme Türkçesinde “c” sesi “j” ye dönüşür.

16) Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde “ç-ş” benzeşmesine de rastlanmaktadır.

17)Kelime başlarında “k” sesi “g” ye dönüşür.

18) Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde nl>nn benzeşmesi oldukça fazla karşımıza çıkar.

19)Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde “k” sesi “h” sesine dönüşür.

20) Ünlü ile başlayan bir sözcüğün başına “h” sesi gelebilir.

21) Kelime başında bulunan “y” sesleri genellikle düşmektedir.

22) Karapapak-Terekeme Türkçesinde göçüşme meydana gelen kelimeler vardır

23) I.tekil şahıs zamiri “ben” değil “men” olarak kullanılır.

24) I. ve II. tekil şahıslara yönelme hali eki getirildiğinde şahışlar ince ünlüler ile söylenmektedir.

25) Dönüşlülük zamiri “öz” şeklinde de kullanılmaktadır.

26) I. tekil şahıs eki Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde am, -em” olarak kullanılır

27) II.tekil şahış eki Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde “-san, -sen” şeklinde kullanılır.

28) I. çoğul şahıs eki “–Ik” şeklinde kullanılabilmektedir.

29) Ayrılma hali eki “nen” olarak kullanılır.

30) Şimdiki zaman eki olarak –(y)Ir, -(y)Ur kullanılır (Duran ve Aklaya, 2011).

31) Duyulan geçmiş zaman genellikle “-ıf” şeklinde kullanılır.

33) “ile” bağlacı ve edatı “nen,nan” şeklinde karşımıza çıkar.

34) Karapapak-Terekeme Türkçesi’nde cümle başında “aya, eye” kelimesini kullanılmaktadır. “aya, eye” kelimeleri zamir olarak ve uzaktaki birine seslenililirken de kullanılır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AĞRI'DA YAŞAYAN KARAPAPAK-TEREKEME TÜRKLERİNDEN DERLENMİŞ SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ

İslâmiyet'ten önceki Türk Edebiyatı nev'ileri olan koşak, sagu, sav ve takşutlar, İslâmiyet'in kabulünden sonra teşekkül eden klasik edebiyatın yanı başında koşak (koşma), çoçek (hikâye), dastan, tapaca (bilmece), makal-temsiller (atasözleri) gibi yeni ad ve nev'ilerle zenginleşerek varlıklarını sürdürmüştür (Özkan, 1985: 277). Karapapak-Terekeme Türklerinin zengin halk edebiyatı mahsulleri arasında yer alan ve bugün de sözlü gelenekte yaşayan birçok tür bulunmaktadır. Türkler çok geniş bir coğrafyaya yayılmalarına rağmen uzun yıllardır edebi ürünlerini muhafaza etmektedirler (Dilek, 1997: 195).

İşte bu bölümde çalışma sahamızı oluşturan Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında söylenegelen efsane, menkıbe, masal, halk hikâyesi, halk şiiri, halk türküsü, fıkra, atasözü ve deyim, tekerleme, bilmece, alkış-kargış, ağıt, ninni ve mani gibi halk edebiyatı ürünlerimiz incelenecektir.

4.1.Efsaneler

İnsan dış dünyayı ve çevresini anlayabilmek için olayları ve olgularını kendi bakış açısı ile değerlendirerek yapı, köken, oluşumla ilgili birtakım düşünceler geliştirmiştir. Bu sorgulayışın ardından bazı sözlü türler meydana gelmiştir. Efsaneler de insanın dünyayı anlama ve anlamlandırma sürecinde ortaya çıkan türlerden biridir (Yıldırım, 2012: 2101).

Efsane, inandırıcılık özelliği bulunan; özel bir anlatıcısı ve anlatma zamanı olmayan;içerisinde olağanüstü kişi, kavram ve olaylar bulunan; genellikle olayın geçtiği yer ve zaman belli olan; milli ve evrensel değerleri de bünyesinde barındıran; toplumdaki inanç ve kuralları devam ettirmeye çalışan; canlı cansız birçok varlığın kökeni hakkında bilgi vermeye çalışan; insanların çevresindekileri anlama gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkan özlü, kısa ve genellikle nesir şeklinde olan bir anonim halk anlatı türüdür (Türktaş, 2012).

Şükrü Elçin efsaneyi şöyle tanımlar; “insanoğlunun tarih sahnesinde göründüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça: ‘ustûre’ (cem’i: esâtîr).; Farsça: ‘fesâne, efsâne’; Yunanca: ‘mitos, mit’ kelimeleri ad olarak verilmiştir” (Elçin 1986: 314).

Türkiye Türkleri arasında kullanılan “efsane” terimi yerine “Azerbaycan Türkleri arasında esatir, mit, efsane; Türkmenlerde epsana, rovayat; Özbeklerde efsane, rivayat; Karakalpaklarda epsane, legenda, anız, anız-engime; Kazaklarda anız, anız-engime, epsane-hikâyet; Başkurtlarda rivayat, legenda; Kırım Tatarlarında efsane; Kazan Tatarlarında rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türklerinde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın; Hakaslarda kip-çooh, legenda, çooh-çaah, az da olsa nımah; Tuva Türklerinde tool-çurgu çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlarda purung, çook, kep-çook, erbek; Karaçaylarda aytıv, tavruh; Uygurlarda rivayet, epsene; Yakutlarda kepseen, sehen, kepsel, bılırgı sehen; Dolganlarda çukçah; Tofalarda uleger, Çuvaşlarda halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlarda ulamış, mif, ılakap, comok kelimeleri kullanılmaktadır”(Ergun, 1997; 1-2).

Elçin’e göre efsanelerin kökeni masallardır. Masallar zamanla içinde yaşadığı toplumun hayal gücü ve dinî inançlarının etkisiyle efsaneye dönüşmüştür (1993: 315). Seyidoğlu, efsanelerin kaynaklarının mitolojik olduğunu savunur (Seyidoğlu, 2005: 13-14). Boratav’a göre ise efsaneler destanlardan hâsıl olmuştur. Destanların olağanüstü özelliklerini koruyarak sadece bir kişi veya olayı bildirme görevini üstlenmesi ile efsaneler oluşmuştur (Boratav, 1995: 98). Ergun’da efsanelerin mitlerden çıktığını, insanlığın dünya hakkında bilgileri arttıkça mitlerin efsaneye dönüştüğünü ifade etmektedir (Ergun, 1997).

Efsane halk edebiyatı ürünleri içerisinde en çok mitlerle karıştırılmıştır. Ancak efsane mitten ayrı bir türdür. Seyidoğlu bu karmaşayı çözümlemek için şu tespitlerde bulunmuştur; “Efsaneler tarihi devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yer olabilir. Tarihi devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar. Mitlerde zaman, başlangıç zamanıdır. Mitlerin kahramanları tanrılar ve yarı tanrılardır. Efsanelerde (legend) kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat tanrı veya yarı tanrı değillerdir. Mitolojiler ilkel dönemlerin ve ilkel

kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih sahnesine çıkabilirler" (Seyidoğlu 1997: 13).

Saim Sakaoğlu, özellikle yabancı araştırmacıların tanımlarını değerlendirerek efsanelerin dört ana unsurunu şöyle sıralar:

1)Şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar.

2)Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.

3)Genellikle şahıs ve olaylarda tabiatüstü olma özelliği görülür.

4)Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatmalardır (2013: 23).

Efsanelerin özelliklerini Aslan şu şekilde sıralamıştır;

Efsanelerin yapısı; "sözlü gelenekte oluşan mensur anlatılar olması", "kısa ve yoğun bir anlatıma sahip olmaları" "'birisinden duyduğuma göre', 'anlatılanlara göre' gibi kalıp ifadeler ile başlamaları"

Efsanelerin içeriği; "tarihî olayları, tarihî veya dinî bir şahsı anlatması", "gerçeklik, olağanüstülük, kutsallık ve inandırıcılık özellikleri bünyesinde birlikte barındırabilmesi", "her an yeni bir anlatının oluşabilmesi"

Efsanelerin icrası; " 'güngörmüş', 'yaşlı' ve 'konuya ilgi duyan-konuya hâkim'kişilerce anlatması", "belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmaması""bir müellif tarafından yazılı olarak nakledilebilmesi" ve "anlatıcı ve dinleyicilerin olayların tarihi ve dinî gerçekliğine inanılması"

Efsanelerin işlevleri; "insanların belli konulardaki meraklarını gidermesi","öğüt vermesi, örnek göstermesi", "toplumsal kural ve davranışları öğretmesi","toplum tarafından hoş olmayan davranışlardan insanları uzak tutmaya çalışması", "varlıkların kökeni ve işlevi hakkında bilgi vermesi", "toplumsal hafızanın canlı tutulmasına yardım etmesi" (Aslan, 2012:89).

Efsanelerin bugüne kadar birçok tasnifi yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlı olanı Sakaoğlu'na aittir;

I.Dünyanın yaratılış ve sonu (kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C. Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler.

D. Harpler ve felaketler

E. Temayüz etmiş kişiler

F. Bir düzenin bozuluşu

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A. Kader

B. Ölüm ve Ölüler

C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler

D. Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşları

E. Öbür dünyada ikamet

F. Cinler, periler, ruhlar

G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler

H. Değişmiş varlıklar

I. Şeytan

K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları.

L. Tabiatüstü (sihri) kuvvetlere sahip kimseler

M. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler

Hazineler

IV. Dinî efsaneler /Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu, 2013: 16).

Bascon'a göre folklor ürünlerinin eğlendirme, eğitme, kültürün sürekliliğini sağlama olarak dört işlevi bulunmaktadır (Çobanoğlu, 1999). Seyidoğlu da efsanelerin toplumsal işlevlerini dört maddede belirlemiştir;

-Efsaneler gelenek ve görenek koruyucularıdır.

-Topluma yön verirler.

-Oluştukları yere anlam kazandırırlar

-Koruyucu ve sağıltıcı işlevleri bulunmaktadır (Seyidoğlu, 1985).

Çalışmanın bu bölümünde yöreden derlenen efsane metinlerine yer verilecektir. Bu efsaneler şu şekilde sıralanabilir;

1. Efsane

Yıllar önce Ağrı'da bir ağa ve kızı yaşarmış. Bir gün kızın vücudunun her yerinde yaralar çıkmış. Ağa kızın bu halini görmeye dayanamamış ve kızını hiç kimsenin yaşamadığı bir yere, tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bıraktırmış. Kız derenin kenarında yer alan bu yeşillik alanda yaşamaya başlamış. Kız bir gün yaralı bir köpeğin, ayağını derenin çamuruyla tedavi ettiğini görmüş. Bu çamurun yaralara iyi geldiğini gören

kız aynı çamuru tüm vücuduna sürer. Kızın yaraları kısa bir sürede iyileşir. Yörede şifalı olduğuna inanılan birçok yer ve buralar hakkında anlatılan efsaneler bulunmaktadır.

2. Efsane

Köyün ağasının kızı ile köyün çobanı birbirlerine âşık olurlar. Ağa bu gençleri birbirleri ile evlendirmeye karar verir fakat zengin bir bey para karşılığında kızı alır. Çoban düğün alayı köyden ayrılırken Allah'a sevdiğinin başkasına yar olmaması için dualar eder. Kabul olan bu duayla birlikte çobanla ve gelin alayı da taş kesilir.

Bu efsanenin temelinde birbirini seven insanların ayrılmasını Allah'ın istemediği görülmektedir. Efsanede sevgi üstün gelmekte ve Allah'ın seven insanların duasını kabul edeceği mesajı verilmektedir.

3. Efsane

Anneleri ölünce üç çocuğun başına baba, eve üvey anne getirir. Kadın çocuklara sürekli eziyet eder. Bir gün sürüden kaçan hayvanı bulması için anne oğlankardeşi dağa gönderir. Hayvanıdağda bulamayan çocuk eve dönemez. Allah'tan kendisini kuş etmesini ister. Allah çocuğun duasını kabul eder ve çocukkuş olup uçar.Diğer iki kardeş de ağabeyleri gelmeyince üvey annelerinin zulmünden kurtulmak için taş olmak isterler ve taş kesilirler.

Efsanelerde zalim üvey anne motifi sıklıkla karşımıza çıkar. Üvey çocuklarına her türlü kötülüğü yapar. Babalar çocuklarını bu kadınlara karşı hiçbir yaptırım uygulamazlar. Ayrıca efsanede bazen mükâfat bazen ceza olarak karşımıza çıkan "taş kesilmek" ve "kuş olmak" motifleri burada mükâfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Efsane

Zenginama çok yaşlı olan köy ağası köyden genç ve güzel bir kızla evlenmek ister. Değirmencinin oğlunu seven kız ağa ile evlenmek istemez ve değirmencinin oğluyla kaçar. Ağa onları takip eder. İki genç yakalanmamak için Allah'a dua edip taş kesilmek isterler. İki genç de birlikte taş kesilir.

5. Efsane

Birbirine çok düşkün ki kardeşten biri evli diğeri bekârdır. İki kardeş hasattan sonra buğdayları paylaşırlar. Evli olan kardeş bekârkardeşin, bekâr kardeş de ağabeyinin daha fazla buğdaya ihtiyacı olduğunu düşündüğünden paylarından fazlasını birbirlerine verirler.Bu durumda buğday o kadar bereketlenir ki kardeşler buğdayı evlerine taşımakla bitiremezler. Bu efsanede de dayanışma ve beraberliğin önemi üzerinde durulmaktadır.

6. Efsane

Yörede anlatılan bazı efsanelerde de töre bozulduğu zaman karşılaşılan felaketler üzerinde durulmaktadır. Bir efsanede bu durum şöyle anlatılır: Bir bey kızını, zengin bir beyin oğluyla evlendirir. Beyin kızına âşık olan çoban da kız gelin giderken alaya doğru bir taş fırlatır. Taş kızın başına isabet eder ve başörtüsü açılır. Bundan utanan kız Allah'a kedisini bu hâle düşürenin taş kesilmesi için dua eder. Çoban taş kesilir.

7. Efsane

Efsanelerde sevenlerin kavuşmasına engel olan zalim akrabalarla sıklıkla karşılaşılır. Yörede anlatılan efsanenin birinde bir kardeşin hayvanları diğer kardeşin de arazisi çoktur. Malı çok olanın kardeşin güzel bir kızı, diğer kardeşin de hasta bir oğlu vardır. Bir yıl ağır bir kış olur. Hayvanı çok olan kardeş hayvanlarını besleyecek ot bulamaz. Kardeşinden para ister ama kardeşi kızını hasta oğluna verirse kendisine ot vereceğini söyler. Kız,babasının bu müşkül durumuna dayanamadığı için amcasının oğluyla evlenmeye razı olur. Ama amcasına beddua eder. Kızın duası kabul olur, amcası ot yığını ile birlikte taş kesilir. Efsanelerde zalim akrabalar Allah tarafından cezalandırılmaktadır.

8. Efsane

Ağrı'da Allah dostu bir adamın bir kızı vardır. Kız, köyden bir gençle kaçar. Babasının bu durum çok zoruna gider. Öyle içlenir ki kızının arkasından gitmez. Zaman sonra gençlere köyün dışında taş kesilmiş vaziyette rastlanır. Efsane de anne ve babanın rızası olmadan iş yapmak felakete sebep olmuştur.

9. Efsane

Efsanelerde aile arasında yaşanan kavgaların sonu felaketle bitmektedir. Ağrı Dağı efsanesi bu konuya örnek olarak gösterilebilir. İki kız kardeş devamlı kavga ederler. Bu iki kardeş bir gün birlikte odun toplamaya gittiklerinde kavgaya etmeye başlarlar. Küçük kardeş, "senin gibi abla olmaz olsun dağ olasın, taş olasın" diye ablasına beddua eder: Ablası da "senin gibi kardeşim olacağına taş benim kardeşim olaydı" der. Kardeşlerin duaları kabul olur. Büyük kız Büyük Ağrı Dağı'na, küçük kız da Küçük Ağrı Dağı'na dönüşür.

10. Efsane

Taş bebekle ilgili efsanelerde yörede anlatılmaktadır. Bir çiftin evlenmelerinin üzerinden yıllar geçtiği halde çocukları olmaz. Toplum kadını suçlu görür. Erkek ikinci defa evlenir. Onlarla birlikte yaşamak zorunda olan kadın, bir taşı alarak onun canlanması için dua eder. Taş canlanıp bebek olur.

11. Efsane

Efsaneye göre Ağrı halkı her türlü hastalığa çare bulan Lokman Hekim sayesinde ölümsüz hayatın peşine düşer. Lokman Hekimden kendilerine ölümün çaresini bulmasını isterler. Ağrı'yı dolaşan Lokman Hekim ölümsüzlük çaresini bulsa da Allah bu duruma razı olmaz ve Cebrail vasıtasıyla Lokman Hekim'in elindeki bitkiyi Murat nehrine düşürmesini sağlar. Efsanede karşımıza çıkan ölümsüzlüğün arayışı evrensel bir temadır. Fakat bu arayış bir yerekadar devam etmekte insan kendisini bekleyen sondan kaçamamaktadır.

12. Efsane

Yörede türbeler ve ziyaret yerleri üzerine gelişen bir takım efsaneler de bulunmaktadır. İnanışa göre ayakları sakat olan bir genç gördüğü rüya üzerine türbeye bakım yaparken iyileşerek yürümeye başlayanlar, türbede saygısız hareketler yaptığı için çarpılan kişiler, türbeden alınan toprağın suyla katılıp içilmesiyle iyileşenler, türbede adadığı adağıyerine getirmediği için başına çeşitli musibetlerin gelenlere rastlanmaktadır. Atalar kültünün bir devam olan bu uygulamalarda toplumda kutsallık atfedilen kimselerin gönüllerini hoş tutma ve gerekli saygının gösterilmesi söz konusudur.

13. Efsane

Şehit mezarları üzerine anlatılan bazı efsaneler de bulunmaktadır. Yörede köylüler bir şehit mezarı bulurlar. Şehidin elindeki kılıcı almak isterler ama yapamazlar. Köyün imamı gelerek şehidin kulağına bir şeyler söylediğinde şehit kılıcı elinden bırakır. Daha sonra hoca gördüğü bir rüya sonucu kılıcı tekrar şehide verir. Mezar daha sonra türbe haline gelir.

14. Efsane

Bir başka efsaneye göre Ermenilerle savaş sırasında kafası kesilerek şehit edilen bir askerin kesilen başı yuvarlanmış vekesilen başın durduğu yerden su akmaya başlamıştır. İnanışa göre her sene bir gün oradan kanlı su akar. Efsanelerde "şehitler ölmez" inancının somut şekline rastlamak mümkündür.

15. Efsane

Efsanelerde taş kesilme motifi önemli yer tutar. Bazı efsanelerde kişiler bir suç ya da günah sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırılarak taşa dönüştürülürler. Yörede anlatılan efsanenin birinde değirmeninin yanındaki pınarın suyu kutsal olduğuna inanmayan bir kadın bu suda kirli çamaşırlarını yıkaması üzerine eşyaları ile birlikte taş olur ve değirmenin suyu kurur.

16. Efsane

Bazı efsaneler de ise hayvana dönüşme motifinede rastlanmaktadır. Efsanede, kâfirlerin elinden kaçarak bir kavağa saklanan Hz. Ali'nin yerini, kâfirlere keklik haber verir. Kâfirler Hz. Ali'yi bulup yaralarlar, keklik de Hz. Ali'nin kanından içer. Allah, bir insan olan kekliği kuşa çevirerek cezalandırır.

17. Efsane

Yörede anlatılan efsanelerinin pek çoğunda, kuş olup uçma bir kurtuluş yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre genç bir gelin olan ibibik,saçını tararken kayınpederi tarafından görülür. Bu durumdan çok utanan gelin Allah'a dua eder. Allah da kabul

ederekibibik kuşu yapar. İbibik kuşunun başındakiçıkıntının gelinin tarağı olduğuna inanılır.Efsaneler bu yönüyle toplumun değer yargılarından izler taşır.

18. Efsane

Yörede olağanüstü varlıklar ile ilgili birçok efsane anlatılmaktadır. İşte bu olağanüstü varlıklar arasında, Alkarısı ile ilgili olarak da çok sayıda efsane anlatılır. Halkın inanışına göre, lohusanın ve bebeğe zarar vermekiçin gelen Alkarısı ilgili olarak birbirine benzer efsaneler anlatılmaktadır.Yörede Alkarısı inancı ile ilgili diğer efsane örnekleri*"3.6.1.3.5.Al Karısı/Al Basması"* bölümünde yer almaktadır.

19. Efsane

Yörenin önde gelen ve sevilen kişileri hakkında anlatılan efsaneler de mevcuttur. Bu efsanelerde bahsi geçen kişinin toplum nezdinde yüceltildiği görülmektedir. Efsanelerden birinde bir Allah dostunun tarlasında geçmektedir. Adam bir arkadaşı ile tarlasını sulamak için araziye gider. Tarlaları sulamayı bitiremeyen iki arkadaş sulamaya ertesi gün devam etmek üzere anlaştıktan sonra tarladan dönüp evlerine giderler. Hacının uyuduğundan emin olduktan sonra arkadaşı su konusunda bir hileye başvurarak kendi tarlası tarafına suyu çeker. Bu esnada Hacı Hasan suya dokunmaması konusunda arkadaşını uyarır. Arkadaşı korkar. Tekrar gider eve bakar hacının uyuduğunu görür. Adam bu durum karşısında çok şaşırır. Yemeden içmede kesilir.

Hacı Hasan kerametleri hakkında anlatılan birçok efsane bulunmaktadır. Bir başka efsanede Hacı Hasan evinde bulunan hayvan zincirlerini çalmak için gelen kimsenin gözüne görünmüş ve adam bu olay üzerine bir süre yeme içmeden kesilmiştir. Yörede Hacı Hasan'ın 'Gara Çuḫa' denilen ikizi olduğuna inanılmaktadır. Bir başka efsaneye göre Hacı Hasan'ın kaybolan hayvanlarının üzerinden aylar geçse dahi tekrar evine gelmesi ile ilgili olarak anlatılmaktadır.

20. Efsane

Kimi efsanelerde de mekânlar arası geçişler, gaybın önceden bilinmesi gibi durumlar söz konusudur. Bir efsanede bir varlıklı bey olan Hani Baba'nın hizmetkârı beyin karısından helva yapmasını ister. Kadın helvayı yapar bir tas ile gönderir. Daha sonra o

helva tasını hacdan gelen Hani Baba karısına getirir verir. Hizmetkâr canı helva isteyen beye helva götürmüş, üç aylık yolu bir gün de kat etmiştir. Çünkü efsanelerde olmaz diye bir kavram yoktur.

21. Efsane

Yörede anlatılan efsanelerde kimi zaman da hayvan kılığına giren olağanüstü varlıklar ile insanların arasında geçen diyaloglara yer verilmektedir. Efsanelerde olmayacak diye bir şey yoktur. Asıl olan etkileyiciliktir;

Bir hacı amca vardı. O anladardı;Meñ ormana gettim odun piçmeye. Evden baña bir tavuḫ pişirdiler. Gızarttılar. Ben oñu aldım, gittim, biraz odun gırdım. Suyuñ yanıñda bir çeşme var. Ottum. Tavuġu açtım yimeġe. Baḫtım bir kedi çıḫtı. Miyavladı, miyavladı men vermedim. Dile geldi. Dedi ki;

-Baḫ muñu yeme. Baña ver. Meñ saña bir gazan altın verecem.

Meñ hiç dinlemedim. Dedi;

-Gayaya baḫ.

Gayaya baḫtım. Gaya şaḫ dedi açıldı. Bir gazan dolusu altın orda.

Meñ dedim ki;

-Señ dur. Meñ bunu yiyerem, altıñı alaram.

Bunuñ yarısıñı yedim. Kedi yine dile geldi;

-Ya, yeme baḫ. Meñ saña bu altınnarı verecem.

Yedim bir budu galdı. Kedi yine dedi;

-Yeme oñu baḫ saña bu altınnarı verecem.

Onu da yedim. Meñ yedim, gittim, gayaya çıḫtım ki altını alam gaya gapandı. Aşağı gelirem gaya açılir, yuḫarı gidirem gaya gapanir.” (KK:35).

Ayrıca burada dikkat çeken bir diğer husus da göğe yükselen muazzam taş parçları olan kayalar üzerine bazı inanışların oluşturulmasıdır;

22.Efsane

Efsanelerde şehit mezarları üzerine geliştirilmiş inançlar bulunmaktadır. Bu mezar yerlerine saygı gösterilmesi toplumda son derece önemlidir. Ağrı’da da “Bayraklı Tepe” olarak bilinen mekânda, Ermeniler tarafından katledilmiş insanların bulunduğu bir toplu şehit mezarlığı bulunduğu inancı hâkimdir;

“Burda ‘Bayraḫlı Tepe’ var köyüñ girişiñde. Orası şehit mezarlığıdır. Ermeniler burda çoḫ gıyım yapmış. Biz geçen yıllarda o tepeniñ kenarıñdan tofrag almaḫ için kepçeyi vurduḫ ki hep kemiḫler çıḫtı. Hemen geri kapattıḫ. Oraya bir bayraḫ astıḫ tepesiñe. Sıkıntı zamanlarda, terörüñ en yoġun olduġu zamanlarda tepede silahlanıf nöbet tuttuḫ. Çoh da tehtid aldıḫ bayraġı indiriñ diye. Ama hiçbir zaman indirmediḫ.” (KK:27).

23. Efsane

Allah dostu olduğu düşünülen kişilerin dualarının ve beddualarının kabul olacağı görüşü efsanelerde yaygın olarak görülür. Yörede bununla ilgili şöyle bir efsane bulunur. Bir kadının kızı,kadının istemediği bir genç ile kaçar. Kadın bu durum karşısında çok üzülür ve evliyanın birinden kızının perişan bir duruma düşmesi için dua etmesini ister. Evliya bunun üzerine dua eder ve kız çok zelil bir duruma düşer. Annesi sonradan bu isteği için pişman olsa da iş işten geçmiştir. Kız doğum yaparken vefat eder.

Yörede anlatılan efsanelere halkın gerçekten inandığı ve karşısındaki kişiyi de inandırmak istediği görülmektedir. Efsaneler; “Doġrusuñu Allah bilir amma ben şöyle bir şey duymuştum”, “Bir gün Allah’ın hikmetiyle” gibi teslimiyetçi söylemler ile anlatılmaktadır. Efsanelerde toplumsal bir eleştiri söz konusudur. Bireylerin yahut toplumun yaptığı bir yanlış, edebi bir metne dönüştürülerek, topluma yol gösterme amacı ile toplum hafızasında korunmaktadır.

4.2.Menkıbeler

“Övülecek güzel hareket, vasıf, erdem ve davranış” kişilerin olağanüstü hallerini ve hayat hikâyelerinianlatan Arapça kökenli bir ad olan menkıbeTürkçede menkıbe şeklinde kullanılır. Arapça “menakıb” ve Farsça “nâme” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan manakıpnâme, velilerin hayat hikâyelerini anlatan eserlerdir (Aça vd., 2009: 338).

Efsanenin bir alt türü olarak görülen menkıbe terimi Arapça olup “Bir zatın fazl ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahseden makale verisale. Medhiye” (Sami, 1998) ve “Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline ait fıkralar, hikâyeler”(Develioğlu, 1999)anlamlarına gelmektedir.

Menkıbelerin kökeniniefsane ve destanlaroluşturmaktadır. Destan türünün üslûp özellikleri menkıbeleri ortaya çıkarmıştır. Gök tanrı inancı, atalar ve tabiat kültleri, koruyucu ruhlar gibi unsurlar destanlar gibi menkıbelerde de yer almaktadır (Yıldız, 2002). Bütün bu tanımlardan yola çıkarak menkıbelerin özelliklerini şu şekilde sıralanabilir;

-Kısa ve sadedirler.

-Olayların gerçekten yaşanmış olduğu düşünülür.

-Menkıbelerin kahramanları gerçekten yaşamış kimselerdir.

-Kahraman yaşarken ya da kahramanın ölümünden sonra anlatılmaya başlanabilmektedir.

-Menkıbelerde yer ve zaman belirsiz değildir.

Ağrı’da özellikle geçmişte köyün erkeklerinin, köy odaları yahut ağa bey konaklarında okudukları menkıbeler bulunmaktadır. Bu menkıbeler çoğunlukla dinî niteliklidir. Genellikle Sîret, Battal Gazi, Cenknâme, Aba Müslüm adı verilen kitaplarda yer alan bu hikâyeler toplum tarafından büyük bir ilgi ile takip edilmekte, uzun kış gecelerinde insanlar bu hikâyeleri dinlemek sureti ile bir araya gelmektedir. Bu şekilde hem topyekûn bir gelenek aktarımı yaşanmakta hem de toplumsal birliktelik meydana

gelmektedir. Bu hikâyelerden biri de Hz. Muhammed ile damadı Hz. Ali arasında geçmektedir. Menkıbe şöyledir;

1. Menkıbe

“Peygamber aleyhisselam Rum’a harbe getti. Hz. Ali’yi evde bıraḫtı. Dedi; sen buraya lazımsañ.

Rumlar bunnarıñ üstüñe çoḫ sıḫıştı. Cenab-ı Allah derhal Cebrail’i gönderdi Peygamber aleyhisselama. Dedi ki;

-Allah buyurdu; eġer Hz. Ali lazımsa o çıḫsın heman daġdan seslesiḫ. Meñ oñu oña ulaştırıram.

Geldi dedeyende Hz. Ali çıgıf aġacıñ üstüñe oġulları Hasan’a Hüseyin’e meyve topluyufmuş. Sesledi peygamer aleyhisselam. Sesleyende Allah gözleriñdekiperdeyi galdırdı hem Peygamber aleyhisselamıñ hem de Hz. Ali’niñ.

-Lebbeyke lebbeyk.

Dedi.

-Çabuḫ, gel.

Dedi. Eyle aġaçtan indi. Goşa goşa Fatma anamızıñ yanıña gitti. Dedi ki;

-Babañ beni sesliyir. Çoḫ sıḫışmış. Meñ gidecem oraya.

Öyle atı yaġladı, bindi. Peygamber aleyhisselam hâlâ dağıñ başıñdayken Hz. Ali oña ulaştı. Ceneb-ı Allah rüzgâra emretti. Derhal gideceġi yere ulaştı. O zaman peygamber aleyhisselam dedi ki;

-Var git, tut bunarıñ sultanıñı dile al gardaşınıñ ganıñı.

Hz. Cafer'i onnar şehit etmiştiler. Hz. Ali derhal gitti. Peygamber aleyhisselam biri geldi dedi;

-Ya Rasulallah, bu tarafta çoḫ güvvetli bir harb var.

-Muhaggag Ali'dir.

Sultan kölesiñe dedi;

-Git, baḫ eġer o Aliyse meñ seni köleliḫten azat edecem.

Bu o yere getti. Baḫtı Ali. Köleliḫten azad oldu. Yirmi dört saat geçmeden orayı daġıttı Hz. Ali. Ondan sonna peygamber aleyhisselam dedi;

-Sen dön Medineyi Münevvereye Fatıma seni beḫler. Çocuḫlar seni beḫler.

Sonra da geri gitti. Bunnarı 'Siret' ten ohuruduḫ. Köyde iki yerde oḫunurdu. O zaman televizyon yoḫ, radyo yoḫ. Ama öyle bir söhbet vardı. Herkes şimdi eviñde oturar. Ne kimseden haberi var ne kitaptan. Aba Müslüm ohurduḫ. Seyyid Battal Gazi ohurduḫ." (KK:35)

Kaynak kişiler mevzu bahis olan kitaplar okunduğunda herkesin bir duygu seli yaşadığını, menkıbelerin insanların kalbine nasıl dokunduğunu şöyle ifade etmektedir;

2. Menkıbe

"Hz. Peygamberiñ İbraham adındaki oġlu öldü. Oña taglim verdi. Dedi;

-Ya İbrahim, sana iki meleḫ gelerse eger ki derse rabbiñ kimdir? Nebiñ kimdir? Rabbim de Allah. Nebim de Hz. Babam Muhammed Mustafa.

Deyende peygamber aleyhisselam aġladı. Hz. Ömer öyle eliñi başıña vurdu öyle aġladı ki dedi;

-Ya Rasullallah, bu mübareg daha altı yaşındadır. Şer buña ermedi. Galam buna erişmedi. Sen oña söylürsün. Ya ben Ömer'iñ hali ne olacaḫ?

Dedi. Bu kitap oḫunanda sen dayanabiler misiñ? Yüreġimiz dolardı hep." (KK:35**)**

Menkıbelerde topluma çeşitli dinî mesajlar verilmekte, bazı dinî öğretiler sunulmakta, insanların bu dünyada nasıl bir yol izlemesi gerektiğiningöstermektedir. Nitekim aşağıdaki menkıbede insanlarınsadece dış görünüşlerinebakılarak kişinin dinî mertebesi hakkında yorum yapılmaması gerektiğini vurgulanmaktadır;

3. Menkıbe

"Harabat ehliñe hor baḫma, viraneye ait defineler var. Bunuñ bir hikâyesi de var;

Erzurumlu İbrahim Haggı hazretleri var. Hasangale'de durur mezarı. Onuñ iki tane oġlu varmış. Biriniñ adı Şakir, biriniñ adı Zâkir. Şakir içkiciymiş. Zâkir de namazlı niyazlı birisiymiş. Gırḫlar var güvercin şeḫlinde. O gırḫlardan bir tanesi ölüyor. Otuz dogguz tane galıf. İbrahim Haggı hazretleri namaz gılan oġluña diyor ki;

-Meñ seni götürürf gırḫlara gatacam. Gırḫlardan bir tenesi ölmüş.

Oda diyer;

-Tamam, baba gideḫ.

Çıḫırlar galeniñ başıña. Giderken o öteki oġlunuñ içki içtiġiñi biliyormuş. Gidiyir bu içkiciye diyor ki;

-Meñim Şakir içki içiyir. Borcu var mı?

-Var.

Borcuñu ödüyor. Diyer;

-Bundan sonna daha Şakir'e içki verme.

Bunnar galeye dogru gidirler. O içkici oġul gelir içkici dükkânıña. İçkici deyir;

-Verememem. Babañ geldi. Seniñ bütün borcuñu ödedi. Bundan sonna Şakir'e içki verme dedi. Galeye gitti.

-Eyvah, babam meñim içki içtiġimi annadı demeḫ.

Bunnar gidiyirler galeye. Çıḫıyırlar. İbrahim Haggı hazretleriniñ oġlu namaz gılır, Guran oḫuyur. Gırḫlar böyle gelir, durur. İbrahim Haggı hazretleri deyir;

-Oġlum, kendini at.

-Baba, atayım mı?

-Atla.

Bir cesaret edif atamıyor. İçkici arḫadan geliyir.

-Baba, meñ atayım mı?

Deyir.

-At, oġlum.

Diyir. Ya Allah, Ya Bismillah atıyir. Bu gidir gırḫlara garışir. O zaman İbrahim Haggı hazretleri diyir;

-Harabat ehliñe hor bahma Zâkir, viraneye ait defineler var." (KK:41**)**

Anlatılan menkıbeler arasında sadece yazılı bir kaynaktan okunan yukarıdaki hikâyeler değil din ululları, peygamberler, veliler gibi şahsiyetlerin hayatları üzerine de anlatılmaktadır. Bunlardan biri de Veysel Karani'nin Hz. Muhammed'i görmeye gidip, annesine verdiği sözü tutabilmek için peygamberi göremeden geri gelmesini konu edinmektedir;

4. Menkıbe

“O Yemen elleriñde çoban idi. Çobanlıḫ ederdi. O yıġdıġı parayı da tesatlıḫ ederdi. Geldi deveniñ yanıñda yattı çoban ıdı. Bunun üryasıña geldi ki mübaregiñ göyñü helva istiyir. Geldi dedi ki bir lehette Arapça bir saat. Anasına dedi;

-Ana meñe bir lehet mühlet vereceñ. Bir bu gadan da helva edeceñ.

-Sen nedeceñ.

Dedi;

-Sen hazırla ana. Meñgidecem. Ama baḫsenden bir saat izin aliyrim.

Bu gitti mübareġin gatıña çıḫtı. Hanımı dedi ki;

-Bugün Tur’a gitti Tur’u çiġneye.

Dedi;

-Anamdan bir lehette izin almışım. Aha o mübareg gelende muñu hediye ver.

Hanımı dedi peygamberiñ;

-Beḫle gelir camiden.

-Yoḫ, men anamadan bir lehette izin almışım.

Geri döndü geldi deveniñ yanıña. Mübareg geldi sordu;

-Ya Hatice bize kim geldi böyle duvarda şölvesi duriyir? Güneş kimin parliyir.

Hatice annemiz dedi ki;

-Adım Veyistir. Aha muñu da mübarege ver dedi. Beḫle gelir dedim. Anamıñ izni bu gaderdir men gidecem dedi.

Mübareg de;

-Keşge seniñ gözleriñ meñ olaydım da meñ oñu göreydim.

Âşıḫ Veysel dönende bunarda yıġılmış, oturiylardi erkeḫler. Dediler;

-Nerden gelirsin?

-Filan yerden.

-Ne zamannan çıḫtın.

-Bir saatte.

Diyende bunuñ üstüñe küldüler. Dedi;

Neçün sen ettiñ sultanım?
Dünyda her adam vardır.
Çift ne der ise sultanım.
Saati gün edeñ vardır.
Heç bile çeḫsen nareyi,
Saymaz fagiri, fuḫarayı.
Sordum meñ de bu hareyi.
Dediler burda gideñ vardır.

Bunu Âşıḫ dedi. Âşıḫ Veysel dedi.Şimdi o oralı deġildi. Yemen elleriñdeydi. Artıḫ sonnadan gelmiş, oralarda galmış. Bunnarı hep kitabımdan oḫurdim. Gözlerim görmez olanda o kitapları götürdüm, guyladım. Dediler ki; suya atma. Günahtır. Götürdü, eşdi, guyladılar.” (KK:16**)**

Anlatılan menkıbeler genellikle Hz. Muhammed’in peygamberlikten sonraki mucizevî hayatını konu edinmektedir. Hz. Muhammed’in miraca çıkışı, Hz. Muhammed’e peygamberliğin gelişi, Hz. Muhammed ile Cebrail’in arasında geçen konuşmalar da menkıbelerde yer almaktadır;

Halk arasında anlatılan bir diğer menkıbe ise Hz. Muhammed'in nübüvvetten önceki mucizeleri ve sütannesi Halime'nin yanından ayrılması konu edinmektedir;

5. Menkıbe

"Şimdi o mübareg ögsüz galdı ya Helime ananıñ yanıñda çıḫtı dolandı epeyce bir guru aġacıñ dalıña çıḫtı oturdi. Oturdu;

-Helima ana bu nedi?

Dedi ki Helime ana;

-Yavrum, o hurma aġaciydi. Zamanıñda dal veriydi. Şimdi artıḫ gurudu. Dallar töküldi.

Töküldü diyende Cebrail aleyhisselan insan suretinde geldi. Öyle görülmedi. Dedi ki;

-Ya Muhammed, eliñi aġzıña, aġzınıñ barıñı da aġaca sür. Geri döñ.

Bu nasıl aġzınıñ barıñı sürdüyse sürdügüynen aġac dal verdi, hurma verdi. Ondan sonna onnarı derer yerdi. Onarıñ daha eppeġiñi yemedi. Çünkü gorḫurdu ki bunnar dinde deġil. Götürürdü oḫu yaḫayırdı suyuñ altıñda yeyirdi, suyuñu da içir Allah'ıña şükür edirdi.

O on dört yaşıña girdi. Geldi Helime anaya dedi;

-Maña bir oraġınan bir de ip verirseñ yola çıḫacam.

-Yapma, sen gidemezsin.

-Meñ gidecem.

Dedi. Emrolmuş vaḫit gelmiş. Bu yola çıḫtı gitti.

Hem tevazu,

Hem ganaat.

Yedigi arpadandı

Etmedi o hemhaşı.

Bah dünya gadar yiyireḫ gabullanamiyiriḫ. Bu çıḫtı Hira dağıña gitti. Günüzüñ oranıñ otuñu biçirdi. Oñu baġ edirdi. Götürür oñu satirdi. Arpa eppeġinede verir, getirir, yiyirdi. Başıñı ota goyur, yatırdi.” (KK:16**)**

Aşağıdaki menkıbede de Hz. Muhammed’in peygamberlikten önceki hayatı ve eşi Hz. Hatice ile tanışması konu edinilmektedir.

6. Menkıbe

“Bir gün geldi yanıñdan bir atlı geçti. Ama atlı gördü ki bunuñ ustüñde bir tane ilan durmuş bunuñ üstündegi sineġi govir. İlan resmiñde melake. Neyse bu geldi. Buñun büyüḫ emmisi dinde deġildi. Ne büyüḫ ne kiçig hiçbiri dinde deġildi. Adam dedi;

-Abbas aġam böyle gördüḫ.

Dedi;

-O bizim dinimize döñmez. Döñer mi?

-Hele meñim gördüġümü sizde görün.

Dedi. Bunun emmileri geldi. Nasil bu yatir. Gene ilan sineġiñi gorir. Oturduġuynan eliñi galdırdı kimi ilan dedi;

-Yaḫlaşmayıñ!

Orda onarıñ emmileri dedi;

-Seddahna ya Rasulallah. Baḫ, seniñ diniye döndüḫ.

Bunnar dine döndü mübareġe dediler;

-Hatice ana kervancı istiyir. Seni götüreġ kervana. Gider misiñ?

-Giderim. Ne iş olsa çalışaram.

Dedi. Öyle de göyñü alçağiydi. Bunu geldiler, Hatice anaya getirdiler. Hatice ana duliydi. Bir çocuġu olmuş, ölmüşüydi. Nasıl ki bu garşılaştığıynan esas suratı merhabaya gaḫtı. Gaḫtı içeri girdiler. Girdiler de Hatice ana daha bilmir ki ne ede. Emmileri dedi ki;

-Haggını ges.

-Haggına siz garışmayıñ. Meñim kervanıma gidif geleceḫ o zaman meñ verecem.

Emmiler gettiler. Bu geldi. Hatice ana dedi ki;

-Gaḫ yıḫañ. O üstüñü, başıñı deġiş.

Getti dedi ki öyle bir gövdesi var ki hamurdan beyaz. Bu yaḫandı, yuyuñdu. Çıharttı buña ipeḫten elbise verdi. Geydirdi. Geldi, oturdu, yedi, işti, sabah oldu kervan yola çıḫtı. Hatice ana nasıl aġlıyir, nasıl aġlıyir dalıñdan. Dedi;

-Yoh, men bıraḫmam.

Ben baraber gidecem. Bu yola çıḫtı. Barabar çıḫtılar kervana. Yol boyunca onuñ başıñı şeyan garmaya çalıştı ama yapamadı. Gene mübareg gazandı, gene mübareg gazandı.

Bunnar hep ohunurdi. Ufaġlığımdan taa yaşlınagaçan hep oḫuduhḫdiynediḫ.” (KK:16**)**

Menkıbelerde sadece Hz. Muhammed’in hayatı ve mucizeleri değil Kuran-ı Kerim’de geçen diğer peygamberlerin de başlarından geçen olaylar da anlatılmaktadır.

Bunlardan biri de Kurân-ı Kerim'de bahsi geçen Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i Allah'a kurban etmesi olayını anlatan kıssadır;

7. Menkıbe

"Mübareg İsmail'i babası götürdü ya orda İbrahim'e Cebrail dedi ki;İsmail'e eliñ galdırma. Goç gurban geliyir. Artıḫ getirdi goçu gurban ettiler. Biz de her yıl güjümüz yettiġince gurbanımızı keseriz. Ama İbrahim aleyhisselam demişti ki;

-Meñim bir oġlum olsuñ gurban kesecem.

Bu gitti geldi. Dediler ki; deve keseceḫsiñ, kesdi. Goyun keseceḫsiñ, kesdi. Goç keseceḫsiñ, kesdi. Sonunda dedi Cebrail;

-Ya Halil, bizim için oñu gurban eyle gel.

Bu geldi anasıña. Dedi;

-Hacer, meñ oduna gidirim. İsmail'i de beraber götürecem.

Odun mânâsıyla İsmail'i götürir. Gaḫtı bunuñ gözleriñi sürmeledi anası, elleriñi gınaladı. Anca oduna yola vurdu. Bu aldı gitti. Anası gaḫtı namaz gılanda kafir şeytan garşısıña tikildi;

-Ya Hacer, seni gandırdı, götürdü oġlanı kesmeye.

Diyende anası bir şaşırttı. Şimdi onuñ için şaşgınlıḫ oliyir. Dedi;

-Kafir sen nedir düşmüşsüñ aya?

Oġlanı götürdü böyle bir dağıñ döşüñe. Ama oġlan baḫır ki babası ağlıyir. Hem dolanir, hem ağliyir;

-İsmail, sen böyle otur. Meñ gidim oġlum. Ağacıñ yeriñi edim gelim.

Aġacı mani edir. İsmail yanız galanda şeytan geldi.

-İsmail, babañ seni boġazlamaya getirdi.

Gaḫtı, nasıl daş attığıynan bunuñ gözüñü töḫdi. Babası geldi İsmail'e dedi;

-Niye aġliyirsen oġul?

-İnkarlama. Allah ile gavle girmişsiñ. Meñ hazırım. Meñim ganlı köyeġimi anama gösterme bir. Golarımı bağlama iki. Gözlerimi bağlama üş. Açıḫ bıraḫ. Meñi serbest bıraḫ. Meñ sennen birliḫte geliyrim.

Götürdü bunu Kabeye garşı goydi. Yetmiş defa vurdi. O bıçaḫ onu kesmedi." (KK:16**).**

Yörede peygamberashabının başından geçen olayları konu edinen menkıbeler de anlatılmaktadır. Bu menkıbe de Hz. Halit ve eşi arasında geçen bir olayı konu edinmektedir;

8. Menkıbe

"Bir gün Hz. Halit peygamberimiziñ yanıña gider. Diyer;

-Ya Resulallah müsaade ederseñ bir şey soracam.

-Sor ya Halit.

-Ya Resullah bu dünyaya ne gader güzelliḫ indi?

-Halit işin yoḫdur mu seniñ?

-Efendim meraḫ etmişem.

-Ya Halit dünyaya üç güzelliḫ indi, biri Yezid Mervan oğlu Constantine verildi, biri seniñ aileñe verildi. Biri de bütün dünyaya dağıldı.

Bu cumadan çıḫıyir geliyir.

-Ya Hatun hele üzüñü aç.

-Ya sen ne söylüyürseñ ne diyirseñ? Sen şeriaate garşı gelirseñ.

Halit der;

-Meñ saña gocalıḫ haggımı helal etmirem sen üzüñü açmazsañ. Garı gocanıñ hakları birbiriñe çoḫtur.

O zaman bu üzüñü indirdiġi zaman Hz. Halit bayılır tüşür. Galḫir bir lailahe illallah diyer. Garısı;

-Ya Halit nedi bu ettiġiñ?

-Ya hanım men öyle bir şey ettim ki açtırdıġıma da pişman oldum. Özür dilerem.

-Yoḫ, bah şimdi meñ saña bir şey deyim. Meñ de garılıḫ haggımı sana haram edirem señ maña söylemezseñ ne olduġunu.

Bunu dediği zaman garşılıḫlı ya şeriaatımızda Halit buna deyir ki;

-Meñ bu gün peygambere -ama peygamber orda söylüğör Ya Halit diyor tedbirli ol kimseye bir şey deme-söyledim dedi ki dünyaya üç güzelliḫ indi, biri Yezid Mervan oġlu Constantine verildi, biri seniñ aileñe verildi. Biri de bütün dünyaya daġıldı.

Garı sabağnan galḫır. O arada işte Halit'e haber gelir;

-Ya Halit falan yerde çoḫ Müslümanlar sarġıdadır. Oraya gideceḫseñ.

Halit galḫir üstünü guşañır. Ailesinnen görüşür, gidir. Hanım muña sorur;

-Ya Halit gej mi döneceḫsiñiz?

-Belki yirmi gün çeḫer. Belli olmaz.

Diyer. Görüşür. Azıġıñı alir. Gidir. Bir ay çeḫer harp. Bir ay sonna gelir hanım evde yoḫ. Gezir. O gomşuya gidir, bu gomşuya gidir nereye gidirse hanım evde yoḫ. Gidir peygamberiñ yanıña. Diyir;

-Ya Resulallah Hanım evde yoḫ. Ne ki gelmişem dört beş saattir o gomşuya goşuyram bu gomşuya goşuyram yoḫ.

Efendimiz baḫ diyir genede. Baḫır yoḫ. Aḫşam yine peygamberimiziñ yanıña gelir. Soror;

-Ne oldu ya Halit?

-Ya Resulallah vallah bulamadım.

-Ya Halit men saña bir şey deyim. Olmasıñ sen cuma günü meñden bir şey sorduñ oñu gettiñ hanımıña söylediñ?

-Vallah, söyledim.

-Sen Allah'ıñ huzuruñda büyüḫ günaḫ işlediñ. Çabuḫ tövbe et. Atıñı biñ peşiñe düş. O yüzde yüz Yezid'iñ oġluña getti.

Bu gelir. Ama hanımı buñu yolcu eder harbe gönderenden sonna gaḫir Yezid Mervan şehriñe inir. İnir ki orda birisi merkebnen odun satir. Diyir;

-Odun gaç lira?

-On tümen.

-Al sana on beş tümen. Odunu indir meñi miñdir. Meni Yezid Mervan şehreñe götür.

O da öyle hemen buñu alır, miñdirir, Yezid'iñ yanıña götürür. Gedir oroyu izliyir. Yezid'e yetişir. Daha da buñu heç kimse bilmir ta ki Halit dönene gader. Halit gelir muñu

sorur soruşturur. Yezid Mervan şehriñe gelmesi aḫşama galir. Bir baḫır bir çadır düzüñ ortasıñda. Gedir yanıña bir gadın varmış. Diyer;

-Sen kimseñ?

-Vallahi meñ çoḫ büyüḫ bir hata yaptım. Hanımımnan dilleştim, döġüştüm. Hanım çıgıf Yezid Mervan'a gelif.

-Ya geldi bir geje burada galdı. Meñ çoḫ yalvardım. Durmadı. Biz müsülmanıḫ ama doġrudan doġruya seniñ gibi bir adam görmediḫ ki onuñ üzeriñde dile geleḫ, dine geleḫ. Gadın Halit'iñ garısıyam dedi. Durmadı Yezid'e yetişecem dedi. Getti Yezid'nen evlenif bizim duyduġumuza göre.

Orda Halit atıña mineñde ordakiler de şahadet getti;

-Biz de İslâm uġrunda ölmeye hazırıḫ dediler.

-Meñim gocam biñ tane adama bedeldi. Öyle goçaḫtı. Meñ de örgenmişem. Meñ de gılış çeḫerem. Ama Ya Halit meñim o gocamı bir hafta dediler sen öldürüfsen ama meñ kin çeḫmirem. İslâm yoluñda go ölsüñ.

Orda buñu Halit'e söylüğör. Halit biraz şüpheleniyor.

-Olur mu bunlar meni yanlış yola götüre, öldüre.

Beraber gidirler işte, şehre giriyirler. Garı diyir ki;

-Meñ gelmem. Seniñ işiñi yaparam. Gapıcıynan gonuşaram. İzin alaram ama gedende sennen gelmem. Onnar meñim gocam öldüġü zaman yani bir yanlışlığıynan öldürülmüş Müslüman olandan sonna siziñ gılıcınızla ölüf. Öyle bilirler meñi de taniyirler. Öyle bir pehlivanıñ garısı olduġumçün. Meñ gelmeyim ama burada işini yaparam get.

Bu gidiyir. Gapıyı açiyir ki hanımıyla Yezid Mervan'ıñ oġlu sarılıf yatışirler. Halit diyer;

-Gaḫıñ!

O zaman garısı diyer ki;

-Constantin galḫ bu Halit'iñ neresidi? Şehriñe bela geldi galḫ!

Bu gaḫir galḫmaz peygambere küfreder.

-Señi o mu yolladı?

Diyer. Halit;

-Ya hatun, ya Constantin imana gel bıraḫıp gidecem.

Bu gene peygambere sövür.

-Vur! Meñ gelmem imana.

Halit diyer;

-Biz de bastıġıñı öldürmeḫ yoḫtur. Sıra seniñdi sen vur.

Ne gader gelirse Hz. Halit buñu galḫanla garşıliyir.

-Ya kafir son hamlemdir imana gel.

Diyer. Vuror gılıcı boynuñu gopardır. Gadın yetişir başa sarıliyir;

-Vererem serimi vermem yarimi.

Diyer. Onuñ da saçlarıñdan beraber oñu sarıyir. Halit buñu çeker. Asker yörüyür. Epey bir gırgın olur orda. O gadınna gızı da buñu götürürler tam İslâm üzere götürende arḫadan gelen askerle bir daha çarpişiyler. Garıda gızı da orda ölürler. Hz. Halit ordan dönen Müslümanlara onarıñ mezarıñı eştirir. Döner gelir.

-Ya Rasulallah geldim. Gittim onlar dine gelmedi. Vurdum başıñı. İndi elli pehlivan olsa onuñ eliñden alamaz.

-Alın götürüñ felan maġraya atıñ. Gırḫ gün aj goyuñ. Aj olañ her şeyden vazgeçer.

Der mübarek. Bunu üş gün yoḫluyurlar, bir hafta yoḫluyurlar, on gün, gırḫ gün gedir maġranın aġzıñı açirlar ki imkânı yoḫ bıraḫmiyir başı. Aj da galıf, gene bırahmiyi. Aynı günü de Cuma bunnar gediyler. O zaman peygamber diyer ki;

-Gelin dua edḫ haj ayıdır millet de haja geler maġara gapansın bunuñ şerriñden gurtulsuñ millet. Cenabı-ı Allah bu ne biçim olur ki gırḫ günde ajlıḫtan gene güjü guvveti yeriñde. Kimse buñu ayiramiyir.

Garı o zaman öyle baġırıf ki hajıñ heç bir tarafıñda bunuñ sesiñi duymayan galmaya. Şimdi diyer tam zamanıdı. Onun sesiñi duyan hajılarıñ hajı gabul olmır. O gadınıñ sesi her kime gelerse ya döner geler haj gidebilmez ya da zaten hajı kabul olmaz. Şeytanıñ böyüġü odur. Öyle bir Müslüman hanımıñ sonuña baḫ.” (KK:22)

Yörede derlediğimiz kimi menkıbelerin konusu da tarihi olaylardır. Ayrıca masal niteliği taşıyan menkıbeler de bulunmaktadır. Olay örgüsü ve anlatılış şekli bir masal edasındadır. “Sin şına girende Arabi zahir olar” adlı menkıbe de böyle bir nitelik taşımaktadır. Bu menkıbede de önemli bir tarihi şahsiyet olan Kanuni Sultan Süleyman’ın başından geçtiğine inanılanbazı olayları masal edası ile anlatılmaktadır;

9. Menkıbe

“Bir zaman bir şeyḫ varmış Yavuz Sultan Selim’iñ zamanıñda. Şeyh kötmüş. Devamlı meñ çoḫ eyiyem dermiş. Bir gün Şam’a harba hazırlaniyir geliyir ki ‘Sin şine girerse Arabi zahir olar’ diye yazir bir kitafta. Sultan şeyhim gel diyir;

-Sen özüñü çoḫ övürdüñ. Bu nedi?

-Bu bir masaldır. Ağızdan ağıza gelmişti. Yazar orda ‘Sin şine girerse Arabi zahir olar’

Bunlar gelirler Şam'a giriyirler. Şam'da gidirler traşa. Traş olan zamanı berber ağlir.

-Niye ağliyiñ? Gel ağlama. Para için señ mi ağlarsan meñ seniñ parañı vererem.

Diyirler.

-Yoḫ. Paraya ağlamadım. Burada sizden bir tenesi geldi. Meñ traş eyledim. Paraya ulaşamadı. Dedi o sizin Allahıñız meñim ayağımıñ altıñda. Oñu tutuf içeri attılar.

-Nerde?

-Aynı aa bu berberde. Az bir şey binayı bu yaña çehtim. Ama aa burada oturdu. Burada traş eyledim.

-Meni o Arab'ıñ yanıña götü.

-Şeyhim söyle ne oluftu?

Şeyh yine der;

-Bir temsildi.

Alir, götürürler. Diyer ki;

-Hayır.

Sultan Süleyman'a diyerler ki vuraḫ buñu.

-Hayır meñ bir hamama gidim. Ondan sonna.

Askerleriñe haber verirler. Gidirler hamama. Hamamda o Arap gelir bunuñ yanıña. Deyir;

-Anadolu'nuñ sultanı sen hoş gelmişseñ.

-Tanıyamadım.

Diyer.

-Tanımañ lazımdı. Yazılıf gapıya. Meni sen gurtaracañ sin şına girifse.

deyince bu uyanıyor. Gelir;

-Nasıl oldi?

-Valla, meñim ayaġımıñ altıñda bastıġım yerde çoḫ guvvetli para, gızıl var. Onnar paraya tapir. Onarıñ da Allah'ı paradı. Ama demedim çıḫartmasınnar. Ayaġımıñ altıñda olduġunuñ işaretiñi verdim. İyi bilirseñ mi?

-Bilirem.

İşte o zaman Sultan Süleyman yine şeyhi seslir.

-Şeyhim cevap ver.

Şeyh baḫir.

-Hele buraya bahale. Hamamda Anadolu'nuñ büyüġü Sultan Süleyman bir Arab'ıñ arḫasıñı sıvır Arap buñu gandırıf özüñü yaḫar.

Arap deyir ki

-O zaman bıraḫ diyir. Çeḫil Sultan Süleyman. Çaġir seniñ bu şeyhiñ seni başıña felaket getirer. Demesinner meñi tanımadıġüçün.

O Arap'ta bir evliya. Çeḫil diyer. Bunnar gelirler. Emir verir gelir. Berberiñ orda durur.

-Berber saña ne dedi o Arap?

-Dedi ki sizin Allah'ıñız meñim ayaġımıñ altındadır. Tutuf içeri attıḫ.

-Eşiñ burayı.

Diyer. Eşince ordan çoḫ guvvetli bir variyet çıḫar. Siz paraya tapırsıñız deġil mi? Bu doġru söylemiş. O zaman emir verirler Arab'ı çıḫardirler. Sultan Süleyman'da Şamı'ı fethedir. Gelir. Gelir tam gapıdan keçeceġi sırada;

-Şeyhim oḫu. Gedende de yanıldıñ, gelende de yanıldıñ.

Gelir diyir.

-Şeyhim señ meñ şeyhim diye meñim bu gader işime garıştıñ gutubu bul evliyalarıñ büyüġü kimse. Sana gırḫ gün müsaade.Kim dir bu gader bir Arap geldi hamamda görüştü sen böyle dediñ. Heç bir şeyi maña açıḫlamadın. Oruyu da fetheddiḫ geldiḫ.

Bu gidir aġliyir. Arvadı diyir;

-Niye aġliyirsen?

-Sultan Süleyman meñe kutubu bul dedi. Kutup havada olar. Bu zalim biridi.

Bu gidir otu doḫuz gün bajaya çıḫır, pencereye çıḫır oroyu beḫliyir. Arvadı da döġürmüş devamlı. Arvad dermiş kutubu yerde arar bu dellenmiş. Gırḫıncı gün buna haber geliyir;

-Seni kutubu bulmañ için get felan deġirmen yoluñda bir tenesi geleceḫ seni görende gaçacaḫ. Saḫın peşiñi bıraḫma. Peşiñe düş. O sene kutubu bulacaḫ.

Bu gidir bir eskiciniñ yanıña. Eskici diyir;

-Bilirem niye geldiġiñi. Dur. Şimdi geleceḫ. Kutubu o bilir. Sen davrañ onu tut.

Eskicide de var. Bunu görür görmez taniyir. O ara bir baḫır ki başında bir tavuz kuşunuñ ganadı gelir bağıra bağıra, türkü diye diye. Gelir gelir gelir Sultan Selim'de yavaştan galḫir. Buña yanaşır bunuñ üstüñe gedende bağırır;

-Eskici yalan söylür men döġülem.

Gaçir ama gurtaramiyir. Sultan Süleyman buñu tutur alır götürür. Diyer ki çabuḫ maña kutubu bulacaḫsıñ. Diyer;

-Ahşam millet namaz gılanda Saliha Camisiñde namaz gıldıġıñ zaman señ get mimberiñ altıña gir. Orda saḫlañ. Millet eġilsiñ getsiñ. O zaman gendin gözünnen görersiñ kutubu.

Bunnar namazı gılir, geri çeḫilir. Yatsı namazı geleceḫ sıra baḫır ki gapı açıldı Hz. Peygamber geldi. Geldi ketçi mimbere. Ama Sultan Süleyman'dan soror;

-Hadi çıḫ ordan. Seniñ bulunañ adamlarıñ ne oldu?

-Vallaha men bilmirem.

Diyer. İşte söyleneñ söyletti diyer.

-Kutup kimdi bulduñ mu?

Diyir.

-Gelerler efendim. Şimdi geler.

Gapı açılır başıñda deri olan geler. Ondon sonna eskici geldi. Ondon sonna Arap geldi. En sonuñda da baḫır ki şeyhiñ arvadı geldi.

-Şeyhim ne oluf?

Eyle bahir. O zaman şeyhiñ arvadı açıḫlir;

-Ya Resullalah bu meñi otuz doḫuz gün döydi. Meñ dedim ki; kutubu göyde arama iñ yerde ara. Bu meñi döydi yıldızlara baḫirdi. O geje maña yendi. Meñ señi gördüm. O da der meñ señi gördüm. İşte o zamana Sultan Süleyman Sin Şam'a girerse Arabi zahir olar.

Sultan Süleyman Şam'a girdi. Bu şeyler açıḫlañdı. Arabıñ da haggı arañdı. Şeyh'ıñ da ne olduġu ortaya çıḫtı işte." (KK:22)

Kanuni Sultan Süleyman hakkında anlatılan ve tarihi gerçeklik algısı taşıyan bir diğer menkıbe de şu şekildedir;

10. Menkıbe

"Ey göñül bu dünyadır gelir geçer. Ey kimselere yüḫ olmaz can amanattır bu dünyaya mülk olmaz. Can cananıñdır. Can Allah'ıñdır. Gelir birgün alır agıbet. Can emanet bu dünyaya, mülk olmaz. Bu dünyaya gelen gitmeḫ içindir. Sultan Süleymen'e Azrail geldi. Dedi;

-Ya Sultan Süleyman hazırlañ. Bugün seniñ vahtıñ tamamdır.

-Ya Azrail, meñim canımı alma.

Dedi;

-Allah'ıñ emridir. Bugün seniñ vahtıñ tamamdır. Senin imkânıñ yoḫtur.

Dedi;

-Meñ ölürsem bu Mescid-i Aḫsa'yı yaḫtırırlar. Mescid-i Ahsa yarım galacaḫ.

Azrail dedi;

-Meñ señi öyle öldürecem ki heç kimse bilmeyeceḫ.

Sultan Süleyman asasıñı vurdu yere. Asaya dayañdı Azrail bunuñ ruhuñu aldı. Öyle asanıñ üzeriñde timtik galdı. Yıḫılmadı. Cinlere yaptırırdı Sultan Süleymen Mescid-i Aḫsa'yı. Cinner de baḫtı ki Sultan Süleyman devamlı bunnarııñ üstüñde durur. Mescid-i Aḫsa bitti. Bir sene o asañın üzeriñde ölü galdı Sultan Süleymen. Bilmedi o cinner. Asaya direnmişti. Bir sene sonra aġaç gırıldı yere düşende Süleymen'de yere tüştü. Cinner geldi dedi ki;

-Ya bizler fuzuli çalışmışıḫ. Bu bir senedir ölüf.

Ee Sultan Süleymen'e galmıyañ dünya kime galacaḫay sagolasan. Cinner Mescid-i Aḫsa'yı yaptı. O cinneriñ diliñi bilerdi. Kuşlarıñ diliñi bilerdi. Herbir şey onuñ emriñdeydi." (KK:27)

Yörede Zaloğlu Rüstem'in hayatını anlatan bir menkıbe halk arasında anlatılmaktadır. Kaynak kişi bu menkıbenin çok daha geniş çaplı olduğunu fakat kendisinin bu anlatıları unuttuğunu dile getirmiştir;

11. Menkıbe

"Böyüḫlerimiz bunnarı anladardı. Ceng de oḫurlardı. Onnar İran'ın benzetmesiydi. Hz. Ali giderdi. Dediler ki bir şehirde Müslüman galmaġa. İrandan getti orayı Müslüman etti geldi. Zaloglu Rüstem de getti oraya. Onnar oġluyla öyle ayarladılar ki oğlunnan güleştirdiler Zaloglu Rüstem oğlunuñ başıñı kesti. O zaman burada bıraḫıp gidende garısı demişti ki;

-Pekalâ, sen bu oğlan olarsa sen nasıl tanırsañ nasıl bilerseñ?

Anası o zaman çıḫarıp oğluña bir bezimet vermişti;

-Buñu boğazıña sararsañ buñu da goluña bağlarsañ meñ geler bularam. Bu babanıñ hatırasıdır. Babañ getti yirmi yıl geşti gelmemiş. Sen de yirmi yaşıña girdiñ. Babañı get İran'da ara. Gayıbolduysa babañ orda oldu.

Orda da pehlivan ariyirler bunu yıḫmağa. Oğluñu getirirler. İşte yıḫıp kestiği zaman nuḫsayı görür ama ne fayda? İş işten geçir. O zaman Zaloglu Rüstem İran'ı çoḫ gırıyir." (KK:22)

Cenk kitaplarında okunan kimi menkıbe parçaları hâlâ halkın muhayyilesinde yer almaktadır. Kaynak kişiler olayları bütünü ile hatırlamasa bile metinlerin büyük bir çoğunluğunu hatırında tutmuştur. Şimdilerde bu kitaplar eskiden olduğu gibi insanların bir araya gelmesi ile okunmasa da özellikle yaşlı kimseler tarafından aynı heyecanla

okunmakta ve günümüz nesline yeri ve zamanı geldiğince anlatılmak suretiyle yaşatılmaya çalışılmaktadır.

4.3.Masallar

Masal, nesir şeklinde söylenen din ve inanışlardan bağımsız, hayal ürünü olarak ortaya çıkan ve anlatılanların inandırma kaygısının olmadığı anlatı türüdür (Boratav, 1969: 150). Masal kelimesi Habeşçe kökenli "mesl", Ârâmice "maslâ" ve İbranicedeki "mâsâl" kelimeleriyle Arapçadaki "mesel, mâsâl" kelimelerinden türemiştir (Elçin, 1986: 368). Masal kelimesi yerine Türk dünyasında çorçok (Teleütler), ertek (Kazaklar, Kırgızlar), ertegi/ü (Kazaklar, Kırgızlar), ımak (Sagaylar), nıbah (Şorlar), sersek (Şorlar), nağıl (Azerbaycan), hallep (Çuvaşlar), çoçek (Doğu Türkistan); Anadolu'da masal için "metel, mesele, matal, hekâ, hikâ, hikiya, hekeya, oranlama, ozanlama ve nagıl" gibi terimler kullanılmaktadır (Sakaoğlu, 1973: 7-10).

Sakaoğlu masalların"Üstün fikrin, idealin hiç değilse hayal âleminde gerçekleşmesini sağlamak; güçsüzlüğümüz sebebiyle doğru olduğunu bildiğimiz halde gerçekleştiremediğimiz bazı ideal fikirlerin tahakkukuna yardım etmek"için yaratıldıklarını ifade etmektedir (Sakaoğlu, 2012: 159-160).

Halk muhayyilesinde yüzyıllardır yaşayan, içerisinde olağanüstü kişiler ve olayların bulunduğu, belli kalıp sözlerle başlayıp belli sözlerle sona eren, zaman ve mekân kavramı belli olmayan sözlü anlatım türüdür (Seyidoğlu, 1985: 149).

Nesirle söylenmiş ve dinleyicileri inandırma gibi bir iddiası olamayan tamamıyla hayal mahsulü olan mensur bir türdür (Alptekin, 2002: 11).

Günay'a göre masallar "Birçok araştırıcının kabul ettiği gibi sadece çocukları eğlendirmek için anlatılan bir edebi tür değil, aynı zamanda okuryazar olmayan halk için okuryazar halkın romanı ve hikâyesi olmaktadır. Bugün hâlâ Anadolu'da masal ve halk hikâyesi anlatma ve dinlenme geleneği canlı olarak yaşamaktadır. Masal, roman ve hikâyenin ilk şekli olarak kabul edilebilir" (Günay, 1975: 2).

Masal, içinde olağandışılıkların sıkça rastlandığı, karakterleri olağanüstü varlıklar ve insanlar olan, belli başlı kalıplaşmış sözler ile başlayıp biten, zaman ve mekânın tam olarak bilinmediği sözlü anlatım türüdür (Sakaoğlu, 2007: 2).

Elçin masalı; "köklü bir geleneğe bağlı, kolektif karakter taşıyan, 'hayâlî-gerçek', 'mücerret-müşahhas', 'maddî-manevî' bir takım konu, macera, vak'a, problem, motif ve unsurlar, nesir dili ile, vakit geçirmek, insanları eğlendirirken terbiye etmek düşüncesinden hareketle, husûsî bir üslupla anlatılan ve yazılan bir tür" olarak tanımlar (2014: 369).

Şimşek, masalların belli başlı özelliklerini şöyle sıralamaktadır: Masallar uzun olarak anlatılırlar. İçersinde manzum parçalar bulunmak ile beraber mensurdurlar. Başında, ortasında ve sonunda çeşitli vesileler ile kalıp ifadeler kullanılır. Sade ve anlaşılır bir dille anlatılırlar. Yayılmaları sözlü olarak gerçekleşir. Masalın geçtiği yer, zaman, mekân ve olaylar olağanüstü özellikler gösterir.İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır. Masallarda toplum hayatının izleri görülür. Masal kahramanlarının dua ve bedduaları genellikle kabul olur. Kahramanların olağanüstü yardımcıları ve zekâlarını kullanarak zor durumlardan kurtulurlar. Masalların içerisinde diğer halk edebiyatı ürünleri de yer alır(Şimşek 1990: 3-7).Masalların şekil özellikleri ise şunlardır:

-Masallar uzun metinlerdir. Hatta birkaç gece süren masallar vardır.

-İçerisinde manzum kısımları bulunmakla birlikte masallar genellikle mensurdur.

-Masalların başında, sonunda ve ortasında kullanılan formeller bulunmaktadır.

-Masal dili sade ve anlaşılırdır.

-Masallarda halk edebiyatının diğer türleri yer almaktadır

Masalın en küçük unsuru olan motif, masalı somutlaştıran en önemli kısımdır. Masallarda en az bir motife sahip olması gerekir ve bu motif bir masalda genellikle bir defa kullanılır. Bir defaya mahsus olarak kullanılan motif genellikle masalın sonuna kadar bir daha görülmez ama nadiren aynı motifin bir masal içinde birden fazla kullanılır. Bazı motifler ise birer defa görülmelerine rağmen, masalın daha sonraki bölümlerinde tekrar

karşımıza çıkarak baş tarafta hazırlayıcı bir fonksiyon ifa etmektedirler (Sakaoğlu, 2012:76).

Masallarla ilgili önemli çalışma konularından birisi de masalların tasniflenmesi meselesidir. Dünya masallarının tasniflenmesi üzerine Antti Aarne, Stith Thompson gibi araştırmacılar tarafından tasnif çalışmaları yapılmıştır. Antti Aarne, masalları üç grupta ele almıştır:

1)Hayvan masalları

2)Asıl halk masalları

3)Fıkralar

Thompson, bu tasnifi genişleterek "The Types of the Folktale" adlı eserinde masalları beş ana başlık altında sınıflandırmıştır:

1)Hayvan masallar

2)Asıl halk masalları

3)Fıkralar

4)Zincirlemeli masallar

5)Sınıflamaya girmeyen masallar (Şimşek, 2001: 71).

Türk masalları üzerine ilk tasnif çalışmasını W. Eberhard ve P. Naili Boratav "Typen Türkischer Volkmarchen adını verdikleri çalışmalarında yayınlamışlardır. Türk masallarında yer alan tipleri 23 başlıkta toplanmışlardır:

1)Hayvan Masalları

2)Hayvan ve İnsan Masalları

3)Hayvan veya Bir Ruh İnsana Yardım eder

4)Tabiatüstü Bir Ruh veya Hayvanla Evlenme

5)İyi Ruh veya Evliyalarla Yaşama

6)Kaderin Hâkimiyeti

7)Rüya

8)Kötü Ruhlarla Yaşama

9)Sihirbazlar

10)Bir Kız Sevgili Bulur

11)Bir Erkek Sevgili Bulur

12)Fakir Kız Zenginle Evlenir

13)Kıskançlık ve İftira

14)Hor Görülen Koca Kahramandır

15)Zina ve Baştan Çıkarma

16)Acayip İcatlar ve Olaylar

17)Acayip Davalar

18)Realist Masallar

19)Acayip Tesadüfler

20)Komik Hikâyeler

21)Aptal, Tembel Erkek ve Kadınlar

22)Hırsız ve Dedektif

23)Akıllı, Hilekâr veya Cimri Erkek ve Kadınlar (Oğuz vd, 2013: 152).

Warren S. Walker ile A. Edip Uysal "More Tales Alive in Turkey"adlı eserlerinde bu 23 başlığı 7'ye indirmişleridir. Bu başlıklar şunlardır:

1)Tabiatüstü masallar

2)Şaşırtıcı ve hünerli istidlâlli masallar

3)Mizahî masallar

4)Ahlâkî masallar

5)Köroğlu

6)Dinî küçük düşürücü masallar

7)Fıkralar (Oğuz ve diğerleri, 2013: 153).

Türk masalları üzerine ilk olarak Radloff Asya Türklerinden masalların da içinde bulunduğu birçok sözlü anlatı türü derlemiştir. Daha sonra İgnacz Kunoş, Rumeli, İstanbul ve Anadolu'yu gezerek Türk Halk Masalları adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bunların dışında Albert Wesselski, George Jacob, Theodor Menzel ve Friedrich Giese gibi isimler de masallar üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır (Seyidoğlu, 1975: 6-7).

Türkiye sahasında Pertev Naili Boratav, Bilge Seyidoğlu, Edip Uysal,Fahir İz, Naki Tezel, Tahir Alangu, Oğuz Tansel Saim Sakaoğlu, ve Umay Günay masallar üzerine çalışan önemli isimlerdendir.

Karapapak-Terekeme Türkleri arasında hikâyecilik ve masal anlatma geleneği oldukça gelişmiş bir seviyededir. İçlerinde saatlerce hatta günlerce sürenler bulunmaktadır. Yörede masal için 'nağıl' terimi kullanılmaktadır.

Yörede geçmiş dönemlerde çok güçlü bir masal anlatma geleneği bulunmakta iken günümüzde gelenek neredeyse yok olmak üzeredir. Masalların yörede hem özel anlatıcıları bulunmakla hem de yaşlılar tarafından çocuklara masallar anlatılmaktadır. Geçmiş dönem çocukları bu masalları inanarak dinlemekteyken günümüz çocukları televizyon ve internetin de etkisi masalları inandırıcı bulmamaktadır.

Yörede anlatılan masalların icra ortamı genelde evlerdir. Geçmişte toplumda geniş aile tipi yaygınken günümüzde çekirdek aile tipi yaygınlaşmıştır. Bu sebeple artık nineler ve dedeler farklı, torunlar farklı evlerde yaşamaktadır. Bu da masal anlatma geleneğinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Ayrıca günümüzde anne babalar masalları genellikle kitaplardan okumayı tercih ettiği için masalların etki gücü azalmış bu durum da çocuklar tarafından masalların öğrenilmesini engellemiştir.Yörede derlediğimiz masallar ile ilgili tespit edebildiğimiz özellikleri sıralamak gerekirse;

1) Teknolojinin gelişmesi, bilgi iletişim ağının yaygınlık kazanması, sosyal hayatta meydana gelen değişiklikler gibi sebeplerle masal anlatımı her geçen gün azalmakta ve bu yüzden de masallar unutulmaktadır. Ağrı yöresinde derlenen masalların da unutulup kısaldığı, işlevselliğini kaybettiği görülmektedir. Televizyon, radyo, telefon gibi teknolojik cihazların yaygınlaşmadığı dönemlerde yörede insanlar boş vakitlerinde hoşça vakit geçirmek için masal anlatmaktayken günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen sosyal hayatla birlikte masal anlatımı neredeyse kaybolmuştur.

2) Yörede derlenen masalların giriş ve bitiş formelleri de artık unutulmaya yüz tutmuştur. Masalların kısalmaya başlamasıyla formeller de terk edilmeye başlanmıştır. Derlenen masallardan sadece "Bir varmış bir yokmuş", "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Develer tellal, pireler berber iken, ben nenemin beşiğini tingir mingir sallarken" gibi birkaç giriş formeli bulunmaktadır. Kimi masallarda "Bu masal da burda bitmiş" gibi kalıplar ile aniden bitirilmektedir.

3) Yörede derlenen masallarda yörenin ağız özelliklerinin kullanılmaktadır.Masallarda sade ve açık bir dil kullanılmıştır.

4)Masalların içerisindeki manzum kısımlar büyük oranda unutulmuş ve masallar nesir formuna dönüşmüştür.

5)Masallardakimekân yoksunluğu Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında anlatılan masallarında da görülmektedir. Yöre masallarının neredeyse tamamında mekân"köyün birinde" diye tarif edilmektedir.

6) Derlenen masallarda belli bir zaman bulunmamaktadır. Masal anlatan kişi başlarken genellikle "evvel zamanda", "zamanında", "vaktiyle", "eskiden" gibi ifadeler kullanmaktadır.

7) Yörede anlatılan bütün masallarda da kötüler cezalandırılır, iyiler ödüllendirilir ve masal biter.

8) Ağrı yöresinde derlenen masallar dinlenirken kişide o olayın gerçekten yaşanmış olduğu hissini vermektedir. Masal anlatan kişi olaylara sanki kendisi bizzat şahit olmuş gibi masalını anlatmaktadır.

9) Masallar olağanüstü özellikleri olan dev, cin, peri gibi varlıklar ile tabiatüstü hadiseler bulunmaktadır. İnsanların bilgisi ne kadar az olursa olağanüstü güçlereo derece inanmaktadır.

10) Masallarda insan hayatına giren yeni değerlere rastlanmaktadır.

Masallar çocuklara ana dilinin özelliklerini, dillerinin her türlü incelik ve zerâfetini, o dili nasıl kullanması gerektiğini, dilin duyguları aktarmada ne kadar önemli bir görev üstlendiğini göstermektedir (Boratav, 1998: 14-15). Ayrıca masallar yaşayan, gerçek kültür hazineleridir. Birçok terim, töre ve geleneksel söyleşileri masallarda bulunmaktadır (Aslan, 2018: 344).

Yalnızca çocuklara değil yetişkinlere de hitap eden masallar kişilerin hayal dünyalarını geliştirenbir türdür. Fakat teknolojinin etkisiyle masallar güç kaybetmektedir.

Günümüzde masalların kaydedilmesi ve korunmasına dair yapılan çalışmalar ile türün geleceğe taşınması sağlanmaktadır. İşte tam da bu amaca hizmet etmek için yörede derlediğimiz masallar geniş konu yelpazesi, kültürel çeşitlilik, toplumun aynası olma gibi birçok özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu masallar 'masal ana'ları tarafından gelenekten geleceğe aktarılmaktadır. Geçmişte varlıklı ailelerin çocukları ise kendilerini yetiştirmek için özel olarak tutulan kadınlar tarafından bu masalları dinlemekteydi;

"Bize hikâye anlatmaḫ için tutulañ gadınnar olardı. Bir gadın tutmuştu babam gene. Biz Şehriye hala derdiḫ. Derdi ki hekâtı anladarken;

-Keloġlan almış çentesiñi çarşıya getmiş.

Normalde torbasıñı alar gider. Ama o günmüze uyarlar anladardı, çocuḫların anlaması için." (KK:11)

Çocuklar ve yetişkinler masalları muhtelif zamanlarda yapılan toplantılar ve sohbetlerde dikkat ile dinlemekte ve kültürel hafıza bu şekildediri tutulmaktadır. Kaynak kişilerimizden biri kendilerine anlatılan masalları şu şekilde tasnif etmiştir;

"Bize annatılan masalları üçe ayırabiliriz;

-Dinî masallar

-Duygusal masallar

-Korḫunç masallar

Korḫunç masalları biz yaramazlıḫ yaptığımız zaman annatırlardı. Bunu yaparsanız siziñ de başıñıza bu gelir deyip bizi gorḫuturlardı. Bir insanıñ veya bir hayvanıñ başıñdan geçen kötü olaylardı. Gejeleri çoḫ söylerlerdi ki daha çoḫ etkilenenlim, bir daha o yaramazlığı yapmayalım.

Dinî masalları annem saġolsun hem dine davet hem de dinî duyguları aşılamaḫ, manevi duyguları bize vermeḫ için anladardı. Genelede böyle sakin zamannarda otururken büyüḫlerimiz söylerdi.

Duygusal masallarda, bizim hayal gücümüzü geliştirmeḫ, güzel huylarıñ gelişmesi, iyiliḫleriñ çocuḫlara öğretilmesi için anladardı. Mesela biz annemi üzdüğümüz zaman hemen o anda başlardı annatmaya; işte bir çocuḫ varmış, annesiñi üzmüşler çoḫ, sonna annesi ölmüş, annesi ölende başıña bunnar gelmiş, böyle devam ederdi. Biz de duygulanır annemi üzmemeḫ için gardeşlerimle birbirimize söz vererdiḫ. Şimdi böyle duruyorum düşünüyorum da eski ne gadar güzelmiş yani. Bize böyle eğitim vererlerdi." (KK:1)

Görüldüğü üzeremasallar hem hoş vakit geçirmek hem de değerler eğitimi açısından önem arz etmektedir;

"Çocuḫlar durmoğordu. Başıma toplurdum bunnarı. Derdim bunnar baḫ yavrum hırḫızlar gelir. Böyle içeri girirler. Elimizi baġlıyarlar. Bizi öldürerler. Öyümüzü toflar götürerler. Aḫıllı oluñ. Gorḫudurdum onnarı." (KK:23)

"Mesela derlerdi. Gadın hamileyken ölmüş. Gömmüşler. Sonra bir gün mezarlıḫtan geçen biri ses duyuyor. Gidiyor, baḫıyor ki çocuḫ mezarda doġmuş, oynuyor. Anneniñ memesiñden süd aḫıyor. O adam o çocuġu bulana gadar Allah ona ölen anasınıñ memesiñden süd veriyor. Cenab-ı Allah oña o rızgı vermiş mezarda bile olsa. Sonra derdi;

-Oġlum, Allah rızgı verendir. Nerde olursan ol, ister kör guyuda, ister dağın başıñda Allah oñu saña ulaştırır. Ama sen rızgıġ içim ömür boyu çabala." (KK:1)

Çocuklara anlatılan korkunç masallarda geçen bir diğer karakter de Türk Dünyasında önemli bir yere sahip olan ve keramet ehli bir insan olarak bilinen bir şahsiyet Dede Korkut'tur. Kaynak kişi bu durumu şöyle açıklar;

"Evde durmuorduḫ. Annem bize gelin siza nagıl söyleyim diye çagırardı. Ak saggallı, uzun boylu, boz ata binmiş iyilere yardım eden bir dedeyi anlatardı. Biz heremiz gorḫardıḫ ondan. İsmi Gorḫut'muş. Anne babasını dinlemeyn çocuḫları götürermiş." (KK:23)

Dede Korkut'un efsanevi şahsiyetinin Anadolu'da sadece kisve değiştirerek hâlen devam ettiğinin bir göstergesi de Nevşehir'de yaşayan Herikli Türkmenleri arasında "Ḫorḫut" adlandırılmasıyla kullanılmasıdır;

“Nevşehir ili hudutları içinde Kızılırmak’ın üst çığırlarını yurt tutan Türkmenlerin Herikliler oymağına mensup Kozaklı ilçesine bağlı köylerde yaşayan ahali arasında yaramazlık yapan ve uyumayan afacan ve haylaz çocukları ikaz etmek; uslu durmalarını sağlamak veya uyutmak için “Ḫorḫut geliyor, bacadan veya gökten inecek” şeklinde bir söz söylerler. Hatta bu sözü söyleyenler için de “Ḫorḫut çağırıyor” deyimi kullanılır” (Özkan, 1998: 2).

Yaşadıkları dönemin çocukları olan bu günün yetişkinleri bu kendilerine anlatılan bu masalları özlemle yâd etmekte, çocukluk günlerinin bu zamanlarını bir şenlik havasında aktarmaktadırlar;

“Eskiden televizyon yoḫ. Radyo var ama pille çalışıyor. Oñu da haber dinnemeḫ için gullanırlardı. Hemen gapadıyorlardı, pil bitmesiñ diye. Bizi de masallarla avuturlardı. Bu masalları dinlerken gavurgayla, mercimeġi sajda gavururlardı. Oñu bize veriyorlardı, bir de hikâye annattılar mı bizden keyiflisi yoḫtu.” (KK:1)

“Evelden masal dinnemeḫ en güzel zamanımızdı. Şimdi hepsiñi unuttuḫ. Hayal meyal hatırlıyoruz. Ama eskiden geçim derdimiz yoḫtu ki yatarken tek düşündüġümüz şey annemiziñ yarın bize ne pişireceġi, bize ne anlatacaġiydi. Zaman sonna bisiḫlet çıhtı. Acaba babam bize bisiḫlet alacaḫ mı diye düşünmeye başladıḫ.”(KK:3)

“Biz küçükken otururduḫ. O zaman elektirik falan doġru düzgün yoḫtu. Bir hikâye bir masal anlatırlar en heyecenlı yerinde arḫası yarın derlerdi. Bir hafta biz bütün detaylarıyla sanki o olayın içindeymiş gibi yaşardıḫ.” (KK:2)

“Geje babannemiñ uyḫusu gelmez yatamazdı. Sorardım niye yatmıyorsuñ diye. Diyerdi ki;

-Arana arana taşıdım. Taşı da dağa taşıdım. Ama yine bir yere goyamadım.

Bazen gelir masal anlatırdı böyle zamanda bize geje yataġımızdayken bazen de derdiñi anladar, aġlardı.” (KK:28)

Masallarda yer alan formeller oldukça azalmak ile birlikte kısa parçalar halinde hâlen metinlerde varlığını devam etmektedir;

“Var varañın sür süreñin
Destursuz baġa gireñin
Zopadandır ölümü.” (KK:15)

“Deve tellel iken,
Ḫoruz berber iken,
Çarşıda gadın gezerken,

Peştamalın ortası yırtıḫ iken,
Bir yanıñda demir döġer demirciler deñgine,
Bir yanıñda boyacılar boya boyar gırḫ iki bin rengiñe.
Naḫ-ı parraç gurtardı gardaş.”(KK:8)

“Göğden üş tane elma düştü.
Biri bene, biri söyleyeñe, biri de Ḫacı’ya.” (KK:15)

Masallarda iyilikler ve güzel hasletler yüceltilmekte kötülük ise mutlaka karşılığını bulmaktadır. Anlatılan bu masallar ile çocuklara nasıl bir birey olmaları ve ne şekilde davranmaları gerektiği hakkında ipuçları verilmektedir. Öyle ki *“Mert ile Namert”* adlı masalın daha başlığı bile iyi ve kötü arasındaki karşıtlığı gözler önüne sermekte, çocukların bilinçaltına iyilik ve güzellikleri nakış nakış işlemektedir;

“Bir varmış bir yoḫmuş evvel zaman içiñde kalbur saman içiñde bir Mertle Namert yaşarmış. Bir köyden iki genç çalışmaya giderler. Birisiniñ ismi Mert, birisiniñ ki Namert. Namert Mert’e demiş ki;

-Gel, seniñ eḫmeġini beraber yiyelim.

Eskiden aġızlıḫ yapıyorlarmış iaşeden ne bileyim egirdeḫtir, helvadır, patatestir. Mert olur diyor. Mert’iñ yemeġiñi yiyorlar birliḫte. Zaman geçiyor. Teḫrar acıhıyorlar, yol uzun tabi. Sıra geliyor Namert’iñ yiyeceġiñe. Mert diyor;

-Namert gardeş benim iaşem bitti. Şimdi de seniñ aġızlığıñı beraber yiyelim.

Namert tamam diyor ama ha şimdi ya biraz sonna derken gizlice çeġip başıñı gidiyor. Bunnara vermiyor. Neyse bunnar devam ediyor yola.

Namert ismi gibi Namert ya bir maġraya gidiyor saḫlanmaya Mert'den. Maġraya gidiyor yiyeceḫiñi saḫlamaḫ için. Baḫıyor ki bir tane tilki geliyor. Arḫasınsan bir gurd gelir. Bir tane de aslan geldi. İşte onnar birbiriyle gonuşuyor maġrada. Tilki soruyor;

-Sen bugün ne yaptıñ?

Kurd diyor;

-Vallah meñ gittim, bir tane çobanıñ geçisi öleceḫti. Çoban başıñı keseceḫti. Meñ de onuñ içiñi yemeḫ için beḫledim orda.

Aslan gendi yaptıġıñı anladıyor;

-Bir geyiḫ sürüsü gördüm bugün takip ettim onnarı yiyecem.

Tilki de diyor;

-Bir adamıñ kümesiñde tavuḫları var. Onnarı buldum bugün. Gidip onnarı yiyecem

Gonuşuyorlar derken tilki diyor ki;

-Eee bizim mücevherlerimiz var. Baḫalım onnar nerde, nasıl.

Böylece mücevherleriniñ yerini söylüyor bunnar. Namert'de gizlice onnarı dinniyor. Tilki, aslan ve kurd gidince Namert arıyor, hazineyi buluyor maġrada. Tilki biraz zaman geçende diyor;

-Hele gideḫ bir magraya baḫaḫ bizim hazinemiz duruyor mu?

Geliyorlar, baḫıyorlar maġraya hazine yerinde yoḫ. Ee birbiriñe düşüyorlar. Aslan tilkiyi boġmaya başlıyor güjü yetiyor ya. Diyor;

-Señ mi götürdüñ hazineyi?

Tilki gurda saldırıyor. Diyor;

-Señ mi götürdün mücevherleri?

Hepsi yemin ediyor biz götürmediḫ diye. Tilki diyor;

-Biz götürseḫ ormanda ne yapacayız ki? Mutlaga bizi dinneyen biri var burda.

Arıyorlar maġrayı. Tabi Namert'i görüyorlar. Diyorlar;

-Sen burda ne arıyorsuñ insanoġlu. Mutlaga bizim definemizi señ aldıñ.

Namert'i orda öldürüyorlar. Bu sefer geliyoruz Mert'e. Eġer orda Namert arḫadaşlıġıñı bozmasaydı, ehmeġiñi paylaşsaydı onuñ sonu hüsran olmazdı." (KK:1)

"Padişahın Oğlu ile Çingene Kızı" adlı masalda ise bir atasözümüz olan " Davul bile dengi dengine" ifadesinin hikâyeleştirilmiş ifadesi olarak karşımıza çıkmakta yarının yetişkinleri olacak olan çocuklara önemli mesajlar verilmektedir. Kaynak kişi büyüklerin kendilerine nasıl yaşaması gerektiğinin hikâyeler ve masallar ile aktardığını ifade etmektedir;

"Bir varmış bir yoḫmuş. Bir padişahıñ oġlu bir çingeneniñ gızıyla evlenmiş. Padişahıñ oġlu her gün eve geliyor ki Çingene gızı elinde bir degneḫ, bir de halburu gollarıña taḫıyor, taḫ taḫ çalıyormuş. Ev ev dolaşıp bir şeyler istiyormuş. Padişah varlıḫlı. Ondan zengini yoḫ ama garısı halkdan bir şeyler istiyor. Bir gün padişahıñ oġlu sinirleniyor, diyor;

-Sen napıyorsun böyle? Yaptıgıġ saña da baña da yaḫışmıyor!

Çingene gızı diyor;

-Vallah, sen biliyorsun ben çingeneyim. İnsan gördüġün işler. Ben buñu yapmasam duramıyorum. Ben buñu her gün gollarıma taḫıyorum. Evleri dolaşıyorum. Baña buñu veriñ, buñu veriñ deyip geziyorum. Yapmasam da duramıyorum.

Padişahın oġlu soruyor;

-Bu böyle olmaz. Ne olacaḫ sonunda?

Çingene gızı cevap veriyor;

-Ya beni boşayacaḫsın ya da beni böyle gabulleneceḫsin. Görgülü guşlar, gördüġüñ işler.

Padişahıñ oġlu yaptıġı hatadan vazgeçiyor. İkisi de razı oluyor, boşanıyorlar. Annem buñu anladardı. Sonra gonuşurdu. Davul bile dengi dengine oġlum, derdi. Huylu huyuñdan vazgeçer mi? derdi. Şimdi düşünüyorum da büyüḫlerimiz nasıl yaşamamız gereḫtiğiñi bize masallar ile annatmışlar." (KK:1)

Yörede anlatılan bazı masallar ise yetişkinlere yöneliktir. Bu masallar kişilere ders vermeyi amaçlamakta ve kişinin yaşamında nasıl bir yol izlemesi gerektiğinin sinyallerini vermektedir. *"Padişahın Sandığı"* adlı masal da bu tarz masallara bir örnek olarak gösterilebilir;

"Bir padişah varmış. Gayet zenginmiş. Astığı astıḫ, kesdiği kesdiḫ. Gider bir marangoz alır hizmetine. Afedersiniz marangozuñ ailesiñe göz dikir. Gelir diyir ki; buña ne yapım, ne edim? Marangoza emir verer;

-Bir gejede on sandıḫ yapacaḫsın sabaha gadar. Yaptıñ yaptıñ. Yapmadıñ başıñ gider.

Bu da geler eviñe. Garısıña anladar durumu;

-Ay garı sabaha gadar ben ancaḫ bir tane yapabilirim. Nasıl yapacaġım on sandığı?

Gadın gocasına diyer;

-Sabah ola hayır ola. Sen canıñı sıḫma.

Hava ışıdıġanda saraydan birileri gelir, kapıyı döġür. Adam der;

-Vallah geldiler.

Gider, gapıyı açar. Hemen söyler gorḫudan.

-Vallah efendim, meñ ancaḫ bir tane yaptım.

Deyirler;

-Ne sandıḫtan bahsedirseñ? Padişah ölmüş oña tabut yapacaḫsıñ.” (KK:8)

Yörede anlatılanmasalların bir kısmı kısa olmak ile birlikte büyük bir çoğunluğu zamanında birkaç günde anlatılan türdendir. Fakat günümüzde zaman mefhumunun değişmesi, insanların dar vakitlerde birbirleri ile görüşebilmesi, bireyselleşmenin artması gibi faktörlerden dolayı masalların kısaldığı görülmektedir. *“Değirmancı Balaları”* adlı masal da günümüzde kısaltılarak anlatılan fakat diğer masallara nispeten uzunluğunu koruyan metinlerden biridir;

“Köyüñ biriñde zengin adam varmış. Bunun gırḫ tane beygiri varmış. O civarda milletten para alañ zalim bir adam da yaşarmış. O adam gelif diġeriñe diyor ki;

-Baña gırḫ tane at getireceḫsiñ donu da bir, ırgı da bir olacaḫ.

Zalim adam bu adama zorluḫ çıharir. Köy halkı der ki adama;

-Gars tarafıñda birr zengin adam var gedip ordan getir.

Gars’a gider adam. O zaman da misafir üş gün evde tutulur, ondan sonna gonuşturulurmuş. Adam diyer üş gün sonna;

-Ḫayrola seniñ burda işiñ nedir?

Diyer;

-Efendim böyle böyle oldu. Bir tanesi maña taḫıldı. Gırḫ tane meñden at istiyor.

Adam diyer;

-Gidiñ, buña gırḫ tane at veriñ, götürsüñ.

Gider adama atları verer. Süreḫli milletten bir şeyler isteyen adamıñ öyle zaman geler ki bütün serveti gidir. Gelir aynı adama değirmancı olur, at getirttiği adama. Değirman çalıştırır. Değirmanıñ yanıñda evi de var. Bir de çocuġu var adamıñ. Bir bahar taş tersiñe dönermiş. Değirmen tersiñe dönermiş. Bu da diyer;

-Meñim işim ters döner artıḫ. Ölejem meñ.

Geje olur. Kervancılar gelir. Deyir;

-Amca, biz kervancılarız. Çamaşırımızı falan yıḫadacaz. Para verelim. Yıḫattıralım.

Adam diyer;

-Meñim garım da buradadır. Yıḫar. Bizim ihtiyacımız var. Siz parayı bize veriñ. Meñ yıḫatıyım.

Gelirler, bunnar elbiseleriñi yıḫatırlar. Bunarıñ yüküñü deverlere yüḫler. Kervancılardan biri bir tanesiñe diyer ki;

-Yavrum, bizim elbiselerimizi getir.

Adam gider değirmancınıñ garısıñdan çamaşırları alar. Gelir o arḫadaşlarıña diyer ki;

-Değirmancınıñ bir öyle garısı var ki dünya kimin güzel.

Düşünürler ne yapaḫ? Ne yapaḫ? Bir tanesi diyer;

-Adamı değirmana bağlayaḫ. Adamıñ garısıñı alaḫ, gideḫ.

Adamı değirmana bağliyirler. Garısıñı alıf gidiyler. Gidirler, gidirler aynı bizim Murat nehri kimin bir nehirden geçince değirmeñin sahibi galḫır, oğlu uyanır. Gelir adamın durumunu görürler. Elleriñi, ayahlarıñı çözürler. Oğlan diyer;

-Vallah annemi götürmüşler.

Adam da iki oğlu da peşin sıra gidir kervancılarıñ. Bahır, Murat'ıñ o tarafıña geçmiş adamlar. Adam oğlunuñ biriñe dir;

-Balam sen bu tarafta dur. Ben biriñiz alıf sırtımda o tarafa gidim. Ondan sonna gelim seni götürüm.

-Tamam baba.

Diyer. Sırtına alır oğluñu. Suyuñ ortasıña gidince adamıñ oğluñu su alır, gidir. Gelir bu tarafa baḫar ki oñu da gurd götürür. Başga değirmancılar gurduñ götürdüġü oğlanı alırlar gurdan, su da aḫanı gidir alırlar sudan. Çocuḫları ne yapa? İşte Allahıñ işi iki çocuḫta birine gidir, hizmetçi olur. Bunnar başga yerlerde büyürler.

O zamanda İran'dan gumaşlar getirirlermiş kervannar. Aynı kervancılar yine aynı değirmana misafir olarlar. Deyirler;

-Aġa, sen bize müsade et, biz bunnarı yarın sataḫ.

-Geliñ, ben de misafir oluñ.

-Yoḫ, bizim eşyalarımız var.

Meġerse gaçırdıḫları gadını da sandıġa bırahmışlar. Diyer;

-Kervanınına ne ola? Meñ iki tane deliganlı çocuḫ gönderecem. Getsiñ, sizin kervanıñızı beḫlesinner.

O iki çocuḫta aslında değirmancınıñ çocuḫlarıymış. Bunnar gidiler, sandığıñ üstüñe otururlar. Bunnar biraz gonuşur, monuşur. İki gardeş sorur;

-Ya sen nerden gelmişsiñ? Sen kimsiñ?

Deyir gardeşiñ biri;

-Ben oñu hatırlarım ki babam anamı gurtarmaḫ için adamlarıñ peşine düşende sudan geçerken beni sırtıñdan düşürdü. Ben suyu aḫtım. Daha gerisin bilmirem. Sen kimsen?

-Babam beni de geldi götürmeye. Beni gurd götürdü.

-Babanıñ ismi nedir?

-Felanca.

-Ananıñ ismi nedir?

-Filanca.

Deyir;

-Ya bir gardeşiḫ.

Baġrışıp, birbiriñe sarılınca annesi de sandığı gırıf çıḫar, diyer;

-Yavrum, ben de annenizem.

Annesiñi de buluf çıḫarırlar, doġru padişaha. Padişah sorar;

-Ne oldu?

-Efendim böyle böyle. Bu benim gardeşimmiş. Bu kervancılar da benim annemi gaçırmışlar. Annem zorluḫ gösterif sandıḫta kervan kervan gezdirerler. Biz bunuñ çocuġuyuḫ. Aynı gırḫ atı vereñ de bizim babamızdır.

Durum annaşılınca kervancılar cezalandırılır, mallarıña el goyulur. Bunnnara da adam yeni bir yer yaptırır. Mal verer. Birliḫte yaşayıf, giderler. Birbirleriñe gavuşurlar." (KK:8)

Yörede derlenen masallarda dikkat çeken bir diğer nokta da metinlerin inandırıcılığının artırılması amacıyla mekânların "Kars, Ağrı, Erzurum, Sivas, İran" gibi yakın coğrafyalardan seçilmiş olmasıdır. Nitekim "Değirmenci Balaları" adlı masalın mekânı Kars civarıdır. *"Cimşid Şah"* adlı masalın mekânı ise yine bahsedildiği üzere İran'dır;

"Bundan yıllar önce Cimşid Şah vardı. İran şahı. İran şahı gıyafet değiştirir. Baḫmaġa fakirler nasıl geçinir? Saggal falan bıraḫır. Gidir, bir berberhaneye gelir. Berber;

-Ne var dede?

Diyir.

-Ay oġul, meni traş et. Ama meñim param yoḫtur.

-Tamam, sen otur orda lele. Müşteri olmasa seni traş ederim.

-Tamam, oġul.

Der oturur. Müşteri olmayanda tutur bunuñ yüzüñü sabunnuyur. Biraz traş edince baḫır müşteri geldi. Müşteri gelende diyer;

-Dede, sen otur burda. Meñ müşteriyi traş edim sonra señe.

Çimşid Şah çıḫır dışarı. Sabunu mabunnu çıḫır. Gapıya bir not yazır. Deyer;

-Parası Cimşid olanıñ kimse baḫmaz özüñe.

Adam annar Cimşid Şah olduġuñu geleniñ. Başıñı vurur adam. Böyle olmazdı ya der. Fakir de olar, parasız da olar."(KK:8)

Yörede anlatılan masalların kahramanlarından bazıları tarihte yaşamış gerçek şahsiyetlerdir. Bu isimler üzerinden zenginleştirilen anlatılar vasıtası ile olmayacak olaylar olur, yapılmaz denilenler yapılır. Kısacası halk, sevilen bu isimlerin baş kahraman olduğu masallar ile iyilik ve doğruluğun önemini her fırsatta vurgular. *"Şah Oğlu Şah Abbas"* isimli masal da bu tarz masalların bir örneğini teşkil eder;

"İran kökenliymiş. Bir gün dışarı çıġır. Yanıña da bir yandaş alır. Gidir gejeleri dinlir. Fakiriñ kâhyasıñı, zengiñi kimdir? Gidir meñim gibi bir karsızıñ gapısıña varır. Gidirkine üş tane gadın oturur. Bunnarı dinniyir, baḫır bayanıñ biri diyirkine;

-Allahım, ne olur Şah oġlu Şah Abbas'ıñ göñlüne insaf sal. Maña altın versiñbu yoḫsulluḫtan gurtulum.

Afedersiniz gelini de der ki;

-Meni veziriñe alsıñ.

Gız da diyir ki;

-Allahım o Allah ola Şah oġlu Şah Abbas'ı hamama aparıp, hamamdan getirejem.

Bunun gapısıñı tebeşirle işaretliyir, döñür. İki tane jenderme alır, döner kahyayla. Deyir;

-Siz bu geje ne gonuştuñuz? Doġrusuñu söylüyüñ, yoḫsa başıñızı vuracam.

Gadın diyer;

-Vallah, men dedim Şah oġlu Şah Abbas meñi bu yoḫsulluḫtan gurtursuñ.

Dedim. Tamam der. Emir verer;

-Gadını hazineye götürüñ.

Gadını hazineye atır. Gadın gidir. Gendine altın alar, geler.

Geline sorar. Diyer;

-Şah oġlu Şah Abbas meñi veziriñe alsıñ dedim.

Gelini de galdırır, vezire verir.

Gıza gelir. Gız diyer ki;

-Allahım o Allahtır. Şah oġlu Şah Abbas'ı hamama aparıp, hamamdan getirejem.

Gıza dar aġacı gurulur. Bunuñ boynuġu vuracaḫ. Vezir, vekil, köyüñ ileri gelenleri deyir;

-Bıraḫ buñu gitsiñ.

Bunu öldürmez Şah oġlu Şah Abbas o zaman ama köyden dışarı çıḫardırlar. Buñu sürgün edir. Gız gedir gedir gedir az gedir çoḫ gedir bir gayaya ırast gelir. Baḫır beyle bir ilan yatır. Deriynen bir. Bağırıf gaçanda. Allahu Teâlâ'dan emir gelir. İlan der;

-Dur, men yedi senedir seniñ için buruyu beḫlerim. Seniñ amanatıñ ordadır. Get, sahip ol. Meñ çeḫilirem.

İlan çeḫilir, gidir. Gız bir taşı galdırır ki üç hum altun. Bu biriñi civiñe tökür, inir şehre. Özüñe erkeḫ elbisesi alar. Berbere gidir. Geyinir, gelir ustalarıñ yanıña. Deyir;

-Günlüġüñüz gaç?

-Günlüġümüz bir altun.

-Tamam, meñ size verecem iki altun. Maña öyle bir bina yapasıñız ki Şah oglu Şah Abbas'ınkinden artıḫ olacaḫ.

Deyirler;

-Tamam, yaparıḫ.

Buñu yapırlar. Saray biter. Gız baġı, baḫçasıñda otururken baḫır ki bir devriş girer. Oḫudu devriş tabaḫasıñı tutanda bir oġuç altun töktü gız. Getti, gapıdan döñdü, geldi bir daha oḫudu. Bir oġuç daha töktü. Dedi devriş;

-Bu bir oġlan ola bana bir oġuç altın vere. Meñ Şah oġlu Şah Abbas'ıñ yanıña getsem meñi altıña beleyeceḫ.

Devriş doġru gider Şah oġlu Şah Abbas'a.

-Selam.

-Aleykü ve aleykümüs selam.

Oḫuyur, tabaḫasıñı tutur. Bir altın atiyir. O gapıdan girir, bir altın atır. Deyir;

-Padişah saġolsuñ. Meñ gittim felan yerde baña bir oġuç altın töktü. Meñ dedim Şah oġlu Şah Abbas meni dünya malıña bitireceḫ.

Dervişi atır zindana. Dervişiñ elbisesiñi giyer. Gider doġru o saraya. Gidir, gapıdan girir. Oḫuyanda tabaḫasıñı tutur, gız bir oġuç altın verir. Gız tanır Şah oġlu Şah Abbası ama Şah oġlu Şah Abbas tanımır gızı erkeḫ elbisesindedir. Deyir;

-Oġlum, bunuñ sırrıñı baġña diyeseñ.

-Tamam derim. Ama gel gideḫ ajıḫ.

Götürür, yemeġiñi yedirir. Hamama götürür. Hamamdan götürür berbere traş ettirir. Gendisi de başındaki şapgasıñı atar Şah oġlu Şah Abbas'a diyer;

-Baḫ, ben sürgün gönderdiġiñ gızam.

Şah oġlu Şah Abbas yaptıġıña pişman olur. Gızıñ sırrıñı annar. Ondan eman diler.”(KK:9)

Yörede anlatılan masallarda devler, cin ve periler gibi doğaüstü varlılara yer verilmektedir. *“Ay Başına Kül Töküle”* adlı masalda da devler masalın kahramanları arasında yer almaktadır. Ayrıca bu anlatı da dikkat çeken bir diğer unsur da destanlarda da sıklıkla karşılaştığımı “çocuksuzluk” motifidir. Masalda çocuk sahibi olması için dev tarafından verilen elmayı yiyerek çocuk sahibi olan kahramanın,doğan erkek çocuklardan birinin kendine verilmesi koşulu bulunmaktadır;

“Bir padişah varmış. Padişahıñ çocuġu olmuyormuş. Bir gün padişah düşünürken bir dev gelir. Diyer;

-Padişahım saġ olsuñ. Sen niye düşünürseñ?

Padişah diyer;

-Vallah çoluġum yoḫ, çocuġum yoḫ. Meñim bu variyetim meñi de padişahlıḫtan çıḫardırlar.

Dev civiñden bir alma çıḫarır, padişaha verir. Deyir;

-Bu almayı soy. Gavıñı atıña ver, köpeġiñe ver. Yarısıñı sen ye, yarsısıñı garıñ yesiñ. Bir çift oġlun olacaḫ. Meñ gelene gadar isim goyma onnara. Doġan çocuḫlarıñ biri seniñ, biri meñim.

Annaşırlar, verir, gidir. Gidir ama bu beş altı sene sonna gelir. Geliyir ki sarayda şenniḫ var. Gurban kesilir. Yemeḫler hazır, millet toflanıf yiyerler. Oġlanlarda büyümüş ama adları olmadıġı için Atsız Bey diyerlermiş. Devde yeyif iştiḫten sonna padişaha diyer ki;

-Meñ oġlana geldim.

Padişah diyer;

-Oġlan yoḫtur. İkisi de oḫulda oḫuyur.

Dev diyer;

-Biriniñ adıñı Mehemmed bıraḫtım, birininkiñi de Ehmed.

Padişah saġolsuñ, gider çocuḫları sesliyer. Diyer ki;

-Hangimziñ sesiñe oğlanlar tez çıḫarsa ikisi de onuñdur.

Bunnar annaşır, gidir. Gidir padişah üş defa;

-Ehmed, Mehemmed!

Çıḫmaya oğlanlar. Dev;

-Ehmed, Mehemmed!

Diyende ikisi de pırtlayıp, gelir. Deyir;

-Buyur baba.

Yıġılırlar köylüler. Diyirler deve;

-Ehmed'i sen apar, Mehemmed galsıñ buña.

Ehmed'i verirler. Bu gidir yolda gah guş olur civiñe gonar gedeniñ gah dev olur, gah tilki olur masal ya bu. Çocuḫ gorḫur. Getirir buñu geri verir padişaha. Deyir;

-Meñ buñu almıram. Mehemmed'i isterem.

Mehemmed'i alır gidir. Buñu sahlıyır, büyüdür. Yemin edir çocuġu da yemeyeceñ. Yekelenir. Bu çocuḫ tendiriñ külünü alır aparır, bir guyuya tökür. İçiñe de biriñi atıfmış dev, Cabbar adıñda. O da deviñ oğluymuş. Sözüñe baḫmırmış. Aparıf guyuya atmış. Guyudan ses gelir;

-Ay meñim başıma kül tökeñ Allah da seniñ başıña töksüñ.

Bu gaç defa diyer. Oġlan gelir deve der;

-Vallah baba, guyuda bir adam var baña meñim başıma kül töken seniñ de başıña kül tökülsüñ diyir.

Deyir;

-Oġlum, o da meñim oġlumuydu. Sözüme baḫmadı, guyuya attım oñu. Sen de yafsan seni de atacam.

-Baba baḫ bu yemin. Oñu çıharalım. Meñ oña da örgedecem. Biz seniñ sözüñden çıḫmayacıyıḫ.

Deyir;

-Tamam.

Gidirler, guyudan çıhardırlar muñu getirirler. Bu temizlenif. Bu da yemin edif buñu yemeyeceḫ. Gardeşleriñe yollayacaḫ oġlanları. Diyer;

-Oġlum, siziñ evlenme çaġıñız geldi.

Bir de bir kagıd yazır, elleriñe verir. Diyer;

-Siz gidiñ munnan meñim gardeşimiġ gızları var, evleniñ orda. Hangisiñi beġenirseñiz alıñ, geliñ.

Bunnar ata binir. Hereseniñ hurcunuñ iki yanıñda altun dolu. Gedirler deviñ bahçasıña. Baḫırlar devler, diyerler ki;

-Hıh iyi oldu. Bunnarı yiyeceyiḫ.

Gelende kaġıdı çıḫartır verir. Devler oḫuyir. Bunarıñ gızları da bahçada geziyirmiş. O zaman afedersiniz deveniñ gıgısı variydi oñu düzüf asıflar yaḫalarıña. Golye yapıflar, mıncıh. Alt dudaġı yeri süpürür, üst dudaġı göġe deġer. Bunnar deyir biz begendiḫtabi begenmedi Mehemmed. Bunarıñ ikisi de ata biner. Doġru düvelden çıḫır. Çıḫır, beḫliyirler. Daha devler galır, bunnar gidir.

Gidir, guyumçunuñ yanıñda çalışırlar. Guyumcuyu gizledirler altunnarla. Bunnar her şeyi örgenir. Guyumcudan çıḫırlar, iki hurç altunu götürürler. Bir insan yapırlar. Muhammed'iñ üstüñe. Buñu içiñe bıraḫır, götürür. Telveleriñi de seda altundan düzürler, pullarıñı tahtanıñ yanıña. Bu çalır, bu oynuyur. Bu çalır bu oynuyur. Gejeler çoḫlu para yıġarlar. Meymun oynadırmış. Neje şimdi ayı oynadalar. Yıġır gelir, yıḫır gelir sonna bir gün cariyesiñe padişahıñ gızı diyer ki;

-Get, felan ihtiyacımı al gel.

Bu da gidir, baḫır ne? Altundan bir şeydir. Bu çalır, bu oynuyur. Bu çalır, bu oynuyur. Bu geje millet dağılanda gelir. Padişahıñ gızı diyer ki cariyesiñe;

-Seni govdum.

Diyer;

-Niye?

-Sen niye gej geldiñ?

Deyir;

-Hanımım vallah meñim gördüġümü sen görsen meñ yine gendimi gettim, sen özüñü getirmeyeciydiñ.

-Öyle mi? Yarın erkenden gider oñu alar gelersiñ.

Padişah gızı emir veriyor.

Geje ay doġur ama eyle elir sanki günüzdür. Geje galḫır gidir. Köpeḫler dalıñdan düşende bu da düşür guyuya. Beḫliyir sabah açılsıñ. Sabah ışıḫlananda gidir. Gelende getirir, gelir. Padişahıñ gapısıñda bir hafta, iki hafta galır. Padişaıñ gızı baḫır, bunun içindeki adamdır. Sezir. Deyir;

-Bu geje sen buñu buraya bıraḫır giderseñ.

Deyir gız;

-Yoḫ, bıraḫmam.

Deyir;

-Boynuñu vuraram.

Açır, çıḫır Mehemmed. Padişahıñ gızınnan annaşırlar. Yarın erkenden altunu bozurlar, doldururlar çuvallara. Ordan size de uġur olsun, onnara da. Alır doġru memleketiñe.

Biz yeddi yere geçtiḫ. Nagıl diyeñ doḫuz göġe çıḫsıñ.

Nagıl, magıl bilmenem. Bilsem söylemenem.

Göġden dört alma düşsüñ. Hereñize bir tene. Bir tene de nagıl söyleyene.” (KK:9)

Yukarıdaki masalda da görüldüğü üzere masalların sonunda kalıp ifadelere sıkça yer verilmektedir. Masallarda “rüya” motifi de karşımıza çıkmaktadır. *“Çovan Gurvan”* adlı masalın başlangıç noktasını da gelecekten haber veren bir rüya teşkil etmektedir;

“İki tane çoban varimiş. Bunnarıñ biri Hıdır’ıñ biri bizim köyüñ çobanıymış. Bunnar devamlı goyun otarırmış. Çobanıñ biri bir gün üryasıñda görür; göḫten ay göġsüñetüştü. Ay üçe bölündü. Biri saġ goynuña girdi, biri sol goynuña. En şafaḫlısı üreġiniñ başıñda galdı. Çobbannar erkenden yıġır, getirir goyunnarı otarır. Hıdır’ın çobanı bizim köyüñ çobanıña diyerkine;

-Meñ bir ürya gördüm. Göġden ay göġsüme tüştü. Üçe bölündü. En şafaḫlısı üreġimde galdı.

Diyer;

-Allah ḫayırlara çevirsiñ. Sen bu uryuyu satarsañ mı?

Deyir;

-Yoḫ, satmam.

Deyir;

-Beş goyun verim, on goyun verim.

-Yoḫ.

Çovan sürüyü verir. Yuḫuyu alır gelir. Gelir annesiñe diyer ki;

-Ay ana, baña eḫmeġ pişir. Meñ gidejem.

Annesi deyir;

-Oġlum sürüyü ne yaptıñ?

Deyir;

-Sürüyü sattım yuḫuya.

Deyir;

-Allah ḫayra çevirsiñ.

Anası eġmeg pişirir. Bu heybesiñe doldurur. Sırtıña alır. Ya Allah. Gelir geje. Bir yaġmur yaġır, bir yaġmur yaġır Ya Rabbim. Köyüñ de yanıñda deġirmen varmış. Deyir;

-Deġirmende bu geje galım. Yarın gidim meñ.

Bu deġirmende beḫlesiñ. Padişahıñ gızınnan, veziriñ oġlu annaşırlar ki; bu geje biz gaçaciyiḫ. Bunnar annaşırlar, heybeleriñi alırlar. Geje pedişahıñ gızı galḫır. İki tene at hazırlattırırlar. Veziriñ oġlu deyir;

-Sen git, felan deġirmende dur. Meñ gelif seni alajam.

Annaşırlar önceden. Veziriñ oġlu galḫır dışarı çıḫır ki öyle yaġmur yaġır öyle yaġmur yaġır deyir özüñe;

-Pedişahıñ gızı bu zaman dışarı çıḫar mı? Başıñı da kessen çıḫmaz.

Gidir, yatır. Pedişahıñ gızı gelir deġirmeniñ yanıña. Deyir;

-Veziriñ oġlu, veziriñ oġlu!

Çovan Gurvan hemen çıḫır. Deyir;

-Biñ ata!

Sıçrayır biñir ata. Deyir;

-Peşimce sür.

Bu gedir, bu gedir. Bu gedir, bu gedir. Çovan geriden gidir. Padişahıñ gızı deyir;

-Yoḫsa sen pişman mı olduñ geldiġine geri geri gelerseñ.

Pedişagıñ gızı geri dönür ışıḫlanır. Ne? Bir gıllı çovan. Ḫılliḫli, milliḫli. Deyir;

-Seniñ ismiñ ne?

-Meñim ismim Çovan Gurvan.

Deyir;

-Ele, veziriñ oġlunnan sen iyisen. Gel!

Buñu götürür. Bir çeşmeniñ başında tüşürler. Pedişahıñ gızı yatajah. Başıñı bunuñ diziniñ üstüñe goyur, yatır. Baḫır, bunuñ kölgesi bulaġa tüştü. Bu güzelliḫte, bu da bir gıllı çoban. Bunuñ başıñı yere gor. Gider eliñi, üzüñü yüyür. Traş olur. Baḫır bulaḫta ele altunar var. Parılayan taşlar var, tanımır. Bunardan beş altı tanesiñi ḫıllıḫiñciviñe atır, gelir. Pedişahıñ gızı galḫır. Bunnar yeyirler, içirler, ata miñirler. Gedirler bir pedişahıñ şehriñe. Pedişahıñ gızı homça beziyir deyir;

-Götür buñu pedişaha suñ. Bize buradan tofrag versiñ. Biz burda galaḫ ebediyete gader.

Bunuñ da yadıña düşür taşlar. Eliñe atır ḫıllıġiñ civiñden daşıñ biriñi çıḫardır, homçanıñ üstüñe gor. Taşlar lal-i cevahir imiş. Goyur, aparır, buñu pedişahıñ önüñe bıraḫanda tabi yer vereceḫ buña. Yer verir. Bunnar özleriñe saray yaptırar, galarlar.

Bir gün böyle. Beş gün böyle. Aradan bir sene gidir. Vezir atı sulamaya götürür, pedişahıñ atıñı. Baḫır at içmir su. Baḫır suda bir kölge var. Başıñı galdırır ki ne? Çovan Gurvan'ıñ bir hanımı var şoḫu suya tüşür. Gelir diyer;

-Pedişah, öyüñ yıḫılsın. Çovan Gurvan'ıñ bir garısı var, dünya güzeli. Şoḫu suya tüşmüş.

Pedişah diyer;

-Vezir ne yapaḫ?

Deyir;

-Caġır çovanı. De ki; ya boynuñu vurajam ya da meñim iki tene garım var o deyirkine maña vir o deyir kine maña vir döġüşürler. Bu homçanıñ daşıñdan bir tenesiñi de getir. Yoḫsa boynuñu vurajam.

Çağırırlar;

-Çovan Gurvan gelsiñ.

Çovan Gurvan gidir. Gidir baş eġir, torfaġa düşür. Pedişah diyer;

-Vallah, sen bir tene bu daşı getirdiñ. Meñim hanımım ikidi. İlla onuñ biriñi de getirejeḫsiñ.

Gelir öyle öyle. Garısı diyekine;

-Señ niye öyle geldiñ?

Çovan Gurvan deyir;

-Vallah, hal, vaziyet böyle böyle böyledi. Sen maña homça verende benim de civimde taş varıdı onu homçanıñ üstüñe goydum. Pedişah şimdi bir tane daha istiyer.

Pedişahın gızı diyer;

-Gider diyersenki; bir tüfeñg, gırḫ tene mermi, gırḫ gün maña izin ver, gidif getirejem. Bir de vezir parası iste.

Bu gider pedişaha diyer ama hepsi vezir parası olajaḫ. Yoḫsa olmaz. Gider pedişaha bu böyle diyende yıġırlar, verirler beş yüz milyon da para. Bu gelir hanımıña anladır. Hanımı çovana diyer;

-Gidesen felan yere. Devlet buñu matis etmiş. Bir tarafıña bir köfeġi baġlanıf, bir tarafıña bir köfeġi baġlanıf. Bir goyun alasañ, ikiye parçalayasañ. Yarısıñı biriñe atasañ, yarısıñı biriñe atasañ. Hanımı alar çıḫasañ. Ne gader seslenseler geri dönme. Geri döndün taş olasañ.

Bu gedir. Aynı dediġiñi yapır. Garıyı alır, gelir. Ne galajaḫ Çovan Gurvan? Pıçaḫ alır ki garıyı vura deyir;

-Çovan dur! Teş ile su getir.

Getirir teşde su bıraḫır. Gadını da alır yanıña. Barmagınnan teşe vurduḫça bir tüşür bir altun olur, bir lal-i celahir. Gene poçha beziyir, bir tanesiñi goyur yolluyur. Gene gelir baḫır ne? Biriydi iki gadın oldu. Gidir deyir;

-Pedişah öyüñ yıḫılsın biriydi iki oldu.

Pedişah diyer;

-Vezir temkir.

Vezir deyir;

-Ne temkiri töḫejem?

-Meñim garılarım diyer ki biz buñu Şirmağı Sümiḫi kemiġiñden (Bir devin kemiği) oda yapılajaḫ biz bunnarnan burda oturacayiḫ.

Vezir deyir;

-Çovan Gurvan'ı çaġırıñ pedişahım. Ya boynuñu vuracayiḫ ya da dev i bize getirejeḫsiñ de.

Pedişah Çovan Gurvan'a diyer bunnarı. Çovan eve gelif anladan da garısı diyer;

-Yine veziriñ işidir bu. Get de; gırḫ deve yügü gır, gırḫ deve yügü ıraggı, gırḫ mermi, bir ay maña izin. Maña da bir milyar para. Amma vezir parası.

Bunnar gene yıġılır. Çovan gider. Deyir;

-Gidejen, işçilerle çeşmeyi öyle gurudarsañ heç zat galmaz. Bütün bu gırı tökersen çeşmeniñ gözüñe.

Çeşmeniñ gözüñe gırı eriderler, tökerler. Su çıḫmır. Buñu gurudurlar. Bu gırḫ deve yüḫü ıraggınıḫ hepsiñi tökür oruya. Bulaġıñ içiñe. Bahır dev geldi. Şirmağı. Gelir suyu goḫluyur, içir. Gedir. Güneş eyle sıcaḫ. Baḫır dev bir daha geldi. Bu geldi gırḫ deve yühü ıraggısıñı nasıl içtiyse bir damla galmadı. Buradan gedir. Köyüñ dışıña gidene gader tüşür. Çovan merminiñ hepsiñi bunuñ beyniñe vurur. Öldürür. Gelir, diyerkine;

-Pedişah saġ olsuñ. Ama get taşı. Hepsi vezir parası.

Bunu taşıyırlar, getirirler. Buñu kim yapacaḫ? Usta Meliḫ. Usta Meliḫ nerdedir? Devler aparıf, çıhıf, gedir. Pedişah deyir;

-Ya boynuñu vurajam ya da Usta Meliḫ gelejeḫ. Bu lâl-ı cevahir gadın burñu ganayıf lâl tökülen gadın diyer;

-Bu bende.

-Nasıl?

-Vallah, buñu ancaḫ bu gider, getirer.

Neden bu? Üç tane garı alajaḫ. Ay üç bölünmüş. Bu deyir ki;

-Sen gideseñ. Bir çift keḫliḫ var. Keḫliġi eġer bir gurşunna vurdu mu oñu getiresen. Bir gurşunna vurmadıñ mı geri döñ.

Çovan gider, tüfeñgi düzeldir. Gurşuñu atan kimi keḫliḫler tüşür. Düşür, gidir bu Usta Meliḫ zındanda baġlı. Buñu açır, gavaġıña gatır. Bunnarı gırḫ atlı vura vura getireseñ. Bu Usta Meliḫ'i gaçırır. Bir kilometre yol gider. Baġırır. Dağda der;

-Usta Meliḫ gitti.

Taş da der;

-Usta Meliḫ gitti.

Getirir, gelir, verir buña. Bu Şirmani Sümiġi'nden nasıl oda yapırsa her tarafı şüşe. Her tarafı cam. Çovan bunnan da gurtulur. Pedişah yine diyer;

-Vezir tevcir;

-Ne tevciri töḫejem?

-Meñim garılarım diyer ki; bu odaya Gül-ü Gafgaf'tan gül getirejeñ. Ne diyejem?

-Pedişahım saġ olsun. Çovan Gurvan'a dersiñ bizim garılar Gül-ü Gafgatan gül isteyer odaya. Sen Gül-ü Gafgaf'tan su getirejeñ. Getirmesen yoḫsa boynuḫu vurajam.

Bunu sıḫıştırırlar. Bu deyir;

-Allah meñ ne yapajım? Ne edejeyim?

Gene bu garılar deyir;

-Get pedişahtan iste. Gırḫ deve yüḫü darı, gırḫ deve yühü buġda, gırḫ deve yüḫü odun, gırḫ deve yüḫü de eḫmeg isteyejeḫsiñ. Darıları düzeltip garışgaya tökeseñ. Aġaçları da köprü at arḫaña. Buġduyu da guşlara töḫ. Kuşlar saña lazım olajaḫ. Ehmeġi de denize töḫ.

Bu gider. Garılarıñ aynı dediġiñi yapır. Gül-ü Gafgaf'a giderken gavaġıġa bir deniz çıḫar. Bu gider denize eḫmeġi tökür. O zaman gemi yoḫ. Bir vasıta yoḫ. Galır. Bahır denizden bir böyüḫ balıḫ çıḫtı. Dedi;

-Sırtıma miñ.

Bunuñ sırtıña miñir o tarafa geçir. İneñde balıḫ der;

-Meñim pükümden al. Saña lazım olajaḫ.

Bir gamışa garışgayı doldurar alır. Balığıñ ganediñden alır. Guşlarıñ ganediñden alır. Bu gedir. Gedirkine Yarabbim Yaresullah bir deġirman çalışır. Özü pişirir, özü yiyir. Deyir;

-Maşallah pehlivan gardaş.

Adam diyer;

-Meñim neyime maşalalh deyirseñ? Maşallah oña de Usta Meliḫ'i zindandan çıḫarttı, getti.

Çovan der;

-O meñem.

-Doġru mu ay gardaş?

Gedir ki biri de guş uçurdur. Guşu uçurdur, eliñde tutur. Deyir;

-Maşallah pehlivan gardaş.

Adam deyir;

-Maña ne maşallah deyirseñ? Maşallah oña de ki Usta Meliḫ'i zindandan çḫarttı.

Çovan der;

-O meñem.

Olurlar üş tene. Biriniñ yanıña da gidirler ki;

-Camışı kesif teḫ başıña otutur yiyir.

Diyer;

-Maşallah gardaş.

-Vallah maşallah maña deme. Maşallah oña de ki Usta Meliḫ'i zindandan çıḫarttı.

Deyir;

-Vallah o da meñem.

Bunnar da olur dört. Bunnar gider dördü pedişahıñ sarayıña. Üş gün yiyirler, içirler. Üş gün sonna deyir pedişah;

-Oġlum, sen niye geldiñ?

Deyir;

-Vallah, hâl vaziyet beyle beyle. Meñ Gül-ü Gaggag'dan gül aparajam.

Pedişah da diyer;

-Oġlum, meñim üş şartım var. Eġer muñu yaparsañsa Gül-ü Gaggag'tañ gül götüreseñ. Götümezseñ boynuñu vurajam. Beş manda kesijim. Onuñ etini yediñiz yediñiz yemedniz öldüñüz.

Gazannar asılır. Bunnar diyer ki;

-Sen var ki bunuñ gemiġiñi ayıtlañ.

Bunun beşiñi de yer pehlivan. Pedişah sorur;

-Maña galdı mı bir şey?

-Yoḫ, galmadı.

Bunnan gutulur. Pedişah getirir bir cod buġda. Bir cod arpa. Bir cod da darı. Bunuñ üçünü de birbiriñe garıştırırlar. Geje munnarıñ odasıña tökürler. Pedişah der;

-Sabaha tana ayıtladıñız, ayıtladınñz. Ayıltamadıñız boynuñuz vurulajaḫ.

Buñu düşünürler ne yapım ne edim. Garışga yadıña tüşür. Gamışdan garışgayı sirkende dağdan, taşdan, tufarlardan garışga yığılır. Buñu öyle tofluyurlar öyle tofluyurlar. Arpayı ayrı yığırlar, buġdayı ayrı yığırlar, darıyı ayrı yığırlar. Çekilirler geri.

Sabah gelerler baḫarlar, heresi bir yere ayrılmış. Pedişah der;

-Galdı indi bir şartım.

Getirir iki güvercini. Gafalarıñı kesir. Bunuñ odasıña koyur. Bir siyah güvercin, bir de beyaz. Diyer;

-Bunnarıñ başıñı yerine taḫtıñ taḫtıḫ. Eġer sabaha bu guşlar canlanmazsa siziñ canıñızı alajam.

Bunnar düşünür;

-Ay Allah, ne yapacayıḫ? Ne edeceyiḫ?

Bunuñ yadıña kuşlar tüşür. Buġda verdiği guşlar yolda çovana iki tüg vermiş idi;

-Eġer zor durumda galarsañ bu iki tügü birbiriñe sür. Biz geleriz.

Demişiydi. Bu iki tügü birbiriñe sürer. Guşlar geler. Durumu anladar guşlara. Diyer;

-Pedişah, bu gügercinleriñ başıñı kesti. Sabaha gader bu guşarı dirilttiñ dirilttiñ yoḫsa canıñı alaram. Sen de Gül-ü Gaggag'tan gül götüremezsin dedi.

Bu guşlar da gider güşün beyguşuña. Deyirler;

-Bize yardım eden çovan beyle beyle.

Beyguş diyer;

-Gidiñ. Felan yerde ilaç var. Şüşöyü alıñ getiriñ. Oña veriñ. Sürsün ama aġ guşuñ başıñı gara guşa bıraḫsıñ. Gara guşuñ başıñı aġ guşa bıraḫsıñ. Yoḫsa o inanmayajaḫ.

Bu gider, getirir ilajı. Guşlarıñ başıñı sıġarlar. Guşlarıñ başıñı dediġi kimin goyurlar. Sabah pedişah erken gelir ki guşlar ötüşür. Pedişah deyir;

-Bu o guşlar deġil.

Çovan diyer;

-Pedişahım saġ olsuñ. Meñ sen maña inanmayajaḫsıñ diye gara guşuñ başıñı aġ guşa, aġ guşuñ başıñı gara guşa goydum.

Millet yıġıldı, hep baḫtlar. Dediler;

-Bu aynı guşdu.

Deme Gül-ü Gaggag'da bayandı. Bayan ama erkehḫ elbisesiñde pedişahtı. Erkeḫ paltarı giyinirmiş. Üzüġüñü çıḫartır. Atır denize. Dediler;

-Sen yannış yaptıñ.

-Niye?

-Senin üş şartıñ vardı.

Deyir;

-Buñu da denizden çıḫarttıñ çıḫarttıñ. Çıḫartmadıñ boynuñu vurajam.

Düşünür çovan;

-Hay Allah ne yapayım? Ne edeyim?

Balıġın tügü yadıña tüşür. Tügü çıḫarır, yaḫır. Balıḫ tüşür, gelir;

-Vallah durum beyle, beyler. Pedişah üzüġüñü attı denize. Eġer çıharıf getirmezseñ sabaha benim başımı vurajaḫ.

Balıḫ diyer;

-Sıḫıntı çeḫme ay çovan. Üzüḫ aġzımdadı.

Goyur çovanıñ eliñe üzüġü. Çekir, gidir. Balıḫ gidende çovan getirir pedişaha üzüġüñü verir. Bu pedişah gülür. Gülende aġzıñdan nasıl gül tökülür. Dünya gogusuña hayran alır. On yaşındaki beş yaşında olur. Elli yaşındaki yirmi yaşında olur. Pedişah diyer ki milletiñe;

-Meñ size gaç seneliḫ pedişahlıḫ yaptım. Meñim gaderim buraya gader imiş. Size eyvallah.

Buñu alır gelir. Gelir balıḫ buñu yine aldadır. Getirir, gelir öyüñe. Gızlar inir, gaçışırlar. Bu gülür. Bundan iki deste gül baġlıyir, pedişaha yollarlar. Vezir atı yine suya getirir. Diyer ki;

-Pedişah öyün yıḫılsın. Bu daġdan gelen laf güzeldi. Üş tene oldu.

Pedişah diyer;

-Vezir tevcir.

Deyir;

-Ne tevciri töküyüm? Daha meñde çara galmadı. Meñ gidim dilenem mi?

Deyer;

-Yoḫ bulajañ.

Vezir diyer;

-Sen anahtarıñı apar. Babanıñ mezarıña at. De ki meñim babam ölende anahtarı onna gitmiş. Hezineñin anahtarıñı geti. Seni affedim.

Bu gelir arvadlarıña deyir. Meñden mezardaki anahtarı istier.

Garılar aḫıl verer yine. İki tane işçi tutur. Bunun eviniñ altıñı laġım gazırlar. Taa munuñ babasınıñ mezarıña gadar. Derler;

-Git dileñ. Gırḫ şele odun, gırḫ tenege gaz yaġı. Yıġ babanıñ mezarıña gelirem.

Bunnar yıġır. Buñu ortasında oturdurlar. Mezarıñ üstüñde oturdurlar. Odunu da yıġırlar. Yaġı tökürler. Kirpiti verirler. Mezardan tüşür. Altıñı gazdı ya. Gelir evde oturur. Yanır odunnar. Mezar soġuyanda gırḫ gün sonna külüñ içiñden gidir peddişahıñ yanıña. Pedişahıñ gızı olan hanımbir beyle mehtup yazır pedişaha. Sanki mezardan babası yazmış kimin;

-Sen nasıl bir pedişahsan! Vezirnen gendin gelmirseñ. Bir gıllı çovanı yollursañ.

Buñu verirler oña. Bu da getirir verir pedişaha. Pedişah der;

-Hay hay. Vezir gâh biz gideḫ. Bu gırḫ şele oduña gitti biz sehḫen şele oduña gideḫ.

Otururlar mezarıñ başıñda. Tökürler gaz yaġıñı, kirpiti verirler. Padişah da yanır. Vezir de yanır. O yaptığı saray Çovan Gurvan'a galır. Çovan Gurvan sarayda oturur hanımlarıyla beraber. Onnar yeddi yere geçti. Biz de yeddi göġe çıḫtıḫ. Gögden üş tene alma tüştü. Herenize biri. Biri de nagıl söyleyene." (KK:9)

Görüldüğü üzere masallarda statü farkı olmaksızın bir çoban ile padişahın kızı bir yuva kurabilmektedir. Masallarda sınıfsal farklılıklar problem teşkil etmemektedir. Ve masalımızın sonunda yine kötülükler cezalandırılmakta iyiler ödüllendirilmektedir.

Yörede anlatılan kimi masallar bir halk hikâyesi kadar uzun ve iç içe geçmiş birden fazla olaydan oluşmaktadır. "Size hardan haber vereyim?" gibi formeller ile olaylar arası geçişler yapılmaktadır. *"Peri Hanım ile Al Han"* adlı masal da birden fazla olayın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir halk hikâyesi özelliği taşımaktadır;

“Bir padişah varmış. Devamlı insannarı golluyurmuş. Gezirmiş, gelirmiş vezirinnen beraber. Bir gün gelir kine hayatıñ dibiñde bir tane çocuḫ aġlıyir. Vezire dir;

-Vezir, bu çocuġu al.

Alır, getirir, açır çocuġu. Baḫır oġlan çocuġu. Buñu gonşuları Vasiye garı varmış oña verir. Para da verir garıya. Diyer;

-Buña baḫ, saḫla.

Vasfiye garı buñu saḫlar, büyüdür. Beş yaşıña gelende pedişah alar gendine. Buñu saḫlayıp büyüdür. Zaman geler ki o zaman haja deveyle gidirmişler. Üç ay gidirmişler, üç ay dönürmüşler. Altı ay. Bu oġluñu, garısıñı alar, haja gidir. İsmiñi bırahır; Taftıḫ. Deyir;

-Taftıḫ, Peri hanımı saña tavşırdım. Seni de Allah’a tavşırdım. Oġul ben gidirem.

Deyir;

-Tamam.

Bu gidir. Zaman gelir Peri hanımla bu yaşıyır. Bir gün gidir, seyizden at alır. Taftıḫ biñir ata. Gidir. Vasiye garı buġda serif gapısıña. Yıḫıyıf buġduyu serif. Deġirmende üġüdüf, eḫmeg yapacaḫ. Atı cırdırır o tarafa bu tarafa. Gadınıñ buġdasıñı darmadağın eder. Deyer;

-Get, emeġim seni tutsuñ. Get, Allah işiñi rast getirmesiñ.

Bu gider deyirkine;

-Meñ pedişah oġluyam. Bu benim babama anama küfür eder.

Atı seyize verir geler.

-Meñ pedişah oġlu olam sen meñim babama anama küfür edeseñ.

Deyir;

-Senin ne babañ padişahtır. Ne de anañdır. Seni pesdişah buldu. Getti, meñ saḫladım. Meñim iyiliġimiñ garşılıġı budu mu? Sen meñi beyle ettin.

Deyir;

-Peri hanım indi baña düşer mi?

-Düşer.

Gedir çarşıdan beş tane alma alar geler. Getirir Peri hanıma bir tane.

Deyir;

-Saña gurban olam gardaş. Bir alma daha yoḫmudu?

-Yoḫ. Ama meñ seniñ gardaşıñ deġilem. Meñ seni alajam.

Deyir;

-Taftıḫ yapma.

-Yoh, vallah meñ seni alajam.

Deyir;

-Taftıḫ, üzün gara olsuñ.

Taftıḫ diyer misden ıbrıḫlar variydi. Deyir;

-Oñu alım, dışarı çıḫım. Ondan sonna.

Bu alar, dışarı çıḫanda Peri hanım nasıl vurursa Taftıḫ'ıñ başıñı ikiye biçir. Hellenir, düşür. Peri hanımıñ yine canı acır. İnir, tülbentiñi bunuñ başıña baġlır, hekime

göndertir. Doḫturda bu iyileşmeḫten size ḫardan haber verim? Taftıḫ galsın Hacı Saġat'tan. O zaman zaman dolur, hajılar hajdan gelejeḫ. Taftıḫ eyileşir. Deyirler;

-Hajılar geldi Aġrı'ya.

Taftıḫ ata biñir, gidir doġru pedişahıñ eviñe.

Deyir;

-Oġlum, bu seniñ vaziyetiñ nedi? Bu sargıñ nedi? Sen niye böyle olduñ? Peri hanım nasıldı?

Deyir;

-Pedişah saġolsun. Senden Peri Hanım galdı. Peri hanımdan iç küçüġü de galmaz.

-Oġlum niye?

Deyir;

-Vallah bir arhadaşıñı salır, biriñi çıḫardır.

Pedişah oġlunña deyir;

-Götür, bunuñ başıñı kes.

Gelir deyir;

-Bajı gideceyiḫ.

-Nereye?

Deyir;

-Babamı garşılamaya.

Van’ıñ bu tarafiña götürür. Götürür, aparır bir ormannıḫta buñu yaralıyır. Oruya da bıraḫır, dönür. Pedişah deyir, öldür. Ama bu öldürmür. Ora galsıñ. Size nerden haber verem? Peri hanımdan. Peri hanım bir aġaca yaslanır. Yaralı, aġlıyır, iniliyir. Van’da Al Han variymiş. Ne görürmüşse üryası gerçeḫ olurmiş. Gece üryasıñda görür. Erken galḫır. Deyir;

-Anne, meñ bu gece bir ürya gördüm. Kuşumu ötürdüm. Kuş bir tellalıñ başıña gondi.

Deyir;

-Oġlum, Allah ḫayra çevirsiñ.

Veziriñi alar, bu gidir. Guşuñu uçutur. Guş gidir Peri hanımıñ başıña gonur. Gedirler baḫırlar. Peri hanımıñ öyü yıḫılsıñ. Dünyanıñ güzeli. Maral. Buñu hemen gaputa sarır, getirer doḫtura. Eyileşir, getirerler, buñu bir yere goyurlar. Buña vezir vurulur. âşıḫ olur Peri hanıma. Zaman geçir, bir sene geçir. Vezir deyirkine Al Han’a;

-Gel, biz buñu böleḫ.

Deyir;

-Nası böleḫ?Meñ saña dedim mal olsa, altın olsa, pul olsa seniñ insan olsa meñim. Bir söz kesmişiḫ.

Deyir;

-Yoḫ. Buñu böleciyiḫ.

-Nasıl böleceyiḫ?

-Yarı keseceyiḫ.

Deyir;

-Öleceḫ.

Köyüñ ileri gelnneri yıġılır. Deyir;

-Öyle etmeyiñ.

-Nasıl edeḫ?

Deyir;

-Hereñiz üzüg alıñ. Hizmekârlarıñıza tepsi yapıñ gönderiñ. Hasıñızıñ üzüġüñü alsa oñu nişannayaḫ.

Vezir gidir lâl-i cevahirden üzüg yaptırır. Al Han'da barmaġıñda bir üzüḫ varmış oñu çıḫardır, tepsiye goyur, mendille örtür, göndererler. Gedir ama Peri Hanım heç vezirinkiñe baḫmır. Al Han'ınkiñi alar, taḫar barmaġıña. Buña düġün yapırlar yeddi gün yedi geje. Ama vezir buña âşıḫ olur. Bunuñ bir çift oġlu olur. Biriniñ adıñı Hasan goyur, biriniñ adıñı Hüseyin goyurlar. Oġlannarı yekelenir oḫula gider. Bu bir gün nasıl ağlıyir. Eyle ağliyir, öyle ağliyir. Gocası ne gadar edirse susmir. Gocası ne gadar yalvarırsa dillemir. Oġlannarı gelir, girir içeri ki anası ağliyir. Ne gadar edir dillemiyir. Çıḫır babasıña diyer;

-Baba siz anneme ne yaptız?

-Vallah oġul hiçbir şey yapmamışam. Ama erken ağlir hele agliyir. Gidiñ hereñiz diziniñ üstüñde oturuñ. Anañızı yumuşadıñ. Göreḫ niye ağliyir.

Bu da salondan dinliyir. Bir tarafıñda Hasan oturur bir tarafıñda Hüseyin. Diyir;

-Oġlum, seniñ babañ Al Han. Ben de siziñ anañız Peri Hanım. Meñim babam Hajı Saġat. Gardaşım Mehemmed. Anam filan. Aklıma düşüf onça ağliyirem. Han babam yadıma düşüf onuñ için ağlıyirem.

Girir, diyir;

-Seniñ demeġin bu demeġ olsuñ.

Peri hanım hazırlıḫ görürler yeddi deve yükü. Yüḫlenir bunuñ askeri, leşkeri bu gideceḫ babasınıñ yanıña. Veziri de gatır başıña. Bu az gedir, çoḫ gedir vezir yolu şaşırır. Özü çoḫ bilmişliġinden şaşırır. Geje olur, çadırı gurur. Gurur, Peri Hanım'la çocuḫlar içerde. Çadırı gılıçla galdırar, içeri girer. Peri hanım diyer;

-Vezir ne var?

Deyir;

-Geje geleñ neye gelir?

-Vezir sen ne gonuşursañ?

Deyir;

-Yoḫ.

Deyir;

-Oġluñu öldürejem. Baña teslim ol.

Deyir;

-Öldür. Saña teslim olmam.

Hüseyinin başıñ kesir. Deyir;

-Öbür oġluñu da öldürejem.

Deyir;

-Öldür. Meñ namusumu saña vermem.

Oñu da öldürür. Deyir;

-Allah senin canıñı alsın. Belañı versin. Dışarı çıḫım, gelim. Ciġerim yandı.

Bu dışarı çıḫır goşur ya bismillah. Bu baḫır ne gelen var ne giden var. Çıḫır eşige ki Peri Hanım yoḫ. Baġırır, askerler galḫırlar. Özüñe de hançarla bir iki çiziḫ atar. Yaralıyır gendisiñi. Deyir;

-Meñi yaraladılar. Oġlannarıñı öldürdüler. Peri Hanım'ı göttüler.

Bu Peri Hanım gidir. Size nerden haber verim? Peri Hanım gidir bir çeşmeniñ başıñda oturur. Oturur, eliñe alır galemi yazır Al Han'a;

-Eġer beñi gezersense Hajı Saġat'ıñ eviñde bularsañ.

Yazır meḫtubu. Bir bezirgân düşür, gelir. O zaman deve gidirmişler. Devecisiñe Bezirgân diyer;

-Oġlum, ıbrıġı doldur, gel, geti men abdest alım, sabah namazıñı gılım.

Gedir bulaġa. Suyu tutur. Peri Hanım'a baḫır ki mehtup yazır. Oñu da boş götürür, gidir. Deyir bezirgâna;

-Oġlum, bunuñ içi niye boşdu?

Deyir;

-Meñi baġışla. Meñim gördüġüm sen görseñ meñ gendimi getirdim. Sen gendini de getirmezdiñ. Meleḫ otururdu. Meleḫ gonmuştu yere.

Gelirler ki bir meḫtuf yazıf goyuf gidiftir. O zaman deveyle aparırmışlar meḫtupları. Deyir;

-Atıñ bunu bir kenara. Lazım olar belki.

Atırlar, cedirler. Bu az gedir, çoḫ gedir ki babasınıñ memleketiñe yetişir. Gedir ki deli çobanı tanıyır babasınıñ. Deyir;

-Selamün aleyküm. Bereketli olsuñ gardaş.

-Ay, sen hoş geldiñmeñim bajım.

Bajı demese buradan da gaçacaḫ. Deyir;

-Gardaş, eyle ajam. Üç gündür ajam.

Deyir;

-Vallah pedişah dogguz tane guzu vermişdi. Seggizini kesdim, yedirttim. Bir tanesi galıf. Oñu da kesif saña yedirejem.

Buñu kesir. Saj gızartması eyliyir. Yeyir, içir. Deyir;

-Seniñ elbiseñi maña ver.

Verir. Erkeḫ elbiseñi giyir. Bu bütün altıñı, gümüşüñü, cevahiriñi bir besmele baġliyir, çobana veriyir. Deyir;

-Bunu götür eviñe bıraḫ. Gel. Aḫşam da beraber cedeḫ.

Çovanı avudur. Çovan gidir. Aparır, öyüñe goyur. Gelir ki ne garı var ne hisse. Bu gider Hacı Saġat'ın küllüġüñde durur. Baḫır Tafdıḫ çıḫtı dışarı. Deyir;

-Gardaş, pedişaha de; ben çoḫtan gelmişem. Beni bu geje misafir eylesiñ. Bir lohma eḫmeḫ yeyim. Ajam.

Gedir pedişada diyer. Padişah diyer;

-Get, getir oġlum.

Getirirler. Baḫır kı bunuñ anası bunuñ gözleri Peri Hanım'ıñ gözleriñe benziyir. Bu loluġu geyinif saçıñı toplayıf erkeḫ gıyafetiñde. Bu galır burda. Geje goymurlar. Deyir;

-Ne yaparsañ?

Deyir;

-Hacı dede beni saḫlayarsansa seniñ gazını otarım. Ben burda galım.

Diyir;

-Tamam.

Bir ay galır, bir sene galır. Nerden haber verim? Al Han'dan. Al Han geje üryasıñda görür ki; oġullarıñı öldürüfler. Çeçevan gara bezenif geri dönüfler. Galḫır erken anasıña anadır. Deyir;

-Oġlum, ḫayır olsuñ. Sen geje onunñ fikiriñle yattın. Odur üryaña girdi.

Dolanır damıñ üstüñe. Bahır aynı çeçeva geldi. Vezir yaralı. Oġlanlarıñı gömür. Veziri de doḫtura goyur. Eyileşir. Bu deyir;

-Ölsem gezejem.

Veziri de alar yanıña düşür yola. Gezirler. Meḫtup geler Al Han'ıñ eliñe geçir. Meḫtubu oḫuyur. Vezire demiyir. Yazır;

-Ecel meni taḫsan da Hacı Saġat'ıñ eviñe gel.

Bu veziri de alır, gidir. Bunnar yola düşür. Gelir öve. Deyir neje olduysa da men o meleġi bulajam. Vezirle Al Han buñla gavaḫlaşır yolda. Çovan bunnarı misafir eder. Sonra padişaha götürmeḫ için yola çıḫırlar. Çoban nerde bir çivi çaḫsa çombaḫıñ başıña çalırmış. Bu gadar çivili çombañı varımış. Buñu başıa geçirdir destmeli düşür yola. Deyir ki vezir;

-Bu nere gidir?

Deyir;

-Seniñ gezdiġiñi meñde gezirem.

Bunnar geze geze gidir padişahıñ gapısıña. Gız çıḫır üçü de durur. Çovan, Al Han, Vezir. Gaçir, diyer;

-Hacı dede üç tene misafir geler.

Dedi ki;

-Çaġar, getiriñ.

Deyer;

-Tamam.

Çovan gızı tanıyır. Gız da çovanı tanıyır. Çovana annaşır. Deyir;

-Seni gapınıñ arḫasıñda oturtajam. Ne dışarıdan geleñi içeri goy. Ne de içerden dışarı geleñi bıraḫ. Tamam mi?

-Tamam.

Bunnar yeyif içtiḫten sonna geje olar. Deyer;

-Hacı dede men bir senedir seniñ öyüñe gelmişem. Meñ Peri Hanım'ıñ nagılıñı saña söyleyejem.

Afallanır. Deyir;

-Oġlum sen ne bilirseñ Peri Hanım'ıñ nagılıñı?

Deyir;

-Yoḫ, men söyleyejem.

Deyer;

-Tamam, söyle.

Deyir;

-Gonşunuzda Vasiye garı var. Oñu getiriñ evvel.

Getirirler.

-Taftıḫ'ı da çaġır.

Taftıḫ'ı da çaġırırlar. Çovan puhçasıñı goyur, oturur. Annadır. Al Han ne bilir kine bu Taftıḫ'da nedi? Meñim size söylediġim bu masalı pedişaha söylür. Peri Hanım başıña geleniñ hepsini anladır. Deyir;

Duram vezir bir çift oġlunu öldürdü.

İstedi canıma can ala.

Derviş isteyirseñ gösterim

Can almış derviş.

O da diyer;

Al Han eyler hagga nazar.

Beyler meñciliste gezir.

Boyñu çıḫmış gara vezir.

İtirdi sırdaşım meñim.

Deyende gız şapgasıñı tulluyur. Elbisesiñi soyunur. Peri Hanım. Taftıḫ deyir;

-At galdı. Meñ gidim atı yemleyem.

Vasfiye garı da diyer;

-Keçel'iñ çorapları galdı onnarı örecem.

Çoban diyer;

-Çonbaḫla öyle vuraram ölersiniz.

Al Han diyer ki vezir meñim haggım. Mehemmed de diyer Taftıḫ meñim haggım. Gız da diyer;

-Baba müsaade et Vasfiye garı da meñim haggım.

-Eyle mi?

-Eyle.

Vasfiye garıyı ateşe verir. Benzin tökür, ötürür bahçeye. Deyir;

-Nasıl meñ yandım. Seni de öyle gözüm göre göre yaḫacam.

Al Han diyer vezire;

-Bir çüt oğlumu öldürdüñ. Hangi eliñne öldürdüñ oğlumu?

Elleriñi, gollarıñı kesir, gafasıñı kesir. Taftıḫ'ı da Mehemmed öldürür. Peri Hanım diyer;

-Baba bu meñim gocam. Meñ de seniñ gızıñ Peri Hanım. Taftıḫ maña böyle iftira etti. Al Han'la Peri Hanım'a yeddi gün, yeddi geje düġün yaptı. Deyir;

-Haydi gidiñ size uġurlar olsuñ.

Onnar girsin yere. Biz yeddi göğe çıḫalım. Göġden üç tane elma düştü. Dinneyennere birer tane. Biri de nagıl söyleyene.” (KK:9)

Bu masalda dikkat çeken bir diğer husus da “Öyün yıhılsın”, “Emeğim seni tutsun”, “Üzün gara olsun” gibi daha birçok kargışın sıklıkla metinde kullanılışıdır. Kötülüklerin cezalandırılmasının istenmesi masalın doğası gereği karşımıza çıkmaktadır. Masalın sonunda kullanılan “Onnar girsin yere. Biz yeddi göğe çıḫalım.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere kötüler ve kötülük yerin dibine gönderilmeye iyiler ve iyilik göğe çıkarılarak yüceltilmeye çalışılmaktadır.

Masalların bazıları ise halk arasında söylenegelen bazı kalıp ifadelerin vücut bulmuş hâlidir. Öyleki *“Tembel Ali”* adlı masal “Kadın insanı vezir de eder, rezil de.” sözünün halk muhayyilesinde canlandırılmış ve bir metne dönüştürülmüş örneğidir;

“Zamanıñ biriñde pedişah gızınnan bahçede dolanırmış. Baḫır, bir tene oġlan geçti. Keçende pedişah buñla alay edir, gülüyür. Gülende gızı diyir;

-Baba sen niye bu herife güldüñ?

Deyir;

-Gızım, bu meñim vezirim idi. Bu o gadar gudurdu kine istedi meñden pedişah devamlılıġı göre. Yerime keçe. Meñ de bunu çıḫarttım. Baḫ indi ortada galıf. Aj galıf.

Deyir;

-Vallah, baba bunuñ garısı kötüdü.

Deyende pedişahıñ zoruna gidir.

-Sen niye öyle dediñ?

Gız baḫır ki bunuñ babası içerlendi. Gelir, özüñe altun alır babasınıñ hazinesinden. Pedişah iki tene hizemkârıñı salır. Diyer;

-Gedin, şehirde nerde kasif, ajından öleñ varsa buluñ mańa getiriñ.

Bunnar gezir. Ondan sorur, bundan sorur deyirler;

-Vallah, garı neneniñ Tenbel Ali adında bir oġlu var. Gediñ, onu soruñ.

Gedir, gapısıñı vururlar. Deyir;

-Vallah oğlumla neylersiniz? Hefteynen gelmir. Erindiñinden yeriñden galḫmir. O gadar acızdır.

Buñu gedirler, bahçaya çıḫırlar ki elmayı silkif yere tökülüf. Yerden eliniñ uzandığı yeri alar, uzanmadığıñı bıraḫar. Buñu getirerler pedişaha. Deyirler;

-Pedişah saġ olsun. Vallah buñu bulduḫ.

Gızına diyer;

-Çarşafıñı başıñ at.

Eşyasıñı yüḫler. Deyir ki;

-Sen buñu adam et.

Gız gidir. Gapıyı vurur. Garı nene gapıyı açır. Ne var? Deyir;

-Oġul, bu kimdi?

-Pedişahıñ gızıdı.

Gıza sorur;

-Hanım sen niye geldiñ buruya?

-Vallah, nene sorma. Beni babam verdi.

Geje galır. Sabahnan der ki;

-Get, maña usta çağır.

Ustayı çağırır. Deyir;

-Yevmiyeniz gaçtı?

-Vallah iz alırıḫ yirmi beş guruş.

Deyir;

-Meñ size verejem otuz guruş. Meñimbinamı nasıl yaparsanızsa padişahıñkinden artıḫ ola.

Deyir;

-Sen bizim heremize yirmibeş guruş artıḫ verirsen tabi de pedişahınkinden artıḫ olacah.

O parayı babasınıñ hazinesiñden aldığı altınnardan yaptırar. Bunnar çizir, tozur. Deyir;

-Yarın üç ameliye yollayacam hinini gazsın.

Üç ameliye gelir. Pedişahıñ gızı ikisini salır. Tembel Ali'yi ortaya. Biriñi arḫaya. Tenbel Ali, özüñe nasıl hareket gelirse ahşama piten övleye pitir. Eye çalışır Tenbel Ali. Annesi gidir. Et alır, yağ alır, getirir. Pedişahıñ gızı pişirir ustalar yer. Deyir ki;

-Vallah, hanım deveçiler bağırır; ganıña nöker ola. Ganıña nöker ola. Ağırlığunda altun verir, kişi alır.

Gız deyir ki;

-Çağır, gelsiñ.

Gedir, hemen çağırır, gelir. Tenbel Ali ağırlıḫta altun alır. Verir Tenbel Ali'yi. Bunnar yeddi deve, seggiz deve gatardı, giderdiler. Üç gün aç, susuz gidirler. Gidirler bir guyununñ başıña yetişirler. Gız burda binasıñ yaptırar bitirer. Bu gidir. Tenbel Ali'yi salırlar guyuya. O zaman guyudan su çekirmişler, çeşme yoḫuymiş. Tenbel Ali bunnarıñ özüñe su verir. Devenleriñi çekir. Hepsine çekir, az galır bite buñu çekirler. Bunnar çeḫeden ipiñi yarıdan kesirler, düşür guyuya. Galır guyuda Tenbel Ali. O tarafa baḫır, bu tarafa baḫır ki orada bir gapı var. Gapıyı vurur, girir. Girirkine bir gençten oğlan. Bir de bir gızıl teşdi. Gızıl teşdiniñ içiñde de bir gızıl tofsaḫa içiñde üzür o ğana bu ğana. Peddişahıñ oğlu da deyir eliñde gılıç tutanda;

-Doğrusuñu diyesen buradan kutularsañ. Demesen seniñ boynuñu vurajam.

Deyir;

-Bu tosfaġa mı eyidi? Bu gadın mı eyidi?

Deyir;

-Vallah boynumu vurmayañ gözümü de çıharmaynañ tabi ki de bu tosfaġa eyidi.

Tosfaġa nasıl tısgırırsa bir eyle gelin olur. Her taraf altun. Oğlan bunuñ başıñı uçurdur. Uçurdur. Deyir;

-Ne işdi?

-Vallah, beni babam düğün etti. Gelin gecesi beñi bu şeytan tilisima saldı. Getti buraya saldı. Garımı da tosfaġa etti, goydu bunuñ içiñe. Tilisimi sen bozduñ. Bu güne gadar biri demedi tosfaġa eyidi.

Çıḫardır üzüğüñü verir buña. Deyir;

-Götü, bunu barmağıña taḫ. Sen meñim babamıñ eviñde gonaḫlayasañ. Babamı müjdele. Babam saña dünyayı vereceḫ.

Bu çıḫar, geler geler ki deveçiler çorva gaynatır. Herkes barmağıñı ısırır. Deyirler;

-Sen Tenbel Ali nasıl çıhtıḫ?

-Ne var cevimde bıçaġım vardı. Yeri elledim. Dışarı çıḫtım.

Heç bir şey demir. Ama bezirgânbaşı baḫır ki bu çorbayı içerken bu barmaġıñdaki üzüḫ bu deveniñ hepsiñi satın alar. Eyle parlıyır. Gözü tüşür üzüġe. Eḫmeg yiyileñden sonna Tembel Ali'yi çekir. Deyir;

-Onu maña ver. O pedişahıñ gızınıñ üzüġüdür. Pedişah seni de öldürer meñi de öldürer.

Baġrışırlar. Ona tan deveçiler yıġılar. Deyirler;

-Ya, siz ne baġırırsıñız?

-Gördüñ Şah oglu Şah Abbas'ıñ gızı meñi saña gam yeriñe verdi. Üzüġü de versem meñi öldüreceḫ.

Üzüġü verir. Bezirgânbaşı parmaġıña taḫır. Atıña binir ya Allah. Doġru oglanıñ babasınıñ eviñe misafir olur. Bir de bir eşya götürür. Deyir ki;

-Meñim devemiñ eşyasıñı tez sat.

O zaman pırtı götürürlermiş her bir şey. Deyir;

-Tamam.

Baḫır yemeḫ gelende oġlunuñ üzüġü bunuñ barmaġıñda. Tanıyır. İsmi yazıyır. Pedişah goluñdan yapışır. Deyir;

-Bu üzüġü hardan aldınsa tez oñu de. Yoḫsa seniñ boynuñu vururam.

Deyir;

-Vallah pedişah saġ olsuñ meñi öldürme. Meñ deveçiniñ biriñden aldım.

Deyir;

-Nerdedi?

-Vallah üş güne gelerler.

Pedişahıñ gaşeveri çoḫ olar. Atlar düzülür yola. Gedirler Tenbel Ali'yi alarlar, getirerler. Goyur pedişahıñ önüñe. Deyir;

-Oġlum, bu üzüġü sen nerden aldıñ?

Deyir;

-Pedişah saġ olsuñ. Bu üzüġü de buldum. Senin oġluñu da buldum. Gelinini de buldum. Guyudadılar. Gedeḫ, çıhardaḫ. Pedişah bunnarı burda goyur. Allahım atlar düzülür. Fırgınnar düzülür. Gedirler, çıḫardırlar, getirirler. Pedişah getirir Tenbel Ali'niñ yaḫasıña ismiñi taḫır; Al Paşa. İsmiñi Al Paşa gayırır. İki, üç sene de orda galır. Gızınnan da evlendirir. Zaman gelir diyer;

-Pedişah saġ olsuñ. Meñ filan pedişahıñ gızını aldım. Vallahi hiç üzüñü görmedim. Beni sattı. Meñ gidirem.

Deyir;

-Allah-ü Teâlâ seni sattığıña meñim çocuġumu gazanmaḫ için satmıştır. Sen sebeb olduñ.

Buna deve yükü her şeyi gayırır. Gızıñı da miñdirir. Bir at da buña. Bunu yolçu edir, gelir. Bu gelir, Aġrı'da tüşür. Garısıña diyerkine;

-Sen burda beḫle. Meñ gedif pedişahıñ gızıña diyecem. Seni gabul etse gelif aparacam. Gabul etmese sen çıḫ, deveçilernen get. Geri dön babanıñ eviñe.

Gelirkine şaşgalar. Ondan sorur bundan sorur Tenbel Ali'niñ evi neredir? Deyirler;

-Vallah, buradır.

Sarayı gösterirler. Girir içeri, atıñı baġliyir. Bahçaya girer kine garısı eliñi başıña goyuf oturur. Deyir;

-Tenbel Ali geldiñ mi?

Yaḫasını görür. Diyer;

-Kusurumu baġışla. Al Paşa geldiñmi? Al Paşa hoş geldiñ.

Galḫır aġıña sarılar. Görüşür. Deyir;

-Vallah, hâl vaziyet böyle böyle.

Deyir;

-Seniñ o gettiġiñ garı meñim başım üstüñe.

Bir adam gönderirler ki deve gelsiñ. Bu getirtir pedişahıñ gızıġı. Bunara iki tene tosun alar. Kesir. Bütün şehri yıġır. Yemeḫ, içmeḫ, iki gün de düġün çaldırır.

Vezirlen pedişah gene gezmeḫten geler. Şehirde bir düġün var ki. Pedişah diyer;

-Vezir bu düġün ne işdi?

Deyir;

-Pedişah saġ olsuñ. Ne de olsa nikah gıymaġıña bizi sesleyeceḫler. Onda bileriz.

Düġün kesenden sonna gızı adam göndererkine;

-Al Paşa sesliyir pedişahı.

Pedişah da geler, vezir de geler. Gız da perde geyener. Gumasına da geydirer. Yeyif içenden sonna;

-Al Paşa, Al Paşa!

Gız geler tülbentiñi atır babasınıġ gavaġıña. Deyir;

-Baba meñi tanıdın mı?

Deyir;

-Yoḫ.

-Meñ seniñ gızınım. Baba Al Paşa o gadar uzaldı ki getti üstüme filan pedişahıñ gızıñı da getti.

Pedişah deyir;

-Gızım, sen meñi yeñdin. Sen menden aḫıllıymışsan. Garı insanı vezir de edermiş, rezil de edermiş.

Onnar yerin yeddi dibiñe geçsiñ biz de göġüñ bir gatıġa çıhaḫ." (KK:9)

"Südüne Tüşen" adlı masal da "Aslını inkâr eden haramzâdedir." sözünün hikâyeleştirilmiş biçimidir. Masallar ile bu gibi topluma yol gösteren ifadeler daha etkileyici bir hale getirilerek bireylerin hayal dünyasına sunulmaktadır;

"Şimdi iki gardeş olirler biri birinnen. Biri köyde oturiyir biri de şeḫirde oturiyir. Ama çoḫ samimi olan iki gardeş. Şeḫirde oturañ bir gün adamıña diyir ki gendi nökerinñe yani ḫizmekarıña:

-Ay bala köye git gardaşıma selam söyle. Meñe biraz pul lazımdı. Meḫe pul geti.

Muñun nökeri ta binir köye gelir. Efendime söyleyim bu adam aġazlıyir atıñı alir bu adama çoḫḫörmet edir. Aşırı derce de muña ḫörmet edir. Atıñı gapıya çekir. Ḫizmekarı biñdirir ata. Ḫizmekâr giderken diyir.

-Aġa meñ ne diyim gardaşlıġıña?

Diyer ki:

-Ay bala südüñe tüşeñi söyle.

Bu gelir şehirdeki aġasıña parayı verir. Deyir:

-Senin gardaşıñın Allah canıñı alsıñ. Atı içeri almadılar. At gapıda galdı. Meñe ne ḫörmet ettiler ne eppeḫ verdiler. Öyle aç susuz gettim o şeḫilde de geldim.

Köydeki gardaşınıñ yaptıġıña öyle gırılif darılir ki köydeki gardaşı şeḫere gelir bunan ḫeç gonuşmir. Şeḫerdekiniñ de aḫlından geçir:

-Herhalde meñ mundan biraz para pul aldım. Ondan dolayı meñden utanır uzaḫ uzaḫ durir herhalde.

Bigün sorar:

-Aya sen meñden mi gorgirsen niye yan yan gidirseñ? Aya meñ seniñ parañı da verecem puluñu da meraḫ etmeyeseñ.

Köydeki diyir:

-Para pul o deġül.

-Ya nedi mesele?

Diyir böyle böyle:

-Meñimḫizmekârıma böyle böyle yapmışsıñ. İçeri almamışsañ, aş eppeḫ vermemişsiñ, ḫörmet etmemişsiñ.

Diyer ki:

-O golaydı. Adamıñı çaġır gelsin.

Adamını çaġırirler. Diyerler hele annat. Diyer ki:

-Vallaḫ meñ ata binende aġa maña dedi ki ay bala südüñe ne tüşürse oñu söyle. Ee meñim de zaten südüm yoḫtur. Meñ bir ḫizmekârım. Meñim südüm ne olsuñ ki? Meñ de geldim aġaya öyle dedim. Meñim südüm eyi olsaydı men zaten muñu demezdim. Bu da bir temsildir. Bizde anladardılar öğüt üçün. Bu dimeḫ ki aslını inkar eden haramzadedir. Adem dedemizden ne görmüşsek on götüreceğiz. Od köküñ üzerine biter. Şimdi bu nesil bu dil bozulmuş. Meñim gardeşim gitmiş başka köyden bir şeyler örġenmiş diyir yemirim. Yemirim ne ya 'Aya yemirem garnım toḫtur.' diyeceḫsiñ." (KK:10)

Yörede anlatıla gelen kimi masallar da destan motifleri görülmektedir. Öyle ki *"İbrahim'in Analığı"* adlı masal da Dede Korkut Hikâyelerinde rastladığımız kahramanın ölümünün bir nişanesi olan "kanlı gömlek" motifi bulunmaktadır. Ayrıca bu masal Hz. Yusuf kıssası ile de bazı noktalarda benzerlikler göstermektedir;

"İbraḫam adında, bir ḫökümdarıñ oġlu var idi. Ama çoḫ gözel göḫçeydi. Muñun anası öldü. Padişah gendine getti bir arvad getirdi amma arvad analıḫdı işte. Bir gün İbraḫam'ı sesledi:

-Sen meñnen olacañ.

İbraḫam muñu gabul etmedi. Arvad üstüñü başıñı parça parça etti padişahıñ huzuruña çıḫtı. Dedi ki:

-Vallaḫ padişaḫım saġ olsuñ. Seniñ oġlun İbraḫam meñe saldırganlıḫ etti. Meñe saldırdı.

Padişah emir verdi. Celladlara dedi:

-Muñu öyle bir ormanda götürüñ, öldürüñ ganlı köyneġiñi de meñe getiriñ.

Celladlar muñu götürdüler. Döndü böyle İbraḫam'a baḫtılar ormanıñ içiñde. Cellad başı gıyamadı. Dedi ki:

-Ay oġul vallahi meñ saña gıymirem. Allah seni bağışlasıñ. Biz seni elden goyacayıḫ. Yalnız o köyneġiñi ver. Üş beş tane guş öldüreḫ, gana bölüyeḫ, götüreḫ babaña vereḫ.

Getirdi padişaha verdiler. Dediler ki:

-Padişaḫım saġ olsuñ İbraḫam'ı falan ormanda öldürdüḫ. Aa bu da kanlı köyneġidi.

İbraḫam o gece ormanda yattı. Sabağnan baḫtı ki bir tane kervan gelir. Kervanla beraber çıḫtı bir şeḫre getti. Ḫikmet-i ilaḫi o şeḫerin de padişaḫı ölmüştü. O zaman da bir taliḫ guşu varmış. Taliḫ guşuñu bıraḫirlermiş. Kimin başıña gider gonarsa o şeḫrin padişaḫı, ḫünkarı oymuş. Taliḫ guşuñu elden goydular. Geldi İbraḫam'ın başıña gondu. Geldiler İbraḫam'ı döydüler. Efendime söyleyim guşu aldı götürdüler. Muñu da aldı bir odaya bıraḫtılar. Gapıyı da üzerine kitlediler. Dediler ki:

-Bu yabancıdı muñdan padişah olmaz.

Guşu bir daha bıraḫtlar. Guş geldi camnan odaya girdi. İbraḫam'ın başıña gonar gonmaz vezir dedi ki:

-Yoo haḳ muñun haḳgıdır. Allahıñ bir adaleti var. Bizi yoḫtan var eden haḳḳıyçün padişaḫımız budur.

Efendim orda bir müdded padişaḫlıg ettiḫten sonra geldi babasınıñ yanıña başıñdan geçenleri söyledi. Dedi ki:

-Vallaḫ analıġım maña bir oyun etti. Meñ oyuña gelmedim. Ne pisliḫ varise seniñ arvadıñda var.

Padişaḫ bunu duyar duymaz garınıñ başıñı kestirir. Mutluca yaşayıf giderler."(KK:10)

Görülmektedir ki halk arasında anlatılan bu masallar zamanla kısalarak varlığını devam ettirmektedir. Kişilerin zamanının kısıtlı olması, birlikte geçirilen vakitlerin azalması gibi sebeplerden dolayı kimi metinler kısaltılarak anlatılmaktadır. Kimi masallar ise yörede masal anlatma geleneği zayıfladığı için hafızalardan silinmiştir. "Dudu Kuşu" adlı masal da aynı sebepten unutulmaya yüz tutmuş masallardan biridir. Bu masal ayrıca Mantıku't Tayr isimli alegorik eser ilebir takım benzerlikler göstermektedir;

“Dudu guşu Gaf dağını aşmaḫ istiyor. Bir ganadıña eḫmeg bir ganadıña su alıyor. Sırtıña da bir gız biniyor. Guş gaḫ dediḫçe eḫmeg. Guḫ dediḫçe maña su vereceḫsiñ diyor. Nasıl oluyorsa et bitiyor. Gız hatta gendinden gesiyor o etten veriyor. Dudu guşu baḫıyor, tadıyor ki bu insan eti. Diliniñ altıñda saḫlıyor. Anıyor ki et bitmiş. En son dudu guşu Gaf dağıña varanda diliniñ altıñdaki eti gızıñ galçasıña yapıştırtıyor. O iyileşiyor.

Annem gecelerce annatardı bu nagılları. Dudu guşu ülkeleri dolaşıyordu. Yolda başga guşlara rast geliyordu. Biz şimdi unutmuşuḫ. Nagılın en heyecanı yerinde bıraḫırdı annem derdi;

-Arḳası yarın.

Heyecana aḫşamıñ olmasıñı beḫlerdiḫhikâyeniñ sonuñu meraḫ ettiḳimiz için.” (KK:32)

Yörede anlatılan bazı masalların da isimleri dahi unutulmuştur. Fakat isimleri unutulsa bile masal içerisinde geçen nazım kısımları dahi hâlâ halkın hafızasında yer almaktadır. Aşağıdaki masal da birçok konunun tek bir noktada birleştiği, geçmişte günlerce anlatılan masallardan biridir;

“Bir padişaḫın bir tane gızı varmış. O padişaḫ gızıñı çok severmiş. Bir gün de gızıña diyer ki:

-Seni bir padişahıñ oġluña verecem kabul eder misiñ?

-Sen ne derseñ o olsun baba. Meñ bir şey diyemem.

Padişaḫın oġluña bu gızıñı veriyir. Gızını verende aralarıñda bir musibetliḫ çıḫıyir. Biri biriñi vuriyir. Vuranda gız diyer ki:

-Daha meñ o gardeşimi vurañ kişi ile bir araya gelmem. Gız ġardaşıña bir şiir söyler:

Tepeler tepeler yükseḫ tepeler
Gulaġımdan verdiñ verdiñ küpeler
Al kana bölendi çifte körpeler
Söyleyim mi gardaş burada ne dirsiñ?
Kızıñ padişah babası da cevap verir:
Gayalar gayalar yükseḫ gayalar
Gulaġıña verdim verdim küpeler
Al kana bölendi çifte körpeler
Burada söylemesem sen maña ne dirsiñ?
Sonra padişah kızıña diyer ki seni vereyim mi?

-Asla gitmem. Çünkü omeñim gardaşımı vurdu. Meñ onuñ peşine gitmem.

Belli bir zaman düzen böyle devam eder. Bu gız epey bir yıllar evlenmiyir. Bir gün gız gemiye miñer geziye çıḫar. Baḫır ki gemici gızıñ nişanlısı. Gız diyir:

Gemideyim gemide

Ayaġım yemenide

Gemici gemiñ eyle

Bir yarıñ var gemide.

Gız böyle diyende adam geri dönür. Geri dönende baḫır ki adamıñ nişanlısı. Der ki:

-Demeḫ seniñ kaderiñ meñdeymiş. Meñ bu gemiden geri dönecem seni alacam.

Orada birleşirler. Bu nagılıñ bir gısmı. Parça parça anlatılır.” (KK:34)

Bazı kaynak kişiler ise masalları sadece ana fikrini verecek kadar kısa bir şekilde anlatmışlardır. Bu durum bazen metin unutulduğu için mecburi bazen de sadece sözü fazla uzatmamak için kasıtlı olarak yapılmaktadır. Kaynak kişiler artık masalların toplumda rağbet görmediğini bu nedenle kısaca anlattıklarını ifade etmektedirler. *“Gızıl Gül”* masalını da kaynak kişi sonuca odaklanarak ve kısaca anlatmıştır;

“Bir gız gelir pedişahıñ oġluña nöker olur. Gızıñbir de finoyu vardır. Pedişahıñ oġlu diyer;

-Ana, vallah billah bu gızdır.

Bir gün getirer bunuñ altıña bir gızıl gül goyur. Buna finoy gaça gaça gelir gıza haber verer.

-Seniñ altıña gızıl gül goydular. O gızıl gülü çıḫart. Başınıñ altıña goy. Sabah erken nökerciliġiñe gidende buñu çıḫart, goy döşşeġiñ altıña.

Anası oġluña diyer ki;

-Eger gül solsa gızdı. Gül solmasa erkeḫtir.

Buñu deniyirler, deniyirler. Gıza her şeyi finoy haber verer. Bir gün gız gendi gendiñe gonuşar;

Gız gelerem, gız giderem.

Dere tepe düz giderem.

Şen olsuñ böyle ülküyü.

Gız gelmişem, gız giderem.

Deyende pedişahın oġlu durur, bu gızıñ ardıña düşür. Gelir bir köye. Diyer;

Adam görür gızıñ dişiñde iki tane mercan var. Gızı orda tanır. Evlenerler.” (KK:4)

Kimi masallar ise olağanüstü olma özelliklerini kaybederek daha çok günümüz dünyasında, ahlaki açıdan olması gereken yahut olması beklenen hâl ve davranışların öğretilmesi amacıyla söylenmiş gibidir. *“İki Arkadaş”* isimli masal da bu tip masalların bir örneğini teşkil eder;

“İki çoḫ samimi arḫadaş varmış. Bunlar o gadder samimi ki yemeleri işmeleri ayrı gitmezmiş. Gardeşten daha yahındılar. İkisi de meḫtebe gidermiş çoḫ tahsilli aḫıllılarmış. Yalnız biriniñ sevdiġi bir gız varmış. Bunar gendi aralarıñda üzüḫ taḫmıştılar barmaġına.

Ama arhadaşıñın da gözü o gızdaymış. Arḫadaşıylan da aşırı dercede çoḫ samimi. Bir gün oturir muḫabbet ediyler. Arḫadaşıña geldi içiñi açar. Diyer ki:

-Vallaḫ Memed men filanca gızı çok sevirim. Meñ oñu alacam.

Diyende munuñ dünyası yıḫılıyir. Gendi gendiñe diyer:

Yav diyir bu nasıl olur? Meñ buñu nasıl yapacam?

Bu gidir üzüḫ taḫtığı gıza diyir vallaḫ durum buñdan buñdan ibarettir.

-Meñ sennen evlenmeyecem. Arḫadaşımıñ da üreġi sendedi. Meñ de oñu canımdan çoḫ severim. Meñ vazgeçtim senden.

Gız da acışır sinirlenir diyer:

-Mene üzüḫ taḫtın şimdi götürmüş arḫadaşına veriyseñ meñi ha. Sen olmazsañ o olsuñ.

Bunnar diger arḫadaşıyla üzüḫ taḫarlar, düġünleriñi ederler. Yalnız bu-nişanlısıñı vereñ adam-öyle kötü bir duruma tüşer ki perişan bir halde. Bu baḫar başka çare yoḫ. Gider bir maġaza tutar. Ufaḫ tefeḫ eşya meşya geter içeriye doldurar. Bu baḫar ki bir tane gadınna bir tane gız, bu ne gadder eşya getirifse hepsiñi toplar alır. Der:

-Bunnar nere götürür eşyaları? Nere koyir? Nerde satiyirler?

Bir gün bakir yine o yaşlı gadınnan yine o gözel göḫçe gız geldi. Bu mal yetiştirmeye çalışir oraya. Diyer kine:

-Nene sene gurban olim meñ size mal yetiştiremirem. Siz bunnarı nere götürüfsünüz? Sen kimseñ? Neceseñ?

Yaşlı gadın diyer ki:

-Vallaḫmeñimḫeç kimsem yohtur. Bir aa bu gızımdır. Bizim de tezgâhlarımız var götürür orda satıyiriḫ.

Oġlan diyer:

-Olmaz mı bu gızıyı mańa veriseñ?

Diyer:

-Sańa gurban olsuñ. Gızımı meñ sańa verdim.

Efendim bunnar bir yer dirler. Falan yerde nişanımız var. Gız diyer ki:

-Meñim aḫrabalarım da geleceḫ.

Nene diyer ki:

-Vallaḫ biz aḫrabalarımızı toplayacayıḫ bizde öyle bir geleneḫ var.

Oġlan diyer:

-Tamam olur.

Aḫrabalari toplanir geliyir. Bu baḫır ki gelen kim? Munuñ eskiden üzüḫ taḫtıġı gız, çoḫ samimi olduġu arḫadaş.

Bu galḫıp gidende gız munuñ goluñdan tutar.

-Yoo, bumeñim gardaşımdır. Gardaşım sańa gerçeḫleri annatsın sen de dinle. Gardaşı diyer ki:

-Vallaḫmeñimḫaberim yoḫ idi. Meñ de sonradan örġendim. Meñimḫanımım önceden seniñle nişanlanmış. Meñi canıñdan daha çoḫsevdüğüçün nişanlıñı mańa verdin. Gördüġüñ bu yaşlı gadın meñim anamdı. O yanındaki gız da meñim bacımdır. Gardeşimi

meñ her gün saña yolladım eşya aldırdım ki sen perişan olmayasañ. Bu da meñim bacımdır. Meñ de bacımı saña verdim.” (KK:10)

Yörede anlatılan bazı masallar iseolağanüstü olma özelliklerini hâlen devam ettirmektedir. *“Halva Nazar”* isimli masalda da devler olağanüstü varlıklar olarak karşımıza çıkar ve tabi devleri türlü hileler ve akıl oyunları ile kandıran kurnaz insan tipi de yine masalda yer alır;

“Eskiden bir Ḫalva Nazar var imiş. Bu adam tilkiden çoḫ gorḫarmış. Bir gün garısı demiş ki;

-Ḫalva Nazar, odunumuz bitti. Gaḫ, bize odun geti.

Vaḫit geje. Ḫalva Nazar’da tilkiden gorḫar. Neyse gitmiş. Gadın biliyor ya gorḫusuñu. Onuñ gorḫusuñu yenmesi için istemiş odunu.

Bu gapıdan çıhanda eşi hemen arḫadan gapıyı kitleyer Ḫalva Nazar dışarıda galar.

Ḫalva Nazar baġırar;

-Arvat, aç gapıyı. Beni tilki yiyer. Vay öldüm.

Neyse Ḫalva Nazar demiş o zaman;

-Sen maña üç tane yumurta bir de çeliġimi ver.

Eşi buña üç yumurta bir de çeliġiñi verer. Ḫalva Nazar az gider uz gider dere tepe düz gider. Bir baḫarkine bir yerde duman tütür. Bir yerde de köpeḫler hürüyür. Ḫalva Nazar düşüner;

-Meñ duman tüteñe mi gideyim? İt hürüyeñe mi? En iyisi meñ duman tüteñe gideyim. Bir şeyler olur de belki yiyerim en azından. Ajıḫtım.

Neyse gider orda da üç tene dev ile garşılaşır. Devler köle olaraḫ buñu yannarıña alarlar. Diyereler;

-Bize su getireseñ. Yemeġimizi yapasañ. Odunumuzu keseseñ. Taşımızı gırasañ. Burada yaşarsañ hem de saña parañı vereceyiḫ.

Bu da demiş;

-Tamam olar.

Bunnar sırayla işleri yapırmış. Bir gün biri gitmiş deviñ aġacı kesmeġe. İkinci gün diġeri. Üçüncü gün diġer dev diyende dördüncü gün Ḫalva Nazar'a gelmiş sıra. Ḫalva Nazar demiş;

-Ya, odun sırası bende. Siz maña güzel bir ip veriñ. Ben ormanıñ dört tarafıñı iple sarım. Çeḫin siz. Aġaçlar gelsiñ. Ömür boyu yaḫalım.

Dev demiş ki;

-Ya Ḫalva Nazar bunuñ hepsiñi yaḫsaḫ diġerleri ne yapacaḫ?

Bundan biraz gorḫmuşlar. Bu nasıl biri diye. Ḫalva Nazar da aslında tilkiden gorḫtuġundan dışarı çıḫmaḫ istemezmiş. Bir gün de su getirme sırası Ḫalva Nazar'a gelmiş. Deviñ biri demiş ki;

-Gaḫ, Ḫalva Nazar. Bu gün su sırası sende. Bize gaḫ dereden su getir.

Halva Nazar tilkiden gorḫar, gitmeḫ istemez ya demiş;

-Ya, her gün bu bidonna bir su getirirsiñiz. Şuñu verin. Gidip dereniñ aġzıñı baġlayım. Hepsiñi evimize getirirm.

-Ya Ḫalva Nazar cannnılar ne içer hepsi buraya gelende?

Yine gün olmuş devler demiş Ḫalva Nazar'a;

-Ḫalva Nazar bu gün daş gırma sırası sende. Gaḫ, taş gır bize.

-Tamam. Gel bu taşı sıḫalım. Kim suyuñu çıḫararsa –uyanḫ ya Ḫalva Nazar-o onña her şeyiñi bahşedeceḫ.

Neyse dev ;

-Tamam olar.

Demiş. Kendisi bir dev bu balaja bir kişi. Ben yaparım demiş. Dev sıḫmış, sıḫmış, sıḫmış daşıñ suyu mu çıḫar? Ḫalva Nazar üç yumurtayı gırmış avcuña almış. Taşı da eliñe almış. Demiş;

-Aha baḫ. Meñ daşıñ suyuñu çıḫardım.

Devler bundan gorḫmuş. Gaçmışlar. Demişler;

-Bu adam daha bizi de yiyejeḫ.

Neyse gel zaman git zaman bu devleriñ eşyalarıñı, altınnarıñı, mücevherleriñi Ḫalva Nazar torbuya doldurar. Sırtıña çalar. Doġru evine. Gapıyı çalar;

-Arvad gapıyı aç. Gapıyı aç. Bu dünyamızı getirdim. Öbür dünyamıza da Allah kerimdir.

Arvadı gapıyı açar. Allah ne göre? Altın, mücevher, para. Bu dünyalıḫlarıñı alar dünyada şad yaşarlar.” (KK:14)

Yörede derlediğimiz *“Dırdaşe”* isimli masalda da yine devler başkahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve yine kahramanın hem kurnazlığı hem de ihtiyacı olduğu anlarda da karşımıza çıkan kahramana yardımcı olan bir takım unsurlar sayesinde kötü niyetli devlerin elinden kurtulmaktadır;

“Bir tane Dırdaşe isimli adam varmış. Bunlar birkaç arḫadaş bir yere gidiyorlar. Baḫıyorlar ki hiçbir şey yoḫ. Yollarıñı kaybetmişler. Yolda gelirken de bir gadın görüyorlar. Baḫıyorlar pencereden. Oturmuş o kadın. Gözleri de kör. Bir tanesi diyor ki;

-Gel baḫ, benim saçımda ne var?

O diyor işte;

-Böceḫ var.

Bir tanesi de diyor;

-Hiçbir şey yoḫ gül gibidir.

Dırdaşe yine yoluñu buluyor. O gadın Dırdaşe'ye diyor ki;

-Tamam, bu sabunu al. Bu taraġı al. Bir de tüyü al. Sen çıḫ git. Eġer bir zorluġa rast gelirseñ onları attığıñ zaman kurtulursuñ.

Baḫmışlar bir yerde duman tüteñ yer varmış. Bir yer de ışık yanañ yer varmış. Demişler?

-Duman çıḫan yere mi gidelim? Işıḫ yanañ eve mi?

Tütün tütene mi ateş yanaña mı diye düşünmüşler. Diyorlar ki;

-Biz tütün tüteñe gidelim.

Gidiyorlar. Orası da meğerse deviñ eviymiş. Devde orda göġsüñü atmış arḫaya, uyumuş. Oġlan da gidip tutuyor bir güzel emiyor sütüñü deviñ. Dev uyanıp baḫıyor ki aman bir çocuḫ onuñ sütüñü emiyor. O artıḫ onuñ çocuġu olduġu için oña kıymıyor ki öldüre. Oña kıyamıyor ama diyor ki;

-Ben bununñ arḫadaşlarıñı yiyeceġim ama nasıl olur?

Diyor;

-Çocuḫlar ne istersiniz?

-Vallahi meñçoḫ açım kuzu eti isterim.

Dırdaşe'niñ arḫadaşları öyle diyor. Diğer çocuḫlar da bir şeyler istiyor. Dev bunlara pişiriyor, yediriyor. Hepsi uyuyorlar. Dırdaşe uyumuyor. Dev diyor ki;

-Kim yatmış? Kim uyanıḫ?

-Hepsi yatmıştır. Dırdaşe uyanıḫ.

-Dırdaşe ne ister?

-Falan yemeġi.

Oñu da getiriyor. Yine yatmıyor. Dırdaşe arḫadaşlarıñı uyandırıyor, diyor ki;

-Bu dev bizi yiyeceḫ.

Dev fena şekilde sinirleniyor. Sürekli çocuḫlara bir şey yediriyor ama uyumuyorlar. Dev diyor;

-Bu gece ben bunları mutlaḫa yiyeceġim.

Bu diyor;

-Ben çok susadım.

Dırdaşe önceden kovanıñ altıñı deliġ deliḫ ediyor. Dev gidiyor suya. Dev dolduruyor gelen kadar geri boşalıyor. Dev dolduruyor geri boşalıyor. Bunlar uġraşırken o arada da dev şüphelenmiş ya bunları toplamış bir torbaya yuḫardan asmış. Dırdaşe diyor ki;

-Çocuḫlar meñim cebimde bir bıçaḫ var. Geliñ burayı kesiñ.

Kesip çıḫıyorlar torbadan. Deviñ keçisiñi, danasıñı, kedisiñi içeriye koymuş asmış onları torbaya. Dev suyu doldurup gelmiş başka bir kapla. Diyor ki;

-Siz beni kandırdıñız ha? Ben şimdi sizi nasıl dövecem.

Dev vurduḫça keçi bağırmış. Demiş;

-Baḫ meñ seni nasıl keçi gibi bağırttım.

Dev vurduḫça kedi bağırmış. Dev yine demiş;

-Baḫ meñ sizi nasıl kedi gibi bağırttım.

Dev bütün hayvanları saymış böyle. Açıyor ki torbayı bütün kendi hayvanları ölmüş. Diyor;

-Bunlar beni kandırdı, gittiler.

Dev bunlarıñ peşiñe düşüyor. Çocuḫlar bakıyorlar ki dev çoḫ yaḫlaştı eliñdeki sabuñu atıyor Dırdaşe. Sabun bir dağ oluyor. Dev çıḫıp kayıyor, çıkıp kayıyor. Dev yine epey bir yaḫlaşıyor. İri ya adımı attı mı geçiyor. Dırdaşe bu defa tarağı atıyor. Tarağı atınca arḫası bütün orman oluyor. Çalılı bir orman. Dev orayı geçmeye çalışırken bunlar bayağı uzaḫlaşıyor. Yine dev yaḫlaştığında Dırdaşe tüyleri birbiriñe sürüyor. Aradan bir su geçer oluyor. Dev gelip orda boğuluyor. Bu Dırdaşe ile arḫadaşları kurtuluyor.” (KK:20)

Masallar nesir şeklinde söylenir. Fakat masallarda kimi zaman şiirsel kafiyeli konuşmalara kimi zaman da mani veya koşma tarzında söylenmiş dörtlüklere yer verilir. *“Kazlar Yiyesi”* adlı masalda da bu tarzda söylenmiş dörtlükler bulunur;

“Bir fakiriñ bir tane kazı vardı. Anası kesti buñu dedi oğlum buñu götür padişaha ver. Padişah değeriñi versiñ. Biz açıḫ susuzuḫ. Getirdi padişaha dedi ki:

-Padişahım canıñ sağ olsuñ aha meñ saña bir kaz getirdim. Meñe para ver. Padişah der:

-Bu kaz on kuruş.

On kuruş deyende ben bu kadar zahmet etmişim on kuruşa vermem. Götürür başkasıña sataram.

Padişah tellala bağıttırdı ki:

Kimse bu kazı on guruştan daha fazlaya almayacaḫ.

Götürdü oğlan o yana bu yana dolandırdı. Geri hiç kimse almiyir. Bir daha padişahıñ karşısıña geşti.

-Padişahım gene seniñ vicdanıña galdı ne verirseñ ver.

Gene kaldırdı on kuruş verdi. Parayı aldı geldi. Oğlan kapıda durdu. Baḫtı lalayı gördü. Lalaya dedi ki:

-Lala buñu götür hizmekârlarıña yolla. Bu gece pişirer. Üç tört taneniz oturur birlikte yiyeriḫ.

Oğlan oradan gitti. Padişahıñ garısı hizmekârlar kazı pişirdiler. Altın tepsiye koydular. Altın kaşıḫ altın çatallar. Oğlan da geldi. Aldı padişahıñ yemeğiñi aldı götürdü anasınıñ koḫuña. Götürdü orada anasıynan birliḫte yediler. Padişahıñ hanımı dedi ki kazı veriñ padişah istiyer. Ocağı yansın padişahıñ, kaz bir saattir yoḫtur. Kaz koyduḫları tepsiniñ içerisiñde bir meḫtup bulurlar:

Meñim kazlar yiyesiye

Türlü sözler diyesiye

Padişah küçüğü budur

Büyüğü dağdan gelir.

Padişahıñ bu sözler öyle zoruña getti öyle zoruña getti ki. Meñi ne edeceḫ bu adam diye tüşündü. Meñi öldüreceḫ mi ne edeceḫ? Dediler ki felan yere gideḫ oraya hazine basaḫ o hazineyi almaya geler o adam. Biz de oñu tutarıḫ. Mezarlığıñ orada bir yere hazineyi bastılar. Geldiler herkeş getti eviñde yattı. Dedi vallah bu gece hırsız geleceḫ. Oğlan gece geldi hazineyi çıḫarttı. Gene meḫtubu yazdı oraya bıraḫtı.

Meñim kazlar yiyesiye

Türlü sözler diyesiye

Padişah küçüġü budur

Büyüġü daġdan gelir.

Daha böyle padişah patlıyar sinirden. Dediler:

-Padişahım seniñ canıñ saġ olsuñ. Seniñ gızıñı götüreḫ falan yerde çadır yapaḫ içiñe koyaḫ. Eyle olursa o adam seniñ gızıña geler. Oñu o zaman tutarıḫ. Götürdü kızı oraya koydular. Oġlan gızıñ yanıña getti. Kız ile yediler, içtiler, oynadılar. Kızın yanıñdan getti. Gene meḫtubu yazdı oraya bıraḫtı.

Meñim kazlar yiyesiye

Türlü sözler diyesiye

Padişah küçüġü budur

Büyüġü daġdan gelir.

Padişah daha sinirden ölüyir. Artıḫ dedi ki ben bunuñla başa çıḫamam vazgeçti. Başka bir ülkeniñ padişahı bu padişaha bir meḫtup yazdı.

-Sen nasıl bir padişahsıñ ki seniñ ülkeñdeki bir hırkıza baş gelemirseñ.

Bu padişaha zor geldi. Çıḫtı tellala bağırttıkı meñe buñu eden meñim yanıma gelsiñ. Gızımı da oña verecem hazinemi de oña verecem. Getsiñ o padişaha meñe ne ettiyse oña da etsiñ gelsiñ. Neyse sabah oldu oġlan getti padişaha dedi ki o meñ idim. Dedi ki padişah maña falan padişahtan böyle bir neme gelmiş. Neyse o oġlanı yolladılar. Oġlan getti o padişaha hizmekâr oldu. Padişah oña o kadar güvendi ki yanıñda yatırdı oña hörmet etti. Oġlan da getti kendiñe bir sandıḫ yaptırdı. Aldı geldi padişahtan gizli bir yere soḫtu kaldırdı. Padişahla yediler, içtiler. Padişah buñu sevirdi, yanda yatırırdi. Geldi yanıñda

yatırdı. Yarı gece oldu. Getirdi sandığı koydu karolyasınıñ dibiñe. Padişahı da sandıġa bıraḫtı. Aġzıñı mıḫladı. Şişi de eliñe aldı. Sandığı eliñe aldı ondan sonna çıḫtı gitti. Az gitti uz gitti üş vaḫte kadar diğer padişahıñ sarayıña geldi. Götürdü padişahı merdiveniñ arḫasıña goydu çıḫtı padişahıñ yanıña. Padişah dedi ki:

-Sen geldin mi?

-Geldim padişahım.

-Eee ne çaldıñ padişahıñ evinnen? Yine mi meñi kandıracañ?

-Padişahım otur hele söyleyecem.

Geder sandığı iki adanman tutar getirer. Şişi vurar padişahıñ garnıña. Diyir:

-Yeter mi padişahım?

-Yetmez. Hak Teâlâ'dan nida geldi üş defa eşeḫ gibi añgırsıñ canıñı alacam.

Padişah añgırır. Diyer biraz daha söyleyeyim. Şişi alır vurar padişaha diyer:

-Hak Teâlâ'dan emir geldi it kimi üç defa ulusuñ.

Millet hep çeḫilmiş kenara titriyir. Sonra diyer maña bir kerpetin getiriñ. Getirdiler sandığı açtılar. Padişah ayaġıñda pijamaylan çıktı. Sonra diġer padişah baḫtı. Sarıldılar, konuştular o yan bu yan. Ülkenin padişahı diyer:

-Padişahım sen maña haber saldıñ ülkende bir hırḫıza baş gelemedin diye. Sen o hızḫızıñ dalıña miñdiñ geldiñ.

Kalḫıyir padişahıñ eliñe ayaġıña sarılir. Meñ ettim sen etme. Meñi yolla evime. Neyse yedirir içirir padişahı ülkesiñe geri yollıyir. Gızıñı da bu oġlaña veriyir. Tahta da oġlanı oturtıyir. Onnar yedi yere geçti biz de göġe."(KK:36)

Görüldüğü üzere masallarda akıllı, zeki, açıkgözlü, kurnaz tipler yüceltilirken bu hasletlerin makam ve mevki ile kazanılamayacağı vurgulanmaktadır. *"Süpürgeci Baba"* masalında da bir garip süpürgeci kızı padişahın oğlunu, aklı ve kabiliyetleri ile alt etmektedir;

"Bir süpürgeci varmış. Gün de gidermiş, süpürge yıġarmış, getirermiş. Satarmış, uşaḫlarıña eppeḫ alarmış, aş alarmış, getirermış. Padişahnan lâlesi atlarnan geldiler bu herifiñ yanıña, daġda süpürge yapıyor. Dedi;

-Süpürgeci baba nedersiñ? Selamün aleyküm. Sen meñi diğne meñ bir şey diyirim. Altın nedir? Gümüş nedir? Tunç nedir?

Süpürgeci baba diyir;

-Padişahım men bu gece yatayım. Sabah geler söyleyerim.

Bunuñ da bir gızı varmış. Gelir süpürgeci baba evde biraz düşünir. Gız der ki;

-Baba sen niye düşünirsiñ?

-Vallah padişah yanıma geldi. Altın nedir? Gümüş nedir? Tunç nedir? Diye sordi. Meñ ne diyem ki oña?

Gız babasıña diyir;

-Ondan golay ne var baba. De git padişahım saġ olsuñ. Altın sensiñ, gümüşte lâleñdir, fahır da biziḫ ki böyle galmışıḫ aha süpürge yıġıriḫ.

Geldi sabağnan padişahğnan lâle. Sordu padişah;

-Süpürgeci baba ne getirdiñ haber?

Dedi;

-Padişahım saġ olsuñ. Altın sizsiz. Gümüş sizden aşağı olanlar. Tunç da biziḫ ki tunç gibi gararmışıḫ bir kenarda duruyriḫ.

Diyende padişah dedi sabah geri gelecem seniñ yanıña neyse getti. Padişahıñ oġlu gene geldi. Süpürgeci Baba gene möḫlet istedi eve geldi. Gızıña dedi:

-Gızım padişahıñ oġlu geldi. Padişahıñ gızı meñ, oġlu meñ bir şeyler diyir. Hem hamile hem bakir gız isterem senden dedi. Gızım padişahım dedi sabah meġ gene gelecem.

Gız der:

-Bir şey olmaz baba gelsiñ.

Gızı gidir üş dört tene balıḫ tutiyir. Küleġe koyir. Deyir:

-Baba buñu götürersin süpürge yıġdıġıñ yere eşer çökeġiñ içiñe de su koyar bıraḫırsıñ. Ölmesinner. Oñu saḫla padişahım gelende kaldır onarı önüñe at görmesiñ. Balıġı gelsiñ görsüñ. Dese ki sen ne edif? Padişahım saġ olsuñ ne ediyim guru tarlada da da yaş balıḫ olur mu?

Sabah oldu padişahıñ oġlu geldi. Dedi:

-Süpürgeci Baba ne ettiñ?

-Kuru tarlada yaş balıḫ olur mu?

-Padişahım saġ olsuñ kuru tarlada yaş baliḫ olmirse hem hamile hem bakire gız olur mu?

Padişah diyer:

-Süpürgeci Baba bu seniñ merifetiñ deġil. Buñu sene kim öġrediyir?

Deyir:

-Vallah meñim bir gızım var o diyir.

Padişah diyir:

-O gızı meñe vereceḫsiñ.

Neyse o ğan bu ğan. Diyir:

-Padişahım saġ olsuñ men fakir, fukara, gızım fakir. Senle el sıḫılmaz.

Padişah illaḫam yoḫ diyer alacam. Padişah söz verir. Gelir gızı görür. Sene bu gadden altın yollayacam, bu gadden ufaḫ para, bu gadden de böyüḫ para yollayacam cereyamlan. Sabah olur cereyasıña verir altıñı, parayı. Diyer götür süpürgeci gızıña ver. De ki seniñ gocañ yolladı. Gari gelir. Deyir:

-Gızım anneñ nerde?

Gız diyir:

-Bir canı iki can etmeye gitti.-Ebeliġe gitmiş.-

Diyer:

-Babañ nerde?

-Gitmiş bir ev güzeliñe. -Süpürgeynen evi süpüreceḫ güzel da.-

-Ya sen nidirsiñ?

-Meñ de aşaġı yuḫarıye gidiyim. Ne edeyim? -Eviñ içiñde aşaġı yuḫarı gidirmiş-

Çıḫardir bu parayı verir. Kaldirir parayı sayir. Demişti ya bu gadder diye. Diyer:

-Git de ki padişahıñ oġluña altından aydan ay eksiḫ, gündeñ gün eksiḫ, yıldızdañ daha çoḫ eksiḫ.

Cariye geliyir. Padişahıñ oġlu diyir:

-Cariye bacı ne ettiñ? Gittiñ mi süpürgeci gızıña? Ne diyir?

Cariye diyer:

-Sen de eyle bir garı almışşıñ ki.

Sorir:

-Nasıl bir garı?

Diyer:

-Meñ buña soriyrim anañ nerde? Diyer bir canı iki etmede. Babañ nerde? Getmiş ev güzeliñe. Sen neydersiñ? Aşaġı yuḫarı gidiyirim. Ee çıḫardım parayı verdim. Diyer ki get padişahıñ oġluna de ki aydañ ay eksiḫ, gündeñ gün eksiḫ, yıldızdan daha çoḫ eksiḫ.

Padişahıñ oġlu diyir:

-O fena deġil sen safsıñ ay bacı. Bir anası getmiş ebeliġe. Babası getmiş süpürge yıġmaya. Gendi de eviñ içiñde dolanir. Aha geldiḫ paraya. Bu gadden paradañ almışsıñ bu gadden altındañ almışsıñ ufaḫ paradañ daha çoḫ almışsıñ.

Munuñ dügünüñü edirler. Alır getirirler. Padişahıñ oġlu ahşamnan gariniñ yanıña geleceḫ. Gız basir gapıyı kitliyir. Diye:

-Gız süpürgeci gızı aç gapıyı neden kitlediñ?

-Yoḫ açmam. Meñim ıbraḫ leġenimi hamama götür gel açayım.

-Hele şunuñ yaptığıña baḫ. Meñ bir padişah oġluyam ıbrıḫnan leġeniñi hamama götüreyim öyle mi?

Bu getmir neyse getirmir. Bu hırs edir. Bir sene orda galir.

Bir gün padişahıñ oġlu çadır kurir bir yerde oturir. Bu gider çadırı açiyir. Çadır açilir bunnan yatirlar. Neyse başızı aġritmayam iki tane çocuġu olir. Babanıñ haberi yoḫ. Uşaḫlar gapıda oynir gız bakiyir. Çocuḫlarıñ yanıña gider diyer ki:

-Bu sizin babañızdır. Babañız size taraf gelende siz gaçıñ baña taraf gelinñ.

Babası bunnara taraf bakır iki tenedir heveslaniyir çocuḫlara doġru gaçanda bunNar gapıyı kitliyiler anasınıñ yanıña gidirler. Hanım da gapınıñ arḫasıñda duriyir. Basir gapıyı kitliyir. Gine gelir:

-Gız süpürgeci gızı aç gapıyı çocuḫlar kimindir?

Gız diyir:

-Yoḫ diyemem. Ibrıḫ ile leġenimi hamama götür öyle derim.

Herif gaça gaça götürürür ıbrıḫ ile leġeñi hamama goyir. Gız açır gapıyı uşaḫları da onuñ garı da onuñ. Mutlu bir hayat yaşarlar. Gökten üş elma düştü bir baña, biri annataña biri de hacı garıya.” (KK:36)

Masallarda formeller ve kalıp sözlere fazlaca yer verilmektedir. Bu masalda da benzer bir söz oyunu yapılmış gökten düşen üç elmanın üçü de masal anlatıcısına gitmiştir. Bahsi geçen masal anası bu metinleri kendisinden küçük olan eşine geceleri uyuması için anlattığını şöyle ifade etmektedir;

“Meñ küçüġe geldim. Eşimden yedi yaş böyüġüm. O on bir yaşındaydı meñ buraya geldim. Sekiz yaşındayken oñu gördüm. Üş sene de nişannı galdım. Gocam küçüḫ idi. Alırdım beraber yatıyirdiḫ. Görümüm de yanımda yatirdi. Her gün bir masal söyletmese meñe yatmazdılar.” (KK:36)

Yörede anlatılan bir diğer masal olan *"Gara Gız"* masalı ise Batı masallarından olan Külkedisi'nin kültürümüze uyarlanmış biçimidir. Zalim üvey anne, merhametsiz kardeşler, kendisine âşık olunan bir güzel kız, hayvanların konuşması ve masalın başkahramanına yardım etmesi gibi birçok unsur açısından benzerlik göstermektedir. Fakat balo yerine düğüne gidilmesi, çatı katı yerine halkın günlük hayatta sıklıkla kullandığı tandıra üvey anne tarafından kızın saklanması gibi kültürel farklılıklardan kaynaklı bazı unsurlar masalda yer alır;

"Gara gızıñ annesi ölmüş. Babası üvey bir anne almış. Yanıñda iki gız gelmiş. Mesela bizde üvey anne çocuġa iyi davranmaz ya derdi. Üvey anne o gıza gün vermemiş. Evi sahiplenmişler. Babanıñ gızdan haberi olmamış. Baba sabah çıḫmış, aḫşam gelmiş. Gıza evi temizletmişler. Her işleriñi yaptırmışlar. İneġi otlatmışlar.

Gara gızıñ da gara bir ineġi varmış. İneġiñi otladırmış. Onnan gonuşurmuş. O ineḫ de dile gelmiş. İneġiyle dertleşirmiş. Gara gız gitmiş bir tane cadıya. Cadınıñ camından baḫmış. Gara gızıñ teşhisi varmış. Yünü varmış. Üvey annesi dermiş ki;

-Git boş durma ineġi otlat. Buñu da yap getir. Bu yünü de eġir getir.

Gara gızıñ yün eġirirken yumaġı gaçmış. Cadınıñ bajasıñdan düşmüş. Cadı buñu içeri çaġırmış;

-Gel baḫıyım hele içeri gel içeri yünüñü öyle verim.

Demiş. Gara gız içeri girende cadı Gara gıza sormuş;

-Seniñ anneñ mi güzel ben mi güzelim?

Gara gız da annesi olmadığıñdan, üvey annesi de oña hep eziyet ettiğiñden cadıya;

-Señ daha güzelsiñ. Annem çirkin.

Demiş. Cadınıñ bu çoḫ hoşuna gitmiş. Gıza demiş;

-Saña yemeḫ goyum. Ye.

Goymuş. Gara gız evde de yemeḫ yiyemediği için o yemeği güzelce yemiş. Cadı sormuş;

-Benim yemeğim mi güzel, anneniñ yemeği mi?

-Seniñ yemeğiñ daha güzel. Annemiñki güzel deġil.

Demiş Gara gız. Cadınıñ çoḫ hoşuna gitmiş gızıñ söylediḫleri. Cadı buña mükâfat vermeḫ istemiş. Cadı Gara gıza demiş ki;

-Git sen gızım. İki tane su ahacaḫ. Suyuñ biri geldiğiñde gaşıña, gözüñe çeḫ. Bu gara sudur. Diġeri geldiğiñde yüzüñü yıḫa. Bu aġ sudur.

Gara gız yumağıñı alıf cadınıñ yanıñdan ayrılmış. Cadıyı da memnun etmiş sen güzelsiñ, yemeğiñ güzel diye. O da oña mükafatıñı vermiş. Gara gız gitmiş suyuñ başıñda oturmuş. Suyuñu içmiş. Gözüñe gaşıña çeḫmiş. Aġ suyla da yıḫanmış. Gara gız olmuş çoḫ çoḫ güzel bir gız. Eve gelmiş. Buñu çekiştirmişler üvey annesi ile üvey gardeşleri. Sormuşlar;

-Saña ne oldu? Nasıl böyle güzel olduñ? Nasıl ettiñ? Ne yaptıñ?

Gara gız demiş ki;

-Yün eġirirken yumağım cadınıñ bajasıñdan düştü. Gittim baña iki sudan içmemi, elime yüzüme sürmemi söyledi. Meñ de öyle yaptım.

Üvey anne Gara gıza demiş ki;

-Sen gitmeyeceñ artıḫbir yere. Benim gızlarım gideceḫ.

Gızı gitmiş. Aynısı yine olmuş. Yine yumaḫ yuvarlanmış. Cadı buñu da çaġırmış.

-Gel içeri. Ben mi güzelim? Annen mi güzel?

Deyende gız;

-Tabi ki annem güzel. Sen cadısıñ.

Demiş. Cadı sinirlenmiş;

-Öyle mi?

Demiş. Gız öyle evet demiş. Cadı gızıñ önüñe yemeḫ getirmiş, sormuş;

-Benim yemeġim mi güzel? Anneniñ yemeġi mi güzel?

-Tabi ki annemiñ yemeġi güzel. Seniñ deġil

Demiş Gara gızıñ üvey gardeşi. Buña tersiñi söylemiş. Cadınıñ hiç hoşuna gitmemiş gızıñ söylediḫleri. Buñu cezalandırmaḫ için demiş ki;

-Git iki su ahacaḫ. Beyaz suyu gaşıña, gözüñe çeḫ. Gara suyla da üzüñü yıḫa.

Cadı buna da tersiñi demiş. Gız da gitmiş aynısıñı yapmış. Eve gitmiş bu beterin beteri olmuş. Sonra Gara gızı yine ineġin peşiñe vermişler. Gara gızla ineġi gıskanmışlar. İneḫle bu birbiriñi niye çoḫ sevsiñ? Bu ineḫ niye buña süt versiñ de bize vermesiñ? diye.

Üvey anne der ki Gara gızıñ babasıña;

-Bu gara ineâġi kes, yiyelim.

Gara gız gelir ineġiyle dertleşir;

-Seni keseceḫler. Seni yiyeceḫler.

İneḫ de Gara gıza der ki;

-Benim etimi sen de ye. Seniñ aġzıñda benim etim tatlı olacaḫ. Onnarıñ aġzında zehir olacaḫ. Sen ye Gara gız. Kemiḫlerimi de atma. Kemiḫlerimi götür bir yere göm.

Küllerimi de bir yere göm. Sonra git kemiƫlerimi aç. Gara ineġi kesmişler. Gara gız eti yemiş. Onnar yiyememişler. Zehirlenmişler.

Bir gün Gara gız suyuñ kenarıña gidir. Suyuñ kenarıñda padişahıñ oġluñu görür. Padişahıñ oġlu da buñu görür. Buña âşıƫ olur. Gara gız gaçır, gidir, Gelir eve. Padişahıñ oġlu bunuñ peşiñde. Bulamıyor bu gızı. Sonra Gara gız eve geldiġiñde köyde bir düġün olur. Büyüƫ bir düġün olacaƫ. Gara gıza üvey annesi diyer ki;

-Sen gelemezsiñ. Sen evde oturacaƫsıñ. İşleri göreceƫsiñ. Geldiğimizde her yer tertemiz olsuƫ.

Sonra Gara gıza elbise almamışlar. Üstüñde başıñda yoƫ. Bunnar hazırlanarlar. Gara gız gitmiş, kemiġi gömdüġü yere baƫmış ki elbiseler, taƫılar, ayaggabılar. Almış, gelmiş. Artıƫ Gara gız bu elbiseyi geymiş, süslenmiş, bezeñmiş, düğüne gitmiş. Padişahıñ oġlu buñu düğünde görmüş, tanımış, begenmiş. Düğün bitmiş eve gelmişler. Padişahıñ oġlu su kenarıñda gördüġü o gızı her yerde aramış. Ev ev dolaşmış. Tellal saldırmış her yere memleketiñ bütün gızlarıñı göreceyiz diye. Üvey annesi Gara gızı tandıra gömmüş. Eliñi, ayaġıñı baġlamş; guyuya salmışlar padişahıñ oġlu gelende buñu görmesiñ diye. Padişahıñ oġlu en son gelmiş artıƫ bunnarıñ eviñe. Üvey anne gendi gızıñı vereceƫmiş. Padişahıñ oġlu eve gelmiş. Her tarafa baƫmış, saġa sola. Üvey anneye sormuş;

-Senin gızıñ bu mudur?

-Evet budur.

Demiş üvey anne. Padişahıñ oġlu Gara gızı bulamadan tam evden çıƫarken horuz dile gelmiş. Bu arada Gara gızıñ adı güzelleştiƫten sonna Fatma olmuş. Horoz dile gelmiş tam tandırıñ yanıñda;

-Üürüüü gitmeyiñ.

Fatma bacım tandırdadır.

Eli, ayaġı kendirdedir.

Üvey anne hemen horuzu taşlamış.

-Defol git buradan!

Demiş. Üvey anne govunca horuz bir daha dile gelmiş;

-Üürüüü gitmeyiñ.

Fatma bacım tandırdadır.

Eli, ayaġı kendirdedir.

Deyende padişahıñ oġlu demiş ki;

-Çeḫiñ hele su taşı.

Guyuyu açmışlar. Padişahıḫ oġlu baḫmış ki aradıgı gız orda. Almış ordan gızı. Götürmüş. Gız ile evlenmiş. Çoluḫ çocuġu olmuş. Mutlu olmuşlar.

Gökten üç elma düşmüş. Biri baña, bir saña, biri de bütün âleme." (KK:28)

Yörede anlatılan *"Alyavuz"* adlı bir masal da yine "Külkedisi" adlı masal benzerlik göstermektedir. Fakat yine üvey annenin kızdan yün eğirmesini, buğdayı çavdardan ayıklamasını istemesi gibi unsurlaryöresel farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır;

"Bir tane gız yaşarmış. Adı Alyavızmuş. Adam o gadar oġlu olsuñ diye istemiş. Gızı olmuş. O da öyle Alyavuz goymuş gızıñ ismiñi. Herkes tabi buñu oġlan biliyormuş. Meġer bu gızmış. Alyavuz'uñ bir tane de köpeġi varmış ufaḫ, fino diyerler bizde. Devamlı o köpeḫle dolaşıyormuş. Alyavuz'uñ annesi ölüyor. O Alyavuz'uñ gel zaman git zaman bir üvey anası olar. Üvey analıḫ buñu olmadıḫ yerler olmadıḫ işlere gönderermiş. Zor işler veriyormuş. Gendisi düġüne gittiġi zaman Alyavuz'a diyormuş;

-Meñ gelene gadar bu buġdayı çavdarıñdan ayıḫlayacahsıñ.

-Buñu gözyaşıyla dolduracaḫsıñ.

-Bu yünü eġireceḫsiñ.

Buña her türlü sıḫıntıyı veriyormuş. Alyavuz da suyuñ başıña gider aġlarmış. Sudaki aksiyle dertleşirmiş. Saçlarıña baḫar, bir gız olduġuñu hatırlarmış. Bir gün ayaġıḫdaki ayaggabıyı suyuñ içiñe düşürmüş. Gel zaman git zaman padişahıñ oġlu da at suluyormuş o suda. Atıñı götürüyor baḫıyor ki at suyu içmedi. Horlandı, kişnedi at. Bir böyle, iki böyle diggat ediyor, baḫıyor ki bir şeyiñ içiñde bir ayaggabı. Padişahıñ oġlu o ayggabıyı alıyor, eviñe götürüyor. Daha padişahıñ oġlu diyor ki;

-Bu ayggabı kimin ayaġıña olarsa meñ onunla evlenecem

Diyor. Yedi düvele haber salıyorlar. Kimseniñ ayaġıña olmuyor. Alyavuz'uñ da analığı bıraḫmıyor bu gıza giydirsinner. Kendi gızıña giydiriyor, olmuyor. İşte aradan zaman geçiyor arıyorlar ama ayaggabınıñ sahibini bulamıyorlar bir türlü. Gızıñ köpeġi dile geliyor padişahıñ oġluna Alyavuz'u söylüyor. Padişahıñ oġlu teḫrar eve geliyor, baḫıyor bu oġlan. Tam gideceḫgen köpeḫ tekrar dile geliyor. Padişahıñ oġlu Alyavuz'uñ şapgasıñı çıḫarıyor ki altın saçlı bir gız. Denettiriyor ayggabıyı. Gızıñ ayaġıña oluyor. Alyavuz ile evleniyor. Üvey annesi ile gızıñı cezalandırıyor." (KK:32)

Yörede anlatılan*"Gudugin Haşılı"* adlı masalda da üç sayısı, ok motifi, yasaklı kapının açılması gibi birçok masal motifine rastlanmaktadır;

"Bir padişahın üç tane gızı varmış. Kızlarıña demiş ki; kızım sizi kime vereyim?Bir tanesi diyor ki;

-Baba sen kime isterseñ oña ver.

-Kızım, ben sizi öyle rast gelene verememem. Gelin oḫ atıñ. Bu oḫlar nereye giderse siz onuñla evleneceḫsiñiz.

Birisi atıyor veziriñ gapısıña düşüyor. Birisi atıyor vekiliñ (padişahın danışmanı) gapısıña düşüyor. Küçüḫ gız atanda tarlada bir taş yığınınıñ yanıña düşüyor. Hepsiniñ düğünleri oluyor çıḫıp gidiyorlar evleriñe. Bu gız gidiyor o taşıñ dibiñde oturup aġlıyor. Baḫıyor bir tane garga geldi orayı eşeledi, uçtu gitti. Kızda diyor ben de eşeyim. Boş kalmış ya bir şeyler yapmaḫ istiyor. Kız eşiyor bir de baḫıyor ki bir tane demir gapı çıḫtı.

Demir gapıyı açıyor içeriye giriyor ki bir de ne görsüñ? Bir yer altı şehri. Yer altı şehriñden gız odalara gidiyor. Bütün odalarıñ hepsiniñ gapısı açıḫ kimisi konfeksiyon malzemeleriyle dolu, kimisi cevher, kimisi takı, kimisi ayakkabı ile dolu. Ama bir gapı var açılmamış. Baḫıyor ki yine o karga geldi oraya kondu, sirkelendi, bir oġlan oldu. Kız diyor;

-Sen kimsiñ?

Durumu anlatıyor kız. Diyor;

-Ben çoḫ açım. Ne yiyeceġim?

-Baḫ orada bir godik ḫaşıl var. Acıġtıḫça acıḫtıḫça sen o ḫaşılı yiyeceḫsiñ.

Gız o ḫaşılı yiyor. Günler geçiyor. Ondan sonra bir gün o kilitli kapıdan oġlanıñ içeri girdiġiñi görüyor. Gız baḫınca oġlan diyor ki;

-Sakın bu gapıdan içeri girmeyi düşünme. Buraya girmek seniñ için yasaḫtır.

Gız tamam diyor ama yine de oġlanıñ girdiġi odayı meraḫ ediyor. Gız baḫıyor ki bir kedi geldi kediniñ aġzıñda bir gol et. O eti de alıyor o yasaḫ odaya giriyor. Gız da meraḫ ediyor onuñ peşiñe giriyor.

Anahtarı yerinden alıp giriyor. Baḫıyor öyle bir gız yatıyor ki o karyolada dünyalar güzeli. Oġlanla yatıyor. Neyse gız çıḫıp geliyor. Oġlan geldiḫten sonra diyor ki;

-Sen nasıl olur da buraya girersiñ? Ben saña girme demedim mi?

Gız soruyor;

-O gız kimdi?

-O peri padişahınıñ kızıydı.

Diyor ki;

-Nasıl olacaḫ?

-Sen peki buraya niye geldiñ?

Kız başıñdan geçeni anlatıyor.

-Benim padişah babam baña bir oḫ verdi. Bu nereye düşerse seniñ yeriñ oradır dedi. Ben attım bu taş yığınınıñ yanıña düştü. Burda beklerken bir karga gördüm. Oñu takip edende buraya geldim.

Diyor. Oğlan diyor ki;

-Senin kaderiñ buradaysa ben seniñle evleneceġim.

-Ama nasıl olur? Babamdan nasıl istersiñ beni?

-Gel bu kapıları aç. Buradan istediğiñ hediyeleri al. Arabayla babaña gönderelim, babandan seni isteyelim.

Gönderiyorlar. Padişah baḫıyor ki öyle mücevherler, öyle acayip şeyler. Padişah diyor;

-Tamam, gel iste gızımı.

Padişah baḫıyor ki bu oğlan çoḫ aḫıllı birisi. Padişah oñu kendi yeriñe tayin ediyor. O gız da babasınıñ yanıñda huzur içiñde yaşıyor. Gökten üç elma düştü. Biri baña, biri size, biri de dinleyeñlere.” (KK:20)

4.4.Halk Hikâyeleri

Halk hikâyeleri, “göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık, vs gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük

ölçüde âşıklar, meddahlar tarafından anlatılan nazım-nesir karışımı anlatmalardır" (Alptekin, 1997: 7)

Dorson halk hikâyelerini; törenin uygulanmasını sağlamak, dinleyicileri hayal âlemini girdirerek saldırganlığı azaltmak, dünyanın açıklamasını yapmak, toplumca alışılmış davranış kalıplarının uygulanması için teşvik etmek amacıyla dinleyiciler karşısında sözlü olarak sunulan bir tür olarak tanımlamaktadır (l984: 27-28).

Halk hikâyelerinin temeli çokeskilere dayanmaktadır. Türklerde bilhassa sığır ve şölen/şeylan törenlerinde hikâyenin anlatılmakta ve insanların bu suretle insanlar hoşça vakit geçirmektedir. Bu durumu Özdemir Nutku, "Hikâye anlatmanın kaynağına gidersek, eski Türk boylarının av törenlerinde şiirin ve ozanın ne kadar önemli bir yeri olduğunu saptarız. Eski dönemlerde, bu avların mutluluk ve bolluk getirmesi için büyücülükle ilgili şiirler söyleyen din adamı-ozan görünümünde şiirler söyleyen kişiler vardı" olarak ifade eder (Nutku 1997: 11).

Halk hikâyesi göçebelikten yerleşik hayata geçişle beraber ortaya çıkan, aşk, kahramanlıkgibi konuları işleyen, âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan, nazım nesir birlikte kullanılan bir türdür (Alptekin 2002: 18).

Dede Korkut hikâyelerindeki "boy boylamak, soy soylamak" ve Köroğlu hikâyelerindeki "kol"terimleri hikâye yerine kullanılmaktadır. Türkiye Türkleri arasında halk hikâyesi olarak adlandırılan bu tür Türk dünyasında;hikâye, masal (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti); dastan, masal (Irak Türkleri); dastan, hekâye (Azerbaycan); dessan, halk dessanı (Türkmenistan); dastan, halk dastanı (Özbekistan); dastan (Kazakistan ve Kırgızistan);dastan, hikâye (Uygur Türkleri); dastan (Tataristan); destan (Kırım Tatarları); annatmak (Gagauz); hikâye, masal (Balkan Türkleri) olarak bilinmektedir (Alptekin 2007: 21-22).

Halk hikâyeleriyle ilgili ilk çalışma Macar Türkolog Ignác Kúnos'a aittir. Kúnos, halk hikâyelerini üç ana başlıkta toplamıştır;

-Kahramanlık romanı

-Saz şairlerinin romanı

-Saz şairlerinin kahramanlık romanı (Boratav 1946: 25).

Saussey ise halk hikâyelerini destan sınıfına dâhil etmiş halk hikâyelerini tasniflemekten öte,halk hikâyelerinin kökeni üzerinde durmuştur;

-Menşe destanları

-İslâmî destanlar

-Saz şairleri etrafında teşekkül eden destanlar (Saussey/Başgöz 1952: 51).

Halk hikâyelerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

1) Halk hikâyeleri, nazım, nesir karışık olarak söylenmektedirler. Halk hikâyelerindeki duygu yoğunluğunun yüksek olduğu yerler nazım ile ifade edilmektedir.

Halk hikâyelerindeki manzum kısımlar halk şiirinin aruzlu türlerinden olan "Divanî"ler, cinaslı türede söylenmiş türkü formunda okunan "Tecnis"ler, dinleyicileri heyecanlandırabilmek ve metne hazırlamak için söylenen "Tekerleme"ler, halk şiirinin en sevilen türlerinden biri olan 8 ve 11'li hece ölçüsüyle söylenen aşk, tabiat ve sevgi konulu"Koşma"lar, kahramanlık şiirleri olan "Destan"lar ve "Muamma"lardır (Sakaoğlu, 2018: 15-16).

"Kara hikâye" adı verilen, tamamen mensur şekilde anlatılmış ve çoğu masallardan geçmiş hikâyeler (Boratav,1946: 39) dışında halk hikâyeleri nazım-nesir karışık söylenmektedir. Hikâyenin anlatımı ve tasvir kısımları mensur, duygu yoğunluğunun yüksel olduğu yerler manzum olarak söylenmektedir. Mensur kısımlar konuşma serbestliği işe söylenirken, manzum kısımlarda değişiklik söz konusu değildir (Boratav, 1946: 51).

2)Halk hikâyelerinde sözlü anlatmalarda sade, yazılı metinlerde ağır bir dil kullanılmaktadır. Halk hikâyelerin sözlü olarak aktarılırken yaşadıkları coğrafyanın ağız özeliklerine göre şekillenmektedir.

3) Âşık hikâye girişinin başına konu ile ilgisi olmayan "selçuk", "peşrev" gibi bölümleri kendi isteği doğrultusunda ekleyebilir (Sakaoğlu, 2018: 16)

4) Yazıya geçirilmiş halk hikâyeleri uzun, sözlü olarak aktarılan halk hikâyeleri kısadır.

5)Halk hikâyelerinde kahramanların bir yere gidişleri, bir olaydan başka bir olaya geçişleri gibi durumlarda bazı kalıplaşmış sözler kullanılır.

6) Halk hikâyelerinde anlatımı daha etkileyici kılmak için diğer halk edebiyatı türlerine yer verilir.

7)Halk hikâyelerinin konuları genellikle aşk ve kahramanlıktır. Bazı hikâyelerdebu iki konu birlikte işlenmiştir.

Boratav, halk hikâyelerini konularına göre kahramanlık hikâyeleri ve aşk hikâyeleri olmak üzere iki grupta inceler (Boratav, 1946: 27) Halk hikâyelerinde işlenen konuların üç büyük kaynağı vardır; gerçekten yaşanmış olaylar, yaşamış ya da yaşadığı rivayet edilen âşıkların tercüme-i halleri, Köroğlu menkıbeleri ve bu tipteki diğer menkıbeler, klasik manzum hikâyeler (Boratav, 1946: 33).

8) Bazı halk hikâyeleri tarihi olaylar ile bağlantılıdır. Köroğlu hikâyelerindeCelâli ayaklanmaları; Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesinde Şah oğlu Abbas'ın Van Kalesini kuşatmasının izlerini bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 8).

9)Halk hikâyelerinde olağanüstülüklere de yer verilir.

10)Halk hikâyeleri kahramanları dört şekilde âşık olurlar; bade içerek, aynı evde bulunan kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrendiklerinde, resme bakarak, ilk görüşte. (Alptekin, 1997: 19-20).Bunlardan en yaygın olanı ise bade içme yoluyla âşık olmadır. Konuyla ilgili ilhan Başgöz'ün değerlendirmesi şu şekilde özetlenebilir:

a)Uykuya yatma.

b) Rüyada pir elinden dolu (buta, bade) içilme.

c) Bayılma, ağızdan köpükler saçılma.

d) Müzik aletinin sesinin duyulması üzerine ayılma.

e) Destan veya şiir söylemeye başlama (Alptekin 2007: 38-39).

11)Halk hikâyelerinin hekâtçı, meddah, âşık olarak adlandırılan özel anlatıcıları bulunmaktadır. Halk hikâyeleri anlatıcıları çoğunlukla erkektir. Türkler arasında on birinci yüzyıldaozanlar tarafından icra edilen kahramanlık şiirleri on beşinci yüzyıldan sonra halk hikâyeleri anlatan âşıklara dönüşmüştür.

Köprülü, "âşık, halk arasında umumiyetle saz şairlerine verilen bir isimdir" der. "Bunların maddî ve cismanî aşktan manevî ve ruhanî aşk derecesine yükseldiklerini saz çalıp şiir söylemeyi de ilâhî vasıtalarla ya bir mürşidin, pirin yahut Hz. Peygamber"in-rüyada veya hakikatte tecellisi ile öğrendiklerini" ifade etmektedir (Köprülü, 1989:168).

12) Halk hikâyelerinin belli bir anlatılış şekilleri bulunmaktadır. Hem âşıklar hem de dinleyiciler oldukça bilinçlidir. Âşıkların zengin bir hayal gücü ile taklit yetenekleri bulunmaktadır. Anlatıcı hikâyeler anlatılırken jest ve mimiklerini etkili bir biçimde kullanmaktadır.

Çok kuvvetli duyguların ifade edildiğiyerlerde kendini kaptıran, coşan, ağlayan, bayılan âşıklar bile bulunmaktadır. Halk hikâyelerinin icra edilirken anlatıcı ve dinleyici iletişim halindedir. Âşık bu yüzden hem kendi duygularını hem de hikâyedeki kahramanların duygularını dinleyicilere geçirmeye çalışmaktadır (Boratav, 1946: 128).

Dinleyiciler hikâyede nerede ne olacağını bildikleri için olay istenilen şekilde cereyan etmediği zaman çeşitli müdahalelerde bulunmaktadırlar. Anlatılan hikâyelerin uzunluğu veya kısalığını dinleyicinin hikâyeye olan ilgisi belirlemektedir. Dinleyicilerin hikâyeciyi anlatanı eleştirebilir. Ayrıca dinleyiciler de belli kurallara uymaktadır. Hikâyeci anlatılırken dinleyiciler konuşmaz, meclisi terk etmez. (Görkem, 1998: 110).

"Köylerde yapılan icralarda, hikâye anlatım ortamını oluşturan insan profili, âşığa (anlatıcıya) çok büyük bir saygı ve hürmet duygusu ile yaklaşmaktadır. Bunun yanında, onun sanat gücüne bağlı icra yeteneğinin peşi sıra, bir vecd halinde anlatılana adapte olmaktadır. Esasında bu vecd hali, sadece dinleyicide değil, anlatıcı âşıkta da vücuda gelmektedir. Bunu oluşturan nedenler arasında, köy yerinde eğlence çeşitlerinin az olması,

düğün icralarının taşıdığı anlam, hikâye dinleme meclisinde bulunanların oluşturduğu "şuurlu dinleyici" ortamından kaynaklanan hava ve her şeyden önce, dinleyicinin zaman sıkıntısının olmaması sayılabilir. Bunun yanında, hikâye metinlerinin köy ortamında aktarımının tamamen sözlü geleneğin kuralları dâhilinde yayılıyor olması, genel eğitim oranının düşük olması gibi nedenler, hem hikâye anlatıcısı âşığa hem de kendisi bir icracı olmamasına rağmen, meclislerde anlatılan hikâyelere aşina olan kişilere, doğal bir saygı-hürmet hissini doğurmaktadır" (Taşlıova, 2006: 168).

12) Hikâyelerin başında, ortasında ve sonunda hikâyeyi dinleyenler için yapılan dualar bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2018:7).

Genellikle hikâye son bulup olaylar nihayete erdikten sonra; Hikâyemiz erdi hâtime, rahmet olsun gelmiş geçmiş cümle kara toprakta yatana. Gerek Gül'ün, Ali fiîr Nevâyî'nın ve Hüseyin Baykara'nın ruhuna ve gerekse nâmurâd ölmüş âşıkların ruhuna Fatiha. Hepsini Mevlâ garik-i rahmet eyleye! Âmin!" (Boratav 1946: 247) gibi kalıp ifadeler kullanılır.

13)Halk hikâyelerinde kahraman yardımcı olan bir takım unsurlar vardır. Kahramanların en büyük yardımcısı en zorda kaldığı zamanlarda kendisine yardım eden Hızır ve atı olmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 11).

14)Halk hikâyesinin kahramanları bazen insan dışındaki varlıklarla da konuşabilirler. Kerem, arkadaşı Sofu ile çıktığı yolculuklarında geyik, ahu, ceylan, turna gibi hayvanlar, dağ, kaya, köprü, ırmak ve mezarlıkta karşılaştıkları bir kuru kafa iskeletiyle karşılıklı şiir söylemektedirler (Duymaz 2001: 86-87).

15)"Halk hikâyelerin çoğu yaşamış veya yaşadığı rivâyet olan âşıkların hayatlarını konu almaktadır. Tahir, Kerem, Âşık Garip, Ercişli Emrah, Sümmanî bu âşıklardan sadece birkaçıdır" (Sakaoğlu, 2018: 11).

16)Halk hikâyelerinde mekânbu dünyadır (Sakaoğlu, 2018: 11).

17)Halk hikâyeleri millî özellik taşır ve Türk dünyasında anlatılmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 12).

18)Halk hikâyelerininkadrosu kahramanların yakınları, idareciler, yardımcı tipler ve hayvanlardan oluşmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 12).

19)Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla bitmekle birlikte kötü sonla bitenleri de vardır. Hikâyelerde dünyada kavuşamayan âşıkların mezarları üzerinde gül bitmesi, aşığın yanıp kül olması gibi sonlarla da karşılaşılmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 12).

20)Halk hikâyelerinin yazılı kaynaklardan alınan metinleri genellikle "Râviyânı ahbâr, nâkilânı âsâr, muhaddisânı rûzigâr şöyle rivâyet ederler ki" gibi kalıp bir cümleler ile başlar.

21)Halk hikâyelerini anlatan kişi sanatını ustasından öğrendiği şekilde icra eder. Boratav, hikâyelere kişinin damgasını vuran şeyin, anlatımda kullandığıfarklı bir dil olduğunu belirtir. Ona göre; "edebileşmiş müşterek bir halk dili ve bir halk hikâyeleri üslubu teessüs etmiştir" (Boratav, 1946: 53).

Ağrı yöresinde de bu köklü gelenek yörede yaşayan âşıklar tarafından yaşatılmaya çalışılsa da geçmişte olduğu gibi insanların bu tarz etkinliklere vakit ayıramaması, teknolojik gelişmelere bağlı olarak kişilerin ilgi alanlarının değişmesi gibi birçok unsurdan dolayı etkinliğini kaybederek varlık göstermektedir.

İcra ortamlarını kaybeden ve bu yüzden sanatlarını icra edemeyen âşıklar hemen hemen bütün hikâyeleri bilmekte, geçmişte meclislerde anlattığını söylemekte fakat günümüzde anlatamadıkları için bazı parçaları unuttuklarını ifade etmektedirler. Hafızalardan silinen parçalar genellikle manzum kısımlardır.

Âşıkların çok azı hikâyelerin türkülü bölümlerini müzik eşliğinde icra etmektedir. Bu durumun en büyük sebebi ise yine halkın kendilerine ve anlattıklarına olan ilgilerinin azalmasıdır. Fakat şu nokta üzerinde durmak gerekir ki hâlâ yöre âşıklarının toplumdaki yeri sağlam bir şekilde devam etmekte ve kendilerinin bir meclisteki yeri daima başköşe olmaktadır. Fakat âşıkların, geçmişte sadece hikâye dinlemek ve aşığı görmek için bir araya gelen topluluklara şimdilerde sadece misafir olarak katılmaları,âşıkları hüzünlendirmekte eski şaşalı günlerine özlem duymaktadırlar.

Yörede şimdilerde âşık toplantıları nerdeyse hiç yapılmamaktadır. Sadece bir araştırmacı geldiği zaman geleneğin nasıl yaşatıldığını örneklendirmek namına küçük çaplı karşılaşmalar yapılmakta ve bu toplantılarda ya halk hikâyesi anlatılmamakta yahut çok kısa olarak ve de manzum kısımları atlanarak kısa bir icra gerçekleştirilmektedir.

Âşıklar bu hikâyeleri önce yöreye gelen usta âşıklardan duyup öğrendiklerini daha sonra eksik kaldıkları noktalarda yazılı metinlerden faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun sebebi çevresinde kendilerine yol gösterecek bir usta âşık olmaması nedeniyle yöre âşıkların çoğunun usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmemesidir.

Her anlatıcının yaptığı gibi âşıklar icra sırasında dinleyicilerin ilgisine bağlı olarak metinde uzatma ve kısaltmalar yapmakta "Sözü fazla uzatmayım, başınız şişmesin" gibi ifadeler ile metinde tasarrufta bulunmaktadır.

Ayrıca hikâye anlatma geleneği sadece hikâyenin ana metninin anlatılması şeklinde devam etmektedir. Öncesinde bir hazırlık bölümü nerdeyse hiçbir zaman olmamaktadır. Fakat bazen söze başlamadan önce usta olarak kendilerine seçtikleri âşıkların yahut sözü ve sazı kuvvetli bir aşığın beğendikleri dörtlüklerini söyleyip söze başlamaktadırlar. Fakat bu durum geçmişte olduğu gibi âşığın ahının tutmasını istenmediği için değil sadece bir çeşitlilik olması açısından söylenmektedir. Ayrıca hikâyelerin sonunda yer alan dua kısımları da oldukça kısa söylenen birkaç cümle ile geçiştirilmektedir.

Halk hikâyesi metinlerinde Karapapak-Terekeme Türklerinin ağız özellikleri kullanılmaktadır. Fakat kimi zamana âşıklar kendilerini dinleyen kişilere mahcup olmamak istediği için bu ağız özelliklerinden kasıtlı olarak uzaklaşmaya çalışmaktadır.

Günümüzde bu köylerde ancak bayramlar, ölüm ve düğün kısıtlı zamanlarda bir araya gelindiği için âşıklar bu tarz toplantılarda daha çok türkülü kısa hikâyeler anlatmakta, uzun uzadıya vakit almaktan ve insanların tepkisinden çekinmektedir. İşte bu yüzden bizler kendilerini dinlemek istediğimizi ifade ettiğimizde büyük bir neşe içerisinde hikâye anlatmaya başlamaktadırlar. Yöre âşıklarında anlatmaya dair büyük bir heves görülmektedir. Hikâyelerin sonunda geleneğin ne kadar yozlaştığı, insanların kendilerine eskisi kadar kıymet vermediklerini, zamanın ne denli değiştiğini anlatarak hayıflanmaktadırlar.

“Günümüzde, âşıkların düğünlere pek çağrılmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu durum, 15-20 yıl öncesiyle kıyaslandığı noktada görülen bir durum olmaktan çıkmıştır. Hızlı değişim, düğünlere âşık çağırma geleneğini her geçen gün ortadan kalktığı gerçeği ile bizi karşı karşıya getirmektedir. Kars’taki düğünlere artık âşık çağrılmamakta, çağrılan âşığa ise, bir saatlik süre için icra imkânı verilebilmektedir. Âşık da bu bir saatlik süre içinde, hikâye anlatmamakta, ancak, birkaç deyiş ve ikinci bir âşık da varsa onunla atışma örnekleri verebilmektedir” (Taşlıova, 2006: 170).

Halk hikâyeleri yörede sadece âşıklar tarafından değil hemen herkes tarafından bilinmektedir. Yörede belli bir yaşın üzerinde herkes bu hikâyelerin ana metnini bilmekte ve hatta bazı manzum parçaları ezberden okumaktadır. Halk hikâyesi bahsini açtığımızda hemen herkes fikirlerini sunmakta ve en az birkaç halk hikâyesini anlatabilmektedir. Hatta yakın zamana kadar kadınlar ve erkeklerin ayrı ayrı bir araya geldiği bir hikâyeyi anlatıp hikâyenin belli bir noktasında sözü yanındakine bırakarak,topyekûn hikâye anlattıklarını ifade edilmektedir. Hikâyeyi bilmek toplumda bir maharet olarak değil, sıradan bir olay olarak görülmektedir. Hikâyelerin türkülü kısımlarını sesi güzel olan kişiler icra etmektedir. Bu toplantılarda sazın olması şart değildir. Halk bir araya gelip kendi öz değerlerimiz ile kendi kendini oyalamakta, hoşça vakit geçirmekte ve bu şekilde geleneği cılız bir eda ile de olsa devam ettirmeye çalışmaktadır.

Yörede derlediğimiz Latif Şah, Âşık Garip ile Şahsenem Hanım, Sümmâni ile Gülperi Hanım, Ferhad İle Şirin, Tahir Mirza ile Zöhre Hanım, Kerem İle Aslı, Köroğlu gibi halk hikâyelerinin metinleri aşağıda sıralanmıştır;

<u>Âşık Garip ile Şahsenem Hanım</u>

Âşıḫ Garip’iñ sevgilisi Şahsenemdi. Bunnar birbirine aşıḫ oldular. Âşıḫ olduḫtan sonna gızıñ babası âşıḫ Garip’e diyer ki;

-Bu gadan para düzeldifseñ meñ gızımı saña verecem.

O gadan parayı adam nerden bulsuñ? Âsıḫ Garip para için gurbete çıgıf. Para gazanmaġa gidir Mısır’a. Mısırda çalışır. İki, üç, beş, yeddi seneye garar verir. Sonra der ki gelerem. Bu Mısır’da çalışır. Şahsenem bahar yeddi yıl oldu, gelmedi. Oña gadar bir bezirgân gelir. O da Mısır’a yüḫ götürürmüş. Şahsenem onuñ yanıña gider. Deyir;

-Hocam sen bu yüḫü nereye götürürsüñ?

-Mısır’a.

Şahsenem diyer;

Başıña döndüġüm hoca,

Yügümü yügüf saña yüglerden uzaḫ,

Malıñ gısmet olsa giderseñ haja,

Gider olsañ o Garib’ime de gelsiñ.

Ayaġına gitseñ de meñi de apar.

Aparmazsañ gıyamet gopar.

Ya Halep’te ya Mısır’da tapar.

Tapar olsañ Garib’ime de gelsiñ.

Şahsenem dediġiñ aġca bir gızam.

Avır, hayan yoḫtur senden utanam.

Gıyamette eteġinden tutaram.

Bular olsañ Garibim’e de gelsiñ.

Bezirgânıñ bir oġlu varmış. Adı Şahveled. Deyir;

Meñim bir oġlum var gızım gel seni alım.

Güzel güzel düġünüñü meñ çalım.

Sen niderseñ öyle vafasız yarı?

Vallah gızım, oġlumuñ adı Şah oġlu Şahveled.

Şahsennem diyer;

Şahveled'i nerde görsem gaçaram.

Saġ golumla men bendiñi aşaram.

Garip de gelmese zeher içerem.

Sen gederseñ o Garib'e de gelsiñ.

Aaa hoca baḫır böyüḫ bir aşk. Deyir;

-Peki, gızım.

Efendim bezirgân bunuñ sözleriñi yazır. Mısır'a gidende deyirler filan elden bir bezirgân gelmiş, eşya satır. Garip de gelir eşya almaġa. Baḫır bezirgân Garip'e sorur;

-Oġlum, seniñ adıñ nedi?

-Garip.

-Pekâlâ. Sen gaç yıldır burda çalışırsañ?

-Yeddi sene.

-Senin sevgiliñ var memleketiñde. O maña çoḫ rica yaptı, çoḫ minnet etti. Get, eġer meñim sevgilimi orda bulursan söyle, gelsiñ dedi. Niye gitmirseñ?

O zaman Garip orda çoḫ aġladı -Âşıḫlar aġlar- Bezirgân oña biraz para verdi. Birazda gazanmıştı. Ordan Allah'a yalvardı;

-Ya Rabbül Âlemin, meñ nasıl memleketime gidecem? Maña yardım et.

O zaman âşıḫların, sadıḫların duası gabul olardı. O zaman bir dua etti âşıḫ Garip;

-Ya Rabbül Âlemin meñi Şahsenem'e yetir.

Âşıḫ Garip yola düştü. O zaman Hz. Hızır Garip'e sordu;

-Nere gidirsiñ?

-Melmeketime.

-Melemketiñ ne gader yoldu?

-Bu gadan yoldu.

-Ya sen oraya gidemezsiñ. Gel miñ meñim terkime. Miñ atlañ gideḫ.

Atladı ata miñdi. Hz. Hızır söyledi;

-Gapa gözleriñi.

Gapadı. Açtı ki gözleriñi memlekette gapınıñ aġzındadır. O zaman Kerem ne dedi;

Daġ başıñda oturdum.

Derdim elli idi, yüze yetirdim.

Logman'dan hekimden cerrah getirdim.

Meñim derdimi heç bileñ olmadı.

Hurşit'de Mahmud'uñ diziñe yattı.

Arzu da Gamver'in oduña battı.

Dünya da Şahsenem murada çattı.

Âşıḫ Garip kimin güleñ olmadı.

Neden? Hz. Hızır yetiştirdi. Âşıḫların içinde bir Âşıḫ Garip gavuşdu. Onnar muradıña erdi. Bizi de Allah Teâlâ iman, Guran'dan ayırmasıñ. Ölülerimize rahmet etsiñ, yerleriñi cennet etsiñ. Saġlara selamet versiñ, düzgüsüñü bol eylesiñ. Gençlere de uzun ömür versiñ. İhtiyarlara iman, gençlere ömür, yaşayannara helal rızıg versiñ. Memleketimize düşman ayaḫ basmasıñ. Yurdumuza göz tiken düşmanlara fırsat vermesiñ. Kahraman ordumuz her yerde muzaffer eylesiñ." (KK:27)

Sümmâni ile Gülperi Hanım

"Sümmâni baba nasıl âşıḫ olmuş? Onuñ hikâyesiñi deyim;

Sümmâni guzu otararmış. Sümmâni guzu otararken üş tane pir gelmiş. Yatargen başıña. gelmiş;

-Gaḫ!

Demiş. Gaḫmış Sümmâni.

-Al oġlum bu badeyi iş.

Demiş. Şimdi bade nasıldır? Sen get âşıḫlara sor. Her âşıḫ badeyi bilmez. Neden? Bade ayran aşı deġil. Su deġil. Bir yudum fazla içerseñ deli olarsañ. Badeniñ tası terziniñ barmaġıñda üksük var ya onuñ kimin bir tas da veriler.

Gaḫ deyer, gaḫar. Baḫar gafasıñda, başıñda üş tane nurani saggallı adam var. Badeyi vererler içsiñ diye. diyer;

-Ya meñ buñu içemem. Bu bize haramdır.

-Oġlum, iç. Bu bade o bade deġil. Haram bade deġil. Bu Allah tarafıñdan saña sunulañ bir badedi. Sen buñu Allah aşgıña iç.

Allah aşgı geldiḫten sonna mecbur içeceñ. Alar, içer.

-Baḫ parmaġım arasıña

Baḫar parmaġı arasıña. Diyer;

-Ya pir baba, taa uzaḫlarda bir şeher görürüm. Bir şey görmürem.

-Peki.

Öteki pir verer.

-Al buñu da iç.

O da aynı terziniñ barmaġıñda üksük. Sümmâni diyer;

-Yetmez mi pir baba meñ buñu daha içmirem.

-Oġlum al iç oñu da iki cihan serveri Muhammed Mustafa aşgıña iç.

Oñu da içer. Pir sorar;

-Oġlum iki parmaġım arasıñda ne görürseñ?

-Ya pir baba, o şeheriñ ortasıñda bir saray görürem. Başga bir şey görmürem.

-Pekâlâ.

Öteki pir verer;

-Al buñu da iç.

O da parmaḫtaki üksük gibidir. Oñu da içer. Pir sorar;

-Baḫ oġul iki pamaġım arasıñda ne görürseñ?

-Pir baba, men o sarayıñ içiñde bir nazenin gız görürem.

-Hah işte oġlum, o gızı saña verdim. Get ara bul.

-Aman pir baba, meñoraya da gidemenem. O gız da maña gelmez.

-Geler, geler. Saña verilen bade oña da verildi. Get sen o geler.

UyanarSümmâni uyḫusundan, galḫır. Uyanar amma garanlıḫ düşmüş. Danalar, guzular yoḫ. Köylü geler, anası, babası bir aġacıñ dibiñde Sümmâni'yi bularlar, götürerler. Hasta haliñde götürerler, eve goyurlar. Kimi geler der;

-Furgun vuruf.

Kimi geler der;

-Deli oluf.

Kimi der;

-Cinner boğuf.

Geder hemen hoca getirerler. Hoca geler buna oḫur, oḫur, bu ayılar. Sorarlar;

-Ay oġul, saña ne oldu?

-Hocam eġlen saña deyim;

Yatıriken üryada uyandım hagdan
Bir bade dolmuşdu yeşil yapraḫtan.
Nuş ettiler, dediler maña bu verildi hagdan.
Nuş ettim, pirleriñ badesiñ içtim.

İştim badesini, gördüm reñgiñi.
Tam on seggiz saat sürdüm ceñgiñi.
Yariñ aġızıñda gördüġüm üş, beş beñgiñi
Hilalıñ altıñda noḫtası tek tek.
Deyende hoca annadı. Annesine deyer;

-Bu senin oġluñ deli deġil. Furgun da deġil. Sen gelif gideñ bu garı marıyı da yanıña soḫma. Onnar yalancıdır oḫuyup, üfürürler. Yanız bunuñ yemeġiñi, suyuñu temiz tut. Bu bir zaman da ayılacaḫ. Sümmâni gırḫ gün öyle galdıḫtan sonna aynı aḫlı başına geler. Geldiḫten sonna, eyileşir. Eyileştiḫten sonna Allah şükürler olsuñ diyir, annesi sevinir, sadaḫa dağıdır. Bu sefer bu buzağıya gitmiyir. Aşgdan gayrısı var mı ki başga şeylerle meşgul olasañ? Dana nedi? Öküz nedi? Tarla nedi? İş nedi? Âşıḫ olañ bir adam Allah'ın kelamıñı diliñe getirir. Anasıña diyer;

-Ana maña bir sini ver.
Siniyi alar eliñe çalmaġa başlar. Diyer ki;
Gaḫıp bu yerlerden hicret eylesem.
Yarene, yoldaşa minnet eylesem.
Yarem diye diyarıña niyet eylesem.
Meñim yolum Gürcistan'a düşüftür.

Gürcistan'a bulsam gâr-i gârari.
Günü günden ömrüm zevâlı.
Orda bulamasam şâh-ı maralı
Meñim yolumHindistan'a düşüftü.

Hindistan'da bilmez Garip halıñdan.
Bir kere ayrıldım nev-i balıñdan.
Maña dediler ki; sen yanılıfsañ yoluñdan.
Seniñ yoluñ bir ormana düşüftür.

Ormandan çıḫınca tuş oldum dara.
Nolur pirim meñi o yerde ara.
Çıḫtı önümüze Behl-i Buhâra.
Dedim belki yar bu yaña düşüftür.

Behl'iyle Buhâra nasıl bir haldır?
Yarabbim bu sevdayı serimden galdır.
Tam yarıñ diyarı üş günlüḫ yoldu.
Meñim yolum Nemrut Han'a düşüftür.

O Nemrutlar biz gettiġimiz duyallar.
Kemed atar zindannar goyallar.
Saġ adamıñ derisiñi soyallar.
Onnar Şirin cana gasda düşüftür.

Neylesiñ Sümmâni dünyada malı?
Ölene den çeḫsin bu âh-u zârı.
Yeddi millet dil bilmezden o yanı
Yar Diyâr-ı Bedahşân'a düşüftür.

Sümmâni'niñ sevgilisi Bedahşân'da. Sümmâni gider yarınıñ peşiñe. Yarınıñ peşiñe gider on yeddi sene. O zaman araba yoḫ. Köyde, orda, burda sora sora gider Bedahşân şehriñi bular. Şimdi âşıḫlar gavuşmaz, imkân yoḫ. Gavuşşa âşıḫ olmaz zaten. O Bedahşân görüker. Alev alev bir şeher. Diyer;

-Allah'a şükürler olsuñ geldim.

O zaman da Allah'ıñ gaderi bir yaġmur, bir sel, bir tipi gaḫar. Gider Bedehşân'a şimdiki yeri arasıñdaki dereden bir sel gaḫar. Bir hafta o sel gurumaz. O tarafa atlayabilmez. Sümmâni orda soyuḫtan hastalıġa tutular. Sümmâni hastaladı, şehere de gidemedi. Geldi ordan dönmeġe garar verdi. Yani ölüm hâlıña geldi, dedi;

-Ölüm halıña geldim. Dönecem memleketime gidecem.
Baḫalım Sümmâni orda ne dedi;
Kör pusu yoḫ bir selava yanaştım.
Yandı içim ol mehtava yanaşdım.
Yar şehrinde men hesava yanaşdım.
Hemen hesavımı vermeden mi döneyim?

Göñül diyer güle bahmaḫ ne müşgül.
Aşar gonca geler gonar bir bülbül.
Susam verer baş galdırar bir sümbül.
El uzadıf dermeden mi döneyim?

Sümmâni bunnarı söyler. Çoḫ daha var ama aḫlımdan çıgıf. Ordan döner. Zaten Cenab-ı Allah'ıñ gaderi. Gaderi öyleymiş. Ulaşamaz. Döner, geler. Gaç seneliḫ yoldan geler ama hasta adam nedi? Hasta olmuş, köyüñe yaḫlaşmış, yolu şaşmış. Geje bir ekin tarlasıñda yatır. Gaḫar, sabah olmuş. O zaman fes varmış. Gahır, baḫır ki fesiñi sıçannar öyle yeyif. Orda şıçanna söyleşif;

Ey zalim sıçan, sen bu daġları nerden aştıñ?
Sen de meñim ile bade mi içtiñ?
Sümmâni dedeye düşman mı düştüñ?
Geldiñ fesimi yediñ eyle gülersiñ.

Kediler galbiñden seni dilerler.
Eġer tutarlarsa eyce yiyerler.
Aġzıñ olar burnuñ silerler.
Köye gitseh üstümüze gülerler.
Geldiñ fesimi yediñ eyle gülersiñ.
Neyse Sümmâni galḫır, eviñe yetişir. Zaman geçir. Meñ bir şiirimde yazmışım;
Hasanî saña âşıḫ oldu.
Aşgın gadehleri doldu.
Ama şaşlarım bembeyaz oldu.
Bulsam ne fayda ne fayda.

Sümmâni bulsa ne fayda? Vaḫti geşti, ömrü geşti. Geler. Geler eviñde birgaç gün galdıḫtan sonna vefat eder. Vefat ettiḫten sonna bunuñ sevgilisi Bedehşân'da Gülperi Hanım ne övle ne ilkindi namaza durar. Babası geler, Pir-i Muğlâ. Diyer;

-Ee gızım, ne övledi ne de ikindi bu namaz nedi gılırsın?

-Baba, Sümmâni öldü. Cenaze namazıña durmuşlar meñ de onun cenaze namazıñı gılırım.

Âşıḫlar gelb gözüñden görer. Bir göz var, bir de gelb gözü var. O zaman Gülperi Hanım böyle diyer;

Ecep ne şekildedi gurbet eller?
Yar peşiñe gitsem görem maña ne derler?
Herkesiñ bağıñda öter bülbüller.
Meñ gülem, bülbülüm dalımda değil.

Meñ bülbülem daldan dala uçmaram.
Haram olsuñ yâd ellere göçmerem.
Vazgeçerem canımdan ilgaramdan geçmerem.
Ne yapam irâde elimde degil?

Gülperi, Sümmâni ne zaman geler?
Ne zaman ayinan açılır? Ne zaman güler?
Bu cevher gol bağı, evrişim kemer
Her daim yastadı golumda değil.

Âşıḫ deyif geçme. Yunus Emre aşıġıdı. Bir gız sevmişdi. Ne olduysa gızdan vazgeçti. Ayrıldılar. Bu sefer Allah'a âşıḫ oldu. Allah'a âşıḫ Yunus Emre ne diyir;

Meñ senden seni isterem.
Meñ Cennetiñi istemerem.
Meñ cemalıñı görmeyi isterem.
Meñ Cenneti istemem.
Âşıḫ o Âşıḫtı. Bizim kimin mi Âşıḫtı?
Yalan değil dünya. Günüz gider geje olar. Geje gider günüz olar. Neden? Allah diyer ne Ay güne yetişebilir ne de gün Ay'a. Âşıḫlar da öyledir. Sevgilisiñe gavuşmaz. Gavuşsa zaten âşıḫ olmaz." (KK:27)

Ferhad ile Şirin

"Fehrad ile Şirin birbirleriñi çoḫ sevmişler. Yalnız Şirin'iñ babası Fehrad'a şart goşmuş. Demişti ki: -onuñ çoḫ goyunnarı var idi Şirin'iñ babasınıñ-

-Bu yayladan bu dağı yaracaḫsın, bu gayayı beyle yaracaḫsıḫ. Gayañın alt gısmıñda evleri var idi. Bizim yayladan oluḫlar yapacayıḫ, süt sağılıp o oluḫlardan ahacaḫ. O

gayanıñ üstüñde bizim evlere gedip süt orda terbiye olunacaḫ. Oñu yaparsañ gızımı saña veririm.

Şimdi Fehrad, Allah'ıñ aşġı vardı onda. Külüñgüñü bir vurardı iki üş adım gaya gendi gendiynen ığılır giderdi. Bu külüñgünü attı gayayı yardı. Gayadan onuñ eviñe endi. Oluḫlar döşediler. O zamanıñ neyi gerekiyorsa yaptılar. Goyun yaylada süt sağılardı, ordan oluḫ aḫardı, gelerdi o Şirin'iñ babasıñın evinde süt orda terbiye olunardı. Yani peynir yapardılar, yaġı yapardılar. Gaç sene de buñu yaptı yani aradan bir beş altı sene geşti. Geşerken Şirin'iñ babası garer verdi. Dedi adam yaptı çoḫ güzel. Gızımı saña verecem. Hazırlandılar belge, nişan, gerekenleri yapacaydılar. Şirin'i de seven bir başkası da var idi. O vaḫit dünyada fesat adamlar çoḫdu. Garı var ki iman Guran nesli olsuñ, garı da var ki ilan vurañ nesli olsuñ. Ya dedi garı nene ne var dedi Şirin'i seveñ diġerki. Dedi garı nene:

-Şirin'i Fehrad'a vereceḫler.

-Nasıl olar ki gızı maña dönderesiñ?

-Sen ḫeç ondan gorḫma. Meñ oñu hallederem.

Helva çaldı gadın biraz. Öte beri. Bir tencereye goydu üstüñe bir destmel serdi. Göttü Ferhat'a. Fehrad tabi işleri halletmiş ama az bir işleri galmış. Göttü Fehrad'ın gavaġıña goydu bunnarı. Dedi:

-Oġlum bu halvayı ye.

Dedi:

-Garı nene ḫayrola ne halvasıdır bu?

Garı nene dedi:

-Sen duymadıñ mı? Şirin öldü oña esen verdiler bu da onuñ halvasıdır. Sen o halvadan ye.

O zaman insanlar biraz safıdı. Araşdırmadan, daraştırmadan gendiñi ateşe atardı. O zaman Fehrad nasıl külüñgü nasıl havaya attıysa tepesiñden deġdi. Fehrad orda yıḫıldı gendiñi şehid etti. İşte o zaman dedi Kerem ne dedi?

Gördüñüz mü Fehrad ile Şirin'i?

Onnar da sevmişti biribiriñi.

Attı külüñgünü, verdi seriñi.

Onuñ kimi yar yoluñda öleñ olmadı.

İndi o gadın öle yaptı. Ondan nişannısı çeḫildi bir tarafa aglamağa başladı. Babası sordu:

-Ey gızım niye ağlıyırsañ? O Allah'ıñ emriñe getti. Gendi acalı gendi eliñden buña geldi.

-Yoḫ aġlaram men aġlaram.

Meñ bir avaz evelden demiştim ya âşıḫlar aġlar diye. Ăşıḫlar çoḫ aglar çoḫ. Eyle aġlar neden aglar? Ăşıhlar malımış, melâlımış, paraymış gözüñde yoḫtur. O aşgın ilhamı oña geldi mi aglamaḫ gelir gayrı oña. O zaman dedi:

-Yoḫ baba imkânı yoḫ.
Kerem ne dedi:
Fehrad gibi yar yoluñda öleñ olmadı.
Kerem deyir:
Daġ başıñda oturdum.
Derdim elli idi yüze yetirdim.
Logman'dan hakimden cerrah getirdim.
Bu meñim derdimi de bileñ olmadı.

Hurşit de Mahmut'uñ diziñe yattı.
Arzu da Gamber'iñ oduña battı.
Dünyada Şahsenem murada çattı.
Âşıḫ Garip gibi güleñ olmadı.
Fehrad ile Şirin eyle getti." (KK:27)

Tahir Mirza İle Zöhre Hanım

"O zaman o bölgede iki âşıḫ varmış gene; Tahir Mırza ile Zöhre hanım. Zöhre'ñin babası vezir idi, Tahir Mırza'ñın babası pedişah idi. Ḫeş çocuḫları olmırdı. Bir gün oturup düşünürken birbiriynen konuştular;

-Ey gardaş, bizim bu dem dezgah kime galacaḫ biz öldüḫten sonna? Bizim evlatlarımız yoḫ. Ne gız evladımız var ne oġul evladımız var.

Oña gader bir devriş içeri girdi. Bilinmeyen devriş yanarıña geldi selamünaleyküm aleykümselâm. Heybesiñden bir alma çıḫardı devriş. Almayı ortadan ikiye kesti. Dedi yarasıñı sen ye yarısıñı sen ye. Devriş gayboldu. Allah'ıñ emriyle biriñi pedişah yedi, biriñi vezir yedi. Zaman geldi, aradan günner geçti, ikisiñinde çocuġu oldu. Veziriñ oġlan çocuġu oldu, pedişahıñ gız çocuġu oldu. Ama derviş demişti ki adıñı siz goymayıñ gelif men goyacam. Geldi adlarıñı goydu. Günner, aylar, iller, seneler geçti. Bunar oḫula getmeye başladılar. Bir geder bir gelerdiler. Bunar oḫulu bitirdiler. Ergenliḫ zamanları geldi. Evlenme caġları geldi. Pedişah çoḫ sınırlıydı. Ama gardaşı vezir eyiydi. O zaman zor gelirdi vaḫit ama şimdi dillerle tez gelir bu iş. Oḫula giderken birbiriynen oynaya oynaya güle güle gider güle güle gelerdiler. Onnarıñ ögretmenleri onnara çoḫ giskânçlıḫ yaptı. Babasıña bir kaġıt yazdı, pedişaha gönderdi;

-Padişahım siziñ oḫula gönderdiġiñiz çocuḫlar çoḫ yaramazlıḫ yapır.

Yalan yulan. Adamlarıñ işiñe balta vurur. Haset eder. Pedişah oḫudu buñu. Sınırlandı;

-Vay vezirin oglu Tahar meñim gızımla ahlahsızlıh yapır, men Tahar'ı iġdam yapacam.

Yahu sen nasıl iġdam yapırsañ adamıñ sözüñü dinlemediñ, anlamadıñ. Hemen o zaman emir verdi, darağacıñı gurdu, ipi astılar. Millet şaşırdı;

Bu darağacı niye gurulmuş? Ya Tahar Mirza'yı asacaḫ bu adam. Ya öyle iş olur mu Ne suçu var bu telebeñiñ? Neyi var bu gençleriñ? Niye assın eceba?

Bütün telebeler, bütün arḫadaşları hepsi isyan yaptı. Hepsi daşları topladılar. Toplandılar eġer Tahar Mirza'yı celladlar darağacıña getirirse daşlarla vuracayız. Millet bütün isyan yaptı. Dediler;

-Tahar Mirza'yı asarlarsa pedişahıñ eviñi yahacayız, eviñi başıña uçuracayıḫ.

Millet böyle bir karar aldı. O gardeşi veziri de reddetti, ordan govdu. Diġer vezirlernen gonuştu. O zaman dediler;

-Pedişahım muñu asırsıñ valla billa seniñ köylü mü olsuñ şeherli mi olsuñ seniñ eviñi yaḫacaḫlar. Telebeler seniñ celledleriñi vuracaḫlar.

-Ee ne yapalım.

-Sen heç olmazsa buñu öldürme, yurduñdan sür.

Tahar Mirza'yı Zöhre'den ayırdılar. Zöhre teḫ galdı. Tahar Mirza'yı sürgün etti. Gariban, başka bir şehre getti. Bele deniziñ gıraġıñda geze geze gide gide baḫtı gördü kim bir adam balıḫ tutur. Munuñ yanıña getti bu balıḫ tutañ adam Tahar'a eyice baḫtı, çoḫ buña göñlü gaynadı. Dedi;

-Neçisin sen?

-Valla meñim emim meñi sürgün yaptı, buralara tüştüm. Buralarıñ da geribaniyem bilmirim nere gideceġimi. Ele buralarda gezmeye başladım.

Tahar Mirza böyle diyende dedi;

-Gel meñim yanıma. Meñim de bir gızım var. Devletim de çoḫtur. Gel gideḫ meñim yanımda gal.

Balığı da aldılar geldiler. Bunu eviñe aldı. Onuñ da bir gızı var idi. Adı Nergiz idi. Gızıñ on tene ceriyesi varıdı. O zaman ceriye derdiler, şimdi hizmekâr deyirler. Çoḫ da bağı bahçası var idi. Adam dedi ki;

-Gızım meñ hacca gidecem. Siz de ceriyalarıñla barabar bağlarda geziñ. Ama bu gariban Tahar Mirza'yı her bağı gezdirdiñ mi o bağı gezdirme. Bu baġa girme. Oo bagıñ gapısıñı açıf oña gösterme. Sene nasihat ederem.

Gızıña dedi. Bunar hacca gettiler. Gel saña hardan haber verim? Pedişahtan. Pedişah Tahar Mirza'ñın annesiñi, babasıñı, eviñi o şeherden çıḫarttı. Tahar Mirza'da gezerdi bağları. Gelerdi, oturardı, söhbet ederdiler. Efenim adam hacca getti. Tahar Mirza dedi ki;

-Nergiz Hanım, bu bağıñ gapısıñı açsana buñu da bir gezeḫ.

Negiz dedi;

-Vallah babam baña orayı aşma dedi. Tembih etti ki bu bağıñ gapısıñı aşma.

Tahar Mirza dedi;

-Az gezeḫ ne olur Nergiz Hanım.

Nergiz Hanım'da Tahar Mirza'yı çoḫ sevmişti onu gırmadı aştı. Bağıñ gapısıñı aştı, bağı gezdiler. Bu baġda her bir şey var. Bilbiller ötür, güller var, sular aḫır, cennet kimin bir baġ. O zaman bir bilbil aġaçtan nasıl güle dogru indiyse ḫar gülü bogmaḫ istedi. Bilbil ḫarı vurmaḫ istedi. Gülüḫ tikeni bilbiliñ göġsüñe battı. Bülbül düştü öldü. O zaman Tahar Mirza dedi;

-Eyvah bir bülbül bir gülü korumaḫ için özüñü öldürürdü. Zöhre Hanım orda galmış. Teḫ meñ burada yaşiyrim.

Aḫlına geldi. Morali bozuldu. Baġı gezdiḫten sonna döndüler geldiler. Nergiz Hanım baḫtı buñun morali çoḫ bozuh. Sordu;

-Ne oldu saña?

Tahar Mirza dedi;

Bilbiller yuvadañ uştu.

Çayırı çimeni geşti.

Zöhre yar yadıma tüştü.

Meñi yola sal ay Nergiz.

Zöhre yar yadıma tüştü diyende eyvah dedi Nergiz Hanım buñun yarı var. Bu gideceḫ. Gız da dedi meñ buñu meñim ceriye gızlara biraz döydürüm gorḫsuñ getmesiñ. Gızlara dedi;

-Gediñ baġda o uzun yumuşaḫ aġaçlar var. Ondan birgaç tane kesiñ getiriñ.

Gızlarıñ heresi otuz yaşına girmiş idi. Kocaya getmemişler. Dediler;

-Bu da galsıñ burada biz evlenmediḫ bu niye evlensiñ?

Gettiler bele guru guru zopalar kesdiler, gettiler. Tahar Mirza'yı attılar yere o anna vurdular bu anna vurdular. Tahar Mirza galḫtı, baḫtı, dedi;

Aġaz attım göle tüştü.

Gölden bir gün sonam uştu.

Ezel baştan gözüm tüştü.

Aġzıñda gala Nergiz.

Aa dedi Nergiz bunardan söyle işte dedi. Senin Zöhre ile ne işiñ var? dedi. Tahar Mirza gene Zöhreye döndü;

Yüce dagıñ başı gar dalda.

Ceylan atar saġda solda.

İmdi Zöhre'miñ gözü yolda.

Meñi yola sal ay Nergiz.

Nergiz Hanım işaret etti ceriye gizlara. Yine bunnar vurmaġa başladı. Dedi korḫudum getmesin. Tahar Mirza dedi;

Al geyinif uluyufsañ,

Gül Gülistânı talayıfsañ,

İpek şedde doluyufsañ,

Bel üstüñden şal ay Nergiz.

Dedi Nergis Hanım;

-Haa işte bunardan de. Senin Zöhre Hanımla ne işiñ var?

Tahar Mirza dedi;

Tahar Mirza'nıñ bu çagıñda,

Sinesi Zöhre dagıñda,

Çerhavuzlar ayagıñda,

Sonalı günnerim var ay Nergiz.

Nergiz Hanım gızlara dedi duruñ. Vurmaġıñ dedi. Baḫtı yoḫ. Buñun göñlü gitmeḫtedir. Nergiz Hanım aġladı. Getti bir at getti Tahar Mirza'ya. Bir gat elbise verdi. Bir kise de altın verdi. Dedi;

-Haydi uġurlar olsuñ.

Tahar Mirza ordan yol aldı. Bir de memlekette yol aldı. Geldi memleketiñe, sürdü atıñı. Baḫtı bir sürü goyun otluyor. Çovanıñ yanıña geldi. Çovana dedi;

-Meñöyle ajmıjam öyle ajmıjam. Eḫmeg var mı yanıñda.

Çovan var dedi. Çovan heman bir goyun saġdı tasınan. Eḫmeġi verdi, südü verdi. Koydu gavaġıña, eḫmeġi südnen beraber yedi. Çovan buña eyice tikatlice baḫtı. Çovan pedişahıñ çovanı. Dedi;

-Sen kimseñ? Sen Tahar Mirza degilseñ mi?
Evet dedi. Hay oġlan dedi. Tahar Mirza şöyle söyledi;
Çovan kavagıñda goyun,
Yaralarım oyum oyum,
Meñ Zöhre'den nece doyum?
Çovan baña bir haber ver.

Çovan gavagıñda guzu,
Yaralarım sızıladı,
Zöhre meñim emim gızı,
Çovan baña yardan bir haber ver.

Oġlan süküt etti. Pedişah seni duyarsa astıracaḫ dedi. Elbisesiñi soyundurdu. Bir çantaya goydu. Bir eski elbise geydirdi. Dedi;

-Heç bir yerde buñu söyleme, meñ deyecem ki goyunu meñ beceremirem. Pedişahım muñu da meñ kendime yançı tutmuşam.

Biraz üzüñe de gara mara vurdu tanınmasın diye. Bu onuñ yanınça apardı getti. Aḫşam oldu çovan annesiñe dedi;

-Anne sen hele buña eyce baḫ.

Anası böyle Tahara Mirza'ya baḫtı. Sordu;

-Tanıdıñ mı oñu?

-Tanıdım ey oġul.

Tabi elbisesi cırrıh mırtıh degişmiş. Üzüñü gözüñü de gara boyamış. Dedi;

-Oġul bu Tahar Mirza'ya benziyir.

Dedi;

-Ana baḫ bu aġaçla saña bir vurirem yedi gat yere giçeñ. Buñu kimseye demiyeseñ. Bu Tahar Mirzadır.

Pedişah ne yapmıştı Zöhre Hanıma. Deniziñ ortasıñda bir ada varmış. O ada da bir köşk yapmış. Ceriye gızlarnan orda yaşıyarmış. Çovan dedi;

-Ana buñu kimseye söylemirseñ. Pedişah da seni sevir, buñu Zöhre'niñ yanıña sen götüresiñ.

Dedi;

-Peki, oġlum oñu baña bırah.

Aradan bir gaç gün geşti. Heman çovañın annesi galḫtı, yalandan aḫsaya aḫsaya yola tüştü, pedişahıñ sarayıña doġru getti. Behçiler heman buñu sardı;

-Nere gidirseñ ay nene?

-Meñ pedişahnan gonuşacam.

-Sen kimseñ?

-Meñ çovañın anasıyam.

Gideḫ dediler pedişahnan gonuşaḫ;

-Pedişahım çovanıñ annesi sennen gonuşcaḫ. Gelsiñ mi?

Pedişah;

-Meñ oñu çoḫ sevirem gelsiñ.

Dedi. Getti, ottu neyse hörmet, ikram etti. Sordu pedişah;

-Nedir? Ne isteġiñ var?

Garı dedi;

-Pedişahım bir isteġim var.

Pedişah;

-Nedi söyle hele?

-Meñ haca gidecem. Meñim emanet eşyalarım var muratlarım var. Kimseye güvenmirem. Oñu bir teḫna yere goymaḫ istiyirem. El ayaḫ deġmesiñ. Oña geldim.

Padişah;

-Getir onarı götür Zöhre'niñ yanıña adada bir yere goy

dedi. Pedişah oña bir ferman yazdı: 'Kimse bu çovanıñ anasına garışamaz. Kimse buña mani olmasın. Bu eşyasıñı Zöhre'ñin yanıña goyacah.' Eliñe verdi. Haman çovañın annesi geldi. Bir sandıh yaptırdı. Tahar Mirza'yı bastı onuñ içiñe. Agzıña gıfılı vurdu. Üstüñe de bir müşembe çeḫti. Goydu bir faytona getti deniziñ gıraġıña, sandala mindi. Fermanı gösterdi. Kimse buñu aramadı. Tahar Mirza'yı göttü, deniziñ içiñden yüzdü sandalnan, Zöhre Hanım'ıñ yanıña çıḫtı. Zöhre Hanım zaten oñu tanıyıdı. Aldı bunu içeri, dedi;

-Ne var garı nene?

-Valla gızım meñ haca gidecem. Aa bu da babanıñ fermanı. Meñim bir imaratım var. Seniñ yanıñda galacaḫ.

-Galsıñ garı nene. Goy bu garolyanıñ altıña.

Dedi. Zöhre Hanım heman buña çay, yemeḫ, ikram getti. Zöhre Hanım gece oldu, baḫtı, gördü, garolyanıñ altıñdan bir ses gelir. Yaa bu nedi? Dedi. Deli oldu. Sandıġı çeḫti. Açarı vermişti garı. Açti ya içiñden çıḫtı Tahar Mirza. Sevgilisi. Onar birbiriynen toḫalaştılar, birbiriñe sarıldılar.

-Ya sen nerden geldiñ?

Dedi;

-Heç kime deme.

Ceriye gızlardan gizletti. Ceriyeleri topladı;

-Gızlar geliñ buraya. On gün size izin verdim. Gediñ geziñ. Meñ biraz rahatsızam. Gendi gendimi yönetirem. Siz gediñ.

On gün onnara izin verdi. Tabi Tahar Mirzaynan orda söhbet, muhabbet, iki sevgi birbiriñe garıştı, gavuştu. Ceriyeler on gün dolaştı. On gün sonna ceriye gızlarıñ içiñde bir tane gız vardı. Beyle çoḫ göz açıḫtı, fesattı. Dedi;

-Ḫancara bu adam bize niye on gün izin verdi? Meñ buñu güdecem.

O oñu güdü. Geldi baḫmaya, gapınıñ arasıñdan bir baḫtı Tahar Mirza'ynan Zöhre gonuşur. Heman yavaşça döndü, pedişaha bir haber gönderdi: "Pedişah Allah seniñ iyiliġiñi vere. Tahar Mirza Zöhre Hanım'ıñ sarayıñda Zöhreynen gonuşur." Pedişah dedi;

-Ya böyle olur mu? O nasıl adaya geldi? Nasıl içeri girdi?

Emir verdi. Asker guşandı. Sarıñ dedi sarayı. Sardılar sarayı. Zöhre Hanım baḫtı gördü. Asker sarılacaḫ, arama yapılacaḫ, Tahar Mirza'yı bulacaḫlar. O zaman Tahar Mirza Zöhre Hanım'a dedi;

Bu sandığı yonan naşıdır naşı,

Üstüñe gonuftu göñlümüñ guşu,

Yusuf'u guyudan çıḫardan var kişi,

Müşembele at derġiye sandığı.

Go aparsıñ yörüm sel baña neyler.

Sıḫılma dedi. Sandığıñ müşembesiñi ser. Sandığı at dereye dedi. O muşembeye su dolmaz. Heman Zöhre Hanım müşembeyi çeḫti, bir de ip baġladı. Sarayıñ altı deniz idi. Pedişah öyle yapmıştı. Pancaradan denize salladı. Haman askerler aramaġa başladı. Zöhre Hanım tahammül edemedi. Dedi kendiñi görer çekerlerse sandığı çıḫarırlar. Haman pıçahnan kendiri kesti. Tahar Mirza aḫtı getti. Haman askerler ora bura arama yaptılar. Heş bir şey bulamadılar. Çekildiler gittiler. Dediler;

-Pedişahım valla eyle ardıḫ. İġneden ipliġe. Yalanmış. Bu heş bir şey bulamadıḫ. Bu bir yalanmış.

Zöhre Hanım gendini biraz kutardı. Ama Tahar Mirza elden çıḫtı. Aḫa aḫa getti. Tahar Mirza aḫtı gitti. Gel sen baḫalım nereye aḫtı gitti? Tahar Mirza denizde aḫarken getti o denizden bir su ayrılırdı bir baġa gidirdi. O su Gülistân Banı yani o da bir pedişahımış garıymış ama pedişahımış adı Gülistân Banı'ymış. O ayırdığı suyuñ hargın oraya ulaştı. Aḫa aḫa getti oraya tıñnaştı. Su kesildi. Gülistân Banı ceriye gızlara dedi;

-Gızlar bagıñ suyu kesildi. Hele geliñ bir gidelim harg boyuña baḫalım.

Harg boyuña geze geze geldiler. Bir sandıḫ gelmiş, aġzıña tıḫanmış. Haman çeḫtiler. Kendirden çıḫarttılar sandığı. Dedi;

-Ya gızlar bu sandıḫ ne? Nerden geldi burağa? Alın buñu gedeḫ.

Aldı gettiler. Dedi;

-Gızlar içiñde ne var ki acep? Bu sandıḫdan meñ şüphelendim. Sandıḫta para olup suya atmazlar.

Getirdiler gızlar içeri. O zaman Gülistân Banı sandığı açtı ki genşden bir oğlan. Sandığa zerre gader su geşmemiş. Haman aştı sandığı çıḫardı. Gülistân Banı bekâr idi. Bir göñülden biñ göñül Tahar Mirza'ya vuruldu. Ey Tahar Mirza neylesiñ? Zöhre Hanım orda galdı. Nergiz Hanım orda galdı. İndi de Gülistân Banı'ya geldi. Nasıl olacaḫ bu? Allah Allah dedi. Bir beş on gün galdıḫtan sonna Tahar Mirza, Zöhre Hanım'ı annattı Gülistân Banı'ya. Dedi;

-Ya Zöhre kim? Meñden gözel mi Zöhre? Meñ saña yetmezem mi? Zöhre kim?

Tahar Mirza dedi;

-Vallah göñlüm döñmez. Güzel güzel olmaz mı? Göñül kimi severse güzel odur.

Asker hazırlansıñ. Pedişah da esker hazırlattı. Tahar Mirza'ya dedi;

-Meñ giderem Zöhre Hanım'ı rehin alıf getirecem. Pedişahıñ topragıñı basacam. Señin o Zöhre dediğiñ gızı alıf getirecem.

Haman esker hazırlandı. Gemiler hazırlandı. Zöhre Hanım bir sabah erken galḫtı ki sarayıñ dört etrafıñı esker guşatmış. Banı Hanım içeri girdi. Arama yaptı. Tam Zöhre'ñin yañına getti ki Zöhre Hanım da yatır. Ele uyḫuda yatır. Odasıña girdi yatır ama terlemiş, fersiz yatır. Baḫtı her tarafıña tikkat etti. Baḫtı ama Banı'dan güzel idi Zöhre'niñ gaşları çoḫ güzeldi. Orda Banı Hanım buñu söyledi;

Banı diyer ki gel boylaşaḫ,
Boyuñ var boyumdan geşeḫ,
Zoruñ varsa gel dögüşeḫ,
Getimişem goşulluyu.

Güzelliġiñ çoḫ güzeldir,
Meñden üstün gaşıñ Zöhre,
Güzelliġiñ çoḫ güzeldir.
Señin güzel gaşıñ Zöhre.

O zaman haman Banı Hanım buñu söyledi. Zöhre galḫtı başıñda bir adam durur. Dedi ya bu kimdir? Banı Hanım dedi;

-Teslim ol. Asker getmişim. Babayıñ askeri de gelse çarpışacayıḫ. Ama sen teslim ol.

Zöhre Hanım dedi;

-Meñim neyim var teslim olacam? Bir canım var.

Banı Hanım ordan Tahar Mirza'yı da getti. Pedişaha bir ferman yazdı. Pedişah fermanı oḫudu. Baḫtı filan yeriñ pedişahı güşlü bir pedişah. Eġer vermese de zornan Zöhre'yi alacaḫ. Bu gadan da zaiyat olacaḫ. Bu gadan da esker öleceḫ. O zaman Banı Hanım, Zöhre'yi Tahar Mirza'ya pedişahtan aldı. Baḫ eyle de gız var. Evlendirdi, onuñ düġünüñü yaptı. Tahar Mirza'ya verdi. Ama Banı Hanım evlenmedi. Pedişaha getti;

-Pedişahım bu señin gardeşiñin oġludur. Bu da señin gızındır. Eger ikisiñe bir laf diyersense tofraġıñı dümbedüz edecem. Askeriñ hamısıyla gelecem.

Pedişah ondan çoḫ güşlü olduġu için gorḫurdu. Ondan Tahar Mirza muradıña getti, çattı. Biz de size haber gettiḫ. Bir bölümidi. İnşallah diger bölümleri de anlatacayıḫ. Bu Nergiz Hanım'a da gedeceḫ. Çoḫ teşekkür ederim." (KK:27)

Kerem ile Aslı

"Kerem İran şahınıñ oġluydu. Aslı Hanım'ıñ Kerem'iñ sevgilisiniñ babası keşiş İran şahınıñ seketeriydi. Bunnar çocuḫluḫtan yekelendi. Yekelendiḫten sonna baġlarda, bahçelerede gezmeye başladılar. İran şahınıñ adı Ziyad Han'ıdı. Keşiş onuñ seketeri. Keremle o baġ bahça da gezdiḫten sonna Kerem Aslı'ya âşıḫ oldu. Kerem'iñ asıl adı Mahmud idi. Gezerken Kerem şakaynan eliñi oña böyle attı. Atarken dedi;

Kerem eyle, kerem eyle.

Yani dur dedi. Kerem dedi;

-Aslı nedi? Biz sevişmişiḫ.

Yani bu sevişmeniñ aslı nedi? Derken aradan aylar geçti. Keşişi durumu annadı. Zaten bir gızı vardı, Aslı. Bir de garısı vardı, Melik. Keşiş dedi;

-Meñ bu gızı, bu oġlaña vermeyecem. Meñ müsülmana gız vermerem.

Keşiş Ermeniydi. Ama İran şahı onuñ Ermeni olduġuñu bilmirdi. Bir gün Aslı'yı, garısıñı aldı, başga bir şeyi yoḫtu ordan göç etti.

Kerem birgün geldi Keşiş'iñ eviñe bahtı. Eyvah! Keşişiñ eviñde kim var? Aslı Hanım'ıñ tezgâhları hep viran olmuş. Kerem orda buna baḫtı aġladı. Âşıḫlar aglar. Kerem o dezgâhlara, o el işleriñe, o göz emeḫleriñe, göz nuruña baḫtı Kerem. Hepsi tökülmüş. Keşiş gaç gün evvel gaçmış. Tabi içeri haydutlar girmiş, dağıtmış. Kerem oña baḫtı, aġladı. Kerem'iñ bir arḫadaşı vardı. Adı Sofu'ydu. O Sofu Kerem'iñ oḫul arḫadaşıydı. Kerem dedi;

-Sofu gardaş, biz arhadaşıḫ senne. Meñim sevgilim buradan gaçmış. Gel oñu aramaġa gideḫ.

Tabi İran şahınıñ oġlu. Yoḫ muydu? Aldılar iki tane at. Biñdiler. Yola çıḫtılar. Yola çıḫtılar Sofu'ynan ama Kerem bir döndü vatanıña bahtı. Dağları görünür, bağları görünür.

-Sofu gardaş!

Dedi.

-Ne var?

-O sazımı geti. Meñ bu vatanımdan ayrılıram. Bu vatana bir gaç türkü deyim.

Sofu sazıñı getti. Kerem aldı sazı. Baḫalım ne dedi;

Bu görüken yüce dağlar,

Acep bizim dağlar mola?

Goyun, gardaş, goç yiġitler,

Yoldaş diye ağlar mola?

Yol üstüñde piten otlar,
Her geleñ bizi öġütler.
Goyun, gardaş, goç yiġitler,
Yoldaş der de aġlar mola?

Keba'dan geler hajılar.
Üreẖte çoẖtu ajılar.
Evdeki cücce bajılar.
Gardaş der de aġlar mola?

Kerem vatanıñdan ayrılır. Bu sözü oña der. Kerem orda bu sözleri söylediẖten sonna yine söyledi;

Nedir cüzüm? Nedir hatam?

Nasıl gurbet elde yatam?

Ag saggalı meñim atam,

Baba der de aġlar mola?

Kerem buñu vatanıña söyledi. Sofuya atları sürdüler. Yolda sordular Aslı'yı geleñe, gideñe. Dediler;

-Evet, gördüẖ. Van'a getti.

Bunnar Van'a geldiler. Anda bir gayfede ottu Sofu'ynan berabar. Üç beş arẖadaş toplandı. Kerem onnara derdiñi annattı. Onnar dediler;

-Evet, âşıẖ sen bize bir türkü söylerseñse biz onuñhabarıñı saña vereriẖ.
-Söyleyerim.
Kerem ne dedi?
Sofu gardaş üş memleket götürdüm.
Biri İran, biri Turan, biri Van.
Yiġidiñ başıña üş devlet gonar.
Bir aẖıl, biri ilim, biri şan.

Keşişiñ ettiġi yanıñda galmaz.
Sanma ki arayıp balasıñ bulmaz.
Hag yanıñda üş şey var ki zayolmaz.
Biri eyiliḫ, biri ilim, biri nan.

Kerem der muradıma ermedim.
El uzadıf gonca gülüm dermedim.
Gadir Mevlâ'm oña üş dert vereydin.
Biri aġlış, biri dutuş, biri yan.

Kerem orda gendisiñe bir gargış etti. Hemi de oña bir gargış etti. Olmadı, eyi yapmadı. Ordan dediler;

-Âşıḫ, seniñ bu dediġiñ adamlar Erzurum'a getti. Erzurum'uñ bir gazası var Hasangale. Ordadırlar şimdi onnar.

Keremle ordan atlara bindiler. Kerem;

-Sofu gardaş, durma Hasangaleye gideceyiḫ.

Dedi. Hasangale'ye geldiler. Bir gayfede ottular. Çay iştiler. Yanıña bir iki arḫadaş toplandı. Oña gadan bir adam geldi.

-Ya sen âşıḫsañ mı?

Adama musallat oldu. Eyi adamlar da var dünya da kötü adamlarda var. Baḫ meñ bir şiirimde böyle yazmışam;

Adam var Keba’yı eyler ziyaret,
Adam var goparır günde gıyamet.
Adam var gonuşşañ yapar müḫebbet,
Adam var gonuşmasañ çoḫ eyi olar.

Adam var bitirir gonca gül eyler,
Adam var yañdırır, yaḫar, kül eyler.
Adam var gonuşsañ ehl-i dil eyler,
Adam var gonuşmasañ çoḫeyi olar.

Sefil Hasan hagdan kemâla erdi.
Adam var getirir insana derdi.
Adam var görende gösterer sevgi.
Adam var heç görmeseñ çoḫ eyi olar.

Şimdi adam var görmeseñ eyi olur. Adam var yañdırır, kül eyler. Adam var bitirir gonca gül eyler. O adam orda Kerem’e musallat oldu.

-Yahu, sen âşıḫ mısañ?

-Âşığam.

-Âşıḫsansa gaḫ hadi! Ya bizim cenaze var onuñ namazıñı gıldır. Cenazemiz ortada galdı. Kimse gıldırmadı. Madem âşıḫsansa, bilgiñ varsa sen gıldır namazı.

Dedi. Bir saġ adamı kefene büġmüşler. Tabuta uzatmışlar. Adam saf. Kerem tabutuñ başıña gedif namaza duranda bunnara dedi;

-Arhadaşım meñ bunuñ ölü namazıñı mı gılım? Diri namazıġı mı gılım?

O adam buña bir togat attı.

-Ya, heç ölüye de diri namazı gılınar mı? Sen nasıl âşıḫsañ?

O zaman Kerem eliñi Allah’a aştı. Dedi;

-Ya Rabbül Âlemin sen meñim duamı gabul et. Meñi de burda mahçup etme.

O zaman Cenab-ı Allah o beze büġdüḫleri adamıñ orda ruhuñu aldı. Adam öldü. Kerem'iñ duası gabul oldu. Dediler;

-Sen nasıl âşıḫsañ? Bilmediñ mi bu cenaze ölü deġildir, diridir. Sen de namazıñı gıldırdıñ.

Kerem dedi;
-Adam ölüdür, ölü.
Açmışlar ki adam ölmüş. Kerem dedi;
Biz gidergen yolumuza,
Hata geldi dilimize.
Bir cenaze önümüze,
Getirdiler dertli dertli.

Birgaç adam üst sıraya,
Toplanmışlar bir araya.
Daha meḫlem olmaz yaraya.
Aġlaşırlar dertli dertli.

Kerem der şimdi gelirler,
Gider tabutuñ düzürler.
Geler gaburuñ gazallar.
Aġlaşırlar dertli dertli.

Kerem bu sözü dediḫten sonna adam ölmüş. Aġlaşılar, sızlaşırlar. Kerem'iñ üzüñe baḫmadılar. Kerem orda gün ilkindi garannıḫ zamanı Hasangale'den çıḫtı yola. Yola çıḫtı.. Kerem o zaman Uzun Ahmed'de yol giderdi. Uzun Ahmed bir daġdı. Erzuruma gitmeġe o yoldan o daġdan çıḫasañ ki gideseñ. Kerem özleriñi daġa vurdu. Gış, Payız mevsimi. Orda bir boran gaḫtı. Bir tipti gaḫtı. Keremle Sofu bir daşa sığındılar. Daşıñ dibiñe atlarıñı bıraḫtılar. Tipi yaġır, gar yaġır, soyuḫ, garannıḫ, geje. Sofu çekildi bir yaña. Kerem dedi;

-Meñ burda birgaç tane türkü söyleyim, Allah'a sığınım. Belki Cenab-ı Allah bizi buradan kutarır.

Yüce dağ başıdı, boran hol eyler.
Gadir Mevlâ'm saña galdı gümânıım.
Gevle gatıl geler üstümüzden garıñ altta galır yol eyler
Gadir Mevlâ'm saña galdı gümânım.

Ay garannıḫ oldu, meñ şaşırdım yolumu.
Soyuḫ aldı dırrnağımı, golumu.
Eğer Hızır isen gel dut elimi.
Gadir Mevlâ'm saña galdı gümânım.

Meñi goymayasañ burda gış günü diye dua etti. O zaman Kerem baḫtı, gördü. Dağ başıñdan bir atlı geler. Tozu dumana gatar. Geldi, Kerem'e sordu;

-Baba nereliseñ? Nerden gelif nereye giderseñ?

-Vallah, borana tutulduḫ. Gideceyimiz yer de belli değil. Gelejeyimiz yer de belli değil.

O adam bunnara;

-Geliñ.

Dedi.

-Ver eliñi.

Uzattı. Aldı atıñ terkiñe.

-Meñim arḫadaşım da var.

-Biliyorum.

Garıñ altıñdan Sofi'yi de çıḫarttı. Aldı terkiñe.

-Tutuñ meñi. Gapayıñ gözlerizi!

Gapadılar.

-Açıñ!

Açtılar ki Erzurum'uñ Tercan diye bir gazası var. O gaza da bir hayatıñ önü.

-Eniñ, burada.

Dedi. Keremnen Sofu'yu orda indirdi.

-Gediñ, bu evde sizi saḫlayacaḫlar.

Dedi. Haman gayboldu. Kerem baḫtı;

-Haa, bu Hızır'dı.

Hızır Aleyhisselam onnarı ordan gutardı. Şimdi Cenab-ı Allah Âşıḫlarıñ, sadıḫlarıñ duasıñı gabul eder. Keremle Sofu gapıyı çaldılar, içeri girdiler. Baḫtılar. İçerde üş adam var. Evde subayanır, sıcaḫ. Yanız iki adam hastadır. Bir adam da onnara baḫır. O adam bunarıñ garıñı marıñı çırftı. Çamaşırlarıñı deġişti. Bunnarı hamama gönderdi. Orda güzel ḫörmet etti. Çay verdi. Yemeḫ verdi. Sordu;

-Baba nerden gelir nereye gidersiñiz bu garda, bu boranda, bu geje vaḫti?

Dedi;

-Vallah bizim halimizi sorma. Bizi Allah kutardı. Bizi bir atlı geldi. Buraya godu. Kendisi de gayboldu, getti. Dedi buraya gediñ. Sizi burda saḫlayacaḫlar.

-Geliñ, hoş geldiñiz.

O zaman müsafir çoḫ severdiler. Kerem de orda hastaladı. Soyuḫ almış. Ev sahabı o adamlara baḫanda hastaladı. Bir teḫ Sofu galdı. Sofu dörd adama orda hizmet yaptı. O zaman doḫtur, moḫtur yoḫudu. Cenab-ı Allah insanıñ şifasıñı verirdi. Gul ne gadar hasta

yatarsa o gadar arınır. Günah ondan gaḫar. Vaḫit yaza yaḫlaştı Cenab-ı Allah bunnara şifa verdi. Eyileştiler. Gaḫtılar;

-Ula Sofu gardaş ne gadan galdıḫ burda? İki ay mı galdıḫ? Üş ay mı galdıḫ? Bu Aslı Hanım nereye getti? Biz bunu nerden bulaciyiḫ?

Sofu Kerem'e dedi;

-Ay Allah seniñ öyüñü yıḫsıñ. Tajıñı tahtıñı goyduñ düze düştüñ. Be bilim nereye getti?

Gaḫtılar. Tercan daġlarıña çıḫtılar, baḫtılar, gezdiler oraları. Baḫtılar durnalar İran'a doġru gidir. Eskiden bizim buralar durna doluydu. Şimdi gelmirler. İnsannar o gader kötüleşti ki guş da gelmir buruya. Kerem durnalara söyledi. Baḫalım Kerem ne söyledi;

-Göḫyüzüñde bölüḫ bölüḫ durnalar eġer bizim ele ugrarsansa selam söyle anneme.
Sofu dedi;
-Ay sefil oġlu sefil. Durna seniñ diliñden ne annar?
Durnanıñ ganedi ezelden eġri,
Zalımdır aşnası ciġarı daġlı,
Yanıñı döndermiş İran'a doġru,
Giderseñ bizim ele selam söyle durnalar.

Durnamıñ ganedi bir garış telden.
Zalımdır aşnası eġridir belden.
Garip bülbülem meñ uçmuşam gülden.
Durnalar bizim ele selam söyle anneme.

Durnalar gökyüzüñde öte öte gitti. Bu hikâyeyi çoḫ uzatmayalım. Kerem'i ulaştıralım Aslı'ya. Döñdü geldi Kerem dedi ki.

-Sofu gardaş, özümüze iki at alaḫ.

Bu ev sahabıña dedi. Paraları vardı. İran'dan getirmişdiler altın. İki tane at aldılar. Biñdiler. Durma babam get. De ora de bura yolda giderken baḫtı, gördü daġ başıñda yol

gidir. O zaman makine yoḫ, araba yoḫ, uçaḫ yoḫ. Hep yayan giderdiler. Bunnar yola düştüler. Giderken baḫtı avcılar av yapır. Bir tane geyiḫ vurmuşlar. Geyiġiñ diziñden gan aḫır. Ama geyiḫ tez dönüp dala baḫır, arḫaya bahır. Kerem o geyiġe bir türkü söyledi;

Gova gova indirdiler yazıya.

Tut dediler al gınalı tazıya.

İş başıña geçti, baḫma guzuya.

Gaç guzulu ceylan gaç! Yad avcı geldi.

Yani geyigiñ iki tane yavrusu vardı. O yüzden döner arḫasıña baḫardı. Avcılar peşiñde. Diziñden vurulmuş, yaralı.

Gova gova indirdiler sürüsüñ.
Her sürüden ayırdılar birisiñ.
Dervişlere mal ettiler derisiñ.
Gaç guzulu ceylan gaç! Yad avcı geldi.
Bu Sefer ayınıñ tam on beşiñde
İki yavru guzu vardır peşiñde.
Bu daġda bir ceylan aġlar aġlar
İçiñden añlar.

Avcı goluñ gurusuñ.
Avcı balalarıñ artmasıñ.
Niye bu ceylanı vurduñ?
Bu daġda bir ceylan aġlar aġlar içiñden aġlar.

Kerem buñu ceylana dedi. Yol aldılar, gettiler. Sözü uzatmayalım de orda de burda gezerken Kerem Helep'e getti. Helep' gettiler. Efendim bir gayfede ottular. Üş beş yaren, yoldaş yanıña geldi. Sordular;

-Âşıḫ nerden gelif nereye gidirseñ?

-Vallah geldiġim yer de belirsiz. Gideceġim yer de belirsiz. Buruya gaden geldim.

-Ay âşıḫ, sen bize birgaç tane türkü de.

Kerem orda başıña geleni hep annattı. Adam dedi;

-Âşıḫ, sen bize bir türkü deyersense o Keşiş'iñ yeriñi saña diyeriḫ.

Kerem der;

Halep'iñ dört yanı bağdı, meşedi.

İçiñde oturañ beydi, paşadı.

Atmış bin mahalle, on bin köşedi.

Her tarafta söylenir namı Halep'iñ.

Birgaç tane daha deyif ama ahlımdan çıgıf. Dediler;

-Âşıḫ, sen sağ olasañ. Senin o dediğiñ adam Halep'ten beş kilometre dışarıda bir bağ almış. Üçü de orda yaşıyır. Bir gadın, bir adam, bir de gız. O bağı almışlar. Bağın da kenarında ev yapmışlar. O bağ da geçinip gidirler.

Eylemi? Eyle.

-Sofu gardaş, nasıl edelim?

Dedi;

-Halep elbisesi geyelim tanınmamaḫ içün.

Heresi özüñe bir gat Halep elbisesi aldı, geydi. O adam gılavuz oldu. Dedi;

-Aha, burda yaşarlar. Bu baġ onuñdu.

Adam çekildi, geldi. Gettiler, o bağı dolaştılar. Keşiş baḫtı, bağda iki adam dolaşır. Ama geyimleri Halep geyimi. Tanınmasınnar diye başga geymişler. Sordu Keşiş;

-Nerelisiñiz?

-Biz buralıyıḫ.

-Ne dolanırsıñız bağları?

-Niye olacaḫ? Hayvan govalarıḫ, avcıyıḫ.

-Boşsuñuz mu?

-Boşuḫ.

-Baġdan annar mısıñız?

Kerem dedi;

-Meñ annaram.

-Sen gel. Maña bağmancı olmaz mısıñ?

-Olaram.

Dedi.

-Arḫadaşıñ getsin.

Dedi Keşiş. Kerem orda baġa bağmancı oldu. Bağıñ etrafiñı dolanardı. Yani goruḫçu gibi bir şey. Gendisi Halep elbisesi geymiş. Kılafetiñi değişmiş. Bağı becerdiler. Bağı budadılar. Bağıñ çöpüñü topladılar. Baġ zamanı Aslı Hanım baġda gezir. Kerem özüñü tanıtmır. Baġ meyva verdi bar verdi ama çoḫ güzel verdi. Tabi bağmancı etrafiñ dönür, kimse girmesiñ. Aslı Hanım baġ da gezir. Kerem bir baḫsa yeter.

Bir gün Halep paşasınıñ gızı Gülistân Banı o bağı görmeye geldi. Aslı Hanım'la bağı gezirler. Bağın ortasıñda çeşme var.

-Ula bağmancı!

-Buyur hanım.

-Gel buraya. Eyi meyvelerden devşir, buraya getir.

-Baş üstüñe.

Eyi meyvelerden topladı. Getti, goydu gavaḫlarıña. Bunnar elleriñi çeşmede yıḫadı. Meyveyi yemeġe başladılar. Çeşmeiniñ başıñda çoḫ güzel bir tas vardı. O tasla su içtiler. Kerem dedi;

-Hanımlar, meñ öyle susamışam. O parş (maşrapa)dan su veriñ meñ de içim.

Haman Aslı getti maşrapayı aldı. Kerem beyle içeriken Aslı Hanım oña dikkat etti. O zaman Kerem'iñ bogazında bir hal vardı. O hâlâ baḫanda Aslı Hanım oñu tanıdi. Dedi;

-Bu, Keremdi.

Tanıdı. Su içirdi. Maşrapaya bir vurdu dalıñdan maşrapa düştü, su üstüñe töküldü. Gülistân Banı'nıñ goluñdan tuttu;

-Gel, gideḫ.

Dedi. Kerem dedi;

-Ey Yarabbil Alemin meñ burda on senedir bunuñ peşiñde gezdim, buraya geldim. O adam hela iflah olmaz. Meñim yüz aşgımıñ onuñu bunuñ galbiñe damızdır Yarabbi.

Kerem'iñduası gabul oldu. Allah Kerem'iñ yüz aşgınıñ onuñu Aslı'nıñ galbiñe yerleştirdi. O aşg galbe yerleşti mi galp ısınır. O zaman Aslı Hanım, Kerem'e doġru döndü. Gülistân Banı arabanıñ yanıñda teḫ galdı. Dedi;

-Ya bu nasıl iş? Demin bu adamıñ maşrapasıña vurdu. Su aġzıñdan töküldü. Şimdi de bu adama doġru gider.

O zaman Kerem baḫalım ne dedi;

Zalım Aslı'm bir sualım var saña.

Sen meñi bir miğfaña mı sanırsıñ?

Eger gargış etse sana âşıḫ Kerem'iñ

Ata aşarıp öz başıña yanırsıñ.

Baḫalım Aslı Hanım Kerem'e ne cevap verdi;

Kerem sen de aḫıl, kemal olsaydı,

Şah olardıñ, öz eliñde galardıñ.

Uymazıdın bir keşişiñ feriñe,

Cenge güzellerden biriñ alardıñ.

O zaman Kerem baḫalım ne dedi;

Bizim yerde attı yetme yayaġa.

Saraldı gül benzim döñdü boyaġa.

Şifirdan da olsan baştan ayaġa.

Aḫlıñ olsa sen müsülman olardıñ.

Aslı hanım baḫalım oña ne dedi;

Her yiġidiñ bir olmaz talihi, bahtı.

Her güzel beḫler mi verdiġi aḫtı?

Aḫlı olañ tergeder mi taj ile tahtı?

Aḫlın olsa veranıñda galardıñ.

Baḫalım Kerem Aslı'ya ne cevap verdi;

Gurbet elde çoḫ gezdirdiñ Kerem'i.

O gözleriñ maña oldu haramı.

Sarmadıñ da sen dost olup yaramı.

Aḫlın olsa sevdiġiñi sarardıñ.

O zaman Kerem'iñ aşgıñdan Aslı'nıñ üç yüz atmış altı damarı, yüz on dört gemiġi yanmaġa başladı. Eyle bir Kerem'i sevdi ki o gaddan olur. Gollarıñı beyle açtı. Kerem de sazı yere attı. Eyle sarıldılar. Barışdılar, sevişdiler. Gülistân Banı orda öyle galdı.dedi;

-Bu nasıl iş? Bu ne dalevere. Demin adama vurdu. Şimdi sarılır.

Arabasıña biñdi, getti. O çeşmeniñ başında Aslı Hanım ile Kerem orda birbiriñe sarıldı, sevişdiler, yatışdılar. Afadersiniz amma şimdiki gibin deġil. Keşiş geldi;

-Ya, Melik Aslı nerde?

Dedi;

-Aslı Halep paşasınıñ gızınnan baġa gitti.

Derken o geje yılan, vuran yattı Keşiş yatmadı. Ne oldu? Ne bitti? Sabah erkenden gaḫtı, baġa getti. Çeşmeniñ başıña baḫtı, oooo ne var? Bağmancı ile Aslı hanım birbirine sarılıf, yatıf. Ya bu nasıl iş? Heç bunu uyandırmadan Halep paşasıña goştu;

-Ya, paşam bağmancı meñim gızıma saldırmış.

-Ya, nasıl olur, senin gızıña saldırar bağmancı? Şimiye gader meñim ülkemde heç böyle bir şey yoḫdu. Cellat!

İki tane cellat çağırdı.

-Gediñ. Gızıñ da goluñu baġlayıñ, oġlanıñ da goluñu baġlayın. Alın, geliñ yanıma.

Cellatlar ile Keşiş geldi baġa. Güneş ele teze doġur. Bunnar yatır. Ula cellâtlar baḫtı bunnar hışa hış terleye terleye yatır. Heresi on dogguz, on seggiz yaşıñdadı. Dediler;

-Ya bunnar birbiriñe saldırmaz. Bunda bir hikmet var.

Onnara beyle vurdular. Bunnar gaḫtı, gözleriñi aştı ki cellatlar başınıñ üstüñde.

-Ne var?

Dedi.

-Gaḫ, seni Halep paşası istiyir.

Bunnar gaḫtı. Hemen elleriñi melerliñi yaḫaladılar. Cellâdıñ biri;

-Ya bunarıñ elleri bağlanar mı? İkisi de genç, heresi on seggiz, on dogguz yaşıñda. Bunnar nedir elleriñi bağlayıf, götürelim? Serbest götüreceyiz.

O zaman cellatlar birbiriyle gonuştu;

-Bizim Halep paşasıñda merhamet yoḫtur. Bunarıñ ikisiñi de öldüreceḫ. Yazıḫ bu gençlere.

Dedi. Kerem cevap verdi;

Götürüñ, götürüñ, götürüñ meñi beyiñ yanıña.

Görüñ bey maña ne eyler?

Her gün Şahmaraanna oyun oynaram.

Uzun uzun mer maña neyler?

Meñ Kerem'em ol sararıb

Bu gurbette galmışam.

Meñ Kerem'em aşg oduña yanmışam.

Ahrette nâr maña neyler?

Buñu aldılar, beyiñ yanıña gettiler. Bey bunnarıñ ikisiñe de baḫtı;

-Ya Keşiş, sen nereden gettiñ, nerden geldiñ?

Dedi.

-Meñ İran'dan geldim.

-İran'da neydi işiḫ?

-Meñ İran şahınıñ seketeriydim.

-Niye geldiñ buruya?

-Bu meñim gızımı sevdi. Meñ de vermedim. Göñlüm yoḫtu. Aldım gaçtım.

Kerem'i çagırdı;

-Oġlum gel buraya. Seniñ adıñ nedi?

-Kerem'dir.

Dedi.

-Meñ İran şahı Ziyad Han'a bir yıl misafir oldum. Orda onuñ teḫ bir oġlu vardı. Adı Mahmuddu.

-Evet Paşam Mahmuddu ama sonna Kerem oldu.

-Neden Kerem oldu?

-Meñ bu gızı çoḫ sevdim. İkimiz şaga yaparken o maña dedi 'Kerem eyle', meñ de oña dedim'Aslı nedir?'o zamandan beri oñun adı Aslı galdı. Meñim adım Kerem oldu. Meñ bu gıza aşıġımdır. On senedir peşiñde dolaşaram. Meñ terörist de değilim. Yalançı da değilim. Gaçaḫ da degilim.

Paşa Keşiş'i yanıña çaġırdı Kerem böyle diyende;

-Ulan Keşiş gel buruya! Sen niye İran şahınıñ oġluña niye gızıñı vermirseñ? Kime vereseñ?

Orda hemen yıldırım nikâhı gıyıldı. Halep paşası gızı Kerem'e verdi. Düġünüñü yaptı. Bir ev yaptı. Bir ev verdi.

Keşişe dedi ;

-Sana da bir iş verecem. Bu işiñ sonu güzel olacaḫ.

O zaman keşişiñ göñlü yoḫudu. Keşiş Eremeniydi. Keşiş bir yeleḫ yaptırmışıdı serrafa. O yeleġi tilisim yaptırmışdı. Yeleġiñ yetmiş iki düġmesi vardı. Aslı'ya vermişdi. Aslı'ya demişti;

-Bu yeleġi giyineceḫsiñ. Bu yeleġiñ düġmeleriñi Kerem açacaḫ. Sonra Kerem'e teslim olacaḫsıñ. Eger sen buñu yapmazsañ meñ saña haggımı helal etmeyecem.

Onnar sözleriñe çoḫ sahap çıharlardı. Aslı gerdeḫ gecesi dedi;

-Kerem meñim babamıñ bir ahtı var. Sen buñu yerine getireceḫsiñ.

-Nedir?

Dedi.

-Meñim bu yeleġimiñ düġmesiñi sen açacaḫsıñ.

-Elimlen mi? Dilimlen mi?

-İster elinle aç, ister dilinle aç.

Kerem o zaman sazı eline aldı. Baḫalım ne dedi;

Gurbet eli geze geze geldiḫ buraya.

Yüzüm hag deryaya elim duaya.

Çöz Aslım çöz düġmeleriñ bendiñi.

Çöz yavrum çöz düġmeleriñ bendiñi.

O zaman düġmeler açıldı. Allah'a yalvardı ya. Düġmeler çözüle çözüle geldi. En altta bir düġme galmıştı. O çözülmedi. Sonra tegrar iliḫlene iliḫlene geri yuḫarı çıhtı. Kerem gene söyledi;

Aslı İsfahandır bizim yerimiz.

Öldü, göçtü, virañ galdı elimiz.

Acep necolacaḫ bizim halımız?

Çöz yavrum çöz düġmeleriñ bendiñi.

Düġmeler yine çözüldü. Bir düġme galanda o sarraf tilisim yapmıştı. O düġmeler gene kilitlene kilitlene getti. Kerem yine söyledi;

Sabah olur yine divan gurulur.

Gadıdan, müftüden haber sorulur.

Neddin diye Keşiş baña darılır.

Çöz Aslım çöz düġmeleriñ bendiñi.

Yine düġmeler alttan çözüle çözüle geldi. Tam üste gelende, bir düġme galanda gapana gapana getti. Kerem o gadan dedi, düġmeler açıldı geri gapandı. Bir de Kerem'iñ aġzıñdan bir ateş çıḫtı. Bu ateş aşg ateşidir. Kerem başladı yanmaġa. Keşişi bilirdi Kerem'iñ yanacaġıñı. Çünkü ihramdardı. Sabah erkenden geldi. Gapıyı açtı, baḫtı, Kerem yanıf kül oluf. Aslı da aġliyir. Gızıña sorur;

-Ya gızım ne aġlirsiñ? Seni aġalar ister, paşalar ister. Allah seniñ gavaġıñda öyüñü yıḫsıñ.

-Kerem yandı diye aġlaram baba Kerem yandı diye añlaram.

O saçlarıyla Kerem'iñ külüñü toplarken ateş aldı yandı. İkisi debirbiriñe gavuştu. O zaman Halep paşasınıñ haberi oldu. Geldi, baḫtı ki Kerem yanmış. Aslı yanmış. Bu sefer Keşişe aġır bir ceza verdi. Keşişiñ başıña otlar sardı. Ateşe verdi. Keşiş de orda yandı getti.

Kerem'in hekayesiniñ burda bir bölümünü bitirdiḫ. Size bir haber getirdiḫ. Çoḫ saġoluñ, çoḫ varoluñ." (KK:27)

<u>Köroğlu</u>

"Köroġlu'na neden bu ismi verdiler? Neden Köroġlu? Köroġlu'nuñ babası pedişahıñ atlarıñ ilḫıçısıydı. Biz ilḫıçı diyerih. Onuñ atıñı otarırdı ki baḫtı gördü ki

denizden bir at çıḫtı. Bunuñ da önüñde atlar var idi. O at bir kısraḫnan barabar afedersinñiz birleşti. Buna tikkat etti Köroġlu'nuñ babası. Zaman geldi ki o kısraḫnan, denizden çıḫañ atdan bir erkeḫ tay oldu. Baḫtı buña. Temiz tımarladı. Eyece baḫtı. Eyi bir tay oldu. Pedişah çaġırdı ilhıçısıñı;

-Gel buraya, maña bir at getir. Güzel bir at olsuñ.

Bu geldi o tayı göttü oña. Yat teze tay. Böyle çöpüḫlenmiş. Avara bir şey. Padişah dedi;

-Meñim atımıñ içiñde heç mi at yoḫtur? Sen buñu maña niye getirdiñ?

İlḫıçı dedi;

-Baña baḫ pedişah. Atıñ içiñde en eyi at bu olacaḫ. Buñu nasıl diyirseñ? Bu gözdü göz.

Bu pedişahıñ zoruña getti. Dedi;

-Gözse seniñ bi gözüñü çıḫarayım. Saña vereyim -ondan Köroḫlu dediler-

Köroġlu'nuñ babası dedi;

-Olsuḫ gel çıḫart.

Pedişah Köroġlu'nuñ babasınıñ gözünüñ biriñi çıḫarttı. Atı da oña verdi. İlḫiyi bıraḫtı geldi eviñde ottu ama oġlunu çaġırdı. Dedi;

-Ogġul gel baḫalım. Oġlum bu ata sen eyi baḫ. Meñ gözümüñ biriñi bu ata verdim.

Oġlu ata baḫtı. At bir gır at oldu. Bu o aġanan o pedişağnan düşman oldu. Dedi;

-Sen babamıñ gözüñü niye çıḫarttıñ?

Babası evde galdı. Köroġlu –o kör oġlu körüñ oġlu olaraḫ meydana çıḫtı-aşaġı yuḫarı düşman kesildi onunlan. Babası dedi;

-Oġul!

Dedi;

-Ne var baba?

-Sen ahırıñ bacalarıñı bas. Garañgıda atı besle.

O da bacaları bastı. Atı garanlıḫta besledi. Babası getti atıñ beliñe bir eliñi vurdu. Dedi;

-Get tarlaya bir su baġla.

Taralaya su bañladı.

-Bin, buñu tarlanıñ içiñden sür. O çamuruñ içiñden sür.

Haman oglu bindi. Tarlanıñ içiñden sürdü. Getti ahıra. Babası geldi. Gözünüñ biri kör idi zaten. Eliñi atıñ beliñe vurdu. Dırnahlarıña bahtı. Bahtı dırnagı ıslanmış. Dedi;

-Sen eyi bahamamışsın. Dırnah ıslanmış. Tekrar bir daha bas.

Bir daha bastı. Biraz daha bahtı. Bir daha tarlaya sürdüler. Bahtı dırnah daha ıslanmır. Dedi;

-Tamam, bundan böyle bu atla hüneriñi gösteresen.

Buñun oġlu Çamlıbeliñde bir ev yaptı. Efendim saña söyleyem İstanbul'da Ayvaz diye Kasapbaşı'ñın bir oġlu var idi. Bir sürü goyun götürdü o kasaba. Kasap aldı goyunnarı. Goyunu aldıḫtan sonna Kasapbaşı dedi;

-Söyle goyunuñ fiyatı nedi?

Köroġlu dedi;

-Goyun seniñ Ayvaz benim.

Haman ata biñdi. Ayvaz'ı golunnan attı terkiñe. Gırata ne deġer. Guş kimin uçurur. Kasapbaşı;

-Olan bu oġlanı göttü. Kenan diye bir pehlivanı var ıdı. Kenan'a dedi;

-Ata biñ. Meñim oglañı Köroġlu'nuñ eliñden al.

Kenan de burada de orda Köroġlu'na olaştı. Köroġlu döndü buña dedi;

Kenan gel gardaş olalım.

Kılıcı gına goyalım.

Hançara el vurmayalım.

Kenan gel gardaş olalım.

Köroġlu oyaladı. Efendim oñu da gendine gardaş yaptı. Oñu da Kasapbaşı'ñın eliñden aldı. Oñu da yanıña aldı getti. Geldi Çamlıbeliñde bir ev yaptı. Efendim sözü uzatmayım. Nerde pehlivan varsa başıña yıġdı. Bu sefer yol kesmeye başladı. Çeteciliḫ yapmaġa başladı. Ama kimin yoluñu kesdi? Zalimleriñ yoluñu kesdi. Köroġlu dedi;

-Gırḫ sene haramılıḫ yaptım haram bir şey yemedim.

Zenginden alardı, fakire yedirerdi. Köroġlu altmış tene pehlivanı başıña yıġdı. Köroġlu çoḫ guvvetliydi. Bir yumruḫta bir camışı öldürerdi. Köroġlu böyle hüküm yaptı. Efendim bir gün bir adam geldi. Çoḫ güzel bir dosttu. O zamanda da her adama güvenilmez. Adı Gaceralı'ydı. Dedi;

-Köroġlu!

-Ne oldu Gaceralı niye gelmişseñ?

-Meñ agañın gızıñı sevmişem. Aga maña diyer ki; Köroġlu'ñun atıñı getir, men gızımı saña vereyim.

Ama çoḫ sevimli bir dosttu. Köroġlu deyir;

-Aaa Gaceralı sen meñim atımı aldıḫtan sonna meni yaġı mı alsıñ?

Gaceralı diyer;

-Meñim ala paça bir atım var. Get oñu maña getir. Meñ miñeyim idare edeyim. Gırat'ı götü.

Ala paçayı getirir. Gırat'ı alar çeke çeke götürür. Aparır aġaya. Aġa baḫır Gırat geldi. Gızı Gaceralı'ya nişanlıyır. Nişan ıdı üzüġüdü taḫur. Aradan bir sene geçir. Deyir;

-Gaceralı aġa gel buraya.

-Geldim ne dersiñ?

Aġa diyer;

-Köroġlu'nuñ özüñü de getiresiñ düġün yapam saña.

Ya heç Köroglu Gaceralı'ya teslim olur mu? Eyiliḫ sonu kötü bitti. Ne diyeḫ? Gelir bir gün yine gapıyı çalır. Nigar hanım Köroglu'nuñ ailesiymiş. Deyir;

-Gapı gece vaḫtı çalındı. Seniñ düşmanıñ çoḫtur. Getme, baḫma. Meñ açıyım.

Köroġlu galḫır, gapıyı açır. Gene Gaceralı.

-Ola Geceralı ne ediñ? Niye geldiñ?

Deyir;

-Valla goç Köroġlu maña gızı vermiyir. Köroġlu'nuñ özüñü de getir. Gızıñ düğünüñü çaldır.

Köroġlu diyer;

-Yahu pekâlâ, heç inanañ var mı ki Köroġlu'ñu sen tutuf götürüfseñ? Kim inanar buña?

Teḫrar deyir;

-Öylese sen meñim elimi bağla. Dersiñ ki yattığı yerde eliñi bağladım gettim. Go inansıñlar.

Köroġlu kendiñi teslim eder. Gaceralı Köroglu'nuñ eliñi bağlıyır. Götürür bir derye indirer. Baḫırlar ki Köroġlu gelir düġün de çalınır. Derede bir su varmış. Yerden gaynagan bir çeşme varmış. Köroġlu diyer;

-Gaceralı sen elimi aç. Meñ burada bir üzümü yaḫayım. Bir abdest alım. Namaz gılım. Sonna geri elimi bağla.

Gaceralı'nıñ üreği tutmur. Acaba olur mu olmaz mı? Köroġlu daha maña teslim olmaz mı? Deyir;

-Yoḫ, suyuñu eġil, iç.

Hele iyiliġiñ garşılığıña baḫ. Köroġlu eġilir, suyu içir. Bir nefes alır. Bir daha eġilir içir. Köroġlu suyu üş soluġa içermiş. İçer bir soluġu alar, bir daha, bir daha. Bir daha eġilende Gaceralı'nıñ baḫır düğüñü çalınır. Gaceralı tabi Köroġlu'ña bir teḫme atır. Başı suya gider. Diyer;

-Galḫ ne oldu seniñ bu suyu içmeñ?
Gaḫır Köroğlu baḫalım Gaceralı'ya ne der?
Köroğlu'yu duttu Gaceralı.
Öldürer vermez mecâlı.
Yalnız galdı Nigar garı.

Gaceralıñ kör olsuñ Köroġlu.

Gır'ı verdim Doru aldım.
Gendiñi yaġıya saldıñ.
Gaceralıñ kör olsuñ Köroġlu.
Pazarıñ gara olsuñ Köroġlu.

Oḫlar atar Köroġlu galasıñdan.
Aḫ sahlasıñ balasıñdan.
Köroġlu'nuñ nerâsıñdan,
Dağlar güm güm gümüllenif.
El bağlı, bu şiirleri oḫur. Gaceralı diyer;
-Yürü yürü! Her şeye garışma.

Hele iyiligiñ garşılıgıña baḫ. Neyse, böyle şiir söyleyereḫ gidirler. Bir çocuḫ orda hayvan otarırmış. Baḫır orda Köroġlu'yu tanır. Aġaya gider diyer;

-Aġa, sen meñim muştuluġumu ver. Gaceralı Köroġlu'ñu getirer.

Diyer;

-Ola saña bol para verecem. Hadı gideḫ Gaceralı'yı garşılayaḫ. Büyüḫlü ufaḫlı Gaceralı'yı garşılıyırlar. Köroġlu'ya baḫarlar. Eli bağlı Gaceralı'nıñ gavagıñda gelir. Aġa gelir aynnarıña;

-Ula Köroġlu, ne oldu ya saña? Sen bizim bu malı alıf götürüf fahır fuharaya yedirirseñ. Fakır fuhara bizimnen mal mı gazanıf?

Bir gamçıyı Köroglu'nuñ sufatıña vurur. Ola orda bir oġlan varımış. Fakırmış, Köroġlu oña yardım edirmiş. Diyer;

-Ola aġa, sen Köroġlu'ya vuracaḫ adam degilġin ama Köroġlu'ñun eli bağlıdı. Sırası gelirse meñ de seni ağladaram.

Kendire sarırlar. Elli kişi Köroğlu'ñu sürüye sürüye götürler. Yeddi metre bir guyu varımış. O guyuya salırlar. Guyuya saldılar. Aġzıña da taşı goyurlar. Gelirler düġün başlıyır çalmaya. Gaceralı köçül başta oynuyur. Düġün Gaceralı'nıñdüġüñü, aġañın gızınıñ düġüñü. Nigar Hanım diyer;

-Ola Ayvaz, meñ bu gece öyle bir kötü ürüya gördüm. Añañız getti gelmedi. Yirmi dört saattir yoḫtur. Hele bir aġañızı arayıñ. Bir çevreye çıḫın.

Haman Köse Kenan, Ayvaz, İsabalı -onarıñ keleşleriymiş, pehlivannarı Köroġlu'nuñ-atlarıñın önüñü çevirer, giderler. Baḫırlar bir köyde bir düñün çalır. Gelirler düġüñe. Haman Keloğlan Ayvaz'ı tanır. Gelir Ayvaz'a diyer;

-Ya siziñ aġañızı tuttular. Eli baġlı, gözü baġlı bir guyuya saldılar. Guyunuñ da aġzıña bir daş bıraḫtılar.

-Ola nerde?

-Geliñ size göstereyim.

Köyden kenara bir guyu. Köroġlu onuñ içiñde. Evet, heresi daşıñ bir tarafıñdan duttu, pehlivanlar attılar. Keloğlan başıñı salladı. Dedi;

-Baḫım hele böğön üş gündür salmışlar. Köroġlu ölmüş mü galmış mı? Yeddi metre guyuda.

Baġırdılar;

-Köroġlu Köroġlu!

Ses geldi;

-Ne var?

-Seniñ keleşleriñ gelmiş. Tanıyarsañ mı?

Baḫtı bir ses geldi;

Gelse Ayvaz gelir.

Gelerken hellalaştıḫ mı?

O geleñ goç Ayvaz'ımdır.

Küsülüydüḫ barıştıḫ mı?

O geleñ goç Ayvaz'ımdır.

-Tamam goç Ayvaz'ıñ gelmiş. Öbürsü kimdi?

Köroğlu dedi;

Atı var gümüşten nalı,

Üzüñde var çifte halı,

Belki geler İsabalı,

Bu geleñ goç Ayvaz'ımdı.

-Tamam oñu da tanıdıñ. Öbürü kimdi?

Köroğlu gene söyledi;

Her terefe yazar ferman.

O olur derdime derman.

Belki geler Köse Kenan.

Bu geleñ goç Ayvaz'ımdı.

-Tamam, üşüñü de tanıdıñ.

Kemetleri varıdı. Çıḫarttılar. Neee? Köroġlu kösehte bunlunan tazıya dönmüş. Haşa afedersiñiz hekâye böyle. Kemendi salladılar. Goç Köroġlu'ña tut dediler. Üş gündür orda aç. Torpaḫ başıña tökülmüş. Çıḫarttılar Köroġlu'ñu. Pemperişan olmuş. Götürdüler gasabaya Köroġlu'ñu hamama. Ondan sonna bir gat elbise. Köroġlu eski durumuña döndü. Yemeḫ yedirmişler. Demişler düġün evi. Köroġlu pehlivan herkeş gorḫur. Gaceralı'nıñ yanıña gettiler. Köse Kenan dedi;

-Ola Gaceralı, bu seniñ vijjdanıña yaḫışır mı? Sen dost olraḫ geldiñ adamıñ eviñe. Adam atıñı saña verdi. Dost olaraḫ saña teslim oldu. Eliñi baġlattı. Gettiñ nasıl buñu yeddi metre guyuya saldıñ? Bu vijdaña yaḫışır mı?

Herkes, düġün evi süküt etti. Eyle Köse Kenan gılıcı çeḫti Gaceralı'nıñ boynuñu gılıçnan vurdu saldı. Haman aġaya döndü Köroġlu dedi ki;

-Aġayı öldürmeyiñ! Aġaya toḫunmayıñ!

Aġaya toḫunmadılar. Gelini de aldılar geldiler. Gelini Köse Kenan'a verdiler. Düġüñü yaptılar. Köroġlu birisiñe dedi ki;

-Meñ gırḫ sene harmılıḫ yaptım. Haram bir şey yemedim.

-Ola Köroġlu sen nasıl hem gırḫ sene haramılıġ yapıp hem de haram yemediñ?

Dedi;

-Meñ yoldaştan ayrı müslümanım.

Orda Köroġlu'nuñ işi her keleşlerden her pehlivanlardan evlendirmişti. Özüñü de çeḫmişti odası var idi. Bu düzeñi sürdürürdü. Bir gün dedi;

-Hele gidim baḫım keleşlerim ne yapır? Nasıl iş görer? Geçimleri nasıl? Durumları nasıl?

Keleşleriñe de ev vermişti heresiñe. Getti ki hepsi yatırlar. Keleşleriñe diyer;

-Ola ne iş görürsüñüz?

-Aġa vallah bir iş de görmiriḫ. Ajıñdan da ölürüḫ.

-Olan nası ajıñdan ölürsüñ?

-Aġa napalım yemeġe bile bir şey yoḫ.

Köroġlu dedi;

-Gelin, atları çekiñ. Bir zalım bezirgân geler. Ounñ önüñü keseḫ.

Geldiler yoluñ aġzıña. Bezirgan o yoldan geçeceḫ. O gayanıñ dibiñe sindiler. Bezirgânıñ bir gözcüsü varıdı. Üş günnüḫ yolu görerdi. Bezirgan dedi;

-Ola, baḫ hele Köroġlu yolu keser.

Aġa;

-Baḫım.

Dedi. Baḫtı;

-Aaa vallah gayanıñ dibiñde bir şeyler görürüm.

Aġa dedi;

-Neyse dönüñ! Köroġlu olar, bizi soyar. Dönüñ, başka yol gideḫ.

Yolu deñiştirdiler. Köroġlu dedi;

-Ola bezirgân yoluñdan döñdü. Siz bir tas yoġurt getiriñ.

Bir tas yoġurt gettiler. Sinesiñden geçtiler. Gittiler gayanıñ başıña. Yoġurdu böyle attılar. Yoġurt havaya getti. Tas tavana getti, yoġurt töküldü. Gözçü dedi;

-Aġa o guşudu. Uştu havaya.

Adamlar gizlenmişti. Bezirgân geldi gaya yoluña dayandı. Haman keleşler çıḫtı. Köroglu'nuñ oġlu getmezdi. İsabalı getti, bezirgâna dedi;

-Bizim haracı vereceḫsiñ. Haracı vermeden geçemezsiñ.

Bezirgân guvvetli bezirgândı. Üş yüz altın verdi. Gettiler Köroglu'ya. Köroġlu bir kaġıd yazdı bezirgâna. Dedi;

Üş biñ verdiñ ata nal olmaz.

Üş biñ de verseñ ata mıh olmaz.

Üş biñ de verseñ yadigar olmaz.

Bu il yeminliyem döġüş olmasıñ.

Tabi parayı, altını göttü, bezirgâna verdi keleşleri. Dediler;

-Köroġlu kabul etmiyir.

Bezirgân miñ tene altın verdi. O zaman alışveriş altınlan olurdu. Beyle kaġıt para yoḫudu. Miñ tane altını Köroġlu adı keleşlere verdi. Keleşler aldılar, gettiler, özleriñe idare aldılar. Bezirgân da köçtü getti. Köroġlu zalimlerden alırdı, fakır fukaralara verirdi. Aman adamınñ malı dağı taşı götürmüş fakire bir şey vermiyir. Köroġlu geler onuñ eliñden alaradı, getirerdi fakirlere vererdi. Onlar yiyerdi.

Köroglu'nuñ aldığı Nigar Hanım, ağañın kızıydı. Agañın gızıña Köroġlu bir meḫtup yazdı. Dedi ki;

-Baña gelerseñ mi?

O da cevap yazdı. Dedi;

-Vallah, men saña neye geleyim? Meñim başım keldi. Başımda saç yoḫtu.

Nigar Hanım'a cevap verdi;

Aġam gereḫ, paşam gereḫ.

Garlı dağlar aşam gereḫ.

Yigidde bir nişan gereḫ.

Telli de olar, telsiz de olar.

İstersen teliñ olsuñ, isterseñ olmasıñ meñ seni sevmişem gel ey sen. Köroġlu Nigar Hanımı aldı. Telli geldi. Bu yol kesme, mal haraç alma işiñi terg etti. Allah için bir adam oldu. O zaman da niye öyle oldu? Fakirlerden alır zenginlere vererdi. Zengin vermirdi ki! Fakir de ajıñdan ölerdi.

Köroglu en sonuñda ne oldu? Veli oldu. Yola çıḫmıştı. Giderken bir dagıñ başıña geldi. Dağıñ başıñda ottu. Baḫtı, gördü dağıñ başıñda üş tene, dört tene çeşme var ayrı ayrı. Beyle yerden gaynama çeşmeler. Biriniñ başıñda ottu. Yemeḫ yiyeceydi. Çantasıñı açtı. Bir pişmiş balıḫ varıdı. Çıḫarttı onu yaḫamaya. Balıḫ dirildi. Eliñden gaştı, getti. O sudan Köroġlu işti. Atı da andañ işti. İndi Köroġlu ve atı menşere gader ölmeyeceḫ. Köroġlu yaşlanır. Ama belli deġül. Kırḫlara garışmış. Köroġlu yaşlanır ama yaşlandıḫtan sonna gene genj olar. Atı yaşlanar. Yaşlandıḫtan sonna gene göhçeġ olar. Neden? O içtiḫleri su Ab-ı Kevser suyuymuş. Nihayetiñde herkeş gibi elbet o da öleceḫ. Köroglu'nuñ halı, vaziyeti böyle keçti. Ama soñu eyi oldu. Keleşlerde heresi özüñe bir ev yaptılar, gettiler. O kesme, vurma, gırmayı da terg eddiler. Köroġlu'nuñ bir bölüm hekayesi burada bitti. Meñ size haber getirdim." (KK:27)

Latif Şah Hekâtı

"İran'ıñ Yemen şeḫrinde bir padişaḫ vardı. Aya padişaḫın ocağı bata. Eyle bir gamsız adamıdı ki. Düñya yansaydı bir horum otu yanmirdi. Eyle bir zalım öyle bir zulum

ḫükümdardı ki öyle bir ḫükümdar ḫeç düñya yüzüñde yoḫ idi. Çoḫ varlıḫlı çoḫ zengin bir ḫökümdardı. Bir gün oturdu dedi ki:

-Aya men sabaḫ ölsem meñim bu variyetim bu dövletim bu param pulum kime galaciḫ -Özür dilerim biraz gamlandı-

Onuñ bir de veziri varidi. Alı Leleydi. Goca Lele deyirlerdi. Ona dedi ki:

-Ay lele meñe bugün öyle bir dert basıf ki ḫeç sorma. Meñim o gadan dövletim var, askerim var, leşkerim var variyetim var yarın meñ ölsem heç meñim zürriyetim de yoḫtur. Bu nolacaḫ?

Lele çoḫ tecrübeli bir leleydi ki her bir teliñde bin tane tecrübe varidi. Dedi ki:

-Padişaḫım saġ olsuñ. Gedeh hele bir şeḫri dolaşaḫ. Bir yerde oturaḫ. Pikniḫ edeḫ.

O zaman pikniḫ deġil de kır-Pikniḫ önceden yoḫ idi. Aya kıra gideḫ böğün derdiḫ-Efendim padişaḫ yoḫ olsuñ yoḫsulluġu goyunnnar kesildi efendim bir selvi aġacınıñ yanıña geldiler oturdular. Bunnar yediler, içtiler, namaz gıldılar. Aya baḫtılar ki gıblegâḫ tarafından bir yeşil sarıḫlı geliyir. Dediler:

-İnşallah bu da bir ḫayırdır.

Geldi selam. Aleykümüsselam. Ḫoşbeşŧen sonna padişaḫa derviş baba çıḫardı bir tane elma verdi. Dedi ki:

-Padişaḫım saġ olsuñ bu almayı götüreseñ. Aḫşam yarısıñı sen yiyeseñ yarısıñı arvadıñ yiye. İnşallaḫ Allaḫ-u Teâlâ size bir evlad nasib eyleye. Yalınız meñ gelene gader o uşaġıñ adıñı da koymoyun.

Vezir diyer:

-Aya ocaġı bata bu adam bir dua etti getti. Adam özü özüñe gayboldu.

Padişaḫ aḫşam geldi eve hanımınıñ yanıña getti. Kuşaġıñı çıharıf alma gırılanda arvadı sordu:

-Padişaḫım saġ olsuñ. Aya bu zamana gader cebiñde heç alma malma yoḫ idi. Bu elma da nedi?

Padişaḫ dedi ki vallahi durum vaziyet bundan bundan ibaret:

-Bir yeşil sarıḫlı derviş ḫan geldi. Bu almayı da o verdi. Yarısıñı sen ye yarısıñı da arvadıñ dedi. İnşallah Allaḫ-u Teâlâ size bir çocuḫ nasip eder dedi.

Efendim almayı yediler. Zaman geldi padişaḫıñ hanımı hamile galdı. Öyle bir oġlan uşaġı dünyaya getirdi ki adam gıymir ki oġlan uşaġıña baḫa. Çocuḫ iki yaşıña girdi, üş yaşıña girdi hâlâ çocuġa isim goyamadılar. Padişaḫ dedi ki derviş baba geleceḫ goyaacaḫ. Padişaḫ tellâla emir verdi. Adı da Gamsız Şaḫdı:

-Tellâl ajları doyuruñ, çılpaḫları da geydiriñ. Tellallara da de ki her tarafta baġırsıñ padişaḫıñ oġluña isim goyulacaḫ.

Eşraf hep toplandı. Efendim yediler içtiler. Bir de baḫtılar ki o derviş baba eliñde bir tane ıbrığnan gelir. İçeri girdi selam. Aleykümüsselam. Padişaḫ baḫar baḫmaz tanıdı. Derviş dedi:

-Padişaḫım saġ olsuñ. Senin adın Gamsız Şaḫ'tır. Meñ de bunuñ adıñı Latif Şaḫ goyarım. İnşallaḫ Allaḫ-u Teâlânıñ bir aslanı ola.

Latif Şaḫ biraz böyümüştü. Latif Şahı bir meḫtebe verdiler. Özel ḫocalar geldiler. Veziriñ de bir oġlu var idi. Onuñda adı Eḫmed idi. Eḫmed Şaḫnan beraber bunnar taḫsillerini bir meḫtepte gördüler ḫocalarla barabar. Oḫuluñ son zamanlarında baḫtı öyle bir geçiryir ki aya ocaġın bata. Deyesen etten bir galedi. Mızraġı, oḫu, yayı, galḫanı aldı.

Dedi:

-Ay molla gedip babaña deyesin ki Latif Şaḫ'ın taḫsili tamam oluf meñ der bundan sonna oyluḫ (avcılıh) yapacam.

Efendime söyleyim ḫoca padişaḫın ḫuzuruña çıḫtı. Yeddi yerde yeri öptü, el pençe durdu. Dedi:

-Padişaḫım saġ olsuñ gözümüz aydıñ ola Latif Şaḫ taḫsiliñi tamamlayıf.

Latif Şaḫ başladı ava guşa getmeye. Latif Şaḫ ava guşa getmeḫte olsuñ Yemen şaḫınıñ bir dağları vardı ismi de Elvan Dağlarıydı. Latif Şaḫ bigün bir ava getti baḫtı ki bir tane ceylan. Ceylan gaçtı bu atı sürdü. Bunlar arḫadaşı Eḫmet ile baraber birgaç tane yine yoldaşları vardı. Ceylan getti bunnar getti. Gece garanlıġa tüştü. Baḫirler ki bir yerde ateş yakıflar diyeseñotluġu ateşe verirseñ. Aya diyer bu ne işdi? Bu ne ateşdi? Geldi baḫtılar ki harami başı oturuf padişaḫıñ öküzüñü çalıf götürüf orada parçalayıflar. Harami başı oturuf öküzüñ etiñi yiyir. Latif Şaḫ geldi baḫtı. Diyer:

-Aya anasıñı sattığım! Bu memleget sahapsız mı sen getirif burada padişaḫıñ öküzüñü kesip özü özüñe paylaşıp yiyirseñ? Aya kalḫale seni serçe balası kimin ikice barmaġımıñ arasıñda öldürerem.

Latif Şaḫ öyle bir silaḫ egitimi almış öyle bir silaḫçı olmuştu ki ḫeç kimse gılıcıñ üstüñe kılıç goymazdı. Arḫadaşlarıynan beraber öyle bir ḫamle yaptı bunarı kenara attılar ki Nuh'uñ tufanı goptu. Ḫeresi bir yere çil yavrusu kimin dağıldı gaçtı. Latif Şaḫ böyle döndü özü özüñe baḫtı. Dedi:

-Bu dağlar ḫarami gaynıyar. Daha meñ de bu dağlarda şek alacam. Ḫaracını alacam men gelen giden kervandan. Deve başı altın alacam.

Elvan Dağları'ñda böyle böyüḫ bir kendileriñe mekân yaptılar mesken yaptılar efendim gelen giden kervanları eyle soydu soġana çevirdiler. Vay ocağın batsın heç demediñ ki bir şey gala geriye de bir şey galmadı. Bu haber her yere gitti. Her dövlete ulaştı. Bir yerden padişaha kağız yoladılar dediler:

-Aya Yemen padişaḫı Elvan Daġları'ñda bir tane kişi peydaḫ olup gelen giden kervanı soyup soġana çevirir. Ocaġın batsıñ. Deliñe sahap ol.

Ḫaberi sana ḫardan vereyim. Ḫaberi sene Gamsız Şaḫ'tan vereyim. Gamsız Şaḫ geleḫ kağızlara bakır. Dedi:

-Ay Lele get bir tane esker yolla getsiñ şu yer yemişi getirsiñ. Gelen geden kervanı soyup soġana çevirir. Bu nolacaḫ? Meñ bir ḫökümdarım bu ḫarami özü özüñe nedir? Böyle bir şey var mı?

Efendim Latif Şaḫ oturiyirdi. Baḫtı iki tane esker geldi dedi ki:

-Vallaḫ seni biz götüreceyiz. Padişaḫımızıñ emridir. Yemen şaḫına götüreceyiz. Galḫ tüş öñümüze seni oraya götüreḫ. Babanın öyüñe.

Latif Şaḫ gözleriñi öyle aġarttı ki bunnar çarıḫlarıñı da bırakıf yalınayak geldiler. Geldiler padişaḫa dediler:

-Padişaḫım saġ olsuñ. Latif Şaḫ öyle bir silaḫşordur ki sen onuñla başa çıḫamazsıñ. Ne iş ki onñ alıf getireceñ?

Latif Şaḫ'ı orda bıraḫaḫ. Koca Lele Latif Şaḫ'ı çoḫ sevirdi. Latif Şaḫ'ta Goca Lele'yi çoḫ sevirdi. Goca Lele'nin oġlu Eḫmed'de Latif Şaḫ'ın yanıñdaydı. Padişaḫ dedi ki:

-Ay Lele Latif seni çoḫ sevir meñ seni bir ata miñdiriyim özü özüñe aġır aġır get orda oġluñu bul. Hem de Latif'i getir.

Goca Lele getti efendime söylüyüm yoḫ olsun yoḫsulluġu bunnar bir ḫarami ki geleñi gideñi soyuyir soġana çevirirdiler amma Goca Lele'ye öyle bir ḫörmet ettiler öyle bir aġırladılar ki aġzındaki dili goptu. Latif Şaḫ geldi efendim padişaḫıñ huzuruña. Padişaḫ dedi ki:

-Ay bala meñ bir padişaḫım, ḫükümdarım sen daġda ḫarami başısañ. Bu işten vazgeç.

Latif Şaḫ:

-Vallaḫ meñ vazeçmem genede varacam. O zaman baña bir tane ferman ver.

Padişaḫ bir tane ferman verdi. Devebaşı gızıl almaya başladı bunnar. Latif Şaḫ bir ḫökümdar oġluydu gece nöbet tutmirdi. Tüşer yatardı sabahe gader. Bigün özü özüye tüşündü dedi:

-Aya men de doḫuz aylıġam bunarda doḫuz aylıḫ. Bunnar nöbet tutar meñ neden tutmirim?

Bu da nöbet tutmaya başladı. Ḫaberi size nerden verelim? Hindistandan verelim. Hindistan şaḫının bir gızı var idi. Adı Mihriban Sultan. Bir çamçıraḫ taşı gadar güzeldi. Mihriban Sultan, Latif Şaḫ'ıñ adıñı duymuştu ki Yemen şeḫrinde Elvan Dağları'ñda bir padişaḫıñ oġlu çoḫ gözel çoḫ göḫçe, gelen giden kervandan ḫaraç aliyir, dağda fedayiliḫ eyliyir. Bu da bunuñ adıña âşıḫ olmuştu. Ḫikmet-i İlahi. Gadın feri çoḫ kötü. Mihriban Sultan gece yattı sabah galḫtı bir nenesi vardı adı Taya neneydi. Sultan dedi:

-Ay Taya nene, bu gece bir ürya gördüm.

Taya nene dedi:

-Ay balam nañcarı bir rüyadı?

-Meñe gece bir tane aksakkalı bir tene yaşlı kişi geldi. Dedi ki Yemen şeḫrinin Elvan Dağları'ñda böyüḫ bir türbe var. Sen gideceḫseñ o türbeyi göreceḫseñ eyi olacaḫsañ. Getmezsen yine sen kırḫ gün içinde öleceñ. Get muñu şaḫ babama de.

Efendim nene geldi padişaḫıñ ḫuzuruña çıḫtı. Dedi:

-Padişaḫım saġ olsuñ. Mihriban Sultan böyle böyle bir rüya görüf. Deyir ki meñ gidecem o türbeyi ziyaret etmeye.

Yoḫ ola yoḫsulluġu padişaḫ emir verdi efendim kırḫ tane şeçme peḫlivan, develeriñ üstüñe de kejevayı yaptılar, Mihriban Sultan'da biñdi kervana. At ayağı külüñg olur, âşıḫ

dili çevik olur. Tez vurur, tez yetirir, menziliñe tez götürür. Kervan, Elvan Dağları'ña gelmiş yaḫlaşmıştı. Latif Şaḫ bu gece nöbeti meñ tutacam dedi. Baḫtı ki böyüḫ bir kervan gelir. Kervanıñ öyüñe geçti. Dedi:

-Aya anasıñı sattıḫlarım bu dağ taş sahapsız değül ya bura meñim meskenimdi. Gelip geçen buradan maña paj vermemiş ḫaraya gidirseñiz?

Efendim bu Hindistan'ın seçme peḫlivannarından oluşan kervan Latif Şaḫ'ı öyle bir gısgaca aldılar ki -Latif Şaḫ öyle bir silaḫşordu kırḫ tane peḫlivana bile boyun eğmez kişiydi-Latif Şaḫ bunnara öyle bir ḫücüm etti ki ḫeresi bir tarafa gaçmaya başladılar. Bu geldi bezirgâñbaşıñın yanıña kejevayı sordu dedi ki:

-Aya daya bu nañcarı bir şeydi?

-O yasaḫdı namaḫrem. Ondan uzaḫ dur gine.

-Aya nañcarı yasaḫtı.

Kılıcıñ ucuñnan nasıl ki o kejevayı galdırar galdırmaz Mihriban Sultan'ın yüzüñü görer görmez bir göñülden bin göñüle vuruldu. Dizi gırıḫ deve kimin hemen yere yıḫıldı. Yere yıḫılanda peḫlivanlar buña ḫücum ettiler. Peḫlivanlar buna hücum eder etmez Mihriban Sultan aşağı indi dedi ki:

-Duruñ! Meñ türbeyi bulmuşam ḫereniz bir tarafa dağılıñ.

Bunlar etrafta durmaḫta olsunnar. Taya nene aşağı indi. Mihriban Sultan dedi ki:

-Ay nene senin bıldırki imanıña gurban oluyum. Meñ diyecem sen de yaz.

Baḫalım orda Mihriban Sultan Latif Şaḫ'a ne demiş? Meñ ne deyim? Sizler sağ oluñ var oluñ:

Hab içiñde yatan bi haber oğlan
Bir od saldıñ şirin cana giderem.
Yağıf bir galgıftı sabrı gararıp
Ateş alıp yaña yaña giderim.

Elimden tökerem yeşili alı.
Göğ geyer yas tutar beḫlerem yolu.
Yadigâr eylerem bu arzuḫalı.
Verif sana Bitlis şaḫıña giderm.

Mihriban Sultan da mübtela oldu.
Gözüm gördü göñlüm intizâr doldu.
Menzilde mekânım üç aylıḫ yoldu.
Sorsan şehr-i Hindistan'a giderem.

Dedi. Bu kağızı aldı gatladı. Latif Şaḫ'ıñ köyneġiniñ içiñe bıraḫtı. Bezirgânbaşıña dedi ki:

-Ay bezirgânbaşı meñ türbeyi gördüm. Dileġem gabul oldu. Kervanı döñdür direḫmen Hindistan'a.

Kervan döñsün Hindistan'a gitmeḫte olsun biz sene ḫaberi nerdeñ vereḫ? Latif Şaḫ'tan vereḫ. Latif Şaḫ da esnemiş deve kimin aġzıñdan kalḫtı baḫtılar ki köpüḫ aḫıyir. Dediler:

-Aya ocaġın batsıñ ne oldu bu gedeye?

Eḫmed geldi baḫtı ki eliñde bir kağız, aldı kağızı cebiñe goydu. O yannıya baḫtı bu yannıya baḫtı bir şey anamadı. Yemen şeḫrine bir gara ḫaber getti. Dediler ki:

-Latif Şaḫ bu gece nöbete çıkıf ne olursa nöbette oluf aġzından ganlı köpüḫ gelir.

Padişaḫ emir verdi efendim geldi Latif Şaḫı'ı götürdüler. Doḫtor galmadı, minecim galmadı, âlim galmadı, ḫoca galmadı, falcı galmadı, iremci galmadı ḫeresini hep topladılar baḫtılar Latif Şaḫ'ıñ derdiñe bir çare yoḫtur. Latif Şaḫ bu yıl mı ölüf, bıldır mı ölüf? Padişah emir verdi.

-Aya gedin Goca Lele'yi çaġırıñ. Meñim oġluma ne olduydsa onuñ oġlu Eḫmed Şaḫ'ıñ yanıñda oldu.

Goca Leleyi çağırdılar. Goca Lele ḫuzura çıḫtı. Padişaḫ dedi ki:

-Ay Goca Lele men sana üş gün müsaade edirem biraz meñim oğluma ne olufsa seniñ oğluñun yanıñda oluf ya oğlumuñ derdine deva ya da gaddine ferman. Yeddi sülaleñi meñ yeryüzünnen kesecem üç güne gader meñim oğlum eyileşmezse.

Goca Lele çoḫ pişman geldi efendime söyleyim sabah erkenden başladı namaz gılmaya, sabahlara gader namaz gıldı. Oğlu dedi:

-Aya baba bu namazıñ da bir şartı şurtu var. Sen ne gılifsen öyle durmadan?

Goca Lele dedi:

-Aya seniñ kimin oğulu Allaḫ elimden alsıñ. Seniñ kimin ölmüşüñ yüzünnen meñ böyle namaz gilırem.

Oğlu dedi:

-Ay lele ne oluf?

Goca Lele diyer:

-Meñim üş günüm galdı. Aya sen Latif Şaḫ'ı bulanda ḫeçbir şey görmediñ mi? Bir şey tapanmadıñ mı oralarda?

-Aya vallaḫ meñ baḫtım yerde bir kağız vardı oralarda. O kağızı aldım cebime goydum. O kağızıñ içiñde de vallaḫ bunlar yazirdi. Meñ bilmirem bu nedi?

Goca Lele aldı kağıza baḫtı ki:

-Aya bu Hindistan'dan gelen bir kervandan Mihriban Sultan ismiñde bir gıza âşıḫ oluf. Yazıyı yazanda bir gızdı.

Lele öyle tecrübeli bir vezirdi ki her bir teliñde biñ tecrübe var idi. Anlamıştı ki Latif Şaḫ âşıḫ olmuş bir güzele. Lele davayı annadı getti kendi özüñe bir tane saz aldı.

Geldi Latif Şaḫ'ıñ başucuña. Baḫalım Latif Şaḫ'a ne söyledi? Meñ ne deyim? Dinneyenler saġ olsuñ, var olsuñ:

Dedim oġul gel tutma zalımlar havasıñı.

Gögde melekler zapt eder her guluñ duasıñı.

Nece yüz miñ ehl-i mümin eliñden gıldı zârı

Özüñe gargışı edif aldıñ bedduasıñı.

Latif Şaḫ o anda Goca Lele'ñin sazıñın sesiñden bir kıta türküsüñü eşidir eşitmez yaydan oḫ fırlayar kimin öyle bir fırladı. Dedi ki:

-Ay Lele hele sen o sazı çal meñim de sineme birgaç ganat bir şey gelif. Meñ de deyim sen de diğne. Baḫalım ki orda Latif Şaḫ ne dedi:

Goca Lele ne sorarsañ cevrimiñ cefasıñı?

Kim sürüf iḫtibarsız dünyañın sefasıñı?

Bir tagayıf güzel gördüm attı peykân oḫuñu.

Hışmınan tarumar etti göñlümüñ kafesiñi.

Aldı Goca Lele:

Nemekânda derde düştüñ gel söyle aḫvalıñı.

Yıġılıf yıġılagelif ey müşkül halıñı.

Dedim ey oġul tövbekâr ol çeḫ bu işteñ eliñi.

Daha süremezseñ düñyañın zevk ile sefasıñı.

Aldı Latif Şaẖ:

Ceñg ettim hacce getirdim ganimetiñ cabındañ.

Hep meñe reca etti hub çeẖip hub eliñdeñ.

Sevsemmiñ seser içiñde indirdiẖ çeçevadañ.

Serviden süraẖi gördüm gaddiniñ havasıñı.

Alı Goca Lele:

Meñ Lele'yem amansızam sebebe düştü sene.

Meylimi Ḫızır yâdıñda işmisem canım saña.

Verrem düştüm serimi gurtarram pervân saña.

Göçtü güzel eyledi derdimiñ davasıñı.

Baẖalım Latif Şah ne demiş:

Meñ Latif'em aşga düştüm gametiñ farg bulmasa.

İlacı mümkün olup da gader yeriñ almasa.

Türbeyi ziyaret edip terral oraya gelmese.

Yıġılsa her logmam bilmez derdimiñ davasıñı.

Efendim bu sözler tamama eriştiẖten sonna gel haberi saña ẖardan vereẖ. Hindistan şehrinden Mihriban Sultan'dan vereẖ. Mihriban Sultan Hindistan'a getti orada sararıf solmaya başladı. Gamsız Şaẖ'ın yanıña gettiler. Latif Şah babasınıñ yanıña gidif dedi ki:

-Baba durum bundan ibarettir. Hindistan'a gitme isterem.

Babası müsaade etmedi. Goca Lele devreye girdi. Efendime söyliyim Yemen şeḫrinden öyle gumaşlar yüḫlediler ki direḫmen Hindistan'a gittiler. Goca Lele de bezirgâñbaşı olaraḫ gettiler Yemen şeḫriñden. Hindistan şeḫriniñ kenarıñda eylettiler kervanı. Goca Lele çoḫ tecrübeliydi Goca Lele bir de ḫediye aldı dedi:

-Aya men gideyim padişaḫıñ ḫuzuruña çıḫayım dedi bize bir mağaza versiñ paltarları götüreḫ orada sataḫ.

Goca Lele padişaḫıñ ḫuzuruña girdi. Efendime söyleyim telim terbiye almış bir padişaḫıñ ḫuzuruña giden Goca Lele Hindistan padişaḫıñın ḫuzuruñda eyle bir secde etti eyle bir el pençe divan durdu Hindistan padişaḫı da anlamadı. Padişaḫ:

-Aya bu ne yaman bir telim terbiye alıf bu bezirgâñbaşı. Aya çoruñ nedi derdiñ nedi?

Bezirgâñbaşı hediyeyi çıḫardı eyle bir hediye verdi ki Hindistan padişaḫıña böyle çamçıraḫ taşı kimin her tarafta yanmaya başladı. Padişaḫ:

-Aya ay bezirgâñ nañcarı bir ḫaleti getirifseñ meñe?

Goca Lele dedi:

-Aya meñden bu seniñ hediyeñ olsun. Padişaḫım saġ olsuġ. Meñim çoḫ yaḫşı gumaşlarım var Yemenden gettim. Bize müsaade eyle bir tane mağaza tut.

Padişaḫ razı oldu:

-Get eşyañı sat ondan golay iş nedi?

Padişah emir verdi efendim şeḫeriñ en gözel yerinde bir tane mağaza verdiler. Goca Lele getirdi mağazayı doldurdu. Latif Şaḫ tezgaḫa geçti. Efendim bir yandan paltarı satmaya başladılar. Ḫaberi size ḫardañ vereh? Ḫaberi Mihriban Sultan'dan vereh. Mihriban Sultan eyle bir perişan haldaydı ki dayeleri de perişan oldu. Elbise melbise parçalanmış. Efendime söyliyim baḫañ yoḫ ilgilenen yoḫ ama bir Topal Ağca gız vardı getti dedi ki:

-Aya ay Mihriban Sultan tacıñ taḫtıñ başına yıḫıla meñ aç susuz galsaydım dıḫılır içinde oturardım. Meñ daha gelif niye derdiñi çekirim burada? Biraz pul ver Yemen'den gumaş gelif. Meñ gedeyim gırḫ tane gıza paltarlıḫ alayım özleriñe gaftan diḫsinler.

Mihriban Sultan emir verdi. Bir kese altın verdi. Efendim altını aldı ovucunun içine goydu getti baḫtı ki aya tezgâhta eyle bir deliḫanlı var ki suratını geriden görür adam gıymir baḫa. Topal Ağca gız döndü öyle Latif Şaḫ'ıñ üzüñe baḫtı ki Alca gızın eliñden o pullar döḫüldü eyle gayboldu öyle ḫeçbir şey galmadı. Döndü bir baḫtı ki ne pul galıf ne bir şey galıf. Eliñden tüşende bulañ götürmüş ḫeçbir şey yoḫtu. Latif Şaḫ:

-Aya sen ne alacañ? Gel al ne ki?

Ağca Gız dedi:

-Vallaḫ men Mihriban Sulan'ın baş cariyesiyem. Mene Ağca Gız diyerler. Aya mana pul verdi. Aya meñ üzüñe baḫtım pullarım öyle tökülüf kü ḫeçbir tenesini tapamadım. Ḫeresini talan ettiler.

Efendime söylüyüm fırsat tüştü Latif Şaḫ'ın eliñe. Latif Şaḫ gırḫ tane gıza öyle paltarlıḫ verdi ki böyüḫ bir deñg ettiler, bir tane hambal çaġırdılar, hambalıñ dalıña yüḫlediler. Onnar pırtıyı Mihriban Sultan'ıñ sarayıña yahlaşanda Topal Ağca Gız dedi ki:

-Aya ay hambal ocaġın bata bura Mihriban Sultanın sarayıdı. Eger bir tane padişahıñ askeri seni görse kelleñi uçurar sen ḫaraya gidirseñ?

Hambal dengi öyle galdırdı fırlattı ki puluñu da almadan gaçtı gitti. Latif Şaḫ baktı ki hambal da gaçtı. Bunu kim götüreceḫ? Bu galacaḫ. Dedi ki:

-Ay Ağca gız o dengi meñim dalıma galdır men gidem o dengi meñ götürem.

Dengi Topal Ağca gız Latif Şaḫ'ıñ dalıña galdıranda Latif Şaḫ'ın her iki tarafından da möḫgem öptü. Dedi:

-Aya gusura baḫma meñim gözüm señe düştü.

Latif Şaḫ buña güldü. Ḫaberi size nerdeñ verem? Mihriban Sultan'da garalar geymişti. Bir istoluñ üstüñde oturirdi. Bir döndü baḫtı ki ne baḫa? Latif Şaḫ garşıda. Latif Şaḫ garşısıñda Mihriban Sultanı görer görmez bunnar birbirleriñe öyle bir sarılmaḫ sarıldılar kine mimber üzere. Alaḫ-u Teâlâ bütün hasretliḫleri birbiriñe gavuştursuñ içinde de Mihriban Sultanla Latif Şaḫı'ı. Bunnar birbirine öyle bir sarılmaḫ sarıldılar ki;

Şamdan Şam'a siyah tele,

Çayda bülbül gızıl güle,

Aç arı çiçeġe,

Terekeme ḫengele,

Yırrıḫḫaşıla,

Ardahan Kars'a,

Kürd ölüsü direḫ beze

sarılan kimin birbirleriñe sarıldılar. Her ikisi de gendisinden geçti. Ḫekâyemiz burada bitti. Teḫrar buluşmaḫ üzere." (KK:10)

4.5.Halk Şiiri

"Halkın içinde yetişmiş âşıkların, ozanların, şairlerin ya da adı bilinmeyen halk sanatçılarının hece ölçüsü ile söyledikleri veya yazdıkları edebî eserlere genel anlamda halk şiiri adı verilmektedir. Toplumun duygusunu, inancını, acısını, neşesini, dünya görüşünü, ideallerini yansıtan halk şiiri metinleri, bireysel veya anonim yapıdadır. Sahibi bilinenler "saz şiiri" veya "âşık tarzı şiir", kaynağı bilinmeyenler ise "anonim halk şiiri" biçiminde tasnif edilmektedir" (Taşlıova, 2009: 84).

M. Fuat Köprülü'ye göre Türk Halk Şiiri; İslâmiyet öncesi Türk Halk Şiiri ve İslâmiyet sonrası Türk Halk Şiiri olmak üzere ikiye ayılmaktadır. İslâmiyet Sonrası Türk Halk Şiiri de kendi içinde,

-Anonim Halk Şiiri

-Dinî-Tasavvufî Halk Şiiri

-Âşık Edebiyatı

Olarak üç kola ayrılmaktadır (Sakaoğlu, 2018: 3).

Köprülü'nün"Türk Edebiyatı'nın Menşei" adlı yazısında Türk şiirinin kökeni, dinî törenlerde aranmalıdır. Dinî törenlerin uygulayıcısı olan "şaman", "oyun", "kam", "baksı" ve "ozanlar, sihirbazlık, rakkaslık, müzisyenlik ve hekimlik vasıflarını da bünyelerinde toplayarak toplum içinde saygın bir konuma yükselmişlerdir. Halkın bir araya geldiği törenlerde toplumda itibar gören bu kişiler dua tarzında şiirler terennüm etmişlerdir. Daha sonra halk şiiri dinî olmaktan dünyevi konulara doğru bir ivme kazanmıştır. Halk şiirinin ilk örneklerinin icra edildiği kurban törenleri olan "şeylan/şölen", av törenleri olan "sığır", cenaze merasimi olan "yuğ "törenlerinde bu şiirler söylenmekteydi (2004, 185-209).

Halk şiirinin ilk örnekleri, Uygur dönemine aittir fakat yazıya geçirilmediği için günümüze kadar ulaşmamıştır. Fakat bu durum, halk şiirinin onuncu yüzyıllarda oluşmaya başladığı anlamına gelmemektedir (Sakaoğlu, 2018: 10).

Türk halk şiiri genellikle yedili ve on birli hece ölçüsü ile yazılan dörtlüklerden oluşsa da Âşık Ömer, Erzurumlu Emrah, Gevheri, Dertli ve Bayburtlu Zihni gibi isimler halk şiirinde aruzun bazı kalıplarını kullanmışlardır. Bu şekilde kendilerinin arzula yazamayacağını söyleyenlere divan şairlerinden geri kalmadıklarını göstermeyi amaçlamışlardır.

Milletimizin ruhunun aynası olan Türk halk şiirinde hemen her tür konu işlenirken aşk üzerine yazılan şiirlerin daha çok olduğu görülmektedir. Türk halk şiirinde kullanılan dil sade ve dönemin insanının kolayca anlayabileceği açık bir dil kullanılır.

Türk halk şiiri bazı nazım şekilleriyle söylenirler. Halk şiirinde en çok "mani" ve "koşma" nazım şekilleri kullanılmaktadır. Ayrıca şiirler hacim açısından çok uzun metinler değillerdir. Bazen tek dörtlük bile olabilmektedirler.

Türk halk şiiri geleneğinde şiirlerin konusuna, ezgisine ve işlevine göre adlandırılmasına nazım türü denilmektedir. Halk şiirinde çok çeşitli konularda söylenmiş çok farklı türde şiirler bulunur. Halk kültüründe şiirler, genellikle ezgili bir biçimde icra edilir. Halk şiirinde türün belirlenmesinde konu ve ezginin yetersiz kaldığı durumlarda ise işlev faktörü önem arz etmektedir (Sakaoğlu, 2018: 32).

Halk şiirinde en çok kullanılan tür koşmalardır. Koşmalar 11 heceli şiirlerdir. Koşmalar türlerine göre güzelleme, taşlama, koçaklama, ağıt, semai, varsağı, destandır olarak gruplara ayrılmaktadırlar. Doğan Kaya bu türlere ek olarak "denkleme", "öykünme", "salavatlama", "dertlenme-yakınma" gibi birçok türün varlığından bahsetmektedir (Kaya, 2000: 118).

Halk şiirinin şekil ve türünden başka icra edildikleri ortamlarda önemlidir. "Gelenekleşmiş yapısıyla, toplumun "sözel hafızasında" yaşatılan şiir metinleri, farklı yer ve zamanlarda icra edilmekte, diğer bir ifadeyle, dinleyicilere sunulmaktadır. Usta malı şiirlerin yanı sıra, esasen kendi eserlerini icra eden halk sanatçıları, yukarıda ifade ettiğimiz iki önemli alanın, uygulama noktasında farklılaşmasıyla kendi şartlarına bağlı olarak, yine iki önemli icra ortamını kullanmaktadır. Bunların birincisi, aktif-sözel icra ortamlarıdır. Bu icra mekânlarında, anlatan ile dinleyen yüz yüze iletişim içindedir ve karşılıklı etkileşim söz konusudur. İkinci tipteki pasif-elektronik icra ortamlarında ise, dinleyiciyi, sadece "seyirci" konumunda görmekteyiz" (Taşlıova, 2009: 84).

Âşık şiirlerini icra ettiği sözel icra ortamlar; "düğünler (nişan, nikâh, toy meclisleri/sünnet düğünü meclisleri), köy odaları (köy odası veya köy evleri/ağa-bey konakları), kahvehaneler (günlük fasıllar/ramazan geceleri), hanlar, bayramlar, şenlikler, festivaller (âşıklar bayramı/şenlikler, yerel kutlamalar/festivaller), özel gün ve gece programları (cem merasimi/anma geceleri), yurt dışı programları (Türklerin evleri/Türk kahvehaneleri/federasyonlar, birlikler), elektronik icra ortamları (televizyon programları/radyo programları/teyp kasetleri ve CD/internet)tir" (Taşlıova 2006:149-243).

"Bir milletin şuuru ve irfanından doğan; halkın duyuş, düşünüş ve müşterek zevkinin dil ve estetik seviyede ifadesi olan Türk Halk edebiyatı, Türk kültürel kimliğinin teşekkülündeve yüzyıllar boyunca Türk milletinin kolektif şuuru altında yaşayan duygu,düşünce ve halk zevkinin yaşamasında büyük rol oynanmıştır" (Özkan, 2009: 75).

Âşıklar toplumda bize ait gelenek görenekleri, kültürel değerleri yaşatan kişilerdir. Bu yönüyle âşıklar topluma yön verebilme işlevini yüklenmişlerdir.

Âşıklar geçmişten bu güne toplumun duygu ve düşüncelerine tercümanı olmuş ve bütün hisleri,halkın anlayabileceği ifadeler kullanarak etkileyici hale getirmiştir. Şiirlerinde özellikle tabiat, din, savaş, fakirlik, geçimsizlik, aşk, ölüm, hasretlik ve toplumsal konuları işlemişleridir. Âşıklar şiirlerinde bu konuları işlerken aynı zamanda halka yol göstermekte ve çeşitli nasihatler vermektedir (Şahin, 1983:16-23).

Âşıkların şiirlerinin büyük bir kısmında öğreticilik özelliği bulunmaktadır. Âşıklar yaşam boyu elde ettiği tecrübelerden yola çıkarak, dinleyicilerin bu derslerden yararlanmasını sağlamak amacıyla sanatlarını kullanmışlardır. Bazı âşıkların şiirlerinde yer alan nasihat tarzındaki dizeler bir atasözü gibi dillerde dolaşmaktadır (Boratav, 1969:29) Bu tür şiirler vasıtasıyla âşıklar halkı bir konuda bilgilendirmekte veya bir fikrin propagandasını yapmaktadır (Başgöz, 1968:19).Çağının kültür değerleri içinde yoğrulanâşık, içinde bulunduğu devrinin estetik anlayışına uygun olarak şiirlerini yazmaktadır. Bu şiirlerde birçok didaktik öğe bulunmaktadır. (Başgöz, 1968:10).

Karapapak-Terekeme Türkleriarasında Âşık tarzı şiir geleneği oldukça derin bir etki yaratmıştır. Günümüzde bile bu gelenek yaşatılmaya çalışılmaktadır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasından bugüne kadar yetişmiş birçok âşık bulunmaktadır. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yetişmiş belli başı âşıklarını şöyle sıralayabiliriz; Âşık Şenlik, Âşık Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Aşık Muğdat Aklıfazla, Aşık Bayram Öztürk, İhsan Kılıç (Divanî), Abdülkadir Kılıç (Gamgüder), Kasım Aras, M. Salim Balıcı, M. Şükrü Balcı, Mehmet Şükrü Balcı, Yekmalli Derviş Ağa, Budak Gemiş (Âşık Kanenî), Bâki Şinasi Hatunoğlu, Binali İkbâl, Memduh Kılıç (Aşık Çağlayan), Hacı İsa Bey, Âşık Bahettin Kılıç, Bedir Kılıç, Durmuş Kılıç, Sefer Taşkıran…Bu âşıkların birçoğu Kars ve Ağrı'dan yetişmiş sanatkârlardır.Biz çalışmamızda bu kişilerin sadece isimlerini vermekle yetinmektyiz. Sadece Ağrıda yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri içerisinden çıkmış âşıkların hayatı ve sanatlarını ele alan bir çalışma müstakil bir eser olabilecek düzeydedir. Bu nedenle biz çalışmamızda hâlâ hayatta olan, yöreden göç etmemiş ve kendisi ile görüşme imkanı elde edebildiğimiz isimleri ele almış bulunmaktayız.

Türk dünyasında varlığını yüzyıllardır devam ettiren Âşıklık geleneği Doğu Anadolu'da cılız bir edayla dahi olsa varlığını devam etmektedir. Geçmişte birçok aşığı yetiştiren Ağrı ilinde de âşıklık geleneği,etkinliğini zamanla yitirerek de olsa devam etmektedir.

Artun, Âşık edebiyatı kolunun zayıflamasını sağlayan etkenleri sözlü geleneğin zayıflaması, usta çırak ilişkisi ile yetişen kişilerin azalması bu yüzden yeni yetişenâşıkların geleneği hakkıyla kavrayamaması, bilinçli dinleyici kitlesinin azalması olarak belirtmiştir (Artun, 2008; 81).

Âşıklık geleneğinin günümüzdeki durumu ile ilgili olarak "Doğan Kaya (2001), halk şiirinin en önemli kaynağı durumundaki âşıkların ve âşıklığın geleceğine dair, yapılması gerekenleri üç ana başlık altında toplamaktadır: âşıkların yapması gerekenler, kurum ve kuruluşların yapası gerekenler, devletin yapması gerekenler… Bu üç maddenin yanına, "icracıların yetiştiği zemin olarak, kurum ve kuruluşlardan beklentileri biçimlendirecek talep sahipleri olarak 'dinleyici kitle'yi oluşturan halkın yapması gerekenlerin de eklenmesi gerekmektedir. Bu da, en başta, şiir ve hikâye gibi edebî metinleri okumaktan başlayıp, aktif-yüz yüze sözlü icra ortamlarında ve radyo-televizyon gibi elektronik icra ortamlarında, gelenek temsilcilerini yeniden takip etmek, yeniden onların kaynağından hayata bakmaya başlamak gerekmektedir. Bu da sadece gelenekle ve icracıyla sağlanabilecek bir durum değildir" (Taşlıova, 2009: 96).

Derleme yaptığımız yörede birçok âşık yaşamış yahut yolları bir yerlerde bu coğrafya ile birleşmiştir. Sadece Ağrı içerisinde değil Kars ve çevresinde yaşayan âşıklarımızın da buralarda yaşayan âşıklar ve hatta halk arasında derin etki yarattığı görülmektedir. Yörede tanınan âşıklardan birisi Tutak ilçesine bağlı Kılıçgediği köyünde ikamet eden Celâl Cengiz'dir. Celal Cengiz kendini bir halk ozanı ve kalem şairi olarak tanımlamaktadır;

"Meñ kendime ne âşıḫ derim, ne şair, ne halk ozanı. Sen de maña ne dersen. Meñ kendime bir şey demeyim. Milli günlerde çağırirler kaymagamlıġa hocalarımız. Gidir şiir falan ohuyiriḫ. Bağlama çalirdim valla şimdi oñu da bıraḫtım. Bağlama yirmi yıl gader elimde galdi öyle. Mükemmel bir sesim vardı çalar söyleşirdim. Vallaḫsigara içtim, sesim

bozuldu, meñ de bıraḫtım bu işi. Bir aşığınan irticalen hemen atışma gabiliyetim de var. Hem de kalem şairiyem. Meñ hem halk ozanı hem de halk şairiyem.” (KK:10)

Cengiz badeli bir âşık değildir. Fakat bade içme geleneğinin ve bade içmenin halk nezdinde ne kadar önemli olduğunu şöyle dile getirmektedir;

“Bade içmemişim. Nerde bade içeceġiz? Meñe bazen soriyirler eşiñe mi âşıḫ oldun. Alaḳası yoḫ. Biz de aileden gelen bir ozanlıḫ geleneġi var. Meñ burada bade içen üş tane âşıḫ gördüm. Divanî Baba, Şenliḫ Baba, Sümmanî Baba. Efendime söyleyim o da Allahu Teâlanıñ bir ḫikmeti. Gırḫlar elinnen gece yattığı yerde o pirler götürüp bir bayanı gösterdiyorlarmış. Bir aynada gösterdiyermişler. O kişi gırḫlar meclisinde bade içermiş bu şeḫilde. Yani Şenlik Baba’nıñ, Sümmanî Baba’nıñ anlattıḫlarña göre.” (KK:10)

İlk başlarda “Torunî” daha sonra “Celâl” mahlasını kullanarak edebi hayatını devam ettiren Celal Cengiz okuryazar değildir. Celal Cengiz’in okuma yazması olmamasına rağmen gerek şiirlerinde gerek halk hikâyeleri ve fıkra anlatma geleneğinde bu denli düzgün ve özgün ifadeler kullanması takdire şâyândır;

“Taḫsil durumum ḫeç oḫuduġum yoḫtur. Ama bazen ne şiir oḫuduġum zaman şükür edirler. Bir halk ozanınıñ, şairiniñ yañlışını bulduġumda, bir gafiye falan yanlış olduġuñu söyledik mi Yarabbi sana şükür olsun ki oḫumadıñ diyirler. Meñ oḫula gettim. Oḫula birgün getseydim on gün getmezdim. Örġetmen bir ders vererdi oñu öyle ezberlerdim ki. Beşinci sınıfta oḫuyirim. Bir gün örġetmen maña dedi ki gel adıñı yaz garneni vereyim. Galem elimde bu şeḫil bekleyirim. Adımı yazamadım. Beraber yardımcı oldu. Celâl Cengiz yazdıḫ. Diplomayı aldım geldim ama o gadder aġırıma zoruma getti geldim aġladım. Hele buraya baḫ. Gırḫ yıldır galem ilen, defter ilen, kitap ilen, âşıḫlıġınan, şairliġinen devam edirem. Şimdi men bazen yazdı mı dirler sen liseyi falan bitirdiñ mi? Derim yoḫ. Biñ doḫuz yüz altmış iki Kılıçgedik doġumluyum. Torunî mahlasıñı gullandım bir ara. Sonra baḫtım çoḫ gullanañ var bıraḫtım oñu. Sonra Celâl mahlasıñı gullanmaya başladım .” (KK:10)

Celâl mahlaslı halk ozanımız kendisine usta olarak bizzat akrabalık bağı ile yakınlığı bulunan, yörenin en şöhretli âşıklarından biri olan “Divanî”yi seçmiştir. Yörede

Divanî, Divanî Baba yahut Divanî Dede olarak hemen herkes tarafından tanınmakta ve en az birkaç şiiri hafızalarda yer almaktadır;

"Kendime usta olaraḫ Divanî Babayı bilirem. Dedemdir zaten. Hatta menñ onuñ yanıñda çoḫ şiir oḫudum. Meñ oḫuyanda aġlardı. Yirmi yaşından sonra meñ şiir yazmaya başladım. Gırḫ yıldır da bu işin içindeyim." (KK:10)

"Toplum bir dîvandır. Âşıġın ilk sözü de bir dîvandır. Mende şimdi ustam olan Divanî Baba'dan on beş heceli bir dîvan oḫuyacam. Divanî Dede derdi:

Ey vatan! Seni goruyan cana gurban olayım.
Ḫürriyetinñḫür taşı insana gurban olayım.
Ganımıñ reñginde olañ o güzelim bayraġım
Bizleri temsil eyleyeñ şanıña gurban olayım.

Tarihe altın galemle yazılmış ḫakanları.
Unutulmaz unutmayız geçen kaḫramanları.
Ḫak ruhuñu şad eylesin ḫürriyet gurbanları.
Sizden aḫan damla damla gana gurban olayım.

Üstadımız Mehmet Akif yazdı Marş-ı İstiḫlâl.
Örneḫ oldu gönlümüze o dedi nazlı ḫilâl.
Divanîyim yurdum alma alırsañ canımı al.
Ana demeḫ vatan demeḫ ana gurban olayım." (KK:10)

Âşık, sadece Divanî'yi değil yörede nam salmış Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu gibi isimleri de kendisine gizli üstat seçtiğini ve bu isimleri hem âşıklık yeteneklerini hem de şahsi özelliklerini kendisine örnek aldığını ifade etmektedir. Cengiz, bu âşıkları görme fırsatı elde edemediği durumlarda dahi radyo programlarından kendilerini dinleyerek şiirlerini kalem kalem ezberlediğini şöyle dile getirmektedir;

"Radyo zamanı. Meñ o zamanlara yetiştim. Bir radyomuz var idi. Ăşıḫlar orada toplanır bazı gonuları işleyerdi. Ăşıḫlar çıḫıp bazen türküler söylerdi, hekât anlatırdı. Mende şimdi Çobanoġluyla Taşlıova'nıñ bir atışması var. Belki şimdi plaḫlarda da vardır.

İnternette de baḫtırdım buna hiç denk gelmedim. Meñ de bunu radyoda dinledim. İki ustanıñ ikisiniñ de Allah makamıñı cennet etsiñ. Çobanoġlu diyer ki:

Diñle beni ozan Şeref

Ne için meydana geldim

Çoḫ âşıḫ gaçtı elimden

Sen neden meydana geldi.

Şeref Taşlıova diyer:

Meñ dinledim Çobanoġlu

Bülbülüm figâna geldim.

Señe çoḫ yaman dediler.

Seninçin meydana geldim.

Çobanoġlu'da diyer ki:

Guş gibi havada dönek

İsterseñ yer için enek

Arı derdim olduñ sinek

Batmaya ayrana geldiñ.

Taşlıova cevap verir:

Kervanım var yol alırım.
Bülbül gibi gül alırım.
Her çiçeḫten bal alırım.
Arıyım govaña geldim.

Çobanoġlu derd ilacı.
Sözlerim gelmesin acı.
Ecel sanki gelmiş geçi.
Ölmeye çobana geldim.

Şeref derki budur şânım.
Hedefe yayılmış âdım.
Tecrübeli bir gaptanım.
Yüzmeye ümmana geldim.

Sözlerdeki şu galiteye baḫ. Bazen âşıḫları dinlerdim gece yataġıma yattıġımda o şiirler sanki geler gafama girerdi. Allah-u Teâlâ öyle bir meraḫ verdi ki. Radyoda men dinnedim. Ḳars âşıḫlarınıñ çoġusu da geldi benden aldılar." (KK:10)

Âşığın kendisine üstat olarak seçtiği bir diğer âşık "İlhami Demir"dir. Celâl âşıkların konuk olduğu, kimi zaman türküler söylediği, şiirler okuduğu kimi zaman da atışmalar yaparak, geleneğin teknoloji çağında daha geniş kitlelerle ulaşmasını sağladığı, hem yerel hem de devlet destekli bu radyo programlarından dinlediği âşıkların aktardıkları olayları ve şiirleri ezbere bilmektedir. Bunlardan biri de Âşık İlhami'nin bir rüyasını anlattığı programın bir kesitidir;

"Âşıḫ İlhâmi Demir'in bir üryası var. Çoḫ galiteli bir âşıḫ. Çoḫ güçlü bir ḫalk ozanı. Atışmada çoḫ becerigli bir usta. Aya Ramazandı. Radyoda dinlediġimdi bu. Ḳars âşıḫları buñu pek bilmez meñ yazdım onnara verdim. Diyer:

-Aya arvad Ramazandır meñ gideyim yatayım sen meñi on ikide galdır. Kalgıf namaz gılacam.

Bir ürya görür. Bunuñ üzerine söyler:
Ramazanda bir ḫal geldi başıma
Keşke meñ yataġa girmez olaydım.
Nâdânî bir dilber çıḫtı garşıma.
Geri dönüp oñu görmez olaydım.

O maña güldüḫçe meñ de göz ettim.
Mübareḫ o gaderde ḫaz ettim.
Gir goluma diye bir de naz ettim
Küstürüp galbiñi gırmaz olaydım.

O maña darıldı düştüm peşiñe.
İçimizde çoḫ düşüñe düşüñe.
Aġır aġır geldim meḫle başıña.
Eviñ ne tarafta sormaz olaydım.

Eve vardıḫ oraları döşürdü.
Cezveyi dolduruf gahve pişirdi.
Aġ göġsün açınca aḫlım şaşırdı.
Keşke şuurumu yormaz olaydım.

Ăşıḫ İlhamî'yem sözlerim rüya.
Sizlere gizliyse ayan Tanrıya.
Bir de uyandım ki bu zuggum rüya.
Keşke meñ yataġa girmez olaydım." (KK:10)

Âşık, hem okuyarak hem de geleneğin temsilcilerinden bizzat dinleyerek birçok şiiri hafızasına almıştır. Yeri geldiği zaman bunları okuyarak bu âşıkları yâd etmekte ve rahmetle anmaktadır;

"En çoḫ sevdiğim şiirlerden birisi bu. Oḫumazsam onlarıñ ahı meni tutar. Allah gani gani rehmet eylesiñ hepsiñe. Bir de diyer ki:

Aġaya bey derim ḫocaya âlîm
Cahiliñ gettiġi yola garışmam.
Herkesi bir ayna yaratmış Mevlâ'm.
Kendimi görürüm ele garışmam.

Fatiḫa oḫurum giden yolcuya.
Gulaḫ vermem dodaḫları balcıya.
Pek inanmam guru sofu, falcıya.
Fakiri doyurañ ele garışmam.

Ăşıḫ İlhamî'yem yolum gapalı.
Göñül gırmam göñülleri yapañı.
İnsanoġlu bir zarf gibi gapalı.
Üstüñde gıymetli pula garışmam." (KK:10)

Cengiz, önceleri toplantılarda hikâyeler anlattığını, hikâyelerin metinlerin kitap gibi ezberinde olduğunu ve bir kelimesini bile unutmadığını söyler. Şimdilerde teknolojinin etrafımızı çepeçevre kuşattığı bu devirde, artık halk hikâyelerine rağbet edilmediğini ifade etmektedir. Âşık halk hikâyelerini o denli öğrenmiştir ki bazı anonim olduğu söylenilen türkülerin aslında hikâyelerde geçtiğini söylemekte ve bu söylemini Kerem'e ait olduğunu ifade ettiği bir türkü ile temellendirmektedir,

"Eskiden çoḫ halk ḫikayesi anladardım da şimdi televizyonlarda çıḫtı o da bitti. Allaha yemin ederem televizyon yoḫ radyomuz var idi. Orada haftada bir Köroġlu' nuñḫekâtını âşıḫlar anladardı. Kasede alsaydın belki kaset hata yapardı ama men o ḫekâtları daha unutmamışam devam ettirirem. O radyodaki gadder ḫafızam guvvetli ki kaset gibi alırdi. Şimdi mesela bir tane türkü dinliyorum bir âşıḫtan o bitsiñ meñ onuñ aynısıñı söyleyim buñu buñu buñu böyle dedi. Mesela burada Şenliḫ Baba'nıñ üş tane ḫekatı var üşüñü de bilirem. Emrah ilen Selvi Hanım, Kerem ilen Aslı. Hatta bazen mene gızıyirler TRT'ye de garışirseñ. Belgız Akkale'yi çoḫ meşur eden bir türkü var: Daġlar seni deliḫ deliḫ delerem. Bunu derleyeñ kim? Muzaffer Sarısözen. Kaynak kişi kim? Ḫeç yoḫ. Kerem gelir Erzincan'a. Erzincan'ıñ daġıñda öyle bir amansız yaġmura, fırtınaya yaḫalanır ki. Arḫadaşı Sofuynan bir maġraya sığınirler. Seher vaḫti galkir bakir ki her taraf

duman ḫeç bir yer görünmüyor. Ama ḫaberiñi almış ki Keşiş Aslı'yı Erzincan'a getirmiş. Diyer ki:

-Sofu hele meñim sazımı getir.
Başlar söylemeye:
Dağlar seni deliḫ deliḫ delerim.
Ḫalbur alır torpaġıñı elerim.
Sen bir gara goyun, men de bir guzu
Meñim burada galışıma ne dersiñ?

Dağlar seniñ ne garanlıḫ ardın var.
Lale, sümbül, mor meneḫşe derdiñ var.
Elalemiñ vatanı var yurdu var.
Meñim Yusuf galışıma ne dersiñ?

Levh-u âlem gara yazmış yazıma.
Gelen geçen ḫayret etti sızıma.
İki ellerimi iki dizime
Aglayaraḫ vuruşuma ne dersiñ?

Meñ Kerem'im keremliġim bildirdim.
Dost aġladıp düşmanımı güldürdüm.
Uzun boylu Aslıḫan'ı aldırdım.
Arsız arsız gülüşüme ne dersiñ?

Bu şiir Kerem'e ait. Kerem oradan gelir Erzincan'a. Baḫtı ki bir baġıñ üzerine levha da yazmışlar: Aslıḫan Baġı. Baġdan içeri girer baḫar ki çoḫ güzel bir tane bayan. Gız Kerem'e sordu ki:

-Sen kimsen bu baġa girdin? Bu baġ benim bağımdır. Seniñ ne işin var?

Kerem dedi ki:

-Meñi buraya getireñ pîrimdir. Meñ gelmedim.

Gız dedi:

-Olmayasan Kerem sen!

Kerem dedi:

-Nerden meni tanıdıñ?

-Gözüñdeki ateşinden men seni fargettim. Eger sen Aslı'ya âşıḫ olmasaydıñ men saña asıḫ olurdum.

Kerem dedi:

-Bu baġ kimindir?

-Bu baġ menimdir. Ama babam bir keşişe verdi. Aslı da biraz sonra geleceḫ. Ben bu bağı oña teslim edecem.

Ḫaggadden biraz sonra Aslı geldi. Kerem'iñ de elbise parçalanmış. Ama Kerem bir padişaḫ oġlu aslında. Perişan bir vaziyedde, saç saggal birbiriñe garışmış. Tarumar bir şeḫilde orada bir baġcivan durur. Aslı dolandı geldi gendiniñ yanına. Dedi ki:

-Ḫanım bu yaşlı baġman kimdir?

-Vallah bu da baġmanımdır. Bunu da baġ ile beraber señe teslim edecem.

Öyle mi? dedi. Dedi ki öyle. Ḫanım dedi ki:

-Baġman hele meñe bir su getir.

Kerem suyu getirdi. Nasıl ki ikisiniñ eli birbiriñe deġer deġmez Keremiñ yüzüñe bahtı Aslı. Hemen tanıdı. Aslı diyer ki:

Kerem sende aḫıl kamal olsaydı.

Şaḫ olarda öz evinde galardıñ.

Düşmez idin ben zennenin peşine

Gence güzeliñden biriñ alardıñ.

Kerem diyer ki:

Aman Aslı bir minnetim var saña

Sen meni bir bey baba mı sanardıñ?

Sende olsa bu sevdañın zerresi

Menden beter ağrışardıñ yanardıñ.

Aslı diyer ki:

Her güzeliñ vardır taliḫi baḫtı.

Adam unudur mu verdiġi eḫti?

Kerem sen neylediñ tac ilen taḫtı?

Sultan olsañ veranıñda galardıñ.

Hele söze bah. Kerem diyir ki:

Bizim elde aḫlı çoḫtur yayaġa

Sarardı gül beñzim döndü boyaġa

Küfürlen dolufsan baştan ayaġa

Aḫlın olsa gız Müslümañ olardıñ.

Aslı son olarah diyer ki:

Aslıḫan da düştü feryada gada.

Pirleriñ eliñden içmedi bade

Meñi saña yazmış olsaydı Hüda

Nacar vermez İsfaḫan'da alardıñ." (KK:10)

Cengiz, yöresel toplantılara ve Kars'ta yapılan âşık festivallerine katılmakta ve toplum tarafından itibar görmektedir. Ayrıca mizâhi yönü güçlü olan aşığın hem yörede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri hem de diğer etnik gruplar tarafından sevilip sayıldığı bilinmektedir;

"Ufaḫ tefeḫ toplantılara, âşıḫ bayramlarına, festivallere gatılirem. Ḳars'a gettim ben iki sefer Ḳars'da gatıldım. Şiir falan da oḫudum orada hem İran âşıḫlarıña hem Ḳars âşıḫlarıña. Hem gendim yazarım söylerim hem de usta malı söylerem. Burada da milli günlere men gidiyirem. Örġetmenler gününde gaymaḫam bey davet etmişti.

Celâl baḫar güler yüze.

Saygılar sunarım size.

Yirmi dört Kasım kutlu olsun hepinyize diye başlar şiir söylerim. Daha önce Tutaḫ'ın gurtuluşunda Erzrumlu âşıḫlar gelmişidi. Onlarda burada ayrımcılıḫ yaptılar. Millet de daġıldı gitti. Meñ öyle gördüm. Yani ḫoş olmayan bir şey oldu." (KK:10)

Âşığın tespit edebildiğimiz şiirleri genellikle sekizli ve on birli hece ölçüsü ile sade ve anlaşılır bir dille yazılmış dörtlüklerden oluşur. Genellikle şiirlerinde her mısranın sonunda tekrar eden bir dize bulunur. Genellikle yarım ve tam kafiyeli şiirler yazmakla beraber zaman zaman zengin ve cinaslı kafiye de kullanmıştır. Şiirleri genellikle dört beş dörtlükten oluşur fakat kimi şiirleri on dörtlükten daha uzundur. Kendisi "Öyle bir şiir yaz ki dağdaki çobanda anlasın, meḫellimde, bir vali de" ifadesini kullanarak âşıklık hayatı boyunca dil ve üslup açısında nasıl bir yol izlediği ve izleyeceğinin sinyallerini vermiştir.

Bütün bu mukaddimeden sonra Celal Cengiz'in şiirlerinde işlediği konuları incelenecek ve geleneği ne kadar ve ne şekilde temsil ettiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Âşığın şiirlerinde en çok işlediği konulardan biri dinî mevzulardır;

"Ḫer ikisi birbiriñden gözeldir
Ramazan bayramı, gurban bayramı.
İslâm âlemine ait özeldir.
Ramazan bayramı, gurban bayramı.

Zenginler de fakirleri gollasa
Gurban kesip biraz tike yollasa
Aramızda gırgın dargın olmasa
Ramazan bayramı, gurban bayramı.

Bin aydan ḫayırlı Ramazan ayı.
Gece de hoş olur semaver çayı.
Alırsıñ sevabı ömrüyüñ boyu.
Ramazan bayramı, gurban bayramı.

Celâl sen eyi düşün işiñ sonuñu.
Dua et Mevlâya galdır goluñu.
Gabirde yatañlar bekler yoluñu
Ramazan bayramı, gurban bayramı." (KK:10)

Fakat âşığın bu tür şiirlerinden bazısı dinîbir öğretiyi aktarmaz. Bu şiirler toplumsal bir eleştiri olarak karşımız çıkar. Şair *"Ramazan Ayı"* adlı şiirinde de toplumumuzda ve İslâmiyet'te önemli bir dönem olan Ramazan ayında insanların dinî hassasiyetlerde gösterdiği gevşekliği eleştirel bir dille ele almıştır;

"İnsan biraz eder ḫaya
Mübareg ramazan ayı
Sürmüşsüñ yüzüyen boya
Mübareg ramazan ayı.

Bakın her tarafı açılḫ
Konuşursa aḫlı açılḫ
Oruç dutar yarı buçuḫ
Mübareg ramazan ayı.

Gözler bakıcıdır gayar
İnsan nasıl versiñ ayar
Ḫörmet eder, saygı duyar
Mübareg ramazan ayı.

Celâl lafı karıştırdıḫ.
Laf dolanıp konuşmadıḫ.
Bu ortama alışmadıḫ.
Mübareg ramazan ayı.” (KK:10)

Celâl mahlaslı âşığımız, bu şiirinde de ölüm temasını işlemiş ve büyük bir teslimiyet içerinde, her şeyin bir sebebe bağlı olduğunu dinî jargonları kullanarak *“Sebebi Vardır”* adlı şiirinde şöyle ifade etmiştir;

“Ḫeç kimse şüphe etmiyor
Ölümüñ sebebi vardır.
Azrail’e ken gütmüyor
Onuñda sebebi vardır.

Ḫak Teâlâ’dan geldi emir
Azrail de oldu memur
Gün bitmiş yetmiyor ömir
Onuñ da sebebi vardır.

Kimi galpten kimi gaza
Kimsi çıkmadı yaza
Sıra gelir bir gün bize
Onun da sebebi vardır.

Celâl der ki bu bir gader.
Takdir böyle kim ne eder.
Zamañı geleñler gider.
Onuñda sebebi vardır.” (KK:10)

Celâl, *“Neye Yarar?”* adlı şiirinde de toplumca sahip olduğumuz dinî hassasiyetlerimizi dille getirmektedir.

“Çoḫ insan aḳıllı boş deġil amma
Ḳuranı bilmeyen dil neye yarar?
İrfan meclisiñde çoḫ bileñ sanma
Ḫarama uzanan gol neye yarar?

Çiçeḫ ḳokusuñu dışarı saçar.
Sevenler her yerde sevilir açar.
İrfan meclisiñde sanma ki naçar
Ḳabaca gonuşşan zor neye yarar?

Celâl der bu dünya kimlere güldü?
Yaradan herkesiñ rızgıñı verdi.
Kimisi insanca yaşayıf öldü.
Ḳalleşce atılañ tor neye yarar?” (KK:10)

Âşığın şiirlerinde en çok işlediği konulardan biri de toplumda gelenek görenek bağlamında yitirdiğimiz değerlerdir. Düşüncelerini bazen mizâhi unsurlar kullanarak,bazen sezdirme yoluyla, bazen de açıkça söyleyerek kaybettiğimiz edep, ahlak, misafire hürmet gösterme, büyüğe saygı duyma gibi değerlerin yok oluşunu anlatır;

“Çoḫ evlerin nesilleri bozuldu.
Aldıḫları gelinlere bağlarım
Gapılara gara kilit asıldı.
Gocasıñı serinlere bağlarım.

Gelen misafire ḫörmet galmadı.
Gapılar gapalı kimse çalmadı.
Eḫmeḫ bişiren yoḫ nesil olmadı.
Gocasıñı fırınlara bağlarım.

Gelinler çalışmaz sorarsañḫasta
Gocası inanır hep gara yasta.
Oḫulda çocuḫlar gaynana postta.
Gaynanayı torunlara baglarım.

Misafir gelince suratı döner.
Helbet bu ocaḫlar birgün de söner.
Misafir gidince gonuşup güler.
Celâl hangi sorunlara bağlarım." (KK:10)

Âşığın *"Başladık"* adlı şiiri de yine günümüz toplumunun bir eleştirisi olarak karşımıza çıkan bir diğer metindir;

"Avrupa'yı Türkiye'ye getirdiḫ

Gençlerimiz bozulmaya başladı.

Asılları asaleti itirdik.

Moda deyip ḫaşlamaya başladıḫ." (KK:10)

Celâl,*"Hanımlar"* adlı şiirinde de, yine kaybedilen değerlerimize mizâhiyolla bir dokundurma yapmış ve sanat hayatı boyunca toplumu uyarmak namına bunları dile getirmeyi kendine görev atfetmiştir;

"Âşık ne görüfse oña söyleyir. Meñ de İzmit'e gittim baḫtım bulaşañ eppeġi öyle götürür çöpe atir. Dedim:

Gulağıza olsun küpe
İsraf ḫaramdır hanımlar.
Eppeği atmayıñ çöpe.
İsraf ḫaramdır hanımlar.

Yarı yiyer yarı atar.
Dönüp ortalığı gatar.
Gocasıña çalım satar.
İsraf ḫaramdır hanımlar.” (KK:10)

Âşığın kadınlar hakkında eleştiri yaptığı bir diğer dörtlüğü de aşağıdaki şekildedir;

“Ḫer şey şimdi gadınlarıñ eliñde

Başıñdaki yazmasına baḫmayıñ.

Kobra gibi zehir dolu dilleri

Dönüp size gızmasıña baḫmayıñ.” (KK:10)

Celâl’in en çok eleştirdiği noktalardan biri de fütursuzca hayatımıza giren ve toplumun ahlaki yapısını zedeleyen magazin ve evlilik programlarıdır. *“Başladı”* adlı şiirinde âşık bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ironik bir dille şöyle anlatmaktadır;

“Utanırdıḫ ganalları açmaya
İzleyeñler dağılmaya başladı.
Kim baḫtıysa sağa sola gaçmaya
Evleneñler bağırmaya başladı.

Elehtiriḫ almış teşekkür etti.
Birisi oturdu, birisi getti.
Birisi biriniñ elini tuddu.
Çoḫḫoşlandım çağırmaya başladı.

Bir ḫafta dolandı sevecem diye.
Elektiriḫ yoḫtu, olmadı güya.
Zamana bıraḫtı düğüne, toya.
Çoḫ abursuz yarışmaya başladı.” (KK:10)

Celâl’in şiirlerinde en çok işlediği konulardan biri de aşk ve sevdadır. Âşık kendinde yanan aşk ateşini Mecnun’da, Kerem’de olan aşk ile karşılaştırmakta ve ancak onların yakınına ulaşabildiğini tevazu ile dile getirmektedir;

“Bir sevdadır içerimde geziyor
Bülbülüñ gonduġu güle yaḫlaştım
Söyleḍiḫçe sanki beni eziyor.
Mecnun’uñ gezdiği çöle yaḫlaştım.

Bu sevdayı çekti baġrı bişiḫler
Ateşiñe yandı nice âşıḫlar
Sevgisi varsa eyler ışıḫlar
Şaşkın ördek gibi göle yaḫlaştım.

Gel,Celâl sevdañı araştır.
İstersen gidip de tabibe açtır.
Selam götür sevdiğiñe ulaştır.
Kerem’iñ yandığı küle yaḫlaştım.” (KK:10)

Âşığın *“Ayrı”* adlı şiirinde de güzellerin hem fiziksel hem de manevi güzelliklerinin betimlemesi yapılmaktadır;

“Eġer bir gözeli terif ederseñ
Gerdan ayrı, beden ayrı, dal ayrı.
Yaşıñ geçti sen bunnarı nidersiñ?
Aġız ayrı, dodaḫ ayrı, dil ayrı.

Suratı ay sanki gözü müḫürlü.
Bal süzülür sanma sözü zeḫirli.
Gerdan gırar yörüyüşü şehirli.
Bileḫ ayrı, omuz ayrı, bel ayrı.

Mevlâ'm her ḳuluñu özel yaratmış.
Gözelleri sanki özel donatmış.
Celâl gördü sanki ay bir suratmış.
Ḳaşıñ ayrı, alın ayrı, ḫal ayrı." (KK:10)

Âşığın *"Yerindedir"* ayaklı şiirinde, insanın akılını başından alan güzellerin tarifi yapılmaktadır;

"Yeryüzünde meleḫ emsali gözel.

Gerdanı yerindedir, döş yerindedir.

Gadir Mevlâ'm ne de gözel yaratmış.

Dodaḫ yerindedir, diş yerindedir." (KK:10)

Âşığın şiirlerinden en çok karşılaştığımız temalardan biri de ölüm ve yalan dünya olarak adlandırılan feleğin oyunlarıdır. Âşık *"Felek"* adını verdiği şiirinde insanın en büyük gerçeği olan ölüm olgusunu gerçekçi ve şairâne bir dille şöyle ifade eder;

"İnsanoġlu aġaç gibi yeşerir dallar açar.
Ömrüñ boşuña geçirdiñ sanma kâr ettiñ felek.
Yıllar onuñ tecrübesi her yana sevgi saçar.
Geldi sonuña yaḫlaştı şimdi zor ettiñ felek.

Gençliġimde dolanırdım dere, tepe, düzleri.
Her yerde bir ḫatıram var gayıp olmaz izleri.
Şimdi baḫınca insana iki görür gözlerim.
Perde indi gözlerime şimdi kör ettiñ felek.

Yıllar sana zor ettiḫçe seniñ gaddiñ bükülür.
İnsan bir binaya benzer temeliñden sökülür.
Celâl der ki aġzındaki o dişleriñ tökülür.
Meskeniñ gabristan olur ordadır yeriñ felek.” (KK:10)

Âşığın geçen yıllar boyunca kaybettirdiği değerler için feleğe sitem ettiği bir başka şiiri *“Ey Felek”* ismini taşımaktadır;

“Nasıl geçti bunca güzel günlerim.
Böyüḫlerin sözleriñi dinnerim.
Ḫasta mıyam yataġımda innerim.
Meñ düşmezdim sen düşürdüñ ey feleg.

Gaderimi nasıl gara yazarsıñ?
Meñ baḫmadım sen peşimden gezersiñ.
Sadıḫ dostum meñi nasıl üzersiñ?
Meñ düşmezdim sen düşürdüñ ey feleg.” (KK:10)

Âşığın şehitlerimiz ve vatan, millet hissiyatı üzerine söylediği milli şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirler toplumsal ve tarihsel gerçekliği olan metinlerdir.*“Çanakkale geçilir mi?”* adlı şiiri de âşığın milli hisler ile yazdığı şiirlere bir örnek teşkil etmektedir;

“Atam demiş geçilmeye
Çanakkale geçilir mi?
Birbiriñden seçilmeye
Çanakkale geçilir mi?

Ya istiklâl ya da ölüm.
Aslanlarım iyi biliñ.
Nişanlı gız, yaslı gelin
Çanakkale geçilir mi?

Al bayraḫta vardır ganıñ.
Tarihte yoḫ serefin şanıñ.
Sarıgamışta var ganıñ
Çanakkale geçilir mi?

Celâl der on sekiz Mart'da
Yas ilan edildi yurtda
Zaferiñiz saat dörtde
Çanakkale geçilir mi?" (KK:10)

Şairin Çanakkale zaferi üzerine yazdığı tek şiir bundan ibaret değildir. Divanî'ye nazîre olarak yazdığı *"Çanakkale Destanı"* adını taşıyan bir şiiri bulunmaktadır;

"Meñ de Divanî Baba'ya bir nazîre yaptım. Mende on beş heceli bir dîvan yazdım. Tabi haddim değül. Yazmamıñ mümkünatı yoḫtur.

Ordusunuñ başıñdaydı Mustafa Kemal Paşa.
Ya istiḫlâl ya da ölüm öyle girdi savaşa.
Düşman bozguna urġadı, plañı çıḫtı boşa.
Ehsiḫ olmaz bu vatanıñ aslanı Çanaggale.

Mermi sıḫsan mehmetçiġe asla eġilmez başı.
Feryad eden analarıñ aḫtı gözüñden yaşı.
Dünya tarihiñe geçti Çannaggale Savaşı.
Kahraman mehmetçiḫ yazmış destanıñ Çannaggale.

Celâl der ki gurban olam şeḫitleriñ ganıña.
Şeḫitliḫ yakışmış seniñ şerefiñe şanıña.
Cennet mekândır yeriñiz peygamberler yañıya.
Sizlere gabristan oldu bostanı Çanaggale." (KK:10)

Âşığın milli konu şiirlerinden biri de *"Bayrak"* şiiridir. Âşık bu şiiri hemen hemen gittiği her âşık programında aynı coşku ile söylediğini ifade etmektedir;

"Tutaḫ'ıñ gurtuluşu programında oḫuduġum bir şiir var. Onu oḫumak isterem. Her defa yine heyecan duyaram;

Bu vatanıñgururusuñ şanısıñ.
Yıldızlarla şek durursuñ bayrağım.
O kahraman şehitleriñ ganısıñ.
Milletiyle dik durursuñ bayrağım.

Al rengiñi asla kimse soldurmaz.
Çoḫ bayraḫ var seniñ yeriñ doldurmaz.
Asîl Türḫ milleti kimse yıldırmaz.
Gönlümüzde pek durursuñ bayrağım.

Seni tutañ ana töker gözyaşı.
Kükrer evladınña innetir arşı.
Seniñle oḫunur İstiklâl Marşı.
Gökte aya deñk durursuñ bayrağım.

Tek vatan, tek bayrak, bir çakıl taşı.
Kahraman Türḫleriñ eyilmez başı.
Örneğidir Çanaggale Savaşı.
Düşmana diz çöktürürsüñ bayrağım.

Celâl der ki ay yıldızım onurlu.
Vatan temsil eder Türḫ'üñ gururu.
Şeḫitleriñ tabuduña sarılı.
Tüm düñyada tek durursuñ bayrağım." (KK:10)

Celâl, şiirlerinde toplumda ciddi yaralar açan ve insanları derinden etkileyen bazı hüzünlü olayları da işler. Bunlardan biri de Muhsin Yazıcıoğlu'nun ölüm hadisesidir. Halk şairi, bu elem hadiseyi destansı bir dille anlatmış ve şehitlerin hem dünyada hem de öbür âlemde ne kadar aziz olacaklarını şöyle ifade etmiştir;

"Sivas da iğidiñḫarman yeridir.
Bu şehitler unutulmaz efendim.
Mühsin bey de iğitlerden biridir.
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Alperenler ocaġıñda gavruldu.
Bu analar ne iġitler doġurdu.
Ganlarıyla bu topraġı yoġurdu.
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Amaç vatan millet tek çakıl taşı.
Vatan millet deyip dik durdu başı.
Aġıt yazañ kardaşınıñ gözyaşı.
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Sevenleri ḫaber aldı Keş dağıñda.
İki bin tokuzda yirmi beş Martta.
Yas ilan edildi bütün bu yurdda.
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Yol vermedi sisle duman uçaġa.
Ne ateşler düştü böyle ocaġa.
Gara tofrak ile gucaḫ gucaġa
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Çaglayan Keş'de gar ile buzdu.
Seni seveñleri deriñden üzdü.
Taceddin dergahıñda mezarıñ gazdı.
Bu şehitler unutulmaz efendim.

Celâl der layıgdır şöhrete şana.
Mevlâ'm rahmet etsiñ yat kana kana.
Bizden bir Fatiha goca çınara.
Bu şehitler unutulmaz efendim." (KK:10)

Toplumu etkileyen üzücü hadiseler âşığın şiirlerinde de yer alır. Bu yönüyle şairler toplumun aynasıdır. İnsanı ve toplumu derinden yaralayan olaylardan birisi de bir askerimizin şehit olmasıdır. Ağrı'nın Tutak ilçesi Kılıçgediği köy nüfusuna bağlı bir

gencimizin şehit düşmesi üzerine âşığın kaleme aldığı şu şiir, en derin hislerimizin tercümanı olmaktadır;

“Bir şehit de bizim köye geldi. Onuñ anası çoḫ ısrar etti. Meñ yazmadım iki ay falan. Munuñ anası baña sordu neden yazmirsiñ diye. Dedim vallaḫ meñim elim gelmir. Neyse bir gece yazdım şiiri. Yıl dönümüñde Tutaḫ’ta radyoya çaġırdılar. Meñ oḫumadım oḫumadım bu şiiri orada söyledim sonra. Oğlan aġladı, sunucu aġladı meñ aġladım. Ora buz kesti. Çıt yoḫ yayın durdu. Meñ hemen yine bir şiire girdim arada neyse sunucu biraz canlandı.

Ne böyüḫ makamdır ne böyüḫ ocaḫ
Elimiz titredi yüzüñü açaḫ
Peygamberler saña açtılar gucaḫ
Sevenleriñ yaña yaña Abuzer.

Seniñ ismiñ evliyañın bir adı
Bozuldu dünyanıñ lezzeti tadı
Çok sevdiġi anasınıñ evladı
Mevlâ’m layıḫ görmüş saña Abuzer.

Yaram çoḫ derindir tabipler baġlar
Dayanmaz feryada inledi daġlar
Ana yüreġidir durmadan aġlar
Kefeniñ belenmiş gana Abuzer.

Baḫınca şeḫidim gaşını çatmış
Eliñi kalbiñin üstüne atmış
Mevlâ’m sanki öz nuruyla yaratmış
Galdı bir kederli bina Abuzer.

Gaderiñ böyleymiş yazılmış saña
Mevlâ’m rahmet etsiñ yat gana gana
Celâl der yanacaḫ babaynan ana
Her şeyi getirdiñ soña Abuzer.” (KK:10)

Âşığın yörede şehit düşen bir başka gencimiz için söylediği şiir de "Ömer'e Ağıt" adını taşımaktadır;

"Bizim Akyele köyñüne bir şeḫit geldi. Ana babanıñ tek çocuġu. Meñ bu yaşıma geldim böyle bir acı görmedim. Babası geldi dedi ki meñim Ömer'ime bir tene şiir yaz. Öyle Ömer'im diyer demez men zaten oradan bir ayaḫ aldım:

Ḫz. Ömer'in taşınsıñ adı.
Bozuldu herkesiñ aġzınıñ tadı.
Ananıñ babanıñ tek bir evladı
Gözleriñde yaş bıraḫtıñ Ömer'im.

Yiġidim yaram var kendimden geçtim.
Şaḫadet şerbetiñ sen de mi içtiñ?
Aldım ḫaberiñi şeḫit mi düştüñ?
Bir ḫanayı boş bıraḫtıñ Ömer'im.

Şeḫitler ölmez ki her yerde gürler.
Al gana bölendi bastıġıñ yerler.
Titredi aġızda söyleyeḫ diller.
Gözü yaşlı eş bıraḫtıñ Ömer'im.

Celâl der görmedim ben böyle acı.
Anañın babañın galmadı gücü.
Bütün aḫrabalar yas tutañ bacı
Bir dikili taş bıraḫtıñ Ömer'im." (KK:10)

Âşık sadece şahıslar üzerine değil toplumumuzun gurur vesilesi olan Türk toplumunun "Mehmetçik" olarak adlandırdığı bütün askerlerimiz için de şiirler kaleme almaktadır. Bu şiirlerden biri de son yıllarda gerçekleştirilen "Barış Pınarı" hareketiyle ilgilidir. Burada dikkat çeken bir diğer husus da, âşıkların her daim her olay üzerine şiirler söyledikleri, toplumda meydana gelen olayları kendi süzgeçlerinden geçirerek yeni sanat eserleri oluşturan dinamik bir yapıya sahip oldukları gerçeğidir;

"Ḳahraman meḫmetciğimiz Suriye'de. Meñ de onnara ḫitafen bir şiir söyledim. Allah onarı saḫlasın. Allah-u Teâlâ bu milletiñ de birliğiñi beraberliğiñi bozmasıñ.

Adı ne güzeldir Barış Pınarı
Düşmanı çözüyorsuñ Meḫmedim.
Bükülmez bileğiñ guvvatli goluñ
Başlarıñı eziyorsuñ Meḫmedim.

Ḳaḫraman mehmetçiḫ gündüz ve gece
Ḫeç meydan verir mi bir başga güce?
Arfin'i alıñ da dönüñ Mümbiç'e
Planları bozuyorsuñ Meḫmedim.

Özel guvvetlerdir ölüm saçıyor.
Aslan yataġından çagal gaçıyor.
Cedlerimiz gece gündüz uçuyor.
Orda destan yazıyorsuñ Meḫmedim.

Osmanlı sillesi tutarsa aġır
Suratıñ daġıtır olursuñ saġır.
Çil yavru kimin her yere daġıl.
Mermileri süzüyorsuñ Meḫmedim.

Celâl der ki her tarafı guşattı.
Sivil ḫalkı seviñdirdi yaşattı.
Topu tanḫı başlarıña boşaltdı.
Vurup mezar kazıyorsuñ Meḫmedim." (KK:10)

Âşık, kimi şiirlerinde kendi hayat tecrübeleriniaklın ve kalbin süzgecinden geçirerek dinleyenlere sunmuş ve dünyada insan olarak yaşayabilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini dilinin döndüğünce tüm insanlığa göstermeye çalışmıştır;

"Bazı insan zehir saçar gonuşur.
Vallahi aġızda dil deġerlidir.
Cemi insan hep garşıya danışır.
Bülbülüñ gonduġu dal deġerlidir.

İgitler meydanda çekilmez geri.
Onlar o meydanıñ eridir eri.
Sanki bu aslanlar çarḫıñ neferi.
Gılıcı kullanañ kol deġerlidir.

Olmalı insanda helbette para.
Çalış, nesibiñi her yerde ara.
Olurda insan düşerse dara
Helbette düñyada pul deġerlidir.

Celâl der yaradan güzel yaratmış.
İnsanları her şey ile donatmış.
Gullarıñı öz nuruyla yaratmış.
Düñyada hakiki gul deġerlidir.” (KK:10)

Âşık, duygu ve düşünceleri ile hayat tecrübelerini samimi bir edayla şiirlerinde dile getirerek topluma manevi bir önderlik yapma isteği taşımaktadır. *“Dilim”* adlı şiiri de bu didaktizmin bir örneğini teşkil eder. Şair kendini eleştirir ve kendine öğüt verir gibi görünmekle beraber aslında bütün insanlığa evrensel mesajlarverir;

“Bazen insanları fazla gırarsıñ.
Bazen çoḫ uslanır ḫatır sorarsıñ.
Bazen de çoḫCelâllanıp durarsıñ
Bence ḫeç kimseyi incitme dilim.

Bazen insanlardan özür dilersiñ.
Bazen kelimeyi kesgin bilersiñ.
Bazen güler bazen güldürersiñ.
Bence ḫeç kimseyi incitme dilim.

Bazen uslanırsıñ bazen kesersiñ.
Bazen neden lâl olup da susarsıñ.
Bazen olur insanları üzersiñ.
Bence ḫeç kimseyi incitme dilim.

Bazen günaḫlısıñ bazen de haglı.
Bazen de içiñde söz galsıñ saḫlı.
Bazen de Celâl'e sevap et çoḫlu.
Bence ḫeç kimseyi incitme dilim." (KK:10)

Celâl, hem kendine hem de topluma örnek olacak bazı düsturları şiirlerinde dile getirir. Aşağıdaki şiirlerde de bu tarz öğütler bulunmaktadır;

"Bu üç şeyi bir dengede tutalım.
Ana ayrı, baba ayrı, yar ayrı.
Anayı babayı niye atalım?
Nesip ayrı, rızıḳ ayrı, ḳâr ayrı.

Anaıñ, babanıñ emeġi çoḫtur.
Sanki evladıñda ḫeç ḫaḳgı yohtur.
Zamane evladı burnuñdan töktü.
Oyun ayrı, tavla ayrı, zar ayrı." (KK:10)

"Bütün kainatıñ kökü temeli
Aḫıl, iman, eyet, terbiye, töre.
Sen de evladıñı gözelce böyüt
Aḫıl, iman, eyet, terbiye, töre." (KK:10)

Âşığın, hayatı boyunca kendisini etkileyen olayları dile getirdiği *"Yaḫşıdır"* şiiri topluma ışık tutar nitelikte dörtlüklerden meydana gemektedir;

"Eppehsiz otaġdan, meyvesiz baġdan
Çayır çimeniñ otu yaḫşıdı.
Bedmazar gomşudan kötü yoldaştan,
Gadir bilenneriñ iti yaḫşıdır.

Şenniḫ ne annadım perdesiz sazdan?
Öyüne geleyeñ zülüm çarpazadan,
Aġlayan gelinden, geleyeñ gızdan,
Gezeyeñ avrattan gotu yaḫşıdı." (KK:10)

Âşık kimi şiirlerinde, kendisine usta olarak seçtiği yahut kendisini etkileyen usta âşıkların hayatını ve üstün şairlik vasıflarını anlatmakta ve onları yâd etmektedir. Âşık bunu kendisine bir görev atfettiğini ifade etmektedir;

"Aşgın badesiñi içif mest olañ
Seveñlere bir gül olduñ Divanî.
Pirler meclisiñe girif dost olañ
Âsıḫlara bir dil olduñ Divanî.

Pirler ocaġıñda verdiler bade.
Saña yardım etti Ḫazreti Ḫuda.
Ömür nafiledir geçer beyḫuda.
Ozanlara bir yol olduñ Divanî.

Aşgın tüccarıydım hem yüḫlü gemi,
Bir zamanlar hoştu soḫbeti demi,
Senin çocuḫlarıñ derdiler emi,
Sen onlara bir dal olduñ Divanî.

Düşgünleri ezmeyereḫ golladıñ.
Meydanıñda çoḫ âşıġı zorladıñ.
Celâl sana bir Fatiḫa yolladı.
Mevlâsıña sadıg guldu Divanî." (KK:10)

Şairinin kendisinin de mensubu olduğu Karapapak-Terekeme Türkleriningeleneklerini ve yemek kültürünü anlattığı *"Ay Terekeme"* adlı bir şiiri de bulunmaktadır;

"Sarı gazı sallayıfsañ tandıra.
Yaşlı gazır hele pişmir andıra.
Ceval lazım oñu yiye sindire.
Üstüñden içeseñ çay Terekeme.

Meñ istemem senden çatal, çengeli.
Lengeneye doldurufsañ ḫengeli,
Kimseye vermezseñ pay Terekeme.

Eppeḫ aşı tembel arvad işidi.
Sor arvada deyeñ yaşlı kişidi.
Geyfaltınıñ şerefi de pişidi.
Pişirt arvadıña say Terekeme.

Ne yaḫşıdı bizim köyüñ lavaşı.
Tendirde pişerdi o ayran aşı.
Celâl der doludu sofranıñ başı.
Gorḫuram bozula soy Terekeme.” (KK:10)

Âşığın bir de kendi kızı Zeynep’e duyduğu sevgisini dile getirdiği “Küçük Zeynep’im” adlı şiiri bulunmaktadır;

“Gel meñim küçüḫ Zeynebim.
Biraz olsañ sen aġırbaş.
Yaz meñim küçüḫ Zeynebim.
Böyüyorsun yavaş yavaş.

Çanta sanki çoḫ yoruyor
Göreñ adıñı soruyor.
Bazen utanıf duruyor.
Az meñim küçüḫ Zeynebim.

Bakın çiçeḫ gibi açar.
Sevgisi her yaña saçar.
Gön gelir gocaya köçer.
Gız meñim küçüḫ Zeynebim.

Celâl der ki gız evladı
Dillerde teẖ galır tadı.
Güzel taliẖi, muradı
Öz meñim küçüẖ Zeynebim.” (KK:10)

Şair kimi zaman da şiirlerinde kendi sıkıntılarını, dertlerini, kendisini üzen durumları kısacası kendi arz-ı hâlini dile getirmektedir;

“Gündüzleri hayal ile gezerim.
Meñ göñlümü zannetme ki üzerim.
Bazı bazı meñ kendime gızarım.
Sabahı beklerim zor geceleri.

Zannetme ki meñ de rahat yatarım.
Yorgan yaslıẖ meñ üstümden atarım.
Sanki meñ de gara yasıñ tutarım.
Maña da teselli ver geceleri.

Sanki hasta düştüm ilaç ararım.
H̱eçbir yerde veremedim gararım.
Ticarette kâr yeriñe zararım.
Zindan olur baña gör geceleri.” (KK:10)

Görüldüğü üzere ÂşıkCelâl, şiirlerinde kimi zaman kendi hâlini tercüme edip duygulandıran, kimi zaman dinîve mili hislerimizi dile getirip yüreğimizi kabartan, kimi zaman toplumsal eleştiriler yapıp hem güldüren hem düşündüren, ses benzerlikleri ve söz oyunları ile anlatımını akıcı kılan, toplum tarafından sayılan ve sevilen bir Karapapak-Terekeme aşığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşığın daha birçok şiiri yazıya geçirilmeyi beklemektedir.

Ağrı’nın Taşlıçay ilçesine bağlı Geçitveren köyünde ikamet eden Hasan Altay, Hasanî mahlasıyla şiirler söyleyen bir diğer âşığımızdır. Âşık Hasan 13-14 yaşlarında âşıklığa merak salmıştır. Yöreye gelen âşıklar ve kendi köyünde yaşan Âşık Bayram’da

etkilenmiştir. Âşık ayrıca görmeden sadece kitaptan okuyarak veya diğer âşıklardan hikâye ve şiirlerini dinleyerek kendisine manevi usta olarak Sümmâni'yi seçmiştir;

"Meñim ustam bir kitapıdı. O da bir guvvetli âşığıdı. Onun kitabıñı meñ aldım. Sümmâni'ydi o âşıḫ. Yani gendisiñi görmedim ama fotografı vardı o kitapta ama. O kitap mana bir usta oldu." (KK:27)

Şair her fırsatta ustası olarak nitelendirdiği Sümmâni'nin şiirlerini okumakta ve kendisini rahmet ile anmaktadır;

"Bir zaman var idi demiñ devranıñ,
Şimdi galdı tek evlerde eymoldu?
Oġulla gızıyla geşti zamanıñ,
İndi galdıñ tek evlerde eymoldu?

Gözleriñden ganlı yaşlar çaġlanır.
Bir dost bulsañ yaralarıñ saġlanır.
Çigeriñde yaralarıñ daġlanır.
İndi galdıñ bu çöllerde eymoldu?

Arabı, Farsı ilim olmasa,
Bilbile münasıp gülüñ olmasa,
Bir meslekte elbet eliñ olmasa,
Dava edif sultan olsañ ne fayda?

Göñül gel çeḫme dünyanıñ endişesiñi.
Pak eyle galbiniñ dört köşesiñi.
Kemliḫ edif gırsañ galbiñ şişeşiñi,
Sonra dönüf peşman olsañ ne fayda?

Bir gün oluf yaradañı anmasañ,
Mecnun oluf eşk oduña yanmasañ,
Bir güzeliñ sinesiñe gonmasañ,
Hayalıña mehmân olsañ ne fayda?

Bir yazı ki gara gelse galemde,
Sözü ḫor görülür her bir kelâmda,
Bir yar seni sevmezse ki âlemde,
Sen o yara gurban olsañ ne fayda?

Sümmâni oldu yar derdiñden perişan.
Ălemi yaradañ var şaḫ-ı umman.
İsterseñ gorḫaḫ ol ister gahreman.
İrah yerde nazlı yara ne fayda?" (KK:27)

Âşık maddi imkânsızlıklardan dolayı okula gidememiş ve dolayısıyla okuma yazma öğrenememiş olsa da zamanla kendi çabası ile okuyup yazmaya başlamıştır. Fakat kendisi okuma yazma bilmese de hem hafızasının gücüne hem de şairlik yeteneğine son derece güvenmektedir. Hasanî, âşıklara Allah tarafından maddi ve manevi bilgilerin verildiğini şöyle ifade etmektedir;

"Meñ oḫumaya çoh meraḫlıydım. Durumumuz yoḫiydi. Olmadı, oḫuyamadım. İlhoḫul vardı burda. Giderdim oḫula uşaḫlar oḫuyur da onnar defterleri gapatardı ezberleme başlardı. Diyerdim;

-Gel buraya. Sen defteriñi niye gapattıñ. O söylediğiñ sözleri meñ saña oḫuyum mu?

Onuñ söylediği sözleri meñ hemen alırdım. İsterse açsıñ baḫsıñ. Meñ o sözleriñ aynısıñı oña oḫuyurdum. Bir de gızardım;

-Meñ buñu bir kere oḫuyunca hafızama aldım. Sen niye almırsıñ?

Şimdi bu bilgiyi Allah Teâlâ bizlere vere. Âşıḫlarıñ hafızası çoḫ guvvetlidir. Meñ askerliḫte imtihana girdim. Oḫur yazarlığım yoḫ. Ama benim askere gittiğim birliḫte adamlar gosgoca adam olmuşlar İslâmıñ şartıñı bilmirlerdi. Gomutan baña sorunca meñ cevap verdim. Bir İslâmıñ şartıyla onbaşı oldum. Üç ay Erzurum'a eğitime gittim. Geldiḫ bizi sınava tuttular. Toplama yap yaptım, çıka yap yaptım. Bölme yap yapmadım. Bilmirem ki. Söyledi;

-Dogguzu üçe böl.

Elimle saydım. Üç oña, üç oña, üç oña. Dedim;

-Üç gomutanım.

Gomutan dedi;

-Sen buñu eliñle saydıñ.

-Ay gomutanım men ẖeç oẖul göredim ki.

Yoẖya dedi. İnanmadı. Senin hafızañ çoẖ guvvetli dedi. Meñi geçirtti." (KK:27)

Hasanî badeli bir âşık olmamakla beraber kendisine âşıklık istidadının Hak Teâlâ'dan geldiğine inanmaktadır. Kendisi bade içmese de bir rüya sonucunda kendisine âşıklık yeteneğinin geldiğini ve bu süre içerisinde nutkunun tutulduğunu, zaman sonra bu hâlin kendinden geçtiğini ve bu rüyanın ardından artık şiirler yazmaya başladığını ifade etmektedir;

"Bu âşıhlıẖ maña on üş yaşımda geldi. Kimseye açıẖlamadım. On üş yaşıñdayken meñ bir ürya gördüm. Gördüğüm bu üryayı ẖeç kimseye demedim. Yalnız nutgum gapandı. Senne gonuşurgen nutgum gapanırdı. Adam diyerdi sen niye gonuşmadıñ? Üş-beş saniye galırdım. Ondan sonra da açılardı. Bir sene muñu heç kimseye demedim. Bir seneden sonna bu meñden galẖtı." (KK:27)

Kendisine âşıklık hevesi geldikten sonra Hasanî ilk olarak annesinden gizli bir saz yapmış ve herkesten gizleyerek ahırda saz çalıp şiirler söylemiştir. Fakat annesi âşıklığı çok yüce olarak gördüğü için ve oğlununda bir âşık olamayacağını düşünmüş olsa gerek ki sazını kırmış ve şiir söylemeyi yasaklamıştır. Bu yasaklama da en büyük etkenlerden biri de babasız olarak yetişen âşığın ailesine bakmak zorunda olmasından dolayı çalışma zorunluluğunun bulunması ve bu yüzden şiir söylemenin, âşıklığın kendisi için vakit kaybı olarak görülmesidir. Fakat bu durum âşığı yıldırmamış yine gizli gizli şiirler söyleyerek ve âşık toplantılarını dinleyerek kendini geliştirmiştir. Sazı da kendi imkânları ile ve yöreye

gelen diğer âşıkların el hareketlerinden görerek, onları izleyerek öğrendiğini ifade etmektedir;

“Bu aşg maña geldiḫten sonna men gendiliġimden özüme bir saz yaptım. Öz ustalıġımdan. Agajı kestim kütüḫ yaptım. Gettim oydum işiñi. Sişeynen tımarladım. Onuñ üzeriñe burada marangoz varıdı. Ondan tutgal aldım. Vurdum üzeriñe bir tahta çeḫtim. Dallarıña cengene çeḫtim. Teller baġladım. Gollarıñı gızgınla deldiḫÂşıḫlarıñı baġladım. Çalmaġa başladım. Gendi gendime örgendim. Çalıram ama meñim bir anam varıdı bir yetmiş beş boyuñdaydı. Çoḫ böyle tikiz bir gadınıdı. Erkeḫ gibi. Onuñ gavagıñda on erkeḫduramazdı. Evelden tabi fakridiḫ sonradan malımız çokaldı. Meñ şimdi anamdan gorḫaraḫ o sazı çalımırdım. Yalınız gizli gizli çalıram ahırda. Bir gün sazı alıf çalarken annem gapıdan maña baḫırmış. Eyle birden annem işeri girdi. Dedi;

-Nedir ya bu sen muñu çalırsañ? Hayvannarıñ yem zamanı deġil midir?

Anadan çoḫ gorḫurdum. Dedim;

-Ana saz çalıram.

Gızdı dedi;

-Hıh söyle ne söylersiñ? Bir türkü söyle diñleyim!

Meñ dedim öyle bir söz söyleyim ki anam inañsın. Yani meñi affetsin. Dedim;

Meñ bir güzel sevdim älem işinde.

Aleme baḫıyor gözleri güzeldir anam, güzeldir anam.

Söylenir dilleri alem işiñde,

Gidersem yolları güzeldir anam, güzeldir anam.

-Ay efendi seniñ yaşıñ gaç sen munnarı yazañ? Galḫ!

Deyende meñ dedim muñu eyece açıḫlayım annem inansın. Dedim;

Meñim o güzelim gözle görülmez.

Ne mekânda bilmem aḫıl erilmez.

Mekândan münezzeh sırrı biliñmez.

Gidersem yoluña izleri güzeldir anam, güzeldir anam.

Anam güldü içten içe. Dedi çabuḫ bitir sözüñü. Gorḫuram meñi vuracaḫ. Dedim;

Küçüḫten göñlümü baġladım oña.

Güzelim bu aşgı o verdi maña.

Eyle bir güzeldi, sıġmaz mekâna.

Dağları halg etmiş, düzleri güzeldir anam güzeldir anam.

Anam sordu;

-Bu seniñ sözüñ mü? Yalan diyirseñ galḫ haydi galḫ!

Sazı elimden almaḫ istedi. Ama gorḫuram elimden aldı mı maña vuracaḫ. Oña bir vurdu mu meñ gettim. Saz galındı beyle. O, o ana çeḫti meñ bu ana saz goptu. Çömçe tarafıñı aldı getti.

-Galḫ hayvana baḫ!

Dedi. Meñ hemen galḫtım. O goluñu da taḫtım. Bir ara aradım aceba nereye goydu diye. Oñu gene yapacam ama nere goydu bilmirem. Üş aya oñu zor yapmıştım sazımı. Baḫtım eskiden bizim süd makinesi vardı baḫtım annem süd makinasınıñ oraya goyuf bir beyle de çivi de üzeriñe çakıf. Ne ettiysem çıharmadı. Sonna tekrar yaptım. Hâlâ aşg gelende çalıram. Yatagımıñ başıñdadı.” (KK:27)

Hasanî'ye kendisi bu sanat içinde ne ve kim olarak tanımladığını sorduğumuzda bize âşık türlerini saymış ve kendinin hangi grup âşıklara girdiğini şöyle ifade etmiştir;

"Bir âşıḫ vardır, fakirdir. Para için dolanır. Bir âşıḫ da vardır ki Allah'a âşıḫtır. Bir âşıḫ da var ki atışma dalıñda kendiñi gösterir. Bir âşıḫ da vardır ki gendiñden söz çıḫarar. Meñ öġrenme deġilim. Gendimden söz çıḫarmışım. Allah'ıñ vergisi. İki sözü bir araya getirmeyeñ insan mıdır? Kamallarıñ nasihatıñ götürmeyeñ insan mıdır?" (KK:27)

Âşık Hasan, âşıklığa başladıktan sonra sevdiği kızın, kendisini bir kaza sonucu yitirdiği güzelliği nedeniyle terk etmesi ile bir dönüm noktası yaşadığını ve bu noktadan sonraartık bağrı yanık bir âşık olarak şiirler söylediğini dile getirmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer husus da âşığın üzerinden altmış beş yıl geçmesine rağmen toplum nezdinde rencide olması korkusu ile o kızın ismini zikretmeme nezaketini göstermesidir;

"Simdi âşıḫlar bele aġlar. Bizim bu köyde bir gız sevmişidim. Hele de yaşım seksen beş açıḫlamamışım oñu. Bu sevgiden meñ çoḫ aġlardım. Eyle aġlardım eyle aġlardım. Annem maña derdi;

-Ne diye aġlarsıñ? Meñ o gızı saña alacam.

Bizim burada köyde bir adet varıdı. Eskere gitmeden ne gız vererdiler ne de oġlan evlendirerdiler. Meñeskere gettim. İki sene eskerliḫ yaptım. Teskere alanda otuz beş kisi otobosa biñdiḫ. Otoboslan yoldan gelirdiḫ. Aşga düşeñ aġlar. Bahtım otobos yolda bele bele bir oraya bir buruya gidir. Meñ de şeferiñ arḫasıñdaki bir goltuġa arḫadaşlan oturuf gederem. Beyle öne bir baḫtım, ön açıḫ. Dedim hayvan var hayvandan gurtaramır. Baḫtım hayvan yoḫ. Adam eşşedü enna getirir. Dedim;

-Ne oldu ay adam?

Dedi;

-Araba devrileceḫ.

Araba devrileceḫ derken bir tarafımız dağdı, bir tarafımız uçurum. Arabayı adam daḫa doġru verdi. Şefer gurnaz. Şimdi ganal, tekeriñ biri indi dağ tarafıñda ganala gürüm

diye daġa çarpdı. Döñdü geldi araba bir daha yeriñe düştü. İstop etti. Eger daġa sürmese araba taḫla atar giderdi aşaġıya. Ganal engel oldu goymadı arabayı yere düşsüñ. Düşerken baḫtım meñ yüzüme bir gan töküldü. Gafama daş degmiş. Kafam daştan ikiye ayrıldı. Bizi hastaneye göttüler. O zaman telefon yoḫ, telgraf yoḫ. Meḫtup yazardıḫ. Meñ hastanede on gün gomada galmışam. Bilmirem yani. Heçkimseniñ haberi yoḫ. Bir zaman gözümü aştım ki beyle bir odada yatıram. Başımda bir hemşire var. Beni dikmişler o zaman bu variyete getmişler. Uyandım ama ben sufatıma baḫtım aġlayirem. Utanırdım üzümden köye gece geldim. Evet o zaman askerden geleniñ yanıña gelerlerdi. Yanıma geldiler gettiler. Bizim burada konşu gızı gider diyer sevdiġime; gözüñ aydıñ seniñ nişanlıñ tezkire almış gelmiş. O da diyir; Allah razı olsuñ. Bilmir gaza geçirdiġimi. Meñ tışarı gitmem. Utanırım. Gaza geçirmişem. Çirkinleşmişem. Bir gün meñ çeşmeye gettim o da geldi. Meñ bu tarafa döndüm. O da geldi suyu doldurmaġa. Bu tarafa döndüm. O bu tarafa geşti. En sonu yaḫalandım. Beyle üzüme baḫtı, aġladı, getti. Efendim anam onnara elçi getti. Bizim gonşu gızı gidir. Gız ile gonuşur. Diyer;

-O daha malamat olmuş meñ oñu ne edecem? O çoḫ güzelidi. Gaşları geniş, gözleri böyüḫ, burnu tik.

O zaman çoḫ aġladım. Ne demişler? Sümmâni âşıḫ ne demiş?

Sümmâni bir guldur, guldan aşaġı.

O nasıl güldü? Bitmiş gülden aşaġı.

Geder asılsızı severseñ,

Atar seni yoldan aşaġı.

Şimdiki gızlara baġlanmaḫ olmaz. Haggatten baġlanmaḫ olmaz. O zaman gonşu gızı diyer ki;

-Sen oña get de. Señ onu ezelden sevmişdiñ. Olmaz beyle.
-Doġrudur meñ oñu sevmişidim. Ama indi o gaza geçirif.
Meñ bu olay üzeriñe bir şiir yazdım. Şerimi oḫuyum diñle;
Sarı yeleḫlerle çeşme başıñda,

Meñi bu aşga salañ sen olmadıñ mı?
Bir zaman aġladım seniñ peşiñde,
Meñi bu hallara goyañ sen olmadıñ mı?

Bir üzüñ güneşdi, bir üzüñ aydı.
Aladı gözleriñ, gaşlarıñ yaydı.
O gözleriñ meñi bu hale saldı.
Meñi bu hallara salañ sen olmadıñ mı?

Ağ gögsüñ üstüñde bir gül bitifti.
Bahçañda bağıñda bülbül ötüftü.
O dert meñim bu canıma yetifti.
Meñi bu dertlere salañ sen olmadıñ mı?

O zaman anam deve yüñü yunardı. Bir gazaḫ örmüşdü baña. Beyle açıḫ, iki düġmeli. Yas zamanımda yani çeşmeye gidende o raddeye gelmişim. Meñ oña bir bir su serptim. O da meñim yaḫamdan çeḫti. Yeleġimin iki düġmesi gırıldı. Düġmeyi de aldı getti.

Gurbet ele saldıñ Âşıḫ Hasan'ı.
Bir zaman dolaştım devriş misâlı.
Çehtiñ yırttıñ eġnimdeki hırgamı.
Meni uryan goyañ sen olmadıñ mı?

Bu şiiri yazım, oña yolladım. Acı söz oluyor zehirden acı. Datlı söz oluyor canlar ilacı. Onuñ sözleri maña çoḫ ağır geldi. Meñ çoḫ hastalandım. Ḫeç yemeḫ yemedim, elye yattım. Bu gonşu gızı gene geder deyer; çoḫ hastalanmış. Deyir valla eyileşsiñ Allah kerimdir. Gader gısmet işte o zaman nasıip olmadı. Doḫtor doḫtor gezdiḫ, eyileştiḫ biraz. Gonşu gızı yine oraya uġradı. Meñ oña iki alma verdim. Al bu almanıñ biriñi sen ye, biriñi o yesiñ. Meñ dedim eġer meñim almamı alırsa tamam almazsa yoḫ. Götürür gız almayı verir. Gonşu gızı yer ama o almayı yemez. Gız deyir;

-Niye yemediñ?

-Eger meñ o almayı yer isem yalancı, bedbaht oluram. Meñ daha oña varmam. Oñda da bir amanatım var, versiñ.

Amanatı da açhlayacaġım sonna. Meñ oña yazdım bir şiir;
Bir alma gönderdim neye almadıñ?
Meñi de yadıña neye salmadıñ?
İgdar verdiñ, igdarıñda durmadıñ.
Bu dünyaya geleñ gideñ can alır.

Dönder mene bir üzüñü göreyim.
Çoh aġladıñ gözyaşıñı sileyim.
Derdiñ nedir göñül annat bileyim.
Getme bizim elde gal elde gal.
Amanatıñ mende gel al gel al.

Sen gederseñ verañ olur baġlarım.
Devrilir devrânım, döner çaġlarım.
Ah çekerem bu halıma aġlarım.
Getme bizim elde gal elde gal.

Bizim eviñ bahçesi var, baġı var.
Ayvası var, meyvası var, narı var.
Çekif giden Hasanî 'niñ yari var.
Vara gelif bir halallıḫ al cananım.

Âşıḫlarıñ halı beyle geçer. Cekif gettim o da meñi bıraḫtı zaten. Ama bu meñim Âşıḫlıġıma çoḫ fayda sagladı." (KK:27)

Âşık bu yaşadığı derin hüzünden dolayı bir dönem sadece küskülük ve ah etmek üzerine hüzünlü şiirler yazmıştır. Bir nevi kaybettiği sevgilisinin, gizlice yasını tutmuştur. *"Eyvah Bana"* adlı şiiri de âşığın yaşayamadıkları için duyduğu derin bir özlem hissiyatı ile yazılmıştır;

“Geldi geşti meñim ömrüm.
Eyvah maña eyvah maña.
Gün be gün gurudu gülüm.
Eyvah maña eyvah maña.

Nazlı yariñ dezgahıydım.
Meñ aşgınıñ serrafıydım.
O çiçeẖti meñ arıydım.
Deremedim eyvah maña eyvah maña.

Talan oldu bizim bağlar.
Hasanî ah çeher ağlar.
Sinemde var bu yaralar.
Saramadım eyvah maña eyvah maña.” (KK:27)

Âşık Hasan’ın*“Hatırla”* adlı şiiri de kendisini terk etmesinden dolayı sevdiği kıza duyduğu öfkeyle karışık sevginin ifadesi gibidir. Âşık,Allah’tan sevdiği kızın kendisini unutmamasını ve yaşadığı zor günleri anlaması için aynı acıyı yaşamasınıdilemektedir;

“Bazen bilbil olup bağda öterseñ.
Bazen Logman oluf derde yeterseñ.
Bazen de yüz çevirif meñden giderseñ.
Hatırla, hatırla göñülden meñi hatırla.

Bazen çiçeẖ oluf bağda biterseñ.
Bazen de datlı datlı güler geçerseñ.
Bazen de yüz çevirif meñden gaçarsañ.
Hatırla göñülden meñi hatırla.

Aramıza dağlar set çeẖdi perde.
Arayamda bulam seni ne yerde?
Ömrümü çürüdüñ gurbet ellerde.
Geleñe gideñe sor meñi meñi.” (KK:27)

Âşık *"Bülbül"* adlı şiirinde de kendisini sevdiği kız için intizâr eden bir bülbül ile bir tutmuş ve arz-hâlini bizlere sunmuştur;

"Bir aġaç dalıña gonmuş.
Gönül güle âşıḫ olmuş.
Gül rengiñ sararıf solmuş.
Aġlar bülbül, aġlar bülbül.

Gördüġüñ bahçeler, baġlar
Meyva vereñ güzel baġlar
Saramış bahçeler, baġlar
Çaġlar bülbül, çaġlar bülbül

Bu bahçanıñ bağbanı yoḫ.
Derdim çoḫtur Lohman'ım yoḫ.
Var canınımıñ cananı yoḫ.
Aġlar bülbül, aġlar bülbül.

Pervanedir aşka düşeñ.
Yanar bir gün Âşıḫ Hasan.
Dost olanlar oldu düşman.
Aġlar bülbül, aġlar bülbül." (KK:27)

Hasanî *"Gel"* adlı şirinde de sevdiğinin bir umut kendisine dönmesini beklediğini dile getirmektedir;

"Güzellerin güzelisiñ cananım.
Sen furdun bu sinemi yaralañdı gel.
Mevlâyı severseñ cevr etme bize.
Ezildi üreġim paralañdı gel.

Yüce dağlarıñ başı mekânım.
Kadir Mevlâ'm bize eylesiñ yardım.
Bir deġil, beş deġil, on deġil derdim.
Uc verdi yaralar sıralañdı gel.

Vardı seninle ilgarim, halim.
Meñ seni seveli kesildi bahtım.
Eġildi, yıḫıldı bu garip bahtım.
Ganadım bugün eyerlendi gel.” (KK:27)

Âşık Hasan *“Gel gel”* adlı şiirinde yine sevdiğine kendisine dönmesi için bir kez daha seslenir ve çaresizce kendisine duyduğu derin özlemi dile getirir;

“Kainatıñ zümrüt bahçesi,
Açıldı gülleri görmeye gel gel.
Gada çiçeğiniñ güzel bülbülü,
Yay bahara erişti sarmaya gel gel.

Hasret çeḫenler muradına gavuştu.
Küskünler bayram günü barıştı.
Bağlada, bahçada reyhanlar coştu.
Gül üzlü sevgilim görmeye gel gel.

Yar galḫmadı bu serimden dumanım.
Bahçem çiçeḫ göñlümde verânım.
Seniñ için hazırlañdı kervanım.
Yollarıña goyuldum sevmeye gel gel.

Ezelden âşıḫtım cananım saña.
Yıḫtın bu göñlümü ettin virâne.
Senden bir hatıra galsıñ nişâne.
Hatırla cananım vermeye gel gel.” (KK:27)

“Benzer” adlı şiirinde Âşık Hasan sevdiği kızın, kendini terk etmesinden dolayı duyduğu ızdırabı dile getirmektedir. Kırılmış gönlünü bazen derin bir ummana, bazen dumanlı bir dağa benzetmektedir;

“Yar meñi bir derde saldı.
Gönlüm bir ummana benzer.
Aḫlımı başımdan aldı.
Dağlarda dumana beñzer.

Seniñ gametiñ cananım
Yaratmış süslemiş ganı.
Al gözleriñde nişânıñ
Dağlarda ceylana beñzer.

Çeşm-i yaşım durmaz aḫar.
Doḫunduğu yeri yıḫar.
Yar aşgıñ canımı yaḫar.
Bir bedr-i zamana beñzer.” (KK:27)

Âşığın şiirlerinin birçoğu kaybolmuş, atılmış hatta sobada yakılmıştır. Kendi eliyle yazdığı çok az şiiri elimize ulaşmıştır. Yatağının hemen başucunda bulunan kâğıt kalemi ve sazı sayesinde ilham geldiği anda şiirler söylemektedir. Kendisi daha çok yerel toplantılara katılmak ile birlikte zaman zaman içerisinde Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Reyhanî, Divanî gibi isimlerin de bulunduğu Erzurum ve Kars âşıklarının davetli olduğu büyük âşık şölenlerine katılmış ve üstatlar tarafından şiirleri beğenilmiştir. “Bildiğimiz gibi, düğün veya kahve fasıllarında olduğu kadar, festival, bayram veya şölen hâlinde düzenlenen âşık programlarında, dinleyicinin en beğendiği bölüm olmasıyla birlikte, karşılaşma-atışma kısmı “yarışma-hüner gösterme” yönüyle daha çok dikkat çekmektedir” (Taşlıova, 2009: 90).

Usta âşıkların jüri olduğu bir toplantıda üç büyük âşık; Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu ve Reyhani’yi nasıl telif ettiğini ve yapılan âşık karşılaşmasında güzel söz söyleyerek ustalığını kanıtlayıp hem jüri hem davetliler hem de devlet erkânının beğenisini kazandığını şöyle ifade etmektedir;

“Şimdi bir âşığınan garşılaştıḫ Agrı da. Otuz tane âşıḫ varıdı. Çobanoğlu varıdı, Reyhanî varıdı, Şeref Taşlıova varıdı. Meñâşıḫlar yarışmasıña getmezdim yalınız Agrı valiliğiñden gelif şiirlerimi burada alarlardı. Yazarlar o şiirleri basır, Agrı Halk Eğitim’e

verirler. Halk Eġitimde o şiirleri oḫuyurlar. Sonna maña bir davetiye geldi. Meñ oraya gettim. Allah razı olsuñ onnarda meñi orda şereflendirdiler. Otuz tana âşıḫ vardı. Ama meñ yarışmaya girmedim. Ama meñ orda aştım. Dedim; arḫadaşlar yarışma böyle olar. İki tene profesör burada olar, meñim de dediġimi yazar, o aşıgıñda dediġiñi yazar. O sözüñ hangisi mantıḫlı olarsa o âşıḫ yarışmayı gazanmıştır. Ay burada sen ineḫseñ, sen meleḫseñ, sen gideḫseñ bu yarışma deġil dedim. Meñ orda üş tene aşıġı telif ettim: Reyhanî, Şeref Taşlıova, Murat Çobanoġlu. Sırayı maña verdiler. Meñ dedim;

Reyhanî bir baġa beñzer daim reyhannar düzer.

Şeref daşlı bir ovadır, güller çiçeḫler bezer.

Murat Çobanoġluysa çoh laylalar çözer.

Üşü de buyursuñ derd bazarıma.

Meñ o diger aşıhḫarı çagırmadım. Adamlar geldi. Meñ gendi sözümü deyim. Onarıñ sözü aḫlımda galmadı. Dedim gel gardeşim gel;

Gel ezel bir gatre ol ummana garış.
Denizim dalmaġa hizmet et alış.
Seni agladanıñ yanıñdan savış.
Dost adamı çeḫmez derd bazarıña.

Canıñı feda eyleme yaramaz işe.
İdrekiñ düşürür yüz biñ teftişe.
Girme fesad ile alışverişe.
Yekten uġrarısañ derd bazarıña.

Nereye gidersen ise de vafadârınan.
Gendine münasıp belgüzârınan.
Efgarıñ ceñg ise Zülfikârınan.
Her gılış giremez derd bazarıña.

Eġer sen meñim garşıma gelicehseñ, Zülfikâr ile gel. Her kılış ile her söz ile bu bazara giremen.

Hasanî dünyada yardan gördü nişân.
Rahımda tembelsen fikriñde noḫsan.
Bir vafasız yara olmadan mihmân.
Şehr-i haram zihn-i gıt bazarıña.

Adamlar cevabı verdi. Alḫışladılar meñi. Bir de muñu söyledim, yani bir sıra verdiler;

Aklaḫta, kemâlda, ikbâlda, hâlda
Gerçeḫ hüzürüñda gerçeḫlenmeli.
Etbirde eserde her bir hüsn-ü hâlda,
Gerçeḫ hüzürüñde gerçeḫlenmeli.

Erbab-ı anâsır gelmeden dehre,
Ervâhlar ezelden zülf-ü bedene,
Er odu gonmadan rahm-i bedere,
Var verif pür asır çiçeḫlenmeli.

Ezmetmeḫ istersen Beytullahı,
Hacılar el baġlar güzeller şaḫı.
Her libâsla göremezsiñ Rahmânı
İhrama bürünüf gerçeḫlenmeli.

Ehl-i hüneriseñ gel evgâhıña gir.
Evgâhta sadıḫ ol, dergâhıña gir.
Tarıg-ı Ehmediñ tarigâtıña gir.
Aşgıñ hüzüruñda hoşlaflañmalı.

Vali dedi ki maña o âşıh buradan ayrılanda yanıma gelsiñ. Onnarıñ söylediḫleri aḫlımda kalmadı. Meñ öz sözümü taşıyabilmirem. Üş gün galdıḫ orda. Şeref Taşlıova dedi o valiniñ yanıñda;

-Bu âşıḫ çoh güzel söyledi.” (KK:27)

Hasanî'nin söz söylemekte ustalığı, hem yöresel toplantılar da hem de yerel şenliklerde kanıtlanmış bir gerçektir. Âşık *"Sevdiğim"* adlı şiiri ile yöre âşıkları arasında yapılan yarışmada birinciliği elde etmiştir;

"Bezenirsiñ, daranırsıñ
İrenglere boyanırsıñ,
Yar göñlümde aranırsıñ,
Güzelseñ güzel sevdiġim.

Yar gölüñde seniñ durna öter.
Güzelliginiñ maña yeter.
Sineñde mevsimler biter.
Beñzerseñ yaza sevdiġim.

Yar dillere meñ destan oldum.
Aşga düştüm hastañ oldum.
Yeni bitmiş bostan oldum.
Tezeden teze sevdiġim.

Hasanî yim âşıġınım.
Gözleriniñ ışıġıyım.
Elde şimşir gaşıġıyım.
Sufat ver meñe sevdigim." (KK:27)

Âşık askı asma ve muamma çözme geleneğinin inceliklerini bilmekte ve kendisinin de bu konuda başarılı olduğunu söylemektedir. Fakat yine de dinî bir teslimiyet ile gaybı ancak Allah'ın bildiğini âşıkların ancak onun izni ve yardımı ile bu bilmeceleri çözebildiğini dile getirmiştir;

"İġdır' gettim. Orada bir düğün var idi. Orda bizim buradan gız göttüler. Meñ de onuñ düğünüñe gettim. Baḫtım bir âşıḫ cevlan eyliyir. O zaman meñ çocuḫudum. On beş, on altı yaşlarındaydım. Meñ o aşıġı eyle gördüm. Misafir âşıḫ getmiştiler. Dediler ki;

-Bu âşıḫ eskiden Kars'lıydı. Çoḫ gözel söylerdi. Muamma da söylerdi. Getiriñ buñu bir deneyelim.

Buñlar meñim yanımda oldu. Bu da başka bir yere müsafir getmişti. Bir tapanca, boş govanı goydular. Bir de bir alahtiriḫ ampil. Meñim gözümüñ önüñde goydular. Bir de bizim burada parpulu ot var üzerliḫ derik o ottan goydular. Baġladılar ordan astılar. O âşıḫ geldi. Meñ gözümnene gördüm. Dediler;

-Ay âşıḫ, seniñ bir muammañvar burada oñu çözeceḫsiñ. Haletiñ de seniñ aġırdır. Vereceyiḫ.

Âşıḫ baḫtı oradan baġlamış, asmışlar oraya. âşıḫ dedi ki;

-Gaybı Allah bilir. Ama meñ araya araya geleceyim. Buñu yapañ adam hatırında tutsuñ. Meñ araya araya gezdiñ mi söylediñ mi o hatrında tutsuñ.

Tez âşıḫ çaldı, çıġırdı. Allah'a yalvardı. Yarabbi sen meñi bu ademleriñ içiñde mehçup etme dedi. Sonuñda dedi ki;

Fabrikada yapılmıştır yapısı,

Atılmış galmamış barut gogusu.

Gendi oñu baglayañ adam dedi ki;

-Tamam âşıḫ, biriñi çözdüñ. Galdı ikisi.

Adam mantıġıñı gabul etti. Fabrikada yapılmıştır yapısı, atılmış galmamamış barut gogusu; boş govan. Bir de âşıḫ dedi;

-Bazı insanlarda bulunur, karanlıḫ gecede de önüñe ışıḫ salır.

Adam dedi;

-Tamam oñu da bulduñ.

Âşıḫ biriñe de dedi;

-Parpılı bir ottur. Bazı hayvannarıñ, bazı çocuḫlarıñ altıñda yaḫarlar.

Yani o âşıḫ meñ ordaydım bunnarı çözdü. İndi Âşıḫlara Allah yardım eder. Meñ gözümnen gördüm, o muammayı orda çözdü.”

Bir âşıḫ maña sordu;

O nedi ki; sehm-i semâya çıhtı?

Cesedi çavalar, canı heç yoḫtu.

Ahretten dünyaya geldiġi hagdı.

Ne yerde vurdular bu yaġı yeddi?

Maña dedi. Meñ bir düşündüm. Söyledim;

-O ateşdi sehm-i semaya çıhtı. –Ateş yanarken dumanı semaya yühseler-

Cesedi çavalar, canı heç yoḫtu. –Şimdi ateş yanarken alevi beyle çavalıyir, oña cesed diyir-

Ahredden dünyaya geldiġi hagdı

Zemzemde yaḫandı bu yagı yeddi.

Ateş cehennemden geldi dünyaya. Cehennemden gelerken o cehennem ateşi çoḫ guvvetlidi. Onu yeddi kere o zemzem suyula yaḫadılar. Sonna bu dünyaya gönderdiler. Öyle gönderseler dünyayı yañdırardı. O cehennem ateşiñi goydular dağıñ başıña. o dağıñ başıñı deldi yere geçti. Durmadı bir soru daha sordu;

-Meñ dünyaya geldim saraluban solmadan

Yarın eş, dost, ehbap namazıñı gılmadan

Garanlıḫ gejeye mihmân olmadan

Gaç yerde soraralar soraġı yeddi?

Oña o zaman beyle cevap verdim;

Meñ dünyaya geldim saraluban solmadan.

Yarın ehpap namazıñı gılmadan

Garanlıḫ gejeye mihmân olmadan

Gomşu haggı sorulur soraġı yeddi.

Gomşu haggı yeddi yerde sorulajaḫ. Mazara goyulmadan sorulajaḫ daha. Çoḫatışmada inşallah geri galmadım. Şimdi algımdan çıgıf. Hâlâ da her yerde sözüm geçif. İlham Allah tarafından verilen bir şeydir. Çoḫâşıḫlarla garşılaştım. Kars'tan yirmi, otuz tane âşıḫ gelerdi. Aġrı'da o zaman yarışmalar yapılardı Halg eğitim salonlarında. Şimdi daha yoḫ. Üş gün bizi misafir ederdiler. Her şeyimizi onnar garşılar, bize çoḫ hürmet ederdiler. Geleñ arḫadaşlar biletle girerdiler. Meñ yarışmadan ayrılarken maña gettiler bir zarf verdiler. O gapalı zarfı âşıḫların heresiñe verdiler. Meñ bildim içinde para var, almadım, geri iade ettim.

Al, almam neyse aldıḫ. Neyse o kitabı da aldıḫ. Âşıḫlar sordular;

-Ay Hasan Altay o kitap nedir ki saña verdiler?

Dedim;

-Meñ de bilmirem nedi. Bu bir hatıradı. Yazarlarımız Allah razı olsun maña bir hatıra verdi. Meñ de bilmirem nedi.

Sonra gettim evde açanda benim şiirler var orada. Atatürk için şiirler yazmıştım onnarı da goymuşlar. Gittiğimiz yerlerde daha neje hediyeler verdiler Allah razı olsuñ. Üzümüz de gara olmadı, sorulara güzel cevaplar verdiḫ. Vali beyimiz de madalyamızı verdi." (KK:27)

Âşık sadece muammanın çözülmesini ustalık veya bir marifet olarak görmemektedir. En önemli erdemin söz yarıştırmada dahi olsa insanlık gösterebilmek ve gönül kırmamak olduğunu şöyle dile getirmektedir;

"İndi âşıḫlarıñ yarışmasıñda atışmasıñda söz üç olar. Üçü ketçim beş olar. Tek ama soñu tek. Beşi ketçi yeddi olar. Yeddiyi ketçim dokuz olar. Dokuzdan añarı getti mi zırvalarsıñ. Ula âşıḫ başladı. Aġaçtan sordu. Aġaç dedi meñ fidan dedim. Fidan dedi, meñ kereste dedim. Buñu çöze çöze epey gettim. Birden geldi meñim yañımda ottu;

-Aya bala señ aḫşamdan söylüyürseñ, men seniñ sözüñü çöze çöze gelerem. Bir de men söyleyim sen çöz.

Diyende seyerçeler dedi;

-Ay âşıḫ sen aḫşamdan gidirsen bu çözür. Bir de bu söylesiñ sen çöz hele.

Baḫtı, bozulacaḫ. Yeni tabi o gadan bilgisi yoḫtu indi. Baḫtım meñ söylesem çözemeyeceḫ, bozulacaḫ o seyerçelere dedim;

-Yoh meñ söylemeycem -dedim düġün de bunarıñdır, adam da bunnarıñdır-Bu aşıñçalsıñ, söylesiñ biz de dinleyeḫ.

Meñ orda aşıġı bozmamaḫ içün söz söylemedim. Her yeriñ bir usulü var. Her şeyiñ bir yaḫışıġı var. Her şeyiñ bir yolu yolaġı var öyle. Baḫtım adam yoḫ bilgisi o gaden deġil meñ söylemedim." (KK:27)

Âşığın şiirlerinde nasihatler ile topluma yol gösterme amacı güdülmektedir. Âşık bunu kendine bir görev bildiğini şöyle açıklamaktadır. Ayrıca kendisini şiirlerine başlamadan hazırlık niteliğinde bir giriş metinine yer vermesi de dikkat çeken bir diğer husustur;

"Şimdi bunar bir nasihattır. Âşıḫların nasihatı çoḫtur. Âşıḫlar hagiget âşıḫtır. Âşıḫ ne demeḫdi? Âşıḫlıḫ çoḫ aġır bir yüḫtür. Âşıḫ yalan söyleyemez, söylemez. Yalan söyledin mi bilgiñi gaybedersin. Hz. Peygamberimiz Erş-i Alâ'ya getti. Allah Teâlâ oñu Erş-i

Alâ'ya aldı. Gonuştu. Ondan sonna beş vaḫit namaz emrolundu. Dünya elbet sahapsız değil. Dünyada neler var neler. Ama bileñ var bilmeyeñler var.

Gel devriş ol devrişlerinen.
Hagga layıḫ işlerinen.
Her sınanmamışlarinen
Bey pazar eylemeḫ olmaz.

Derdiñi söyle dert bileñe,
Dert başıña gelene,
Her yüzüñe güleñe,
İtibar eylemeḫ olmaz." (KK:27)

Hasanî'nin en çok nasihat verdiği kimseler ise varlığıyla yarınlara yön verecek ve geleceğin toplum yapısını şekillendirecek gençlerdir. Birçok şiirinde gençlere öz değerlerinden kopmamaları, edep sahibi olmaları, ilim bilmeleri konusunda telkinlerde bulunur;

"Genşlere buñu söylerem;

Asılzâde gul olanıñ gapısıñda nökerem.

Asılsız insannarıñ garşısıña tökerem.

Meñ bir ağlı Şahmaran'am ağzımda zehrim var.

Yani asilzâde olsañ meñ onuñ gapısıñda hizmekârem. Asılsız da olsañ ilanam. Aġzımda zehrim var, garşıña tökerem. Odur ki; asıllı olasañ, aḫıllı olasañ, terbiyeli olasañ. Genşlere her zaman buñu diyerem. Yazmışam orda bir şiir;

Gayfeñ ile öğündügüm,
Ağdal postuñ geyindiġim,
Masalarda göründügüm,
Hatırla.

Göñülden insan seçtiġimi,
Şirin söhbete düştüġümü,
Çayıñı gayfeñi iştiġimi de,
Hatırla.

Buraya gelen gardeşleri,
Söhbet ettigimiz yoldaşları,
Güzel ahlaḫlı genşleri de
Hatırla.

Bu dünyañın devranıñı,
Gelip geşen kervanıñı,
Geleceḫte ihtiyarlıh zamanıñı da,
Hatırla.” (KK:27)

Âşık *“Kalmadı”* isimli şiirinde kaybettiğimiz milli ve dinî değerler için hayıflanmakta ve eski güzel günlere büyük bir özlem beslemektedir. *“Kalmadı”* isimli şiiri de yine önce gençlere, sonra bütün insanlığa yol gösterme gayesi ile kaleme alınmıştır;

“Gele gele bir zaman eriştiḫ
Küçüḫten büyüğe saygı galmadı.
Millet İslâm gezer boşu boşuña.
Âlime, elime duygu galmadı.

Bu gidiş ile çıḫılmaz başa.
Galplar gararmış beñziyor daşa.
Dünyada ömrüñü geçirdiñ boşa.
Hayâl-i fikriñde duygu galmadı.

Böyle mi gerçeḫ devri bu zaman?
İster fıkara ol ister Süleyman.
Gelir geçer ömrüñ vagtiñ olur tamam.
Dünya üzeriñde bilgin galmadı.

Ne olsa doġruyu yazar Hasanî .
Böyledir dünyanıñ devr-i zamani.
Hor görerler hagigatli insanı.
Doğruluḫ yolunda ilgi galmadı.” (KK:27)

Âşık Hasan *“Olmaz”* adlı şiirinde de yine kendi ömrü hayatı üzerinden yola çıkarak insanlığa ışık tutma amacı güder. Şair her fırsatta yazdıklarının açıklamasını yapmakta, nazım halinde söylediği parçaları nesir ile pekiştirip metni daha anlaşılır ve etkileyici hale getirmeyi amaçlamaktadır;

“Kâmilden, mürşidden hisse al biraz.
Asla tek başıña gafadâr olmaz.
Göñül gapısıñdan geri galannar
Ölse gitse kimse vafadâr olmaz.

İslâh olmañ kamallarıñ sözüñden.
Başga yoḫtur gazañ gendi özünnen.
Evlad düşse babasınıñ gözüñden
Allah razı deġil, berhudâr olmaz.

Rakipleriñ yeri her dem nâr iken
Gorḫma, düşman olsuñ Mevlâ’m var iken
Bir adamıñ halı ezel vaḫtı var iken
Sonu yoḫsul düşe, gözü dâr olmaz.

Yohsulluḫ dediġiñ ömürler söker.
Gatranı gaynatsañ olur mu şeker.
Cinsi bozuḫ adam cinsiñe çeḫer.
Asla gara demir cevherden olmaz.

Sözü geçmez bir mecliste gedanıñ.
Bahtı gara olur vatan cüdeniñ.
Sonu garannıḫtır haramzâdanıñ.
Çalıf carpmaḫ ilen kesb-i kär olmaz.

Öġünüf ortada hışma geleñe
Sözde tövbe edif peşman olaña,
Taa ezelden saña düşman olaña.
Saḫın teslim olma peg Pazar olmaz.

Ah çekif ey göñül sararıf solma.
Geleñ Allah'tan gelir, kimseden bulma.
Sevilen bir yere çoḫ gedip gelme.
Kesiler mühebbet, itibär olmaz.

Namerdler içinde hicret et durma
Edeceġiñ ḫayrı kimseye sorma
Adamzâdelihte kendiñi görme
Mezartaşı ile iftihär olmaz.

Varıp meyhanede kadehi çatma
Muhannetliḫ edip ocaġı yıḫma.
Eliñgüzeliñe kem gözle baḫma.
Eliñ yarı saña yar olmaz." (KK:27)

Âşığın *"Hiçe Sayılır"* adlı şiirin de, hem toplumsal hayattahem de insanın kendi ruh dünyasında kulağa küpe olması gereken birçok düstur sıralanmıştır;

"Bir mecliste gidif otursañ

Sözüñü bir söyle üç sayırlar.
Devamlı söyler de söz dinlemezseñ,
Söylediġiñ sözler bir hiç sayılar.

Kendiñi övüpte büyüḫ göreñner,
Havayı havasa fikir yorañlar,
Bu dünyada guluñ haggıñ yeyeñner.
Yarın hagigatte hiçe sayılar.

Din gardeşiñden yapma gıybeti.
Dost yanıñda olmaz onuñ hürmeti.
Hayvan olsa yine yeñilir eti.
Hınzır domuz gibi hiçe sayılar.

Gulaḫ ver gardeşim sen diñne meñi.
Övüleñ Allah'tır kendiñi övme.
Hagigat aşığı âşıḫ göremem.
Hasanî meydanda hiçe sayılar." (KK:27)

Hasanî, *"İnsanoğlu"* adlı şiirinde Ay, Güneş, yıldızlar gibi yaratılanlardan yola çıkarak insanın ibret alması ve bu dünyada doğruluk üzerine yaşaması gerektiğini ifade etmektedir;

"Sanarsañ dünyada hiç ölmez misiñ?
Asman direḫsiz ibret almaz mısıñ?
Uyarsıñ cahile yola gelmezsiñ.
Bize gösterdiler yol insanoğlu.

Hudâ'm galem çeḫti, yazı yazıldı.
Ay ve güneş göğlere düzüldü.
Elden ele dal dala düzüldü.
Araya araya bul insanoğlu.

İnsan hiç kurtarmaz dertten, belâdan.
Çünkü emreyledi bize yaradan.
Bir gün de gideriz bir bu dünyadan.
Olalım Hag için kul insanoğlu.

Hasan der dünyada çoḫ geçti zaman.
Kimse hiç derdiñe bulmadı emân.
Ne oldu tahtıñdan gitti Süleyman.
İnsanı gurtarmaz pul insanoğlu." (KK:27)

Âşık Hasan,*"Yavaş Yavaş"* adını taşıyan şiirinde de yine kendi gönlüne seslenir ama bütün insanlığa hayatın gerçeklerini, ölümün bir son olduğunu, bu dünyada en doğru şekilde yaşamak gerektiğini öğütler;

"Gel de havalanma ey deli göñül.
Bir gün olar başlar iş yavaş yavaş.
Gelir ihtiyarlıḫ tutar yaḫañı.
Yaz günleriñ olar gış yavaş yavaş.

Guruyor dallarda soluyor gülüñ.
İmana varar mı seniñ bir eliñ?
Bu gadar çalıştıñ ne oldu kârıñ?
Geçen günler olur düş yavaş yavaş.

Yazıḫ olur sızı iñer diziñe.
Yetmişiñde duman geler gözüñe.
Sehseniñde kimse baḫmaz sözüñe.
Söylenerseñ özüñe boş yavaş yavaş.

Bir gün olar seniñ suyuñ goyarlar.
Götürerler teneşir de yıḫarlar.
Temiz temiz kefeniñe bürerler.
Dökerler mezarıñ taş yavaş yavaş.

Hasanî iki meleḫ gelir yanıña.
Sorar baḫar seniñ ahret halıña.
Allah'tan yardım olarsa diliñe.
Sorarlar halıñı hoş yavaş yavaş." (KK:27)

Âşığın şiirlerinde yaşadığı yer olan Ağrı'nın doğal güzellikleri, maddi manevi varlıklarını, yörenin insanları sıklıkla işlendiği görülmektedir.

“Methiñi eyleyim men de Aġrı’nıñ.
Hayırsever elleri var Agrı’nıñ.
Her tereften gelir ezen sesleri,
Kerem söyler dilleri var Aġrı’nıñ.

Hüseyin de kehliḫleriñ sesleñir.
Yaz gelende çiçeḫlernen süsleñir.
Yaylasıñda goyun guzu besleñir.
Mañşırdır peyniri yaġı Aġrı’ıñ.

Yaz gelende çoḫ hoş olur havası.
Enginiñde çayır, çimen, ovası.
Vardı sen de Nuh Nebi’niñ duası.
Onuñ içün artmış şeref şanı Aġrı’nıñ.

Aġaşları yapraḫ açır, dal verir.
Çiçeḫleri arılara bal verir.
Şeref verir, şöhret verir, şan verir.
Hasanî gibi ozanları Agrı’nıñ.” (KK:27)

Âşığın şiirlerinde en çok işlenen konu dindir. Âşık özellikle hacca gidip geldikten sonra derinleşen manevîhissiyatı üzerine dinî konular üzerine şiirler yazmaya yoğunlaşmıştır. Ayrıca ileri yaşında bir güzeli anlatmanın veya dünya nimetleri hakkında söylemenin kendisine toplum tarafından çok görüleceğini dile getirmekte ancak dinî ve didaktik tarzda şiirler söylemenin doğru olduğunu söylemektedir. Bu dinî şiirlerden biri de hac yolculuğunu anlattığı şiiridir;

“Hagga layıḫ hocalarnan,
Eliflernen, hecelernen,
Analarnan, bacılarnan,
Beytullâh’ı döñdüḫ gardaş.

Beyt-i Haram da ailelerle, gızlarla, erkekler hep bir garmadır. Beyt-i Haram'ı bir dolaşar, ayrım yoḫtur.

Zemzemiñ suyuñdan iştiḫ.
Abdest aldıḫ, Safa Merve'ye geştiḫ.
Allah Allah diye goştuḫ.
Analarnan, bacılarnan döñdüḫ Bettullâh'ı gardaş.

Çıḫtıḫ Arafat Dağı'ña.
Biz bahtıḫ cennet bağıña.
Beytullâh'ıñ ayağıña,
Analarnan, bacılarnan döñdüḫ Beytullâh'ı gardaş.

Minâ'da kesdiḫ gurbanı.
Taşladıḫ mel'ûn şeytanı.
Mekke'de ettiḫ bayramı.
Analarnan, bacılarnan döñdüḫ Beytullâh'ı gardaş.

Mekke'ye ettiḫ elveda.
Allah diye saldıḫ sedâ.
Garer gıldıḫ Medina'da.
Peygamberi gördüḫ gardaş." (KK:27)

Âşığın *"İçindir"* ayaklı şiiri ise yine dinî mevzular üzerine söylenmiş şiirlerinden biridir;

"Tekbirle düzelmez guvvet bozusu.
Aşa bozlur mu gudret yazısı?
Yemeḫ, işmeḫ, koşmaḫ nefsiñ arzusu.
Bu dünyaya gelen getmeḫ içindir.

İnsan zöhroluñur er oğlu erden.
Doğmamış değildir ah memed erden.
Bir anlıḫ halgolur adı ekberden.
Hagga daim şükretmeḫ içindir." (KK:27)

Âşığın *"Dura Dura"* adlı şiiri de yine dünyanın geçiciliği, zamanın acımasızlığı ve dinî değerlere bağlılığın kıymeti gibi konuları işlemektedir;

"İşle farzıñ sünnetiñi.
Bil zamanıñ gıymetiñi.
Kâmilleriñ hürmetiñi.
Say zamanda dura dura.

Bu dünyadır gelir geçer.
Herkes ektiġiñi biçer.
İnsanoġlu bir gün köçer.
El aman da dura dura.

Bu gördüġüñ yüce dağlar.
Ovasıñda güzel bağlar.
Geldi geçti bu zamanlar.
Tembel tembel dura dura.

Hasanî 'yim söz söylerim.
Gışı goyar yaz söylerim.
Doğruluḫtan söz söylerim.
Düşünürüm dura dura." (KK:27)

Hasanî *"Dediler"* adlı şiirinde de tasavvufî kavramlar yoğun olarak kullanılarak bütün insanlığa bazı dinî öğretileri vermeye çalışmakta,bu şekilde yaşadığı topluma dinî liderlik yapmaktadır;

"Kâmilin mülküñden hisse alañlar
Kâmiliñ sözüñe kelâm dediler.
Cahiliñ meclisiñden geri gal ginan
Cahiliñ sözüñe yalan dediler.
Sıtkıyla bağlan şaḫlar şaḫıña.
Okunañ ilim ile gir dergâhıña.
Zikr olunar haggıñ biñ bir adıña.
Biñi hagtır biriñe subhân dediler.

Hag suyu gösterdi nûr-u cemâli.
Guvvet-i gudretten vardır kemâli.
Çoḫ gazada gördüm şeer yazdıñı
Bir adıña şaḫ-ı merdân dediler.

Hasan sözleriñi eyledi tamam.
Kemâl-i gudretten hiç yoḫtur noḫsan.
Server-i enbiya o fahr-ı alem.
Bu iki cihânda sultan dediler.” (KK:27)

Âşığın şiirlerinde rastladığımız bir diğer tema ise tabiattır. *“Yapar Yapar”* adlı şiirinde Hasanî baharla birlikte doğanın uyanışının insanda yarattığı derin hislerin, betimlemesini yapmaktadır;

“Bir gün bahar geler dağlar aşılır.
Uyanar ağaşlar ne güzel dal yapar yapar.
Arılar çiçeḫten derir devşirir.
Döner peteğiñe bal yapar yapar.

Bahar gelse ol tabiat düzelir.
Bahçalar uyanır, bağlar bezeñir.
Sarılır çiçeġe ağaç özenir.
Sallar dallarıñı bar yapar yapar.

Bahar çağlar dereleriñ suları.
Çimen sarar yaylaları, dağları.
Yarın bağlarıñda bahar gülleri,
Yeşillenir goncalanır al yapar yapar.

Âşıḫta olursa aşgıñ eseri,
Aşg ile her yerde vardır hüneri.
Hasanî der sinemdeki cevheri,
Cahil bağar bağar, kâmil lâl yapar yapar.” (KK:27)

Âşığın birçok şiirinde ekmeği, aşı, mezarı, tozu olarak gördüğü ve bütün varlığı olarak tanımladığı toprak olgusunu işler. Bu şiirler Âşık Veysel'in "Kara Toprak" şiiriyle oldukça benzerlik taşımaktadır. Aşağıda Âşığın bu tema üzerine söylediği hem *"Tofrag"* hem de *"Gara Tofrag"* adlı şiirlerine yer verilmiştir;

"Yediġim ekmeġim, aşım.
Gara torfaḫtan torfaḫtan.
Eynimde türlü gumaşım.
Gara torfaḫtan torfaḫtan.

Tofrag üstüñde su aḫar.
Dostuñ cemaliñe baḫar.
Yaylalar mis gibi goḫar.
Gara torfaḫtan torfaḫtan.

Tofrag üstüñde gezerem.
Elimde galem yazaram.
Hasan der bir gün mezarım.
Gara torfaḫtan torfaḫtan." (KK:27)

"Meḫim yarim gara tofrag
Gül pitirir yafrag yafrag.
Tofragdaki varlıġa baḫ.
Tofrag ile ermişiḫ biz.

Dostlar dostuña yetirir.
Yanaġıñda gül bitirir.
Her çeşit armaġan verir.
Tofrag ile gülmüşüḫ biz.

Tofraglar cennete benzer.
Üstüñü çiçeḫler bezer.
Hasan muñu böyle yazar.
Tofrag ile gülmüşüḫ biz." (KK:27)

Âşığın kimi tabiat temalı şiirlerinde köy yaşantısının izlerini görmek mümkündür. Âşık Hasan *"Dört Mevsim"* adlı şiirinde köylünün günlük uğraşlarını anlatmaktadır;

"Senede dört mevsim var.
Laleler pitirir yaz baharıñda.
Sallanır gelinler, gızlar gider tarlaya.
Bereket getirer yaz baharıñda.

Baharıñ yanıñda çalışma başlar.
Dağlar yeşillenir, ötüşür guşlar.
Çiçeḫ verer, meyva verer ağaşlar.
Ürünler yetişer yaz baharıñda.

Yaylacılar çadır gurar yaylaya.
Goyun, guzu yaylanıyor obaya.
Bülbül güle güle geler bağlara.
Çiçeḫler pitirer yaz baharıñda.

Çalışañ dünyada emeğin alar.
Tembel tembel gezeñ geride galar.
Köylerde şehre ürünler dolar.
Hareget getirer yaz baharınñda." (KK:27)

Hasanî'nin az da olsa milli konulu şiirleri bulunur. Bu tarz şiirlerini genellikle anma günleri, özel toplantılar, milli bayramlar gibi davet edildiği mekânlarda okumaktadır. Bu şiirlerden birisi de *"Atatürk"* adını taşımaktadır;

"Meclis gurdun Angara'nıñ özüñe.
Işıḫ tuttuñ Türkiye'niñ üzüñe.
Yürüyelim Atatürk'üñ iziñe.
Bu vatan da Atatürk'üñ izi var.

Şanlı vatanımız, şanlı ordumuz
Atamdan emanet galdı yurdumuz.
Cumhuriyet gurdu gitti derdimiz.
Bu vatanda Atatürk'üñ sözü var.

Düşman ile yaptı hem savaşıñı.
Kurdu atam yurduñ temel taşıñı.
İçte, dışta yaptı hem barışıñı.
Bu vatanda Atatürk'üñ gözü var.

Bunu yazañ Âşıḫ Hasan.
Üreġimde vatan, vatan.
Armaġan eyledi atam.
Vatanımda Atatürk'üñ izi var." (KK:27)

Vatanına, milletine son derece bağlı olan Karapapak-Terekeme âşıklarından olan Hasanî tüketimde milli kaynaklara yönelinmesi gerektiğini *"Yerli Malı"* adlı şiirinde şöyle dile getirmektedir;

"Çoḫ severim vatanımı.
Yemeli yerli malı.
Deġerlendir zamanıñı.
Yemeli yerli malı.

Her yerde tutulur başta.
Yediġimiz eḫmeg, aşta,
Eynindeki her gumaşta,
Giyiñmeli yerli malı.

Vermeyiñ meñi nazara.
Galem eyledim nazara.
Yurdumdaki her pazara.
Sürülmeli yerli malı.

Çalış sen ÂşıkHasanî ,
Ek sen bağı bostanı.
Seniñdir şanlı vatanı
Almalıdır yerli malı." (KK:27)

Hem Âşık Hasan'ın hayatı hem bize naklettiği ve nakledemediği şiirleri üzerinden hareket edecek olursak âşık şiir söyleme noktasında usta, kendi imkânları ile kendini yetiştirebilmiş, hayatın bütün zorluklarına sazı ve sözünün gücüyle göğüs gerebilmiş, toplumda itibar gören bir söz ustasıdır. Hayatın karşısına çıkardığı zorluklar onu yıldırmamış ve hayata daha çok bağlamıştır. Kendisi bu zorluklar sayesinde Hasanî olduğunu dile getirmektedir. Âşık dinî ve milli değerlerine bağlı, topluma yol gösterme gayesi güden, tabi aynı zamanda sazı ve sözüyle yüklerinden kurtulma ve kendini ifade etmek fırsatı elde eden, toplumda hatırı sayılan, sözü dinlenen ve her gittiği yer de baş köşe kendisine sunulan değerli bir isimdir.

Yörede tanınan ve sevilen âşıklardan bir de İsmail Yılmaz'dır. Kendisi Ağrı'nın Merkez ilçesine bağlı Aşağı Küpkıran köyünde ikamet etmektedir. Badeli bir âşık değildir. Yörede kendisini yetiştirecek bir âşık bulamadığı ve gençliğinde babasız kalıp annesi ve kardeşlerine bakmak zorunda olduğu için vakit ayırıp bir ustanın yanına gidemediğinden kendisine usta olarak kimseyi seçememiş ama daima kendi kendini yetiştirme gayreti içerisinde olmuştur. Bir gün bir toplantıda merkez ilçesine bağlı Tezeren köyünde ikamet eden Ağrılı âşıklardan biri olan "Aklıfazla" mahlaslı Muğdat Kahraman'a rastlamış ve aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir;

"Aglıfazla vardı. Bir gün onuñ yanıña gettih. Yediḫ, içtiḫ, söylediḫ. Baña dedi;

-Siziñ ustañız kim?

Dedim;

-Hiç kimse.

-Siz kendiñizi iyi yetiştirmişsiñiz.

Dedi. Meñ de;

-Eger sizi bilseydiḫ. Sizin yanıñızda yetişirdiḫ dedim." (KK:31)

Âşık, sürekli bir usta arayışında olmuş fakat bir türlü kendisine usta olarak seçebileceği bir âşık bulamamıştır. Kendisi yine Ağrılı âşıklardan biri olan Firganî mahlaslı

Sefer Taşkıran'ı kendisine usta olarak seçmek istese âşıktan beklemediği bir tepki alması üzerine sadece büyük ustaları kendine usta bilmiştir;

"Sefer Taşgıran arḫadaşım vardı Firganî. Onunna sıtma savaşıñda çalışıyorduḫ. O çalardı söylerdi. Hatta bir mezarıñ başıña gettiḫ. Orda söyledi. Meñ de bayaġı etkilendim. Öyle daha çoḫ sarıldım sazıma. Dedim ya oḫumuşuñ cahili çoḫ zordur diye. Buraya gelmişdi ozannar. Cannı yayın yapıyrıḫ. Spiker bey sordu;

-İsmail Bey, sen kimden etkilendiñ?

Dedim ki;

-Ben Sefer Firganî'den etkileñdim. Patnos'uñ Çavuş köyüñde sıtma savaşıñda çalışırken bir mezerliġiñ içerisiñe gittiḫ. Hüzünnendiḫ. Hem Fatiha ohuduḫ hem de bu arḫadaş aldı bir aġacı eliñe, güzel söyledi. Ben de çoḫ etkilendim. Ben Firganî ustanıñ çıraġıyım.

Şuna bah hele. Firganî ordan dedi;

-Ya, benim çıraġım ne oluysuñ gardaş. Benim senne ne ilgim var?

Ben dedim

-Biraz efendi ol. Baḫ cannı yayın alıyor.

Dedim Hacı Metin orayı sil. Dedim;

-Ya, sen ne nasıl adamsın. Adam seni usta ediyor. Kötü mü ediyor?"(KK:31)

Âşık, yaşadığı bu talihsiz olay üzerine Reyhanî, Şeref Taşlıova, Âşık Seyranî, Mevlüt İhsanî gibi büyük isimlerden dinleyerek âşıklık geleneğinin kaidelerini öğrenmeye ve yöresinde yaşatmaya çalışmıştır. Mevlüt İhsanî'nin kendisini beğendiğini ama elinden tutmadığını söyleyerek bir destek bulamamaktan yakınmaktadır;

“Reyhanî’den, Şeref Taşlıova’dan, Âşıḫ Seyranî’den, Mevlüd İhsanî’den etkilendim.Halkeğitimde atışma yaptıḫ. Mevlüt İhsanî’ye dedim guvvatli bir Âşıḫtır;

-Hocam, gusura bahma bizim çoḫ noḫsannıḫlarımız vardır. Affıñıza sıġınırım. Artıḫ bunnarı hoş gör.

Dedi;

-Ya, ben dört, beş senedir çıraġıma örgedemirim. Sen sazı eliñe almış, cesaret etmiş söylüyorsuñ. Biz örgettigimiz halde söyleyemiler.

Ya güzel çalırsıñ, güzel söylersiñ, gel sen de meñim yanıma saña da örgedem dese meġim ne gadar hoşuma gider. Elimizden tutañ olmadi. Onuñ için biraz soġuḫ galdıḫ.”(KK:31)

Âşık Yılmaz’ın da yakındığı konulardan biri olan bir ustaya intisâp edememe gibi mevzularda, yeni âşıkların yetişmesi ve usta-çırak ilişkisinin devamlılığı konusunda asıl gayret göstermesi gereken kişilerin usta âşıklar olması gerektiğini Taşlıova şöyle açıklar; “Geleneğin günümüzdeki durumunda, bir tıkanma gibi görünen yeni âşıkların yetişmemesine dair, asıl kaynağın yine âşıklar tarafından yeşertilebileceğini düşünmekteyiz. Son çeyrek yüzyılı hariç tutacak olursak, âşıkların yanına sürekli olarak gelen veya getirilen çırak adayı ve çırakların sayısal yoğunluğunu düşündüğümüzde, bunun artık hemen hiç yaşanamadığını görmekteyiz” (Taşlıova, 2008: 100).

Âşığın bir ustaya intisâp edememesinin bir sebebi de, gelenekteki eksikliklerinden dolayı bir ustanın karşısına çıkmaya cesaret edememesidir;

“Gendime heç usta seçmedim. Niye diyeceḫsiñ. Çoḫ noḫsannarım var. Ne gadar gonuşsam da ne gadar annatsam da hep noḫsanlarım var. Çevremde örneḫ aldığım ustalar hep oldu. Meñ meñden yüce olañ herkesi kendime usta seçtim. Hem usta malı söylerem hem de gendim bestelerem. Ben ustalarıñ yanıña gitmeyi, yetişmeyi çoḫ istedim. Ama imkânımız olmadı.” (KK:31)

İsmail Yılmaz, kendisinin âşıklığa on üç, on dört yaşından itibaren merak saldığını, hayatı boyunca çektiği sıkıntılar sonucunda şiir söyleme yeteneğinin daha da olgunlaştığını şöyle açıklar;

“Ben on üç, on dört yaşlarıḫda âşıḫlıġa meraḫ saldım. Pekmez tahtaları vardı. Onnarı soydum, üstüñe gablo çektim, ilk sazımı yaptım. Çocuhgen saz çalmaya hevesim varidi. Eskiden dışarıdan hayvannarı otarırdıḫ, çiftçiliḫ yapardıḫ, ekine giderdiḫ. Yani ev yüzü görmezdiḫ. Bir gün evde yatsaḫ derdih;

-Ya, biz bugün aġayıḫ.

Çalışmaḫ çoḫ güjüdü. Evelden bütün insan güjüyle olardı her şey. Şimdi adam gayfeniñ önüñde oturuyor. Alaftar da burda, eliniñ altıñda. Tarlasıña gitmiyor. Her şeyi parasıñı bile oturduġu yerden alıyor. Ama yine de meraklı olduġumdan bir yerde bir fırsat bulup çalamaya çalışırdım sazımı. Babam vefat ettigi aman ben ufagıdım. Kardeşlerim vardı, bajılarım vardı. Onnara baḫmaḫla mükelleftim. Köy hizmetleriñde çalıştım. Orman işleriñde çalıştım. PTT’de çalıştım. Karayollarıñda çalıştım. Gençlik hizmetleriñde 25 yıl çalıştım. Emeḫli oldum ordan. Kardeşlerimi everdim. Kızlarımı, oġullarımı everdim. Bunarıñ ḫeresi bir savaştır. Eyle golay deġil. Savaşta bile ya mağlup olarsañ ya galip gelerseñ biter. Ama hayat öyle deġil. Bu savaş bitmiyor. Bütün güjümle çalıştım. Fakir düştüḫ. Harmanlarda yattıḫ. Un üġüttüḫ. Tarla sürdüḫ. Bostan ehtiḫ. Şimdiki gibi dügmeyle olmuyordu işler. Hep bileḫ güjüyle olardı. Hep ezildiḫ. Ben de içimdekileri sazımla sözümle ifade ettim. Hayat zor. Aslında zor deġil de zorlaştırıyollar. Çocuġan sözüñ geçmedi mi aha hayatıñ zor oldu. Aldıġıñ para sana yetmedi mi aha hayat zor oldu. Evlendiġiñ hanım seni anlamadı mı hayat aha zor oldu.” (KK:31)

Yaşamı boyunca hem maddi yetersizliklerden kaynaklı hem babasız kalmaktan dolayı çeşitli sorunlar ile uğraşan âşığın, şiir söyleme noktasında dönüm noktası sevdiği kız ile kavuşamaması olmuştur. Annesinin,Yılmaz’a sevdiği kızı almaması üzerine âşık hayata küsmüş ve bir daha evlenmeyi düşünmemiştir. Yörede erken yaşta evlilik yaygın iken kendisinin otuz beş yaşına kadar evlenmemesi halk arasında da tepkilere neden olmuş ve kendisini toplumda “Bekâr İsmail” olarak çağırmışlardır. Âşık İsmail de bunun üzerine kendisinse yakıştırılan“Kul Bekâr” mahlasını kendisine seçmiştir;

“Bana Bekâr İsmail derler. Kul Bekâr derler. Benim hanımıma deġil başgasıña gözüm düşmüştü. Rehmetliḫ annem çoh sinirliydi dedi ki;

-Meñ o gızı almayacam.

Dedim;

-Anne ne olur al. Meñim hayatımı yıḫma.

Biz o zaman diyebilir miyiz ki illa meñim dediġim olsuñ. Gitti hanımımı o beġendi. Dedi;

-Al, bu seniñ garıñ olacaḫ.

Ben de evlendim. Ama çoḫ üzüldüm. Benim söyleyişlerime çoḫ etki yaptı. Yazdım sonna;

Ben bu yaştan sonna yas tutamam.

Göñlümde azabıñ zamanı geçti.

Gaybettim seniñ gibi bir vefasızı.

Meñden de sevmeniñ zamanı geçti (Oña da sitem ettim. Önce olur dedi. Sonna yoḫ istemem dedi. Baḫtım aġzı yannış)

Seviyorum bir esmeri gel dedim gitti.

Sevmiyorum dedim Aġrı’yı tergetti gitti.

Yeddi yıl sevdiġim boşuña gitti.

Yavrum meñden de dalga geçmeniñ zamanı geçti.

İsmail’em altın hepsiniñ başıdır.

Hırlayan terekiniñ düşüdür.

Belki gardeşlerim bu besteyi yeni işidir.

Artıḫ meñden de mesud olmanıñ zamanı geçti.

Annem dedi bu dediġimi almazsan, benim dedigim olmazsa meñ saña südümü haram ederim. Dedim ki;

-Anne sen meñe südünü helal et. Meñ sen kimi derseñ oñu alırım.

Şimdi bazen bir şey olsa diyorum. Anne meñim hanımım deġil, senin hanımıñ.

Bana Bekâr İsmail demeleriniñ nedeni işte bu çoḫ geç evlendim. Yohsulduḫ napalım? Anca işe girdiḫ, ev yaptıḫ, sonna evlendiḫ." (KK:31)

Âşık yokluktan ve ailenin ilk erkek çocuğu olmasından mütevellit çalışmak zorunda kalmasından dolayı, ilkokula başlamış olsa daeğitimine devam edememiştir;

"Oḫula gittim ama bitiremedim. Galem bulsaḫ defter bulamirdiḫ. Defter bulsaḫ galem yoḫiydi. Çanta manta yoḫ. Tahta çanta bulabilirseḫ bizden alâsı yoḫtu. Şimdi heresiniñ eliñde bir bilgisayar. Ne yapıyorsuñ oġlum? Ders çalışıyorum dede. Allah allah bu nasıl çalışma. Sonra ilhoḫulu Tutaḫ'tan haricen aldım. Ortaoḫulu da buradan aldım." (KK:31)

Kul Bekâr, okulunu bitirdikten sonra değişik sahalarda çalışmaya başlamış, ekmeğini alnının teri ile kazanması hiçte kolay olmamıştır. Başına türlü iş kazaları gelmiş, sağlık problemlerinden dolayı uzun süre çalışamamış, maddi sıkıntılar çekmiş ve işte bunların hepsi sayesinde şiir söyleme yeteneği daha da olgunlaşmıştır;

"Sıtma savaşıñda çalıştıḫ. Postane de çalıştıḫ. Tutaḫ'a gadar direḫ dihtiḫ. Köy hizmetleriñde çalıştıḫ. Çalışırken yüz elli metreden grederle düştüm. Bir şey olmadı. Çatıdan düştüm. Bir şey olmadı. Direḫten düştüm. Bir şey olmadı. Çalışırken gaza geçirdim. Yine ölmedim. Aġaç keserken bajagımı kestim. Yine bir şey olmadı. Gafamı vurdum. Dişlerim aġzıma döküldü yine bir şey olmadı. Başım galmayan bir şey galmadı.

Meñ hep sürgün giderdim. Çünkü düzgün çalışırdım. Gördüġüm yannışı mutlaga söylerdim. Kimseye de baş eymezdi. Devlet maña borçlu meñ devlte deġilim. Meñ hep çalıştım. İyi çalıştım ama. O çalışmayannar şimdi ne halde ben yirmi üç senedir emeḫliyim. Ter dökmesem aldığım helâl deġildi ki zaten." (KK:31)

Âşık saz çalmayı da bir ustadan öğrenmemiş, kendi imkânları ile yöreye gelen usta âşıkların toplantılarında, onların ellerine bakarak öğrenmiştir;

"Aaaa bu oda dolurdu ozan. Erzurumdan gelirlerdi. Televizyondan nehlen yayın yapılardı. Ben iyice işime baḫamadım. Aslında ustasız ozan olmaz. Ben usta görmedim. Sadece ozannar gayfede çalırlardı. Meñ de baḫıydım parmaḫlarıñı nererye götüriyler. Gidiyim evde çalayım. Saz çalamayı öyle baharaḫ örgendim. Gidemedim baba öldü altı gardeş, ana galdı. Çoḫ degil altı ay ozannarıñ yanıñda galsaydım çoḫ daha güzel gavrardım.

Şimdi galem civimde, defter hemen divanıñ altıñda. Bir şey oldu mu hemen yazirim. İlham geldiğinde yazılmazsa olmuyor sonra. Ozannar irticalen söyledi mi geri dönende aḫlıña gelmez." (KK:31)

Âşıklığa ilk olarak sadece şiir söyleyerek başladığını sonraları saz çalmayı öğrendiğini ifade eden Kul Bekâr, ailesi tarafından destek görememekten yana daima yakınmaktadır;

"İlh zaman sazla çalmıyorduḫ. Doḫunduruyidiḫ. Ayaḫ veriyorduḫ bazen. Mahrumiyet bölgesi burası çiftçiliḫle uġraşıyorsuñ. Âşıḫlıġa çoḫ önem veremediḫ. Ama aḫlımıza hemen her an bir şeyler gelirdi. Yaziyirdiḫ. Ben bir defter doldurmuşdum. Çaldı, götürdüler. Tam otuz yıldır doldurmuşdum oñi. Aḫlımda galmadı hiçbirisi. Benim gızlarım gaybetti ben biliyorum. Deyiydiler;

-Baba ne şairliḫ ediysiñ ya!

-Gızım ayıp mıdır? Herkes tanısıñ, bilmeyeñ bilsiñ.

Şimdi ben saz çalıyorum, türkü söylüyorum. Benim gızlarım kabul etmiyor.

-Niye gabul etmirsiñiz gızım?

-Baba gocaman adamsıñ. Ayıptır.

Otuz yıl yazdım o deftere. İçime oturdu. Her konuya bir şiir eḫlemiştim. O ahılda galmır ki. İrticalen gelir. Her konuyu getirip güzel bir yere yaslamaḫ lazım.” (KK:31)

Kul Bekâr, ilham gelmesi üzerine şiirlerini unutmamak için cebinde taşıdığı bir küçük deftere kaydetmektedir. Daha önceleri şiirlerini yazdığı bir defteri kaybolmuş, bu durum âşığı derin bir hüzne boğmuştur. Şair sonradan aklına gelenleri yazmak istediğinde kafiyenin bozulduğunu, bununda şiirde en büyük hata olduğunu şöyle ifade etmektedir;

“Bir defterim varidi. Otuz yıldır yazardım. Deferim gayboldu. Her şeye yazardım. Yollar bozildi. Gullar bozuldi. Pullar bozuldi. Ya ne bileyim neye yazmadım ki? Şimdi hiçbiri aḫlımda degil. İnsan dün yediġiñi bugün bilemiyor annem. Çünkü gafalar garmagarışıḫ olmuş. Gafam esgi gafa deġil. Sesim de yaşlandıḫça bozuldu. Eskiden eyiydi. Bant doldururdum. Ses deġil zaten mühim olan sözdür, sazdır. Söz de kafiye olacaḫ. Şimdi mesela ne diyor;

Atma hançerini sineme.
Goy gan olsuñ gan olsuñ.
Doġru git yoluña doġru söylemezseñ
Vijdan gan olsuñ gan olsuñ.
Mesela oña söyleyeceḫsiñ;
Göñül ister bir gönüle gavuşa.
Daġlar engel olur yoldan gorḫulur.
Deġeriñi bilmeyenner gider sevüşür.
Ölçüsüz söyleyeñ dilden gorḫulur.
Buñu sen söylediñ mi baña ben de cevap verecem;
Gar güneşden ılgın ılgın eritse.
Guşlar yese yavru da yürüse.
Bir adam ki geniş gün de yâr ise.
Dar günümde elim tutmayañ guldan gorḫulur.

Şiirde kafiye çoḫ önemlidir. Saz her türlü olur, hatta bazen olmasa da olur. Saz sadece söze eşlig eder.” (KK:31)

Âşıkkendisi ile sohbetimiz esnasında her fırsatta usta malı şiirleri okumakta ve bu şiirler sayesinde kendisine ilham geldiğini ifade etmektedir. Bu şiirlerden birkaçı şöyledir;

“Bahar gelsiñ şu daglara gideyim.
Belki derdime derman bir çiçeḫ.
Toplayıp, devşirip harman edeyim.
Açılañ yaramı sara o çiçeḫ.

Uludaġ’da ela geyiḫ sesi var.
Çoruñu giyine bende nesi var.
Bir çoban bir gaval dinlemesi var.
Düşürür Çobani zara bir çiçeh.

Ben de bir aşığım Reyhani adım.
Sorun çiçeḫlere az mı aġladım.
Benim tabiattan teḫ bir muradım
Götüreyim nazlı yâra bir çiçeḫ.”

“Ozannarıñ derdi derdi mermeri,
Eġer gözleriñden yaş indirerse.
O zaman titirer çarḫıñ çenberi.
Allah’a doġruca baş indirirse.

Mevlâ’m güldürmese gul güldüremez.
Guluñ gözyaşıñı gul sildiremez.
Lagım galdıramaz, gış patlatamaz.
Gader yol üstüñe taş indirirse.

Mevlüt İhsanî’yim zârda galırsam,
Gıyamette bir kenarda galırsam,
Şefaat göremez darda galırsam,
Gafayı mezara boş indirirse.

Ozannarıñ sözü boş deġil ki. Her bir şeye söylemişler. Ama annamıyır adam." (KK:31)

"Ayna sana baḫmasaydım
Yüzüm saraġa benzer.
Saḫalıma ağlar düşdü.
Başım garlı dağlara beñzer.

Civân iken can sökülür.
Yüz gırılışır, saç tökülür.
Çoḫ azap çeḫtim bel bükülür.
Ömür gopmuş baġa beñzer.

Azaplı'dır benim adım.
Bu dünyada yoḫtur tadım.
Gırılıftır gol, ganadım.
Şaḫta vurmuş tava beñzer." (KK:31)

Kul Bekâr, gerek âşık karşılaşmalarında gerekse yerel toplantılarda usta malı şiir söylendiği zaman âşıkların mutlak surette ustanın adının tapşırılması gerektiğini bunun bir erdem olduğunu ifade etmekte, bunu yapmayan yahut usta malı şiirleri kendi şiirleri gibi söyleyenlere eleştirilerde bulunmaktadır;

"Biz usta malı gullanıyoruz ama ustanıñ adıñı veriyoruz. Şimdi Reyhanî Baba'nın bir şiiri var;

Sakın dağlar gibi yüceyim deme.
Bir gün olur ki etrafıñ gar olar.
Her zaman gış gelir diye göñül gam yeme.
Bir gışıñ sonu gülbahar olar.

Daġ odur ki; baḫ başıñda gar olar.
Bülbül odur; ötüşüñde zâr olar.
Dost odur ki; dar gününde yâr olar.
Geniş günde düşman bile yâr olar.

-Şimdi ben diyem; İsmailem. Olur mu? Reyhanî diyer; et eyiliẖ o galsıñ destan.-İsmailem et eyiliẖ o galsıñ destan. Ee bunu alem biliyor-Ben ustamıñ adıñı tapşırdım ve ismiñi de söyledim. Ama o söyledi. Bulgura mı yanam una mı yanam." (KK:31)

Âşık yörede eskisi gibi büyük çapta âşık karşılaşmalarının yapılmadığını fakat yöreden göç etmiş âşıkların Ağrı'ya gelmesi üzerine bir araya geldiklerinde yahut hâlâ yörede ikamet eden âşıklar bir vesile ile karşılaştıkları müsait zaman ve zeminlerde atıştıklarını ifade etmektedir;

"Geçennerde Aydın'dan âşıẖ arẖadaşlar geldi bize. Bir program yaptıẖ. Dediler;

-Söyle İsmail abi, söyle.

Ya arẖadaş, bazı şeyler söylenmiyor. Niye diyeceñ söylenmiyor? Dedim;

-Olmuyor. Şimdi benim evime gelmişsiñ. Bu ayaẖtır, sana doẖunacaġım ama ayıp olacaẖ. Deyeceẖsiñ, eviñe gittiẖ meñi rencide etti.

-Yoh, baba doẖunasañ, boşver.

Dedi. Sonna söyleşdiẖ. Baña da çoẖ doẖunañ oldu. Ben aġaçtan düşmüştüm. Ayaġım gırılmıştı. Burda Hasan Alparslan var. Baña bir şiir yazmıştı;

İşittim aġacı kesmiş.

Ayaġıñı gırmış Bekâr.

Goştum, gittim hastaneye.

Ameliyata girmiş Bekâr.

Postu yere sermiş Bekâr diye söyleyende zoruma gitti tabi. Ee ben de durmadım. Ona garşılıẖ yazdım. Mangal yaptıẖ. Bir hafta gelmedi. Teyir ettiler. Bu sefer mangala yazdıẖ garşılıẖlı. Hem doyurucu, hem güldürücü, hem de annamlı bir karşılaşmaydı.

Bazen ben Bekâr'ı cimri sanardım.

Dinnedim Bekâr'ıñ sofrası yerdeymiş meġer." (KK:31)

Kul Bekâr, eskiden yapılan toplantılarda bir çok âşığın hem Ağrı'dan hem de civar illerden akın akın geldiğini ifade etmektedir. Yılmaz, bu isimlerden bazılarını şöyle sıralar;

"Bizim bu evde âşıḫlar böyle oturidi. Dolardi. Köylü de gelirdi. Naklen yayın yapardıḫ televizyondan. Aġri yerel kanalı bazen de TRT gelirdi. Bizim bir yöneticimiz vardı o getirirdi, kendisi de âşıḫtı. Şimdi Manisa'da. Erzurum'dan gelen Kars'tan gelen âşıḫları da o getirerdi. İsmet Ünsal sunucu olaraḫ gelerdi. Buraya gelen âşıḫlar; Cevdet Seyranî, Birikan köyünden, Muhsin Özen var idi şimdi Aydın Nazilli de, İsrafil Öztürkoğlu varidi o Erzurumlu idi, İsrafil Taştan vairdi, Yanıg Ayhan varidi, Binali Kılıç varidi o şimdi Ankarada, Âşık Coşgun varidi o şimdi vefat etti, Allah rahmet eylesin, Fuat Aslan varidi, Muzaffer varidi." (KK:31)

Âşık şimdilerde böyle bir davete kimsenin icâbet etmediğini, halkında kendilerine rağbet etmediğini dile getirmektedir;

"Aġrı'nın gurtuluşu için bir program yaptıḫ Halk eğitimde iki üş sene önce. Yirmi tane âşıḫ geldi. Şimdi yapılıyor ama ozan falan geldiġi yoḫ. Biz de kültüre sahip çıḫma diye bir şey yoḫ. Şimdi bizde şıkıdım şıkıdım. Bizler geri galdıḫ o şıkıdımdan. Tamam biz müzüġe garşı deġiliz o da söylesiñ. Ama ozan da söylesiñ, şarkıcı da söylesiñ. Demiyoruz söylemesiñ ama herkesiñ bir yeri vardır. Şimdi baḫ, bu ayda gar yaġar mı? Yagmaz. Her şeyiñ bir mevsimi vardır.

Devletsiz bir insan başı gopmuş bir vücuda benzer. Onuñ için devletimize, milletimize, bayraġımıza sahip çıḫalım. Bir araya gelif kenetleşelim. Biz o programa gidende bu duygular için deġil başka başka hisler için söylerdiḫ. Sonraları milli şiirler söylener oldu. Tabi bunnarı goşmaḫ lazım. Söylemeḫ lazım. Ee bir de ben teḫ galmışım, kimse yoḫ. Kimse olmayınca hevesim de gelmiyor. Eskiden her hafta burda toplanardıḫ. Bu âşıḫlarıñ bir gısmı göçtüler batıya. Bir gısmı vadeleri yetti gittiler. Ee artıḫ sırayla dönüyor deġirman gibi. Vaḫti gelen gidiyor. Sabri Şimşekoğlu'nuñ bir sözü vardır, Sabri Şimşekoğlu buraya gelmedi ama ben dinnedim. Meñim ozannara çoḫ hevesim var.

Meñgidirdim gayfede diniyordum. Aġrı'da bir gayfe tutyordiler biz de bizim köyüñ gençleri hep gidiyirdiḫ. O zama çoh gayfe olmadıġıñdan, bütün gençler de hevesli olduġuñdan giderdiḫ tıhlım tıhlım olardı. Özel günner de toplanarlardı. Bazen bir sipariş vererdiḫ, gelerlerdi. Mesela gençler diyerdiḫ ki; üç dört tane âşıḫ gelsin atışsıñ. Köye de getirerdiḫ hatta bazen düġünnere. Murat Çobanoğlu'yu getirdiḫ, Mevlüt İhsanî'yi getirdiḫ, Reyhanî Baba'yı getirdih, Sümmâni'niñ torunu adını şimdi yadıma getirebilmirem oñu getirdiḫ. Bunnar ve şimdi hatrıma gelmeyen çoh âşıḫ geldi geçti buradan. O zaman bizim ahurlar vardı. Büyüḫ ahurlardi. Orda söylerdiler." (KK:31)

Görülmektedir ki sadece yerel âşıklar değil bölgede tanınan büyük âşıklar da bu toplantılara geçmişte icâbet etmektedir. Bu toplantıların birinde Kul Bekâr, büyük usta Mevlüt İhsanî ile aralarında geçen bir diyoloğu söyle nakleder;

"Meñ usta âşıḫlarla hiç atışamadım. O zaman acemiydiḫ. Ama bazen söz dohunduriydiḫ. Mesela bir gün Mevlüt İhsanî gelmişdi. Mevlüt İhsanî kutupdur yani. Beyle söylemedi. Baḫtım hevesi yoḫ. Toḫalaştıḫ. Elini böyle çoḫ hafif uzattı. Dedim ki;

Hocam niye böyle koluñ çekilir?

Meñim bu talihim aġ mı olacaḫ?

Nazlı goncalarım bir gün solacaḫ.

Bir baña baḫ, bir de gadere

Baña mı gara yazdı yoḫsa saña mı?

Dedi;

-Ula bana yazdı delikanlı, bana yazdı. Sen beni coşturduñ."(KK:31)

Âşıkların bu toplantılarda en iyi söz söyleyenin kendisi olduğu kanıtlamaya çalışmak için harpte çarpışır gibi karşılaştıklarını söyleyen Yılmaz, artık bu toplantılar yapılsa bile eskisi gibi olmadığını ve kendilerinin körleştiklerini söylemektedirler. Artık âşıklara ve âşıkların davetli olduğu toplantılara rağbet edilmediğini, kendi ailesi de

içerisinde olmak üzere herkesin teknoloji bağımlısı olduğunu,insanların değil şiir dinlemek iki kelam etmeyi çok gördüğünü üzülerek anlatmaktadır;

"Mevlüt İhsanî vardı atışıyorduḫ, Binali Kılıç vardı atışıyorduḫ, Fuat Aslan vardı atışıyoduḫ, İsmat Ünsal vardı atışıyorduḫ. Erzurum'dan çıgıf gelirdiler. Atışıyorduḫ, harpte gibi çarpışıyorduḫ. Her zaman her zaman aynı ayaḫlarla da atışmazdıḫ. Acayip, acayip ayaḫlar vererdiḫ birbirimize. Şimdi onnar hep gittiler. Ben teḫ galdım. Ankara'da, İzmir'de, Aydın'da her birisi. Şimdi sen kimle atışacaḫsıñ. Körleştiḫ. Bildiḫlerimizi bile unuttuḫ. Şimdi gençlerimiz de bizi dinlemir. Biz Kültür Müdürlüġüñe de gittiḫ bir organize olalım. Buradaki âşıḫlar toplanalım, atışalım, bunnarı alıñ kameraya, yayınlayıñ. Evelden Aġrı kanalıñda yayınlanırdi, söylerdiḫ biz. Şimdi sen anamayaña ne diyeceḫsiñ? Eve gelir benim oġullarım biri gelir eliñde telefon bir odaya uzanir. Bir acıḫanda acım diyer. Bir oġlumda başga bir odaya geçir eliñde bilgisayar. Biri de alir eliñe gumanda oruya oturir. Bende odama geçir möhkem gapıyı örterem, dinnenerem. Eskiden bir odada toplanar hekât söylerdiḫ. Söz gelimi hekâyesiñi ben söylerdim türküsüñe gelende aldı falan kişi. Sesiñ güzel ya. Onuñ türküsüñü o söyleyerdi. Herkes hekâtı bilerdi orada. Gadınnarda söylürdü, erkeḫlerde. Bir evde dört kişiyiḫ. Ḫeremiz bir odada. Evelden bir odada gırḫ kişi yıġılardıḫ. Ne evde bir aradayıḫ ne de gomşuya giderdiḫ. Eskiden dört beş ev bir araya gelerdiḫ. Hediḫ gaynatardıḫ. Mercimeġiyle, fasulyesiyle, nohutuyla, mısırıyla gatışıḫ buġda gaynadardıḫ. Aḫşam olardı. O hediġi yapardıḫ. Gonşular yıġılırdıḫ. Hekât söyler, türküler diyerdiḫ. Gece on bir olardı evimize döner, gelerdiḫ. Şimdi bir gonu bir gonşunuñ gapısıñı çalmır. Hastası bile olsa kimse gitmir. Kumadayla, telefona yapışmışıḫ. Bir yere oturmaġa gidirsiñ adamlarıñ eliñde hep telefon. Hadi ben giderem diyersiñ. Ee niye oturmadıñ diyerler. Meñ neden oturim? Sohbet yoḫ, muhabbet yoḫ. Şimdi gonşuya gidersiñ bir hoş geldiñ diyir. Bir de Allahaısmarladıḫ diyersiñ." (KK:31)

Şimdilerde bir âşık toplantısına katılmanın bile toplum nezdinde çok görüldüğünü ifade eden Kul Bekâr,katıldığı televizyon programlarından birinde, söze başlamadan usta malı bir şiir okuduğunu fakat bu şiirin bile ne denli yanlış anlaşıldığını şöyle aktarır;

"Şimdi de bir âşıḫ toplantısına gitmeye bile çekiniyorum. Niye? Eskiden deġil de bu ortamda sıḫılıyorum. Niye;

-Bay, bay, bay sazı almış gitmiş şuna baḫ. Deli ya.

Adam buñu diyor. Yüzüme diyor. Eskiden bir âşıḫ bir köye, bir gayfeye geldi mi herkes sevinç içiñde oñu garşılar, dinlemeḫ için can atardı. Bir yerde âşıḫ divanıñ başköşesiñe oturtulurdu. Şimdi adam aşıhlıḫ yapmasıñı bile çoḫ görür. Diyerler;

-Hele bu yaşta baḫ utanmiyir ya.

Anamıyor ki adam. Adamda muhasebe yoḫ. Bir gün bir televizyon programıñda bir usta malı gullandım.

Şu dünyayı vâr eyleyen sırr-ı Sübhâna selam.
Onuñ ruhuñdan yaradıldı, onuñ nûruña selam.
Buyurdu Levlâke Levlâke Habib'iñ şânıña.
Nazil oldu yeryüzüñde ilm-i Gurân'a selam.

Cahiller gendini bilmez, iki gözü perdedir.
Anlamazlar bizden önce gelenner nerdedir.
Gökyüzüñde kule yapsañ yine sırtıñ yerdedir.
Bir gün gurulacayiz, adil divâna selam.

Âşıḫ İlhamî'yem, bizleri yaratañ o yüce Allah.
Gurân'ıñ galbi Yasin'dir lafzı bismillâh.
Vücudumuz bir meyhânedir ama galbimiz Beytullâh.
İnancımız Amentüyle tastik-i imâna selam.

Adam diyer ki;

-İsmail abi, sen neçe selam gönderdiñ. Nereye gönderdiñ?

Dedim;

-Sen Show'a geç.

Düşündüm; sen şimdi turiste Guran oḫu. Ne annar? Şimdi men Alevi'yi de diniyorum. Bir şey alabilir miyim? Ben Kürtçe de dinniyorum. Kürtçe bizim müziḫe uymuyor. Şimdi mesela Kürtçe'ye ne deseñ uyar. Ama Türkçe uymaz. Herkesiñ müziḫi

gendine göre ama hor görmeyeceḫsiñ. Hepsi söylesiñ. Bazı şeyleri diniyorum ben, çoḫ hoşuma gidiyor. Ama şimdi bizler dinleñmiyoruz. Şimdikileriñ cebiñde parası var, altıñda arabası var, hep hava. Diyerler;

-Yav get ya. Bu ne gonuşir." (KK:31)

Kul Bekâr, eskiden bir âşığın her gittiği yerde baş üstünde tutulduğu ve kendisine toplum nezdinde derin bir hürmet beslendiğini söylerken günümüzde âşıkların nasıl itibarsızlaştıklarını şöyle ifade etmektedir

"Geleneḫlerimiz gayboldu. Eskide düġünlerde çalardıḫ, söylerdiḫ, bize itibâr ederlerdi, oyunnar yapardıḫ.

Bugün zarar ettiḫ. Kâr bunuñ neresiñde? Çünkü niye? Gideñ ömürden gidiyor. Taḫvim yapraġı gopuyor.

Biz bir yere gittiḫ. Adam bizi davet edende biz dediḫ gidelim. Seggiz, on âşıḫ varıḫ. Bize bir çay verdiler. İkindiye gadar çaldıḫ. Meñ sazı aldım elime. Dedim ki;

-Yılmaz, ev sahabı, sen dinle.

Aç, susuz geldiḫ buruya. Ne bir yemeḫ gördüḫ ne ilgi gördüḫ. Tamam biz yoza rast geldiḫ, yobaza rast geldiḫ. Gardaş gaḫın gideḫ çarşı da garnımızı da doyuraḫ. Aja rast geldiḫ işte bilmem neye rast geldiḫ.

Ev sahabı alkış vuruyor ya. Arḫadaş dedi;

-İsmail abi, anamıyor.

-Eee, gaḫıñ gideḫ.

Gaḫtıh, geldiḫ. İşte muhasebe yap. Biz oraya yemeḫ yemeye gitmemişiḫ. Ama biz seniñ misafiriniḫ. Gendi de teyibi goymuş bant dolduruyor." (KK:31)

Âşık yöresel olarak düzenlenen bazı toplantılara davet üzere gitmekte ve buralarda hem devlet erkânı hem de halk tarafından beğenilmekte olduğunu şöyle anlatır;

“Ben sazınan çıḫtım, gittim Halkeğitime. Alkışladılar, alkışladılar. Şimdi bunnarı çoşturmaḫ için ne lazım? Ben ayaġa gaḫtım. Vali, Paşa, Alay gomutanı, Gayamaḫam hep orda. Dedim;

Aġrı benim aġrı meñim.

İçimdeḫi aġrı meñim.

Banane Obama’nıñ köşküñden.

Yaşadıġım Aġrı meñim.

Güm, güm, güm. Dediler ordakiler;

-Gırḫ senedir biz saz çalırıḫ. Böyle alkış görmediḫ.

Dedim;

-Coşturmasıñı bilmirsiz.” (KK:31)

Yukarıda paylaştığımız diyologdan da anlaşılacağı üzere âşık keskin bir zekâ ve anında söz söyleme kabiliyetine sahip olduğundan yörede sevilip sayılmaktadır. Bu zekâ pırıltılarının bir örneğini de aşığın kendisini küçük gören bir aşığa yaptığı göndermeden anlayabiliriz;

“Buda meñi buda meñi.

Al hançeriñ buda meñi.

Kapımda nöker olannar,

İndi beġenmez o da meñi.

Buñu meñ televizyonda söyledim. Baña söz doḫundurmişdi, o annadı. Dedi;

-Biz nöker miydiḫ?

Dedim;

-Anna işte.

Şimdi zaman öyle olmuş. Gapıñda nöker olan şimdi seni begenmiyir. Yani çaġa baḫ. Yani çaġ deġil de caḫilliḫ.

Asker, polise ne lüzûm vardı?

Şu cahâlet olmasaydı?

Belki de hâkim iş arardı.

Bu cahalet olmasaydı.

Cahâlet çoḫ kötü bir şeydir." (KK:31)

Âşığın şiirleri genellikle sekizli ve on birli hece ölçüsü ile, abab/aaab şeklinde kafiyelenmiş koşma nazım biçiminde, sade bir Türkçe ile yazılmış dörtlüklerden oluşur. Âşığın şiirlerinde konular genellikle aşk, gurbet, tabiat sevgisi, milli ve dinî duygular üzerinde yoğunlaşmıştır.

Âşık *"Zalım Gurbette"* adlı şiirini Bursa'ya gittiğinde kaleme almıştır. Oradaki insanların yaşam tarzını ve orada gördüklerini ve memleketinde var olan kıymetler ile karşılaştırmış, toplumca kaybettiğimiz değerler için şu eleştirilerde bulunmuştur;

"Tek başıma bıraḫıp gittiñ.
Halıya döñdüm zalım gurbette.
Kırdıñ peteġimi çaldıñ balımı.
Arıya döñdüm zalım gurbette

Acıdır içilmez gurbetiñ suyu.
Neşeli olmaz düġüñü toyu.
Selam almazlar bozuḫtur soyu.
Deliye döñdüm zalım gurbette.

Gurbetiñ yüḫü örmeli aġdır.
Eski deġil bu yeni çaġdır.
Şükür et ki anañla babañ saġdır.
Doluya döñdüm zalım gurbette.

Duman çöḫmüş ulu dagıñ başıña.
Bileñ var mı girmiş kaç yaşıña?
Evliya yazılmış topraġıña taşıña.
Sarıya döñdüm zalım gurbette.

Metro, otibis, dolmuş taşıyor.
İnsan binince cehennemdir pişiyor.
Firen yapınca herkeş düşüyor.
Doluya döñdüm zalım gurbette.

Bekâr Yılmaz dalıyırsañ boşuña.
Bilemezsiñ ne geleceḫ başıña.
Yazsıñlar ismimi mezar taşıma.
Talana döndüm meñ zalım gurbette.” (KK:31)

Âşık, geçmişine şöyle bir bakmakta ve ömrünün bu denli hızlı geçmesine üzülerek *“İhtiyarlık”* adlı şiirini yazmaktadır. Bu şirinde de yaşlılığın getirdiği sorunları reel bir biçimde bizlere sunmakta, öğüt niteliğinde ifadeler ile topluma yol göstermektedir;

“Durmadan aḫıyor gözüñün yaşı.
Dökülmüş aġzıñda galmamış dişi.
Secdeye eġilir o güzel başı,
Çöḫtüñ üstüme zor ihtiyarlıḫ.

Oturmuş yeriñden bile galḫamaz.
Duvara bir çivi bile çaḫamaz.
Çaḫmah verseñ sobayı da yaḫamaz.
Çöḫtüñ üstüme zor ihtiyarlıḫ.

Pastonu atınca yerde gayıyor.
Duvarı bulunca sırtıñ dayıyor.
Hanımı ölmüşse gözü aḫıyor.
Çöḫtüñ üstüme zor ihtiyarlıḫ.

Şefâtçimiz Hazreti nur Muhammed.
Yaşlıya yapalım güzelce hürmet.
Yaradan vermesiñ bizlere zahmet.
Çöḫtüñ üstüme zor ihtiyarlıḫ.

Ozan Yılmaz yazmıyorsuñ boşuña.
İhtiyarlıḫ çöḫer seniñ de başıña.
Baḫmaz seniñ gözden aḫan yaşıña.
Çöḫtüñ üstüme zor ihtiyarlıḫ.” (KK:31)

Âşık, eski günlerine daima bir özlem duymaktadır. *“Eski Günler”* adlı şiir de bu özlemin kalpten sözlere nakşedilmiş şeklidir. Ozan Yılmaz “O zaman bereket, huzur, neşe vardı.” diyerek köy hayatının sadeliğini, insanların içtenliğini, yoğun ama neşeli geçen günlerini hasretle yâd etmektedir;

“Gece gedif hırmanda yatardıḫ.
Rüzgar esince tıg atardıḫ.
Buġda çıḫınca götürüp satardıḫ.
Bereket, huzur, neşe var ıdı.

Gidif yaylalara çadır açardıḫ.
Ana gardeş gidif otu piçerdiḫ.
Sovuk çeşmelerden sular içerdiḫ.
O zaman bereket, huzur var ıdı.

Durmaz bacalara çamır çeḫerdiḫ.
Çatlamasıñ diye saman serperdiḫ.
Derin guyulardaan su da çeherdiḫ.
O zaman bereket, huzur var ıdı.

Harman zamanı hediḫ pişerdi.
Ateş yanınca gazan taşardı.
Közüñde misir bile pişerdi.
O zaman bereket, huzur var ıdı.

Gidif tahtalarda sapı çeherdiḫ.
Getirip hemen harman yapardıḫ.
Patos yoḫdu öküz ilen sürerdiḫ.
O zaman bereket, huzur var ıdı.

Ozan Yılmaz'am heç yorulmazdıḫ.
Böyüḫler kızardı biz darılmazdıḫ.
Asla sözleriñden biz kırılmazdıḫ.
O zaman bereket, huzur var ıdı." (KK:31)

Kul Bekâr'ın kimi şiirleri sitem doludur. Bunlardan biri de *"Emek"* adlı şiiridir. Bin bir emekle büyütüp okuttuğu, kendi hayatından fedakârlık yaparak yetiştirdiği kardeşlerine, yıllar önce diktiği iki bin ağaçlık bahçesini bozmaları üzerine sitem etmektedir. Şair, hem kendini dinlemeyen kardeşlerine hayıflanmakta hem de doğaya verilen zarar için derin bir üzüntü duymaktadır;

"Meñ kardeşlerime kızdım. Meñim aġaçlarımı kesdiler. Onuñ üzeriñe bir şiir söyledim. Dedim baġ yaptım, bahçe yaptım. Doğayı bozmayıñ, doğalıñı bozmayıñ, tabiatıñı bozmayıñ;

Yetim kaldı meñ böyüttüm.
Aldım göġsümde uyuttum.
Eliñden tuttum yürüttüm.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Onnar yattı meñ çalıştım.
Toza topraġa garıştım.
Dert çeḫmeye de alışdım.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Dağdı çalıştım meñ baġ yaptım.
Şükür iki biñ fidan tiḫtim.
Etrafiña teller çeḫtim.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Hayat bazen acı bazen tatlı.
Dertlerim var içimde katlı.
Şu dünyada olamadım mutlu.
Bilemedim babam emeñ boşumuş.

Çoḫ çalıştım, çoḫ yoruldum.
Gardeş dedim hep sarıldım.
Galbimi gırdılar meñ darıldım.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Yohsulluḫ çeḫtim meñ tek başıma.
Daha girmemiştim on sekiz yaşıma.
Haram gatmadım eḫmeġime, aşıma.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Yüz ton gavaḫ kesdi, sattılar.
Yapmayıñ dedim maña çattılar.
Paramı veriñ dedim, arayı gattılar.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.

Ozan Yılmaz sen get yoluña.
Allah dert vermesiñ heçbir kuluña.
Dua et ki düşmeyesiñ zalimleriñ eliñe.
Bilemedim babam emeḫ boşumuş.” (KK:31)

Âşığın *"Emek"* adını taşıyan bir şiiri daha bulunmaktadır. Bu şiirde de yine hayata karşı derin bir sitem duygusu vardır. "Ogul, gızın var güvenme", "Çürüh agaca dayanma", "El sözüne sen inanma" gibi düstur niteliğinde sözler ile kendi hayatı üzerinden topluma çeşitli mesajlar vermektedir;

"Küçüḫ yaşta temel gurdum.
Ata baba, ana yurdum.
Bel büküñü nasıl gırdım?
Bilemedim emeḫ boş imiş.

Sis duman galḫmaz başımdan.
Yoḫluḫ çeḫtim genç yaşımdan.
Çoḫ uyudum daġ başıñda.
Bilemedim emeḫ boş imiş.

Ogul, gızıñ var güvenme.
Çürüḫ aġaca dayanma.
El sözüñe sen inanma.
Bilemedim emeḫ boş imiş.

Kul Bekâr'ım çilem bitmez.
Ateş yaḫtım, duman tütmez.
Baġımızda bülbül ötmez.
Bilemedim emeḫ boş imiş

Artıḫ her şey çoḫ zor şu zamanda. Hayat da zor, insannar da zor bu andan geçimde zor. İnsannara can diyorsun çor geliyor. Derdimizi tele dökürüḫ bizde. Şiir yazmaḫ önemli değil. Her şeye herkes kafiyeli söz söyler. Ama o sözleriñ karşıdaki kişiye tesir etmesi lazım." (KK:31)

Âşık,*"Hayata Sitem"* adlı şiirinde de ömrü boyunca başına gelen zorlukları dile getirmekte, bu sefer de feleğe sitem etmektedir. Fakat şiirin sonlarında yaratıcısı karşısında derin bir teslimiyet içerisine girmektedir;

“Yaşadım gel de maña sor.
Bazen saġır oldum, bazen kör.
Gördüġüñ üryayı hayıra yor.
Tipi miseñ? Boran mısañ? Gar mısañ?

Çektiyim çileler meñi bitirdi.
Yedi genşliġim ömrüm yitirdi.
Kırdı ayaġımı meñi yatırdı.
Ateş miseñ? Ela mıseñ? Naz mısañ?

Şeytandır baḫ saña düşman.
Nefsiñe uyma, olursun pişman.
Bazen zayıf ol, bazen de şişman.
Tavla mısañ? Oyun musañ? Zar mısañ?

Sevdanıñ ateşi içimde tüter.
Allah’a şükretsem o maña yeter.
Düşerseñ soysuza ölümden beter.
Edep miseñ? Hay mısañ? Ar mısañ?”(KK:31)

Âşığın *“Kader”* isimli şiiri de dünya üzerindeki adaletsizliklere karşı bir duruş,bir başkaldırı niteliğindedir;

“Ah Nuh’uñ tufanıña tutulañ gader,
Sen meñi canımdan yıldırañ gader.
Eyyüb’ü yaradañ, Yunus’u guyuda çürüdeñ gader.
Vay divâne gader, zalımsıñ gader.

Gader seniñ ile çıḫamam başa.
Kimiñi bey ettiñ, kimiñi paşa.
Kimiñi goluñdan çalarsıñ taşa.
Ayıya gavalı çaldırañ gader.” (KK:31)

Âşığın şiirlerinde işlenen bir diğer tema da, sevdiklerinden ayrılmanın verdiği hüzün duygusudur. Âşık çok küçük yaşta babasız kalmış ve bütün hayatını biricik annesi

üzerine kurmuştur. Annesinin ölümü Kul Bekâr'da derin bir üzüntüye gark etmiştir. Yıllar geçse de, kendisi baba olsa da annesinin özlemi yüreğinden hiç eksilmemiştir. *"Anne İçin"* şiiri de rahmetli annesi anısına yazılmıştır;

"Sen ölünce ciġerim köz oldu.
Baharı beḫlerken yazım güz oldu.
Tofrag doldu mezarıña düz oldu.
Senden ayrılması zorumuş anam.

Rahmet oḫuyorum anam ardıñdan.
Vadesi dolan göçer yurduñdan.
Çürüdü gençliġim seniñ derdiñden.
Senden ayrılması zorumuş anam.

Ananıñ sözüñü kenara atma.
Duasıñ alamdan sen saḫın yatma.
Bir eli Hatice bir eli Fatma.
Senden ayrılması zorumuş anam.

Kul Bekâr'ım durmaz gözümüñ yaşı.
Bir gün dikerler mezarım taşı.
Anaya, babaya çatarsañ gaşı
O zaman nâra yanarsın oġul." (KK:31)

Âşığın derin bir özlem duyuyğu bir diğer isim de kavuşamadığı sevdiği olmuştur. Yıllar geçse de bir kor gibi aşk ateşi içini yakıp kavurmakta, kaybettiği sevgilisini aramaktadır. *"Sevda Sönmeyen Bir Közdür"* adlı şiiri âşığın bu tükenmez sevdasının tercümanı olan bir şiirdir;

"Bir güzele göñül verdim.
Gitti sorma iz bıraḫtı.
Bilseydim ḫeç sevmez idim.
Yaḫdı içerime köz bıraḫtı.

Neler getirdi meñim başıma.

Kan karıştı göz yaşıma
Yeddi yıl gezdim hep peşiñe.
Kanayañ yarama tuz bıraḫtı.

Yediñ ömrümü meñi bitirdiñ.
İliñi söylemem aldıñ götürdüñ.
Hasta ettin yataḫlara yatırdıñ.
Yanañ yüreġime buz bıraḫtıñ.

Söz vermişti gidif dönecem.
Kayıp olsañ bile gezip bulacam.
Kabul etmeseñ de burada ölecem.
Verdi resmiñi maña bir poz bıraḫtı.

Kerem kimi yaḫtı meñi gavurdu.
Aslı oldu külüm bile savurdu.
Yüce daġ kimi meñi devirdi.
Aḫan gözyaşıma bir bez bıraḫtı.

Meñ baġımda bir çınardım.
Hag yoluña baḫ döñerdim.
Suyu kurumayañ bir pınardım.
Kuruttu göz yaşımı kör bıraḫtı.

Seniñ sevdañ başımda tüter.
Kerem ile Aslı'ya beñzer, belki beter.
Çeḫtirdiñ Ozan Yılmaz'a yeter.
Göñülden göñüle yol bıraḫtı." (KK:31)

Kul Bekâr'ın sevdiğine hasret ve özlemini anlattığı bir diğer şiiri de *"Yârim"* adını taşımaktadır;

"Şimdi meñden uzaḫlarda
Galan yârim ne haldesiñ?
Birden aḫlımı başımdan.
Alañ yârim ne haldesiñ?

Yâr meñi gördüñ el gibi.
Bastıñ geçtiñ yol gibi.
El eliñde bir gül gibi.
Solañ yârim ne haldesiñ?

Seni sevdim gitti zaya.
Hayal gurdum hag almaya.
Beni böyle bu sevdâya
Salañ yârim ne haldesiñ?

Kul Bekâr'ım der ki tut elimi.
Sevdâm bükdü baḫ belimi.
Meñim ile dertleriñi
Böleñ yârim ne haldesiñ?"(KK:31)

Âşığın *"Bu Elde"* adlı şiiri de,yine kavuşamadığı sevgilisi için söylenmiştir. Âşık, bu şiiri köy dolmuşunda sevdiğinin evinin önünden geçerken söylemiştir;

"Şoför gardeş bu mahlede dur hele.
Meñi yaḫañ bir güzel var bu elde.
Sevdâsıyla Mecnun oldum gezerim.
Meñi yaḫan bir güzel var bu elde.

Evden çıḫar, gider pınar başıña.
El atıyor kipriġiñe gaşıña.
Yeni girmiş on dört, on beş yaşıña.
Meñi yaḫan bir güzel var bu elde." (KK:31)

Ozan Yılmaz, sevdiğinden ayrı kalmanın hüznü ile hasta düşmüş ve gittiği doktora *"Doktor"* adlı şiiriyle şöyle seslenmiştir;

"Ne güzel garşımda oturusuñ.
Hastaya giden yola beñzersiñ.
Asla kırma kimseniñ galbiñi.
Taburcu eden doḫtur kula beñzersiñ.

Hasret pınarı durmaz çağlasıñ.
Sen doḫtursuñ güzel yara bağlarsıñ.
Hasta acıyınca sen de ağlarsıñ.
Bayraḫta doḫtur sen ala beñzersiñ.

Çoḫ acıdır hastanıñ halı,
Kırıḫtır kanadı, kalḫmıyor golu.
Gözüñden aḫıyor yaş gibi dolu.
Mevya veren doḫtur dala beñzersiñ.

Ozan Bekâr dalıyorsun boşuña.
Kimse bilmez ne geleceḫ başıña.
Feleḫ bile garışıyor işiñe.
Leyla'yı arayañ çöle beñzersiñ." (KK:31)

Âşık uzunca bir dönem sevdiğinden gelecek olan haberi gözlemiş bu suretle postacıların yolunu bekler olmuştur. *"Postacı"* adlı şiiri de bu çaresizce bekleyiş dile getirilmektedir;

"Kaç gün oldu, yoluñu gözledim.
Bize de meḫtup yoḫmu postacı?
Şimdi nazlı yârim yolum beḫliyor.
Bize de meḫtup yoḫmu postacı?

Gardiyannar gollarımı bağladı.
Sıla acısı yüreğimi dağladı.
Meñ buruya gelirken anam ağladı.
Bize de meḫtup yoḫ mu postacı?

Burası garannıḫ gözüm görmüyor.
Meñ garibim kimse halim bilmiyor.
Kaç gün oldu param pulum gelmiyor.
Bize de meḫtup yoḫ mu postacı?"(KK:31)

Kul Bekâr'ın milli hisler ile yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri*"Mehmetçik"* adını taşımaktadır. Mehmetçik şiirinde hem Avrupa'ya, hem de Türkiye'nin zor duruma düşmesini isteyen diğer dış mihraklara göndermeler yaparken, bizim şanlı askerimiz ve ordumuzu yüceltmektedir;

"Avrupa birleşmiş plan yapıyor.
Tırlar dolusu silah satıyor.
Seytan İsrail ara gatıyor.
Mehmetçiḫ dünyaya destan yazıyor.

Cumhurbaşganı notayı yazdı.
Genelkurmay orduyu dizdi.
Nice kafirleri gurşuna dizdi.
Mehmetçiḫ dünyada tarih yazıyor.

Türk ordusu dağları aşar.
Allah Allah dediḫçe coşar.
Türkiye vatanı için koşar.
Mehmetçiḫ dünyaya destan yazıyor.

Avrupa ne söylersiñ boşuña.
Lafıñ gitmez Türkiye'niñ hoşuña.
Cehennem kütüġü olacaḫsın boşuña.
Mehmetçiḫ dünyaya destan yazıyor.

Hz. Muhammed başımıñ tacı.
Savaşa giderseḫ ağlama bacı.
Kafire veririz bir büyüḫ acı.
Mehmetçiḫ dünyada destan yazıyor." (KK:31)

Âşığın toplumsal yergi içeren birçok şiiri bulunmaktadır. *"Kaldı"* adlı şiiri de bu tarz bir eleştirinin ürünüdür;

“Günden güne zarar ettiḫ.
Halımız hünkâra galdı.
Her şeyde yalan söylediḫ.
Din, iman inkâra galdı.

Küfür baġrımızı sardı.
Gelmedi arḫası, ardı.
Her köşeyi jale sardı.
Meydan zülümkâra galdı.” (KK:31)

Kul Bekâr’ın dinî hisler ile söylediği şiirler genellikle eski Ramazan akşamlarında yapılan programlarda kaydedilmiştir. Günümüzde bu programlar yapılmamaktadır. *“Şu Mübarek Ramazan da”* şiiri de dinî hisler ile yazılmış topluma öğüt niteliğinde bir eserdir;

“Kıl namazı, tut orucuñ.
Hagga böyle öde borcuñ.
Günâh yapsan seniñ suçuñ.
Şu mübareḫ Ramazan’da.

Meleḫler iner yere garış garış.
Abdest al, camiye git, sende alış.
Ya ne olur bir de Allah için çalış.
Şu mübareḫ Ramazan’da.” (KK:31)

Mahlas kullanımı, sözlü şiir geleneğinde, anonim olmayan eserlerin en belirgin yanıdır. Âşıkların mührü hükmündeki mahlas, halk şiiri geleneğinde söyleyen-yazan temsilcilerin de ihmal etmedikleri bir konudur (Taşlıova, 2009: 88).Başlarda Ozan Yılmaz ve Yılmaz mahlasını kullanıp daha sonra Kul Bekâr mahlasını alan Âşık İsmail yörede âşıklık geleneğinin zayıf olması veya bir başka deyişle yeni yetişen âşıklara fazla destek olunmaması, halkın dinleyici olarak âşıklığa rağbetinin azalması ve zamanla geçim kaygısı saran toplumun saz çalıp söyleyenlere iyi gözle bakmaması gibi sebepler ile geleneğe tam anlamıyla kendini verememiş, dolayısıyla sanatını istediği şekilde icra edememiş olsa da yerel birçok toplantıda kendini göstermiş, usta âşıkların beğenisi toplamıştır.

Âşık ince zekâsı, güzel söz söyleme yeteneği ve ince mizâh anlayışı ile irticalen birçok şiir söylemekte bazen de unutmamak namına kaydetmeyi tercih etmektedir. Yöre halkı tarafından sevilen âşık, maddi sıkıntılar yüzünden geleneği bir ustanın yanında öğrenme fırsatı elde edememiş olsa da büyük ustaları izleyerek ve dinleyerek geleneği öğrenme yoluna gitmiştir. Âşığın birçok şiiri ailesi tarafından âşıklığı bırakması için yakılmış, gençliğinden bu yana dört yüzden fazla şiirini kaydettiği defteri kaybolmuş olsa da sazla çalıp söylemeye devam etmektedir. Geleneğin eski günlerine özlem duyan ve bir gün bu geleneğin hak ettiği yerde tutulacağını ümidini taşıyan âşık, yörede âşıklık geleneğini devam ettiren sayılı isimlerdendir.

Ağrı'nın Merkez ilçesine bağlı Küpkıran köyünde ikamet eden Hasan Alparslan'da Ağrı'da geleneğin temsilcisi olarak şiirler söylemektedir. Bu şiirlerden birisi yirmi sekiz dörtlükten oluşan ve Ağrı'da Karapapak-Terekeme Türklerininyoğun olarak yaşadığı Küpkıran köyünü anlatmış adeta dinleyici ve okuyucun zihninde köye dair betimleyici bir tablo çizmiştir;

"Yirmi segiz dörtlüẖten oluşan bir şiirdir. Bu acısıyla, tatlısıyla Küpkıran'ı annatmışız. Mesela köyümü şöyle anlatıyorum. Diyorum ki;

Köyümüzde göñül bağı var idi.
Biz diyeñde onnar geçer aẖlımdan.
Konu, komşu muhabbeti yâr idi.
Söz diyeñde onnar geçer aẖlımdan.

Şenniẖ olsa duyururduẖ herkese.
Siyaseti değişmezdiẖ peşkeşe.
Reyimizi kullanırdıẖ Türkeş'e.
Öz diyeñde onnar geçer aẖlımdan.

Harman yeri bizim büyüẖ adaydı.
Tır savurañ dört dişli bir yabaydı.
Raġbetimi tuluẖtaki şoraydı.
Tuz diyeñde onnar geçer aẖlımdan.

Kevgürrünen hediḫleri yayardıḫ.
Tejde yatar yıldızları sayardıḫ.
Gış gelende patennerle gayardıḫ.
Buz diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

Hacı Sabri yelli yelli gezerdi.
Herkes döñer hayrannıḫla izlerdi.
Canım babam goyun, guzu beslerdi.
Koz diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

Hacı dedem tahta koltuḫ sökürdü.
Felek vurdu gol, bileğim büküldü.
Sevdiklerim gazel gibi döküldü.
Güz diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

Tandır yansa ayrılmazdıḫ öteye.
Göz dikerdiḫ gagalaynan keteye.
Irbığınan kimler çıḫtı tepeye.
Çöz diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

Hoş olurdu yaz başınıñ havası.
Leylek geler şen bulurdu yuvasıñ.
Müze dede botancılar govası.
Düz diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

İsmet dayı mal keserdi temtese.
Butlarıñdan satmaz idi herkese.
Basmalarda sille çehtiḫ öveze.
Vız diyeñde onnar geçer aḫlımdan.

Böyle devam eder döner ayaḫlı bir şekilde.” (KK:26)

Alparslan, mahlasını kullanan âşığın Pakistan’a çalışmaya gittiği dönemde gördüğü bir rüya sonrasındamemleketine olan hasret duygusu ile yine köyü Küpkıran’ı anlatan bir şiir söylemiştir. Şiirde arkadaşına bu rüyasını şöyle anlatmaktadır;

“Bu aḫşam köyümü rüyamda gördüm.
Küpkıran’a güneş doġurdi mali.
Gapınıñ öġünde seyre durdum.
Tabiat yuḫudan gaḫırdı mali.

Sallanıp dururdi söġüdüñ dali.
Saçımı oḫşadı seheriñ yeli.
Eyle dururmuştu meysasıñ güli.
Guşlarda yuvadan çıḫırdı mali.

Ola ki vefasız beni duyarda
Bir türkü tutturdum yanıḫ ayarda.
Üzümü yıḫadaım orta piyarda.
Suları buz kimin aḫırdı mali.

Evleriñ çatısı eskiydi sede.
Yalanım varısa sufatım döne.
Galaġın dibiñde Mahbule nene.
Oturmuş süfeter doḫurdi mali.

Gule’niñ dereden, Ağyar’ıñ ordan,
Gıllaña gıllaña endim bayırdan.
Yelmiḫler topladım gezdiġim yerden.
Ortalıḫ gül, çiçeḫ gohurdu mali.

Demek ki gurbetiñ zor olañ nesi?
Daġılmır gözümden hasretiñ sisi.
Sessizliġi böldü itleriñ sesi.
Karabaş Çomarı’ı boġurdi mali.

Çobanıñ sılıgı tepeyi aşmış.
Alaca ineġi nahırdan gaçmış.
Murat’ıñ suları çaġlayıp coşmuş.
Tahtadan köprüyü yıḫırdı mali.

Alparslan çoġunu unuttu vallah.
Aḫlıma gelirse yazarım illah.
Saatiñ ziliñe ayıldım sabah.
Gözümden damlalar yaġırdı mali.” (KK:26)

Bu şiiri Pakistan’da yazmıştım. Bir ürya görmüştüm. Arḫadaşıma bir şiirle annattım bu üryayı.”

Kendisi ile çok fazla görüşme imkânı elde edemediğimiz bir Âşık Alparslan’ın daha birçok şiiri bulunmaktadır. Bu yönüyle âşık araştırılmaya değer bir cevherdir. Sürekli bu iş üzerine kafa yoran ve şiirler üreten âşık, geleneğin temsilcisi olarak yörede şiirlerini söylemekte ve yerel çapta âşıklar ile atışmalar yapmaktadır.

Ağrı yöresinde bir âşık olmasa da âşıkların şiirlerini ezbere bilen, kimi zaman kendi de birkaç dörtlük yazan, yeri geldiğinde yerli yerinde söz söyleyip âşıkların dili olarak topluma yol gösteren nice isimler bulunmaktadır. Öyle ki bazı isimler sorduğumuz sorulara dahi şiirlerle karşılık vermektedir. Kaynak kişilerimizden biri olan Durdu Yolcu’ya nerelisiniz? Burada neler yaparsınız? Burada neden kaldınız? diye sorduğumuzdabize Âşık Şenliğin dörtlükleri ile karşılık vermişir;

“Şimdi bizim köyü meñ saña böyle tarif ediyim:
Bozuldu nevraġı güzel Çıldır’ıñ
Elimiziñ hanümânı gidipti.
Şiviloġlu Daştan Aġa namıñda
İsm-i mâḫ-ı şevket şañı gidifti.

Açıḫ mutfaḫlıydı tekke serdârı,
Türlü nân-ü nimet nân meḫtebârı,
Canıñdan aziz var biladeri,
Candan aziz gahramañı gidifti.

Noldu Ḫacı İsa Murad oġlanlı?
Nâḫş-ı gara elvanlı aşg eḫl-i dili,
Gazamızda biten eflatun gülü,
Lügât-ı İmran dur lisañı gidifti.

Ăşıḫ Şenliḫ bizim âşıḫların piridir. Bu Şenliḫ Baba'ya aittir. Bu buraya göçen Şiviloğlu Taştan Bey, Ḫacı İsa ve diğer buraya göçenler için söylediği bir şiirdir. Onlar göçtü biz galdıḫburada, vatanımız burası, öz yudumuz." (KK:15)

Yolcu, bu topraklardan ayrılmak istemediklerini fakat yörenin eski tadı olmadığını ifade ettikten sonra bu kez de büyük usta "Sümmâni" nin birkaç dörtlüğünü okumaktadır;

Neyiñe güvenem fani dünyañın?
Gayri buñdan böyle rahat mı galdı?
Tutalım yoluñu Vaḫted Ḫâne'niñ,
Emriñe uyacaḫ millet mi galdı?

Ruhlar tenden çıḫtı nerde saḫlañdı?
Ḫerkeş derecesiñ aldı kaflandı.
Usul usul diye dil zayıfladı.
Babañın emriñde evlat mı galdı?

Bunu Sümmanî söylüyor sonunda diyor ki; ḫökmetmeye Fatih Sultan mı galdı?"(KK:15)

Durdu Yolcu, kendisini âşıkların piri olarak gördüğü Âşık Şenlik'in şiirleri ve hikâyelerinin toplandığı kitabı tabiri câizse kutsal bir kitap gibi yanı başında tutmakta, Şenlik'in şiirlerini zaman zaman hem ezbere hem de kitaptan açıp okumaktadır. Bu şiirlerden bazılarının kitapta dahi olmadığını, âşığı görenlerden ve meclisinde bulunanlardan bizzat aldığını ifade etmektedir. Ardından birkaç dörtlük okumaktadır;

"Deli göñül verem sene nasiḫat,
Dema ulusum vardır elim yaḫşıdır.
Bu düñya fanidir kimseye galmaz.
Deme bu düñyada hallam yaḫşıdır.

Meydana girende gendiñi öyme.
İblise uyup da kimseye söyme.
Gücüñ yeter diye yetimi döyme.
Deme guvvatliyem golum yaḫşıdır.

Şenliġem çeḫerim men de bu zârı.
Sinemi yandırır sevdânıñ nârı.
Bir yiġitte olsa asılsız garı,
Ona saġlıḫtansa ölüm yaḫşıdır.”(KK:15)

“Feleḫ gan içinde yatandı ḫaber olayım.
Bir od saldıñ şirin caña giderem.
Eyib’iñ kesildi sabrı kara yerim.
Ateş alıp yaña yaña giderem.

Eyniñden dökerem yeşil alı.
Göğ geyer yas tutar beḫlerem yolu
Yadigâr al saḫla bu arzuḫâlı
Señe verer bir nişâña giderem.

Güleñ adam der ki mübtelâ oldu.
Gözüm gördü gönlüm aḫ-u zâr aldı
Menzilde mekânım üş aylıḫ yoldu.
Sorsan şeḫr-i Ḫindistan’a giderem.

Ya ne bileyim elif iki ba bir ḫarfden ayrılañda tahammül ettim geçti zaman. Sen subhânsıñ zâtıñdadır gümân. Bunnarı çoḫ söylemiş, çoḫ gelmiş, getmişler. Esasen Şenliḫ baba diyor ki:

Yıġılıñ aḫbaplar, yıġılıñ dostlar,
Bir taġayir derde düştüm bu gece.
Ḫz. Pir ile âb-ü zülâldan
Kevser bulaġıñdan iştim bu gece.

Şenliḫ babañın beş yüz sayfalıḫ kitabıı su gibi bilirem. Mesela meñim bazı söylediḫlerim kitapda bile yoḫ. Aġızdan alma Şenliḫ’iñ, Sümmanî’niñ.” (KK:15)

Yolcu’nun hayranlıkla andığı ve ezbere birçok şiirini bildiği bir diğer usta da Sümmâni’dir. Yine kendisinden bahsederken Âşık Şenlik’te olduğu gibi, yöre âşıklarının ağzıyla Sümmâni Baba demektedir;

“Bunu Sümmanî Baba söylüyor:

Ezel baḫar yaz ayları geleñde
Beylere belgüzâr nâr sesi gelir.
Bülbül ḫavasıñdan durna sesiñden
Yüce daġ başıñdan kar sesi gelir.

Meñ isterem felek ile gonuşam.
Feleḫ ayaḫ ayaḫ çarḫa yañaşır.
Yerde insan gökde melek aġlaşır.
Cennet-i âlâdan nûr sesi gelir.

Sümmanî’yem der ki hamanam haman.
Yüḫlendi berḫanem gidiyor hânem.
İnsan bir buğdadır, felek değirman
Gün be gün öġüdür per sesi gelir.” (KK:15)

“Bir zamanda gezeḫ beyle perişan.
Bir nûr doġsuñ âlem olsuñ hür ü şân.
Selam verdi geldi üş tek devrişḫân.
Lisâñları dil ḫoş sadesi teḫ teḫ.

Aldılar abdesi uyandım ḫabdan.
Aslıñız yapılmış ḫagg-ı türâbdan.
Üş hat oḫuddular yeşil yapraḫtan.
Oḫudum ḫarfiñi nuḫtası teḫ teḫ.

Oḫudum ḫarfiñi zihnim bulañdı.
Yaralarım göz göz oldu sulañdı.
Baḫtım çer etrafa gadeḫ dolañdı.
Nuş ettim pirleriñ badesin teḫ teḫ.

İştim badesi gördüm rengiñi.
Tam on sekkiz saat sürdüm cenġiñi.
Yeryüzüñde gördüm üş beş bengiñi.
Ḫelâlıñ üstüñde nuḫtası teḫ teḫ.

Dediler Sümmanî gel etme merem.
Adamı çürüdür derd ile verem.
Sen içün düñyada gavuşmaḫḫaram.
Böyle yazmış galeminiñ nuḫtası teḫ teḫ."(KK:15)

Durdu Yolcu, gençliğinde birçok ustanın divanında bulunduğunu, yöredeki âşık toplantılarına katılan hem yerel hem de Kars ve Erzurum'dan gelen âşıkları hayranlıkla izlediğini ve şiirlerini ezberlemeye gayret ettiğini dile getirmektedir. Hatta geçmişte büyük ustaların şiirlerini ezbere bilen kişilerin bu durumla öğündüğünü dile getirmektedir. Yolcu'nun biçok şiirini bildiği isimlerden biri de Ağrılı âşıklarda Divanî'dir;

"Adem'iñ tövbesiñ ḫag etti gabul.
Şeytan isyân ile suça baġlandı.
Nemrud ateş taḫtı Halil olsun kül
Ettiġi emeḫler puca baġlandı.

Âlimler anladır eski bir çaġı.
Görüñ ki ne yapmış diniñ goçaġı?
İbrahim oġluna çaldı bıçaġı.
İsmail gurbanı goça baġlandı.

Divanî Mevlâ'dan buldu bir usûl.
Mevlâ muradımız eylesiñ hasıl.
Mümine gerekli ilk başta gusul.
Onun farzı ise üçe baġlandı."(KK:15)

"Günüñ doġumuña beñzer gelişi,
O münevver tabaḫlarıñ işiñde.
Meñi Mecnûn etti yar baḫışları,
Şerbet veriñ bardaḫlarıñ içiñde.

Sevdiġimden gam çeḫelim biz bize.
Feleḫ birgün getireydi yüz yüze.
Birgün nola getireydi diz dize.
Saray deġil çardaḫlarıñ içiñde.

Bu sevdanıñ sonuña olmaz niḫayet.
O yâr gele meñi ede ziyaret.
Aşgıñ şerefiñe verem ziyafet.
Altın gümüş tabaḫlarıñ içiñde.

Divanî'yim der ki ḫaglıyım ḫaglı.
Aġrı'lı Tutaḫ'lı şarḫlıyım şarḫlı.
Cinsim Ḫacı İsa Gara galpaḫlı.
Meñşur Garapapaḫlarıñ içiñde." (KK:15)

Yolcu son olarak Âşık Şenlik'in oğlu Âşık Nuri'nin dörtlkleri ile sohbetini bitirmiştir;

"Belki Mevlâ'm gura bizim biñayı.
Yitirmişem ela gözlü sunayı.
Bayram geldi aġ ellere gınayı
Getir gözyaşımnan ezem sevdiġim.

El elden üzüldü Allah amanım.
Daha yoḫtur saġlıġıma gümânım.
Nuri der ki eyvah geldi son günüm.
Feleḫ goymaz rahat gezem sevdiġim." (KK:15)

Kaynak kişinin ileri yaşına rağmen onlarca şiiri ezbere okuyabilmesi ve daha birçoğunu zihninde olduğunu söylemesi şaşırtıcı ve takdire şayan bir durumdur. Bu şiirlerin ve hikâyelerin halk tarafından öğrenilmesi ve ezberlenmesi oldukça önemli olarak görülmektedir. Toplumda âşıklığa ve geleneğin temsilcilerine derin bir hürmet beslenmektedir. Bu isimlerden biri de Ağrı'nın Tutak ilçesine bağlı Ekincek köyünde yaşayan Durdu Yolcudur.

Toplumda âşıklar o kadar yüce bir yerde tutulmaktadır ki Âşık Şenlik öldüğü zaman halk derin bir üzüntüye gark olmuştur. Hatta Ağrı'nın Merkez ilçesine bağlı Mengeser köyünden bir kişinin,Âşık Şenliğin mezarından toprak getirdiği ve öldüğünde bu toprağın üzerine atılmasını istediği bilinmektedir. Kaynak kişi buolayı şöyle nakleder;

"Halk âşıḫları geler, çalar söylerdi. Köyümüzde de itibâr görürdü. Gençlerimiz hep onnarıñ gasetleri ile büyüdü. Hâlâ da köy minibüsümüzde çalar, evlerimizde çalar. Onnar haggıñ badesi içmiş kutsal kişilerdir. Şenliḫ Baba öldüġüñde bizim köyde bir amca vardı o gader üzüldü o gader üzüldü ki beyin ganaması geçirdi. Günnerce nereye gitti ne yaptı bilemediḫ. En son dedi;

-Ben Gars'a gidecem. Şenliḫ Baba'nıñ tofraġıñdan bir avuç getirecem ki içim soġusuñ. Ben öleñde o tofraġı üzerime atıñ." (KK:28)

Âşıklık geleneğine derinden saygı besleyen ve usta âşıkların şiirlerini hafızasına almayı kendine görev bilen bir diğer kaynak kişi de,Ağrı'nın Merkez ilçesine bağlı bir Karapapak-Terekeme köyü olan Tezeren'de ikamet eden Gıyas Kahramandır. Kaynak kişinin en çok etkilendiği ve her fırsatta şiirlerini ve de hayat hikâyesini dile getirdiği isim Âşık Elesker'dir. Bu şiirler aşağıda sıralanmıştır;

"Âşık Elesker'e bir gız incinir. Baḫır ki gız bununla gonuşmir. Diyer;

Elesker'iñ gurban ollam.
Aşgıñ girdabıñda gallam.
Küsgülüfsen göñlün alam.
Yalvara yalvara ceylan.

Gel geleḫ bize gader.
Düğünümüz galsıñ güze gader.
Señe hata ettim günâha girdim dize gader.
Gel gideḫ bize gader."(KK:22)

“Sabahıñ seheriñde gün çalañ vaḫti
Gözüm bir ala göz geline tüştü.
Oynattı gaşlarıñ gejeden güldü.
Kestiliğmi ganıma tüştü.

Dedim gız kimseñ? Elesker’im Hacıyam.
Meñ seniñ ömrüñe duacıyam.
Demeylerki meñ yalancıyam.
Hergün o ismiñ aḫlıma tüştü.

Bir garanlıḫ geje, nârıñ içiñde
Havya, gül ile narıñ içiñde.
Meñ seni sevmişem bâdeler içiñde.
Gizli gizli gonuşduġum yâdıma tüştü.

Meñ seni sevmiştim çayır biçende.
Ağ memeler yanar teriñ içiñde.
Garanlıḫ gecede hayvanlarıñ içiñde.
Gizli gonuştuġum yâdıma tüştü.

Elesker’em yâr elinden halıyam.
Sen dertliseñ gız men yaralıyam.
Dedi nişanlıyam, özgeleriñ malıyam.
Şimdi gol ganadım yanıma tüştü.” (KK:22)

Kahraman, eşi öldükten sonra evlenmemiş ve kaybettiği eşinin hasretini derinlerinde hisseden ince ruhlu bir isimdir. Sohbet esnasında neden evlenmediğini sorduğumuzda bize Karacaoğlan’ın bir dörtlüğü ile cevap vermiştir;

“Eski vaḫitlerde Karacaoğlan yaşıñı almış ama bekârmış. Deyirler ki;

-Gel seni evlendireḫ.

O da cevap verer;

-Bülbül uçtuḫtan sonna

Gül vuruştuḫtan sonna

Taş sesi gaç guruş eder?

Vaḫdi geştiḫten sonna.

Her şey vaḫtıñda güzel.” (KK:22)

Saz şairlerine derin bir sevgi besleyen ve hemen her toplantıya katılmayı kendisine görev bilen isimlerden biri de, Ağrı Merkez ilçesine bağlı Dambat köyünde ikamet eden Servet Seyhan’dır. Seyhan, yıllarca Âşık Şenlik, Sümmâni, Âşık Kasım gibi büyük söz ustalarının hayat hikâyelerini ve meclislerde söyledikleri şiirlerini hafızasına almaya çalışmıştır. Âşık Kasım ve Âşık Şenlik arasında geçen diyaloğu bize şöyle aktarmıştır;

“Garapapahlarıñ saz âşıḫları variydi. Sümmâni, Âşıḫ Şenniḫ gibi. Bir gün düġüne çaġırırler Âşıḫ Şenniġ’i. Oġlu Gasım varmış. Gasım deyir;

-Meñ de gelejem baba.

-Oġlum, sen gelme. Sen bilmiyorsun. Gelersiñ orda yaramaz şeyler söylersiñ. Milet saña güler. Gelme.

Babası gideñde bu da gelir. Babası düġünde bir gaç türkü söyleyeñde baḫır bu da arḫadan söyliyir. Babasıña laf atır. Babasıña diyor ki;

Gurşun çeker askeriñi basaram.

Hisar olar, etrafıñı sararam.

Tipi olar, şiddetimle eserem.

Soguḫ olar el, ayaġıñ donarsıñ baba.

Bu döñür baḫır gi bunuñ oġlu. O da diyer ki;

Esareti keyhudâr olañ olmaz haşeri.

Beygiriñ âleme toḫunur şeri.

Sen tipi olursañ meñ de çıḫmam dışeri.

Eser eser gendi gendiñe durarsañ oġul.

Babası sonra söyler Gasım'a;

-Ogul baḫ her yerde her türkü söylenmez. Sen baña bunnarı söylediñ baḫ sonra aldıñ lafıñı diyer.

İran Şahı Atatürk'e bir tane tay verer. Atatürk diyer;

-Bunuñ Arap olduġuñu nerden bileceyiz?

-Sen diġer beygirleriñ tayıñdan bir tane getir. Altı ay garannıḫta hiç yüz görmeden buña baḫ. Altı ay sonna dışarı bıraḫ.

Bu altı ay baḫır. Dışarı bıraḫır. O beygir gaçir, gidir. O Arap atı gelir gelir teḫrar ahıra girir.

-İşte Arap olduġu burdan bellidir.

Diyer. Esareti temizolan yannış yapmaz. Şennig de oña benzetmiş. Esareti keyhüdâr olañ olmaz haşeri demiş."(KK:41)

Seyhan'ın ileri yaşına rağmen hâlâ hafızasında sakladığı şiirlerden biri de kendisinin de yakasını tutan yaşlılık ile ilgilidir;

"Âşıḫlar yine biz ihtiyarlara bir türkü bestelemişti;
Yaşardı gözlerim, zay oldu işler.
Döḫüldü dişlerim, aġardı saçlar.
Gaçmaz oldu meñden yerdeki guşlar.
Ne duttun yaḫamı ay ihtiyarlıḫ.

Tüy döşeḫ yataḫta yatabilmirim.
Dayaḫsız adımım atabilmirim.
Üç aylıḫ sebi çocuġa yetebilmirim.
Ne duttuñ yaḫamı ay ihtiyarlıḫ.” (KK:22)

Ağrı Merkez’de yaşayan Tahir Usta lakabıyla tanınan Tahir Yılmaz da zaman zaman şiirler söylemekte ve saz şairlerinden dinlediği, okuyarak öğrendiği şiirleri topluma aktarmaktadır. Tahir, en çok da Âşık Elesker’den etkilenmiştir. Elesker’in küçük bir kızın kendinden yaşça çok büyük bir adam ile evlendirilmesi üzerine âşığın diline gelenleri şöyle aktarmıştır;

“Elesker baba anladar bir ufaḫ gızı bir yaşlı adama vermişler. Meğerse Elesker Dede’de oñu istiyermiş. Deyir;

-Elesker’e deyiñbeni filan yere verdiler. Gelsiñ düġünüme.
O da düġüñe gidir, diyir;
Bu gamlı günüme, müşgül ḫalıma,
İşideñde yazıḫ, bileñde yazıḫ.
Aġlasañ aġlardım meñ senden beter.
Daġladıñ sinemi, güleñde yazıḫ.

Bir merdi seveydiñ sırdaş olaydıñ.
Göñlüñ isyeñe peşkeş olaydıñ.
Guruyaydıñ sen de bir daş olaydıñ.
Bezenif bu ele geleñde yazıḫ.

Elesker durar mı metah satmasa.
İġit sarsıyar mı baḫtı yatmasa.
İki göñül birbiriñi tutmasa,
Alañda yazıḫtır, geleñde yazıḫ.” (KK:45)

Âşık Elesker’e olan saygısından yine diğer kaynak kişilerde de rastladığımız bir durum olan ismin sonuna baba yahut dede eklentisinin yapılması, Tahir’de de rastlanan bir durumdur. Âşığın bir başka şiiri olan “Dilleri” adlı şiirini şu şekilde aktarmaktadır;

“Ay gız seniñ ne vaḫtıñdır?
Kesifsen kısa tilleri.
İstiyem ki hetriñ soram.
Gorḫuram küse tilleri.

Yanaḫlarıñ küldü solmaz.
Goḫlasam yaram saġalmaz.
Gaşı cellâd, gözü elmas.
Baġrımı kese tilleri.

Bağman annar bağ ucuñdan.
Ayvanıñ, narıñ avcuñdan.
Elesker çeḫ yar ucuñdan.
Batıftır yasa tilleri.” (KK:45)

Tahir sadece usta malı şiirleri eberlemekle kalmamakta ayrıca “Yâdullah” mahlası ile zaman zaman şiirler yazmaktadır;

“Han Tebriz’e gedem Moğan güzeli.
Bir yandan gelmedi sorağan seniñ.
Gızardı sümbüller, açıldı güller.
Deyende Tebriz’e ayağan seniñ.

Layıḫtır hüsnüñü güllerlen beze.
Humar gözleriñe can gereḫ düze.
Gülistân baġıña çıḫ geze geze.
Terlesiñ yanaġıñ, puhahıñ seniñ.

Âşıḫ Yâdullah’am destan yazaram.
Başga güzellerden uzaḫlaşaram.
Öğülmenem dünyada minil yaşaram.
Bir gece mihmânıñ olanda seniñ.” (KK:45)

Ağrı’nın Merkez ilçesine bağlı Mengeser köyünde yaşayan İsmail Mengeser’de şiirler yazan, türküler besteleyip söyleyen bir kaynak kişidir. Bir düzenden yoksun bu şiirler, daha çok kişinin kendi derdini anlattığı ağıtlar gibidir. İsmail, dört kez evlenmiş

ama eşlerini bir bir kaybetmiştir. İsmail ilk eşini çok sevmiş fakat eşi kendisine hiçbir yakınlık göstermeyip, evlendikten kısa bir süre sonra hayatını kaybedince o da kendini şiire vermiştir. Bu şiir de hem çok sevdiği eşini kaybetmenin hem de yalnız kalmanın acısı ile yazılmıştır;

"Yara gurban,
Yaradana gurban
Bir söyle göreḫ hele ne söylürseñ?

Yüce dağlar başı dağda
Ceylan otlar sağı solda.
Ah canım, İsmail'iñ gözü yolda.
Yüce dağlar, yüce dağlar
Meñ ölem de kimler ağlar?

O gara gaşama yılan,
Dar geler de hamayılan
Mengeserli İsmail'em
Üzüñüz meñden niye döñdüz?

Kimiz molla, kimiz hacı.
Sizler de hagga duacı.
Siz de veriñ maña ilacı.
Merhem sürüñ yara meñim.
Ağlamaḫtır çaram meñim.

Gene geldi yaz ayları.
Tezelendi eski yaram.
Ilgın ılgın dalgalar var
Ağlamaḫtır çarem meñim.

Yüce dağlar yüce olur.
Gündüz gidir gece olur.
Bu ayrılıḫ neçe olur?
Aglamaḫtır çarem meñim.

O gara gaşa mayıl olam.
Derbederem hamayılam.
Mengeserli İsmaıl'am.
Üzüñüz meñden niye döñdüz?"(KK:30)

İsmail Mengeser, eşinin ardından çocuklarının da kendisini bırakıp farklı şehirlere göç etmesinden sonra artık derin bir üzüntüye boğulur ve çocuklarından ayrı kaldığı bir bayramda şu dizeler dilinden dökülür;

Maraş'ıñ dağlarıñ çıḫtım çıḫmaya.
Meñden selam söyle cümle gonşuya.
Gurbetçi işi belli olmaz belki gelemem.
Meñsiz geçen bayramıñız mutlu olsuñ ay oġul.

Gene yeşillendi dağlarıñ başı.
Üryamda görüyorum gorḫulu duşü.
Belli olmaz belki gidemem gurbetçi işi.
Meñsiz geçen bayramıñız mutlu olsuñ ay oġul." (KK:30)

Zaman zaman şiirler yazan kendini şair olarak değil dertli bir kul olarak tanımlayan bir diğer isim de Ağrı'nın Tutak ilçesine bağlı Ekincek köyünde ikamet etmekte olan Gamze Çelik'tir. Kendisi henüz on beş yaşındayken on bir yaşındaki eşine gelin gelmiş, iki çocuk birlikte bir ömrü paylaşmıştır. *"4.3.Masallar"* bölümünde anlattığı metinlere rastlanacak olan Çelik, eşini masallar ile büyüttüğü ifade etmektedir. İşte büyük bir bağlılığın sonuncunda eşini kaybetmenin hüznü ile şiirler yazmaya başlayan Çelik'in *"Yüce Dağ Başında"* adlı şiiri şöyledir;

"Yüce dağ başında tuttum oturdum.
Derdim elli idi yüze yetirdim.
Goca Loğman kimi hekim getirdiñ?
Ḫeç meñim derdimden bileñ olmadı.

Yüce daġ başıñda yaġmaz mı dolu?
Yârıñdan ayrılañ olmaz mı deli?
Günde üç, beş kere gördüġüm yari,
Şimdi aylar oldu görmüyom gayri.

Yüce daġ başıñda gar böliḫ böliḫ.
Esme seher yeli yüreġim deliḫ.
Yarınnan ayrılañ yaralı geyiḫ
Gül güleyiñ özlemiş meñ de yârımı.” (KK:36)

Bir âşık olmasa da zaman zaman gurbet, ayrılık, özlem gibi konularda dörtlükler söyleyen bir başka isim de Ağrı’nın Taşlıçay ilçesine bağlı Hıdır köyünde ikamet edip kısa süre önce hayatını kaybeden Niyazi Sevim’dir. Niyazi Sevim ata topraklarının bırakıp göç eden çocuğu için şöyle sitemkâr bir dörtlük düzmüştür;

“Ay oġul meñ görmedim seniñ gibi arsızı.

Arsız olufta itibârsızı

Hay aña goyuf gedirseñ meñ tutarsızı

Demirseñ mi elden ayıftı?”(KK:40)

Sevim, çok küçük yaşta babasız kalmış ve bu yalnızlığın acısını ömrü boyunca hissetmiştir. Bu acının izlerini şu dörtlükte görebiliriz;

“Atadan anadan meñ yetim galdım.

Beyliḫ nişânıñı golumdan aldım.

Ele gıymatlıydım, gıymatsız oldum.

Götürsünner esnaflar pazara meñi.” (KK:40)

Sevim'in kayda geçe birkaç dörtlüğünde de sevdiğine duyduğu özlem dile getirilmektedir;

"Ay ağalar, neylemişem neyliyem?
Gançar alam, gara bağım teyleyem.
Bir canım var, yâra gurban eyliyem.
Yâr eliñden düştüm âhu-u zâra meñ."(KK:40)

"Dağda ne var?
Dağda ne var?
Getme hayalli göñlüm.
Leylisiz dağda ne var?"(KK:40)

Görüldüğü üzere Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri şaire ve şiir oldukça önem vermektedirler. Bu sebeptendir ki bu havza da çok fazla âşık yetişmiş ve yetişmeye devam etmektedir. Kimi âşıklar kendisini yetiştirme gayreti içerisinde çabalarken, kimisi geleneğin zayıflamasından dolayı itibar görememek, destek olacak kimseyi bulamamak gibi sebeplerden dolayı saza ve söze olan ilgisini kaybetsede şiir söylemeye devam etmektedir.

Âşık edebiyatının değişen şartlar karşısında icra ortamlarını kaybetmesi, Ağrı için olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Günümüzde halk şiir temsilcileri düğünler, özel gün ve geceler ile radyo ve televizyon programlarında sanatlarını icra etmektedir. Bazı âşıklar şiirlerini, internet üzerinden yayınlamakta ve bu şekilde elektronik kültür ortamında geleneği gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmaktadırlar.

Yörede âşıklık geleneğinin gelişememesindeki en büyük sıkıntı usta-çırak ilişkisi ile yetişen âşıkların bulunmamasıdır. Gelenek görülerek, şahit olunarak değil sadece duyularak öğrenilmeye çalışıldığından eksik kalan noktalar bulunmaktadır. Yörede daha önce işlenen veya henüz keşfedilmeyen birçok âşık varken bu isimlerin maddi imkânsızlıklardan dolayı çalışmak, çocuklarına daha iyi bir gelecek sunmak, terörden dolayı yörede yaşanan istikrarsızlık, ailesinden kimsenin Ağrı'da kalmaması gibi sebepler ile göç etmesinden dolayı kendileri ile görüşme imkânımız olmamıştır. Bu yüzden bu coğrafya da yaşayan gelenek temsilcilerinin kesin sayısı bilinememektedir.

Yörede âşıklık geleneğini devam ettirenler dışında bir de içinden geldiğinde kafiyeli, ölçülü sözler söyleyen isimler bulunmaktadır. Bu isimlerden ulaştığımız, ulaşamadığımız onlarcası bulunmaktadır. Derleme yaptığımız süre içerisinde şuna şahit olduk ki, çalışma sahamız olan Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri şiir yazmasa bile şair yaratılışına sahip kimselerdir. Sohbetlerimiz esnasında söyledikleri sözlerde bile bir ahenk, bir uyumluluk bulunmaktadır. Pratik zekâları sayesinde hemen her olay üzerine söyleyecek özellikle mizâh kokan mânidar sözleri bulunmaktadır.

Yörede âşıkların söyledikleri şiirler tek tip türkü formunda söylenmektedir. Yörede âşıklık-ozanlık geleneğinin, bir yönüyle, şairliğe doğru yönelmektedir.

Yöre âşıkları hemen her konuda şiirlerini söylemiş ve kendi duygu ve düşünce süzgeçlerinden geçirip dizelerine ilmek ilmek işledikleri sözler ile topluma öncü olma işlevini devam ettirmiştir. Âşıkların şiirlerinde en çok işlediği konular;

Ağaç ve orman sevgisi

Allah'a yalvarış ve dua

Annelik ve annenin yüceliği

Dinî-tasavvufi mevzular

Dünyanın geçiciliği

Emanete ihanet etmemek

Geçmişe özlem

İnsan haklarına saygı ve insana duyulan sevgi

Kader karşısında insanın acizliği

Kul hakkı

Milli hisler ve Atatürk sevgisi.

Vatan, millet ve bayrak

Vefasızlıklar üzerine yaşanan hayal kırıklıklarıdır.

4.6.Halk Türküleri

"Halkın ruh halini, derdini, neş'esini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece ölçüsüyle, bir veya dört mısralı bentlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen, manzum ve ezgili anonim ürünlere 'Türkü'" denir (Kaya, 1999, 132).

Boratav, "...her zaman bir ezgiye koşulmuş olan şiirler..." olarak nitelendirip, türkününbir tür olmadığını ifade etmiştir (Boratav, 1982: 150).

Ögel, "Destan musikisi, halk musikisinin temeli, onu bozulmadan koruyan, özü ve sözü ile zamanımıza getiren bir direktir" (Ögel, 1987: 431) olarak tanımlamış ve destanların da bir türküye söz olabileceğini belirtmiştir.

Dilçin, "Türkü, türlü ezgilerle söylenen bir anonim halk şiiri nazım biçimidir." Tanımlamasından anlaşılacağı üzere türkünün bir nazım biçimi olduğunu savunmaktadır (Dilçin, 2000: 289).

Çobanoğlu, Türk Yurdu Dergisi'nin "Türkü Özel Sayısı'nda "Türkü" sözünün "Türk Küyi-Türk Küyü" ifadesinden hâsıl olmuş "Türk Ezgisi" anlamına geldiğini ifade etmiştir (Çobanoğlu, 2010: 47).

Geçmişten bugüne toplum hafızasında yer edinen türkülerin doğuşu hakkında Yakıcı şu tespitlerde bulunmaktadır; "Türkülerin milattan sonraki yıllara indirgenmesi düşünülmemelidir. Çünkü bilim adamı ve araştırmacıların bilgi ve görüşlerinden hareketle ortaya çıkan sonuç, "Türkü"lerin tarihinin Türk tarihinin oluşum dönemlerine kadar çıktığı yönündedir. Bu durumda "Türkü"lerin doğuşunu ozanlık geleneğinin de doğuşunda etkili olan av, sığır, şölen gibi mitolojik törenlerde aramak gerekir. Çünkü o törenlerde ozan,

kam, baksı, şaman gibi sanatçıların tören anında söyledikleri ölçülü ve ezgili sözler, "Türkü"nün ilk örnekleri olarak kabul edilebilir" (Yakıcı, 2013: 70).

Türkü denildiğinde akla ilk gelen şey ezgidir. Ezgi ile sözleri birbirini tamamlayan iki öğedir. Türkünün daha kalıcı olması ezginin varlığıyla mümkündür. Fakat ezgiye güzellik katan da sözlerdir (Albayrak, 2009:142-159).

Bu konuda Özbek; "Türkü halk şiirinde özel bir biçimin adı olmakla birlikte, halk, mani, türkü, koşma, divan, gazel ve benzerleri gibi halk şiirinin her biçimi ile kırık hava şeklinde okunmuş sözlü ezgilere türkü denmektedir" diyerek, türkünün esas öğesinin söz olduğunu söylemektedir (Özbek, 2010: 20).

Türküler halk edebiyatı sahasında çalışan kimseler tarafından ezgileri bakımından uzun havalar ve kırık havalar olarak tasniflenmektedir. "Uzun havalar"; ölçü ve ritim bakımından serbest olmasına karşın kırık havalar; ezgi yönünden belli usulleri olan türkülerdir (Kaya, 2004: 225-226).

Türkülerin incelenmesi için sadece müzisyenlere değil toplum bilimcilerin ve diğer bilim insanlarına da görev düşmektedir. Çünkü türküler, sadece bir folklor malzemesi değil, toplumun kendini anlattığı yapılardır. Bu nedenle toplumun kökleri oluştukları toplumun içindedir(Gökçe, 1982: 11-13).

Zamanla türkülerin söz ve ezgilerinde değişimler meydana gelebilmektedir.Değişimi daha az olan ve halkarasında uzun yıllar yaşayabilen türküler genellikle kahramanlık, efsaneleşmiş büyük aşk ve felaket ve Bektaşi-Alevi semah türküleridir. Daha dar bir çevrede içerisinde yayılmış, küçük bir grubu ilgilendiren türküler ise toplumda kalıcılığı yakalayamamaktadır (Uğurlu, 2009: 151-152).

Tarihsel süreçte insanlar ile birlikte türküleri de taşınmıştır. Bu nedenle aralarında yüzlerce kilometre olan farklı illerde dahi benzer türkülere rastlanabilmektedir (Turhan, 2003: 11).

Güven, türkülerin yayılmasında etkili olan başlıca faktörleri gezgin halk ozanları, askerlik, kervanlar, göçler, düğünler, göçerler, ziyaretler, seyyar satıcılar, gezginler, gurbetçiler ve memurlar olarak belirlemiştir (Güven, 2009: 44-50).

Türküleri konularına göre sınıflandırmak oldukça zor bir iştir. Çünkü türküler içerisinde birden fazla konuyu barındırabilir. Türküleri sınıflandıramamanın bir diğer sebebi de türkülerdeki dinamik yapıdan kaynaklanmaktadır. Öyle ki bazı türküler hem ağıt hem de tören türküsü olabilmektedir (Başgöz, 2008: 33).

Türküler binlerce yıldır Türk halkının tercümanı olmuştur. Bazen söylenemeyeni söylemiş, bazen güldürmüş bazen ağlatmıştır. Bu çalışmada incelenen türkü temaları hakkında şunlar söylenebilir;

Yörede derlenen türkülerde en çok işlenen konu, aşk ve sevgidir. Halk bu türkülerin hemen hepsini ezbere bilmekte birçok vesile ile çeşitli mekânlarda okuyup söylemektedir;

"Sudan geleñ nazlı dilber
Gelir sallana sallana.
Baḫirem cilveñ azdır dilber
Gelir sallana sallana.

Sen diyirsen toyumuz olsuñ.
Hele dur yazdır dilber.
Gelsiñ güzümüz günümüz,
Hele dur yazdır dilber." (KK:22)

Gurbet temalı türkülerin oluşumunda, göçün insanda meydana getirdiği özlem duygusununbüyük rol oynadığı görülmektedir;

"Ayvanıñ altıñdan ketçim.
Eyildim suyunnan içtim.
Meñ bu yere garip düştüm.
Garibem vatanım yoḫtur.
Düşmüşem gurbet ellere.
Alıf da satañım yoḫtur." (KK:22)

"Maraş'ıñ dağlarıña çıḫtım çıḫmaya.
Meñden selam söyle cümle gonşuya.
Gurbetçi işi belli olmaz belki gelemem.
Meñsiz geçeḫ bayramıñız mutlu olsuñ ay oğul.

Gene yeşilleñdi dağlarıñ başı.
Üryamda görüyorum gorḫulu duşü.
Belli olmaz belki gidemem gurbetçi işi.
Meñsiz geçeñ bayramıñız mutlu olsuñ ay oġul.”(KK:30)

Türk ulusunun vatan sevgisi ya da askere giden kimseyeduyulan özlem türkülerde sık işlenen bir diğer konu olarak dikkat çeker. Bu türküler kimi zaman asker annesinin, genellikle de askerin sevdiği tarafından ile dile gelmiştir;

“Bayburd’uñ ince yoluñda yoluñda
Bir üzüm buldum dalıñda dalıñda.
Şen ol Bayburt şen ol sende neyim galdı?
Yaḫlaştı askerliḫ bir senem galdı.

Bayburd galesiñde işliġim galdı.
Yaḫlaştı askerliġim beş günüm galdı.” (KK:22)

“Sarayıñ önüñde uzandım yattım.
Sarayıñ önüñü bostan ederler.
Yârım gırḫ dogguzda asker ederler.
Yârımı dillere destan ederler.” (KK:31)

Türkülerde sadece ölen kişi arkasından duyulan acı değil,geride kalanların endişeleri ve ölümle beraber geride kalanlar için artan hayat sorunları işlenmektedir. Yörede söylenen şu türkü de ölümün ardından kişinin sevdiğine duyulan özlemin izlerini taşımaktadır;

“Yüce dağlar başı dağda
Ceylan otlar sağı solda.
İsmail’iñ gözü yolda.
Yüce dağlar, yüce dağlar
Meñ ölem de kimler ağlar?

O gara gaşama yılan,
Dar geler de hamayılan
Mengeserli İsmail'em
Üzüñüz meñden niye döñdüz?

Kimiz molla, kimiz hacı.
Sizler de hagga duacı.
Siz de veriñ maña ilacı.
Merhem sürüñ yara meñim.
Aġlamaḫtır çaram meñim.

Gene geldi yaz ayları.
Tezelendi eski yaram.
Ilgın ılgın dalgalar var
Aġlamaḫtır çarem meñim.

Yüce dağlar yüce olur.
Gündüz gidir gece olur.
Bu ayrılıḫ neçe olur?
Aglamaḫtır çarem meñim.

O gara gaşa mayıl olam.
Derbederem hamayılam.
Mengeserli İsmaıl'am.
Üzüñüz meñden niye döñdüz?"(KK:30)

İş türküleri, topyekûn yapılan işlerde gayrete getirici, çalışmayı zevkli hale getirici roller üstlenir. Yörede bu tarz işler yapılırken "Bar" tutulmakta ve hep bir ağızdan dile getirilmektedir;

“Değirman undan döña.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Değirman undan döña.
Ölürem ay gız göz eyleme.
Döner kendi kendiñe.
Aman gızlar naz eylemeñ.

Değirman üş dolañır.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Suyu sarhoş dolañır
Ölürem ay gız göz eyleme.

Değirman üstü çiçeḫ.
Aman gızlar naz eylemeñ.
Oraḫ getir, gül biçeñ.
Ölürem ay gız göz eyleme.” (KK:21)

Yörede söylenen türkülerde yörenin geçim kaynağı olan hayvancılık ve tarım ile ilgili terimlerin varlığı dikkat çekmektedir;

“Çimende sürü gazlar
Hop gülüm nanay nanay.
Çimende sürü gazlar
Şegülüm şengülüm şengülüm nanay nanay.

Ganatları beyazlar
Hop gülüm nanay nanay.
Ganatları beyazlar
Şegülüm şengülüm şengülüm nanay nanay.” (KK:21)

“Bu gelen naḫır mıdır?
Ay maral, maral, maral.
Saralar taḫır mıdır?
Ay maral, maral, maral.

Dediler yâriñ gelir.
Ay maral, maral, maral.
Menziliñ yaḫın mıdır?
Ay maral, maral, maral.” (KK:31)

Yörede derlediğimiz bazı türkülerde yörenin iklim şartları, köylünün günlük uğraşları ile ilgili geleneksel söylemler yer almaktadır;

“Bu dere buz bağlamış.
Yelelo yelli yeli can.
Suyu yarpuz bağlamış.
Yelelo yelli yelli can.

Meñi bir gelin vurdu.
Yelelo yelli yelli can.
Yaramı gız bağlamış.
Yelelo yelli yelli can.

Naḫır gelir iz eyler.
Yelelo yelli yelli can.
Ayağıñı toz eyler.
Yelelo yelli yelli can.

Bu çayır ala çayır.
Yelelo yelli yelli can.
Başıma bela çayır.
Yelelo yelli yelli can.

Buradan bir gınalı gız gider.
Yelelo yelli yelli can.
İnşallah bize gider.
Yelelo yelli yelli can.” (KK:31)

“Atıñ boynu gantarma
Yar, yar, yar amman.
Çeḫ yolları otarma.
Yar, yar, yar amman

Atın boynuñda başnıḫ
Yar, yar, yar amman.
Nerden geliñ gardaşlıḫ?
Yar, yar, yar amman

Güzel bajıñ varısa
Yar, yar, yar amman
Saña vereyim harçlıḫ
Yar, yar, yar amman.” (KK:31)

“Bar” denilen halay tarzı oyun oynanırken kız ve erkeklerden veya sadece erkeklerden oluşan topluluk karşılıklı olarak aynı veya benzer türküleri söylemekte ve oyun böylece devam etmektedir. Aşağıdaki örnekler bu tarz türkülere verilebilecek örneklerdendir;

“Tutuñ halay dizilsiñ.
Aman esmeli dağlar.
Tutuñ halay dizilsiñ.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Beri de şallı dizilsiñ.
Aman esmeli dağlar.
Beri de şallı dizilsiñ.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Bu dereniñ uzuñu.
Aman esmeli dağlar.
Kıramadım buzuñu.
Oy gurban kesmeli dağlar.

Aldım Çerkez gızıñı.
Aman esmeli dağlar.
Çekemedim nazıñı.
Oy gurban kesmeli daglar.” (KK:21)

“Dam üstüñde damımız
Boş galdı hırmanımız.
Sen ordan gel, meñ buradan
Kör olsuñ düşmanımız.

Dam üstüñde sarı gaya
Yel vurdu saldı çaya.
Emeḫ çeḫtim, yâr sevdim.
Emeğim çıḫtı zaya.” (KK:22)

Bu karşılıklı türküler söylenirken kimi zaman birbirine içini açamayan sevdalı gençler birbirleriyle söyleşirler. Yörede türküler aslında kendini ifade etme biçimi olarak karşımıza çıkar. Kaynak kişi bu durumu şöyle açıklamaktadır;

“Şimdi gız oğlan isteyeceḫ barda. Gız güzel gız ama oğlan girişemir bir şey demeye. Orda diyer;

İstanbul’dan geleñ Tatar,
Gamçısıñ atar tutar.
Bajım burada yolcu nerde yatar?
Gondur beni allı gelin.” (KK:22)

O da cevap verer;
İstanbul’dan geleñ Tatar,
Gamçısıñı atar tutar.
Yolcu olañ handa yatar.
Emrederseñ ey gardaşım.

Orda birbirleriñe göñül vererler. Orda müşahade edilirdi bazen. Aynı ahşamnan iş olardı.” (KK:22)

Bu türkülerde sevdiğinden ayrılan kimsenin feryadı ve üzüntüleri de dile getirilir. Fakat anlatılanlar hüzünlü olmasına rağmen ritim oldukça hızlı ve hareketlidir;

"Çimen yeşil, gül sarı
Hop gülüm nanay nanay.
İtirdim nazlı yârı
Hopgülüm hopgülüm hopgülüm nanay nanay.
Aġlarım zâri zâri
Şengülüm nanay nanay." (KK:21)

Yörede geleneksel yaşam tarzına bağlı olarak bazı zorunluluklar meydana gelmektedir. Düğünlerde gelin olan kız oyuna çıkarken bile büyüklerinden izin almakta ve izin verildiği takdirdeoyuna kalkmaktadır. Bu türküler "Gelin oy gel bara, gel bara" gibi davet nakaratları içeren güzelleme tarzındaki dörtlüklerden oluşmaktadır;

"Gelin gel bara gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.
Gelin barda, bar başıñda.
Duruñ baḫıñ gaç yaşıñda.

Gelin barda tekerleñdi.
Öptüm aġzım şekerleñdi.
Gelin oy gel bara, gel bara.
Öldüm yalvara yalvara.
Gelin diyer hani anam.
Kaynanañdır seniñ anañ.
Kaynanandır seniñ anañ.
Gelin oy gel bara, gel bara ." (KK:21)

Türküler hemen hemen bütün yöre halkı tarafından ezbere bilinmekte ve her biri farklı bir ezgi ile söylenmektedir. Kaynak kişi bu durumu şöyle açıklamaktadır;

"Bunnarı söyler oynarlardı. Biri buñu söyler diġeri teḫrar ederdi. Döndere döndere söylerlerdi. Hepsiniñ ayrı ayrı makamı vardır. Her türkünüñ kendiñe göre makamı var. Ses

yoḫudu, seda yoḫudu. Çoluḫ, çocuḫ kimseniñ sesi çıḫmazdı. Şimdiki düğünnerde türkü söylener ama sesden gulaḫ işidir mi? Herkes bunnarı ezbere bilerdi. Erkeḫler gendileriñe söylerdiler." (KK:31)

Türkülerin şekil özelliklerine geldiğimizde genellikle dörtlükler kimi zaman da beş, altı mısradan oluşan parçalar olduğunu görürüz. Genellikle sekizli hece ölçüsü ile söylenmekte aaaa, aabb, abab şeklinde kafiyelenmektedir. Türkülerde bağlantının sağlandığı hemen her dörtlükte tekrar eden "Gelin oy gel bara, gel bara", "Aman gızlar naz eylemen", "Gülüm eylen eylen eylen", "Ay maralım maralım", "Yar, yar, yar amman", "Yelelo yelli yeli can" "Şengülüm nanay nanay" gibi nakaratvâri kalıp ifadeler bulunmaktadır. Genellikle sade ve anlaşılır bir dil ile söylenmektedirler. Yine türkülerde kişilerde heyecan duygularını en üst seviyelere çıkaracak "ay, aman, oy" gibi ünlem cümleleri bulunmaktadır.

4.7.Fıkralar

Fıkralar, çok geniş bir coğrafyada binlerce yıldır varlığını sürdüren halk edebiyatı ürünleridir. Türk halk fıkralarında Orta Asya'dan getirdiklerimizle beraberİslâmiyetin etkisi ve geçmiş medeniyetlerin kültürlerinin izleri de bulunmaktadır (Başgöz,1986: 138-144).

Fıkralar, on üçüncü yüzyıldan itibaren bazı dinî öğretilerin halka daha kolay bir şekilde öğretilmesi için dinî, ahlakî ve tasavvufî nitelikli eserlerde sıklıkla kullanılmıştır. On altıncı yüzyıldan sonra fıkra yerine"letaif", fıkraların toplanıp yazıldığı dergilere de"letâif " adı verilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru "fıkarat"terimi de bunlara eklenmiştir. Avrupalı araştırıcılar onuncu yüzyıldan sonra realist, güldürücü hikâyeleri "anectode"olarak nitelendirmiştir. Fıkra bugün, halk edebiyatımızda güldürücü kısa hikâyeler için kullanılan bir terimdir (Yıldırım, 1976: 4-5).

Elçin fıkrayı şöyle tanımalar; "umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle hisse kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizâh, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere fıkra denir" (Elçin, 2004: 566).

Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lügat-it Türkte verdiği “kör” ve “külüt” sözcükleri fıkra yerine kullanıldığını ifade etmektedir.İslâmiyet öncesinde “külüt” ve “küg” olarak adlandırılan fıkralar için daha sonraları “atife”, “nükte”, “hikâye”, “mizâh”, “destan”, “lussa”, “masal", “saka” gibi kavramlar da eklenmiştir. Türk dünyasında fıkra için “latife”, “erteki”, “ana”, “nükte”, “yomak”, “değişme”, “şorta söz”, “küldirgi”, “anekdot”, “mezek” gibi adlandırmalar yapılmıştır (Oğuz, 2016:200).

Fıkra, Türkçe sözlükte “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik” olarak tanımlanmıştır. Kültürün gelenek yoluyla yaşandığı ve safiyetle muhafaza edildiği eski toplumumuzda fıkralar, bazen şen bir kahkaha, bazen buruk bir istihza biçiminde dudaklardan dökülür, sohbet meclislerini renklendirir (Özkan, 1982: 163).Fıkralar bu yönüyle içinde yaşatıldığı toplumun duygu ve düşünceleri, zekâsı, espri anlayışının göstergelerinden biridir.

Yıldırım ise fıkrayı “hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isim” (Yıldırım, 1999:3) olarak tanımlamaktadır.

“Milletimizin zekâ parıltıları olan fıkralarımızı temsil eden fıkra tiplerinin neler olduğunu anlatabilmek; başka bir deyişle sözlü ve yazılı gelenekte belli şahıslar etrafında teşekkül etmiş fıkralar ile bu fıkraların kahramanlarını tanıtabilmek için ya coğrafi mekâna veya fıkraların temsil ettiği zihniyet ve davranışa yahut da tipe göre birbirinden ayırmak, tasnife tabi tutmak zarureti vardır” (Özkan, 1982: 135).

Fıkranın diğer türlerden ayrı bir tür olarak kabul edilip hakkında yapılan bilimsel çalışmaların yoğunlaşması 1950’lili yıllarda olmuştur. Bu dönemden günümüze kadar özellikle fıkralar üzerindebirçok araştırıcı ve bilim adamı çalışmıştır. Pertev Naili Boratav, Saim Sakaoğlu, Şükrü Elçin, Şükrü Kurgan, Dursun Yıldırım gibi birçok bilim adamı ve araştırıcı tasnifler yapmıştır.

Dursun Yıldırım, fıkraları bütün temsil ettiği zihniyet ve davranışlara ve fıkra tiplerine göre iki ana grupta tasnif edilebileceğini söyler (Yıldırım, 1999: 17).

Pertev Naili Boratav ise Türk fıkralarını:

a) Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar

b) Belli toplumluk tipleri, ortadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar (Boratav, 1969: 93) şeklinde iki grupta tasnifler.

Elçin fıkraları konuları bakımından ise şu şekilde tasnif edilmiştir;

a)İdare edenlerle idare edilenler arasında

b) İnançlarla dinî adet ve merasimlerle, yasaklara dair davranışlar üzerine

c) İçtimâî, iktisadi ve siyasi görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar (Elçin, 1986:566).

Fıkraların kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. Fıkralarsayıca fazla olmaları, çok çeşitli mekânların anlatılmaları ve dinleyici kitlelerinin fazla olması diğer türlerden ayrıldığı noktalardan bazılarıdır. Fıkraların diğer özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1) Fıkralar günlük hayatın içinden konular işler. Bu nedenle konu çeşitliliği fazladır.

2) Mensur şekilde söylenen, kısa anlatılardır.

3) Fıkralar, bir toplumun olaylara nasıl değerlendirdiğini anlamak açısından önemlidir.

4)Fıkralar genellikle yaşanmış olayları konu olarak bünyesine almaktadır.Yaşanmış bu olaylar zamanla dilden dile dolaşarak toplum hayatında yayılma imkânı bulmaktadır.

5) Fıkralarda Türk halkının mizaha bakışını ve hoşgörüsünü görülmektedir.

6) Fıkralar ilk olarak kişisel yaratmalar olarak karşımıza çıkarken zamanla anonimleşirler.

7)Az sözle çok şey anlatabilen fıkralar toplumun estetik anlayışını yansıtmaktadır.

8) Fıkralarda düşünceler, karşıdaki kişiyi incitmeden, söz oyunları ile ifade edilir. Bu yönüyle fıkralar; anlama, anlamlandırma, problem çözme gibi özellikleri içerisinde barındırır. Bu şekilde fıkra dinleyicileri hem gülmekte hem de düşünmektedir (Aslan, 2008: 293; Artun, 2007: 145-159).

9) Fıkrada kullanılan anlatım kalıpları, alışılmışın dışında ve şaşırtıcı bir nitelik taşımaktadır.

10)Fıkralar, eleştirel bir türdür. Toplumsal düzende yaşanan aksaklıklar, bireysel kusurlar, eşitsizlikler, adaletsizlikler ve daha nice unsur eleştirel bir dille, ironik bir şekilde dile getirilir (Tuğlacı,1972:17).

11)Türk edebiyatında fıkralar genellikle bir tipe bağlı olarak anlatılmaktadır. “Fıkra tipi” halk arasında, halkı temsil eden karakter ve fıkranın başkahramanıdırBu şahıs, içinde yaşadığı toplumun duygu ve düşünce yapısını temsil eden bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır (Çıblak ve Kırmızı, 2016: 31). Gerçek hayatta var olan ve toplumun ortak değerlerini temsil eden bu karakter, toplumun özelliklerini ne kadar doğru yansıtırsa o derece yayılmakta ve kalıcılığı yakalamaktadır. Bu özellikleri taşıyan tipler toplum hafızasında ve dilinde ebediyen yaşamaktadır (Yıldırım, 1999:18).

Türk fıkralarında en yaygın kullanılan tipler; Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Kemine, Esenpulat, Ahmed Akay, Aldan Köse’dir. Bu tiplere fazla yaygın olmamakla birlikte Öküz Mehmed Paşa, Koca Ragıp Paşa, Fitnat Hanım, Haşmet ve Pinti Hamdi vb.dir (Elçin, 1998: 567).

Şüphesiz Anadolu coğrafyasında oldukça güçlü bir şekilde kendine yer edinmiş en büyük fıkra tipi Nasreddin Hoca’dır (…) Nasreddin Hoca fıkraları hudutlarını çizdiğimiz bütün Türk yurtlarında hem sözlü hem yazılı gelenekte günümüze kadar yaşama imkânına

sahip olmuştur. Bunda Nasreddin Hoca'nın halkın maşeri şuurunda kuvvetli ve ebedi bir tip olarak teşekkül etmesinin önemi büyüktür. Başlangıçta onun şahsiyeti etrafında teşekkül eden fıkralar, zamanla çeşitli yörelerin sözlü geleneğindeki temsil gücü zayıf tiplere bağlı olarak ortaya çıkan fıkraların ilavesiyle de zenginleşerek günümüze ulaşmıştır. Tabiatıyla folklor ürünlerinde zayıf tiplere bağlı olarak ortaya çıkan anlatmalar bir süre sonra kuvvetli tipe mal edilerek nakledilmeye başlanır. Bu husus başka milletlerin sözlü edebiyatında da karşılaşılan bir durumdur (Özkan, 1996: 195).

Fıkralar, halk edebiyatı araştırıcıları tarafından konuları ya da tipleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Sait Uğur, Mehmet Tuğrul, Pertev Naili Boratav, Saim Sakaoğlu, Şükrü Elçinve Dursun Yıldırım'ın tasnif çalışmaları bunlardan bazısıdır. Bu çalışmalar içerisinde en kapsamlı fıkra tipi tasnifi Dursun Yıldırım'a aittir (Yıldırım 1999: 24-32).

1.Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler

2.Zümre tipleri

3.Azınlık tipleri

4.Bölge ve yöre tipleri

5.Yabancı tipler

6.Gündelik tipler

7.Moda tipler

Söze giriş mahiyetinde bütün bu bilgilerden sonra çalışma sahamız olan Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da fıkra anlatma geleneği çok canlı bir şekilde devam ettiğini söylemek lazım gelmektedir. Günlük hayatta konuşmaya renk katmak; karşıdaki dinleyici kitlesini uyarmak ve eğlendirmek amacıyla sık sık fıkra anlatma yoluna gidilmektedir. Ayrıca kahvelerde, aile toplantılarında, düğün, bayram gibi özel zamanlarda ve yeri geldiği her zaman da bir olay üzerine uygun bir fıkra söylenmektedir. Yörede anlatılan fıkraları ve özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür;

1)Fıkralar, bir ya da daha çok olay üzerine kurulabilmektedir. Yörede derlenen birçok fıkra kısa bir biçimde iletmek istediği mesajı vererek son bulmaktadır. Bu tip fıkralar genellikle dar vakitlerde, bir olay üzerine söylenen türdendir. Zaten fıkralar, atasözleri ve deyimler gibi az sözle çok şey anlatabilen anlatı türlerindendir. Aşağıda bu tip kısa fıkralara birkaç örnek sunulmuştur;

1. Fıkra

"Terekeme askere gidiyir. Gomutan buñu çağıriyir. Diyir ki: oğlum her tarafiñ düşman olsa sen ne yapacañ?

Oğlan:

-Ay meñ ne galacam?

-Dört tarafın düşman olsa seni çembere alsalar sen ne yapacañ?

Oğlan diyir:

-Ay gomutanım ne oldu? Gıyamet meñim başıma mı goptu?"(KK:10)

2. Fıkra

"Fakir bir aile ama çoḫ fakir. Oğluñu evlendireceḫ. Garısıyla gonuşur müşâvere ediyiler. Adam diyir ki:

-Ay arvat elimizde bir eşşeg galıf. Ne galacaḫ? Gel biz bu eşşegi sataḫ gedâyı evlendireḫ ya.

Tabi oğlan buñu eşidir. Aradan bir iki gün geçir. Bakir ki bu meseleyi hiç konuşañ yoḫ. Ne merkebi satañ olmuş ne babası anası gonişir. Anasıña yanaşır diyir:

-Ay ana gurban oliyim babamlan niye eşek gonuşmirsiñiz aḫşamları?"(KK:11)

"Adam öküzüñü itiriyor. Türkü söyleye söyleye gidiyor. Orda biri görür diyir ki;

-Yahu sen niye türkü söylirsiñ?

-Meñ ökzülerimi itirdi.

-Ya gardaş seniñ türkü söylemeñ gereḫmiyor. Seniñ aġlaman gerekir.

Diyir ki;

-Şurda bir dere galdı oruya da baḫım. Eġer yoḫsa oturuf aglamama sen o zaman baḫ.”. (KK:31)

Bu fıkralarda dikkat çeken bir diğer husus da köylünün hayatının vazgeçilmez bir parçası olan öküz, eşek gibi hayvanlara fıkralarda oldukça fazla yer verilmesidir.

2)Fıkralarda insan-insan, insan-toplum karşıtlıklarından doğan çatışmalar bulunmaktadır. Yörede anlatılan fıkraların bir diğer özelliği de gerçek hayatta olduğu gibi birçok tezatlığı içerisinde barındırmasıdır;

3. Fıkra

“Lele dava vekilliği yapmaktadır. Köylüsü dardadır Ay lele bizim gedeyi kurtar saña sekgiz tosun verejem

-Cürümü nedi?

-Vallah cürümü yoḫdu. Ne teher işdi annamırem. Sallandıracaḫlar gedeyi Sen bilerseñ ḫeç olmazsa mehebbete çöyür.

Dava günü gelir lele mahkemeye girer. Mahkeme biter dışarıda köylüler meraḫla beklemektedir. Lele ter gan içiñde dışarı çıḫar

-Gözüñüz aydıñ.

Mendiliyle alnıñdaki teri silerek:

-Onnar dedi berât... Meñ dedim müebbet. Onnar dedi beraât meñ dedim müebbet... Sonuñda hâkimi gılıkladım.” (KK:37)

3)Fıkralarda her olayda farklı kişiler yer almakta olay içinde yer alan kişiler sorunları karşılıklı konuşmalarla aydınlığa kavuşturup bir hüküme bağlamaktadır;

4. Fıkra

“Bizim köyde Pür Veli diye bir adam vardı. Bir de gomşuları Gamber varmış. İkisi duvarıñ dibiñde oturuyor. Aferdersiñiz köpek bizim damlarıñ üstüñe çatı olmadığı için dama çıḫıyor. Bir yeri dırmalargen başıña bir daş geliyor. Gamber, Pür Veli’ye diyor ki;

-Ulan alçaḫ oġlu alçaḫ, niye başıma daş attıñ?

O oña alçaḫ oġlu alçaḫ deyende Gamber’e –Gamber de uzun boylu- Gamber de diyor ki;

-Ay millet geliñ hele.

Millet gelir toflanır. Ayaġa galḫırlar. Gamber sorur;

-Bu mu alçaḫ oġlu alçaḫtır meâ mi? Hele bir baḫıñ.

Döñer Pür Veli’ye diyer;

-Ulan alçaḫ oġlu alçaḫ, meñ atmadım taşı. Köpoġlu köpeñ atmıştır.” (KK:32)

4)Fıkraların merkezini gerçek hayattan alınmış olaylar oluşturduğu için, kişiler gerçek birer karaktere sahiptirler. Yörede derlenen bazı fıkralar halkın yaşadığı olayların dilden dile aktarımı ile oluşmuştur. Bu olaylar olaya şahit olan yahut olayı bir başkasından duyan bir şahıs tarafından sözlü bir metin haline getirilmekte ve olay çeşitli vesileler ile anlatılarak toplum içerisine yerleşmektedir. Yörede her gittiği yerde kendisinden fıkra anlatılması istenen bazı anlatıcılar bulunmaktadır. Aşağıdaki fıkra metinleri de gerçek hayatta yaşanmış bir hadisenin mizâhi şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Fıkra

“Toḫatta sorirler muhaciriñ içiñde pehlivan varmış. Diyirler; vallah Koroğlu’nuñ bulaġıña guzu sulamaya getti.

Oñu da tanıyır, bilirler, gelirler. Böyle dedem de o gadder güşlü ki. Eyle bakirler. Diyirler;

-Amca gusura baḫma siz muhacirsiniz size toḫunmaḫ şerren de hatadır. Ama içiñizde bir pehlivan varmış. Sizden bir bilgi alaḫ.

-Güleşir miseñ onuñla?

-Güleşirem.

Halbuki adamıñ çalı gader yoḫ. Ama dedem de çoḫ ajayip güşlü.

-Peki burada beḫleyin oğlum. Buradan guzuyu bir yuḫarı vuram.

Allah’ıñ yapacaġı. Yuḫarıda çeşmeniñ üstünen bir söġüdüñ dalıña el atıyor ki guzular uḫarılanıyir söġüt küt dibiñden kopuğor gelir. Deyirler;

-Bu adamıñ goluñu, beliñi gırar.

Bu az uḫarı gidende adamlar gaçir gider. Meġer söġüt eskiden yaralıymış, söġüt gopufmuş, eliñi dala atınca gopup gelmiş.” (KK:22)

5)Fıkralarda ince bir mizâh, keskin bir alay veya hikmetli bir söz mutlaka yer alır. Aşağıdaki fıkra metni de Karapapak-Terekemeler arasında söylenen “Küçüḫ gız gapıda gocoyu beḫler. Böyüḫ gız çıḫar bajayı beḫler”sözünün mizâhi bir şekilde ifade edilmiş halidir.

6. Fıkra

“Gız çocuḫ, erkeh çocuḫ ayırmaḫ şeriatımız da yasaḫ olan bir şeydir. Bizde yoḫ ta bu çevrede gızıñ farḫı var. Bir gün bir adam geliyir bir eve. Oġluñu evlendirmeye cıḫıyır. İçeri gireñde gavaġıña bir gız çıḫıyır.

-Sen kimseñ?

-Meñ bu evin gızıyam.

Daldan bir ses geliyir;

-Gız kimdi o?

-Ana misafir geldi.

İçeri girer girmez. Diyer;

-Abla bu eviñ sahibi miseñ?

-Evet.

-Bu kimdi?

-Meñim gızım bu da.

-Meñ ilḫ olaraḫ gördüġüm gızı istemeye yemin işmijem. Allah’ıñ emrinnen, peygamberiñ şeriatinnen bu gızı meñ oġluma istiyirem.

-Oldu, olur .

Diyir hemen veriyir. Böyüḫ gız geliyir. O da sorur;

-Ne oldu ana?

-Gızım bajıñı aaa bu adamıñ oġluña verdim.

Adam diyir ki;

-Bu kimdi?

-Bu da meñim böyüḫ gızımdı.

-Bajı ḫeç küsmeyiñ Allah'ıñ gaderi öyledir. Küçüḫ gız gapıda gocoyu beḫler. Böyüḫ gız çıḫar bajayı beḫler. Bu gapıyı beḫliyir sen gaybettiñ der." (KK:22)

6)Fıkralar genellikle mensur olarak icra edilmekle birlikte içerisinde manzum parçalar bulunabilir;

7. Fıkra

Gış günüdü. Havada biraz yağış var. Gar yaġar inceden. Terekeme çoḫ uyanıḫ diyir:

-Vallaha iyi oldu. Aya gar yaġdı. Ben gidiyim gomşudan biraz goyun moyun çalayım getiririyim. Götürüyüm meñ bunları satayım birkaç gün sonra. Nasıl olsa gar yaġir. Sabağnanda galkacaḫ gar yaġar gapadıf yolları.

Terekeme geder açar gapıyı on tane koyunu geterer içeriye doldurar. Ḫikmet-i ilahi sabağnan galkıyır baḫıyır hava açmış.

Kürd oldu buna bir şer vazgeçmiyir gidir. Buñu şikayet edir buñu neyse eskerler görüriyir. Ḫâkim bundan soriyir:

Adamıñ goyunlarıñı niye çaldıñ?

Terekeme çoḫ uyanıḫ. Aya diyor:

-Ay ḫâkim bey

Gar yaġmadı gapañmadı iz.

Cebimde var beş yüz.

Masanıñ altıñdan veriyim

Al gasaya düz.

Meñ arḫa gapıdan vız.

Sen Kürd'üñ derisiñ üz.

Ḫâkim bey bakıyir ki bu çoḫ zeki. Oña razı oliyir. Ḫâkim deyir:

-Garar;

Aya Kürd'ü böğün burada tutaḫ

İki gün içeri ataḫ

Goyunları rahat sataḫ

Yarı señe yarı meñe." (KK:10)

7)Sahada derlenen fıkralarda genellikle duyulan geçmiş zaman kipi kullanılmak ile birlikte nadir de olsa fiil çekimlerinde geniş zaman ve şimdiki zaman kullanılmaktadır. Bu fıkra metninde de anlatıcı tarafından, geniş zaman kipi kullanılarak olay aktarımı yapılmıştır;

8. Fıkra

Oğlan çok sarhoş. Dışarıda ne kadar içki felan içiyirse bu kesmiyir. Bu gider gasayla getirir eve bıraḫiyir. Anası gelir deyir ki:

-Ay balam o nedi getirifsen eve?

-Ay ana ben öyle ḫastaydım ki doḫtora gittim dünen ay oğul bu başınıñ ağrisiñe çok eyidi. Götü buñu başıñ ağrıñda iç dedi.

Hatun tabi bilmez. Tandıra ateş atıyir. Baḫıyir ki bÂşıḫda hafifçe bir aġri var. Gelir iki tane bira içer içmez direhmen sarhoş oliyir. Çuvaldan unu açar. Eleġe doldurar. Her tarafta un elemeye başliyir.

Oğlan gelir bakar ki tehne buradadı -tehne de aġaçtan yapılan bir şeydi-anası unu tehneye elemez her tarafa eleyir.

-Ay ana unu tehneye ele yere eleyifsen.

-Ay kurban oluyım öyle anaña her taraf eleḫ.” (KK:10)

8)Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında anlatılan fıkralarda sözel doku incelemesi yapıldığında fonetik olarak bazı değişikliklergörülmektedir.Yörede anlatılan fıkralarda, Karapapak-Terekeme Türklerin’nin ağız özelliklerinden kaynaklanan bazı ünlü ve ünsüz ses değişmelerine rastlanmaktadır;

9. Fıkra

Terekemelerden biri yolculuḫ yapıyor. Esgi gara trennernen. Trenlerde bir imdat golu vardır. Adamlar ne olduġuñu bilmir. Gonuşmuşlar aralarıñda;

-Bu nedir?

Birisi demiş;

-Buñu kim çekirse oña çoḫ mükâfat verirler.

Terekeme guvvetli, pazusuña güveniyor. O çekir teḫ elli. Tren hır hır hır durur. Kol çeḫtiġi zaman tren duruyor. Şef gelir, diyer;

-Buñu kim yaptı?

O da cevap verer;

-Ay, bu gara lele yaptı.

-Nasıl yaptı bu gara lele?

-Teḫ golla yaptı bu gara lele.

İyi bir şey yaptıġıñı zannediyor. Adam;

-Gel hele gel sen

diyer.” (KK:41)

10)Derlenen fıkralarının birçoğunun ilk olarak kim tarafından oluşturulduğu bilinmemekle birlikte, fıkralar her anlatıcının dilinde yeni bir bağlamda yaratılmaktadır.Fıkra konusu, fıkranın anlatıldığı zaman vemekân, fıkrayı anlatan şahıs ve anlatıcının o anki ruh hali gibi pek çok unsur bağlamın oluşmasında önemlidir. Derleme yapılırken aynı fıkraların benzer varyantlarına rastlamak bağlamın metin üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki iki fıkra da bir metnini iki varyantıdır;

<u>10. Fıkra</u>

“Biri bir askeriñ ayaġıñı gırmış bir zaman. Demiş dönemiñ Miri; getiriñ, oñu asacayıḫ diye emir verer.

Garısıña der ki;

-Meñ gidirim.

Jandarmalar buñu asacaḫ ya. Garısı diyer ki;

-Baña bir entari getir. Ama kırmızı olsuñ.

-Puh, Allah beleñı versiñ. Beni asmaya götürürler. Sen ne dersiñ?

Bu adamıñ boynuña ipi taḫırlar. Adam gülir. Yanıñdaki lalazâde diyer;

-Mirim, buñu asacayıḫ ama gülir. İfedesiñi alalım.

Sorurlar adama. Diyir;

-Ya asıñ. Napacaḫsıñız?

-Yoḫ, niye güldüñ?

-Ben niye gülim Mirim. İki tane süslü jandarma göndermişsiñ. Meñi goymur üstümü giyem. Çamaşırlarım yıḫanmışdı. Baḫ meñ keçeye bürüñdüm, geldim. Çılpaġam. Yolda gelerem Mir meñi asacaḫ, meñim garı meñden gırmızı elbise istir. Meñ geldim bir tane gadınnna erkeḫ gidir. Dedim nereye gidirsiñiz? Dedi; hocaya gidiriḫ. Dedim bu kimdir? Bu meñim analığımdır. Hocaya danışım, baḫım. Babam ölmüş bu maña düşer mi? Eee şimdi meñ buraya geldim. Sen meñim ifademi almadan meñi böyle asiysiñ. Ben buña güldüm.

-Eee, niye güldüñ?

Deyir baḫ;

-Mirimiñ aḫlı, garımıñ aḫli, seniñ aḫlıñ meñ bunnarı ayıramirim.

-Ula, buna bir enteri veriñ. İpiñi kesiñ gitsiñ.”(KK:31)

11. Fıkra

“Adamıñ biriniñ iġdam emri çıḫıyor. Sabağnan iki tene jandarma geliyir, evden çıḫarir, goluña kelepçeyi vuriyir. Buñu götürüyorlar. Tutuñur tutuñmaz iġdam olacaḫ. Bu gapıdan çıḫıyir, garısı arḫadan peşiñe çıḫıyir. Diyir:

-Herif herif!

-Buyur garı.

-Gelende beñe bir leçeḫ getir.

Bu biraz ileri gidiyir. Vücudu uyanıyir. Neyse devam edir. Maḫkemeden içeri giriyir. Hâkim galḫır buña yekten iġdam diyor. Bu başlıyor gülmeye. Hâkim diyer ki:

-Ya oġlum, meñ sene iġdam dedim, sen gülürsüñ?

Adam diyor;

-Orasını garıştırma hâkim bey.

-Yooḫ ilaḫam ne ise diyeceḫsiñ.

-Yav hâkim bey, evde garınıñ aḫlı, yolda bilmem neyimiñ aḫlı, burada seniñ aḫlıñ. Üçü bir biriñ oldu.

Hakim diyor;

-Buñu serbest bıraḫıñ çıḫsıñ.” (KK:15)

Görüldüğü üzere fıkra anlatıcılarının kendilerine özgü üslupları ve anlatım şekilleri vardır. Anlatıcının farklı icralarda kullandığı kelimeler ya da olay kurgusu birbiriyle tamamen uymayabilmektedir.

Bazen de anlatıcı icra sırasında anlatıcı bir fıkrayı aynı haz ve istekle anlatmamaktadır. Bazı icra ortamlarında anlatıcı çeşitli bahaneler sunarak fıkraları kısaltmakta ya da daha önce anlattığı fıkrayı bilmediği gibi bahanelerle fıkrayı anlatmamaktadır.

10)Derlediğimiz içerikli ya da müstehcen fıkraları anlatırken anlatıcılar bayanların olduğu ortamlarda kelime seçiminde daha titiz davranmaktadırlar.Bazı anlatıcılar bu tarz fıkraları anlatmaktan kaçınırken bazıları ise “Af buyur”, “Sen de benim bir anamsın” gibi ifadeleri başlangıçta kullanarak fıkrasını anlatmaya devam etmiştir. Fakat küfürlü kısımları söylemekten çekinmemesine rağmen küfür geçen yerlerde sesler alçaltılmaktadır. Ayrıca fıkralarda küfürlü sözlere ve küfürbaz tiplere de sıklıkla rastlanır;

12. Fıkra

“Adam af buyur çoḫ küfürbaz birisi. Ḫoca buña gızıyir. Diyir ki:

-Bu küfürü bıraḫ Allah’ıñḫatırıña. Allah’tan gorḫ. Gendiñi biraz düzelt. Bu ne işdi?

Adam diyir:

-Tamam ḫoca meñ küfürü bıraḫacam.

Hoca diyir:

-Sen küfürü bıraḫ meñ sana elbise de alacam bir taḫım başım üstüñe.

Bunlar oruruf konuşiyir muḫabbet edende birisi geliyir. Deyir ki:

-Ay ḫoca!

Hoca diyir:

-Ne var?

-Babam öldü analığım mańa tüşer mi?

Ama ḫoca da bir tarafı küfürbazmış. Adam der aya ḫoca geldi küfrüñ zamanı he.

-Aya köpeoğlu o seniñ anañdı. Ana da adama tüşer mi!”(KK:10)

11)Anlatıcı icraya başlarken genellikle “bir gün, bir zamanlar” gibi belirsiz ifadeler kullanmaktadır;

13. Fıkra

“Bir gün Terekemeniñ ḫocası örġencilere soru soriyir.

-Ay balam İslâm’ın şartı gaçtı?

-On ikidi ay hocam.

Hoca buña bir paston vurar vurmaz bu gaçır. Arkadaşı soriyir:

-Aya diyor molla saña niye vurdu gaçırsañ böyle.

-Aya diyor mennen İslâm’ıñ şartıñı sordu. Meñ on iki dedim.

-Aya beş diseydiñ.

-Aya nacar beş diyeyim on ikiyi gabul eylemedi ḫoca? Nacar deyim beşdi?”(KK:10)

12)Fıkra anlatıcısı metni aktarırken dinleyicilerin durumuna göre ara sözler kullanmakta,bu şekilde olaylar ve kavramlaraçıklığa kavuşturularak daha anlaşılır hale getirmektedir;

14. Fıkra

“Üç arḫadaş otiriyir böyle muḫabbet edir, soḫbet edirler. Biri biri Terekeme, biri Kürt, biri Şimdi Ḳars tarafında Yerliler var. Onlar biraz daha gaba bir toplum-Yerli. Terekeme diyir ki

-Meñ senden inadam. Kürt diyir:

-Vallah meñ sennen daha inadam. Gagaman da diyir ki:

-Vallah meñ de sizden daha inadam.

Ne olacaḫ diyirler. Biri diyer:

-Gelin gadıya gideḫ.

Gadıya giderler. Gadı Terekemeden soriyir.

-Senin inadıñ nedi bunlarıñ işiñde yarışırsiñ. Terekeme diyir ki:

-Aya men camiye gittim. Hocaya dedim ki ay hoca gel bu namazları biraz gısaldaḫ. Günde iki üş rekat gılaḫ. Ḫoca meñim sözümü dinlemedi. O gündü bu gündü meñim ḫiç camiye gittiġim yoḫ.

Gadı Kürde diyir ki:

-Senin inadıñ neydi ki sen geldiñ meñe?

Kürtde diyir ki:

-Vallah Gadı bey, meñ öyle ḫalâl çalışırım ki çocuḫlarıma bir parça ḫaram loḫma yedirmedim. Babam geldi dedi ki:

-Aya niye ölürseñ? Gece ḫırḫızlıḫ et gündüz de eviñde yat.

O gündü bu gündü meñim uşaḫlarımıñḫalâl eḫmeg yediği yoḫtu.

Gagaman'a diyerler ki: -Gagaman tabi biraz gaburgası galın bir topluluk-

-Senin inadıñ nedir?

Diyer:

-Vallah babam meñi evlendirdi. Meñ gızıñ yanıña gittim. Avrad dedi ki mennen uzaḫ dur nikâhımız yoḫtur. Meñ uzaḫ durdum. O gündü bu gündü men avrad ile gonişmirem. Ḫeç yaklaştığımda yoḫtur arvada.

Terekeme diyer ki:

-Eee senin üş tane usaġın vardır. Onu nerden peydaḫ eder peki arvadıñ?

-Aya meñ öyle inatlaştım ki arvadıma sormadım onları nerden peydaḫ ediyirsen.-İşte Gagaman öyle inat bir topluluḫ.” (KK:10)

13)Türk kültürü, mizahî yönden oldukça zengindir. Bu zenginlikte fıkra tipleri etrafında gelişen fıkraların önemli bir yeri vardır. Ağrı Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da “Terekeme” adı altındabir etnik kökene ait bir tipleştirme yapılmaktadır. Aşağıdaki masalda da yine fıkranın baş kişisi “Terekemedir;

15. Fıkra

“Ġani arabasınıñ ilḫ çıktığı zaman tabi o da moderen oldu gani arabası diye biz ona öküz arabası diyerdik. Araba yaygın olir Terekeme buñu goşmasıñı bilmirler. Meñde o zaman gördüm kayışı büḫmüştüler. Arabayı goşmak için bir halka yapmışlar oraya da bir aġaç taḫıydiler. Terekemeniñ biri buñu çoḫ iyi örgenmiş diġeri örgenmemiş. Geliyir diyir:

-Aya ayaġıña kurban olim. Hele meñ koşamirem hele baña yardım eyle gedem aravayı koşaḫ.

-Aya valla Guran hakkı içün sen çok faḫısan meñ saña yardımcı olmıyacam.

Terekeme arabayı goşar. Ama bu da dir.

-Aya sen dur sen tilkiseñ meñ de seniñ guyruġuña. Demek meñe yardımcı olmiyerseñ he.

Terekeme arabayı goşir bu da arḫadan baḫir ki arabayı nasıl goşir. Bu baḫır ki kayışı getirdi oraya bir şey daḫti. Terekeme öyle biliyir ki parmaġıñı daḫtı. Öküzleri getirir gayışı goşanda oda oraya parmagiñ takiyir. Nasıl öküzler vurur vurmaz parmaġi dibinden gider.

-Aya fakı köpoġlu onun parnaġı nencer kopmazdı meñim parmaġım kopar?” (KK:10)

14)Yörede derlediğimiz fıkralar sadece sosyal hayata dair ipuçları vermekle kalmayıp,toplumun dine olan bakışını da gözler önüne sermektedir;

16. Fıkra

Terekeme çoḫ yaşlı hiç namaza neyi getmiyir. Oġlu buña çoḫ ısrar ediyir:

-Ay baba az utañ hele aḳ sagal olufsan saçıña baḫ sagalıña bak niye namazıñı kılmıyirseñ?

Bu camiye gider namazıñı kılir. Torunu bir habarla camiye koşir:

-Ay dede kom yıḫıldı koyun hep gırıldı.

-Aya diyer köpoğulları ben size demedim mi namaz güzel bir şey midi?"(KK:10)

17. Fıkra

"Ḳars'ıñ bir köyüñde Terekeme daġ köyüñde oturiyir. Bizim gibi ne şeher görmüş ne tren görmüş ne namaza gitmiş ne cumaya gitmiş. Köylüler diyir ki:

-Aya başıña gaya düşe gel namazıñı gıl cumadı.

Bu cumaya gidir. Hoca öyle bir vaaz edir ki muña.

-Aya möhterem cemaat eyle bir gıyamet gopacaḫ ki gıble tarafiñdan eyle bir ses geleceḫ, bir duman geleceḫ biliñ ki o zaman gıyamet gopar.

Çoban diyer.

-Aya Allah vere meñ hakkımı alayım ondan sonna gıyamet gopa.

Goyuni götürir bir tren rayıñda bir daşıñ üzeriñe oturir. O esnada çoban gıbleye doġru baḫa ki hakkatten gıble tarafiñdan öyle bir duman eyle bir ses geliyir ki. Vallaha gıyamet goptu deyer eyle taşıñ arḫaya geçer. Tren geler gelmez goyunlarıñ içiñden vurir. Hayvanlarıñ yarısı öldürir, yarısı kaçir. Çoban da köye kaçir.

-Ocaġıñız bata hele geliñ. Gıyamet goptu. Allah verdi ki tikiñe geldi. Eniñe gelseydi köyü de gıracaydi.

Gidiyirler ki tren gelmiş, goyunuñ yarısıñı gırmış.” (KK:10)

18. Fıkra

“Yaşlı bir dede varmış ama namaz kılmaḫ ile arası pek yoḫmuş. Ezan okunuyor. Torunu söylüyor;

-Dede gitmiyir miseñ camiye? Millet ne der sonna?

Dedesi göñülsüz ya diyer;

-Oġul, getir o andırları

Giyim bu gırılmışa.

Gidim o yıḫılmışa.

İki eğilim, bir galḫim.

O gabul olmamışa.” (KK:20)

15)Fıkralarda çalışma sahamız olan Ağrı’da,Karapapak-Terekeme Türkleri ile aynı coğrafyada yaşayan Kürtler’in aralarında geçen konuşmalar, olaylar ve bazen de çatışmalar karşımıza çıkmaktadır;

19. Fıkra

“Bizim Garapapaḫlarıñ biri soruyor cemaatte. Diyor ki;

-İmam efendi Kürtler de cennet gireceḫ mi?

Diyor ki;

-Vallah cennete girmeyeceḫ ama cennetin gapısıña gadar geleceḫ.

Dediġi zaman bu sefer bizim Terekeme başlıyor diziñe vurmaġa.

-Ya ne oldu?

-O gapıya gelersense kesin gireceḫ.” (KK:30)

20. Fıkra

“Terekeme oġlunuñ dalıña bir tane kete bağliyir.

-Ay balam bu keteyi götüreseñ. Hayvanlara gidifsen. Acıkanda buñu dağda yiyeseñ.

Çocuḫ o gün keteyi gaybedir. Oturir ağliyir. Ağlayanda babası gelir baḫir.

-Ay balam ne oluf niye ağliryirseñ?

Çocuḫ diyir ki:

-Ay baba men keteyi gaybeylemişem. Meñ oña ağliyrem.

Aya diyir:

-Git bir tane daha evden geti ay balam goş evde var yoḫ değül.

Çocuḫ deyir:

-Aya baba meñ ona ağlamirem bir Kürt bulmuş götürmüş, yoġurt ile yiyeceḫ meñ oña ağliyirem.” (KK:10)

21. Fıkra

“Bir Kürt gelir bir gün suyuñ başıñda yatir. Öküzleriñi itirir. Türḫ de ordan keçer baḫir bir ses geliyir. Kürt namaz gılir, dua ediyir. O Türḫ’de orda deyir;

-Na!

Böyle durur. Bu namazlıġıñı toplur. Eve gelir. Garı der.

-Bu telaş nedir?

-Ah meñim başım ölsüñ. Allah nasıl Kürtçe bilir. Meñ dua ettiḫçe bütün maña Kürtçe cevap verdi. Meñ böyle bileydim Allah’tan neler isterdim neler.

-Ne dediñ?

-Vallah meñ seni sevdiġimi de söyledim gabul etmedi, uşaḫlarımı da gabul etmedi.” (KK:22)

16)Yörede derlenen fıkralarda bazı tarihi ipuçlarına rastlanmaktadır. Ruslar Anadolu topraklarından çekilirken bir Terekeme ile Rus askeri arasında geçen bir diyalog şöyle aktarılmıştır;

22. Fıkra

“Rusya da ihtilal olur.Uruslar çeḫilince Terekeme’niñ eliñde de bir küreḫ gendi gendiñe dayılıḫ satıyor ortada.

-Köpoğulları deyip gazması gırılıp he bizim torpahlarıñ.

Öyle arḫasıña döñer döñmez hemen Urus silahı çekir. Terekeme çoḫ zeki hemen Urus’uñ önüñe eġilir.

-Aya göçürürseñ mi gurban oliyim?” (KK:10)

17)Fıkralar içerisinde kadın-erkek ilişkileri ve çatışmalarına oldukça fazla yer verilmektedir. Aşağıdaki fıkralar da bu konuyu örneklendirir niteliktedir;

23. Fıkra

"Terekeme'niñ arvadı bizim arvad kimin süslenir, püslenir, makyaj yapır, gidir Terekeme'niñ yanıña. Diyer:

-Ay kişi gözel olmuşam mı? Ḫoşuna gettim mi? Gözüye girdim mi?

Terekeme diyer:

-Aya arvad meñe görünme de gidif kime gözüye görünürseñ görüñ. Menden uzag dur gine." (KK:10)

24. Fıkra

"Bizim rahmetlik İbrahim amca vardı evelden. Muhtarımızdı. Onuñ hanımı da babamıñ bajısı. İbrahim amca evlendiği zaman zayıf, çelimsiz bir adam. Hanımı iri yarı, güşlü. Erzurum'a gidiyor bir gün. Bir ayaggabıcıya giriyor. Diyor ki;

-Gardeşim bana gırḫ beş numara ayaggabı ver.

Adam şaşırir, böyle baḫiyir. Diyor;

-Bu ayaggabıyı kime alırsañ?

-Hanıma.

-Eyi beyefendi, sen de gendine göre bir garı seçseydiñ ya." (KK:25)

25. Fıkra

"Bir adam varmış. Adı Fetaliymiş. Adamıñ iki garısı var imiş. Bir garısı dermiş;

-Sen ölme. Meñ ölüm.

Diġer garısı dermiş;

-Sen ölme. Meñ ölüm.

Bu demiş;

-Hele meñkendimi bir hastalıġa vurum.

Bir germeşo ağacı yataġıñ altıña bırakır. Garıları da iki tene. Lavaş pişirirler tendirde. Bu bir tene lavaşı alar. Gurudur. Goyur yataġınıñ altıña. Bir yaña dönür ‘gırç’ öbür yaña dönür ‘gırç’. Avratlar deyir;

-Ay, baḫtıñ gara olsuñ bu ölejeḫ. Gel, biz bir halva çalaḫ. Halvadan yiyeḫ, sudan içeḫ. Bizi yaḫacaḫ. Biz sudan içeceyiḫ. Meñ diyejem bir bartaḫ su ver. Fethali meni yaḫır.

Bunuñ harabaları toplanır. Bunnar halvadan yiyifler, sudan içifler. Bu bir defa sıçriyir böyle. Yataġıñ altıñda aġacı çıḫarir. Girişir o milletiñ içiñde bu garılara. Diyerler;

-Ola, tutuñ bu hortladi.

-Aya söyleyiñ hangiz meñim yerime öle.” (KK:37)

<u>26. Fıkra</u>

“Bir gün de bir zengin adam evlenif. Garı ne deyir bilirseñ mi gocasıña? Diyer ki;

-Meñ sene de bir gün gelin olajam.

Tarlada piçim zamanı. Tarlada ameleler çalışir. Bu zengin adam deyir;

-Garı yemeḫ pişireceḫ. Yemeḫ gelejeḫ.

Ula bu baḫır yemeḫ yoḫ, gelmir. Bunuñ siniriñe gelir;

-Baayy, garı diyerdi meñ senede bir sefer gelin olajam.

Garı giyer, bezenir. Evde gapınıñ yanıñda tiḫ durur. İndi bunuñ beyi gelejeḫ. Gelindir daa. Gerdeğe girejeḫ. Adam elinde bir aġaçla gelir. Baḫır bayy lkişinin aḫlıña gelir;

-Vallah bu gelin oluf.

Aġacı alır buña ne verir ne verir. Bu o yaña gaçır, bu yaña gaçır. Kapıyı tutur. Bu gaçır köyüñ içiñe. Adam da deyir;

-Ola, meñ de senede bir deli olajam.

Adam buñu dalınca köyüñ içiñde. Gadın bağırir;

-Aya tutuñ bu deli oluf.

-Aya tumayıñ meñi. Meñ deli olmuşam bu da gelin oluf.

Diyer;

-Sen başga zaman bulmadıñ mı gelin olmaġa.” (KK:37)

18)Fıkralarda Karapapak-Terekeme Türklerine ait gelenek ve göreneklerin izleri görülmektedir. Kendilerine özgü yemekler ve düğün geleneklerine ait bazı görenekler aşağıdaki fıkra metinlerinde yer almaktadır;

27. Fıkra

“Terekeme babasıñın üzeriñe bir tene çul atir. Üzeriñe zopaynan vurir. Düġünde vurir, ordan işte para alir -O zamanlar öyle bir âdetimiz varidi. Şimdi daha yoḫtur- Tabi adama çoḫḫagaret edir, çoḫ vurir. Oyundan çıḫınca hemen o cecimi galdırir baḫir babasıñın gözünnen su aḫir. Diyir:

-Ay baba gözünnen niye su aḫir?

Babası diyer:

-Aya seniñ kimi evladım var meñ oña ağlirem.” (KK:10)

28. Fıkra

“Terekme’niñ arvadı ḫaşıl yapmış. Ḫaşıl sofraya gelende ama çoḫ sıcaḫ oğlu anasıña sorar:

-Ay ana bu ḫaşılı neden sıcaḫ getmediñ?

Terekeme de sovuḫ olduğuñu düşünür gaşığı alır ağzıña götürer. Gözlerinnen yaş geler. Geri oğlan der:

-Ay baba ne oldu neden gözlerinnen su geler?

Baba der:

-Aya oğlum ölmüş oña ağlayirem.” (KK:10)

19)Fıkralarda beli başlı tipler ön plana çıkmaktadır. Bu tiplerden biri de kurnazlığı ile işini yürüten ve istediklerine ulaşan insan tiplemesidir;

29. Fıkra

“İki tane hırsız varmış. Menşurimiş. Gidir, baḫırdı adam öküz sürür. Diyerdi;

-Meñ bu öküzü aşıracam.

-Ula nasıl aşıracañ? Adam çüt sürür, tutmuş.

-Sen garşı dağa çıḫ. Bağır; meñ şaşdım, şaşdım, şaşdım diye. O seniñ yanıña geler. Meñ de öküzü dağdan aşıracam.

Adam baġırir;

-Ben şaşdım, şaşdım, şaşdım.

-Gardaş sen niye şaşdıñ?

-Sen teḫ öküzünen nasıl çüt süriysiñ?

Geri dönür diyer ki;

-Vallah gardaş meñ de şaşdım.” (KK:10)

30. Fıkra

“Oġul diyor ki; baba beni eversene. Tamam, everiyim. Ama bir şartım var. Bu öküzü saġlam götü sat. Seni everiyim.

Bu götürür öküzü. Yeddi köse var o zaman fetvâzlar var. Gizlenmişler bir yere. Diyerler;

-Deliganlı öküzüñ güzel de kuyruġuñu kesseñ daha güzel para eder.

Dereye iner çocuḫ hemen guyruġuñu keser hayvanıñ. Biraz o yaña gidir. Öbür köseler diyir bu sefer;

-Deliganlı çoḫ gafalı bir çocuḫsuñ. Guyruġuñu kesmişsiñ. Dudaḫlarıñı da kesseñ şu dişleri görüñse daha çoḫ para eder.

Çocuḫ oñu da kesir. Öküz pazara gelir ama düşür, murdar olir. Çocuḫ geri dönür, gelir. Babası sorir;

-Ne ettiñ?

-Vallah baba böyle böyle oldi.

-Hııh, indi sen dur. Babağı dinne.

Bu afedersiñ merkebi alir. Binir üstüñe, türkü söyleye söyleye gidir. Köseler belli ya. Afedersiñ kıçıña iki, üç tane altın bıraḫmış. Haydi deyende yavrum bir tene bıraḫıyor. Diyer;

-Ula, meñim bu merkebim ne olacaḫ? Hep böyle altın bıraḫır.

Oradan hemen gelirler;

-Ya, buñu satar mısıñ?

-Yoḫ, arḫadaş ne satım?

O yañı, bu yañı beş altına satır. Zaten bir iki tane bıraḫmış. Sorirler;

-Eeee, bu hayvanı nedecez?

-Götüreceḫsiñiz. Goyacaḫsıñız bir ahıra. Suyuñu vereceḫsiz. Otuñu vereceḫsiz. Yeddi kösesiz. Yeddi tane de kilit vuruñ birbirize. Ama her çarşamba günü gediñ, aradan baḫıñ.

Neyse bunnar aynı öyle edirler. Gırḫ gün galır. Adam gapınıñ arasıñdan baḫır, diyir ki;

-Ya, oğlum bir açalım. Altından başga gümüş gelir.

Açıylarki eşşeḫ gebermiş. Nalları parliyir.

Deyir;

-Vallah gedip o adamı öldüreceyiz.

Biri de deyir.

-Ya gardaş, bize Çarşamba günü dedi biz baḫmadıḫ.

Mahana ya. O hemen iki tane tilki tutur. Çifte gidiyor. Diyer ki;

-Hanım, bu bu yemeġi yap. Bunnar geleceḫ meñim yaḫamı bıraḫmazlar -çünkü o da o fetvâzlardan ya-meñ bunnarı da satım onnara.

Neyse adamlar gelir;

-Hanım, nerde gocañ?

-İşte, garşıda çift sürür.

Gelirler;

-Selâmün aleyküm.

-Aleyküm selâm.

-Gardaş seniñ eşşeġiñ geberdi. Bizim altınnarı ver.

-Babam siz her çarşamba, dört çarşamba baḫtıñız mı?

-Hayır.

-Eee, gardaş hata sizde.

Neyse bu dönür tilkiye deyir;

-Cınıvız, baña baḫ. Hanıma de ki misafiri var aġanıñ şu, şu, şu yemeġi pişirsiñ.

Bıraġır, hayvan çeḫir, gidir. Dir;

-O neye öyle gidir? Köy burda o niye öyle gidir?

Dir;

-Köpeḫlerden gorḫir.

Gelir, baḫır ki aġa ne demişse hanım oñu pişirmiş. Tilki de orda. Bir tilkiyi de oraya bıraḫmış ya.

-Ula, vallaha bu güzel. Baḫ.

Neyse buñu da almaḫ istirler. Deyir;

-Satacam siz meñi perişan edeceḫsiñiz. En iyisi meñ buḫu satmayım.

İkna edirler adamı. Neyse beş altına da oñu satir. Deyir;

-Bir daha gelmeyiñ.

Neyse bunnar gidirler. Yolda bıraḫırlar tilkiyi. Diyerler;

-Hanıma de, buñu pişirsiñ.

Gelir hanım bir şey pişirmemiş. Garısıña deyir;

-Sene tilki ne pişireceġiñi demedi mi?

-Ne tilkisi?

Bir deyir ki;

Yine de döñür gelirler. Deyirler;

-Ya, biz seni öldüreceyiz.

-Gardeş meñi niye öldüreceḫsiz? Eee gardaş o tilki köpeḫlerden gorḫur, yoluñu değiştirer. Sen eviñ yoluñu gösterdiñ mi ki?

-Hanımlarızla tanıştırdız mı?

-Yoḫ.

-Meñim suçum ne?

Onnar da deyir;

-Gardaş, bu doġru söylüyür. Ne yapacañ?

Ondan sonna bu adam hanımı deyir yine;

-Hanım, bunnar geldi, yine geleceḫler bu tilkileriñ parasıñı almaya. En iyisi meñ bir mezar eşim. Gedim orda oturim. Bir tane de pencere goyim. Bir tane mum goyum, yaḫim. Bir tane de defter alım gendime. Orda oḫuyim. Onnar gelir meñi görürler. Deyirler; bunuñ ameli iyidi. Buña garışmayalım. Yoḫsa gurtuluş yoḫ bunardan.

Aynı gelirler adama. Gadın der;

-Gocam öldü.

Adamlar diyer;

-Eee, gideḫ adamıñ mezarıña bir Fatiha ohuyaḫ.

Gelirler

-Sen nidisiñ Köse?

Diyirler. O da söylür;

-Vallahi öyle güzel amel işlemişim ki yerim aa baḫ böyle.

-Eyi. Sen şimdi ölüsüñ. Biz de zabani. Şimdi seni çıḫartıp, götürüp, öldüreceyiz.

Buñu cıḫartırlar. Çuvala goyur, götürürler. Buñu öldüreceḫler. Götürürp suya atacaḫlar. Ne işkence vereceḫler. Baḫır ki ordan davul, zurna gelir. Düġün alayı gelir. Bu da çuvalıñ içiñde. Bunnar bıraḫır, gaçiylar. Deyirler;

-Bu davul, zurna getsiñ onda sonna ben gelir buñu götürürüm.

Bu da deyir ki;

-Meñ istemirim, almıyorum, almıyorum.

Ordan çoban gelir. Sorur;

-Ya ne almıyorsuñ gardaaş?

-Ya gardaş, bu padişahıñ gızıñı baña almışlar. Almıyorum. Almıyorum diye meñi bu çuvala goymuşlar.

-Eee, gardaş olmaz mı ben açım aġzıñı sen çıḫ meñ girim?

Çoban giriyir oraya. Tabi düġün alayı gittiġi zaman bu çobanı getirirler güm suya atirler. Çoban cumuyur, çıḫıyır. Cumuyır, çıḫıyır. Bu da goyunnarı önüñe gatır, gelir.

-Aaa, gördüñ mü baḫ. Sensiñ bunnarı bize satañ? Baḫ seni nasıl ettiñ?

Adam zaman sonna gelir bunarıñ garşısıña tikilir.

-Ula, sen nasıl geldiñ.

-Siz meñi attıġıñız zaman iki, üç sefer yüze çıhmadıñ mı?

-He, çıhtıñ.

-Dedim ki; geliñ deniziñ dibi goyun. Meñ bu gadar çıḫarttım. Ee, sizde gelseydiz bu gadar çıḫardırdız.

Geri bunarıñ altısıñı da çuvala goyur, denize atır. Altısı da boġulir. Deyir;

-Baḫ, oġul işte böyle everilir. Baḫ babañ neje ocaḫlar yıḫtı, geldi.” (KK:31)

20)Yukarıdaki fıkrada olduğu gibi **y**örede derlenen bazı fıkralar, hacim açısından küçük hikâyeler şeklindedir. Bu tip fıkralar birbirine bağlı birden fazla olayı içerisinde barındırmaktadır;

31. Fıkra

"Adam dua edir;Yarabbi, bizi garı guru şerriñden muhâfaza et.Arḫadaşı da diyer;

-Ula git sen de gılıbıḫsın. Ne garı şerri olacaḫ? Allah baña versiñ.

Deyir;

-Gadınıñ fendi planı bozar.

Komşu adam diyer ki;

-Bacı gece hayvannarı dışarı çıḫart. Eriniñ başıña bir film çevireḫ. Seniñ eriñ ḫeç önüne baḫmiyir.

Gelir, geceniñ on ikisiñde hayvannarı dışarı çıḫardir. Adamıñ ismi de Hıdır ımış. Garısı diyer;

-Hele gaḫ, hırhız malı götürmüş.

Bu gidir malı topluyur, getirende garı gapıyı kitliyir. Gapıyı döġür, diyir ki;

-Gız, açsaña gapıyı.

-Gardaş sen kimsiñ?

-Ula, meñ seniñ goca Hıdır deġil miyem?

-Babam meñim gocam içerde yatir. Sen kimsiñ?

Deyir gadın;

-Sen gendiñi ölç eskiden böyle yeddi garış gelerdiñ. Yeddi garış gelerseñ meñim gocamsıñ. Yoḫ altı buçuḫ garış gelirseñ gardaş çeḫ, git.

Ölçür;

-Vallaḫ, bajı gusura baḫma. Ben altı buçıḫ garış geldim. Yannış gelmişem.

Gadın sabaha gadar buñu beḫletir. Gonu gomşu gaḫıp hayvannarıñı naḫıra bıraḫanda adama sorurlar;

-Ya Hıdır, hıyırdır?

-Ya, hele geliñ gardaş bu ev meñim degil mi?

Diyer;

-Hee.

-Garı gapıyı gitlemiş diyer ki meñim gocam içerde.

Bu gonşular da gapıyı döġür. Diyerler;

-Ya bajı gapıyı aç. Sen gocañı aḫşamdan bu yanı dışarıda goymuşsuñ.

Deyir;

-Gardaş kusura baḫmayıñ. Hıdır içerde yatıyir. Bu başga Hıdır.

Bunu yıḫır, döġürler. Bunu öyle edirler komalıḫ. Ondan sonna gapıyı açıyor gadın diyer;

-Gel, gel.

-Allah seniñ belanı versiñ.

Bu arḫadaşı oturaraḫ dua edirmiş;

-Yarabbi garı guru şerriñden meñi muhâfaza et.

Hıdır ayaġa galharaḫ dua edir;

-Yarabbi garı guru şerriñden muhâfaza et meñi.” (KK:31)

21)Fıkralarda sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer tipleme de hırsızlardır. Bu fıkralarda hırsızlık yapan olumsuz bir tip, bu davranışı için değil aklını çok iyi kullandığı için övülür;

32. Fıkra

“Bir gün adamıñ bir tanesiniñ toyuġu çalınır. Adam gonşusunuñ eviñe gider. Sorur;

-Ay gardaş ne ezirseñ burda?

-Gardaş, meñim toyuġuñ itifti. Oñu gezirem. Görüfseñ ni?

-Yoḫ gardaş görmemişem.

Adam toyuġuñu aramaya devam eder ama annar o adamıñ telaşıñdan toyuġu onuñ açıldığıñı. Toyuġu çalañ adam garısıña diyer;

-Arvad, bu annayaacaḫ meñim çaldığımı.

Toyuġu götürüf yeriñe bıraḫar. Sonna adamla garşılaşar. Diyer;

-Ay, gardaş ne yaptıñ bulduñ mu toyuġu?

-He, ay gardaş ütürnüştüñ, geldi şimdi.” (KK:40)

22)Fıkralarda karşımıza sıklık ile çıkan bir diğer tip de sarhoş kimselerdir. Bu insanlar olaylara verdikleri gülünç tepkiler ile fıkrayı dinleyen kimselerin hoşça vakit geçirmesini sağlamaktadırlar;

33. Fıkra

“Sabağnan içki masasıñdan döneñ bir Karslı,’yı hiçbir arkadaşı yanına istemez.Heç bir yerde yüz bulmayañ sarhoş, çöplüẖte düşer ve uyur. bir köpeẖ, Çöplüẖte yiyeceẖ arayañ bir köpeẖ, sarhoşuñ yüzünü, gözünü yalar.

Sarhoş yarı uyẖulu yarı uyanıẖ köpeġe der;

-Sil gardaş sil... dost düşman bele günde belli olar

der.” (KK:33)

23)Fıkralarda Karapapak-Terekeme Türklerinin de belirgin bir özelliği olarak karşımıza çıkan gururlu olma ve toplumda öne çıkma isteği gibi unsurlar mizâhi olarak yer almaktadır;

34. Fıkra

“Ġani arabası çıẖıyir. Bir tane bileñ adam gelir camaatte anladır. Diyir:

-Beyler vallahi ẖani arabası çıẖmış.

Meñim kimin bir tanesiniñ de ẖeçbir şey gördüġü yoẖ. Diyir:

-Vallaẖi meñ oñu görmüşem.

-Kele sen oñu nerde gördüñ?

-Vallaẖi gördüm de yedim de.

Deyirler bu ġani arabası aġaçtan yapiliyir.

-Vallaẖ biz onu yediẖ ama odun tadı yoẖtu.” (KK:10)

24)Yörede âşık karşılaşmalarının bir parçası olan “yalanlama” tarzında söylenmiş fıkralar da bulunmaktadır;

35. Fıkra

“Adamıñ biriniñ babası ölende vasiyet edif deyir;

-Oġlum, dişleri seyreḫ, gözleri cingo mavi, rengi sarı adamdan uzaḫ dur. Ee, bu da genç çocuḫ, annamıyor. Babası ölür, bu merkebiñe buġda goyur, gidir deġirmana. Un üġüdmeye gidir. Deġirmenciye deyir;

-Selâmün aleyküm.

-Aleyküm selâm.

-Meñim unumu üġüd.

-Tamam.

Bunuñ ununu üġüdür. Hele biraz un getir, biraz su getir, hamur edelim seniñ ununu deneyelim. Un getir, su getirir, hamur edirler. O da deyir;

-Yaz günü ben buñu götürsem hep döküceḫ, eşkiyeceḫ.

Deġirmenci diyer ki;

-Meñ bir yalan söyleyecem. Sen meñim yalanımdan üstün bir yalan söylerseñ saña un da verecem, hamuruñu da verecem. Yoḫ meñim yalanımdan üstün deġilse çeker, gidersiñ. Adam düşüñür;

-Vallah, bu babamıñ tarif ettiġi adam.

O deyir sen söyle, o deyir sen söyle. Deġirmenci söylüyür, diyir ki;

-Meñim babam bostan ekerdi, deniziñ kenarıña. Öyle zebze olardı geleñ gideñ hep yiyerdi. Satardıḫ. Bir gün sonbahar geldi, artıḫ mevsimi bitti. Babam dedi ki gel artıḫ bostanı bozalım. Çekip eve gidelim. Zaten altı aydır biz de bu güneşiñ önüñde öldüḫ. Babam çeḫti bir gabaġıñ dalıñı, gelmedi. Babam dedi; çeḫ hele oġlum bu niye gelmir?

Babam dedi oġlum çeḫmeyeḫ hele. Gabaḫ gitmiş deniziñ öbür terefiñe düşmüş. Sen get bir tane kesgi getir, bir tene de sepet getir. Biz oñu gıraḫ. Dallara basa basa geleḫ. Hele baḫ.

-Deniziñ yüzüñe gabaḫ gider mi?

Dedi;

-Yalan deġil mi?

Diyir;

-Babamla gettik. Sepeti aldım keskiyi aldım. Babam bir ki vurdu. Keski düştü gabaḫtan içeri. Babam indi, baḫtı; şehir, millet, geleñ, gideñ. Dediler; emice sen ne ariysiñ? Diyir dedim ki; vallah yavrum meñim keskim düştü, meñ burda ariyrim bulamiyrim. Yahu deyir eviñ yıḫılsıñ. Yedi gatar deve burda gaybolmuş yedi senedir bulamirler sen keskiniñ hesabıñı soruysuñ. Ee meñ söyledim. Şimdi de sen söyle.

Çocuḫta hiç tecrübesiz. Ḫeç annamır. Bu da deyir;

-Vallah meñim babam arıcılıḫ yapardı. Peteḫlerimiz vardı. Bir gün babam baña dedi ki; hele gaḫ bir bajaya çıḫ baḫ, topal arı gelmemiş. Ben çıḫtım baḫtım ki topal arıyı gotana goşmuşlar. Babam dedi ki oñu alajam. Git horuzu eyerle, getir.

-Horuz eyerlenir mi?

-Eee, gardaş yalan deġil mi ne gızıysiñ? Meñ saña itiraz ettim mi sen gabaġı o taraftan getirdiñ?

-Eyi, tamam.

Diyir;

-Gittiḫ getirmeye. Hayvan nerdeyse ölüyordu. Öbür ayaḫları da gırılacaḫ o gadar zorlanmış. Getirdiḫ içeri goyduḫ. Babam dedi; arınıñ önüñe biraza alaf, malaf döḫ yesiñ.

-Arı alaf yiyer mi?

-Babam yalan değil mi?

-Peki.

-Babam goşuñ dedi, arıları hır güdelim. Sonra yaz geldi biz buñu eşdiḫ. Biçme zamanı geldi babam dedi; oğlum hadi gidelim, ekinimizi yavaş, yavaş biçelim guru yerleriñi. Birden kurursa biz yetiştiremeziḫ. Babmal çıhtıḫ, gettiḫ, ekin biçiyoruz. Babam önde gidiyor. Meñ de arḫasında gidirim. Babam tırpanı vurdu afedersiñ babamıñ önünden bir domuz gaḫtı. Babam bir iki tane vurdu babam. Tırpanıñ sapı galdi. Babam domuzuñ guyruġundan tuttu. Bir vurdu, iki vurdu. Çoh afedersiñ üçüncüde kıçıñdan bir kagıt attı. Vallah gardaş. Aldım oḫudum; değirmenci poḫu yedi. Sen gazandıñ yaziyir.

Diyer;

-Vallah, meñ seniñ gibi yalan söyleyeñi görmedim. Ula bu ne biçim yalan." (KK:31)

24)Yörede anlatılan kimi fıkralarda yanlış anlaşılmalar fıkranın çatısını oluşturmaktadır;

<u>36. Fkra</u>

"Çocuḫ –durumu çoḫ iyi degil-babası buña nasiḫat ediyir. Oğlum diyir:

-Biraz çalışgan ol. Dersiye çalış. Ḫocayıñ gözüye gir. Aḫşamları ne ders çalışiyseñ ne başka bir şey yapiyseñ. Terekeme balası diyir:

-Aya baba ḫocanıñ gözüne nancarı girecem gözüñe gözlüg takıf? "(KK:10)

4.8.Atasözü-Deyimler

"Atasözleri, deyimler ve kalıp ifadeler bir dilin işlenmiş ve anlamca zenginleşmiş söz öbekleridir. Türkçenin runik harfi ilk örneklerinden itibaren rastladığımız atasözleri ve

deyimler, Türk milletinin düşünce derinliğini, kültürel algısını, yoğun anlatım gücüne sahip birkaç söz ile ifade ederek geniş bir çağrışım dünyasının kapısını açar. Yenisey yazıtlarından Elegest'te geçen "elim ugrınta (milletim, ülkem uğrunda) (Elegest, 8, Aksan 2000: 63; Kormuşin, 2017:265)" deyimi, vatan ve milletin çıkarlarını bireyden de üstün tutan, kendi varlığının sosyolojik olarak ancak milleti ve onun teşkilatlanmış siyasi biçimi olan devleti ile sürdürülebileceğine inanan bir anlayışı ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Türkçenin en eski yazılı belgeleri olmaları dolayısıyla Orhun yazıtlarında Türk kültürünün değişik alanlarıyla ilgili terim ve kavramların yanı sıra deyim ve atasözleri örnekleri de kaydedilmiştir" (Özkan, İ., Özkan, F., 2017: 548).

4.8.1. Atasözleri

Atasözleri ve deyimler bir milletin tecrübeleri sonucunda ortaya çıkan, milletlerin dil hazinesine göre çeşitlenen kalıplaşmış sözlerdir (Aytaç ve İlhan, 2007: 761). Aksoy, atasözlerini toplumların genel kural olarak kalıplaşmasıyla oluşan özlü sözler olduklarını ifade etmektedir (Aksoy,1934: 140).Soykut ise atasözlerinin toplumda yüzyıllardır yaşayan geleneklerin uzantısı olduğunu söylemektedir (1974: 34).

Dilçin ise atasözünü"beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulusal hâle yükselmiş, medenîleşmiş töreler"olarak tanımlamaktadır (2000: 15). Şahin, atasözlerinin, konuşma esnasında yeri gelince kullanılan atasözleri, topluma öğüt veren ve yol gösteren cümleler olduğunu ifade etmektedir (Şahin, 2006: 155).

Atasözleri toplumların gelenek-göreneklerini, duygu ve düşüncelerini içinde barındıran dil öğeleridir (Hatipoğlu, 1972: 182). Ayrıca atasözleri bütün insanlık için düstur niteliğinde ifadeler içerdiği için evrensel bir özellik taşımaktadır. Atasözleri, toplumların farklı coğrafyalar göçleri ve başka dinler ile ilişkileri sonucu değişikliklere uğrayabilmektedir (Şahin, 2006: 156).

"Atasözleri ve deyimler, milli ve toplumsal tecrübeye dayalı özlü yargılardır. Türkler, tarih sahnesine çıktıkları dönemden günümüze kadar atasözleri ve deyimleri farklı coğrafyalarda sözlü ve yazılı gelenekte yaşatarak nesilden nesle intikal ettirmişler, milli hayat bilgisinin yadigârı olarak karşılaştıkları her olumlu ve olumsuz olay ve durumda

onların rehberliğinden yararlanarak gelecek tasavvurlarını planlamışlardır. Türk milletinde esasen kuvvetli bir ata kültüne bağlılık, hatta ondan da öte itaat bulunmaktadır. Bu, fiziki ve biyolojik sadakatin yanı sıra sözlü verasetin de tezahürüdür. Bugünkü teknoloji ve yoğun iletişime dayalı çok karmaşık iş ve sosyal yaşama tarzında dahi insanoğlu geleneklerden tevarüs eden düşünce ve tecrübe kalıplarından yararlanmaktan uzak kalamamıştır. Dolayısıyla birey ve toplumlar, atasözleri ve deyimlerden gelenek ve görenek yoluyla elde edilmiş davranış normlarını ve birikimini bilinçli veya insiyaki olarak devam ettirmektedirler" (Özkan, İ. Özkan, F. 2017:550).

"Türk boylarının üzerinde derinliğine ve genişliğine inceleme ve değerlendirmenin yapılmadığı hatta toplu bir envanterinin bile çıkarılmadığı oldukça zengin bir atasözü ve deyimler hazinesi mevcuttur. Günümüzde Türk lehçelerindeki atasözleri ve deyimlerle ilgili bir kısım ciddi çalışmalar bulunmakla birlikte, ölçünlü(standart) yazı dilinin dışında, bölge ve yöre ağızlarına dayalı sözlü gelenekte yaşayan ancak sözü geçen çalışmalarda yer almayan pek çok malzemede işlenmeye muhtaç şekilde araştırıcıları beklemektedir" (Özkan, İ. Özkan, F. 2017: 553). Atasözleri hakkında yapılan az sayıda çalışmalardada "atasözleri ile deyimler, hatta ilenç ve alkışların birbirine karıştırıldığı görülmektedir" (Özkan, İ., Özkan, F., 2017: 554). Bölgede derlediğimiz atasözlerinin belli başlı özellikleri şöyle sıralanabilir;

1) Atasözleri hacim açısından dar anlam bakımından yoğun metinlerdir;

"Mal canıñ yongasıdır." (KK:31)

"Yalançıya laf çöḫmez." (KK:4)

"Al geyeñ aldañmaz." (KK:31)

"Misk yeriñi belli eder." (KK:31)

2) Atasözlerinde ustaca kullanılmış edebi bir üslup bulunmaktadır;

"Baba malı tez tükene,

Evlat gerek kazana." (KK:31)

“Kâr eden ar etmez.” (KK:31)

“Ulu söz dinlemeyeñ uluyagalıf.” (KK:10)

3) Atasözleri topluma yol gösteren türledir;

“Şu taşıyaraḫ değirmen dönmez.” (KK:2)

“Bal deyeñde ağız datlañmaz.” (KK:23)

“Aç toyuḫ tüşüñde darı görer.” (KK:12)

4)Atasözlerindesık sık söz sanatlarını kullanılmaktadır;

“Avratta garın, yiğitte burun (Seci).” (KK:31)”

“Ölmüş goyun gurttan korḫmaz (İstiare).” (KK:10)

“Ak gün ağardır, gara gün garardır (Tezat).” (KK:1)

5) Atasözleri Türk toplumunun geçmişten getirdiği gelenek, görenekler ile millî değerlerimizi yansıtır;

“Anasına baḫ gızıñı al, kıraġıña baḫ beziñi al.” (KK:21)

“Bir günlüḫ ölüye gırḫ gün aş gereḫ.” (KK:17)

“El öpende ağız aşıñmaz.” (KK:18)

“Gız beşiġe çeyiz sandıġa.” (KK:15)

“Gızıñı dögmiyeñ diziñi döğür.” (KK:28)

“Oğlan at oynatmayı babadan örgenir. Gız sufra donatmayı anadan örgenir.” (KK:40)

6) Atasözlerinde iç kafiye ve ses benzerliklerine sıklıkla rastlanmaktadır;

“Acele gideñ ecele gider.” (KK:11)

“Aç aman bilmez, bala zaman bilmez.” (KK:20)

“Olacaḫla öleceġe çare yoḫ.” (KK:3)

7)Atasözlerinde dinî hayatın izleri görülür;

“Adam hacı mı olar getmeḫle Mekke’ye?Eşek derviş mi olar taş çegmeḫle tekkeye.” (KK:31)

“Dinsiziñ haggıñdan imansız geler.” (KK:33)

“Harabat eḫline ḫor baḫma zâkir, virâneye ait defineler var.” (KK:41)

“Hay’dan gelen Hû’ya gider.” (KK:6)

“Helal para ile yaġlı aş yenmez.” (KK:22)

“İtiñ eceli gelende cami duvarıña işer.” (KK:31)

8)Atasözlerinde ata binmek, bey olmak, kılıç kuşanmak gibi yiğitlik ifade eden sözler bulunmaktadır;

“Aġalıḫ verende, yiġitliḫ vuranda.” (KK:15)

“At bineniñ, kılıç guşananıñ.” (KK:15)

“At ölür nâmı kalar, namerdiñ neyi kalar?”(KK:15)

“Kepeneg altıñda er yatar.” (KK:39)

“Kişi ata binende bey oluñmaz.” (KK:8)

“Kişi yañıla yañıla, pehlivan yeñile yeñile.” (KK:38)

“Yiġidiñ malı meydandadır.” (KK:5)

9) Atasözlerinde zaman bildiren ifadeler bulunur. Zaman ifadeleri kimi zaman zıtlıklar içerir;

“Aḫşamıñ işiñi sabaha goma.” (KK:1)

“Geje saḫız çiġnenmez, gündüz naġıl söylenmez.” (KK:9)

10)Atasözlerinde at, eşek, koyun, inek, kurt, kuş, kedi, köpek gibi günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan birçok hayvan temsili kullanılır;

“Arısı olmayañ ne biler güzü?.” (KK:27)

“Atıña bineñ ardıña baḫmaz.” (KK:31)

“Çalıya dolañmaḫ, ite dalañmaḫtan yaḫşıdı.”(KK:24)

“Dünyayı su gaplamış. Gazıñ umruñda deġil.” (KK:20)

“Eşek hoşaftan ne añlar?” (KK:1)

“Gara inegten beyaz süt geler.” (KK:15)

“Gaz geleñ yerden toyuḫ esirgeñmez.” (KK:40)

“Goca öküze boynu yüg deġil.” (KK:11)

“Goyunu olmayañ ne biler yazı?”(KK:21)

“Gurt dumanlı havaġı sever.” (KK:2)

“Guş ganatsız uçabilmez.” (KK:18)

“İlan ildiz görmese ölmez.” (KK:41)

“İneġiñ sarısı, topraġıñ garası.” (KK:16)

“İt itiñ guyruġuña basmaz.” (KK:25)

“İt hürür, kervan yürür.” (KK:12)

“İtinen çuyala girilmez.” (KK:6)

“Kedi uzanamadığı ciġere muñdar der.” (KK:38)

“Kişi eşşeg olanda semer vurañ çoḫ olar.” (KK:9)

“Tavuġuñ sadakası bir yumurta.” (KK:)

“Vakitsiz öten horuzuñ başıñı keserler.” (KK: 6)

“Yetim guzudan goç olmaz.” (KK:17)

“Zenginiñ horuzu bile yumurtlar.” (KK:43)

11) Atasözleri genellikle birbirini destekleyici özellikler göstermekle birlikte,biri diğerinin zıttı olan atasözleri de bulunmaktadır. Bu yüzden aslında her atasözü genel kural niteliği taşımaz;

“Geleñ gideñi aratar.” (KK:2)

“Kör öler badem gözlü olar, keçel öler sırma saçlı olar.” (KK:32)

12)Atasözlerinin kimisinde arkaik sözlere rastlanmaktadır;

“Arıġ ata guyruġu yüḫ olar.” (KK:33)

“Börg ile adam oluñmaz.” (KK:11)

“Danışañ yollar aşmış, danışmayañ keñg yolda galmış.” (KK:39)

“Deniz dalgasız, gapı gıfılsız olmaz.” (KK:28)

“Devletiñ garnı keng gerek.” (KK:14)

“Göġe dayaḫ olmaz.” (KK:7)

“Miñ dost az, bir düşman çoḫ.” (KK:21)

“Oġur öyüñ içindeyse gapıyı gıfılleseñ ne fayda?”(KK:6)

“Su uyur, yaġı uyumaz.” (KK:25)

“Yel gaydan toz aparır?”(KK:1)

“Yer daġsız, il kavgasız olmaz.” (KK:5)

“Yurduñ otlusuñdan kutlusu yeġdir.” (KK:2)

13)Atasözlerinde iyilik ve güzelliğe dair hasletler yüceltilir;

“İyiliḫ et, denize at. Balıḫ bilmezse Ḫalıḫ bilir.” (KK:41)

“Kişiniñ aynası iştir.” (KK:43)

“Toprağı işleyeñ ekmeġi dişler.” (KK:5)

14) Yörede mevsimsel ibâreler, günün vakitleri, ayların özelliklerini bildiren atasözleri oldukça yaygın bir şekilde kullanılır;

“Gar çoḫ yaġsa da gışa galmaz.” (KK:1)

“Gar yılı, var yılı.” (KK:3)

“Gar tahılıñ yorganıdır.” (KK:31)

“Köyneġiñ gıymatı garla biliner.” (KK:2)

“Gorḫ apriliñ üşüñden, camışı ayırır eşiñden.” (KK:24)

“Kasım yüz, gerisi düz.” (KK:8)

“Mart ayı, dert ayı.” (KK:12)

“Mart çıḫmadan dert çıḫmaz.” (KK:28)

“Mart gapıdan baḫtırır. Gazma küreḫ yaḫtırır.” (KK:13)

“Oñmadıḫ yılıñ yaġmuru hırman vaḫti yaġar.” (KK:32)

“Perşembeniñ gelişi çarşambadan bellidir.” (KK:40)

“Şubat’ıñ sonuñdan, Mart’ıñ onuñdan gorḫ.” (KK:31)

“Yazıñ başı pişeniñ gışıñ aşı pişer.” (KK:10)

“Yazıñ yaḫantısı, gışıñ yabanlıġıdır.”(KK: 1)

“Yazıñ yañmayan gışıñ ısınmaz.” (KK:26)

“Yılıñ eksiġiñi Nisan getirir.” (KK:8)

15)Atasözlerinde gelin-kaynana, karı-koca, kız-erkek çocuk, kadın-erkek gibi tiplerin belirgin özellikleri ve çatışmalarına rastlarız;

“Arı maldan şirindi, garı baldan şirindi.” (KK:22)

“Balañı işe otar, peşiñden sen git.” (KK:13)

“Ersiz arvat yularsız ata beñzer.” (KK:10)

“Gadın var ev yapar, gadın var ev yıḫar.” (KK:31)

“Gaynana tüg de olsa düşende geliniñ başıñı yarar.” (KK:3)

“Gelin girmediḫ öy ölü öyüdür.” (KK:14)

“Gelin halı getirer, gendi serer, gendi oturar.” (KK:10)

“Geline oyna demişler, yerim dar demiş.” (KK:9)

“Gızı olmayanıñ imanı yoḫtur.” (KK:28)

“Gızıñ var, sızıñ var.” (KK:20)

“Maya budlu gelin al. Ner buldu oġlun olsuñ.” (KK:1)

“Yaman deme eşiñe, agu gatar aşıña.” (KK:2)

16)Atasözlerinin kimisinde komşuluk, misafirlik gibi toplumsal ilişkiler ile aile içi ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ele alınır;

“Ana kimin yâr olmaz. Bagdat kimin diyâr olmaz.” (KK:16)

“Ananıñ geje uykusu günüz de hereli yoḫ.” (KK:16)

“Canıñ varsa gardaşa ver. Atsa da yâd olmaz.” (KK:40)

“Gomşu haggı, Tanrı haggı.” (KK:40)

“Misafir dokuz nasiple gelir. Biriñi yer. Sekiziñi ev sahibiñe bıraḫır.” (KK:28)

“Misafir gendi nasibiyle geler.” (KK:28)

“Misafir gısmeti ile geler.” (KK:31)

“Misafir girmeyeñ ev ölü evidir.” (KK:28)

“Misafir on gısmetle geler. Birini yer, doḫuzuñu bıraḫar.” (KK:33)

“Misafir yeyende eppeḫ eḫsilmez.” (KK:28)

“Misafiri olmayaña Allah rahmet etmez.” (KK:28)

“Yaman gomşu, yaman avrat, yaman at; biriñden göç, biriñ boşa, biriñ sat.” (KK:2)

17) Irk ile ilgili özellikleri ifade eden bazı atasözleri bulunmaktadır;

“Türk karır, kılıcı karımaz.” (KK:14)

“Türk’üñ aḫlı sonradan geler.” (KK:18)

18) Aynı mesajı vermek isteyen birbirinden farklı atasözleri bulunur;

“Emanet eşeġiñ yuları gevşeḫ olar.” (KK:33)/“Emanetiñ üreġi yufga olar.” (KK:20)

“Kervan yoldan ne götürür?”(KK:1)/“Yel gayadan ne götürür?”(KK:5)

19)Yörede halk geçimini hayvancılık ve çiftçilik ile sağladığından gündelik hayat uğraşları olan hayvancılık ve çiftçilik ile ilgili birçok atasözü bulunur;

“Avradı eri, peyniri deri saḫlar.” (KK:12)

“Bir urupla buġdanıñ aslı bir avuçtur.” (KK:21)

“Bugün ki toyuḫ yarınki kazdan yeġdir.” (KK:39)

“Buġda başaḫ vermeden baş eġebilmez.” (KK:37)

“Çobanıñ göñlü olanda tekeden yaġ çıḫarar.” (KK:22)

20)Yörede yerinde söz söylemek ile ilgili birçok atasözü söylenmektedir;

“Çoḫ söz yalansız olmaz.” (KK:35)

“Söz aġızdan bir kere çıḫar.” (KK:18)

“Söz var bitirir işi, söz var itirir işi.” (KK:20)

“Sukût ikrârdan geler.” (KK:31)

21)Yörede manzum şekilde söylenmiş atasözlerine de rastlanmaktadır;

“Adam var ki adamlardan yaḫşıdır.

Adam var ki hayvan ondan yaḫşıdır.

Adam var aġzıñdan yaġ bal damlar.

Adam var gonuşdurmasañ yaḫşıdır.” (KK:10)

“Ele mi yatañ garı,

Dağlarıñ yatañ garı,

Kişiniñ eviñ yıḫar,

Ahşamnan yatañ garı.” (KK:20)

“Geçme namerd köprüsüñden goy sel götürsüñ seni

Geçme hain köprüsüñden goy su aparsıñ seni.” (KK:1)

22) Atasözleri belli bir mantığa dayanmakta ve genellikle ahlaki bir özellik taşımaktadır;

“Aç eliñi oda soḫur.” (KK:9)

“Açıñ garnı doyanda gözü eşiḫte olar.” (KK:34)

“Aġaç köküñden gider.” (KK:33)

“Aġlamayañ uşaġa meme verilmez.” (KK:10)

“Arefe günü yalan diyeniñ bayram günü üzü gara çıḫar.” (KK:30)

“Arsızıñ üzüñe tüġürmüşler, yarâbbi şükür demiş.” (KK:2)

“At toylaġıñı yerden çıḫarır. Bir yere vursa, beş gendiye vurur.” (KK:7)

“Baḫarsañ baġ olar, baḫmazsañ daġ olar.” (KK:8)

“Bal yiyeñ parmaġıñ yalar.” (KK:9)

“Bugünüñ işiñi yarına bıraḫma.” (KK:12)

“Can çıḫar huy çıḫabilmez.” (KK:20)

“Davuluñ sesi uzaḫtan hoş geler.” (KK:11)

“Deliniñ ipiyle kuyuya inilmez.” (KK:13)

“Devlet malı balıg gılçıġıdır, yutulmaz.” (KK:10)

“Doġru söyleyeñi tokuz köyden govurlar.” (KK:3)

“Eġileñ baş kesilmez.” (KK:8)

“Gavaḫ uzaya uzaya göġe yetmez.” (KK:21)

“Gözden ıraḫ olañ göñülden ıraḫ olar.” (KK:11)

“Hastaya döşeḫ sorulmaz.” (KK:27)

“Isırgan ile taharet olmaz.” (KK:23)

“Kaġnı çökende yol göstereñ çoḫ olar.” (KK:11)

“Keçeliñ emi olsa başıña sürer.” (KK:23)

“Ne doġrarsañ aşıña o çıḫar gaşıġıña.” (KK:20)

“Od dibiñe ışıḫ salmaz.” (KK:1)

“Ölçüsüz dilden ıraḫ ol.” (KK:31)

“Öy alma, gomşu al.” (KK:27)

“Paça ıslanmadan balıḫ tutulmaz.” (KK:19)

“Saġ baş, yastıḫ istemez.” (KK:20)

“Toku aġırlaması zor olar.” (KK:33)

“Toyuġuñ bastıġı cüce ölmez.” (KK:40)

“Yapı taşı yerde kalmaz.” (KK:42)

“Yara sıcakken sarılır.” (KK:27)

“Yol giden yorulmaz.” (KK:28)

“Yoldan gal, yoldaşdan galma.” (KK:31)

23) Atasözleri arasında halkın yüzyıllardır edindiği tecrübelere dayalı bazı inanışlar üzerine söylenenler bulunur;

“Akacaḫ gan damarda durmaz.” (KK:37)

“Akar su çer tutmaz.” (KK:21)

“Aḫıl olmayanda saggal ne?”(KK:3)

“Baş nereye çekerse ayaḫ oruya gider.” (KK:5)

“Bayguşuñ gısmeti ayaġıña geler.” (KK:32)

“Büyüḫ başıñ derdi büyüḫ olar.” (KK:20)

“Çıhmadıḫ candan umut kesilmez.” (KK:23)

“Çivisiz tahtayı yel alar.” (KK:18)

“Çoḫ gezen ayaḫ çer getirir.” (KK:27)

“Damdan düşeñi damdan düşeñ anlar.” (KK:1)

“Demir tavıñda döġüler.” (KK:16)

“Deveyi yardan uçurañ bir tutam ot olar.” (KK:2)

“Dolu küpüñ sesi çıḫmaz.” (KK:10)

“Eriñ yahşişi ticarette belli olar.” (KK:8)

“Garip hırsızlıġa çıḫsa ay sabahtan doġar.” (KK:34)

“Görgülü guşlar, gördüġüñ işler.” (KK:1)

“Gul daralmayınca Hızır yetişmez.” (KK:31)

“Her gaşıġıñ gısmeti olmaz.” (KK:34)

“Her taş baş yarmaz.” (KK:25)

“İşten artmaz, dişten artar.” (KK:1)

“Kimseniñ ahı kimsede galmaz.” (KK:36)

“Oḫumuşuñ cahili çoḫ yavuz olar.” (KK:31)

“Sel ile geleñ yel ile gider.” (KK:8)

“Taş üstüñe taş olur, ev üstüñe ev olmaz.” (KK:27)

“Taş yeriñde ağırdır.” (KK:16)

“Yatañ deġil eceli geleñ öler.” (KK:38)

24)Güzellik kavramı üzerine söylenen atasözleri de bulunur;

“Güzelliḫ ondur. Tokuzu dondur.” (KK:15)

“Her güzeliñ bir kusuru olar.” (KK:9)

25)Atasözlerinde halkın ana besin maddeleri olan yoğurt, peynir, un, yağ gibi ürünler ile ilgili söylemlere sıklıkla rastlanmaktadır;

“Bulgura mı yanam? Una mı yanam?.” (KK:31)

“Eppeġiñ büyüġü hamuruñ çoġuñdan olar.” (KK:4)

“Kimse yoġurdum ekşi demez.” (KK:34)

26)Kimi atasözleri emir kipiyle söylenmiştir;

“Derdiñe vaktiñde aġla.” (KK:10)

“Tırnaġıñ varsa başıñı kaşı.” (KK:27)

27)Yöreden derlenen kimi atasözleri bitmemiş cümleler şeklindedir;

“Aġrıyanda döş aġrısı, her kişiniñ öz aġrısı.” (KK:16)

“Can cümleden aziz.” (KK:17)

“Gır atıñ yanıñda durañ ya huyuñdan ya suyuñdan.” (KK:1)

“Sahipsiz eve it buyruḫ.” (KK:31)

28)Atasözleri çoğunlukla düzgün bir cümle yapısına sahipken devrik cümleler ile oluşturulmuş atasözleri de bulunmaktadır;

“El eliñ nesiñe? Gülereḫ gider yasıña.” (KK:2)

“Hısım hısımıñ ne öldüġüñü ister ne de oñduġuñu.” (KK:9)

4.8.2. Deyimler

Deyimler, anlamı daha anlaşılır ve etkileyici kılmak için kendi anlamlarından uzaklaşarak başka bir yapıya bürünen kalıp sözlerdir. Bu sözler atasözleri gibi genel bir düstur niteliği taşımamaktadırlar (Aksoy, 1998: 148).

Korkmaz, deyimi “gerçek anlamdan farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği”olarak açıklamaktadır (Korkmaz, 1996). Hengirmen, “genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere” deyim denildiğini ifade etmektedir(Hengirmen, 1995).

Deyimlerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve kavranmasında bir takım zorluklar bulunmaktadır. Hatta bazı tabilerin deyim mi, atasözü mü, birleşik fiil mi olduğu konusunda tam bir mutabakat sağlanmamaktadır (Özözen, 2001: 5).

Yörede derlediğimiz deyimlerin özelliklerini Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2” adlı eserinde yer alan maddeler ışığında şu ana başlıklar ile incelemek mümkündür;

1) Deyimlerde yer alan kelimelerin yerine bir başkası konulamaz ve yerleri değiştirilemez;

Ayıḫla pirinciñ taşıñı (bulgur, mercimek vb. pirinç yerine koyulamaz)

2) Az sözle çok şey anlatırlar;

Hem suçlu hem güçlü

3) Bazen bir cümle bazen de sözcük öbekleri olarak kullanılırlar;

Aşşağı tüggürsen saggal, uḫarı tüggürsen bıyıḫ.

Ağzı var, dili yoḫ.

4) Deyimler arasında mastar ile biten birleşik kelimeler çoğunluktadır;

Ajığı tutmaḫ/Alımını almak/ Dirsek çıḫmaḫ

5) Deyimlerin şahıs ve fiil çekimlerinde farklılıklar görülmektedir;

Aşaġı tükürsem/Aşaġı tükürseñ

Gözüme girmeḫ/Gözüñe girmeḫ

6) Bazı deyimlerdeki eş anlamlı kelimeler kullanılabilir;

Kızım saña deyirem, gelinim sen işit (duy, anla, dinle)

7) Deyimlerde yer alan kelimeler çoğunlukla gerçek anlamıyla kullanılmaktadır.

8) Deyimler de söz sanatlarına yer verilebilir;

Çiçeġi burnuñda/ Borusu ötmek/ Katır inadı/ Ateş bacayı sarmak/Aġzı var dili yoḫ/Dokuz doġurmaḫ/ Eyüp sabrı

9) Deyimler birleşik sözcüklerden de oluşabilmektedir (Aksoy, 2008: 16-22);

Vurdumduymaz/ Adamaḫıllı/ Giderayaḫ/ Ağır başlı/ Yaḫa paça

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında derlenen bazı deyimler aşağıda sıralanmkatadır;

Aġzı yannış olmaḫ

Ağzı var, dili yoḫ.

Ajığı tutmaḫ

Allah üzüne baḫmaḫ

Allah'a salmaḫ

Allahıñ rahmetiñe gitmeḫ

Anarı beri gedif gelmeḫ

Avırsız!

Ayağı büdremeḥ

Ayıtmaḫ.

Baç etmek

Başa tüşmeḥ

Başdan artıḫ olmaḫ

Başıña dönmeḥ

Başsız baraḫsız

Beş daggalıh olmah

Boğanağa tüşmeḥ

Cır çıḫmaḫ

Ciġerimiñ içiñden çıhmış bilmeḫ

Cini başıña yıġılmaḥ

Çıra kimin yanmaḫ

Çiçek kimin elemeḥ

Çocuga galmaḫ

Desinler için

Dınaz etmeḫ

Dil ağız elemeḥ

Dilazarlıḫ etmeḫ

Doğrucu ağızlı olmah

Dörrenmeḥ

Endir etmemeḥ

Gören gözüñ ağrımaḫ.

Göz verif, ışıḫ vermemeḥ

Gözü tört olmaḥ

Gözü tüşmek

Gulaġı ağır almaḫ

Gulağının üsdüne yatmaḫ

Güman etmek

Gün vermemeḫ

Hayfıñı almaḫ

Hıḥ deyif burnunnan düşmeḫ

Hünküfüñü bulmaḫ

İlan görmüş kimin olmaḫ.

İran’ı Toran’ı gezmeḫ

İt ayağı yemiş kimin gezmek

Ḳalleşçe tor atmaḫ

Kej getmeḫ

Lağ elemeḫ

Melül müskün olmaḫ

Muncuḫ gibi doġmaḫ

Papağı göye çıḫmaḫ.

Sen senin Allahını

Sufatı dönmeḫ

Sureti merhabaya galmaḫ

Şah geldiye dönmeḫ

Şeşe gulaḫ

Şirin cana gıymaḫ

Tumanı tüşüḥ

Uşaḫnan uşaḫ olmaḫ

Üreḫleri yarılmaḫ

Üreyi istemeḫ

Yadıma tüşmek

Yarım ağızlan söylemeḫ

Yazığı gelmeḫ

Yeddi yabancı

Yüreġi dolmaḫ

Yüreġi tutmamaḫ

Zarafat elemeḫ

4.9. Tekerlemeler

"Tekerleme, uyaklarla elde edilen ses oyunları ile çağrışımlarla birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir" (Özhan, 1990: 7).

Kaya tekerlemeleri; "Vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan faydalanarak hislerin, fikirlerin, hâl ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım ya da çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu bir kısmı ezgili olan basmakalıp sözler" olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2014: 761).

Tekerlemeler; masal, ninni, bilmece, âşık şiiri, halk hikâyesi, oyunlar vb. pek çok halk edebiyatı ve folklorik türün içerisinde kullanıldıklarından dolayı şekil, konu ve işlev bakımından tam olarak sınırları çizilememiş halk edebiyatı ürünleridir. Pek çok türle ilişkisi olsa da tekerlemeleri farklı kılan şekil, konu ve anlatım özellikleridir (Duymaz, 2002: 9).

Tekerleme; Azerbaycan'da "sanam", Gagavuzlarda "tekerleme", "sayılmak", "badaşmak", Kazaklar "ölen", Kırgız Türklerinde "canımla", Kıbrıs ve Makedonya Türklerinde "tekerleme", Özbek Türklerinde "bala koşukları", "sanaş","sanak", Türkmenistan'da "sanavaç" olarak bilinmektedir(Kaya, 2004: 548).

Tekerlemenin kökeni ve ortaya çıkışı hakkında Şükrü Elçin şunları söyler: "Tekerlemelerin kaynağını aklın kanunları dışında hayati, uydurma söz ve vakalarla gerçek maceralar teşkil eder. Ayrıca bazı şaman dualarının kutsi değerleri ile sihir güçlerini kaybederek tekerlemelere bir bakıma zemin teşkil ettiği söylenebilir" (1986: 590).

Duymaz'a göre tekerlemelerin kökeni eski Şaman dualarına kadar uzanmaktadır. Bu dualarda bazı tabiat güçlerini, hastalık ve felaketleri savmada kullanılan, tekerleme benzeri söylemler mevcuttur. Hatta kamların hastalık tedavi etmek için kullandıkları sözlerde tekerleme izlerine görülmektedir (Duymaz, 2002: 14).

Boratav, tekerlemelerin kökeninde şuuraltının ifadesi olan düşleri görmektedir. Düşlerin, inanç fonksiyonlarını kaybettikten sonra estetik bir hüviyet kazanarak tekerlemeleri ve masalları meydana getirdiğini ifade etmektedir (Duymaz, 2003: 207).

Sınırları kesin olarak belirlenmese de tekerlemeler genellikle "tür" olarak kabul edilmektedir. Tekerlemeler ya diğer halk edebiyatı türleri içerisinde ya da diğer türlerden bağımsız olarak kullanılmaktadır. Tekerlemelerin büyük bir çoğunluğu anonim olmakla âşıklar ve tekke şairleri tarafından söylenen tekerlemeler vardır (Oğuz, 2015: 252-253).

Tekerlemeler hakkında bu güne değin en kapsamlı bilgileri; A. Talat Onay, Mehmet Zeki Pakalın, Sami Akalın, Şükrü Elçin, Doğan Kaya, Mehmet Yardımcı gibi araştırıcılar ortaya koymuştur (Duymaz, 2002: 10-12).

Duymaz, tekerlemelerin en temel özelliklerini şöyle sıralamıştır;

-Tekerlemeler her türlü konuda söylenebilmektedir.

-Tekerlemeler, kafiye, aliterasyon ve seci, ses oyunları bulunmaktadır.

-Tekerlemelerde duygu ve düşünceler söz oyunları ile ifade edilir.

- Tekerlemelerde konudan ziyade şekil önemlidir.

-Bazı tekerlemeler karşılıklı soru ve cevap şeklinde ilerlemektedir (Duymaz, 2003: 213-214).

Duymaz tekerlemeleri "Mensur tekerlemeler, yarı mensur tekerlemeler ve manzum tekerlemeler" (Duymaz, 2003: 215-216) diye üçe ayırmıştır. P. Naili Boratav ise tekerlemeleri şu şekilde tasnifler;

-Masal tekerlemeleri

-Oyun tekerlemeleri

-Tören tekerlemeleri

-Bağımsız, söz cambazlığı tekerlemeleri

-Âşıkların söyledikleri tekerlemeli şiirler

-Hacivat Karagöz tekerlemeleri (Duymaz, 2003: 218).

Doğan Kaya'nın tekerleme ile ilgili tasnifi ise şu şekildedir:

-Çocuk tekerlemeleri

-Masal tekerlemeleri

-Mektup tekerlemeleri

-Tören tekerlemeleri

-Okşamalar

-Dua, dilek ve temenni tekerlemeleri

-Seyirlik oyunların icrasında söylenen tekerlemeler

-Muhtelif vesilelerle söylenen tekerlemeler

-Türkü, şarkı ve şiirlerin değiştirilmesiyle oluşturulmuş tekerlemeler (Kaya, 1999: 574-576).

Duymaz tekerlemelerin işlevlerini şöyle özetlemektedir; Tekerlemelerolmayacak şeyleri çeşitli söz oyunları dinleyicilere sunan bir türdür. Masal, halk hikâyesi gibi türlerin içerisinde yer alanlar metinler anlatılmadan önce hazırlık işlevi görmektedir. Çocuk oyunlarında söylenen tekerlemeler, oyunların belli kurallar dâhilinde ilerlemesini sağlamaktadır.Ayrıca bu tekerlemeler çocukların dili öğrenme ve kullanma sürecine olumlu bir etki yapmaktadır. Törenlerde yer alan tekerlemeler ise kendinden üstün bir gücü etkilemek ve ona sığınmak için söylenmektedir (Duymaz, 2003: 217-218).

Yapılan derlemeler sonucunda söyleyebiliriz ki Ağrı yöresinde tekerleme söyleme geleneği yok olmaya yüz tutmuştur. Çocukların sokaklarda oynadıkları oyunlarda söylenen sayışmacalar dışında tekerlemeler neredeyse hiç söylenilmemektedir. Bu nedenle sahada az sayıda tekerlemeye ulaşılabilmiştir. Orta yaş ve üzeri insanlar söyledikleri tekerlemeleri

hatırlamamakta yeni nesil ise geçmişte oynanan oyunları bilmediği için neredeyse hiç tekerleme bilmemektedir. Teknolojinin gelişmesinin ardından televizyon, telefon, bilgisayar gibi teknolojik aletlerin yaygınlaşmasıyla çocukların oyun oynama geleneği değişmiş, çocuklar daha çok teknolojik aletler ile vakit geçirir olmuştur.

Yörede söylenen tekerlemeler, diğer yörelerde de bilinen tekerlemelerdir. Bunun dışında büyükler tarafından bilinip söylenen yöreye has birkaç tekerlemeye de rastlanmıştır. Bu tür tekerlemeler genellikle büyükler tarafından çocuklara söylenmektedir. Yörede derlenen tekerlemeler aşağıda sıralanmıştır;

1)Tekerleme söylerken hayvan isimlerinden fazlasıyla kullanılmaktadır;

1. Tekerleme

“Önden gitti beş toḫlu,

Arkadan gitti, üç toḫlu

Ellisiñi yıldırım çarptı,

Kırḫ yedisiñi güneş yaḫtı

Etti saña yüz toklu.

Eveleme develeme

Devekuşu kovalama

Kovalarsañ yaralama

Çıt pıt

Nerden geldiñ

Oradan çıḫ.” (KK:21)

2)Tekerlemelerde birbirini tekrarlayan ifadelere yer verilir;

2. Tekerleme

“Bir gün bir gün bir çocuḫ

Eve de gelmiş kimse yoḫ

Açmış baḫmış dolabı

Şeker de sanmış ilacı

Yemiş yemiş bitirmiş

Aḫşama sancı başlamış

Kıvrım kıvrım kıvranmış

Yaptığıñdan utanmış.” (KK:1)

3. Tekerleme

“Leylek leylek havada

Yumurtası tavada

Oynuyollar çocuḫlar

Dağda kırda ovada

Çağır gelsiñ et yesiñ

Et yemezse ot yesiñ.” (KK:12)

3)Tekerlemelerde yansıma sözcüklere yer verilir;

4. Tekerleme

"Sar sar sar makarayı

Çöz çöz çöz makarayı

Şöyle de böyle şap şapşap

Komşu komşu tak tak tak

(İsim) geliyor, (İsim) geliyor tıp

Kolları bağla şıp." (KK:24)

5. Tekerleme

"Çatlaḫ patlaḫ, yusyuvarlaḫ

Kremalı böreḫ, sütlü çöreḫ

Çeg dostum çeg

Eliñi benden çeg

Çek çek amca, burnu ganca

Al saña bir tabanca." (KK:28)

4)Tekerlemelerde hem mısra sonu kafiyelere hem de iç kafiyelere rastlanmaktadır;

6. Tekerleme

“Yaġ satarım bal satarım

Ustam ölmüş meñ satarım

Ustanıñ kökü sarıdır

Satsam on beş liradır

Zambak zumbak

Döñ arḫana iyi baḫ.” (KK:13)

5)Kimi tekerlemeler birbiriyle bağlantılı olaylar silsilesi şeklinde söylenir;

7. Tekerleme

“Üşüdüm üşüdüm

Daldan elma düşürdüm

Elmamı yediler

Maña cüce dediler

Cüceliḫten çıḫtım

Ablama gittim.

Ablam pilav pişirmiş.

İçiñe fare düşürmüş.

O fareyi ne yapmalı?

Minareden atmalı.

Minarede guş var.

Ganadıñda gümüş var.

Enişteminiñ cebiñde

Türlü türlü yemiş var.” (KK:31)

6)Tekerlemelerin bazıları birkaç kelimenin tekrar edilmesi ile oluşturulmuştur;

8. Tekerleme

“Elim elim epeneḫ

Elden çıḫañ kepeneḫ

Kepeneġiñ suçu ne

Kelden çıḫañ kepeneḫ.” (KK:36)

7)Çocuklar arasında söylenen şaşırtmacalı tekerlemeler bulunmaktadır;

9. Tekerleme

“Dal sarḫar kartal galḫar

Kartal galḫar dal sarḫar.” (KK:2)

10. Tekerleme

"Şu köşe yaz köşesi

Şu köşe kış köşesi

Ortadaki su şişesi." (KK:44)

11. Tekerleme

"Götür küpü, dök küpü.

Getir küpü, dök küpü." (KK:31)

12. Tekerleme

"Şiş şişeyi şilemiş.

Şişe keşişe kiş demiş." (KK:11)

13. Tekerleme

"Hagg, Haggı'nıñ haggıñı yemiş. Haggı, Haggı'dan haggıñı istemiş. Haggı, Haggı'ya haggıñı vermeyince Haggı Haggı'nıñ haggıñdan gelmiş." (KK:10)

8)Tekerlemelerin genellikle yarım, tam, zengin kafiye bulunmakla beraber kimi zaman cinaslı kafiyeye de kullanılmaktadır;

14. Tekerleme

"Karga karga gaḫ dedi

Çık şu dala baḫ dedi

Çıḫtım baḫtım o dala

Bu karga ne budala." (KK:13)

9)Tekerlemeler sadece oyun şayışmacalarında yahut çocuklar arasında şaşırtmaca amacıyla değil belli olaylar üzerine sadece belli vesileler ile de söylenebilmektedir. Örneğin aşağıdaki tekerleme çocukların süt dişleri dökülmeye başladığında, çocuğun dökülen dişinin evin çatısına atılmasının ardından söylenmektedir;

15. Tekerleme

"İt dişim it

Pirinç kimin bit.

Ablam ablama küstü

Cam da eliñi kesti

Amcam yoġurt getirdi

Kedi burnuñu batırdı

Kediniñ burnuñu kestiler

Minareye astılar

Minareniñ kilidi

Aḫşam geleñ kim idi?"(KK:19)

10)Tekerlemeler çoğunlukla birbirine bağlı birden fazla cümlenin kafiyeli bir şekilde bir araya getirilmesi şeklinde oluşturulan tür iken, kimi tekerlemeler kısa birkaç cümleden meydana gelmektedir;

16. Tekerleme

“Mustafa Mıstıḫ

Arabaya gıstıḫ

Bir mum yaktıḫ

Seyriñe baktıḫ.” (KK:1)

17. Tekerleme

“Gırḫ gantar, gırḫar gırḫar tartar.” (KK:19)

11)Tekerlemelerin en yaygın bilinenleri oyun sayışmalarında kullanılanlarıdır;

18. Tekerleme

“Portakalı soydum

Başucuma koydum

Ben bir yalan uydurdum

Duma duma dum, kırmızı mum.

Dolapta pekmez

Yala yala bitmez.

Ayşecik, cik cik cik

Fatmacık, cık cık cık

Sen bu oyundan çık.” (KK:2)

19. Tekerleme

“Ooo piti piti

Karemala sepeti

Terazi lastig

Jimlastig.

Biz size geldiḫ

Bitlendik.

Hamama gittik

Temizlendik.

Aynanıñ garşısıñda

Süslendiḫ.” (KK:29)

20. Tekerleme

“Ooo…

İğne battı canımı yaḫtı

Tombul kuş arabaya koş

Arabanıñ tekeri

İstanbul’uñ şekeri

Hop hop altıntop

Bundan başka oyun yoḫ.” (KK:29)

12)Tekerlemeler kimi zaman dua niteliğindedir. Aşağıdaki tekerleme örneği de yağmur duasına çıkıldığı zaman çocuklar tarafından söylenmektedir;

21. Tekerleme

“Yaġ yaġ yaġmur

Teknede hamur

Ver Allah’ım ver

Sellü süllü yaġmur.” (KK:14)

13)Tekerlemeler çocuk oyunlarında oyunun devamlılığı ve kurallara uygun bir şekilde ilerlemesi için de söylenmektedir;

22. Tekerleme

“Kutu kutu pense

Elmamı yense

Arkadaşım Ayşe

Arḫasını dönse.” (KK:16)

14)Tekerlemelerin bazıları diyalog şeklinde söylenir;

23. Tekerleme

“Komşu komşu

Oġlun geldi mi?

Geldi.

Ne getdi?

İnci buncuḫ.

Kime kime?

Saña, maña.

Başka kime?

Kara kediye.

Kara kedi nerde?

Suya gitti.

Su nerde?

Kömüş içti.

Kömüş nerde?

Dağa kaçtı.

Dağ nerde?

Yañdı, bitti, kül oldu.” (KK:31)

15)Tekerlemeler masalların başlarında da dinleyenleri hayal âlemine götüreceğinin sinyallerini vermek maksadı ile de söylenmektedir;

24. Tekerleme

“Bir varmış bir yoḫmuş,

Allah’ıñ kulu çoḫmuş,

Develer tellâl iken,

Pireler berber iken,

Ben anamıñ beşiġiñi tıñgır mıñgır sallar iken

Annem düştü beşiḫten

Babam düştü eşiḫten….” (KK:10)

25. Tekerleme

“Evvel zaman içiñde

Kalbur saman içiñde

Develer top oynarken,

Eski hamam içiñde

Yüzüñde elli duvaḫ

Adamdan azma,

Dişleri gazma

Tozu dumana gattı

Bir fiske attım .

Başladı feryada,

Koştular imdâda

Kendiñi şaşırdım,

Kaf dağıñdan aşırdım.” (KK:9)

16)Yörede hemen herkes tarafından ezbere bilinen yerel tekerlemeler de bulunmaktadır;

26. Tekerleme

“Oḫulda bize bir söz ezberlederlerdi. Oñuu ezberleyeñ, söyleyebileñ şimdi İstiḫlâl Marşı ne gadar önemliyse ezberlemeḫ bizim için de oydu yani.

Bajadan baḫtım hidri göz (iki göz)

Biri ala biri boz

Miñdim bozuñ boynuña

Gittim İran yoluña

İran yolu taşlıdır.

Derbeder içiñde maymun gezer.

Miñdi meymunnarı ürḫüttüm.

Gulaḫları bürgüttüm.

Baġda gezeñ hocalar.

Golarımı gırdılar.

Gazanda golum gaynar.

Oglaḫ yanımda oynar.

Oglaġı vurdum yere.

Yer maña yelmiḫ vere.

Yelmiġi verdim tata.

Tat maña darı vere.

Darıyı verdiñ guşa.

Guş maña ganat vere.

Ganatlandım uçmaġa.

Hag gapısıñ açmaġa.

Diye devam ederdi.” (KK:7)

17)Tekerlemeler çocuklar arasında hoşça vakit geçirmek için bir eğlence vasıtası olarak söylenmektedir. Bu durumu kaynak kişi şu şekilde ifade etmiştir;

27. Tekerleme

“Tekerleme söylüyorduḫ birbirimize bir gün amcamıñ çocuḫlarıyla yengem dedi;

-Hele durun baḫalım. Buñu söyleceḫ misiz?

Bir tahçada bal yumaġı,

Bir tahçada gıl yumaġı,

Bir tahçada ot yumaġı,

Gılı diddim.

Otu attım.

Balı yuttum.

Biz annamadıḫ. Hızlı hızlı söyledi. Sonra dediḫ;

-Yenge bir daha söyle.

Bütün aḫşam oñu söyleyebilmeḫ içn ugraştıḫ çocuḫlar. O günümüz öyle güzel geçti.” (KK:29)

4.10. Bilmeceler

İnsanoğlu varlığını anlamak için sürekli sorular sormuş ve cevaplar aramıştır. Bu sorular, kimi zaman basit kimi zaman da karmaşık olmuştur.Bireyin varoluş amaçlarından biri hayatı anlamak ve anlamlandırmaktır. Bu durum sorular sormayı ve sorulara cevaplar aramayı gerekli kılmıştır. Bu merak duygusu, keşif isteğiyle insan, dünya üzerinde var olduğu müddetçe soru sormaya ve cevaplar aramaya devam edecektir (Balta, 2013, 892).

Türk halkının zekâ ve ince zevklerinin parıltısı olarak ortaya konulmuş olan bilmeceler, eğlence vasıtası olmakla birlikte, kişilerde muhakeme gücünü, düşünce derinliğini geliştirmesi bakımından da önemlidir. Diğer taraftan, Türkçenin estetik yapısını ve edebî zevkini sergilediklerinden dolayı da edebiyatımızda öneme haizdir (Kaya 2004: 469).

Güncel Türkçe Sözlük’te bilmece “Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma, Bilinmeyen şey, muamma” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2014).

Bilmece, “bir şeyin adını anmadan, özelliklerini üstü kapalı söyleyerek, o şeyin ne olduğunu bulmayı karşısındakine bırakan, eğlenceli, sözlü halk edebiyatı ürünüdür” (Yardımcı, 2002, 91).

İlk bilmece örneklerini Kıpçak sahasının 14.yy. ait en önemli eserlerinden biri olan Codex Cumanicus’ta rastlanmaktadır (Özergin, 1974; 6862-6865) Türkler arasında bilmecelerle ilgili ilk bilgilere Divan-ü Lügât’it Türk’te rastlanmaktadır.Kaşgarlı bilmece sözcüğünü: “tabuzguk”=bilmece, “tabzuğ/tabzağ”=Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece, “tabzuguk tabuzdum”=bilmece sordum, “tabuzgık tabızdı”=bilmece sordu, “ol manga söz tabuzdı”= o bana bilmece sordu şeklinde açıklamıştır (Aslan, 2010:305).

Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sahası ve Kerküklüler “tabmak”, tabmaca”, “tappaca”; Kaşgarlılar “tabzuğ”; Altay Türkleri (tobollar) “tapkır”, “tavısak”; Kırgızlar (Hakasça) “tabcang-nımah”; Türkmenler “matal”; Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve

Başkırtlar “cumbak, yumak” terimlerini bilmece yerine kullanmaktadırlar (Elçin 2011: 607).

Verilen tanımlar ışığında bilmecelerin özellikleri şunlardır.

1) Bilmeceleri ilk defa kimin söylediği bilinmemektedir.

2) Bilmeceler manzum ve mensur olarak söylenmekle birlikte genellikle manzumdurlar.

3) Bilmecelerin büyük bir çoğunluğunun cevabı tek olmakla birlikte birden fazla cevabı olanlar da bulunmaktadır.

4) Bilmecelerin bazıları“ol nedir?”“bilin bakalım”gibi sorular ile başlamaktadır.

5) Bilmeceler konu çeşitliliği fazladır.

6) Bilmeceler iyi bir dil öğreticisidir (İçel, 2010, 70).

7)Bilmeceler bilgi sınamak üzere hazırlandıkları için problem çözme yeteneğini geliştirirler (Artun, 2013, 135).

8) Bilmecelerde cevabı tarif etmek için çeşitli edebi sanatlardan yararlanılır (İçel, 2010, 70).

9) Bilmecelerin birbirinden çok uzak coğrafyalarda bile değişmeyen kalıp kullanımları bulunmaktadır (Öztürk; 1985).

10) Bilmecelerden bazısı iyelik kalıbı ile başlamaktadır;

“Bir çocuġum var, geleñ gideñ öper / ben öpebilmirem (Dirsek).” (KK:30)

“Bir duvarım var / gündüz yapılar / gece yıḫılar (Yatak).” (KK:22)

11) Bilmecelerin bazılarındanesneler başka şeyler ile ilişkisi ortaya koyularak sorulur;

“Aġaç üstüñde od yañar (Nar).” (KK:1)

“Garanlıḫ yerde eteḫ asılı (Kovan).” (KK:17)

12) “Ol nedir ki” veya “Bir acâyib nesne gördüm” kalıpları ile başlangıcın yapıldığı çok sayıda bilmece mevcuttur;

“Ol nedir ki elsiz ayaḫsız gider (Cenaze).” (KK:9)

“Nedir ki suya düşer ıslanmaz (Ay).” (KK:31)

13) Birçok bilmece doldurma sözlerle başlamaktadır;

“Enteşe, menteşe, dört köşe (Baca).” (KK:14)

“Bir küçücüḫ miçine / dünya girer içiñe (Ayna).” (KK:10)

14) Bazı bilmeceler ise sorulan şey ile ilgili ipuçları verip ardından akla gelenlerin cevap olmadığı söylenmektedir;

“Adı var, tadı yoḫ (Ecel).” (KK:11)

“Dili var söyleyemez; gulaġı var, dinleyemez (Sağır-dilsiz).” (KK:16)

15) Kimi bilmeceler,benzetmeler ile nesneyi sorma yoluna gider;

“Ayaḫları direḫ kimin, gagası küreḫ kimin (Leylek).” (KK:28)

“Boyñu ip kimin, garnı çöp kimin (Testi).” (KK:21)

16) Bilmecelerden bazılarında ise zıtlık ifade eden kelimeler bulunur;

“Kışıñ yanar, yazıñ gaḫar (Soba).” (KK:24)

“Aḫşam yaparam, sabah bozaram (Yatak).” (KK:33)

17) Bazı bilmecelerde, şaşkınlık durumu ifade edilerek soru sorulur;

“Iraḫtan baḫtım çoḫ, yanıña vardım hiç yoḫ (Güvercin).” (KK:12)

“Garşıdan baḫtım taş kimin, yanıña vardım aş kimin (Yumurta).” (KK:23)

18) Kimi bilmecelerde ise sorulan şey kendisine benzeyen bazı varlıklar ile karşılaştırılarak sorulur;

“Allah'tan küçüḫ, Peygamber'den büyüḫ (Kuran).” (KK:3)

“Sudan ayaz, şekerden beyaz (Kar).” (KK:17)

19) Bilmecelerin bazılarında kişiye meydan okuyan bazen tehdit bazen hakaret eden sözler bulunmaktadır;

“Göġte yanar bir kandil; hadi muñu sen bil (Ay).” (KK:28)

“Gırḫ düġüm, gırḫ çuḫur; gırḫıñı da çabala bul (Ağ).” (KK:30)

“Gat gat gelir, muñu bilmeyeñ ölür (Bulut).” (KK:31)

“Yedi deliḫli toḫmag / muñu bilmeyeñ aḫmag / ya bu suali bileceḫsiñ / ya bu diyardan gideceḫsiñ (Baş).” (KK:41)

“Bir direḫte biñ yapraḫ. Muñu bilmiyeñ aḫmag (Kuran-ı Kerim).” (KK:2)

“Çıt pıt / muñu bilmeyeñ it (Kibrit).” (KK:27)

20) Bilmeceler bazen bir-iki kelime bazen de beş altı cümleden de oluşabilir.

21) Cümle yapısı olumlu veya olumsuz olabilmektedir.

22) Bilmeceler soru cümlesi başlamamasına rağmen bunun bir bilmece olduğunun bilinmektedir.

İçel, bilmeceleri şekil özellikleri bakımından şöyle tasnif etmektedir;

A. Mensur Bilmeceler

1. Yüklemsiz Bilmeceler

2. Yüklemli Bilmeceler

a. Basit Cümleden Oluşanlar

b. Bileşik Cümleden Oluşanlar

c. Olumlu Cümleden Oluşanlar

ç. Olumsuz Cümleden Oluşanlar

B. Manzum Bilmeceler

1. Beyitten Kurulu Bilmeceler

2. Üçlükten Kurulu Bilmeceler

3. Dörtlükten Kurulu Bilmeceler

4. Mısra Sayısı Dörtten Fazla Olan Bilmeceler (İçel 2005: 91-92).

Türk toplumunda bilmecelerin önemli bir yeri vardır. Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde âşık fasıllarında boy göstermek, masallar ve halk hikâyelerinde bir zorluktan veya ölümden kurtulmak veya imeceyle iş yapılırken işi kolay kılmak için bilmeceler sorulmaktadır. Bir toplulukta sorulacak bilmeceler,toplumun durumu, yaşı, kültür seviyesi, inançları gibi özelliklere göre belirlenmektedir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaşam koşullarının değişmesi, sosyal ortamların farklılaşması, bireyselleşmenin artması ile

bilmeceler eski popülerliğini kaybetmiştir.Oysa bilmeceler, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurabilmek, bir toplumu daha iyi anlayabilmek için önemlidir. Çünkü bilmeceler, "halkın günlük yaşamdan çıkardığı deneyimlerin, gözlemlerin, yaşantıların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır" (Göçer, 2010: 354).

Ağrı'da bilmeceler geçmiş yıllar nispeten önemini kaybetse de hâlen bilmece sorma geleneği sürdürülmektedir. Yörede bilmeceler; kızlar, kadınlar ve erkekler arasında uzun kış gecelerinde; akşam ailece geçirilen zamanlarda;evlenme, sünnet, kına gecesi gibi çeşitli meclislerde; bulgur kaynatma, yufka açma, salça yapma, hasat zamanı gibi hep birlikte yapılan işlerde sorulmaktadır. Bilmeceler genellikle boş zamanlarda, neşeli ortamlarda sorulmaktadır. Fakat bilmeceye yörede "Tapmaca" ve "Muamma" tabiri kullanıldığını ve bilmecenin soruluş tarzı, yeri, şekli hakkında bilgiyi kaynak kişiler şöyle dile getirmiştir;

"Biz de demezler size bir bilmece, bulmaca soralım. Tapmaca derler. Başlayıp sorduḫlarıñda da başıñda hep:

-O nedi?

Derler." (KK:7)

"Uzun gecelerde oturuduḫ, sakalaşırdıḫ. O oña bilmece sorardı bu buña sorardı birliḫte muamma çözerdiḫ. Cevabı bir kişi söylemeden muamma açılmazdı. Biri söyledi mi ayaḫ verirdi. Karşıdaki kişi de cevabını verirdi." (KK:34)

Yörede bilmece sormak için özel bir toplantı yapılmamakta ve bilmece soranlara özel bir ad verilmemektedir. Bilmeceleri yetişkinlerden çocuklara aktarılmaktadır. Köylerde bilmeceler şehirde yaşayanlara oranla daha çok bilinmekte ve dolayısıyla gelenek daha canlı bir şekilde devam etmektedir. Köylerde bilmecelerin daha çok sorulmasının sebeplerinden biri de orta yaşlı ve yaşlı nüfusun köylerde sayıca daha fazla olması ve bilmece sorma konusunda gençlere daha iyi örnek olmalarıdır. Yörede öyle ki iki kişinin bir araya geldiği zamanlarda bile bilgi yarıştırmak için bilmeceler söylenmektedir;

"Köy dolmuşuña bindiḫ, gidiyorduḫ Taşlıçay'a. Hep köyüñ adamı varıdı. Başladılar annatmağa. Adamıñ biri sordu;

‘Bir baş, bir beş.

İki dolu, bir boş.’

(Bir baş Allah/Bir beş namaz/İki dolu cehennem, cennet/Bir boş dünya).” (KK:7)

Görüldüğü üzere yörede kimi bilmeceler içerisinde birden çok soruyu barındırmaktadır. Bu şekilde bilmecenin çözümü daha da zorlaşmakta karşıdaki kişi daha çok zihnini zorlamak zorunda kalmaktadır. Karşıdaki kişiyi zor durumda bırakmak da yöre halkında büyük bir neşe, soruyu soran kişi için de övünç kaynağı olmaktadır. Sorulan bilmece bilinmediği zaman da sorucu ince bir sezdirme ile de olsa soruyu bilemediğin için alayvâri bir şekilde konuşmaktadır;

“Malı malı mal keser. Dil oturur damaḫ keser. Her gün de gullandığın bir şey da maḫas.” (KK:15)

Yörede sorulan bilmecelerin özelliklerini ve bilmece örneklerini şöyle sıralayabiliriz.

-Yörede bilmece sorulurken kimi zaman bilmeceye hazırlık metni olacak şekilde bir maniler söylenir. Bu şekilde dinleyicinin konu üzerine odaklanması sağlanır;

“Kötan dedi halım yoḫ.

On beş goyun, malım yoḫ.

Kötan süreñ dedi ki;

Getir yemeġimi benim rızgım yoḫ.

Önce mani diyerdiḫ böyle sonna bilmeceyi söyleyerdiḫ;

Attım atana, deġdi kötana, deryada balıḫ,

Düzde ceylana (Yıldırım).”(KK:4)

-Kimi bilmecelerin başında ise bazen dinleyiciyi metne ısındırmak ve çoğu zaman da kafiyeyi uydurmak için doldurma mısralara yer verilir;

“Zer kilim

Zincir kilim

Kaldırabilmirem.

Añdır kilim’

“Bunuñ cevabı da yer.” (KK:7)

-Bilmecelerin cevabı tektir lâkin aynı soru birden fazla şekilde sorulabilir.;

Bir bele bilye gedir,

Dağı, taşı dolanar gelir (Göz).” (KK:30)

“Bir küçücüḫ mil taşı,

Dolanır dağı taşı (Göz).”(KK:37)

Ne ağzı var ne dili

Ama konuşur insan gibi (Mektup).” .” (KK:21)

“Bizim evde süt pişer.

Gogusu size tüşer (Mehtup).”(KK:37)

-Kimi zaman da bir bilmecenin birden fazla cevabı bulunur;

“Iraḫtan baḫtım çoḫ, yanıña vardım ḫeç yoḫ (Güvercin).” (KK:12)

“Karşıdan bahtım ḫeç yok

Yanıña vardım peg çoḫ (karınca).” (KK:2)

-Bilmeceler kimi zaman da küçük bir hikâye formatında mensur şekilde oluşturulmuştur;

“Bir kadın bir adamıñ terkiñe miñer sudan geçir. Birkaç kişi arḫadan küler. Kız gerisiñi döner diyir:

-Neden güldüz?

Onlar yine gülür.

-Bu adamıñ garısınıñgardaşı meñim dayım (Babası).”(KK:34)

-Bazı bilmecelerin cevabı ise içinde saklıdır. Bilmeceyi soran kişi aslında cevabını da verir;

“O nedir ki,

Tiḫ durur, otlar? (otlar dik durur).”(KK:31)

“Burdan İstanbul’a gidiyordum bir sefer. Şoför bilmece sorurdu. Meñ de dedim bir tene meñ söyleyim. Buñu söyledim. Bir tene bileñ çıḫmadı. Şoför dedi ki yav vallaḫ buradan oraya gadar seniñ yemeḫleriñ hep bene ait. Teḫ mene cevabıñı söyle. Yav dedim ki meñ ne dedim? Gan gırmızı dedim. Gan gırmızı mı? Gırmızı. Süt beyaz dedim. Süt beyaz mı? Beyaz. Camış balaġından böyüḫ mü? Böyüḫ. Ee camıñın ḫavlusuñdan sıġar mı? Sıġmaz. Açıḫ bir soru. Apaçıḫ. Yani cevabı içiñde olañ bir soru.” (KK:15)

“Peki, meñ sene soruyum şimdi. Bir bilmece o ki dediñ;

Gan gırmızı, süt bayaz,

Camış balaġıñdan böyüḫ,

Camı ḫavlusuñdan sıġmaz.” (KK:15)

-Bilmeceler sorulmaya başlanmadan önce “O nedi?”, “Senden bir sual soracam” gibi bazı kalıp ifadelerin kullanılabilmektedir;

“O nedi?

Ben giderem, o gider?” (KK:7)

“Senden bir sual soracam. Dünya da ölü mü çoḫtur? Diri mi çoḫtur?

-Ölü çoḫtur.

-Neden?

-Yıllardır ölüyor insannar.

-Peki. Garı mı çoḫtur? Erkeḫ mi?

-Bilmiyorum.

-Gadın çoḫtur ay ogul. Garınıñ sözüñe baḫan da garıdır.” (KK:30)

Yine burada dikkat çeken bir diğer husus bilmecelerde yer alan mizâh unsurudur. Birçok bilmece de bu güldürü unsurlarına rastlanmaktadır.

-Yörede söylenen bilmecelerin çoğunda halkın uğraşları, günlük rutin işlerinde kullandıkları malzemeler, geçim kaynağı olan hayvancılık ve çiftçilik ile ilgili terimlere rastlanmaktadır. Yörede köylünün çoğunlukla zevk için yahut geçimini sağlamak maksadıyla yaptığı arıcılık üzerine söylenen şu bilmece bu konuya bir örnek teşkil eder;

“Deste çıkar dam üstüñde dağılır

Tırpan vurur bir araya yığılır

Memesi yol zahmet ile sağılır

Yayıḫ yaymaz yağı çıḫar nedendir? (Arı peteği).”(KK:34)

-Bilmeceler ölçülü ve uyaklı kimi zaman mani, kimi zaman koşma şeklinde söylenebilir.Yukarıdaki bilmece koşma, şimdi örneğini sunacağımız bilmece ise mani şeklinde oluşturulmuştur;

"Öğle gider gan ayaḫlı

Gan geymiş kan ayaḫlı

Âşıḫ bir hikmet görmüş

Üç başlı on ayaḫlı (inek-sağan kadın-dana)." (KK:34)

-Yörede sorulan kimi bilmeceler ise menkıbevî olayları ve Kur'an-ı Kerimde yer alan kıssalarını konu edinmektedir. Zaten dinî birçok bilmeceye derlememiz esnasında rastlanmıştır;

"Abdesti gandan.

Derisi gönden.

Kıblesi her yönden.'

Bu da Yunus peygamberin balığın garnında kırh gün abdestini balığın ganıyla alması. Kıble de balıh ne tarafa dönerse ora oluyor." (KK:7)

-Kimi bilmeceler ise felsefi derinlik taşımaktadır;

"Bir aġaç ki kâmil olsa iptida köḫten çürür. Onuñ üç yüz altmış altı dalı vardır, göğerir meyva verir. Meyvası âlem içün dala üryâna girer. Mesela ne dedim meñ. Meñ bir insanı söyledim. Bir insan bir aġaç. Bir aġaç ki kâmil de olsa köḫten çürür. Onuñ üç yüz altmış altı dalı vardır. İnsanda üç yüz altmış altı tane damar vardır. İki yüz yirmi dört de gemiḫ var. Meyva da çocuḫları." (KK:15)

Yörede sorulan bilmeceler konuları çeşitlilik göstermektedir. Konuları açısından bilmeceler şu şekilde sıralanabilir;

İnsanla ilgili bilmeceler

“Biz biz idiḫ

Otuz iki kız idiḫ

Ezildiḫ , büzüldüḫ

İki duvara dizildiḫ (Dişler).” (KK:12)

“Yarım gaşıḫ,

Duvara yapışıḫ (Kulak).” (KK:24)

“Altı mermer

Üstü mermer

İçinde bilbil gezer (Dil).” (KK:17)

“Bir küçücüḫ mil taşı,

Dolanar dağı taşı (Göz).”(KK:10)

Hayvanlarla ilgili bilmeceler

“Suda Süleyman (Balık).”.” (KK:9)

“Karşıdan baḫtım yok

Yanıña vardım çoḫ (karınca).” (KK:2)

“Üstten ot biçerem. Altıñdan su içerem (Koyun).” (KK:44)

“Yeraltıñda yağlı kayış (Yılan).” (KK:14)

“Altı taş,

Üstü taş,

Ortasıñda gocaman baş (Kaplumbağa).” (KK:18)

“Ganadı var uçabilmez

Guru yerde gaçabilmez (Balık).” (KK:13)

“Meñim bir köprüm var

Üstüñde ot biçerem

Altıñdan süt içerem (Koyun).” (KK:30)

“O nedi?

Sandıḫ açıldı.

Cöġüs döḫüldü (Koyun gıgısı).” (KK:19)

“Suya girdi, dağıldı.

Sudan çıḫtı, yıġıldı (At kuyrugu).” (KK:31)

“Yol üstünde sarı çarġat (Atın idrarı).”(KK:30)

Tabiat ve doğa olayları ile ilgili bilmeceler

“Aġzı vardır gonuşmaz. Döşeġi vardır uyumaz (Akarsu).” (KK:27)

“Karşıdan baḫtım aġarar

Yanıña gittim baġarar (Dere).” (KK:11)

“Tavana darı saçtım

Sayamadım gaçtım (Yıldız).” (KK:8)

“Mavi atlas

İġne batmaz

Makas kesmez

Terzi dikmez (Gökyüzü).” (KK:14)

“Bir acayip nesne gördüm,

Gündüz yanar, gece söner (Güneş).” (KK:36)

Bitki, yiyecek ve içecekler ile ilgili olanlar

“Tuzsuz pişen aş nedi? (Aşure).” (KK:10)

“Çarşıdan aldım bir tane. Eve geldim biñ tane (Nar).” (KK:31)

“Alçacıḫ boylu

Kadife donlu (Patlıcan).” (KK:19)

“Dal üstüñde

Kitli sandıḫ (Ceviz).” (KK:28)

“Pişirirseñ aş olar

Pişirmezseñ guş olar (Yumurta).” (KK:15)

“Ayım ayım ayamat

İçi dolu gıyamat

Yaş verdim guru çıḫtı

Mehemmed’e salavat (Fırın, ekmek).” (KK:16)

“Çil toyuḫ,

Çilemle toyuḫ,

Başıñı kestim ganı yoḫ (Karpuz).”(KK:4)

“Bir övüm var.

Bir direḫli (Köveleh).” (KK:4)

Ev eşyaları ile ilgili bilmeceler

“Bir kızım var

Geleñ geçeñ oña sarılar (Soba).” (KK:34)

“Gider gelmez

Oturar kalḫmaz

Yer doymaz (Ocak).” (KK:33)

“Dört ayaḫlı

Bir gulaḫlı (Ekmek tahtası).” (KK:12)

“Gece iner,

Gündüz biñer (Yatak).” (KK:9)

“Altı cehennem üstü su (Semaver).” (KK:30)

“Meñ dökürem,

O çeḫir (Soba).” (KK:30)

“Oğan gaya, buğan gaya.

Atıldım, miñdim boz daya (Nehre).” (KK:41)

“Hat dedim

Hıt dedim.

Git gapınıñ dalıñda yat dedim (Süpürge).” (KK:30)

“Dedem deve,

Gelmez eve.

Çeg gulaġıñdan,

Getir, gel eve (Un çuvalı).”(KK:4)

Giyim-kuşam ile ilgili bilmeceler

“Ufacıḫ mezer

Dünyayı gezer (Ayakkabı).” (KK:13)

“Sabağnan gaḫtım. Bajayı boġazıma taḫtım (Atlet giymek).”(KK:31)

Araç-gereçler ile ilgili bilmeceler

“Atdan yüce,

İtden engiñ (Semer).” (KK:15)

“Alemi bezer özü çırpaḫ gezer (İğne).” (KK:8)

“Attım ataña.

Degġi kötaña.

Deryada balıḫ,

Düzde ceylana (Silah).”(KK:29)

Soyut kavramların sorulduğu bilmeceler

“Pazardan alıñmaz

Mendile koñulmaz

Ondan tatlı bir şeyḫeç olabilmez (uyku).” (KK:1)

“Kul görür,

Allah görmez (rüya).” (KK:23)

Dinî bilmeceler

Allah'tan küçüḫ, Peygamber'den büyüḫ (Kuran-ı Kerim).”(KK:27)

“İmanıñ guyuya düşse ne ile çıḫardırsıñ? Çengellen, ip ilen, adam indirereḫ hayır öyle deġil. Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enla muhammeden abdühü ve rasuluhü derr çıhardarsın.” (KK:31)

Diğerleri

“Başıma sürdüm yeşil

Elime sürdüm yeşil

Yıḫadım al (Kına).” (KK:16)

“Yol üstüñde kitli sandıḫ (Mezar).” (KK:18)

“Abdest almaz

Namaz gılmaz

Cemaatten geri galmaz (İnsanın Gölgesi).” (KK:21)

“Damdan dama böġürür.

Gızlar oña yürüyür (Toy).” (KK:22)

“Bey oġlu attan düştü. Tumanı g.tten düştü (İğde)**.”**(KK:4)

“İki camlı pencere. Baḫıp durar her yöne (Gözlük).” (KK:36)

“Özü tatlı, sözü tatlı, candan daha gıymatlı (Anne).” (KK:28)

“Meñ giderem,

O galar (Ayak izi).” (KK:1)

“Sabah erken gaḫtım.

Ağ oğlanı yere vırdım (Fırtılık-Sümük).”74.” (KK:30)

4.11. Alkışlar-Kargışlar

Büyük Türkçe Sözlük'te (1988) "Hayır, dua, iyi dilek" alkış; "Kargıma işi veya bu maksatla söylenen sözler, lanet, telin, beddua, ilenç, alkış karşıtı"; "İlenç, beddua" kargış olarak tanımlanmaktadır.

DivânüLugâti't-Türk'te alkış "dua etme; övme; birinin iyiliklerini faziletlerini bir bir sıralama" (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 140); kargış ise "lanet, ilenç" (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 404) olarak tanımlanmıştır. İnan, alkışı "takdis etmek, alkış tebcil, tebrik" anlamlarına gelen alkamak, kargışı ise bu fiilin karşıtı olan kargamak kelimesi ile ilişkilendirmiştir (İnan, 1998: 265).

Kaya, alkışların ve kargışların ilk örneklerinin beden ve ruh ile büyük bir vecd ile yapılan dini törenlerde ve şaman ayinlerinde görüldüğünü belirtir. "Bu, genellikle diz çöküp, elleri göğe açmak şeklindedir. Kimi zaman gözler kapatılır, vücut hafifçe ileri geri veya sola sağa hareket ettirilir. Elleri ve çeneyi yukarı kaldırmak, gözlerle göğün derinliklerine bakarak dua etmek, sanırız Gök Tanrı inancının bakiyesi olarak yaşatılan bir davranış biçimidir" (Kaya, 1997: 100).

Kişilerin duygu ve düşüncelerini ifade ettiği araçlardan biri olan alkış ve kargışlar toplumun içtimai yapısının anlaşılması için de önemli argümanlardandır. Alkış ve kargışlar bu yönüyle hem Türk kültüründe hem de edebiyatımızda yerini almaktadır.Alkışlar (dua) sevincin ve minnettarlığın, kargışlar (beddua) ise hüzün ve sitemin ifade araçlardan biri olmuştur.

Türk halk edebiyatında hayli geniş bir alkış ve kargış literatürü bulunmaktadır. "Türk kültüründe lanet, beddua, büyü, küfür, kavramları azımsanmayacak ölçüde çoktur. Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin ardından cennetten kovulmalarıyla başlar ilk lanetlenme. Yeryüzüne çıkan insanoğlu sayısız lanetlenmelerle karşı karşıya kalır, bir bakarız Firavun sayısız lanetlerle kargışlanır, bir bakarız Lut kavmi, bir bakarız Sodom ve Gomore halkı lanetlenip helak olurlar, Tanrının büyük gazabına uğrarlar. Gerek Şamanizm'e inandıkları dönemlerde gerekse İslamiyet'i seçtikten sonra Türkler [alkış ve] kargışlarla iç içe yaşar" (Şahin, 2012: 413).

“Alkış ve kargışlar insanoğlunun duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarma ihtiyacını giderdiği gibi sevgisini, beğenisini, kızgınlığını dışa vurmasının bir yoludur. Bir nevi duygusal tepkimeler olarak değerlendirilen bu sözler, insan zihninin o anda oluşturduğu ifadelerdir ve çok sayıda işlevde kullanılır” (Harmancı, 2012: 10). Ayrıca Türk halk edebiyatı ürünleri içerisinde de birçok alkış ve kargış bulunmaktadır. Bu kalıp ifadelerde toplumda yüce olarak tanımlanan değerler ve davranışlar öğütlenmekte, toplumda hoş karşılanılmayan ve yapılması istenilmeyen davranışlardan uzak durulması istenmektedir. Toplumların dünyaya bakış açısını görebileceğimiz alkış ve kargışların bir kısmı toplumda uzun yıllar yaşayıp dilden dile dolaşırken bir kısmı da unutulmaktadır.

“Bunlarda söylendiği toplumun değer yargılarını, millî karakterin izlerini buluruz. Alkışların ve kargışların sanat değeri taşıyan bir bölümü kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze gelmiştir. Bir kısmı da şartların ve insanın hayata bakışının değişmesiyle kullanıştan kalkmıştır. Alkış ve kargışların çoğu, bireysellik çizgisini aşarak duygu ve düşünce yoluyla topluma mal olarak anonimleşir” (Öztürk, 2012: 2). Bu ürünler toplumda o kadar benimsenmiştir manilerden ninnilere, destanlardan efsanelere, masallardan fıkralara, ağıtlardan türkülere birçok halk edebiyatı türünde sıklıkla kullanılır olmuştur. Halk hikâyelerimizden en kadimi olan Dede Korkut Hikâyeleri alkış ve kargışların sıklıkla kullanıldığı metinlerdendir;

“Yirlü kara dağlaruñyıhılmasun. Kölgelüçe kabaağacuñkesilmesüñ, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kanatlaruñ uçları kırılmasun, Çapariken ağ boz atuñbüdrimesüm, Çalışanda kara polat kılıcuñ gedilmesün, dürtişüriken ala gönderüñufanmasun, ağ pürçeklianañ yeri bihişt olsun. Ak sakallubabañ yeri uçmağ olsun. KadirTañrı sen i nâmerde muhtaç eylemesin” (Ergin, 1997: 95).

Aşık edebiyatı ürünlerinde de sık sık kullanılan alkış kargışlar Taşlıova’nın Mevla’m adlı şiirinde karşımıza çıkmaktadır.

Sana sığınmışım budur dileğim
Namertlerin eline baktırma Mevlâ’m
Nasıl yaratmışsan öyle öleyim
Dert verip gözyaşı döktürme Mevlâ’m

Birliğine şükür ettim her zaman
Varlığın ruhumda kalbimde iman
Kadere inandım emr-ı Hak ferman
Beni şirin candan bıktırma Mevlâ'm

Helâlinden rızkımızı bol eyle
Diken değil bahçemizi gül eyle
Arifler yanında ehl-i hâl eyle
Cahile boynumuz büktürme Mevlâ'm

Dilimden düşürmem anarım seni
Bu yola koymuşum bedeni canı
Bir günahkâr kulum affeyle beni
Kabirde azabı çektirme Mevlâ'm

Kâinatı var etmişsin var senin
Sema senin deniz senin yer senin
Ateş senin rüzâr senin nur senin
Cehennem narına yaktırma Mevlâ'm

Utandırma haya eden yüzleri
Nurla doldur sana bakan gözleri
Afetinden uzak eyle bizleri
Sıcak yuvamızı yıktırma Mevlâ'm

Bizleri sevk eyle hep doğru yola
Huzur ve refah ver çektirme çile
Sabır selâmetle verdir el ele
Felâket şimşeği çaktırma Mevlâ'm

Doğruyu konuşan dili bize ver
Hayırlı ahbabı eli bize ver
Helâl kazanç helâl malı bize ver
Yoksullukla ömür söktürme Mevlâ'm

Şeref der ki dilimizin sözleri
Dergâhına çevirmişiz yüzleri
Şeytanın şerrinden koru bizleri
Nefisin peşine taktırma Mevlâ'm. (Taşlıova, 24)

Alkış ve kargışların geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu kendine yöneltilen iyiliğe ve kötülüğe karşılık vermek için bu kalıp sözlere başvurmuştur.Ayrıca bu ifadeler ile anlatmak istediklerini daha güçlü bir şekilde dile getirme fırsatı elde etmiştir. Alkış ve kargışlar yüzyıllar içinde zaman ve zemine uygun olarak bazı değişimler göstererek nesilden nesile aktarılmaya devam etmiştir.

Bizde çalışmamızın bu bölümündetoplumun genelinde olduğu gibi Ağrı ili Karapapak-Terekemeleri arasında da sıklıkla kullanılan alkış ve kargışları muhteva, konu, şekil özellikleri incelenecektir.

Yörede derlenen alkış ve kargışların özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür;

1) Anonimlerdir. Bu nedenle ilk söylendikleri zaman veya kişiyi bulunamaz.

2) Planlı ve programlı olarak söylenmeyen, anlık olarak dile getirilen hazır ifadelerdir.

3) Kısa ve özlüdürler. Bu özellikleri sayesinde kolayca zihinde kalmakta ve kolayca kullanıldığı için uzun süre toplum hafızasında yer almaktadırlar.

4) Ani olarak söylenen sözler oldukları için genellikle Türk dili kurallarına uymamaktadırlar.

5) Çoğunlukla üç-beş kelimeden oluşan kısa birer cümle olarak karşımıza çıkarlar. Hatta bazı kargışlar birveya iki sözcükten oluşmaktadır;

"Daş." (KK:17)

"Ermeni çocuġi." (KK:41)

“Hınzır.” (KK:3)

“İt eniği.” (KK:22)

“Gara garga.” (KK:24)

“Üği yapıli.” (KK:7)

6) Bazı alkış ve kargışlar ölçülü ve kafiyeli ikilik ve dörtlüler olarak söylenmektedirler;

“Behey insanı bugüñden bele
Derûñunda ol efkâra tavşırdım.
Şedîdül’igâba gıldım havâle
Yedi damı hışmı nârâ tavşırdım.

Duam budur sene behey beẖtiyar
Muradıñ gözüñde goysuñ ol Cabbar
Saña zülûm etsiñ ol perverdigâr.
Baştan seni Zülfikâr’a tavşırdım.
Bu evvelden biriñi gargışlamaḫ için söylenirdi.” (KK:15)

7) Genellikle bir olayın veya durumun karşılığı olarak söylenen bu ifadeler bazen bir karşılığı bulunmaksızın söylenebilmektedir. Bir asker, bir öğrenci, yeni evlenen bir çift veya yeni alınmış bir ev, araba, iş yeri için dualar edilebilmektedir.

8) Alkış ve kargışlar kişinin inisiyatifi ve o anki ruh haline göre ardı ardına sıralanabilir.

9) Bazı alkışlar kargış, bazı kargışlar alkış görünümünde olabilmektedir. Dualar katar şekilde sıralanabilir. Katar dualar daha ziyade yemek sırasında yapılır.

10) Alkış ve kargışlar sadece kendisine yöneltilen kişiyi değil kişinin ailesi, soyu-sopunu da ilgilendirmektedir.

11) Alkış ve kargışların kullanım sıklığı kişinin yaşı ve cinsiyetine göre değişkenlik göstermektedir. Bu ifadelerden kargışları genellikle orta yaşlı ve yaşlı kadınlar güçlerinin karşıdaki kişiye yetmediği durumlarda kullanırken erkekler fiziki olarak bu gücü zaten elinde bulundurdukları için kargışları daha az kullanmaktadır. Alkışlar da genellikle belli bir yaşın üzerindeki kadınlar tarafından bir minnetin ifadesi olarak kullanılmaktadır.

12) Alkış ve kargışlarda söz ve anlatım sanatlarına yer verilmektedir.

13) Yörede kargışların alkışlara göre daha sıklıkla kullanıldığı ve sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum toplum hayatında yaşanan sıkıntıların kişiler tarafından kargışlar vasıtasıyla kendinden yüce olan yaratıcıya havale edip ondan yardım dileyerek iç huzuru yakalama isteğinden kaynaklanmaktadır.

14) Alkış ve kargışların muhatapları oldukça çeşitlidir. Bu ifadeler anne-bana tarafından oğul veya kıza, kayınvalide-kayınbaba tarafından gelin veya damada ve eşler arasında sıklıkla kullanılmaktadır.

15) Alkış ve kargışlarda dini söylemler oldukça fazla kullanılmıştır. Bunlar arasında Allah kelimesi ile başlayanlar çokluktadır. Özellikle alkışların büyük bir kısmı Allah kelimesi ile başlamaktadır. Bu durum toplumun dini inançlarının edebi ürünlere nasıl yansıdığını göstermektedir;

“Allah eviñ yıḫsıñ.” (KK:20)

“Allah gabul etmeye.” (KK:3)

“Allah goḫuñu kessiñ.” (KK:5)

“Allah ocağıñ yıḫsıñ.” (KK:2)

“Allah oġlun, gızıñ önüñden çıḫartsıñ.” (KK:4)

“Allah ömrüñ kessiñ.” KK: 34)

“Allah seni budasıñ.” (KK:31)

“Allah seni gara yañdırsıñ.” (KK:1)

“Allah seniñ ocağıñı batırsıñ.” (KK:22)

“Allah seniñ öyüñü yıḫsıñ.” (KK:27)

“Allah tez günde belâsıñı versiñ.” (KK:18)

“Allah üzüñü güldürmesiñ.” (KK:1)

“Allah üzüñü güldürmüye.” (KK:10)

“Allah, aġız vere dil vermiye.” (KK:8)

“Allah, diş vere dırnaḫ vermiye.” (KK:33)

“Allah, imanıñ elinnen ala.” (KK:27)

“Allah, o belâñ vere.” (KK:9)

“Allah'ıñ gazabıña gelesiñ.” (KK:23)

“Allahıñ zoruna gide.” (KK:4)

“Allahtan umarım torba taka dileneseñ.” (KK:4)

16) Alkış ve kargışların etki gücü bağlama göre değişkenlik göstermektedir. Kargışlar toplumda iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki toplum tarafından çok tehlikeli olduğu düşünülüp bir haksızlığa uğrayan kişiler tarafından söylendiği için mutlak surette gerçekleşeceği düşünülenler, ikincisi ise sadece kişinin anlık duygularının karşılığı olarak söylenip kişiye zarar vermesi istenmeyen kargışlardır. İlk gruba giren kargışlara maruz kalan kişilerin bu dünya da mutlaka karşılığını göreceği, başına bir musibet geleceği inancı bulunmaktadır. Bu nedenle kişiler çeşitli sıkıntılar ile karşılaştıklarında bir kimsenin bedduasına maruz kaldığı düşünülmektedir;

“Meñ senne kötüyüm. Aramızda kötü var. İşleriñ yoluñda gitmir. Ajaba şansmı maña yardım etti. Ajaba bu maña gargış mı etti? Meñim işim yürümür. O zaman annarıġ ki biri gargış etmiş.” (KK:39)

“Eskileriñ duası da bedduası da tutarmış. Bedduayı çoḫ zor durumda galanda ederlermiş. Bizim iki tane ineġi götürmüş biri. Nenem rahmetliḫ oñu gargışlamış;“Diri ol, dilenci ol.Sonna o adam ömür boyu sefâlet çeḫmiş. Bir loḫma ehmeġe muhtaç olmuş.” (KK:40)

Bu düşünce doğrultusunda halk arasında bir kimsenin işlerinin yolunda gitmemesinin dilendiği kargışlar oldukça fazladır;

“Ay sen furguña vurulasañ.” (KK:27)

“Canınnan ḫeyr görmiyeseñ.” (KK:25)

“Düz gedeñ işiñ ters olsuñ.” (KK:22)

“Ey güne yetmiyeseñ.” (KK:4)

“Gıyamet başıñda gopa.” (KK:30)

“Gol genediñ gırılsıñ.” (KK:6)

“Goltuġuñ altıña gadan deġsiñ kada bela.” (KK:7)

“Göğ başıña yıhılsıñ.” (KK:31)

“Ḫeyir heber eşitmeyeseñ.” (KK:2)

“İki yaḫan bir araya gelmesiñ.” (KK:37)

“Üstüñe şer gele.” (KK:9)

“Yaman güne galasañ.” (KK:15)

17) Bazı kargışlar sadece karşıdaki kişiye samimiyetine dayanarak aslında olması istenmeyen bir durum üzerine söylenmektedirler;

“Tırıñ altında galasañ. Seni araba çiġneseñ. Derdi dayıma garısı. O da bir gün dedi; Valllah Magbule bugün tır meñim üstümden geçti.“Eee, hani ölmeyeseñ?“Meñ köprünüñ altındaydım.” (KK:31)

“Elbiseñ duvarda asılı galsıñ.Diyediler bazısı derdi;Galsıñ oñu giymem başgasıñı geyerem.” (KK:31)

Kargışların bazılarında anne babalar çocukları için anlık öfkeleri sonucunda söylenmektedir. Bu beddualar aslında gerçekten olması istenmeyen durumlardır ve ciddiyetten yoksunlardır. Hatta bu ifadelerde kişiler genellikle dolaylı olarak kendilerini kargışlamaktadır;

“Allah seni bildiġi kimin etsiñ.” (KK:14)

“Allah seni meñim elimden ala.” (KK:31)

“Allah senin belañ vermiye.” (KK:15)

“Allahıñdan bulasañ.” (KK:7)

“Analıḫ eliñde galasıñ.” (KK:2)

“Anañ aġlar galsıñ.” (KK:4)

“Anañ öle.” (KK:1)

“Anañ üstüñde melesiñ.” (KK:1)

“Anaña lenet.” (KK:6)

“Anañdan emdiġiñ süd, burnuñdan gele.” (KK:9)

“Ananıñ südü sene haram olsuñ.” (KK:7)

“Ay balam dalıñdan yanasañ.” (KK:10)

“Emeġim seni tutsuñ.” (KK:9)

“Emeklerim burnuñdan gele.” (KK:28)

“Emzirdiġim süt burnuñdan gelsiñ.” (KK:9)

“Hay! Büyimiyeseñ.” (KK:11)

“Öyüñ yıḫılmıya.” (KK:23)

“Sahapsız galasañ.” (KK:2)

“Südüm haram olsuñ.” (KK:14)

18) Yörede söylenen kargışlar genellikle kişinin acı ile dolu ölüm isteğinin dile getirildiği ifadelerdir;

“Acı acı gırḫ yıl aġrı çeḫesiñ.” (KK:31)

“Adı olmayañ derde düşesiñ.” (KK:1)

“Afat ola canan yapışa.” (KK:1)

“Aġaç gibi guruyasıñ.” (KK:15)

“Ağ göğsüñe mor çıbanlar dizile.” (KK:16)

“Al gana çalḫanasıñ.” (KK:5)

“Alın ortasıñdan vurulasañ.” (KK:10)

“Allah derd versiñ derman vermesiñ.” (KK:36)

“Allah gençliġiñ topraġa baġışlaya.” (KK:14)

“Allah, dert vere derman vermiye.” (KK:42)

“Araba altıñda galasañ.” (KK:11)

“Arḫandan vurulasañ.” (KK:10)

“Avuç avuç kan kusasañ.” (KK:25)

“Ay, öl.” (KK:17)

“Bedeniñden vurulasañ.” (KK:11)

“Beyniñ burnuñdan gele.” (KK:40)

“Böbreġiñden vurulasañ.” (KK:42)

“Canıñ boġazıña yıġılsıñ.” (KK:16)

“Canıñ burya yıġılsıñ.” (KK:16)

“Canıñ çıḫamaya.” (KK:3)

“Canıñ çıḫsıñ.” (KK:2)

“Cefa ile can vereseñ.” (KK:7)

“Çarmıġa gerileseñ.” (KK:8)

“Çatlayaraḫ öleseñ.” (KK:1)

“Dalıñdan yanasıñ.” (KK:12)

“Damarıñ çeḫilsiñ, ganıñ gurusuñ.” (KK:28)

“Derde düşeseñ. Deşileseñ.” (KK:13)

“Döşeḫte uzanıp ölemeyeseñ.” (KK:27)

“Etleriñ döküle.” (KK:25)

“Gafıl gadaya geleseñ.” (KK:23)

“Gan gusasañ.” (KK:24)

“Gan yiyeseñ irin tüküreseñ.” (KK:9)

“Ganıña beleñ.” (KK:40)

“Gerdanıñdan vurulasañ.” (KK:6)

“Gezeñ dert karnıña girsiñ.” (KK:1)

“Her an aġzıñdan ganlar gusasañ.” (KK:8)

“Her tikeñdaġda kurda kuşa yem ola.” (KK:26)

“İçiñ dışıñ daġıla.” (KK:36)

“İnim inim inliyeseñ derman eleñ geçmiye.” (KK:30)

“Lime lime olasañ da her bir parçañ bir daġda gala.” (KK:12)

“Niye ölmediñ?”.” (KK:3)

“Oḫlanasıñ.” (KK:21)

“Ölüp kurtulmiyesiñ galıp da sürünesiñ.” (KK:25)

“Ölüsüñe kefen bulunmasıñ.” (KK:31)

“Ölüsüñü itler yesiñ.” (KK:31)

“Parçalanasañ.” (KK:16)

“Seni parça tike olasıñ.” (KK:8)

“Seni yaman derde düşeşeñ.” (KK:37)

“Siyah saçıñ gızıl gana beleñe.” (KK:6)

“Tendire düşeseñ.” (KK:10)

“Tırnaḫlarıñ söküle.” (KK:20)

“Tren altında doğranasıñ.” (KK:43)

“Tükenmez derde düşeseñ.” (KK:28)

“Uyuza düşeseñ bit gözeñ gire.” (KK:42)

“Üç günde topraḫ ol.” (KK:37)

“Yanaraḫ öleseñ.” (KK:27)

“Yanı gara olasıñ.” (KK:25)

“Yanıñ yerde çürüsüñ.” (KK:40)

“Yaran fazla olsuñ, merhem yetmesiñ.” (KK:31)

“Yata yata yan etleriñ çürüsüñ.” (KK:4)

“Yataḫlarda galasıñ.” (KK:44)

“Yeddi sene bi yanı üste yatasañ.” (KK:14)

Bazı kargışlarda kişinin ölmesinin istendiği durumlar doğrudan dile getirilmez ve çağrışımlar ile ifade edilir;

“Ad goyanıñ olmasıñ.” (KK:27)

“Adı galası.” (KK:11)

“Adıñ adlara goyulsuñ.” (KK:2)

“Adıñ batsıñ.” (KK:34)

“Adıñ ellere miras gala.” (KK:15)

“Döşüñde beyaz tügler bitmesiñ.” (KK:38)."

“Gımgımı çalayım.” (KK:23)

“Gölgeñ yere düşmiye.” (KK:22)

“Işığıñ söne.” (KK:1)

“İsti yatasañ savuḫ gaḫasañ.” (KK:31)

“Şapkan mıḫda asılı gala.” (KK:2)

“Tajıñ, tahtıñ batsıñ.” (KK:27)

“Tepeniñ üstüñe gel.” (KK:40)

“Üstüñe güneş vurmasıñ.” (KK:6)

“Vay haberiñ gelsiñ.” (KK:3)

“Vayıña oturum.” (KK:42)

“Yere gireseñ.” (KK:14)

“Yeriñ dibiñe gireseñ.” (KK:8)

“Yeriñde yeller ese.” (KK:3)

“Yığasañ, dereseñ, yemiyeseñ.” (KK:6)

“Zatıñ kesilsiñ.” (KK:20)

“Gedeseñ geri gelmeyeseñ.” (KK:15)

“Geldiġiñe varamayasañ.” (KK:38)

“Geriye gideseñ daha dönmeyeseñ.” (KK:14)

“Getsiñ gelmez olsuñ.” (KK:22)

“Gide dönmeyeseñ.” (KK:25)

“Gider gelmeze gidesiñ.” (KK:31)

“Gidişiñ ola dönüşüñ olmiye.” (KK:26)

“Saġ get, salamat gelme.” (KK:3)

“Saġ olma.” (KK:17)

“Saġ getme.” (KK:17)

“Seni görüm hiç silaña yetişme.” (KK:38)

19) Bazı kargışlarda kişinin ölümünün yanında dünyada sahip olduğu bütün değerlerin yok olması dilenmektedir;

“Allah siziñ öyüñüz yıḫsıñ.” (KK:23)

“Andırıñ galsıñ.” (KK:43)

“Arvadıñ eller ala.” (KK:38)

“Ateşiñ sönsüñ.” (KK:28)

“Ay ojağıñ sönsüñ.” (KK:1)

“Bajañ yıḫıla”.” (KK:1)

“Bujaġıñ yıḫılsıñ.” (KK:7)

“Eviñ baġlansıñ, açarıñ damıñ üstüñe atılsıñ.” (KK:3)

“Eviñ başıña yıḫılsıñ.” (KK:3)

“Eviñ, bujaġıñ daġılsıñ.” (KK:7)

“Eviñde bayguşlar öte.” (KK:4)

“Eviñe od düşsüñ.” (KK:23)

“Eviñizde beyguş tünesiñ.” (KK:28)

“Eviñizde beyguş ulasıñ.” (KK:28)

“Kavaġıñda Allah seniñöyüñü yıḫsın.” (KK:27)

“Ocaġıñ batsıñ.” (KK:28)

“Ocaġıñ daġılsıñ.” (KK:7)

“Ocaġıñ küle dönsüñ.” (KK:28)

“Ocaġıñ yıḫılsıñ.” (KK:28)

“Ocaġıñda beyguş ötsüñ.” (KK:28)

“Ocaġıñda külüñ bite.” (KK:1)

“Ocağıñ bata.” (KK:25)

“Ocağıñ söne.” (KK:6)

“Öyüñe ayrılıḫ düşe.” (KK:4)

“Sacıñ kül tutmasıñ.” (KK:42)

“Tahtıñ tacıñ tarimar olsuñ.” (KK:7)

“Verân olasıñ.” (KK:21)

“Vurgun vursuñ.” (KK:33)

“Yurduñ yuvañdaġıla.” (KK:25)

“Zelil olasañ.” (KK:28)

“Zor ile zorlanasıñ tor ile torlanasıñ.” (KK:36)

20) Kargışlarda isminin kökeninde de yer alan kara kelimesi ile bu kelimenin zıttı olan ak kelimeleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır;

“Ağ giymeyeseñ.” (KK:38)

“Ağ üzüñ garara.” (KK:27)

“Allah yanıñda üzü gara olasañ.” (KK:4)

“Gara giy seni.” (KK:38)

“Gara haberiñ gele.” (KK:31)

“Gara vurgun vursuñ.” (KK:23)

“Gara yere gireseñ.” (KK:27)

“Gara yola gidesiñ.” (KK:23)

21) Yörede söylenen kargışlarda kişilerin gündelik uğraşlarında sıkıntı yaşamalarına dair istekler yer almaktadır;

“Ağartıñdan ḫayır görmeyeseñ.” (KK:42)

“Aldıḫlarınıñ ḫayrıñı görmeye.” (KK:7)

“Bereketiñi gara yel aparsıñ.” (KK:24).

“Camışıñ köpsüñ.” (KK:7)

“Çayır ortasıñda furgunuñ bata.” (KK: 42)

“Çayırıñı sel bassıñ.” (KK:13)

“Çuvalıñ deliḫ ola.” (KK:3)

“Ellik taşıñ dönmesiñ.” (KK:7)

“Hamuruñ eliñde galsıñ.” (KK:4)”

“Kilim ipleriñ öyüñde çürüye.” (KK:7)

“Oḫlavan orta yerden gırılsıñ.” (KK:13)

“Peştemaliñ tezeyken cırıla.” (KK: 42)

“Südüñ çürüsüñ.” (KK:6)

“Tarlañ gurusuñ.” (KK:42)

“Tofragıñda ot bitmeye.” (KK:1)

“Turşu küpleriñ dibinnen delinsiñ.” (KK:42)

“Yağıñ tırtı olsuñ.” (KK:42)

“Yağın yansıñ, pişiñ tavada galsıñ.” (KK:42)

“Yataġıñ yorganıñ sıçanlar kessiñ.” (KK:42)

22) Kargışlarda kişinin yediği ve içtiği şeylerden tat almaması ve ağzının tadının olmaması dilenmektedir. Bu tip kargışların özünde kişinin bütünüyle dünyadan soyutlanması istenmektedir;

“Aġız dadı görmeyeseñ.” (KK:23)

“Aġu içeseñ.” (KK:18)

“Aġzıñ gapana.” (KK:15)

“Aġzıña çor deysiñ.” (KK:6)

“Aġzıñda diliñ yansıñ.” (KK:10)

“Aşıñdan bitler çıḫsıñ.” (KK:5)

“Ataş yiyesiñ.” (KK:2)

“Bal yiyesiñ zehir gusasıñ.” (KK:7)

“Çor yiyesiñ.” (KK:2)

“Diken seniñ aşıñ olsuñ.” (KK:18)

“Su içiñde diliñ yansıñ su diye.” (KK:13)

“Suya ḫesret kalasıñ.” (KK:1)

“Yiyemeyesiñ.” (KK:23)

“Yiyeseñ doymayasañ.” (KK:1)

“Zeher zukkum yiyeseñ.” (KK:29)

“Zehir girsiñ boğozuña.” (KK:41)

23) Kargışlarda bazı zaman dilimlerinin kötü geçmesine dair istekler yer almaktadır;

“Akşamdan sabaha darda galasıñ.” (KK:40)

“Akşamıñ gara gelsiñ.” (KK:38)

“Gece vaḫtı gözeñ hortlaḫ görünsüñ.” (KK:11)

“Gejeñiz haraba galsıñ.” (KK:17)

“Gün görmiyeseñ.” (KK:18)

“Gün yüzü görmeyeseñ.” (KK:25)

“Günü kara gelsiñ.” (KK:2)

“Günüñ göy eġsiye düġlensiñ.” (KK:5)

“Bayram günü gapıñı açañ olmasıñ.” (KK:32)

“Bayram üzü görmüyeseñ.” (KK:24)

“Bayramıñ gara gele.” (KK:5)

“Bayramıñ gara gelsiñ.” (KK:25)

“Garalı bayramıñ gelsiñ.” (KK:22)

24) Yörede derlenen kargışlarda kişilerin dünya hayatında görebilecekleri bütün güzelliklerin ve kişilerin isteklerinin gerçekleşmemesi üzerine bazı ifadeler yer almaktadır;

“Al yeşil ṭuvaḫ taḫmiyesiñ.” (KK:4)

“Ay bala böyle murazıñ gözüñde gala.” (KK:10)

“Ay seniñ eliñ gına tutmasıñ.” (KK:32)

“Ay, bahtıñ gara olsuñ.” (KK:37)

“Bahtıñ gapana.” (KK:14)

“Bekârlıḫtan gurtulma.” (KK:31)

“Bohçañ düġli gala.” (KK:11)

“Bor boḫça açmiyesiñ.” (KK:26)

“Duvaġı gara gide.” (KK:11)

“Duvaġıñı gara topraḫlar öpe.” (KK:10)

“Düġünüñ güzüñ olsuñ.” (KK:36)

“Eliñ goynuñda gala.” (KK:40)

“Eliñ hına tutmasıñ.” (KK:4)

“Gapıñ baġlı galsıñ.” (KK:43)

“Gavaġıñ açılmaya.” (KK:10)

“Gınan göġe savrulsuñ.” (KK:31)

“Gınañ tasda gala.” (KK:28)

“Ҕeç murad almayasañ.” (KK:31)

“Hesretiñ gözüñde gala.” (KK:11)

“Hevesiñ kursaġıñda gala.” (KK:2)

“Tufaġıñ daġılsıñ.” (KK:7)

25) Kargışların bir kısmı kişilerin çocuk sahibi olamaması, çocuklarının ölmesi ve evlatları yönünden sıkıntı çekmesi ile ilgilidir;

“Allah, seni çırpa.” (KK:28)

“Allah, zürriyet vermiye.” (KK:32)

“Balalarıñ artmasıñ.” (KK:27)

“Balañ böyüyüp boya başa çatmasıñ.” (KK:28)

“Doġurduġun kız, doġradığıñ bez olsuñ.” (KK:)

“Eteġiñe çocuḫ işemesiñ.” (KK: 4)

“Evlat yüzü görmeyesiñ.” (KK:44)

“Garnıñ dolu, yanıñ boş olsuñ.” (KK:4)

“Köküñ kuriye.” (KK:39)

“Köküñüze süpürge vurulsuñ.” (KK:21)

“Malıñ ellere galsıñ.” (KK:22)

“Minderiñe oturañ bulunmaya.” (KK:20)

“Oġluñdan gızıñdan ḫeyir görmiyeseñ.” (KK:18)

“Oġul toyu görmüyeseñ.” (KK:44)

“Oġul uşaḫ tapmıyasañ.” (KK:15)

“Oġul uşaḫ nesib olmiya.” (KK:27)

“Öbür dünyañda rehmet oḫuyaniñ olmiya.” (KK:19)

“Seni yekti galasıñ.” (KK:21)

“Soyuñ sopuñ kesile.” (KK:42)

“Uşaḫ üzüñe hesret galasañ.” (KK:1)

“Uşaḫlarıñ başıñ gözüñ budeye.” (KK:42)

“Üç oġluñ birden ölsüñ.” (KK:28)

“Yavruñu baġrıña bastıġıñ zaman, kucaġıñda taş göreseñ.” (KK:16)

26) Kargışların bir kısmı kendisine zararı dokunan kişinin toplumdan dışlanması, halk arasında sevilip sayılmaması ve ele muhtaç olarak yaşaması üzerine söylenmektedir;

“Diri ol, dilenci ol.” (KK:40)

“Diziñ diziñ sürünesiñ.” (KK:14)

“Gapı gapı dileneseñ.” (KK:40)

“Kavim gardaş senden nefret etsiñ.” (KK:6)

“Mahşerece gülme, aġla.” (KK:22)

“Namerde muhtaç olasañ.” (KK:27)

“Perişan olasañ.” (KK:10)

“Rezil kepaze olasañ.” (KK:41)

“Star tapma.” (KK:40)

“Torpa takıp dilenesiñ.” (KK:21)

“Canıñ çattık karnıñ ḳatıḫ görmiye.” (KK:22)

“Çöreye muḫtac olasañ.” (KK:9)

“Eḫmeg atlı olsuñ. Sen piyâde gal.” (KK:40)

“Eḫmeg tapma.” (KK:40)

“Eḫmege muḫdaç olasañ.” (KK:25)

“Eḫmeġin yansıñ.” (KK:42)

“Eḫmeġiñi it yesiñ.” (KK:38)

“Irızgı atlı olsuñ, sen piyada. Dalınca git ki tapasañ.” (KK:4)

“Irızgı tapma.” (KK:4)

“Irızgıya kesat ol.” (KK:4)

27) Baş, göz, yüz, dil, el, boyun, ciğer, yürek gibi insan organları ve uzuvları kullanılarak kişinin kargışlandığı görülmektedir;

“Baş aşağı olasañ.” (KK:41)

“Başıñ batsıñ.” (KK:17)

“Başıñ ölsüñ.” (KK:22)

“Başıña meñim gadar ṭaş düşsüñ.” (KK:28)

“Başıña galaḫ uçsuñ.” (KK:25)

“Başıña galaḫ uçsuñ.” (KK:1)

“Başıña gara baġlıyım.” (KK:16)

“Başıña kül.” (KK:17)

“Başıña kül goyum.” (KK:38)

“Başıña kül olsuñ.” (KK:9)

“Başıña talım gayası tüşe gine.” (KK:10)

“Başıña tandır yansıñ.” (KK:22)

“Başıña taş düşe.” (KK:14)

“Başıñı yere soḫum.” (KK:17)

“Gögten başıña taş düşsüñ.” (KK:9)

“Kül başıña.” (KK:32)

“Boynuñ altıñda galsıñ.” (KK:17).

“Boynuñ gırılsıñ.” (KK:26)

“Boyuñ devrile.” (KK:3)

“Boynuñ gara yere soḫim.” (KK:13)

“Boyuña boz ip ölçüm.” (KK:33)

“Ciġeriñ aġzından ṭöküle.” (KK:34)

“Ciġeriñ aġzıñdan gele.” (KK:31)

“Ciġeriñ parçalaña.” (KK:2)

“Ciġeriñ taḫtalarda ṭoğrana.” (KK:26)

“Ciġeriñ yansıñ.” (KK:30)

“Ciġerleriñ çürüm çürüm çüriye.” (KK:27)

“Seni sufatıñ döne.” (KK:26)

“Suratıñ ṭöküle.” (KK:29)

“Suratıñı it göre.” (KK:1)

“Üzüñ gara ola.” (KK:27)

“Üzüñ gülmiye.” (KK:37)

“Üzüñ gazan götü kimi gara olsuñ.” (KK:40)

“Üzüñ yere bata.” (KK:14)

“Üzüñ yere gapana.” (KK:27)

“Göz işığıña hesred olasañ.” (KK:14)

“Gözleriñ oyula.” (KK:40)

“Gözleriñe gara ilan vursuñ.” (KK:39)

“Gözüñ çıḫsıñ.” (KK:32)

“Gözüñ göğ yüzüñe hasret galsıñ.” (KK:25)

“Gözüñ kör olsuñ.” (KK:22)

“Gözüñe gara su gelsiñ.” (KK:10)

“Gözüñe topraḫ dola.” (KK:31)

“Gözünüñ ışıġı söne.” (KK:1)

“İki gözden olasıñ.” (KK:20)

“İki gözüñ önen aḫa.” (KK:31)

“Diliñ dilim dilim olsuñ.” (KK:10)

“Diliñ salâvata dönmesiñ.” (KK:9)

“Diliñ tutulsuñ.” (KK:14)

“Diliñ yansıñ su sepen olmasıñ.” (KK:40)

“Lâl olasıñ, dilleriñ söylemeye.” (KK:35)

“Ele tabaḫ olasañ.” (KK: 36)

“Eliñ ayaġıñ cüzzâm yarası töke.” (KK:20)

“Eliñ ayaġıñ kötürüm ola.” (KK:14)

“Eliñ ekmeḫ tutmaya.” (KK:42)

“Eliñ gurusuñ.” (KK:5)

“Eliñ goluñ tutmasıñ.” (KK:32)

“Elleriñ gırılsıñ.” (KK:37)

“Elleriñ yana yapışa.” (KK:9)

28) Kargışlanan kimsenin yalnızca Dünya hayatında değil ölümden sonraki hayatında da sıkıntı çekmesi istenmektedir;

“Cehenneme gidesiñ.” (KK:31)

“Defteriñ sol tarafdan vereler.” (KK:13)

“Hak divanıñda yüzüñ gara olsuñ.” (KK:11)

“Huzur-u mahşerde yüzüñ gülmeye.” (KK:14)

“İlletli. imânsız guransız ölesiñ.” (KK:17)

“İmansız ölsüñ.” (KK:43)

“Kıyamete gadar azapta galasıñ.” (KK:26)

“Suyu sana İblis versiñ.” (KK:2)

“Goruñda ters döneseñ.” (KK:15)

“Goruñda tik oturasañ.” (KK:19)

“Goruñu sel basa.” (KK:39)

“Mezer taşıñ gaybola.” (KK:7)

“Mezeride ot bitmeye.” (KK:4)

“Ölüñü kurt yiye.” (KK:6)

29) Kişiler için bir soya olan mensubiyet önemli bir ihtiyaçtır. Kimi kargışlarda ise kişinin soyuna söylenen hakaretvâri söylemler bulunur;

“Anañ rahmet üzü görmeye.” (KK:1)

“Ataña lenet.” (KK:32)

30) Yörede söylenen bazı kargışlar ise kişinin kimi zaman geçim kaynağı kimi zaman da can yoldaşı olan hayvanları ile ilgilidir;

“Ay seniñ kazıñ ölsüñ.” (KK: 42)

“Aya itiñ ölsüñ seniñ.” (KK:15)

“Gün çıḫtıḫdan sonna horozuñ ötsüñ.” (KK:42)

31) Toplumun geçmişten bu güne getirdiği değerler kargışlarda yer almaktadır. Kargışlarda bu değerlere gereken önemi vermeyen kimselerin zarar görmesi istenmektedir;

“Ateşe su dökesen. Ölesen.” (KK:21)

“Mezere basasañ ayaġıñ gırıla.” (KK:41)

“Taş olasañ.” (KK:9)

“Yaş keseñ goluñ gurusuñ.” (KK:22)

“Ziyaret genim olsuñ onnara.” (KK:4)

32) Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında derlenen alkışlar sayıca oldukça azdır. Var olan alkışlar bir kısmı ise kişinin dünveyi ve uhrevi hayatında güzellikler, iyilikler, kolaylıklar yaşaması ile ilgilidir;

“Allah iman zenginliġi versiñ.” (KK:15)

“Allah imandan Kur'an'dan ayırmasıñ.” (KK:15)”

“Allah saña Hac nasib ede.” (KK:15)

“Allah sana yardımçı olsuñ.” (KK:23)

“Allah senden razi ola.” (KK:15)

“Allah seni Cehennem ateşiñden esirgesiñ.” (KK:20)

“Allah seni saḫlasıñ.” (KK:23)

“Allah'ıñ salih gullarıñdan olasıñ.” (KK:15)

“Ay gurban yeriñ iyi olsuñ.” (KK:30)

“Ayagıñ haja bassıñ.” (KK:4)

“Ayaḫlarıñ Mekke topraġıña basa.” (KK:30)

“Beytullâh'a yüz süresiñ.” (KK:25)

“Cennet hatını olasañ.” (KK:7)

“Ermişlerden olasıñ.” (KK:10)

“Fatma Ana'ya gomşu olasıñ.” (KK:41)

“İki dünyañ mamûr ola.” (KK:10)

“Acı yüzü görmeyesiñ.” (KK:4)

“Allah açlıḫ nedir göstermesiñ.” (KK:14)

“Allah başını yastıġa düşürmeye.” (KK:23)

“Allah bugünneri aratmasıñ.” (KK:34)

“Allah gördüġüñden ayırmiya.” (KK:30)

“Allah işiñi rast getirsiñ.” (KK:7)

“Allah gapıñı baġlamasıñ.” (KK:15)

“Allah nâmerde muḫtaç etmesiñ.” (KK:12)

“Allah sañaḫeç dar gün göstermiye.” (KK:15)

“Allah seni gorusuñ.” (KK:37)

“Allah seni yavuz gözlerden saḫlasıñ.” (KK:16)

“Allah seniñ kömeyiñ olsuñ.” (KK:23)

“Allah utandırmasıñ.” (KK:24)

“Allah yaman gözden saḫlasıñ.” (KK:14)

“Başıñ dara düşmiye.” (KK:2)

“Başıñ salamat olsuñ.” (KK:31)

“Elden ayaḫdan düşmeyeseñ.” (KK:25)

“Gada bela görmiyeseñ.” (KK:21)

“Gada bela sennen gitsiñ.” (KK:4)

“Hızır yoldaşıñ ola.” (KK:10)

“İşiñ gücüñ rast gele.” (KK:1)

“Naçarlıḫ nedir görmiyeseñ.” (KK:1)

“Rızgın bol olsuñ.” (KK:31)

“Tırnaġıña taş deġmesiñ.” (KK:38)

“Ağ güne çıḫasañ.” (KK:9)

“Allah göynüñe göre vere.” (KK:28)

“Allah hoşt beht elesiñ.” (KK:19)

“Allah seniñ muradıñı versiñ.” (KK:31)

“Allah uġruñu açıḫ etsiñ.” (KK:39)."

“Alnıñ ağ ola.” (KK:8)

“Arzuña emeliñe çatasañ.” (KK:25)

“Aydınnıḫ olasañ.” (KK:31)

“Bahtıñ ağ olsuñ.” (KK:40)

“Elleriñ dert görmiye.” (KK:28)

“Gara gün görmeyeseñ.” (KK:28)

“Gün göreseñ. Güneş göreseñ.” (KK:31)

“Günün gara gelmesiñ.” (KK:24)

“Günün günden ağ olsuñ.” (KK:25)

“Tofraġa el atasan, tofrak eliñde altın kesile.” (KK:11)

“Tuttuġuñ altın olsuñ.” (KK:32)

“Üzüñ ağ olsun.” (KK:2)

“Üzüñ göğ olsuñ.” (KK:14)

“Üzüñ gülsüñ.” (KK:23)

“Yaman gün görmüyeseñ.” (KK:11)

“Allah ömrümü kese ömrüñe vere.” (KK:36)

“Allah saña tükenmez ömür versiñ.” (KK:35)

“Allah sana uzun ömür, ucuz ölüm versiñ.” (KK:22)

“Allah seni var ede.” (KK:26)

“Allah var etsin.” (KK:31)

“Anañ acıñı görmiye.” (KK:17)

“Dünya durduḫça durasañ.” (KK:22)

“Işıġıñ sönmesiñ.” (KK:4)

“Ömrüñ su kimin uzun olsuñ.” (KK:39)

“Sineñizde ağ tüyler bitsiñ.” (KK:9)

33) Alkışların bazısında kişilerin ismi ve toplum nezdindeki önemi için dualar yer alır;

“Adıñla yüceleseñ.” (KK:36)

“Adınnan yaşıyasañ.” (KK:6)

“Adıñ batmasıñ.” (KK:2)

34) Alkışlarda sadece kendisinden fayda görülen veya sevilen kişiler için değil o kişilerin aileleri için de iyi dileklerde bulunulur;

“Allah anana babana saġlık versiñ.” (KK:20)

“Allah ölenleriñe geni geni rehmet eylesiñ.” (KK:28)

“Allah yeddi ceddiñe rehmet ede.” (KK:29)

“Ataña rehmet.” (KK:26)

“Atanıñ ananıñ canı saġ olsuñ.” (KK:26)

“Ay babaġa rahmet ola.” (KK:3)

“Ölmüşlereñ rehmed ola.” (KK:1)

35) Alkışlarda kişilerin en değer verdiği varlıklardan biri olan çocukları hakkında temennilerde bulunulur;

“Allah evlat acısı göstermesiñ.” (KK:10)

“Allah evlat yüzü göstersiñ.” (KK:36)

“Bala malı yiyeseñ.” (KK:28)

“Baladan yarıyasañ.” (KK:14)

“Balalarıñ gözüñde nur olsuñ.” (KK:11)

“Evlad acısi görmiyeseñ.” (KK:40)

“Evlatlarıñ seniñ gibi olsuñ.” (KK:14)

“Oġluñ gızıñ barını yiyeseñ.” (KK:1)

“Oġluñla gızıñla komşu olasıñ.” (KK:41)

“Seni biñ budağ olasañ.” (KK:18)

“Uşaglarıñı Allah saḫlasıñ.” (KK:31)

“Yeddi oġullan bir sufraya oturasañ.” (KK:38)

“Zürriyetiñ bol ola.” (KK:31)

36) Alkış sözlerde kişilerin evlerinin ve yurtlarının her daim mutluluk içinde olması dileğinde bulunulur;

“Eviñ eşiyiñ şen olsuñ.” (KK:40)

“Evli eşiḫli olasıñ.” (KK:9)

“Ocağıñ tüte dursuñ.” (KK:33)

“Öyüñ şen ola.” (KK:38)

“Öyüñüze şadlıg aparıñ.” (KK:38)

“Şen olasıñız. Aya öyüñüz şen olsuñ.” (KK:10)

37) Alkış ve kargışları toplumun değerlerinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Bu kalıp ifadelerde halkın geçmişten bu güne taşıdığı değerlerin emareleri görülmektedir;

“Allah Halil İbrahim bereketi versiñ.” (KK:44)

“Allah sürfeñi hemeşe açıg elesiñ.” (KK:8)

“Bereketli olsuñ.” (KK:19)

“El öpenleriñ çoḫ olsuñ.” (KK:44)

“Kapıñ kanag üzüñe açıḫ olsuñ.” (KK:29)

“Nice bayramlar göresiñiz.” (KK:37)

“Sürfeñ bereketli olsuñ.” (KK:8)

38) Alkışlar toplumda önemli bir yeri olan karşılama ve uğurlama törenlerinde de yer almaktadır;

“Güle güle git. Yoluñ gül, çimen olsuñ.” (KK:31)

“Ḫayırlı git, hayırlı gel gurban olum.” (KK:3)

“Ḫeyre garşı gidiñ.” (KK:17)

“Ḫoş gözüm üstüñe gelifsiz.” (KK:27)

“Öyüñe şadlıḫ apar.” (KK:39)."

“Salamat gal.” (KK:4)

“Uġur olsuñ.” (KK:9)

“Yoluñuz ḫayra düşe.” (KK:3)

39) Alkışlar toplumda birlik ve beraberliğin görüldüğü dinsel ve yerel nitelikli bayramlar ve insan hayatında önemli bir yere sahip geçiş dönemleri kutlamalarında da kullanılmaktadır;

“Aġzıñız şirin olsuñ.” (KK:24)

“Allah analı babalı büyütsüñ.” (KK:24)

“Allah bi yasdıḫda gocaltsıñ.” (KK:39)

“Allah cennet mekân ede.” (KK:4)

“Ḫıyırlı olsuñ.” (KK:39)."

“Tamamıña ersiñ.” (KK:37)

40) Yörede derlenen alkışlarda kişinin rızkının devamlılığını sağladığı düşünülen bereket kavramı üzerine söylenenleri bulunmaktadır;

“Allaḫ bereket versiñ.” (KK:33)

“Biriñ biñ ola.” (KK:4)

“Emeyiniñ barıñı yiyeseñ.” (KK:27)

“Malıñ bereketli olsuñ.” (KK:24)

“Nesibiñ bol olsuñ.” (KK:31)

41) Türk toplumunda geçmişten bu yana kendisine kutsallık atfefilen “su” hakkında bazı söylemler bulunmaktadır;

“Duru suyuñ bulanmasıñ.” (KK:40)

“Su gader eziz ol.” (KK:4)

“Su verenleriñ çoḫ olsuñ.” (KK:15)

42) Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında anne ve babaların çocuklarına söylediği alkışlar da vardır;

“Başıña dolanım.” (KK:15)

“Beylere varasañ.” (KK:3)

“Halal hoşuñ olsuñ.” (KK:27)

“Seniñ başıñ ölmesiñ.” (KK:22)

“Südüm saña helal ola.” (KK:5)

4.12.Ağıtlar

"Ölüm veya benzeri bir felaket üzerine yakılan halk türküsüne" ağıt denilmektedir. (Başgöz 2008:76). Elçin ağıtı, "İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler" olarak tanımlamaktadır.Öztelli ise, "Büyük toplum felaketleri, ölüm vb. gibi olaylar karşısında duyguları dile getiren şiir" olarak tanımlamasını yapmıştır (Öztelli, 1966:4124).

Ağıt, "Ölen bir kimsenin, gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felâketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya etkidir" (Türkçe Sözlük, 1988 :23). "Ağıt insanoğlunun ölüm karşısında duyduğu korkunun ve çaresizliğin anlatımıdır" (Elçin, 1993:290).

Türkiye'de genellikle ağıt olarak kullanılan bu söz, bazı yörelerde farklı şekilde de kullanılabilmektedir: bayatı (Kars), deme (Sivas), deşet (Adana), deyiş (Malatya), deyişet (Samsun), dil (Doğanşar-Sivas), lâvik (Kırşehir), ölgülü (Burdur), sau (Muş), sızılama (Doğu Anadolu), şin (Elazığ), şivan (Diyarbakır), yakım (İçel-Isparta), yas (Antalya, Balıkesir, Burdur, Karaman, Muğla) (Kaya,1999: 245).

Başgöz ağıtların "ailedeki gerginliği, huzursuzluğu, acıyı dindirme ve sarsılan aile düzenini sağlama"işlevi gördüğünü ifade etmektedir (Başgöz, 2008:78).Ağıtlar toplumsal dayanışmayı sağlayan öğelerdir (Başgöz, 2008:8). Ağıtlarda ölen kişinin bu dünyada geçirdiği zaman, istediklerini elde edememesi, gerçekleştiremediği hayalleri ve kötü kaderi dile getirilmektedir (Boratav, 1984:198-199).

Ağıtlar genellikle söylendiği anda değil daha sonra akılda kaldığı kadarıyla yazıya geçirilmektedir (Özdemir, 1994:17). Ağıtların taşıyan kimseler ağıt metnini aktaran kişilerdir. (Başgöz 2008:79-80).

Ağıtlar, toplumsal belleğinin en önemli örneklerinden biridir. Ait oldukları döneme çeşitli yönlerden ışık tutarlar. Dönemin sosyal, siyasî ve kültürel yapısını aydınlatan birer belge niteliği taşımaktadırlar. Bu yüzden ağıtları sadece metin yönünden incelemek doğru değildir. Ağıtları işlevleriyle birlikte değerlendirmek gerekmektedir (Görkem, 2001:16).

Ağıtlar belli bir ezgi ile söylenmektedir. Görkem bu ezgilerin "iniltili ve tiz yas nidası" olduğunu söylemektedir (Görkem 2001:10). Bu ezgilerin oluşumu, hem söyleyenin hem de dinleyenlerin o anda yaşadığı duygu yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Ağıt yakan kimse, ölen kişinin iyilik ve güzelliklerini anlatarak duygu yoğunluğunu üst noktalara taşımaktadır. Ağıtlar bu yönüyle methiyelerdir (Görkem, 2001:10).

Çağımlar bu duygu yüklü manzumelerin söylenme mekânlarını şöyle tasnif etmiştir;

a)Ölü evinde söylenen ağıtlar

b) Mezarlıkta söylenen ağıtlar

c) Uğurlama sırasında yakılan ağıtlar

-Kına ağıtları

-Asker ağıtları

-Öğrenime ve çalışmaya giderken yakılan ağıtlar

-Hastanede yakılan ağıtlar

d) Ölüm, kaza yerinde yakılan ağıtlar (Çağımlar,1999:68).

Ağıtın ölünün başında söylenmesi yaygın bir gelenektir. Sözler o anda ağıtısöyleyen kişinin ruh halini yansıtan ifadelerdir ve coşkun bir lirizmle doludur. Söylenen ağıtlarda ölenin iyi vasıfları, mutsuzluğu, yokluğun bırakacağı derin izler gibi hususlar dile getirilir, yokluğunun bırakacağı izler dile getirilir (Kaya, 2004:266).

Ölüm hadisesi sonrasında herkes ağıt yakamayabilir. Bu nedenle toplumda ağıt yakmayı bile kişilere ihtiyaç duyulur. Bu noktada "Ağıtçı"lar, cenaze evinde doğaçlama olarak ağıtlarını dile getirmektedir (Başgöz, 2008:80). Ağıtçılar genelikle kadınlardır ve ağıdın yakılacağı yere ağıt söyleyeceği yere duygulara daha iyi tercüman olabilmek için eski kıyafetleri ile gelmektedir (Görkem 2001: 10). Ağıtçı bu hadiseden duyduğu üzüntüyü

ve ölen kimsenin arkasından duyulan acıyı öyle gerçekçi tarif etmektedir ki orada bulunan kimseler bu acı karşısında saçlarını yolarak,kıyafetlerini ve yüzlerini tırmayarak acılarını teselli etmeye çalışırlar (Boratav, 1993:19-198; Elçin, 1992:311; Başgöz, 2008:76; Bali 1997:57).

Ağıtların yaratıcısı halk olduğu için ağıtlarda tarihî olayların halkın iç dünyasında bıraktığı izleri görebiliriz. Ağıtlarda ölüm, hastalık, ayrılık, kayıp kişiler, çekilen acılar, toplumu ilgilendiren sosyal olaylar, ayrılık duyguları, hayvan sevgisi, doğal afetler gibibirçok konu işlenmektedir.Bunların dışında halkça sevilen kişilerin, gençlerin ölmesi ve askerlerin şehit edilmesi üzerine de ağıtlar yakılır.Ağıtlar her ne kadar ölen kişiye yakılsa da, geride kalanların acılarını, endişelerini ve ölüm ile beraber daha da artan hayat sorunlarını da dile getirir.

Ağıtlar sadece ölüm hadisesi üzerine yakılmamaktadır. Kına gecelerinde geline kına yakarken söylenen türkülere "gelin ağıtı", "gelin yası" denir (Boratav, 1982: 444). Bu ağıtlara verilebilecek birkaç örnek aşağıdaki gibidir;

"Şimdi gelir gelin alıcılar,
Gelin değil can alıcılar." (KK:15)

Ayrıca, kızın uzak bir yere gelin verilmesi de acıyı arttırır. Bu ağıtlarda gelin için tanrıya yakarış da görülür. Kimi zaman ise gelin, ağıtı yakan kişidir.

"Doldur pınar doldur meñ gider oldum,
Anamı babamı terḫ eder oldum." (KK:4)

Gelin olacak kızın annesi kızını evden gönderirken hem bir hüzün yaşamakta hem de büyük bir sevinç duymaktadır. Kız eşiklen çıkmakta ve baba evinden ayrılmaktadır. Anne bu durumda hayır dualar ile kızını yolu etmektedir;

"Atladı geçti eşiġi,
Sofrada galdı kaşıġı,
Gitti eviñ yakışıġı,
Ay gelin gınaġ kutlu olsuñ
Evde dirliġiñ datlı olsuñ." (KK:28)

Gelin baba evinden ayrılmadan bir gece önce kızın arkadaşları ve akrabalar bir araya gelerek "ana gınası" denilen bir gece düzenlemekte gelinin yeni bir yuva kurması buruk bir sevinç ile kutlanmaktadır. Burada gelin kızlar annelerine ağıtlar düzmektedirler;

"Gucaḫ gucaḫ yumurta
Anne meñi unutma
Unutursañ tez unut
Gözyaşınñı gurutma." (KK:34)

"Gınayı getir ana
Gaymaġa batır ana
Bu gece misafirem
Goynuñda yatır ana." (KK:19)

Ağıtlardan bazıları hem mutsuz bir aile hayatı hem de mutsuz bir evlilik yaşayan kadınlar tarafından, feleğe sitem olarak söylenmektedir;

"Kaleden indim ancaḫ
Başımda yeşil sancaḫ
Ne gız oldum ne gelin
Odlara yandım ancaḫ." (KK:34)

"Garşıdan atlı geçti.
Nalı parlattı geçti.
Feleḫ gel ispat eyle.
Hangi gün razı geçti." (KK:34)

Yörede derlenen ağıtların birçoğu ölüm hadisesi üzerine söylenmiştir. Bu ağıtlarda toplum tarafından kötü haber ve yas getirdiğine inanılan baykuş bir simge olarak kullanılır;

"Garşıda guş oturur
Guş guşa yem götürür
Bıldırki şen gönlüm de
Bu yıl bayguş oturur." (KK:34)

Ağıtlarda ölüm olgusu,toplumumuzda yasın sembolü olarak anılan siyah renk ile sıklıkla birlikte kullanılmaktadır;

“Sıra sıra gapaḫlar
Açıl yeşil yapraḫlar
Meñ yarimnen doymadım
Doysuñ gara topraḫlar.” (KK:42)

Ölen kimsenin defnine yetişemeyen aile efradı tarafından söylenen, ölen kimseye son görevi yapamamanın sıkıntısını anlatan ağıtlar bulunur;

“Ele mi gardaşı
Çıḫ daġlardan gardaşı
Herkeşiñ gardaşı gelir.
Nerde bunuñ gardaşı?”.” (KK:36)

“Bu haber ne haberdi?
Bu ne biçim haberdi?
Bir yanım sel götürmüş.
Bir yanım bir haberdi.” (KK:36)

Ağıtlarda çaresizlik karşısında bir çözüm arayışı bulunmaktadır. Zira ağıt yakan kişi bu ruh halinden bir çıkış ve kurtuluş yolu aramaktadır;

“Garşıda oturañlar
Az derdim artırañlar
Meñe bir aḫıl veriñ.
Bu dertten gurtulañlar.” (KK:36)

Gelin giden kızların ailelerine olan özlemi ağıtlarda oldukça fazla karşımıza çıkmaktadır. Yeni gelin olan kişiler her gelenden ailesinin sormakta ve ailesine karşı büyük bir özlem beslemektedir;

“Kapımıñ önü pıñar
Elimi vursam doñar
Saġ kulaġım çıñladı
Ecep abim mi arar?”.” (KK:11)

“Sularıñ yolu ince
Garalim gelmez gece
Guşlardan haber alim
Annemiñ halı nice?”.” (KK:9)

“Gardeş deme gan olur
Olmayıñca can olur
Gardeş geleñ yollara
Bajılar gurban olur.” (KK:34)

Kimi zaman da ağıtlarda kişiler kendi yaptıkları hatalardan dolayı derin bir hüzün ile hayıflanmaktadırlar;

“Batıdan fener geçti
Aḫlımdan neler geçti.
Cahil idim bilmedim
Başımdan neler geçti.” (KK:20)

Bazı ağıtlarda kişiler kimsesizliğinden yakınmaktadırlar. Genelde anne babası vefat etmiş kişiler bunları yas günlerinde söylemekte hem kendi ağlamakta hem de çevredekileri ağlatmaktadır;

“Babam evi daş evi
Babam tikmiş daş evi
Ne annem var ne babam
O da bir tanış evi.” (KK:34)

Kimi ağıtlar kişinin gurbete giden baba, ağabey veya eşini bekleyişinin hüznünü konu edinmektedir;

“Galeden indirdiler.
Trene bindirdiler.
Elâ gözlü abimi
Gurbete gönderdiler.” (KK:34)

Yörede derlenen ağıtlarda emek verilen bir şeyden veya bir kimseden karşılık bulamama ve beklentinin gerçekleşmemesi durumu anlatılmaktadır;

“Bardaḫta yeşil boya
Yel vurdu töktü çaya.
Doya doya görmedim.
Emeġim döñdü zaya.” (KK:4)

Yörede derlenen ağıtlarda karşımıza çıkan bir diğer konu da sevenlerin kavuşamaması sonucu yaşanan üzüntüdür;

Gapıları galındır.
O gız meñim yarımdır.
İstedim alım gaçim,
Gardeşleri zalimdir.” (KK:7)

Yörede meydana ve toplumu etkileyen üzücü hadiseler âşıkların şiirlerinde de yer alır. İnsanı ve toplumu derinden yaralayan olaylardan birisi de bir askerin şehit olmasıdır. Ağrı’nın Tutak ilçesi Kılıçgediği köyüne bağlı bir gencimizin şehit düşmesi üzerine âşığın kaleme aldığı şu ağıt hislerimizin tercümanı olmaktadır;

“Bir şehit de bizim köye geldi. Onuñ anası çoḫ ısrar etti. Meñ yazmadım iki ay falan. Munuñ anası baña sordu neden yazmirsiñ diye. Dedim vallaḫ meñim elim gelmir. Neyse bir gece yazdım şiiri. Yıl dönümüñde Tutaḫ’ta radyoya çaġırdılar. Meñ oḫumadım oḫumadım bu şiiri orada söyledim sonra. Oġlan ağladı, sunucu ağladı meñ ağladım. Ora buz kesti. Çıt yoḫ yayın durdu. Meñ hemen yine bir şiire girdim arada neyse sunucu biraz canlandı.

Ne böyüḫ makamdır ne böyüḫ ocaḫ
Elimiz titredi yüzüñü açaḫ
Peygamberler saña açtılar gucaḫ
Sevenleriñ yana yana Abuzer

Seniñ ismiñ evliyañın bir adı
Bozuldu dünyanıñ lezzeti tadı
Çok sevdiġi anasınıñ evladı
Mevlâ'm layıḫ görmüş saña Abuzer

Yaram çoḫ derindir tabipler bağlar
Dayanmaz feryada inledi dağlar
Ana yüreġidir durmadan ağlar
Kefeniñ belenmiş gana Abuzer

Baḫınca şeḫidim gaşını çatmış
Eliñi kalbiñin üstüne atmış
Mevlâ'm sanki öz nuruyla yaratmış
Galdı bir kederli bina Abuzer

Gaderiñ böyleymiş yazılmış saña
Mevlâ'm rahmet etsiñ yat kana kana
Celâl der yanacaḫ babaynan ana
Her şeyi getirdiñ soña Abuzer." (KK:10)

Âşığın yörede şehit düşen bir başka gencimiz için söylediği şiir de "Ömer'e Ağıt" adını taşımaktadır;

"Bizim Akyele köyüñe bir şeḫit geldi. Ana babanıñ tek çocuġu. Meñ bu yaşıma geldim böyle bir acı görmedim. Babası geldi dedi ki meñim Ömer'ime bir tene şiir yaz. Öyle Ömer'im diyer demez men zaten oradan bir ayaḫ aldım:

Ḫz. Ömer'in taşınsıñ adı.
Bozuldu herkesiñ aġzınıñ tadı.
Ananıñ babanıñ tek bir evladı
Gözleriñde yaş bıraḫtıñ Ömer'im.

Yiġidim yaram var kendimden geçtim.
Şaḫadet şerbetiñ sen de mi içtiñ?
Aldım ḫaberiñi şeḫit mi düştüñ?
Bir ḫanayı boş bıraḫtıñ Ömer'im.

Şeḫitler ölmez ki her yerde gürler.
Al gana bölendi bastıġıñ yerler.
Titredi aġızda söyleyeḫ diller.
Gözü yaşlı eş bıraḫtıñ Ömer'im.

Celâl der görmedim ben böyle acı.
Anañın babañın galmadı gücü.
Bütün aḫrabalar yas tutañ bacı
Bir dikili taş bıraḫtıñ Ömer'im." (KK:10)

Yörede derlenen ağıtların birçoğu, müzikli bir formda değil kafiyeli sözlerin kişinin o anki durumunu dile getirdiği manzum eserler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu ağıtların genellikle ilk iki mısrası manilerde olduğu gibi doldurma dize olarak söylenirler. Ağıtların geneli dörtlükler ile söylenmekte ve "aaxa şeklinde kafiyelenmektedir. Az sayıda da olsa ikilikler ile meydana gelen ağıt metinleri bulunmaktadır.

Yörede ağıt söyleme geleneği nerdeyse yok olmuştur. Fakat kısmen de olsa ölülerin anıldığı cenaze defnedildikten sonra geçen 7,40 ve 52. gibi özel günlerde ölen kimsenin yakınları, sevdikleri tarafından hem bir rahatlama vesilesi olarak hem ölen kişinin iyi hasletlerinin dile getirilip, ölen kimsenin yâd edilmesini sağlamak gibi amaçlar ile ağıt yakılmaktadır. Bunların dışında ölüm sonrası yakılan ağıtlarda geride kalanların durumu acıklı bir ifade ile dile getirilmektedir.

4.13.Ninniler

Ninni, "çocuğun uyutulması ya da sevilmesi sırasında söylenen bir takım duygu ve düşünceleri, inanç, umut ve hayalleri, sevinç ve acıları içeren, çoğunlukla dört dizeli, dize sonlarına kalıp sözler eklenerek, ezgi ile birlikte söylenen manzum sözlerdir" (Uğurlu, 2009: 248).

Oğuz'a göre ninniler; annnelerin çocuklarını sakinleştirmek ve uyutmak için söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninniler bu işlevlerinin dışında çocukların hayal güçlerini geliştirmektedirler. Kaşgarlı, Divanü Lügati't Türk adlı eserinde ninni yerine "Balu Balu" teriminin kullanıldığını ifade etmektedir. Diğer Türk boylarında ninniye "layla", "laylay", "sengildek yırı", "elle", "elley", "nene", "beşik cırı", "alde", "aldey", "ayya", "hüvdi" gibi adlandırmalar yapılmaktadır (Oğuz, 2015: 252).

Ninni terimi halk ağzında "nenni, nen, nennen"; fiil olarak "nenni çalmak, nen eylemek, nennen demek" olarak ifade edilmektedir (Çelebioğlu, 1995: 12). Bununla beraber ninni için Kars'ta "lalay /nanay"; Erzincan ve Erzurum'da "elo" adlandırmasının kullanılması, ninni kelimesinin yöreden yöreye farklı isimler ile bilindiğini göstermektedir (Kaya, 1999: 340).

Ninnilerin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı veya oluştukları andaki ilk şekilleri bilinmemektedir. Toplumun kültürel değerlerini yansıtan ninniler, toplumun yaşadığı sosyo-kültürel değişimler nedeniyle ilk şekillerinden uzaklaşmıştırlar (Artun, 2012: 96).

Ninniler genellikle mani tipinde kafiyelenmiş yedi heceli türlerdir. Özel olarak bestelenmiş anonim olmayan bazı ninnilerin yapısı nazım yönünden daha güçlüdür ve sekiz, on heceden oluşabilir (Kaya, 1999: 344).

Ninniler, ikilik, üçlük, dörtlük biçimindeki bentlerden sekiz, on dizeye kadar ulaşabilmektedir (Kaya, 1999: 346-352).

M. Nasıh Güngör manilerin şekil özellikleri hakkında şu tespitlerde bulunur; "Dört mısraı yahut birinci, ikinci ve dördüncü mısraları aralarında kafiyeli olmak, bir veya iki bendi bulunmak veyahut da birbirleriyle kafiyeli üçer mısralık parçalardan sonra yine bir veya iki mısralık bentleri taşımak, (4+4=8, 4+3=7) vezinler ile yazılmak suretiyle en çok

anneler ve bazen de babalar tarafından vücuda getirilen Halk edebiyatı karakteristiğine haiz manzumelerdir" (Güngör, 1944: 11).

"Ninni, çocuk emzirilip kundaklandıktan sonra salıncakta, beşikte veya kucakta sallanıp uyutulmaya çalışılırken tizden pese doğru söylenen bir ezgidir. Çocuğun ağlamasının durması veya uyuması ile nihayet bulur. Muhtelif türkü, mani, ilahi, destan ezgilerinin yardımı veya irticalen meydana getirilen ölçülü, ölçüsüz söz ve tekerlemelerle çocuğu oyalayan ninniler, hece vezni ve sade bir dille söylenirler. Umumiyetle dört mısralık bir bütün teşkil eden ninnilerin sonu bir bakıma nakarat gösteren "ninni yavrum ninni", "uyusun da büyüsün ninni", "e, e, e, ey" vb. sözlerle biter" (Elçin, 2004: 271).

Yörede derlenen ninniler, çocuğu uyutmak, susturmak, rahatlatmak amacıyla genellikle anneler tarafından belli ezgiyle bir söylenmektedir. Bu ninnilerde bebekte olması istenilen davranışlar ve toplumun beklentiler sunulmaktadır.

Yörede ninnilerin yaratıcı ve aktarıcıları genellikle annelerdir. Bununla birlikte nine, teyze, hala gibi akrabalar da bebeklere ninni söyleyebilmektedirler. Bu nedenle ninnilerin kadınların iç dünyası ve çevresi ile ilişkileri yer almaktadır.

Ninniler, anne ile bebeğin arasındaki bağı kuvvetlendirip hem anneyi hem de çocuğunu sakinleştiren, kadını iç dünyasını dışa vurmasına imkân sağlayan ezgili türlerdendir. Ninniler ayrıca çocuğa kazandırılması hedeflenen duygu ve düşünceleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yüzden ninniler hem çocuğun gelişimi hem de annenin iç dünyasını sergilemesi açısından önem arz etmektedir.

Sade bir dille, hece ölçülüsü ile veyatamamen serbest bir şekilde söylenen ninnilerde, "dandini dandini dasdana", "layla dedim" "Eee, eee …", "Pişş pişş pişş piş", "Hu, hu, hu" gibi kalıp ifadeler kullanılmaktadır.

Ninnilerde, kullanılacak kelimeler büyük bir özenle seçilmektedir. Ninnilerde birçok farklı isin, fiil ve sıfatları, hitap sözlerini, ikilemeler ve tekerlemeleri, deyimler ve atasözlerini, alkış ve kargışları bulmak mümkündür.

Teknolojinin bu denli hızlı bir şekilde gelişmesi karşısında duramayan ninniler de yörede artık annelerin dilinden değil internet üzerinden bebeğe aktarılmaktadır. Bu nedenle ninni söyleme geleneği neredeyse yok olmuştur.

Ninniler, sadece annenin çocuğuna duyduğu büyük sevginin ve şefkatin ifadesi değildir. Ninnilerde annelerin çilesi, çocuktan beklentileri, yorgunluğu yer almaktadır;

"Dandini dandini dandini,
Uyu balam artıḫ hadi.
Baḫ yoruldu dizlerim.
Görmez oldu gözlerim." (K:11)

"Tavada balıḫ,
Kuyruġu yanıḫ,
Bu nasıl bir feleḫtir
Babañ uyur meñ uyanıḫ?" (K:16)

"Bostanda keleġim var.
Ne gara feleġim var.
Balam seni gorusuñ.
Gadir Mevlâ gadadan.
Eeeee, eeeee, eeeee…" (K:20)

"Nenni derim uyumaz.
Gözüñe uyḫu girmez .
Ay balam hasta mıdır?
Anası da bilemez.
Eeeee, eeee, eeee…" (K:23)

Çocuğa layık görülen meslekler de ninnilerde yer alır. Bu mesleklerin başında devlete ve millete olan bağlılığın göstergesi olarak görülen "askerlik" mesleği gelmektedir. Bu durum ninnlere;

“Benim oġlum jenderme olsuñ.”

“Büyüyüp asker olacaḫ, düşmanları hep gıracaḫ.”

gibi ifadelerle yansımıştır. Bunların yansıra günümüzde daha modern meslekler de ninnilerde yer almıştır:

“Oġlum büyüyünce vali olacaḫ.”

“Olur mekteplere hoca.”

“Okur yazar inşallah”

Âlim olur inşallah.”

“Meñim oġlum olacaḫ memlekete devlet başı.”

“Oġlum büyüyüp oḫuyacaḫ, olacaḫ cumhurbaşkanı.” gibi sözlere ninnilerde rastlanır.

Ataerkil toplum yapısına bağlı olarak ninnilerde bir mesleği olması murad edilen çocukların neredeyse tamamı erkektir. Ancak günümüze daha yakın zaman da söylenen birkaç ninnide kız çocukları için de meslek dileğinde bulunulmuştur:

“Nenni deyim uyusuñ.
Uyusuñ da büyüsüñ.
Benim gızım oḫusuñ.
Nenni yavrum nenni!” (K:11)

“Al babası al babası
Yaġlıġımı sor babası.
Gızıñ mektebe hazırla.
Kitap al da sal babası.” (K:36)

“Layla dedim yat dedim.
Muradıña çat dedim.
Erennneriñ içiñde.
Mektebiñe git dedim.
Layla balam a layla
Layla umudum layla.” (K:28)

Çocuğuna çalışkan, ahlaklı, onurlu, saygılı olmasını öğütleyen anne, aslında toplumun bir mensubu olarak çocuğunun toplum tarafından benimsenen, toplumun değer yargılarını bilip bunları yaşamında uygulayan, milletine ve devletine sahip çıkan, birlik ve beraberlik içinde yaşamanın önemini kavrayan evlat yetiştirme gayesindedir. “Ağaç yaşken eğilir” atasözünde olduğugibi daha çocukken iyi bir insan yetiştirmek için tohumlar atılmaktadır;

“Meñim yavrum güleceḫ.
Çoḫ da güzel olacaḫ.
İlim, irfan bileceḫ.
Vatana millete hayırlı olacaḫ.
Ninni balam ninni.
Eee eee eee …” (K: 4)

Ninnilerde annelerin en çok dile getirdiği istekleri bebeklerinin bir an önce büyüyüp yürümesidir. Bu ninnilerde ikilemeler ve ses taklidiyleoluşturulmuş sözlere yer verilerek hem metin akıcı hale getirilmekte hem de bir ahenk sağlayarak bebeğe yumuşak bir ses tonuyla hitap edilmektedir;

“Uyusuñ da büyüsüñ
Nenni, nenni.
Tıpış tıpış yürüsüñ.
Nenni, nenni.
Çayır çimen yürüsüñ .
Nenni yavrum nenni.” (K:19)

“Meñim balam, gül balam,
Gökçe balam, ay balam,
Uyu da büyü balam.
Kırlarda yürür balam.
Neni balam nenni,
Ay balam nenni.” (K:28)

“Nenni desem uyutamam.
Körpe guzum yürütemem.
Nenni yavrum nenni ,
Nenni guzum nenni.” (K:11)

“Layla emeġim bala,
Duzum, çöreġim bala,
Gözlüyürem yekeleñ,
Görüm kömeyiñ bala.
Eeee, eeee, eeee, eeee.” (K:9)

Yörede kadınlar tarafından söylenen kimi ninniler günümüzde türkü olarak nitelendirdiğimiz ezgili metinlerdir;

“Elledim eledim.
Hölüḫ eledim.
Aynalı beşiḫte yavrum,
Bebeḫ belledim.” (KK: 4)

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi ninniler bazı kalıp ifadeler ile başlamakta ve bitmektedir. Aşağıdaki ninni de hem başlangıç hem de bitiş kalıpları kullanılmıştır;

“Dandini dandini dastana,
Danalar girmiş bostana.
Kov bostancı danayı.
Yemesiñ lahanayı.
Eee eee eee eee.” (K: 19)

Kimi ninniler ise benzer sesli sözcüklerin tekrar edilip bir ahenk sağlanılmasıyla oluşturulmaktadır;

“Hey dedeler dedeler,
Peynirlidir pideler.
Yedi yedi dedeler.
Hani bize dedeler?
Hani balama dedeler?” (K: 4)

Ninnilerde renkler ve bazı nesnelerin renklere çağrışım yaptığı semboller sıklıkla kullanılmaktadır. Ninnilerde en çok neşeyi çağrıştıran kırmızı ve saflığı sembolize eden beyaz renk kullanılmaktadır;

“Al beşiḫ aldırayım.
İçiñe al doldurayım.
Uyañ da kaldırayım.
Ninni ay balam ninni.” (K:28)

“Ninni diye belemişem.
Balam nenni,
Al bağırdak dolamışam.
Yavrum nenni.” (K:42)

“Layla çalım yatasañ.
Kızıl güle batasañ.
Kızıl gül gölüñ olsuñ.
Gölgesiñde yatasañ.
Eee balama eeee, eeee.” (K:13)

“Layla dedim yatasañ.
Gızıl güle batasañ.
Şirin uyḫu tapasañ.
Laylası derin bala,
Uyḫusu derin bala.” (K: 36)

Ninnilerde, annenin hem gün boyu süren farklı uğraşlarının hem de günün bütün yorgunluğunun ardındandinlenmek için evladından uyumasını istediği yakarışları bulunmaktadır;

“Uyu balam uyu.
Büyü balam büyü.
Dandini dandini danañmış.
Oy oy bulaşmış.
Mevlâ’m neler yaratmış.
Anası oġluñu beklerken
Gül benziñi sarartmış.” (K:23)

“Göḫte yıldız oynuyor.
Gözüm yavruma doymuyor.
Eller de yavruma doymuyor.
Ellerde yavru çoḫtur amma
Meñim yavrum uymuyor.
Ninni ninni bebeğim.” (K:20)

“Karanfil oylum oylum
Uyur mu meñim yavrum?
Meñim yavrum uyursa
Şen olar meñim göñlüm.
Uyu yavrum uyu.
Büyü yavrum büyü.” (K:16)

“Yazılarda keçim var.
Harmanlarda sapım var.
Ah uyusañ, oġlum!
Yapacaḫ çoḫ işim var.
Nenni yavrum nenni!” (K:28)

“Atem tutem meñ seni.
Şekere gatem meñ seni.

Aḫşama bubañ gelende
Önüye atem meñ seni.” (K: 4)

Ninnilerde bebeğin uyuması için daha bebek dünyaya gelmeden önce büyük bir heyecan ile hazırlanan “beşik” kelimesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır;

“Boncuḫlar taḫtım beşiġiñe
Yavrum nenni nenni.
Düşmanlar ölsüñ keşiġiñe
Balam nenni nenni.” (K:36)

“Beşiḫ yaptırdım daldan.
Suratı reçel, baldan.
Meñim bir oġlum var.
Esirgesiñ yaradan.
Nenni oġlum nenni.” (K:4)

“Bebeġiñ beşiġi çamdan
Yuvarlañdı düştü damdan.
Bey babası gelir Şam’dan.
Nenni yavrum nenni nenni.” (K:9)

“Beşiġiñ başı demir.
Balam nenni
Gaşları gara, gözleri kömür
Yavrum nenni.” (K:28)

Kimi ninni metinlerinde bebeğin toplum nezdinde “kem göz” olarak bilinen kimselerden korunması için Allah’a yakarış söz konusudur. Anneler bebeklerini hem kötü sözlerden hem de kem gözlerden korumak istemektedir;

“Dandini dandini danadan,
Bir ay doġmuş anadan.
Kaçınmamış yaradan.
Rabbim gorusuḫ nazardan.
Huuhuuhuuhuu…” (K:11)

“Laylay dedim ucadan.
Sesim çıḫtı bajadan.
Allah seni saḫlasıñ.
Kem gözlü bajılardan.” (K:23)

“Balam gelir deriñden.
Gılıcı sarḫar beliñden.
Kim balama söz dese
Üreġim oynar yeriñden.” (K:4)

Ninnilerde annenin en kıymetli varlığı olan bebeği için söylediği alkış sözler, ezgili bir şekilde terennüm edilir;

“Tapasan sen uzun ömür
Yavrum nenni.
Meñim yavrum ordan baḫar
Yavrum nenni.” (K:28)

“Gavaḫ gibi uzayasıñ
Yavrum ninni.
Söġüt gibi dallanasıñ
Yavrum ninni.” (K:28)

“Ninni desem nihân olar.
Güller açar bahar olar.
Meñ yavruma gül diyemem.
Gülüñ ömrü az olar.

Pişşş, pişşşş, pişşş.” (K:19)

“Allah’tan ahtım budur.
Toyuñu görüm balkız.
Layla dedim ucadan.
Ünüm çıḫtı bajadan.
Balamı Allah saḫla.
Çiçeḫten, gızılcadan.” (K:42)

“Layla dedim bileseñ.
Düşmeyeseñ dile sen.
Boya başa çatasañ.
Oynayasañ, güleseñ.” (K:20)

Ninnilerde özellikle erkek çocuğunun ev bark sahibi olması, mal mülke muhtaç olmaması ve bu suretle anne babasını rahat ettirmesi isteği dile getirilir;

“Südüm gürül gürül aḫar
Eeee, eeee, eeeee…
İnşallah oġlum ocaġımız yaḫar
Eeee, eeee, eeee…

Kazanaraḫ mal yiyeseñ
Eeee, eeeee, eeee…
Biz de seniñ günüñ göreḫ.
Eeee, eeeee, eeee…

Anañ giysiñ al yeşil bürkü
Eeee, eeee, eeee…
Babañ giysiñ samur kürkü
Eeeee, eeee, eeee…” (K:36)

Ninnilerde annenin çocuğuna olan sevgisi öyle güzel hissedilir ki anne çocuğunu övmek için yeri geldiğinde kendini dâhi yermektedir;

“Dandini dandini danadan.
Doġmuş bebeḫ anadan.
Böyle güzel doġar mı?
Öyle çirkin anadan
Eeee, eeee, eeee, eeeee…” (K:13)

Ninniler bebek uyumadan önce söylenmeye başlamakta ve bebek uyuduktan sonra da bir süre söylenmeye devam edilmektedir;

“Minik minik kolları
Düşmüş iki yanıña.
Başı düşmüş yastıġa.
Uyuyor mışıl mışıl.
Eeee bebeğim eeee, eeeee...” (K:19)

Yörede söylenen kimi ninniler, tekerleme mantığı ile birkaç olayın birbirine bağlanıp ses tekrarları ile kafiyeli olarak söylenmesiyle meydana gelmektedir;

“Kurban olayım kurbana.
Yürüñ gitsiñ harmana.
Harmancı vursuñ bir tekme.
Düşüñ arḫıñ içiñe.
Arḫıñ içi çiçeḫti.
Meñim balam herkesden güzeldi.” (K:42)

Yörede belli bir yaşın üzerindeki bireyler ninni için “layla” tabirini kullanmakta ve derlenen birçok ninni “layla” kelimesi ile başlamaktadır. Hatta kimi ninniler sadece “layla” kelimesine eklenmiş övgü sözleridir;

“Layla balam a alayla.
Layla gülüm a layla.
Layla dileġim layla.
Layla umudum layla.
Layla göz nûrum layla.
Duzum, çöreyim layla.” (K:9)

“Layla çaldım yatasañ.
Gızıl güle batasañ.
Gızıl gülden ne fayda?
Gölgesiñde yatasañ.” (K:4)

“Layla layda demişem.
Balama can demişem.
Aġlama can demişem.
Balamıñ dili açılañ güne.
Guzu gurban demişem.” (K: 16)

Annesi olmayan çocuklara ise genellikle büyükanneleri, hala ve teyzeleri tarafından ninniler söylenmektedir. Bu ninnilerde çocuğun sevilme ihtiyacı giderilmekte ve çocuktan beklentiler dile getirilmekte ve çocuğun annesiz kalması üzerine duyulan hüzün işlenmektedir;

“Ömrümüñ yârı balam.
Mülkümüñ barı balam.
Oġlumuñ canı balam.
Baġlarıñ barı balam.
Govanıñ arı balam.
Aġzımıñ tadı balam.
Eḫmeġim tuzu balam.
Üreġim buzu balam.

Büyü de yürü balam.
Yürü de büyü balam.
Laylaa guzuma layla.
Anasız guzuma layla.” (K: 4)

“Saçınıñ garasıñdan
Çıġır aç arasından.
Neneler heç doyar mı
Gücüḫ gül balasıñdan?

Aaa ganım balam.
Aaa canım balam.
Aaa gülüm balam.
Aaaa umudum balam

Laylay imanım laylay.
Laylay gümanım laylay.
Layla gurbanım laylay
Laylay gurban olam laylay.” (K: 42)

Bu başlıkta verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk toplumun kültürel yapısı ve toplumsal değerleri ninniler aracılığıyla çocuklara iletilmektedir. Toplumsal hayatı beşikteyken tanıma fırsatı bulan, neyin yanlış neyin doğru olduğunu annesinin sesinden dinleyen bir bebek ileride bu kurallara uyma konusunda daha dikkatli olacakve dolayısıyla içinde yaşadığı toplumla uyum ve birliktelik içinde yaşayabilecektir.

4.14.Maniler

Maniler, “Anadolu insanının düşünce yapısının, beğenisinin, dertlerinin, özlemlerinin, sevgilerinin, kıskançlıklarının, hâsılı ortak kültürünün sergilenişinin görüldüğü maniler; yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan kuşaktan kuşağa bir gelenek içinde aktarılan anonim edebiyatın en çok icra edilen şiir türlerinden biridir” (Artun 2004: 111).

Maniler genellikle yedi heceden oluşan ve “aaxa” şeklinde kafiyelenen dörtlüklerden oluşmaktadır. Manilerin halk edebiyatının en kısa türlerinden biri olmaları, kafiyeli olmalar açısından kolay ezberlenmeleri manilerin kolayca yayılmasını sağlamıştır. Maniler bu yayılım sayesinde, ilk hallerinden uzaklaşarak ve ilk yaratıcıları unutularak anonimleşmektedirler (Ekici, 2002: 24).

Aydın, manileri şekil özellikleri bakımından, “düz/tam mani”; “kesik/cinaslı mani”; “doldurmalı kesik mani/ayaklı mani”; “yedekli/artık mani”; “müstezad mani”olarak sınıflandırmaktadır (Aydın 2011: 9-11). Köprülü, manilerin Türk nazmının ilk örnekleri olduğunu, daha sonra manilerden türkü ve koşma, sagu ve destan gibi metinlerin oluştuğunu belirtmektedir (Köprülü 1989: 202-203).

Manilerde anlam bütünlüğü bulunmakla beraber asıl anlatılmak istenen son iki dizede verilmektedir. Manilerde ilk iki dize genellikle, doğaçlama olarak söylenen, metne

hazırlık mahiyetinde hazırlık kısmına yer verilmektedir. Ayrıca bu dizler manide verilmek istenen düşüncenin hareket noktasını oluşturmaktadır (Boratav, 1978:185-197).

Dizdaroğlu'na göre manilerde "ilk iki dize giriş niteliğindedir; dörtlüğün anlam yükünü üçüncü ve dördüncü dizeler taşır" (1969, 55). Kaya, manilerin ilk iki dizesi hakkında şu görüşleri belirtmektedir; "Manilerin ilk iki mısrasında genellikle hazırlık sözlerine yer verilir. Bir başka deyişle bu mısralar; doldurma mısralar olarak isimlendirilir" (1999, 29).

Talat Onay, maninin ilk iki dizesini "…ilk mısrasının ikinci beyitle alâkası olmayan nazımlar" olarak tanımlamaktadır (1996, 72).

Başgöz ise "…böylece her mani ikisi asıl anlatılmak isteneni, diğer ikisi de ona uygun tabloyu hazırlayan dört mısradan meydana gelir. Bu ikişer mısralık kısımlar arasındaki ilgi bazen zayıftır. Fakat çok defa ilk bakışta kolayca fark edilemeyecek bir bağ dört mısrayı birbirine bağlar. Bazen de dört mısra gayet sağlam bir yapıyı örerler" (1986, 227) sözlerinden de anlaşılacağı üzere ilk iki dizenin man ile bağlantısının zayıf olduğunu dile getirmektedir.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere manilerin ilk iki mısrası bazı araştırmacılar tarafından "doldurma mısra" olarak kabul edilse de, aslında son iki mısrası ile uzak yakın bir ilişki kurarak manide bütünlüğü oluşturmaktadır.

Mani terimi yerine Anadolu'nun birçok yerinde "mani", "meâni", "mâna", "hoyrat", "bayatî", "türkü", "horyat", "karşı-beri" (Boratav 1997, 285-286), "dörtleme", "deyişleme", "meni", "ficek", "pişrevî", (Kaya 1999, 10), "kaşka", "mesel" (Akalın ve Şimşek 2003, 279-281) gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Türk dünyasında ise "mani", "bayatî", "cır", "çın" (Boratav, 1997: 285), "meni", "mahnı", "mahna", "şiğir törö", "hoyrat", "horyat", "koyrat", "koryat", "çıng/çinik/çinig", "aşule", "koşuk", "törtlik", "törtsap", "aytıspa", "gayım öleng", "ölen türü", "şiğir töri", "rubayı", "rubağı", "törtlik", "martifal" (Kaya, 1999: 10), "aytipa", "kayım ülenek" (Köprülü, 2009: 294) gibi terimler mani yerine kullanılmaktadır.

Kocatürk, mani kelimesinin kökeni hakkında şunları kaydetmektedir; “Mani kelimesinin Arapça (mana) yahut Acem telaffuzu üzere (mani) sözlerine benzeyişi de, manilerin Arap-Acem edebiyatından alınmış olmasını, hiçbir zaman ispat etmez. Esasen halk edebiyatımız, bu edebiyatlardan pek az müteessir olmuş ve tesiri de hiçbir zaman doğrudan doğruya olmamıştır” (Kocatürk, 1967:4) Filhakika (mani) adına İslâm’dan evvelki Türk edebiyatında tesadüf etmiyoruz; fakat buna benzer şekilleri, buna benzer veya başka isimlerle gene bu edebiyatta buluyoruz” (Kocatürk, 1967: 4).

Akalın, maninin “Türkmani”den kısaltılmışveya Dede Korkut kitabında bağırmak anlamında kullanılan “manglamak” fiilinden türemiş olabileceğini belirtmektedir (Akalın, 1972: 13).

Veled Çelebi, “mani” kelimesinin Arapça “mânâ” veya Farsça “ma’ni” kelimesin “mani” şeklinde Türkçeleşmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir (Onay, 1996: 84). Dizdaroğlu, mani kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında şu görüşleri ifade etmektedir; “Gerçekten Kutadgu Bilig’in çeşitli yerlerinden mani sözcüğü geçmektedir. Eserde ayrıca Acem aruzu ile yazılmış, uyak örgüsü maniye uygun kıta da bulunmaktadır. Nedir ki bunlara bakarak metinde geçen mani sözcüğünün bugünkü anlamda bir tür adı olarak kullanıldığını sanmak kanımızca biraz güçtür” (Dizdaroğlu, 1969: 54). Edebiyatımızda ilk mani metnine Dîvânu Lugâti’t-Türk’te rastlanmakatdır. Dizdaroğlu, maninin en eski nazım biçimi olduğunu ve diğer türleri maniden türediğini söylemektedir (Dizdaroğlu 1969: 53).Dîvânu Lugâti’t-Türk’te kaydedilen ilk mani şu şekildedir;

Körtlüg tonug özünegge

Tatlıg aşığ adhınka

Tutgıl konuk ağırlığ

Yadhsun cawıng budhunka (Atalay, 1992: 45).

Maniler dörtlüklerden meydana gelmeleri ve söylenişlerindeki kolaylık sayesinde diğer türlere göre daha geniş bir yayılma alanı elde edebilmiştir. Boratav, manilerin söyleniş söylendiği yerler ve söylenme şartları hakkında şöyle bir tasnif yapmıştır;

1. Niyet manileri.

2. İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı yerlerinde, hususiyle mesirelerde kızlar ile erkeklerin söz atışmaları.

3. Tarlada çalışanların, bilhassa kadınların, aralarında veya gelip geçenlere söyledikleri maniler.

4. Bekçi ve davulcu manileri.

5. İstanbul'da bazı satıcıların, sonuna satmak istedikleri şeylerden bahseden nakarat katarak, söyledikleri maniler.

6. İstanbul semai kahveleri ananesinde yer alan cinaslı maniler.

7. Doğu Anadolu'daki halk hikâyeciliği ananesinde âşık-hikâyecinin söylediği maniler.

8. Mektup manileri.

9. Düğün, nişan ve özel günlerde sevgi ve aşkı ifade etmek için söylenen maniler.

10. Kıtaları birbirine eklenmek suretiyle meydana gelmiş ve mani hususiyetini kaybetmemiş basit makamlı veya konuşma üslubundaki türküler (1997, 287).

Maniler hakkında tasnif çalışması bunun bir diğer isim de Doğan Kaya'dır. Kayamanileri yapılarına, hazırlanış ve uygulanışlarına ve konularına göre bir tasnife tabi tutmuştur;

A) Yapılarına Göre Maniler

1.Hece Sayısına Göre Maniler (Dört heceli/Beş heceli/Yedi Heceli/Sekiz heceli/On bir heceli maniler)

2.Mısralarına Göre Maniler (Düz maniler/Kesik/Cinaslı maniler/Yedekli maniler/Müstezat maniler) (Kaya, 2004: 53-64).

B)Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Maniler

1.Niyet manileri,

2.Katar manileri,

3.Karşılıklı maniler,

4.İş yaparken söylenen maniler,

5.Saya manileri,

6 Bayraktar manileri

C) Konularına Göre Maniler (Kaya, 2004: 64-80).

Mani söyleme geleneği geçmişten günümüze etkinliğini yitirerek olsa da devam etmektedir. Ekin ekilirken, hasat yapılırken, yerel bayramlar-şenlikler-törenlerde,kına gecelerinde, imeceyle iş tutarken çeşitli vesileler ile maniler söylenmektedir. Kaynak kişi mani söyleme mekânlarını ve şeklini şöyle dile getirmiştir;

“Biz evelden mani ohurduḫ. Nede okurduḫ mani? Yedi sekiz kız yıġılırdıḫ biz bulgur yapmaya. O bulguruda elde daş deġirmende çekerdiḫ. Bulguru eleyif kaynattıḫtan sonra daş dibeḫte dögerdiḫ. Böyle salġılarımız vardı aġaçtan yapılırdı. O salġıyla (ette dögülürmüş) döger bulguru kurudurduḫ. Ondan sonra degirmende de çekerdiḫ. Geceleri deġirmenden gelende yedi sekiz tane daş goyardıḫ böyle çift çift. Dörd taş koyduḫmu yedi sekiz tane kız olurduḫ. Onda manileri söylerdiḫ. Manileri bulgur çekende söylerdiḫ, gızlar bir araya yıġıldıġında söylerdiḫ, gına gecesinde söylerdiḫ.” (KK:34)

Manilerin kendine has bir icra geleneği bulunmaktadır. Mani söylemeye “mani yakmak”, “mani düzmek”, “mani atmak”; mani söyleyen kişilere ise “manici”, “mahnıcı”,

“mani yakıcı”, “mani düzücü” (Dizdaroğlu 1969, 67), “mani atıcı”, “manici başı”, “manidar” (Büyükokutan, 2007: 256) denilmektedir.

Ağrı’da mani söyleyen kişilere; “manici” denilmektedir. Manileri genellikle otuz yaş üzeri kimseler söylemektedir. Bu kişiler manileri büyüklerinden dinleyerek öğrenmektedir. Maniler için özellikle bir mani söyleme toplantısı yapılmamaktadır. Fakat uzun kış gecelerinde bir araya gelindiğinde, yazın imece usulü iş görürken, Ramazan gecelerinde, gecelerinde, düğünlerde ve Hıdrellez-Nevruz günlerinde doğaçlama maniler söylenmektedir.

Maniler, Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasındatarlada, bağda, bahçede, tandırda, çeşme başlarında, mahalle ve sokak aralarında icra edilmektedir.

Ağrı yöresinden derlediğimiz manilerin büyük bir çoğunluğu yedi hecelidir. Bu maniler, “a a x a” şeklinde kafiyelenmiştir. Bazı manilerde kafiye hataları bulunsa da bu durumun asıl sebebi, manileri söylerken manicinin metinde kasıtlı olarak bazı değişiklikler yapması ve manicinin unuttuğu yeri kendinin doldurmasıdır.

Mani söylenirken o ortamda bulunanlar maniye göre bazı hâl ve hareketlerde bulunmaktadır. Ayrıca mani söyleyen kişi mani söylerken, maninin konusuna uygun jest ve mimikler yapmaktadır.Yörede gelin-kaynana manileri söylendiğinde halk çok eğlenmekte, bazı göndermeli manilerdeortamda kime hitâfen söylediği anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Yörede bazı eğlence meclislerinde manilere tepsi, alkış, zılgıtlar eşlik etmektedir. Kimi zaman mani söyleyen kadın, hem söyleyip hem oynamakta hem de kişileri oyuna kaldırmaktadır.

Geçmişte Ağrı’da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında maniler bir yarışma havasında söylenmekte idi. Manilerle atışan genç kızlardan kazananamendil, havlu, tülbent vb. hediyeler verilmekteydi. Yine eski Ramazanlarda,sahur vakti davul çalarak mani söyleyenlere para, mendil, gömlek gibi hediyeler verilmekteydi. Şimdilerde ise Ramazan davulcuları sadece Ramazan ayının ortasında ve sonunda sonunda bahşiş toplamaya geldiği günlerde mani söylemektedir.

Yörede az da olsa müstehcen mani bulunmaktadır. Bu maniler her yerde söylenmeyen, kadınların ve erkeklerin kendi aralarında gizli olarak söyledikleri manilerdir. Çünkü her toplulukta bu tür manilerin söylenmesi hoş karşılanmamaktadır;

1.Mani

"Ay doġdu batar şimdi.

İşıġı tutar şimdi.

Kız oġlanıñ koynuñda

Güzelliḫ satar şimdi." (KK:34)

2. Mani

"Hastayam nar isterem.

Döşeġi dar isterem.

O döşeġiñ üstüñe

Cilveli yâr isterem." (KK:39)

3.Mani

"Karanfilim budama.

Sefa geldiñ odama.

Gelerse güzel gelsiñ.

Çirkin goymam goynuma." (KK:11)

4. Mani

“Meḫtup yazdım acele.

Hem oḫu hem hecele.

Meḫtup seniñ hayaliñ

Al goynuñda gecele.” (KK:7)

Ölümün ardından yüreği yanan kimseler, ağıt niteliği taşıyan maniler ile duygularını ifade etmektedirler;

5. Mani

“Bu dağlar olmasaydı.

Çiçeği solmasaydı.

Ölüm Allah’ıñ emri

Ayrılıḫ olmasaydı.” (KK:19)

6. Mani

“Galbimde elemim var.

Elimde galemim var.

Yaḫından göremirem.

Uzaḫtan sevdiğim var.” (KK:13)

Yörede derlenen manilerin son iki mısrası ise verilmek istenen mesajın, duygu ve düşüncenin, dile getirildiği kısımdır. Bu açıdan bakıldığında Ağrı’nın geçim kaynağı büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanması ve bölgede mani söyleyen kişilerin de

çoğunlukla bu işlerle meşgul olmalarından dolayı manilerin doldurma dizelerindehayvancılık ve tarım ile ilgili terimlere fazlasıyla yer verilmektedir. Manilerde bu tarz kavramlar bazen sadece ahenk sağlamak için kullanmaktadır;

7. Mani

"Endim geldim sütten ya.

Geyindiġim citten ya.

Durum başıña döñüm

Bajaları kütten ya." (KK:4)

8. Mani

"Dam üste damımız.

Koşadı hırmanımız.

Sen ordan çıḫ, meñ buradan.

Çatlasıñ düşmanımız." (KK:4)

9. Mani

"Ay kese gel kese gel.

Kötanı sür başa gel.

Evlenmeh ayıp döğül.

Babamdan iste de gel." (KK:7)

10. Mani

"Döġerde hava sovuḫ.

İneḫler verer yoġurt.

Gurban olam Allah'ım

Büyüḫsüñ çift çift doġurt." (KK:42)

11. Mani

"Yoġurt çalḫaladım.

Barmaġı buladım.

Gettim gettim geldim meñ.

Yavruma layla çaldım." (KK:7)

12. Mani

"Çayır çimen biçilir.

Bal şerbeti içilir.

Teze yârdan geçilmez.

Eski yârdan geçilir." (KK:28)

Yörede derlenen kimi maniler ise kişilerin gündelik işleri ile ilgilidir. Kadınların köylerde en önemli görevleri çocuklarını yetiştirmek ve günlük ev işlerini yapmak olduğu için manilerde de bu uğraşlar sıklıkla işlenmektedir;

13. Mani

“Ehmeẖ yaptım terledim.

Dama çıẖtım tarladım.

Dediler oġluñ gelir.

Goçu gurvan baġladım.” (KK:9)

14. Mani

“Tendir yaẖtım terledim.

Çıẖtım seyrân eyledim.

Dediler yârıñ geler.

Goçu gurban eyledim.” (KK:32)

Maniler insanların o anki durumlarını anlatmak, belli konularda dinleyenleri bilgilendirmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla da söylenmektedir. Genç kızlar ve kadınlar her ortamda dertlerini anlatmak, sitem ve özlemlerini belirtmek, ayrılığın hüznünü hafifletmek, eğlenceli zaman geçirmek için mani söylemektedirler. Yörede manilerin en temel konusunu aşk ve sevgi oluşturmaktadır. Aşk için çekilen ızdıraplar, açığa vurulamayan gizli sevdalar, ilk görüşte aşk gibi konular işlenmektedir;

15. Mani

“Mendil oldum ad oldu.

Yırtıldı berbâd oldu.

Eşeẖçide yâr sevdim.

Başıma bela oldu.” (KK:31)

16. Mani

“Bahçelerde saz olar.

Gül açılar yaz olar.

Meñ yarime gül demem.

Gülüñ ömrü az olar.” (KK:27)

17. Mani

“Dağdan indi arama

Zülüfleriñ tarama

Perçemiñden bir tel ver

Melhem olsuñ yarama.” (KK:34)

18. Mani

“Pınarbaşı pıtıraḫ.

O yâr gelsiñ oturaḫ.

Bir o desiñ, bir de ben.

Bu sevdadan gurtulaḫ.” (KK:36)

19. Mani

“Penceremde tül perde.

Perdeniñ ucu yerde.

Ay dostlar meñ sevdalıyam.

Çâre buluñ bu derde.” (KK:16)

20. Mani

“Eli eleḫli yarim,

Mahmur bileḫli yarim,

Bajaları eld etmiş.

Aslan üreḫli yarim.” (KK:34)

21. Mani

“Gar yaġar beyaz olar.

Geceler ayaz olar.

O yâr bize gelende

Hem bahar hem yaz olar.” (KK:36)

22. Mani

“Bu dağı aşem dedim.

Aşem dolaşem dedim.

Yâr meñden küstü gitti.

Gedem barışem dedim.” (KK:9)

23. Mani

“Parmaġımdaki üzüḫ

Dar geldi oynamıyor.

Yarimden başgasıña

Hiç ganım gaynamıyor.” (KK:34)

24. Mani

“Camiler, medreseler

Yârin geldi deseler.

Bir canım var emanet.

Veriririm isteseler.” (KK:20)

25. Mani

“Aġaçlarda mâziler

Gönül seni arzular.

Yâr aḫlıma düşende

Seveñ üreḫ sızılar.” (KK:22)

Yörede gurbet, hasret, özlem, ayrılık gibi konuların da manilerde işlendiği görülmektedir. Bu manilerde herhangi bir sebepten dolayı ailesinden, sevdiklerinden ayrı kalanların, sevdiğine kavuşamayanların hisleri anlatılır;

26. Mani

“Ata biñesim geldi.

Dağı delesim geldi.

Gara gözlü yârimi

Baḫıp göresim geldi.” (KK:19)

27. Mani

“Maydanoz ot değil mi?

Yaprağı dört değil mi?

Ben yârimnen ayrıldım

Bu maña dert değil mi?”.” (KK:42)

28. Mani

“Tüfeğimi yağladım.

Bir tufara bağladım.

Yârdan ayrı düşende

İç çekereḫ ağladım.” (KK:13)

29. Mani

“Dağdan kestim kereste.

Guş besledim gafeste.

Dediler yâriñḫaste

Yetiştim son nefeste.” (KK:34)

30. Mani

“Havalarda kelebeḫ,

Ganadı beneḫ beneḫ.

Yârdan ayrılañ kişi

Kalbur satsıñ hem eleḫ.” (KK:28)

31. Mani

“Garanfiliñ filizi

Kim bilir içimizi?

Hafifçe rüzgar esti.

Ayırdı ikimizi.” (KK:7)

32. Mani

“Maniye ḫoşum geldi.

Aġlatma yaşım geldi.

Çıḫem gapıya baḫam.

Belki gardaşım geldi.” (KK:11)

33. Mani

Gardaş deme gan olar.

Gardaş şirin can olar.

Gardaş geleñ yollara.

Bajılar gurban olar.” (KK:22)

34. Mani

“Dağlarda meşelerde,

Gül suyu şişelerde.

Eller aldı yârımı

Meñ galdım köşelerde.” (KK:23)

35. Mani

“Arpa eḫtim ot piti.

Dalıñda bülbül öttü.

Ötme bülbülüm ötme.

Nazlı yâr meñden gitti.” (KK:20)

36. Mani

“Uzun uzun ince ince,

İster gündüz ister gece.

Derdimi söyleyirem.

Aġlayıram her gece.” (KK:36)

Yöre halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayandığı için, tarlada çapa yaparken, ot biçerken, ekin kaldırırken, nohut dikerken-sökerken-temizlerken, hasat yapılırken ya da imece usulü ile çalışılırken birçok mani söylenmektedir. Bu manilerin konusu söyleniş yerlerine uygun olarak seçilmektedir;

37. Mani

“Lahanayı ekerem.

Yâr yoluñdan giderem.

Gözümden aḫañ yaşı

Al mendille silerem.” (KK:19)

38. Mani

“İndim çayır piçmeye.

Eğildim su içmeye.

Deseler yârıñ geler

Gened aştım uçmeye.” (KK:39)

İnsanlar manilerde içinde bulundukları sıkıntılı durumlardan, istemedikleri evlilikleri yapmaktan, sevdiklerine kavuşmaktan dolayı yakınmaktadırlar;

39. Mani

“Gız saçlarıñ saçlarıñ,

Oynar omuz başlarıñ.

Gız meñ seni alacaḫtım

Vermiyor gardaşlarıñ.” (KK:42)

40. Mani

“Meḫtebiñ bacaları,

Ders görür hocaları.

Goymullar yarım gele

Yanıñda gardaşları.” (KK:4)

41. Mani

“Baḫır tavaḫta vişne.

Oġlan peşime düşme.

Babam saña gız vermez.

Boşuña dile düşme.” (KK:7)

42. Mani

“Yılan baḫ yılana.

Doġru gaçar harmana.

Annem meñi vermiyor.

Gara gözlü oġlana.” (KK:9)

43. Mani

“Entarisi gırmızı.

Anasınıñ teḫ gızı.

İstedim vermedler.

Sanki padişah gızı.” (KK:32)

Manilerde kişiler bazı varlıklar ve cansız bazı nesneler ile söyleşmekte, derdini anlatmaktadır. Kendisi sıklıkla söyleşilen nesneler arasında pınar ve çeşmeler bulunmaktadır;

44. Mani

"Çeş pınar çeşme pınar.

Yaramı deşme pınar.

Yâr yanıña gelende

Meñsiz şöyleşme pınar." (KK:27)

45. Mani

"Susadım su isterim.

Maña çeşme gösteriñ.

Çeşme meñi gandırma.

Al yanaḫtan isterim." (KK:20)

46. Mani

"Pınar ne hoş aḫarsıñ.

Mor meneḫşe goḫarsıñ.

Bahdavar pınar saña

Yâr gelende aḫarsıñ." (KK:23)

Yörede niyet içerikli manilerin de olduğu görülmektedir. Bu maniler, genellikle âşıklar tarafından haberleşip, buluşabilmek ya da insanların gerçekleşmesini istedikleri herhangi bir şeyi dile getirmek için bir vasıta olarak kullanılmaktadır;

47. Mani

“Yaġlıġımıñ uçları

Çıḫamam yoḫuşları.

Sevdiġime ḫaber ediñ.

Aġrı dağıñ guşları.” (KK:39)

48. Mani

“Galemi aldım elime.

Söyle dedim dilime.

O söyledi meñ yazdım.

Meñim nazlı yârime.” (KK:42)

49. Mani

“İndim bulaḫ başıña.

Yazı yazdım taşıña.

Yarim gelsiñ oḫusuñ.

Ne1ler geldi başıma.” (KK:7)

50. Mani

“Elma attım denize.

Batmadı, galdı yüzde.

Sevdiġim gıza söyle.

Düġün galdı payıze.” (KK:4)

51. Mani

“Gederseñ meñi apar.

Yoḫsa gıyamet gopar.

Gıyamet gopañ günü.

Seveñ seveñi tapar.” (KK:11)

Yörede derlenen manilerinde birçok dua ve beddua bulunmaktadır. Kargış manilerinin genelinde sevenlerin ayrılmasına neden olan kişilerin cezalandırılması istenmektedir;

52. Mani

“Garşıda gara yılan.

Gözleri civân civân.

Seni meñden ayırañ

Sürünsüñ divân divân.” (KK:27)

53. Mani

“Bulaġıñ başıña gel.

Daġıña taşıña gel.

Başıña uyuz düşsüñ.

Gaşıña gaşıña gel.” (KK:16)

54. Mani

“Havadaki gırlangıç

Kanadı ayrıç ayrıç.

Meñi yardan ayırañ

Kan kussuñ avuç avuç.” (KK:22)

55. Mani

“Gapıda durañ oġlan.

Eliñde Guran oġlan.

O Guran ganim olsuñ.

Sözüñden döneñ oġlan.” (KK:32)

56. Mani

“Gara gara gazannar,

Gara yazı yazannar,

Cennet üzü görmeye

Aramızı bozannar.” (KK:34)

57. Mani

“Bizim dağlar yücedir.

Gülü sıra sarıdır.

Seveñ murat almasa

Gözüm ardı sıradır.” (KK:23)

Yörede derlenen kimi manilerde âleme karşı bir tehdit, başkaldırı ve boy gösterme isteği görülmektedir;

58. Mani

“Dizlerim yama yama.

Vuruldum yaña yaña.

Seni severim diyeñi.

Yañdırıram gana gana.” (KK:34)

59. Mani

“Dumandır dağıñ başı

Hilâldir yârıñ gaşı.

Yârımı maña veriñ.

Yıḫaram dağı daşı.” (KK:23)

60. Mani

“Kar yaġar lapa lapa

Bizim eviñ damıña.

Gız seni alacağım.

Ananıñ inadıña.” (KK:32)

61. Mani

“Bileziḫ goluñdadır.

Gözlerim yoluñdadır.

Meñ sevdim sen sevmezsiñ.

Günahım boynuñdadır.” (KK:11)

62. Mani

“Bu dağda maral gezer.

Zülfüñü darar gezer.

Maral bizim, dağ bizim.

Yâd er burda ne gezer?”(KK:22)

63. Mani

“Gara üzüm salḫımı

Yârim burda saḫlı mı?

Ya çıharıñ yârimi

Ya bozarım aḫlımı.” (KK:22)

Manilerinde de aile yapısı, aile içi çekişmeler, görüş ayrılıkları gibi konulara rastlanmaktadır. Bu tür manilerin daha çok gelin ile kaynana arasında, birbirlerine olan kızgınlıklarını ifade etmek gibi hususlarda söylendiği görülmektedir;

64. Mani

“İndim aya baḫmaya,

İliḫ düġme taḫmaya,

Gelinler zâlim olmuş

Koymaz yâra baḫmaya.” (KK:34)

65. Mani

“Yumurtanıñ sarısı,

Yere düştü yarısı.

Görümcem verem olmuş.

Gaynanama darısı.” (KK:9)

66. Mani

“Garpuzları dil gelin.

Ara sıra gül gelin.

Meñim gibi bulamañ.

Gıymetimi bil gelin.” (KK:39)

67. Mani

“Gaynanam gara gazıḫ.

Geleñ gideñe yazıḫ.

Gaynanamıñ gözüñe

İki çatal bir gazıḫ.” (KK:23)

68. Mani

“Aş goydum gavurma.

Ganyana garşımda durma.

Gözleriñ çapaḫlanmış.

İçimi bulañdırma.” (KK:4)

Anadolu’da erkekler için en mühim vazife olarak görülen askerlik, manilere de konu olmuştur. Vatani görevini yapan gençlere gönderilen mektuplarda maniler geçmişte yaygın olarak kulanılmakteyken günümüzde bu gelenek neredeyse yok olmuştur. Bu manilerde daha çok asker annelerinin, eşlerinin, askere giden gençlerin duydukları özlem anlatılmaktadır;

69. Mani

“Asker yolu beẖlerim.

Günü güne eẖlerim.

Sen git yârim askere.

Seni burda beẖlerim.” (KK:11)

70. Mani

“Minder üzü üzlerim.

Döñer üzüñ düzlerim.

Ne talihsiz başım var.

Asker yolu gözlerim.” (KK:34)

71. Mani

“Avcılar ava gider.

Gar yaġa yaġa gider.

Cân-ı dilden sevdiġim

Varıp askere gider.” (KK:7)

72. Mani

“Aġ üzümüñ gurusu,

Aẖtı suyuñ durusu.

Daha çoẖ yazacaẖtım.

Öttü asker borusu.” (KK:28)

Yörede derlenen kimi manilerde ise ince bir alay sezilmekte ve söylenmek istenen sözmizâhi bir şekle bürünmektedir. Bu maniler genellikle genç kızlar arasında söz ustalığı yapmak için söylenmektedir;

73. Mani

"Bir guş gördüm alaca.

Bağladılar ağaca.

Biri meñi istiyor.

Ne gapı var ne baca." (KK:42)

74. Mani

"Dağdan geldim enişten

Üzengisi gümüşten.

Saña da nasip olsuñ.

Terkimdeki yemişten." (KK:4)

75. Mani

"Ağaç ağaca yüce.

Ağaca gonmuş cüce.

Meñ saña vara mıyam?

Kör toyuḫ pitti cüce." (KK:42)

76. Mani

“Deġirmen üstü çiçeḫ.

Oraḫ geti, gel piçeḫ.

Sen kekliḫ ol meñ bir kek.

Göre hasımız gökçeḫ.” (KK:4)

Manilerde kafiyeler ve söz oyunlarına yer verilir. Aşağıdaki mani örnekleri de cinaslı kafiye örneklerini içeren, sesteş kelimeler ile ahengin sağlandığı metinlerdir;

77. Mani

“Oduñ gala,

Ataşa odun gala

Bu âlemde öyle bir şey yap

Öleñ de adıñ gala.” (KK:22)

78. Mani

“Bu da meñi,

Al hançeri buda meñi.

Ne güne tüştüm Allahım?

Daha beġenmir bu da meñi.” (KK:22)

79. Mani

“Ah bu dala bu dala,

Guşlar gonur bu dala.

Meñ yâr için ağlaram.

Maña derler budala.” (KK:7)

80. Mani

“Neden yana?

Gaşlarıñ neden yana?

Yaman günde yaẖşı dur.

Çeẖiliñ neden yana?”.” (KK:22)

81. Mani

“Bele bağlar, bele bağlar,

İpeẖ gumaş bele bağlar.

İşte meñ gider oldum.

Şen galsıñ bele bağlar.” (KK:4)

Yörede söylenen manilerin kimisinde ilk dize doldurma dize olarak söylenmektedir. Bu dizlerde kimi zaman manalı ve dörtlük ile bağlantılı kimi zaman da sadece ahenk oluşturmak için manasız ve dörtlük ile uymayan kelimeler kullanılır. Bazı maniler ise birçok manide rastladığımız kalıp ifadeler ile başlamaktadır;

82. Mani

“Meniyem mener miyem?

Meñ senden döner miyem?

Meniyem mener miyem?

Eliñde fener miyem?”.” (KK:34)

83. Mani

“Meniyem mener miyem?

Beliñde kemer miyem?

Eller ne derse desiñ

Meñ senden döner miyem?”.” (KK:34)

Daha önce de belirttiğimiz gibi bazımaniler karşılıklı olarak söylenmektedir. Bazen iki genç kız, bazen bir genç kız ile oğlan bazen kaynana gelin atışmalarını bu manilerde görürüz;

84-85. Mani

Kız: “Altınım alma meñi.

Dillere salma meñi.

Götür zerrâfa göster.

Kalb isem alma meñi**.”** (KK:34)

Oğlan: “Altından aldım seni.

Dillere saldım seni.

Zerrâfıñ ne ḫaddi var.

Beğendim aldım seni.” (KK:34)

86-87. Mani

Kız: “Sarı yazma sararım.

İtirmişem ararım.

Sanmaki unutmuşam.

Her geleñden sorarım.” (KK:34)

Oğlan: “Sarı yazmañ meñdedir.

Bir ucu da bedendedir.

Sanmaki unutmuşam.

Yine göñlüm señdedir.” (KK:34)

88-89. Mani

Kız: “Emimoğlu sen misen?

Sen meni beğenmirseñ.

Eyle birine giderim.

Atımın terki sen miseñ?” (KK:34)

Kız: “Emimoġlu ayana.

Malı yoḫtur dayana.

Emimoġlu neylesiñ?

Allah’tan olmayaña.” (KK:34)

90-91. Mani

Kız: “Mani demeye geldim.

Kaymaḫ yemeye geldim.

İki göñül bir olsa

Seni görmeye geldim.” (KK:34)

Oğlan: “Mani demeye geldim

Gaymaḫ yemeye geldim

Melemim gaymaḫ deġil

Seni görmeye geldim.” (KK:34)

92-93. Mani

Kız: “Aladdin’im alışım.

Gidim Kürd’e ulaşım.

Küstürdüm yola vurdum.

Gidim nerde ulaşım.” (KK:34)

Oğlan: “Aladdin erim seni.

Yorga sürerim seni.

Küstürdüm yol vurdum.

Nerde görürem seni?”.” (KK:34)

Mani söyleme geleneğinde, cinsiyet faktörü önemlidir. Yörede geleneksel toplum yapısına bağlı olarak kızların sevdiklerine aşklarını itiraf etmesi hoş karşılanmadığı için kızların erkeklere hitaben söylediği manilerin sayısı azdır;

94. Mani

“Aġrı’dan geçeḫ,

İstanbul’a göçeḫ.

Hangi oġlan yaḫşıysa

Biz oñu seçeḫ.” (KK:27)

95. Mani

“Köprünüñ altı çiçeḫ.

Sevenner ölmeyeceḫ.

Meñim sevdiġim oġlan.

Yariñi seçmeyeceḫ.” (KK:27)

96. Mani

“Guyu dibiñde keḫlig.

Gızlar giyer eteḫlig.

Oġlan saña varmazsam

Haram olsuñ bu gençliḫ.” (KK:23)

97. Mani

“İki çeşme yan yaña.

Su içtim kana kana.

Ay oġlan söyle anaña.

Olur mu maa ganyana?”.” (KK:42)

98. Mani

“Arabası aynalı.

Şu oġlaña varmalı.

Oġlan peḫ güzel amma

İki üzü olmalı.” (KK:34)

Yörede kına gecelerinde mani söyleme geleneği hâlen canlı bir şekilde devam etmektedir. Bu manilerde evden ayrılacak olan genç kızın hüznü, evladından ayrılacak olan annenin üzüntüsü görülmektedir. Kimi zaman da annenin kızına verdiği öğütler bu manilerin muhtevasını oluşturur;

99. Mani

“Can ana canım ana,

Yastığım yanım ana,

Başım goyum diziñe,

Goy çıḫsın canım ana.” (KK:34)

100. Mani

“Keḫligim şeker ağlar.

Tügüñü töker ağlar.

Anasız gelin olañ

İçiñi çeker ağlar.” (KK:36)

101. Mani

“Mercimeḫ kile kile.

Ölçerim sile sile.

Şeḫre gelin oluyor.

Geçiñsiñ güle güle.” (KK:28)

102. Mani

“Anam ağlar için için.

Meñ bilirim kimin için.

Ağla anacım ağla.

Meñim gençliğim için.” (KK:28)

103. Mani

“Ana ana el eyle.

Azgın, diliñ bal eyle.

Bu gece misafirim.

Emeġiñ helâl eyle.” (KK:39)

Anneler bebekleri için söyledikleri manileri ninni ezgisiyle söylerler. Bu ninniler kırsal kesimde çok yaygındır. Yörede çocukları sevmek için söylenen bazı okşamalar bozuk bir mani düzeninde oluşturulmuştur;

104. Mani

“Gızım gızım gırmızı gızım.

Bulaḫ başı yarpuzu gızım.

Gızıma nişan gelir.

Eynen kirşan gelir.” (KK:42)

105. Mani

“Gızım gızım gırmızı gızım

Bulaḫ başı yarpuzu gızım

Her dereden bir han gelir.

Aparmaya sultan gelir.” (KK:36)

106. Mani

“Doġurdum oġlan diye.

Besledim yavrum diye.

Al yanaḫta ter mi var?

Yüreġimde fer mi var?”(KK:4)

Manilerde halkın dinî hayatının izleri görülür. Kimi maniler ise dualaın edebi bir metin haline getirilmiş şeklidir;

107. Mani

“Gara defter dürülüñce

Hüzürüñe sürülüñce

Zabanılar görülüñce

Bize imdad et Allahım.” (KK:12)

108. Mani

“Aydın olsuñ.

Ay doğsuñ adın olsuñ.

Dileğiñ kavul olup

Gözü apaydıñ olsuñ.” (KK:4)

109. Mani

“Masa üstüñde galem.

Kalemi sar meñ alem.

Dünyada ölüm çoḫtur.

Kadan belan meñ alem.” (KK:19)

Yörede söylenen bazı manilerin, değişik varyantları ile karşılaşılmaktadır. Aynı kişi bile bazen aynı metni farklı şekilde icra etmektedir. Bu durumun sebebi kimi zaman mani söyleyen kimsenin metni unutması olurken kimi zaman da doğaçlama olarak metnin gelişmesi olmaktadır;

110. Mani

“Su gelir lüle lüle.

Yâr gelir güle güle.

Eliñde ipek mendil,

Teriñi sile sile.” (KK:34)

111. Mani

“Su gelir lüle lüle

Yâr gelir güle güle

Gız ben saña vuruldum.

Terimi sile sile.” (KK:4)

Kaynak kişiler eskiden kızların mani söyleyerek atıştığını dile getirmişlerdir. Mani söylemekte mâhir bir kızın ya ayak verdiği yahut orada bulunan kişilerin “Falan konuda atışın.” demesi üzerine karşılaşma başlamaktadır. Aşağıdaki mani örnekleri de “kirpik” ve “kuşburnu” kelimesi baz alınarak söylenmiştir;

112. Mani

“Su gelir daşa deġer.

Kirpiḫler kaşa deġer.

Eller ne derse desiñ,

Bir gün baş başa deġer.” (KK:34)

113. Mani

“Bu gece uymamışam.

Uykudan doymamışam.

Kipriḫ seni keserim.

Yâr gelmiş duymamışam.” (KK:34)

114. Mani

“Köyümüzde kuşburnu.

Gızlarıñ güzel burnu.

Meñ bu gızı çoḫ sevdim.

Sevmeniñ yoḫtur suçu.” (KK:42)

115. Mani

“Kuşburnu gızarıyor.

Çalılarda duruyor.

Meñim nazlı yârim var.

Yollarımı gözlüyor.” (KK:13)

Manilerde gelenek ve göreneklerin izlerini bulmak mümkündür. Anne-baba ile çocuk ilişkisi, büyüklere karşı davranış biçimi gibi insani ilişkiler ile evlilik gelenekleri üzerine bazı söylemler bulunur;

116. Mani

“Bostannarda fasulye.

Annem gitti gezmeye.

Ben annemden örġendim.

İnci, muncuḫ dizmeyi.” (KK:9)

117. Mani

“Gar yaġar gar üstüñe.

Kerpiç duvar üstüñe.

Gırḫ sene bekâr galsam.

Getmem guma üstüñe.” (KK:9)

118. Mani

“Uzun aġacıñ boyu

Göğe mi deġeceḫsiñ?

Evlenseñe sevdiġim.

Bekârmı gezeceḫsiñ?”.” (KK:27)

Manilerde kişilerin karşısında söylenemeyecek bazı düşünceler, maniler vasıtası ile sezdirerek yahut direk olarak söylenebilmektedir;

119. Mani

“Paytonuñ penceresi,

Eliñde tenceresi,

Küçüḫten gelin olmuş,

Ne bunuñ acelesi?”(KK:11)

120. Mani

“Bahçelerde mum ereḫ.

Suyuñ nerde indireḫ.

Kötü gelin gidiyor.

Uyuz ate miñireḫ.” (KK:28)

121. Mani

“Gelin gelmiş oturmuş.

Sorun neler getirmiş.

Halı kilim yeriñe,

Köhne hesir getirmiş.” (KK:23)

122. Mani

“Kabaġım var kabaġım.

Ye de sen bir tada baḫ.

Ayşe gelin gidiyor.

Sen şunuñ keyfiñe baḫ.” (KK:20)

123. Mani

“Bu yoluñ adı nedi?

Şekeriñ dadı nedi?

Köḫülsüz geden gızıñ,

Aġzınıñ dadı nedi?”(KK:27)

Yörede söylenen kimi maniler halk tarafından sevilen şarkı ve türkülerin sözlerinden alıntı yapılarak, kimi türküler de manilerden bestelenerek oluşturulmuştur;

124. Mani

“Ayaġıñda gundura.

Yâr gelir dura dura.

Ay meñim gara gözlüm.

Geçerken bize uġra.” (KK:16)

125. Mani

“Altın üzüġüm gırıldı.

Suya tüştü su duruldu.

Dediler yârin ölmüş.

İnce bellerim gırıldı.” (KK:36)

126. Mani

“Pencereden gar geliyor.

Feleḫ maña dar geliyor.

Açtım baḫtım yorganı.

Meñim yavrum can veriyor.” (KK:42)

127. Mani

“Bahçelerde börülce,

Oynar gelin görümce.

Oynasınnar baḫalım.

Bir araya gelince.” (KK:13)

128. Mani

“Leblebi goydum tasa.

Doldurdum basa basa.

Meñim yarim çoḫ güzel.

Azıcıḫ boydan kısa.” (KK:7)

129. Mani

“Anama ah anama

Dayanamam anama.

Acısı kesilerdi.

Özü gelse yanıma.” (KK:4)

130. Mani

“Bir sancı tuttu meñi.

Tuttu, guruttu meni.

İtibârsız el oġlu.

Ne tez unuttu meñi.” (KK:22)

131. Mani

Yaġmur yaġıyor yaġmur.

Üşümediñ mi yârim?

Sen bu işiñ sonuñu

Düşünmediñ mi yârim?”(KK:23)

Manilerle ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise söylendikleri yörenin bazı yer isimleri ile dağ ve ova isimlerini içermeleridir;

132. Mani

“Ay gız sen ḫaralısañ?

Al giyif sarılasañ.

İçifseñ Murat suyuñu.

Sen âlem maralısañ.” (KK:16)

133. Mani

“Gederem Van’a doġru.

Yolum İran’a doġru.

Kes başım, aḫsıñ ganım.

Nazlı yârıma doġru.” (KK:11)

134. Mani

“Yaġlıġımıñ uçları,

Çıḫamam yoḫuşları.

Sevdiġime haber ediñ

Aġrı dağıñ guşları.” (KK:7)

Ayrıca halk arasında koşma tarzında söylenen ama “toy mahnısı” denilen bazı dörtlükler kişilerin el ele tutuşması ve beraberce oynaması ile söylenmektedir. Bu manileri yöredeki herkes ezbere bilmekte ve ezgili bir şekilde bir ağızdan söylemektedirler;

135. Mani

“Güzeller bezenif soya giderler.

Sizlere amanet yâr oynamasıñ.

Oynasıñ oynasıñ demirem oynamasıñ.

Yügüñü yegleyif tez oynamasıñ.” (KK:27)

136. Mani

“Al yanaga gızıl güller taḫallar.

İnannara gözel gözel baḫarlar.

Sonra itimât eder başımıza kaḫarlar.

Yüḫüñü yegleyif tez oynamasıñ.” (KK:27)

SONUÇ

Bütün Türk boylarının kültürü ve tarihi, yüzyıllardır Avrasya'da devam eden göç hareketleri ile şekillenmiştir. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki trajik savaşlar göç hareketlerinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Karapapak-Terekeme Türkleri'de yüzyıllardır kimi zaman yeni bir yurt tutma isteği kimi zaman da siyasal baskılardan dolayı kitlesel göç hareketleri yaşamışlardır. Bu göçlerden en büyük ve en acı olanı ise belki de 1877-1878 Osmanlı Rus harbi sonrasında Karapapak-Terekeme Türklerini Rus işgaline maruz kalması sonucu gerçekleşen göç dalgası olmuştur. Yaşanılan yoğun baskı sonucu Kafkasya'dan Anadolu'ya hem kara hem de deniz yolu ile birçok Karapapak-Terekeme Türkü göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgası sırasında pek çok elim hadise vuku bulmuştur. Gelen muhacirler hem vatansız kalmanın acısı yüreğinde hissederken hem de göç yolu üzerinde bazen hastalıklardan, bazen Ermeni ve Rus birliklerinin saldırması sonucu birçok kayıplar vermişlerdir. Üstelik sadece göç esnasında değil göçten sonra da Rusya'da kalan akrabalarından haber alamamış, vatanlarına geri dönememiş, bütün mal varlıklarını kaybetmiş olarak yaşamlarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Ağrı'ya ilk olarak yerleşen Karapapak-Terekeme Türklerinden olan ayrıca yöre halkı tarafından kendine derin bir hürmet beslenen Hacı İsa Bey köksüz kalmanın, geride bırakılanların beraberinde getirdiği bu acı hissiyatı dizelerinde şöyle dile getirmektedir;

Biçare Hacı İsa'yı derdi yok sanma.

Gelen Mevlâ'dandır beyhude sanma.

Vatandan ayrılmak güç değil amma.

Emektar analar atalar kaldı.

İşte Kafkaslar'dan Anadolu'ya göç yoluyla gelen bu Karapapak-Terekeme Türklerinden bir grup da Ağrı Merkez ve Tutak, Taşlıçay ve Eleşkirt ilçelerine iskân edilmiştir. İki yüzyılı aşkındır bu coğrafyada yaşayan Karapapak-Terekemeler hem burada yaşayan halk ile barış içerisinde yaşamayı gaye edinmiş hem de yeni vatanları olan bu coğrafyaya hizmet etmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. Zaman zaman yaşanan siyasal ve

sosyal baskılar kendilerini yıldırmamış bir kez daha vatansız kalmamak namına üzerinde yaşadıkları toprakları canları pahasına savunmuşlardır. Osmanlı devletine ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin bölünmez birliğine derin bir saygı beslemişlerdir. Bu uğurda yeri geldiğinde mallarını mülklerini yeri geldiğinde canlarını feda etmişlerdir. Devlet de onların bu samimi tavrını ve savaşçı özelliklerini görmüş olacak ki Ağrı'nın en stratejik yerlerine yerleşmelerini sağlayarak kendilerinin bu bölgelerde bir karakol görevi görmesini istemiştir. Ağrı'da Karapapak-Terekeme Türklerininköylerini kurduğu alanlar, bölgenin en stratejik yerleri konumundadır. Tarih boyunca Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri ile devlet bir işbirliği ile karşılıklı çıkara dayalı bir ilişki içerisinde olmuştur. Burada yaşayan Türkler daima ve her durumda devletlerinin yanında olmaya gayret göstermiş bu uğurda kimi zaman baskılar kimi zaman tehditler kimi zaman daha da öteye giden zorbalıklar ile de karşılaşmışlardır. Fakat Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri bu tarz davranışlarda bulunan kimselerin burada yaşayan yerli halk ile ilgili olmayıp tamamen dış mihrakların halkımızın arasına ikilik çıkarmaya çalışan kimselerce yapıldığının farkındadır.Karapapak-Terekeme Türkleri yüzyıllardır aynı coğrafya da yaşadığı diğer etnik gruplardan kişiler ile barış içerisinde yaşamaktadır. Fakat Karapapak-Terekeme Türkleri her ne kadar bu coğrafyada tutunmaya çalışsalar da Ağrı'da var olan istihdam eksikliği, bölgede yaşanan terör olayları, sağlık eğitim gibi imkânlardan yeterince faydalanamama gibi sebepler ile batıya göçmekte ve göç sebebiyle bölgede sayılarının azalması sonucu çeşitli sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bölgede azınlık olarak kalmalarından kaynaklı kendilerini ifade edememe, bölgede söz sahibi olamama ile gelenek ve göreneklerini devam ettirememe bu sıkıntıların en başta gelenleridir. Çalışma sahamızı teşkil eden Ağrı ilinde iki binli yılların başında otuz binden fazla Karapapak-Terekeme Türkü yaşarken günümüzde bu sayıda ciddi bir azalış söz konusudur. Bölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerinin bu coğrafyadan göç etmesinin asıl sebebi ise bölgede birlik ve beraberlik içerisinde yaşayamamaları ve bir araya gelebilecekleri mekânların sınırlı kalmasıdır.

Bazı Karapapak-Terekeme Türklerininköyleri etnik olarak karışmış, bazıları ise tamamen boşalmıştır. Gelenek görenek noktasında ise büyük bir yozlaşma söz konusu olsa da ananelere bağlılık özellikle orta ve üzeri yaş grubu içerisinde devam etmektedir. Yeni yetişen gençler bu adetleri görerek değil sadece büyüklerinden duyarak öğrenmeye çalışmakta bu yüzden de geleneklerin devamlılığı istenilen düzeyde olmamaktadır.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında yaptığımız saha çalışmasında görmüş olduk ki halk genellikle köylerde, kısmen merkezde hayatını idame ettirmekte ve Anadolu'da genel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır. Köylerde tarım arazilerinin miras paylaşımı noktasında pürüzlerin çıkması, tarım arazilerinin parçalanması, mazot fiyatlarındaki artış, artık halkın daha iyi imkânlara sahip olmak istemesi gibi sebepler ile tarım faaliyetleri azalarak devam etmekteyken hayvancılık bölgenin elverişli olması ve daha fazla kâr elde edildiği için daha yoğun bir biçimde yapılmaktadır. Ayrıca kaz yetiştiriciliği ve arıcılık da yine bölgenin geçim kaynakları arasındadır. Halk ayrıca koruculuk sistemine dâhil olmakta ve yaşadığı topraklara görevini yapıp hem de geçimi sağlamaktadır.

Karapapak-Terekeme Türkleri arasında gelenek ve görenek bağlamında en iyi muhafaza edilen şube halk mutfağıdır. Halk hem düğün, nişan, bayram, şenlikler gibi özel günlerinde hem de günlük hayatında yöresel yemeklerini yapmakta ve severek tüketmektedir. Bu yemeklerde etin özellikle kaz eti önemli bir yere sahiptir. Mutfakta hamur işlerinin özel bir yeri vardır. Hamur işleri ve yemekler özellikle bölgede hemen her evde olan kuyu tandırlarda yapılmaktadır. Bölgede uzun süren kış mevsiminden dolayı kış için yapılan hazırlıklar önem kazanmaktadır. Halk özellikle bazı meyve ve sebzelerin yanında et kurutmakta, turşu, reçel, salça, konserve gibi hazırlıklarını yazdan tamamlamaktadır. Yazın hasat zamanından sonra hem kendilerinin un ihtiyacı hem de hayvanların yiyecek temini sağlanmakta ve bulgurlar kaynatılmaktadır. Halk hemen hemen bütün yiyecek ve içeceğini kendi üretmektedir. Ayrıca sofra adabı yörede bozulmadan devam eden bir diğer gelenektir. Hâlâ büyükler ve küçükler, kadınlar ve erkekler belli bir düzen ve sıra ile yemeklerini yemektedir.

Yörede çorap örücülüğü, sepet örücülüğü, kıl örücülüğü, oya yapımı, kanaviçe yapımı, çuval dokuma, heybe dokuma, halı ve kilim dokumacılığı, el örgüleri, yün işlemeciliği, hasır örücülüğü, kaşıkçılık, taş ustalığı, sobacılık, ağaç işçiliği, yayıkçılık, demircilik, el değirmeni yapımı, tandırcılık gibi birçok halk sanatı ve zanaatı devam etmekte fakat eski canlılığını koruyamamaktadır. Bunun en büyük sebebi modernleşme ile birlikte halkın bu ürünlere olan rağbetinin azalmasıdır. Fakat yöre kış şarlarının çetin olması sebebi ile sobacılık, her evde yemeklerin ve ekmeklerin tandırlarda pişmesi sebebi ile tandırcılık, evlenme geleneklerinin oldukça canlı bir şekilde devam etmesinden dolayı oya, kanaviçe, çorap örücülüğü, el örgüleri ve işlemecilik gibi sanatlar yörede hâlen canlı

bir şekilde devam etmektedir. Kadın-erkek giyiminde, takılarda, başlıklarda ve törensel kıyafetlerin hazırlanmasında bu işlemelere özellikle yer verilmektedir. Giyim kuşam kültüründe ise değişen ve değişmeyen unsurlar elbette bulunmaktadır. En büyük değişim törensel kıyafetler ile genç ve çocukların giyiminde görülmektedir. Artık yöresel kıyafetlerin yerine modaya uygun kıyafetler tercih edilmektedir. Özel günlerde ise el yapımı giysilerin yerine konfeksiyonlarda dikilen hazır kıyafetler daha fazla tercih edilmektedir. Öyle ki şehirde yaşayan insanlar ile köylünün iş yapımı dışında giydiği kıyafetleri ayırt etmek çok zordur. Ama yaşlı kadınlar ve erkekler geleneksel kıyafetlerinden vazgeçmemişlerdir.

Yörede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında insanlar, hayvanlar ve bitkilerde ortaya çıkan bazı hastalıkların tedavisinde uygulanan geleneksel halk hekimliği yöntemleri bulunmaktadır. Halk bu tedavileri gerçekleştiren kişilere ve yöntemlere güvenmekte ve hastalıklarının tedavisinde bu işlemler bilen kişiler veya kişinin kendisi tarafından uygulanmaktadır. Geçmişte sağlık sektörünün sunduğu imkânlara ulaşmanın zorluğu, halkın bilinçsizliği, tecrübe ile sabit her şeylere daha fazla güvenilmesi gibi sebeplerden dolayı geleneksel yöntemler daha fazla kullanılırken günümüzde hastalıkların tevdisinde halk hekimleri ve baytarlarından ziyade doktorlar ve veterinerler ve ziraatçılara başvurulmaktadır. Fakat hâlâ siğil, nazar, temro, sedef hastalıkları ve kırık-çıkık tedavisinde bu ocaklara başvurulmaktadır.

Gündelik hayatta elde edilen tecrübelerin yanı sıra tarihsel, sosyal, ekonomik ve dinsel olgular neticesinde ortaya çıkan tabiatı gözlemlemeye ve belirli işlerin belirli günler veya belirli zamanların planlanması için gerekli olan halk meteorolojisi ve halk takvimi Ağrı'da hâlen halkın kullandığı geleneksel uygulamalardandır. Gök cisimlerinin hareketleri ve durumları, hayvanların davranışları, insanların tutumları gibi sebepler ile belli hava olayların olacağı veya olamayacağına dair yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca yine aynı sebeplerden gün, ay ve yıllar hakkında çıkarımlar yapılmaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus da On İki Hayvanlı Türk takviminin de halk arasında biliniyor olmasıdır. Halk doğayı okumakta ve işlerini bu okuma sonrasında tanzim etmektedir.

Halkın bilginse başvurulan ve toplumda yazılı kurallar kadar geçerliliği bulunan bir diğer alan da halkın hukukudur. Yörede imece usulü iş tutma, kız kaçırma, alışveriş, ticaret ve ortaklıklar, miras paylaşımı, kişiler arasında vuku bulan anlaşmazlıkları çözümü,

çiftçinin mallarının korunması, borç alıp verme, kefillik, icar, mal alım satımı, ödünç alma, evlilik ve boşanma hukuku, sonradan kazanılan akrabalıklar, suç işleme, arazi paylaşımı, pay etme, kul hakkı ve hayvan hakları konusunda uygulanan birçok toplumsal norm bulunmaktadır. Bu kurallar sayesinde halk hangi durumda nasıl davranacağını, neyi nasıl çözeceğini bilmekte ve bu sayede toplumda yaşanabilecek her türlü karmaşanın önüne geçilebilmektedir.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında gelenek ve göreneklerin en korunmuş şekliyle yaşatıldığı alan insan hayatının üç önemli geçiş dönemi olan doğum, evlenme ve ölümle ilgili olanlarıdır. Doğumdan önce gerçekleşen kısırlığı giderme veya gebelikten kurtulmak için yapılan uygulamalardan cinsiyet tahminine, gebelik döneminden aşermeye; doğum sırasında yapılan veya kaçınılan bazı durumlardan doğum gerçekleştirilen sonra göbek kesmeye, çocuğu yıkama-tuzlama-kırklama işlemlerinden çocuğa ad koyma-sünnet ettirmeye, lohusalık döneminden Al inancına kadar birçok inanç ve pratik yörede uygulanmaktadır. Ayrıca çocuğun ilk saç-tırnak-dişi çıktından sonra yapılanlar ve hastalıklı çocuklar için uygulanan tedavi yöntemleri de çalışmada yerini almıştır.

İkinci önemli geçiş dönemi olan evlilikten önce kısmet açma uygulamaları, kız beğenme, kız isteme, söz nişan, bohça götürme, çeyiz serme, kına gecesi, düğün törenleri, imam nikâhı, gelin alma, gelin indirme ile ilgili birçok gelenek yörede devam etmektedir. Fakat yörede en az deforme olunan alan olan evlenme geleneklerinde bile yörede yaşayan diğer etnik gruplar ile etkileşim söz konusudur. Öyle ki yörede artık düğünlerde Kürtçe şarkılar çalınıp söylenmekte ve halk anlamını dahi bilmediği bu şarkılar eşliğinde eğlenmektedir.

Ölüme dair yörede hem ölümden önce hem ölüm anında hem de ölüm hadisesi vuku bulduktan sonra bir takım inanç ve pratiklerin geliştiği görülmektedir. Defin işleminden, yıkama-kefenlemeye, tabuta koymaktan ölüyü mezara indirmeye, cenaze namazının kılınmasından, iskat olayına, yas geleneklerinden ölünün eşyalarının dağıtılmasına, mezarın kazılmasından mezar ziyaretlerine kadar birçok olay belli bir sıra ve gelenek dâhilinde gelişmektedir. Bu kuralların biri dahi atlanmadan her bir ölüm olayının arkasından yerine getirilmektedir. Ölüm hadisesinin vuku bulmasından sonra zengin fakir fark etmeksizin herkes için para toplanıp ölünün yemeğinin verilmesi, helvasının

kavrulması, borçlarının dağıtılması, ölü evine iş bırakmadan her türlü ikramın hazırlanması, mezarın kazılması gibi birçok geleneğin varlığı bir cenazenin herkes tarafından kabullenildiğini ve toplumsal bir birlikteliğin olduğunu göstermektedir.

Toplumsal birlikteliğin yaşandığı zamanlardan biri olan bayramlarda yörede büyük bir coşku ile kutlanmaktadır. Dinsel nitelik taşıyan Kurban ve Ramazan bayramları arife gününden başlayarak büyük bir heyecan içinde beklenmekte bayram sabahı için ikramlıklar hazırlanmakta bayram boyunca ziyaretler devam etmektedir. Bayramlar yörede küçük büyük herkes için bir sevinç vasıtası olmakta küsler barışmakta problemleri olan ailelerin sorunlarını çözülmekte yardıma muhtaç olan kimselere yardım edilmekte bütün sosyal statü farklılıkları ortadan kalmaktadır. Bu birliktelik sadece dinî bayramlarda değil Türklerin en eski bayramlarından olan Hıdrellez ve Nevruz günlerinde de görülmektedir. Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri mevsimsel bu törenleri büyük bir coşku ile kutlamaktadır. Bu günlerde ateşler yakılmakta, toplu olarak yemekler yenilmekte, kurbanlar kesilmekte, doğaya çıkılmakta, iç ve dış mekan temizliği yapılmakta, çeşitli köy seyirlik oyunları düzenlenmekte ve insanlar bu surette maddi ve manevi ağırlıklarından kurtulmaktadır. Buğday kaynatma günleri, koç katımının yapılacağı zaman ve koyunların anne karnına düştüğü yüzüncü gün olarak bilinen saya günlerinde de yine bir takım eğlenceler düzenlenmekte yine aynı coşku bu yerel nitelikli törenlerde de bulunmaktadır. Halkın birlik ve beraberlik duygularının pekiştiği bir diğer toplanma vesilesi ise asker ve hacı uğurlama ve karşılamalarıdır. Köylü kutsal olarak görülen olan askerlik ve hac vazifelerini yapacak olan kimseleri evlerine davet etmekte, en güzel yemekleri yedirmekte, hediyeler sunmakta ve maddi olarak yardımda bulunmaktadır. Hem karşılama hem de uğurlamalarda halk birlik ve beraberlik içerisinde bu kimselerin yanında olduğunu hissettirmektedir. Gençlerin vatana olan vazifelerini yerine getirecekleri asker ocağına uğurlamaları ve karşılanmaları da büyük coşku içerisinde, bir düğün havasında gerçekleşmektedir. Çünkü askerlik vatan borcudur ve askere gitmeyen kimseye kız verilmemekte, toplumda sözü dinlenmemektedir. Hac uğurlama ve karşılamaları daha çok hüzün dolu ve maneviyatın yoğun olarak yaşandığı toplantılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda Karapapak-Terekeme Türkleriningünlük hayatta kullandığı çeşitli kalıp sözlere, selamlaşma ifadelerine ve gün içerisinde sıklıkla kullanılan yemin sözlerine de yer verilmiştir. Bu kalıp ifadelerin unutulmadığı hatta her geçen gün değişen şartlara

uygun olarak yenilerin eklendiği görülmektedir. Halk arasında kullanılan kalıp sözlerin, Karapapak-Terekeme Türklerininkültürüne ışık tutmakta, onların inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtmaktadır. Bu kalıp sözlerin hayır dua ve iyi dilek, beddua ve küfür, selamlaşma, ayrılık, istek, konuşan veya dinleyeni yüceltme, eleştiri veya tehdit etme, özür dileme, ödüllendirme, teşekkür gibi işlevleri bulunmaktadır.

Yörede yaptığımız derlemelerde halkın tabiat olayları, canlı ve cansız varlıklar, hayvanlar ve bitkiler, belirli günler, olağanüstü varlıklar, gök cisimleri ile evren, nazar, bereket, uğur ve uğursuzluk getirdiğine inanılan şeyler ve durumlar, ziyaret, türbe, yatır gibi kutsal olduğu düşünülen mekânlar ve fal, rüya yorumun gibi durumlar için inandığı ve gerçek kabul ettiği dinsel ve sihirsel inanışların varlığı tespit edilmiştir. Bu inanışlar birebir dinle ilgili olmayan fakat dinin tamamen dışında da kalmayan dinin halka göre algılanış biçimidir.Bu inanışlar Karapapak-Terekeme Türkleri arasında kabul görmüş, büyük çoğunluğu bir olayın belirtisi olarak görülen bazılarının da sonuçlarının zarar getireceğine inanılan ve yapılması sakıncalı olduğu düşünülen yasaklardan oluşmaktadır.

Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında halk oyunları oldukça önemli bir yere sahiptir. Bar yörenin en meşhur düğün oyunlarından biridir. Karşılıklı iki sıra yahut tek sıra halinde kızlar ve erkeklerden bazen de sadece erkeklerden oluşan bir oyun çeşidi olan barın başında daima bir "Bar Beybaşı" bulunmakta ve oyunu başından sonuna o kişi tertip etmektedir. Söylenecek manileri, türküleri ve oyunun ritmini kendi belirlemektedir. Barlarda türküler karşılıklı olarak söylenmektedir. Erkeklerden yahut erkek kız karışık bir düzende oluşturulan iki grup bar türkülerini sıra ile okumaktadır. Bazen aynı türkü iki grup arasında tekrar edilirken bazen de türküler atışma şeklinde okunmaktadır. Barda söylenen türkünün konusu ve ezgisine göre ritmi belirlenmektedir. Ayrıca her türkünün hemen herkesçe bilinen belli bir söyleniş şekli vardır. Genç yaşlı herkes bunu bilir. Özellikle gençler düğünlere büyük bir neşe ve heyecan ile katılarak bu türküleri ezberlemeye ve oyunun nasıl oynandığını öğrenmeye çalışır. Bar oynanırken sevdalı gençler birbirlerini görme ve türküler eşliğinde birbirlerine duygularını ifade etme imkânı bulmadırlar. Yörede oynanan bir diğer oyun türü ise "Üç Ayak"tır. Genellikle kına gecelerinde kadınların oynadığı bir oyundur.

Yörede hem yetişkinler hem de çocuklar tarafından belli başlı oyunlar oynanmaktadır. Çocuk oyunları ya temsili nitelikli, çocukların büyüklerinden gördüğü hâl ve tutumları taklit etme niteliği taşımakta yahut çocukların beceri ve yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kültürel anlamda yaşadığımız yozlaşmalar Ağrı'da çocuklar arasında oynanan oyunlar da kendini göstermiş olsa da hâlâ çocukların bir araya gelip oynayabileceği mekânların varlığı, küçük yerlerde yaşamanın aile ve çocuğa vermiş olduğu güven duygusu, köy hayatının getirmiş olduğu birebir ilişkilerin devamlılığı gibi sebepler ile çocuk oyunları bir takım değişiklikler geçirse de oynanmaya devam etmektedir. Yörede yetişkinler genellikle köy çevresinde; amatör oyuncular ile uzun kış günlerinde yahut belirli özel günlerde; evler, sokak araları, kahvehane ve köy odalarında; sadece erkekler veya sadece kadınlar tarafından, çoğunlukla eğlenceye bazen ise ritüel kaynaklı hoşça vakit geçirmek için bazı köy seyirlik oyunlar oynanmaktadır. Yörede bu oyunlar özellikle düğünlerde, bayramlarda, koç katımı, hasat zamanı, Nevruz, Hıdrellez gibi belirli günlerde toplumsal baskılardan bir an olsun kurtulmaya vesile olan eğlenceler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyunlar hiçbir karmaşaya yer vermeden büyük bir ahenk, düzen ve hoşgörü çerçevesinde oynanmaktadır.

Halkın geleneksel estetik anlayışını gösteren, belli bir disipline bağlı olarak gelişen, halkın kendi tasarım ürünü olan geleneksel halk mimarisinin örnekleri yörede cami, yatır, türbe, kahvehane, köy odaları, taziye evleri gibi toplu olarak kullanılan mekânlar ile ev içi ve bağ-bahçelerde yansıtılmaktadır. Bu mekânlardan kimisi zamanla bir takım özelliklerini kaybedip şekil değiştirip günümüz modern mimarisine uyum sağlasa da köy odaları, taziye evleri, türbe ve yatırlar hâlen geçmişte var olduğu haliyle devam etmektedir. Ev içi mimarisinde ise şehir ile bağlantının artması, teknolojik imkânların gelişmesi ve insanların daha modern olduğunu düşündüğü eşyalara ulaşma isteği bağlamında bazı değişmeler yaşanmıştır. Öyle ki bazı köy evlerinin şehirde bir apartman dairesinden farkı yoktur. Fakat yinede televizyonlara örtülen danteller, kanepelere için işlenmiş kanaviçe örtüler, duvarlara asılan halı ve kilimler, kapı pervazlarındaki işleme iğnelikler, misafirler için ayrılmış evin en süslü objelerinin veya ata-anadan kalma hatıra eşyaların koyulduğu cam vitrinler, mutfak tereklerinde sergilenen bakır ve emaye kaplar, duvarlarda hâlâ yerini koruyan gaz lambaları, misafir odalarına boydan boya döşenen sedirler, el örgüsü perdeler ve daha nice el emeği göz nuru malzemenin ev içi mimarinde kullanımı evlerin geleneksel görüntüsünü bir nebze olsun yaşatabilmektedir.

Ağrı Karapapak-Terekeme Türklerin toplumsal ilişkilerinde ise günlük hayat, çocuk eğitimi, iş bölümü, karar alma mekanizması, aile toplantıları düzenleme gibi konularda tam bir bütünlük olduğu görülmüştür. Karapapak-Terekeme Türkleri arasında gelenekselliğini devam ettiren en önemli alan aile ilişkileridir. Ailenin her bir üyesi belli bir düzen ve belli kurallar içerisinde saygı ve sevgi çerçevesinde hayatını idame ettirmektedir. Günümüzde misafir ağırlama ve komşuluk ilişkileri bağlamında geleneksel yapı da hâlâ korunmaktadır. Bir misafir geldiğinde ev sahibi en yüksek ve en güzel köşeyi misafire vermekte elinde tek bir hayvanı bile olsa o misafire değer verdiğini göstermek için kesip kendisine ikram etmektedir. Eve gelen misafirler için kullanılan tabak, çanaklar, yatak ve döşekler ayrıdır. Daima gelen ve gelecek olan misafirler için ayrıca muhafaza edilir. Evde yapılan yiyeceklerin en güzeli bir misafirin gelme ihtimali düşünülerek bir köşede saklanmaktadır. Misafirin payı daha kendisi gelmeden hazır edilmektedir. Yörede misafir ve komşunun hakkının gözetilmesi Allah'ın rızasını kazanmak için şarttır. Komşusu kendisinden emin olmayan kimsenin Cennet gidemeyeceği görüşü hâkimdir.Komşular yörede büyük bir dayanışma içerisindedir. En hüzünlü ve en sevinçli anlar komşularla paylaşılmaktadır. Öyle ki günümüzde hâlâbir evde ekmek yapıldığı zaman yapılan ekmeğin kokusunun gittiği eve kadar ekmek verme zorunluluğu bulunur.

Çalışmamızın Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasından derlenmiş sözlü kültür ürünlerinin ele alındığı dördüncü bölümünde efsane, menkıbe, masal, halk hikâyesi, halk şiiri, halk türküsü, fıkra, atasözü ve deyim, tekerleme, bilmece, alkış-kargış, ağıt, ninni ve mani gibi halk edebiyatı ürünlerimiz incelenmiştir. Yörede başlıca niteliği inanış olan ve anlatılanların gerçekten var olduğu kabul edilen kısa anlatılar olan menkıbe ve efsaneler halk arasında sıklıkla anlatılmaktadır.

Ağrı yöresinde geçmişte çok fazla masal anlatıcısı ve dinleyici bulunurken günümüzde teknolojinin gelişmesi, bilgi iletişim ağının yaygınlık kazanması, sosyal hayatta meydana gelen değişiklikler gibi sebeplerle masal anlatımı her geçen gün azalmakta ve bu yüzden de masallar unutulmaktadır.Ağrı yöresinde derlenen masalların da unutulup kısaldığı, işlevselliğini kaybettiği görülmektedir. Televizyon, radyo, telefon gibi teknolojik cihazların yaygınlaşmadığı dönemlerde yörede insanlar boş vakitlerinde hoşça vakit geçirmek için masal anlatmaktayken günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen sosyal hayatla birlikte masal anlatımı geleneği neredeyse kaybolmuştur. Yörede masallar genellikle evlerde icra edilmektedir. Geniş ailelerin yerini çekirdek ailelerin

alması ile nineler ve dedeler farklı evde, torunlar farklı evlerde yaşamaktadır. Bu da masal anlatma geleneğinin zayıflamasına, zamanla yok olmaya yüz tutmasına sebep olmuştur.

Yörede geçmişten günümüze birçok âşık yetişmiş ve yetişmeye de devam etmektedir. Derleme yaptığımız yörede birçok âşık yaşamış yahut yolları bir yerlerde bu coğrafya ile birleşmiştir. Sadece Ağrı içerisinde değil Kars ve çevresinde yaşayan âşıklarımızın da buralarda yaşayan âşıklar ve hatta halk arasında derin etki yarattığı görülmektedir. Şiirlerinde kimi zaman kendi halini tercüme edip duygulandıran, kimi zaman dinî ve mili hislerimizi dile getirip yüreğimizi kabartan, kimi zaman toplumsal eleştiriler yapıp hem güldüren hem düşündüren, ses benzerlikleri ve söz oyunları ile anlatımını akıcı kılan, toplum tarafından saygı ve sevgi ile mukabele gören bir Karapapak-Terekeme âşıkları hem şiirleri hem türküleri hem de naklettikleri halk hikâyeleri ile toplumun sanata olan ihtiyacını gidermektedir. Hikâyecilik geleneği günümüzde kısıtlı zamanlarda bir araya gelindiği için zayıflamış âşıklar düğün, nişan, bayram gibi toplantılarda daha çok türkülü kısa hikâyeler anlatmakta, uzun uzadıya vakit almaktan ve insanların tepkisini almaktan çekinmektedir.

Çalışma sahamız olan Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri arasında da fıkra anlatma geleneği çok canlı bir şekilde devam ettiğini söylemek lazım gelmektedir. Günlük hayatta konuşmaya renk katmak; karşıdaki dinleyici kitlesini uyarmak ve eğlendirmek amacıyla sık sık fıkra anlatma yoluna gidilmektedir. Ayrıca kahvelerde, aile toplantılarında, düğün, bayram gibi özel zamanlarda ve yeri geldiği her zaman da bir olay üzerine uygun bir fıkra söylenmektedir. Yörede anlatılan fıkraların merkezinde insan-insan, insan-toplum ilişkisi, toplum yaşayışının çelişkileri, düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar gibi konular bulunmaktadır.

Bunların dışında atasözleri, deyimler, alkış ve kargışlar ile tekerleme ve bilmeceler gibi kısa ve özlü halk edebiyatı ürünleri ile mani, ninni, ağıt gibi genellikle dörtlükler ile söylenen edebi metinlere halk söylemlerinde sıklıkla yer verilmektedir. Atasözleri ile toplumun benimsediği ve kabul ettiği düşünceleri ele alıp olması gereken davranışları telkin eden halk deyimler ile anlatımını çekici ve akıcı bir hale getirmektedir. Bireyin kendini ifade ettiği araçlardan biri olan alkış kargışlar ile halk kendilerine yapılan iyiliğe veya kötülüğe cevap vermiştir. Yörede kargışların sayısı alkışlara göre oldukça fazladır.

Yapılan derlemeler sonucunda söyleyebiliriz ki Ağrı yöresinde tekerleme söyleme geleneği yok olmaya yüz tutmuştur. Çocukların sokak oyunlarında söyledikleri sayışmacalar dışında tekerlemeler neredeyse yok olmuştur. Bu sebeple çok az sayıda tekerlemeye ulaşılabilmiştir. Orta yaş ve üzere insanlar söyledikleri tekerlemeleri hatırlamamakta yeni nesil ise artık geçmiş kuşakların oynadığı oyunları oynamadığı için neredeyse hiç tekerleme bilmemektedir. Teknolojinin gelişip yaygınlaşmasının en büyük etkisini çocuklar üzerinde görmekteyiz. Televizyon, telefon, bilgisayar gibi teknolojik aletlerin yaygınlaşmasıyla çocuklar açık alanlarda oynamayı bırakmış ve teknoloji aletleriyle vakit geçirir olmuştur. Böylece çocuk oyunlarının olmazsa olmazı tekerlemeler unutulmaya yüz tutmuştur.

Yörede kadınlar doğumla birlikte baskı altında tuttuğu duygu ve düşüncelerini ninniler ile çocuğuna dile getirmektedir. Anne bütün hayal kırıklıklarını, dargınlık ya da kırgınlıklarını, korkularını, özlem ya da isteklerini bebeğine ninniler aracılığıyla aktarmaktadır.Yörede ninni söyleme geleneği oldukça zayıflamıştır. Çocuğu uyutmak için ninni söylemek yerine daha çok internet üzerinden ninni açıp dinletmek daha fazla başvurulan bir yöntem olmaya başlamıştır.

Maniler, Ağrı'da yaşayan Karapapak-Terekeme köylerinde hem açık hem de kapalı ortamlarda söylenmektedir. Kadınlar arasında tarlada, bağda ya da bahçede çalışırken açık ortamda; ekmek yapılması, süt ürünlerinin hazırlanması gibi işlerin yapıldığı kapalı ortamda hatta ramazan ayında davulcular tarafından mahalle ve sokak araları gibi açık ortamlarda icra edilmektedir. Manilerin dinleyicileri, söylendiği yere, ortama ve çevre etkilerine bağlı olarak değişmektedir. Manilerin kendilerine özgü bir ezgileri olsa da her zaman ezgiyle söylenmemektedir. Maniler çoğunlukla çalgısız söylenmekte bazen manilere tepsi, teneke, alkış, zılgıt eşlik etmektedir.Ağrı yöresinden derlediğimiz manilerin neredeyse tamamı yedi heceden oluşmaktadır. Ağrı yöresinde söylenen maniler klasik kafiye örgüsü olan; "a a x a" veya "x a x a" şeklinde söylenmektedir.

Yörede söylenen ağıtlar ölüm, hastalık, ayrılık, kayıp kişiler, çekilen acılar, toplumu ilgilendiren her türlü sosyal olay, gidip gelememe duygusu, gurur ve ayrılık duyguları, hayvan sevgisi, hayvanların ölümü, sel, yangın, salgın hastalık, kuraklık gibi birçok konu üzerine yakılmaktadır. Bunların dışında halkça sevilen kişilerin, gençlerin ölmesi askerlerin şehit edilmesi üzerine de ağıtlar yakılır. Ağıtlar her ne kadar ölen kişiye

yakılsa da, geride kalanların acılarını, endişelerini, yetim kalan çocukları, ekonomik düzenin bozulmasını ve ölüm ile beraber daha da artan hayat sorunlarını da dile getirmektedir.

Karapapak-Terekeme Türkleri geçmişten bugüne taşıdığı değerler kaybettiği kıymetler ile yörede yüzyıllardır barış içerisinde yaşamakta ve varlığını bu topraklarda daim olması için gayret göstermektedir. Bölgede yaşanan siyasal ve sosyal sıkıntılar sonucunda 1980'li yıllardan sonra bölgeden yoğun bir göç dalgası yaşanmış olsa da az sayıda Karapapak-Terekeme Türkü Ağrı'da ikamet etmeye devam etmektedir. Geçim sıkıntısı yaşayan halkın göçü önce il merkezine daha sonra ise refah düzeyinin nispeten daha yüksek olduğu batı illerine doğru yönlenmiştir. Özellikle 1980'li yıllarla birlikte hız kazanan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte bölgedeki Karapapak-Terekeme Türkleri topraklarını bırakıp birçok farklı ile göç etmişleridir.

Bölgedeki sosyal ve siyasi durum ile asayişsizlik bölgenin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Geçim sıkıntısına bir de can ve mal güvenliği tehlikesi de eklenince Karapapak-Terekeme Türkü nüfusunda sürekli ivme kazanan bir azalma meydana gelmiştir. Barış sürecinin bazı kesimler tarafından suiistimal edilmesi ve baskılamanın artması göç eden kişi sayısını artırmıştır. Hızla devam eden bu azalış ile birliktebölgede yaşayan Karapapak-Terekeme Türkleri kültürel değerlerini hızla kaybetmişlerdir. Karapapak-Terekeme Türkleri bölgeye geldikleri ilk yıllarda sayıca fazla oldukları için kendi kültürlerini yaşatabilmekle beraber bölgede azınlık duruma düşmeleri ve gelişen teknolojinin de örf ve adetleri zedeleyerek insanları kendi değerlerinden uzaklaştırmasına sebebiyet vermiş olsa da kültürlerini korumak namına büyük gayret göstermediklerdir.

SÖZLÜK

-A-

Aba: Kıldan örülmüş kalın kumaş ve bu kumaştan yapılan elbise

Aba: Terekemelerin geymiş oldugu beyaz bir gıyafet. Uzun cüppe gibi.

Abad olmak: Gelirden memnun olmak

Adna: Aşagılık

Aġartı: Yaġ, peynir, bulgur, un, den kimi kış hazırlıkları

Aġızlıḫ: Yolluk

Aġzı yannış olmaḫ: Güzel sözler söylememek

Ağa: Büyük erkek kardeş, Ağabey

Aġaḫlama: Çignemek

Ağbun: Gübre

Ağhur: Hayvan barınağı

Ağıl: Hayvanların dışarıda kapatıldığı yer

Ahan İşte, burada

Aḫıl getirmeḫ: Hatırlamak

Aḫır: Son

Ajıtmalı hamur: Mayalı hamur

Akuçka: Pencere

Alaf: Kış için hazırlanan hayvan yemi

Allah'a salmaḫ: Yemin etmek

Allahıñ rahmetiñe gitmeḫ: Ölmek

Anaç: Çok bilmiş

Añarı: İleri, öte

Andır: Başka, yabancı

Añdıra galsın: Uğursuz olan şeylerin sonu gelsin

Anıġ: Maya(Peynir, yogurt, süt)

Aparmaḫ: Götürmeh

Apuşka: Pencere

Asbab: Kıyafet

Aşşaḫ: Aşağı

Ata: Baba

Avanaḫ: Serseri

Avlu: Odaların önüne yapılan koridor

Aynoyın: Eşya, malzeme

Ayvan: Balkon

Azgun: Şimarık

-B-

Baca: Evlerin üst kısmını konulan küçük pencere

Baç etmek: Şapırdatarak öpmek

Badval: Ambarın bir çeşidi

Balaḫ: Yavru

Balaja: Küçük çocuh

Baldırgan otu: Gülhatmi çiçeği

Bar: Tükürük

Barzun: Peynir süzmeh için kullanılan beyaz tülbent

Beç: Safca

Bed: Kötü, çirkin

Bedasıl: Huysuz

Bege: Ahırda ot ve samının konulduğu yer

Belemeh: Bulamak

Beñg: Ben, insan vücudunda ki siyah lekeler

Berd: Kar, yaġmur yagacagı zamanki hava durumu

Beş daggalıh olmah: Kim vurduya gitmek

Bıçğı:Testere

Bıldır: Geçen yıl

Bınıvız: Sinsi

Bışkol: Koyun pişliği

Bibi: Hâlâ

Biçin: Tırpanla biçilmiş ot ya da ekin

Bidibidi: Ufak ufak

Bişi: Yağda kızartılarak yapılan ekmek

Bişka: Kibrit

Boğozlu: Obur.çok yemek yiyen

Budöylet: Hayırsız evlat

Buğari: Evlerin üstündeki duman çıkan baca

Buḫane: Baḫane

Bujah: Ev

Bulaḫ: Çeşme-pınar

Büzdük: Kalça

-C-

Cadi: İnsanlara yağ yakan kimse

Cağ: Şiş ya da mil

Cambaz: Hayvan ticareti yapan kişiler

Cem: Çukur tabah

Cıcık: Güzel

Cığız: Oyunbozan

Cılcıbıl: Çırılçıplak

Cıngıl: Kova-külek

Cırnaḫ: Kuşların ayak parmak ucu

Cızlavet: Siyah lastik ayakkabı

Ciğerimiñ içiñden çıhmış bilmeḫ: çok sevmek

Cillenmek: Toprağın yeşillenmesi

Cinav: Kamçı

Coc: Bataklık,

Cod: Teneke

Cüllük: Hindi

Cüce: Civciv

Cüğür: Su kenarında çıkan yabani agaç, ot

-Ç-

Çalgı: Hayvanların altını süpürmek için kullanılan süpürge

Çar: Çarşaf

Çaynik: Çaydanlık

Çeçil: Tel peyniri

Çelik: Baston

Çemillemek: Kıyafetlerin kolunu katlamak

Çengel: Çatal

Çırpılıẖ: Koru

Çiliẖ: Ayın hilal hali

Çimizdirmeẖ: Banyo yaptırmak

Çit: Bez

Çivil: Mavi

Çocuga galmaẖ: Hamile olmak

Çor: Küfür

Çoraẖ: Verimsiz

Çorlu: Hasta

Çöl: Dağ, taş

Çugul: Demlik altı

Çüze: Aġaçtan yapılan bir su kabı

-D-

Dabaḫ: Bir hayvan hastalığı

Dadaḫ: Ağabey, Kardeş

Dağarcıḫ: Çanta

Dal vermeḫ: Canlı olmak

Dal: Arha, Sırt

Dalaşmaḫ: Kavga etmek

Davar: Koyun

Dayaḫ: Dayanak

De hayde: Çabukça gel

Deġenek: Sopa, çubuk

Deġirmi: Yuvarlak

Denlemeḫ: Seçmek, tanelemek

Desinler için: Gösteriş olsun diye

Dınaz etmeḫ: Alay etmek

Dıngılı: Küçük

Dilazarlıḫ etmeḫ: Kavga etmek

Dillemeh: Söylemek

Doğrucu ağızlı olmah: Doğru söz konuşmak

Dolamaç: Dönemeç

Dolap: Büyük su değirmeni

Dolça: Maşrapa

Dombaltmah: Şişirtmek

Doydoy: Güvercin

Dummak: Suya dalmak

Düge: Düve

Döğmeç: Ekmek ve yağla yapılan bir çeşit yemek

Düḫçe: Bohça

-E-

Efsene: Saf insan

Eğiş: Teknede hamur kazıyan alet

Elat: Sülale

Endeze olmak: Oyalanmak

Eggo: Nene, ana anlamında

Er: Erken

Erşin: Tandır ekmegi çıkarmaya yarayan tahta

Eşgere Açık , alenen

Evlek: Tarla sürümünde pulluğun açtığı iz

Eze: Teyze

-F-

Fantezi: Kağıtlı şeker

Ferik: Henüz yumurtlamamış tavuk

Fırgın: Fayton

Fırtıklı: Sümüklü

Fışğı: Tezeğin ufalanmış şekli

Fitoz: Sevimli

Fizaḫlanmaḫ: Bağırmak, ağlamak

-G-

Gabbaz: Şamar

Gad: Şeker

Gada: Dert, bela

Gadden: Şeker tabagı

Gaftan: Uzun entari

Gagaç: Kurumuş ot

Gagala: İnce tandır ekmeği

Gağ: Meyve kurusu

Galak: Tezek yığını

Galet: Bisküvi

Ganfet: Akide Şekeri

Gant: Şeker

Garışga: Karınca

Gaşka: At arabası

Gav: Yemeh tabagı

Gavaḫlaşmaḫ: Karşılaşmak

Gavçe: Çengel

Gayırmaḫ: Koymak

Gejjo: Aptal, bilinçsiz

Gem: Döven

Germeşo: Söğüt

Geven: Dikenli bitki

Gıdıl: Küçük

Gıdiḫ: Keçi yavrusu

Gıjgırmaḫ: Yoğurdun ekşimesi

Gıjıḫ: Kuğu

Gıloylamaḫ: Bileylemek, keskinleştirmek.

Gınco: Zayıf, çelimsiz

Gır: Katran

Gırgal: Hayvanların boyun bağı

Gırnap: Halat

Gızıl: Altın

Giriban: Yaka

Gizlenpöccüḫ: Saklambaç oyunu

Gobbal: Büyük burun

Gobbuz: Yumruk

Gocik: Kaban

Goçaḫ: Güçlü

God: On sekiz kiloluk teneke

Golopi: Tahtadan yapılmış sitil

Goltuḫ atmaḫ: Oturmak

Gombe: Küçük, kısa boylu

Gor: Mezar

Gorhana: Mezarlık

Gorluḫ: Cenaze için saklanan para

Gozo: Biçimsiz

Gödeḫ: Ufak

Göǧçe: Güzel

Göyneḫ: Gömlek

Göze: Pınarın suyunun çıktığı yer

Gudiḫ: Enik, köpek yavrusu

Gulaǧı aǧır almaḫ: Kulagız az işitmek

Gurra/Gurre: Kendini beğenmiş

Guşḫana: Tabah

Guylamaḫ: Gömmek

Guzziḫ: Kambur

Güman etmek: Umut etmek

Gün: Güneş

Gün vermemeḫ: Gün yüzü göstermemek

Güzem: Kuzu yününden yapılan keçe

-H-

Hacillenmeḫ: Yaptığına pişman olmak

Hal: Siyah ben

Halet: Hediye

Ḫara: Nere

Harbutlamak: Sıcak su ile soğuk suyu karıştırmak

Hardahurda: Kırık ya da döküntü

Harğ: Su kanalı

Haro: Ambar

Ḫası: Hangisi

Hasıllamaḫ: Yoğurmak

Hayfiñı almaḫ: İntikamını almak

Hedik: Haşlanmış buğdaydan yapılan bir çeşit yiyecek

Heleg olmaḫ: Yorgun düşmek

Hellet: Hastalık

Ḫengel: Mantı

Herir: Un gibi beyaz

Herslenmeḫ: Sinirlenmek

Hevenk: Kara batmamak için ayağa giyilen geniş ayakkabı

Ḫılliḫ: Çoban keçesi

Ḫıram: Taşlı

Ḫırdaca: Küçük, kısa boylu

Hışt: Çivili köpek tasması

Hızan: İş bilmeyen

Homça: Bohça, Çanta

Hoppanamaḫ: Hoplatmak

Hozan: Biçilmiş tarla

Hum: Kese

Hurcun: Heybe

Hünküfüñü bulmaḫ: Dengini bulmak

Hürümeḫ: Havlamak

-I-

Iraggı: İçki

Istol: Sandalye

Işıḫlanmaḫ: Anlamak, güneş dogması

-İ-

İaşe: Mal, para gibi sahip olunan şeyler

İlekar: Yaġcı

İlḫı: Yılkı

İndi: Şimdi, şu anda

İskat: Ölünün arkasından günahına karşılık verilen para

İsti: Sıcah

İstikan: Bardak

İşkınlanmaḫ: Filiz vermek

İşkirlenmeḫ: Şüphelenmek

İşmar: İşaret etmek

İtelemeḫ: İtmek

-K-

Ḳalleşçe tor atmaḫ: Kalleşçe bakmak

Kalpaḫ/Çullaḫ: Siyah kuzu yününden bir çeşit şapka

Kanfet: Akide şekeri

Kâr: Ağır

Kâr: Kulağı duymayan

Kara çuha: Kişinin hayaleti

Kargun: Yazın karların erimesiyle oluşan sel

Kartol: Patates

Kasif: Eringen

Kaşka: Ağaçtan yapılmış el arabası

Keçel: Kel

Kejeva: Deve üstüne koyulan uzun yolda kullanılan üstü örtmeli oturma yeri

Kelem: Lahana

Kenet: Kapı eşiği

Keran: Ahırların üzerine atılan kalın ağaç

Kerenti: Tırpan

Kereyag: Beyaz tereyag

Kerme: Koyun pisliginden yapılan tezek

Kerti: Bayat

Kıraḫ: Başka

Kiçig: Küçük

Kirtil: Kısa ve sert ot

Kişi: Erkek, koca

Kişmiş: Ufak çekirdeksiz üzüm

Kitmir: Küçük

Kofiḫ: Tahtadan yapılan üzerine yazmanı sarıldığı fes benzeri bir kadın başlığı

Kolliḫ: Kuyruğu kesilmiş hayvan

Kopça: Düğme

Kopti: Kaba,saba

Kor: Kör

Koşat: Binalarda yük taşıyan kalın ağaç

Kotan: Pulluk

Koziḫ: Ahırlarda yeni doğan yavruların kapatıldığı yer

Köçmek: Evlenmek

Kök: Havuç

Köme etmeḫ: Yardım etmek

Köpmeh: Şişmek

Kötan: Demir yer süpürgesi

Köteḫ: Dövmek

Köyneh: Gömlek

Kuçik: Köpek yavrusu

Kulun: Kısrakların yavrusu

Kunkul: Omuz

Kurig: Kısrakların yeni kulunu tay

Kurun, Kürün: Ağaçtan oyularak yapılan su kabı

Kuş eppeği: Madımak

Kuzziḫ: Kambur

Küfe: Baca

Külek: Ağzı geniş, altı dar su kabı

Kürek: Sırt

Küski: Kaldıraç

Küze: Su kabı

-L-

Lağolmaḫ: Kaldırılmak

Lallo: Konuşamayan, lal

Leçeḫ: Beyaz renkli başörtüsü

Lele: İhtiyar erkek

Lenger: Geniş ve derin leğen

Lengeri: Pilav tabakları

Lıbbız: Parasız

Lığlanmaḫ: Mızmızlanmak gibi

Loda: Büyük ot yığını

Lokko: Büyük kaba

Lök: Büyük

Lüle: Musluk

-M-

Mafiş: Küçük kare şeklinde kesilmiş yufkanın yağda kızartılması

Mahrama: Mendil

Makat: Tahtadan yapılmış sedir

Mali: Arkadaş, dosta seslenme sözü

Mama: İhtiyar kadın

Mar: Yılan

Maşmaḫ: Ayakkabı

Maşrapa: Kulplu bir çeşit su kabı

Maya: Paçalı Tavuk

Mazi: İki teker arasında ki mil

Meḫellim: Muallim-ögretmen.

Mehriban: Merhametli

Meḫtep: Okul

Melül müskün: Üzgün

Merek: Ot ya da saman konulan ev

Merez: Kötü

Mıncıh: Kolye

Mintan: İç elbise

Molla: İmam

Mozik: Bir yaşına girmiş dana

Möḫgem: Sağlam

Muncuḫ gibi doġmaḫ: Çok olmak

Murdarlamaḫ: Muskadan, cinden gurtarmak

Murdarlanmah: Kötü yapmah

Mürgülemeḫ: Otururken hafifden uyumak, şekerleme

Müşür: Genelkurmay

-N-

Nahır: Sığır sürüsü

Nañcarı: Nasılsın?

Nataş: Çıra parçasına verilen ad

Neceseñ: Nasılsın iyimisin?

Neft: Gazyağı

Nehre yapmaḫ: Yayık yapmak

Nehre: Yayık

Nemer: Dügün hediyesi

Ner: Devenin erkeği, güçlü kimse

Nevale: Erzak

Neve: Torun

Nöker: Hızmetkâr

-O-

Ocak: Ev

Oçkur: Uçkur

Od: Ateş

Oğru: Hırsız

Oğurluh: Hırsızlık

Ola, Ula: Ulan, arkadaş

Otaḫ: Oda

Otarmaḫ: Otlatmak

-Ö-

Ögeç: Bir yaşını geçmiş erkek köpek

Ötürmeḫ: Gütmek

Öy damı: Kiler

Öz: Ben

-P-

Pağhıl: Kıskanç

Pağhıllanmak: Kıskanmak

Paltar: Elbise

Papaḫ: Başa giyilen tiftik başlık

Papul: Patik

Pare: Tane

Parke: Mont

Pazı: Pancar

Peşkir: El havlusu

Pepe: Kekeme

Peş: Arka

Peşgun: Ayakları kısa yer sofrası

Peşlemeḫ: Kovalamak

Pırtı: Elbise

Pışga: Kibrit

Pızıḫlanmaḫ: Sineklenmek

Pin: Kümes

Pisik: Kedi

Pitik: Köpek yavrusu

Piyade: Yürüyerek

Piyala: Kayık tabak

Polum: Oyun

Portlak: İri gözlü

Potur: Foter şapka

Pöçüh: Parça, kuyruk, son

Puç: Hiç

Pulul: Ot demeti

Pusat: Silah, savaş elbisesi

Put: Bir ağırlık ölçüsü

Pük: Kanat

Rengene: Tepsi

-S-

Sabah açmah: Sabah olmak

Sağ: Kara karga

Sağdıç: Düğünde damada en yakın kişi

Saḫlamaḫ: Bakmak

Sako: Sakar

Sallaḫ: Kasap

Sami: Boyunduruğa takılan ağaç ya da demir çubuk

Satıl: Büyüh kulplu tencere

Sazna: Arazi ölçümünde kullanılan bir ölçü aleti

Secele: Soy kütüğü

Seki, Sevki: Sedir

Semeni: Bulgur, yarma

Sıggavus: Ahır temizlemede kullanılan süpürge

Sıloık: ıslık

Siftaḫ: İlk önce

Sini: Tepsi

Sitil: Süt kabı

Sivirlenme: Yokuş aşağı kayma

Star: Çok sevilen insan

Stol: Sandaliye

Sufatı dönmeḫ: Çin çarpması

Sureti merhabaya galmaḫ: Etkilenmek, aşık olmak

-Ş-

Şafaḫlı: Parlak

Şana: Dirgen

Şaplaḫ: Tokat

Şillopa: Karla karışık yağmur

Şirat: Peynir Suyu

Şirniḫ/Gurniḫ: God'un onda biri

Şoḫ: Şevk, Yansıma

Şollu: Pisboġaz

Şor: Tuzlu

Şoş, şoşa: Yol

Şourtlu: Salyalı

Şöbe: Oltu taşından yapılan boncuk

Şölve: Işık, Gölge

Şuşlanmak: Fazla yatmak

Şuşurtluk: Değirmen oluğunun su dökülen yeri

Şüşe: Cam

-T-

Tağaryirlenme: Kendinden geçme

Taḫça: İçerden eve oyulan dışarı bahmayan pencere

Talamaḫ: Alıp götürmek

Tan: Gün doğumu

Tapan: Sürülmüş tarlayı düzeltmeye yarayan tahta kalas

Tapul: Ot demeti

Tar: Tavukların üstüne dizildiği ince sırık

Tavşırmaḫ: Ismarlamah, bir araya getirmek

Tavuḫ tikilmiş kimin gabarma: Havalanma

Teleḫ: Kazın kanadının ucundan yapılan evde sobanın altına dökülen külü toplamaya yarayan bir süpürge.

Telis: Çuval

Terek: Raf

Termaş: Bozuk

Terpenmeḫ: Kımıldamak

Tesatlıḫ vermeḫ: Hayır olarak vermek

Teslim olmah: Ölmek

Teş: Yün eğirme malzemesi

Teşt: Saç legen

Tevcir; Plan kurmak

Teze olmaḫ: hemen gerçekleşmek

Teze yaş töḫmeḫ: Hemen aġlamaḫ

Tığa: Saygısız kişi

Tırgıç: Ahırın içini bölmek için yapılmış tahta duvar, bölme

Toklu: Bir yaşında kuzu

Tokuya: Terlik

Torlaḫ: İş bilmeyen, acemi

Toy: Düğün

Toylamıh: Mıh

Tullanmak: Yuvarlamak

Tuman: Don

Tüleḫ: Ödlek

-U-

Uca: Yüce

Uçuḫ: Yıkık

Uğuz: Oğuz

Umaç: Hamurdan yapılan bir yemek

Ummalamaḫ: El hareketi ile ötelemek

Uşaḫ: Çocuk

-Ü-

Üreḫleri yarılmaḫ: Korkmak

Ürgüç: Jilet

Üzerlik: Nazar otu

-V-

Varlı: Zengin

Vedre: Kova

Veran: Viran, harabe

Voj: Yular

Vurgun: tutkun

-Y-

Yad: Yabancı

Yadıma tüşmek: Özlemek

Yadımsamaḫ: Yadırgamak

Yahanmah, yuyunmah: Yıkanmak, temizlenmek

Yaḫantı: Yanık

Yal: Köpek yiyeceği

Yalaḫ: Köpeğe yal verilen kap, yal kabı

Yamışaḫ: Yaşmak

Yanpuri: Eğri

Yaşmaḫ: Başörtüsü

Yaylıḫ: Başörtüsü

Yaz ağzı: Yaz başı

Yegin: Çalışkan, üşenmeyen

Yeke: Uzun boylu, babayiğit

Yekelenmeḫ: Büyüymek

Yele: Atkı

Yerinmek: Heveslenmek

Yesir olmaḫ: Kurban olmak

Yığşırmaḫ: Birleştirmek

Yığın: Ot yığını, kalabalık

Yiye: iye, sahip

Yola vurma: Gönderme

Yoñ: Bir ağacı yontmak.

Yöm: Uğursuz

Yuhu: Uyku

Yuha: ince

Yumri: Yuvarlak

Yunaḫ: Goyun yünü

Yungul: Hafif

Yüreġi dolmaḫ: Hüzünlenmek

Yüreġi tutmamaḫ: İçi el vermemek

-Z-

Zabun: Çelimsiz

Zağ: Keskin

Zaha: Hamile

Zahar: Gerçekten öyle

Zanka: Kızak

Zat: Altın

Zelil: Sakat

Zer: Altın

Zer: Çay tabağı

Zerge: Değersiz

Zerzebil: Perişan

Zevsek: Geveze

Zırza: Asmalı kapı kilidi

Zırzop: Kaba saba

Zibil: İnce toz

Zirt: Gösteriş meraklısı

Zoğ: Tarla, çayır biçiminde tırpanın biçerek yığdığı ot

Zokko: Mantar

KAYNAKLAR

Abdulkadiroğlu, A. (1986), ***Dinî Folklor veya Dinî-Manevi Halk İnançlarıyla İlgili Bir Sınıflandırma Denemesi I.*** Türk Folkloru Araştırmaları, 1986/I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Acıpayamlı, O. (1969). "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri". ***Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,*** 26, (1-2), 1-9.

Acıpayamlı, O. (1974). ***Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü.*** Ankara: Sevinç Matbaası.

Acıpayamlı, O. (1992). *Türk Kültüründe "Ad Koyma Folkloru"nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi.*IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara: Ofset Repromat Matbaası.

Açа, M. (2002). Tıva Türkleri'nin Alkışları (algış-yöreel) Üzerine Notlar. ***Millî Folklor,*** S. 56, s. 166-178.

Açа, M. vd. (2009). ***Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi***. İstanbul: Kriter Yay.

Adıgüzel, M. (2018). ***Bir Halkın İki Adı: Terekeme/Karapapak.*** Dahi Yayıncılık.

Adıgüzel, M. (2018). ***Karapapaklar ve Öykülerim.*** Dahi Yayıncılık.

Adızel, Ö., Durmuş, A. ve Akın G (2010, 12-14 Ekim*). Ağrı'nın Doğa Turizmi, Biyoturizm ve Ornitoturizm Potansiyeli*. III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Adji, M. (2019). *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti).* (Çev: Z. B. Öner). İstanbul: Doğu Kitap Evi.

Ağırman, C. (1998). Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu. ***Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** S.2, s. 123-14.

Ahincanov, S. M. (2009). ***Kıpçaklar.*** İstanbul: Selenge Yayınları.

Akalın, L. S. (1972). ***Türk Manileri.*** İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Akalın, S., Şimşek, E. (2003). ***Türk Dünyası Edebiyat Tarihi C. III.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

Akat, Ö. (2008). ***Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği.*** Bursa: Ekin Yayıncılık.

Akbil, F. P. (1970). ***Türk El Sanatlarından Örnekler.*** İstanbul: Akademi Yayınları.

Aksan, D. (1982). ***Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*****.** Ankara: TDK Yayınları.

Aksan, D. (1996). ***Türkçenin Sözvarlığı.*** Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, D. (2000). ***En Eski Türkçe'nin İzleri.*** İstanbul.

Aksoy, Ö. A. (1934). ***Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.*** Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö.A. (1988). ***Atasözleri Sözlüğü***. İstanbul: İnkilap Kitabevi, C.1.

Aksungur, A. B. (2008). *Türk İdare Geleneğinde Yerel Güvenlik: Mahalle Bekçilerine Dair Bir İnceleme.* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Akyürek, F., Özturanlı, G. (2014). ***Saraydan Sokağa Oyun*** (1.Baskı) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Alparslan, İ. (2012). ***Ağrılı Şair ve Yazarlar.*** İzmir: Ağrı Kitaplar Dizisi.

Alpaslan, İ. (1995). ***Her Yönüyle Ağrı***. Tutibay yayınları.

Alptekin, A. B. (1993). ***Fırat Havzası Efsaneleri.*** Antakya, 126-133.

Alptekin, A. B. (1997). ***Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B. (2002). ***Taşeli Masalları.*** Akçağ Yayınları.

Alptekin, A. B., Nizameddin, C. (2006). ***Çıldırlı Âşık Şenlik Divanı (Hayatı-Atışmaları ve Hikâyeleri).*** Ankara: Çıldır Belediyesi Yayınları.

And, M. (1979). "Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri Ve Önemi". ***Ankara Ulusal Kültür,*** 4.

And, M. (1985). ***Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri.*** Ankara: İnkılap Kitabevi.

And, M. (2003). ***Oyun ve Büyü Türk Kültüründe Oyun Kavramı***. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arabacı, İ. (2005a). ***İran Türklerinin Eski Tarihi.*** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Arabacı, İ. (2005b). ***Türklerin ve Türkiye'nin Etnik Gerçekleri.*** İstanbul

Aras, E. (2002). "Türklerde Hıdırellez Geleneği". ***Millî Folklor.*** Yıl.14, C.7.

Aras, K. (2010). *XIX. Yüzyılda Revan Muhacirleri.* Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Arslan Oran, N. (2007). "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu(1921-1945)". ***Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,*** (35), 341-359.

Arslan, N. O., Topçu, İ (2012). "Cumhuriyet Döneminde Kars'ta Nüfus". ***Karadeniz İncelemeleri Dergisi***, C. 12: 87-124.

Artamonov, M. İ. (2008). *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar* (Çev: A. Batur). İstanbul: Selenge Yayyınları.

Artun, E. (1990). ***"Tekirdağ'da Hıdrellez Geleneği" Halk Kültüründen Derlemeler. Hıdrellez Özel Sayısı,*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Artun, E. (1992.). ***"Tekirdağ Halk Oyunları Araştırması".*** Tekirdağ: Trakya Doğuş Tesisleri.

Artun, E. (1998). "Tekirdağ Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm". ***Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,*** 9(10), 1-25.

Artun, E. (2002). ***Dinî Tasavvufi Halk Edebiyatı.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Artun, E. (2005). ***Türk Halkbilimi.*** İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Artun, E. (2006). ***Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri.*** İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Artun, E. (2008). *Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim Kuşam Geleneği.* Halk Kültüründe Giyim Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu, Eskişehir, 68-90.

Artun, E. (2008). ***Halk Kültürü Araştırmaları.*** İstanbul: Kitabevi.

Artun, E. (2009). ***Türk Halk Edebiyatına Giriş.*** İstanbul: Bayrak Matbaası.

Artun, E. (2012). ***Anonim Türk Halk Edebiyatı.*** Adana: Karahan kitabevi.

Artun, E. (2013). ***Türk Halkbilimi (***Gözden Geçirilmiş/Genişletilmiş, 9. Baskı). Adana: Karahan Kitabevi.

Asımgil, A. (2009). ***Şifalı Bitkiler.*** Timaş Yayınları.

Aslan, E. (2010). ***Türk Halk Edebiyatı.*** Ankara: Maya Akademi.

Aslan, K. (1995). ***Ahıska Türkleri.*** Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Aşa, H. E. (2000). "Nevruz", ***Yeni Avrasya Dergisi.***

Aşkın, Y., İlaslan, M. (1976). "Kars Bölgesi Kazlarında Ekonomik Önemi Olan Bazı Karakterler Üzerine Araştırmalar". ***A.Ü. Ziraat Fak. Yıllığı,*** 26, 542-552

Atalay, B. (1985). ***Divânü Lugât-it-Türk Tercümesi-III.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atalay, İ. (1986). ***Uygulamalı Hidroğrafya.*** İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ATASE, ORH, K. 25, G. 44, B.44-1.

ATASE, ORH, K. 25, G. 44, B.44-1.

ATASE, ORH, K. 90, G. 63, B.63-1.

ATASE, ORH, K: 71, G: 85, B: 85-1.

Ateş, A. (1964). ***"Menâkıp", İslâm Ansiklopedisi.*** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Avşar, B. Z. (1997). "Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye". ***Yeni Türkiye.*** 3(16).

Aydın, F. (1994). *Günümüzde Bulgurun Önemi ve Sorunları I*. Un -Bulgur-Bisküvi Sempozyumunda 21-22 Haziran 1993 tarihinde sunuldu, Karaman: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı yayınları, 51-55.

Aydın, M. (1992). *Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili* IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, CIV, Gelenek-Görenek ve İnançlar, Ankara: KB HAGEM Yayınları.

Aydın, N. (2011), *Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler).* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri.

Aydın, N. (2011). *Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler).* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Aydın, N. (2011). *Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler).* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Aytaç, Ö., Süleyman, İ. (2007). "Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif". ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** S.18, s. 100-120.

Bahar, Z. (1985). "Doğurgan Çağdaki Kadınların Geleneksel Uygulamalarına İlişkin Bir Çalışma". ***Ege Üniversitesi HYO Dergisi***, 1(1),1-12.

Bala, M. (1967). *"Kara-Papak" İslam Ansiklopedisi,* İstanbul:330-331.

Balıkçı, G. (2008). "Trabzon'un Bazı Yörelerinde Doğumla İlgili Adet Ve İnanmalar". http://www.folklor.org.tr/haber_detay.asp?id=88 adresinden 20.11.2020 tarihinde alınmıştır.

Bali, A. (2015). *Mersin Konargöçerlerinin Halk Kültüründe İnanışlar Ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Bali, M. (1997). ***Ağıtlar.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Balta, E. E. (2013). "Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi". ***Turkish Studies,*** 8 (1), 891-899.

Bars, M.. E. (2014). "Şor Kahramanlık Destanlarında Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme Ölüm". ***Turkish Studies,*** 9, (5), 353-370.

Başal, A. (2006). "Türkiye'de Doğum Öncesi, Doğum Ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi Ve Eğitimine İlişkin Gelenek, Görenek Ve İnançlar". ***Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,*** XIX (1), 45-70.

Başçetinçelik, A. (1998). *Adana Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri, Doğum-Evlenme Ölüm*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Başçetinçelik, A. (2001). "Karaisalı ve Çevresinde Doğum, Evlenme, Ölüm" ***Kuvayı Milliye Şenlikleri Dünden Bugüne Karaisalı,*** 29-30 Mart 2001, 2-18, http://turkoloji.cu.edu.tr/ adresinden alınmıştır.

Başçetinçelik, A. (2009). ***Adana Halk Kültüründe Kırk Basması-Nazar-Kırklama.*** Adana: Altın Koza Yayınları.

Başgöz, İ. (1984). ***Karacaoğlan.*** İstanbul: Cem Yayınevi

Başgöz, İ. (1986). ***Folklor Yazıları.*** İstanbul: Adam Yayınları.

Başgöz, İ. (2008). ***Türkü***. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Bayat, F (2007a). "Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar". ***Journal Of Turkish Linguistik***, http://turkoloji.cu.edu.tr. adresinden 20.12.2020 tarihinde alındı.

Bayat, F. (2007b). ***Mitolojiye Giriş.*** İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2010). ***Türk Kültüründe Kadın Şamanlar.*** Istanbul: Ötüken Yayınları.

Baysal, A. (1993). ***Beslenme Kültürümüz.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berje, A. (2010). ***Kafkasya/Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi.*** Chiviyazıları Yayınevi.

Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük (*Çeviren: E. Ercan***).*** Ankara: Yurt Kitap Yayıncılık.

Bilgin, M. (2002). ***Anlamdan Anlatıma Türkçemiz.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Binark, İ. (2001). ***Ermenilerin Türkler'e Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri.*** Ankara: TBMM Yayınları.

BOA İ.MSM, 82/2347-11.

BOA, A.MKT. MHM, 342-13.

BOA, A.MKT. MHM, 508/15.

BOA, A.MKT. MHM, 514/22-4.

BOA, A.MKT. MHM, 516/9-16.

BOA, A.MKT. MHM. 514/22 -4.

BOA, DH. MKT 1383/25.

BOA, DH. MKT 1383/25.

BOA, DH. MKT 1609/73 -2.

BOA, DH. MKT 1647/91.

BOA, DH. MKT 2202/58.

BOA, DH. MKT, 1547/67.

BOA, DH. MKT, 1555/114.

BOA, DH. MKT, 1566/104.

BOA, DH. MKT, 1624/124

BOA, DH. MKT, 19/42.

BOA, DH. MKT, 2535/58.

BOA, DH. MKT, 511/60-2.

BOA, DH. MTK, 767/22.

BOA, İ.HR 76/3697 (3).

BOA, İ.MSM, 82/2347-9.

BOA, İ.MSM, 82/2347-9.

BOA, MB.HPS.M, 9/39.

BOA, MV. 224/135.

BOA, Y.A.RES, 657/2431.

BOA, Y.PRK. ASK, 232/23(1).

BOA, Y.PRK. BŞK 3-5.

BOA, ZB 12/114-3.

Boratav, N. B., Başgöz, İ. (1974). "Türk Halk Bilmeceleri". ***Folklora Doğru,*** S. 37, s. 2-13.

Boratav, P. N. (1946). ***Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği.*** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Boratav, P. N. (1958). ***Zaman Zaman İçinde, Tekerlemeler-Masallar.*** İstanbul.

Boratav, P. N. (1969). ***100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.*** İstanbul: Gerçek Yayınları.

Boratav, P. N. (1970). ***"Mâni", İslâm Ansiklopedisi C 7.*** İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Boratav, P. N. (1983). ***Folklor ve Edebiyat II.*** İstanbul: Adam Yayınları.

Boratav, P. N. (1999). ***100 Soruda Türk Folkloru.*** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Büyükokutan, A. (2007). "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Mâni Söyleme Geleneği". ***Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,*** 13(41), 255- 267.

Caferoğlu A., Yücel, T. (1976). ***Türk Dünyası El Kitabı.*** Ankara: TKAE Yayınları.

Caferoğlu, A. (1942). ***Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar.*** Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (1988). ***Türk Kavimleri.*** İstanbul: Enderun Kitabevi.

Calp, M. (Ağustos, 2017). "Ağrı İlinde Kullanılan Soyadları Üzerine Dilbilimsel Bir Araştırma". *International Journal of Education, Science and Technology*. 3 (2), 55-69

Cihan, A. (2008). "Kırgızistan'da Ahıska Türkleri Üzerine Gözlemler. ***BAD.,*** 11(12).

Çağımlar, Z. (1999). *Adana Yöresi Avşar Ağıtları ve Bu ağıtların Adana Âşıklık Geleneğine Etkisi.* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.

Çağlar, Y. (2005). ***Hayat, Çocuk ve Edebiyat (Hece-Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı).*** 104-105, Ağustos-Eylül, 53-54.

Çağmar, M. E. (2003). ***Araplarda Ad Koyma.*** Nüsha, 8, 94-105.

Çalışkan, U. (2014). ***Sarıkamış Kayak Tesisleri ve Konaklama Hizmetleri Müşteri Memnuniyeti Araştırması***. Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

Çebotar, P., Dron L. (2002). *Gagavuzca-Rusça-Romanca Sözlük.* Chişinau: Pontus.

Çelebioğlu, A. (1995) ***Türk Ninniler Hazinesi.*** İstanbul: Ülker Yayınevi.

Çetin, Ö. (2008). *Kurban İle İlgili İnanç ve Tutumlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Çetin, Y. (2009). ***Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı.*** İstanbul.: T.C. Ağrı Valiliği.

Çetinkaya, H. (2004). "Karapapah Türklerinde Halk İnançları". ***Karadeniz Araştırmaları Dergisi,*** (2), 49-72.

Çevirme, H., Sayan, A. (2005). "Alkarısı İnanmaları Ve Bilim". ***Millî Folklor***, 17 (65): 21-28.

Çıblak C, N., Kırmızı, Ö. (2016). "Mersin Yöresinden Mahallî Bir Fıkra Tipi Örneği: Erdemlili Mudahhar". ***Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,*** 31 (31) , 27-42 .

Çıblak, N. (2002). "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler". ***Türk Kültürü***, S. 474, s. 605-614.

Çıblak, N. (2005). "Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri". ***Türklük Bilimi Araştırmaları,*** S. 17, s. 155-176.

Çınar, Ö. (2018). *Ağrı'nın Sağlık Profili.* Ağrı Sosyo-Ekonomik Profili içinde, s. 43-70.

Çiftçi, Ö. (2015). *Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Çobanoğlu, Ö. (1997). "Türk Kozmolojisinde Değişme ve Süreklilik Dinamikleri Üzerine Tespitler". ***Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,*** 8(1), 33-63.

Çobanoğlu, Ö. (1997). *Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hıdırellez.* Ankara: Hıdrellez Seminer ve Şenliği.

Çobanoğlu, Ö. (1999). ***Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2000). ***Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2000). *Türk Dünyası Sosyo-Kültürel Bağlamında Nevruz Bayramının Yapısal ve İşlevsel Bakımlardan Halk Bilimsel Çözümlemesi.* Uluslar Arası Nevruz Sempozyumunda sunuldu, Ankara: HAGEM Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (*2002*). ***Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.*** Ankara: Akçağ Yayınları

Çobanoğlu, Ö. (2003). ***Türk Dünyası Epik Destan Geleneği.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2003). ***Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları.*** Ankara: Akçağ Yayınları

Çobanoğlu, Ö. (2010). "'Türkü' Olgusu Bağlamında 'Türkü' ve 'Şarkı' Terimlerinin Etimolojisini Yeniden Tanımlama Denemesi". ***Türk Yurdu,*** S. 269, s. 46-49.

Çobanoğlu, Ö. (2012). ***Halk Edebiyatına Giriş.*** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2006). ***Türk Mitolojisinin Anahatları.*** İstanbul: Kabalcı Yayınları.

De Groot, J. J. M. (1921). ***Die Hunnen der vorchristlichen Zeit,*** Berlin-Leipzig.

Demirbaş, T. (2001). ***Kriminoloji.*** Ankara: Seçkin Yayınları.

Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Ankara.

Dilçin, C. (2000a). ***Örneklerle Türk Şiir Bilgisi.*** Ankara: TDK Yayınları.

Dilçin, D. (2000b). ***Edebiyatımızda Atasözleri.*** Ankara: TDK Yayınları.

Dilek, İ. (1996a). "Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar". ***Bilig,*** S. 1. s.51-55

Dilek, İ. (1996b). "Altay Türklerinde Halk İnanışları". ***Bilig,*** S. 3. s.96-102

Dilek, İ. (1997). "Altay-Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye'deki Aşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler". ***Sibirya Araştırmaları.*** İstanbul: Simurg Yayınevi.

Dilek, İ. (2007). "Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler", ***Bilig***, 43: 33–54.

Dizdaroğlu, H. (1969). ***Halk Şiirinde Türler, Türk Dili Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı,*** Ankara: TDK Yayınları.

Doğanay, H. (2003). "Ağrı Dağı ve Turistik Önemi". ***Doğu Coğrafya Dergisi,*** S. 9, s. 169-180.

Dursun, A. (2011). "Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku". ***Turkish Studies,*** 6, (4), 107-122.

Duvarcı, A. (1990). "Halk Hekimliğinde Ocaklar". ***Milli Folklor,*** (7), 34-38.

Duymaz, A. (2002). ***İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Duymaz, A. (2003). ***"Tekerleme", Türk Dünyası Edebiyat Tarihi III.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Dündar, S. (2019). ***Terekemeler Karapapak Türkleri.*** Dorlion Kitapevi.

Dündar, S., Çetinkaya, H. (2003). ***Terekemeler.*** Ankara.

Düzgün, D. (2002). *"Törensel Nitelikli Köy Seyirlik Oyunlarının Kaynakları", Türkler Ansiklopedisi*.C. 18. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 313-320.

Eberhard, W. (1942). ***Çin'in Şimal Komşuları.*** Ankara.

Eğri, G. (2006). *Tokat İli Bir Sağlık Ocağı Bölgesindeki 15–49 Yaş Grubu Evli Kadınların Doğum Sonu Dönemde Anne Bebek Bakımına Yönelik Geleneksel Uygulamaları,* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi.

Eker, G. Ö. (2018). "Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri". ***Milli Folklor Dergisi,*** 120: 170-183.

Ekici, M. (2002). "Ödemiş Yöresi Mânileri Üzerine Bir Değerlendirme". ***Motif Dergisi,*** S. 31, s. 24-27.

Elçin, Ş (1986). ***Halk Edebiyatına Giriş.*** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1987). ***Gevheri.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1988). ***Halk Edebiyatı Araştırmaları I.*** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1988). Halk Edebiyatı Araştırmaları-II. Ankara.

Elçin, Ş. (1990). ***Türkiye Türkçesinde Ağıtlar.*** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1992). ***Türk Dünyası El Kitabı C. III.*** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Elçin, Ş. (1992). ***Türk Dünyası El Kitabı C. III.*** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri* (Çev. S. Rıfat), İstanbul: OM Yayınları.

Ellezoğlu, M., Çakırgözoğlu, A. N. (2006). Özbekistan'da Yaşayan Ahıskalıların Eğitim Sorunları. ***BAD.,*** S. 5.

Emiroğlu, K., Aydın. S (2003). *Antropoloji Sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Emiroğlu, M. (1984). *Bolu Yöresi Yer Adları.* Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları

Erbil, N., Sağlam, G. (2010). "Gebelikte Bebeğin Cinsiyetini Belirleme Ve Tahmin Etmeye İlişkin Geleneksel İnanç, Uygulamalar Ve Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerle İlişkisi". ***Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,*** 7 (1).

Ercan, E. H. (2006). ***Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi.*** Ankara: Feryal Matbaası.

Ercilasun, A. B. (2002). ***Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-.*** Ankara.

Ercilasun, A. B. (Ed.) (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.* Ankara: Kültür Bakanlığı: 1371, Kaynak Eserler:54, Başbakanlık Basımevi.

Erdoğan, E., Belen, N. (2017). "Bayburt-Erzurum İli Kop Dağı Müdaafası Tarihi Milli Parkı'nın Ekoturizm Kapsamında Değerlendirilmesi'". ***Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** 1(3).

Ergenç, Ö. (2013). ***Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları***. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergin, M. (1964). ***Dede Korkut Kitabı*** (3. Baskı). İstanbul: Ebru Yayıncılık.

Ergin, M. (1993). ***Türk Dil Bilgisi.*** İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım.

Ergin, M. (2011). ***Dede Korkut kitabı I/II.*** Ankara: Türk Dil Kurumu.

Erginer, G. (1969). *Uşak Takvimi.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara.

Erginer, G. (1969). *Uşak Takvimi.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara.

Erginer, G. (1969). *Uşak Takvimi.* Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.

Erginer, G. (1984). ***Uşak Halk Takvimi, Halk Meteorolojisi.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erginer, G. (1997). ***Kurban-Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri.*** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ergun, M. (1997). ***Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi.*** Ankara: TDK Yayınları.

Erkan, S. (1996). ***Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908).*** Trabzon: KATÜ Yayınları.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2001.

Eroğlu, A. H. (2016). *Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri.* I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunda sunuldu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, 87-97.

Eroğlu, T. (1994). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Halk Oyunları ve Bu Bölgelerdeki Halayların Folklorik İncelemesi,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri.

Eröz, M. (1987). ***Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu.*** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Ersoy, E. (2009). "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın Ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)". ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** 19 (2): 209-230.

Ersoy, R. (2002). "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller". ***Milli Folklor***, S. 54, s. 86-101.

Esin, E. (2000). ***Türk Kozmolojisine Giriş.*** İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Etcheberry, M. M. (1997) "Aydınlatmanın Yaşamımıza Taşıdıkları". ***Yapı Dergisi.*** Sayı: 189.

Evren, B. (1996). ***Eski İstanbul'da Kahvehaneler.*** İstanbul: Milliyet Yayınları.

Fakirullahoğlu, Z. (2018). *Ağrı İli Sosyo-Ekonomik Profilinin Vergiler Açısından İncelenmesi: 2005-2016 Yılları Arasındaki Vergilerin Değerlendirilmesi.* Ağrı Sosyo-Ekonomik Profili içinde, s. 229-235.

Gayıbov, S. (2008). "Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un Gülüstan-ı İrem Eserinde Kırım Tatarları ve Giraylar". ***Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** 1 (4).224.

Genç, R. (1995). *Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz,* Türk Kültüründe Nevruz Sempozyumunda sunuldu, Ankara.

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

Genim, S. (2014). "Şehir Ve Şehir Yaşantısı Üzerine". ***Doğu Batı Dergisi,*** 68, 55-77.

Glassie, H. (2005). "Halk Mimarisi Hakkında II". ***Milli Folklor,*** 17(68). 232-234.

Glassie, H. (R. M. Dorson) (1972). ***Folk Art.*** Folklore and Folklife An İntroduction, , Chicago and London: The University of Chicago Press, 253-280.

Golden, P. B. (2006). *Hazar Çalışmaları* (Çev. E.Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları.

Göçer, A. (2010). "Türkçe Öğretiminde Çok Uyaranlı Bir Öğrenme Ortamı Oluşturmak İçin Seçkin Edebî Ürünlerden Yararlanma". ***Türklük Bilimi Araştırmaları, Türkçe Öğretimi Özel Sayısı,*** S:27, s. 341-369.

Gökalp, Z. (1995). ***Türk Medeniyet Tarihi.*** II. Baskı, İstanbul: Toker Yay.

Gökçe, B. (2011). ***Türk Toplumunda Aile Yapısı.*** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gökçe, E. (1982). ***Eğin Türküleri.*** Ankara: Yaba Yayınları.

Gökdayı, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözler". ***Bilig,*** S. 44, s. 89-110.

Göktaş, U. (1993). *Bayramlar. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 2,* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Gökyay, O. Ş. (1976). ***Dede Korkut Hikâyeleri.*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gökyay, O. Ş. (2007). ***Dedem Korkudun Kitabı.*** Birinci Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gömeç, S. (2006). ***Türk Kültürünün Ana Hatları.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Gönen, S. (2011). ***Geleneksel Konya Köy Seyirlik Oyunları.*** Konya: Kömen Yayınları.

Görkem, İ. (1998). "Türk Halk Hikâyelerinin Canlı Gösterim (=Performence Oriented) Olarak İncelenmesi". ***Milli Folklor,*** S.37, s:108.

Görkem, İ. (2001). ***Türk Edebiyatında Ağıtlar.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Gözaydın, N. (1991). ***Folklor Dünyasından.*** Ankara: Yargı Yayınevi.

Gözaydın, S. (2003).. "Kıbrıs Türklerinin Dili ve Gelenekleri Üzerine". ***Türk Dili Dergisi***, s. 614-162.

Grégoire, H. (1999). ***Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler.*** İstanbul: YKY.

Gül, U., Uzun B., (2014). Kırmızı Et 2014: Durum ve Tahmin, http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/1d90b4d9b82b445da0e3e59563d2afd4.pdf, erişim tarihi: 30.04.2018.

Gülensoy, T. (1994). "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Hektor". ***Millî Folklor Dergisi,*** S. 22.

Gülensoy, T. (2011). ***M.Ö. 4500-M.S.13. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler.*** Ankara:Akçağ Yayınları.

Günay, U. (1975). ***Elazığ Masalları İnceleme.*** Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Günay, U. (1986). ***Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Günay, U., Güngör H., Taştan, V. ve Sayım, H (2001). ***Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması.*** Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Günay, Ü., Güngör, H. (1998). ***Türk Din Tarihi.*** Kayseri: Laçin Yayınları.

Gündüz, İ. (1988). ***Karapınar Folkloru.*** Konya: Karapınarlılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Güneş, B. (2013). "Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme Türkleri Ağzında Yeminlerin Kullanılışı". ***Acta Turcica,*** S.2, s.4.

Güneş, B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Güneş, İ. (1996). ***Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci.*** Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Güngör, M. N. (1944). ***Kastamonu Ninnileri.*** Kastamonu: Kral Matbaası.

Güven M. (2009). ***Türküler Dile Geldi.*** İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güven, O., Ünal, B.E. ve Dilek, Y. (2017). ***Kars Büyükbaş Hayvancılık Sektör Raporu ve Eylem Planı.*** Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.

Güzel, A., Torun, A. (2008). ***Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.*** Ankara: Akçağ Yayıncılık.

Halaçoğlu, A. (1995). ***Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913).*** Ankara: TTK Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (2006). ***XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.*** Ankara: TTK Yayınları.

Halıcı, N. (1991). ***Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yemekleri.*** Konya: Arı Ofset Matbaacılık.

Harmancı, M. (2012). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış Ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım". ***Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** S. 23, s. 1-17.

Hassan, Ü. (2000). ***Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler.*** İstanbul: Alan Yayınları.

Hatipoğlu, V. (1972). ***Türkçenin Sözdizimi.*** Ankara:TDK Yayınları.

Hattox, R. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri* (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hengirmen, M. (2011). *Deyimler Sözlüğü.* İstanbul: Engin Yayınları.

Hotun, N. (1990). *İstanbul İli Halkalı Bölgesindeki Kadınların Gebelik ve Doğuma İlişkin Geleneksel İnanç ve Uygulamaları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Huızınga, J. (1995). *Homo Ludens -Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme* (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İçel, H. (2005). *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütisi, Konya.

İlaslan M., Aşkın Y. (1977). "Kars Yöresi Kazlarında Bazı Karkas Özellikleri Üzerinde Araştırmalar". ***A.Ü. Ziraat Fak. Yıllığı,*** 27, 462-467.

İltar, G. (2003). "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları". ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi***, (27), 1-8.

İnan, A. (1954). ***Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar***. Ankara: TTK Yayınları.

İnan, A. (1968). ***Makaleler ve İncelemeler.*** Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, A. (1976). ***Eski Türk Dinî Tarihi.*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İnan, A. (1986). ***Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları.*** Ankara: TTK Yayınları.

Jumabaev, M. (2006). *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dinî Ritüeller.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kabataş, F. (2006). *Rize ve Çevresindeki Yaygın Halk İnanışları.* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Kafesoğlu, İ. (1997). ***Türk Millî Kültürü.*** Ankara: Ötüken Yayınları.

Kafkasyalı, A. (2012). "Karapapak Türkleri***". A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** s.269-304.

Kahveci, M. (1998). 21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları. Dursun Yıldırım Armağanı. ***Folkloristik.*** 386-397.

Kalafat, Y (1995). *Türkmenistan Halk Sûfizmine Dair Notlar.* Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleninde sunuldu, Ankara: AKM Yayınları.

Kalafat, Y (1998). "Gürcistan"da Türk Halk İnançları/Borçalı Bölgesi". ***Milli Folklor,*** s. 199.

Kalafat, Y. (1992). *Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri.* 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresinde sunuldu, Ankara: Ofset Repromat Matbaası, s.149-166.

Kalafat, Y. (1995). "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)". ***Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan,*** Ankara, s. 297–307.

Kalafat, Y. (1995a). ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kalafat, Y. (1995b). *Türkmenistan Halk Sûfizmine Dair Notlar.* Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara: AKM Yayınları.

Kalafat, Y. (1996). ***İslamiyet ve Türk Halk İnançları.*** Ankara: Kültür Bak. Yayınları.

Kalafat, Y. (1998). *Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti.* Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumunda sunuldu, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları.

Kalafat, Y. (1999). ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri***. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kalafat, Y. (2000). "Dağıstan Halk İnançları". ***Türk Dünyası Araştırmaları,*** S. 129, s. 1-16.

Kalafat, Y. (2001). ***Türk Dünyası Halk İnançları Teori ve Metod.*** Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları.

Kalafat, Y. (2004). ***Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm.*** İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kalafat, Y. (2004). ***Kamizm, Şamanizm.*** İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kalafat, Y. (2011a). ***Tematik Halk İnanmaları.*** Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalafat, Y. (2011b). ***Türk Kültürlü Halklarda Ölüm.*** Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalaycı, Ü. (2008). "Posof Fıkralarında Gürcistan". ***Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi,*** S. 19, s. 156-157.

Kara, A. (2014). "Osmanlı Devletinde Kent Kavramı". ***Doğu Batı Dergisi,*** 67, 185-211.

Karaboran, H. (1984). *Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma.* Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları

Karabulut, K., Köksal, Y. (2018). *Ağrı İlinin Truzim Potansiyeli ve Turizmi Geliştirmeye Yönelik Çözüm Önerileri.* Ağrı Sosyo-Ekonomik Profili içinde s. 205-227.

Karadağ, N. (1978). ***Köy Seyirlik Oyunları.*** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karadağ, N. (1995). "Türk Tiyatrosunun Kut-Törensel Kaynakları ve Köylü Tiyatrosu". ***Tiyatro Araştırmaları Dergisi,*** S. 112, s. 65-75.

Karaoğlu, E. G. (2018). "Ağrı'da Yaşayan Karapapak/Terekeme Türklerininn Göç Anlatıları". ***Ağrı Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 6(2), 21-49.

Karbulut, K. ve Yalçınkaya, Ö. (2018). ***Ağrı İli Göç Analizi.*** Ağrı İlinin Sosyo Ekonomik Profili içinde. 33-42. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Karpat, K. H. (2003). ***Osmanlı Nüfusu(1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri.*** İstanbul.

Kâşgarlı M. (2005). *Divânü Lugât-it-Türk Tercümesi.*(Çev. B. Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaşgarlı,M. (2008). ***Kitâbu Dîvânı Lügâti't-Türk, Tıpkıbasım, Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini.*** İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Kaya, D. (1997). "Dua ve Beddualar". ***Türklük Bilimi Araştırmaları,*** S. 4, s. 99-121.

Kaya, D. (2001). ***Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar.*** Ankara: AKM Yayınları.

Kaya, D. (2001). "Âşıklık Geleneğinin Geleceğiyle İlgili Düşünceler ve Yapılması Gerekenler". ***Millî Folklor Dergisi,*** 7(52). 87-92.

Kaya, D. (2002). ***Halkbilim Araştırmaları.*** İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Kaya, D. (2004). ***Anonim Türk Halk Şiiri.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, E. (2008). "1877-1878 Harplerinde Ağrı Bölgesinde Göç Hareketleri". ***Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,*** 10(1), 203-210.

Kaya, F. (2011). "Ağrı Kent Profilinde Sosyoekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk". ***Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 15 (2).

Kaya, F. (2018). ***Ağrı İlinin Coğrafi Analizi,*** Ağrı İlinin Sosyo Ekonomik Profili içinde. 1-32. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Kaya, M. (2009). "İran Türkleri". ***Türk Dünyası Araştırmaları,*** S. 180, s. 137-148.

Kazmaz, S. (1992). ***Rize Yemekleri ve Yemek Kültürü (Halk Kültürü Alanında Bir Araştırma).*** Ankara: Oda Ofset Yayıncılık.

Kemaloğlu, M. (2011). Terekeme-Karapapak Türklerinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 26, s. 94-114.

Kemaloğlu, M. (2012). "Kafkas-Tarihi Gelişimi-Etnik-Dinî Yapısı ve Terekeme (Karapapak) Türkleri". ***Akademik Bakış Dergisi,*** 32 (1-17).

Kemaloğlu, M. (2012). "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları". ***Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,*** 1(3), 55-81,

Kemaloğlu, M. (2017) Terekeme-Karapapah Türkleri Atasözleri "Muş-Bulanık Çevresi" ***Akademik Bakış Dergisi,*** S. 63, s. 437-452.

Kılıç, A. (2001). *Isparta Yöresi Halk İnançları.* Uluslararası Anadolu İnançları Kongresinde sunuldu, Ankara: Evrak Yayınları.

Kırmızıbayrak, T., Önk K.ve Yazıcı K. (2011) "Kars İlinde Serbest Çiftlik Koşullarında Yetiştirilmiş Yerli Irk Kazların Kesim Ve Karkas Özellikleri Üzerine Yaş Ve Cinsiyetin Etkisi". ***Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi,*** S. 17, s. 41-45.

Kırzıoğlu, M. F (1972). ***Karapapaklar.*** Erzurum: Türk Ocağı Erzurum Şubesi Yayınları.

Kırzıoğlu, M. F. (1959). Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküler. ***Türk Folklor Araştırmaları,*** 5 (115-117), 1847.

Kırzıoğlu, M. F. (1964). "Sürmeli Çukurunda Tuzluca Ayrumluları". ***Türk Dili,*** Sayı 155, s. 827.

Kırzıoğlu, M. F. (1968). "Halk Hikâyelerinde 'döşeme' Söyleme Geleneği". ***Türk Dili Halk Edebiyatı Özel Sayısı,*** S. 205, s. 482.

Kırzıoğlu, M. F. (1972). ***Dede Korkut Oğuznameleri" Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış.*** Erzurum: Türk Ocağı Erzurum Şubesi Yayınları.

Kırzıoğlu, M. F. (1998). ***Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590).*** Ankara: TTK Basımevi.

Kırzıoğlu, N. G. (1992). ***Giyim Sanatı ve Kişisel Görünüm.*** Ankara.

Kocatürk, V. F. (1967). ***En Güzel Türk Manileri.*** Ankara: Edebiyat Yayınevi.

Kongar, E. (1986). ***Türkiye Üzerine Araştırmalar.*** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korkmaz, E. (2003). ***Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü.*** İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Korkmaz, E. (2008). ***Eski Türk İnançları ve Şamanizm.*** İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Korkmaz, Z. (1996). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay., s. 35.

Köprülü, F. M. (1989). ***Edebiyat Araştırmaları.*** İstanbul : Ötüken.

Köprülü, M. F. (1980). ***Türk Edebiyatı Tarihi.*** İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kuban, D. (1993). *"Aydınlatma"Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kunos, I. (2001). ***Türk Halk Edebiyatı.*** Ankara: Akçağ.

Kurul, E. (1998). *"Ad koyma", İslam Ansiklopedisi C.1,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kutlu, M. (1990). *"Nevruz" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi c.VII.* Dergah Yayınları, İstanbul.

Kürkçüoğlu, E. (1998). ***Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bir Bakış.*** İstanbul: TTK Basımevi.

Leach, M. (1972). Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, London: Funk & Wagnalls Publishing Company Inc.

Maldıbayev, İ. (1997). *"Kırgız Halkının Kültürel Menşei".* Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Malinowski, B. (2000). *Büyü, Bilim ve Din* (Çev. S. Özkal) İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Mambetkalıyev, S. (1997). *Şamanizm ve Çocuk Folkloru* (Çev. K.Kulamshaev) Uluslararası 4. Türk Kültürü Kongresinde sunuldu. Ankara: 337-338.

Mc Carthy, J. (1998). ***Ölüm ve Sürgün.*** İstanbul.

Memmedli, Ş., Memmedova, G. G. (2011). "Gürcistan'dan Türk Göçleri". ***Bizim Ahıska Dergisi,*** (15), 12-17.

Meriç, A. (2000). *Afyonkarahisar Müzesinde Bulunan Tarihi Kıyafetler Üzerine Bir Araştırma.* V. Afyonkarahisar Sempozyumunda sunuldu, Afyonkarahisar.

Meriç, M., Elçioğlu, O. (2004). *Halk Tababetinin Çocuklara Yönelik Uygulamaları. I.* Halk Bilim Sempozyumunda sunuldu, Ankara, s. 133-141.

Meriç, N. (2000). ***Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Adab-ı Muaşeret 1894-1927.*** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Novruzova, G. (2005). *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dinî Hayatı,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Nutku, Ö. (1985). ***Dünya Tiyatro Tarihi.*** İstanbul.

Nutku, Ö. (1997). ***Meddahlık ve Meddahlık Hikâyeleri.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Ocak, A. Y. (1983). ***Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri***. İstanbul: Enderun Kitapevi.

Ocak, A. Y. (1985). ***İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü.*** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Oğuz, B. (1976). ***Türk Halkının Kültür Kökenleri I.*** İstanbul: İstanbul Matbaası.

Oğuz, B. (1980). ***Türkiye Halkının Kültür Kökenleri II.*** İstanbul: İstanbul Matbaası.

Oğuz, M. Ö. (2002). ***Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi***. Ankara: Akçağ Yayınları

Oğuz, M. Ö. (2007). "Folklor ve Kültürel Mekân". ***Millî Folklor Dergisi,*** 10 (76), 30-32.

Oğuz, Ö. (2015). ***Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.*** Ankara: Grafiker Yayınları.

Oktaç, D. (1992). ***Anadolu Türk Mimarisinde Aydınlatma Detayları ve Aydınlatma Araçları*** Selçuk Üniversitesi, FBE.

Onay, A. T. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* (Haz. C. Kurnaz) Ankara: Akçağ Yayınları.

Onur, B. (2002). ***Oyuncaklı Dünya.*** Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Orkun, H. N. (1932). ***Türk Dünyası.*** İstanbul.

Orucov, A. (2012). "Halk Takvimi". ***Bizim Ahıska Dergisi.***

Ögel, B (1985). ***Türk Kültür Tarihine Giriş.*** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 638.

Ögel, B. (1971). ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları.*** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Ögel, B. (1982). *Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri.* Türk Mutfağı Sempozyumunda sunuldu,Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ögel, B. (1989). ***Türk Mitolojisi. C.I.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ögel, B. (1995). ***Türk Mitolojisi.C. II.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Önder, A. R. (1976). *Geleneksel Halk Hukuku.* Uluslararası Türk Folklor Kongresinde sunuldu, Ankara:

Önder, N. (1986). "Türkiye'de Oyuncakçılık". ***Folklor Halkbilim Dergisi,*** 4(35) 14-18.

Örnek, S. V. (1995). ***Türk Halkbilimi.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Örnek, S. V. (1973). *Budunbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Örnek, S. V. (1979). "Koşuya Geriden Başlamak". ***Nesin Vakfı Yıllığı,*** İstanbul: Özal Matbaası, 853-854.

Örnek, S. V. (1988). ***100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane***. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Örnek. S. V. (1971). ***Anadolu Folklorunda Ölüm***. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özbek, M. (2010), "'Türkü' Deyip Geçme, Tanı". ***Türk Yurdu Dergisi Türkü Özel Sayısı***. 30 (269), 19.

Özbel, K. (1945). ***El Sanatları I-Anadolu Çorapları.*** Ankara: CHP Halkevleri Yayınları.

Özdemir, A. (1994). ***Öyküleriyle Ağıtlar.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Özdemir, N. (2005). ***Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü.*** Ankara: Akçağ.

Özergin, M. K. (1974). "Kuman - Kıpçak Bilmeceleri Üzerine Araştırmalar". ***Türk Folklor Araştırmaları,*** S. 294, s. 6862 - 6865.

Özhan, M. (1990). ***Çocuk Oyunlarımız.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkan, A. R. (2003). ***Dinlerde Kurban Kültü.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Özkan, İ (2007). ***Bengü İzler.*** Ankara: Pegem Yayıncılık.

Özkan, İ (2007). ***Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Kültür Alanındaki Değişmeler" Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri.*** Ankara Ticaret Odası-Türkocağı Yayınları. s. 80-128.

Özkan, İ. (1982). ***Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme.*** Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Özkan, İ. (1985). "Uygur Halk Destancılığının Bugünkü Durumu", *II. Milletler Arası Halk Edebiyatı Semineri,* Yunus Emre Kültür ve Sanat Vakfı Yayını, Eskişehir, Yıl: XXI, 1987, s. 277-282.

Özkan, İ. (1989). ***Yusuf Bey-Ahmet Bey "Bozoğlan" Destanı.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkan, İ. (1991). "Yalanlamalar ve Tekerlemeler". ***Türk Kültürü*** (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları) S. 341, s. 539-551.

Özkan, İ. (1995). "Türk Boylarının Edebiyat ve Folklorunda Nevruz Şenlikleri". ***Bilge,*** Yeni Gün (Özel Sayı).

Özkan, İ. (1996). *Türk Dünyasında Nasreddin Hoca,* V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresinde sunuldu, Ankara: Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 195-200.

Özkan, İ. (1998). "Türklerin Atası Korkut Ata", *Türkiye Azerbaycan Dostluk ve İşbirliği Vakfı Dergisi,* 1(40-43).

Özkan, İ. (2000). "Atatürk ve Türk Dünyası". ***Hava Kuvvetleri Dergisi,*** S. 335, s. 84-90.

Özkan, İ. (2006). "Şehriyar'ın Şiirlerindeki Kültür Değerleri". ***Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 1 (20) , 143-151 .

Özkan, İ. (2007). Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme. *Ankara Ticaret Odası Türkocağı Yayınları,* 80-128.

Özkan, İ. (2009). "Ergenekon Destanı Hakkında". ***Türk Yurdu Dergisi,*** 29 (265). 43-47.

Özkan, İ. (2014). "Karapapak-Terekeme Türkleri ve Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Destanî Motifer". ***Yaşar Kalafat Armağanı,*** Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Özkan, İ. (2014). ***Karapapak-Terekeme Türkleri ve Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Destanî Motifler, Yaşar Kalafat Armağanı,*** Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Özkan, İ. (2016). "Türk Dünyasında İletişim ve Yazı Dili Meselesi". *İnternational Turkic Word Educational Sciences and Social Congress,* Ankara. s. 279-288.

Özkan, İ. (2017). *İran ve Türk Dünyasında Anadili Türkçeye İtibar Kazandıran Şair Muhammed Hüseyin Şehriyar,* Uluslar arası Muhammed Hüseyin Şehriyar Bilgi Şöleninde sunuldu, Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, s.21-33.

Özkan, İ.(2002). Dobruca'dan Derlenmiş Türk Yemekleri, Yemek Kitabi Tarih-Halkbilimi-Edebiyat içinde 621-631. İstanbul: Çalış Ofset.

Özkan, İ., Özkan F (2017). "Karapapak Terekeme Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri". ***21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,*** C. 6, S. 17, s. 547-562.

Özsoy, İ. (1997). ***Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi.*** İzmir.

Öztelli, C. (1966). ***Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü.*** Türk Folklor Araştırmaları.

Öztürk, A. (1985). ***Türk Anonim Edebiyatı.*** Erzurum: Bayrak Yayımcılık.

Öztürk, J. (2013). "Antakya Ağzında Alkışlar". ***Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** S.10, s.1-19.

Öztürk, Ö. (2009). ***Folklor ve Mitoloji Sözlüğü.*** Ankara: Phoenix Yayıncılık.

Papakçı, Z. (2010). ***Terekemeler.*** İstanbul: Su Yayınları.

Parlak, K. G. (2012). Soyadlarımız: Mardin Örneği, ***Turkish Studies,*** 7(4), 2655-2674.

Payzanoğlu, G. (1998). *Cam Katkılı Tikel Aydınlatma Elemanları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Polat, H. H. (1995). ***Sivas Ulaş'ta Halk Hekimliği Uygulamaları.*** Ankara: Ürün Yayıncılık.

Rahman, A. (1996). ***Uygur F olkloru.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Resulzade, M. E. (1993). ***Kafkasya Türkleri.*** İstanbul.

Saatçi, S. (1997). *Halk Mimarisinin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi.* V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Kongresinde sunuldu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şahin N. (1996). *Ağrı İli Taşlıçay İlçesi İkiyamaç Köyünde Gebelik Ve Doğumla İlgili İnanış Ve Uygulamalar İle Bunların Ana Ve Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sakaoğlu, S. (1973). ***Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil.*** Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1984). "Soyadlarımız Üzerine I". *Türk Dili Dergisi*, 48 (388-389), 244-249.

Sakaoğlu, S. (2001). ***Türk Ad Bilimi.*** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2012). ***Masal Araştırmaları.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2013). ***Efsane Araştırmaları.*** Kömen Yayınları

Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B. vd (1997). ***Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sami, Ş. (1901). *Kamûs-u Türkî.* İstanbul. s. 1420.

Santur, A., Santur, C. (2000). *Altaylarda Çocuk Doğumu ve Ölümü Merasimleri*. Uluslararası Anadolu İnançları Kongresinde sunuldu, Ürgüp-Nevşehir.

Saracoğlu, E. (1987). ***Kıbrıs'ta Doğumla İlgili Gelenek Görenek ve İnançlar.*** Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Sarısözen, M. (1975). "Halk Rakıslarımızdan Halaylar". ***TFAD,*** 16 (312).

Sarıtaş, S. (2009). "Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar Ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri". ***Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 12(21), 422-433.

Saussey, E. (1952). *Türk Halk Edebiyatı* (Çev. İ. Başgöz). Ankara: Emek Basımevi.

Saydam, A. (1993). ***Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye.*** Trabzon, s. 53.

Saydam, A. (1997). ***Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),*** Ankara, s. 85.

Sayın, Ö. (1994). ***Aile Sosyolojisi.*** İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Seferov, R. (2005). "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler". ***SÜTAD,*** S. 17.

Selçuk A (2004). "Tahtacıların Doğum İle İlgili İnanç Ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım". ***TÜBAR***, S. XVI1, s. 63-180.

Selçuk A (2004). "Tahtacıların Doğum İle İlgili İnanç Ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım". ***TÜBAR***, S. XVI1, s. 63-180.

Selçuk, A. (2005), "Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları". ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** S 13, s. 1-17.

Selçuk, A. (2005), "Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları". ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** S 13, s. 1-17.

Serdaroğlu, Ü. (1996). ***Eskiçağ'da Tıp.*** İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

SERKA, Serhat Kalkınma Ajansı, http://www.serka.gov.tr/bolgemiz/agri/agri-cografya-33.html (Erişim Tarihi: 15.12.2017).

Sever, M. (2004). "Türk Halk İnançlarında Ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve". ***TÜBAR,*** XVI, 95-109.

Sevindik, A. (2013). *Halk Hukuku ve Köy Odaları: Sivas Sarkışla Gümüştepe Köyü Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sevindik, H. (1996). *Akçaören ve Yeşilöz Köylerindeki Doğum Geleneğinin Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi.* I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumunda sunuldu, Ankara: KB Yayınları.

Seyhan, G. A. (1995). "Görkemli Alim Muharrem Ergin Beğ". ***Modern Türklük Araştırmaları Dergisi***, 2 (4), 10-25.

Seyidoğlu, B. (1975). ***Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar.*** Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Soy, H. B. (2004). ***Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914).*** Ankara: Phoneix Yayınları.

Surazakoy, S. S. (1975). ***Altay Folklor.*** Gorno Altay.

Sümbül, M. (1997). "Halk Oyunlarının İşlevleri". ***Folklor ve Edebiyat Etnoloji Halkbilim Antropoloji,*** S.11.

Sümer, F. (1992). ***Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü.*** Ankara: TTK Basımevi.

Sürücüoğlu, M. S., Özçelik, A., Ö, (2008). *Türk Mutfak Ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi.* 38. İcanas Kongresinde sunuldu, Ankara.

Şahin, H. (2006). "Türk Atasözlerinde Kadın". ***Akademik Araştırmalar Dergisi,*** S. 29.

Şahin, H. (2015). *Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Dinamikleri: Ağrı İli Örneği.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Şahin, S. (1983). ***Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri.*** Ankara: Yorum Matbaacılık.

Şar, S. (1989). *Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü.* Türk Halk Hekimliği Sempozyumunda sunuldu, 221-231, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Şehriyar, M. H. 1981, ***Aman Ayrılıg*** (Tertib edenler: Gulamhüseyn Begdili-Hemid Mehmedzade), Bakı.

Şener, C. (2003). ***Şamanizm.*** İstanbul: Etik yayınları.

Şenol, A (2013). *Halk Kültürü ve Etnoğrafya Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Özel Matbaası.

Şimşek, E. (1990). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şimşek, E. (2001). ***Yukarı Çukurova Masallarında Motif - Tip Araştırmaları Metinler ve Sözlük.*** Ankara.

Şimşek, İ (1993). "*Bekçiler" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi II. C*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Şişman, B. (2002). "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle (Doğum, Sünnet, Evlilik ve Ölümle) İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar". ***Erdem Halk Kültürü Özel Sayısı III,*** 13(29), 445-464.

T.C. Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2011). *Ağrı Kültür ve Turizm Rehberi* (Haz. Bulut, E. M. ve Ayhan, N.) Ağrı.

Tan, N. (1976). *Türkiye Halk Meteorolojisinde Hava Tahmini.* I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt: Gelenek Görenek ve İnançlar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yayınları.

Tanrıverdi, M. (2009). *Karapapakların Anadolu'ya Göçü (1877-1914).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tanyu, H. (1976). ***Türklerde Ateşle İlgili İnançlar.*** I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresinde sunuldu, Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Taşağıl, A. (1996). *'Karakalpaklar', İslam Ansiklopedisi, XXIV,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.426-427

Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü-Tartı Birimleri.* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Taşlıova, M. M. (2006a). "Elektronik Cönk Kavramı ve Türk Halkbiliminin Değeri Bilinmeyen Kaynakları". ***Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** S. 5, s. 89-112.

Taşlıova, M. M. (2006b). "Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları". ***Türkbilig,*** S. 11, s. 164-188.

Taşlıova, M. M. (2008). "Baba-Oğul Âşıklar: Âşıklık Geleneğinde Yeni Bir Model". ***Türkbilig,*** S. 15, s. 94-109.

Taşlıova, M. M. (2009). "Kadın Temsilcileriyle Birlikte Çorum'da Halk Şiiri ve Aşık Tarzı Üzerine Tespit ve Öneriler". Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2). 83-90.

Taşlıova, M. M., (2012). ***Âşık Şeref Taşlıova Hayatı ve Şiirleri***. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TDK. (2005). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Teke, E. (2005). *Osmaniye'de Doğumla İlgili İnanç Ve Uygulamalar.* Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Temren, B. (1995). "Bektaşi Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları: Kırklar Bayramı". ***Folklor/ Edebiyat,*** S. 3

Tezcan, M. (1990). *Bir Yayın Eğitim Kurumu Olarak Çankırı Yârân Örgütü.* Ankara 2.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunuldu.

Tezcan, M. (1996). ***Kültürel Antropoloji.*** Ankara.

Tezcan, M. (1997). "Türk Coşkusunun Simgesi Nevruz". ***Türk Dünyası,*** Ankara.

Tezcan, M. (2000). ***Türk Yemek Antropolojisi Yazıları.*** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Tilki, M., İnal, Ş. (2002). "Kaz Yetiştiriciliği". ***Hayat Araştırma Dergisi,*** S. 12, s. 58-62.

Togan, Z. V. (1933). "Azerbaycan Etnoğrafisine Dair ll". ***Azerbaycan Yurt Bilgisi,*** II/15:101-107.

Toksoy, A. (2007). "Revan'dan Erivan'a". ***Vakanüvis: Uluslar Arası Tarih Araştırmaları Dergisi,*** S. 2, s. 576-586.

Tongur, H. (2016). ***Türkiye'de Genel Kolluk.*** Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Tozlu, S. (2005). "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-1". ***Karadeniz Araştırmaları Dergisi,*** S. 7, s. 86-96.

Tuğlacı, P. (1972). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük.* İstanbul: Pars Yayıncılık.

Turan, F. A. (1992). Hayat Ağacı. ***Türk Kültürü.*** S. 353.

Turan, F. A (2007). Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesindeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlenmesi. *"The Balkans: Languages, History and Cultures"* adlı sempozyumda bildiri olarak sunuldu.

Turan, F. A. (2000). *"Anadolu'daki Nevruz'la İlgili Uygulamalar", Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri.* Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Turan, F. A. (2002). "Sarıkız Efsanesi ve Sosyal Kültürel Tesirleri". ***Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi.***

Turan, F. A. (2015). "Anadolu'daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar". ***Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi,*** 1 (2), 101-111.

Turan, Ş. (1990). ***Türk Kültür Tarihi.*** Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turgay, O. (1977). "Niğde'de Düğün, Buğday Dövme ve Ekmek Yapma". ***Türk Folklor Araştırmaları,*** C.XVII, S. 337, s. 8069

Turhan, S. (2003). ***Türkülerimiz ve Hikayeleri.*** İstanbul: Alfa Yayınları.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel İstatistikler, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/ (Erişim Tarihi: 10.12.2017).

Türkmen, F. (2011). "Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları". ***Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,*** (58), 245-256.

Türkoğlu, İ. (2001). *"Karapapak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. XXIV,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkoğlu, S. (2002). ***Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam.*** İstanbul.

Türközü, H. K. (1982). ***Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi.*** Ankara.

Türktaş, M. M. (2012). *Denizli Efsaneleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Uçarol, R. (2000). ***Siyasi Tarih (1789-1999).*** İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.

Uğurlu, N. (2009). ***Folklor ve Etnografya – Halk Türkülerimiz.*** İstanbul: Örgün Yayınevi.

Ukaçina, K., Yamayeva, E. (1993). ***Altay Folklor.*** Gorno Altay.

Uran, H. (2008). ***Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950).*** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uraz, M. (1994). ***Türk Mitolojisi.*** İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Uygur, N. (1967). ***"Yer Adları", Türk Dili Sayı.*** S. 187, s. 495-502.

Uzunçarşılı, İ. H (1995). "Âmedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı Ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar". ***Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi,*** 1 (2), 351-410.

Üçer, M., Pekşen, F. (2001). ***Divriği'de Mutfak Kültürü***. Sivas: Sivas Hizmet Vakfı Yayınları.

Üçok, H. (2002). ***Çankırı Tarih ve Halkiyatı.*** Ankara: Okuyan Adam.

Üner, S. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.* Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müd, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi, http://www.aileicisiddet.net /egitim/set/toplumsal-cinsiyet-esitligi.pdf Er: 17.04.2011.

Valehoğlu, F. (2005). ***Qarapapaqlar və Onların XIX. Əsr Hərb Tarihi.*** Bakü.

Veren, E. (2009). ***Yazılı Kaynaklarda Anadolu'da Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi.*** Ankara: Türkerler Kitap.

Web: https//:www. forumlordim.org 15 Mart 2021'de alınmıştır.

Web: https//:www.ahiska.org.tr 30 Ocak 2018'de alınmıştır.

Web: https://agri.ktb.gov.tr/TR-122240/yayla-turizmi.html 24 Ocak 2019'da alınmıştır.

Web: https://sagligim.gov.tr 21 Aralık 2021'de alınmıştır.

Web: https://sagligim.gov.tr/ 12 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://ww.medikalsozluk.com 3 Ocak 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.academia.edu/25765900 11 Ağustos 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.acibadem.com.tr/ 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.agrikultur.gov.tr 5 Şubat 2021'de alınmıştır.

Web: https://www.astimbronsit.net 12 Ocak 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.bitkiseltedavi.com.tr 8 Nisan 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.canogluyem.net 14 Nisan 2018'de alınmıştır.

Web: https://www.canogluyem.net 14 Ocak 2018'de alınmıştır.

Web: https://www.endokrinoloji.com 23 Aralık 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.genelsaglikmerkezi.com 2 Haziran 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.gozdefidancilik.com 17 Mart 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.hastalik.terimleri.com 3 Aralık 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.hastane.com 5 Kasım 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.hastane.com.tr 25 Ocak 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.hastanedunyasi.com. tr/ 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.hayvanhastalıkları.net 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.medicalpark.com.tr/ 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.medicana.com.tr/ 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.medikalsozluk.com 11 Şubat 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf 14 Ocak 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.nedirkimdir.org 18 Kasım 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.neseeczanesi.com 19 Aralık 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.saglik.tr.net 2 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.saglikplatformu.com/yaralar/ 22 Aralık 2020'de alınmıştır.

Web: https://www.sagliksifa.com 2 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.sanayi.gov.tr 22 Mart 2019'da alınmıştır.

Web: https://www.tdk.gov.tr 2 Ocak 2022'de alınmıştır.

Web: https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/6030 20 Ağustos 2018'de alınmıştır.

Web: https://www.yararlibilgiler.net 3 Ocak 2022'de alınmıştır.

Yakıcı, A. (2013). ***Halk Şiirinde "Türkü".*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Yalçınkaya, Ö. (2018). ***Eğitim ve Ekonomi İlişkileri Bağlamında Ağrı İlinin Eğitim Profili: Niceliksel Ve Niteliksel Eğitim Göstergeleri Üzerinden Bir Değerlendirme (2007-2016),*** Ağrı İlinin Sosyo Ekonomik Profili İçinde 397-416. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Yalman (Yalgın). A. R (1993). ***Cenupta Türkmen Oymakları II.*** İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yardımcı, M. (1993a). *Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili. II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri.* Adana: Adana Ofset.

Yardımcı, M. (1993b). ***Halk Bilimi ve Edebiyat Yazıları***. Malatya: Açıkgöz Yayınları.

Yardımcı, M., Tuncer, H (2002). ***Çocuk Edebiyatı.*** Ankara: Ürün Yayınları.

Yaşar O. A. (1990). ***İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü.*** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yeniaras, O. (1994). ***Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş***. İstanbul.

Yerli, H.(2017). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Göçmenlerin Yol Açtığı Sorunlar(1877-1900).* Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Yıldırım, D. (1976). ***Türk Edebiyatında Bektaşi Tipine Bağlı Fıkralar.*** Ankara.

Yıldırım, D. (1998). ***Türk Bitiği Araştırma ve İnceleme Yazıları.*** Ankara: Akçay Yayınları.

Yıldırım, K. (2014). "Nuh'un Şehri: Güneşi Kucaklayan Ağrı". ***Ağrı İli'nin Turizm Potansiyeli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 1. Araştırma Proje Yarışması,*** Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, S. (2012). "Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleri". ***Turkısh Studies,*** 7(1). 2101-2121).

Yıldırmış, F. (2014). *Sözlü Kültür ve Gelenek Bağlamında Trabzon Yöresi El Sanatları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Yıldırmış, F. (2015). "Dokumacılık Sanatının Trabzon/Şalpazarı Yöresindeki Yansıması ve Motif İncelemesi: Çanta ve Çorap Örneği". ***Karadeniz Dergisi,*** S. 26, s. 97–114

Yıldız, M. (2005). *Karapapak (Terekeme) Türkleri,* Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Yıldız, N. (2002). ***"Menkıbeler", Türk Dünyası Edebiyat Tarihi.*** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Yılmaz, A. (2006). ***Tutak Tarihi I. Cilt (1071-1921) Siyasi ve Kültür Tarihi.*** Ankara: Başarı Yayınları.

Yılmaz, S. (2007). ***Türkiye'de ve Kafkasya'da Yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü.*** Ankara.

Yılmaz, S. (2015). "Borçalı Türkleri". ***Yeni Türkiye Dergisi, Kafkaslar Özel Sayısı,*** VIII (78), 164-178

Yılmaz, S. (2015). "Kafkasya Türklerinden Karapapak-Terekeme Türkleri Kimdir?". ***Yeni Türkiye.*** 21 (78) 163-178

Yörükoğlu, A. (2004). ***Çocuk Ruh Sağlığı.*** İstanbul: Özgür Yayınları.

Yund, K. (1960). "Türkiye'de Hıdırellez". ***Türk Folklor Araştırmaları,*** C.6, S.130, s.2139.

Yund, K. (1963). "Türk Hukuk Folkloru Üzerine". **TFA,** 8 (170), 3181-3182.

Yüce, N. (1993). ***Mukaddimetü'l-Edeb Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası.*** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüceol Ö. M. (2001), "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz". ***Türk Dili,*** S. 600, s. 869-879.

Yüksel, D. (2007). *Gaziantep Çevresinde Doğumla İlgili İnanış Ve Uygulamalar.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Yükselen, G., Peler, A (2013). Dğumla İlgili Bazı Âdetler Bağlamında Kıbrıs Türklerinin Etnik Kökeni Üzerine Düşünceler, ***Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*** S. 8/8, s. 2041-2052.

KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

Kaynak Kişi No: KK:1

Adı Soyadı: Abdullah SEYHAN

Doğum Tarihi: 1969

Mesleği: Emekli Köy Korucu

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Dambat

Kaynak Kişi No: KK:2

Adı Soyadı: Adem ÇELİK

Doğum Tarihi: 1979

Mesleği: Esnaf

Öğrenim Durumu: Üniversite

Yaşadığı Yer: Tutak/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:3

Adı Soyadı: Alemdar KARAKOYUN

Doğum Tarihi: 1940

Mesleği: Çiftçi

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Gilasor

Kaynak Kişi No: KK:4

Adı Soyadı: Asiye ALİŞ

Doğum Tarihi: 1938

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Okur-yazar değil

Yaşadığı Yer: Geçitveren

Kaynak Kişi No: KK:5

Adı Soyadı: Aydın ALAR

Doğum Tarihi: 1975

Mesleği: Korucu

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Hıdır

Kaynak Kişi No: KK:6

Adı Soyadı: Aydın SALAR

Doğum Tarihi: 1975

Mesleği: Korucu

Öğrenim Durumu: Ortaokul

Yaşadığı Yer: Yazılı

Kaynak Kişi No: KK:7

Adı Soyadı: Ayten İLHAN

Doğum Tarihi: 1955

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Yazılı

Kaynak Kişi No: KK:8

Adı Soyadı: Balabey İNAN

Doğum Tarihi: 1938

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Mengeser

Kaynak Kişi No: KK:9

Adı Soyadı: Beyaz İNAN

Doğum Tarihi: 1943

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Yazılı

Kaynak Kişi No: KK:10

Adı Soyadı: Celal CENGİZ

Doğum Tarihi: 1965

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Kılıçgediği

Kaynak Kişi No: KK:11

Adı Soyadı: Cevriye Kılıç

Doğum Tarihi: 1975

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: İsaabat

Kaynak Kişi No: KK:12

Adı Soyadı: Çağrı SALAR

Doğum Tarihi: 1996

Mesleği: Polis

Öğrenim Durumu: Üniversite

Yaşadığı Yer: Yazılı

Kaynak Kişi No: KK:13

Adı Soyadı: Dilek SALAR

Doğum Tarihi: 1975

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Mengeser

Kaynak Kişi No: KK:14

Adı Soyadı: Dinçer Erbakan KARAKOYUN

Doğum Tarihi: 1979

Mesleği: Korucu

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Geçitveren

Kaynak Kişi No: KK:15

Adı Soyadı: Durdu YOLCU

Doğum Tarihi: 1930

Mesleği: Çiftçi

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Ekincek

Kaynak Kişi No: KK:16

Adı Soyadı: Esengül YILMAZ

Doğum Tarihi: 1971

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Aşağı Küpkıran

Kaynak Kişi No: KK:17

Adı Soyadı: Eşref KARAKOYUN

Doğum Tarihi: 1949

Mesleği: Çiftçi

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Gilasor

Kaynak Kişi No: KK:18

Adı Soyadı: Fatma YILDIRIM

Doğum Tarihi: 1977

Mesleği: Esnaf

Öğrenim Durumu: Üniversite

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:19

Adı Soyadı: Filiz ALİŞ

Doğum Tarihi: 1977

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Ortaokul

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:20

Adı Soyadı: Gamze ÇELİK

Doğum Tarihi: 1940

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Okur-yazar

Yaşadığı Yer: Ekincek

Kaynak Kişi No: KK:21

Adı Soyadı: Gencay KAHRAMAN

Doğum Tarihi: 1969

Mesleği: Korucu

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Tezeren

Kaynak Kişi No: KK:22

Adı Soyadı: Gıyas KAHRAMAN

Doğum Tarihi: 1918

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Tezeren

Kaynak Kişi No: KK:23

Adı Soyadı: Güllü SEYHAN

Doğum Tarihi: 1940

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Okur-yazar değil

Yaşadığı Yer: Yolluyazı

Kaynak Kişi No: KK:24

Adı Soyadı: Halit KILIÇ

Doğum Tarihi: 1982

Mesleği: Arıcı

Öğrenim Durumu: Üniversite

Yaşadığı Yer: İsaabat

Kaynak Kişi No: KK:25

Adı Soyadı: Hamit KILIÇ

Doğum Tarihi: 1951

Mesleği: Çiftçi

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: İsaabat

Kaynak Kişi No: KK:26

Adı Soyadı: Hasan ALPARSLAN

Doğum Tarihi: 1955

Mesleği: Esnaf

Öğrenim Durumu: Ortaokul

Yaşadığı Yer: Aşağı Küpkıran

Kaynak Kişi No: KK:27

Adı Soyadı: Hasan ALTAY

Doğum Tarihi: 1934

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Okur-yazar

Yaşadığı Yer: Gilasor

Kaynak Kişi No: KK:28

Adı Soyadı: İlknur İLHAN

Doğum Tarihi: 1975

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:29

Adı Soyadı: İlknur SEVİM

Doğum Tarihi: 1976

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Ortaokul

Yaşadığı Yer: Hıdır

Kaynak Kişi No: KK:30

Adı Soyadı: İsmail MENGESER

Doğum Tarihi: 1934

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Okur-yazar değil

Yaşadığı Yer: Mengeser

Kaynak Kişi No: KK:31

Adı Soyadı: İsmail YILMAZ

Doğum Tarihi: 1950

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Aşağı Küpkıran

Kaynak Kişi No: KK:32

Adı Soyadı: Mehmet ALİŞ

Doğum Tarihi: 1967

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Lisans

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:33

Adı Soyadı: Mehmet YILDIRIM

Doğum Tarihi: 1971

Mesleği: Memur

Öğrenim Durumu: Lisans

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:34

Adı Soyadı: Memnune KILIÇ

Doğum Tarihi: 1946

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: İsaabat

Kaynak Kişi No: KK:35

Adı Soyadı: Mustafa TURAN

Doğum Tarihi: 1940

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Okur-yazar

Yaşadığı Yer: Dambat

Kaynak Kişi No: KK:36

Adı Soyadı: Nazlı GÜNAKIN

Doğum Tarihi: 1965

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:37

Adı Soyadı: Nizamettin AKSOY

Doğum Tarihi: 1938

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Okur-yazar

Yaşadığı Yer: Otlubayır

Kaynak Kişi No: KK:38

Adı Soyadı: Nizamettin YILMAZ

Doğum Tarihi: 1966

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: Ortaokul

Yaşadığı Yer: Geçitveren

Kaynak Kişi No: KK:39

Adı Soyadı: Sabiha GÖÇMEN

Doğum Tarihi: 1950

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Okur-yazar

Yaşadığı Yer: Gilasor

Kaynak Kişi No: KK:40

Adı Soyadı: Selahaddin SEVİM

Doğum Tarihi: 1953

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Hıdır

Kaynak Kişi No: KK:41

Adı Soyadı: Servet SEYHAN

Doğum Tarihi: 1938

Mesleği: Emekli

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Yolluyazı

Kaynak Kişi No: KK:42

Adı Soyadı: Solmaz KARAKOYUN

Doğum Tarihi: 1945

Mesleği: Ev Hanımı

Öğrenim Durumu: Okur-yazar değil

Yaşadığı Yer: Geçitveren

Kaynak Kişi No: KK:43

Adı Soyadı: Tahir YILMAZ

Doğum Tarihi: 1955

Mesleği: Esnaf

Öğrenim Durumu: İlkokul

Yaşadığı Yer: Ağrı/Merkez

Kaynak Kişi No: KK:44

Adı Soyadı: Volkan Aksoy

Doğum Tarihi: 1979

Mesleği: Çiftçi

Öğrenim Durumu: Lise

Yaşadığı Yer: Otlubayır

EKLER

EK-1. Ağrı'da Bir Karapapak-Terekeme Köyü; Yazılı (Mengeser)

EK-2. Ağrı'nın Tutak İlçesinde Bulunan Karapapak-Terekeme Köyü; İsaabat

EK-3. Ağrı Merkez İlçesine Bağlı Yolluyazı (Dambat) Köyünde Bir Köprü

EK-4. Yazılı Köyüne ait Bir Çeşme ve Su Arkı

EK-5. Ağrı'da Bir Karapapak-Terekeme Köyünün Girişinde Asılı Bayrak

EK-6. Karapapak-Terkeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü I

EK-7. Karapapak-Terkeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü II

EK-8. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Genel Görüntüsü III

EK-9. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Sokak İçi Görüntüleri I

EK-10. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Köylerin Sokak İçi Görüntüleri II

EK-11. Karapapak-Terekeme Türklerinin Yaşadığı Gilasor Köyü

EK-12.Karapapak-Terekeme Türklerinin Etrafında Kurulduğu Murat Çayı Üzerinde Bir Köprü

EK-13. Köy İçlerinde Yer Alan Pınarlardan Biri

EK-14. Tutak'taKarapapak-Terekeme Türklerinin Köylerinin Kurulu Olduğu Yol Üzeri

EK-15. I. Dünya Şavaşı Sonrasında Bölgeden Göçen Ermenilerden Kalma Bir Ev

EK-16. Yörede Yer Alan Taş Evlerden Biri

EK-17. Köylerde Yer Alan Betonarme Evler

Ek-18. Yörede Sıklıkla Karşılaşılan Üzeri Sıvanmış Taş Evler

EK-19. Köylerden Kentlere Yaşanan Yoğun Göç Hareketi Sonrası Evlerin Durumu

EK-20. Adı Herkesçe Bilinen Köy Evlerinden Biri

EK-21. Köylerde Çatılara Yapılan Kuş Yuvası Örneği

EK-22. Köy Evlerinin Taşlarına İşlenen Geyik, Ceylan, Kurt Gibi Hayvan Figürü Örnekleri

EK-23. Taş Duvarlara İşlenen Türk Bayrağı Motifi

EK-24. Evlerin Bahçe Duvarları ve Kapıları

EK-25. Evlerin Birçoğunda Rastlanılan Oval Pencereler

EK-26. Ermenilere ait Bir Yapının Pencereleri

EK-27. Ermeniler Döneminde Yapılmış Bir Kapı Üzerine Asılan At Nalı

Ek-28. Yöredeki Evlerin Pencerelerine Bir Başka Örnek

EK-29. Yörede Havalandırma ve Aydınlanma İçin Yapılan Tavan Pencereleri

EK-30. Yörede Sıklıkla Kullanılan Derin Pencereler ve Toprak Süt Boruları

EK-31. Evlerin Duvar Kalınlıklarını Gösteren Derin Pencereler

EK-32. Evlerde Kiler Olarak Kullanılan Alan ve Tavan Yapısı Örneği

EK-33. Evlerin Önünde, Bahçe İçinde Bulunan Bir Çeşme

EK-34. Ev Önü Çeşmelerinden Emme Basma Tarzında Olanlara Bir Örnek

EK-35. Günümüzde daha Yaygın Kullanılan Sondaj Sonucu Kurulan Çeşme

EK-36. Evlerin Önünden Akan Suların Bahçedeki Ürünlerin Sulanmasında Kullanılmasına Örnek

EK-37. Bir Evin Misafirler için Ayrılmış Odası

EK-38. Köylerde Misafir Odası

EK-39. Misafir Odasında Ev Sahiplerinin Oturduğu Yer Minderleri

EK-40. Odalarda Misafirlerin Oturması için Ayrılan Taş Divan

EK-41. Oturma Odası Dekorasyonunda Kullanılan Unsurlar

EK-42. Evlerin Duvarlarını Süsleyen İşleme Bir Tablo

EK-43. Evlerde Dekoratif Amaçla Kullanılan Gaz Lambası

Ek-44. Evlerin Duvarlarını Süsleyen Çeyizlik Aynalar

Ek-45. Duvarlarda Yer Alan Bir Başka Dekoratif Obje Olan Tespih

EK-46. Ev Duvarlarında Yer Alan İğnelik Örneği

EK-47. Sadece Dekorasyon Amaçlı Duvarlarda Asılı Kalan Teş ve Örgü Çorap

EK-48. Evlerde Her Bir Köşeyi Süsleyen Danteller

EK-49. Pencerelerde Kullanılan İşleme Perde Örneği

EK-50. Ahşap Kaplama Pencereler ve Pencere Önünü Süsleyen Çiçekler

EK-51. Ahşap Kapılar ve Kapı Üzeri Süsleri

EK-52. Ev Tavanlarında Kullanılan Tahta Mertekler

EK-53. Evlerde Misafirler İçin Hazırda Bekletilen Yataklar İçin Yapılmış Yüklük

EK-54. Mutfaklarda Kullanılan Terek ve Örtü Dolaplar

EK-55. Mutfak Dolaplarını Süsleyen İşleme Örtüler

EK-56. Mutfakta Kullanılan Sac Sobalar

EK-57. Mutfaklarda Yemek Pişirme ve Isınma Amacıyla Kullanılan Döküm Sobalar

EK-58. Soba Külünü Süpürmek İçin Kullanılan Kaz veya Hindi Tüyünden Yapılan Telekler

EK-59. Geçmişte Aydınlanmada Kullanılan Lüks Lambası

EK-60. Evlerde Bulunan Bakır Kaplar

EK-61. Evlerde Çeşitli Büyüklükte Nesnelerin Ayrıştırılmasında Kullanılan Elekler

EK-62. Yörede Kullanılan Eski Tip Büyükbaş Hayvan Barınağı

EK-63. Barınaklarda Hayvanların Havalandırıldığı Dış Bölme

EK-64. Hayvanların Yeminin Koyulduğu Tahta Petniler

EK-65. Yörede Kullanılan Yeni Tip Hayvan Barınakları

EK-66. Kış Şartlarından Korunmak İçin Üstü Kumla Örtülen Hayvan Barınakları

EK-67. Yeni Tip Hayvan Barınaklarının Dış Duvar Görüntüsü ve Çeşitli Tarım Aletleri

EK-68. Eski Tip Örme Hayvan Barınakları

EK-69. Hayvan Yemlerinin Kış İçin Hazırlanıp Örtüldüğü Yığınlar

EK-70. Hayvan Gübrelerinin Yakacak Olarak Muhâfaza Edildiği Örtmeler

EK-71. Kümes Hayvanlarının Barınakları

EK-72. Kaz Sürüsü

EK-73. Hindi Sürüsü

EK-74. Büyükbaş Hayvan Sürüsü

EK-75. Yörede Yapılan Arıcılık Faaliyetleri

EK-76. Kışlık Yiyeceklerin Muhâfaza Edildiği Depolar

EK-77. Buğday ve Un Elemede Kullanılan Araçlar

EK-78. Süt Makinesi

EK-79. Yeni Tip Yayık

EK-80. Çiftçilikte Kullanılan Bazı Araç Gereçler

EK-81. Yazılı Köyü İlkokulu

EK-82. Tezeren Köyü İlk ve Ortaokulu

EK-83. Mengeser Köyünde Hizmet Veren Sağlık Ocağı

EK-84. İsaabat Köyü Sağlık Ocağı

EK-85. Taştan Yapılmış Cami Örneği

EK-86. Köylerin Birçoğunda Rastlanılan Yeni Tip Camiiler ve Şadırvan

EK-87. Cami İçi Mimarisi

EK-88. Dambat Köyü Taziye Evi

EK-89. İsaabat Köyü Taziye Evi

EK-90. Köyde Düğün, Kına, Nişan Törenlerinde Kullanılan Sosyal Tesis Örneği

EK-91. Taziye Evleri Mutfak Bölümü

EK-92. Taziye Evi İç Dizaynı

EK-93. Taziye Evi Duvarlarını Süsleyen Bayrağımız ve Kuran-ı Kerim

EK-94. Tezeren Köyü Kahvehanesi

EK-95. Yazılı Köyü Kahvehanesi

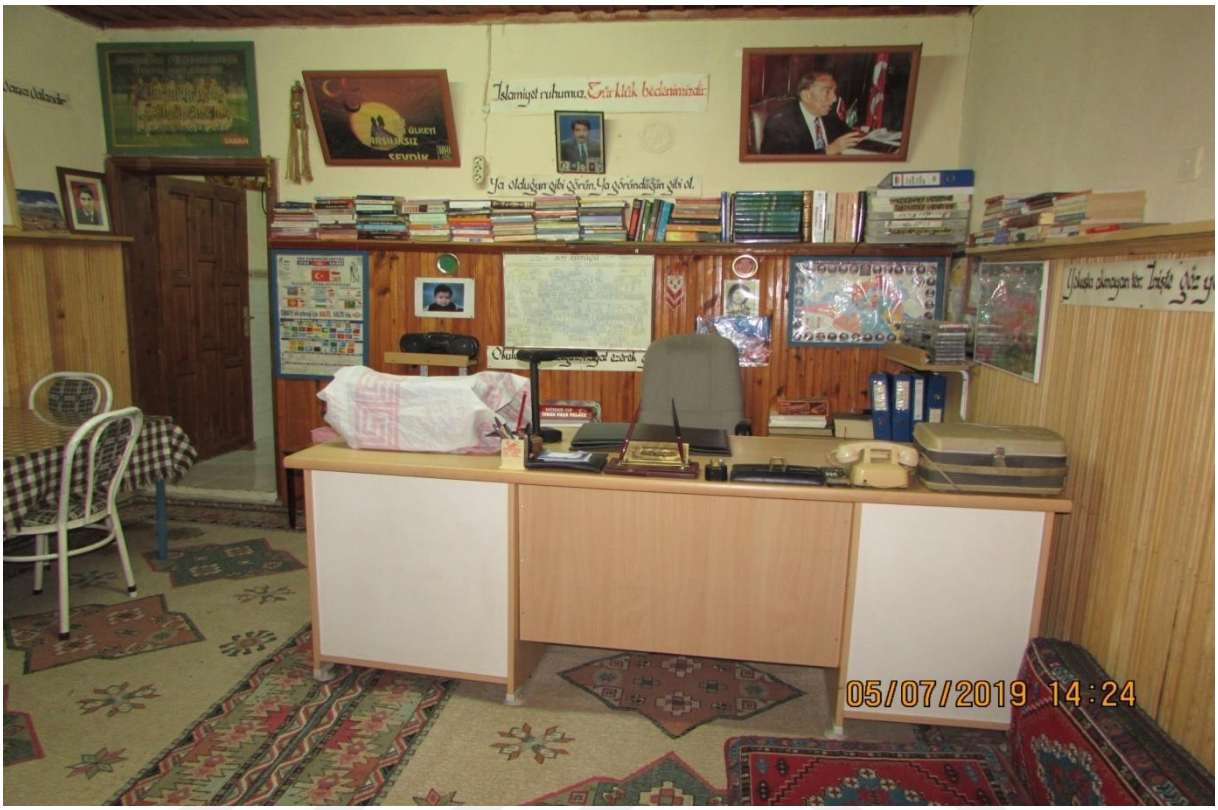
EK-96. Yaz Günlerinde Kullanılan Dış Mekân Kahvehaneleri

EK-97. Köylerde Toplantıların Yapıldığı, Misafirlerin Ağırlandığı Evlerden Biri

EK-98. Köy Konaklarının Dizaynı

EK-99. Köy Konakları İç Mimari Yapısı

EK-100. Konaklarda Yer Alan Sedir ve Yer Minderleri

EK-101. Köy Konaklarında Yatılı Misafirlerin Kalması İçin Hazırlanan Oda

EK-102. Köy Konakları Mutfağına Bir Örnek

EK-103. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü Yemeklerden “Ḫengel”

EK-104. Yöreye Has Otlardan Yapılan İçli Kete

EK-105. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü "Mafiş"

EK-106. Yöreden Toplanan Çeşitli Otlar ile Yapılan Börek

EK-107. Sıcak Tandır Emmeği ile Tandır Başında Hazırlanan "Döğme" Aşı

EK-108. Karapapak-Terekeme Türklerine özgü “Omaç” Helvası

EK-109. Yöreye Has “İçli Kete”

EK-110. Kış Günlerinin Vazgeçilmesi “Erişteli İsti” veya “Kesme Aşı”

EK-111. Bulgurlu “Kaz Çevirme”

EK-112. “Evelikli İsti”

EK-113. Karapapak-Terekeme Türklerine Özgü Bir Yemek; "Ḫaşıl"

EK-114. “Deveci Aşı”

EK.115. Yoğurtlu “Ḫengel”

EK.116. Soğanlı Sade “Ḫengel”

EK-117. “Çeçil Peyniri”

EK-118. “Şor Peyniri” ve “Tereyağı”

EK-119. Yörede Tandırlarda Yapılan Lavaş Ekmek

EK-120. Yörede Yemeklerde Kullanılan Çeşitli Otlar

EK-121. Yöresel Yemeklerde ve Geleneksel Tedavide Sıklıkla Kullanılan "Yarpuz" Otu

EK-122. Yazdan Toplanıp Kış İçin Kurutulan Çeşitli Otlar

EK-123. Yörede Yemeklerde Kullanılan “Sarı Çiçek” Kurusu

EK-124. Nazardan Koruduğuna İnanılan "Üzerik" Otundan Yapılan Bir Duvar Süsü

EK-125. Karapapak-Terekeme Türklerinin Evlerinde Bulunan Kuyu Tandırlar

EK-126. Kuyu Tandırlarda Ekmek Pişirmek İçin Kullanılan Araç-Gereçler

EK-127. Ağrı'nın Tutak İlçesi Kılıçgediği Köyünde Yaşayan Âşık "Celal Cengiz"

EK-128. Ağrı'nın Merkez İlçesine Bağlı Küpkıran Köyünde Yaşayan Âşık " İsmail Yılmaz"

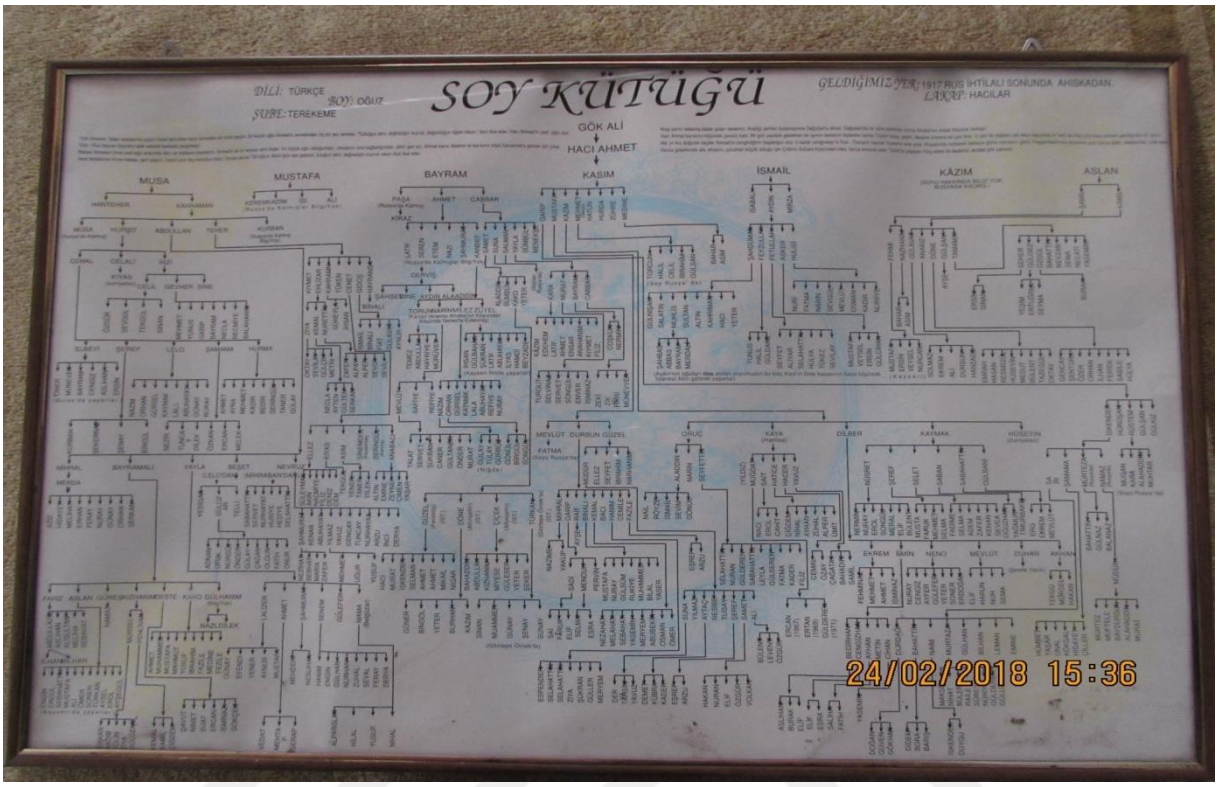
EK-129. Ağrı'nın Geçitveren Köyünde Yaşayan Âşık "Hasan Altay"

EK-130. Hikâyeci Kaynak Kişimiz Servet Seyhan

EK-131. Geçmişten Bugüne Güncellenerek Hazırlanan Soy Kütüğü Tablosu Örneği

EK-132. Karapapak-Terekeme Türklerinin Taktığı, Siyah Kuzu Yününden Yapılmış Bir "Papak"

EK-133. Savaş Döneminde Askerlerin Başlarına Taktığı Tiftik Şapka

EK-134. Kış Şartlarından Korunmak İçin Askerilerin Taktığı Tiftik Eldivenler

EK-135. Yörede Kadınların Giydiği Diz Boyu Uzanan Örme Çoraplar

EK-136. Karapapak-Terekeme Türklerine Ait Yöresel Bir “Aba”

EK-137. Yörede Geçmişte Giyilen Bir Yelek

EK-138. Savaş Döneminde Rütbeli Askerlerin Kullandığı Çanta

EK-139. Askerlerin Kullandığı Kemer Üzerine Takılan Cep Çantası

EK-140. Yörede Atların Üzerine Takılan Bir Süs Aleti

EK-141. Kamçı

EK-142. Askeri Dürbün

EK-143. Geçmiş Döneme Ait Bir Kopuz

EK-144. Savaş Döneminde Kullanılan Ateşli Bir Tüfek

EK-145. Geçmişte Kadınların Düğünlerde Bellerine Taktığı Gümüş Bir Kemer

EK-146. Savaş Döneminden Kalma Rus Yapımı Bir Çatal-Kaşık

EK-147. Ermenilerin Yöre Halkını Buralara Doldurup Katlettiği Söylenilen Bir Kuyu

EK-148. Savaş Döneminde Ermenilerin İnsanları Doldurup Yaktığı Söylenilen Bir Diğer Kuyu

EK-149. Yöre Halkına İşkence Edilen ve Sonra Halk Tarafından Kapatılan Bir Kuyu

EK-150. Köylerde Savaş Döneminden Sonra Yıkılan Kiliselerin Kalıntıları

EK-151. Yörede Eski Dönemlerden Kalma Mezar Taşları

EK-152. Ermenilerden Kalma Mezarlıklar

EK-153. Ermenilerin İnsanları Katledip Gömdükleri Söylenilen Tepe

EK-154. Karapapak-Terekeme Türklerinin Başta Gelen İsimlerinden Hacı İsa'nın Mezarı

Biçare Hacı İsa'yı derdi yok sanma.

Gelen Mevla'dandır beyhude sanma.

Vatandan ayrılmak güç değil amma.

Emektar analar atalar kaldı.

Yaşamak uğruna vatansız, yurtsuz anasız, yarsız, evlatsız kalan bütün Karapapak-Terekeme Türklerini rahmetle anıyoruz.

ÖZGEÇMİŞ

KişiselBilgiler

Soyadı, adı : KARTAL GEDİK, Büşra

Uyruğu :T.C.

Eğitim

Derece	**EğitimBirimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Doktora	Gazi Üniversitesi/Türk Halk Edebiyatı	Devam ediyor
Yükseklisans	Gazi Üniversitesi/ Türk Halk Edebiyatı	2013-2016
Lisans	Hitit Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı	2009-2013
Lise	Süleyman Demirel Anadolu Lisesi	2005-2009

İşDeneyimi

Yıl	**Yer**	**Görev**
2013	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YabancıDil

İngilizce

Yayınlar

KARTAL, B (2016). *"Sibirya Türk Destanlarında Evlilik Törenleri Üzerine".* Ağrı Dağı Sempozyumu, Ağrı:2016.

KARTAL, B (2016). *"Sibirya Türk Destanlarında Doğum Şölenleri".* Ağrı Dağı Sempozyumu, Ağrı: 2016.

KARTAL GEDİK, Büşra (2018). *"Mustafa Kutlu 'Mum' ve Rasim Özdenören 'Sır' Hikâyeleri Kapsamında Dervişlik".* Mili Birlik Sempozyumu, Ankara: 2018.

KARTAL GEDİK, Büşra (2018). *"Yar-yar Car Car Koşaklarında Değerler Eğitimi".* Mili Birlik Sempozyumu, Ankara: 2018.

KARTAL GEDİK, Büşra (2021). "Karapapak-TerekemeTürklernde Alkış ve Kargış Söyleme Geleneği". ***Route Educational&Social Science Journal.*** S. 69, s. 63-81.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

